Редактирането на речника е завършено
през октомври 1984 г.

Индекс 32

ГЕОРГИ ПОПОВ
ЕКАТЕРИНА ПЕОВСКА
ЕМИЛИЯ ИВАНОВА
МИЛЧО МИНКОВ

КРАТЪК ПОЛИТИЧЕСКИ РЕЧНИК

ЧЕТВЪРТО ПРЕРАБОТЕНО
И ДОПЪЛНЕНО ИЗДАНИЕ

ПАРТИЗДАТ • СОФИЯ 1985

ОТ ИЗДАТЕЛСТВОТО

Краткият политически речник е популярен енциклопедически справочник, предназначен за най-широк кръг читатели, които проявяват интерес към обществено-политическите въпроси.

В отделни статии кратко и достъпно са обяснени общополитически понятия, термини и изрази, които се използват често в периодичния печат (вестници и списания), в излъчванията по радиото и телевизията и в обществено-политическата литература.

Изяснени са предимно въпроси от съвременната международна политика и борбата за мир и разведряване, от теорията и практиката на социалистическото строителство, от дейността на Българската комунистическа партия и на международното комунистическо и работническо движение, на националноосвободителното и на световното революционно движение.

Четвъртото издание съдържа около 2600 статии. Някои термини от третото издание са отпаднали, други са преработени, допълнени и осъвременени; 230 статии са напълно нови.

Отзиви, препоръки и предложения за речника изпращайте до Партиздат на адрес:

1000 София, бул. «В. И. Ленин» № 47.

УПЪТВАНЕ ЗА ИЗПОЛЗВАНЕ НА РЕЧНИКА

Статиите са подредени според азбучното място на заглавието, отпечатано с главни букви. Например: БЪЛГАРСКА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ (БКП), НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ, ПАРИЖКИ СПОРАЗУМЕНИЯ 1954, РАЗОРЪЖАВАНЕ, СЪВЕТ ЗА СИГУРНОСТ, ФАО, ЧУЖДЕНЦИ.

Понякога след заглавието (в скоби или след запетая) се сочи второ, също така употребявано название (синоним), с разредени букви (шпацирано). Например: БЕЗАТОМНА ЗОНА (безядрена зона), ВНОС (импорт), ЧЕРВЕН ИНТЕРНАЦИОНАЛ НА ПРОФСЪЮЗИТЕ (Профинтерн), ЧЕРВЕН КРЪСТ (Международен червен кръст).

Основни еднословни заглавия (термини), които са заимствувани от други езици, са придружени (в скоби) с оригиналното изписване на думата на съответния език (езикът, от който произхожда думата, се отбелязва съкратено) или с етимологична справка за произхода на думата. Например: АНТАНТА (фр. entente — «съгласие»), ГЕНОЦИД (гръц. genos — «род», и лат. caedo — «убивам»), КОНКИСТАДОРИ (исп. conqustador — «завоевател»), СЕНТО (англ. SENTO, съкратено от The Central Treaty Organization — Организация на Централния договор).

При споменаване на термина в изложението се използва само първата буква (инициал) на думата. Ако заглавието се състои от две или повече думи, всички думи се означават съкратено (предлозите и годините не се отбелязват) или се използва установената абревиатура. Например заглавието КАПИТАЛИЗЪМ в текста се означава с инициала к., БЪЛГАРО-СЪВЕТСКА ДРУЖБА — с инициалите б.-с. д., ПАРИЖКИ СПОРАЗУМЕНИЯ 1954 — с инициалите П. с., СЕВЕРНОАТЛАНТИЧЕСКИ ПАКТ (НАТО) — в изложението: НАТО, СЪВЕТ ЗА СИГУРНОСТ — с инициалите С. с., ЦЕНТРАЛНО РАЗУЗНАВАТЕЛНО УПРАВЛЕНИЕ (ЦРУ) — в изложението: ЦРУ.

Понякога в текста на отделна статия с разредени букви се сочат заглавия, производни от получерното заглавие. Например: ДИСПРОПОРЦИЯ — . . . Икономическа диспропорция. . ., ЛИЧНОСТ — . . .Роля на личността в историята. . ., ОПЪЛЧЕНИЕ — . . . Българско опълчение. . .

Годините се означават само с цифри, без да се споменава думата «година».

За по-пълно изясняване на понятията и за осъществяване на връзка с други термини се използват препратки; дума (словосъчетание), отпечатана изцяло с *курсив,* означава, че на съответното азбучно място в речника има отделна статия с такова заглавие. Например: АДАМИТИ — последователи на християнска *ерес,* възникнала през II в.

В някои случаи с бележката «вж» (виж те) се препраща направо към друга статия, в която се изяснява понятието. Например: СОЦИАЛИСТИ-РЕВОЛЮЦИОНЕРИ — вж *есери.*

Когато обяснението на думи, словосъчетания и изрази се отнася само до преносното им значение, непосредствено преди обяснението е означено *прен.* (в преносен смисъл).

По правило думи, които имат няколко (различни) значения, се съпровождат с обяснения предимно от общополитическа гледна точка.

СЪКРАЩЕНИЯ

англ. — английски (от английски език)
АПК — аграрно-промишлен комплекс
БКП — Българска комунистическа партия
БССР — Белоруска съветска социалистическа република
в. — век, векове
вж — вижте
вкл. — включително
ГДР — Германска демократична република
гръц. — гръцки (от гръцки език)
ДЗС — държавно земеделско стопанство
др. — други
Избр. съч. — Избрани съчинения
итал. — италиански (от италиански език)
КНДР — Корейска народнодемократична република
КНР — Китайска народна република
КП — комунистическа партия
лат. — латински (от латински език)
млн. — милион
млрд. — милиард
МНР — Монголска народна република
МС — Министерски съвет
н. е. — новата ера
напр. — например
НР — народна република
НРБ — Народна република България
ОФ — Отечествен фронт
ПНР — Полска народна република
под. — подобни
прен. — в преносен смисъл, с преносно значение
респ. — респективно
с. — страница
С. — София
САЩ — Съединени американски щати

СРВ	— Социалистическа република Виетнам
СРР	— Социалистическа република Румъния
СФРЮ	— Социалистическа федеративна република Югославия
Събр. съч.	— Събрани съчинения
Т.	— Том
Съч.	— Съчинения
т. н.	— така нататък
т. нар.	— така наречен
ТКЗС	— трудовокооперативно земеделско стопанство
УНР	— Унгарска народна република
УССР	— Украинска съветска социалистическа република
фр.	— френски (от френски език)
ФРГ	— Федеративна република Германия
ЦК	— Централен комитет
ЦС	— Централен съвет
ЧССР	— Чехословашка социалистическа република
ЮАР	— Южноафриканска република

А

АБВЕР — разузнавателна служба от 1925 до 1944 на германския генерален щаб. През 1935—1944 а. се ръководи от адмирал Канарис, а от февруари 1944 минава под контрола на Химлер и на нацистката партия, като функциите му се прехвърлят към *гестапо*. Взема активно участие в подготовката и провеждането на Втората световна война като оръдие на експанзионистичната политика на *вермахта*.

АБДИКАЦИЯ (от лат. abdicatio — «отричане от наследство») — 1) отказване от владетелски права и от престол. 2) *прен*. Отказване от някакви права или задължения.

АБОЛИЦИОНИЗЪМ (лат. abolitio— «унищожаване», «отменяване») — 1) обществено движение за отменяне на закон или традиция. 2) Движение за премахване на робството на негрите, възникнало в САЩ, Англия, Франция и в някои други европейски страни в края на XVIII и началото на XIX в. А. изиграва значителна роля в идеологическата подготовка на Гражданската война в САЩ 1861—1865, в резултат на която робството в страната е отменено. Фактически негрите в САЩ и досега се намират в безправно положение. Те са подложени на жестока расова *дискриминация* и *сегрегация*.

АБОРИГЕНИ (от лат. aborigenes — «първоначални жители») — коренни жители на една страна или място за разлика от нови заселници. Понятието а. е въведено от древните римляни. В САЩ, Австралия, ЮАР и някои други страни в периода на колонизацията голяма част от а. са изтребени, а останалите се намират в безправно положение, подложени са на *дискриминация* и жестока експлоатация и постепенно измират.

АБСЕНТЕИЗЪМ от (лат. absens — «отсъствуващ») — отклоняване от изпълнение на граждански задължения (напр.: неявяване на избиратели при избори за представителни държавни органи, отказ от използване правото на глас). А. е една от формите на протест на трудещите се в капиталистическите страни против антидемократичния характер на избирателната система. Значително разпространен в САЩ.

АБСОЛЮТИЗЪМ (от лат. absolutus — «безусловен») — неограничена монархия, самодържавие. Форма на държавно управление, при която политическата власт — законодателна, изпълнителна и съдебна, принадлежи изцяло на *монарха*.

«АБСОЛЮТНА СВОБОДА НА ИНДИВИДА» — твърдение на буржоазната пропаганда, според което отделната личност е независима от обществения ред и не е обвързана с моралните принципи и социални·

те проблеми. Подхранва дребнобуржоазната психология сред широките маси и особено у интелигенцията и младежта. Чрез средствата за масова информация се използва като дейна форма за идеологическа борба против социалистическите страни. «А. с. и.» няма и не може да има в антагонистичното общество.

АБСТРАКЦИОНЙЗЪМ (абстрактно изкуство) — формалистично течение в изкуството (главно в изобразителното). Оформя се след 1910. Разпространен в САЩ, Западна Европа, Япония и други капиталистически страни. Отразява кризата в буржоазната култура, скъсва с реалистичните традиции, пренебрегва реалните жизнени явления, отхвърля общественото значение и познавателната роля на изкуството. В живописта заменя конкретната форма на изобразяване на света с хаотични съчетания от криви и прави линии, геометрични фигури, цветни петна, декоративни орнаменти, а в скулптурата отхвърли пресъздаването на реалните обеми и пропорции на явленията и предметите на материалния свят и създава творби с геометрични или неразбираеми пластични форми и мотиви. В литературата а. се проявява с незачитане на езиковите норми, с разрушаване на образа и човечността, с отричане на естествения строеж на произведението.

В съвременното буржоазно изкуство а. се противопоставя на прогресивното изкуство, преди всичко на социалистическия реализъм. Като се позовават на идеалистическата теория «изкуство за изкуството», привържениците на а. се обявяват за илюзорната «свобода» на художника от реалния свят и се стремят да откъснат изкуството от изпълнението на обществени задачи.

АБСТРАКЦИЯ (от лат. abstractio — «отделяне») — 1) метод на научно изследване, според който при изучаване на дадено явление или процес не се вземат под внимание неговите несъществени страни и признаци. Това дава възможност да се опростява картината на изучаваното явление и то да се разглежда в «чист вид». 2) Продукт на познанието (понятие, описание, закон, модел и т. н.), разглеждан в сравнение с конкретната емпирическа действителност, която не се фиксира в този продукт с цялото свое богатство от свойства и връзки. 3) Познавателна дейност (процес), насочена към получаване на а. С помощта на а. мисленето намира зад пъстрото многообразие на различаващите се помежду си външни явления общото, еднаквото, главното, което ги прави израз на една и съща същност. Отвличането не само от второстепенните, но и от съществените страни на изучавания предмет води до ненаучни, безсъдържателни а., които са характерни за метафизиката и идеализма.

АВАНГАРД (фр. avant-garde от avant — «напред» и garde — «стража») — 1) войскова част, която по време на поход върви пред главните сили. 2) *прен.* Челна част, преден отряд на обществена класа (напр. комунистическата партия е а. на работническата класа).

АВАНГАРДЙЗЪМ — сбор от различни художествени течения през XX в., които претендират за водеща роля в културата и се стремят да обновят коренно изкуството както по съдържание, така и по форма, да развият нови изразни средства (формална структура на произведението). Като критикуват рязко традиционните направления, представи, художествени образи, форми и стилове, авангардистите често прини-

зяват значението на културно-историческото наследство на човечеството и изразяват нихилистично отношение към «вечните» ценности. А. е сложна проява на кризата в съвременната буржоазна култура, поражда се върху основата на анархистичното, субективистично светоразбиране. А. се проявява и в модните форми и течения в декадентските изкуства и литература — абстрактно изобразително изкуство, антироман, абстрактна драма и други.

АВА̀НПОСТ — 1) преден стражеви пост, поставен към страната на противника за охрана; също и мястото, където се намира такъв пост. 2) *прен.* Преден отред, предна позиция.

АВА̀НС — 1) парична сума, която се заплаща на една от договарящите се страни предварително, т. е. преди трудът да е положен или работата (услугата) да е извършена. А. се дава за определен срок. 2) Сума от бюджетен параграф, отпускана за дребни канцеларски и стопански разходи или за командировки. 3) Парична сума, която се получава предварително за сметка на заплата, хонорар, наем и др. А. се удържа при следващото плащане или при окончателно уреждане на сметките отношения между договарящите се страни. 4) Д а в а м а в а н с — правя отстъпки за разбирателство, за успех или давам надежда.

АВАНТЮРЍЗЪМ — склонност към приключения, към неблагоразумни и опасни постъпки. П о л и т и ч е с к и а в а н т ю р и з ъ м — политически действия, предприемани без отчитане на реалното съотношение на силите и в разрез с обективните закони, поради което са обречени на провал. Пример за политически а. в голям мащаб е политиката на фашистка Германия, разпалила Втората световна война 1939—1945, която завършва със съкрушителен разгром на хитлеризма от Съветския съюз и другите държави от *антифашистката коалиция.* В международното комунистическо и работническо движение проявите на политически а. (троцкизъм, левосектантските течения) затрудняват революционните сили в борбата им с империализма.

АВОА̀Р — парична сума, намираща се в банков институт, с която вложителят може винаги да разполага. А. могат да имат както предприятия, учреждения и организации, така и физически лица. Те могат да бъдат в местна или чуждестранна валута (при определени условия), да се образуват при местни или чуждестранни банкови институти. При условията на *валутния монопол* в НРБ чуждестранни банки могат да имат а. само в Българската народна банка (БНБ) и в Българската външнотърговска банка (БВБ) или в упълномощени от тях други държавни органи.

АВТА̀РКИЯ — (от гръц. autarkie — «независимост») — икономическа политика на държавата, насочена към стопанско обособяване и самозадоволяване. При капитализма а. обикновено се осъществява чрез прекомерно разширяване на износа и ограничаване на вноса. При империализма а. широко се използва в интерес на икономическата експанзия. Оправдава се анексията на други страни, преди всичко на аграрно-суровинни, «обедняващи се» с метрополията в единна «самозадоволяваща се» стопанска територия. Политиката на а. се съпровожда от интензивна социална демагогия («необходимост сами да се изправим на крака»), с усилване намесата на държавата в икономиката и ѝ нарастване на държавномонополистич-

ния капитализъм. А. е официална икономическа теория на фашизма.

Следвоенният период се характеризира с отказване от а. в нейния чист вид и преминаване към т. нар. либерализация на търговията. В същото време автаркични тенденции (напр. високи мита) има във външнотърговската политика на много страни и на международни икономически групировки. Своеобразна политика на а. водят например страните от Общия пазар, които въвеждат високи ограничителни мита върху вносните от други страни стоки. Политиката на стопанска затвореност е в рязък конфликт с обективното движение към стопанско сближаване върху основата на международното разделение на труда.

АВТАРХИЯ — самоуправление.

АВТЕНТИЧЕН — същински, действителен, достоверен; основан на първоизточника. А в т е н т и ч е н т е к с т — достоверен текст на документ (закон, международен договор, споразумение и др.).

АВТОКРАЦИЯ — форма на държавно управление, при което липсват всякакви представителни органи и цялата власт принадлежи на едно лице; самодържавие, *абсолютизъм.*

АВТОМАТИЗАЦИЯ — въвеждане на автоматични машини, които действуват на основата на саморегулиране, без непосредствено участие на човека, само под негов контрол. А. е едно от основните направления на научно-техническия прогрес в условията на едрата машинна промишленост. Технико-икономическите предпоставки за широко внедряване на а. са напредналото разделение на труда, високата концентрация и специализация на производството и неговият масов характер. А. води до рязко увеличаване на производителността на труда, до подобряване на условията на труда и до съществени изменения в структурата на работната сила.

А в т о м а т и з а ц и я т а н а п р о и з в о д с т в о т о на съвременния етап от развитието на научно-техническата революция е пряко свързана с електронноизчислителната техника, с електронизацията и роботизацията. А. на производството е една от най-съществените предпоставки за развитие и усъвършенствуване на а в т о м а т и з а ц и я т а н а у п р а в л е н и е т о.

При капитализма а. ускорява разоряването на дребните и средните предприятия, съдействува за още по-ускорена централизация и концентрация на капитала и за изостряне на основното противоречие на капитализма. Широкото използване на автоматични съоръжения води до засилване на експлоатацията на труда, до увеличаване на безработицата и изостряне на класовата борба. В условията на социалистическия строй а. и кибернетизацията са средство за рязко повишаване производителността на труда, за нарастване ефективността на общественото производство, осигуряване изобилие от евтини продукти и издигане благосъстоянието на народа. Те ускоряват преодоляването на съществените различия между умствения и физическия труд, издигат равнището на селото до равнището на града. Увеличават се възможностите за повишаване общата и професионалната култура на трудещите се, за многостранна социална реализация на социалистическата личност.

Дванадесетият конгрес на БКП (1981) сочи като първо направление за изграждането на собствена материално-техническа база на зрелия социализъм в България к о м п л е к с н а т а а в т о м а т и з а ц и я, осъществявана чрез изграждането на автоматизирани киберне-

тични системи в производството и другите обществени сфери.

АВТОНО́МИЯ (от гръц. autonomia — «независимост») — 1) политическо или административно-териториално самоуправление на част от държавата, обособена въз основа на национална, етнографска, езикова или икономическа общност на населението. При капитализма а. се свежда до ограничено местно самоуправление. При социализма а. е основен принцип на държавно устройство в многонационалната държава. В СССР са създадени автономни съветски социалистически републики (АССР) с политическа (законодателна) а. и автономни области и автономни окръзи с административна а. 2) Право на учреждения и организации самостоятелно да решават определени въпроси. 3) *прен.* Независимост.

АВТОРИТА́РЕН — основан на безпрекословното подчинение на властта, който не търпи възражение и намеса в действията си, насилнически. Форма на управление, при която липсват всякакви представителни органи и цялата власт принадлежи на едно лице; *самодържавие, абсолютизъм.*

АВТОРИТЕ́Т — основано на знания, нравствено достойнство и опит общопризнато влияние (власт, престиж) на отделен човек, група лица или организация (институт, партия), които са в състояние да въздействуват без принуда в различни сфери на обществения живот (възпитание, наука, икономика, право, политика, морал) върху постъпките, поведението, разбиранията на отделни хора, върху обществени организации или върху цялото общество (напр.: а. на родителите, а. на партията, международен а. на СССР). Израз на а. на властта е дейността на специалните органи и длъжностните лица, които вземат решения и следят за изпълнението им и до известна степен определят и насочват дейността на хората. А. се утвърждава чрез конкретно поведение и действия (напр.: политически а., морален а., научен а.). Обществените дейци придобиват а. с умението си правилно да разбират задачите на прогресивната класа и съотношението на класовите сили, със знанието как да се променят съществуващите условия, с безкористно служене на народа, на комунистическата партия, с упорит труд и задълбочено познаване на проблемите (напр.: «човек с а.», «има а.», «извоювал си е а.»). А. е противоположен на произвола като форма за осъществяване на властта. Истинският а. е чужд на култа към личността. 2) *прен.* Голям специалист или експерт (вещ познавач) в науката, в техниката или в друга област, който се ползва с общо доверие, влияние и признание (напр.: «Той е голям а. по атомна физика»); лице, което има авторитет.

АГЕ́НТ — 1) лице, което действува по нечие поръчение; представител на учреждение, организация, държава, който изпълнява различни служебни и делови поръчения; пълномощник (напр.: а. по снабдяването, дипломатически а., секретен а.). 2) Сътрудник, най-често таен, на реакционно правителство или на чужда държава за разузнаване и вредителска дейност; оръдие на чужди интереси, шпионин. А г е н т - п р о в о к а т о р — таен сътрудник на реакционна власт, който играе двулична и подстрекателска роля в прогресивна организация.

АГЕНТУ́РА — съвкупност от всички сътрудници (агенти, шпиони, диверсанти) в служба на интересите на чужда държава (разузнаване).

АГЕ́НЦИЯ (от лат. ago — «правя», «върша») — 1) представителство или клон на учреждение (предприятие) за посредничество или за извършване на определена дейност за учреждения или за частни лица (напр.: а. за продажба на пътнически билети, а. за посредничество, а. за приемане на реклами за периодичния печат, а. за авторско право и др.). 2) Специална организация за международно сътрудничество (напр.: *Международна агенция за атомна енергия — МАГАТЕ*). 3) Служба за събиране и обработване на информация и за предоставянето ѝ на печата, радиото, телевизията и другаде; телеграфна агенция. Вж *информационна агенция, Българска телеграфна агенция (БТА), Агенция по печата «Новости» (АПН)*.

АГЕ́НЦИЯ ПО ПЕЧА́ТА «НО́ВОСТИ» (АПН) — съветска обществена информационна организация. Седалище в Москва. Създадена през 1961 от Съюза на съветските журналисти, Съюза на съветските писатели, Съюза на съветските дружества за дружба и културни връзки с чужбина и дружество «Знание» с цел да съдействува за развиване и укрепване на взаимното разбирателство, доверието и дружбата между народите, като разпространява в чужбина информация за СССР и запознава съветската общественост с живота на другите народи. Чрез представителствата си в чужбина АПН поддържа постоянни делови контакти с международни и национални информационни агенции, издателски фирми, радиокомпании, вестници, списания и други органи за масова информация в 110 страни и подготвя за тях статии, коментари и информационни материали по вътрешната и външната политика на СССР, по обществения, икономическия и културния живот на съветския народ. С материали на АПН в чужбина се издават 50 списания и 10 вестника на 56 езика в общ еднократен тираж 2,5 млн. екземпляра. В Москва и чужбина издателство АПН издава годишно 300 заглавия книги и брошури на чужди езици с общ тираж над 20 млн. екземпляра. Статиите, очерците и снимките на АПН се публикуват в печата на над 100 страни.

АГИТА́ЦИЯ (лат.: «подбуждане към нещо») — едно от средствата за политическо въздействие на масите, оръжие в борбата между класите и техните партии. Изразява се в разпространяване на определени идеи и лозунги, които подбуждат масите към активни действия. За разлика от *пропагандата* а. цели разпространяване на една или няколко идеи сред по-широк кръг от хора. А. има винаги класов характер. Бива: у с т н а (беседи, доклади и др. на събрания, митинги, по радиото и телевизията), п е ч а т н а (вестници, брошури, позиви и др.) и н а г л е д н а (стенвестници, плакати, карикатури, лозунги и др.). В съвременните условия наред с печата голямо агитационно значение придобиват радиото, телевизията и киното.

П а р т и й н а т а   а г и т а ц и я е едно от важните средства за комунистическото възпитание на трудещите се. Тя се отличава с висока идейност, съдържателност, правдивост, целеустременост, политическа заостреност. Разяснява партийната политика сред трудещите се маси и ги привлича към активно участие при решаването на важни обществени и народностопански задачи.

Реакционните партии използват съвременните средства за масова информация и водят антинародна, лъжлива и провокационна а. спрямо социализма.

АГЛОМЕРА́ЦИЯ (от. лат. agglomerare — «присъединявам», «на-

трупвам») — съвкупност от близки или слети населени места, обединени в едно цяло поради интензивни стопански, обществени, трудови и културно-битови връзки и засилване на урбанизацията. А. се развива предимно около големи градове (ядро на агломерацията) или промишлени райони и се характеризира с общ всекидневен живот на населението. Нарастването на а. отразява териториалното концентриране на промишленото производство и трудовите ресурси (напр. софийската а.). В много развити капиталистически страни се създават стихийно групи а. с многомилионно население (мегаполиси), разпространени на стотици километри.

АГНОСТИЦИЗЪМ (от гръц. *a* — «не, и gnosis — «знание») — философски възглед, който отрича изцяло или частично възможността да се опознаят обективната действителност и нейните закономерности. Възникнал под формата на скептицизъм в древногръцката философия, а. получава класически вид във философията на Д. Юм и И. Кант. Характерен е за голяма част от съвременните буржоазни философски теории, в които силно е подчертана реакционната му роля. С помощта на а. буржоазията се опитва да отклони трудещите се от познанието на обективните закони на общественото развитие, които обричат капитализма на неизбежна гибел. Диалектикоматериалистическата гносеология преодолява научно а., посочвайки практиката като убедително негово опровержение.

АГРАРЕН (от лат. ager — «нива»)— земеделски, поземлен, отнасящ се до земевладение, до земеползване. А г р а р н а п о л и т и к а — политика, свързана с развитието на селското стопанство и обществените отношения в него. А. политика на БКП е част от общата ѝ икономическа политика; насочена е към осъществяването на нейната а. програма. А г р а р н а п р о г р а м а на комунистическата партия — научно формулирано изложение на целите и задачите на партията по аграрния въпрос. А. програма на БКП е част от нейната обща програма.

А г р а р е н п р о т е к ц и о н и з ъ м — система от мероприятия на буржоазната държава за охраняване и защита на капиталите, вложени в селското стопанство, за увеличаване печалбите на аграрните капиталисти за сметка на експлоатацията на дребните и средните стокопроизводители в този отрасъл, за засилване експлоатацията на широките трудещи се маси, които са принудени да заплащат високо селскостопанските продукти.

АГРАРЕН ВЪПРОС — в широк смисъл въпрос за собствеността върху земята, за класите и класовата борба в селото. Главното в а. в. е селският въпрос. В по-тесен смисъл — въпрос за пътищата и методите за премахване на докапиталистическите (феодални и дофеодални) производствени отношения в селското стопанство. В този смисъл решаването на а. в. е една от основните задачи на буржоазнодемократичните революции и е свързано с конфискацията на едрата поземлена собственост. Буржоазията не може да реши докрай а. в. поради своята класова ограниченост. Пълното разрешаване на а. в. е възможно само в резултат на социалистическата революция, която не само ликвидира едрата поземлена собственост и дава земя на селяните, но и създава условия за социалистическо преустройство на дребните селски стопанства в едри социалистически обществени стопанства.

АГРА̀РНА КРЍЗА — *икономическа криза* на свръхпроизводство в селското стопанство на капиталистическите страни. Намира израз в: увеличаване на нереализуемите запаси от селскостопански стоки, падане на фермерските цени на тези стоки, намаляване производството на селскостопанска продукция, засилване процеса на разоряване на дребните и средните производители, увеличаване на аграрното свръхнаселение, спадане на работната заплата на селскостопанските работници и др. А. к. са присъщи на определен стадий от развитието на капиталистическото производство и се пораждат от противоречието между обществения характер на производството и частната форма на присвояване при условията на историческата изостаналост на селското стопанство от промишлеността, съчетани с монопола на частната собственост и монопола на стопанисване на земята.

А. к. не са строго периодични, продължават цели десетилетия и се преплитат с различни фази на капиталистическия цикъл в промишлеността. Първата световна а. к. е от началото на 70-те години на XIX в., втората — от 1920, третата — след Втората световна война. Новата техника и държавното регулиране създават условия за преодоляване на продължителните а. к. и за превръщане на селското стопанство в обикновен цикличен отрасъл на капиталистическата икономика.

АГРА̀РНА РЕВОЛЮ̀ЦИЯ — период на революционно преобразяване на производствените отношения в селското стопанство както при смяната на феодалните производствени отношения с капиталистически, така и на капиталистическите със социалистически. Преходът от феодални към капиталистически производствени отношения в селското стопанство може да стане чрез р е ф о р м и (т. нар. пруски път на развитие на капитализма в селското стопанство) или чрез бързо и радикално освобождаване на крепостните селяни от феодално господство (т. нар. американски път). Буржоазната а. р. създава предпоставки за развитие на капитализма в селското стопанство. Социалистическата революция едновременно завършва (в повечето страни) буржоазнодемократичната а. р. и създава условия за социалистическо преустройство.

В младите държави на националната демокрация а. р. има антиимпериалистически характер и е една от най-важните предпоставки за преодоляване на тяхната икономическа изостаналост.

АГРА̀РНО-ПРОМЍШЛЕН КОМПЛЁКС (АПК) — крупна социалистическа селскостопанска организация, създадена чрез обединяване на селскостопанските предприятия на дадена територия с цел повишаване концентрацията и задълбочаване специализацията на производството и внедряване промишлени методи в селското стопанство. В НР България се създават по решение на Априлския пленум на ЦК на БКП (1970) като най-висша форма на обобществяване на средствата за производство в селското стопанство. Изграждат се на основата на кооперативните организационни принципи — доброволност, демократичност, изборност на ръководните органи, материална заинтересованост от резултатите на производството и др. От общия брой на АПК (170 през 1971) 52 % са създадени само с участието на ТКЗС, 9 % — само с участието на ДЗС и 39 % са смесени. В тях са включени 82 % от обработваемата земя в страната. По-късно се внасят някои корекции в размерите на АПК, в резултат на което в края на 1982 броят им се увеличава на 296.

С развитието на АПК се създават условия и възниква необходимостта за заменяне на териториалната с отрасловата структура на организация на стопанската дейност. Преустановява се съществуването на ТКЗС и ДЗС като самостоятелни предприятия и се изграждат специализирани предприятия и бригади от нов тип. АПК се изграждат като най-подходяща форма за *хоризонтална интеграция* в селското стопанство. Създават се предпоставки и за *вертикална интеграция* на селскостопанското производство с промишлеността и другите отрасли на народното стопанство. АПК съдействуват за повишаване добивите от растенията и продуктивността на животните, за увеличаване и поевтиняване на селскостопанската продукция. Те играят важна роля за усъвършенствуване на социално-икономическите отношения в селското стопанство, за постепенно преодоляване на съществените различия между селото и града.

АГРА̀РНО СВРЪХНАСЕЛЀНИЕ — скрита форма на безработица в селското стопанство, една от формите на относително свръхнаселение при капитализма. Състои се от дребни производители със собствено дребно, примитивно обработвано стопанство, което не е достатъчно да им осигури постоянна работа и издръжка. Част от а. с. постоянно снове между селото и градския пазар на наемния труд в зависимост от сезонните и цикличните промени в потребностите от евтина работна ръка. В България скритата безработица в селското стопанство през 1930—1939 г. възлиза на над 1 млн. души.

АГРЕМА̀Н (от фр. «одобрявам») — съгласие на една държава да приеме предложено лице като дипломатически представител на друга държава. Искането за а. се изпраща по дипломатически път преди назначаването на представителя и съдържа биографични и служебни данни за лицето, за което се иска съгласието. А. се иска за шефовете на дипломатически мисии, а от някои държави — и за военните аташета.

АГРЀСИЯ — прилагане на въоръжена сила от една или няколко държави (агресор) против суверенитета, териториалната цялост или политическата независимост на друга държава или извършване на други подобни действия, несъвместими с Устава на ООН. Като пример могат да служат нападението на хитлеристка Германия срещу СССР (юни 1941), войната на САЩ против народите на Индокитай, а. на Израел против арабските държави, а. на САЩ против Гренада (1983). Освен въоръжена а. съществуват: к о с в е н а а г р е с и я — поддържане на подривна дейност против друга държава, подпомагане разпалването на гражданска война и извършването на държавен преврат в други страни; и к о н о м и ч е с к а а г р е с и я — прилагане на икономически натиск, нарушаващ суверенитета и икономическата независимост на друга държава, на действия, които пречат да се използват собствените природни богатства или да се национализират, на икономическа блокада; и д е о л о г и ч е с к а а г р е с и я — пропаганда на война, на употреба на оръжия за масово унищожение, на фашистките възгледи за расова дискриминация, национална омраза, религиозна нетърпимост и пренебрежение към другите народи.

Социалистическите страни водят последователно миролюбива външна политика, оказват реална помощ на народите, подложени на а. от страна на империалистически държави. А. е забранена от съвременното международно право и обяве-

на за международно престъпление. СССР пръв постави въпроса за определяне на сложното понятие а. и по негова инициатива той се обсъжда на редица сесии на Общото събрание на ООН, а също така в Комисията по международно право и Специалния комитет, създаден за тази цел при ООН. След дългогодишни обсъждания на VI сесия на Специалния комитет (1972) е окончателно съгласуван текст, утвърден на XXIX сесия на Общото събрание на ООН през декември 1974. Разработването и приемането на общопризнато определение на а. в значителна степен лишава потенциалния агресор от възможността да оправдава измислено предполагаеми въоръжени нападения и други агресивни действия, подпомага колониалните и зависимите народи в борбата им за национално освобождение, а младите независими страни — за опазване на своя суверенитет.

АГРЕ́СОР — нападател; държава, която първа извършва *агресия* (нападение).

АДАМИ́ТИ — последователи на християнска *ерес*. В средата на XIV в. е разпространена в България, главно сред градското население. А. учели, че всички хора се раждат равни (поради което при проповед ходели голи като Адам — първия човек според библейското предание) и че обществените различия са дело на човека, а не на бога.

АДАПТА́ЦИЯ (а д а п т и р а н е)— приспособяване на организма или сетивните органи към условията на околната среда, към нови дразнители, към променени окръжаващи условия за работа и живот. Бива биологическа (при аклиматизация), физиологическа (при нагаждане на организма към горещина, студ, планински условия; напр.: а. на очите — привикване на очите към различна светлина), психологическа (напр. притъпяване на слуховите възприятия под въздействието на шум), социална (при усвояване на нова работа, при идване в нов колектив). С о ц и а л н а а д а п т а ц и я — процес, при който поведението на отделен човек (или група хора) се приспособява към господствуващите в дадено общество, класа, социална група норми и ценности. Значението на социалната а. нараства в условията на бързите социални промени, свързани с индустриализацията, с научно-техническата революция. Психологическата и социалната а. са свързани с волеви действия, знания, мотиви за поведение. А. зависи предимно от общата готовност за изпълнение на задачите (бойна, служебна, обществена) и от индивидуалните особености на личността.

АДВЕНТИ́ЗЪМ (лат. adventus — «идване») — християнска протестантска секта, възникнала в САЩ през 30-те години на XIX в. сред дребната буржоазия. В основата на вероучението ѝ е идеята за второто идване («пришествие») на Христос и «хилядолетното му царство на земята». Впоследствие а. се разделя на няколко подсекти. Най-многобройни са «а. на седмия ден»; те празнуват съботния ден, поради което са наречени с ъ б о т я н и. Вероучението на съботяните е проникнато от песимизъм и отклонява трудещите се от решаването на злободневни социални проблеми. В България първите съботяни са немски емигранти от полуостров Крим, които през 1891 се разселват като колонисти в Добруджа, а през 1895 основават в Русе първата си община.

АДВОКАТУ́РА — организация на лицата, които извършват адвокатска дейност. В НРБ а. оказва правна помощ на гражданите и юридиче-

ските лица, съдействува за осъществяване правото им на защита по наказателни, граждански и др. дела, за спазване и укрепване на социалистическата законност, за предотвратяване на престъпления и др. закононарушения и за разпространяване на правни знания сред населението. Върховен орган на а. е Централният съвет на адвокатурата със седалище в София. Избира се за срок от 5 години. Негови органи са: бюро, контролен съвет и дисциплинарна комисия. Приема планове за дейността на съвета, утвърждава бюджета и щата на адвокатските колегии и колективи, организира мероприятия за повишаване идейно-политическото равнище и професионалната подготовка на адвокатите и др. Към него се създава Адвокатско бюро за работа с чужденци и в чужбина. А д в о к а т с к а т а к о л е г и я се състои от адвокатите в района на всеки окръжен съд. Ръководи и контролира дейността на адвокатските колективи, организира безплатна правна помощ и др. А д в о к а т с к и я т к о л е к т и в се образува във всяко населено място, където има седалище на съд.

АДЕКВА́ТЕН — еднакъв, равен, верен, точен, тъждествен, съразмерен, напълно съответствуващ на изследвания предмет, равнозначен, еквивалентен (напр. а. понятия са правда и истина). А д е к в а т н о т о п о з н а н и е отразява вярно, точно и пълно съществените свойства и взаимоотношения между предметите от обективната действителност.

АДЖЕРПРЕС (рум. Agerpres, съкратено от Agenția romînă de presă) — румънска агенция по печата. Седалище в Букурещ. Основана през 1949 към Министерския съвет на СРР. Осигурява средствата за масова информация и пропаганда с вътрешна и външна информация, всекидневно предава за чужбина сведения за политическия, икономическия и културния живот в Румъния на руски, френски, немски, английски и испански език.

АДМИНИСТРА́ЦИЯ — 1) орган или система от държавни органи, извършващи изпълнително-разпоредителна дейност в административната, политическата, икономическата, социалната и културната област. В НРБ са централни — *Министерският съвет* (правителството), министрите, ръководителите на специалните ведомства (държавните комитети и др.), и местни — изпълнителните комитети на народните съвети и техните органи по отрасли. Част от задачите и функциите на а. могат да се осъществяват и от недържавни органи — обществените организации, при определени условия. 2) Дейност, която органите на държавното управление развиват въз основа и в изпълнение на законите. 3) Ръководни и длъжностни лица на предприятия, учреждения и организации, които не участвуват пряко в производството и осъществяват административна дейност.

АДМИНИСТРИ́РАНЕ — 1) управляване, ръководене чрез специален апарат. 2) *прен.* Формално-бюрократическо управление, осъществявано без познаване на работата по същество. За усъвършенствуване на политическата система в НРБ се води решителна борба срещу административно-бюрократическия стил на работа.

АДН (нем. ADN, съкратено от Allgemeiner Deutscher Nachrichtendienst) — държавна информационна агенция на Германската демократична република. Седалище в Берлин. Основана е през октомври

1946. Осигурява вътрешна и международна информация за печата, радиото и телевизията за страната и за чужбина. Има постоянни кореспонденти в над 40 страни. Поддържа договори отношения за взаимна обмяна на информация с 48 чужди информационни агенции. Всекидневно подготвя радиопредавания за 30 страни. Фотослужбата на АДН («Централбилд») получава фотоматериали (снимки) от 45 страни.

«АЗИА́ТСКА ДОКТРИ́НА» НА САЩ (доктрина «Джонсън») — провъзгласена от президента на САЩ Л. Джонсън в речта му на 12 юли 1966. В нея са формулирани основните елементи на американската политика в Азия: «решимостта на САЩ да изпълнят своите задължения в Азия като тихоокеанска държава» и обявяването на Азия за «сфера на интересите» на САЩ. «А. д.» отразява стремежа на американския империализъм към установяване на военностратегическо и икономическо господство в Азия, като нейната основна насоченост е ликвидирането на националноосвободителното движение в този район на света. «А. д.» намира приложение както в разширяването на мрежата от военни бази и в поддръжката на съществуващите военни блокове, така и в създаването на нови групировки и регионални съюзи в Азия (*АЗПАК* и др.). Планирайки създаването на «нова Азия» под егидата на САЩ, американските управляващи кръгове се стремят да превърнат подобни групировки и асоциации в оръдие за разпространяването на политическото влияние и контрол на САЩ над неприсъединилите се страни в Азия.

Продължение на «А. д.» на САЩ в края на 60-те години е *«Гуамската доктрина» на САЩ*, а след провала на американската агресия във Виетнам (1973) — *«Тихоокеанската доктрина» на САЩ*.

АЗПА́К (ASPAC, съкратено от англ. Asian and Pacific Council — Азиатско-Тихоокеански съвет) — регионална политикоикономическа организация, създадена през 1966 от Япония, Австралия, Нова Зеландия, Тайланд, Филипините, Малайзия и марионетните режими в Южна Корея, Южен Виетнам и Тайван. Официално провъзгласените цели на организацията са икономическо, научно-техническо и културно сътрудничество между страните-участнички. Фактически представлява политически съюз, насочен срещу националноосвободителното движение в района на Азия и басейна на Тихия океан. АЗПАК се насочва и контролира от САЩ, които формално не влизат в организацията, но са свързани с военни споразумения и договори с всички нейни членове. През 1973 от АЗПАК излиза Малайзия; през същата година претърпява крах южновиетнамският марионетен режим. Дейността на АЗПАК практически е парализирана.

АКАДЕ́МИЯ (гръц. akadémeia — от името на митическия герой Ака̀дем, в чиято чест е наречена градина близо до Ати́на, където през IV в. преди новата ера Платон събира учениците си и им излага своята философия) — 1) крупно научно учреждение с широка научноизследователска база (институти, лаборатории, станции) и с висококвалифицирани учени и специалисти, които разработват научни проблеми (напр. Българската академия на науките е най-големият научен център в НР България). 2) Название на някои висши учебни заведения (напр.: Военна академия «Г. С. Раковски», Академия за обществени науки и социално управление при ЦК на БКП).

АКВАТО́РИЯ — ограничена водна площ с определено значение. П р и с т а н и щ н а а к в а т о р и я —

участък от водна повърхност, заградена между кея и вълноломите за котвен престой на корабите. С а м о л е т н а а к в а т о р и я — водна пристанищна площ, съоръжена за излитане, кацане и престой на водосамолети.

АКРЕДИТИ́В — 1) задължение на кредитно учреждение да извърши по нареждане на клиента си и за негова сметка плащане на трето лице до размер на определена сума пари и при определени условия. 2) Форма на плащане между социалистически организации в НРБ, при която платецът нарежда на обслужващата го банка да открие а. при банката на доставчика (изпълнителя) и да извърши плащане в негова полза съгласно с определените в а. условия. Плащането по а. се извършва по безкасов начин.

АКРЕДИТИ́ВНИ ПИСМА̀ — официални документи, които установяват назначаването на дипломатически представител в дадена държава. Подписват се от държавния глава или министъра на външните работи на страната, която изпраща дипломата.

АКРЕДИТИ́РАНЕ — назначаване на дипломатически представител при държавния глава (за посланик или пълномощен министър) или при министъра на външните работи (за управляващ посолство или легация) на друга държава. Ръководителят на едно дипломатическо представителство в една държава може да бъде а. в една или няколко други държави, ако не се направи възражение от някоя от приемащите го страни. Дипломатическият представител започва дейността си от момента на връчването на *акредитивните писма*. У нас Държавният съвет назначава, отзовава и освобождава по предложение на Министерския съвет дипломатическите и консулските представители на Народна република България в другите страни, а председателят на Държавния съвет приема акредитивните и *отзователните писма* на чуждите дипломатически представители в страната.

Терминът а. се използва при упълномощаване на представители при международни организации (напр.: а. на журналисти при Секретариата на ООН).

АКСИО́МА — 1) положение, което се приема в науката (геометрия, философия и др.) без доказателства. 2) *прен.* Очевидна, неоспорима истина.

АКТ (от лат. actus — «действие», actum — «документ») — 1) отделна проява на човешката дейност; действие, постъпка, деяние (напр.: а. на агресия, а. на добра воля, политически а., враждебен а.). 2) Документ, с който се удостоверява някакъв факт или положение (напр.: юридически а., нотариален а., а. за раждане, обвинителен а.).

АКТИ́В (от лат. activus — «деен») — 1) част от счетоводния баланс на стопанско предприятие (организация, учреждение), което отразява (в лявата страна, към определена дата) стойността (в пари) на наличните материални ценности и имущество (основни средства — сгради, машини, инвентар; оборотни средства — материали, готова продукция, стоки), парични средства (напр. за капитални вложения) и вземания от трети лица. Обратно: *пасив.* 2) Най-дейната, напредничава, инициативна, опитна и предана на работата част от членовете (активисти) на обществена организация, учреждение, колектив (напр.: партиен а., комсомолски а., профсъюзен а.). С т о п а н с к и а к т и в — най-дейните и опитни лица в стопански организации и предприятия. 3) *прен.* Делата (поведение и

постъпки) на отделно лице, които определят личния му принос в обществената работа (напр. «деец с голям политически а.»); постижение, успех, заслуга.

АКТИ́ВЕН — деен, енергичен, предприемчив (обратно: пасивен); действуващ (напр.: активно избирателно право, а. участие, а. военни действия, а. борец против фашизма и капитализма, *активна жизнена позиция*). Активен баланс — положителен *баланс*, при който приходите са по-големи от разходите; доход, приход. Активна отбрана — бойни действия за изтощаване и унищожаване на крупни сили на противника чрез отбиване на настъплението му на предварително подготвени позиции в съчетание с контраудари и контраатаки, за да се създадат условия за контранастъпление.

АКТИ́ВНА ЖИ́ЗНЕНА ПОЗИ́ЦИЯ — действено отношение на личността към живота, труда и усилията за практическото изпълнение на програмата на комунистическата партия за изграждането на развито социалистическо общество и за осъществяването на комунистическия идеал. А. ж. п. се основава на марксистко-ленинския мироглед и е израз на съзнанието за обществено-политически, граждански и нравствен дълг.

АКТУА́ЛЕН — съвременен, навременен, злободневен; назрял, изискващ решение (напр.: а. въпрос, а. събития, а. политическо значение, а. задача); много важен за определен момент, значителен, отговарящ на изискванията на съвременността, наложителен.

АКЦЕ́ПТ — 1) съгласие да се сключи договор при определени от другата страна условия. 2) Приемане задължението по полица (менителница) от страна на платеца. 3) Съгласие да се изплати сума по чек, фактура, платежно искане и др.

АКЦИ́З — косвен *данък*, с който се облагат предимно стоки за масово потребление. Ползва се от буржоазната държава за прикрито облагане на трудещите се, понеже лесно се прехвърля, като се включва в цените на обложените стоки. А. обременяват по-силно лицата с ниски доходи и по-многочленните семейства. Особено антисоциално е въздействието на а. при продукти (услуги) от първа необходимост, които масово се облагат (сол, месо, чай, кафе, осветление и др.). В преходния период от капитализма към социализма акцизното облагане се използва за тежко натоварване на свалените от власт буржоазии и спекулативни елементи, като се установяват високи а. върху луксозните и др. скъпи стоки, консумирани от тях.

АКЦИОНЕ́РНО ДРУ́ЖЕСТВО — основна форма за организация на съвременните едри капиталистически предприятия, чийто капитал се образува от вноските на съдружници (акционери), всеки от които получава *акции* съразмерно на вложения капитал. Акцията дава формално право за участие в управлението на дружеството и за получаване на част от печалбата под формата на *дивидент*. А. д. възникват в епохата на първоначалното натрупване на капитала. Широко развитие получават в епохата на промишления капитализъм и при империализма. Буржоазните апологети на капитализма се стремят да представят развитието на акционерната форма като «демократизация на капитала». Всъщност преобладаващият брой притежатели на малки акции не играят никаква роля в управлението на а. д., тъй като неговите ръководни органи се избират на общи събрания на акцио-

нерите, в които броят на гласовете на всеки участник се определя пропорционално на сумата на неговите акции. В изборите решаващо значение имат най-едрите капиталисти, които държат *контролния пакет акции*. През епохата на империализма магнатите на *финансовия капитал* използват а. д. за разширяване сферата на своето господство над чужди капитали чрез развитие на т. нар. *«система на участие»*. Вж и *корпорация*.

Формата на а. д. се използва и при организирането на някои предприятия през първите години на НЕП в СССР (главно за привличане на чужди капитали с цел да се възстанови и развие народното стопанство). Съвършено различни по характер от капиталистическите а. д. са и възникналите след Втората световна война в редица народнодемократични страни смесени междуправителствени а. д. Те се организират с цел да съдействуват за развитието на разрушеното през войната стопанство на тези страни. Поради спецификата на своите задачи някои предприятия в социалистическите страни сега също имат форма на а. д. Например в НР България а. д. са Българската външнотърговска банка (БВБ), «Булстрад» и др. Техните средства са образувани от вноски на стопански организации, министерства и ведомства.

А́КЦИЯ — 1) ценна книга, която свидетелствува за внасянето на определена сума в капитала на *акционерно дружество* и дава право на притежателя ѝ да получава част от печалбата на дружеството (*дивидент*) и да участвува в неговото управление. А. се продават и купуват на фондовите *борси*. Курсът (цената) на а. зависи от размера на дивидента, изплащан за а., и от равнището на лихвения процент. Върху курса на а. влияят и различни политически и икономически явления. Например намаляването на международното напрежение може да предизвика спадане на курса на а. на компаниите — производителки на оръжие. Чрез различни машинации на фондовите борси, чрез изкуствено понижаване или повишаване на курса на а. едрите притежатели на а. трупат печалби, а дребните се разоряват. 2) Действие, дело, постъпка в полза на идея, възглед, програма и др. (напр. Жабокрекската а. на Рило-Пиринския партизански отред); кампания (напр. а. по събиране на подписи в защита на мира).

АЛБА́НСКА ТЕЛЕГРА́ФНА АГЕ́НЦИЯ (АТА) (фр. Agence télégraphique albanaise, АТА; албански: Agjensia Telegrafike Shqipëtare, ATSH — «Агенция телеграфике шкипетаре») — държавна информационна агенция на Народна социалистическа република Албания. Основана през 1944. Седалище в Тирана. АТА е единствен източник за вътрешна и международна информация в страната.

АЛБИО́Н — древно име на Британските острови. Понякога се употребява иронично за обозначаване на Великобритания, по-специално на политиката на английската дипломация («коварният Албион»).

АЛГЕМА́ЙНЕР ДО́ЙЧЕР НАХРИ́ХТЕНДИНСТ — вж *АДН*.

АЛИА́НС — дружество (за разпространяване на знания), съдружие, обединение (между организации), съюз, (обикновено между държави) на основата на договорни задължения.

АЛИ́БИ — доказано отсъствие на лице от мястото, където е извършено дадено престъпление. А. оправдава обвиняемия.

АЛИМЕ́НТИ — вж *издръжка*.

АЛТЕРНАТИ́ВА — 1) всяка една измежду две или повече взаимно изключващи се възможности. 2) Наложителна необходимост да се избере само едно от две или измежду няколко взаимно изключващи се решения, начини на действие, мнения; напр.: международното сътрудничество е единствената реална а. на постоянното военно напрежение, на надпреварата във въоръжаването, на разногласията, натрапвани от империалистическите сили.

АЛТИНГ — 1) народно събрание в Исландия през средните векове. 2) Парламентът в съвременна Исландия, състоящ се от две камари — горна и долна.

АЛТРУИ́ЗЪМ — нравствен принцип за поведение; способност, готовност за безкористни грижи и дейност за добро на хората (на друг човек), като се жертвуват собствените интереси на алтруиста; липса на себелюбие. Обратно: егоизъм.

АЛФА И ОМЕ́ГА — *прен.* всичко най-важно, същината на нещо, най-главното, основното в разглеждания проблем; начало и край. Алфа е първата, а омега е последната буква от гръцката азбука. Изразът е заимствуван от Новия завет на Библията — Апокалипсис («Откровение на Йоан Богослов», глава 1, 8 стих).

«АМЕРИКА́НСКИ НА́ЧИН НА ЖИВО́Т» — теза на американската пропаганда, която, като се позовава на техническите постижения в производството и бита, възхвалява капиталистическата система в САЩ като най-съвършена социална организация.

АМНИ́СТИЯ — пълно или частично освобождаване от наказание на осъдени лица или прекратяване на углавно преследване. А. се дава от върховната държавна власт. Тя заличава престъпния характер на деянието и освобождава от последиците на осъждането. В НР България а. се дава от Народното събрание.

АМОРА́ЛЕН — безнравствен, неморален, лишен от морал, противоречащ на моралните принципи и на човечността.

АМОРА́ЛНОСТ (а м о р а л и з ъ м) — съзнателно отричане на общочовешките, общоприетите морални норми за поведение в обществото (съвест, честност), оправдаване на неморалните постъпки (жестокост, нечовечност, разпуснатост) и провъзгласяване на безнравствеността за законно и естествено поведение на личността; безнравственост. А. е присъща на обречените на гибел господствуващи експлоататорски класи особено в период на загниване и упадък на антагонистичното общество. Най-циничната и човеконенавистническа форма на а. се проявява в идеологията и практиката на фашизма (култ към фюрера, освобождаване от «химерата на съвестта»). А. е характерна черта на идеологията и политиката на съвременната империалистическа буржоазия.

АМОРТИЗА́ЦИЯ — процес на пренасяне стойността на средствата на труда (машини, сгради и др.) върху произвежданият с тяхно участие продукт. А. на средствата на труда е резултат от тяхното морално и физическо изхабяване. А м о р т и з а ц и о н н и т е о т ч и с л е н и я са паричният израз на изхабяването; включват се в себестойността на продукцията и се реализират при продажбата на готовата продукция. Амортизационните отчисления са източник за образуване на амортизационните фондове, които се използват за възстановяване на изхабените средства на труда. Нарастването

на дела на амортизационните отчисления в общите производствени разходи е закономерност, обусловена от техническия прогрес и увеличаването на дела на фондовъоръжеността на труда.

АНА̀ЛИ (лат. annales, от annus — «година») — записване на важни исторически събития по години (летопис); характерна за древността и средновековието форма на историческо произведение. А. са основа, на която се развиват *хрониките*.

АНА̀ЛИЗ — 1) метод на научно изследване чрез разчленяване на изследваните предмети и явления на съставните им части. Извършва се мисловно или практически. А. е противоположен на *синтеза* и заедно с него е необходим момент от процеса на изследването на всяко сложно явление. 2) Подробен разбор, разглеждане на нещо.

АНАЛО̀ГИЯ — сходство, подобие, прилика, еднаквост между предмети, явления, процеси и понятия (като цяло напълно различни) поради общи признаци, свойства или качества.

АНАРХЍЗЪМ (гръц.: «безвластие») — дребнобуржоазно, враждебно на марксизма-ленинизма обществено-политическо течение, което се обявява срещу всяка държавна власт, за абсолютна свобода на личността. Оформя се през 40-те—началото на 70-те години на XIX в. Идеология е на разоряващата се, бунтарски настроена дребна буржоазия и на лумпенпролетарските слоеве. Най-голямо влияние има в страни със слабо развит капитализъм и с преобладаващо или значително дребностоково производство (Испания, Русия, Италия, Швейцария, Франция, някои латиноамерикански страни и др.).

В основата на анархисткия мироглед стоят буржоазният индивидуализъм и субективизъм. Анархистите смятат държавата за главен източник на социални неправди. Те не разбират ролята на едрото производство в обществото и са привърженици на дребната частна собственост и на дребното земевладение в селското стопанство. Те отричат необходимостта от организирана политическа борба на работническата класа срещу буржоазията и от самостоятелна пролетарска партия, както и нейната ръководна роля в революционното движение (вж *анархосиндикализъм*). Анархистите се обявяват и против държавата на *диктатурата на пролетариата*, която е необходимо оръжие за построяване на социалистическото общество. Като отричат световноисторическата роля на работническата класа, анархистите засилват политическите позиции на буржоазията. Борбата с а. е неотменна част от идеологическата и политическата борба на комунистическите и работническите партии с буржоазната и дребнобуржоазната идеология и политика.

А. в България се изявява като антикапиталистическо движение, но със своите погрешни теории и тактика нанася вреда на революционното движение, поради което БКП води постоянна и принципна борба срещу а.

АНА̀РХИЯ — 1) липса на организирана държавна власт; безвластие; нарушаване на установен ред; безредие, своеволие. Срещу всяка държавна власт, за абсолютна свобода на личността се обявяват анархистите (вж *анархизъм*). 2) А н а р х и я в п р о и з в о д с т в о т о — безплановото, стихийно развитие, присъщо на стоковото стопанство, основано на частната собственост върху средствата за производство. Сто-

панството функционира под определящото въздействие на стихийното търсене на пазара и колебанията на пазарните цени, в остра конкурентна борба. При капитализма приема огромни мащаби, тъй като се развива общественият характер на производството, намиращ се в непримиримо противоречие с частнокапиталистическата форма на присвояване продуктите на труда. Това води до периодични кризи на свръхпроизводство, *безработица*, влошаване условията на живот на много слоеве от трудещите се, до засилване антагонизма между труда и капитала. В епохата на империализма буржоазната държава се опитва да смекчи стихийността в развитието на икономиката, да отстрани а. и чрез регулиране на икономическите процеси да внесе елементи на организираност. Но държавномонополистичното регулиране се осъществява във форми и мащаби, които отговарят на интересите на монополистичния капитал и не е в състояние да обуздае стихийните сили на капиталистическия пазар.

АНАРХОЛИБЕРАЛИ — представители на дребнобуржоазно интелигентско-индивидуалистично центристко течение, появило се в БРСДП (т. с.) през 1905. А. отричат принципите на *демократическия централизъм* във вътрешнопартийния живот; обявяват се за «широк демократизъм», за «свобода на личността» и за «автономия на синдикатите» — искания, водещи до анархия в партийните редици. Те не разглеждат партията като висша форма на пролетарска организация и се обявяват срещу ръководната ѝ роля в работническото движение. Обявяват се за обединяване на БРСДП (т. с.) с общоделците (вж *общоделство*). Дванадесетият партиен конгрес (1905) рязко осъжда опортюнистическата и фракционната дейност на а., които през декември с. г. напускат партията и се обособяват в самостоятелна организация под името Български социалдемократически съюз «Пролетарий». В борбата си срещу партията а. намират подкрепа в центристката политика на Втория интернационал и в примера на социалдемокрацията в Германия, Франция и другаде, където марксистите съжителстват с опортюнистите в една партия. През 1908 се вливат в широкосоциалистическата БРСДП; заедно с *прогресистите* образуват в нея «левица». Тя се обявява против опортюнистическата тактика на БРСДП (обединена), но борбата ѝ е непоследователна и противоречива и завършва с капитулация пред общоделството. Под влияние на Октомврийската революция 1917 и на принципната критика на тесните социалисти по-голяма част от а. скъсват с общоделците и през 1920 влизат в БКП.

АНАРХОСИНДИКАЛИЗЪМ — дребнобуржоазно опортюнистическо течение в международното профсъюзно движение, намиращо се под идеологическо и политическо влияние на *анархизма*. Оформя се в края на XIX и началото на XX в. Анархосиндикалистите отричат необходимостта от политическа борба и самостоятелна политическа партия на пролетариата и отхвърлят борбата за диктатура на пролетариата. За висша форма на организация на работническата класа смятат не политическата партия, а т.нар. «работнически асоциации» (профсъюзи, синдикати). За основна форма на борба против буржоазната власт признават общата икономическа стачка, с помощта на която профсъюзите ще експроприират средствата за производство, ще поемат в свои ръце управлението на производството и без революционна борба ще ликви-

дират капитализма. В модифициран вид идеите на а. се използват и от съвременните ревизионисти.

АНА̀ТЕМА — 1) проклятие, клетва (със значение: проклет да е). 2) Отлъчване от църквата, отстраняване на вярващите като най-голямо наказание в християнството. Решение за а. се взема от църковните събори (в православната църква) и от римския папа (при католицизма). А. често е използвана като средство за религиозен терор (заплашване на вярващите, разпалване на религиозен фанатизъм) и за осъществяване на определени политически цели, за борба против науката и прогресивната обществена мисъл, за преследване на свободомислието и обществените дейци, които не признават религията и църковните догми. Напр.: в православната църква са анатемосвани вождовете на народни въстания (Степан Разин, Емелян Пугачов), през 1918 руският патриарх Тихон анатемосва съветската власт.

АНАХРОНЍЗЪМ (гръц.: «обратно», «назад», «против времето») — 1) нарушаване на хронологическата точност, несъответствие по време, грешка в хронологията (леточислението); неправилно отнасяне на събития или черти (бит, език, облекло, сгради), присъщи за една епоха, към друга епоха, за която съобщаваните събития или черти не са характерни. 2) Остаряло мнение, мислене, схващане, обичай, традиция, постъпка, които не съответствуват на времето, противоречат на съвременния начин на живот; отживелица.

АНГАЖЍРАН — 1) свързан с договор, нает срещу заплащане. 2) Зает, задължен, обещал; обвързан; застъпващ в изкуството определена политическа позиция, обикновено прогресивна (напр.: а. изкуство, а. живопис, а. песен, а. художник).

АНГАРЍЯ — отработъчна поземлена *рента*, първоначална форма на феодална рента. А. е най-разпространената при феодализма форма на експлоатация на крепостните селяни от земевладелците. Зависимият селянин работи през значителна част от седмицата в имението на феодала безплатно и със собствени оръдия на труда. В българската държава а. се появява по време на утвърждаването на феодалните отношения и се запазва до XIX в. През османското владичество в българските земи населението е товарено с многобройни а. и към държавата. Сега а. в различни форми съществува в колониалните и икономически изостаналите страни, а под формата на «отработване» — и в някои развити капиталистически държави.

АНГЛИКА̀НСТВО (англиканска църква) — едно от направленията в *протестантството*; държавната църква в Англия и в някои други страни, възникнала през XVI в. по време на *Реформацията*. Най-близка е до *католицизма*.

АНДСКИ ПАКТ (Андска група) — регионална организация на латиноамериканските страни, разположени в района на Андските планини; създадена е през 1969. Първоначално в нея влизат Боливия, Колумбия, Перу, Чили и Еквадор; през 1973 се присъединява Венецуела. От 1976 Чили не участвува в организацията. Целта на А. п. е по пътя на интеграцията да се ускори независимото икономическо развитие на страните-членки. Те се обявяват за ограничаване на чуждестранните капиталовложения, а през 1970 се договарят да си съдействуват за постепенно превръщане на чуждестранните компании в национални и смесени. Съвещанието на държавните глави през май 1979 призовава за превръщане на А. п. в мо-

нополна организация за противодействие на натиска на империалистическите държави и транснационалните корпорации. Подписан е договор за създаване на Андски парламент — консултативен политически орган. Страните — участнички в А. п., се обявяват за политика на международно разведряване, признават Сандинисткия фронт за национално освобождение в Никарагуа. Някои от тях развиват икономически връзки с всички държави, включително с държавите от социалистическата общност.

АНЕКСИЯ — принудително присъединяване на част или на цялата територия на една държава към друга. А. получава голямо разпространение в международната практика на феодалните и капиталистическите държави. Политиката на а. е свойствена на империализма — заграбване на Австрия (1938) (вж *аншлус*) и Чехия и други райони от Чехословакия (1939) от хитлеристка Германия, на Етиопия (1936) и Албания (1939) от фашистка Италия. След Втората световна война през 1949 Южноафриканската република (ЮАР) анексира бившата подмандатна територия Югозападна Африка (понастоящем Намибия), през 1948 и 1967 Израел анексира арабски територии и др. Империалистическите държави се опитват да заменят откритата а. чрез различни замаскирани форми на заграбване на чужди територии — злоупотреба с режима на международното *попечителство*, отпускане на икономическа и военна «помощ», създаване и поддържане на марионетни правителства и други. Приема се за а. и завземане на пространства, които са под режим на общо ползване (открито море, повърхността и недрата на морското дъно, Антарктида и др.).

Съгласно с нормите на съвременното международно право а. е противозаконна и се смята за агресия. Уставът и много други документи на ООН предписват на държавите — членки на ООН, да разрешават спорните си въпроси чрез мирни средства, да се въздържат от прилагане на сила против териториалната неприкосновеност или политическата независимост на всяка държава, а така също да уважават принципа за равноправие и самоопределение на народите. Социалистическите страни са против политиката на а. и поддържат правото на всички народи на самоопределение и независимо съществуване.

АНЗАМ — военнополитическа групировка на редица страни от Британската общност (вж *Общност*), разположени в Югоизточна Азия и Океания, възглавявана от Англия. Наименованието ѝ дават първите букви на страните-участнички: Англия, Нова Зеландия, Австралия и Малайзия. Военнополитическото сътрудничество между тези страни възниква наскоро след Втората световна война като реакция на засилващото се националноосвободително и демократично движение. Началото на оформянето на АНЗАМ се поставя през 1949.

АНЗАМ не е организационно оформено обединение; няма ръководен, нито постоянно действуващ консултативен орган. Участниците в групировката са свързани помежду си на основата на принадлежността им към Общността, регионалната близост (с изключение на Англия) и на традиции във военнополитическото сътрудничество. Съгласуването на конкретните политически действия по въпроси, засягащи района на действие на АНЗАМ, се осъществява чрез преговори между правителствата на страните-участнички.

АНЗЮК (англ. ANZUK — съкратено от Australia, New Zeland,

United Kingdom) — военнополитическа групировка, създадена през 1971 по инициатива на Англия. В състава ѝ влизат Австралия, Нова Зеландия, Англия, Малайзия и Сингапур. Официално провъзгласената цел на организацията е колективна отбрана на Малайзия и Сингапур от възможно външно нападение. Чрез АНЗЮК фактически се легализира военното присъствие в Малайзия и Сингапур на неазиатските страни-участнички, което осигурява техните стратегически, икономически и военнополитически интереси и е насочено срещу националноосвободителното движение в района.

АНЗЮС (англ. ANZUS, съкратено от Australia, New Zeland, United States) — агресивен военнополитически блок, създаден въз основа на «Договор за сигурност», подписан на 1 септември 1951 в Сан Франциско; в сила е от 1952. Срокът за действие на договора е неограничен. Висш ръководен орган на блока е Съветът на министрите на външните работи, който се събира всяка година в една от трите страни. Има и военен комитет от представители на генералните щабове на въоръжените сили на трите страни. Членовете на АНЗЮС влизат в *СЕАТО.*

АНЗЮС възниква вследствие на агресивната политика на САЩ, които в периода след Втората световна война създават редица регионални блокове и съюзи, играещи ролята на проводници на политиката на Пентагона в различните райони на света. Фактически АНЗЮС е насочен срещу социалистическите страни в Азия и срещу националноосвободителното антиимпериалистическо движение в югозападната част на Тихоокеанския басейн и в Югоизточна Азия. За това свидетелствува фактът, че съюзниците на САЩ от пакта участвуваха във водената от американския империализъм война срещу Корея (1950—1953), а по-късно и срещу демократичен Внетнам (1960—1973).

АНКЕ́ТА (от лат.: «разследвана вещ») — 1) обществено или административно проучване на въпрос или постъпка чрез разпитване на лица и посещаване на места, свързани с обследвания обект. Извършва се обикновено от анкетна комисия. 2) Метод за първично набиране на данни при изследване на социално явление (за да се получи необходимата информация или да се проверят твърдения) чрез разпитване на засегнати и други осведомени върху явлението лица (анкетирана група). Често се изследват възгледи, мнения, мотиви, чувства и способности. При устната а. (стандартна, полустандартна или нестандартна) анкетиращият (интервюиращият) подпомага непосредствено анкетирания при даването на информация. При писмена а. анкетираният попълва въпросник (анкетен лист), съобразен с характера и целта на проучването. При откритите въпроси (най-често при нестандартна а.) анкетираният преценява сам как да отговори, без да му се предлагат предварително възможни отговори. Закритите въпроси изискват само един (закрит) отговор от два възможни (алтернатива «да» или «не») или един измежду няколко готови, предварително формулирани типови отговора; закритите отговори могат да се обработват с изчислителна техника.

АНКЛА́В — територия или част от територия на държава, заобиколена от всички страни от друга държава или няколко други държави и нямаща излаз на море (напр. Сан Марино на територията на Италия, Лесото, заобиколена от ЮАР). Когато а. има излаз на море, се нарича полуанклав (напр. Източна Прусия през 1919—1939).

АНОМА́ЛИЯ (гръц.: «неравност») — отклонение от обща закономерност, отстъпление от общо правило, от норма; неправилност, нередност; ненормално положение; нещо, което противоречи на здравия разум, на логиката.

АНОНИ́МЕН (гръц.: «безименен») — без автор, безименен, неподписан от автора или притежателя (напр. а. бележка). А н о н и м е н к о н к у р с — състезание за длъжност, учебно място и др., при което се отделят най-добрите, най-подготвените, като имената на участниците в него не са известни на журито (комисията) в момента, когато се преценяват постиженията на състезаващите се (напр. при кандидатстудентските изпити). А н о н и м н о п и с м о — писмо без подпис, обикновено с клеветническо съдържание; донос.

АНОТА́ЦИЯ (от лат.: «забележка») — 1) сбито, кратко съдържание на книга, статия, научен труд, ръкопис, придружено понякога с оценка, характеристика, препоръка и обяснения за предназначението на книгата. 2) Особено библиографско описание на книга, статия, документ, в което се отбелязват автор, заглавие на творбата, година и място на издаването, страници, формат и др.; понякога съдържа кратка характеристика за книгата за улесняване на читателя.

АНСА (итал. ANSA, съкратено от Agenzia Nazionale Stampa Associata — Национална агенция на обединения печат) — италианска информационна агенция. Седалище в Рим. Създадена е през 1945. Смята се за кооперативно обединение на издателите на вестници с акции в АНСА. Финансира се от италианското правителство, което практически контролира дейността на агенцията. Разпространява вътрешна и международна информация в Италия и чужбина. Обменя информация с агенции в 30 страни, поддържа кореспондентски пунктове в 48 страни.

АНСА́МБЪЛ (фр.: «заедно») — 1) строга съгласуваност, съразмерност, пропорционалност и единство в частите на нещо цяло (напр.: архитектурен а.). 2) Художествен концертно-естраден колектив с хор или танцова трупа — самодейци или професионални артисти (напр.: Ансамбъл за песни и танци на Българската народна армия — основан през октомври 1944, Ансамбъл за народни песни при Българското радио — създаден през 1951).

АНТАГОНИ́ЗЪМ — една от формите на *противоречието,* която се характеризира с остра, непримирима борба между враждебни сили и тенденции. Марксизмът, като анализира а. между класите в робовладелската, феодалната и капиталистическата формация, както и в преходния период от капитализма към социализма, показва, че а. се разрешава чрез класова борба, формите и съдържанието на която се определят от конкретните исторически условия. В. И. Ленин подчертава, че а. и противоречието не са едно и също. Първото ще изчезне при социализма, а второто ще остане. Унищожаването на частната собственост върху средствата за производство и ликвидирането на експлоататорските класи е главно условие за преодоляване на социалните а.

АНТАНТА (фр. entente — «съгласие»), Т р о й н о с ъ г л а ш е н и е — империалистически блок на Англия, Франция и Русия, създаден през 1904—1907 в противовес на *Тройния съюз* — империалистически блок на Германия, Австро-Унгария и Италия. В хода на Първата

световна война 1914—1918 към А. се присъединяват и други държави (САЩ, Япония, напусналата Тройния съюз Италия и др.), воюващи срещу Германия и нейните съюзници. И двата блока възникват в резултат на борбата между империалистическите държави за преразпределяне на света в обстановка на все повече изострящи се противоречия помежду им. След победата на Великата октомврийска социалистическа революция 1917 държавите от А. заедно с други империалистически държави организират военна интервенция срещу младата Съветска република (1918—1920). Провалът на контрареволюционната интервенция изостря противоречията между участниците в А. и тя се разпада.

Названието «А.» носят и някои други блокове и съюзи, образувани в периода между Първата и Втората световна война (напр. *Малка антанта*, Балканска а. и др.).

АНТИ- (гръц. antí — «срещу», «против») — първа съставна част на сложна дума със значение на противоположност, противодействие, враждебност, «противо-». Напр.: антиамерикански — насочен против империалистическата външна политика и претенциите на САЩ за световно господство; антикомунистическа истерия — безсилно раздразнение и злоба на империалистическите пропагандни централи и монополистичните кръгове пред политическите и икономическите успехи на социалистическите страни; антибългарска пропаганда; антидемократичен; антифашистка коалиция; антиразузнаване; *антиизкуство;* антироман — литературна творба, която противоречи на жанровите закони на романа.

АНТИИЗКУСТВО — упадъчни тенденции в съвременното западно изкуство, проявявани в стремежа да се създадат творби, които противоречат на законите за съответния вид или жанр на изкуството.

«АНТИКОМИНТЕРНСКИ ПАКТ» — договор, сключен през ноември 1936 в Берлин между фашистка Германия и милитаристична Япония. Под знака на борба против Коминтерна двете държави създават агресивен блок за завоюване на световно господство. По-късно договорът е допълнен със специално секретно споразумение, което предвижда съвместни мерки за борба срещу СССР. През 1937 към «А. п.» се присъединява фашистка Италия, а по-късно и други държави, между които в 1941 и България. През 1939—1940 «А. п.» се превръща в открит военен съюз между Германия, Италия и Япония (вж *Тристранен пакт*). Победата на СССР и на другите държави от антифашистката коалиция във Втората световна война 1939—1945 слага край на «А. п.».

АНТИКОМУНИЗЪМ — реакционна идеология и политика на империалистическата буржоазия, изразяваща се в оклеветяване на социализма и комунизма като обществен строй, изопачаване на политиката и целите на комунистическите партии и същността на *марксизма-ленинизма*. А. възниква като реакция на буржоазната и дребнобуржоазната идеология срещу научния комунизъм още с появата на марксизма.

Съвременният а. е главно идейно-политическо оръжие на империализма, целящо да отслабва и да разбива единството на световния революционен процес и на всяко от неговите направления — световната социалистическа система, международното комунистическо и работническо движение и националноосвободителното движение. Обединява всички врагове на социалния прогрес — финансовата олигархия и военщина-

та, *фашизма, колониализма, клерикализма, ционизма* и други реакционни буржоазни политически движения; в много капиталистически държави е издигнат като държавна политика. Негово основно съдържание е *антисъветизмът*, чието предназначение е да дискредитира теорията и практиката на комунистическото строителство в Съветския съюз.

«Чрез антикомунизма, чрез цялата широка и всеобхватна система от методи и средства за идеологическа борба и идеологическа диверсия империализмът се стреми да разбие комунистическото движение, да подкопае устоите на социалистическия строй, да разложи идейно-политическото и моралното единство на народите и да подготви условия за осъществяване на своята главна цел — унищожението на световната социалистическа система» (Програма на БКП. С., 1971, с. 22.).

Последователната и решителна борба срещу а. е съставна част не само на борбата за социализъм и комунизъм, но и на борбата за национална свобода и независимост, за мир и демокрация.

АНТИПО́Д (гръц.: «срещу краката») — 1) място на земното кълбо, което е точно противоположно на друго определено място на земното кълбо. Антиподи — обитатели (хора, животни, растения) на точно противоположни места на земното кълбо (напр. европейците и американците). 2) *прен.* Човек, напълно противоположен на другиго по външни черти, характер, възгледи, убеждения, вкусове; несходство, пълна противоположност на свойства или качества.

АНТИРАЗВЕДРЯ́ВАНЕ — линия на империалистическите кръгове, започнала в началото на 80-те години и насочена към унищожаване на благоприятните резултати от *разведряването* в международните отношения, постигнато през 70-те години.

САЩ и редица страни от НАТО не приемат исторически обусловените промени в света, водят «твърд курс» в международните отношения и се стремят да променят на всяка цена съотношението на силите на световната арена, като залагат на надпреварата във въоръжаването.

А. е резултат от провъзгласената глобална външнополитическа стратегия, насочена към възобновяване на претенциите на САЩ за световно господство. С победата на кандидата на републиканците за президент (Роналд Рейгън) през 1980 правителството на САЩ започва произволно да нарушава договорите, споразуменията и договореностите, постигнати със СССР, прекъсва преговорите по редица въпроси на разоръжаването, прави опити да усложни отношенията на СССР със западноевропейските страни, намесва се в работите на други държави, провокира кризи и конфликти в различни райони на света. Разведряването се характеризира от реакционните сили като «улица с еднопосочно движение», защото уж било изгодно само за социалистическите страни. С разполагането в Западна Европа на нови ракети със среден радиус на действие САЩ и другите страни на НАТО започват нова необуздана *надпревара във въоръжаването.*

АНТИСЕМИТИ́ЗЪМ — една от крайните форми на национална и религиозна нетърпимост, проявяваща се във враждебно отношение към евреите (прави ограничения, гонения, масови избивания). Като социално явление а. съществува от много векове. Управляващите експлоататорски класи си служат с а. като средство за отвличане вниманието на народните маси от революционната борба.

Най-варварска форма а. достига в хитлеристка Германия, където *геноцидът* (поголовното унищожаване на евреите) е официална политическа линия на нацистката партия и фашистката държава. В буржоазна България а. не намира разпространение. В социалистическите страни няма социална почва за а., а пропагандирането на национални вражди се преследва със закон.

АНТИСЪВЕТЙЗЪМ — главно стратегическо направление на политиката и идеологията на империализма, целящо да дискредитира теорията и практиката на комунистическото строителство в СССР. Източник на а. е класовата ненавист на империалистите към първата в света социалистическа държава. Той е знаме на най-реакционните империалистически кръгове в борбата им против идеите и делото на Великата октомврийска социалистическа революция 1917 не само в национален, но и в световен мащаб. А. е ядро и главно съдържание на *антикомунизма*.

В съвременната епоха, когато социализмът надхвърли рамките на съветската страна и се превърна в световна система, империалистическата реакция засилва още повече своята антисъветска линия. В теоретичен план тя цели да дискредитира първообраза на социализма в съветската страна и същевременно да опорочи социализма в другите страни, които използват творчески съветския опит с отчитане на специфичните национални условия. В практически план нейната цел е да се разбие единството на социалистическите страни, за да се противопоставят на СССР и да се отслабят позициите на световния социализъм. Ето защо буржоазната пропаганда издига тезата да се разграничава а. от антикомунизма. Всъщност а. е насочен не само срещу социализма в СССР, но срещу социализма и комунизма изобщо.

Тактиката, методите и формите на а. са в зависимост от характера на двете основни негови тенденции — откритата, брутална и груба проява на а., на която не са чужди рецидивите от тактиката и методите на *«студената война»*, и прикрита, индиректна негова проява, приспособяваща се към новата обстановка. Организаторите на а. проявяват явно предпочитание към по-динамичната тактика и към методите на префинената идеологическа мимикрия, на изтънчената демагогия за фино идеологическо проникване и «ерозиране» съзнанието на хората в СССР и в другите социалистически страни. Те си служат с тактиката на обективистичната дезинформация, на едностранчивото тълкуване на фактите. Активно се използват методите на «безпристрастност», на «фактологичния» и «социологичния» подход за популяризиране ценностите на буржоазния начин на живот и за изопачаване начина на живот в условията на реалния социализъм.

А. е израз на дълбоката криза на съвременната буржоазна идеология и на империалистическата политика. Той не само не е средство за преодоляване на общата криза на капитализма, но се превръща във фактор за нейното по-нататъшно задълбочаване. Със своя огромен материален и духовен потенциал, с последователната си мирна политика СССР е главният фактор и най-надеждната гаранция на разведряването в международните отношения.

Безкомпромисната и последователна борба против а. и антикомунизма е революционна повеля на епохата.

АНТИТЁЗА — 1) рязко противопоставяне на противоположни (контрастни) предмети, явления, понятия, мисли, чувства или образи в

художествената литература или в реторическата, ораторската реч (напр.: «Тук мъдрец замислен, там луда глава» — Ив. Вазов, «Раковски»). 2) Логическо съждение, което отрича изходното начало (тезата); втората част от трите съставки на логическото мислене у Хегел — теза, антитеза и синтеза.

АНТИФАШЙСТКА КОАЛЙЦИЯ — мощен съюз на държави и народи, образуван в хода на Втората световна война 1939—1945 за съвместни действия срещу държавите от фашисткия блок — хитлеристка Германия, фашистка Италия, милитаристична Япония и техните сателити. Създаването на широк антифашистки фронт се обуславя от освободителните цели на СССР във войната, от ненавистта на народите към фашизма и от дълбоките империалистически противоречия между двете капиталистически групировки. Възникването на а. к. е най-яркото практическо потвърждение на възможността за сътрудничество между държави с различни социално-икономически системи.

Началото на а. к. се поставя след вероломното нападение на фашистка Германия над СССР (22 юни 1941). На 12 юли 1941 в Москва е подписано съветско-английско споразумение за съвместни действия срещу Германия, последвано от договори и споразумения на СССР с Чехословакия, Полша, САЩ и др. Към края на войната в състава на а. к. влизат над 50 държави. Решаваща сила в нея е Съветският съюз. За засилване на а. к. допринася и разгърналото се *съпротивително движение* в окупираните от хитлеристка Германия страни.

В рамките на а. к. съществуват две политически линии по въпросите за водене на войната и следвоенното устройство на света — линията на СССР, който се стреми към разгром и ликвидиране на фашизма и установяване на траен демократичен мир, и линията на западните държави, които виждат в разгрома на фашистка Германия средство за отстраняване на техния капиталистически конкурент и път към разширяване на позициите и влиянието си. Победата над фашистка Германия и нейните оателити се осъществява със съвместните усилия на а. к. Обаче съветският народ и Съветската армия изнасят основната тежест на войната и изиграват решаваща роля за разгрома на фашистка Германия. След завършването на Втората световна война реакционните кръгове на западните държави правят всичко възможно за ликвидиране на а. к. и водят агресивна политика спрямо СССР и възникналите след войната народнодемократични държави. От втората половина на 1947 а. к. престава да съществува.

АНТИХИТЛЕРЙСТКА КОАЛЙЦИЯ — вж *Антифашистка коалиция*.

АНТЙЧНОСТ (от лат. antiqus — «древен») — в широк смисъл на думата означава древност, в тесен, почесто употребяван смисъл — гръко-римската древност или историята и културата на древна Гърция и древния Рим.

АНТОЛÓГИЯ (гръц. antología, от ánthos — «цветче», и légō — «събирам», т. е. «събиране на цветове») — сборник с подбрани литературни творби, предимно стихотворения или различни изречения и фрагменти от много автори. А. може да бъде подчинена на определена тема или идея в съответствие с мирогледа и естетическите възгледи на съставителя.

АНШЛУС (нем. Anschluß — «присъединяване») — термин, с който обикновено се означава политиката

на германския империализъм за насилствено присъединяване на Австрия към Германия. Възниква през 1918 след разпадането на Австро-Унгарската империя. Германската империалистическа буржоазия и свързаните с нея кръгове на австрийската буржоазия виждат в а. едно от условията за разширяване на плацдарма в Централна Европа за подготовката на реваншистка война. Версайският мирен договор (1919) включва клауза, която забранява а. През март 1938 хитлеристка Германия, поощрявана от империалистическите кръгове в Англия, Франция и САЩ, извършва а. на Австрия. Единствено съветското правителство издига глас в защита на Австрия. През април 1945 Съветската армия освобождава Австрия и ликвидира а.

АП — вж *Асошиейтед прес.*

АПАРА́Т — съвкупност от лица или учреждения, които обслужват определена област в управлението или народното стопанство (напр.: *държавен апарат*).

АПА́РТЕЙД — политика на жестока расова *дискриминация* и *сегрегация,* провеждана официално от управляващите реакционни кръгове в расистките държави спрямо коренното африканско население, а така също към етническите групи от неевропейски или смесен произход. Изградена върху «теорията» за расовото превъзходство на белите, доктрината на а. намира най-ярък израз в Южноафриканската република (ЮАР), където е възприета и узаконена още през 1948. Въпреки протестите на световната общественост правителството на ЮАР води политика на а. във всички области на обществено-политическия живот на страната. Приети са над 1200 закони, актове и постановления, които юридически предвиждат чудовищни форми на ограничения, забрани и преследвания по отношение на цветнокожото население. То е принуждавано да живее в резервати (т. нар. «бантустани»), лишено е от основни граждански права, получава по-малка работна заплата от белите граждани (съотношението на работната заплата е 1 към 14 в полза на белите). Въпреки че африканците «банту» съставляват мнозинство от населението в страната, те нямат право на глас и свои представители в парламента. Системата на а. се поддържа от огромен репресивен апарат. Въведени са наказания, непознати на нито една съвременна правна система.

Политика на а. се осъществява и в Южна Родезия и Намибия (Югозападна Африка).

През 1973 Общото събрание на ООН приема специална конвенция, която обявява а. за престъпление против човечеството. НРБ участвува в конвенцията.

АПАТРИ́ДИ (аполиди) — лица, лишени от отечество и намиращи се в състояние на *безгражданство.* Правното им положение се урежда от вътрешното законодателство на държавите или от специални международни конвенции.

АПЕЛА́ЦИЯ — в буржоазното наказателно и гражданско съдопроизводство: способ за обжалване на решение или присъда на първоинстанционен пред вишестоящ съд, който отново разглежда делото и го решава по същество.

АПЕЛИ́РАНЕ — обръщение за поддръжка или съдействие към авторитетни инстанции (организация, отделни лица), към обществено мнение; призоваване.

АПК — вж *аграрно-промишлен комплекс.*

АПН — вж *Агенция по печата «Новости».*

АПОКРЙФЕН — *прен.* недостоверен, лъжлив, подправен, измислен.

АПОКРИФИ (гръц.: «таен», «скроен») — творби (книги, ръкописи) на раннохристиянската литература. Съдържат религиозни легенди и предания, главно библейски. Отначало под а. се разбират книги, разпространявани тайно. Появяват се преди християнството да бъде признато за официална религия. По тематика а. биват старозаветни, новозаветни и апокрифни жития.

През IV в. в а. се прокарват тенденции, идеи и тълкувания, враждебни или коренно противоположни на официалното църковно вероучение, отразяващи социалните противоречия. Под знака на борба против ересите църквата забранява значителна част от а. със специален списък — индекс на забранените книги, унищожава ги и жестоко преследва и наказва хората, които ги четат.

През средните векове разпространяването и създаването на а. е свързано преди всичко с антифеодалните движения, с религиозните демократични движения и с развитието на ересите. В България засилването на богомилството предизвиква разцвет на апокрифната литература. В старобългарската литература а. представят най-ярко демократичната линия. Под влияние са на словесното народно творчество. По-голямата част са преводи от византийски оригинали.

АПОЛИТЙЧНОСТ (а п о л и т и з ъ м) — 1) безразлично, равнодушно отношение към политическия и обществения живот. 2) Мнимо безразличие към политическите въпроси под прикритието на «безпартийност» и «неутралност», пропагандирано от някои буржоазни идеолози с цел да отклонят трудещите се от класово-политическите борби и да се притъпи тяхната острота.

В социалистическото общество а. е отживелица, признак на назадничавост.

АПОЛОГЕТ — 1) писател от II и III в., който пропагандира християнското вероучение и го защищава от нападките на противниците (юдеи и «езичници») на християнството, когато то още не е признато за господствуваща религия в Римската империя. 2) *прен.* Ревностен, предвзет застъпник и защитник на някого или на нещо (напр.: апологети на империализма).

АПОСТЕРИОРИ (лат.: «от следващото») — термин във философията, означаващ знание, получено въз основа на опита, на реалните факти и обществената практика. Противоположно на *априори.*

АПОТЕОЗ — 1) в древна Гърция и Рим: обожествяване, отдаване на характерни за божеството почести на герой, цар, император. 2) *прен.* Прославяне на някого, възвеличаване на нещо, блестящ край, тържествуване при завършване на някакво събитие или дейност. 3) Заключителна, тържествена, масова сцена с много участници в музикално-сценична творба или празнична концертна програма, понякога с участие на голям хоров състав. С а. се прославят народът, герой или събитие, победата на идея, на народното движение. Цел на а. е да предизвика у публиката въодушевление и подем.

АПРЙЛСКА ЛЙНИЯ НА БКП — ленинската генерална линия на Бъл-

гарската комунистическа партия през периода на завършването на прехода от капитализма към социализма, в условията на победилия социализъм, в борбата за изграждане на развито социалистическо общество и постепенния преход към строителството на комунизма в Народна република България, утвърдена от Априлския пленум на ЦК на БКП (1956), развита и обогатена от следващите партийни конгреси и пленуми на ЦК. Априлският пленум отхвърля решително допуснатите в условията на култа към личността извращения и възстановява напълно ленинските принципи и норми в партийния и обществения живот. «Априлската линия на партията е пряко продължение на Димитровския курс: линия, определяща се от марксистко-ленинска оценка на икономическата и социалната действителност, последователно придържане към основните закономерности на социалистическото изграждане, творческо решаване на възникващите проблеми в съответствие с условията, тясна връзка на партията с класата и въвличане на широките народни маси в управлението на страната» (Ж и в к о в , Т. Избр. съч. Т. 20, с. 36).

Дванадесетият партиен конгрес (1981) оценява а. л. на БКП като марксизъм-ленинизъм в действие при специфичните условия на нашата страна, като пряко историческо продължение и развитие на най-драгоценните традиции и добродетели от Благоевския и Димитровския период в нашата партия, като творческо използване на огромния положителен опит на КПСС, на другите марксистко-ленински партии, на цялото международно комунистическо и работническо движение. А. л. — *«това е линия, която се гради върху потребностите и интересите на народа; линия, която се опира на съзидателната сила на трудовите маси; линия, която се ръководи от общите принципи и закономерности на социалистическото строителство и е съобразена с националноисторическата ни специфика; линия, която творчески усвоява интернационалния и собствения си опит; линия, която непрекъснато се развива и обогатява върху основата на най-новите постижения на науката; линия, която е способна да се разделя със своите слабости и недостатъци — линия силна, линия жизнена»* (Ж и в к о в , Т. Избр. съч. Т. 35, с. 343—344).

Проявлението на а. л. в обществено-политическия живот на страната е многостранно. В п о л и т и ч е с к о о т н о ш е н и е тя се изразява в укрепване на единството и сплотеността на народа, повишаване на ръководната роля на партията, усъвършенствуване на политическата организация и управлението на обществото и непрекъснато разгръщане и задълбочаване на социалистическата демокрация. В и к о н о м и ч е с к о о т н о ш е н и е а. л. се проявява в устойчивите темпове на икономическото развитие, в ускорената индустриализация и коренното преустройство на селското стопанство, в засилената концентрация и специализация на производството и постоянното повишаване на обществената производителност на труда; в ускореното изграждане на материално-техническата база на социализма. В с о ц и а л н о о т н о ш е н и е а. л. се изразява в израстването на новата социалистическа личност, в последователното творческо приложение и принос за обогатяване на марксистко-ленинската теория, в непримиримата борба с буржоазната идеология, с «левия» и десния опортюнизъм, в духовния подем на обществото в областта на образованието, науката и културата. В м е ж д у н а р о д н о о т н о ш е н и е а. л. се проявява

в укрепване на братските връзки със СССР и другите социалистически страни, в решителното нарастване на международния престиж на НРБ и на конструктивния ѝ принос в борбата за мир.

Тържество на а. л. е Десетият партиен конгрес (1971), който приема Програма за изграждане на развито социалистическо общество в страната. Дванадесетият партиен конгрес поставя началото на нов етап в по-нататъшното разработване и осъществяване на априлската генерална линия.

АПРИО́РИ (лат.: «от по-рано») — 1) термин в идеалистическата философия (априоризъм), означаващ знание, получено преди и независимо от опита, от фактите. Противоположно на *апостериори.* Според диалектическия материализъм няма знания и научни положения, които в крайна сметка да не са основани на опита и общественo-трудовата практика на човечеството. 2) Предварително, отнапред, без да се провери (напр.: а. да се поддържа или приема нещо).

АР СИ ЕЙ (англ. RCA, съкратено от Radio Corporation of America) — най-голямото радиообединение в САЩ. Седалище в Ню Йорк. Основано е през 1919. Контролира десетки радиопредавателни и телевизионни станции.

АРАКЧЕ́ЕВЩИНА — 1) режим на жесток полицейски деспотизъм, на груба военщина и «дисциплина на тоягата», установен при управлението на руските императори Павел I (1754—1801) и Александър I (1777—1825) от техния всесилен фаворит граф А. А. Аракчеев. 2) *прен.* Терминът «а.» се употребява за означаване на реакция в най-груба и неприкрита форма и на всякакъв груб произвол.

АРБИТРА́Ж — 1) разрешаване на спорни въпроси от специално избрани незаинтересовани лица — арбитри. 2) Орган, извършващ тази дейност. *Държавен арбитраж* в НРБ — държавен орган, разрешаващ имуществени спорове между държавни предприятия, учреждения, кооперативни и обществени организации. А р б и т р а ж е н с ъ д при Българската търговско-промишлена палата — обществен (недържавен) правораздавателен орган, който разрешава гражданскоправни спорове между български стопански организации и чуждестранни лица и фирми по повод на външнотърговски или други международни икономически и научно-технически връзки. 3) М е ж д у н а р о д е н а р б и т р а ж — орган, създаден по взаимно съгласие на отделни държави за мирно разрешаване на възникнали спорове помежду им.

АРГО́ — език, съставен от произволно избрани и видоизменени елементи от един или няколко естествени езика; употребява се от отделна социална група, за да се отдели и обособи от останалата част от населението; съсловен таен език на малка социална група, който се отличава от общоговоримия език предимно с нови думи и особени форми; жаргон.

АРГУМЕ́НТ — съждение, логически довод, използван за доказателство на определено твърдение.

АРЕ́НА (лат.: «пясък») — 1) кръгла или елипсовидна площадка, посипана с пясък, в центъра на древноримските амфитеатри, предназначена за игри, за боеве между гладиатори и диви зверове или за други представления и зрелища. 2) В съвременния цирк: кръгла площадка (наричана и манеж) с диаметър 13,5 м за цирковите номера (езда, клоунада, акро-

батика, илюзионизъм, еквилибристика и др.). 3) *прен.* Поле, област за дейност, за проява, поприще (напр.: международна а., а. на политически борби).

АРЀНДА — наемане на недвижим имот (земя, постройка и др.) за временно ползване при определени условия. За ползването на имуществото арендаторът заплаща възнаграждение (в пари или в натура), което често също се нарича а. При капитализма широко разпространение има арендуването на земя за селскостопански цели. Поземленият собственик отдава земята си под наем на арендатор-капиталист, който организира нейното стопанисване с наемна работна сила. Част от създадената от наемните работници *принадена стойност* капиталистът-арендатор присвоява под формата на средна печалба, а излишъка над средната печалба дава на собственика на земята под формата на поземлена *рента*. Арендната система на земеползване ограничава развитието на производителните сили в капиталистическото селско стопанство. Наред с капиталистическата а. съществуват и докапиталистически форми на а., при които земята се дава под наем на дребни стопани, които я обработват със собствен труд, за да осигурят своето съществуване (потребителска а.). Дребните фермери (арендатори) се намират в зависимост от банките и едрите земевладелци, разоряват се и постоянно попълват армията на безработните.

АРЕОПА̀Г — 1) върховен съд и контролен орган в древна Атина. 2) *прен.* Съдилище, събрание на авторитетни лица за решаване на важни въпроси.

АРИА̀НСТВО — течение в християнството през IV—VI в., възникнало в късната Римска империя, наречено по името на неговия основоположник александрийския свещеник Арий (умрял през 336). А. не признава основната догма на официалната християнска църква за единосъщността на бога — бога-отец и бога-син (Христос), който като творение на бога-отец е същество по-нискостоящо. А. съдържа известни рационалистични елементи — опит да се изтълкува природата на божеството, който противоречи на тенденцията на официалното християнство да засилва мистичните елементи в християнските догми. На Никейския (325) и Константинополския (381) църковен събор а. е осъдено като ерес.

АРИЕРГА̀РД — войскова част, която се движи зад главните сили и прикрива изтеглянето им при отстъпателни движения; заден отред.

АРЍЙЦИ — термин, използван в научната литература за определяне на народите от индоевропейската езикова общност. Идеолозите на *расизма* във фашистка Германия му придават тенденциозно и антинаучно значение. Те издигат човеконенавистническата «теория» за изключителността на висшата «арийска раса», към която отнасят немската нация. Оправдано и прието от науката въз основа на древни писмени паметници е отнасянето на термина «а.» към племената и народите, говорещи индоирански езици (източен клон на индоевропейската езикова общност).

АРИСТОКРА̀ЦИЯ — 1) висш слой на дадена експлоататорска класа, който поради своето богатство или знатен произход се ползва с различни привилегии, на първо място заема висшите държавни постове; родова аристокрация — при

разложението на първобитнообщинния строй; **финансова аристокрация** — върхушка на едрата буржоазия, която играе огромна роля в периода на империализма (вж *олигархия*). 2) Форма на държавно управление, при която властта се намира в ръцете на знатните и богатите. Като форма на управление а. противостои на монархията и демокрацията. 3) *Прен.* Привилегирован обществен слой.

Работническа аристокрация — част от пролетариата в капиталистическите страни, най-квалифицираните и осигурени работници, системно подкупвани от буржоазията (чрез повишаване на заплатата, с премии и др.) с цел да бъдат откъснати от революционното работническо движение и да се внесе разкол в него. Работническата а. е главна опора на буржоазията в работническата класа, основа за всякакви опортюнистични и ревизионистични течения.

АРМЕ́НО-ГРИГОРИА́НСКА ЦЪРКВА — една от най-старите християнски църкви, близка до православната; утвърждава се в Армения през IV в.

АРМИЯ (от лат.: «въоръжавам») — 1) съвкупност от всички въоръжени сили на държавата (сухопътни, въздушни и морски), напр.: Българска народна а., Съветска а. 2) Оперативно обединение от един вид въоръжени сили, съставено от няколко съединения различни родове войски и специални войски и предназначено за военни операции (общовойскова, танкова, въздушна, въздушнодесантна и др.) 3) Сухопътните въоръжени сили на държавата (наред с военноморския флот).

АРСЕНА́Л — 1) военно предприятие (със складове) за производство, ремонт и съхраняване на различни видове оръжие и бойно снаряжение за въоръжените сили на държавата. Използват се военни заводи, ремонтни бази и складове. 2) *прен.* Запас, голямо количество, сбор от различни средства, наличие на възможност за постигане на определена цел.

АРХАЙЗЪМ — 1) дума (или израз), която е излязла от постоянна употреба и затова се възприема като остаряла. 2) Нещо остаряло; явление, останало от миналото и чуждо на съвременността; отживелица.

АРХИ- (гръц. archí — «начало») — първа съставка на сложна дума със значение: а) висша, най-голяма степен на признак, означен в основата на думата (напр.: архимилионер, архиподлец, архиреакционен); б) старшинство, първенство, по-високо или най-високо положение според званията в църковната йерархия (напр.: архиепископ) или други титли (напр. архистратег).

АСА (англ. ASA, съкратено от Association Southeast Asia — Асоциация на Югоизточна Азия) — регионална организация с проамериканска насоченост, създадена през 1961 от Малайзия, Тайланд и Филипините; тясно свързана с агресивния военен блок *СЕАТО*. Официално обявените задачи на АСА са: развитие на икономическото, техническото и социално-културното развитие на страните-участнички, обмен на научна информация и разширяване на туризма. Действителната цел на инициаторите за нейното създаване е да привлекат в нея, а след това и в СЕАТО и други държави от Югоизточна Азия. Мнозинството от страните в този район се отнасят резервирано към АСА, поради което тя фактически се намира в изолация.

АСАМБЛЕ́Я — общо събрание, конгрес. Общо събрание или конгрес на

международна организация (напр.: *Международна асамблея «Знаме на мира»*).

АСЕАН (англ. ASEAN, съкратено от Association of Southeast Asian Nation — Асоциация на държавите от Югоизточна Азия) — регионална политиконкономическа организация, създадена през 1967 от Тайланд, Филипините, Индонезия, Малайзия и Сингапур. На 8 ян. 1984 Бруней става шести член на асоциацията. Официално си поставя за цел «ускоряване на икономическото развитие, социалния и културния напредък на страните — членки на асоциацията», и «осигуряване на мира в Югоизточна Азия». САЩ се стремят да използват АСЕАН за укрепване на своите позиции в Югоизточна Азия и да привлекат невключените в създадените от тях агресивни блокове неутрални азиатски държави. В последните години страните-участнички все по-активно се обявяват за неутралитет на държавите от Югоизточна Азия и започват да поддържат идеята за превръщане на целия район в зона на мира. Трите центъра на империализма — САЩ, ЕИО и Япония, проявяват все по-големи апетити към този сложен и динамично развиващ се политически, икономически и стратегически район на света.

АСИГНАЦИЯ — 1) книжен знак, срещу който е прието парично задължение; книжна пара. 2) Писмено нареждане за отпускане на нещо. 3) Отпускане на парични средства за определени разходи по утвърден бюджет или сметка.

АСИМИЛАЦИЯ (лат. assimilatio — «сходство», «уподобяване») — изчезване, сливане на един народ (или малцинствено население — национална или етническа група) с друг, често по-голям народ, като се усвояват (понякога насилствено) неговият език, религия, култура и постепенно се загубват (изцяло или отчасти) собствените етнически (национални) особености и самостоятелност. Марксизмът-ленинизмът отхвърля насилствената, принудителната а., при която нация, народност или етническа група е заставяна да се откаже от своя език, култура, обичаи и традиции и т. н. и да приеме езика, културата, обичаите, традициите и други на господстващата нация. При естествената а., която протича без каквато и да е принуда, малките етнически или национални групи се сливат постепенно с нацията, с която живеят в непосредствен досег продължително време (няколко поколения).

АСКЕТИЗЪМ — 1) отричане от жизнените блага, отшелничество. 2) Религиозно-етически възглед, който проповядва «умъртвяване на плътта» чрез крайно въздържание, лишения и физически страдания като път към «нравствено усъвършенствуване» и «приближаване към божеството». А. е реакционно учение, което се стреми да отклони трудещите се от борбата за освобождение и подобряване на жизнените условия. Характерен е за *будизма*, *браманизма* и *християнството*. А. е чужд на комунистическата идеология, която си поставя за цел всестранното и хармонично развитие на човека.

АСОЦИАЦИЯ (от лат. ad — «при», и sotio — «съединявам», «съчетавам») — 1) обусловено от предшествуващия опит свързване на отделни понятия и представи при нервно-психическите процеси в съзнанието на човека; връзка при определени условия между елементите на мислителния процес (психиката), в резултат на който възниква нова мисъл, т. е. едно понятие (предста-

ва, психически образ), появило се в съзнанието по сходство, близост или противоположност (контраст), извиква други понятия (представи). 2) Доброволно обединение, сдружение, съюз между лица или организации за определена дейност (напр.: научна а., Българска социологическа а. Българска а. по международно право, Латиноамериканска а. за свободна търговия).

АСОЦИИ́РАНЕ — обединяване, съюзяване на организации или лица за извършване на еднородна дейност, за осъществяване на общи стопански, политически, научни, културни или други цели. А с о ц и и р а н а д ъ р ж а в а — присъединена по-малка страна към голяма държава (напр. вулканичният остров Сейнт Кристофър в Антилските острови е асоциирана държава към Великобритания).

АСОШИЕ́ЙТЕД ПРЕ́С (АП) (англ. Associated Press, AP) — една от най-големите информационни агенции в САЩ и в света. Основана е през 1848. Седалище в Ню Йорк. Кооперативно обединение на издателите на вестници. Заедно с агенцията Юнайтед прес интърнешънъл (ЮПИ) практически контролира изцяло информационното дело в САЩ в интерес на управляващите кръгове. Разполага с голям брой сътрудници и кореспонденти (повече от 100 000 души). Има 70 отделения в много други страни. Снабдява с информационни материали две трети от вестниците, повече от 3000 радиопредаватели и телевизионни станции в САЩ и повече от 4000 издания в 110 страни (включително и ТАСС). Разполага с икономическа служба «Доу-Джонс», фотослужба, телевизионна служба, радиослужба. Американските управляващи кръгове използват АП като средство за антикомунистическа пропаганда и за клеветническа кампания против социалистическите страни.

АСПЕ́КТ — 1) гледище, от което се възприема, преценява и осветлява определен предмет, понятие, явление, събитие в дадено време; гледна точка; възможност, перспективи за развитие на явлението. 2) Страна, белег, особеност или връзка на определено явление.

АСТРОЛО́ГИЯ — лъженаука, тясно свързана с геоцентризма (господствуващо схващане в древността, според което Земята е неподвижна и се намира в центъра на света и на небесните движения). А. претендира, че съществува връзка между бъдещето и съдбата на човека и на цели народи и разположението на небесните тела, главно на планетите. Появява се в дълбока древност в Халдея, по-късно преминава в Египет, Гърция, Рим, за да достигне до съвременността, главно в много западни страни. Там се издават астрологически списания, в които се публикуват календари, предсказания (хороскопи) и др., като се използва невежеството на хората.

АСТРОНА́ВТИКА — теория и практика за полети в космоса; полети в космическото пространство. В НРБ се употребява терминът *космонавтика*.

АТА — вж *Албанска телеграфна агенция*.

АТАВИ́ЗЪМ — *прен.* връщане към нещо отживяло, отживелица (напр.: политически а.).

АТАШЕ́ — 1) длъжност или ранг на дипломатически работник. 2) Официално лице, причислено към дипломатическа мисия като специалист по отделни въпроси: военни, културни, стопански и др.

АТЕЙЗЪМ — безбожие; научнообоснована материалистическа система от възгледи, която отрича всяка религия и нейните основни идеи: съществуването на бог, богове или свръхестествени сили, безсмъртие на душата и пр. В социалистическите страни общественият строй и широкото разпространение на науката и културата съдействуват за освобождаването на трудещите се от религиозни предразсъдъци.

АТЕНТА̀Т (от лат.: ad — «при», и tento — «опитвам») — 1) тайно подготвено и обикновено обусловено от политически причини нападение върху някого или нещо с цел убийство или разрушаване (напр.: бомбен а.). 2) *прен.* Посегателство. А. в църквата «Св. Неделя» в София на 16 април 1925, извършен от представители на ултралевичарския уклон във Военната организация на БКП, с цел да бъдат премахнати ръководителите на монархофашисткия режим, е използван от фашистката власт като повод за кървав погром (априлски събития) над комунистическото и антифашисткото движение в България.

АТЕСТА̀ЦИЯ — преценка, обикновено писмена, за деловата и политическата квалификация на едно лице, характеристика за неговите лични способности, достойнства и недостатъци. .

АТЛАНТЍЗЪМ — идейно и политическо течение на Запад, което се застъпва за максимално тесен съюз и за всестранно сътрудничество между САЩ и страните от Западна Европа, за укрепване на световните позиции на капитализма, за съвместна борба против световната социалистическа система и националноосвободителните движения. Идеите на а. са материализирани чрез създаването на агресивния военнополитически блок между страните — участнички в *Северноатлантическия пакт (НАТО)*.

По същество а. е подчинен на политиката на хегемонизъм, която водят САЩ. Същевременно идеологията на а. е подложена на изпитание поради изострените империалистически противоречия между водещите капиталистически държави, поради задълбочаващата се криза в отношенията между страните от НАТО и поради нежеланието на западноевропейските страни да следват сляпо политическия, икономическия и военния диктат на САЩ.

АТЛАНТЍЧЕСКИ ПАКТ — вж *Северноатлантически пакт (НАТО)*.

«АТОМНА ДИПЛОМА̀ЦИЯ» — агресивен външнополитически курс на САЩ след Втората световна война. В основата на «а. д.» стои стремежът на американските управляващи кръгове да използват временния си монопол над атомното оръжие като средство за политически шантаж и за оказване на натиск чрез заплаха върху другите страни. С цел да демонстрират своята «атомна мощ» през август 1945 САЩ за пръв път в историята използват атомни бомби срещу мирното население на японските градове Хирошима и Нагасаки. «А. д.» претърпява провал, след като СССР създава атомно (1949) и водородно (1953) оръжие и организира производство на междуконтинентални ракети.

А̀ТОМНА ЕНЀРГИЯ — вж *ядрена енергия*.

А̀ТОМНО ОРЪЖИЕ — вж *ядрено оръжие*.

АТРИБУ̀Т — 1) съществено, неотнимаемо свойство на предметите и явленията (напр. движението е а. на материята). 2) Част от изречението —

определение. 3) Веществен определящ признак (белег) на някакво лице, митичен герой или божество (напр. «везните на Темида»).

АУДИЕ́НЦИЯ — официален прием при държавен глава или друго лице, заемащо висок пост в управлението на страната.

АУТОДАФЕ́ (португалски: auto de fé — «акт на вярата») — първоначално обявяване, впоследствие и изпълняване на присъдата на *инквизицията* над еретици, публично изгаряне на клада. Широко прилагано от католическата църква в Испания и Португалия през средновековието.

АУТСА́ЙДЕР (англ.: «външстоящ») — 1) капиталистическо предприятие (компания), което не влиза в монополно обединение. Между а. и монополите се води конкурентна борба за пазари и печалби, в която обикновено надделяват монополите. Тенденцията е към поглъщане на а. от монополите. В съвременните конкурентни условия независимостта на повечето дребни и средни а. е чисто външна и съществуването им е крайно неустойчиво. 2) Държави аутсайдери — които се държат настрана при решаването на дадени въпроси. 3) Участник (състезател, отбор) в спортно състезание, който има много малки изгледи за успех.

АФЕ́РА (от фр.: «работа», «дело») — недобросъвестно, мошеническо действие с незаконни и недопустими средства за придобиване на лична изгода; нечестно деяние от политически, търговски или нравствен характер с широк отзвук в обществото. Афера «мис Стоун» е назовано отвличането на американската протестантска мисионерка Елена Стоун и на другарката ѝ от четата на Яне Сандански на 21 август 1901, за да се получи паричен откуп, необходим за въоръжаването на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Акцията спомага за популяризирането на ВМОРО извън пределите на Турция, за което допринася и самата мис Стоун с беседите си в САЩ.

АФИШИ́РАНЕ — 1) разгласяване, обявяване чрез афиш. 2) Нарочно привличане на общото внимание към нещо с постъпка, поведение, действие; изкарване на показ.

АФОРИ́ЗЪМ — значителна, обобщаваща, оригинална мисъл, изразена лаконично, с кратко изречение, с образен и сбит израз; мъдрост, сентенция (напр.: «Не се гаси туй, що не гасне» — Ив. Вазов).

АФРИКАНИЗА́ЦИЯ — курс на африканските страни към създаване на собствени кадри във всички области на обществения живот, към възраждане и развитие на националната култура.

АФРИКА́НСКИ СОЦИАЛИ́ЗЪМ — название на различни немарксистки социалистически учения, възникнали след Втората световна война върху основата на съединяването на антиимпериалистическото *националноосвободително движение* на народите от африканския континент с идеите на социализма. Върху концепциите на а. с. налагат своя отпечатък своеобразните условия на африканските страни: изостаналите социално-икономически отношения, силното влияние на религията, малобройността на работническата класа. Най-голямо е влиянието на а. с. през 50—60-те години, когато революционно-демократичните сили издигат радикални програми за социално-икономически преобразования от некапиталистически характер.

Обаче класите и съсловията, които съставляват социалната база на тези сили — градската дребна буржоазия, прогресивната интелигенция, прогресивно настроеното офицерство, селячеството, — често възприемат социализма като учение за обществото, което има за цел да осигури само национално възраждане, икономически прогрес и абстрактно разбирана социална справедливост. Лозунгът за а. с. е използван и от различни групи на местната буржоазия, земевладелците и някои други слоеве, които не отиват по-далече от антиимпериалистически и демократични реформи.

Идеолозите на а. с. абсолютизират самобитността на африканските страни, като недооценяват или отричат значението на опита на международното работническо и комунистическо движение и на социалистическите страни. Те отричат необходимостта от класова борба и социални революции и смятат религията като едно от основните средства за разрешаване на социалните и моралните проблеми на социализма. Задълбочаването на социалното съдържание на националноосвободителното движение през 70-те години, укрепването на връзките на неговите предни отреди с международното комунистическо движение и социалистическите страни, изборът от редица африкански страни на социалистическия път на развитие засилват диференциацията сред привържениците на а. с. Някои партии и движения еволюират към «демократическия», т. е. реформисткия, или направо към буржоазния «социализъм»; върху развитието на други партии и движения (главно революционно-демократическите) все по-чувствително влияние оказват научният социализъм и опитът на социалистическите страни. В редица африкански държави (Ангола, Народна република Конго и др.) управляващите среди и партии избират за своя идеологическа основа научния социализъм.

АФРИКАНСКИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ (АСИ) — обединение на социалреформистките партии от Африка, създадено през 1982 на учредителен конгрес в Тунис; участват 11 партии от 9 страни. Негова официална доктрина е «африканският демократически социализъм». В нея, макар да се декларира автентичният африкански характер на интернационала, взаимствуванията от идеологическия и политическия арсенал на западноевропейската *социалдемокрация* са безспорни. Призивите за «надкласова солидарност», за «единство на всички класи, социални слоеве и отделни хора в рамките на нацията» и за «африканска икономическа, социална и политическа демокрация» са необосновани и лишени от социално съдържание. Програмната платформа на АСИ не предлага никаква реална алтернатива за социално-икономическото и политическото развитие на африканските страни. Някои от резолюциите на АСИ съдържат нападки срещу реалния социализъм и «чуждите на африканската самобитност програми» на революционно-демократичните партии и движения в Африка, възприели социалистическата ориентация като единствена алтернатива в развитието на своите страни и народи. В същото време в документите на АСИ липсват преки критики по отношение на САЩ и техните партньори от НАТО, съзнателно се пропускат въпросите на мира и войната, а някои партии — членки на АСИ, провеждат открито прозападен курс. В АСИ членуват предимно малки, слабовлиятелни партии.

Ръководните политически сили в редица африкански страни (Алжир, Мозамбик, Танзания, Бенин, Кон-

го и др.) оценяват АСИ като нова брънка от широкия заговор на империализма, насочен към залушаване на революционно-демократичното движение в Африка.

АФРОНТЙРАНЕ — пренебрегване; отблъскване; оскърбяване, обиждане, незаслужено засрамване на някого пред други хора.

АФТ—КПП — най-голямото профсъюзно обединение в САЩ, създадено през 1955 в резултат на сливането на двата основни профсъюзни центъра — Американската федерация на труда (АФТ) и Конгреса на производствените профсъюзи (КПП). Обединението се извършва на реформистка и антикомунистическа основа. Под лозунга за «класов мир» дясното ръководство на АФТ—КПП защищава капиталистическия строй, опитва се да докаже вредността на стачната борба, води активна антикомунистическа и антисъветска пропаганда, обявява се против международното разведряване. През 1969 реакционното ръководство на АФТ—КПП скъсва с *Международната конфедерация на свободните профсъюзи (МКСП)*, обвинявайки я в «склонност към отстъпки на комунизма». Редовите членове и отделни организации, влизащи в състава на АФТ—КПП, се обявяват против неговото реакционно ръководство.

АХИЛЕСОВА ПЕТА — *прен.* най-слабо, най-уязвимо място. Според старогръцката митология Ахил (най-силният и храбър герой в поемата «Илиада» от Омир) бива потопен от майка си, морската богиня Тетида, във водите на свещената река Стикс, за да стане неуязвим и безсмъртен; петата, за която го държала майка му, не се намокря и остава единственото му уязвимо място, където бива ранен смъртоносно от стрелата на Парис.

АЯТОЛАХ (перс., букв.: «знак или знамение на Аллах») — в шиитското направление на ислямската религия (вж *ислям*) висша духовна титла на учен-богослов, който има ученици и последователи. В Иран има няколкостотин а. Сред тях няколко изтъкнати свещенослужители носят титлата «велик» (напр. религиозно-политическият лидер на Иран Хомейни е велик а.).

Б

БАБУВИЗЪМ — революционно течение във Франция, възникнало в края на XVIII в. в периода на зараждане на фабрично-заводския пролетариат. Наречено по името на Франсоа Ноел (Гракх) Б а б ь о ф (1760—1797) — комунист-утопист, теоретик на това течение и ръководител на революционната организация «Заговор за равенство» (1796). Идеологията на бабувистите по същество е *утопичен социализъм*. Идеалът им за бъдещия обществен ред е комунистическият строй, който според тяхната доктрина ще се осъществи чрез въстание на бедното под ръководството на таен революционен комитет. Политическата революция ще бъде допълнена от социална революция в интерес на трудещите се маси. Макар че комунизмът на бабувистите е опростен и уравнителски, той е важна степен в развитието на идеите на предшествениците на научния комунизъм.

БАГДАДСКИ ПАКТ — вж *СЕНТО*.

БАЗА — 1) основа, опора, опорна точка. 2) Пункт, място за постоянно или временно пребиваване, където има специални помещения и съоръжения, работници за обслужване и ремонт и др. (напр.: *военни бази*, военноморска б., авиационна б.). 3) Място за съхраняване на нещо, склад.

БАЗА И НАДСТРОЙКА — философски категории. Б а з а т а е съвкупност от исторически обусловени *производствени отношения*, съответствуващи на определена степен от развитието на *производителните сили* и съставящи икономическата структура (система, строй) на обществото. Всяка обществено-икономическа формация има своя б. При капитализма тя се изразява в господство на частната собственост върху средствата за производство и експлоатация на наемен труд. При социализма б. се характеризира с обществена собственост върху средствата за производство, с отношения на другарско сътрудничество и взаимопомощ на свободни от експлоатация хора, с разпределение на продуктите според количеството и качеството на вложения труд.

Базата е реална основа, върху която се издига н а д с т р о й к а т а — исторически обусловена съвкупност от идеологическите отношения, възгледи и учреждения; в нея влизат държавата и правото, моралът, религията, философията, изкуството, политическата и правната форма на съзнанието и съответствуващите им учреждения. Възгледите, влизащи в надстройката, съставят *идеологията*. В класовите общества надстройката има класов характер. Надстройката на обществото като цяло живее една епоха. Някои идеологически форми, обществени идеи и учреждения надживяват епохата, в която са възникнали, и съществуват в следващите формации. При преминаване от една формация в друга революционните сили ликвиди-

рат реакционните елементи на надстройката. Запазва се всичко велико, прогресивно в областта на духовната култура, нравствеността и изкуството. Някои елементи на надстройката могат да съществуват като остатъци от миналото (отживелици).

Базата определя характера и съдържанието на надстройката. Най-непосредствено базата обуславя политическите и правните отношения в обществото, докато връзката на философията и изкуството с производствените отношения е по-сложна и опосредствувана. Надстройката оказва обратно и при това мощно въздействие върху базата и развитието на обществото. Идеите реализират тази функция на надстройката чрез дейността на институтите, учрежденията, с помощта на които те се внедряват в масите. «Теорията — казва Маркс — става материална сила, щом овладее масите» (Маркс, К., Ф. Енгелс. Съч. Т. 1, С., 1967, с. 407). В активната роля на надстройката спрямо базата, както и в нейното изоставане или изпреварване спрямо развитието на базата, в приемствеността ѝ се проявява относителната самостоятелност на надстройката.

БАЙГА́НЬОВЩИНА — неодобрителна, отрицателна сборна характеристика за безскрупулност, безцеремонност, използвачество, угодничество, политиканство, търгашество, безпринципност, некултурност, егоизъм. Бай Ганьо (Ганьо Балкански) — нарицателно прозвище за личност със споменатите отрицателни черти, произлязло от името на главния герой в книгата «Бай Ганьо. Невероятни разкази за един съвременен българин» (1895) от Алеко Константинов (1863—1897), където е изобличен българският буржоа-парвеню от времето на първоначалното натрупване на капитала в България през 90-те години на XIX в.

БАЙКОНУ́Р — космодрум в Съветския съюз, разположен в Карагандска област, Казахска ССР. На Б-са разположени стартовите площадки, техническите устройства и изчислителните центрове за изпълнение на програмата за космически изследвания. От Б. стартират пилотираните космически кораби, орбиталните станции, изкуствените спътници на Земята, автоматичните станции до Луната, Марс и други планети.

БАЛА́НС — 1) равновесие, уравновесяване. 2) Система от показатели, които характеризират към определена дата съотношението или равновесието в явления, намиращи се в постоянно изменение (напр.: счетоводен б., б. на народното стопанство, б. на паричните доходи и разходи на населението, б. на земята, *платежен баланс, търговски баланс* и др.).

БАЛКА́НСКА КОМУНИСТИ́ЧЕСКА МЛАДЕ́ЖКА ФЕДЕРА́ЦИЯ (БКМФ) — обединение на комунистическите младежки съюзи от България, Румъния, Гърция, Югославия и Турция, създадено през 1922 в София по инициатива на БКМС и с помощта на Комунистическия интернационал на младежта (КИМ) като секция на *Балканската комунистическа федерация (БКФ)*. БКМФ укрепва единодействието на балканската комунистическа младеж в борбата против капитализма и настъпващия фашизъм, за създаване на Балканска федеративна република. През 1928 се преустройва в Балкански секретариат на комунистическите младежки съюзи в България, Румъния, Югославия, Гърция и Турция. В наве-

чнето на Втората световна война постепенно прекратява дейността си.

БАЛКАНСКА КОМУНИСТИЧЕСКА ФЕДЕРАЦИЯ (БКФ), Балкано-Дунавска комунистическа федерация — обединение на комунистическите партии на България, Югославия, Румъния и Гърция, създадено през 1920 в София. Води началото си от *Балканската работническа социалдемократическа федерация (БРСФ)*. Съществува в рамките на Коминтерна и действува под негово ръководство. БКФ издига лозунга за създаване на социалистическа *Балканска федеративна република*. След спадането на революционния подем на масите и настъпването на временната и частична стабилизация на капитализма активността на федерацията спада чувствително. През 1928 се преустройва в Балкански секретариат на Коминтерна, който ръководи борбата на балканските комунистически партии и на Унгарската комунистическа партия срещу левите и десните отклонения в тях, координира движението за създаване на единен фронт на работническите, селските и национално потиснатите маси против буржоазно-монархическата политика на балканските правителства и против домогванията на империалистическите държави на Балканите.

Изменението на политическата обстановка в Европа след установяването на фашистката диктатура в Германия изисква да се измени тактиката на Коминтерна и неговите поделения; дейността на БКФ постепенно се прекратява. Дейността на балканските комунистически партии до 1943 се координира от Коминтерна.

БАЛКАНСКА ФЕДЕРАТИВНА РЕПУБЛИКА — лозунг за обединяване на балканските народи върху принципите на вътрешно демократично устройство и национално самоопределение. Първоначално е идея на изтъкнати възрожденски дейци на балканските народи — Л. Каравелов и Хр. Ботев в България, К. Ригас Велестинлис в Гърция и Светозар Маркович в Сърбия. Най-последователно лозунгът за Б. ф. р. е следван от тесните социалисти в България начело с Д. Благоев. След Първата балканска социалдемократическа конференция (1909, Белград) става идейно оръжие на революционната социалдемокрация в балканските страни срещу националистическата и хегемонистична политика на буржоазията и монархизма, както и срещу завоевателните домогвания на империалистическите държави в навечерието и по време на войните (1912—1918). Идеята за Б. ф. р. е приета след Първата световна война и от комунистическите партии на Балканите. Те смятат, че в рамките на Балканска федеративна съветска република работническата класа ще постигне своето икономическо и политическо освобождение, ще се осъществи националното обединение на отделните балкански народи и ще се премахнат противоречията между тях. В началото на 30-те години лозунгът за Б. ф. р. е снет. Балканските комунистически партии съсредоточават усилията си за организиране на единни антифашистки фронтове в своите страни.

БАЛКАНСКИ ИГРИ, Балканиада — спортни комплексни игри, турнири, срещи и други, които имат за цел да подпомагат развитието на спорта в балканските държави и да съдействуват за сближаване на народите им. Идеята възниква в България (1927). Инициатори за основаването им стават България, Югославия и Гърция. Изработва се устав (1929), който осигурява равноправни начала за страните-участнички.

След Втората световна война 1939—1945 по инициатива на Балканския антифашистки младежки конгрес в Белград (1945) Б. и. се възстановяват на широки демократически начала под названието Балкански физкултурни игри. От 1953 игрите стават общобалкански под името Б. и. Изгражда се общобалкански орган за ръководене и провеждане на игрите. Засилва се ролята им в борбата за укрепване на мира, дружбата и сътрудничеството между балканските страни с различен обществен строй. НРБ всяка година е домакин на различни състезания, редовно участвува в различните спортни прояви и активно съдейства за развитието на Б. и.

БАЛКА́НСКИ ПАКТ — военнополитически съюз между Турция, Гърция и Югославия, оформен с два договора — Анкарски договор, подписан на 28 февруари 1953, и Бледски договор, подписан на 9 август 1954 за срок от 20 години. И двата договора предвиждат политическо и военно сътрудничество между трите страни в мирно и военно време. Две от страните — участнички в Б. п. — Турция и Гърция, — са едновременно и членки на НАТО, а Турция — и на СЕНТО. След изтичането на 20-годишния срок Б. п. не е подновен.

БАЛКА́НСКИ ПАКТ 1934 (Балканско съглашение, Балканска антанта) — политическа групировка на четири балкански държави: Турция, Гърция, Югославия и Румъния, оформена с пакт, подписан на 9 февруари 1934 в Атина. Целта на пакта е да се запази статуквото на Балканите, създадено след Първата световна война 1914—1918. Негов вдъхновител е Франция, която се стреми да отслаби влиянието на Италия и Германия в балканските страни. Въпреки силния натиск България не се присъединява към Б. п., тъй като това би означавало да се откаже от справедливите си искания за ревизия на Ньойския мирен договор (1919). Извън пакта под влияние на Италия остава и Албания. След нахлуването на хитлеристка Германия в Югославия и Гърция (април 1941) пактът престава да съществува.

БАЛКА́НСКИ СЪЮЗ 1912 — военнополитически съюз, оформен с отделни договори между България и Сърбия, България и Гърция и България и Черна гора. Насочен е срещу Турция и срещу евентуална австро-унгарска агресия. Създаден при активната поддръжка на Русия и при одобрението на Англия и Франция, които се стремят чрез Б. с. да преградят пътя за експанзия на Австрия и Германия на Балканите. Спорът между съюзниците (след победата им над Турция в Балканската война 1912—1913) при разпределяне на освободените земи довежда до избухването на Междусъюзническата война 1913, която слага край на Б. с.

БАЛОТА́Ж (балотиране) — повторно гласуване за определени лица, когато при първото гласуване никой от кандидатите не е получил необходимия брой гласове.

БАНДИТИ́ЗЪМ — действия на банди (лица, обединили се с престъпни цели), въоръжени групи и отреди с цел грабеж, убийства и политически терор. Политическият бандитизъм е едно от оръдията на реакцията и контрареволюцията. В империалистическите страни, особено в САЩ, взема огромни размери и е един от видовете организирана престъпност.

БАНДУ́НГСКА КОНФЕРЕ́НЦИЯ 1955 — конференция на страни-

те от Азия и Африка, състояла се от 18 до 24 април в гр. Бандунг (Индонезия). В конференцията участвуват 29 страни и територии — Афганистан, Бирма, Демократична република Виетнам, Египет, Златен бряг (Гана), Индия, Индонезия, Иран, Ирак, Йордания, Йемен, Камбоджа (Кампучия), Китайска народна република, Лаос, Либерия, Либия, Ливан, Непал, Пакистан, Саудитска Арабия, Сирия, Судан, Тайланд, Турция, Филипините, Южен Виетнам, Цейлон (Шри Ланка), Етиопия и Япония, а също неофициални представители на Мароко, Тунис, Алжир и Южна Африка (ЮАР).

Б. к. обсъжда важни проблеми на освободителната борба на зависимите народи и на световния мир. В заключителното комюнике участниците в конференцията осъждат решително *колониализма* във всички негови прояви и форми, поддържат принципа на самоопределение на народите и нациите, осъждат политиката и практиката на расова *сегрегация* и *дискриминация,* заявяват своята поддръжка на освободителната борба на зависимите народи. В основата на приетата «Декларация за съдействие на общия мир и сътрудничество» залягат *петте принципа на мирно съвместно съществуване.* Конференцията призовава към икономическо и културно сътрудничество между държавите на основата на взаимния интерес и зачитането на националния суверенитет; зачитане правата на човека и принципите на Устава на ООН; признаване равенството на всички раси, равенството на всички нации — малки и големи; самоопределение на народите, изкореняване на колониализма и расовата дискриминация; разоръжаване и забрана на атомното и термоядреното оръжие; уреждане на всички международни спорове с мирни средства и др.

Решенията на Б. к. имат подчертан антиимпериалистически характер. Конференцията допринася за укрепване на националното самосъзнание на народите от Азия и Африка и за по-нататъшното развитие на антиколониалното националноосвободително движение, за делото на мира в целия свят. Тя има важно значение за утвърждаване на принципа на мирно съвместно съществуване като единствено възможна основа на междудържавните отношения.

БА̀НКА — особен икономически институт, който акумулира парични средства, предоставя кредит, извършва парични разплащания, пуска в обръщение определени видове пари, емитира ценни книжа и извършва операции с тях и т. н. Б. възникват и се развиват върху основата на стоково-паричните отношения, затова съществуват в различни обществени формации. Социално-икономическата им роля се определя от специфичния характер на съответните обществени формации. При капитализма б. са капиталистически предприятия, които функционират с цел да получават печалба. При империализма се извършва концентрация на б. и се образуват банкови монополи. От прости посредници б. прерастват във всесилни магнати, в разпределители на почти целия паричен капитал и на голяма част от средствата за производство и източниците на суровини в една или много страни. Чрез срастването на капиталите на б. и на промишлените монополи възникват *финансовият капитал* и *финансовата олигархия,* която активно влияе върху политиката на правителствата и дейността на държавния апарат. В отделните капиталистически страни господствуват няколко големи б., които държат в подчинение целия стопански живот. Например

във Великобритания решаващо значение в банковата система имат 4 гигантски депозитни б., във ФРГ — 3, т. нар. «гросбанки», в САЩ — 10 големи търговски б. осъществяват 25% от всички банкови операции.

В социалистическите страни б. са държавни предприятия, които мобилизират свободните парични средства, обслужват паричния оборот и кредитните отношения, осъществяват отчет и контрол за стопанско-финансовата дейност на държавните и кооперативните предприятия, организират паричните разплащания в стопанството и плащанията с чужбина. Банковото дело е монопол на държавата. Б. са една от главните командни висоти на икономиката. Банковата система играе важна роля за разширяване на икономическото сътрудничество между социалистическите страни. С развитието на формите на сътрудничество се разширява и сътрудничеството между техните б. Страните — членки на СИВ, създават *Международната банка за икономическо сътрудничество (МБИС)* и *Международната инвестиционна банка (МИБ)*. В НРБ понастоящем съществуват: Българска народна банка (БНБ), Българска външнотърговска банка (БВБ) и Минералбанк.

БАНКНОТА — паричен знак, разновидност на кредитните *пари*, който се издава от емисионните банки и замества металическите пари като платежно средство и средство за обръщение. При домонополистическия капитализъм основно покритие на б. са благородните метали. В епохата на империализма б. все повече губят своята устойчивост, прекратява се размяната им срещу злато и те се превръщат в *книжни пари*. Прекомерното пускане на неразменяеми б. в капиталистическите страни по време и след Втората световна война води до засилване на *инфлацията*.

Б. на държавните банки в социалистическите страни се пускат в обръщение планомерно, под формата на краткосрочно кредитиране на народното стопанство и в съответствие с потребностите на стокооборота от налични пари. Те се осигуряват преди всичко с цялата стокова маса, принадлежаща на държавата, а също и със златото и другите активи на държавната емисионна банка. При наличието на социалистическа държава и стоково обезпечение кредитният характер на *емисията* независимо от липсата на обменяемост срещу *злато* е достатъчна гаранция за необходимата устойчивост на банкнотното обръщение.

БАНКОКРА́ЦИЯ — господство на банковия капитал в капиталистическите страни, характерно за края на XIX и началото на XX в.

БАНКРУ́Т — 1) установена от съда несъстоятелност на лице или предприятие в капиталистическите страни да изплати поетите парични задължения; фалит. Причините за б. са в същността на капиталистическия начин на производство с присъщата му *анархия, конкуренция* и периодични *икономически кризи*. Б. е масово явление по време на криза (напр. през световната криза 1929—1933 в САЩ банкрутират над 100 хиляди предприятия, в Англия — около 32 хиляди и т. н.). Б. засягат не само стопанските предприятия, но и капиталистическите *банки*. Б. се отразяват най-силно върху дребните производители, които загубват своите вземания, и върху работниците, които остават без работа. Б. съдействуват за концентрация и централизация на капитала. 2) *прен.* Провал, пропадане на планове и надежди.

БАРИКА́ДА — изкуствено отбранително съоръжение от различни ма-

териали и предмети (дървета, камъни, чували с пясък и др.) за преграждане на улици, мостове, подстъпи към важни сгради при въоръжена борба в населени пунктове. Б. се използват най-често от народните маси в революционните им борби.

БАСТИЛИЯ — 1) крепост и държавен затвор в Париж (XIV—XVIII в.), главно за политически затворници. На 14 юли 1789 въстаналият народ с щурм превзема и разрушава Б. — символ на кралския деспотизъм. С това се поставя началото на Великата френска революция. От 1880 14 юли е национален празник на Франция. 2) *прен.* Затвор, строг затвор за политически лица.

БАТАЛЕН — военнотематичен, изобразяващ военни сюжети (сражения, битки). Батален жанр — дял от изобразителното изкуство (предимно живопис) с военна тематика. Баталист — художник или писател, който пресъздава бойни сцени, войната.

БАХТАР (Bakhtar News Agency) — правителствена информационна агенция на Демократична република Афганистан. Основана през 1939. Седалище в Кабул. Осигурява вътрешна и международна информация за вестниците, радиото и правителствените учреждения.

БДИТЕЛНОСТ революционна — революционно внимание и умение да се разпознава и да се обезвредява класовият враг. Б. е особено необходима в обстановката на остра идеологическа борба между социализма и капитализма. Тя съдейства за укрепване на социалистическите държави и е надеждно средство за защита на мира в целия свят.

БЕЗАТОМНА ЗОНА (безядрена зона) — зона, свободна от производство и разпространение на атомно и термоядрено оръжие. СССР, който последователно се бори против опитите да бъде разпалена термоядрена световна война, е един от инициаторите за създаване на б. з. Правителството на НРБ многократно прави предложения за превръщане на Балканите в зона, свободна от ядрено оръжие.

«Превръщането на Балканите в безядрена зона — пише Тодор Живков — би... представлявало съществен принос за оздравяване на международния климат, за постепенно превръщане на Европа в континент без ядрено оръжие, би представлявало още една победа на мира» (*Живков, Т.* Избр. съч. Т. 32, с. 244). Предложения за б. з. издигат многократно и други социалистически страни.

Идеята за б. з. намира практическо решение за пръв път през 1959, когато са забранени ядрените опити в Антарктика. През 1963 президентите на Боливия, Бразилия, Мексико и Еквадор публикуват съвместна «Декларация за обявяване на Латинска Америка за безядрена зона». На XX сесия на Общото събрание на ООН (1965) е приета резолюция за превръщането на Латинска Америка в безядрена зона. За б. з. е обявено космическото пространство, включително Луната и др. небесни тела. От 1967 действува международна договореност за забрана на разполагането в Космоса и за извеждането в околоземна орбита на обекти с оръжие за масово унищожаване на борда. Предложенията на СССР и на другите социалистически страни за увеличаване броя на б. з. или открито се отклоняват, или се «замразяват» от империалистическите държави, които са заинтересовани от изострянето на международната обстановка и от засилването на военната психоза.

БЕЗВИЗОВ РЕЖИМ — установен от държавата ред, с който се опро-

стяват формалностите за посещение на чужденци. Б. р. поощрява туристическите връзки. Правителството на НРБ многократно предприема мерки за облекчаване на *визовия режим* в страната. Визи не са необходими в случаите, когато между НРБ и друга страна има сключена спогодба за б. р. или ако това става по решение на Министерския съвет. Понастоящем България има сключени спогодби за б. р. с 19 държави. Специално за групови и индивидуални туристи, снабдени с ваучери за предплатени туристически услуги, НРБ обявява едностранно б. р. (от 1967, продължен до 1980).

БЕЗГРАЖДАНСТВО (аполидизъм, апатридизъм) — правно положение на лица, изгубили гражданство в една държава и неполучили ново в друга. Тези лица се подчиняват на законите в страната, където пребивават, и не се ползват от избирателни и други права, както и от дипломатическа защита от някоя държава.

БЕЗИДЕЙНОСТ — характерна черта на формалистичното, декадентското, а също и на натуралистичното изкуство. По същество б. е форма на буржоазна идейност. Според модернисткото изкуство идейната позиция на автора и възгледите му за света не могат и не бива да оказват влияние на творческия процес, творчеството не бива да си поставя за задача да изобразява явленията от действителността и обществените идеи; целта на изкуството е самото изкуство. В *абстракционизма* и други формалистични течения (вж *формализъм*) б. приема крайни форми и се проявява като безсъдържателност.

Б. е лозунг на антидемократичното изкуство, в повечето случаи се използва демагогски за прикриване на реакционни идеи и на истинските класови цели на буржоазното изкуство.

БЕЗКОМПРОМИСЕН — непримирим към компромисите, действуващ без уговорки (напр.: б. позиция, б. становище, б. борба с империлистическата идеология).

БЕЗРАБОТИЦА — присъщо на капитализма явление, което се изразява в невъзможността на част от трудещите се да намерят приложение на своята работна сила. Б. е проява на действието на всеобщия закон на капиталистическото натрупване. С натрупването на капитала и неговата централизация, с нарастването на органическия му състав и с повишаването на производителността на труда търсенето на работна ръка относително намалява. По време на *икономически кризи* б. рязко се увеличава. Фактори, които засилват нарастването на б. при съвременните условия, са: автоматизацията на производството, повишаването на интензивността на труда, използването на женски и детски труд, разоряването на дребните производители. Капиталистите използват б. за увеличаване експлоатацията на заетите работници, за намаляване на работната им заплата. Б. принуждава заетите работници да издържат със своето възнаграждение безработните членове на семейството, тъй като помощите за безработните са временни и не им осигуряват жизнения минимум. Съществуват текуща, постоянна и скрита (вж *аграрно свръхнаселение*) форма на б.

Хроническата и масова б. е една от ярките показатели за загниването и паразитизма на съвременния капитализъм. В началото на октомври 1982 само в САЩ броят на официално регистрираните безработни достига 11,3 млн. души (10,1% от работната сила); 6,6 млн. души ра-

ботят непълен работен ден и 1,5 млн. души са престанали да се регистрират на трудовите борси. Расте делът на безработните хора на умствения труд, на разорените фермери и др. Б. е едно от важните условия, революционизиращи работническата класа. Структурните изменения в безработните слоеве допринасят към антиимпериалистическата борба на работническата класа все по-широко да се присъединяват непролетарски слоеве от населението, разширява се участието в нея на младежта.

БЕЛИЯТ ДОМ — резиденция на президента на САЩ във Вашингтон.

БЕЛОГВАРДЕЙЦИ — участници в контрареволюционни въоръжени части («бяла гвардия»), действували заедно с чуждестранните интервенти против съветската власт през Гражданската война в Русия 1918—1920, разгромени от Червената армия.

«БЕНИЛЮКС» — съкратено название на митническо-икономическия съюз на Белгия, Нидерландия и Люксембург, който придобива характер и на военнополитически съюз. Седалище в Брюксел. Договорът за учредяването му (на базата на валутно споразумение от 1943 и митническа конвенция от 1944) е подписан през 1958 в Хага за 50 години и е в сила от 1960. «Б.» провежда обща икономическа, търговска, финансова и социална политика. Органи: Съвет на министрите, Съвет на съюза, Арбитражна комисия, Икономически и социален консултативен съвет, Генерален секретариат. Страните от «Б.» са членки на Организацията на Северноатлантическия договор (НАТО), на Западноевропейския съюз и на Европейската икономическа общност (ЕИО).

БЕРЛИНСКИ ПАКТ 1940 — вж *Тристранен пакт.*

БЕРНЩАЙНИАНСТВО — вж *ревизионизъм.*

БЗНС — вж *Български земеделски народен съюз.*

БИ БИ СИ (англ. BBC съкратено от British Broadcasting Corporation — Британско радиопредавателно обединение) — английска организация за предаване по радиото и телевизията. Основана е през 1922 (като Бритиш бродкастинг къмпани, от 1927 — Бритиш бродкастинг корпорейшън). Седалище в Лондон. Има монополно право за всички радиопредавания във Великобритания; в областта на телевизията с Би Би Си се конкурират и частни компании. Намира се под политическия и финансовия контрол на английското правителство. В предаванията си възхвалява капиталистическата система. В изкусно замаскирана форма застъпва интересите на английските монополистически кръгове, чрез обективистична информация води подчертана враждебна пропаганда против социалистическите страни, срещу националноосвободителното, комунистическото и работническото движение. Освен предаванията за страната излъчва програми на 40 езика за чужбина. Разполага с повече от 22 000 сътрудници.

БИБЛИЯ — сборник от книги с религиозно съдържание, смятани от юдеите и християните за свещени. Състои се от Стар завет (Петокнижие и др.) и Нов завет (*Евангелие* и др.). Старият завет има предхристиянски произход (съставен през XII—II в. пр. н. е.); написан е на староеврейски и арамейски език. Почитан е от юдеите и християните. Новият завет е съставен до края на

II в. от н. е. и е написан на гръцки език. Почитан е само от християните. Б. съдържа митологични разкази за създаването на света и религиозни закони, които оправдават робството и експлоатацията, проповядват смирение и търпение, непротивене на злото, примиряване с действителността. Марксистката наука отхвърля «божествения» произход на Б., утвърждаван от църквата, и я разглежда като литературен паметник.

На старобългарски език Б. е преведена от Кирил и Методий.

«БИГ-ФАЙВ» («голямата петорка») — название на петте най-големи английски банки със седалище в Лондон и клонове в цялата страна и чужбина, които до 1968 заемат ръководно място в банковото дело във Великобритания: Уестминстър бенк, Мидланд бенк, Барклейз бенк, Лойдз бенк, Нешънъл пръвиншъл бенк. Те публикуват общ баланс, без да представляват обща юридическа личност. През 1968 в резултат на сливания банките стават четири.

БИЕНАЛЕ (итал. biennale — «двегодишен») — международна изложба-конкурс на произведения на живописта, скулптурата, графиката и др., преглед, фестивал и подобни, които се устройват през всеки две години (напр.: Б. на старото изкуство във Венеция). Вж и *триенале*.

БИЗНЕС — в капиталистическото общество — промишлена, търговска или друга дейност за трупане на печалби или свързана с парична изгода.

БИЗНЕСМЕН — лице, което извлича големи печалби чрез *бизнес*.

БИЛДЕРБЕРГСКИ КЛУБ — дружество на финансисти, банкери, политици и военни от Западна Европа и Северна Америка. Клубът е учреден през 1954 в холандското градче Остерберк на заседание в хотел «Билдерберг». Съставът му е около 100 души, от които 24 западноевропейци и 15 американци образуват ръководен комитет, останалите членове не са постоянни. Техният състав се мени според това, каква е тяхната стопанска или политическа сила в дадения момент. В тази организация са участвували или участвуват Д. Рокфелер, Ед. Ротшилд, Х. Абс, Зб. Бжежински, Л. Еркард, А. Д. Хюм, Х. Кисинджър, У. Мондейл, Ж. Помпиду, Д. Ръск, М. Тачър, С. Ванс, Й. Лунс и други. Срещите на членовете на клуба се провеждат обикновено един път годишно, в някой по-малък град, като мястото и датата на съвещанието се пазят в тайна до последния момент. На своите конференции членовете на Б. к. не се съобразяват с държавния суверенитет и националните интереси. Ако се обедини тяхната икономическа и политическа мощ, тази организация може да се оприличи с «наднационално правителство» на западния свят.

БИОЦИД — унищожаване на природни източници на живот; заразяване и унищожаване на растителността на цели райони, отравяне на източници на вода и пр. Широко прилаган от американските интервенти по време на войната във Виетнам (1960—1973).

БИТИЕ — вж *обществено битие и съзнание*.

«БИТКА ЗА УМОВЕТЕ» — *прен.* форма на идеологическа борба между буржоазната пропаганда и марксистко-ленинската идеология, подета от западните идеологически центрове за спечелване на умовете, сърцата, чувствата, мислите и симпати-

ите на хората. Вж *идеологическа борба, идеологическа диверсия.*

БЙТНИК, битници (англ. beatnik от beat — «бия», «разбивам», и славянската наставка «-ник») — 1) представител на възникналото след Втората световна война стихийно, анархически-бунтарско движение (предимно в САЩ и Великобритания) на младежта (така нареченото «разбито поколение», англ. Beat Generation), лишено от определена социалнополитическа програма. Битничеството е израз на неудовлетвореност и протест на младежта (предимно дребнобуржоазната) против стандартния идеал за «преуспяване» и против лицемерието на буржоазното морализиране на «благоприличие» и «порядъчност». Б. отхвърлят общоприетите, традиционни, обичайни норми на буржоазния начин на живот, на облекло и поведение и често нарушават елементарните изисквания за обществен ред, ходят неподстригани, нечистоплътни, с мръсно облекло. Б. се насочват към източните религии и философии, предимно към будизма, който ги привлича с идеята за просветление и избавление чрез отчуждаване от света и вглъбяване в себе си. Правителствата на буржоазните страни допускат проявите на битничеството, доколкото то не излиза извън рамките на неосъзнат протест, доколкото възгледите и поведението на б. нямат целенасочен и конкретен характер. Животът налага извода, че битничеството не може да бъде форма на социална борба, че то не е в състояние да намери изход и да разреши проблемите на буржоазното общество. 2) Представител на литературно направление в САЩ от средата на 50-те и началото на 60-те години на XX в., което се характеризира с анархистични настроения, субективизъм и бунт против моралните норми и лицемерието на буржоазното общество. Писателите-битници провъзгласяват доброволна бедност, скитничество, еротична свобода, анархистичен хедонизъм (удоволствия и наслади), индивидуализъм и отчужденост от обществото. Изявяват аполитичен протест против материалното преуспяване, конформизма и стандартизирането на личността, против насилието. Мнозина писатели-б. водят същия безреден, бохемски живот, както и техните герои. В литературната си практика поетите и прозаиците-б. отхвърлят установените форми, ясната композиция, сюжетността. Те са склонни към свободен стих, начупен ритъм, резки и груби образи, сложен метафоричен език, шокираща лексика, еротизъм, импресионистичност, подчертана натуралистичност в описанието.

БКМС — вж *Български комунистически младежки съюз.*

БКП — вж *Българска комунистическа партия.*

БЛАГО́ЕВА ГРУ́ПА — първата революционна социалдемократическа нелегална организация в Русия. Създадена е в Петербург (днес Ленинград) през декември 1883 от Димитър Благоев (1856—1924), основател на БКП (през 1891). В групата участвуват тридесетина активни членове, предимно студенти. През 1884 се назовава «Партия на руските социалдемократи». Организира 15 работнически кръжока (до 10 души във всеки) в металургични и текстилни предприятия за пропагандиране на марксизма, разпространява общообразователна и нелегална литература, поддържа нелегална печатница. През 1884 Б. г. разработва програма, в която найважните теоретични въпроси се решават от позиции, близки на марксизма и класовите цели на пролетариата. През януари 1885 групата

започва да издава нелегално вестник «Рабочий» (излизат 2 броя), който по преценка на Ленин е «единствен опит да се създаде социалдемократически работнически печат в Русия» (Л е н и н , В. И. Съч. Т. 20. С., 1953, с. 250) за времето от 1883 до 1895. Установена е връзка и с групата на Г. В. Плеханов «Освобождение на труда» (основана в Женева през 1883). През март 1885 царското правителство изгонва Д. Благоев от Русия; през 1886 се засилват репресиите срещу групата и непосредствено след атентата срещу Александър III (1 март 1887) другите ръководители и членове биват арестувани и Б. г. престава да съществува.

БЛАГОСЪСТОЯНИЕ — вж *жизнено равнище*.

БЛАМИРАНЕ — сваляне от власт или ръководна длъжност чрез гласуване; лишаване от доверие.

БЛАНКИЗЪМ — 1) течение в революционното и социалистическо движение във Франция през XIX. в, свързано с името на видния революционен деец Л. О. Б л а н к и (1805—1881), който смята, че капиталистическата експлоатация може да бъде унищожена чрез завладяване на властта от малка група революционни заговорници, без участието на широките народни маси. По същество бланкистите отричат класовата борба на пролетариата и необходимостта от работническа политическа партия, опираща се на масово работническо движение, което неизбежно обрича революцията на провал. 2) В по-широк смисъл Б. е заговорническа теория и тактика за въстание, която не отчита конкретната революционна обстановка, принизява ролята на партията и пренебрегва връзките с масите.

«БЛЕСТЯЩА ИЗОЛАЦИЯ» («Splendid isolation») — английска дипломатическа доктрина през втората половина на XIX в., която прикрива истинската същност на британската империалистическа политика, представяйки я като ненамеса във вътрешните работи на другите държави и неучастие в постоянни съюзи. Опирайки се на своето изключително положение на островна държава, на огромните си колониални владения, на най-силния в света военен флот и главно на своето промишлено и финансово превъзходство, Англия чрез политиката на «б. и.» си запазва свобода на действие на международната арена. В периода на «б. и.» английското правителство обикновено провокира стълкновения между други държави с цел да ги отслаби, маневрира до началото на конфликта, след което се присъединява към тази от страните, временният съюз с която в най-голяма степен отговаря на интересите на английската буржоазия.

Към края на XIX и началото на XX в. във връзка с бързото развитие на икономиката и засилването на военната мощ на империалистическите съперници на Англия се налага тя да се откаже от своята доброволна изолация. Сключването на англо-японския съюз (1902) и на англо-френското споразумение (1904) слага край на политиката на «б. и.»

БЛИЗКИЯТ ИЗТОК — сборно название на страни и територии, разположени в района на Югозападна Азия и Североизточна Африка: Арабска република Египет, Судан, Йеменска арабска република (Северен Йемен), Народна демократична република Йемен (Южен Йемен), Обединени арабски емирства, Оман, Катар, Бахрейн, Кувейт, Саудитска Арабия, Ирак, Йордания, Израел, Ливан, Сирия, Турция и Република Кипър. В западноевропейската и американската литература страните от Б. и. заедно с Иран и Афгани-

стан се означават с понятието Среден изток.

БЛИЦКРИГ (нем. Blitzkrieg — «светкавична война») — теория и основана на нея стратегия за водене на война (чрез внезапно нападение с огромни сили), в която се разчита победата да се постигне в най-кратък срок (дни или месеци), преди противникът да съумее да мобилизира и развърне своите военни сили. Б. е основна военна доктрина на германския империализъм, издигната в края на XIX и началото на XX в. На нейна основа са разработени стратегическите планове на германските милитаристи през Първата (1914—1918) и Втората (1939—1945) световна война. И в двете войни теорията за б. претърпява пълен провал.

След Втората световна война управляващите кръгове на САЩ и техните военни теоретици подемат идеята за б. и разглеждат ядреното (включително и термоядреното) оръжие като средство, което би осигурило победата на западните държави в една светкавична война. С б. е свързана доктрината за «безответния удар» на американските атомни стратези.

БЛОК — съюз, споразумение между държави, политически партии или други обществени организации за съвместни действия. Вж *военен блок* и *политически блок*.

БЛОКАДА — политическа, икономическа или военна изолация на дадена държава (група държави), територия, населен пункт и пр., насилствено прекъсване на всякакви техни връзки и средства за съобщения (сухопътни, морски и въздушни) с външния свят с цел да приемат известни условия на организаторите на б. П о л и т и ч е с к а т а б л о к а д а представлява дипломатическа изолация на блокираната държава чрез скъсване на дипломатическите отношения с други държави. И к о н о м и ч е с к а т а б л о к а д а се изразява в стопанско изолиране на държавата с цел да се подкопае икономиката ѝ (лишаване от суровини, прекъсване на търговските връзки, прилагане на *ембарго* и пр.). В о е н н а т а б л о к а д а се осъществява с помощта на въоръжени сили и се изразява в изолиране на отделни градове, крепости, укрепени райони, част или цяла територия на държавата с цел да се лиши противникът от средства за съпротива и да бъде принуден да капитулира. Според мащабите и задачите си военната б. бива: стратегическа, оперативна и тактическа.

Б., особено военната, е прилагана още в древността. Намира широко приложение през Първата (1914—1918) и Втората (1939—1945) световна война. Твърде често е съчетание от трите вида б. След победата на Великата октомврийска социалистическа революция 1917 империалистическите държави организират б. срещу Съветската република (1918—1920). През Великата отечествена война на Съветския съюз 1941—1945 Ленинград е блокиран от хитлеристки войски в продължение на 29 месеца (септември 1941—януари 1944). През 1962 САЩ провеждат б. срещу Куба (вж *Карибска криза*).

БЛЪФ — 1) в хазартната игра на карти (покер и др.): поведение на играча да сплаши противника си, като при наличието на лоши карти дава вид (б л ъ ф и р а), че разполага със силни карти. 2) *прен.* Преднамерена хвалебствена измислица, заплашване с несъществуващи сили и средства, за да се създаде неправилна, преувеличена представа у другите и да се прикрие действителното положение на нещата; измама

чрез преувеличаване или прикриване на някои факти.

БОГОМИЛСТВО — социално-религиозно учение и движение, възникнало в България през първата половина на X в. в резултат на недоволството на селското население от феодалния гнет; едно от най-забележителните социално-религиозни движения през средновековието. По форма е религиозна *ерес*, а по същина социално движение, насочено срещу феодалните порядки. Наречено е на поп Богомил — основоположник и главен разпространител на б. през X в. Социалната му основа е селското население, но има последователи и в градовете. От България б. прониква във Византия, Сърбия, Босна и в руските земи. Особено силно е въздействието му в Северна Италия и Южна Франция, където е известно като българска ерес.

Възгледите на богомилите са близки до *павликянството* и масалианството, чийто общ корен е дуалистичното учение на манихеите (вж *манихейство*). Богомилите имат отрицателно отношение към властта, към управниците, към църковния институт и духовенството. Техен идеал е социалното и имущественото равенство. След падането на България под турско иго (1396) социалните тенденции на б. отслабват поради променените исторически условия (християнската църква загубва значението си като крепител на феодалните порядки), то се превръща в религиозна секта и постепенно изчезва.

Б. е една от най-значителните прояви на българския народ през средновековието. Под влияние на богомилската пропаганда се разраства антифеодалната борба на угнетените селски маси и градската беднота. Богомилите създават своя книжнина, чрез която стават истински народни просветители.

БОЙКОТ (бойкотиране) — форма на протест срещу нечии действия, на политическа или икономическа борба, която се изразява в пълно или частично прекъсване на връзките с определено лице, организация или държава, в отказване от участие в организации, от изпълнение на някакви функции или ползване на някакви права.

В международното право б. е отказване на държава да установи или да поддържа търговски, финансови и др. отношения с друга държава или група държави. В Статута на Обществото на народите (ОН) б. фигурира като вид санкция. Уставът на ООН предвижда възможността за б. като една от принудителните мерки за поддържане на мира, несвързана с използването на въоръжени сили, прилагана по решение на Съвета за сигурност. Б. може да бъде и форма на репресия (ответна мярка, прилагана против неправомерни действия на някоя държава). Най-разпространена форма на б. е икономическият б., който може да обхване всички форми или само отделни страни на международните икономически връзки. Империалистическите държави използват б. като средство за икономически натиск върху др. държави, за намеса във вътрешните работи на страните, което нарушава нормите на международното право. Напр. след Втората световна война САЩ, Канада, някои държави от Западна Европа и Япония се опитват да организират б. на социалистическите страни чрез забраняване на износа на стоки от техните страни за СССР и др. социалистически страни и установяване на дискриминационен режим за вноса в своите страни на стоки от социалистическите държави.

В трудовите отношения в капиталистическите страни б. е едно от средствата за икономическа борба

на работниците, която се изразява в отказване да отиват на работа в бойкотираното предприятие, да купуват негови стоки и др. Б. се използва и в политическите борби (напр. бойкотиране на избори, провеждани от реакционни режими).

БОЛШЕВИЗАЦИЯ НА БКП — процес на идейно, политическо и организационно превъоръжаване на партията с ленинизма, на преустройството ѝ от революционномарксистка в марксистко-ленинска партия. Партията на тесните социалисти, създадена (1891) под ръководството на Д. Благоев, притежава ценни революционни качества, които я правят своеобразно революционно марксистко течение в международното работническо движение, родствено на болшевиките. Въпреки това БРСДП(т. с.) се различава от Болшевишката партия по редица основни въпроси на теорията, стратегията и тактиката на революционната борба.

Б. на БКП започва под влияние на Октомврийската революция 1917. Важна крачка на партията по пътя на ленинизма е влизането ѝ като съоснователка в Коминтерна, както и решенията на нейния XXII конгрес (I конгрес на БКП, 1919): преименуването на партията в комунистическа и приемането на Програмна декларация, в която пролетарската революция се разглежда вече не като цел на неопределено бъдеще, а като близка непосредствена задача. Възприема се ленинското учение за средствата на революционната борба — от масовата политическа стачка до въоръженото въстание. На своя Трети конгрес (1921) приема ленинското учение за работническо-селския съюз, а на Четвъртия (1922) — за единния фронт. Преломен момент в болшевизацията на партията е Септемврийското антифашистко въстание 1923, когато партията за пръв път възприема курс на непосредствена борба за завоюване на политическата власт. *Лявото сектантство в БКП* (1929—1934) обективно забавя болшевизацията на партията. Заключителен момент в болшевишкото преустройство на БКП бележи новият, Димитровски курс на партията, възприет след VII конгрес на Коминтерна (1935). БКП усвоява напълно ленинското учение за съчетаване на борбата за демокрация с борбата за социализъм, на нелегалните с легалните форми на борба, прилага последователно тактиката на единния фронт и се превръща в партия от нов, ленински тип. Вж *и Българска комунистическа партия (БКП)*.

БОЛШЕВИЗЪМ — революционно, последователно марксистко течение в политическата мисъл на международното работническо движение, възникнало в Русия в началото на XX в. и получило въплъщение в Болшевишката партия, създадена от В. И. Ленин. На Втория конгрес на Руската социалдемократическа работническа партия (1903) привържениците на В. И. Ленин са болшинство (оттук названието — б о л ш е в и к и), а опортюнистите — малцинство (м е н ш е в и к и — вж *меншевизъм*). Теоретична основа на б. е *марксизмът-ленинизмът*. Б. съчетава единството на революционната теория и практика, идейните, организационните и тактическите принципи, разработени от В. И. Ленин. Още от възникването си отхвърля фракционността и води борба с враждебните на марксизма-ленинизма партии и течения, с *опортюнизма* в комунистическото и работническото движение. Б. обобщава опита на революционната борба в целия свят и възглавява революционното направление в международното работническо движение. Той е стратегия и тактика за ръководене на класовата борба на световния пролетариат. Вж и *Кому-*

нистическа партия на Съветския съюз (КПСС).

БОЛШИНСТВО́ — вж *мнозинство.*

БОЛЯ́РСТВО, б о л я р и — висшият слой на господстващата феодална класа в средновековна България до падането ѝ под турска власт (1396). Болярите притежават редица съсловни привилегии, които предават по наследство. Владеят крупни феодални имения с подвластно население. Заемат висши военно-административни длъжности в държавния апарат. Б. е най-значителният фактор в държавното управление, в ръководството на войската и съдопроизводството; то оказва влияние при определяне насоките на външната политика на държавата. При прекъсване на династическия род новият владетел е избиран от средата на б. (напр. цар Самуил, цар Георги Тертер I и др.).

БОН — кредитен документ, който дава право на притежателя му да получи в известен срок определена сума пари или ценности; непълноценен заместител на *книжните пари.* Б. издават капиталистическите държави за набавяне на средства за покриване на належащи нужди, както и местните самоуправителни тела, частни предприятия и др.

Б о н «К о р е к о м» е поименна ценна книга, издадена от Българската външнотърговска банка (БВБ) срещу отстъпена чуждестранна валута от български граждани, изпратени на работа, в командировка, специализация или учение в чужбина, или от лица, придобили валута с разрешение на българските компетентни органи. Б. «К.» служат за покупка на стоки от магазините на външнотърговското предприятие «Кореком». Могат да се прехвърлят на други лица само с разрешение на Министерството на финансите.

БОНАПАРТИ́ЗЪМ — една от формите на контрареволюционната диктатура на едрата буржоазия, която се опира на военщината и лавира между класите в обстановка на изострена *класова борба.* Възниква във Франция след Буржоазната революция от края на XVIII в., в периода на диктатурата на Наполеон I Б о н а п а р т. Чрез социалнополитическа демагогия б. се стреми да спечели дребнособственическите слоеве, а чрез терор — да смаже революционните сили на народа. С бонапартистки методи на управление си служи и буржоазията в други страни. В. И. Ленин говори за б. на Бисмарк в Германия и на Столипин и Керенски в Русия.

БО́НЗА — 1) название, дадено от европейците на будистките духовни лица в Индия, Китай, Корея и Япония. 2) Надменно, откъснало се от масите длъжностно лице; презрителен прякор на длъжностните лица от Втория интернационал, на лидерите на десносоциалистическите партии и на бюрократизиралите се чиновници на реформистките профсъюзи.

БОНСС — вж. *Български общ народен студентски съюз.*

БОРБА́ ЗА МИР — вж *Движение за мир.*

БО́РСА — 1) капиталистически пазар, където се купуват и продават в големи количества стоки (с т о к о в а б.), ценни книжа (ф о н д о в а б.) или чуждестранна валута (в а л у т н а б.). Сделките на б. се извършват обикновено чрез посредници (*брокери,* маклери, куртиери) и често имат спекулативен характер. Големите борсови капиталисти предизвикват изкуствено покачване или спадане на цените на определени стоки или ценни книжа чрез масовото

им изкупуване или продаване в кратки срокове — така реализират големи печалби. Борсовата спекула спомага за централизация на капитала, за обогатяване на едрия монополистичен капитал, за разоряване на средните и дребните притежатели на акции, за изостряне на противоречията в капиталистическото общество.

2) Борсата на труда е учреждение, което посредничи при наемането на работна сила. Стихийно развиващото се капиталистическо производство обективно поражда трудовите пазари, претрупани с предлагаща се свободна работна ръка. Б. на труда е арена на класовата борба между безработните и работодателите. Поради своята зависимост от капиталистите б. на труда обикновено застават на страната на работодателите; те принуждават безработните да се съгласяват на най-тежки условия под заплахата, че ще бъдат зачеркнати от списъците на б. или лишени от правото да получават помощ за безработни. 3) Черна борса — незаконна търговия на много високи цени; спекула. Особено характерна при военновременни условия.

БОС — 1) господар, водач, собственик, предприемач. 2) Широко разпространено в САЩ название на ръководителите на централния и местния апарат на Републиканската и на Демократическата партия. Б. са доверени лица на монополите. Оказват сериозно влияние върху политическия живот на страната. Разполагайки с огромни средства, получавани от монополистическите обединения, б. широко използват всички средства за информация и пропаганда, за да влияят върху хода на изборите за централни и местни органи на властта и на дейността на тези органи; водят борба с демократичните профсъюзни организации и поддържат политиката на империалистическите кръгове в САЩ. За постигане на своите цели нерядко прибягват към подкупи, заплахи и шантаж.

БРАМАНИЗЪМ — една от най-древните религии в Индия, възникнала през I хилядолетие пр. н. е. Получила названието си от името на митическия бог-творец Брама. Впоследствие в борба и под влияние на *будизма* се трансформира в *индуизъм*. Елементите на б. («триединство на божеството») са възприети от *християнството*.

«БРАННИК» — казьонна младежка фашистка организация в България, създадена от правителството на Богдан Филов със специален закон от 29 декември 1940 по подобие на младежката фашистка организация «Хитлерова младеж» в Германия; пряко подчинена на министър-председателя и се издържа от държавния и общинските бюджети. Със създаването на «Б». монархофашисткото правителство цели фашизирането на младежта и възпитаването ѝ в националистически и промонархически дух. «Б.» е военизирана организация. РМС води енергична борба против «Б.» Опитът на властта да създаде масова младежка фашистка организация се проваля. През септември 1944 «Б.» е разтурен.

БРИГАДА — 1) тактическо съединение във въоръжените сили. В сухопътните войски е по-малка от дивизия и се формира от няколко батальона или полка (по-рядко) от еднородни или различни по род войски — стрелкови, бронетанкови, зенитно-артилерийски и др.; във военноморския флот — подводници, бойни кораби, морска пехота; във военновъздушните сили — от различни родове авиация. 2) Групи доброволци, организирани в бойни от-

реди за участие в революционната борба на испанския народ през 1936—1939 против фашистките метежници. Вж също и *интербригадист* и *интернационални бригади.* 3) Организационна единица от Народоосвободителната въстаническа армия в България преди 9 септември 1944. 4) Група лица, обединени за колективно изпълнение на определена производствена задача (напр. строителна б., производствена б., специализирана б. — работници с еднаква професия, комплексна б. — съставена от различни специалисти, б. за комунистически труд — колектив, удостоен с почетно звание за комунистическо отношение към труда). М л а д е ж к а б р и г а д а (студентска бригада, ученическа бригада) — временен младежки колектив, който участвува в строителството на национален или местен обект, в помощ на промишлеността или селското стопанство. Масовото доброволно младежко бригадирско движение се създава през пролетта на 1945.

БРИТАНСКА ОБЩНОСТ — вж *Общност.*

БРИТАНСКИЯТ ЛЪВ — название на Англия (Великобритания), най-често употребявано в ироничен смисъл. Като образ се използва в карикатури. Лъвът е национална емблема (изображение) на Великобритания, елемент от държавния герб. Смята се, че изразът «британски лъв» в преносно значение за Великобритания е употребен по всяка вероятност най-напред от английския писател Джон Драйден (1631—1700) в поемата «Лопатар и барс» (1687).

БРОКЕР (броукър) — борсов посредник по англосаксонското право; официално лице, което посредничи при сключване на борсови сделки, на договори за морски превоз, при застрахователни договори и др. За извършените услуги б. получава възнаграждение — брокераж. По континенталното право борсовите посредници се наричат м а к л е р и (Германия) и к у р т и е р и (Франция). В практиката б. и куртиерите са посредници на стоковите *борси,* а маклерите главно на фондовите борси. Маклерите и куртиерите са служебно назначени лица, докато б. са самостоятелни в юридическо отношение лица или фирми.

БСДС — вж *Български социалдемократически съюз.*

БТА — вж *Българска телеграфна агенция.*

БУДИЗЪМ — една от трите най-разпространени религии в света (наред с *християнството* и *исляма),* възникнала в Индия през VI—V в. пр. н. е. Според будистката религиозна литература основател на б. е Сидхартха от рода Гуатама, наречен Б у д а — «просветления». Една от основните догми на б. е за прераждането на душата след смъртта. Б. играе реакционна роля, тъй като проповядва смирение, покорност, примиряване с действителността, непротивене на злото. През ранното средновековие се сближава с *брахманизма,* в резултат на което се създава *индуизмът.* Б. е разпространен също в Цейлон, Бирма, Тайланд, Китай, Япония, Монголия (като *ламаизъм)* и другаде. *Дъновизмът* в България е заимствувал от б. идеята за прераждането на душата.

БУМ — 1) сензация, шумотевица; необосновано оживление около дадено събитие, лице и т. н. с цел да се възбуди и заблуди общественото мнение. 2) Изкуствено, спекулативно кратковременно оживление в икономическия живот, поддържано от големите капиталисти чрез разгръ-

щане на борсови спекулации със стоки и ценни книжа. В империалистическите страни б. е тясно свързан с надпреварата във въоръжаването, при която буржоазната държава прави огромни военни разходи за сметка на засилено данъчно облагане на трудещите се. Напр. икономиката на САЩ е въвеждана изкуствено в състояние на подем през време на Корейската война (1950—1953) и на войната във Виетнам (1960—1973).

БУМЕРА́НГ — 1) метателно оръдие във вид на извита тояга. В миналото бойно и ловно оръжие; все още е запазено у австралийските *аборигени*. Някои б. описват затворена крива и се връщат на мястото, откъдето са хвърлени. 2) *прен.* Враждебни действия, насочени срещу някого и обръщащи се против тези, които са ги извършили.

БУ́НДЕСВЕР — въоръжените сили на ФРГ, създадени на основа на *Парижките споразумения 1954*. Политическите и военните ръководители на империалистическия блок НАТО в своите авантюристични агресивни планове разглеждат б. като ударна сила за борба против СССР и другите социалистически страни. Генералитетът на ФРГ влиза в ръководните органи на НАТО.

БУ́НДЕСРАТ — 1) в Германската империя (1871—1918) горна камара на парламента. 2) Във ФРГ горна камара на парламента (камара на провинциите).

БУ́НДЕСТАГ — долна камара на парламента във ФРГ, избира се пряко от населението.

БУРЖОА́ — 1) във феодална Западна Европа: жител на град, гражданин от средното съсловие (*бюргер*). 2) При капитализма: представител (член) на буржоазната класа; експлоататор. Вж *буржоазия*. 3) *прен.* Заможен, охолен човек.

БУРЖОА́ЗИЯ — 1) във феодална Западна Европа: гражданите (вж *бюргерство*) в противовес на висшите съсловия. 2) Господстващата класа в капиталистическото общество, която притежава основните средства за производство (фабрики, мини, земя, пътища и др.) и натрупва капитали от експлоатацията на наемни работници. Източник на доходите ѝ и фактор за натрупване на богатството на б. е *принадената стойност*, създадена от незаплатения труд на наемните работници. В зависимост от сферата на приложение на капитала б. бива: промишлена, търговска, банкова и селска (вж *кулачество*). С развитието на капитализма средната и дребната б. се разоряват, а в ръцете на едрата б. се концентрират все по-големи капитали и власт. Оформя се монополистична б., чийто гнет се разпространява не само върху пролетариата, но и върху средната и дребната б. От прогресивна б. се превръща в реакционна сила, която изкуствено спъва обществения прогрес. В борбата си срещу империализма работническата класа привлича и дребнобуржоазните слоеве на населението. Господството на б. се ликвидира в резултат на социалистическата революция. Победата на Великата октомврийска социалистическа революция 1917 слага началото на рухването на господството на б. и победата на пролетариата.

В *развиващите се страни* националната б. (особено нейните средни слоеве) често се включва или възглавява единния национален антиимпериалистически фронт. Компрадорската б. (вж *компрадори*) е в услуга на чуждия капитал.

БУРЖОА́ЗНА РЕВОЛЮ́ЦИЯ — социална *революция*, която отстранява

пречките за развитие на капитализма, като премахва феодалния или полуфеодалния политически и икономически строй. Основни задачи на б. р. са завладяването и привеждането на политическата власт в съответствие със съществуващата буржоазна икономика, премахването на феодалната форма на собственост върху земята и разрешаването на националния въпрос. Най-общата класификация на б. р. е: 1) б. р. без широко участие на народните маси в тях (Юлската революция 1830 във Франция, революцията от 1848—1849 в Унгария, Младотурската революция от 1908 и др.); 2) *буржоазнодемократични революции,* които се характеризират с активно участие на широките народни маси. Движещи сили на б. р. при възходящото развитие на капитализма (XVI—XIX в.) са широките народни маси; хегемон е буржоазията (напр. б. р. в Англия през XVII в., във Франция през XVIII в.). В периода на *империализма* рязко нараства влиянието на пролетариата (напр. в революцията в Русия 1905—1907 и във Февруарската революция 1917 хегемон е пролетариатът). Активното участие на пролетариата в б. р. му дава възможност да се организира, да придобие опит и навици на политическо ръководство по отношение на трудещите се и да премине от б. р. към *социалистическа революция.* Типичен пример за това е развитието на революцията в Русия през 1917. Към б. р. се отнасят и революциите в колониалните и зависимите страни, насочени срещу империализма и феодалните остатъци. Тяхна основна задача е извоюване на национална независимост.

БУРЖОАЗНОДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦИЯ — *буржоазна революция,* чийто характер и насоки се определят от активното участие на широките народни маси, които изразят със свои лозунги и искания за демократично и радикално разрешаване на задачите на революцията. Такива революции през XVII и XVIII в. са Английската революция 1640—1660 (на етапа през 1649), Френската революция 1789—1794. При б. р. във Франция и Германия от 1848 пролетариатът е по-многочислен и опитен, с по-самостоятелни искания. В България Руско-турската освободителна война 1877—1878 обективно изиграва ролята на антифеодална б. р. В съвременните б. р. пролетариатът, ръководен от своя марксистка партия, все по-често става хегемон, селяните са негов съюзник, а буржоазията е изолирана от ръководството на революцията. Такива б. р. са революцията в Русия 1905—1907, Февруарската революция в Русия 1917, а след Втората световна война — някои *народнодемократични революции.*

БУФЕРЕН — промеждутъчен, отслабващ, смекчаващ ударите (стълкновението). Б у ф е р н а д ъ р ж а в а — малка и слаба във военно, политическо и икономическо отношение държава (най-често създадена изкуствено), разположена между големи и силни държави (обикновено враждебни), които я използват като междинно звено в отношенията си. Б у ф е р н а п о з и ц и я — компромисно положение, опортюнизъм.

БЪЛГАРО-СЪВЕТСКА ДРУЖБА — всестранни близки отношения между българския и съветския народ, които се основават на братско политическо, икономическо, военно и културно сътрудничество поради общи национални и интернационални интереси в борбата за социализъм и комунизъм и за траен мир в света. Изградена върху принципите на социалистическия интернационализъм, б.-с. д. е решаващ фактор за развитието на социалистическа Бъл-

гария. Любовта на българския народ към Русия (вж *Дядо Иван* и *русофилство*) и към СССР има дълбоки исторически корени — общ славянски произход, близък език, бит и култура, задружни борби против общи врагове, многовековни връзки между българския и руския народ.

С победата на *Великата октомврийска социалистическа революция 1917* под ръководството на БКП българо-руската дружба прераства в българо-съветска дружба. Българският народ се отзовава масово на акцията през 1921—1922 в помощ на гладуващите от Поволжието. След потушаване на Септемврийското антифашистко въстание от 1923 и особено след Априлските събития от 1925 много българи-антифашисти получават политическо убежище в СССР; съветската общественост издига глас в защита на жертвите на белия терор в България; след Лайпцигския процес от 1933 Георги Димитров през 1934 намира своето второ отечество в СССР. През 1932 е създаден Съюз на приятелите на СССР, от 1934 се учредяват българо-съветски дружества, през 1940 е подписан първият Българо-съветски търговски договор. След вероломното нападение на хитлеристка Германия над СССР (22 юни 1941) българският народ застава решително на страната на съветските народи. Много българи-политемигранти участвуват във Великата отечествена война на СССР 1941—1945. Под напора на народното движение българското фашистко правителство не посмява да скъса дипломатическите отношения със СССР и да изпрати български войски на Източния фронт на страната на фашистка Германия. *Деветосептемврийското народно въстание 1944* побеждава с решаващата помощ на СССР. Непосредствено след въстанието Българската народна армия в състава на III украински фронт участвува във войната за пълното разгромяване на германския фашизъм. С енергичната помощ на СССР при сключване на мирния договор (вж *Парижки мирни договори 1947*) България запазва националната си независимост и териториалната си цялост. Дружбата и сътрудничеството със СССР се превръщат в генерална линия на БКП и в държавна политика на народнодемократична България. През ноември 1946 движението за б.-с. д. обединява възстановените и новоизградените след 9 септември 1944 българо-съветски дружества и създава организацията Съюз на българо-съветските дружества (СБСД). На 18 март 1948 е подписан Договор за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ между НРБългария и СССР, подновен през 1967. С безкористната и всестранна помощ на СССР чрез разгърнатото под ръководството на БКП строителство на социализма България от изостанала земеделска страна се превръща в напреднала промишлено-аграрна страна. През 1956 СБСД е разпуснат, тъй като движението за българо-съветска дружба се превръща във всенародно и надхвърля рамките на една организация. През февруари 1957 е създаден Общонароден комитет за българо-съветска дружба. През 1954 е основан Национален музей на българо-съветската дружба, през 1975 — Дом на съветската наука и култура. В СССР са изградени дружества за дружба с България. В Програмата на БКП, приета на Десетия конгрес на БКП през 1971, се подчертава влиянието на съветския опит върху българския икономически и културен живот: «. . .без всестранната подкрепа на Съветския съюз, буквално във всички области на живота, НР България не би могла да завоюва такива големи успехи, не би могла да си постави и осъществява задачите на настоящата програма. За БКП и българския народ бъл-

гаро-съветската дружба е като слънцето и въздуха за всяко живо същество, тя е дружба от векове и за векове, една от главните движещи сили на нашето развитие, условие и гаранция за бъдещия възход на нашето социалистическо отечество, за неговня утрешен ден.» (Програма на БКП. С., 1971, с. 106—107). На Юлския пленум на ЦК на БКП през 1973 се доразвива и обогатява курсът за все по-тясно сближаване на НРБ със СССР, приемат се основните насоки за развитието на всестранното сътрудничество със СССР в периода на изграждане на развито социалистическо общество в България. На Единадесетия конгрес на БКП (1976) се подчертава засилването на интернационалните процеси между двете страни; «Ето защо ние поставяме в центъра на нашата партийнополитическа, идеологическа, икономическа, културна и отбранителна дейност постоянната грижа за укрепването и задълбочаването на братската българо-съветска дружба» Живков, Т. Избр. съч. Т. 24. С., 1978, с. 386). Курсът на всестранно братско сътрудничество и на сближаване между БКП и КПСС, между НРБ и СССР става програмна стратегическа линия на партията и на народа в борбата за изграждане на развито социалистическо общество.

БЪЛГАРСКА ЕКЗАРХИЯ — върховна национална организация на Българската православна църква, учредена със султански ферман от 27 февруари 1870. Седалището ѝ до 1913 е в Цариград. Извоювана е след продължителна борба на българския народ за обособяване на самостоятелна българска църковна организация като форма на признаване съществуването на българската нация в Османската империя. Цариградската патриаршия обявява Б. е. за схизматична (отцепническа), тъй като не признава върховенството на патриарха. Постепенно в нейния диоцез се включва по-голямата част от земите, населени с българи. До Освобождението (1878) той обхваща следните епархии: Търновска, Пловдивска, Доростоло-Чѐрвенска, Варненско-Преславска, Софийска, Видинска, Нишка, Кюстендилска, Самоковска, Велешка, Врачанска, Ловчанска, Сливенска, Охридска, Скопска и Нишавска (Пиротска). През 90-те години на XIX в. се създават Неврокопска и Старозагорска епархия. Б. е. изиграва положителна роля в историческата съдба на българския народ. Чрез изграждането на епархиите тя съдействува за обединението на българските земи в една етническа цялост, организира и ръководи просветното дело, допринася за утвърждаване на културната независимост и единството на народа, противодействува на западната религиозно-политическа пропаганда. Същевременно дейците на екзархията се обявяват против революционния начин на действие по време на националноосвободителната борба на българския народ.

След Освобождението екзархията развива усилена просветна дейност сред останалото под турска власт българско население, поддържа будно неговото национално съзнание. В навечерието на Балканската война 1912—1913 то е обхванато в 7 епархии, възглавявани от владици: Охридска, Битолска, Скопска, Дебърска, Велешка, Струмишка и Неврокопска, както и 9 епархии, временно ръководени от екзархийски наместници: Костурска, Леринска (Мъгленска), Воденска, Солунска, Поленинска (Кукушка), Серска, Мелнишка, Драмска и Одринска, с около 1600 черкви и параклиси, 73 манастира, над 1373 български училища с 2266 учители.

През 1913 седалището на Б. е. се премества в София. През 1953 Б. е.

преминава в ранг на патриаршия (вж *Българска патриаршия*).

БЪЛГАРСКА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ (БКП) — член отред на работническата класа и всепризнат ръководител на народа в борбата за победата на социализма и комунизма в България; обединява на доброволни начала най-съзнателните представители на работниците, селяните-кооператори и народната интелигенция. В своята дейност БКП се ръководи от *марксизма-ленинизма*. Изградена е върху принципите на *демократическия централизъм*. Нейна крайна цел е построяването на комунистическото общество.

БКП е създадена на Бузлуджанския конгрес 1891 по инициатива на родоначалника на социализма в България Д. Благоев като Българска социалдемократическа партия (БСДП). Конгресът приема програма (вж *Програма на БКП*) и устав на партията, основани на научния социализъм. БСДП се оформя в борба против опортюнистическите елементи в социалистическото движение, които отричат възможността да съществува пролетарска партия при тогавашните слаборазвити капиталистически отношения в България. В 1892 опортюнистите образуват самостоятелна организация — Български социалдемократически съюз (БСДС), поради което са наречени *съюзисти*. Членовете на БСДП, наречени *партисти*, обосновават необходимостта от политическа партия на пролетариата. През 1894 партисти и съюзисти се обединяват в една партия — Българска работническа социалдемократическа партия (БРСДП). В нея се оформят две течения: революционномарксистко — начело с Д. Благоев, и реформистко-опортюнистическо (общоделско) — възглавявано от Я. Сакъзов. Отстоявайки позициите на марксизма, Д. Благоев и неговите съратници водят непримирима борба с общоделците (вж *общоделство*), които се опитват да пренесат ревизионизма на Е. Бернщайн на българска почва. Борбата между революционните марксисти и опортюнистите се задълбочава и изостря, като засяга всички въпроси на развитието на социалистическото и работническото движение. На Десетия конгрес (1903) партията се очиства от опортюнистите и с това се изявява като революционна марксистка партия на българския пролетариат, известна като партия на тесните социалисти — БРСДП (т. с.). Тя стои начело на икономическите и политическите борби на работническата класа против капиталистическата експлоатация. БРСДП (т. с.) очиства редовете си от центристките групи на *анархолибералите* (1905) и *прогресистите* (1908). Води борба против войните (1912—1913 и 1914—1918). Посреща с възторг победата на Великата октомврийска социалистическа революция 1917. Макар че от всички леви социалдемократически течения БРСДП (т.с.) най-много се приближава до Болшевишката партия, през тесносоциалистическия период (вж *тесноячество*) БРСДП (т. с.) не е още партия от ленински тип. Превъоръжаването ѝ с ленинизма започва под влиянието на Октомврийската революция. Партията става като цяло, без разцепление, една от съоснователките на Коминтерна и на своя Двадесет и втори конгрес (1919) се преименува Българска комунистическа партия (тесни социалисти). Конгресът приема Програмна декларация. В условията на следвоенната революционна криза (1919—1923) БКП (т. с.) се утвърждава като първостепенна политическа сила, ръководител на трудещите се. В борбата против настъпващия фашизъм тя прави прак-

тически стъпки за единодействие с БЗНС, но не вижда по ленински своите съюзници в лицето на демократичните организации. По време на военнофашисткия преврат на 9 юни 1923 ЦК на БКП (т. с.) заема погрешна позиция на «неутралитет». С помощта на Коминтерна партийното ръководство прави опит да преодолее погрешната деветоюнска тактика и сплотява антифашистките сили за въоръжена борба. През септември 1923 БКП (т. с.) ръководи първото организирано антифашистко въстание в света. Поради неизживяната напълно деветоюнска тактика и недостатъчен революционен опит в партията въстанието не успява, но то става преломен момент в нейната болшевизация (вж *болшевизация на БКП*). През 1927 е образувана *Работническата партия (РП)* като легално проявление на БКП.

През 1929 в ръководството на БКП (т. с.) вземат връх левите сектанти (вж *ляво сектантство в БКП*), които спъват нейната болшевизация. Победата на Г. Димитров на *Лайпцигския процес 1933* е удар и върху лявото сектантство. През 1936—1940 партията ръководи изграждането на народнофронтовски комитети в страната. Нелегалните условия, при които е принудено да работи комунистическото движение в страната, правят безпредметно съществуването на две отделни партии на работническата класа. През 1938 БКП (т. с.) и РП се сливат в единна класова революционна партия под името Б ъ л г а р с к а р а б о т н и ч е с к а п а р т и я (Б Р П). В навечерието на Втората световна война и след започването ѝ БРП се бори против въвличането на България във войната. В деня на вероломното нападение на фашистка Германия над СССР (22 юни 1941) ЦК на БРП възприема курс на въоръжена борба против фашизма. През 1942 по инициатива на Г. Димитров и под ръководството на партията започва изграждането на *Отечествения фронт (ОФ)*. В страната се разгръща партизанско движение. През пролетта на 1943 се поставят основите на *Народоосвободителната въстаническа армия (НОВА)*. БРП организира и ръководи *Деветосептемврийското народно въстание 1944*, което с решаващата помощ на Съветската армия събаря монархофашистката диктатура, установява народнодемократична власт и открива пътя за построяване на социализма в България.

След 9 септември 1944 партията, която се нарича вече БРП (к), ръководи борбата за укрепване на народната власт, участието на българския народ във войната за окончателния разгром на фашистка Германия, както и социалистическото преустройство на страната. На Петия конгрес (1948) БРП(к) се преименува Б ъ л г а р с к а к о м у н и с т и ч е с к а п а р т и я (Б К П). Конгресът «разработи под ръководството на Георги Димитров програмните задачи за периода на прехода от капитализма към социализма, за победата на социалистическия обществен строй» (Програма на БКП. С., 1971, с. 6). След конгреса партията мобилизира силите на народа за социалистическа индустриализация на страната, коопериране на селското стопанство и осъществяване на културна революция. Особено важна роля за развитието на партията и за подобряването на методите на партийно и държавно ръководство изиграват решенията на Априлския пленум на ЦК на БКП (1956) и взетите след него мерки за спазване на ленинските принципи на ръководство и норми на партиен живот (вж *Априлска линия на БКП*). Седмият конгрес на БКП (1958) влиза в историята на партията и страната като конгрес на победилия социализъм. Конгресът констатира, че благодарение на правилната мар-

ксистко-ленинска политика на партията експлоататорските класи в България са ликвидирани, в промишлеността и селското стопанство са установени социалистически производствени отношения, т. е. завършен е преходът от капитализъм към социализъм. Осмият (1962) и Деветият (1966) конгрес на БКП са важни етапи в борбата на партията за по-нататъшно изграждане на материално-техническата база на социализма и за усъвършенствуване на социалистическите обществени отношения. Юлският (1968) и последвалите го пленуми на ЦК изиграват голяма роля в борбата на партията за усъвършенствуване на системата на социално управление и разгръщане на социалистическата демокрация, както и за повишаване ръководната роля на партията.

Нов етап в развитието на партията и страната бележи Десетият конгрес (1971). Конгресът приема нова партийна програма, която поставя като главна непосредствена историческа задача на партията изграждането на развито социалистическо общество в България. В нея са формулирани генералната линия и политическата стратегия на БКП за следващите няколко десетилетия.

Дейността на партията след Десетия конгрес се насочва към по-нататъшното подобряване на материалното и културното благосъстояние на народа и за повишаване на обществената производителност на труда. Националната партийна конференция (1978) обсъжда въпросите за усъвършенствуване на социалистическата организация на труда и плановото ръководство на икономиката като решаващ фактор за интензификацията на икономиката, за висока ефективност и високо качество, за по-нататъшно изграждане на зряло социалистическо общество в НРБ.

Дванадесетният конгрес на БКП (1981) приема мащабна програма за повсеместна интензификация на народното стопанство върху основата на най-новите постижения на научно-техническия прогрес, за повишаване качеството и ефективността на труда, за по-нататъшно комплексно и по-пълно задоволяване на постоянно растящите материални, духовни и социални потребности на народа. Националната партийна конференция (1984) приема Дългосрочна програма на партията за подобряване на качеството във всички сфери на обществения живот. Конференцията подчертава ключовото значение на проблема за качеството в глобалната стратегия на партията за изграждане на зрелия социализъм в България.

Големите успехи, които БКП постига в социалистическото изграждане на страната, се дължат преди всичко на нейната последователна марксистко-ленинска политика, на братската и безкористна помощ на КПСС и СССР, както и на сътрудничеството с останалите страни от социалистическата общност.

БКП е съставна част на международното комунистическо и работническо движение, с определени приноси в неговата теория и практика. В съвременните условия тя отстоява твърдо принципите на пролетарския *интернационализъм* и води непримирима борба за запазване чистотата на марксизма-ленинизма.

БЪЛГАРСКА ПАТРИАРШИЯ — наименование на независимата българска църква и на нейното върховно управление. При покръстването на българите (864) българската православна църква е автономна архиепископия; към 918 при цар Симеон придобива патриаршеско достойнство, признато от Византия през 927 при царуването на цар Петър I. Б. п. допринася за разцвета на старобългарската книжнина и за утвърждава-

нето на българската народност. През 972, след завоюването на източните български земи от Византия, Б. п. се премества в западната част на българската държава (седалище Охрид). След окончателното завладяване на България (1018) Б. п. е преобразувана в архиепископия (Охридска архиепископия) начело с византийски духовници. Б. п. е възстановена през 1235 в Търново от цар Иван Асен II (Търновска патриаршия) и съществува до падането на Търновското царство под турска власт (1393), след което епархиите ѝ са подчинени на гръцката Цариградска патриаршия. През периода на османското владичество православната църковна организация в българските земи има определени заслуги за опазване на българската култура и на народностното съзнание.

В резултат на църковно-националната борба на българския народ през 1870 българската православна църква е възстановена под името Българска екзархия. След Освобождението (1878) продължава съществуването си като екзархия, която през 1953 преминава отново в ранг на патриаршия.

БЪЛГАРСКА РАБОТНИЧЕСКА ПАРТИЯ (БРП) — вж *Българска комунистическа партия (БКП).*

БЪЛГАРСКА РАБОТНИЧЕСКА СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКА ПАРТИЯ (БРСДП) — вж *Българска комунистическа партия (БКП).*

БЪЛГАРСКА РАБОТНИЧЕСКА СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКА ПАРТИЯ (БРСДП), Българска работническа социалдемократическа партия (обединена), БРСДП (о) — партия на опортюнистическото течение в българското работническо движение. Оформя се след разцеплението на БРСДП (1903) от възникналото през 90-те години на XIX в. вътре в партията опортюнистическо течение на общоделците. Върху общоделците, наричани още широки социалисти, силно влияние оказва бернщайнианството — течение, което най-ревностно се придържа към класовото сътрудничество с буржоазията.

Общоделците смятат, че българският пролетариат (твърде малочислен по онова време) не е в състояние сам да се бори против капитализма, поради което тази борба трябва да стане «общо дело» на всички «произвоядящи слоеве». Затова след обособяването си в отделна партия общоделците насочват дейността си главно към дребнобуржоазните прослойки в страната. Широкосоциалистическата партия обхваща предимно дребнобуржоазни елементи от града и селото, държавни служители и незначителна част от индустриалния пролетариат. Този социален състав определя дребнобуржоазния характер на БРСДП и противоречивите ѝ позиции в политическия живот на страната. БРСДП се обявява в защита на дребната частна собственост и заменя класовата борба с класово сътрудничество с буржоазията, отрича революционната политическа борба и надценява борбата за дребни икономически придобивки в рамките на капиталистическия строй.

През 1908—1909 широкосоциалистическата партия приема в своите редове отстранените от БРСДП (т. с.) центристки групи на *анархолибералите* и *прогресистите,* поради което започва да се нарича БРСДП (обединена). По време на Първата световна война 1914—1918 БРСДП (о) застава на социалшовинистически позиции и влиза в блок със съглашенофилските буржоазни и дребнобуржоазни партии. След войната участвува в коалиционните буржоаз-

ни правителства (1918—1919). БРСДП (о) посреща враждебно победата на Великата октомврийска социалистическа революция 1917. Чрез своите представители в буржоазните правителства участвува в преследванията на дейците на революционното работническо движение. Лишена от здрави връзки с работническата класа, БРСДП(о) губи политическото си значение и изпада в дълбока вътрешна криза. В нея се оформя левица, която през 1920 се влива в БКП. Някои широкосоциалистически лидери са свързани с подготовката на военнофашисткия преврат на 9 юни 1923. В навечерието на Септемврийското антифашистко въстание от 1923 ръководството ѝ отхвърля предложението на ЦК на БКП за изграждане на единен работнически антифашистки фронт. В парламентарните избори (ноември 1923) се коалира с управляващата фашистка върхушка. През 1926 в редовете ѝ се извършва ново разцепление и от 1931 прибавката «обединена» отпада от названието ѝ. След Деветнадесетомайския преврат 1934 БРСДП официално е забранена и до 1944 почти не води организационен живот. В годините на фашистката диктатура десните лидери на широкосоциалистическата партия продължават своя антикомунистически курс, а някои от тях сътрудничат на фашизма. През 30-те и началото на 40-те години в нея се формира ляво течение от млади социалисти, което възприема линия на единодействие с БКП и другите демократични сили в страната и през август 1943 се включва в Националния комитет на Отечествения фронт (ОФ).

След 9 септември 1944 БРСДП има свои представители в първото правителство на ОФ, в Националния и в местните комитети на ОФ и в различните държавни органи. Дясното ѝ крило обаче се обявява срещу революционния процес в страната и народнодемократичната власт, през 1945 се отцепва и се обособява като опозиционна на ОФ партия под името БРСДП(о). Тя влиза в общ блок с опозиционния БЗНС (Никола Петков). Отечественофронтовската БРСДП еволюира все повече наляво. Тя участвува в укрепването на народнодемократичната власт в тясно сътрудничество с БКП. БРСДП приема революционната социалистическа програма на БКП и организационните ѝ принципи и през август 1948 се влива в нея. През 1947 във връзка с разгрома на буржоазната опозиция престава да съществува и БРСДП(о).

С вливането на БРСДП в БКП по определението на Г. Димитров «. . .се тури окончателно край на последните елементи на разединение в средата на работническата класа. . .» (Д и м и т р о в, Г. Съч. Т. 14. С., 1955, с. 223).

БЪЛГАРСКА ТЕЛЕГРАФНА АГЕНЦИЯ — централен информационен институт с ранг на комитет при Министерския съвет на НР България (от 1 август 1973). Седалище в София. Създадена е през 1898 като поделение на Министерството на външните работи. След Балканската война от 1912—1913 вече като Дирекция на печата разширява дейността си и използва и чуждия печат. След 9 септември 1944 е официалната осведомителна агенция на България. От 1951 се обособява като модерен съвременен информационен институт при Министерския съвет. БТА снабдява вестниците, телевизията, радиото, правителствените, партийните и други обществени органи, институти и учреждения с правдива информация и фотоснимки за България и за страните от цял свят. Разпространява официални правителствени и партийни документи, издава бюлетин с вътрешна и меж-

дународна информация и със статии от чуждия печат. Има собствени кореспонденти в по-големите градове на страната, в много чужди столици и големи градове в чужбина. Поддържа връзка с 52 световни и телеграфни агенции. Сътрудничи тясно с *Телеграфната агенция на Съветския съюз* (ТАСС) и с осведомителните агенции на другите социалистически страни.

Осигурява за чужбина разнообразна информация и снимки из всички области на обществения, стопанския и културния живот в България. В особени случаи бива упълномощавана от правителството на НРБ да прави съобщение по определен повод или събитие. От 1965 издава седмичните специализирани многотиражни издания «Наука и техника», «ЛИК» («Литература, изкуство, култура»), «По света» и «Паралели».

БЪЛГАРСКИ ЗЕМЕДЕЛСКИ МЛАДЕЖКИ СЪЮЗ (БЗМС, ЗМС) — политическа младежка организация в България, създадена през 1921 под ръководството на БЗНС. Оформя се като съсловна организация; включва предимно селски младежи независимо от материалното им състояние. Подпомага политиката на БЗНС. Дейци на ЗМС участват дейно в Юнското и в Септемврийското антифашистко въстание (1923), след чието поражение съюзът е подложен на преследване; в редовете му настъпва разцепление. През управлението на *Народния блок* (1931—1934) местни дружества на ЗМС установяват контакти с РМС. След Деветнадесетомайския преврат (1934) ЗМС официално е забранен. През 1937—1939 ЗМС («Врабча 1» и «Пладне») се включва в единния младежки народен фронт и в изграждането на младежки кооперативни групи. ЗМС поддържа връзки с международни земеделски младежки групи, които членуват в Международното аграрно бюро (1924—1938). Членува и в Славянския земеделски младежки съюз. Част от кадрите на ЗМС участват в изграждането на младежки отечественофронтовски комитети и във въоръжената антифашистка борба 1941—1944. След 9 септември 1944 е възстановен. През 1945 в него проникват опозиционери от групата на Н. Петков. Здравите сили изключват реакционните и опозиционните елементи и приемат програмата на Отечествения фронт (ОФ). През декември 1947 РМС, ЗМС и други младежки отечественофронтовски организации се обединяват в Съюз на народната младеж (СНМ). Вж *Димитровски комунистически младежки съюз (ДКМС).*

БЪЛГАРСКИ ЗЕМЕДЕЛСКИ НАРОДЕН СЪЮЗ (БЗНС) — политическа партия на селяните-кооператори в България, която в съюз и под ръководството на БКП участвува в изграждането на социализма и в управлението на страната. Една от най-старите демократични селски партии в Европа и в света.

БЗНС е основан през 1899 като професионално-просветителска организация. На своя Седми конгрес (1905) приема съсловна политическа програма, която разглежда селяните като единно съсловие. През всички периоди от развитието на БЗНС основната му членска маса са бедните и средните селяни, но поради съсловния принцип в изграждането на организацията в редовете ѝ влизат и богати селяни. Затова още от създаването на съюза в него се оформят две тенденции: прогресивна — под влияние на трудещите се селски маси, и реакционна — под натиска на богатите селяни. БЗНС води борба с буржоазията и с личния режим на цар Фердинанд от дребнобуржоазни позиции. Допринася за откъсване на селяните от политическото влияние на буржоазията и за тяхното въвли-

чане в прогресивните обществени борби. Дейци на БЗНС участвуват в антивоенното движение в армията и в страната (1915—1918). Въпреки противодействието на десницата земеделските маси участвуват във Войнишкото въстание 1918, а Ал. Стамболийски и Р. Даскалов застават начело на въстаналите войници. В годините на войните (1912—1918) БЗНС разширява влиянието си и става най-масовата партия в страната. Ръководството му обаче възприема за идеология на съюза реакционната дребнобуржоазна съсловна теория, според която главни са не класовите противоречия в обществото, а съсловните — между селското и градското население; на по-многобройното съсловие — селското, трябва да принадлежи според нея ръководната роля в обществото. БЗНС издига лозунга за самостоятелна «селска власт». Обявява се за «трети път» — не само против буржоазията и нейните партии, но и против работническата класа и нейната марксистка партия. През 1920 БЗНС спечелва парламентарните избори и съставя еднопартиен кабинет начело с Ал. Стамболийски. Земеделското правителство осъществява редица демократични реформи, които засягат интересите на буржоазията, но не ликвидират икономическото ѝ господство. Опитвайки се да осъществи утопичната идея за самостоятелна селска власт, то не само не потърсва съдействието на БКП, но започва да я преследва. Това позволява на реакцията да организира военнофашисткия преврат на 9 юни 1923 и да събори земеделското правителство. Извлекли поука от поражението, левите сили на БЗНС участвуват заедно и под ръководството на БКП в изграждане на единен антифашистки фронт. През Септемврийското антифашистко въстание 1923 се слагат основите на бойния съюз между БКП и БЗНС. След Априлските събития в България през 1925 много от водачите на лявото крило са избити. БЗНС изпада в криза и се разцепва на няколко крила и групи. След Деветнадесетомайския преврат 1934 официално е забранен. Под ръководството на БКП сдружените земеделци участвуват в борбите на Народния антифашистки фронт (1936—1939) и в изграждането на *Отечествения фронт (ОФ)* (1942—1944). Левите сили в БЗНС вземат участие и във въоръжената антифашистка борба на българския народ 1941—1944.

След 9 септември 1944 БЗНС става съуправляваща партия, главен съюзник на БКП в управлението на страната. Десните антикомунистически сили в БЗНС, обединени от Г. М. Димитров (Гемето), правят опит да наложат реакционен курс на съюза, но са изключени от него. Останалите реакционни сили начело с Н. Петков създават опозиционен БЗНС, който през лятото на 1947 е разтурен от правителството. През 1948 БЗНС отхвърля съсловния принцип и се преустройва в класова политическа организация на трудещите се селяни. Съюзът приема програмата за изграждане на социализма в България и признава ръководната роля на БКП в обществено-политическия живот. Със своята дейност БЗНС допринася за победата на кооперативния строй в българското село. На Тридесет и втория си конгрес (1971) възприема като своя непосредствена историческа задача изграждането на развито социалистическо общество в България.

БЗНС развива активна международна дейност, която подпомага миролюбивата външна политика на страната. Има връзка с много прогресивни селски и сродни партии и движения в света.

БЪЛГАРСКИ КОМУНИСТИЧЕСКИ МЛАДЕЖКИ СЪЮЗ (БКМС) — младежка комунистическа органи-

зация в България; приемник и продължител на *Съюза на работническата социалдемократическа младеж (СРСДМ)*, който на своята Трета конференция (май 1919) се преименува БКМС. Изгражда се и работи под ръководството на БКП. Утвърждава се като боева революционна организация на работническата младеж в България, организатор и ръководител на нейните борби за политически и социални права; резерв и пръв помощник на партията за работа сред младежта. През 1920 влиза в Комунистическия интернационал на младежта (КИМ). В условията на следвоенната революционна криза (1918—1923) участвува дейно в организираните от партията акции — против безработицата, глада и мизерията (1919), за съдене на виновниците за националната катастрофа (1922), в Транспортната стачка (декември 1919—февруари 1920) и др. Комсомолът е активен помощник на БКП в подготовката и провеждането на Септемврийското антифашистко въстание 1923. След поражението на въстанието заедно с БКП е поставен извън законите. В тежки нелегални условия БКМС води борба за възстановяване на организациите си. Направени са стъпки за изграждане на единен фронт с левите сили на ЗМС. В условията на временната и частична стабилизация на капитализма в България и настъпилия отлив от революционното движение БКМС полага усилия за овладяване на ленинските методи, за съчетаване на нелегалните с легалните форми на борба, за укрепване на връзките си с трудовата работническа и селска младеж. През 1928 е създаден *Работническият младежки съюз (РМС)* като легално проявление на БКМС. Двете организации съществуват паралелно и участвуват дейно в стачните борби и другите класови стълкновения с буржоазията. Отрицателно влияние върху БКМС оказва *лявото сектантство в БКП*, взело връх и в неговото ръководство.

Повратът на комунистическото движение в България към нов, ленински курс след Седмия конгрес на Коминтерна (1935) и Шестия разширен пленум на ЦК на БКП (1936) оказва благотворно влияние върху развитието и дейността на Комсомола. В духа на новия курс БКМС се бори за изграждането на единен младежки фронт със ЗМС, ССМ и други нефашистки младежки организации. През 1938 по решение на ЦК на БКП се влива в РМС. Вж и *Димитровски комунистически младежки съюз (ДКМС)*.

БЪЛГАРСКИ ОБЩ НАРОДЕН СТУДЕНТСКИ СЪЮЗ (БОНСС) — антифашистка организация на българското народно студентство, създадена през 1930 под ръководството на БКП. БОНСС е авангард на прогресивното студентство, защитник на неговите политически, икономически и културни интереси. Осъществява широка културно-просветна и масовополитическа дейност сред студентите, средношколците, работническата и селската младеж. Ръководи студентските стачки, митинги и демонстрации. След Деветнадесетомайския преврат 1934 официално е забранен. По инициатива на БОНСС през 1936 се изгражда студентски народен фронт с представители на всички студентски антифашистки организации, който се обявява в защита на Търновската конституция и участвува в борбата за мир, против подготовката на Втората световна война. Бонсистите участвуват активно във въоръжената антифашистка борба 1941—1944. След 9 септември 1944 БОНСС и останалите демократични студентски организации и групи (Българският академичен земеделски съюз, студентската социа-

листическа организация «Жан Жорес» и групите на студентите при политическия кръг «Звено») се обединяват в Общ съюз на народното студентство (ОСНС), който съществува до вливането му в новосъздадения Съюз на народната младеж (декември 1947). Вж и *Димитровски комунистически младежки съюз (ДКМС)*.

БЪЛГАРСКИ ПРОФЕСИОНАЛНИ СЪЮЗИ (БПС) — масова самодейна обществено-политическа организация на работническата класа, служещите и други трудещи се в България, организирана на доброволни начала, без разлика на политическа принадлежност, националност, пол и религиозни убеждения. БПС са създадени на основата на отраслово-производствения, съчетан с териториалния принцип. Осъществяват дейността си под политическото ръководство на БКП. Изградени са върху принципа на *демократическия централизъм*.

Първите професионални организации (синдикати) на работниците в България възникват непосредствено след Освобождението (1878). Социалистическата пропаганда и създаването на БСДП (1891) съдействуват за класовото осъзнаване на формиращата се работническа класа и служещите. Създават се първите професионални съюзи. През първото десетилетие на XX в. в профсъюзното движение се оформят две течения — революционно и реформистко. По инициатива на БРСДП (т.с.) през 1904 революционните профсъюзи се обединяват в *Общ работнически синдикален съюз (ОРСС)*, чиито основни принципи са непримиримата класова борба и тесните идейни и организационни връзки с революционната социалдемокрация. През същата година е създаден Свободният общ работнически синдикален съюз (СвОРСС) под идейното влияние на *общоделството*. Свободните синдикати стоят на реформистки позиции. През 1920 в ОРСС преминават голяма част от работниците от реформистките профсъюзи. ОРСС участвува в създаването на *Червения интернационал на профсъюзите (1921)*.

След установяването на фашистка диктатура (1923) всички революционни работнически организации са ликвидирани. През 1925 под ръководството на БКП се създават *Независимите работнически професионални съюзи (НРПС)*, които водят борба за профсъюзно единство и за защита на непосредствените интереси на трудещите се. След създаването на държавни казьонни професионални организации и обединяването им през 1934 в *Български работнически съюз (БРС)* в края на 1936 НРПС преустановяват съществуването си. По решение на ЦК на БКП кадрите и членовете на революционните профсъюзи започват да работят нелегално в БРС. В периода на Втората световна война те се включват активно във въоръжената антифашистка борба на българския народ 1941—1944.

След 9 септември 1944 са създадени 32 масови браншови профсъюза, които се обединяват през 1945 в *Общ работнически професионален съюз (ОРПС)*. Новите професионални организации са единни и вземат най-дейно участие в укрепването на народнодемократичната власт. През 1951 като ръководен орган на професионалните организации се създава *Централен съвет на професионалните съюзи (ЦСПС)*, преименуван през 1972 в Централен съвет на БПС. В процеса на изграждане на развито социалистическо общество непрекъснато се увеличава ролята на БПС за свързване на партията с трудещите се като основна съставна част на обществено-политическата система и като фактор за развитие на

социалистическата демокрация. Разширява се участието им в трудовото законодателство, в организацията и управлението на общественото производство, в разпределението и използването на обществените фондове, в обществения контрол и пр.

БПС членуват в *Световната федерация на профсъюзите (СФПС)* и съдействуват активно за развитието и засилването на международната работническа солидарност, за укрепването на мира и дружбата между народите.

БЪЛГАРСКИ РАБОТНИЧЕСКИ СЪЮЗ (БРС) — казьонна професионална организация от фашистки тип, създадена след Деветнадесетомайския преврат 1934. В нея задължително членуват работниците от частното производство. За държавните служители са създадени отделни казьонни съюзи. Известно време БКП бойкотира БРС, но по решение на Шестия пленум на ЦК на БКП (1936) кадрите на забранените *Независими работнически професионални съюзи (НРПС)* започват да работят в БРС с цел да овладеят ръководствата на казьонните синдикати и да постигнат чрез тях работническо единство. Създава се Синдикална комисия към ЦК на БКП. Благодарение на здравите позиции, завоювани от БКП в организациите на БРС, усилията на фашистките правителства да фашизират работническата класа и служещите се провалят. Съюзът започва все по-определено да изразява техните борчески антифашистки настроения. След 9 септември 1944 е разтурен. Създадени са 32 масови браншови профсъюза, които през 1945 се обединяват в *Общ работнически професионален съюз (ОРПС)*.

БЪЛГАРСКИ СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКИ СЪЮЗ (БСДС) — социалдемократическа организация с опортюнистическа насока, образувана през август 1892 в противовес на БСДП. Обединява социалистите, които са против създаването на революционна марксистка партия на българския пролетариат. Веднага след учредителния Бузлуджански конгрес (1891) те се оттеглят от общата социалистическа дейност. БСДС декларира привързаността си към научния социализъм и определя за поле на своята дейност пролетарската среда. Обявява се за организация със свобода на достъпа и на личната инициатива, в която се включват както просветни социалистически групи, така и синдикални работнически дружества. Идеята за създаване на БСДС възниква сред българската студентска социалистическа група в Женева. Ръководните дейци на съюза смятат, че политическото организиране на пролетариата е ненавременно, че работническото движение трябвало да мине през етапа на синдикалните дружества и икономическата борба, в хода на която работниците сами щели да стигнат до класово съзнание. Приемат съглашателство с буржоазията. Полемиката между *съюзистите* (членовете на БСДС) и революционните марксисти (наречени *партисти*) завършва с идейно поражение на съюзистите. На 10 февруари 1894 БСДС се обединява с БСДП в Българска работническа социалдемократическа партия (БРСДП). По-късно Д. Благоев оценява отрицателно този акт. Вж и *Българска комунистическа партия (БКП)*.

БЪРЧИСТИ — членове на реакционното «Дружество Джон Бърч» (наречено по името на мисионер и офицер от американското разузнаване, загинал през 1945 в Китай), създадено през 1958 в САЩ; най-голямата организация на американските ултрадесни сили, финансирана наред с Ку-клукс-клан, «Съветите на белите

граждани» и др. реакционни организации от едри промишленици и видни бизнесмени. Б. провъзгласяват за своя цел борба с комунизма в САЩ, обявяват се против всички демократични движения и идеи и против международното разведряване.

БЮДЖЕТ — парична сметка на приходи и разходи, балансирана за определен период от време. Б. е държавен, на организации, семеен, личен и др. Ако разходната част превишава приходната, б. се приключва с дефицит. Превишението на приходната над разходната образува положителен остатък в б.

Държавният бюджет е изражение в парични показатели на държавните приходи и разходи обикновено за една календарна или стопанска година. Утвърждава се от висшите органи на държавна власт. Социално-икономическият характер, структурата на приходите и насоките на разходите, ролята на б. в икономическия и политическия живот на страната се определят от характера на обществения и държавния строй. В буржоазните страни държавният б. се използва за обогатяване и укрепване господството преди всичко на едрия капитал, за милитаризиране на икономиката и надпревара във въоръжаването, за засилване експлоатацията и потискане на трудещите се. В социалистическите страни държавният б. е основен финансов план (баланс) за образуването и използването на централизирания фонд от парични средства на държавата. Той е насочен към развитието на народното стопанство, културата, здравеопазването, социалното осигуряване, към издигане на материалното и културното равнище на трудещите се, към укрепване на отбранителната мощ на социалистическата държава. Противоположно на б. в капиталистическите страни, където основен източник на приходите са данъците, вземани от трудещите се, в социалистическите страни основен източник на б. са приходите от народното стопанство.

БЮЛЕТИН — 1) кратко официално известие за важно събитие от обществен интерес; официално съобщение за здравословното състояние на изтъкнато, известно лице. 2) Периодично издание със сведения върху определен предмет, област, кръг от въпроси; издава се от държавни учреждения или от обществени организации.

БЮЛЕТИНА ИЗБИРАТЕЛНА — лист за гласуване с имена на кандидати, пускан от избиратели в урна при тайно гласуване.

БЮРГЕР (нем.: «гражданин») — 1) в средновековна Западна Европа: свободен и пълноправен жител (занаятчия или търговец); дребен *буржоа*. 2) *прен.* Човек с ограничени интереси и мироглед; филистер.

БЮРГЕРСТВО — градско съсловие, свободните и пълноправни жители (занаятчии, дребни търговци) на средновековните градове в Западна Европа. Формира се в борбата срещу феодалите-сеньори за освобождаване от феодалната експлоатация. При зараждане на капиталистическия начин на производство заможната част от б. участвува във формирането на буржоазията, а обеднелите слоеве попълват редовете на градската беднота.

БЮРО — 1) звено (служба) в учреждение или предприятие с определена техническа дейност или за извършване на различни граждански услуги (напр.: конструкторско б., чертожно б., машинописно б.). 2) Ръководно тяло, ръководен орган (избиран или учредяван), състав от ръководни лица на организация, съюз, друже-

ство, на конгрес и др. (напр.: партийно б., дружествено б., б. на Централния съвет на Българските професионални съюзи, б. на Световната федерация на профсъюзите). П о л и т б ю р о (съкратено от Политическо бюро) — висш ръководен политически партиен орган, който се избира от Централния комитет на комунистическа партия, напр.: Политбюро на ЦК на БКП. 3) Название, възприето в чужбина за някои видове учреждения (напр.: Федерално бюро за разследване); кантора (напр.: адвокатско б.).

БЮРОКРА̀Т — длъжностно лице, което изпълнява формално и бездушно своите задължения, действува бавно и мудно, като придава прекалено значение на формалностите, но без да вниква в същността на работата, откъснато от народните маси и равнодушно се отнася към интересите им.

БЮРОКРА̀ЦИЯ — 1) система и метод на управление, свойствени на експлоататорските държави. Осъществяват се от широка мрежа привилегировани висши чиновници (държавни служители), полицейски апарат и други официални административни лица. Те са откъснати от народните маси, стоят настрани от техните интереси и упражняват произвол и насилие върху трудещите се в интерес на господствуващите класи. 2) Формализъм, канцеларщина, бездушие, което уврежда същността на работата и интересите на гражданите. В социалистическите страни се води решителна борба против б. в държавния апарат. Критиката и самокритиката, контролът и проверката на изпълнението са важни средства за изкореняването ѝ.

БЯЛ ТЕРО̀Р в Б ъ л г а р и я — масов и жесток фашистки терор, провеждан от правителството на *Демократическия сговор* начело с Ал. Цанков при потушаването на Юнското и Септемврийското антифашистко въстание (1923). Осъществява се от фашистката администрация и полиция и т. нар. «неотговорни фактори» — *Военния съюз, шпицкомандите,* фашистката организация *«Кубрат»* и фашизирани елементи във ВМРО. Б. т. достига връхната си точка след атентата в черквата «Света Неделя» (април 1925). Без съд и присъда са избити стотици комунисти, земеделци-единнофронтовци и прогресивни интелектуалци, хиляди са хвърлени в затворите. БКП, ОРСС, БКМС, Партията на труда и др. са поставени извън законите. Б. т. предизвиква огромно възмущение в България и чужбина, където е организирано широко протестно движение от видни интелектуалци. Във видоизменени форми б. т. е упражняван и от останалите фашистки правителства до 9 септември 1944.

БЯ̀ЛА КНЍГА — книга, в която правителствата на различните държави публикуват документи, отнасящи се до тяхната вътрешна или външна политика или до дейността на правителствата на други страни. Освен бели има и сини, оранжеви, червени и други книги. Тяхното наименование произхожда от цвета на кориците им.

В

ВАВИЛО́НСКО СТЪЛПОТВОРЕ́НИЕ — *прен.* бъркотия, неразбория, врява; суматоха; суетяща се в безредие тълпа; разноезичие. Според староеврейския мит, отразен в Библията, след световния потоп хората (синовете на Ной) се заемат да построят в Месопотамия град (наречен Вавилон) и кула (стълп), висока до небето; разгневен от дързостта им, бог «смесва» езиците на строителите, за да не се разбират помежду си, и ги разпилява по цялата земя.

ВА́КУУМ (от лат.: «празнина») — 1) разредено състояние на газ при налягане, по-ниско от атмосферното налягане. 2) *прен.* Празно, незапълнено, пусто пространство, празнота. П о л и т и ч е с к и   в а к у у м — в буржоазната пропаганда терминология: страна, която за момента се е освободила от нечие чуждо политическо, империалистическо влияние и която затова е обект на домогване от страна на друга империалистическа държава, стремяща се да я постави под свое политическо и икономическо влияние, т. е. «да запълни създалия се политически вакуум». М о р а л е н   в а к у у м — потребност от идеали и нови нормативни ценности в съвременната капиталистическа действителност.

ВАЛУТА — в най-широк смисъл паричната единица на дадена страна (левът е национална в. на България, рублата — на СССР, доларът — на САЩ). В тесен смисъл — чуждестранните парични знаци, кредитни и платежни документи, изразени в чуждестранни парични единици, и други ценности, които се прилагат в международните плащания — чуждестранна в. В капиталистическата валутна система съществуват три групи в.: к о н в е р т и р у е м и (свободно се превръщат във всяка друга в. и с тях могат да бъдат извършвани плащания в различни други страни); о г р а н и ч е н о   к о н в е р т и р у е м и (служат за плащания в рамките на определен валутен блок, зона и др.) и н е к о н в е р т и р у е м и (служат за плащания в рамките само на територията на съответната страна и не могат да се превръщат в други в. без разрешение на валутните власти). Към 1980 конвертируеми са в. на САЩ, Англия, Швейцария, ФРГ, Канада и някои др. капиталистически страни. През последните години характерен белег на капиталистическите в., независимо дали са конвертируеми или неконвертируеми, е тяхното непрекъснато обезценяване (вж *инфлация, девалвация, валутна криза*).

Коренно различни са в. на социалистическите страни. Стабилността на тези в. се осигурява от планомерното развитие на народното стопанство и на външноикономическите връзки, обезпечени са от златния запас и преди всичко от огромното количество стоки в ръцете на държа-

вата, пускани в стокооборота по устойчиви планови цени. Важен фактор за устойчивостта на социалистическите в. са монополът на държавата върху външната търговия и държавният *валутен монопол*.

ВАЛУ́ТЕН КУРС — отношението, в което се разменят отделните *валути;* цената на валутата на дадена страна, изразена в парични единици на друга страна, взети в отношение към 1000, 100, 10 или 1 (напр. 1 рубла = на 0,95 лв.). База за съпоставяне на валутите е съдържащото се в тях *злато* — златното им съдържание. В а л у т е н п а р и т е т е съотношението между количеството злато, което се съдържа във валутите на две страни. В епохата на общата криза на капитализма и на кризата в капиталистическата валутна система (вж *валутна криза*) равнището на в. к. е крайно нестабилно, което намира израз в честите му изменения чрез *девалвация* или *ревалоризация* на валутите, чрез въвеждане на множественост на в. к. и т. н. Основен фактор за колебанията на в. к. в съвременните условия остава състоянието на *платежния баланс* на съответната страна. Засилва се влиянието на *инфлацията,* на валутните спекулативни сделки и др. Капиталистическите държави използват различни икономически и неикономически средства за регулиране на в. к., сключват международни споразумения и др. След 1974 повечето капиталистически държави възприемат системата на «плаващи» в. к. (вж *«плаващ» курс*).

При социализма в. к. е стабилен и не се влияе стихийно от платежния баланс, поради което не се прилагат пазарни методи за неговото регулиране. Поради спецификата на ценообразуването в социалистическите страни в платежните отношения между тях се прилагат два вида в. к. — за търговските и за нетърговските операции.

ВАЛУ́ТЕН МОНОПО́Л (д е в и з е н м о н о п о л) — изключително право на социалистическата държава в лицето на упълномощени от нея органи да извършва всички операции с валутни ценности, разплащанията с чужбина и да концентрира в свои ръце валутните ценности. Основава се на обществената собственост върху средствата за производство, на държавния монопол върху външната търговия и национализацията на банките, застрахователното дело и др. Чрез в. м. социалистическата държава осъществява целите на своята политика, насочва валутните разплащания в съответствие с изискванията на закона за планомерното развитие на народното стопанство (вж и *валутна политика*). В отношенията с капиталистическите страни в. м. има главно защитна функция (средство за защита на социалистическото стопанство и на националните валути от отрицателното въздействие на стихията на капиталистическите валутни отношения). В отношенията между социалистическите държави чрез в. м. се осъществяват планово валутно-финансовите връзки. В. м. е въведен във всички социалистически страни.

ВАЛУ́ТНА ЗО́НА — обединение на страни, намиращи се в политическа или икономическа зависимост от ръководеща капиталистическа държава, което провежда обща валутна политика и общ валутен контрол, концентрира валутните си резерви в банките на господстващата държава и запазва свободна конвертируемост на своите валути в рамките на зоната. В. з. се оформят по време на Втората световна война и след нея на основата на довоенните валутни блокове. Страните, които стоят

начело на в. з., ги използват за своите цели (техните монополи получават свободен достъп до пазарите и суровинните източници на страните от зоната, а външната им търговия е подчинена на интересите на страната-хегемон, което води до нееквивалентен обмен в техните търговски отношения). Съществуването на в. з. е една от проявите на кризата във валутно-финансовата система на капитализма. Най-голямо икономическо значение имат *стерлинговата зона, доларовата зона,* зоната на френския франк и др. Изострянето на борбата между държавите от различните в. з. задълбочава противоречията на международния капиталистически пазар. С развитието на валутно-финансовата криза от началото на 70-те години престават да съществуват и в. з.

ВАЛУ́ТНА КРИ́ЗА — разстройство на националната парична система на дадена страна или на валутната система на цялото капиталистическо стопанство. Изразява се в премахване на *златния стандарт* и преминаване към инфлационно книжнопарично обръщение.

О б щ а т а в а л у т н а к р и з а е съставна част от *общата криза на капитализма* и има перманентен характер. Характеризира се главно с процеса на *«демонетизация» на златото* и с обезценяване на валутите. В международните икономически отношения се проявява в хроническо разстройство на платежните баланси на капиталистическите страни, в усилване на неравномерността в разпределението на златните и валутните резерви, в спадане на курсовете на много валути в резултат на *девалвация* и т. н. За общата в. к. е характерна засилената намеса на буржоазната държава в сферата на международните разплащания и във вътрешното парично обръщение. Ч а с т н а т а в а л у т н а к р и з а е криза на валутите на отделни капиталистически страни, възникваща във връзка с *икономическа криза,* война, *инфлация* и др. фактори. В основата на частната в. к. стоят инфлационни процеси и обезценяване на валутите на вътрешните пазари, увеличаване на дефицитите в *платежните баланси,* водещи до изтощаване на валутните резерви, падане на *валутните курсове* и др. В периода на общата криза на капитализма тези в. к. стават по-дълбоки и по-чести и засягайки главните капиталистически страни, периодично разтърсват цялата капиталистическа валутна система.

До Първата световна война капитализмът има относително устойчива валутна система. В обръщение са златни монети и кредитни пари, свободно обменяеми в банките срещу злато. Между страните съществува свободно движение на златото. Войната предизвиква жестока инфлация и следвоенен хаос във валутните системи на капиталистическите страни. След световната икономическа криза от 1929—1933 окончателно рухва златният стандарт. Капиталистическите страни преминават към книжнопарично обръщение. В съвременната валутна система на капитализма за основа на международните разчети е приет щатският долар. С Бретън-Удските споразумения (1944) щатският долар се приравнява със *златото* като световни пари по паритета от 1934 (една тройунция злато = 35 долара). За регулиране на валутните отношения между страните-членки се създава *Международният валутен фонд (МВФ).* Установената валутна система обаче се оказва крайно неустойчива. За да се смекчи острата недостатъчност на запаси от злато и неговите заместители, МВФ въвежда т. нар. *«книжно злато».* Но то не може да замени реалните пари, каквито представлява златото, и сле-

дователно не може да изведе капитализма от кризата.

Положението се влошава още и от това, че в кризисно състояние се оказват самите резервни валути — доларът и лирата стерлинга. От 1958 в. к. приема формата на «криза на долара». Хроническата в. к., която избухва през последните години на все по-кратки интервали и с все по-голяма сила, достига върхната си точка през 1971. Настъпва пълен хаос във валутно-финансовите отношения, от който се търси изход чрез девалвация и ревалоризации, въвеждане на *«плаващи» курсове*, валутни и външнотърговски ограничения. Очакванията, че девалвацията на долара и ревалоризацията на западногерманската марка, японската йена и други валути (1971) ще стабилизират валутните пазари, не се оправдават. Поредният пристъп на в. к. довежда до нова девалвация на долара (1973) и до ново официално покачване на цената на златото. Но необменяемостта на долара в злато не дава възможност в скоро време да се ликвидират доларовите резерви. В условията на острите противоречия във валутно-финансовата сфера на капитализма не може да се очаква в близко бъдеще да се осъществи радикална реформа на международната валутна система. Постоянният бюджетен дефицит, острите взривове на валутно-финансовите кризи, скъпотията и инфлацията се превръщат в хронична болест за много капиталистически страни.

ВАЛУ́ТНА ПОЛИТИ́КА — съвкупност от мероприятия на държавите и централните банки в областта на паричното обръщение и валутните отношения с цел да се въздействува върху покупателната сила на *парите, валутните курсове* и икономиката като цяло. В. п. е свързана непосредствено с външната търговия и външнотърговската политика, а също със състоянието на паричното обръщение в дадена страна. Самостоятелността на в. п. на повечето капиталистически страни е сериозно ограничена от тяхното участие в *Международния валутен фонд (МВФ)*. До *общата криза на капитализма* в. п. на капиталистическите страни се осигурява главно под формата на д и с к о н т н а политика — валутните курсове се регулират главно чрез изменения в лихвения процент, и на д е в и з н а политика — регулирането се осъществява главно чрез покупка и продажба на чуждестранна *валута (девизи)*.

В условията на общата криза на капитализма основни средства на в. п. стават в а л у т н и т е о г р а н и ч е н и я, а също измененията на валутните курсове (*девалвации и ревалоризации*). В. п. на капиталистическата държава често приема формата на в а л у т н а и н т е р в е н ц и я — пряка намеса в операциите с чуждестранна валута при едновременно въвеждане на ограничения във валутните операции на вътрешния пазар. Но в. п. не е в състояние да се противопостави на разрушителното действие на стихийните икономически закони на капитализма във валутната сфера. За това свидетелствува кризата във валутната система на капитализма (вж *валутна криза*).

В социалистическите страни в. п. е основана на държавния *валутен монопол*. Нейна задача е планомерната организация на международните разплащания с цел да се осигури съсредоточаване на постъпващите валутни средства в ръцете на държавата и тяхното най-целесъобразно използване в интерес на укрепването на социалистическата икономика. В. п. има задача също да защищава социалистическата икономика от влиянието на стихията на

капиталистическия пазар, от валутните спекулации и др.

ВАЛУ́ТНИ ЛЁВОВЕ — разчетни единици, които се получават, когато дадена сума в чуждестранна *валута* се изчисли в левове по официалните курсове на БНБ. Всички постъпления от износа на стоки и др. приходи във валута, както и всички плащания по вноса и др. разходи във валута се превръщат във в. л.

ВАНДА́Л — *прен.* жесток човек, невежа, разрушител на културни ценности и старини, варварин. Прозвището произлиза от името на древногерманското племе вандали, което води ожесточени войни против Римската империя, а през 455 превзема Рим, разграбва го и унищожава много ценни антични паметници и произведения на изкуството.

ВАНДЕ́Я — френска провинция, станала център на монархическия контрареволюционен метеж по време на Буржоазната революция от края на XVIII в. По-късно В. става нарицателно име за огнище на контрареволюция.

ВА́РВАРИН — 1) у древните гърци и римляни: звукоподражателна дума за пренебрежително назоваване на всеки чужденец, чийто език е неразбираем. 2) Унищожител на културни ценности; жесток, груб, невеж, некултурен, див човек.

ВАРИА́НТ — (фр. от лат.: «изменящ се») — разновидност, видоизменение; друга разработка (редакция) на текст, проект, план, творба на изкуството, документ; възможна комбинация, различие при изпълнение на една и съща задача.

ВАРТОЛОМЕ́ЕВА НОЩ — 1) масово избиване на *хугеноти* в Париж през нощта на 23 срещу 24 август 1572 (празника на свети Вартоломей), организирано от Екатерина Медичи (майка на френския крал Карл IX) и католическото духовенство. В Париж и провинцията са избити 30 000 хугеноти. 2) *прен.* Жестоко избиване на определени групи хора по политически, религиозни, расистки и други мотиви.

ВАРША́ВСКИ ДО́ГОВОР 1955 — отбранителен военнополитически съюз на европейските социалистически държави. Договор за дружба, сътрудничество и взаимна помощ е подписан във Варшава на 14 май 1955 от представители на Албания, България, ГДР, Полша, Румъния, СССР, Унгария и Чехословакия (от 1962 Албания не участвува в дейността на организацията, а през 1968 обявява, че излиза от нея) за 20 години с автоматично продължение от 10 години дотогава, докато договарящите се страни не подадат на правителството на Полша една година преди изтичането на срока заявление за денонсирането му.

Организацията на В. д. е създадена в отговор на засилената военна опасност в центъра на Европа във връзка с появяването на агресивния *Западноевропейски съюз*, тясно свързан с НАТО. Основната цел на държавите — участнички във В. д., е да се гарантира сигурността на миролюбивите държави и да се поддържа мирът в Европа. В съответствие с Устава на ООН те се задължават да се въздържат в международните отношения от заплаха със сила и от употреба на сила; да участвуват и да сътрудничат във всички международни действия, с които се цели гарантиране на международния мир и сигурност, да съдействуват за общо намаляване на въоръженията и за забрана на ядреното и други оръжия за масово унищожение. В случай на военно нападение на ня-

коя от държавите-участнички се предвижда останалите да ѝ окажат незабавна военна и друга помощ.

Висш орган на Организацията на В. д. е *Политическият консултативен комитет (ПКК)*. В рамките на В. д. действуват Обединено командуване и Щаб на въоръжените сили на държавите-участнички, Военен съвет и Комитет на министрите на отбраната. През 1976 на съвещание на ПКК е учреден Комитет на министрите на външните работи и Обединен секретариат.

За разлика от НАТО В. д. не е тясно затворена военна групировка. Договорът е открит за присъединяване към него и на други държави независимо от техния обществен и държавен строй, които са готови да съдействуват за осигуряване на мира между народите.

Ръководна сила на Организацията на В. д. са марксистко-ленинските партии. Те направляват многостранната му дейност във всички области, а така също и във военната. Като политически отбранителен съюз В. д. е главният център за координиране на външнополитическата дейност на социалистическите страни. Съгласуваната политика на неговите участници се превръща в един от най-главните фактори на съвременното международно развитие. Много от инициативите на Политическия консултативен комитет са залегнали в основата на решенията на големи международни форуми или са отразени в редица двустранни международни актове. На страните от В. д. принадлежи инициативата за свикването и резултатното завършване на Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество в Хелзинки 1975. На Пражкото съвещание през януари 1983 Политическият консултативен комитет приема Политическа декларация, в която предлага да се сключи Договор за взаимна неупотреба на военна сила и за поддържане на мирни отношения между държавите — участнички във В. д., и държавите — членки на *Северноатлантическия пакт (НАТО)*, който да бъде открит за всички други държави.

Предназначението на Организацията на В. д. е да гарантира социалистическите завоевания и сигурността на участвуващите в нея държави. Тя е мощен фактор за запазването и укрепването на мира в света.

ВАСА́Л — 1) в средните векове в Западна Европа феодал, зависим от друг, по-едър феодал, с когото е обвързан с известни задължения. 2) *прен.* Зависим човек, служещ на своя покровител.

ВАСАЛИТЕ́Т — 1) при феодализма в Западна Европа система на подчинение на едни феодал (васал) спрямо друг (сюзерен). 2) Форма на зависимост между държави. От 1879 до обявяването на независимостта през 1908 България формално се намира в положение на «автономна и трибутарна» държава под сюзеренитета на султана. В. като феодален остатък в международното право е изчезнал. Белези на в. има в зависимостта на малката пиренейска държава Андора от Франция и Испания.

ВАТИКА́Н — държава-град с площ — 44 ха, разположена на едни от седемте римски хълма; международен религиозно-административен и идеологически център на Римо-католическата църква, резиденция на главата на католическата църква римския папа. Административните дела на В. се управляват от кардиналска комисия и губернатор (по правило гражданско лице, назначавано от папата), а църковните и политическите дела — от римската курия (правителството). В. поддържа дип-

ломатически отношения с повече от 100 страни (от социалистическите — с Югославия и Куба). Представен е в ООН и в много международни организации. Разполага с мощен пропаганден апарат — радиостанция (предаваща на много езици), всекидневен вестник (излиза също на различни езици) и др. В. има свой флаг, химн и парични знаци.

ВЕ́ДОМСТВО — система от централни и местни органи и низови звена, които обслужват известен сектор на държавното управление и са подчинени на общо ръководство. В НРБ в. е организационно-административна единица, която обхваща различни служби (управления, дирекции, отдели и други поделения), съставени от държавни органи и спомагателен персонал. В. се възглавяват от ръководител (министър или председател) и биват: министерства, комитети, държавни комитети, главни управления при Министерския съвет и други. В. са със или без ранг на министерство и тяхната дейност се ръководи, координира и контролира от Министерския съвет, който има надведомствени и междуведомствени функции.

ВЕЛИ́КА ОКТОМВРИ́ЙСКА СОЦИАЛИСТИ́ЧЕСКА РЕВОЛЮЦИЯ 1917 — първата в историята победоносна социалистическа революция, извършена от работническата класа в Русия в съюз с бедните селяни, под ръководството на Комунистическата партия начело с В. И. Ленин. В резултат на революцията е отхвърлена властта на буржоазията и помешчиците и е установена *диктатура на пролетариата* в политическа форма на съветска социалистическа република. В. о. с. р. е закономерно следствие на общественото развитие, на *класовата борба* в условията на монополистичния капитализъм. В резултат на нейната победа възниква първата в света социалистическа държава. В. о. с. р. е тържество на *марксизма-ленинизма*. Тя открива нова ера в историята на човечеството, чието основно съдържание е преходът от капитализма към социализъм и комунизъм.

В началото на XX в. в Русия се създават обективни условия и субективни предпоставки за социалистическа революция. В страната бързо се развиват капиталистическите отношения, оформя се и укрепва работническата класа и нейният авангард — комунистическата партия. Русия става център на световното революционно движение. Жестоката експлоатация на работниците и селяните, потискането на националните малцинства, феодално-крепостническите и патриархалните остатъци, зависимостта от международния капитал — всичко това прави Русия възлов пункт на всички противоречия на империализма и най-слабо звено в световната империалистическа система.

Пролог на В. о. с. р. е революцията през 1905—1907. Първата световна империалистическа война 1914—1918 ускорява революционния процес. Важен етап към социалистическата революция в Русия е Февруарската буржоазнодемократична революция 1917, която отхвърля самодържавието, но не задоволява нуждите на работниците и селяните. Социалистическата революция става непосредствена практическа задача. На 24 октомври 1917 в Петроград започва въоръжено въстание. На 25 октомври са завзети най-важните пунктове на града. През нощта на 25 срещу 26 октомври с щурм е превзет Зимният дворец, арестувано е Временното правителство. Вечерта на 25 октомври (7 ноември) 1917 е открит Вторият общоруски конгрес на съветите, който обявява преминаването на власт-

та в ръцете на съветите и установяването на диктатура на пролетариата. През нощта на 25 октомври конгресът приема Декрет за мир и Декрет за земята и образува първото съветско правителство начело с В. И. Ленин. До март 1918 пролетарската революция обхваща цялата страна.

В. о. с. р. се отличава коренно от всички революции в миналото. Тя премахва експлоатацията на човек от човека и всички форми на социален и национален гнет, открива пътя за построяването на комунизма.

В. о. с. р. слага край на световното господство на капитализма. Светът се разделя на две социално-икономически системи — социалистическа и капиталистическа. Октомврийската революция поставя началото на *общата криза на капитализма*, открива епохата на загниване на капитализма, на прехода от капитализма към социализма, епохата на националноосвободителните революции. Победата на В. о. с. р. поставя работническата класа в центъра на съвременната епоха, означенува нов етап в развитието на международното комунистическо движение. Тя сочи пътя, открива форми и методи за преобразяване на обществото, които придобиват интернационален характер.

Победата на Октомврийската революция извежда СССР в авангарда на социалния прогрес. От международните последици на Октомври, определили облика на нашата епоха, най-главната е поставянето на основите и развитието на *световната социалистическа система*. Октомврийската революция е идейна победа на ленинизма над *реформизма* и *ревизионизма*. Опитът на Октомври е образец на научна стратегия и тактика.

ВЕЛИ́КИ ДЪРЖА́ВИ (в е л и к и с и л и) — най-големите и най-силните държави с ръководна роля в международните отношения. По време на Виенския конгрес (1815) за в. д. се смятат Русия, Австрия (от 1867 — Австро-Унгария), Прусия, Англия и Франция. След обединението си (1871) Германия заема мястото на Прусия. След Испано-американската война 1898 за в. д. са признати САЩ, в края на XIX в. — Италия, а след Руско-японската война 1905 — Япония. С разпадането на Австро-Унгария 1918 тя престава да бъде в. д. След Втората световна война Германия и съюзниците ѝ Италия и Япония загубват значението си като в. д. Понастоящем за в. д. се признават постоянните членове на Съвета за сигурност при ООН: СССР, САЩ, Великобритания, Франция и Китайската народна република. На в. д. се пада главната отговорност за поддържане на международния мир и сигурност. Уставът на ООН изисква *единодушие* от постоянните членове на Съвета за сигурност при вземане решения на всички разглеждани въпроси освен по процедурните.

ВЕЛИ́КО НАРО́ДНО СЪБРА́НИЕ — представителен държавен орган в България до републиканската Конституция (1947), избиран съгласно с Търновската конституция (1879) за определена дейност: изменение на Конституцията, отстъпване или заменяне на части от територията на страната, избиране на монарх, регенти и др. Броят на народните представители във В. н. с. е двойно по-голям от този на Обикновеното народно събрание. От 1879 до 1947 са свикани 6 В. н. с. Шестото (1947) изработва и приема републиканската Конституция и други основни законодателни актове.

ВЕЛИКОДЪРЖА́ВЕН ШОВИНИ́ЗЪМ — разновидност на *шовинизма*; националистическа идеология

и политика на господствуващите класи на т. нар. «велики» нации, насочена към поробването на други нации и лишаването им от суверенитет; проповядване на национална изключителност и превъзходство и стремеж към господство на една нация над друга, преследване и унижаване на потиснатите националности, разпалване на национална омраза между народите (вж *национализъм*).

В. ш. е чужд на марксизма-ленинизма. На идеологията на в. ш. работническата класа и нейната комунистическа партия противопоставят марксистко-ленинската идеология на пролетарския *интернационализъм*, братската дружба между народите и социалистическия патриотизъм.

ВЕРБА́ЛНА НО́ТА — вид дипломатическа нота, съставена в трето лице и неподписана. Съдържа изложение и от по-маловажен характер.

ВЕРБУ́ВАНЕ — 1) наемане на доброволци за носене на военна служба, за комплектуване на армия. В. на войници взема широки размери в западноевропейските държави през XVIII в. във връзка със създаването на постоянни армии. 2) Набиране, привличане на хора за работа. 3) Събиране на привърженици и членове за организация.

ВЕРМА́ХТ — въоръжените сили на фашистка Германия. Наред с нацистката партия в. е една от главните опори на фашисткия режим, основна ударна сила на хитлеристката империалистическа агресия. Решаващата роля за разгрома на в. през Втората световна война 1939—1945 принадлежи на Съветската армия. По силата на Потсдамското споразумение (вж *Потсдамска конференция 1945*) в. е ликвидиран, но неговите традиции и кадри са използвани във ФРГ при създаването на *бундесвера*.

ВЕРСА́ЙСКА СИСТЕ́МА — система от империалистически мирни договори, наложени на Парижката мирна конференция 1919—1920 от държавите — победителки през Първата световна война 1914—1918 (главно Англия, Франция, САЩ и Япония), на победените държави — Германия и нейните съюзници — Австрия, Унгария, България и Турция. Названието си получава от основния договор в тази система — Версайския мирен договор, сключен с главния противник на Антантата — Германия, в гр. Версай (Франция) на 28 юли 1919. След подписването му последователно са сключени Сенжерменският мирен договор с Австрия (10 септември 1919), Ньойският — с България (27 ноември 1919), Трианонският — с Унгария (4 юни 1920) и Севърският — с Турция (10 август 1920).

Съгласно Версайския договор Германия е принудена да се откаже от всички свои колонии, които под формата на мандатни територии минават в ръцете на победителите, да върне на Франция Елзас и Лотарингия в границите до 1870 и да ѝ предаде всички каменовъглени мини в Саарския басейн (управлението му се предава за 15 години на Обществото на народите), да върне на Полша стари полски земи и т. н. Германия се лишава от правото да има укрепления и да държи въоръжени сили по левия бряг на Рейн и в 50 км дълбочина по десния бряг (т. нар. Рейнска демилитаризирана зона). Наложени ѝ са също военни ограничения и големи репарации. Германия се задължава да признае независимостта на Полша, Чехословакия и Австрия.

В. с. има ярко изразен империалистически и антисъветски харак-

тер. Империалистите от странитепобедителки прекрояват политическата карта на Европа и игнорирайки интересите на малките народи, извършват ново преразпределение на света в своя полза. Те създават система на международни отношения, насочени към унищожаване на Съветска Русия и разгром на революционното движение в Европа и националноосвободителното движение в колониалните и зависимите страни.

В. с. не е в състояние да примири победители и победени и довежда до по-нататъшно задълбочаване на империалистическите противоречия. Стремейки се да разрешат тези противоречия за сметка на съветската държава, САЩ, Англия и Франция запазват в Германия икономическото и политическото господство на монополистичната буржоазия и юнкерството, помагат ѝ да възстанови своя военнопромишлен потенциал, за да я използват като ударна сила срещу СССР и революционното движение в Европа. През 30-те години хитлеристка Германия нарушава всички основни постановления на Версайския договор: през 1935 въвежда всеобща военна повинност, през 1936 ремилитаризира Рейнската зона, през 1938 окупира Австрия и Судетската област, през 1939 заграбва Чехословакия. Нейното нападение над Полша (1 септември 1939) окончателно ликвидиране на В. с. и същевременно предизвиква избухването на Втората световна война 1939—1945.

ВЕРСА́ЙЦИ — 1) название, дадено от парижките комунари на ръководителите и привържениците на контрареволюционното френско правителство, избягало от Париж във Версай след обявяването на Парижката комуна (18 март 1871). С помощта на пруските интервенти в. разгромяват Комуната и се разправят жестоко с нейните дейци и привърженици. 2) *прен.* Палачи на революция, озверени контрареволюционери, които сътрудничат с национални врагове.

ВЕ́РСИЯ (от къснолат.: «видоизменение») — едно от различните съобщения, обяснения или тълкувания на един и същ факт или събитие (напр.: нова в., официална в.).

ВЕРТИКА́ЛНА ИНТЕГРА́ЦИЯ — процес на организационно обединяване на взаимно зависими специализирани производства и стопански дейности от различни народностопански отрасли. В. и. е разпространено явление в съвременната аграрна икономика на развитите капиталистически страни (форма на проникване на монополистичния капитал в селското стопанство). Обществената собственост върху средствата за производство при социализма създава предпоставки да се използват най-ефективни форми на в. и. (в промишлеността — комбинати, в селското стопанство и свързаните с него преработващи отрасли — *аграрно-промишлени комплекси (АПК)*.

ВЕ́СТНИК — периодично, предимно всекидневно печатно издание с материали главно за текущи обществено-политически, стопански и културни събития. В. е едно от основните средства за масова информация и пропаганда. Има ярко изразен класов характер като проводник на политиката и идеологията на определена класа, партия, социална група. Като колективен пропагандатор, агитатор и организатор е мощно, найважно оръжие за политическа и идеологическа борба, за отразяване на общественото мнение, за формиране на политически и нравствени идеали и убеждения, на определени мотиви и стимули за поведение.

Вестниците в социалистическите

страни се характеризират с партийност, висока марксистко-ленинска идейност, правдивост, истинска народност и масовост.

В западните страни издаването на в. е пропагандистки бизнес — 99 на сто от вестниците са в ръцете на частнокапиталистически предприятия. Всеки ден в капиталистическите страни излизат около 200 млн. екземпляра сутрини и вечерни в. Реакционният буржоазен печат защищава интересите на монополистите, като често крие своите икономически, политически и идеологически връзки с тях и издига лозунги за «надкласовост», «безпартийност» и «обективност».

Вестниците биват централни (национални), специални (отраслови) и регионални (местни). Получават информации от телеграфните агенции и от агенциите по печата. Вж и *печат*.

ВЕСТНИКА̀РСКИ МОНОПО̀ЛИ — крупни капиталистически предприятия, които владеят голям брой вестници, списания и други средства за масова информация и пропаганда. Дейността на в. м. показва, че периодичният печат и другите средства за масова пропаганда са подчинени на интересите на монополистите, свързани са тясно с управляващите кръгове и тяхната политика.

Появяването на в. м. е свързано с общия процес на превръщане на капитализма в империализъм, с нарастването и развитието на монополистичния капитал. Първите вестникарски тръстове възникват в Съединените щати (1878) и във Великобритания (1881); по-късно се създават крупни вестникарски концерни.

Крупните в. м. поглъщат вестниците на по-слабите фирми чрез купуване на вестниците и всякакъв вид «сливане». Намаляването на броя на вестниците е съпроводено с увеличаване на тиража на крупните монополизирани вестници.

С капиталовложенията си в. м. разширяват сферата си на влияние и подчиняват много информационни агенции, предприятия от хартиената и полиграфическата промишленост, заводите за производство на печатарско мастило и т. н. През последните десетилетия с развитието на радиопредаванията и телевизията те слагат ръка и на много телевизионни станции и радиостанции. «Кралете» на буржоазния печат оказват натиск в различна форма и контролират значителна част от непринадлежащите им средства за масова информация и пропаганда в своите страни. Като проводници на идеологическата експанзия на империализма и неоколониализма в. м. се стремят да завладеят печата, радиото и телевизията в развиващите се страни от Африка, Азия и Латинска Америка. Вж и *информационен империализъм*.

ВЕТЕРА̀Н — 1) стар, изпитан воин; участник в минали войни. 2) *прен.* Заслужил деец, работил продължително в определена област.

ВѐТО — 1) право на държавния глава или на горната камара в някои буржоазни държави да отмени или да спре изпълнението на гласуван от парламента закон или друго решение. 2) Понякога в. се нарича изявата на несъгласие от една от *великите държави* — постоянни членки на Съвета за сигурност, при вземане на решение, за което е необходимо *единодушието* им, съгласно с Устава на ООН. Прилага се при разглеждане на непроцедурни въпроси.

ВѐЧЕ — название на редица представителни органи в Социалистическа федеративна република Югославия.

ВѐЧНИЯТ ГРАД (Рим) — устойчиво словосъчетание в световната ли-

тература за град Рим, който в своята история и развитие се утвърждава като огромен културен комплекс, съчетал античността, християнството и Ренесанса. В древността под вечност на Рим се разбира дълготрайност на политическата мощ на Римската империя.

ВЗАЙМНОСТ — един от основните принципи в отношенията между независимите държави. В международните или частноправните отношения означава предоставяне на известни права на чужди физически или юридически лица в една държава, при условие че със същите права ще се ползват нейните граждани в другата държава.

ВЗАИМОПОМОЩ — проява на подкрепа, съдействие, помощ, защита и други между две или повече държави. Принципът за в. е прокламиран само в отношенията между социалистическите страни и намира израз в сключените между тях двустранни и многостранни *договори за дружба, сътрудничество и взаимна помощ (Варшавски договор 1955* и др.).

ВИА (Виетнамска информационна агенция; Viêt-Namthông tân xã, VNTTN) — национална информационна агенция на Социалистическа република Виетнам. Седалище в Ханой. Създадена е на 15 септември 1945 към правителството на ДРВ. Има кореспонденти във всички социалистически страни и в някои капиталистически държави. Поддържа активни връзки с много световни телеграфни агенции. Осигурява печата във Виетнам с вътрешна и външна информация. Предава за чужбина информация за политическия, икономическия и културния живот в СРВ.

ВИГИ — английска политическа партия (XVII—XVIII в.), предшественица на съвременната Либерална партия. В. представяли интересите на върхушката на търговско-промишлената и финансовата буржоазия и на част от буржоазното дворянство.

«ВИЕТНАМИЗАЦИЯ» — външнополитически курс на правителството на президента Ричард Никсън, обявен през 1969 по време на агресията на САЩ във Виетнам (1960—1973); изразява се в засилване на участието на сайгонския марионетен режим във военните действия срещу южновиетнамските патриоти. Целта на «в.» е да се заставят азиатци да воюват срещу азиатци в интерес на империализма на САЩ. «В.» е конкретен израз на *«Гуамската доктрина»* на САЩ.

За «в.» като средство с чужди ръце «да се вадят кестените от огъня» може да се говори и по отношение на политиката на САЩ в Кампучия и Лаос, както и в латиноамериканските страни, където САЩ използват десните реакционни сили, за да се противопоставят на засилващите се националноосвободителни и социални движения.

ВИЗА — 1) надпис върху документ за удостоверяване истинността му или за придаване на юридическа сила. 2) Разрешение върху задграничен паспорт за влизане, преминаване или напускане на дадена страна (вж *визов режим*).

ВИЗИТА — посещение. Официална визита — посещение на някоя страна от държавен деец или група (делегация) дейци на друга страна, извършвано по пълномощие на държавен орган и по предварително споразумение между двете страни. В. е средство за установяване, поддържане и развиване на

връзки с представители на официални, обществени и делови кръгове в страната, където се пребивава.

ВИЗОВ РЕЖИМ — правният ред, който е установен, за да може дадено лице да влезе, да премине или да напусне съответна страна. Границите на НРБ могат да преминат лица, които притежават задгранични паспорти или други заместващи ги документи и са получили разрешение — *виза*, за влизане, излизане или транзитно преминаване през страната. Правителството на НРБ многократно предприема мерки за облекчаване в. р. в страната (вж *безвизов режим*).

ВИЦЕ- (лат.: «вместо») — начална, първа съставка в сложна дума (официално звание) със значение «заместник» или «помощник» на висше длъжностно или изборно лице (напр.: вицепрезидент, вицегубернатор, вицеадмирал).

ВКП (б), В с е с ъ ю з н а к о м у н и с т и ч е с к а п а р т и я (б о л ш е в и к и) — вж *Комунистическа партия на Съветския съюз (КПСС)*.

ВЛАК НА ДРУЖБАТА — влак, с който група туристи пристигат в някоя страна за дружеско общуване и за взаимна обмяна на професионален опит.

ВЛИЯНИЕ — 1) действие, упражнявано от лице или от орган (организация) върху друго лице или върху друг орган; въздействие (напр.: благотворно в., чуждо в., политическо в., в. на печата върху общественото мнение). 2) Отражение (въздействие) на чужди (индивидуални, национални) художествени или научни идеи, принципи, възгледи, форми, стил в творчеството или в дейността на отделен автор, на определено направление (напр.: литературно в., в. на символизма). 3) Авторитет, престиж, власт, сила (напр.: човек с голямо в., изгубено в.).

ВЛКСМ — вж *Всесъюзен ленински комунистически съюз на младежта*.

ВЛОГ — парични средства, внесени на съхранение в банка или спестовна каса. Върху сумата на в. кредитният институт заплаща определена *лихва*. В капиталистическите страни основната част от в. са свободни парични капитали. Използват се за кредитиране на капиталистически предприятия и на борсови спекулации. В социалистическите страни в. са главно парични спестявания на трудещите се и се съхраняват под гаранция на държавата. Използват се (заедно със свободните средства на социалистическите предприятия и организации) за разширяване на производството. В зависимост от срока, за който се предоставя, в. може да бъде с р о ч е н и б е з с р о ч е н. Могат да се правят и в л о г о в е в ч у ж д е с т р а н н а в а л у т а (при определени условия, съобразени с *валутния монопол*).

ВМОРО — вж *Вътрешна македоно-одринска революционна организация*.

ВМРО — вж *Вътрешна македонска революционна организация*.

ВМРО (об.) — вж *Вътрешна македонска революционна организация (обединена)*.

ВНОС (и м п о р т) — доставка на чуждестранни стоки в дадена страна за реализиране на вътрешния пазар. Всяка страна се стреми да внася по-малко стоки, отколкото изнася (вж и *износ*), за да има активен *търговски баланс* и активен платежен баланс. Много държави въвеждат различни ограничения за в. —

високи *мита*, забрана да се внасят определени стоки, лицензионни, контингентни и валутни ограничения и др.

ВОЕ́НЕН — 1) характерен за въоръжена борба между държави или обществени класи (напр.: в. време, в. конфликт, в. опасност, в. наука, в. действия, в. кампания, в. база). 2) Обслужващ отбраната на страната и нуждите на армията (войската), отнасящ се до армията (напр.: в. служба, в. мисия, в. промишленост, *военнопромишлен комплекс*, в. доктрина, в. кораб, в. обучение, в. разузнаване, военновъздушни сили, в. химия, в. превъзходство, военностратегическо сътрудничество, военностратегическо равновесие). В о е н н а а к а д е м и я — висше учебно заведение, в което слушателите се обучават във военни науки и в изкуството да се води война (напр.: Военна академия «Г. С. Раковски» — висше военно учебно заведение в НР България). В о е н н о с т р а т е г и ч е с к и п а р и т е т — приблизително военно равновесие между *Варшавския договор* и *НАТО*. Военностратегическият паритет е историческо завоевание с принципно значение, постигнато с колосално напрежение на силите на страните от социалистическата общност и особено на Съветския съюз за военно балансиране между двете противоположни социални системи. Военностратегическият паритет пресича опитите на САЩ и техните съюзници да постигнат военно превъзходство и да разрешават съществуващите на международната арена противоречия с помощта на ядреното оръжие. Вж. и *принцип за равенство и еднаква сигурност*. 3) Основан на законите, действуващи по време на война, присъщ на законите, засягащи армията (напр.: *военно положение*, в. съд, в. клетва). В о е н н а т а й н а — сведения за армията (състояние, подготовка, потенциал на въоръжените сили) и отбраната на страната, опазвани специално. 4) Лице на служба в армията (войската), обикновено на командна длъжност (офицер); военнослужещ. 5) Посветен на изобразяването на войната, имащ за сюжет живота на армията, отразяващ войната (напр.: в. роман). Вж и *батален*.

ВОЕ́НЕН БЛОК — военнополитически съюз между държави за съвместни действия при решаване на общи политически, икономически и военни задачи. В. б. са създавани още в древността, но значението им нараства особено много със зараждането на капитализма.

С изостряето на борбата между главните империалистически държави и с възникването на враждебни групировки в. б. се създават за по-продължителен срок. Преди Първата световна война са образувани два основни в. б. — *Тройният съюз* (създаден през 1879—1882) и *Антантата* (създадена през 1904—1907).

В навечерието на Втората световна война (1939—1945) е създаден *«Антикоминтернскиятпакт»* (1936). В началото на войната на «Антикоминтернския пакт» е противопоставен в. б. на западните страни (Великобритания, Франция, Белгия, Полша и др.). През август 1941 е създаден англо-американски блок (Атлантическа харта). През юли 1941 Съветският съюз сключва споразумение с Великобритания, а през септември подписва декларация за присъединяване към Атлантическата харта. През януари 1942 завършва образуването на антифашистката коалиция, в която влизат Великобритания, САЩ, СССР, Франция и други страни.

В следвоенния период империалистическите страни начело със САЩ създават система от агресивни в. б.,

насочени предимно против социалистическите държави и против страните и народите, които се борят за свобода и национална независимост. Такива в. б. са *Организацията на американските държави — ОАД* (1948), *Северноатлантическият пакт — НАТО* (1949), *Организацията на централните американски държави — ОЦАД* (1951), *АНЗЮС* (1951), *СЕАТО* (1954), *СЕНТО* (1959, създаден на основата на Багдадския пакт от 1955), *АСА* (1961). Империалистическите страни (САЩ, Япония, Австралия и др.) се стремят да превърнат регионалните организации АСЕАН (1961) и АЗПАК (1966) във в. б.

Освен в. б. са сключени и голям брой двустранни военни споразумения и договори (напр. САЩ имат такива споразумения с 42 държави).

В отговор на заплахата за мира в Европа, предизвикана от създаването на агресивния *Западноевропейски съюз* (1954) по силата на *Парижките споразумения 1954*, между европейските социалистически държави е подписан *Варшавският договор 1955*, който има отбранителен характер и е мощна преграда по пътя на агресивните домогвания на реакционните империалистически сили.

«ВОЕ́НЕН КОМУНИ́ЗЪМ» — икономическа политика на съветската държава, предизвикана от военната обстановка и стопанската разруха в периода на Гражданската война и чуждестранната военна интервенция (1918—1920). Изразява се в изземване на излишъците от селскостопанска продукция, пряк продуктообмен между града и селото, военен ред при разпределението на продуктите, пълна забрана на частната търговия, строг контрол върху промишлеността и подчиняването ѝ на нуждите на отбраната, всеобща трудова повинност и др.

«В. к.» е представян от враговете на социализма като «потребителски» и «войнишки» комунизъм. Всъщност «в. к.» е насочен към мобилизиране на всички сили на народа и ресурси на държавата за делото на отбраната в изключително тежките условия на Гражданската война и чуждестранната интервенция. Той не е задължителна фаза в развитието на социалистическата революция. През 1921 е заменен с *нова икономическа политика (НЕП)*.

ВОЕ́НЕН СЪЮЗ (В о е н н а л и г а) — конспиративна военна организация, основана през 1919; една от първите фашистки организации в България. В нея членуват офицери на действителна служба и от запаса. Съюзът се обявява против политическите партии и буржоазната демокрация, за силна надпартийна и надкласова националистическа диктаторска власт, способна да се справи с революционните и демократични сили и да защити капиталистическия строй.

В. с. създава широка конспиративна мрежа във всички гарнизони и войскови части. В най-тясна връзка е с *Народния сговор, Конституционния блок* и ВМРО. В. с. е ударна сила на контрареволюционната буржоазия и на монарха в борбата за сваляне на земеделското правителство и против комунистическото движение. Заедно с Народния сговор извършва военнофашисткия преврат на 9 юни 1923 и установява военнофашистка диктатура в страната. Под негово ръководство са разгромени Юнското и Септемврийското антифашистко въстание (1923) и е организиран *белият терор* през Априлските събития 1925. През 1929—1931 приема названието Т а е н в о е н е н с ъ ю з (ТВС). В ТВС се оформят три течения: д я с н о — промонархическо, у м е р е н о, или ц е н т р и с т к о, и р а д и к а л н о: ра-

дикалното се опира на младшите офицери и е най-силно. За да закрепи разклатеното през управлението на Народния блок (1931—1934) положение на буржоазията, В. с. заедно със *«Звено»* извършва Деветнадесетомайския преврат 1934, с който отново е установена военнофашистка диктатура. През 1936 В. с. е разтурен от монарха, който вижда в лицето на радикалните елементи в съюза опасност за еднолнчната си диктатура. В самоотбраната си от двореца тези дейци потърсват съюзници в лицето на БКП и БЗНС «Пладне». Заедно със «Звено» участвуват в Народнофронтовското движение (1936—1939) и постепенно еволюират на антифашистки и антимонархически позиции. През Втората световна война 1939—1945 републиканската група на В. с. се приобщава към *Отечествения фронт (ОФ)* и се включва в антифашистката борба. В тясна връзка със «Звено» и под ръководството на партията участвува в подготовката и провеждането на *Деветосептемврийското народно въстание 1944.*

ВОЕНЕН ТЕАТЪР — цялата територия (суша, море и въздушно пространство) на воюващите държави, където потенциално могат да се водят военни операции. В. т. обикновено обхваща няколко *театъра на военните действия* и целия *тил* на воюващите държави. Ако военните действия носят локален характер, територията на в. т. може да съвпадне с територията на театъра на военните действия. През Втората световна война има Европейски, Тихоокеански и Северноафрикански в. т. Територията на неутралните държави и техните териториални и вътрешни води и въздушното пространство над тях, а също и земята и въздушното пространство, неутрализирани при случай на война, не могат да бъдат в. т., правило, което често се нарушава от империалистическите държави.

ВОЕННА ИКОНОМИКА — вж *милитаризъм.*

ВОЕННА МИСИЯ — официално военно представителство в чужбина, което бива назначавано за определен срок, уговорен между заинтересованите правителства. След Втората световна война САЩ особено активно настаняват голям брой свои в. м. в различни страни на света. Американските в. м. официално са институт за осъществяване на «програма за военно сътрудничество и глобално планиране», но на практика са средство за оказване на натиск върху политическия и икономическия живот на държавата, в която се намират, и за поддържане на реакционните сили в нея.

ВОЕННИ БАЗИ — система от сухопътни, военноморски, военновъздушни, смесени и ракетни бази, а също и многочислени военни пунктове, радарни устройства, бензинохранилища, складове за боеприпаси и амуниции, нефтопроводи и пр., създавани от някои империалистически държави (главно САЩ) на чужди територии. Чрез «глобалната» система на в. б. американските империалисти се стремят да подчинят цели страни и континенти и дори целия свят, като използват за това икономическата зависимост на някои капиталистически държави. Идеолозите на американския империализъм се опитват да обосноват необходимостта от своите в. б. на чужди територии, които се намират на хиляди километри от САЩ и са разположени около границите на СССР и другите социалистически страни, с мнимата «комунистическа опасност» и с «особената отговорност», която САЩ носели за ръководството на света. През 1984 Пентагонът

поддържа над 1500 военни бази и обекти в 41 държави.

В. б. са една от най-сериозните пречки за отслабване на международното напрежение, за решаване на проблема за разоръжаването и за осигуряване на мирно съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй. СССР и другите социалистически страни водят енергична борба за ликвидиране на в. б. на чужди територии. Тяхната борба подкрепят и други страни и народи, в резултат на което са ликвидирани американските в. б. във Франция, Мароко и другаде.

ВОЕННИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ — 1) нарушаване на общоприетите правила и обичаи за водене на война. В. п. са жестоко отнасяне към ранени и болни, използване на забранени начини и средства за водене на война; неоправдано разрушаване на населени места; ограбване на обществена или частна собственост; убийства, изтезания, изселвания и принудително използване труда на гражданското население и други противоправни действия. Понятието в. п. е определено в уставите на специалните военни съдилища в Нюрнберг (1945) и в Токио (1946) (вж *военнопрестъпник*). 2) Престъпления, определени в глава XIII на особената част на Наказателния кодекс на НРБ, които засягат установения ред за носене на военната служба и са извършени от военнослужещи, от приравнени към тях лица или от граждански лица в съучастие с военнослужещи.

ВОЕННО ПОЛОЖЕНИЕ — особено положение, въвеждано в страната или отделни области от висшия орган на държавната власт при изключителни обстоятелства (война, стихийно бедствие и др.). Функциите на административните власти за запазване на обществения ред и държавната сигурност при в. п. се предоставят на военните власти. В НРБ само Държавният съвет има право да обявява в. п.

ВОЕННОПЛЕННИК — лице от въоръжените сили, милицията, доброволческите отреди, съпротивителното движение (при определени условия: да имат началник, отличителен знак, да носят открито оръжието си, да спазват нормите и обичаите на войната и др.), въстаналото население и други на воюваща страна, заловено от противника. Режимът за в. е съобразен с хуманните изисквания на съвременното международно право (Хагска конвенция, 1899; IV хагска конвенция, 1907; специална Женевска конвенция за отнасяне с пленниците, 1949). Но практиката от Първата и Втората световна война, а така също и от по-нови въоръжени конфликти показва, че империалистическите държави грубо нарушават установените норми на конвенциите, въпреки че са ги подписали. Така във фашистка Германия в. са поставени при каторжен режим, организирани са масовите им убийства в специалните лагери на смъртта — Майданек, Треблинка, Освенцим и др. В. също така са подлагани на редица престъпни биологически експерименти, които предизвикват мъчителна и бавна смърт. Военните сили на САЩ са извършвали престъпления спрямо в. от страните на Индокитай, а израелските военни сили — спрямо в. от арабските страни.

ВОЕННОПРЕСТЪПНИК — лице, извършило престъпление против мира и човечеството, против законите и обичаите за водене на война — избиване, изтезаване, заробване, депортиране на мирно население, убийство на заложници и военнопленници, преследване по политически, расови или религиозни мотиви, водене на

бактериологична, химическа, атомна война, планиране, подготовка, разпалване или водене на агресивна война, пропаганда за агресия и др. В международни споразумения и в национални законодателства (в Наказателния кодекс на НРБ има специална глава «Престъпления против мира и човечеството») на различни страни се предвижда отговорност за в. След Втората световна война специални международни военни съдилища в Нюрнберг (*Нюрнбергски процес*) и Токио (*Токийски процес*) осъждат главните в. Понастоящем в някои капиталистически страни се укриват в. Въпросът за наказване на избягалите правосъдието в. е повдиган от социалистическите страни в ООН. НР България уведоми ООН, че престъпленията против мира и човечеството попадат под наша юрисдикция независимо от мястото и времето на тяхното извършване и от личността на престъпника. През 1968 в рамките на ООН е приета специална международна конвенция за неприлагане на давност спрямо в.

ВОЕННОПРОМЍШЛЕН КОМПЛЀКС — специфично агресивно обединение в някои капиталистически страни на сраснали се помежду си големи военнопромишлени *монополи*, реакционни военни кръгове, висши чиновници от държавноадминистративния апарат, отделни слоеве от интелигенцията и профсъюзни ръководители в служба на империализма, сътрудници от средствата за масова информация, които все по-явно се обявяват за надпревара във въоръжаването и против общото и пълно разоръжаване. Стреми се към непрекъснато нарастване на военната мощ, към укрепване и разширяване на класовото господство на монополистичната буржоазия, а също и към лично облагодетелстване. Изявява се най-силно в САЩ, Великобритания, ФРГ, Япония, Израел и другаде. В. к. е най-висша форма на изява на съвременния *милитаризъм*. Възниква върху основата на военната икономика чрез концентриране на производството във военните отрасли на промишлеността и е тясно свързан с капиталистическата икономика като съставна част от общата система на *държавномонополистичния капитализъм*. Терминът «в. к.» е употребен за пръв път от Дуайт Айзенхауер (1890—1969), президент на САЩ (1953—1961), през януари 1960. Към 60-те години в. к. в САЩ започва да обхваща монополите, които произвеждат оръжие, военните кръгове от Пентагона, законодателите, които са заинтересовани да се възлагат военни поръчки в собствените им избирателни окръзи, научните учреждения, които извършват военни изследвания, средства за масова информация. Разполагайки с огромни материални и финансови ресурси, в. к. се превръща в могъща сила, като оказва все по-силно отрицателно влияние върху икономическия живот, както и при решаване на въпроси от вътрешната, военната и външната политика на САЩ. Представителите на в. к. въздействуват върху идеологията и морала на буржоазното общество, натрапват реакционна атмосфера, покровителствуват различни ултрадесни дейци; тяхното мнение все по-често става задължително. Във в. к. е съсредоточена значителна част от научно-техническия потенциал на съответната страна.

Армията все по-силно и трайно се сраства с живота на страната. Военните се издигат на най-високи постове в промишлеността, финансите и търговията, комуналното стопанство и университетите. Все повече военни се посвещават на политическа дейност. Формира се общ държавно-военностопански комплекс. Военното производство осигурява на военнопромишлените корпорации ог-

ромна печалба, нормата на която е значително по-висока, отколкото в гражданското производство. Главният дял от държавните военни поръчки получават сравнително неголям брой монополи (напр.: военнопромишлената фирма «Дженерал дайнемикс» за 1961—1981 получава от Пентагона военни поръчки за 36,7 млрд. долара, «Локхийд еъркрафт» —за 36,2 млрд. долара, «Макдоналд — Дъглас» — за 35,9 млрд. долара).

В. к. се стреми да увеличи доставките на оръжие не само за въоръжените сили в собствената си страна, но и за други държави, при което между военнопромишлените корпорации от различните страни се води ожесточена конкурентна борба. Изострянето на международното напрежение, идването на власт на реакционни режими, разпалването на нови войни винаги спомага за обогатяването на доставчиците на оръжие. Затова в. к. с всички средства противодействува на разведряването, изостря международното напрежение и засилва надпреварата във въоръжаването. Ръководителите на военнопромишлените монополи получават баснословни печалби от правителствените военни поръчки и затова така пряко са заинтересовани от разпалване на военни конфликти и засилване на международното напрежение. В. к. заема влиятелни позиции в редица страни, особено в държавите —членки на НАТО, придържа се към агресивен външнополитически курс, към засилване на надпреварата във въоръжаването, към подготовката на нови войни и военни провокации. Представителите на в. к. са най-отявлените противници на международната сигурност и на разведряването в международните отношения, на политиката за мирно съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй. Борбата против в. к. е една от главните насоки на съвременното демократично и антиимпериалистическо движение.

ВОЀНЩИНА — 1) увлечение по военен живот. 2) Бит, изпълнен с дух, нрави и обичаи на военни лица; мироглед, ограничен от тясно военната специалност. 3) Сбор от груби прояви и качества на военно лице. 4) Неодобрително: агресивни военни кръгове в капиталистическа (империалистическа) държава (напр.: американска в., влияние на израелската в. върху политическия курс на страната).

ВОЙНА — въоръжена борба между държави или обществени класи за осъществяване на техните икономически и политически цели; продължение на политиката с насилствени средства. В. възниква с разделянето на обществото на класи. В. между класите в една страна е *гражданска война*.

Марксизмът-ленинизмът различава справедливи и несправедливи войни. С п р а в е д л и в и т е, освободителни в. се водят за защита от външно нападение, за освобождаване на народите от класов, национален или колониален гнет. Ярък пример за справедлива в. е Великата отечествена война 1941—1945 на съветския народ срещу немскофашистките окупатори, в резултат на която са освободени от фашизма и от капиталистическия гнет много народи. Н е с п р а в е д л и в и т е, завоевателни в. се водят с цел да се укрепи господството на реакционните класи и тяхното обогатяване за сметка на завладяването и поробването на други страни и народи. Пример за несправедлива в. е «мръсната война» на САЩ против виетнамския народ (1960—1973). Марксистите-ленинци поддържат справедливите в., признават необходимостта от рево-

люционни и националноосвободителни в и осъждат несправедливите в.

Несправедливите и справедливите в. могат да променят своя характер, когато в хода на в. надделеят прогресивните или реакционните сили на обществото, което води и до изменение на нейната цел. На това е основана ленинската тактика за превръщането на несправедливата, империалистическа в. в справедлива, революционна. В съвременните условия, когато *световната социалистическа система* е решаваща сила в антиимпериалистическата борба, когато се разгръща широко движение на народите за мир, против в., за пръв път в историята на човечеството възниква реална възможност да се изключи в. като средство за разрешаване на международни спорове и конфликти. Социалните и националните причини за възникване на в. ще бъдат окончателно отстранени с победата на социализма в целия свят.

ВОЛУНТАРИЗЪМ — субективно направление в идеалистическата философия, което признава волята на човека за първооснова на всичко съществуващо, за движеща сила в развитието на обществото. В социалнополитическата теория и практика в. означава отричане на научнообоснованата обществена дейност, опираща се на познаване на обективните закони на историята, и свеждането ѝ до субективния произвол на политическите вождове. В. е философска основа на политическия *авантюризъм*. Отхвърляйки политическия в. във всички области на обществената практика, марксизмът-ленинизмът се опира върху научното познаване на обективните закони на общественото развитие, върху принципите на социалистическата *демокрация*.

ВОТ — решение, мнение, изразено чрез гласуване (напр.: в. на доверие или недоверие за дейността на правителство, на министър и други, внесено в парламента).

ВОЮВАЩА СТРАНА — страна, участвуваща в обявена или необявена война между две и повече държави, а също и във въоръжен конфликт, който няма международен характер (гражданска война), възникнал на територията на една или друга страна между различни политически групировки. Положението в. с. поражда определени юридически последици в отношенията между държави, участвуващи или неучаствуващи пряко в конфликта.

ВРЕДА (щ е т а) — всеки неблагоприятен резултат от неправомерно поведение (напр. неизпълнение на задължение към кредитор). В. бива морална (неимуществена) и материална (имуществена).

ВРЕМЕННО УПРАВЛЯВАЩ д и п л о м а т и ч е с к о п р е д с т а в и т е л с т в о (в р е м е н е н ш а р ж е д' а ф е р) — лице, възглавяващо дипломатическо представителство, когато отсъствува шефът на това представителство. В. у. се акредитира при министъра на външните работи на страната на пребиваването.

ВСЕОБЩ ЕКВИВАЛЕНТ — особена стока, която изразява стойността на всички други стоки и срещу която всички те се разменят. С развитието на стоковото производство и разширяването на международната търговия ролята на в. е. започват да изпълняват благородните метали (злато и сребро), които се превръщат в *пари*.

ВСЕСЪЮЗЕН ЛЕНИНСКИ КОМУНИСТИЧЕСКИ СЪЮЗ НА МЛАДЕЖТА (ВЛКСМ) — масова обществено-политическа организация, обединяваща широките слоеве на прогресивната съветска младеж, активен помощник и резерв на КПСС. Работи под политическото ръководство на КПСС. Основна задача на Комсомола е възпитаването на убедени, съзнателни, високообразовани млади строители на комунизма. Комсомолът възпитава младежта и децата в дух на социалистически патриотизъм, интернационализъм, дружба между народите, непримиримост към проявите на буржоазната идеология, в комунистически дух.

Историята на ВЛКСМ е неразривно свързана с историята на КПСС и съветската държава. Първите пролетарски младежки организации в Русия — социалистическите съюзи на работническата младеж — възникват след Февруарската буржоазнодемократична революция 1917. На Първия общоруски конгрес на младежките съюзи (1918) те се оформят в Руски комунистически съюз на младежта (РКСМ). На своя Шести конгрес (1924) РКСМ се преименува Руски ленински комунистически съюз на младежта (РЛКСМ), а на Седмия конгрес (1926) — ВЛКСМ.

Десетки хиляди комсомолци участвуват в защитата на младата Съветска република от белогвардейците и чуждестранните интервенти (1918—1920), а след Гражданската война — във възстановяването на народното стопанство и изпълнението на предвоенните петилетки. В периода на Великата отечествена война 1941—1945 милиони комсомолци се сражават по фронтовете, участвуват в партизанското движение и в нелегални организации, работят в тила. ВЛКСМ участвува активно в държавния, стопанския, културния и обществено-политическия живот в СССР. Ръководи Всесъюзната пионерска организация «В. И. Ленин». Участвува активно в дейността на *Световната федерация на демократичната младеж (СФДМ)* и на други прогресивни международни младежки и студентски организации.

ВСЕСЪЮЗНА ПИОНЕРСКА ОРГАНИЗАЦИЯ «В. И. ЛЕНИН» — масова самодейна детска комунистическа организация в СССР. Създадена през 1922; през 1924 е наречена на името на В. И. Ленин. Дейността на пионерската организация се направлява от КПСС и се ръководи непосредствено от ВЛКСМ. Основната задача на пионерската организация е комунистическото възпитаване на децата. Тя помага на училището при възпитаването им в дух на интернационализъм, любов към родината, в трудолюбие, подготвя физически и нравствено здрави строители на комунизма. Член е на Международния комитет на детските и юношеските организации при *Световната федерация на демократичната младеж (СФДМ)*.

ВТОРИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ — международна организация на работническата класа, създадена през 1889 в Париж с близкото участие на Ф. Енгелс. Отначало В. и. съдействува за създаването на масово работническо движение, за разпространяването на марксизма и за укрепването на социалистическите партии върху марксистка основа. С настъпването на империалистическата епоха в него надделяват опортюнистическите тенденции (вж *опортюнизъм*), които особено се засилват след смъртта на Енгелс (1895). Опортюнистите подлагат на реви-

зия (вж *ревизионизъм*) основните положения на революционния марксизъм. Тяхното влияние става господствуващо в социалдемократическото движение.

В началото на Първата световна война лидерите на В. и. изменят на делото на социализма, предават интересите на пролетариата и открито застават на позициите на *социалшовинизма*. В. и. фактически се разпада. Партията на болшевиките, създадена и ръководена от В. И. Ленин, първа повежда непримирима борба с опортюнизма, решително се обявява против войната и издига лозунга за превръщането на империалистическата война в гражданска. Най-близко до болшевиките стоят българските тесни социалисти начело с Д. Благоев. БРСДП (т. с.) «осъди решително измяната на Втория интернационал, скъса с него и поведе последователна борба против «социалшовинизма» в международното работническо движение» (Програма на БКП. С., 1971, с. 4).

Победата на Великата октомврийска социалистическа революция 1917 слага край на господството на В. и. в работническото движение и подготвя условия за създаване на Комунистически интернационал.

За да отклонят работническата класа от пътя на революционната борба, десните ръководители на социалдемокрацията пристъпват след Първата световна война към възстановяване на банкрутиралия В. и. В началото на 1919 на конференция на социалистическите партии в Берн те създават т. нар. Бернски интернационал, който през 1923 се слива организационно с Интернационал $2\frac{1}{2}$ под името Социалистически работнически интернационал (В. и.). Ръководителите на В. и. водят клеветническа кампания против СССР, против комунистическите партии и задълбочават разкола в редовете на световното работническо движение. Тяхното предателство улеснява поражението на революциите в Европа през 1918—1919 и открива пътя на фашизма в Италия, Германия и Испания. Със започването на Втората световна война (1939) В. и. престава да съществува като международен социалистически център. След войната част от социалистическите партии създават КОМИСКО, преобразуван през 1951 в *Социалистически интернационал*.

ВТÓРИ ФРОНТ — условно наименование на западноевропейския фронт против фашистка Германия и нейните съюзници през Втората световна война 1939—1945. През лятото на 1942 в резултат на англо-американско-съветски преговори е постигната договореност за откриване на в. ф. в Европа, но Англия и САЩ го откриват едва през юни 1944, когато става ясно, че Съветската армия е в състояние сама да завърши разгрома на немскофашистката армия. И след откриването на в. ф. англо-американските войски не водят достатъчно активни действия, поради което основната тежест за окончателния разгром на фашистка Германия остава върху съветските въоръжени сили.

ВУЛГÁРЕН (лат.: «прост», «обикновен») — 1) примитивен, груб в поведение, разговор, облекло; просташки, циничен (напр.: в. поведение). 2) Извънредно опростен, изопачаващ мисъл, теория, учение (напр.: в латински език, *вулгарен материализъм, вулгарен социологизъм*).

ВУЛГÁРЕН МАТЕРИАЛЍЗЪМ — философско течение с атеистична насоченост, възникнало през сре-

дата на XIX в. Представителите му популяризират дарвинизма, новите открития във физиологията, закона за запазване и превръщане на енергията. Същевременно в. м. опростява материализма, свежда закономерностите за движението на висшите форми на материята до низшите форми, т. е. обществените закономерности — до биологически, психическите процеси (мисленето) — до физиологически, и пр. Крайно опростено тълкува обществения живот: прогресът в обществото е резултат от борбата за съществуване; класовото неравенство се обяснява със законите на наследствеността, с начина на мислене, характерен за хората от различни епохи, раси и етнически групи, с различия в климата и храната.

ВУЛГА́РЕН СОЦИОЛОГИ́ЗЪМ (в у л г а р н а с о ц и о л о г и я)— опростено тълкуване на обществените отношения, при което се извращава историческият материализъм с едностранчиво преувеличаване на отделни фактори на общественото развитие: техника, организационни форми на производство, икономика, политика, идеология; опростено разбиране на класовата обусловеност (зависимост) на идеологическите явления (философия, изкуство, литература и други форми на обществено съзнание) от материалните явления, от интересите на обществените класи, от промените в техниката или икономиката.

ВЪЗВРЪЩА́ЕМОСТ — 1) показател за характеризиране ефективността от износа на дадена стока. В практиката на българската външна търговия се прилагат следните по-главни измерители: б ю д ж е т н а в ъ з в р ъ щ а е м о с т (показва колко валутни лева е реализирала страната срещу разход на 100 вътрешни лева, но без отчитане на всички разходи), б ю д ж е т н а в ъ з в р ъ щ а е м о с т н а б а з а с е б е с т о й н о с т (взема под внимание пълната търговска себестойност на износната стока плюс разходите за транспорт до износния граничен пункт) и в а л у т н а в ъ з в р ъ щ а е м о с т (измерва народностопанската ефективност на износа). 2) В ъ з в р ъ щ а е м о с т н а к а п и т а л н и т е в л о ж е н и я — статистически измерител, чрез който се изчислява коефициент за фактическата икономическа ефективност на капиталните вложения и за ефективността на новата техника.

ВЪЗДУ́ШНА ВО́ЙНА — военни операции, в които се използват бойни, транспортни и спомагателни средства за въздушно придвижване. За пръв път авиацията е използвана за военни цели от българската армия по време на Балканската война 1912—1913. След Първата световна война 1914—1918 авиацията получава все по-широко приложение във военните действия. Борбата за въздушно господство нерядко оказва сериозно влияние върху действията. Бойни самолети служат не само като средство за нападение върху въоръжените сили на противника или за отблъскване на неприятелската авиация, но и за атакуване на неговия дълбок тил.

СССР се обявява за цялостно ограничаване на в. в. (с цел да се предпази мирното население) още на Генуезката конференция (1922), но не получава поддръжка от империалистическите държави. И досега почти не съществуват международни норми за в. в. На съвременния етап важна мирна инициатива за ограничаване на в. в. са предложенията на съветското правителство за забрана на използването на атомното и термоядреното оръжие, както и на средствата за тяхното доставяне с помощ-

та на авиацията и от космически апарати.

ВЪЗДЎШНА ТЕРИТО̀РИЯ — цялото въздушно пространство над сушата, вътрешните води и териториалните води на една държава, намиращо се под суверенитета ѝ. Съществува специален режим за движение и превози по въздуха и за правното положение на самолети, екипажи и пътници, който се регулира от вътрешното законодателство и от международни споразумения. Въздушното пространство над открито море е свободно за полети на самолети на всички държави. В НРБ полети на граждански въздухоплавателни средства във въздушното пространство са допустими в района на гражданските летища, по въздушните коридори и по установен за всеки полет маршрут. За непредвидени в международни конвенции полети над България се изисква получаване на специално разрешение. Превозите на пътници, багажи и товари между български и чуждестранни летища се извършват от български въздухоплавателни средства, а по силата на международно споразумение (страна по което е и НРБ) и от самолети на други държави.

ВЪЗПРОИЗВО̀ДСТВО — постоянно възобновяване на производствения процес в предприятието и в народното стопанство, възпроизвеждане на *обществения продукт*, на *работната сила* и на *производствените отношения*, в рамките на които те се осъществяват. Процесът на в. включва производство, разпределение, размяна и потребление на обществения продукт. Простото възпроизводство е повторение на производството в предишните размери, разширеното възпроизводство предполага натрупване на част от принадения продукт и означава възобновяване на производството в увеличен обем. Простото в. преобладава в докапиталистическите формации, чието стопанство има в общи черти натурален характер. За капитализма и социализма е характерно разширеното в. Но социалистическото разширено в. коренно се различава от капиталистическото, защото всяка форма на собственост дава своя физиономия на в. За капитализма е характерно стихийното разширено в., което се прекъсва от периодични *икономически кризи*. Негов двигател е получаването на *печалба*. Намира израз във възобновяване отношенията на експлоатация на класата на наемните работници от класата на капиталистите. При социализма се осъществява планомерно и със стабилни темпове разширено в. То служи за все по-пълно задоволяване на нарастващите потребности на обществото.

ВЪНШНА ПОЛИТЍКА — *политика*, която регулира отношенията на дадена държава с други държави и народи на международната арена. Неразривно е свързана с *вътрешната политика* и отразява характера на държавния и обществения строй.

В епохата на *общата криза на капитализма* главното съдържание на в. п. на реакционните кръгове на империалистическите държави е борбата против световния социализъм, против работническото и комунистическото, а също така и против *националноосвободителното движение*. За тази цел са създадени агресивните военнополитически блокове (НАТО и др.). За империалистическите държави е характерна борбата за завоюване на пазари и сфери на влияние, за икономическо и политическо господство. В. п. на тези държави се осъществява чрез политически и икономически на-

тиск над други страни, поддръжка на вътрешната реакция, износ на контрареволюция.

В годините след Втората световна война американският империализъм се превръща в главна опора на международната реакция и играе роля на световен жандарм. Сред методите на в. п. на САЩ и другите империалистически държави важно място заемат *«атомната дипломация»*, политическият шантаж и *идеологическата диверсия*, насочени към подкопаване на *световната социалистическа система*.

На реакционната агресивна политика на световния империализъм държавите от социалистическата общност, преди всичко СССР, противопоставят политика на обуздаване на агресорите, реваншистите и привържениците на «горещата» и *«студената война»*, на решителна борба срещу силите на реакцията, на активна защита на мира и укрепване на международната сигурност. Тяхната в. п. се определя от лениниския принцип на *мирно съвместно съществуване* на държавите с различен обществен строй. Следвайки принципите на пролетарския *интернационализъм*, страните от социалистическата общност правят всичко необходимо за сплотяване силите на социализма, за поддържане борбата на народите за освобождение, за развитие на сътрудничеството с младите независими държави. СССР и останалите страни от социалистическата общност насочват своята в. п. към осигуряване на политическо и военно разведряване, към прекратяване на опасната за мира надпревара във въоръжаването, към решаване на въпросите за разоръжаването, за избавяне на човечеството от ужасите на термоядрена катастрофа, за свобода, независимост и социален прогрес на народите от целия свят.

В политическата декларация, приета от Пражкото съвещание (януари 1983) на Политическия консултативен комитет на Организацията на *Варшавския договор*, се казва: «Съзнавайки отговорността за делото на мира и международната сигурност, социалистическите страни строго отделят в своята политика идеологическите въпроси от проблемите на междудържавните отношения, изграждат своите отношения с капиталистическите държави на основата на мирното съвместно съществуване, последователно се обявяват за широко сътрудничество с развиващите се страни. Сътрудничеството между държавите, независимо от техния обществен строй, отговаря на интересите на всички народи, на жизненото изискване да се укрепва световният мир.»

ВЪОРЪЖЀН НЕУТРАЛИТЀТ — състояние на държава, която мобилизира своите въоръжени сили, но не се присъединява към нито една от воюващите страни или групировки и е готова с оръжие да се противопостави, ако някоя от тях наруши нейните граници. Обикновено такава държава изчаква по-благоприятни за нея политически и военни условия, за да се присъедини към една от воюващите страни или групировки.

ВЪОРЪЖЀНИ СЍЛИ — най-важната военна организация на държавата; съвкупност от видовете войски. Биват: с у х о п ъ т н и — пехота, ракетни войски и артилерия, танкови войски, въздушнодесантни войски; към тях са и специалните родове войски — инженерни, химически, свързочни, пътни, автомобилни и други; в о е н н о в ъ з д у ш н и с и л и (ВВС) — изтребителна, бомбардировъчна, разузнавателна, военнотранспортна авиация, а също и ракетни войски; в о е н н о м о р с к и ф л о т (ВМФ) — подводници и надводни кораби, морска авиация, ра-

кетни войски, брегова и корабна артилерия; противовъздушни сили (ПВС) — изтребителна авиация, зенитна артилерия, радиотехнически войски. Съвременните в. с. на развитите държави са масови по състав и са екипирани с високоефективни средства за въоръжена борба, включително (в някои страни) и с ядрено оръжие, имат висока бойна готовност, единна система на организация и комплектуване, централно управление, еднакви принципи на обучение и възпитание на личния състав. В. с. на някои държави са разположени не само на националната си територия, но и на територията на други държави. Вж също и *«зелените каски»* и *«сините каски»*.

ВЪОРЪЖЕ́НИ СИ́ЛИ НА ООН — вж *«Сините каски»*.

ВЪРХО́ВЕН МАКЕДО́НО-О́ДРИНСКИ КОМИТЕ́Т (ВМОК) — легална организация на македоно-одринските дружества в България, учредена през 1895 като Македонски комитет, от 1900 — ВМОК. В дейността си се придържа към политиката на българските правителства. През 1896 разработва проект за реформи в Македония и Одринско, който става програма за политически искания както на легалната организация, така и на *Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО)*. Въпреки разногласията по отношение на тактиката на националноосвободителната борба на българите от Македония и Одринска Тракия ВМОК подпомага ВМОРО с пари, оръжие и подготвени революционни кадри. Комитетът възприема революционните методи на борба. След 1900 разногласията с ВМОРО се засилват. Намесата на ВМОК в работата на ВМОРО, нейната тактика и идеология, т. нар. върховизъм, нанасят вреда на освободителното дело на българите в Македония и Одринска Тракия. Част от членовете на комитета възприемат позициите на ВМОРО и през 1902 образуват нов ВМОК, който подкрепя ВМОРО. През 1902 върховистите предизвикват, без да е подготвено, Горноджумайското въстание, жестоко потушено от турските власти. Под натиска на Великите сили през януари 1903 българското правителство разтуря легалната македоно-одринска организация и арестува членовете на двата върховни комитета. ВМОК продължава да действува неофициално. Формира чети, които изпраща в Пиринския край. През 1905 преустановява дейността си. Част от върховистите се сближават с дясното течение във ВМОРО.

ВЪРХО́ВЕН СЪВЕ́Т — название на върховния представителен орган и единствен законодателен орган на СССР и съюзните и автономните републики. В. с. на СССР се състои от две равноправни камари: *Съвет на Съюза* и *Съвет на националностите*. В съюзните и автономните републики В. с. е еднокамарен.

ВЪСТА́НИЕ — открита проява на въоръжената борба на народните маси срещу господствуващите експлоататорски класи или националния гнет. При капитализма в. е найвисша форма на борба на пролетариата под ръководството на марксистка партия за установяване на нов обществен строй. Въоръженото в. е едно от най-важните средства за извоюване на властта от работническата класа тогава, когато са изключени мирните средства и реакционните класи прибягват до насилие. Марксизмът отхвърля нанасящите вреда на революционното движение бланкистки и др. левичарски авантюристични възгледи, според които въоръженото в. е единственото средство за осъществяване на *революция*

и е възможно да бъде извършено във всяко време без наличие на революционна ситуация. Разработената от К. Маркс и Ф. Енгелс теория и тактика за в. е творчески развита от В. И. Ленин за епохата на империализма и пролетарските революции и приложена в Октомврийското въоръжено в. от 1917 в Русия; в България — по време на Септемврийското антифашистко в. през 1923 и в Деветосептемврийското народно в. през 1944.

Към в. не се отнасят контрареволюционните преврати — в тях не участвуват народните маси.

ВЪТРЕШНА МАКЕДО̀НО-О̀ДРИНСКА РЕВОЛЮЦИО̀ННА ОРГАНИЗА̀ЦИЯ (ВМОРО) — националнореволюционна организация на българското население в Македония и Одринска Тракия, което по силата на Берлинския договор 1878 остава под турска власт. През есента на 1893 по инициатива на Даме Груев и д-р Христо Татарчев в Солун е положено началото на Македонска революционна организация, която през 1895 обхваща и Одринска Тракия и става известна като ВМОРО. Предвижда се в нея да членуват само българи-екзархисти. Ръководителите на ВМОРО възприемат революционнодемократичната идеология на българските революционери от епохата до Руско-турската освободителна война 1877—1878. При изработването на устава на организацията те имат за образец Устава на Българския революционен централен комитет — БРЦК. В идейното развитие на ВМОРО, в разрастването и превръщането ѝ в масова революционна организация огромна роля играе Гоце Делчев, който симпатизира на социалистическите идеи. В продължение на две години Вътрешната организация се разраства и обхваща най-будната част от българското население от двете области.

През 1896 на конгреса в Солун е приет нов устав на организацията, в който още по-определено са изразени революционнодемократичните ѝ задачи. Тя приема названието Български македоно-одрински революционни комитети (БМОРК). Според член 3 от устава «Член на БМОРК може да бъде всеки българин без разлика на пол, който не е компрометиран с нищо нечестно и безхарактерно пред обществото и който обещава да бъде с нещо полезен на революционното освободително дело». Съществуването на българска държава буди надежди и поддържа борческия дух сред поробените българи в Македония и Одринска Тракия. Конгресът в Солун решава да се установи Задгранично представителство на БМОРК в София със задача да поддържа връзка с десетките хиляди бежанци от двете области, да събира и препраща оръжие, материали и кадри за организацията. Характерно за дейността на БМОРК при подготовката на въстание е създаването на четническо движение. Въоръжените чети са ударната сила на организацията, те закрилят беззащитното население от злодеянията на турската власт. Главен ръководител на четите е Г. Делчев. През 1902 организацията е наречена Тайна македоно-одринска революционна организация (ТМОРО), от 1905 — ВМОРО. Според новия устав организацията «има за цел да сплоти в едно цяло всички недоволни елементи в Македония и Одринско, без разлика на народност, за извоюване чрез революция пълна политическа автономия на тия две области» (член 1). Лозунгът за пълна политическа автономия на Македония и Одринско е реалистичен. В него се взимат предвид не само историческият опит на балканските народи, минали през етапа на авто-

номията, не само пъстрият народностен състав на двете области, но и особеното положение на младата българска държава, възстановена в резултат на Руско-турската освободителна война под формата на княжество, васално на султана.

ВМОРО се развива в тясна връзка и в сложни взаимоотношения с легалната организация в България начело с *Върховния македоно-одрински комитет (ВМОК),* основан през 1895. За известно време ВМОК подпомага ВМОРО, но постепенно между двете организации възникват големи разногласия по тактиката и общото ръководство на революционното движение, което довежда до остри противоречия и конфликти. ВМОРО се опира на прогресивната общественост в България. В нейните редове са редица членове и ръководни дейци на БРСДП.

В периода 1896—1903 ВМОРО разгръща огромна организаторска, агитаторска и военнотехническа дейност за подготовка на въстание. В Македония и Одринска Тракия, разделени на революционни окръзи, е изградена мрежа от революционни комитети. Набавя се усилено оръжие. Но подготовката за въстание е все още недостатъчна, за да се разчита на успех. Липсва и благоприятна международна обстановка, поради което Г. Делчев е против прибързани действия. Въпреки това в негово отсъствие Централният комитет на ВМОРО взема решение (началото на 1903) да се обяви общо въстание в двете области. Илинденско-Преображенското въстание 1903 е връхна точка на българската национална демократична революция в Македония и Одринска Тракия. По своя характер и задачи то е продължение на националноосвободителната борба на българския народ. Въпреки героизма на въстаниците то претърпява неуспех. Турското правителство се разправя жестоко с въстаниците и населението от двете области.

След въстанието в ръководството на ВМОРО се оформят две течения: л я в о и д я с н о. Левицата начело с Яне Сандански разглежда подготовката на бъдещото въстание като продължителен процес. Тя следва революционнодемократичната и интернационалната линия на организацията до въстанието и възприема идеята за Балканска федерация, в рамките на която по демократичен път ще се извърши самоопределение на народностите в Македония и Одринска Тракия. След Младотурската революция 1908 ВМОРО излиза от нелегалност и фактически се саморазтурва. Левицата образува Народна федеративна партия, а дясното течение — Съюз на българските конституционни клубове в Македония.

Младотурското управление не решава националния въпрос, нито смекчава съществуващите противоречия в Македония и Одринска Тракия. Постепенно четническата дейност на организацията се възобновява (1911). По време на Балканската война 1912—1913 четите действуват в помощ на българската армия, а самата организация постепенно прекратява дейността си. През 1919—1920 бивши дейци на ВМОРО създават *Вътрешна македонска революционна организация (ВМРО).* Дейците от Одринска Тракия се обединяват в Тракийска организация. Към БКП се изгражда Емигрантски комунистически съюз, а през 1925 — *Вътрешна македонска революционна организация (обединена), ВМРО (об.).*

ВЪТРЕШНА МАКЕДО́НСКА РЕВОЛЮЦИО́ННА ОРГАНИЗАЦИЯ (ВМРО) — организация на македонските българи, създадена през 1919—1920. Според програмните документи ВМРО се бори за автономия на Македония и се представя като приемница на старата *Вътрешна*

македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Първоначално в нея участвуват и представители на левицата, но постепенно тя се превръща в националистическа организация с ръководители Т. Александров и Ал. Протогеров. ВМРО прилага широко тактиката на четническата борба и поддържа няколкохилядна четническа организация в Пиринския край (дн. Благоевградски окръг), Кюстендилско и Софийско. След подписването на Нишкото споразумение (1923) между България и Югославия ВМРО влиза в открита борба с правителството на БЗНС (1920—1923). По време на Деветоюнския военнофашистки преврат 1923 подкрепя реакционните сили начело с двореца. В навечерието на Септемврийското антифашистко въстание 1923 ЦК на ВМРО постига споразумение с ЦК на БКП за ненамеса по време на въстанието, но участвува в потушаването му. Под натиска на все по-олевяващите маси в организацията членовете на ЦК подписват през май 1924 Манифест за съвместни действия с прогресивните и революционните организации от балканските страни. Подписването на манифеста предизвиква диференциация в организацията на македонските българи. Терористичните елементи във ВМРО начело с Ив. Михайлов избиват през 1924 много дейци на левицата, а така също видни комунисти и земеделци, а по време на Априлските събития 1925 участвуват най-активно в масовите избивания на антифашисти. Протогеровистите, преследвани и от полицията, и от михайловистите, постепенно се сближават с политическия кръг *«Звено»*. Впоследствие мнозина от тях минават на отечественофронтовски позиции. Изстъпленията на михайловистите продължават до 19 май 1934, когато ВМРО е разтурена от правителството на Кимон Георгиев.

ВЪТРЕШНА МАКЕДОНСКА РЕВОЛЮЦИОННА ОРГАНИЗАЦИЯ (обединена), ВМРО (об.) — прогресивна националнореволюционна организация на македонските българи, създадена през есента на 1925 на конференция във Виена. В учредяването ѝ участвуват представители на бившия Емигрантски комунистически съюз, на бившата Сярска група на ВМОРО, на левицата от ВМРО, на Илинденската група в България и др. ВМРО (об.) е изградена на революционнодемократичните принципи на ВМОРО и на Майския манифест от 1924 за изграждане на единен фронт на прогресивните сили в националноосвободителното движение на българите от Македония. Тя се обявява против политиката на разделяне на Балканите, водена от балканските буржоазни правителства, и против денационализаторската и асимилаторската политика на буржоазията в Гърция и Югославия. Във всяка от трите части на Македония е създаден областен комитет. Най-активна дейност развива Областният комитет в Пиринския край. ВМРО (об.) стои на позициите на единния фронт и на сътрудничеството с всички прогресивни организации и сили на Балканите. Тя установява връзки с *Добруджанската революционна организация (ДРО)* и с балканските комунистически партии. ВМРО (об.) се обявява решително против михайловистката ВМРО. През 1936—1937 ВМРО (об.) се влива в общия Народен фронт на антифашистките сили на Балканите и прекратява своето съществуване. Групите ѝ в Пиринския край се включват в БКП.

ВЪТРЕШНА ПОЛИТИКА — *политика*, която изразява взаимоотношенията на класите, социалните групи и нациите (в многонационалните държави) вътре в държавата.

В. п. на държавите в класовоанта-

гонистичните общества има за цел да запази интересите на експлоататорите. За епохата на империализма е характерна особената реакционност на в. п. на господствуващите класи, което намира израз в преследване на левите сили, репресии над работническата класа и комунистическите и работническите партии. Най-реакционна е в. п. на страните с фашистка диктатура (вж *фашизъм*).

В. п. на СССР и на другите социалистически държави отговаря на интересите на народните маси. Тя се изгражда върху принципите на марксизма-ленинизма. Насочена е към изграждане на материално-техническата база на комунизма в СССР и на развитото социалистическо общество в другите социалистически страни, към по-нататъшното повишаване благосъстоянието на народа, към усъвършенствуването на социалистическите обществени отношения, разширяването и задълбочаването на социалистическата демокрация и укрепването на отбранителната боеспособност на държавата (вж и *външна политика*).

ВЪТРЕШНИ ВОДИ — реки, езера, канали, морета в пределите на дадена държава, водите на пристанищата и морските заливи, които имат ширина на входа до 24 мили. В. в. са част от територията на държавата и се намират под нейния суверенитет. Вътрешните морски води на НРБ обхващат морското пространство между морския бряг и правата линия от нос Константин до нос Иланджик — за Варненския залив, от нос Емине до Маслення нос — за Бургаския залив. В. в. са държавна (общонародна) собственост. Ползването им, корабоплаването и упражняването на занаяти във в. в. се определя от българските закони, а в някои случаи с международни договори. Изключение се допуска за кораби, изпаднали в бедствено положение.

ВЪТРЕШНОПАРТИЙНА ДЕМОКРАЦИЯ — основа на вътрешнопартийния живот на марксистко-ленинските партии, съставна част на *демократическия централизъм*. В. д. осигурява опазването на ленинските принципи и норми на партиен живот, повишаването на активността и самоинициативността на комунистите, разгръщането на критиката и самокритиката, равноправното участие на всички членове на партията в свободното и делово обсъждане и решаване въпросите на партийната политика, активното участие на членовете на партията в партийното ръководство, укрепването на съзнателната партийна дисциплина и на партийното единство. Всестранното развитие на в. д. съдействува за разширяване на връзките на партията с масите и още повече повишава нейния авторитет.

Г

ГА́ЛСКИЯТ ПЕТЕ́Л — 1) национална емблема на французите: герб на Френската република от 1789. Изображението на петел се появява върху монетите от 20 франка като символ на бдителността. Карикатуристите често изобразяват Франция като петел, намеквайки за разпалеността като национална черта на французите. 2) *прен.* Франция.

ГА́НГСТЕРИ — 1) участници в бандитски шайки в САЩ и някои други капиталистически страни, които извършват дръзки и големи грабежи и обири, убийства, служат си с шантаж и др. Понякога г. се обединяват в нелегални организации за продажба на наркотици, поддържане на вертепи и публични домове, изнудване на дребни търговци и предприемачи и пр. За осигуряване на своята безопасност подкупват официални и влиятелни лица. Монополистичните обединения и реакционните политически организации в САЩ често използват г. за борба със стачкуващи работници, с прогресивни движения, за физическо унищожаване на политически противници, за шантажиране на избирателите и пр. 2) *прен.* Разбойници, бандити, дръзки крадци.

ГАРА́НЦИЯ — 1) осигуряване, поръчителство. 2) Средство за защита на право или обезпечаване на задължение (законна и договорна ипотека, залог, *поръчителство*). 3) К о н с т и т у ц и о н н и г а р а н ц и и в НРБ и другите социалистически страни — реално обезпечаване на установените в конституциите права (право на труд, почивка, образование и др.) и свободи (свобода на словото, печата и др.) на гражданите. 4) М е ж д у н а р о д н а г а р а н ц и я — средство, прилагано от държавите за осигуряване на изпълнението на международни договори или за запазване на определено международно положение. Като международна г. се прилагат *демилитаризацията* и *неутрализацията, разоръжаването* и др.

ГАТТ (англ. GATT, съкратено от General Agreement on Tariffs and Trade — Г е н е р а л н о с п о р а з у м е н и е з а т а р и ф и т е и т ъ р г о в и я т а) — многостранно междуправителствено споразумение за режима на търговията и търговската политика, подписано в Женева през октомври 1947 от 22 държави. Седалище на секретариата на ГАТТ в Женева. Пълноправни членове са и Унгария, Куба, Полша, Румъния, Чехословакия и Югославия. От 1967 като наблюдатели участвуват и представители на НР България. През 1976 в работата на ГАТТ участвуват 83 страни. ГАТТ формулира принципите и правилата (основа за двустранни преговори между участниците в ГАТТ) в международната търговия — отказване от дискриминация към стоките на различни страни, неприлагане на

количествени ограничения в търговията, разрешаване на споровете по тарифни въпроси чрез преговори.

ГВАРДИЯ — 1) в миналото лична охрана на държавен глава (монарх) или военачалник. 2) Най-добрите, отбрани бойни части или съединения, отличаващи се с високи боеви качества. През Великата отечествена война на СССР 1941—1945 на особено отличили се части и съединения се присвоява званието «гвардейски». В България след 9 септември 1944 званието «гвардейска» се дава на Първа народоосвободителна дивизия от Българската народна армия. 3). *прен.* Най-отбраната, найдобрата част от някоя социална група или обществена организация (стара работническа г., болшевишка г., млада г.).

ГЕДИСТИ — представители на революционно течение (г е д и з ъ м) във френското социалистическо движение (края на XIX и началото на XX в.), възглавявано от Жюл Гед (1845—1922). Г. водят активна борба против *анархизма, опортюнизма* и *социалшовинизма* в работническото движение. В началото на Първата световна война част от г. заедно с Ж. Гед, който влиза в буржоазното френско правителство, изменя на интернационалното социалистическо движение. След войната гедизмът престава да съществува като самостоятелно политическо движение. През 1920 част от левите г. начело с Марсел Кашен играят важна роля за създаването на Френската комунистическа партия.

ГЕНЕРАЛЕН — 1) общ, всеобщ, основен, коренен (напр.: г. план на София, г. стачка, г. чистка, г. преустройство, Г. споразумение за тарифите и търговията — *ГАТТ*). 2) Главен, върховен, водещ (напр.: Г. съвет на СФПС — ръководен орган на Световната федерация на профсъюзите, генерален щаб, *Генерални щати,* генерален секретар на ЦК на БКП, *генерален секретар на ООН,* г. линия — основни ръководни начала на дейността на организация). Г е н е р а л н а л и н и я н а п а р т и я т а — основни насоки, ръководни принципи в работата на комунистическата партия, които се установяват от висшите органи на партията и определят политиката ѝ според конкретните условия за даден етап.

ГЕНЕРАЛЕН СЕКРЕТАР — ръководен изборен пост в много комунистически (Великобритания, Италия, Франция и другаде) и работнически партии, на организации, съюзи и др. (напр.: г. с. на СФПС). Г е н е р а л е н с е к р е т а р н а Б К П — партиен ръководител на Българската комунистическа партия (БКП), избиран от Централния комитет на БКП. Този пост е установен през 1948 и премахнат през 1956. Възстановен от Дванадесетия конгрес (1981). Състоялият се пленум след конгреса избира Т. Живков за г. с. на ЦК на БКП.

ГЕНЕРАЛЕН СЕКРЕТАР НА ООН — главно административно длъжностно лице на *Организацията на обединените нации,* което възглавява и ръководи Секретариата на ООН. Назначава се от Общото събрание на ООН по предложение на Съвета за сигурност за 5 години. Г. с. на ООН участвува във всички заседания на Общото събрание, Съвета за сигурност, Икономическия и социален съвет, Съвета за попечителство и изпълнява други функции, които му се възлагат от тези органи; представя пред Общото събрание годишен отчет за работата на ООН; довежда до знанието на Съвета за сигурност събития, които заплашват международния мир и сигурност.

Първият г. с. на ООН е Тригве Ли (1946—1953, Норвегия), след него — Даг Хамаршелд (1953—1961, Швеция), У Тан (1961—1971, Бирма), Курт Валдхайм (1972—1981, Австрия) и от 1982 Хавиер Перес де Куеляр (Перу).

ГЕНЕРАЛНИ ЩАТИ — 1) средновековно съсловно представително събрание във Франция и Холандия. 2) Название на парламента в Холандия. Състои се от две камари: първа (горна) и втора (долна).

ГЕНЕРАЛНО СПОРАЗУМЕНИЕ ЗА ТАРИФИТЕ И ТЪРГОВИЯТА — вж *ГАТТ*.

ГЕНОЦИД (гръц. genos — «род» и лат. caedo — «убивам») — физическо унищожаване на определени групи население по расови, национални, религиозни и други мотиви; едно от най-тежките престъпления спрямо човечеството, извършвано съзнателно от най-реакционните кръгове на експлоататорските класи. Г. е едно от средствата за провеждане на колониалната политика. През периода на империализма широкото му прилагане е свързано с *фашизма*. Ярка проява на г. е изтребването на коренното население в много страни на Азия, Африка, Америка и Австралия от европейските колонизатори, масовите убийства на еврейско и славянско население в лагерите на смъртта — Освиенцим, Майданек и др., и в окупираните от фашистка Германия страни през Втората световна война 1939—1945, линчуването на негри в САЩ. Престъплението г. се извършва от израелската военщина спрямо арабското население в окупираните от Израел територии.

Освен физическия и биологичния г. съществува и националнокултурен г., който се изразява в пряко унищожаване на националния език и културата на цели групи от населението.

В международното право г. е обявен за престъпление, което се изразява в най-грубо потъпкване на принципите и целите на ООН, провъзгласяващи равенство за всички страни и народи. През 1948 Общото събрание на ООН приема конвенция за предотвратяване и наказване на престъплението г. НРБ подписва конвенцията.

ГЕОПОЛИТИКА — реакционна теория на идеолозите на империализма, възникнала в края на XIX и началото на XX в., която се опитва да оправдае заграбването на чужди територии с недостатъчно «жизнено пространство» за своята нация. Геополитиците приписват на географската среда решаваща роля в общественото развитие. Г. е официална политическа доктрина на германския *фашизъм*. След Втората световна война 1939—1945 става съществен елемент в идеологията на стремящия се към световно господство американски империализъм и на западногерманския реваншизъм. Г. е тясно свързана с човеконенавистническата теория на *расизма*, с буржоазния *национализъм* и *космополитизъм*.

ГЕОЦИД — насилствено изменение или унищожаване на географско-физическия характер на дадена територия в резултат на масирани бомбардировки с взривни вещества с висока мощност или чрез изкуствено предизвикани проливни дъждове. Широко прилаган от американските агресори по време на «мръсната война» във Виетнам, Лаос и Кампучия. В резултат на водената от САЩ геофизична и метеорологична война е унищожена около половината обработваема площ на Южен Виетнам. Вж и *екоцид*.

ГЕРБ — емблема на държава, град, сдружение и др. Изобразява се върху знамена, печати, парични знаци и др. Гербът на НРБ е кръгъл, в средата на небесносин фон е изобразен лъв на зъбчато колело. Фонът е обграден от двете страни с житни класове, обвити по средата с национална трицветна лента; над лъва е изобразена червена петолъчна звезда, а отдолу, където се преплитат класовете, на червена лента са написани годините «681» и «1944». Отделните елементи на държавния герб имат определена символика: зъбчатото колело, червената лента и житните класове символизират социалистическия характер на българската държава, съюза на работниците и селяните и тяхното единство, създадено и укрепено в борбите за освобождение от монархофашизма и капитализма и в строителството на социализма, а цифрите «681» и «1944» сочат годините на основаването на българската държава и на победата на социалистическата революция в България. Лъвът символизира силата, храбростта, безстрашието и героизма на българския народ, небесносинният цвят на полето — участието на българския народ в борбата за мир в целия свят, червената петолъчна звезда — единството и солидарността на българския народ с трудещите се от целия свят. Вж и *знаме*.

ГЕРЙЛЯ — название на партизанска война в Испания и латиноамериканските страни.

ГЕРМАНСКИ ВЪПРОС — възникнал след Втората световна война в резултат на политиката на управляващите империалистически кръгове в САЩ, Англия и Франция, насочена към възраждане на германския милитаризъм като ударна сила срещу СССР и другите социалистически страни в Европа.

В хода на Втората световна война 1939—1945 главните държави от антифашистката коалиция — СССР, САЩ и Англия, независимо от известни разногласия изработват принципи за съвместна политика по отношение на Германия в следвоенния период. Концентриран израз на политиката им са решенията на *Потсдамската конференция* 1945, които предвиждат демилитаризация, денацификация и демократизация на Германия. През септември 1945 към Потсдамските споразумения се присъединява и Франция. Осъществяването на съюзническите споразумения обаче се натъква отначало на скрита, а след това и на открита съпротива от страна на западните държави. Те се стремят към възраждане на германския милитаризъм и се обявяват против предложението на съветското правителство за съгласувани мерки за създаване на централизирана демократична германска държава. Потъпквайки Потсдамските споразумения, САЩ и Англия обединяват през декември 1946 своите окупационни зони в т. нар. Б и з о н и я, към която през юли 1948 е присъединена и френската окупационна зона и се създава Т р и з о н и я. С този акт се поставя началото на разделянето на Германия. През септември 1949 западните сили създават Федерална република Германия. Ограничавайки дейността на демократичните организации и партии, САЩ, Англия и Франция допускат съществуването на милитаристични и реакционни политически групировки в Западна Германия и предоставят възможност за връщане в държавния апарат на бивши активни нацисти. Започва възстановяването на военнопромишления потенциал на ФРГ.

Съветското окупационно управление в Източна Германия изпълнява строго и последователно Потсдамските споразумения за демок-

ратизация на обществения живот. То съдействува на антифашистките сили да се организират и да осъществят дълбоки демократични реформи. Ликвидирани са монополите и едрото земевладение на пруските юнкери в полза на селяните, създаден е нов, демократичен управленски апарат. След създаването на бонското сепаративно правителство широко народно движение в Източна Германия под ръководството на Национален конгрес довежда до образуването на Германската демократична република (октомври 1949). СССР предава на правителството на ГДР функциите на управлението. Вместо съветската военна администрация е създадена Съветска контролна комисия, която да наблюдава изпълнението на Потсдамските споразумения в ГДР. СССР и ГДР обменят дипломатически мисии.

В резултат на разколническата империалистическа политика на САЩ, Англия и Франция националното единство на Германия е нарушено. Създадените две германски държави тръгват по съвършено различни пътища на политическо развитие. ГДР тръгва по пътя на социализма. Нейното правителство се бори за ликвидиране на остатъците от Втората световна война. Придържа се към принципите на мирно съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй. ГДР е член на Организацията на *Варшавския договор 1955*, и на *Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ)*.

Западните държави, стремейки се да разчистят пътя на германския милитаризъм, подписват *Парижките споразумения 1954*, които предвиждат създаването на западногермански въоръжени сили и включването на ФРГ в НАТО посредством *Западноевропейския съюз*.

През декември 1969 между ФРГ и Полша е подписан договор за нормализиране на отношенията между двете държави. Благодарение на последователната мирна политика на съветското правителство през 1970 в Москва е подписан договор между СССР и ФРГ, в който заляга положението, че мирът в Европа може да бъде запазен само въз основа на признаването на съвременните граници. Договорът съдействува за подобряване на политическия климат в Европа и на общата международна обстановка. През 1973 двете германски държави са приети в ООН, което бележи края на следвоенния период в Европа.

ГЕРОЙЗЪМ (от гръц. hḗrōs — «юнак», «герой») — форма на човешко поведение, която в нравствено отношение е подвиг; извършване на изключителни действия, които по своето обществено значение отговарят на интересите на народните маси и изискват от личността мъжество, смелост, твърдост, доблест, храброст, готовност за саможертва и усилия за превъзмогване на неблагоприятни условия и трудни обстоятелства при постигане, осъществяване на определена цел (напр.: масов г., трудов г.).

«ГЕРОЙ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ» — почетно звание, най-високото отличие в НРБ. Дава се от Държавния съвет на български и чужди граждани за изключителни геройски подвизи и за изключително големи заслуги за отбраната и отстояването на свободата и независимостта на България и други съюзни държави. Удостоените със званието получават знак «Златна звезда», орден «Георги Димитров», грамота и парична награда от 1500 лева. Едно и също лице може да получи званието втори и трети път (в тези случаи получава само златна звезда и грамота). На удостоен със званието «Г. НРБ» и «Герой на социалистическия труд»,

както и на удостоен за втори път с едно от тези звания се издига бронзов бюст в родното му място, а когато е гражданин на друга държава — на място, определено от Държавния съвет.

«ГЕРО́Й НА СОЦИАЛИСТИ́ЧЕСКИЯ ТРУД» — високо почетно звание в НРБ, на второ място в системата на държавните награди след «Герой на НРБ». Дава се от Държавния съвет на български и чужди граждани за изключителни и трайни постижения, които имат голямо значение за развитието на народното стопанство, науката, културата, изкуството и за изключителни заслуги при строителството и защитата на социализма и комунизма. Удостоените със званието получават знак «Златна звезда», орден «Георги Димитров», грамота и еднократно възнаграждение от 1500 лева. Едно и също лице може да получи званието втори и трети път (в тези случаи получава само златна звезда и грамота, вж *«Герой на Народна република България»*).

ГЕСТА́ПО — фашистка тайна държавна полиция в хитлеристка Германия, създадена през 1933; орган за масов терор. Г. унищожава стотици хиляди антифашисти вътре в страната, извършва зверски масови убийства на военнопленници и мирно население в окупираните от фашистка Германия страни през Втората световна война 1939—1945. Международният военен трибунал в Нюрнберг обявява г. за престъпна организация (вж *Нюрнбергски процес*).

ГЕ́ТО — част от територия (специални квартали) в редица средновековни и капиталистически градове на Европа и мюсюлманския Изток, отделена за принудително местожителство на определена расова, професионална или религиозна група, главно за евреи. През първата половина на XIX в. г. в европейските страни изчезват. От 1939 хитлеристка Германия създава в окупираните от нея страни г. за евреи, които превръща в огромни концлагери. Г. фактически съществуват и в днешно време — в страните, в които управляващите кръгове водят политика на расова и национална *дискриминация*. В много градове в САЩ на негрите се разрешава да се заселват само в определени квартали (Харлем в Ню Йорк — негърско г., и др.), в Южноафриканската република — квартали за коренното африканско население и за преселниците-азиатци.

ГЕШЕ́ФТ (нем.: «сделка») — 1) спекулативна, изгодна сделка; спекулация. 2) Пренебрежително: извличане на лична изгода от работа, която изисква безкористие; безогледно печалбарство.

ГИ́ЛДИЯ (г и л д а) (от нем. Gilde)— икономическо, политическо или религиозно обединение през средните векове за защита на интересите на членовете му. Най-известни са търговските г., широко разпространени през XII—XV в. в Западна Европа. През втората половина на 30-те години на XX в. Съюзът на жените-кооператорки в България създава организации по места под названието «кооперативни женски г.».

ГИЛОТИ́НА — уред за обезглавяване на осъдени на смърт; въведен официално във Франция по време на Френската буржоазна революция (1789—1794) по предложение на лекаря Ж. Гийотен (Guillotin).

ГЛАВА́ НА ПРАВИ́ТЕЛСТВО — длъжностно лице, ръководещо дейността на правителството. Официално г. п. в различни страни се на-

рича: председател на Министерския съвет — в НРБ, СССР, Унгария, ГДР, Италия и др., премиер-министър — в Англия, Франция, Индия, Япония и др., федерален канцлер — в Австрия и ФРГ, държавен министър — в Швеция и Норвегия. В САЩ, Мексико и други президентски републики постът г. п. е обединен с поста държавен глава.

«ГЛАСЪТ НА АМЀРИКА» (англ. «The Voice of America»)— официална пропагандна радиоцентрала на Съединените американски щати за чужбина. Влиза в състава на Информационната агенция на САЩ (*ЮСИА*), като заема централно място в работата ѝ. Основана е през 1942. Седалище във Вашингтон. Има бюджет над 85 млн. долара и 7700 сътрудници. Разполага с 23 студиа във Вашингтон и със 7 — в други градове на САЩ. Предава на 45 езика по 1180 часа седмично посредством над 5000 предаватели и транслатори, разположени в различни части на света.

Предаванията на «Г. А.» са съставна част от американската пропаганда, възхваляват реакционната империалистическа политика на САЩ, водят бясна антикомунистическа пропаганда, служат си с дезинформация, като фалшифицират историческите събития и политическите факти и прибягват до клевета и лъжа. Предаванията на езиците, които се говорят в социалистическите страни (включително на шест езика на народи в СССР), са част от идеологическата диверсия на САЩ против реалния социализъм.

ГЛО̀БА — наложено от държавата парично наказание за престъпление или друго правонарушение.

ГЛОБА̀ЛЕН — термин, означаващ «всеобщ», «обхващащ цялото земно кълбо». Глобална стратегия на САЩ — агресивна авантюристична политика на американския империализъм, насочена към завоюване на световно господство; за целта се използват всички средства — икономически, военни, политически и идеологически. Глобална война — агресивна доктрина на американската военщина за водене на война за установяване на световно господство. Според плановете на империалистите тази война трябва да обхване почти всички основни страни в света, да се води по земята, във въздуха и по море, главно с ядрено оръжие. Глобална ракета — разновидност на междуконтиненталната ракета с неограничена далечина на полета; може да лети към цел във всяко направление и с голяма точност да доставя термоядрени и други мощни заряди. Глобални проблеми на съвременността — запазване на световния мир, опазване на околната среда, избавяне на човечеството от най-опасните болести и пр.

ГНОСЕОЛО̀ГИЯ (теория на познанието) — философско учение за познанието, за източниците му и за формите, в които се извършва. В зависимост от разрешаването на основния въпрос на философията (кое е първично — материята или съзнанието) г. е материалистическа или идеалистическа. Диалектическият материализъм признава първичността на материята; източник на нашите знания е обективно съществуващият свят, който се отразява в съзнанието на човека. Като разкрива най-общите закони на развитието на природата, на обществото и мисленето, материалистическата диалектика е единствено научната г. Идеологическото разрешение на основния въпрос на философията лишава г. от научна основа и я довежда или до отричане на

самата възможност за познание, или до отъждествяване на съзнанието с битието (вж *агностицизъм* и *идеализъм*). Реакционната буржоазна философия от епохата на империализма се стреми да «докаже» ограничеността на човешкото познание, за да отклони трудещите се по пътя на мистиката и пасивното възприемане на действителността.

ГОВОРЍТЕЛ — 1) длъжностно лице, което предава съобщения, беседи и други по микрофон (напр.: г. на Радио София). 2) Официално лице, натоварено от държавен глава, правителство, висше ведомство, организация и други, да изрази пред обществото тяхно становище по политически, икономически и други въпроси.

ГОЛЍЗЪМ — политическо движение и доктрина на френската буржоазия, чийто създател е генерал Шарл дьо Гол (оттук названието), първи президент (1958—1969) на Петата френска република. Идеите на г. се споделят от различни слоеве на френското капиталистическо общество с противоречиви интереси. След Дьо Гол в голисткото движение се появяват различни течения, които отразяват разногласията сред френската буржоазия по въпросите на вътрешната и външната политика на Франция.

Голистите издигат идеята за «ново общество», за намиране на «трети път» — различен от капитализма и социализма, но на практика се стремят към укрепване на капиталистическата система чрез притъпяване на класовата борба. Те се обявяват за класово сътрудничество между експлоатирани и експлоататори, за помирение между труда и капитала и пр.

Идеалът на голистите е Франция да стане велика сила, способна да защищава своите национални интереси и да играе важна роля в международните отношения. Оттук и основният външнополитически принцип на г. — френска независимост. Тази независимост обаче се накърнява от хегемонията на САЩ в Западна Европа, поради което г. придобива антиамериканска насоченост. Голистите обаче не са противници на американския империализъм. Те са против американското господство в Западна Европа, но не и против политическия съюз със САЩ. В международен план голистите следват реалистична политика в интерес на френската буржоазия с оглед повишаване ролята на Франция в света и особено в Европа.

ГО́РДИЕВ ВЪЗЕЛ — *прен.* заплетен, объркан, мъчен, сложен въпрос, за който е нужно просто, смело, бързо, неочаквано решение. Според старогръцките предания фригийците по внушение на оракула провъзгласяват за цар обикновения земеделец Гордий, когото срещат най-напред да кара колесница по пътя за храма на Зевс. Гордий принася в дар на Зевс колесницата си, поставя я в храма и стяга хомота за прицепа с много сложен възел, за да не го развърже никой. Оракулът предсказва, че който развърже възела, ще завладее цяла Азия. Според преданието Александър Македонски през 334 го разсича с меч (оттук е и изразът: «да се разсече гордиевият възел», тоест да се отстрани някакво затруднение със сила, направо).

«ГОРЍЛИ» — *прен.* представители на най-реакционните мракобеснически среди в някои капиталистически държави (предимно латиноамерикански).

ГОСПО́ДСТВО—преобладаващо, главно влияние някъде. Притежаване на пълна власт някъде (напр.: по-

литическо г., г. на капитала, г. във въздуха).

ГРАЖДАНИН — 1) лице, което в правно отношение принадлежи към постоянното население на някоя държава, има основание да се ползва от всички конституционни права и трябва да се придържа към всички установени в конституцията задължения (напр.: гражданите на НРБългария). Постоянните обитатели на страните с монархическа форма на управление и на други буржоазни държави се наричат поданици. 2) Човек със съзнание за обществен дълг (напр.: поет-г.). 3) Жител на град (напр.: софийски г.). - Почетен гражданин — звание, давано от жителите на някой град (съответно от градската общинска управа, от кметството, от изпълкома на градския народен съвет) на лице с големи заслуги към града или към целия народ.

ГРАЖДАНСКА ВОЙНА — въоръжена борба между класите вътре в държавата, най-остра и висша форма на класова борба. В г. в. се решава въпросът на коя класа ще принадлежи властта. Когато г. в. е продължение на политическата борба на угнетените класи за тяхното освобождение, тя е справедлива, прогресивна, революционна. През Г. в. в САЩ 1861—1865 борбата на буржоазния Север срещу робовладелския Юг има прогресивен характер. Когато г. в. има за цел да възвърне на власт реакционна класа или да затвърди нейното господство (напр. фашисткият метеж в Испания през 1936), тя е несправедлива, реакционна, контрареволюционна война.

В епохата на пролетарските революции г. в. е свързана със сломяване съпротивата на сваленните класи, които се стремят към реставрация на капиталистическите порядки. Ако имат възможност, тези класи разпалват г. в., която при наличието на международни връзки между световната буржоазия може да се съпроводи с чуждестранна интервенция. По време на Г. в. в Русия 1918—1920 международният империализъм организира въоръжена интервенция против младата Съветска република, която завършва с победа на социализма над вътрешната и външната контрареволюция.

ГРАЖДАНСКА ОТБРАНА — система от общодържавни отбранителни мероприятия, осъществявани в мирно време и по време на война за защита на населението от вероятно нападение на противника и за осигуряване на нормална работа на народното стопанство. Задачи на г. о.: евакуиране на населението от застрашените градове и райони и настаняването му в по-безопасни райони, убежища, защитни съоръжения, осигуряване на населението с индивидуални средства за защита (противогази, медицински препарати, които намаляват опасността от радиоактивно или друго заразяване), подготвяне на аварийно-възстановителни работи в заразените зони и засегнатите райони, снабдяване на народното стопанство със суровини, съоръжения и средства за възстановяването му.

ГРАЖДАНСКИ — 1) свойствен за правните отношения между гражданите (постоянните жители на страната) и за техните взаимоотношения с държавните органи и организации (напр.: г. право, г. права, г. свободи, права и задължения, *гражданска война*). 2) Присъщ на гражданина като съзнателен член на обществото (напр.: г. дълг, г. съзнание, г. патос, г. съвест — будна обществена съвест). Гражданска поезия — съвкупност от поетически творби или отделни произведения, които с идейно-емоционалното си

съдържание са свързани с борбата на народа за права и свободи, с обществения живот (напр. поемата «Септември» от Гео Милев, романът «Хоро» от Антон Страшимиров). 3) Цивилен, предназначен за нуждите на мирния живот (напр.: г. авиация, г. правителство). Г р а ж д а н с к о н а с е л е н и е (цивилно население, мирно население) — жителите на воюваща страна, които не вземат участие във военните действия. Съгласно международните споразумения г. население се ползва от закрила (забранени са убийства, грабежи, преследване на гражданите, насилия над тях). 4) Несвързан с църквата. Г р а ж д а н с к и б р а к — свързване на мъж и жена за съвместен семеен живот, оформено в съответните органи на държавната власт без участие на църквата. В социалистическите страни е признат само г. брак. В някои буржоазни страни (Франция, Швейцария и другаде) г. брак е задължителен; църковният брак няма юридическо значение. Във Великобритания, в някои щати на САЩ и другаде се допуска сключването на брак или в светските органи, или в църквата (и двете форми на брак имат еднаква юридическа сила).

ГРА̀ЖДАНСКО НАСЕЛЀНИЕ (м и р н о н а с е л е н и е, ц и в и л н о н а с е л е н и е) — в международното право за законите и обичаите по време на война: лица, които не са в състава на въоръжените сили и не участват непосредствено във военните действия. Правният режим за защита на гражданското население по време на война е установен на конференция в Хага през 1907 и на конференция в Женева през 1949 и с два допълнителни протокола към тях от 1977. За по-ефикасна защита на г. н. в случай на въоръжен конфликт през декември 1970 Общото събрание на ООН утвърждава «Основни принципи за защита на гражданското население в период на въоръжени конфликти», според който воюващите страни са длъжни да разграничават г. н. от лицата, участвуващи във военните действия, да пазят г. н. от разрушителните действия на войната. Г. н. не може да бъде обект на военни операции, а също и жилищните сгради и други съоръжения, използвани само от г. н., както и местата или районите, определени специално за защита на г. н. Империалистическите държави системно и грубо нарушават нормите на международното право за г. н. По време на войната във Виетнам американската военщина проявява нечовешка жестокост (напр. унищожаването на общината Сонгми през 1968 с цялото население, домашни животни и посеви; експериментирането на нови видове оръжия). В окупираните арабски територии израелските войски потискат брутално местното арабско население.

ГРА̀ЖДАНСКО ПРАВЍТЕЛСТВО — висш орган на изпълнителна държавна власт, съставен от цивилни, невоенни лица. В някои буржоазни страни след продължително управление на дошла на власт чрез преврат военна групировка (хунта), която не е в състояние да се справи с икономическите и политическите проблеми на страната, властта привидно или фактически се предава в ръцете на цивилни лица — най-често съмишленици на ръководителите или на организаторите на преврата.

ГРА̀ЖДАНСТВО — правна принадлежност на физическо лице към държава, под чиято власт и защита се намира. Българско г. се добива въз основа на раждане от български граждани или на българска територия и по *натурализация*.

ГРАНИЦА д ъ р ж а в н а — линия, разграничаваща по сушата, водата и въздуха територията на една държава от друга или от откритото море и от Космоса. Установява се чрез *делимитация, демаркация* и *редемаркация.* Г. е неприкосновена. Нарушаването ѝ се разглежда като посегателство върху суверенитета на държавата. Въпросът за г. е тясно свързан с проблемите на войната и мира. Общата дължина на г. на НРБ е 2245 км, от които 1181 са сухоземни, 686 речни и 378 морски. НРБ граничи на север със СРР (дължината на г. е 609 км — 470 км речна по Дунав и 139 км сухоземна), на изток с Черно море (378 км), на югоизток — с Турция (259 км), на юг с Гърция (493) км, на запад със СФРЮ (506 км).

ГРУ́ПА — 1) съвкупност от предмети, вещества или явления, обединени от общ признак, свойство и т. н. или образуващи едно цяло (напр.: скулптурна г., езикова г.). 2) Сбор от лица, свързани с общи интереси, цели, идеи, професии, дейност (напр. самодейна танцова г., контролна г., *Благоева група,* група «Освобождение на труда»). С о ц и а л н а г р у п а (обществена група) — индивиди, свързани със съвместен живот, с общи интереси и с еднакви обществени условия на съществуване. Р а б о т н а г р у п а — колектив от специалисти, които работят заедно за решаване на определена задача или проблем. 3) Несамостоятелно низово звено, подразделение на обществена организация, съставна част на първична организация. П а р т и й н а г р у п а — организационно звено в Българската комунистическа партия, което се изгражда в първична партийна организация при наличието на най-малко трима комунисти, заети с една и съща производствена или служебна дейност. П р о ф г р у п а (профсъюзна група) — низово звено на профсъюзна организация. Обхваща служители и работници — профсъюзни членове, по тясно професионален признак или по място на работа (цех, участък, сектор и др.). 4) Лица, които се обединяват помежду си в рамките на организация, учреждение или колектив (напр.: антипартийна г., екстремистка г.).

ГРУПИРО́ВКА — 1) група. 2) Обществено обособена група (напр.: антифашистка демократическа г., политическа г.). 3) Обединение, свързване на икономически и държавни организации за водене на съвместна политика и защищаване на общите интереси на страните-участнички (напр.: агресивна г., затворена г., отворена г.). З а т в о р е н а и к о н о м и ч е с к а г р у п и р о в к а — най-често държавномонополистическа организация на няколко капиталистически страни. В търговските и икономическите отношения поставя в неравноправно, дискриминационно положение държавите, които не членуват в нея, напр.: *Европейската икономическа общност (ЕИО),* така нареченият Общ пазар, и *Европейската асоциация за свободна търговия (ЕАСТ),* така наречената «зона за свободна търговия».

«ГУА́МСКА ДОКТРИ́НА» НА САЩ — външнополитическа програма, определяща политиката на САЩ в Азия при президента Ричард Никсън; основните ѝ принципи са формулирани от Никсън на пресконференция, състояла се на 25 юли 1969 на остров Гуам (оттук названието). Същността на «Г. д.» се заключава в постепенното намаляване на американското военно присъствие в Азия и прехвърляне бремето на военните действия върху марионетните режими. Основната идея е да се заставят азиатци да

воюват срещу азиатци в интерес на американския империализъм. През февруари 1970 в послание до Конгреса Никсън провъзгласява «Г. д.», обявена като регионална, за глобална доктрина на САЩ, след което тя придобива известност като доктрина «Никсън».

ГУБЕРНА́ТОР (от лат. gubernator — «кормчия») — 1) в Царска Русия управител на губерния. 2) Висше длъжностно лице в някои колониални владения на Англия и др. 3) Висше изборно административно лице в щатите на САЩ, редица латиноамерикански страни и Индия. 4) В някои държави (Белгия, Испания и др.) управител на провинция, департамент. Генерал-губернатор — изпълняващ функциите на гражданска и военна власт. В британските доминиони генерал-губернаторът е представител на краля. По време на Руско-турската освободителна война 1877—1878 на освободената българска територия се образуват губернии с г. руски офицери и вицегубернатори — българи. 5) *прен.* Лице, което своеволничи и управлява самолично.

ГУОМИНДА́Н — китайска политическа партия. Г. е основан от Сун Ятсен през 1912 като антифеодална и антиимпериалистическа националнодемократична партия. През 1923—1924 се реорганизира в масова революционна партия. През 1925—1927 в блок с Китайската комунистическа партия (ККП) Г. води антиимпериалистическа националноосвободителна борба. След смъртта на Сун Ятсен (1925) дясното крило на Г. постепенно се отказва от сътрудничество с ККП. През 1927 десните гуоминданци начело с Чан Кайши при поддръжката на империалистическите държави извършват контрареволюционен преврат и установяват в Китай диктатура на едрата компрадорска буржоазия и земевладелците. Г. се превръща в реакционна партия. Ръководството му започва ожесточена борба с ККП и с революционното движение. През 1931—1945 саботира народоосвободителната борба на китайския народ, ръководена от ККП, против японската агресия. След Втората световна война Г. разпалва гражданска война в Китай. След победата на народната революция (1949) остатъците от гуоминданците начело с Чан Кайши се установяват на о. Тайван под защитата на американската военщина.

ГУРБЕ́Т (тур. gurbet от арабски) — ходене по чужбина (в Анадола, Влашко и другаде) на работа за припечелване на прехрана, предимно по време на турското робство. Гурбетчиите, главно измежду планинското население, са били зидари, дърводелци, терзии (шивачи) и други, а във Влашко — най-често земеделски работници.

ГЯУ́Р (тур. от арабски: «неверник») — унизително прозвище, давано на християнските поданици на Османската империя от мюсюлманите.

Д

ДА̀ВНОСТ — установен от закона срок, чието изтичане поражда правни последици (напр. загубване правото на иск, изпълнение на присъда и др.).

ДАЛА̀Й-ЛА̀МА — от XVI в. титла на върховния глава на ламаистката църква в Тибет (вж *ламаизъм*), от XVII в. — и светски върховен глава на Тибет.

ДАЛЀЧНИЯТ И̇ЗТОК — общо название на държави и територии, разположени в Източна и Югоизточна Азия. Обикновено се отнася до най-източната част на Съветския съюз, Източен Китай, Корея, Япония, Филипините; понякога се включват и Индокитайският полуостров, и Индонезия.

ДАМО̀КЛЕВ МЕЧ — *прен.* голяма, постоянно надвисиала опасност въпреки външното благополучие. Според старогръцкото предание Дамокъл непрекъснато ласкаел сиракузкия тиранин Дионисий Стари (432—367 пр. н. е.) като най-щастлив човек. За да поучи своя любимец, като му покаже несигурното си щастие, призрачното благополучие и опасностите, на които винаги е изложен като владетел, тиранинът по време на пир сменя мястото си с Дамокъл и на конски косъм провисва остър меч над главата му.

ДА̀НЪК — безвъзмездно и задължително плащане от физически и юридически лица в държавния или в местните бюджети. Социално-икономическата същност на д., тяхното предназначение и роля в икономическия и политическия живот на обществото се определят от обществения строй. При капитализма д. са оръдие за класово господство на буржоазията, основен източник на приходи в бюджета на капиталистическата държава, средство за прехвърляне разходите на държавата върху трудещите се и форма на допълнителна експлоатация. Ролята на д. като инструмент за преразпределение на *националния доход* рязко се засилва през периода на империализма. Например 70—80% от бюджетните приходи на САЩ, ФРГ и Великобритания са от д. Значителна част от ресурсите, получени чрез д., се насочват към милитаризиране на икономиката. Според принципа на облагане д. са п р е к и и к о с в е н и.

Д. в социалистическото общество не изразяват отношения на експлоатация, а са един от начините за натрупване на средства в държавния бюджет и за планово преразпределение на националния доход в интерес на социалистическото строителство. Преобладаващата част от приходите на държавния бюджет постъпват от данъчни плащания, които по своята същност са форма на отчисления от чистия доход на стопанските звена. Д. върху доходите на населението не надвишават 10% от приходите на бюджета. По

различни пътища (главно чрез *общестсените фондове за потребление*) значителна част от д. се възвръщат на населението.

ДАОЙЗЪМ — една от най-разпространените религии в Китай (наред с *будизма*). Обредите на д. са основани на анимистични вярвания и вярата в магии.

ДАУНИНГ СТРИЙТ — улица в Лондон, където се намират резиденцията на министър-председателя и Министерството на външните работи на Великобритания. С термина Д. се наричат английското Министерство на външните работи, а понякога и английското правителство.

ДВИЖЕНИЕ ЗА ЗАЩИТА НА МИРА — масово международно движение против войната и милитаризма, което обединява привържениците на мира независимо от тяхната национална, расова, партийна и религиозна принадлежност. Възниква в условия на коренно изменение на съотношението на силите на световната арена в полза на демокрацията и социализма, предизвикано от разгрома на хитлерофашизма и японския милитаризъм през Втората световна война 1939—1945 и в отговор на заплахата от нова война.

Първите организации за защита на мира се създават през 1948—1949 в Полша, СССР, Франция, Италия, Япония и др. В международен мащаб д. з. м. се оформя на Първия конгрес на привържениците на мира (април 1949, проведен едновременно в Париж и Прага), в който участвуват представители на 72 страни. Конгресът приема «Манифест в защита на мира», избира Постоянен комитет на Световния съвет на мира (ССМ), учредява международни награди за мир. В ССМ са представени националните движения на привържениците на мира, СФПС, СФДМ, МДФЖ и др. Д. з. м. играе значителна роля за намаляване на международното напрежение. Проявява се под формата на световни конгреси, сесии на ССМ, международни конференции, асамблеи, «походи на мира» и други акции в защита на мира. Важна страна от дейността на д. з. м. е поддръжката на националноосвободителното движение на народите от Азия, Африка и Латинска Америка и борбата против *неоколониализма*.

Борбата за запазване и укрепване на мира, за мирно съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй е генерална линия на външната политика на СССР и другите страни от социалистическата общност. В тях са приети специални закони (в България през 1950), по силата на които пропагандата за война се наказва като най-тежко престъпление против мира.

На д. з. м. се противопоставят силите на международната реакция. В някои капиталистически страни дейността на организациите на привържениците на мира е забранена.

Международното комунистическо и работническо движение разглежда борбата за мир като своя най-важна задача. Програмните документи на международните съвещания на комунистическите и работническите партии (1957, 1960, 1969, 1976) отбелязват, че сплотяването на всички миролюбиви сили, независимо от тяхната политическа принадлежност, може да се превърне в непреодолима преграда за подпалвачите на война.

Във връзка със засилващата се агресивност на световния и главно на американския империализъм от началото на 80-те години д. з. м. навлиза в нов етап на развитие. Разгръща се непозната досега вълна на антивоенен протест срещу разполагането на новите американски ядрени оръжия в Западна Европа,

за замразяване на ядрените оръжия и разоръжаване. Появата на това най-мощно и масово социално движение в следвоенната история на Западна Европа е най-значителното ново явление в политическия живот на развитите капиталистически страни. В стихийно възникналите и развили се от долу антивоенни движения участват представители практически на всички класи и социални слоеве, включително и на управляващите политически партии, военни и бивши генерали от НАТО. Характерно е и активното участие в някои страни на религиозните организации и църквата в антивоенната борба. Почти няма политическа партия в Западна Европа (включително Консервативната партия в Англия и Християндемократическия съюз във ФРГ), в която да не са се обособили антиракетни фракции. Преобладаващата тенденция в международното комунистическо движение на съвременния етап е стремежът към единодействие с движението за мир.

Усъвършенствуват се формите и средствата на антивоенната борба. От отделни демонстрации и събиране на подписи под петиции се преминава към координирани масови акции, към преки действия на гражданско неподчинение. Появяват се «лагери на мира», организирани отначало от английските жени край базата Грийнъм комън, чийто пример е последван в Италия, ФРГ, Холандия. Антивоенното движение обхваща също САЩ, Канада, Япония и Австралия. В САЩ то се развива като движение за замразяване на ядрените арсенали на САЩ и СССР и за започване на преговори за тяхното съкращаване. Камарата на представителите на Конгреса гласува през май 1983 резолюция в подкрепа на замразяването.

През юни 1983 в Прага е организирана международна асамблея «За мир и живот, против ядрената война», в която участвуват 3000 души от 140 страни, представляващи десетки мирни движения, над 100 международни неправителствени организации, парламентаристи, учени и пр. Пражката асамблея е един от най-представителните мирни форуми в историята на антивоенното движение, на който се води широк и открит диалог за пътищата и средствата за спасяване на човечеството от термоядрена катастрофа.

ДВИЖЕ́НИЕ НА НЕОБВЪРЗАНИТЕ СТРАНИ́ — антиимпериалистическо движение на бивши колониални и зависими страни от Африка, Азия, Латинска Америка и Европа, извоювали своята независимост в края на Втората световна война и в следвоенните десетилетия. Влизащите в него държави се придържат към политика на неприсъединяване, основните положения на която се изразяват в неучастие във военнополитически блокове, активна борба за мир и международна сигурност, против империализма, *колониализма, неоколониализма* и *расизма*. Д. на н.с. води началото си от средата на 50-те години, но организирано се оформя на Първата конференция на държавните и правителствените ръководители на 25 държави, неучаствуващи във военни блокове, състояла се през 1961 в Белград. След това се провеждат конференции на необвързаните страни на високо равнище в Кайро (1964), Лусака (1970), Алжир (1973), Коломбо (1976), Хавана (1979) и Делхи (1983). Д. на н. с. значително разширява своя състав и през 1983 в него членуват 101 държави.

По своя състав Д. на н. с. е нееднородно. То включва страни с различна социалнополитическа ориентация и силно различаващи се икономически условия и възможности. Сред тях има социалистически държави, страни със социалистическа

ориентация, страни с капиталистическа ориентация, с неизживени феодални остатъци, монархии и пр. Това води до известни различия в интересите, което определя компромисния характер на някои от приетите документи. В почти всички *развиващи се страни* се наблюдава процес на социално-икономическа и политическа диференциация, в резултат на което съотношението на силите непрекъснато се изменя. Между някои от необвързаните страни има нерешени проблеми, включително и гранични спорове — останки от епохата на колониалното владичество. Някои необвързани страни издигат глас за «смекчаване на антиимпериалистическата линия», за «неутралитет», за приравняване на социалистическите и империалистическите страни, за съществуване на конфликт «Север—Юг». Обаче общите коренни интереси — осигуряване на мирни условия за укрепване на националната независимост и преодоляване на икономическата изостаналост, вземат връх над разединяващите фактори и Д. на н. с. като цяло запазва своя антиимпериалистически характер.

Необвързаните страни водят борба за суверенното право сами да определят пътищата на своето социално-икономическо и културно развитие, сами да разполагат със своите природни богатства. Главното им изискване е преустройство на икономическите отношения на основата на равенството и справедливостта при съобразяване с интересите на всяка страна, особено на бившите колонии и полуколонии. Техният стремеж да се започнат глобални преговори по основните въпроси на международния икономически ред се сблъсква с обструкционистката позиция на САЩ и на някои други западни държави.

Д. на н. с. е политическа сила, без която вече е немислим международният живот. В борбата за решаване на основните проблеми на съвременното човечество — осигуряването на световния мир, разведряването и разоръжаването, то е важен фактор на мира и сътрудничеството между народите. В приетите от VII конференция (1983) на главите на държавите и правителствата на необвързаните страни документи, след като се изразява сериозно безпокойство от тенденциите в развитието на международните отношения, представляващи заплаха за световния мир и сигурност, се изтъква, че същността на политиката на необвързаност включва борбата против империализма, колониализма, неоколониализма и расизма. Необвързаните страни отхвърлят всички теории и концепции за «ограничена ядрена война» и призовават ядрените държави да направят всичко възможно за изработване на договор, забраняващ производството, разработката и опитите с ядрено оръжие. Конференцията осъжда империалистическата военна експанзия в Азия, Африка, Латинска Америка и Индийския океан, обявени за зони на империалистическите интереси на САЩ. В документите е издигнато искането за незабавно решаване на проблемите на Близкия изток и Южна Африка и отново е провъзгласено неотменното право на палестинския народ да създаде собствена суверенна държава. Особено внимание е отделено на икономическите отношения и на разширяването на сътрудничеството на Юга с Юга. Като своя главна цел Д. на н. с. провъзгласява борбата за разоръжаване и развитие.

Политиката на СССР и на другите държави от социалистическата общност към необвързаните страни е последователна: да ги подпомагат всестранно, политически и икономически в борбата им за укрепване на националната независимост, за равноправни отношения, за по-бързо

икономическо развитие. По основните проблеми на международната политика социалистическите и необвързаните страни имат еднакви или близки позиции. Сътрудничеството между тях се превръща в съществен фактор на мира и отслабването на международното напрежение.

ДВИЖЕЩИ СИЛИ — причина, източник, момент на движението и развитието. Социални движещи сили — коренящи се в обективното обществено развитие причини за действие и постъпки, които подбуждат групи, слоеве, класи да действуват в определено направление. Като д. с. се окачествяват както *противоречието* и *производителните сили,* така и класовите и груповите *интереси*. Съдържанието на д. с., качеството и силата на връзката между тях зависят от характера на обществения строй. Д. с. са динамична категория — с преобразяването на един обществен строй се променят съдържанието на отделните социални д. с., техният механизъм на действие и начинът на тяхното взаимодействие. Д. с. претърпяват промени и в рамките на един обществен строй. При капитализма социалните д. с. действуват по същество стихийно, в условията на антагонистични класови противоречия.

За пръв път в социалистическото общество става възможно да се опознава цялата система на социалните д. с. и тя да се използва съзнателно за управлението на общественото развитие. Важна д. с. на социалистическото развитие са *критиката и самокритиката. Социалистическото общество не може да се обновява, ако не се самокритикува. Степента на критиката и самокритиката е своеобразен критерий за неговата зрелост»* (Живков, Т. Избр. съч. Т. 35, с. 325).

«ДВОЙНО РЕШЕНИЕ НА НАТО» — решение, прието на заседание на Съвета на *Северноатлантическия пакт (НАТО)* на 12 декември 1979 в Брюксел. Предвижда, от една страна, модернизиране на ядрените сили на НАТО чрез производството и разполагането през 1983—1985 в Западна Европа на 572 нови американски ядрени ракети, а, от друга, успоредно с това преговори между СССР и САЩ относно ракетите със среден обсег, в резултат на които може да се окаже ненужно разполагането на ракетите «Першинг-2» и «Круз». Разполагането на американските ракети се извършва, както следва: 108 ракети «Першинг-2» и 96 крилати ракети «Круз» във ФРГ, 160 крилати ракети във Великобритания, 112 — в Италия и по 48 — в Белгия и Холандия. Това решение нарушава военностратегическото равновесие между СССР и САЩ в областта на стратегическите оръжия в Европа и е против сигурността на СССР и неговите съюзници. Чрез него САЩ се стремят да постигнат военно превъзходство в един от най-важните стратегически райони в света. Вж *ограничаване и съкращаване на ядреното оръжие в Европа*.

ДВОРЯНСТВО — във феодалното общество господствуващо съсловие (част от феодалната класа), включващо едрата поземлена аристокрация и основната маса на средните и дребните земевладелци; притежава определени, предавани в наследство привилегии. Основа на икономическото и политическото могъщество на д. е феодалната собственост върху земята. Върхушката на д. съставя титулуваната аристокрация.

С развитието на капитализма положението на д. се изменя. В някои страни (напр. Франция) в резултат на буржоазната революция д. загубва своите съсловни привилегии и

постепенно изчезва; в други (Русия, Англия, Прусия, Полша, Испания, Унгария) то приспособява своето стопанство към потребностите на буржоазното развитие, сраства се с буржоазната върхушка и запазва част от своите привилегии. Представители на д. заемат влиятелни постове в държавния апарат, армията и в църковната йерархия. Д. е опора на милитаризма и реакцията. В Русия е ликвидирано от Великата октомврийска социалистическа революция 1917, а в Полша, Унгария и ГДР — след установяването на народнодемократична власт.

ДВУГРА̀ЖДАНСТВО — поддържане от лице (биполид) на две гражданства, на правни връзки с две държави.

ДВУКА̀МАРНА СИСТЀМА (д в у п а л а т н а с и с т е м а) — система, при която законодателният орган на държавата се състои от две тела (*камари, палати*) с различно наименование и различен начин на съставяне, действуващи поначало отделно. В социалистическите федеративни държави законодателният орган се състои от две тела, които изразяват интересите на всички трудещи се и особените, специфичните интереси на националностите *(Върховният съвет на СССР)*.

В капиталистическите страни с д. с. обикновено горната камара има по-големи права от долната и контролира дейността ѝ. Членовете на горната камара или част от тях се назначават от държавния глава, заемат място по наследство, избират се чрез непреки избори. Изисква се висок имуществен, образователен и възрастов ценз. Д. с. служи за ограничаване участието на трудещите се в парламента. Съществува в САЩ, Англия, Италия и др. Вж *еднокамарна система.*

ДВУЛЍКИЯТ Я̀НУС — *прен.* лицемерен човек. Вж *Янус.*

ДВУПАРТЍЙНА СИСТЀМА — съществуваща система в някои капиталистически страни да се редуват на власт две силни буржоазни политически партии (в САЩ — Републиканската и Демократическата партия, в Англия — Консервативната и Лейбъристката партия, в Канада — Либералната и Прогресивно-консервативната партия). Периодически една от партиите е управляваща, другата — опозиционна. Д. с. не изключва съществуването и на други партии, които по различни причини не вземат реално участие в управлението на държавата. Тази система осигурява властта на монополистичната буржоазия при изборна победа на една от партиите, създавайки илюзия за демокрация и за политическа и предизборна борба.

ДЕ-, ДЕЗ- — представка (начална съставка) в някои чужди думи със значение на: а) отдалечаване, отстраняване, отделяне, премахване, унищожаване, отменяне (напр.: демобилизация, детронация, деблокиране, дезангажиране, дегероизация); б) понижаване, движение надолу (напр.: деградация, дезорганизация, деморализиране).

ДЕ ФА̀КТО — фактически, на дело. Съществува в действителност, но юридически не е оформено. Вж *де юре.*

ДЕ Ю̀РЕ — юридически, по право, съгласно със закона. Напр. признаване де юре — цялостно, на новообразувана държава от други държави, в отличие от признаването ѝ *де факто* — с ограничен обсег на действие, без установяване на официални дипломатически отношения.

ДЕБА̀ТИ (фр.: «споря») — обсъждане на научен или обществен въпрос

(на събрание, заседание или в парламент); обмяна на мнения, разискване, дискусия (напр.: д. по външната политика, д. по икономически въпроси).

ДЕБИ́Т — сбор от задълженията на едно лице или учреждение, които се вписват в лявата страна на счетоводния баланс и счетоводните сметки; дълг.

ДЕБИ́ТОР — физическо или юридическо лице, което е получило в *заем* пари (капитал) или е купило стока с отсрочка на плащането; длъжник.

ДЕБЛОКИ́РАНЕ — прекратяване, сваляне на блокада (обсада); освобождаване на обсаден пункт (град, крепост, територия).

ДЕВАЛВА́ЦИЯ — парична реформа, един от най-разпространените методи за стабилизиране на паричното обръщение. Изразява се в официално намаляване на златното съдържание на дадена парична единица или в понижаване също по законодателен път на нейния курс по отношение на чуждестранните платежни средства. Буржоазните държави прибягват до д. с цел да стабилизират паричното обръщение в условията на *инфлация*. Но в периода на *общата криза на капитализма* д. не води до преодоляване на инфлацията и възстановяване на устойчивостта на валутата. Тя подобрява конкурентните позиции на износителите от дадената страна на международния пазар (при д. цените на изнасяните стоки в чуждестранна валута се снижават) и създава предпоставки за валутен *дъмпинг*. Но в същото време поради понижаването на цените на стоките в национална валута д. води до влошаване на жизненото равнище на народа.

Масови д. са извършени в периода на икономическата криза 1929—1933. След Втората световна война в капиталистическите страни са извършени над 200 д. на различни валути. Обикновено д. провеждат страни, чиито валути са обезценени спрямо валутите на др. страни. Доларът на САЩ не е девалвиран от 1934 (до 1971). След многогодишно изкуствено поддържане на висок курс по отношение на златото през декември 1971 той е девалвиран със 7,89%, а през 1973 — с още 10%. Последната д. на долара предизвиква д. на редица др. валути, като валутите на големите капиталистически държави (главно търговски конкуренти на САЩ) са ревалоризирани (вж *ревалоризация*). Системата на *«плаващи» курсове* след 1974 става почти повсеместно явление. От 1976 тя е санкционирана и с приемането на поправка в устава на *Международния валутен фонд (МВФ)*. Курсовете на страните-членки се колебаят в големи предели, без да се променя златното им съдържание чрез д. или ревалоризация.

ДЕВЕ́ТИ СЕПТЕ́МВРИ — ден на свободата, официален национален празник на НР България (обявен с постановление на Министерския съвет от 1945), на който се чествува годишнината от социалистическата революция в България. Празникът се свързва с историческата дата 9 септември 1944, когато под ръководството на БКП и с решаващата помощ на Съветската армия се извършва *Деветосептемврийското народно въстание 1944*, премахва се политическото господство на буржоазията, установява се народнодемократична власт като форма на *диктатура на пролетариата* и се създават условия за изграждане на социалистическо общество в България.

В навечерието на празника, в обстановка на общ политически и творчески подем ЦК на БКП, правител-

ството, целият народ правят равносметка за успехите и постиженията във всички области на обществения живот, икономиката, науката, образованието, изкуството и културата. Отдават се почит и уважение пред борците против капитализма и фашизма. Организират се манифестации, митинги, тържества и другарски срещи из цялата страна, на които трудещите се изразяват подкрепата си на политиката на БКП и на правителството на НР България.

Дните 9 и 10 септември са неприсъствени за цялата страна. На 9 и 10 се допуска да се работи само при особени производствено-технологически условия (предприятия с непрекъснат производствен процес), за обслужване на населението (транспорт, търговия, здравеопазване), а също и за неотложни дейности.

ДЕВЕТОСЕПТЕМВРИЙСКО НАРОДНО ВЪСТАНИЕ 1944 — народно антифашистко въстание в България, извършено на 9 септември от трудещите се народни маси от града и селото под ръководството на работническата класа и нейния комунистически авангард при решаващата помощ на Съветската армия; завършва с победа над монархофашизма и създаване на народнодемократична власт, която е своеобразна форма на пролетарска диктатура. Д. н. в. открива пътя за построяване на социализма в България. «Деветосептемврийската народнодемократична революция, социалистическа по своя характер, е продължение на делото на Великата октомврийска социалистическа революция, нейно повторение в главното, в основното» (Програма на БКП. С., 1971, с. 29.).

През лятото на 1944 под влияние на победоносното настъпление на Съветската армия антифашистката борба на българския народ получава голям размах. България преживява общонационална криза и навлиза в революционна ситуация. Назряват условия за успешно провеждане на антифашистко въстание. Стремителното настъпление на Съветската армия към Балканите и изтеглянето на хитлеристките войски от България внасят смут и разложение сред управляващите среди. На 26 август 1944 те обявяват на думи неутралитет, но същевременно започват тайни преговори с щаба на американо-английските войски с цел да се предотврати влизането на съветски войски в България и да се запази буржоазномонархическият строй. През същия ден ЦК на БКП излиза с историческото Окръжно № 4, с което поставя като най-важна предстояща задача събарянето чрез въоръжено въстание на фашисткото правителство и регентство и образуване на правителство на *Отечествения фронт (ОФ)*. На 2 септември е съставено последното българско буржоазно правителство, което води политика на фалшив неутралитет, а фактически продължава фашисткия терор и не скъсва съюза с хитлеристка Германия. Съветското правителство е принудено да обяви война на монархофашистка България (5 септември). Същия ден Политбюро на ЦК на БКП и Главният щаб на *Народоосвободителната въстаническа армия (НОВА)* изработват план за въстанието. На 6 и 7 септември започват стачки и демонстрации в цялата страна, придружени с въоръжени схватки с полицията. Когато на 8 септември части от Съветската армия стъпват на българска земя, въоръженото въстание е в разгара си. Българският народ посреща съветските воини като освободители. Навлизането на Съветската армия на българска територия парализира контрареволюционните сили и спасява страната от

гражданска война. Армията масово преминава на страната на въстанието. На 8 срещу 9 септември въстанически войски завладяват София. Арестувани са фашистките регенти и правителството. Образувано е първото народнодемократично правителство на ОФ, в което влизат представители на БКП, БЗНС, Социалдемократическата партия, «Звено» и на някои дребнобуржоазни прогресивни среди. Ръководна роля в него играе БКП. В продължение на няколко дни комитетите на ОФ, опирайки се на партизанските части и на въстаналия народ, завземат властта в цялата страна. Армията изцяло минава на страната на ОФ. Силите на фашистката реакция са разгромени. Народната власт разтуря фашистките организации и партии и организира народен революционен съд над фашистките престъпници. Трудещите се получават пълни политически права и свободи.

Д. н. в. извършва дълбок исторически прелом в обществено-икономическото, държавното и културното развитие на българския народ. «С победата на Девети септември завърши цяла ера от историята на българския народ — ерата на класовите експлоататорски общества» (Програма на БКП. С., 1971, с.29). Властта е изтръгната от българската буржоазия и монархизма и преминава в ръцете на трудещите се, сплотени в ОФ под ръководството на БКП. Слага се край на господството на чуждия империализъм в страната. България влиза в семейството на демократичните народи, укрепва завинаги дружбата си със СССР и тръгва решително по пътя на мира и социализма

Деветосептемврийското народно въстание победи като закономерен резултат от развитието на антифашистката борба на българския народ. «Ние с право се гордеем, че в условията, в които беше поставен, българският народ направи максимално възможното за победата над фашизма в общата борба» (Ж и в к о в, Т. Избр. съч. Т. 23, с. 253).

ДЕВИЗ — 1) кратък надпис на герб, щит, орден и др. 2) Кратък израз, който разкрива главна, ръководна, насочваща към действие мисъл; ръководно начало, цел, програма за дейност (напр.: «Разделяй и владей» — д. на завоевателите, «Свобода или смърт» — д. на българските въстаници и националреволюционери, «Свобода на народа, смърт на фашизма» — д. на българските партизани и антифашисти).

ДЕВИЗИ — платежни и кредитни документи (преводи, менителници, чекове, записи на заповед и др.), изразени в чуждестранна *валута* и платими в чужбина, с помощта на които се осъществяват международните плащания. Употребява се и в смисъл на чуждестранна валута. Д., изразени във валутите, които се приемат като резервни средства за международни плащания (щатски долари и английски лири), се включват във валутните резерви на отделните страни. Делът на тези валути в официалните златно-валутни ресурси на капиталистическия свят нарастват: от 3,6% в края на 1938 на 81,2 в началото на 1979.

Покупко-продажбата на д. се извършва на валутните пазари в капиталистическите страни, където главна роля играят големите банки. За поддържането на валутния курс на определено равнище и за регулирането на валутния пазар в интерес на монополистичния капитал централната банка на всяка страна провежда определена д е в и з н а п о л и т и к а (изкупува или продава д.).

ДЕГЕРОИЗАЦИЯ — принцип в модернистичното изкуство, който отхвърля героичното начало и героичните образи поради неспособност да се видят положителните сили в условията на капитализма. Много буржоазни творци, скъсали с реализма и изгубили усет за историческата перспектива, не виждат в експлоататорското общество герой, който е способен да се обяви против несправедливостта и жестокостта, който да съчетае силата на убеждението с практическа действеност и хуманизъм. Дребният човек, еснафът, самотен и потиснат от цивилизацията, е любим герой в модернистичното изкуство. Той е жертва на човешката разединеност и самоотчуждение. «Антигероят» в модернистичната литература и изкуство бива изобразяван като страдаща и пасивна личност, чужда на всичко в света.

Принципът за д. е свързан с идеалистическото разбиране за ролята на личността в историята и обществото.

ДЕГРАДАЦИЯ (от лат. «снижаване») — упадък; постепенно влошаване, непрекъснато загубване на притежаваните по-рано ценни качества и свойства; движение назад (напр.: д. на буржоазната култура).

ДЕЕСПОСОБНОСТ — способност на физическо лице лично да извършва валидни правни действия. В НРБ пълната д. настъпва с навършване на 18 години (пълнолетие).

ДЕЗАВУЙРАНЕ (от фр.: «отказвам се», «изразявам неодобрение») — обявяване на несъгласие с действията на доверено лице, лишаване на довереното лице от право и пълномощие да действува и по-нататък от името на доверителя; отбягване, пренебрегване на някого.

ДЕЗИНФОРМАЦИЯ — нарочно разпространени лъжливи, изопачени и провокационни сведения, за да се създаде неточна представа у лицата, които ги използват; лъжлива информация; съзнателно заблуждаване. В капиталистическия свят в печата, радиото и телевизията д. е любим похват на политическата пропаганда за заблуждаване на обществеността, за засилване на антикомунистическата истерия, за представяне в превратна светлина на отношенията между капиталистическите и социалистическите държави, развитието на социализма, националноосвободителното движение и т. н.

ДЕЗОРГАНИЗАЦИЯ — нарушаване, разстройване на създадената организация, ред, дисциплина, нормална дейност; безредие, разпадане.

ДЕЗОРИЕНТАЦИЯ — 1) въвеждане в заблуда, лишаване от правилна ориентация, невярно осведомяване. 2) Изгубване на способността за намиране на правилната посока, за оправяне в определена ситуация, обстановка; лишаване от правилна представа за времето и пространството.

ДЕИДЕОЛОГИЗАЦИЯ — войнствуваща буржоазна концепция за отхвърляне на всякаква идеология («край на идеологията») и особено за отричане и «премахване» на марксизма-ленинизма, представян като отживял времето си. Привържениците на д. — по същество проява на буржоазна партийност — водят активна борба против идейните основи на социалистическия строй, като утвърждават възгледите, идеите и мирогледа на империалистическата буржоазия. Идеологията бива представяна като съзнание, което изопачава действителността и служи на дадена група лица за постигане на определени политически цели, като средство за превръщане на

идеите в социални лостове, с които се манипулира общественото мнение в нужната насока, т. е. идеологията не се интересува от истинността или лъжливостта (неверността) на своите принципи и положения: целта ѝ е да мотивира (да оправдае, да подкрепи) интересите на силите, започнали борба. Положенията на д. се използват за отричане на научния характер на комунистическата идеология, под предлог че изобщо не може да има никаква научна идеология. Ако в социалистическите страни господстващата идеология е марксизмът-ленинизмът, то в западните страни уж липсва каквато и да е господстваща идеология, а има само «чиста» социална наука (социология, политология и други подобни), т. е. д. уж съответствува напълно на епохата на научно-техническия прогрес и на растящата рационализация на всички страни на обществения живот, което не оставя място за никаква идеология — отживелица от миналите векове.

Буржоазните философи разпространяват схващането за необходимостта да се премине от д. към «реидеологизация», т. е. да се изработи всеобхващаща идеология, която може да бъде необходима за успешната дейност на корпорациите. Те отричат идеологията като отражение на общественото битие от позициите на определена класа и се опитват да представят «новата», «всеобхващащата» идеология (с помощта на абстрактни философски и социологически категории и понятия като «свобода», «демокрация» и под.) като израз на «общочовешки», надкласови стремежи (желания, намерения), които отговарят на «нормалната човешка природа». Играта с думи показва, че понастоящем буржоазията не разполага с нова, динамична, перспективна идеология, която би могла да съперничи на марксизма-ленинизма, защото не е способна да решава правилно най-важните проблеми на общественото развитие, да мобилизира широките маси за практическо осъществяване на прогресивните задачи, поставени от съвременната епоха.

ДЕЙЗЪМ — религиозно-философски възглед, който отрича намесата на бога във всекидневния живот на вселената, но го смята за първопричина на всичко съществуващо, която е дала на света т. нар. «първи тласък». Широко е разпространен в епохата на Просвещението. Д. често е представлявал път за отстъпване от религията и идеализма към материализма. При все това винаги е означавал една или друга форма на съглашателство с религията. Докато по-рано д. е бил форма за критика на религията, макар и непоследователна, в съвременните условия идеолозите на империализма се опитват да възродят с негова помощ остарелите религиозни теории.

ДЕЙНОСТ — специфична форма на активно отношение на човека към околния свят (целесъобразното му изменяне и преобразуване). Според творческата роля в социалното развитие д. бива: репродуктивна — постигане на вече известни резултати с известни средства, и продуктивна (творчество) — свързана със създаване на нови цели и съответни средства или с постигане на известни цели посредством нови средства (напр.: трудова д., духовна д.). Научна дейност (научна работа) — вид целенасочена човешка дейност за научно изучаване на заобикалящата действителност, за да се разкрият особеностите, закономерностите и законите на изучаваните обекти и да се използват получените знания в практиката. Бива: научноизследователска, научно-

информационна и научноорганизационна. **Производствена дейност** — дейност, чрез която хората преобразуват природните предмети, за да задоволят потребностите си (със собствената си дейност регулират и контролират обмяната на веществата между себе си и природата). Вж и *производство* материално.

ДЕКАБРИСТИ — руски революционери-дворяни, борци против крепостния гнет и царското самодържавие, въстанали на 14 (26) декември 1825 в Петербург. Д. създават тайни революционни организации и смятат да извършат революционен преврат в името на народа, но без негово участие, с помощта на армията. В това се корени класовата им ограниченост и причината за поражението на въстанието. Царските власти жестоко се разправят с д.

ДЕКАРТЕЛИЗАЦИЯ — ликвидиране, разпадане на картели. Например в решенията на Потсдамската конференция (1945) на ръководителите на трите велики държави (СССР, САЩ, Великобритания) се предвижда ликвидиране след Втората световна война на монополистичните обединения в Германия, които са движеща сила на германския империализъм и милитаризъм. Обаче скоро след конференцията западните държави нарушават нейните решения. Те не допускат да се приеме общ закон за д. на германската икономика, а в своите зони остават монополите на предишните им стопани. Тази политика съдейства за бързо възстановяване на агресивния западногермански военнопромишлен потенциал.

ДЕКЕМВРИЙСКА ПРОГРАМА НА БКП — комплексна програма за издигане на материалното и културното равнище на народа през етапа на изграждането на развито социалистическо общество в НР България, приета на Декемврийския пленум на ЦК на БКП (1972). Главните моменти, които я характеризират, са няколко. На първо място е комплексният подход, неговото пълно прилагане при изучаването, планирането, програмирането и решаването на назрелите социални въпроси, на задачите за повишаване степента на задоволяване потребностите на хората. На второ място е внесената яснота и уточняване в главната и непосредствена задача на развитието на общественото производство и на цялостното развитие на страната на сегашния етап, а именно — постигането на определена степен на задоволяване на материалните и културните потребности на народа. С Д. п. се въвежда нов критерий за оценка на жизненото равнище — не в сравнение с миналото или с жизненото равнище в съседните и в капиталистическите страни, а по степента на задоволяване на потребностите по научнообосновани норми на потребление. Характерен момент в програмата е разглеждането на самото потребление като огромна движеща сила за по-нататъшното бързо развитие на производството. Най-съществената особеност на Д. п. е нейният всенароден характер. Тя засяга всички граждани на страната и затова претворяването ѝ в живота е дело на целия народ.

Д. п. е конкретна социална програма на партията, която обхваща цялостно назрелите въпроси, от които зависи повишаването на жизненото равнище на народа. Тя има голямо политическо, икономическо, социално, идеологическо и международно значение. Д. п. синтезира генералната линия на партията в областта на жизненото равнище, свързана е с общата стратегия на раз-

витието на страната през етапа на изграждането на развито социалистическо общество.

Конкретиите насоки за по-нататъшното реализиране на целите и задачите на Д. п. намират място в разделите за повишаване на жизненото равнище на народа в приетите на XI (1976) и XII (1981) конгрес на БКП. «Основни насоки. . .», както и в редица др. партийни и държавни документи. В тях се предвижда Д. п. да се изпълнява върху основата на значително пораснилия икономически потенциал на страната, което влияе за по-бързото повишаване и за качествените изменения на жизненото равнище.

ДЕКЛАРАТИВЕН (лат. declarativus — «провъзгласяващ») — 1) съобщителен, имащ характер на декларация, съдържащ декларация, тържествен. 2) *прен*. Засягащ, съдържащ общи положения и твърдения без тяхното обосноваване и конкретизиране.

ДЕКЛАРАЦИЯ — 1) официално и тържествено изявление на висш държавен орган, на една или няколко страни по важен въпрос на международната политика (напр.: д. за неутралитет). 2) Обявяване, заявяване, тържествено провъзгласяване на основни идеологически и политически принципи и схващания от държава, партии, организации и др. (напр.: Д. за правата на човека, приета от ООН на 19 дек. 1948). 3) Официален документ, в който са вписани някои сведения (напр.: клетвена д., данъчна д. и др.).

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА — вж *Универсална декларация за правата на човека*.

ДЕКЛАСИРАН ЕЛЕМЕНТ — човек, откъснал се от своята обществена класа и нейните интереси, но неприсъединил се към друга социална класа (вж *класи* обществени), загубил всички основни класови признаци, отбягващ общественопроизводителния труд, морално разложен (напр.: крадец, проститутка); пропаднал, загубен човек.

ДЕКОДИРАНЕ — преобразуване на кодираните (шифровани) данни в изходна форма; разшифроване.

«ДЕКОЛОНИЗАЦИЯ» — апологетична буржоазна теория, разпространявана от лидерите на Втория интернационал, за мнимата цивилизаторска роля на империализма в колониите. Чрез *износа на капитал* и с цялата си политика империализмът спомагал за индустриализацията на колониите, в резултат на което те автоматически щели да се превърнат в развити и независими капиталистически страни, т. е. да се «деколонизират». Премълчават се експлоатацията на колониите и тяхната уродлива и едностранна монокултурна стопанска структура. Тази теория е разобличена на VI конгрес на Коминтерна (1928). Неоколониализмът я възражда за теоретично обосноваване на различните програми за «подпомагане» на развиващите се страни от САЩ, ФРГ, Великобритания, Франция, Белгия и Япония — такива като «Съюза за прогрес», плана «Коломбо» и др.

ДЕКРЕТ — акт със сила на закон, издаван от висш орган на държавна власт или държавно управление в някои страни.

ДЕЛЕГАТ — избран или назначен представител на държава, организация, колектив и други в конференция, конгрес, комисия и др.; пратеник.

ДЕЛЕГАЦИЯ — 1) колегиално представителство на държава или орга-

низация в конгрес, конференция, съвещания и др. 2) Предоставяне на пълномощие от вишестоящ на нискостоящ орган. 3) Съдебна поръчка — искане на един съд пред друг да извърши в района си определени съдебнопроцесуални действия (разпит на свидетели, извършване на експертиза, връчване на призовки и др.).

ДЕЛИМИТА́ЦИЯ — договорно установяване между съседни държави на общата насока на държавните им граници.

ДЕМАГО́Г (от гръц.: «вожд на народа») — лъжеобщественик, политикан, който се стреми да си създаде популярност сред масите с празни фрази, с ефектни, но необосновани и нереални лозунги, с изопачени факти, лъжливи обещания, ласкателство и пр.; лицемер, измамник; човек, който се занимава с *демагогия*.

ДЕМАГО́ГИЯ (гръц. demagōgía, от dámos — «народ» и àgo — «водя») — преднамерено въздействие върху чувствата, настроенията и съзнанието на хората посредством лъжливи обещания, извращаване на фактите и грубо ласкателство за постигане на егоистични класови или лични користни цели (вземане на властта, придобиване на популярност сред масите); безпринципно политиканство, лицемерие. Д. е характерна черта на мнозина буржоазни идеолози и политици. Д. се прилага предимно с аморални средства: спекулира се с интересите и стремежите на масите — безотговорно се издигат програми и примамливи, но неосъществими лозунги, разпалват се шовинистически и расистки настроения, раздухват се низките страсти и предразсъдъците на хората, дават се лъжливи клетви за вярност на народа, пренначават се фактите, оклеветяват се ръководителите на работническото движение, на прогресивните дейци, които действуват в името на истинските интереси на народа.

В капиталистическите страни д. се поддържа от експлоататорските класи, които налагат своето господство над трудещите се не само чрез пряко насилие, но и чрез политическа измама и ласкателство (главно по време на избирателните кампании, плебисцити, във всекидневната пропаганда — в «жълтия печат» и радиопредаванията, с подривни действия срещу революционноосвободителните движения). Към д. прибягват все повече буржоазните политически дейци и опортюнистите, за да спечелят доверието на масите.

ДЕМАРКА́ЦИЯ — нанасяне на гранична линия върху самия терен чрез гранични знаци на основание на договор или споразумение между съседни държави. Д е м а р к а ц и о н н а л и н и я — линия, разграничаваща войските на воюващи страни през време на примирение или зони на окупация.

ДЕМА́РШ — дипломатическо действие на една държава към друга с молба, протест, предупреждение и др., чрез нота, декларация, меморандум или др.

ДЕМАСКИ́РАНЕ — *прен.* сваляне маската на някого, показване в истинския му вид, изобличаване.

ДЕМИЛИТАРИЗА́ЦИЯ — установена с международен договор пълна или частична забрана на държава да има въоръжени сили, военни укрепления, бази и военна промишленост; разоръжаване.

ДЕМИЛИТАРИЗИ́РАНА ЗО́НА — част от територията на държава, на която в съответствие с международни договори е забранено да запази съществуващи или да строи нови

военни укрепления, да държи войски, да създава военна промишленост и т. н. След Първата световна война на територията на победена Германия е създадена Рейнската д. з. Но в 1936 е нарушен статутът ѝ от немските фашисти, които настаняват там свои въоръжени сили като етап за подготовката на Втората световна война. Д. з. съществува в Корея — в района на 38 паралел, определена от Панминчжонските споразумения от 1953. От 1961 Антарктида е д. з.

ДЕМОБИЛИЗАЦИЯ — 1) съкращаване на числения състав на армията или уволнение на военнослужещи, отслужили срока на действителната си военна служба. 2) Превеждане на въоръжени сили и на стопански и индустриални предприятия от военно в мирновременно положение. 3) *прен.* Отслабване на активност, на бдителност, спадане на енергия.

ДЕМОГРАФИЯ — наука и практическа дейност, които изучават състава на населението по пол, възраст, занятие и др. признаци, както и неговото движение — раждаемост, смъртност, естествен прираст, миграционни процеси и др. Централно място в д. заема изследването на възпроизводството на населението, което протича в конкретна обществена среда, определя се от социално-икономическите условия на живот на обществото. Д. е тясно свързана с политическата икономия, медицината, етнографията и др. науки. Служи си с демографската статистика, която се основава на статистическото преброяване на населението в определени периоди и на текущата регистрация на промените. Д. дава ценни материали за социологията, географията, планирането и др. икономически и социални науки.

ДЕМОГРАФСКА ПОЛИТИКА — система от мероприятия, отразени в правни норми, които определят действията и отношението на държавната власт в областта на демографските явления, както и в др. области, свързани с демографски последици. Д. п. е част от социалната политика на дадена държава: чрез нея се регулира развитието на населението съобразно с определени цели. Д. п. може да бъде популационистична — насочена към създаване на благоприятни условия за нарастване на населението, малтусианска — насочена към намаляване растежа на населението. Д. п. въздействува пряко или косвено върху раждаемостта, като я насърчава (наталистична д. п.), ограничава или намалява (антинаталистична д. п.). Елемент на д. п. е отношението към миграциите на населението (вж *миграционна политика*). Общественото здравеопазване, хигиената и другите социални мероприятия имат непосредствено демографски последици в една или друга насока. Актуалността на проблемите на д. п. намира израз в обявяването от ООН на 1974 за Година на населението и свикването през август на същата година Световна конференция за населението.

ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ — утвърждаване на демократични принципи, преустройство върху демократична основа, установяване на демократичен строй (народовластие), осъществяване на демократични мероприятия.

«ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ НА КАПИТАЛА» — съвременна буржоазна апологетична теория за «трансформирането на капитализма». Широко е рекламирана в САЩ, Англия, Франция, Япония, Швеция и др. развити капиталистически страни не

само от явните идеолози на монополистичната буржоазия, но и от лидерите на десносоциалистическите и реформистките партии. Използвайки съвременните процеси в развитието на акционерните дружества (пласирането на дребни акции сред населението, вкл. и сред работниците и служителите), проповедниците на теорията за «дифузията на собствеността» в разрез с истинските процеси, присъщи на съвременния държавномонополистичен капитализъм, правят изводи за «д. к.», за «децентрализация на собствеността» и за «разсейването» ѝ в ръцете на непрекъснато растящ брой акционери. В действителност «демократизацията» в притежаването на акции е само един от начините за засилване мощта на финансовата олигархия.

ДЕМОКРАТИЧЕСКА ПАРТИЯ — българска буржоазна политическа партия, основана през 1896 от привърженици на Каравелисткото крило на *Либералната партия*. До началото на XX в. е предимно дребнобуржоазна партия. Към началото на Балканската война 1912—1913 се превръща в буржоазнолиберална партия, представителка на средната търговско-индустриална буржоазия. Следва политиката на буржоазния реформизъм и лозунга за «социален мир». Известна е с демагогската си политика към работническата класа. Самостоятелно или в коалиция с други буржоазни и дребнобуржоазни партии участвува в управлението на страната (1901—1902, 1908—1911, 1918, 1931—1934).

След Първата световна война Д. п. постепенно се свързва с чуждестранния финансов капитал. По време на управлението на БЗНС (1920—1923) води открита борба против правителството и прогресивните сили в страната. През 1922 влиза в *Конституционния блок*. След военнофашисткия преврат на 9 юни 1923 част от Д. п. начело с Андрей Ляпчев влиза във фашисткия *Демократически сговор*. Д. п. начело с Александър Малинов остава в дълбок резерв на едрата буржоазия. Тя не осъжда фашисткия терор при потушаването на Юнското и Септемврийското антифашистко въстание (1923). След Деветнадесетомайския преврат 1934 Д. п. е разтурена, но запазва своето влияние и връзки. Проявява се като опозиционна на фашизма партия и същевременно води антикомунистическа политика. Възстановена след 9 септември 1944, до разтурянето ѝ през 1947 действува като опозиционна на Отечествения фронт партия.

ДЕМОКРАТИЧЕСКИ СГОВОР — българска фашистка политическа партия, изразителка на интересите на едрия банков, търговски и промишлен капитал. Образувана на 10 август 1923 чрез сливането на *Народния сговор*, *Обединената народнопрогресивна партия* и част от *Демократическата партия* и *Радикалната партия* със задача да даде парламентарен вид на установената на 9 юни 1923 фашистка диктатура. Д. с. излъчва фашистките правителства на Александър Цанков (1923—1926) и на Андрей Ляпчев (1926—1931). Вътрешната му политика се характеризира с открит фашистки терор и с финансова разруха. През 1932 Д. с. се разцепва на две крила: Д. с. — ляпчевисти, и Д. с. — цанковисти. Цанковисткият сговор се преименува «Народно социално движение» с открита фашистка програма. След Деветнадесетомайския преврат 1934 и двете крила на Д.с. са разтурени.

«ДЕМОКРАТИЧЕСКИ СОЦИАЛИЗЪМ» — реформистка теория, според която социализмът в съвременната епоха е загубил своя класово-пролетарски характер и се е превърнал в «общодемократично» течение на основата на «примирение» на кла-

сите, а марксизмът-ленинизмът в неговото въплъщение в практиката на социалистическото и комунистическото строителство, в революционната борба на работническата класа се е откъснал от социализма. По своето класово съдържание «д. с.» се проявява като последователен израз на антикомунистическите тенденции на десния опортюнизъм и ревизионизма. Понятието «д. с.» се употребява още в реформистката литература до края на XIX в. Към 50-те години на XX в. се оформя съвременната доктрина на «д. с.», която провъзгласява т. нар. «чисто» социалистическо общество, в което няма обществена собственост върху средствата за производство, власт на трудещите се при ръководната роля на работническата класа и нейния политически авангард. «Д. с.» става официална идеология на съвременния реформизъм, провъзгласена от Франкфуртския конгрес (1951) на Социалистическия интернационал. Според «д. с.» социализмът възниква само «демократически», т. е. в резултат на социални и особено на културно-възпитателни мероприятия в рамките на буржоазната държава. Той съществува като «демокрация», т. е. като хармонично единство на всички социални слоеве, включително капиталистите. Моден вариант на «д. с.» са теориите за «смесената икономика» и за «формираното» общество.

Идеите на «д. с.» широко се използват за защита на капитализма в страните на монополистичния капитал, за нападки срещу практиката на социалистическото строителство, за замаскиране на опитите да се реставрира капитализмът в социалистическите страни, за отклоняване на трудещите се от борбата им за социализъм. Той е едно от главните средства за идеологическа диверсия в социалистическите страни, за разлагане на класовото съзнание на трудещите се. Несъстоятелността на «д. с.» е показана аналитично в документите на Московското съвещание на комунистическите и работническите партии през юни 1969.

ДЕМОКРАТИ́ЧЕСКИ ЦЕНТРАЛИ́ЗЪМ — основен организационен принцип на комунистическите и работническите партии, който се прилага и в държавния апарат, обществените организации и стопанските органи в социалистическите страни. Същността на д. ц. е в съчетаването на д е м о к р а т и з м а — пълновластие и самодейност на масите, изборност на ръководещите органи и тяхното периодично отчитане пред избирателите, с ц е н т р а л и з м а — ръководство от един център, строга дисциплина, подчиняване личните интереси на общите в борбата за постигането на поставените цели. Д. ц. създава необходимите условия за осъществяване на колективно ръководство, което е гаранция срещу елементите на случайност, едностранчивост и субективизъм в работата. Формите на д. ц. непрекъснато се развиват в съответствие с развитието на производителните сили и производствените отношения. На съвременния етап от развитието в повечето социалистически страни се очертава тенденция към усъвършенствуване на д. ц. в управлението на обществото (усъвършенствуване на централизираното планово ръководство, развитие на демократичеките начала в управлението, повишаване творческата активност на трудещите се). Линията на БКП в етапа на изграждане на развитото социалистическо общество е да се укрепва и развива д. ц. Проблемите на д. ц. намират творческо развитие в материалите на XI (1976) и XII (1981) конгрес на БКП, на Националната партийна конференция (1978) и в други партийни и държавни документи.

ДЕМОКРАЦИЯ — 1) народовластие. 2) Държава, която се отличава с редица юридически признаци — признаване волята на мнозинството като източник на властта, признаване равноправието на гражданите и пр. 3) Термин, употребяван за други политически и социални институти (партийна д., производствена д.), за характеристика на обществени движения, политически курсове, идеи и др.

Д. като форма на политическа организация на обществото възниква и се развива под влиянието на класовата борба. В класовоантагонистичните формации д. съществува за представителите на господствуващата класа. Робовладелската д. се разпростира само върху свободните лица (не робите), при това фактическата власт принадлежи на най-богатите робовладелци. В периода на своя подем и борба против феодализма буржоазията издига искания за демократични свободи и за демократизация на държавния строй в съчетание със «свободата» на частната собственост. Като установява своя диктатура, буржоазията под натиска на масите изработва конституция, създава парламент и други представителни учреждения, въвежда всеобщо избирателно право и формални политически свободи. Провъзгласените формални политически права обаче не са гарантирани, възможностите на широките народни маси да се ползват от тях са орязани, а целият демократически държавен апарат е приспособен така, че да отстранява трудещите се от участие в политическия живот. Например според конституцията на САЩ милионите негри повече от сто години имат «права», но фактически са едно ограничавано и потискано население. Б у р ж о а з н а т а д е м о к р а ц и я, макар да е по-прогресивна в сравнение със средновековната, все пак не дава на народа главното — правото да решава коренните въпроси на икономическия и политическия живот. Империалистическата буржоазия в редица страни открито се отказва от всякакъв демократизъм и установява терористична диктатура (вж и *фашизъм*). Пролетариатът трябва да използва буржоазната д., завоюваните права и свободи, колкото и формални да са те, за постигане на крайната си цел — победата на социализма и комунизма.

Принципно нов, висш тип е с о ц и а л и с т и ч е с к а т а д., която е основана на пълното проявление на народовластие — ликвидирани са експлоататорските класи и експлоатацията на човек от човека, а средствата за производство са собственост на народа. Социалистическата д. се разпространява във всички области на обществения живот. Установява се равноправие на всички трудещи се, унищожават се социалният, националният и расовият гнет. В зависимост от конкретните исторически условия социалистическата д. се осъществява чрез различни държавни форми — съветска власт, *народна демокрация*. Основни етапи: пролетарска д. като форма на *диктатурата на пролетариата* в условията на преходния период от капитализма към социализма и общонародна д. в условията на развитото социалистическо общество и строителството на комунизма, когато държавата на диктатурата на пролетариата прераства в *общонародна държава*. В хода на строителството на комунизма д. се усъвършенствува, все по-голяма роля придобиват органите на общественото самоуправление.

Общите принципи на социалистическата д., формулирани в Програмата на БКП (1971) и юридически закрепени в Конституцията на НРБ (1971), са: народен *суверенитет*, активно участие на трудещите се в *со-*

циалното управление, единство на властта, ръководна роля на БКП, разширяване правата и свободите на гражданите и засилване на гаранциите им, *демократически централизъм*, социалистически демократизъм и социалистически *интернационализъм*. Представителната демокрация е народовластие, осъществявано чрез свободно избрани от трудещите се държавни представителни органи. Чрез формите на пряката демокрация трудещите се участвуват непосредствено в осъществяването на държавната власт.

ДЕМОНЕТИЗАЦИЯ — отнемане платежната сила на монетите. Извършва се с решение на държавната власт обикновено при изменение на паричната система (напр. при преминаване от сребърна към златна или при провеждане на парична реформа и смяна на паричните знаци, намиращи се в обръщение). В НРБ д. е извършвана при паричната реформа от 1952 и при обмяната на паричните знаци през 1962 във връзка с изменението на мащаба на цените.

«ДЕМОНЕТИЗАЦИЯ» НА ЗЛАТОТО — постепенен процес на изместване на златото като законно платежно средство в парично-кредитното обръщение при капитализма. Развива се главно под натиска на САЩ, които се стремят да установят хегемония на долара в световното капиталистическо стопанство и в световната валутна система. Опитите за преминаване към *«книжно злато»* като ликвидно средство, способно да укрепи изпадналата в криза световна капиталистическа валутна система, на практика се свеждат до отричане функцията на златото като световни пари.

ДЕМОНСТРАТИВЕН — подчертано изразèн, привличащ вниманието, предизвикателен (напр.: демонстративно поведение); пòказен, лъжлив, мним (напр.: демонстративен маньовър).

ДЕМОНСТРАЦИЯ — 1) показване пред всички, обясняване по нагледен начин на предмет, явление. 2) Шествие или митинг за масово изразяване на обществени настроения и политически възгледи (напр.: политическа д., празнична д. на трудещите се), на възмущение и гняв, на настойчиво искане (напр.: протестна д.). 3) Действие със заплашителен характер (д. на силата) на отделна страна, за да изрази собственото си отношение и да въздействува върху друга държава (напр. изпращане на бойни кораби на империалистическите държави към бреговете на друга страна за натиск върху правителството ѝ). Вж *«дипломация на канонерките»*. 4) Пòказно, лъжливо действие, за да се отклони вниманието от истинските намерения (напр. придвижване или действие на войските, флота, въздушните сили и други, за да се заблуди противникът и да се насочат силите му във второстепенно направление). 5) *прен.* Подчертано предизвикателно поведение.

ДЕМОРАЛИЗИРАНЕ (фр. от лат.: «липса на нравственост») — 1) развращаване, разлагане, морално покваряване. 2) Разслабване на дисциплината и активността; предизвикване на упадък на настроението, духа, дисциплината и боеспособността; обезсърчаване.

ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ (реприватизация) — възвръщане от държавата на национализирани имущества на предишните им собственици. Осъществява се от буржоазните правителства, когато връщането на предприятията на бившите им собственици е по-изгодно за монополи-

те, отколкото запазването на държавната собственост. Има за цел да укрепи частнокапиталистическия сектор и е форма за държавно финансиране на едрите монополи. Например в резултат на д. на стоманолеярните предприятия във Великобритания през 1953 собствениците получават преоборудвани за държавна сметка заводи.

Д. може да бъде **частична**, когато се разпродава част от акциите на държавни компании и държавната собственост се превръща в смесена държавно-частна собственост. Частична д. се извършва след Втората световна война и се практикува и сега в почти всички западноевропейски държави (Франция, ФРГ, Австрия, Италия). Разновидност на д. е продаването на ниски цени или предаването в експлоатация на монополите или на др. капиталисти на предприятия, построени за сметка на държавния бюджет (в САЩ, Великобритания).

Д. се извършва и в някои развиващи се страни след установяването в тях на реакционни режими, често под натиска на чуждестранния капитал.

ДЕНАЦИФИКАЦИЯ — система от мерки, насочени към ликвидиране остатъците от *нацизма* (фашизма) в политическия, икономическия и обществения живот на Германия след разгрома на хитлеристкия режим през Втората световна война 1939—1945. Решенията за д., приети на *Ялтенската конференция 1945* и *Потсдамската конференция 1945*, предвиждат ликвидиране на Националсоциалистическата партия и на всички фашистки организации, отстраняване на бившите членове на нацистката партия от обществено-политически длъжности, преустройство на образователната система и законодателството и осигуряване на демократични права и свободи. Д. се прилага последователно само в съветската окупационна зона и завършва към 1948. Управляващите кръгове на САЩ, Англия и Франция провалят осъществяването на д. в техните окупационни зони и съдействуват за възраждането на милитаризма и реваншизма във ФРГ.

ДЕНОМИНАЦИЯ — изменение на номиналната стойност на паричните знаци при парична реформа (обмяна на старите пари с нови в определено съотношение). Едновременно в същото съотношение се преизчисляват цените, тарифите, работната заплата и др. Извършва се главно при падане на курса на парите и служи за укрепване на паричното обръщение. В социалистическите страни може да бъде свързана с опростяване на разчетите.

ДЕНОНСИРАНЕ — заявление на една държава до друга за отказ от действуващ между тях договор.

ДЕПАРТАМЕНТ — 1) в някои страни отдел, подразделение в министерство, сенат и други висши държавни учреждения. 2) Във Франция: административно-териториална единица. 3) В САЩ и Швейцария: министерство (Държавният д. в САЩ — Министерство на външните работи).

ДЕПОЗИТ — 1) парична сума или ценни книжа, внесени в държавно или кредитно учреждение за обезпечение (напр. на предстоящо плащане) или за гарантиране на задължение с право на обратното им получаване; залог. 2) Парична сума или ценни книжа, внесени в кредитно учреждение за съхранение или съхранение и управление (инкасиране на купони, следене на тиражиране); *влог*.

ДЕПОЛИТИЗИРАНЕ (**деполитизация**) — твърдение в буржоазната социология: лишаване на

обществените явления от политическа основа, отстраняване на политиката от дейността на хората и международните организации, напр. научно-техническата революция води към «д.» на общественото управление. Чрез д. буржоазната пропаганда се стреми да замъгли съзнанието на хората, да им внуши ненавист към комунизма. Д. е типичен случай за насаждане на буржоазна идеология.

ДЕПОРТИ́РАНЕ — в буржоазните страни принудително изселване по решение на съд или по административен ред на лица, признати за «социално опасни», от тяхното постоянно местожителство в нови места с ограничена свобода на движение.

ДЕПРЕ́СИЯ — 1) потиснато душевно състояние; меланхолия. 2) Фаза от *капиталистическия цикъл* на възпроизводството, която настъпва непосредствено след *икономическа криза*. Характеризира се със застой в производството, безработица, ниска работна заплата и др. Натрупаните запаси от стоки отчасти се унищожават или се разпродават по намалени цени. Стремейки се да се приспособят към ниските цени, капиталистите масово преоборудват своите предприятия, с което се създават предпоставки за настъпване на фазата на оживление. С развитието на капитализма и изострянето на неговите противоречия в съвременните условия, когато цикълът придобива стагфлационен характер (вж *стагфлация*), се наблюдава удължаване на фазата на д., монополите се стремят да задържат цените на високо равнище и безработицата не намалява.

ДЕПУТА́Т (от къснолат. deputatus — «определен за изпращане») — лице, избрано от населението за член на централен или местен представителен орган. В НРБ членовете на Народното събрание се наричат *народни представители*, а на народните съвети — народни съветници.

ДЕПУТА́ЦИЯ — група упълномощени лица, избрани от организация или събрание за ходатайство пред по-висша инстанция, за запознаване с работата на някое учреждение, организация, предприятие; делегация.

ДЕСА́НТ (фр. от лат.: «слизане») — стоварване на специално подготвени войски на територия, заета от противника, за водене на бойни действия. По размер и цели д. биват: стратегически, оперативни и тактически; според начина, по който се прехвърлят войските — морски, въздушни (парашутни, кацане със самолети, смесени), танкови и комбинирани.

ДЕ́СНИ (д е с н и ц а) — 1) първоначално: депутатите от буржоазни, консервативни или реакционни партии, които заемат дясната страна на заседателната зала в парламента. 2) Лица или групировка с консервативни или реакционни обществено-политически възгледи, враждебни на прогреса и на демократичните преобразования (напр.: д. партии, д. елементи). Д е с е н у к л о н — консервативно направление в политическа партия или обществена организация, което застъпва контрареволюционни убеждения, подрива революционните позиции на пролетариата, води съглашателска политика по отношение на буржоазията и улеснява настъплението на капитала. Вж и *ревизионизъм, опортюнизъм* и *реформизъм*. Д е с е н о п о р т ю н и з ъ м — открито провеждане на буржоазната идеология и политика сред пролетариата.

ДЕ́СНИ СОЦИАЛИ́СТИ — реформистки дейци в социалдемократи-

ческите партии, проводници на буржоазното влияние в работническото движение. Наследници са на опортюнистическите лидери на *Втория интернационал*. Социална база на **д.** с. е т. нар. *работническа аристокрация*. Основа на цялата им политика, теория и практика е принципът за класово сътрудничество с буржоазията. Реакционната същност на д. с. се проявява най-ярко след Втората световна война, когато някои десни социалдемократически водачи преминават открито на позициите на империализма. Д. с. са противници на единството на работническата класа, отнасят се враждебно към СССР и другите социалистически страни. През 1947 те създават разколническия международен център *КОМИСКО*, преобразуван през 1951 в *Социалистически интернационал*. Вж и *опортюнизъм*, *ревизионизъм* и *реформизъм*.

ДЕСПО́Т — 1) в древна Гърция и в някои източни робовладелски монархии владетел с неограничена власт. 2) Във Византия: титла (със значение «господар»), давана отначало на императора, а по-късно на най-близкия му сродник или приближено лице; възприета и от южните славяни: в България през XIII — XIV в. — първото лице след царя. 3) *прен.* Самовластен управител, тиран.

ДЕСПОТИ́ЗЪМ — 1) система на държавно устройство, неограничена монархия, основана на пълен произвол на властта и пълно безправие на поданиците. 2) *прен.* Своеволно управление, произвол по отношение на подчинените.

ДЕСТАБИЛИЗИ́РАНЕ, дестабилизация (от лат. de — «отменяне», и stabilis — «устойчив», «постоянен», т. е. «против стабилизацията») — нарушаване на равновесието, създаване на неустойчиво положение. С термина «д.» се характеризира такава ситуация във вътрешното развитие на отделни страни или в рамките на даден регион, когато очевидно се очертава възможността за рязка промяна в обстановката поради промяна в съотношението на политическите сили или поради външно въздействие. Д. на обстановката в някои страни (по-специално в Чили през септември 1973) активно се осъществява от ЦРУ и други държавни учреждения на САЩ посредством икономически бойкот, организиране на терор против прогресивните политически дейци, подкупване на печата и други подривни действия. Все по-засилващите се дестабилизиращи действия на агресивните кръгове на империализма в САЩ и техните съюзници от НАТО са главен източник за изостряне на международното напрежение, за засилване на военната опасност. Социалистическите страни и цялото прогресивно човечество се обявяват твърдо против курса на милитаризъм и шовинизъм, следван от правителството на САЩ, застъпват се за мир, разведряване и стабилизиране в различните райони на света.

ДЕСЯ́ТЪК - основна форма на натуралната поземлена *рента* във феодалното общество, при която селяните се облагат с една десета част от земеделския добив, от домашните животни и др. В България се запазва известно време и след Освобождението (1878). Решението на правителството на Радославов да възстанови д. през 1899 предизвиква масови селски бунтове, т. н. селски бунтове против д.

ДЕТЕРМИНИ́ЗЪМ — философско учение за причинната обусловеност на всички явления в действителността върху основата на обективните

закономерности. Диалектическият материализъм стои на позициите на д.: материалният свят представлява закономерно движение на материята. Всички явления в природата и обществото, волята и постъпките на хората са детерминирани, т. е. предизвикани от определени причини. Д. непрекъснато се потвърждава от науката и практиката и има огромно значение за обществено-историческата дейност на хората. Марксизмът-ленинизмът обаче отхвърля метафизическото и фаталистическо схващане за д., което изключва случайността и отрича активната роля на хората в изменението на обществените строеве. Д. е противоположен на *индетерминизма*. Друга форма на отрицание на д. е *телеологията*.

ДЕТРОНАЦИЯ — 1) сваляне от престол на владетел (император, крал, цар и др.), патриарх, папа и др. 2) *прен.* Сваляне от пост.

ДЕФИЦИТ — 1) превишение на задълженията (плащанията, пасивите) над вземанията (постъпленията, активите), напр. външнотърговски д. 2) Липса, недостиг.

ДЕФЛАЦИЯ — изземване от обръщение на част от излишните пари, пуснати в период на *инфлация;* един от методите за преодоляване на инфлация. Д. често предшествува парична реформа. След Втората световна война приема формата преди всичко на **дефлационна политика** на капиталистическата държава, която има за цел да спре или да намали темповете на увеличаване на паричните маси и на цените на стоките. Осъществява се въз основа на допълнително данъчно облагане на трудещите се, намаляване на и без това мизерните разходи за образование, здравеопазване и социално осигуряване, задържане на работната заплата и др. мероприятия, които влошават положението на трудещите се и изострят класовата борба. Израз на дефлационна политика е и ограничаването на банковите кредитни вложения в икономиката на страната както чрез непосредствено намаляване на кредитите, така и с повишаване на лихвения процент.

ДЕХУМАНИЗАЦИЯ — термин в модернистичната естетика (вж *модернизъм*), който отразява идеалистическите възгледи на съвременното изкуство в капиталистическото общество; лишаване от всичко човешко (хуманно) и човечно; обезчовечаване. В съвременното буржоазно изкуство д. се характеризира с липса на позитивна програма, неприемане на съвременната действителност, отхвърляне на човешките чувства; човекът е показан като морален изрод, неспособен на нищо, озлобен самотник, който ненавижда всичко и всички. Д. отрича високата хуманна мисия на изкуството, проповядва «абсолютна свобода», която понякога се свежда до отхвърляне на общоприетите норми за човешка нравственост.

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ — 1) система на управление, при която местните органи получават някои от функциите на централната власт; разширяване на правата на по-низшите органи на управление. 2) Отслабване, намаляване на централизацията, премахване на зависимостта от централната власт.

ДЕШИФРИРАНЕ (фр.: «разгадаване») — разчитане, прочитане на текст, написан с шифър, условни знаци или тайно писмо; прочитане на стенографско писмо; разгадаване на неизвестни (неразчетени по-рано) или на малко известни писмени знаци (азбука, древна писменост).

ДЖАНА̀ (Джамахирия нюз ейджънси) — информационна агенция на Социалистическа народна либийска арабска джамахирия. Създадена през 1965 (до октомври 1977 се нарича Агенция за новини на арабската революция). Седалище в Триполи. Контролира се от революционни комитети. Предоставя вътрешна и задгранична информация за вестниците, радиото и телевизията, също и на правителствени учреждения и на либийските посолства в чужбина. Издава всекидневни и седмични бюлетини на арабски и на английски език. Предава информация за чужбина на арабски език.

ДЖЀНТЪЛМЕН — 1) човек, който принадлежи към висшите кръгове на буржоазиоаристократичното общество и е усвоил техните маниери и навици. 2) Във Великобритания и страните, в които се говори английски език: човек, който се отличава с благородство, порядъчност и великодушие (в духа на буржоазноаристократичния морал), който спазва точно приетите в буржоазното общество «светски» правила за поведение и така наречения добър тон. 3) *прен.* Коректен, изискан, вежлив, добре възпитан човек.

ДЖЀНТЪЛМЕНСКО СПОРАЗУМЀНИЕ (англ. gentleman's agreement) — вид международен *договор;* договореност (в международните политически отношения), приета без официални юридически формалности, в устна форма, при взаимно доверие между страните. Според международното право не се изисква задължителна писмена форма за международните договори и споразумения. И към писмените, и към устните договори и споразумения се прилага общоприетият в международното право принцип, според който договорите трябва да се спазват (лат.: pacta servanda sunt).

ДЖИ-А̀Й (англ. GI — съкращение от амер. government issue) — военнослужещ, войник от армията на САЩ.

ДЖИМКРОУЙЗЪМ — (от Jim Crow — оскърбително нарицателно название на негрите в САЩ) — система от расистки мероприятия, насочени към запазване на *сегрегацията* и *дискриминацията* на негърското население в САЩ по въпросите на труда, образованието, здравеопазването, политическите, (в това число избирателните) права и др. Създадена от управляващите кръгове в САЩ през последната третина на XIX и началото на XX в.

ДЖОН БУЛ (англ. John Bull) — шеговито-иронично събирателно название на Англия (Великобритания), на английската буржоазия и на користолюбивия алчен и упорит английски буржоа (в карикатурите бива изобразяван червенокос, широкоплещест, готов да се боксира). Прозвището възниква от името на главния герой в сатиричните памфлети (от 1712) против войната за испанското наследство, издадени като «История на Джон Бул» (1727) от придворния лекар на английската кралица Ана — публициста Джон Арбътнът (1667—1735). Допуска се също, че названието Дж. Б. иде от името на придворния органист на кралица Елизабет — Джон Бул, който според преданието е автор на английския химн «Боже, краля пази».

ДЗС — вж *държавно земеделско стопанство (ДЗС).*

ДИАЛЀКТИКА — учение за найобщите закони на развитието, за относителността на човешкото познание, което е отражение на вечно развиващата се материя. Д. е противоположна на *метафизиката* и

разглежда предметите и явленията всестранно, в тяхното единство и борба на противоположности, в движение и развитие, в конкретните исторически условия и във връзка с обществената практика. В историята на д. се обособяват няколко основни етапа: стихийна, наивна д. на древните мислители; д. на философите от епохата на Възраждането; идеалистическа д. на немската класическа философия; д. на руските революционни демократи от XIX в.; марксистко-ленинска материалистическа д. като най-висша форма на съвременна д.

Главна категория в материалистическата д. (вж *диалектически материализъм*) е *противоречието.* В нея се съдържа ключът към др. категории и принципи на диалектическото развитие: развитие чрез преминаване от количествени изменения в качествени (прекъсване на постепенността, скокове), отрицание на изходния момент в развитието и отрицание на отрицанието (повторение на по-висока основа някои страни на първоначалното състояние). Съзнателното прилагане на д. дава възможност правилно да се използват понятията, да се отчита взаимната връзка между явленията, тяхната противоречивост, изменчивост и възможност за преминаване на противоположностите една в друга.

ДИАЛЕКТЙЧЕСКИ МАТЕРИАЛЙЗЪМ — наука за най-общите закони на движението и развитието на природата, обществото и съзнанието; *философия* на *марксизма-ленинизма,* светоглед на работническата класа, философска основа на програмата, стратегията и тактиката на комунистическите партии. Възникването на д. м. е революционен преврат във философията. Най-важните принципи на д. м. са формулирани от К. Маркс и Ф. Енгелс (40-те години на XIX в.) върху основата на критиката на идеалистическата *диалектика* и съзерцателния *материализъм* и получават по-нататъшно развитие и обосноваване в трудовете на В. И. Ленин. Теоретико-философски предпоставки за изграждане на д. м. са Хегеловата диалектика и предшествуващият философски материализъм (по-специално на Л. Фойербах).

Д. м. е органическо единство на материализма и диалектиката. Крайъгълен камък в него е учението за материалността на света. В противоположност на *идеализма* д. м. поддържа, че всичко в света е движеща се в пространството и времето материя. На по-висока степен от развитието тя поражда съзнанието, в което се отразява материалният външен свят. Маркс и Енгелс разпространяват положенията на д. м. в обществения живот (вж *исторически материализъм*) и установяват, че както познанието на човека отразява съществуващата независимо от него природа, така и общественото познание на човека (разните възгледи и учения) отразяват икономическия строй на обществото.

Предметът на д. м., неговите принципи и закони се разкриват в категориите: качество и количество, противоречие, причинност, същност и явление, съдържание и форма, случайност и необходимост, възможност и действителност и др. Най-важен принцип на д. м. е единството на диалектиката, логиката и теорията на познанието, които отразяват единството на законите на битието и мисленето. Д. м. е мирогледна и методологическа основа на съвременната наука, на революционно-преобразяващата дейност на комунистическите партии. Д. м. непрекъснато се развива и обогатява в хода на научния и естественоисторическия прогрес.

ДИАЛО́Г — разговор между две или повече лица; *прен.* обсъждане на важни международни въпроси от ръководители на държави.

ДИВЕРСИФИКА́ЦИЯ — (от къснолат. diversificatio — «изменение», «разнообразие») — отказване от едностранчива специализация (вж *монокултура*), придаване на разностранен, комбиниран, многоотраслов характер на икономиката на страна, на район, на дейност на фирма или монопол и др. (напр.: д. на производството, д. на селското стопанство, д. на търговията, д. на енергийните източници и суровините). С отглеждането на нови селскостопански култури например се ликвидира едностранчивият характер на селскостопанското производство.

ДИВЕРСИФИКА́ЦИЯ НА ПРОИЗВО́ДСТВОТО — разширяване номенклатурата на стоките, произвеждани от отделните капиталистически предприятия и обединения. В зависимост от конюнктурата монополите развиват едни или др. вид производство. Така те се превръщат в многостранни сложни комплекси (вж *конгломерат*), които включват различни предприятия, комбинати и фирми, несвързани помежду си технологически. Това им дава възможност до известна степен да компенсират загубите или намаляването на печалбите от едни производства за сметка на други. Д. п. е качествено ново явление (от средата на 50-те години) в икономиката на развитите капиталистически страни, свързано със засилената неустойчивост на тяхното стопанство. Съществено влияние върху д. п. оказва милитаризацията на икономиката. Д. п. е своеобразна форма, чрез която едрите монополи се приспособяват към съвременните условия на конюнктурата и цикличното развитие. Обуславя по-нататъшното изостряне на конкурентната борба, на борбата за сфери на приложение на капитала.

ДИВЕ́РСИЯ — 1) дейност, насочена против икономическата и военната мощ на държава. Изразява се в разрушаване или повреждане на предприятия, превозни средства, минни съоръжения и др. 2) Военна операция за отклонение вниманието на неприятеля от центъра на военните действия. Вж *идеологическа диверсия.*

ДИВИДЕ́НТ — част от печалбата на *акционерно дружество,* която периодично се получава от собствениците на *акции.* Размерът на д. зависи от чистата печалба на дружеството и от броя на пуснатите акции. Колкото повече растат д. на капиталистите, толкова по-ярко се разкрива паразитната същност на буржоазното общество.

ДИЗАЙН (промишлена естетика) — проектантска дейност за определяне външните особености на предметите, произвеждани по промишлен начин. Под «външни особености» се разбира целият комплекс от връзки между изделие и потребител и между изделие и заобикаляща го среда. Д. съдейства за създаване в рамките на един оптимален асортимент такива промишлени изделия, които да притежават най-високи потребителски качества. Това определя изключителното му значение за техническия прогрес и икономиката. Дизайнерът използва резултатите от редица нови научни дисциплини: ергономия, инженерна психология, трудова психология, физиология на труда, колористика, социология, социална психология и др. Той проектира във всички сфери на промишленото производство: от формите на произвежданите изделия и на машините, които ги произвеждат, до превозните средства и це-

лия интериор, в който човек работи, живее и почива.

ДИКСИКРА́ТИ — ултрадясна групировка на най-реакционните дейци на Демократическата партия в САЩ. Д. са привърженици на *расизма*, на най-грубите форми на расова *дискриминация*.

ДИКТА́Т — 1) налагане на неравноправни договори и споразумения от страна на силна империалистическа държава на друга, по-слаба държава, чрез политически и икономически натиск или военна заплаха (напр. САЩ водят политика на д. спрямо редица латиноамерикански страни). 2) *прен.* Наложено мнение, наложено желание; налагане, принуда.

ДИКТА́ТОР (от лат.: «диктувам», «предписвам») — 1) в древния Рим в периода на републиката (V в. — втората половина на I в. пр. н. е.): извънредно длъжностно лице (магистрат), което разполага с неограничена власт и осъществява едноличио управление. Назначава се по решение на сената до 6 месеца при извънредни случаи на голяма опасност за държавата (вътрешни безредици, военна заплаха и др.). 2) Управител на държава без ограничена власт; пълновластен господар. 3) *прен.* Властен и деспотичен човек; насилник.

ДИКТАТУ́РА — 1) неограничена с нищо власт, която се опира на сила и насилие; власт на диктатор. 2) Времето, през което управлява един диктатор. 3) Политическо господство на дадена класа.

ДИКТАТУ́РА НА ПРОЛЕТАРИА́ТА — политическа власт на работническата класа под ръководството на нейната марксистка партия, осъществявана при траен съюз с всички трудещи се. Установява се в резултат от *социалистическата революция* и има за цел построяването на социализма и преминаването на обществото към строителство на комунизма. Учението за д. п. е главното в *марксизма-ленинизма*. В. И. Ленин изтъква, че признаването на д. п. е водоразделът между революционния марксизъм и опортюнизма. Тя е една от главните закономерности, валидни за всички страни, тръгнали по пътя на социалистическата революция и строителството на социализма. Първият опит да се установи д. п. е Парижката комуна от 1871. Д. п. се създава и утвърждава за първи път в Русия с победата на Великата октомврийска социалистическа революция 1917, а след Втората световна война — и в редица страни от Европа, Азия и Америка (Куба). Исторически форми на утвърдила се д. п.: съветска власт и *народна демокрация*.

Главни задачи на д. п.: унищожаване на експлоатацията на човек от човека, на социалния и националния гнет, организиране на строителството на новото, социалистическото, общество, възпитаване на трудещите се в духа на принципите на социализма и комунизма. Д. п. според Ленин е упорита борба, кървава и безкръвна, насилствена и мирна, военна и стопанска, педагогическа и административна, против силите на традициите на старото общество. Д. п. е най-демократичната власт. Тя предоставя на мнозинството от народа (работници, селяни, трудова интелигенция) всички условия за активно участие в обществено-политическия, икономическия и културния живот на обществото. Въплъщава се в демократична система на политически и обществени организации — държавни органи, политически партии на трудещите се, профсъюзи, младежки, кооперативни и др. организации.

Ръководната и направляваща сила в тази система е марксистко-ленинската партия. С построяването и понататъшното развитие на зрялото социалистическо общество д. п. изчерпва своите исторически задачи и престава да бъде необходима от гледна точка на вътрешното развитие на дадена страна. Държавата на д. п. прераства в *общонародна държава*.

В България д. п. се установява на 9 септември 1944 под формата на народна демокрация и се утвърждава в хода на социалистическата революция. Наред с общите принципи д. п. в България има особености, които се определят от националните, икономическите, политическите, културните, международните и др. условия на революционния процес в страната. Обективните условия, които водят до прерастването на държавата на д. п. в общонародна държава, налагат да се изгради материално-техническата база на социалистическото общество, да се усъвършенствуват социалистическите обществени отношения, да се развива социалистическата демокрация, да се издигат материалното и културното равнище на трудещите се.

ДИЛЕ́МА — 1) съждение или умозаключение, съдържащо две взаимно изключващи се положения (А е или В, или С); възможността за трето положение е изключена. Логическата форма на д. намира приложение в споровете и дискусиите. 2) Съвкупност от обстоятелства (условия), при които се налага да се направи избор между две различни решения (вж *алтернатива*).

ДИ́ЛЕРИ (арбитражисти, камбиалисти) — специализирани представители на банките и борсите, упълномощени да извършват арбитражни валутни операции на валутните пазари.

ДИМИ́ТРОВСКА ПИОНЕ́РСКА ОРГАНИЗА́ЦИЯ «СЕПТЕМВРИ́ЙЧЕ» — масова патриотична организация на децата и юношите в България, основана на 23 септември 1944 под ръководството на БКП. Отначало се нарича Организация «Септемврийче»; след смъртта на Георги Димитров (2 юли 1949) приема името Димитровска п. о. «С.» Дейността ѝ се ръководи от ДКМС.

Заедно с училището Д. п. о. «С.» възпитава пионерите в дух на вярност към социалистическата родина, към БКП и делото на комунизма, към СССР и пролетарския интернационализъм. Тя привлича пионерите към участие в обществения живот, спомага за създаване у тях на правилно отношение към труда и ученето, помага им да израснат като достойни членове на Комсомола и активни строители на комунистическото общество.

ДИМИ́ТРОВСКИ КОМУНИСТИ́ЧЕСКИ МЛАДЕ́ЖКИ СЪЮЗ (ДКМС) — масова самодейна обществено-политическа организация на българската младеж, пръв помощник на БКП в борбата за комунистическо възпитание на младежта, в изграждането на развитото социалистическо общество и в защитата на неговите завоевания; резерв на партията и активен участник в целокупния живот на страната. Работи под ръководството на БКП. Главна задача на ДКМС е да съдействува за формиране на марксистко-ленински мироглед у младежта, да я възпитава в дух на патриотизъм и социалистически *интернационализъм*.

ДКМС води началото си от създадения през 1912 *Съюз на работническата социалдемократическа младеж (СРСДМ)*. Приемник и про-

дължител е на революционните традиции на *Българския комунистически младежки съюз (БКМС)*, *Работническия младежки съюз (РМС)* и *Българския общ народен студентски съюз (БОНСС)*.

След 9 септември 1944 по указание на партията РМС подема борба за изграждане на единен съюз на българската народна младеж. Чрез *Комитетите на демократичната младеж (КДМ)* РМС установява тясна връзка с младежките организации — ЗМС, ССМ и НМС «Звено», създадени към партиите на ОФ. През декември 1947 на учредителен конгрес се създава Съюз на народната младеж (СНМ), наречен след смъртта на Георги Димитров (2 юли 1949) Димитровски съюз на народната младеж (ДСНМ). На своя четвърти конгрес (1958) съюзът се преименува Димитровски комунистически младежки съюз (ДКМС).

ДКМС взема дейно участие в държавния, стопанския, културния и обществено-политическия живот в страната. Осъществява непосредственото ръководство над *Димитровската пионерска организация «Септемврийче»*. Участвува активно в дейността на *Световната федерация на демократичната младеж (СФДМ)*. Поддържа връзки с ВЛКСМ и с над 200 комунистически, прогресивни и демократични младежки и студентски организации от различни страни.

ДИНА́СТИЯ — 1) последователно наследяване на трона по права или съребрена линия на монарси от един и същи род (напр. Бурбоните във Франция, Романовци в Русия и др.). Д. възникват в древните робовладелчески монархии (Египет, Вавилония, Китай и др.) и са се запазили до наши дни в някои буржоазни държави (Великобритания, Белгия и др.). 2) *прен.* Представители на няколко поколения от едно семейство с традиции в някаква професия и получили известност в тази дейност (напр.: работническа д., циркова д. и др.).

ДИПЛОМА́Т — 1) длъжностно лице от ведомството на външните работи, упълномощено за връзка и преговори с представители на чужда държава. 2) *прен.* Изкусен и ловък човек в отношенията си с други хора, уреждащ умело своите и обществените работи; опитен, умел човек.

ДИПЛОМАТИ́ЧЕСКИ КУРИЕ́Р — длъжностно лице, което пренася дипломатическа поща. Ползва се с дипломатическа неприкосновеност (вж *имунитет дипломатически*).

ДИПЛОМАТИ́ЧЕСКИ РА́НГОВЕ И КЛАСОВЕ́ — установени степени на дипломатически представители. Виенската конвенция за дипломатическите отношения (1961) определи три класа: клас на посланиците и нунциите (папски представители); клас на пълномощните министри и интернунциите; клас на временно управляващите. Класът, към който трябва да принадлежат дипломатическите представители, се определя по споразумение между държавите. Поначало класът на дипломатическия представител съвпада с неговия ранг, но класът се определя от международното право, а ранговете се регулират от вътрешнодържавното право на всяка държава.

ДИПЛОМАТИ́ЧЕСКО ПРЕДСТА́ВИТЕЛСТВО — орган на една държава, намиращ се постоянно на територията на друга държава, чрез който се осъществяват официалните отношения между двете държави. Бива посолство или легация. Основната задача на д. п. е да поддържа и да укрепва официалните политически, икономически, култур-

ни и други отношения между страната, която представлява, и страната, където пребивава, да представлява и защищава интересите и правата на своята страна и на нейните граждани и да осведомява своето правителство за политическия, икономическия и културния живот. Дипломатическият персонал се ползва с дипломатически имунитет (вж *имунитет дипломатически*). Дипломатическите привилегии са свързани с представителния характер на службата, изразен с право на герб, знаме, носене на дипломатическа форма и др. НРБ поддържа дипломатически отношения с около 118 страни (1983).

ДИПЛОМАТИ́ЧЕСКО ТЯ́ЛО — всички дипломатически представители, акредитирани (вж *акредитиране*) в дадена държава. Възглавяват се от *доайен*. В д. т. се включват и другите членове на дипломатическото представителство (съветници, секретари, аташета и др.).

ДИПЛОМА́ЦИЯ — 1) наука за отношенията между държави и държавни представители. 2) Съвкупност от методи, средства, действия и правни форми, с които си служат държавните органи и техните представители при осъществяването на външната политика на държавата. 3) *прен.* Изкуство да се постигнат цели чрез методи, присъщи на дипломата; хитруване, хитрост, ловкост, уклончивост в отговорите и отношенията, тънка пресметливост и умение за държане с хората.

ДИПЛОМА́ЦИЯ НА ДО́ЛАРА — вж *«доларова дипломация»*.

«ДИПЛОМА́ЦИЯ НА КАНОНЕ́РКИТЕ» — един от методите на агресивната политика на империалистическите държави, които използват въоръжени сили (в частност — военни кораби) за груба намеса във вътрешните работи на по-слаби страни. Названието «д. к.» произлиза от широкото приложение при осъществяването на тази политика на корабите-канонерки. В съвременните условия империалистическите държави, предимно САЩ, продължават да използват «д. к.», като за целта насочват своите военноморски сили (в това число самолетоносачи, атомни подводници ракетоносачи и др.) към бреговете на страни, спрямо които смятат да упражнят натиск.

«ДИПЛОМА́ЦИЯ НА СОВА́ЛКАТА» — название на политиката на САЩ, свързана с многобройните обиколки (оттук названието) на държавния секретар и други сътрудници на правителството на САЩ в страни от Близкия изток. Чрез «д.с.» САЩ се стремят да затвърдят позициите си в този район на света.

ДИРЕКТИ́ВА (лат. directio — «направление») — общо ръководно указание, насока на действие, давана от по-горна инстанция (орган, ръководител) на по-долустоящ орган (подчинен, изпълнител). Директивите за развитието на народното стопанство са политически и научнообосновани указания, с които се поставят задачите за бъдещото развитие на социалистическото общество и се посочват най-важните мероприятия за тяхното постигане. Д. за развитието на НР България се предоставят за общонародно обсъждане и се приемат от конгресите на БКП.

ДИСИДЕ́НТ (лат.: «несъгласен») — 1) в западноевропейските държави през средните векове: «отстъпник» от католицизма, когото църквата смята за еретик; от времето на реформацията — вярващ християнин, който не се придържа към господстващото в една страна вероизпове-

дание (католическо или протестантско). 2) Отстъпник от вяра, вероотстъпник. 3) *прен.* Термин в буржоазната пропаганда за означаване на лице (съветски граждани или граждани от друга социалистическа страна), което с изказвания и постъпки се противопоставя на социалистическия обществен строй, нарушава законите и тъй като не получава опора в собствената си страна, се обръща за подкрепа към империалистическите центрове за пропаганда и шпионаж.

ДИСКО́НТНА ПОЛИТИ́КА — съвкупност от мероприятия за регулиране на сконтовия процент. Капиталистическите държави провеждат определена д. п., която се изразява в повишаване или понижаване на сконтовите проценти с цел да се въздейства върху търсенето и предлагането на заемни капитали, върху състоянието на платежния баланс и валутните курсове. Когато централните емисионни банки са заинтересовани от увеличаване търсенето на кредит, те понижават сконтовия процент (кредитна експанзия) и обратно — ако се стремят да ограничават търсенето на кредит, повишават процента (кредитна рестрикция). Размерите на търсенето на кредит обаче се определят не толкова от равнището на заемния процент. Тук основно влияние оказват нормата на печалбата и общото състояние на капиталистическото възпроизводство. В периоди на дефицит в платежния баланс емисионните банки повишават сконтовия процент. Това стимулира притока на чуждестранен капитал в дадена страна и съдействува за подобряване на платежния баланс и повишаване на *валутния курс.* Въпреки че чрез д. п. се оказва известно влияние върху движението на валутните курсове и *кредита,* тази политика не е в състояние да преодолее стихийното развитие на капиталистическата икономика, която в крайна сметка определя това движение.

ДИСКРЕДИТИ́РАНЕ — подриване на доверието към някого, рушене на авторитета, престижа, влиянието на някого.

ДИСКРИМИНА́ЦИЯ (лат. discriminatio — «разделяне») — ограничаване или лишаване от права на определена категория граждани по признак на расова или национална принадлежност, имуществено положение, политически и религиозни убеждения, пол и др. В капиталистическите страни особено разпространена е расовата д., основана на човеконенавистническите «теории» за «висши» и «непълноценни» раси. Расовата д. открито се провежда от САЩ по отношение на негрите и индианците, в ЮАР — спрямо коренното африканско население и преселниците-азиатци. В буржоазното общество широко се прилагат и такива форми на д. като по-ниско заплащане на женския труд, лишаване от избирателни права (политическа д.) и пр.

Д. в международните отношения — ограничаване правата на някоя държава или на нейните граждани в сравнение с правата, с които се ползват други държави или техните граждани. През 1965 Общото събрание на ООН приема Конвенция за ликвидиране на всички форми на расова д. НРБ участвува в конвенцията. (Вж и *расизъм, геноцид* и *сегрегация.*)

ДИСКУ́СИЯ (лат.: «разглеждане, «изследване») — спор, обсъждане на някакъв спорен въпрос (проблем) на събрание, в печата, за да се реши правилно.

ДИСПРОПО́РЦИЯ — липса на съответствие в отделните части; несъразмерност. Икономическа диспропорция — несъответствие в обективно необходимите съотношения между развитието и производството на отделни отрасли и елементи на производството, както и между стадиите на възпроизводствения процес в даден момент от неговото развитие. Д. са постоянен и неизбежен спътник на капиталистическото общество. Обуславят се от частната собственост върху средствата за производство и са прояви на основното противоречие на капитализма — между обществения характер на производството и частнокапиталистическата форма на присвояване. Д. могат да възникнат и в социалистическите страни поради недостатъци в планирането, несъответствие между достигнатото равнище на потребителското търсене и производството, стихийни бедствия, усложнения на международната обстановка и др. Те се преодоляват по планов път чрез използване на материални, трудови и финансови ресурси.

ДИСЦИПЛИ́НА — 1) задължително спазване на строго установен ред (предвиден с устав, правилник и др.) от всички членове на определен колектив (напр.: военна д., трудова д., финансова д.), последователност, навик за твърдо определен ред. Обществена дисциплина — определено поведение на хората в съответствие с установени правни норми и морал или с изискванията на определена организация. Тя е задължително условие за нормално съществуване на обществото, чрез нея се осигурява колективната дейност и функционирането на социалните организации. Държавна дисциплина — точно съблюдаване от всички организации и граждани на установения от социалистическата държава ред за дейност на държавните органи, предприятия и учреждения при изпълнение на възложените им държавни задължения, твърдо спазване на законността, плановите задачи, договорните задължения. Основава се на висока съзнателност на широките трудови маси. Партийна дисциплина — задължително условие за организираността и боеспособността на марксистко-ленинската партия, решаващо условие за изпълняване от комунистите и партийните организации на изискванията на Програмата, Устава, решенията на партийните органи и партийния морал; организационна основа на пролетарската партия от нов тип, тясно свързана с ръководния организационен принцип за демократически централизъм. Трудова дисциплина — осъзната форма на поведение на трудещите се в социалистическите предприятия и стопански организации, спазване на установения в предприятието и неговите поделения и съответствуващ на закона трудов режим. Производствената дисциплина изисква срочно изпълнение на плановите задачи, равномерност и ритмичност в производството, стопанско отношение към машини, апарати, инструменти и суровини, материали, гориво и други, спазване на правилата за безопасност и т. н. Технологичната дисциплина изисква точно спазване на предписаните в технологичната документация последователност на работа и режим на обработка. Военна дисциплина — строго и точно спазване от всички военнослужещи на реда и правилата, установени със закон и военни устави. Присъща е на всички армии, но в различните страни се определя от социалната природа на обществото и от държавния строй. В капиталистическите държави се из-

гражда върху усилията за класово подчинение и принуда, страх от наказание, идеологическа заблуда. В социалистическите армии д. се основава на висока политическа съзнателност на бойците и командирите, на дълбоко убеждение за патриотичен и воински дълг, на лична отговорност за защита на социалистическата родина. 2) *прен.* Строгост. 3) Отрасъл на научното знание, отделен клон от науката; учебен предмет. 4) Отделен вид спорт.

ДИФАМА́ЦИЯ — публикуване (в печата, радиото и другаде) на сведения, предимно лъжливи, които опозоряват лице или учреждение; дискредитиране. Практикува се наширoко в буржоазните средства за масова информация.

ДИФЕРЕНЦИА́ЦИЯ (фр. от лат.: «различие») — разделяне, разчленяване, разслояване на цялото на различни части, форми и степени по известни разлики. Социална диференциация — разчленяване на социална цялост или нейни части на взаимно свързани елементи. Д. в обществото е предизвикана от развитието на обществената структура (възникване и формиране на класи, социални слоеве и групи, отделяне на различни обществени сфери — производство, наука и други, д. в класите и обществените сфери). Диференциация на науките — тенденция в развитието на науката за разделяне на научните отрасли и направления на по-тесни и специални направления, основани на разделянето на обектите и изследователските методи.

ДИФУ́ЗИЯ НА СОБСТВЕНОСТТА́ — вж *«демократизация на капитала»*.

ДКМС — вж *Димитровски комунистически младежки съюз.*

ДОАЙЕ́Н (фр. от лат. decanus — «десетник») — 1) лице, възглавяващо *дипломатическото тяло* в дадена страна. Д. е дипломатически представител с най-висок ранг и с най-дълго пребиваване в съответна столица. Съществува обичайна практика д. по споразумение с шефовете на всички дипломатически представителства в страната да ги представя по установен протокол — прави изказвания, поднася приветствия, съболезнования и други. 2) Декан на факултет в някои страни. 3) *прен.* Пръв по служба, по възраст и т. н.

ДОБРИ́ УСЛУ́ГИ — способ за мирно уреждане на международни спорове. Държава или международна организация по свой почин или по покана на спорещите страни спомагат да се пристъпи към разрешаване на спора между тях чрез преговори. През 1953 към ООН беше учреден Комитет за д. у., на който беше възложено да изясни възможностите за постигане на споразумение за приемане на нови членове на ООН.

ДОБРОВО́ЛНИ О́ТРЕДИ НА ТРУ́ДЕЩИТЕ СЕ — обществени органи в НРБ, които съдействуват на съответните държавни органи за опазване на обществения ред, сигурността на страната и държавните граници. Съдействуват и за защита на правата и законните интереси на гражданите, за опазване на социалистическата собственост, в борбата с престъпленията и другите правонарушения и противообществени прояви, за осигуряване на безопасността в движението по пътищата, за опазване на природната среда и за възпитание на гражданите на социалистическия обществен правов ред и правилата на социалистическия морал. Създават се с постановление на Министерския съвет през 1960. Д. о. т. се изграждат по инициатива на трудещите се на териториален или произ-

водствен принцип. Отрядниците изпълняват задълженията си на обществени начала, доброволно, в извънработно време. Държавните и обществените органи оказват съдействие на д. о. т. при изпълнение на задачите им.

ДОБРУДЖАНСКА РЕВОЛЮЦИО̀ННА ОРГАНИЗА̀ЦИЯ (ДРО) — масова революционна националноосвободителна организация на българското население от Добруджа. Дейността ѝ се ръководи от БКП, Румънската КП и *Балканската комунистическа федерация (БКФ)*. Основана през 1925 във Виена на нелегална конференция на добруджански революционни дейци. Поставя си за цел освобождението на Добруджа от румънско иго. Групи и организации на ДРО са изградени в повечето селища на Добруджа, в по-големите бежански средища в България, както и в Берлин, Москва, Цариград, Марсилия, Грац и др. От 1936 ДРО участвува активно в движението за изграждане на единен антифашистки фронт в Румъния и в България. През 1938—1939 насочва усилията си за възвръщане на Добруджа към България по мирен път. ДРО прекратява дейността си през 1940, когато по силата на Крайовския договор Южна Добруджа е върната на България. Повечето от кадрите ѝ се вливат в БКП.

С цялостната си дейност ДРО защищава коренните интереси на българското добруджанско население в борбата му срещу грабителската и денационализаторска политика на румънската олигархия и срещу фашистките сили в Румъния и България.

ДО̀ГМА — абстрактно, откъснато от живота положение, което се приема за истина без критическа проверка, на основата на религиозна вяра или на сляпо подчинение на нечий авторитет; неизменна формула, която погрешно се смята за истина във всички времена и условия. Вж и *догматизъм*.

ДОГМАТЍЗЪМ — неизменен, постоянен подход при решаване на различни въпроси независимо от условията, мястото и времето поради мислене с неизменни, закостенели положения и изводи; боравене с догми и с готови формули. Д. се характеризира с превръщане на относителните истини в абсолютни и вечни, със сляпо доверие към авторитетите, с безкритична привързаност към учение или морал. Д. се проявява и във всекидневния живот, и в политиката, когато се правят опити да се решават конкретни нови задачи по дадени веднъж завинаги рецепти. Правилното само̀ по себе си учение може да се превърне в догма, ако се третира като нещо завършено и неразвиващо се. Д. е свойствен за всяка религия, за всяка теоретична система, която защищава старото, отживялото, реакционното и се бори против новото, против развиващото се и прогресивното. Д. сковава ума и научната мисъл, спъва творческата дейност на ученията.

Догматизмът в работническото движение е разновидност на десния опортюнизъм, теоретична основа на *сектантството*, води до отказване от марксизма-ленинизма и до ревизиране на революционната му творческа същност (вж *ревизионизъм*). Характеризира се с откъсване на теорията от живота, игнорира важни тенденции и черти на революционното работническо движение, специфични за отделни периоди, условия и страни. В съвременните условия д. лишава революционните партии от способността да развиват марксистко-ленинската теория върху основата на научния анализ и на новия придобит опит и творчески да я прила-

гат в сложната, многообразна и непрекъснато променяща се конкретна историческа обстановка в интерес на победата на работническата класа; изолира комунистите от широките трудещи се маси, обрича ги на пасивно очакване, откъсва партията от масите, от техния реален жизиен опит, спъва развитието на международното комунистическо движение.

Марксизмът-ленинизмът е несъвместим с д. Отделни формули и изводи на марксизма се изменят с времето, заменят се с нови, съответствуващи на новите исторически задачи. Комунистическите и работническите партии, верни на революционното учение, водят последователна непримирима война против д. в теорията и практиката на революционната борба, на социалистическото строителство.

ДО́ГОВОР — споразумение между две или повече лица, за да се създаде, измени или прекрати една правна връзка (покупко-продажба, наем, заем и др.) между тях. **Договор международен** — споразумение между две или няколко държави за регламентиране на техните права и задължения в политическо, икономическо и друго отношение. В съвременните международни отношения д. все повече измества обичая и е най-важният източник на международното право. Д. се наричат: пактове, трактати, споразумения, конвенции, протоколи, декларации и др. В д. има обикновено преамбюл — увод, съдържащ изброяване на страните, целите и мотивите, диспозитивна част — конкретните разпоредби, и заключителна част, която съдържа възможностите за *денонсиране*, редът за *ратификация* и влизане в сила, времетраене и др. Д. влиза в сила при подписването му или след утвърждаването му от правителството, от отделен министър, от специално ведомство. За по-важни (политически, военни, търговски, финансови и др.) д. се изисква утвърждаване от висш държавен орган — парламент, държавен съвет, президент и др.

ДО́ГОВОРИ ЗА ДРУ́ЖБА, СЪТРУ́ДНИЧЕСТВО И ВЗА́ЙМНА ПО́МОЩ — международноправни и политически документи, сключени между НРБ и другите социалистически страни. Договорите предвиждат съгласно с принципите на социалистическия интернационализъм братските страни да укрепват дружбата между народите си, да съдействуват за укрепване на силата и сплотеността на страните от социалистическата общност, като спазват задълженията си, предвидени във *Варшавския договор 1955*, да се придържат към политиката на мирно съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй, да съдействуват на делото на мира и сигурността в Европа и целия свят. Страните се задължават да развиват и укрепват взаимноизгодното икономическо и научно-техническо сътрудничество, да координират своите народностопански планове, да разширят специализацията и коопериранeто на производството в рамките на СИВ, да задълбочат сътрудничеството си в областта на науката, образованието, културата, здравеопазването, изкуството и др., да си оказват военна и всякаква друга помощ при нападение спрямо една от тях.

Още в първите години след Втората световна война са сключени такива договори между социалистическите страни. Тъй като двадесетгодишният срок, за който бяха сключени, изтече, през 60-те и 70-те години те са заменени с нови договори. НРБ има двустранни Д. д. с. в. п. със СССР, ГДР, МНР, ПНР, СРР, УНР и ЧССР. Срокът им е в сила за 20 години.

ДО̀ЙЧЕ ВЀЛЕ (нем. Deutsche Welle —«Немска вълна») — радиостанция във Федерална република Германия. Седалище в Кьолн. Основана през 1953. Води активна идеологическа диверсия на международния империализъм против социалистическите страни.

ДОКТРѝНА — учение, научна или философска теория, система от възгледи, ръководна политическа програма (напр.: военна д., политическа д.). Така *доктрината «Труман»* (1947) слага начало на политиката на «студената война», която става официален външнополитически курс на САЩ след Втората световна война.

ДОКТРѝНА «А̀ЙЗЕНХАУЕР—ДЪ̀ЛЕС» — външнополитическа програма на САЩ за настъпление в Близкия и Средния изток, изложена от президента Д. Айзенхауер в послание до Конгреса от 15 януари 1957; официално провъзгласена на 9 март 1957. Активна роля в разработването ѝ играе държавният секретар на САЩ Д. Ф. Дълес. С д. «А.—Д.» се цели да се възстанови колониалният ред след поражението на англо-френско-израелската агресия в Египет (1956) и да се укрепят позициите на САЩ в този район.

Д. «А.—Д.» предоставя на американския президент правото да използва по свое усмотрение въоръжените сили на САЩ в този район и предвижда да се оказва на държавите от Близкия и Средния изток «помощ» срещу «агресията от страна на която и да е държава, контролирана от международния комунизъм». По същество д. «А.—Д.» представлява програма за американската колониална експанзия в Близкия и Средния изток и за разширяването на системата от империалистически блокове (НАТО, СЕАТО, СЕНТО), служи като инструмент срещу националноосвободителното движение, главно на арабските народи. Тя е средство за присвояване на нефтоносните райони от американските монополи.

Пряк резултат на д. «А.—Д.» са серията империалистически заговори срещу Сирия, агресивните действия на САЩ в Ливан, откритата поддръжка на израелската агресия против арабските страни и пр.

ДОКТРѝНА «ДЖО̀НСЪН» — вж *«Тихоокеанска доктрина» на САЩ*.

ДОКТРѝНА «КА̀РТЪР» — военнополитическа и идеологическа стратегия на правителството на американския президент Дж. Картър, чийто замисъл е превръщането на САЩ в политически и морален лидер на съвременния свят. Неин идеолог е Збигнев Бжежински, съветник на президента по въпросите на националната сигурност. В политически план д. «К.» цели да интегрира още по-плътно развитите капиталистически страни, да запази «третия свят» в орбитата на капитализма и чрез някои отстъпки на националноосвободителното движение, и чрез откъсването му от влиянието на социалистическите страни. В икономически план д. «К.» е линия за запазване и умножаване на американската икономическа мощ. В идеологически план д. «К.» е линия на гъвкаво и маскирано противопоставяне на реалния социализъм и марксизма-ленинизма. В организирането на идеологическата борба против реалния социализъм екипът Картър—Бжежински залага извънредно много на спекулирането с проблемите на хуманизма, демокрацията и свободата с цел да се дискредитират социалистическите страни като недемократични и «затворени общества». Главната цел на стратегията на д. «К.» е да се разбие единството на комунистическите партии, на социалистическите страни и по-специално да

се противопостави КПСС на останалите компартии, СССР — на другите социалистически страни, тъй като главното препятствие на САЩ към световно господство е реалният социализъм. Д. «К.» е съвременен вариант на *доктрината «Монро»*.

ДОКТРИ́НА «МОНРО́» — външнополитическа програма на САЩ, провъзгласена под формата на послание на президента Дж. Монро до Конгреса на 2 декември 1823. Насочена е против по-нататъшната колонизация на американския континент от европейските държави; издига лозунга «Америка за американците». Посланието обаче свързва увеличаването на мощта и благосъстоянието на САЩ с «преимуществените права» на Щатите по отношение на американския континент, което свидетелствува за експанзионистичните им стремежи към страните от Латинска Америка. В края на XIX и особено през XX в. д. «М.» фактически се превръща в дипломатическо оръжие за експанзия в латиноамериканските държави. Лозунгът «Америка за американците» вече се тълкува като «Латинска Америка за САЩ».

След Втората световна война д. «М.» придобива особено реакционен и агресивен характер. Неин съвременен вариант е *доктрината «Картър»*, която разглежда като жизненоважни за интересите на САЩ райони не само американския континент, но също така Европа и Далечния и Близкия изток.

ДОКТРИ́НА «НИ́КСЪН» — вж *«Гуамска доктрина» на САЩ*.

ДОКТРИ́НА «ТРУ́МАН» — външнополитическа империалистическа програма на САЩ, изложена от президента Х. Труман на 12 март 1947 в послание до Конгреса. Позовавайки се на т. нар. «комунистическа опасност», надвиснала уж над Гърция и Турция, Труман призовава Конгреса в интерес на «националната сигурност на САЩ» срочно да отпусне 400 млн. долара за оказване помощ на гръцкото и турското правителство. За контрол при използването на тези средства предлага да се изпратят в Гърция и Турция официални американски мисии с широки пълномощия. Чрез д. «Т.» САЩ получават възможност да се намесват във вътрешните работи на Гърция и Турция, да използват техните територии за военностратегически плацдарм и като изходни позиции за проникване на американския империализъм в районите на Близкия изток и Източното средиземноморне.

Д. «Т.» слага началото на оформяне на политиката на *«студената война»*, станала след Втората световна война официален външнополитически курс на САЩ. *Планът «Маршал»*, създаването на агресивни военни блокове (НАТО, СЕАТО, СЕНТО и др.), *доктрината «Айзенхауер—Дълес»*, бясната надпревара във въоръжаването, създаването на мрежа от *военни бази* на териториите на много държави, особено около границите на СССР — всичко това е логично продължение и развитие на д. «Т.».

ДОКТРИНЕ́РСТВО — формално, ~~сляпо~~, безкритично следване на възприетата или на отживяла теория, на несъстоятелно учение, на назубрени положения и защищаването им, без да се обръща внимание на действителността, която им противоречи; разсъждения, изградени върху отвлечени, недоказуеми положения; създаване на откъснати от живота теории, лишени от доказателствена сила.

«ДО́ЛАРОВА ДИПЛОМА́ЦИЯ» — название на външнополитически ме-

годи, с които монополистите от САЩ си служат, за да осигурят икономическата и политическата експанзия на американския империализъм. Влиза в употреба през президентството на Тафт (1909—1913), който обосновава интервенцията на САЩ в латиноамериканските страни с «необходимостта» да се осигурят на американските капиталисти условия за изгодни капиталовложения в чужбина. Осъществява се чрез различни методи на политически натиск, въоръжена намеса във вътрешните работи на по-слабите държави, предоставяне на заеми и помощи при заробващи условия и др. «Д. д.» се използва за борба с националноосвободителните движения, за поддържане на реакционни нестабилни правителства и др.

ДО̀ЛАРОВА ЗО̀НА — валутна групировка на капиталистически страни, които не прилагат система от валутни ограничения в своите международни плащания и които по силата на своята икономическа зависимост от американските монополи водят съгласувана и угодна на САЩ политика в областта на валутно-финансовите си отношения. В д. з. влизат преди всичко държави от американския континент (САЩ, Канада, редица латиноамерикански държави и др.). Д. з. не е оформена със специален юридически акт, но поради икономическата зависимост от САЩ провежда еднина валутна политика. Д. з. е наследник на доларовия блок, възникнал след девалвацията на долара през 1934. През Втората световна война зависимостта на тези страни от САЩ се засилва и доларовият блок започва да се нарича д. з. Американският капитал е икономическа основа на д. з. С развитието на валутно-финансовата криза от началото на 70-те години престават да съществуват и валутните зони.

ДОПЍТВАНЕ ДО НАРО̀ДА — в НРБ начин за системно и пряко участие на народа в управлението на държавата и обществото. Има за цел да издигне ролята и значението на пряката демокрация в управлението на обществените отношения. През 1983 е приет Закон за допитването до народа, който осигурява непосредствено участие на гражданите в обсъждането и решаването на въпроси от компетентността на Народното събрание и Държавния съвет и на по-важни въпроси от компетентността на народните съвети. Д. н. може да се организира на цялата територия на страната, на територията на окръг, община, район, населено място или на част от него. Извършва се чрез обсъждане или *референдум*. Предложения до Народното събрание и Държавния съвет за д. н. могат да правят: постоянните комисии на Народното събрание, парламентарните групи, народните представители, Министерският съвет, Върховният съд и главният прокурор; Националният съвет на ОФ, ЦС на Българските професионални съюзи, ЦК на Димитровския комунистически младежки съюз и Управителният съвет на Централния кооперативен съюз; най-малко 30 000 от избирателите. Предложение до Народното събрание може да прави и Държавният съвет. До народните съвети могат да правят предложение за д. н.: постоянните комисии, народните съветници, изпълнителните комитети, ръководствата на обществените организации, трудовите колективи на учрежденията и стопанските организации; най-малко $^{1}/_{10}$ от избирателите. Народното събрание, Държавният съвет и народните съвети могат да приемат решение за д. н. и по своя инициатива. Предложението се мотивира и съдържа въпросите, по които се предлага допитването, както и вида му — обсъждане или референдум.

При обсъждането гражданите изказват мнения и правят предложения по проекти за актове на Народното събрание, на Държавния съвет или на народните съвети. Организира се в народно или местно обсъждане и се извършва на събрания на гражданите в населените места или в трудовите колективи, на събрания на обществените организации, чрез средствата за масова информация или по друг подходящ начин. Гражданите могат да изпращат своите мнения и предложения по обсъжданите проекти за актове направо до съответния компетентен орган, както и да изразяват становищата си чрез средствата за масова информация.

ДОМИНИО́Н — бивша колония на Великобритания, получила международно признание на суверенна държава, влизаща в състава на *Общността*. Държавен глава на д. е английският крал. Д. са Канада (от 1867), Австралийският съюз (от 1901), Нова Зеландия (от 1907) и др. В края на 40-те години терминът д. излиза от официална употреба и се заменя с термина «член на Общността» (или «държава — член на Общността»).

ДОСИЕ́ — 1) съвкупност от документи и други писмени материали, които се отнасят до едно лице, до един въпрос или до едно дело. 2) Папка, преписка, в която се пазят такива документи.

ДОТА́ЦИЯ — помощ в парична форма, отпускана безвъзмездно от държавния бюджет (б ю д ж е т н а д.) на ведомство или от министерство и стопанска организация на техни поделения (в ъ т р е ш н а д.). В капиталистическите страни д. широко се използва като форма за «оздравяване» на капиталистическите предприятия, за финансова поддръжка на военната промишленост и слаборентабилните отрасли, за провеждането на научни изследвания и т. н. В условията на империализма д. е средство за допълнително обогатяване на *финансовата олигархия* за сметка на данъкоплатците, форма на държавномонополистично регулиране. Д. се използват от буржоазната държава и като средство за натиск върху местните самоуправителни органи.

В социалистическите страни д. се използват за изравняване приходите и разходите на бюджетите на народните съвети, на стопанските организации и предприятия при усвояване на нова техника, за насърчаване на нови производства от общостопанско значение и др. В НРБ намира приложение на различните етапи от строителството на социализма.

ДПА (нем. DPA, съкратено от Deutsche Presse-Agentur — «Немска агенция по печата») — официална централна информационна телеграфна агенция във Федерална република Германия. Седалище в Хамбург. Създадена е през октомври 1949 чрез сливане на информационните агенции в западните окупационни зони на Германия. Организирана е като акционерно дружество на най-големите издателства на вестници и формално се смята за независима, но фактически отразява гледището на управляващите кръгове във ФРГ. Разпространява вътрешна и международна информация във ФРГ и в чужбина. Снабдява излизащите във ФРГ вестници с информация от по 750 000 думи в денонощие. Обменя информация с чуждите агенции, има кореспондентски пунктове във ФРГ и представители в 66 страни.

ДРА́КОНСКИ ЗАКО́НИ (д р а к о н с к и м е р к и) — *прен.*

строго, сурово, жестоко управление. Архонтът Дракон е първият законодател в древна Атина. Около 621 пр. н. е. записва устните нрави и обичаи (норми на обичайното право), които се прилагат при съдебните решения; в законите особено широко е прилагано смъртното наказание, предвиждано дори за най-дребни провинения — кражба на плодове и др. Според едно предание законите били написани с кръв.

«ДРАНГ НАХ ОСТЕН» (нем.: «натиск на Изток») — агресивна политика на немските феодали през средновековието, по-късно на пруските буржоазно-помешчически и на германските империалистически кръгове, насочена към завладяване на страните от Източна Европа (главно славянските); реакционен лозунг и историческа и политическа концепция, оправдаващи тази политика. «Д. н. О.» е официална политика на хитлеристка Германия за агресия срещу СССР и други славянски страни, основана на идеята за културно и расово превъзходство на немската нация. «Д. н. О.» претърпява крах с разгрома на фашистка Германия от СССР през Втората световна война 1939—1945. След войната в условията на засилване на реваншизма и милитаризма отново се възражда във ФРГ.

ДРЕБНА БУРЖОАЗИЯ — собственици, които заемат междинно положение между буржоазията и пролетариата (дребни и средни селяни, занаятчии, търговци). Част от тях използват наемен труд. С развитието на капитализма д. б. се разслоява: по-голямата част се разорява и се превръща в наемни работници, а незначителна част — в капиталисти. Дребният буржоа има двойствена икономическа природа: за разлика от пролетария той е собственик на средства за производство, за разлика от капиталиста е труженик — сам работи. Това определя колебливата му позиция в класовата борба, консервативния характер на идеологията на д. б.

В социалистическата революция трудещите се селяни са съюзник на пролетариата. Но дребнобуржоазното влияние внася в революционната борба неустойчивост, стремеж към «средна линия» и др., които са източник на *опортюнизъм*. След социалистическата революция дребният производител се превъзпитава чрез въвличането му в социалистическото строителство, чрез прехода от дребностоковото стопанство към едрото обществено стопанство (в НРБ — ТКЗС, ТПК и др. кооперации).

ДРУГАРСКИ СЪД — в НРБ: изборен обществен орган за привличане на социалистическата общественост в борбата срещу противообществени прояви (дребни престъпления, нарушения и др.). Създава се на територията на градове и села, в предприятия, учреждения, организации, висши и полувисши учебни заведения и др. Състои се най-малко от 6 души, избрани от общото събрание на съответния колектив за 3 години. Д. с. може да налага мерки за обществено въздействие — извинение пред пострадалия, възстановяване щетите със свой труд и средства, другарско предупреждение, обществено мъмрене, обществено порицание, глоба до 20 лв. и др.

ДРУЖБА — отношения на братско сътрудничество, политическа, икономическа и културна взаимопомощ между приятелски народи. Основава се на принципите на социалистическия интернационализъм (напр.: българо-съветска д.).

ДРУЖЕСТВО — 1) договор между две или повече лица за обща сто-

панска дейност (напр.: акционерно д.). 2) Сдружение с нестопанска (идеална) цел, образувано по надлежен ред от граждани, управлявано съобразно с устав, имащо качеството на юридическа личност (напр.: физкултурно д.).

ДРУ́ЗИ — планинско население в Ливан и Сирия; шиитска секта. Играят значителна роля в обществено-политическия живот на Ливан. През 1949 е основана Прогресивно-социалистическата партия, в която влизат представители на друзката община. (Основател и първи ръководител е К. Джумблат, който през втората половина на 70-те г. става лидер на национално-патриотичните сили в Ливан, създали прогресивни ливански партии и организации.) Друзката община има своя фракция в ливанския парламент.

ДСНМ (Д и м и т р о в с к и с ъ ю з н а н а р о д н а т а м л а д е ж) — вж *Димитровски комунистически младежки съюз (ДКМС)*.

ДСО — вж *държавно стопанско обединение (ДСО)*.

ДУАЛИ́ЗЪМ — философско учение, според което в основата на света лежат две зависими едно от друго начала — материя и дух, материално и идеално; противоположен е на *монизма*, който твърди, че светът е единен. Д. се опитва безуспешно да примири материализма и идеализма. *Диалектическият материализъм* отрича както д., така и идеализма. Светът е единен; единството му се състои в неговата материалност.

ДУ́НАВСКА КОМИ́СИЯ — международна организация, създадена през 1949 за осигуряване нормалното корабоплаване по река Дунав. Д. к. е колективен орган на крайбрежните държави: Австрия, България, Румъния, СССР, Унгария, Чехословакия и Югославия. От 1957 в работата на комисията участват като наблюдатели представители на Федерална република Германия. Седалище от 1949 е Будапеща. Д. к. се събира на сесии един път годишно и избира ръководство в състав: председател, заместник-председател и секретар с тригодишен мандат. Д. к. изработва планове на мерките за подобряване на корабоплаването по река Дунав, установява единна система за навигационна пътна обстановка, основни принципи за плаване и лоцманска служба, уеднаквява правилата за митнически, санитарен и речен надзор, координира хидрометеорологическата служба, води статистика за корабоплаването, съставя и издава навигационни карти.

ДУ́НАВСКИ РЕЖИ́М — установени чрез международни споразумения правила за корабоплаването по река Дунав, определящи правата и задълженията на крайбрежните държави и на всички други, използващи реката като плавателен път. Режимът на корабоплаването по Дунава след 1856 е предмет на няколко международни договора. Правата и суверенитетът на крайбрежните държави са ограничени, големите империалистически страни имат привилегировани положения. През 1948 в Белград международна конференция приема нова конвенция, която осигурява свободното корабоплаване по Дунав от Улм до Черно море през Сулинския ръкав и обявява навигацията свободна и открита за гражданите, търговските кораби и стоките на всички държави. Създадена е *Дунавска комисия*, която следи за изпълнението на конвенцията.

ДУ́ЧЕ — специална титла на италианския фашистки водач Мусолини. Сега в Италия съществуват няколко

неофашистки организации. На един от техните водачи — Алмиранте, е дадено прозвището «новият дуче».

ДУШМАНИН (тур. duşman от персийски dušmen) — 1) враг, неприятел, омразен човек. 2) Афганистански контрареволюционер (муджахедин), бандит. В над сто лагера в Пакистан са настанени д. — контрареволюционери-наемници, представяни за «бежанци» и за «борци за исляма». Те се обучават за диверсионни действия, въоръжават се и се изпращат от американските и други специални служби в Афганистан да тероризират населението и да водят борба против законното правителство.

ДЪМПИНГ — продажба на стоки на външните пазари по цени, които са по-ниски от нормалните, с цел да се отстранят конкурентите и да се завладее пазарът. Д. е едно от най-силните средства на монополите в тяхната агресивна политика за завладяване на пазари. Загубите при д. се покриват с печалбата от установяването на монополно високи вътрешни цени, с премии и субсидии от държавния бюджет (премиен д.), с намаляване на транспортните такси за изнасяните в чужбина стоки (фрахтов д.). Благоприятни условия за продажба на стоки на външните пазари се създават чрез обезценяване на националната валута (валутен д.). Вж и *девалвация*. Д. се осъществява обикновено за кратък период от време, достатъчен да се ликвидират конкурентите. След като завладеят пазар за своите стоки, монополите обикновено увеличават цените, което позволява не само да покрият загубите от продажбите по дъмпингови цени, но и да получат допълнителни печалби. Д. води до увеличаване на печалбите на монополите, понижаване жизненото равнище на трудещите се в своите страни, а в страните-конкуренти — до подкопаване на икономиката, ограничаване на производството, нарастване на безработицата и т. н.

ДЪНОВИЗЪМ — религиозно-мистично учение, появило се в България след Първата световна война; получило името си от своя основател Петър Дънов. Д. съчетава механистично-християнските догми с елементи на *будизма* и древноиндийския окултизъм. Дъновистите вярват в прераждането на душата и одушевеността на всички предмети. Превръщат в свой ритуал посрещането на слънцето с песни и музика, гимнастика сред природата и пр.

ДЪРЖАВА — основно оръдие на политическата власт в класовото общество. Като важна част на надстройката (вж *база и надстройка*) д. се стреми да запази и затвърди икономическия строй, който я е породил. Буржоазните социолози и юристи се опитват да представят д. като вечна категория, възникнала заедно с обществото. Марксизмът-ленинизмът доказва, че в докласовото общество не е имало д., че тя възниква в резултат от разделението на обществото на антагонистични класи. Отличава се с наличието на: 1) особена система от органи и учреждения (механизъм на д.), които осъществяват функциите на държавната власт; 2) право, което закрепва определена система от норми, санкционирани от д.; 3) определена територия, върху която се разпростира юрисдикцията на дадена д. В историята са известни три типа д. на експлоататорските класи — робовладелска, феодална и буржоазна, с разнообразни форми на проявление, но винаги диктатура на експлоататорското малцинство над огромната част трудещи се. *Социалистическата революция* унищожава буржоазната д. и установява коренно нов тип д. — *диктатура на пролетариата*. С построяването и по-нататъшното раз

витие на зрялото социалистическо общество д. на диктатурата на пролетариата престава да бъде необходима от гледна точка на вътрешното развитие на страната и прераства в *общонародна държава*. С по-нататъшното развитие на социалистическата *демокрация* органите на държавната власт постепенно прерастват в органи на общественото самоуправление.

Известни са различни форми на организация на д. — *монархия* (абсолютна и конституционна), *република* (парламентарна и президентска), съветска република, унитарна д. и съюзна д. *(федерация)*. Към 1 ян. 1983 в ООН членуват 157 д.

«ДЪРЖА̀ВА НА ВСЕО̀БЩОТО БЛАГОДЀНСТВИЕ» — една от основните социалнополитически теории на буржоазната реформистка идеология, която представя буржоазната *държава* като сила, която премахва несправедливостта в капиталистическия строй и осигурява нарастване на благоденствието на широките народни маси; важна съставна част от по-общата идея за «трансформация на капитализма». Теорията за «д. в. б.» получава широко разпространение след Втората световна война 1939—1945 в условията на засилената намеса на буржоазната държава в икономиката, става елемент на официалната буржоазна пропаганда, на различни партийни платформи и програми (напр. на Лейбъристката партия във Великобритания, на Либерално-демократическата в Япония, на Християндемократическата във ФРГ под формата на «социалноправова държава» и др.). Разпространението на теорията за «д. в. б.» свидетелствува за тясното сближаване и преплитане на буржоазната и реформистката идеология.

«Д. в. б.» се поражда от опитите на буржоазните апологети на капитализма да докажат възможността за достигане на «разцвет» и високо жизнено равнище за всички социални слоеве в рамките на съвременното капиталистическо общество. Основен довод на защитниците на тази теория е значителното разширяване на социалната дейност на буржоазната държава (социално осигуряване, жилищно и транспортно строителство, разходи за образование и др.). Всъщност социално-икономическите завоевания на трудещите се в капиталистическите страни съвсем не са благодеяние на буржоазната държава (както твърдят защитниците на «д. в. б.»), а са резултат на ожесточена класова борба. В действителност безработицата, нарастващата интензификация на труда, недостатъчното социално и пенсионно осигуряване, изоставането на работната заплата от нарастването на цените, инфлацията, девалвацията, високите наеми и т. н. продължават да бъдат бич за широките народни маси. Тези явления показват несъстоятелността и лъженаучния характер на теорията за «д. в. б.».

ДЪРЖА̀ВЕН АПАРА̀Т — система от държавни органи в определена страна, чрез които господствуващата класа осъществява държавната власт. Д. а. в социалистическите страни се характеризира с всекидневната връзка с народа, подотчетност и сменяемост по волята на народа както на изборни, така и на назначавани длъжностни лица; той играе важна роля за създаване на материално-техническата база на социализма и комунизма, за възпитанието на новия човек. В НР България д. а. обхваща органите на държавна власт (Народното събрание, Държавния съвет и народните съвети), органите на държавно управление (Министерския съвет, изпълнителните комитети на народните съвети и др.), органите на правосъдието и прокуратурата. Д. а. се изгражда и действува въз основа на конституционните принципи — на-

роден суверенитет, единство на властта, демократически централизъм, социалистически демократизъм, законност и социалистически интернационализъм. Съществена негова особеност е съчетаването на *единоначалието* с колективността при решаването и едноличната отговорност на длъжностните лица за възложената им работа.

ДЪРЖАВЕН АРБИТРАЖ — в НРБ: държавен орган, разрешаващ имуществени спорове между държавни предприятия, учреждения, кооперативни и обществени организации. Д. а. има за цел да укрепва плановата, финансовата и договорната дисциплина и социалистическата законност във всички социалистически организации, да опазва социалистическата собственост и да повишава ефективността и качеството на стопанската дейност. Д. а. се състои от Върховен д. а., окръжни (градски) д. а. към Върховния д. а., държавни ведомствени арбитражи към стопански комплекси, министерства и други ведомства, създадени по решение на Министерския съвет.

ДЪРЖАВЕН ГЛАВА — орган или лице, осъществяващи ръководството на вътрешните работи на страната и неин висш представител в отношенията ѝ с други държави. В много социалистически страни функциите на д. г. са възложени на колегиален орган — Държавен съвет в НРБ, Полша, ГДР, Румъния; Президиума на Върховния съвет в СССР; в други на едноличен президент — ЧССР. В буржоазните страни в зависимост от формата на управление д. г. в републиките е президент, в монархиите — монарх (император, крал и др.).

ДЪРЖАВЕН КАПИТАЛИЗЪМ — участие на държавата в капиталистически стопански форми. Същността на д. к. се определя от класовата природа на държавата, от конкретните исторически обстоятелства и спецификата на икономиката на страната, в която се осъществява. В капиталистическите страни д. к. е участие на буржоазната държава в икономиката с цел да се ускорява процесът на капиталистическото възпроизводство и се укрепват позициите на буржоазията. Едрата буржоазия използва пряко държавата за свое обогатяване чрез протекционизъм, субсидии на частния капитал, строителство на едри държавни предприятия, държавни кредитни институти, средства за съобщения и др. Един от решаващите елементи на д. к. е държавната капиталистическа собственост, която възниква в резултат на национализацията на отделни предприятия (производства, отрасли) или в резултат от строителството на нови предприятия със средства от държавния бюджет. С прерастването на промишления капитализъм в монополистичен буржоазната държава сраства с монополите (вж *държавномонополистичен капитализъм*).

В младите развиващи се страни д. к. е важно средство за активна намеса на държавата в икономиката, за изменение на стопанската структура, формирала се в периода на колониалната и полуколониалната зависимост. Когато начело на държавата стоят прогресивни, демократични елементи, д. к. се използва като средство за борба с чуждия капитал, съдействува за укрепване и развитие на националната икономика, с което се създават предпоставки за *некапиталистически път на развитие* на тези страни.

В условията на диктатурата на пролетариата д. к. се използва във вид на концесии, смесени държавно-капиталистически акционерни дружества и др. като преходна фор-

ма за развитие на едро промишлено производство и преобразяване на капиталистическата частна собственост в общонародна.

ДЪРЖАВЕН ПЕЧАТ — държавен знак (отпечатък), който се поставя върху някои актове, издавани от висшите държавни органи. На д. п. се възпроизвежда държавният *герб*, отбелязва се името на държавата, формата на държавно управление — република или монархия (царство, княжество, кралство и др.) и се поставя надпис «Държавен печат». Д. п. на НРБ има кръгла форма, в средата се изобразява държавният герб, около герба в горната половина на кръга има надпис «Народна република България», а в долната — «Държавен печат». Съхранява се в Държавния съвет на НРБ.

ДЪРЖАВЕН СЕКРЕТАР — в някои страни длъжност във висшия държавен апарат. В Югославия глава на държавен секретариат (министерство), в Англия — министър, във Франция — член на правителството. В САЩ д. с. — министър на външните работи, назначава се от президента и се одобрява от Сената. Той, както и другите членове на правителството, не може да бъде член на Камарата на представителите или на Сената. Отговорен е за дейността си само пред президента, а не пред Конгреса. В изключителни случаи при едновременна смърт на президента, вицепрезидента, спикера (председателя) на Камарата на представителите и временния председател на Сената д. с. може автоматически да стане президент.

ДЪРЖАВЕН СЪВЕТ — 1) висш постоянно действуващ орган на държавна власт в НРБ, ГДР, ПНР и СРР. 2) Правителството в Норвегия, Финландия, Швеция и др. 3) Консултативен юридически-административен орган във Франция и Италия.

ДЪРЖАВЕН СЪВЕТ на НР България — висш постоянно действуващ орган на държавна власт, който съединява вземането на решения с тяхното изпълнение. Избира се от *Народното събрание*, отговаря и се отчита пред него за цялата си дейност. Като негов висш орган осигурява съединяването на законодателната с изпълнителната дейност. Д. с. организира и контролира изпълнението на основните задачи, произтичащи от законите и решенията на Народното събрание, упражнява общо ръководство и контрол върху работата на Министерския съвет и на останалите държавни органи, взема решения и осъществява изпълнителна и разпоредителна дейност по основни въпроси на държавното управление. Пълномощията му продължават, докато новоизбраното Народно събрание избере нов Д. с. Д. с. се състои от председател, заместник-председатели, секретар и членове — всички народни представители. Към Д. с. са създадени 7 съвета: по управление на обществените отношения, по опазване и възпроизводство на природната среда, по възпроизводство на материалните ресурси, по възпроизводство на човешките ресурси, по външните отношения, по развитие на духовните ценности на обществото, по законодателство. Д. с. насрочва избори за Народно събрание и народни съвети, свиква Народното събрание на сесии, упражнява правото на законодателна инициатива, дава задължителни за всички тълкувания на законите и нормативните укази, представя НРБ в международните й отношения, назначава, отзовава и освобождава дипломатически и консулски представители на НРБ в други страни, ратифицира и денонсира международни договори, дава

помилвания, учредява ордени, медали и почетни звания и награждава и удостоява с тях, създава и закрива административно-териториални единици, предоставя право на убежище и др. Д. с. издава укази и приема решения, обръщения и декларации. Председателят на Д. с. организира и ръководи работата му, приема акредитивните и отзователните писма на дипломатически представители в страната, осъществява някои от правомощията на Д. с., когато са му възлагани.

На 8 юли 1971 на първата си сесия Шестото народно събрание избра Държавен съвет на НРБ с председател Тодор Живков, генерален секретар на ЦК на БКП, преизбран и от Седмото (1976) и Осмото (1981) Народно събрание.

ДЪРЖА́ВИ-РЕНТИЕ́РИ — империалистически държави, финансовата *олигархия* на които наред с присвояването на монополни печалби в своите страни се обогатява и за сметка на други страни чрез износа на капитал. Монополите присвояват значителна част от националния доход на тези страни под формата на печалби от преки капиталовложения, заробващи заеми, застраховки, транспортни и др. услуги. Ограбването на народите на други страни от д.-р. е една от проявите на загниването и паразитизма на съвременния капитализъм, то е източник на изостряне на неговите противоречия. При условията на разпадането на колониалната система на империализма много страни се освобождават от финансовата експлоатация и поемат пътя на развитие на независима национална икономика. Но д.-р., използвайки методите на *неоколониализма,* се стремят да увековечат ограбването им.

До Първата световна война най-големи д.-р. са Великобритания, Франция, САЩ и Германия. След Втората световна война на първо място излизат САЩ.

ДЪРЖА́ВНА СИ́ГУРНОСТ — в НРБ: система от мерки за защита на държавния и обществения строй, на границите, териториалната цялост и независимостта на държавата от подривна дейност на разузнавателни и други служби на чужди държави и на противници на съществуващия строй вътре в страната. Специализирани органи по опазване на д. с. са службите за сигурност при Министерството на вътрешните работи, Граничните войски, окръжните управления на МВР, *доброволните отряди на трудещите се.*

ДЪРЖА́ВНА ТА́ЙНА — в НРБ: факти, сведения и предмети (писма, карти, чертежи и др.) от военно, политическо, стопанско и друго естество, узнаването на които от друга държава или чужда организация може да навреди на интересите на държавата и особено на нейната сигурност. Списък на фактите, сведенията и предметите, които съставляват д. т., се утвърждава от Министерския съвет. Строгото спазване на д. т. е задължение на всеки български гражданин. Установен е определен ред за съставяне, пазене и използване на документите, предметите и сведенията, които съставляват д. т. За разгласяване на данни, представляващи д. т., се носи наказателна отговорност. Част от д. т. е военната тайна, опазването на която е свързано с гарантиране на сигурността и отбранителната способност на НРБ.

ДЪРЖА́ВНО ЗЕМЕДЕ́ЛСКО СТОПА́НСТВО (ДЗС) — социалистическо селскостопанско предприятие, при което земята, машините и продукцията са държавна собственост. Играе важна роля за социалистическото преустройство на селското сто-

панство в НРБ. ДЗС се създават след 1947 главно върху земи, иззети по аграрната реформа (1946) и земите на бившите капиталистически държавни стопанства. Те са едри, високомеханизирани стопанства, които снабдяват ТКЗС с елитни семена, посадъчен материал и расови животни за разплод, а държавата — със селскостопански произведения. В ДЗС се прилагат съвременните постижения на агрономическата и зоотехническата наука. При концентрацията на селскостопанското производство и образуването (от 1971) на аграрно-промишлени комплекси (АПК) се обхващат както ТКЗС, така и ДЗС. В рамките на АПК се извършва процес на сближаване и сливане на двете форми на собственост в селското стопанство и се формират единни общонародни социалистически селскостопански организации. Като самостоятелни ДЗС остават само специализираните държавни семепроизводителни стопанства, угоителни комбинати и експериментални селскостопански бази.

ДЪРЖАВНО СТОПАНСКО ОБЕДИНЕНИЕ (ДСО) — крупна държавна стопанска организация за ръководство и за непосредствено осъществяване на стопанска дейност в един или в сродни отрасли и подотрасли. Обхваща и свързаните с дейността му научноизследователски, проектно-конструкторски, пласментни, външнотърговски и др. звена. ДСО има за задача чрез рационална специализация, коопериране и концентрация на стопанската дейност, чрез правилно насочване на капиталните вложения и най-целесъобразна организация на научноизследователската и развойната дейност да осигурят условия за приложение на научно-техническия прогрес, за повишаване ефективността на производствено-стопанската дейност. Възникването им се обуславя от бързото развитие на производителните сили и научно-техническата революция.

Стопански обединения в една или др. форма възникват във всички европейски социалистически страни. В НРБ започват да се създават през 1965. От 1971 се реорганизират в крупни стопански единици. С възприемането на мултипликационния подход в областта на концентрацията и специализацията на производството се променят принципите на организацията на ДСО.

ДЪРЖАВНО СЪБРАНИЕ — върховен представителен орган в Унгарската народна република.

ДЪРЖАВНОМОНОПОЛИСТИЧЕН КАПИТАЛИЗЪМ — степен в развитието на монополистичния капитализъм в периода на *общата криза на капитализма;* характеризира се с преплитане на частните и държавните монополи, със съединяване в единен механизъм силата на монополите със силата на държавната власт, с широка и пряка намеса на държавата в стопанския живот и в отношенията между труда и капитала в интерес на едрия монополистичен капитал (разпределение на военните поръчки, намеса в ценообразуването, замразяване на работните заплати, забрана на стачките и др.). Икономическа основа на д. к. е високата концентрация и централизация на производството и капитала в ръцете на финансовата *олигархия.* Най-завършена форма на д. к. е държавната собственост; държавата става собственик (пълен или частичен) на цели отрасли, военнопромишлени, енергетични, транспортни и др. предприятия.

Развитието на д. к. се определя както от вътрешноприсъщите закони на капитализма, така и от измененията в световен мащаб, които предизвиква развитието на социа-

листическата система. Първите елементи на д. к. се формират още в края на XIX в., когато *монополите* стават господствуващи в капиталистическата икономика. Вторият етап на д. к. започва от началото на световната икономическа криза от 1929—1933 и продължава до Втората световна война; характеризира се с антикризисната политика на държавата, насочена към обуздаване на пазарнита стихия чрез всеобхватно регулиране на капиталистическото стопанство. След Втората световна война започва третият етап на д. к., през който антикризисната политика на държавата се допълва със система от мерки за осигуряване на дълготраен и относително устойчив икономически растеж. От края на 50-те години започва четвъртият етап на д. к.; негова характерна черта са прогнозирането и дългосрочното програмиране на икономиката, разширяването и задълбочаването на държавномонополистичните форми за регулиране на икономиката.

Д. к. не изменя характера на капитализма, не отстранява анархията и конкуренцията в производството, а още повече изостря и задълбочава неговите противоречия, и особено противоречието между труда и капитала. Като висша степен на обобществяване на производството, възможна при капитализма, д. к. е «най-пълната *материална* подготовка на социализма, той е негово *преддверие*» (*Ленин, В. И.* Събр. съч. Т. 34, с. 188). Д. к. изостря класовите противоречия и издига класовата борба на по-висока степен, създавайки множество предпоставки за развитие на нейните политически форми.

ДЪРЖАВНО-ОБЩЕСТВЕН ОРГАН, обществено-държавен орган — в НРБ: изпълнително-разпоредителен орган, който съчетава в своята структура и в методите на работа държавното и общественото начало. Държавното начало се изразява в това, че той осъществява държавни функции, издава правни актове и може да използва силата на държавната принуда. Общественото начало намира израз в това, че в състава на тези органи се включват представители на обществените организации и творческите съюзи, обществени дейци и творци в областта на науката, изкуството и културата. Д.-о. о. използва методи и средства, присъщи на недържавни организации, което засилва демократическия и творчески елемент в неговата работа. Разширяването на държавно-общественото начало в системата на държавния апарат развива социалистическата демокрация в *общественото самоуправление*. Д.-о. о. са: Комитетът за култура, Комитетът за наука и технически прогрес, Националният аграрно-промишлен съюз и др.

ДЯДО ИВАН — обобщено название на Русия и руския народ със значение на по-стар брат, покровител и избавител, дадено от българите по време на турското иго. Иде от името на руския цар Иван IV Василевич (1530—1584), наречен от руснте Грозни (Страшен) заради представата за него като могъщ управник, но тиранин и деспот. Покоряването на Казанското ханство (1547—1552) и на Астраханското ханство (1556) му създава славата на непримирим враг на мюсюлманските угнетители, каквито са и османските завоеватели на Балканския полуостров, и поражда у поробените българи упование и увереност в освободителната мисия на Русия. Името на Иван IV Грозни е споменавано в църковната служба в Русия, по-късно — в Цариградската църква и по българските земи. След присъединяването на територията на вол-

жко-камските българи към Русия Иван IV получава титлата «княз български», която българският народ свързва със себе си, и затова говори за «наш цар Иван», станал по-късно и «Дядо Иван» — символ на надеждата за освобождение и руска помощ и на братската дружба между двата народа. Вярата в Д. И., т. е. в Русия, в руския народ, се засилва особено много през XVIII и XIX в. във връзка с честите руско-турски войни, в които участвуват и голям брой българи-доброволци.

Е

ЕВАКУАЦИЯ — 1) извеждане на войски от по-рано заемани от тях територии. 2) Планомерно извозване (преместване) на ранени, болни, пленници и военни материали от театъра на военните действия в тила. 3) Опразване на местност или селище чрез преместване на населението, предприятията, учрежденията, материалните и културните ценности, застрашени от противниково нападение по време на война или от природно бедствие.

ЕВАНГЕЛИЕ — 1) общо название на първите четири книги от Новия завет на *Библията,* както и всяка една от тези книги (Е. от Матей, Марко, Лука и Йоан); написани са по-рано от II в. Е. съдържа описание на «земния живот» на митическата личност Исус Христос и основните положения на християнското вероучение. Изобилствува с вътрешни противоречия. С превръщането на християнството от религия на угнетените в религия на господствуващата робовладелска класа чрез Е. се оправдава социалното неравенство. 2) *прен.* Основно произведение на някое учение.

ЕВАНГЕЛИСТКА ЦЪРКВА — наименование на редица протестантски църкви и религиозни общества. Вж *протестантство.*

ЕВОЛЮЦИЯ — една от формите на *развитието,* която се изразява в бавно, постепенно количествено изменение в рамките на дадено качество, довеждаща при определени условия до преход към ново качество чрез скок, *революция.* Е. и революцията са две неделимо свързани форми на развитието на природата и обществото. Терминът «е.» се употребява предимно в биологията (напр.: е. на организмите); в по-широк смисъл — за обозначаване на цялостното развитие, вкл. и качествените изменения. Марксизмът-ленинизмът води борба както срещу опортюнизма, така и срещу онези, които отричат необходимостта от е., от постепенна подготовка и организиране на масите за революционно действие.

ЕВРАТОМ (Европейско дружество за атомна енергия) — икономическа организация на 10 страни — членки на *Европейската икономическа общност* (ЕИО): ФРГ, Франция, Италия, Белгия, Холандия, Люксембург (основателки), Великобритания, Дания, Ирландия (от 1973) и Гърция (от 1980). Създадена през 1957 (в действие от 1958). От 1967 Е. се смята за съставна част на ЕИО. Официална задача: да се обединят усилията на страните-членки за развитието на атомната промишленост. Главен изпълнителен орган — Комисия на Евратом. В рамките на Е. се осъществява икономическо програмиране, чрез което се цели преди всичко да се разреши проблемът за топливно-енергийния дефицит в членуващите страни. Е. е непосредствено

свързана с агресивния военнополитически съюз НАТО. Разработват се планове за използване на ядрения потенциал на Е. за военни цели. САЩ играят важна роля в дейността на Е., като участват в разходите и доставят суровини и оборудване за атомната промишленост на страните-членки.

«ЕВРА́ФРИКА» — название на съвременни неоколониалистки планове за политическо и икономическо обединяване (асоцииране) на страни от Африка и Мадагаскар в единно стопанство с европейските империалистически страни за съвместно експлоатиране на природните богатства и работната сила в Африка от западноевропейските монополи. Развиват се след Втората световна война с ускореното разпадане на колониалната система. Намират израз в създаването на: 1) *Европейската икономическа общност (ЕИО)*, т. нар. Общ пазар, в която са асоциирани 64 развиващи се страни от Африка, Азия, района на Карибско море и Тихия океан; 2) Комисия за научнотехническо сътрудничество в Африка южно от Сахара, в която членуват европейски и африкански страни; 3) Африкано-малгашка организация за икономическо сътрудничество при участие на 13 африкански страни, бивши френски колонии. Африканските народи се борят против опитите за установяване на нови форми на колониално господство (вж *неоколониализъм*).

ЕВРОВИ́ЗИЯ — международна организация за телевизия, създадена през 1954 в рамките на Европейския съюз за радиосъобщения с цел обмяна на програми между телевизионните центрове на почти всички западноевропейски и някои други страни. Чрез няколко пункта (ФРГ, Дания, Австрия, Финландия) Е. може да се свързва с *Интервизията*, а чрез космически комуникационни станции—с телевизионните центрове на САЩ.

ЕВРОДО́ЛАРИ — щатски долари, намиращи се по банкови сметки в европейски банки, които поради липса на благоприятни условия за пласмент в САЩ търсят приложение на европейския пазар. Те се използват предимно за кредитни операции (отпускане на краткосрочни и дългосрочни кредити). Пазарът на е. възниква в края на 50-те години; обемът му бързо нараства (от 1 млрд. долара през 1959 на около 300 млрд. долара през 1977). Това нарастване е средство за покриване на част от пасива в платежния баланс на САЩ, което усилва *инфлацията* в Западна Европа и е една от причините за изостряне на *валутната криза* от 60-те — 70-те години.

Операциите с е. се извършват главно на европейските валутни пазари. През последните години в тях се включват и банки от Япония, Канада и др. капиталистически страни. Наред с доларовите авоари в тези операции са въвлечени и др. конвертируеми валути. Поради това в практиката се употребяват и понятията е в р о в а л у т и и е в р о п а з а р.

«ЕВРОКОМУНИ́ЗЪМ» — термин, въведен от буржоазната пропаганда за противопоставяне на комунистическите партии от Западна Европа на комунистическите партии от социалистическите страни с цел да се внесе разкол в международното комунистическо движение и да се отслабят неговата сила и влияние.

Реакционните сили на световния империализъм се стремят да сломят способността на комунистическите партии да се борят действено против капитализма, за социални промени, да ги откъснат от комунистическите партии на социалистическите стра-

ни и да ги направят част от капиталистическата система, както социалдемократическите партии. Съзнавайки голямото значение на Съветския съюз за световното революционно движение, реакционните сили във всяка страна превръщат *антисъветизма* в главна насока на борбата си против организирания авангард на работническата класа.

В борбата си срещу комунизма буржоазията използва нови, по-гъвкави форми. Прокламирайки «е.», нейните идеолози застават в ролята на защитници на «самостоятелния път» на западноевропейските комунистически партии. Те ги делят на «еврокомунистически» и «просъветски», като за мерило за «чистотата на еврокомунизма» се взема антисъветската позиция. За да изменят неизгодното за тях съотношение на силите в света, реакционните империалистически сили се опитват да използват разликите в подхода на комунистическите партии към решаване на актуалните проблеми и да предизвикат противоречия в комунистическото движение.

Концепцията за «е.» е възприета и от отделни дейци на някои комунистически партии, които се опитват да отрекат общите закономерности, за да подчертаят «индивидуалния път» и «индивидуалния опит» и по този начин да признаят или напълно да отхвърлят значението на опита на другите партии.

В действителност «е.» не съществува. Съществува само един комунизъм — научният комунизъм, чиито основи са положени от Маркс — Енгелс — Ленин. Всяка партия прилага *марксизма-ленинизма* съобразно с конкретните условия на своята собствена страна и народ. В същото време има общи принципи, основани на марксизма-ленинизма, задължителни за всяка комунистическа партия, което безусловно е приложимо и към комунистическите партии от капиталистическите страни. В този смисъл «е.» е съвършено безпочвен.

ЕВРОПЕЙСКА АСОЦИАЦИЯ ЗА СВОБОДНА ТЪРГОВИЯ (ЕАСТ), Зона за свободна търговия — търговско-икономическо обединение, създадено през 1960 в противовес на *Европейската икономическа общност (ЕИО)*, Общия пазар, с цел да се установи «свободен» пазар чрез постепенно (за 10 години) отменяне на митата и на ограниченията в търговията. Страни-основателки: Великобритания, Швеция, Норвегия, Дания, Швейцария, Австрия, Португалия. От 1961 е асоциирана Финландия, от 1970 — Исландия. Висш орган на ЕАСТ е Съветът. След влизането на Великобритания и Дания в Общия пазар (1973) в дейността на ЕАСТ възникват сериозни трудности. През 1973 Финландия сключва споразумение за сътрудничество със страните от СИВ. През 1977 Португалия прави постъпки за присъединяване към ЕИО. Вследствие на преговори между Общия пазар и ЕАСТ са приети споразумения за създаване от 1984 на зона на свободна търговия за промишлените стоки.

ЕВРОПЕЙСКА ВАЛУТНА СИСТЕМА (ЕВС) — регионална държавномонополистическа организация за регулиране на валутните отношения на страните от *Европейската икономическа общност (ЕИО)*. Необходимостта от създаването ѝ е обусловена от потребностите на интеграционния процес в ЕИО и от неспособността на развитите капиталистически страни да решат валутните си проблеми в глобален мащаб. Планът за нейното създаване е одобрен през декември 1978. В действие от март 1979. Извън системата остава Великобритания, която си запазва правото да се присъедини по-късно.

Най-важни цели: осигуряване на относителна стабилност на валутите на страните-участнички; ограждане на тяхната икономика от въздействието на валутните сътресения в капиталистическия свят; даване тласък за по-нататъшно развитие на интеграцията в ЕИО чрез създаване на валутен съюз; отслабване завнсимостта на техните валути от движението на курса на долара.

Основните принципи и задачи на функциониране на ЕВС, а също правата и задълженията на участниците в нея са изложени в споразумението за ЕВС, подписано в Брюксел. То има три раздела: курсов механизъм, новата европейска парична единица ЕКЮ и системата за кредитна помощ от специално създаден за целта фонд. Курсовият механизъм има за задача да осигури относителна устойчивост между валутите на страните от ЕИО и се състои от «мрежата» от централните курсове на валутите, формирана от създадените пазарни съотношения на валутите при въвеждането на ЕВС, която страните са длъжни да поддържат чрез така наречените валутни интервенции. Когато курсът на дадена валута спада, централните банки започват да я изкупуват, а когато се повишава, те започват да я предлагат на пазара. Границите, в които се допускат отклонения на пазарните курсове от централните, са ± 2,25% за всяка валута (за италианската лира — ± 6%).

Основата за установяване на паритетите на валутите по отношение на ЕКЮ са фиксираните им централни курсове. Изходните паритети са: 1 ЕКЮ=2,510064 марки на ФРГ, 5,79831 френски франка, 1148,15 италиански лири, 2,72077 холандски гулдена, 39,4582 белгийски и люксембургски франка, 7,08592 датски крони и 0,662638 ирландски фунта. За английския фунт стерлинг е предвиден паритет 0,663247 ЕКЮ. Тези паритети се използват като дублиращ контролен инструмент за движението на пазарните курсове на валутите. В случай че разликата между текущата котировка на 1 ЕКЮ и паритетните му значения в една или друга валута на страните-участнички достигне определена граница, валутните власти трябва да вземат мерки за корекция на курса на своята валута (валутни интервенции на пазара, изменение на лихвените проценти в дадената страна, данъчни и бюджетни мероприятия, а също предложение за изменения на паритета и централните курсове на дадената валута).

Важна особеност на ЕВС е, че освен паритетната мрежа тя има и показател за т. нар. праг на отклонение, който се изчислява в процент на курса на всяка валута в ЕКЮ. Прагът на отклонение се движи от ± 1,125 до ± 1,668 над и под централния курс на всяка валута в ЕКЮ (за италианската лира — ± 4,08%). Когато курсът на определена валута в ЕКЮ стигне прага на отклонение, валутните органи на дадената страна трябва да вземат превантивни мерки той да не достигне до интервенционната точка.

Новата валутна единица *ЕКЮ* се използва като: основна величина на курсовия механизъм, основа на индикатора за отклонение, разчетна величина при операции в рамките на интервенционния и кредитния механизъм, инструмент за изравняване на салдата между валутните органи от ЕИО. Определя се по метода на «кошницата», в която делът на отделните валути се определя от дела на страната в брутния национален продукт и вътрешнорегионалната търговия на ЕИО, а също и от нейната квота в системата за взаимно краткосрочно кредитиране. Най-значителен ком-

понент на ЕКЮ е марката на ФРГ. Емисиите на ЕКЮ са осигурени наполовина със злато и долари от официалните валутни резерви на страните — членки на ЕИО, и наполовина с националните валути. Емисионният орган е Европейският фонд за валутно сътрудничество (ЕФВС), създаден 1973. Страните от ЕИО внасят първоначално по 20% от своите златни и валутни резерви в ЕФВС, с което се осигурява пускането на 25 млрд. ЕКЮ.

В рамките на ЕФВС се отпускат три вида заеми: а) свръхкраткосрочни (до 45 дни, които при нужда се удължават до 3 месеца), б) обикновено краткосрочни (до 3 месеца, които могат да бъдат удължени до 9 месеца) и в) средносрочни (от 2 до 5 години). Първите се предоставят на нуждаещата се централна банка на дадена страна от друга на двустранна основа без ограничения в размера на сумата, но в пределите на квотата на страната-заемател във фонда за краткосрочна поддръжка. Вторите се дават за сметка на средствата на фонда за краткосрочна поддръжка (активи 14 млрд. ЕКЮ), пропорционално на квотите на участие в него. Третите се предоставят от фонда за средносрочна финансова помощ (11 млрд. ЕКЮ), и то в размери и при условия, които се съгласуват със Съвета на министрите.

Първоначално се предполагаше, че след двегодишен преходен период ЕФВС ще бъде заменен от Европейски валутен фонд (ЕВФ), но това е отложено за неопределен период. На ЕФВ се предвиждаше да се предадат не само функциите на ЕФВС, но и нови функции, свързани с всестранното използване на ЕКЮ като резервен актив и платежно средство. Това означава ЕКЮ да бъде включено в резервите на централните банки на страните от ЕИО наред с резервните валути (долар марка, фунт стерлинг и т. н.), специалните права на тиража (СПТ) и златните наличности.

Практиката на петгодишното функциониране на ЕВС показва, че постигането на поставената цел — осигуряване относителна стабилност на курсовете на валутите на страните от ЕИО, е много по-трудно, отколкото се предполагаше. Въпреки огромните валутни интервенции от централните банки на тези страни за този период (повече от 80 млрд. долара) в ЕВС са проведени многократно корекции на взаимните централни курсове. Към април 1984 1 ЕКЮ = 2,23232 марки на ФРГ, 6,86710 френски франка, 1382,08 италиански лири, 2,51781 холандски гулдена, 45,6146 белгийско-люксембургски франка, 8,20516 датски крони, 0,728826 ирландски фунта и 0,593993 фунта стерлинги. Затова и курсът на марката на ФРГ спрямо другите валути съществено се повишава: към италианската лира — с около 32,4%, към френския франк — с 19,7%, и т. н. Това се дължи на съществените разминавания в основните показатели в страните от ЕИО и най-вече в темповете на инфлация, определяща дълготрайните тенденции в движението на пазарните и централните курсове на техните валути. Разривът в темповете на инфлацията между отделните страни, напр. ФРГ и Италия, се увеличава от 9,5 пункта през 1978 на 15,6 пункта през 1983. Мечтата на управляващите кръгове на страните от ЕИО да се създаде «зона на валутна стабилност» в рамките на общността остава все още нереализирана, защото стабилността на курсовете на валутите едни към други в голяма степен зависи от съгласуваността на бюджетната, кредитната, социалната и много други области на стопанската политика на тези страни.

ЕВРОПЕЙСКА ИКОНОМИЧЕСКА ОБЩНОСТ (ЕИО, Общ пазар) — най-могъщото регионално държавномонополистично обединение, в което се осъществява обективният, но съзнателно регулиран процес на империалистическа интеграция. Това е процес на взаимно приспособяване, рационално допълване и органическо срастване на икономиките на 10 капиталистически страни в международен стопански комплекс с цел да се създадат благоприятни икономически, политически и правни условия за ефикасно развитие на производителните им сили в интерес на господствуващата в тях монополистична буржоазия. Създаването на ЕИО е обусловено от потребностите на развитието на производителните сили на тези страни, които в условията на научно-техническата революция и държавномонополистичния капитализъм надрастват националните граници и придобиват подчертано интернационален характер.

ЕИО е учредена с подписания (1957) от ФРГ, Франция, Италия, Белгия, Холандия и Люксембург Римски договор (функционира от 1 януари 1958). Като пълноправни членове се присъединяват (1973) Великобритания, Дания и Ирландия, а от началото на 1980 и Гърция. Решено е от 1 януари 1986 като пълноправни членове да влязат Испания и Португалия. Официалните цели на ЕИО са: постигане на непрекъснат «икономически и социален прогрес», «постоянно подобряване на условията на живот и заетост» и «съдействие в развитието на изостаналите райони» в страните-членки. Не по-малко важни са необявените цели на общността: създаване на единен фронт на монополите от ЕИО за борба срещу световния социализъм, работническото и демократическото движение в страните-членки, националноосвободителното движение в «третия свят» и за противодействие на експанзията на САЩ и Япония.

ЕИО се изгражда поетапно, като последователно се създават: митнически съюз, общ пазар, икономически и политически съюз. При митническия съюз се отстраняват митата и количествените ограничения в търговията на страните-членки и се издига единна външнотърговска позиция спрямо вноса от трети страни. Общият пазар включва не само митническия съюз, но и свободното движение на лица, капитали, услуги и други фактори на производството между тези страни. Икономическият съюз е такъв общ пазар, в който наред с казаното досега се провежда обща или съгласувана аграрна, енергийна, научно-техническа, регионална, валутна, антикризисна и фискална политика с цел да бъдат уеднаквени условията за делова активност в рамките на общността. Политическият съюз предполага унификация на националните законодателства и създаване на наднационални органи, натоварени с прерогативи на федерална или конфедерална власт, решенията на които са задължителни за изпълнение от страните-членки.

Интеграцията в ЕИО се реализира чрез сложна съвкупност от частномонополистични и държавномонополистични форми и лостове, които се опират преди всичко на пазарния механизъм и са насочени към осигуряване на свободно действие на пазарните сили и конкуренция в общността. Изработването на «единна» политика в една или друга област на сътрудничеството е само своеобразно съгласуване на правилата на играта между конкуриращите се национално обособени групи на финансовомонополистичния капитал на страните-членки.

Главни органи на ЕИО: Европей-

ски съвет, Съвет на министрите, Комисия, Секретариат, *Европейски парламент*, Съд, Икономически и социален комитет, Валутен комитет и т. н. Висш орган е Европейският съвет, който определя основните насоки в развитието на ЕИО. В него са представени президентите и министър-председателите на страните-членки. Европейският парламент (избран с преки избори през юни 1984) има 434 места и осъществява консултативни и контролни функции по утвърждаване на бюджета на общността, дава препоръки по политически и други въпроси, одобрява или отхвърля някои решения на Съвета или други органи на ЕИО. В ЕИО действуват няколко кредитни учреждения и фондове, финансиращи мероприятия на общата аграрна, социална, регионална, валутна и научно-техническа политика: Европейската инвестиционна банка, Европейският фонд за развитие, Аграрният фонд, Социалният фонд и Валутният фонд (учреден във връзка със създаването на *Европейската валутна система, ЕВС*).

ЕИО съвместно с Австрия, Исландия, Швеция, Швейцария, Португалия и Финландия създава «широка зона за свободна търговия», в която се премахват митническите и количествените бариери за търговията с промишлени стоки. Със сключените конвенции в Яунде (1963 и 1969) и Ломе (1975 и 1979) ЕИО асоциира първоначално 18, а от 1980 64 развиващи се страни от Африка, Азия, района на Тихия океан и Карибско море. Спрямо тях ЕИО премахва митата и количествените ограничения за внос на редица суровини и селскостопански стоки и създава системата «Стабекс», която да гарантира доходите от износа на тези стоки в общността. За участие във финансирането на проекти за развитие на добивната промишленост в асоциираните страни, чиято продукция е предназначена за износ в ЕИО, е създадена системата «Сисмин», чрез която се отпускат заеми при изгодни условия за тези страни. Заедно с «икономическата помощ», отпускана от Европейския фонд за развитие, тези системи целят създаването на предпоставки за икономическо обвързване на асоциираните към ЕИО страни и улесняването на експанзията на монополистичния капитал на страните-членки в бившите колонии чрез износ на капитали и стоки, чрез строителство на съвместни предприятия и т. н. Асоциацията на развиващите се страни към ЕИО е нова, по-замаскирана и гъвкава система за колективен *неоколониализъм*.

Историята на функционирането на ЕИО показва, че създаването на държавномонополистични интеграционни обединения не довежда до безконфликтна, хармонична Европа, защото представлява нова форма за преразпределение на световния капиталистически пазар и сферите на влияние, на износа на капитал и евтина работна сила. Отменянето на митническите и количествените бариери през 1968 спомага за бързия растеж на взаимната търговия между страните-членки и за известно преодоляване на относителната теснота на националните им пазари. Но преориентирането и интензифицирането на външнотърговските взаимовръзки на страните-членки води до нарастваща взаимозависимост на техните икономики, с което се създава базата за «преливане» на кризисни трудности от една страна на общността в друга, макар и в по-ограничени мащаби. Затова стратегическите цели на ЕИО за постигане на непрекъснат «икономически и социален прогрес» и «постоянно подобряване на условията на живот и заетост» в общността не са постигнати. Това се дължи на обстоятелството, че интеграционните процеси в ЕИО са из-

ползвани от монополите за присвояване на изгодите от международното разделение на труда и неговото коопериране, за засилване експлоатацията на трудещите се, за разоряване на дребните и средните собственици, което довежда до задълбочаване на социалното неравенство и до изостряне на класовите антагонизми. Интеграцията не осигурява и съчетание на високи темпове на икономически растеж, пълна заетост, устойчивост на валутно-финансовото положение и липса на инфлация в тези страни, както и не разрешава такива остри проблеми като безработицата, отрасловите кризи, преодоляването на изостаналостта на периферийните райони и влошаването на положението на трудещите се слоеве. Тази интеграция илюстрира историческата тенденция на капиталистическото натрупване в регионалния стопански комплекс на ЕИО. През последното десетилетие тя поражда нови проблеми и противоречия, които тревожат и най-разпалените ѝ привърженици. Очертава се тенденция към засилване на нейните отрицателни социално-икономически последици. На тази основа се изострят и противоречията между страните-членки по повод на по-нататъшното развитие на интеграционните процеси, на вноските в бюджета за осъществяване на общата аграрна, регионална, енергийна политика, на връзките с трети страни и т. н.

ЕВРОПЕЙСКА СИГУРНОСТ — комплекс от мерки от регионален характер, които целят да предпазят Европа от военна опасност, да укрепят световния мир и да намалят международното напрежение.

Мирните инициативи на социалистическите държави спомагат да се създаде такава обстановка на европейския континент, която прави възможно да се разгледат практически въпроси за е. с. и сътрудничество. Положително влияние оказват такива важни политически събития като сключените договори между СССР и ФРГ (1970), Полша и ФРГ (1970), Чехословакия и ФРГ (1973), четиристранното споразумение за Западен Берлин (1971), договора за основните отношения между ГДР и ФРГ. Всички тези споразумения доказват жизнеността на принципа за мирното съществуване на държави с различен обществен строй. В интерес на е. с. са и многобройните предложения на социалистическите страни в ООН за разоръжаване на европейските страни, за създаване на безядрени зони в Централна Европа, на Балканите, в района на Средиземно море и други.

Историческо значение за укрепване на е. с. и сътрудничество има свиканото Общоевропейско съвещание за сигурност и сътрудничество, което се провежда по предложение на държавите — участнички във Варшавския договор. Неговата подготовка започва на 11 ноември 1972. Тя продължава шест месеца и половина — до 8 юни 1973. Съвещанието се провежда на три етапа. Първият е в Хелзинки от 3 до 7 юли 1973 на равнището на министрите на външните работи. Вторият се провежда в Женева от 18 септември 1973 на равнището на експерти, които заседават в специални комисии и подкомисии за подготвяне на проектите за решения. Той продължава повече от две години. Третият етап — на равнището на държавни и правителствени ръководители от 33 европейски държави (с изключение на Албания и някои най-малки държави), както и на САЩ и Канада, се състоя в Хелзинки (30 юли—1 август 1975). Подписан е Заключителен акт (вж *Заключителен акт* от Хелзинки). Така съвещанието прави равносметка на напредъка в нормализирането и развитието на отношенията между държавите-участнички, признава политическите реалности в Европа, изработва

платформа за мир и сътрудничество в бъдеще. Открити са простори за нов прогрес към укрепване на мира. Съвещанието е «голяма победа — победа на всички, които избират мира пред войната, мирното сътрудничество пред конфронтацията, съзиданието пред унищожението» (Живков, Т. Избр. съч. Т. 23. С., 1976, с. 453). Постигнато е споразумение за нова среща след две години на ниво представители на министрите на външните работи. Срещата се свиква в Белград (4 октомври 1977—9 март 1978). Всички участници в нея потвърждават готовността на своите страни да продължат процеса, започнат от съвещанието в Хелзинки, въпреки че по редица съществени конструктивни предложения на социалистическите страни, включително и по отнасящи се до военните аспекти на сигурността, на срещата не е постигнато съгласие. Полезен принос са конкретните мероприятия, съгласувани в Белград: съвещание на експерти за разработване на общоприетия метод за мирно уреждане на спорове, общоевропейски научен форум и др. и обща поредна среща през 1980 в Мадрид. *Мадридската среща* (1980—1983) решава да се свика Стокхолмската конференция (Конференция по мерките за укрепване на доверието и сигурността и по разоръжаването в Европа). Тя преминава на два етапа: изработване на мерките за укрепване на доверието и сигурността и след това — преговори по разоръжаването в Европа. Форумът е открит в Стокхолм на 17 януари 1984 с участието на министрите на външните работи на 35 държави, подписали Заключителния акт. Първият етап трябва да завърши през 1986, когато ще започне работа (на 4 ноември) Виенската среща (подобна на Белградската и Мадридската). Във Виена ще се реши кога и къде да се проведе вторият етап.

Голям принос за укрепване на е. с. има също Конференцията на комунистическите и работническите партии в Европа (Берлин, 29—30 юни 1976). Участниците в нея призовават всички миролюбиви сили в Европа да спазват и прилагат принципите на Заключителния акт и приемат документ «За мир, сигурност, сътрудничество и социален прогрес в Европа». Нови стимули за е. с. са проведените съвещания на Политическия консултативен комитет на държавите — участнички във Варшавския договор (Букурещ, 25—26 ноември 1976, Москва, 22—23 ноември 1978, Варшава, 14—15 май 1980, и Прага, 4—5 януари 1983). Издадените декларации на тези съвещания подкрепят Заключителния акт от Хелзинки и съдържат конкретни мерки относно развитието на сътрудничеството и постигането на истинска сигурност на европейския континент и в целия свят.

Укрепването на мира в Европа, създаването на ефективна система на колективна сигурност на европейския континент е задача от изключителна важност за съдбата на цялото човечество. Обаче е. с. се натъква на съпротивата на войнстващи реакционни сили в империалистическите държави. Социалистическите страни провеждат неизменна, последователна политика, насочена към претворяване в живота на принципите и договореностите на Заключителния акт. Те очакват същата политика и от страна на другите държави — участнички в съвещанието в Хелзинки.

НР България под изпитаното и мъдро ръководство на БКП дава своя активен принос за решаването на тази неотложна и благородна задача. «Вярна на своите социалистически идеали, на своята миролюбива ленинска външна политика, здраво охраняваща своите социалистически постижения, Народна република България заедно с всички брат-

ски страни е в авангарда на борбата за мир и сътрудничество» (Ж и в к о в, Т. Великият ден на България. Слово на тържественото заседание по случай четиридесетгодишнината от победата на Деветосептемврийската социалистическа революция в България, 1984).

«ЕВРОПЕЙСКИ ОСВОБОДИТЕЛЕН ФРОНТ» (ЕОФ) — тайна фашистка военнотерористична организация, създадена във ФРГ през 1970. Целта на нейните организатори е «освобождение на Европа от болшевизма». Свързана е с бивши есесовци и с френската терористична организация *ОАС*. Членовете на ЕОФ влизат в неонацистката Националдемократическа партия (НДП) на Адолф фон Таден.

ЕВРОПЕЙСКИ ПАРЛАМЕНТ (З а п а д н о е в р о п е й с к и п а р л а м е н т) — един от органите на европейската общност, който изпълнява консултативни функции, прави препоръки по общополитически въпроси, разглежда годишните отчети на Комисията на европейската общност (КЕО). Сесиите на Е. п. се провеждат в Страсбург (Франция). Не притежава законодателна инициатива, не назначава и не контролира висшите органи на европейската общност — Министерския съвет и КЕО. Но с мнозинство от $^2/_3$ на гласовете може да изрази вот на недоверие към КЕО, която е длъжна тогава да подаде оставка. Е. п. утвърждава или отменя, но не изменя бюджета на европейската общност. Състои се от 434 депутати, избирани на 5 години. Избори са организирани през 1979 и 1984. До 1979 депутатите се назначават от парламентите на страните — членки на европейската общност, съгласно с националните им квоти. Фракциите в парламента се образуват по партиен принцип. Има фракция и на комунистите. Създадени са комисии по вътрешнополитически, икономически, валутни, аграрни, външноикономически и други въпроси. На сесиите на Е. п. се обсъждат проблеми на енергетиката, инфлацията, бюджета и др. Съгласно Римския договор външнополитически въпроси не влизат в компетенцията на органите на европейската общност. Но Е. п. обсъжда и таквиа — съвместните програми за производство и доставка на оръжие за страните-членки и др. Буржоазните партии се стремят чрез Е. п. да ускорят процеса на интеграция в рамките на европейската общност. Правят се опити да се разширят пълномощията на Е. п., да му се предостави «наднационален характер» и др.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪВЕТ — междудържавна консултативна организация на 21 европейски държави, създадена през май 1949 с цел да се консолидират силите на капиталистическа Европа. Участват: Австрия, Англия, Белгия, Гърция (през 1969 излиза от съвета), Дания, Ирландия, Исландия, Испания, Италия, Кипър, Лихтенщайн, Люксембург, Малта, Норвегия, Португалия, Турция, ФРГ, Франция, Холандия, Швейцария и Швеция. Е. с. е във връзка с различни западноевропейски организации и поддържа агресивния курс на *Северноатлантическия пакт (НАТО)*. От началото на 70-те години се обявява в подкрепа на международното разведряване и за засилване на икономическите връзки със социалистическите страни в Европа. В последно време отново акцентира вниманието си върху военнополитическите проблеми.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ НА АГЕНЦИИТЕ ПО ПЕЧАТА — обединява информационните агенции от 23 европейски страни: Австрия, Белгия, България, Великобритания, ГДР,

Гърция, Дания, Испания, Италия, Норвегия, Полша, Португалия, СССР, Турция, Унгария, Финландия, Франция, ФРГ, Холандия, Чехословакия, Швейцария, Швеция, Югославия. Основан през 1957. Висш орган — Общо събрание, което се свиква на две години в Женева (Швейцария).

ЕВРОПЕЙСКО ВАЛУТНО СПОРАЗУМЕНИЕ (ЕВС) — спогодба между 17 европейски капиталистически страни, членки на бившата Организация за европейско икономическо сътрудничество, заменена от *Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР)*. Сключена през 1955 и влязла в сила през 1959, след ликвидирането на Европейския платежен съюз във връзка с въвеждането на обменяемост на основните западноевропейски валути. Страните-членки могат да извършват разплащания помежду си или чрез покупки и продажби със съответните валути, или чрез многостранен *клиринг*. Операциите по клиринга се осъществяват от Банката за международни разплащания в Базел. За предоставяне на кредити на страните-членки е създаден Европейски фонд. ЕВС и Европейският фонд представляват регионален опит за частично стабилизиране на изправената пред криза валутна система на капиталистическия свят след Втората световна война. Ролята на ЕВС в определяне на валутната политика на страните-участнички е незначителна, тъй като в това си качество то дублира *Международния валутен фонд (МВФ)*.

ЕВРОПЕЙСКО ДРУЖЕСТВО ЗА АТОМНА ЕНЕРГИЯ — вж *Евратом*.

ЕВРОПЕЙСКО ОБЕДИНЕНИЕ ЗА ВЪГЛИЩА И СТОМАНА (ЕОВС) — една от най-големите в капиталистическия свят международна държавномонополистична организация, обединяваща въглищната, железорудната и металургичната промишленост на 10 страни — членки на *Европейската икономическа общност (ЕИО)*: ФРГ, Франция, Италия, Белгия, Холандия, Люксембург (от 1951), Великобритания, Дания, Ирландия (от 1973) и Гърция (от 1980). Създадена през 1951 със срок за 10 години. Страните-членки образуват «общ пазар» за въглищата, желязната руда и стоманата. Контролира почти целия добив на въглища, 85% от производството на чугун, над 80% от добива на стомана и около 50% от добива на желязна руда в Западна Европа. ЕОВС има 4 института: Върховен орган, Специален съвет на министрите, Общо събрание (Асамблея) и Съд. От 1967 ЕОВС се смята за съставна част на Общия пазар.

ЕГАЛИТАРИЗЪМ — 1) изравняване, уравнителство. 2) Дребнобуржоазна утопична теория за възможността уравнително да се преразпределят имуществата при запазване на частната собственост и по този начин да се премахнат противоречията на капитализма.

ЕГИДА (гръц. aigís, aigídos — «щит») — *прен.* само в съчетание «под егидата на»: под защитата, под покровителството на някого (напр.: преговори под егидата на Организацията на обединените нации). В старогръцката митология е. се нарича щитът на върховния бог Зевс и е символ на гнева и покровителството на боговете.

ЕГОИЗЪМ — себелюбие, себичност; предпочитане (приоритет) на личните интереси пред интересите на другите хора или пред обществените интереси.

ЕГОЦЕНТРИЗЪМ — поставяне на собствената личност и интереси в центъра на всичко, крайна форма на егоизъм и индивидуализъм.

ЕДИНЕН ПЛАН ЗА ОБЩЕСТВЕНО-ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ (народностопански план на НРБ) — политически документ, който изразява определена политикоикономическа линия (концепция) и чрез показатели, нормативи, лимити и разчети обхваща всички страни на възпроизводствения процес и на цялостния обществен живот в НРБ. Плановете биват дългосрочни, петгодишни и годишни. Координират се с плановете на страните—членки на СИВ. След приемането му от Народното събрание планът придобива юридическа сила на закон. В същото време той е израз и на колективната воля на трудещите се, взели активно участие при неговото съставяне. Обхваща въпросите за повишаване на жизненото и културното равнище на населението, за развитие на обществените отношения; за темповете и пропорциите при развитие на отраслите и науката, за внедряване на постиженията на техническия прогрес; за нарастване на производителността на труда; за развитие на икономиката по окръзи и райони, за икономическата ефективност на производството и т. н.

ЕДИНЕН ФРОНТ (Единен работнически фронт) — тактика на пролетарската партия за постигане единство в действията на работническата класа и нейните политически, професионални и други организации в борбата против империализма, фашизма и войната, за икономически и политически права на трудещите се. Обективна основа на Е. ф. е общността на класовите интереси на пролетариата, негово съдържание — съвместната борба на различните отреди на работническата класа в национален и международен мащаб. Противник на Е. ф. е буржоазията, която чрез своята агентура в работническото движение (десносоциалистическите партии и реформистките профсъюзи) води политика на разкол сред работническата класа. Работническото единство служи за основа при създаване на *Народния фронт*. Теоретичните основи на Е. ф. са разработени от К. Маркс, развити от В. И. Ленин и конкретизирани в решения на Коминтерна, на конгресите на КПСС и други комунистически и работнически партии и на международни съвещания на комунистическите и работническите партии.

Изграждането на Е. ф. има особено значение в периода на общата криза на капитализма. Най-последователната сила в Е. ф. са революционните марксистки партии на пролетариата, под ръководството на които трудещите се маси през Втората световна война 1939—1945 и в следвоенните години широко използват тактиката на Е. ф. Тази тактика допринася за победата на народнодемократичните революции в редица страни от Европа и Азия, за създаването на масови международни организации (*Световната федерация на профсъюзите — СФПС*, и др.) и за разгръщането на световното *движение за защита на мира*.

ЕДИНОДУШИЕ — 1) пълно единство в мнение и действие. Когато при гласуване всички гласове са за едно и също предложение, имаме е. 2) Принцип за е., или така нареченото «право на вето» на постоянните членове на *Съвета за сигурност*. В съответствие с този принцип решение на Съвета за сигурност по всякакви въпроси, освен по процедурни, може да бъде прието, при условие че за него са гласували 9 членове, включително и петте постоянни членове — СССР, САЩ, Великобритания, Фран-

ция и Китайската народна република. На Съвета за сигурност е възложена главната отговорност за поддържане на международния мир и сигурност. Принципът за е. е необходима гаранция да не бъде използван съветът от една или няколко държави за свои цели. Този принцип осигурява мирното сътрудничество между държавите, гарантира международния мир и развитието на мирните отношения между всички държави.

ЕДИНОНАЧА́ЛИЕ — една от формите на проява на *демократическия централизъм,* метод за организация и дейност на социалистическото управление, при което едно лице (ръководител) стои начело и еднолично ръководи дадено ведомство, учреждение или предприятие. Ръководителят взема решения в рамките на предоставените му компетенции и носи лична отговорност за тяхното изпълнение и за работата на ръководения от него сектор. Е. се съчетава с колегиалността, с активното участие и контрол на трудещите се в управлението. Към ведомства, учреждения и предприятия действуват съвещателни колегиални органи — колегиуми, обществени съвети, дирекционни съвети, научнотехнически съвети и други, които помагат на ръководителя да взема правилни и обосновани решения.

ЕДНОКА́МАРНА СИСТЕ́МА (е д н о п а л а т н а с и с т е м а) — система, при която законодателният орган на държавата се състои от едно тяло *(камара, палата).* В социалистическите страни, които не са изградени на федеративни начала, съществува е. с. (Полша, ГДР, Унгария и др.). В НРБ *Народното събрание* е също еднокамарно. В капиталистическите страни парламентът обикновено е двукамарен, порядко еднокамарен. Е. с. има главно в неголеми държави (Дания, Люксембург, Нова Зеландия и др.). Вж *двукамарна система.*

ЕЗИ́ЧЕСТВО (п а г а н и з ъ м) — термин в богословието и отчасти в историческата литература, означаващ предхристиянска и нехристиянска религия.

ЕЗО́ПОВСКИ ЕЗИ́К (е з о п о в е з и к) — *прен.* устна или писмена реч, изпъстрена с недомлъвки, намеци, иносказания, премълчаване или други похвати за прикриване на истинската мисъл. Произлиза от името на легендарния гръцки баснописец, роба Езоп (от VI в. пр. н. е.), за когото е било опасно да говори свободно и открито и затова използвал алегорията (говори се за едно, а се подразбира друго), баснята.

В условията на фашисткия гнет и реакционната цензура у нас българските писатели и публицисти през 30-те и 40-те години си служат с е. е. в книгите и печата, за да доведат прогресивните идеи, възгледи и мисли до съзнанието на широките народни маси.

ЕИО — вж *Европейска икономическа общност (ЕИО).*

ЕЙ БИ СИ (англ. ABC), съкратено от American Broadcasting Company — Американска радиопредавателна компания) — един от четирите главни радиотелевизионни центъра в САЩ. Контролира около 400 местни радиостанции и 221 телевизионни станции. Има 2500 сътрудници.

ЕКВИЛИБРИ́СТИКА (от лат. aequilibris — «намиращ се в равновесие») — 1) цирков жанр: умение (ловкост, сръчност) да се пази равновесие (да се балансира) при трудно (неудобно) положение (при изпълнение на сложни акробатични номера — върху

главата или рамото на партньора, опънато въже, кълбо, неподпряна стълба, перш, поставени един върху друг столове, трапец). Съчетава се с акробатика и жонглиране. 2) *прен.* Хитруване, безпринципно лавиране при спорове и действие, изопачаване (напр.: словесна е.).

ЕКЗАЛТА́ЦИЯ — възторжено, възбудено състояние, изключителна възторженост, крайна възбуденост, необуздано оживление, въодушевление.

ЕКЗЕКВАТУ́РА — 1) разрешение, давано на консулски представители да изпълняват функциите си. 2) Допускане да се изпълни решение на съд от чужда държава.

ЕКЗЕКУ́ЦИЯ — телесно наказание; в наказателното право на някои буржоазни страни е изпълнение на смъртна присъда чрез разстрел, обесване, гилотиниране, електрически стол и други или налагане на телесни наказания.

ЕКЗИСТЕНЦИАЛИ́ЗЪМ — упадъчно субективноидеалистическо философско течение в епохата на империализма. Приема «съществуването» («екзистенцията»), под което разбира духа, съзнанието, за първично и го противопоставя на «битието», т. е. на материалния свят. Отнесена към обществения живот, тази теория е насочена против научното разбиране на историческата закономерност. Екзистенциалистите разбират «свободата» не като реално обществено отношение, което се завоюва в борбата против класовото и националното поробване, а като идеалистическа «свобода на волята», която дава право на индивида да действува произволно. Е. е особено широко разпространен във Франция (Ж. П. Сартър, Г. Марсел, А. Камю и др.). Социалнополитическите позиции на различните представители на е. са нееднородни. Различават се религиозен е. и атеистичен е. В е. преобладават настроения на неудовлетвореност, търсене, песимизъм. Той може да се нарече философия на кризата в съвременното буржоазно общество. Е. оказва значително влияние върху литературата и изкуството на Запада, върху буржоазната интелигенция.

ЕКЛЕКТИ́ЗЪМ, е к л е к т и к а — безпринципно, механично съчетаване на разнородни, несъвместими и дори противоположни възгледи, теории, идейни и художествени насоки. Пример на е. са възгледите на теоретиците на Втория интернационал, които се опитват безпринципно да «съединят» марксизма с идеалистическите течения кантианство, махизъм и др. В а р х и т е к т у р а т а и и з о б р а з и т е л н о т о и з к у с т в о — съединяване на разнородни художествени елементи; обикновено намира приложение в период на упадък на големи художествени направления; антихудожествено украшателство.

ЕКОЛОГИ́ЧНА ЕКСПА́НЗИЯ (е к о л о г и ч е н и м п е р и а л и з ъ м) — активно и псевдохуманно продължаване на политиката на експлоатиране на човешките и природните ресурси от капитализма в азиатските, африканските и латиноамериканските страни. Под прикритието на реални екологически, демографски, продоволствени, енергийни и други проблеми империалистите подготвят неоколонизирането на «третия свят». С помощта на *Римския клуб,* който «предупреждава» за предстояща екологична катастрофа (поради пренаселеност на планетата, бързо увеличаване на населението в развиващите се страни и стремежа към лукс и свръхпот-

ребление в развитите индустриални държави), капиталът преразпределя точно света на райони, засегнати от екологичната, енергийната и продоволствената криза, разработва планове, препоръчва политически решения (включително «целите и задачите» на социализма в развиващите се страни). Според идеята за «органически растеж» Западът ще продължава да развива интензивно техниката и технологията, а индустрията, преди всичко тежката, т. е. преработващата, екологически «нечистата», ще се пренесе в «третия свят», под предлог че местното население също има нужда от индустриализация. Така, от една страна, развитите капиталистически държави си осигуряват очистване на собствената природна среда, като отрицателните последици от разрастващата се екологическа криза се прехвърлят върху развиващите се страни, а, от друга страна, в самите капиталистически държави се постига успокояване на общественото мнение и запазване на социалното статукво, т. е. на капитализма. Същевременно е. е. натрапва на развиващите се страни пазарната икономика на Запада, частната собственост върху средствата за производство и в крайна сметка капитализма като единствена алтернатива за социално-икономическо развитие. «Помощта», която получават развиващите се страни, изпълнява конкретни политически и идеологически функции и се връща в десеторно по-големи размери на многонационалните концерни.

ЕКОЛОГИ́ЧНА КРИ́ЗА (от гръц. óikos — «местопребиваване», «жилище», «дом», и lógos — «наука», «учение», т. е. «наука за взаимоотношенията на живото същество (организма) с окръжаващата го среда», и krísis — «решение») — дълбоко и хаотично, неуправляемо и неблагоприятно въздействие върху природната среда (накърняване, повреждане, влошаване), отрицателни, често трудно изправими изменения на биосферата в много райони на земното кълбо чрез производствената дейност в условията на хищническа експлоатация на природните ресурси от съвременната капиталистическа система, което води до рязко влошаване на обитаваната от човека среда, предимно в градовете. Е. к. в капиталистическите страни все повече придобива характер на национално бедствие. Най-много са засегнати водните ресурси (прогнозира се «воден глад»); по-голямата част от употребената от промишлеността прясна вода се изхвърля без очистване в реките и океаните. Замърсяването на въздуха в някои големи градове (Ню Йорк, Токио и др.) достига опасни за здравето на човека предели; населението не диша чист въздух, а фотохимически смог — нова и неприсъща на природната среда газова смес, продукт от капиталистическата урбанизация. За различните горивни процеси в промишлеността се използва повече кислород, отколкото се образува на собствената територия (напр. в САЩ, които експлоатират следователно и от кислорода, принадлежащ на цялото човечество). Всяка година се изхвърлят огромни количества битови и промишлени отпадъци, за които все по-трудно се намира място (върху почвата, в реките и моретата). Господството на капитализма е съпроводено и с безсмисленото унищожаване на много видове животни. В големи райони на Световния океан са унищожени рибните запаси или е разстроено възпроизводството им.

Буржоазните теоретици твърдят, че е. к. е универсална и се проявява навсякъде и с еднаква острота, че и капиталистическите, и социалистическите заводи, които изпол-

ват една и съща технология, изхвърлят едни и същи отпадъци. Те пренебрегват факта, че е. к. е социално обусловена и че човекът не е пасивно същество в създадената от него екологична система. Социалистическите страни, където са премахнати антагонистичните противоречия в обществото, организират научнообосновано и рационално използване на природните ресурси и целесъобразно преобразуване и опазване на природата. Вж и *опазване на околната среда, екологична експанзия, екология.*

ЕКОЛОГИЯ — наука, която изучава условията за съществуването на живите организми и взаимовръзката между тях и средата, която обитават. Като клон на биологичната наука е. се оформя през втората половина на XIX в. Изострянето на отношенията между обществото и природата в условията на научно-техническата революция довежда до възникването на с о ц и а л н а т а е к о л о г и я. Тя е резултат от синтеза на е., географията, демографията и др. науки, които имат за обект на изследване най-общите закономерности във взаимодействието между обществото и природата.

Въпросите на опазването на околната среда са едни от централните въпроси на идеологическата борба между социализма и капитализма. На фона на действително съществуващите екологични проблеми буржоазните идеолози предричат ужасна екологична катастрофа и създават теории за спасяването на човечеството, които в претенциите си за надкласовост и надпартийност целят да скрият изострящите се социално-икономически проблеми на буржоазното общество зад екологичен камуфлаж.

ЕКОЦИД — унищожаване на природната среда (флора и фауна), необходима за нормален човешки живот, чрез масово прилагане на химически и бактериологични вещества, както и чрез масирани бомбардировки. Приложен за пръв път от американските агресори по време на «мръсната война» във Виетнам, Лаос и Кампучия. В Южен Виетнам са унищожени повече от половината горски масиви с дефолианти (отровни газове, унищожаващи флората), а милиони декари оризови полета са превърнати в безплодна пустиня.

Е. е също нарушаването на равновесието в природната среда чрез унищожаване на един от нейните компоненти. Вж и *биоцид* и *геоцид.*

ЕКС- (от лат. ex — «из», «от») — съставка в началото на чужди думи със значение: а) движение отвътре навън, зад пределите на нещо, изваждане навън (напр.: експедиция, експорт, експатриация, експулсия, екскурзия); б) овладяване, подчиняване (напр.: експанзия, експлоатация); в) бивш, изгубил предишното си положение (напр.: експрезидент, ексшампион).

ЕКСПАНЗИЯ — разширяване и разпространяване на владение, власт, влияние и др.; агресивна политика на империалистическите държави за заробване на други народи, за заграбване на чужди земи, колонии, пазари и др. Е. бива политическа, икономическа, културна, военна, териториална и др. Вж и *колониализъм* и *неоколониализъм.*

ЕКСПАТРИАЦИЯ — доброволно или принудително изселване на лица от страната, от която произхождат, в друга, в резултат на което променят своето гражданство (поданство).

ЕКСПЕДИЦИЯ — 1) служба, отдел в учреждение за разпределяне и из-

пращане на писма, вестници, списания, книги, стоки и др. 2) Изпращане, пътуване на група лица с научна или изследователска цел, със специална задача (напр.: геоложка е., археологическа е.); съставът на участниците в такова пътуване. 3) Военна експедиция — отправяне на войски и действията им в отдалечен район. 4) Наказателна експедиция — действия на полицейски сили, войскови части или специално създадени наказателни отреди, формирани измежду най-отявлените реакционни елементи за разправа с трудещото се население, въстанало против угнетителите си.

ЕКСПЕРИМЕ́НТ — научен опит за изследване на дадено явление в получаване на очаквани резултати или за проверяване правилността на научни изводи и открития. В широк смисъл — опитване, проверяване на нещо на практика.

ЕКСПЕРТИ́ЗА — дейност, извършвана от лица със специални знания в областта на науката, изкуствата, занаятите и други по изследване на факти и обстоятелства. Е. бива медицинска, счетоводна, криминалистична и др.

ЕКСПЛОАТА́ЦИЯ — 1) разработване и използване на природни богатства, предприятия, превозни средства и др. 2) Експлоатация на човек от човека — безвъзмездно присвояване на резултатите от чужд труд от класата на собствениците на средствата за производство, присъщо на обществата, основани на частна собственост — робовладелско, феодално и капиталистическо. Е. приема различни форми в зависимост от характера на производствените отношения: робовладелецът експлоатира роба, феодалът — крепостния селянин, капиталистът — наемния работник, принуден да продава своята работна сила. С ликвидирането на частната собственост върху средствата за производство при социализма се отстранява е. на човек от човека.

Е́КСПО (съкратено от фр. exposition — «изложба») — световно изложение (обикновено с число, което означава годината на осъществяването му), където се показват материални и технически постижения в световен мащаб.

ЕКСПОЗЕ́ — 1) кратко изложение на съдържанието на документ (или доклад, произведение, книга и подобни) или извадки от него. 2) Кратко съобщение на представител (министър) на правителството в парламента по въпроси от текущата политика (обикновено външната).

ЕКСПО́РТ — вж *износ*.

ЕКСПРОПРИА́ЦИЯ (от къснолат. ekspropriro — «лишавам някого от нещо») — 1) принудително (безвъзмездно или чрез обезщетение) отчуждаване на частно имущество от органите на държавната власт. 2) Лишаване от средства за производство и предишно социално положение на една класа от друга по икономически път или чрез насилие. Напр. в епохата на първоначалното натрупване на капитала се извършва масова е. на дребните селяни от едрите земевладелци, лихварите, търговците и държавата. При *социалистическата революция* е. е революционен акт за превръщане собствеността на капиталистите и земевладелците в обществена собственост и в собственост на непосредствените производители. Осъществява се чрез безвъзмездна *национализация* или със заплащане част от стойността на отчуждената собственост.

ЕКСПУЛСИЯ (от къснолат. expulsio — «изгонване») — акт на административна принуда срещу чужденец да напусне държавата в кратък срок поради липса на основание да пребивава в нея или поради извършено нарушение. В НРБ основания за това могат да бъдат: извършване на действия, с които се поставят в опасност сигурността или интересите на държавата; злепоставяне на държавата или уронване престижа и достойнството на българския народ; за митническо или валутно престъпление или за административно нарушение; предприети в миналото действия по експулсиране или *екстрадиция* и други. Чужденец, на когото е отнето правото на пребиваване и не напусне страната в определения му срок, се смята за незаконно пребиваващ и може да бъде експулсиран със сила.

ЕКСТЕНЗИВЕН — свързан с количествено увеличение, разширение, разпространение (обратно: *интензивен*). Екстензивно развитие на икономиката — процес на развитие на общественото производство, при който увеличението на продукцията се постига чрез количествено нарастване на елементите на производството върху предишното техническо равнище. В първите години на социалистическото строителство в НРБ е налице предимно е. развитие на производството. Но е. фактори са ограничени както от материалните възможности за увеличаване на производствените фондове и мощности, така и от източниците на работна сила. При екстензивното селско стопанство селскостопанската продукция се увеличава чрез разширяване на обработваемата земя и увеличаване броя на животните; характеризира се със слабо приложение на техника, примитивно обработване на земята и нински добави. Вж и *интензификация*.

ЕКСТЕРИТОРИАЛНОСТ — положение на дипломатическия персонал, на войски, военни кораби и самолети, намиращи се на територията или в териториални води на чужда държава, състоящо се в неподсъдност на местното правосъдие и освобождаване от действията на местната администрация. Вж и *имунитет дипломатически*.

ЕКСТРАДИЦИЯ (от лат.: «предаване») — предаване на престъпници от една държава на държавата, чиито граждани са или на чиято територия са извършили престъплението. Задължението възниква, ако има договор за е. между двете държави. Предаването на престъпници от НРБ се урежда от Наказателния кодекс, Наказателнопроцесуалния кодекс и от сключените споразумения с други държави. Български граждани не подлежат на предаване, за да отговарят пред чуждестранни съдилища, а се съдят според българските закони. В отношенията между социалистическите страни е. се разглежда като важна форма за оказване на взаимна правна помощ. Вж и *право на убежище*.

ЕКСТРЕМИЗЪМ — привързаност към крайни възгледи и мерки, главно в политиката. Вж *«ляв» екстремизъм»*.

ЕКСЦЕС — крайна проява, невъздържаност, излизане извън определените норми, изстъпление; остро стълкновение, което нарушава обществения ред.

ЕКЮ — европейска валутна единица, въведена със споразумението за създаването на *Европейската валутна система (ЕВС)*. Използва се като: основна величина на курсовия

механизъм, основа на индикатора за отклонение, разчетна величина при операции в рамките на интервенционния и кредитния механизъм, инструмент за изравняване на салдата между валутните органи от ЕИО. Определя се по метода на «кошницата», в която делът на отделните валути се определя от дела на страната в брутния национален продукт и вътрешнорегионалната търговия в ЕИО, а също и от нейната квота в системата за взаимно краткосрочно кредитиране. Марката на ФРГ има относителен дял (13 март 1979) 32,98, френският франк — 19,83, фунтът стерлинг — 13,34, холандският гулден — 10,51, белгийско-люксембургският франк — 9,63, италианската лира — 9,5, датската крона — 3,06, ирландският фунт — 1,15. Количеството на валутите в «кошницата» на Е. е точно определено и неизменно за 5 години — 0,828 марки на ФРГ, 1,15 френски франка, 0,0885 фунта стерлинги, 0,286 холандски гулдена, 109 италиански лири и т. н. Ако делът на някоя валута се намали или увеличи с над 25%, това количество може да се измени преждевременно.

Емисиите на ЕКЮ са обезпечени наполовина със злато и долари от официалните валутни резерви на страните – членки на ЕИО, и наполовина с националните валути. Емисионен орган е Европейският фонд за валутно сътрудничество (ЕФВС), създаден 1973. Предаването на златото и доларите в ЕФВС става във вид на операции «своп» (обмен на една валута с друга със задължението да се извърши обратната сделка след определен период), възобновявана всеки три месеца. При възобновяване на депозитите «своп» златото се преизчислява по средна за последните шест месеца пазарна цена, а доларите по текущ курс. Страните от ЕИО внасят първоначално по 20% от златните и валутните си резерви в ЕФВС, с което се осигурява пускането на 25 млрд. Е. Сферата на циркулация на Е. е ограничена — с него могат да си служат само официалните валутни органи в ЕИО; засега се изключва ползването му от частни лица.

Към април 1984 1 Е. = 2,23232 марки на ФРГ, 6,86710 френски франка, 1382,08 италиански лири, 2,51781 холандски гулдена, 45,6146 белгийско-люксембургски франка 8,20516 датски крони, 0,728826 ирландски фунта и 0,593993 фунта стерлинги.

ЕЛДОРА́ДО (исп. el dorado — «златен») — 1) *прен.* страна на изобилието, богата страна, страна на приказни чудеса. 2) Несъществуваща, митична страна, пълна със злато, скъпоценни камъни и всякакви богатства, която първите испански завоеватели от XVI в. търсят в Латинска Америка (предимно на територията на днешната Кооперативна република Гвиана, Република Суринам и френския отвъдморски департамент Гвиана). Търсенето на Е. до края на XVIII в. допринася за обогатяване на науката с нови географски и етнографски наблюдения.

ЕЛЕМЕ́НТ (от лат. elementum — «първоначално вещество») — 1) първична съставка или характерна част на сложно цяло. 2) *прен.* Лице или лица от определена социална среда (напр.: работнически е.).

ЕЛЕМЕНТА́РЕН — 1) първоначален, основен, най-общ (напр.: е. курс, понятия, без чието усвояване не е възможно да се изучи по-нататък въпросът). 2) Твърде прост, общодостъпен, ясен, разбираем. 3) Повърхностен, ограничен, непълен (е. знания).

ЕЛИСЕ́ЙСКИЯТ ДВОРЕ́Ц — *резиденция* на президента на Френската република.

ЕЛЙТ — 1) в буржоазната социология: «отбран» слой от обществото, «отбран» кръг от хора; «най-добрите» представители на обществото, «избраници». Терминът «е.» често се използва, за да се изтъкне класовото неравенство. 2) Отбрани екземпляри от растения и животни при селекция.

ЕМАНЦИПАЦИЯ — освобождаване от зависимост, подчинение, от предразсъдъци и всичко отживяло, остаряло; отменяване на ограничения, изравняване на правата (напр. е. на жените).

ЕМБАРГО — забрана от правителството на една държава да се изнасят (внасят) стоки, валута и др. в (от) друга държава. В мирно време е. се прилага като мярка за икономически и политически натиск върху други страни. Уставът на ООН допуска възможността за е. като колективна репресивна мярка спрямо държава, която заплашва международната сигурност. Някои капиталистически държави използват е. за агресивни цели. Такива цели преследват те и като налагат е. върху износа на много стоки (произволно окачествени като «стратегически») за Съветския съюз и другите социалистически страни. Във време на война е. е форма на икономическа блокада и се изразява в принудително задържане на кораби и стоки (собственост на противната страна или на нейни граждани), заварени в национални пристанища или териториални води.

ЕМБЛЕМА — условно или символично изображение (образ, знак) на предмет, за да се изрази определено понятие, идея или принадлежност (напр. сърп и чук — е. на съюза между работниците и селяните, бял гълъб — е. на мира).

ЕМИГРАЦИЯ (от лат.: «преселване») — напускане пределите на една държава и заселване на постоянно местожителство в друга страна по икономически, политически и други причини. Е. е неизбежен спътник на капиталистическото общество поради експлоатацията на трудещите се, ниското жизнено равнище и безработицата, които принуждават част от населението да търси препитание в чужди страни. Вж и *имиграция*.

ЕМЙР (тур. от арабски: «вожд») — владетелска княжеска титла в някои мюсюлмански страни на Изток. Понастоящем титлата е. се носи от няколко владетели на страни от Средния изток.

ЕМИРАТ (е м и р с т в о) — страна или област от държава, управлявана от емир.

ЕМИСАР (от лат.: «съгледвач») — лице, изпратено от държава или политическа организация в друга страна с политическо или друго тайно поръчение. Мисията на е. обикновено няма официален характер.

ЕМЙСИЯ — 1) издаване и пускане в обръщение на *банкноти*, *книжни пари* и *ценни книжа*. В повечето страни право на е. на пари има една банка (централна емисионна банка). В капиталистическите страни ценни книжа (акции и облигации) могат да издават и монополистични обединения. Е. е важно средство за съсредоточаване на паричния капитал в ръцете на акционерните дружества. При социализма количеството пари в обръщение се регулира планово от държавата. В НР България емисионна банка е Българската народна банка (БНБ). 2) Радиопредаване — е. на радиостанция; едно от основните средства за масова информация и пропаганда, за просвета на населението. Вж и *идеологическа диверсия*.

ЕМПИРЙЗЪМ — философско учение, което признава сетивния опит

като единствено средство на познанието и омаловажава значението на теоретичното обобщение, на рационалното познание (понятия, теории). Противоположен на рационализма. Бива идеалистически и материалистически е. В политическата дейност е. е тесен, безпринципен практицизъм, неразбиране на общите цели и перспективи на практическата работа, отричане значението на теорията.

ЕН БИ СИ (англ. NBC, съкратено от National Broadcasting Company — «Национална радиопредавателна компания») — един от четирите главни радиотелевизионни центъра в САЩ, с който са свързани 234 местни радиостанции и 219 телевизионни станции. Има 5600 сътрудници.

ЕНИЧАРИ (тур. yeniçeri от yeni — «нов», и çeri — «войска») — 1) военен корпус в Османската империя, създаден през XIV в. Е. са набирани от немюсюлманското население чрез кръвен данък, след което са помохамеданчвани и специално обучавани. Възпитавани са в дух на религиозен фанатизъм. Е. играят голяма роля в завоевателните походи на империята. С течение на времето стават силна и опасна за централната власт гвардия. От около XVI в. се превръщат в затворена военна каста, живееща главно от грабежи на населението. През 1826 еничарският корпус е премахнат. 2) Е н и ч а р и н — *прен.* жесток човек, палач.

ЕНОСИС (от новогръцки hènosis — «съюз», «обединение») — 1) движение на гръцкия народ за освобождение от турско иго и за създаване на самостоятелна гръцка държава през XV—XIX в. След провъзгласяването на независимостта на Гърция (1830) е. е движение на гръцкото население от остров Крит, остров Кипър и Додеканезките острови за присъединяване към Гърция. 2) Движение за присъединяване на Република Кипър към Гърция на екстремистки групировки от острова, подстрекавани от някои държави на НАТО. Д в о е н е н о с и с — политика на някои империалистически кръгове за разделянето на Кипър на две части и за присъединяването му към Гърция (територии с гръцко население) и Турция (територии с турско население) против интересите на кипърското население.

ЕНТУСИАЗЪМ — голямо въодушевление, силен душевен подем, благороден, възвишен порив за действие, за осъществяване на някаква цел; възторг, увлечение.

ЕНЦИКЛИКА (от гръц.: «общ») — послание на папата към всички католици по въпроси на политиката, религията, морала и пр. Е. се пишат на латински език. През XIX—XX в. е. като правило съдържат остри нападки срещу напредничавата наука, социализма и комунизма.

В англиканската църква с термина «е.» понякога се означават посланията на нейния примас — кентърбърийския епископ.

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИ — група прогресивни френски мислители, философи, естествоизпитатели, писатели и публицисти (Волтèр, 1694—1778, Жан-Жак Русò, 1712—1778, Пол-Анрѝ Холбах, 1723—1789, Клод-Адриан Хелвеций, 1715—1771, Етиен-Боно дьо Кондилак, 1715—1780, Шарл-Луи Монтескьо, 1689—1755, Жорж-Луи Льоклерк Бюфон, 1707—1788 и др.) от втората половина на XVIII в., обединени около издаваната от Денѝ Дидрò (1713—1784), Жан Льорон Даламбер (1717—1783) и други участници «Енциклопедия, или Тълковен речник за науките, изкуствата и знанията» (1751—

1772). Въпреки че имат различни политически и философски убеждения, е. отричат феодализма, защищават правата на «третото съсловие» начело с буржоазията, ненавиждат средновековната схоластика и католическата църква. Просветителските идеи на е. подготвят идеологически Великата френска революция от 1789—1794.

ЕНЦИКЛОПЕДИЯ (от гръц.: «общо образование») — 1) научно справочно издание, в което сбито и системно е изложено най-същественото за една или много области на знанието. Материалът се излага в отделни статии, най-често разположени по азбучен ред на заглавията им (във вид на речник). По-рядко материалът (статиите) се разработва и подрежда систематично (тематично) — по отрасли на знанието (напр. съветската «Детская энциклопедия»). Видове е.: о б щ а (у н и в е р с а л н а) е. — засяга целокупното знание, т. е. всички отрасли на науката, техниката и изкуството за определено време (напр. «Большая советская энциклопедия», трето издание в 30 тома, 1970—1978); с п е ц и а л н а (о т р а с л о в а) е. — за определена област на знанието (напр. театрална е., музикална е., литературна е., медицинска е.), р е г и о н а л н а (н а ц и о н а л н а) е. — със сведения от всички области на науката, политическия, обществения и културния живот на континент (напр. съветската е. «Африка», в 2 тома, 1963) или на отделна държава (напр. национални е. за Латвийска ССР, за Канада, за Югославия и за други страни, енциклопедия «Советская Молдавия», 1982).

В България са издадени общият «Енциклопедический речник» (в 3 тома, 1899—1907) на Лука Ив. Касъров, обща «Българска енциклопедия» (в един том, 1936) на братя Никола и Иван Георгиеви Данчови, специалната «Земеделска енциклопедия» (в 2 тома, 1937—1939) на Сава Станев Ботев и Йосиф Ганчев Ковачев, общата «Кратка българска енциклопедия» (в 5 тома, 1963—1970, издание на БАН), специалната «Енциклопедия на българската музикална култура» (в един том, 1967, издание на БАН), специалната «Икономическа енциклопедия» (в 2 тома, 1971—1972), специалната «Кратка химическа енциклопедия» (в 2 тома, 1971—1972), специалната «Българска пчеларска енциклопедия» (в един том, 1971), тематичната енциклопедия «Септемврийското въстание 1923» (в един том, 1973), общата енциклопедия «А — Я» (в един том, 1974), общонационалната енциклопедия «България» (I том 1978, II т. 1981, III т. 1982, IV т. 1984), специалната «Енциклопедия на изобразителните изкуства в България» (I том 1980, издание на БАН). Издадени са и редица отраслови енциклопедически речници. 2) *прен.* Труд с научен или учебно-справочен характер, който изяснява задълбочено много важни въпроси и съдържа богат фактически материал. 3) *прен.* Лице с обширни познания в една или много области на науката.

ЕПИГОНСТВО — механично подражателство, дейност на закъснели последователи (епигони) на някоя школа, направление в обществената мисъл, изкуството, литературата, с методи и идеи на своите предшественици в изменена обстановка, която повече не оправдава отживелите творчески принципи. Е. се проявява най-често в периода на културен застой като последица от общата идеологическа криза на експлоататорската класа.

ЕПИГРАМА — кратко насмешливо, закачливо, остроумно или сатирич-

но стихотворение против лице или явление.

ЕПИГРА́Ф (от гръц.: «надпис») — цитат от литературно произведение, текст, кратко изречение, пословица или поговорка, поставена в началото на статия, литературно произведение или пред отделна част от произведение (глава); мото. Е. обикновено е своеобразно указание на автора за основната мисъл или идея в произведението или в отделната му част.

ЕПИЛО́Г — 1) незадължителна заключителна част на пиеса, филм, последна глава на епическо произведение (роман, повест); разкрива понататъшната съдба на героите. 2) *прен.* край, заключение, развръзка.

ЕПИ́ЧЕН (епически) — 1) свойствен на епоса (повествователно сюжетно художествено произведение), отнасящ се до епоса; повествователен, разказвателен. 2) *прен.* Величаво спокоен, безстрастно изобразяващ хода на събитията (напр.: спокоен, е. тон при изобразяване на вълнуващи, драматични събития). 3) *прен.* Достоен за възпяване; славен, величав, героичен.

Е́ПОС — 1) народни песни, изпълнени с патос, за значителни събития от историята, за борбите на народа и за изтъкнати народни герои (напр. древногръцкият героичен е.— «Илиада» и «Одисея» от Омир; в българската народна поезия: юнашки е. — песни за Крали Марко и др.). 2) Един от трите основни литературни рода (лирика, епос и драма). Епическите видове (легенда, приказка, разказ, повест, роман и др.) пресъздават в повествователна форма многообразието на живота чрез разнострании и цялостни човешки характери в развитие, чрез завършени събития (напр. романите «Под игото» от Иван Вазов, «Иван Кондарев» от Емилиян Станев).

ЕПО́ХА — 1) период от време, който се характеризира с важни природни или обществени явления, постижения в науката, изкуствата и други, или качествено нов период на развитие (напр.: е. на великите географски открития, е. на междупланетните пътешествия и др.) 2) Подразделение на геологически период. 3) Момент, от който започват да изчисляват движението на едно небесно тяло.

ЕРГОНО́МИЯ — комплексно изследване на системата «човек—машина» с помощта на данните от техническите науки, функционалната анатомия, физиологията, експерименталната психология, трудовата медицина. Целта на е. е да се постигне най-подходящото взаимоотношение между ефективността на труда и човешкото здраве посредством приспособяване на машините към човешките особености.

Е́РЕС (гръц.: «секта») — 1) религиозно течение, отклонило се от догмите и организационните форми на официалната църква. Е. са характерни за всички религии — *будизъм, юдаизъм, ислям,* но най-голямо развитие получават в *християнството,* главно през средновековието. Форма на е. приемат много народни движения против господствуващия експлоататорски строй, чиято крепителка е официалната църква. По-известни е. в историята на християнската църква са арианството, несторианството, павликянството, *богомилството* и др. За борба с е. католическата църква създава през XIII в. *инквизицията.* По време на *Реформацията* е. прерастват в широки обществени движения. 2) *прен.* Отклонение от общоприети възгледи и норми; заблуждение.

ЕРУДИ́ЦИЯ — дълбоки и многостранни познания в една или в няколко области на науката; ученост, начетеност, основно познаване на литературата по определена дисциплина (напр.: човек с голяма е.).

Е́СЕРИ (съкратено от с о ц и а л и с т и - р е в о л ю ц и о н е р и) — членове на дребнобуржоазна партия в Русия, възникнала в края на 1901—началото на 1902 в резултат от обединението на народнически групи и кръжоци. Социална опора на е. е кулачеството. Е. са открити идейни противници на марксизма-ленинизма. Те отричат ръководната роля на работническата класа в буржоазнодемократичната революция и идеята за диктатура на пролетариата. Като признават по принцип значението на масовите движения, е. смятат за основно средство на борба индивидуалния терор. В периода на Февруарската буржоазнодемократична революция 1917 заедно с меншевиките водят съглашателска политика по отношение на буржоазно-помешчическото Временно правителство и техни представители участвуват в него. След Октомврийската революция 1917 открито се обявяват против съветската власт, организират заговори, метежи, терористични актове и др. След Гражданската война 1918—1920 водачите на е. емигрират и партията им се разпада.

ЕСКАЛА́ЦИЯ — постепенно разширяване, засилване. Терминът започва да се употребява по-често във връзка с разширяване на агресията на САЩ във Виетнам в края на 60-те и началото на 70-те години на XX в., както и за характеризиране политиката на управляващите кръгове на САЩ към непрекъснато увеличаване на надпреварата във въоръжаването.

ЕСКО́РТ — 1) отред за охрана, обикновено военна, за съпровождане по време на пътуване на високопоставено лице. 2) Въздушен е. на изтребители, които придружават транспортни или други самолети (напр. самолети, в които се намират ръководни държавни или военни дейци). 3) Охрана на военни и транспортни кораби, подводници, самолети.

ЕСНА́Ф — 1) сдружение на майстори и калфи от един занаят (дюлгери, златари, ковачи). 2) Дребен занаятчия. 3) *прен.* Човек със стеснен личен и обществен кръгозор, за когото най-важно е собственото благополучие и ограничените частнособственически интереси, за когото са характерни егоизмът и индивидуализмът, аполитичността и безидейността. Вж. и *дребна буржоазия.*

ЕСНА́ФЩИНА — 1) ограничаване на жизнените идеали от тясно лични интереси, свойствени за дребния градски и селски буржоа. Типични прояви на е. са индивидуализъм, егоизъм, дребнавост, духовна ограниченост. 2) Стремеж на духовно ограничения човек «да се нареди» в живота и «да се издигне» в обществото и службата без оглед на средствата; приспособяване към съществуващата обстановка и към вкусовете, навиците и манталитета на влиятелни и ръководни лица, за да се извлече максимална лична изгода; сляпо подражаване на модното, демонстриране на собственото битово и материално благополучие.

ЕСТЕТИ́ЗЪМ — 1) формалистичен подход към творбите на изкуството, подчинен на принципа «изкуство заради самото изкуство»; е. ограничава интереса към изкуството само със самоцелно наслаждаване от красотата и художествената форма, като пренебрегва идейното съдържание и жизнената правда. Характерен е за

реакционната буржоазна естетика и е основа на съвременното формалистично изкуство. 2) Склонност, усет, вродено чувство към хубавото, красивото, към художественото, естетичното. Вж и *естетика*.

ЕСТЕ́ТИКА — философска наука за най-общите закони на естетическото усвояване и преобразяване на света от хората и за *изкуството* като особена форма на естетическо отражение на действителността. Още със зараждането си през XVIII в. е. се развива в тясна връзка с *философията*, като става постоянна арена на борба между *материализма* и *идеализма*. Материалистическата е. (в противоположност на идеалистическите и вулгарноматериалистическите теории) определя обективната основа на естетическото усвояване на света като творческа, практически целенасочена дейност на хората, в която свободно, всестранно и хармонично се разкриват тяхната обществена същност и съзидателни сили, насочени към преобразяване на природата и обществото. Марксистко-ленинската е. утвърждава обществено-историческия характер на естетическите явления и на художественото творчество, обосновава принципите на реализма, народността и партийността в изкуството. Основни естетически категории са прекрасното и безобразното, възвишеното и низшето, трагичното и комичното, героичното и пошлото.

ЕСТЕТИ́ЧЕСКО ВЪЗПИТА́НИЕ — развиване на способност за възприемане, разбиране и оценяване на прекрасното в действителността и в изкуството; възпитаване на естетически чувства, усет, умение и потребност за участие при създаване на прекрасното в живота и в художественото творчество. Е. в. е част от общата система за възпитание; в социалистическото общество е част от *комунистическото възпитание* и е свързано тясно с умственото, нравственото и физическото възпитание.

Е. в. не се свежда само до възприемане на художествени произведения, създадени от професионални творци; важна роля играе художествената самодейност, която получава широко развитие при социализма.

Е. в. е в тясна връзка с критиката на долнопробните естетически вкусове, с борбата против буржоазното упадъчно формалистично изкуство и извратената мода.

ЕТА́П в о б щ е с т в е н о т о р а з в и т и е — исторически обособен период от време в рамките на дадена *фаза* на обществено-икономическа формация, който характеризира определено равнище в историческото развитие на обществото. Е. е съставка на фазата и съдържа нейните основни качествени характеристики. Всеки е. на фазата има свои определени черти, които го отличават от другите е. Те засягат не само икономиката, но и всички страни на обществото. В съответствие с конкретните исторически условия в отделните страни е. могат да имат и някои национални особености, които не засягат основните качествени характеристики на е. и имат подчинена роля.

Броят на е. и тяхната продължителност в отделните страни са различни в зависимост от икономическите, социалните, политическите, техническите и културните условия, в които протича развитието на обществото. Някои е. са закономерни за всички страни, а други са характерни само за отделни страни. Като закономерни е. в развитието на социализма се приемат: преходен период от капитализма към социализма, е. на изграждане на развито социалистическо общество и е. на развито социалистическо общество. Про-

грамата на БКП, приета на Десетия конгрес (1971), съдържа важни теоретични постановки за е. на социалистическото строителство, за характера на е. на изграждането на развито социалистическо общество и за е. на зрелия социализъм. Голям теоретически и практически интерес представляват постановките на КПСС за по-нататъшно усъвършенствуване на зрелия социализъм.

ЕТАТИЗÀЦИЯ — превръщане на частни имущества в държавна капиталистическа собственост; одържавяване. Освен *национализацията* на отделни отрасли и предприятия в капиталистическите страни при задоволително обезщетение на собствениците им е. включва и превръщането на частни предприятия в смесени с капиталово участие на държавата (това ги спасява от финансови и други затруднения). В по-широк смисъл с е. се обозначава растящата намеса на буржоазната държава в стопанския живот (вж *държавен капитализъм*). С понятието е. си служат главно буржоазните икономисти, ревизионистите, които извращават марксисткото учение за икономическата роля на държавата в строителството на социализма.

ÈТИКА — 1) философска наука за закономерностите на нравствените отношения между хората и на нормите на поведение, за произхода и развитието на *морала*. Историята на е. е проникната от борба между реакционните (идеалистически, теологически и антихуманистични) и прогресивните етически учения. Особеност на буржоазната е. е проповядването на индивидуализма, борбата срещу принципа на колективизма. Марксистката е. обосновава относителната самостоятелност на морала като форма на общественото съзнание, утвърждава обществено-историческата обусловеност на нравствените изисквания и норми. 2) Съвкупност от принципите и нормите на поведение, приети в определена обществена среда или професионална група (напр.: буржоазна е., комунистическа е., лекарска е.).

ЕТИКÈТ — съвкупност от правила за поведение в определени обществени кръгове (общуване и обноски с хората, учтивост, форми на обръщение и поздрав, маниери, облекло) или при изпълнение на официални функции (напр.: дипломатически е.).

ЕТНÀРХ — върховен ръководител на народа, който съчетава духовната със светската (гражданската) власт (напр. покойният президент на Република Кипър архиепископ Макариос).

ЕТНЙЧЕСКИ — принадлежащ към някой народ, народност, племе; народностен, племенен.

«ЕТНЙЧЕСКО ОРЪЖИЕ» («р а с о в о о р ъ ж и е») — химическо или биологическо оръжие, което въздействува предимно върху хора (народност, раса) с определени генетически особености. Още през 1970 във въоръжените сили на САЩ има теоретически разработки, в основата на които е схващането, че населението от различните райони на земята се отличава с генетически особености. Така например обитателите в Югоизточна Азия са уязвими от отрова, към която европейците по правило се адаптират. През 1975 вече се обсъждат начините за конкретно използване на откритото в гените свойство за избирателно унищожаване на едни или други народи.

През 1978 става известно, че в ЮАР също се подготвя «е. о.»; освен химическия вариант, предложен от САЩ, ЮАР разработва и свой, биологически вариант за разпространяване на епидемии. Расисткият ва-

риант на «е. о.» е «по-евтин и по-ефективен», т. е. отрова или бактерии могат да поразяват определена етническа група, напр. чернокожи, без да се уврежда здравето на белия човек.

През август 1984 на група представители на ООН са предоставени данни, че в ЮАР съществува научноизследователски център, където се разработва «етническо» химическо и биологическо оръжие. Има сведения, че в ЮАР такова варварско оръжие се изпитва върху политически затворници. Комитетът на ООН по деколонизацията взема решение да внесе въпроса за обсъждане.

ЕТНОГЕНЕЗА (е т н о г е н е з и с) — етнографска дисциплина за произхода, състава и развитието на населението в една страна и за формите на неговата социална структура — племе, племенна общност, народност, нация.

ЕФЕКТ — 1) резултат, последица от действие, от някоя причина (напр.: политически е.). 2) Силно впечатление; средство, похват да се създаде впечатление, учудване, илюзия (напр.: светлинен е., шумов е. в театъра).

ЕФЕКТИВНОСТ — характеристика, която отразява обществената полезност и производителност на обект, устройство, процес (напр.: е. на информационното обслужване). Видове: техническа е., *икономическа ефективност* и др.

Ж

ЖАКЕРИЯ — 1) едно от най-големите селски антифеодални въстания през средновековието, избухнало в Северна Франция през 1358 (названието «Ж.» произлиза от презрителното прозвище Жак Простака, давано от дворяните на френските селяни). Въстанието е предизвикано от засилването на феодалния гнет и рязкото влошаване на положението на селяните по време на Стогодишната война 1337—1453. Жестоко потушено. 2) *прен.* Големи стихийни селски въстания.

ЖАНДАРМЕРИЯ — в капиталистическите страни: особен вид полиция с военна организация, предназначена за поддържане на вътрешния ред в страната и за потискане и борба с революционните движения. В България с разрастването на партизанското движение в акциите против него освен полицията е включена и армията, а впоследствие специално за тази цел е създадена ж. през януари 1944. В състава ѝ влизат пехота, конница, моторизирани части, щаб и други служби. Поделенията на ж. участвуват непосредствено и най-активно в кървавата разправа с антифашисткото движение — наказателни акции, блокади, арести, разстрели без съд и присъда на народни борци и техните семейства. Ж. е разформирована на 7 септември, но фактически престава да съществува след Деветосептемврийското народно въстание 1944.

«ЖЕЛЯЗНА ЗАВЕСА» — израз, употребяван от западната буржоазна пропаганда в смисъл, че народите на СССР и другите социалистически страни не получавали информация за живота в капиталистическия, «свободния» свят, че са отделени от него с «желязна завеса». За пръв път терминът «ж. з.» е употребен от У. Чърчил в речта му във Фултън (5 март 1946), произнесена в присъствието на президента на САЩ Х. Труман. В нея Чърчил призовава да бъде създаден англо-американски военен съюз за борба против «източния комунизъм». Фултънската реч на Чърчил се смята за начало на *«студената война»*.

ЖЕЛЯЗНАТА ПЕТА — *прен.* ръководните индустриални среди в капиталистическото общество (предимно в САЩ), които водят политика на все по-засилваща се експлоатация и инспирират репресиите и терора срещу трудещите се. Названието произлиза от заглавието на романа «Желязната пета» (1907) от Джек Лондон (1876—1916), в който е изобразена борбата на народа против монополистичния капитал, против финансовата олигархия.

ЖИЗНЕНО ПРОСТРАНСТВО (нем. Lebensraum) — лозунг (провъзгласен в човеконенавистническата книга на Хитлер «Моята борба», 1924), с който се мотивира завоевателната империалистическа политика на фашистка Германия и се оправдава без-

апелационното заграбване, наглото завладяване на чужди територии, за да се заселят и усвоят от «притесненото и онеправдано» немско население.

ЖИЗНЕНО РАВНИЩЕ, жизнен стандарт, благосъстояние — степен на развитие и задоволяване на материалните и духовните *потребности* на членовете на обществото или на отделни негови класи и слоеве. Ж. р. е една от найсложните социално-икономически категории и се измерва чрез комплекс от показатели, които го характеризират пряко или косвено: състояние на заетостта, условия на труда, обществен продукт, национален доход и фонд потребление на човек от населението, номинална и реална работна заплата, номинални и реални доходи на населението, обем и структура на потреблението на човек от населението, разходи на държавата за безвъзмездни услуги и др. При сравняване на ж. р. по страни и периоди се вземат предвид съпоставимата нетна реална работна заплата (покупателна сила на номиналната заплата спрямо пълния състав на интересуващия обикновения потребител кръг от стоки, услуги, такси, наеми и др.), доходите от личното стопанство, величината на обществените фондове за лично потребление, жилищното състояние на населението, равнището на заетостта и безработицата, условията и качеството на образованието, медицинското обслужване и др.

Ж. р. е реален израз на предимствата или недъзите на даден обществен строй. Ж. р. на отделните класи в капиталистическото общество е различно, но обикновено се прикрива от средните величини на буржоазната статистика. Ж. р. на пролетариата и трудещите се селяни е нестабилно и се влошава в периоди на стопански кризи. Има дълбока разлика между ж. р. в развитите капиталистически страни и в развиващите се страни и колониите. Ж. р. на социалистическите труженици непрекъснато планово расте под съвкупното влияние на нарастването на националния доход, обема на фонд потребление, работната заплата и разходите на държавата за социални, битови и културни мероприятия. Тенденцията е към изравняване на ж. р. на различните категории трудещи се, както и на ж. р. на населението в отделните страни — членки на СИВ. На последните конгреси на братските комунистически и работнически партии в социалистическите страни в центъра на вниманието стои по-нататъшното повишаване на ж. р. на народа. На своя Декемврийски пленум (1972) ЦК на БКП приема комплексна програма за повишаване на ж. р. на народа (вж *Декемврийска програма на БКП*). Изключително голямо внимание на въпросите на ж. р. и социалистическия начин на живот се отделя в документите на конгресите на БКП, на пленумите на ЦК на БКП и в други партийни разработки.

ЖИРОНДИСТИ — 1) политическа групировка (партия) на едрата републиканска буржоазия в периода на Френската буржоазна революция от края на XVIII в. Названието е дадено по-късно от историците по името на департамента Жиронда, откъдето са много от лидерите на партията. Ж. са противници на феодализма, но с установяването на диктатурата на *якобинците* и задълбочаването на революцията те преминават в лагера на контрареволюцията. 2) *прен*. Буржоазна партия с либерално направление, склонна към компромиси с реакционните кръгове.

ЖОНГЛИРАНЕ (жонгльорство) — 1) жанр в цирковото изку-

ство, при който изпълнителят (жонгльор) в определен ритъм подхвърля няколко предмета и ги лови във въздуха. Ж. често се съчетава с балансиране, еквилибристика, акробатика, клоунада. 2) *прен.* Умело, ловко, но недобросъвестно, не съвсем честно, произволно използване на факти, цитати и данни, за да се докаже «правотата» на застъпваната позиция; игра на думи.

ЖЎРИ — 1) група (комисия, колегия) от назначени или избрани специалисти, които оценяват изпълнение или постижение и определят (присъждат) награди, премии на организирани изложби, конкурси, състезания, фестивали, прегледи. 2) В съдебните органи на редица капиталистически страни: колегия от непрофесионални съдии (съдебни заседатели), които участват в разглеждането и решаването на наказателни и граждански дела.

ЖЪЛТ ПЕЧА̀Т (ж ъ л т а п р е с а) — *прен.* реакционният печат (вестници и списания, най-често богато илюстрирани) в капиталистическите страни, който задоволява найниския и непретенциозен вкус на определени читателски среди и е изпълнен с евтини и пошли сензации — криминални произшествия, политически гафове, пикантни случки и скандални истории с известни политици, кинозвезди и други «величия» на момента, често съдържа клевети и изопачени факти; долнопробен и блудкав печат. Подкрепя се от капиталистическите монополи и от отделни капиталистически магнати. Типични представители на ж. п. са например изданията на западногерманския монополист на печата Аксел Шпрингер и др. В България старите буржоазни вестници «Вечерна поща», «Дневник», «Утро» и други са характерни за ж. п. издания.

През 1895 художникът-график Ричард Ауткоулт, смятан за родоначалник на комиксите (разкази в картинки), помества в нюйоркския вестник «Уърлд» серия цветни рисунки за беззъбо дете с глупава усмивка, облечено с дълга, ярко жълта риза, което прави забавни изказвания върху злободневните събития. Скоро вестник «Ню Йорк джърнал» започва да печата също подобна серия рисунки. Между двата вестника възниква спор за приоритета върху «жълтото дете». През 1896 редакторът Ърунн Уордмън нарича двата конкурентни вестника «жълта преса»; оттогава изразът се разпространява върху всички подобни издания.

З

ЗАБРАНА НА ПРОФЕСИЯТА, з а б р а н а з а у п р а ж н я в а н е н а п р о ф е с и я т а (немски Berufsverbot) — узаконена система за надзор върху политическите възгледи на западногерманските трудещи се, «уличени» или заподозрени в леви възгледи, в симпатии към социализма и най-вече в членство в Германската комунистическа партия. С широко разпространената във ФРГ антидемократична практика на з. п. се нарушават правата на човека за свободен избор на професия, по политически мотиви гражданите биват лишавани от полагането на определен вид труд. Въз основа на «постановлението за радикалите», прието на 28 април 1972 от министърпредседателите на западногерманските области, в страната започва кампания за прогонване от държавна служба, от училищата и университетите на прогресивно настроените граждани, чиито възгледи биват обявени за «опасни за конституцията». На 24 октомври 1952 Бундестагът одобрява правителствения законопроект, утвърден в политическия речник на ФРГ като «закон за радикалите». Законът определя процедурата за проверяване на политическата благонадеждност на гражданите (създаване за тях на картотеки от полицията и от прословутото «Федерално ведомство по охрана на конституцията»). От служба се отстраняват само представители на демократичните организации; същевременно бивши нацисти и активни членове на Националдемократичната партия продължават да са на работа в държавните учреждения. Вследствие на з. п. стотици хиляди граждани са подложени на проверка за «благонадеждност», а мнозина от тях са лишени от правото на труд. Заради политическите си възгледи от работа биват уволнявани не само членовете на Германската комунистическа партия, но и левите социалдемократи и профсъюзни дейци. З. п. противоречи на гарантираното от конституцията на ФРГ право («на всички граждани са гарантирани равни права») гражданите свободно и без дискриминация да си избират занятие или професия независимо от вероизповеданието или убежденията си. Засилването на репресиите въз основа на з. п. се използва от управляващите кръгове като оръдие против всички прогресивни сили, против борбите на профсъюзите, против участниците в разширяващото се демократично и антивоенно движение, насочено против форсираното разполагане на ракети и милитаризирането на ФРГ. Обществеността във ФРГ решително протестира против срамната практика, насочена против прогресивните хора, и иска нейното отменяне.

В резултат на бурните протести на западногерманската и международната общественост против з. п. правителството на ФРГ приема решение за изменение на реда за постъпване на държавна служба. От 1 април 1979 са въведени нови «Прин-

ципи за проверка на верността към конституцията», които уреждат приемането на служба във федералните учреждения. С изменението се отменя задължителното запитване в специалните служби, ограничава се обемът и по-ясно се определя характерът на представяните материали (сведения) за кандидата. Демократичните сили продължават борбата за пълно отменяне на всички форми на дискриминация, за прекратяване на практиката на з. п.

ЗАБРАНА НА ХИМИЧЕСКОТО И БАКТЕРИОЛОГИЧЕСКОТО ОРЪЖИЕ — проблем на съвременните международни отношения за ликвидиране на оръжията за масово унищожение. Въпросът за з. х. и б. о. в последните години придобива голяма острота. В нарушение на Женевския протокол (1925) американските войски прилагат през време на войната в Индокитай химически отровни вещества против хора и растителност. Седем социалистически страни на 30 март 1971 през време на XXIV конгрес на КПСС внасят за разглеждане в Комитета по разоръжаване в Женева Конвенция за забрана на разработването, производството и натрупването на запаси от бактериологическо (биологическо) и токсично оръжие и за тяхното унищожаване. Тя е одобрена на 22 декември 1971 от XXVI сесия на Общото събрание на ООН и на 10 април 1972 открита за подписване на желаещи държави едновременно в Москва, Вашингтон и Лондон. Конвенцията получава широко международно признание — подписана е от над 100 държави и през 1975 влиза в сила. Конвенцията забранява разработването, производството, натрупването, придобиването, запазването и предаването на бактериологически средства и токсини, които могат да бъдат използвани за военни цели. Държавите, подписали конвенцията, се задължават да съдействуват да се сключи споразумение за забрана на химическото оръжие. През 1972 СССР и другите социалистически страни внасят в Комитета по разоръжаване (от 1984 Конференция по разоръжаване) проект за конвенция за забрана на разработването, производството и натрупването на запасите от химическо оръжие и за неговото унищожаване. Представителите на западните страни се стремят под различни предлози да забавят всеобхватното решение на проблема за з. х. и б. о. Във връзка с това СССР счита за възможно като първа крачка да се сключи конвенция, засягаща само най-опасните и смъртоносни химически средства за водене на война. През юли 1974 в съветско-американското комюнике за срещата на високо равнище е отразена договореност за съвместни действия за забрана на химическото оръжие. От 1976 между двете страни се водят преговори, но по вина на САЩ през юли 1980 са прекъснати. На сесията си през май-юни 1976 Комитетът по разоръжаване съгласува Конвенция за забрана на военното или всяко друго враждебно използване на средствата за въздействие върху природната среда, подписана в Женева през 1977. В Заключителния документ на Първата специална сесия на Общото събрания на ООН по разоръжаването (1978) е определена за една от най-важните задачи да се сключи Конвенция за забрана на химическото оръжие. На Втората специална сесия на Общото събрание на ООН по разоръжаването (1982) СССР внася проект за Конвенция за забрана на разработването, производството и натрупването на запаси от химическо оръжие и за неговото унищожаване. Използването на това оръжие е свързано с развитието на съвременната военна доктрина на НАТО. Нарастват силно броят и количествата бой-

ни отровни вещества, разработвани в секретните научни центрове на западните държави и главно на САЩ, затова е обяснима неконструктивната и непоследователна позиция на тези държави по въпроса за забраната на химическото оръжие. Но въпреки това СССР и другите социалистически страни не прекратяват усилията си за постигане на тази цел. На XXXVII сесия на Общото събрание на ООН (1982) СССР предлага да се създадат зони, свободни от химическо оръжие, в различни райони в света. Държавите — членки на Варшавския договор, в Политическата декларация, приета в Прага през януари 1983, предлагат да се освободи Европа от химическо оръжие. Във връзка с това през януари 1984 те излизат с конкретни предложения до държавите — членки на НАТО. При съвременната изострена международна обстановка на Конференцията по разоръжаване се полагат усилия за разработване на съответна конвенция.

ЗАБРАНА НА ЯДРЕНОТО ОРЪЖИЕ — един от най-актуалните проблеми на съвременните международни отношения. Необходимостта от з. я. о. се определя от силата на това оръжие, което принадлежи към най-силните средства за масово унищожаване на хора и материални ценности.

СССР от самото начало на обсъждане въпроса за з. я. о. в ООН предлага пълна забрана за използването и прекратяването на производството и за изземването на ядреното оръжие от въоръжението на държавите, като се унищожат натрупаните запаси. СССР пръв от ядрените държави предлага през 1955 прекратяването на опитите с ядрено оръжие като първа крачка за пълната му забрана. В резултат на многогодишни преговори при активното участие на СССР и другите социалистически страни са изготвени международни споразумения за з. я. о.: Московски договор за забрана на опитите с ядрено оръжие в атмосферата, космическото пространство и под водата (1963), Договор за принципите на дейност на държавите по изследване и използване на космическото пространство, включително Луната и другите небесни тела (1967), Договор за неразпространение на ядреното оръжие (1970), Договор за забрана на складирането на дъното на моретата и океаните и в техните недра ядрено оръжие и други видове оръжие за масово унищожаване (1972). Има и подписан Договор за забрана на ядрените оръжия в Латинска Америка (1967), ратифициран от 20 държави. През 1973 между СССР и САЩ е подписано споразумение за предотвратяване на ядрената война. В края на 70-те години рязко се усложнява международната обстановка по вина на САЩ и техните съюзници от НАТО. Това налага още по-големи усилия и мерки за избягване на ядрен конфликт. През 1981 Общото събрание на ООН приема предложената от СССР декларация «Да се предотврати ядрената катастрофа». На Втората специална сесия на Общото събрание на ООН (1982) СССР едностранно поема задължението да не прилага пръв ядрено оръжие. През януари 1983 в Прага държавите — участнички във Варшавския договор, приемат Политическа декларация с програмен характер за запазването на мира в света. Предлагат да се сключи и Договор за неупотреба на военна сила и за поддържане на мирни отношения между държавите — участнички във Варшавския договор, и страните — членки на НАТО. Но и този път членовете на Северноатлантическия пакт бягат от конструктивния диалог по предложения, които създават устойчива основа за предотвратяване на ядрена война и осигуря-

ване на траен мир в Европа и в целия свят. Вж *разоръжаване, неразпространение на ядрено оръжие, ядрено разоръжаване.*

ЗАГОВОР — тайно споразумение между ограничен кръг от лица за организирани съвместни действия с цел завземане на властта или извършване на друго престъпление против обществения ред.

ЗАГУБА — онова, което се губи; щета (напр.: човешките з. през Втората световна война са ок. 50 млн. души). Противоположно на *печалба* (напр.: чиста з. от стопанска дейност).

ЗАЕМ — предоставяне от едно лице (заемодател) на друго лице (заемател) пари или други заместими вещи за ползване през определен срок. След като срокът изтече, заемателят се задължава да върне заетата сума или вещи от същия вид, качество и количество. Заемателят дължи *лихва* само ако това е уговорено предварително. При капитализма з. имат форма на менителници — за краткосрочните з., и на облигации — при дългосрочните з. При социализма заемни отношения възникват както между гражданите и държавата, така и между социалистическите стопански звена и кредитната система. Вж и *кредит.*

ЗАЕМ—НАЕМ — вж *ленд-лиз.*

ЗАКЛЮЧИТЕЛЕН АКТ — официално резюме за работата на международна конференция или конгрес. Съдържа указания за целите и реда за свикване на конференцията, назвавание на участниците, изложение за извършената работа, списък на споразуменията и текстове на приети резолюции. З. а. като правило не е договор. Вж *европейска сигурност.*

ЗАКЛЮЧИТЕЛЕН АКТ от Хелзинки — документ от Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество, подписан на 1 август 1975 от държавните и правителствените ръководители на 33 европейски държави, както и на САЩ и Канада. З. а. включва въпроси, разделени на четири основни групи: въпроси, отнасящи се до сигурността на Европа, където са посочени принципите, от които ще се ръководят държавите в своите взаимоотношения; сътрудничество в областта на икономиката, науката и опазването на околната среда; сътрудничество в хуманитарните и други области; понататъшни стъпки след съвещанието. Провъзгласените в него принципи определят правилата за поведение на държавите-участнички в отношенията помежду им и тяхната готовност да създават в Европа атмосфера на взаимно доверие и увереност в свободното, независимо и мирно развитие на всяка страна. Тези принципи са: суверенно равенство на държавите (включващо и тяхното право свободно да избират и развиват своите политически, социални, икономически и културни системи); неупотреба на сила или на заплаха със сила; неприкосновеност на границите, териториална цялост на държавите; мирно уреждане на споровете; ненамеса във вътрешните работи; зачитане правата на човека и основните свободи, включително свободата на мисълта, съвестта, религията, убежденията; равноправие на народите и правото им сами да се разпореждат със своята съдба; сътрудничество между държавите и добросъвестно изпълнение на задълженията по международното право. З. а. съдържа и редица мерки по укрепване на доверието и някои положения за сигурността и разоръжаването, включващи предварително съобщаване за провеждане на военни учения, разширяване на сътрудничеството в об-

ластта на икономиката, науката и техниката, опазване на околната среда, туризма, информацията, културата, просветата и други. Вж *европейска сигурност*.

ЗАКО̀Н (закономерност) — обективна, относително стабилна, вътрешна съществена връзка на явленията, която обуславя тяхното необходимо развитие. З. изразява определен ред на причинната, необходима и устойчива връзка между явления и свойства на материалните обекти, повтарящи се съществени отношения, при които изменянето на едни явления предизвиква определено изменяне на други. Идеализмът отрича обективния характер на з., тяхното съществуване независимо от съзнанието, от идеите. Диалектическият материализъм разглежда з. като присъщи на самата природа, на обществото и на съзнанието. «Светът е закономерно движение на материята и нашето познание... е в състояние само да отразява тази закономерност» (Ленин, В. И. Събр. съч. Т. 18, с. 165).

Има три основни групи з.: специфични (частни), общи за голяма група явления и всеобщи (универсални). Опознаването на з. създава възможност за съзнателна практическа дейност — преобразяване на природата, революционно преустройство на обществото. Под научни закони (з. в науката) се разбира отражението на обективните з. от науката. В обществото реализирането на з. предполага дейността на хората, които могат (съзнателно или несъзнателно) да създават или унищожават условията за действие на з. Хората не създават самите з., а само ограничават или разширяват сферата на тяхното действие в съответствие със своите потребности и интереси.

ЗАКО̀Н юридически — нормативен акт на висшия орган на държавна власт, издаден при спазване на установен законодателен ред и притежаващ изключителна задължителна сила. В социалистическите държави з. е важно средство за икономическо и културно строителство, за осигуряване на вътрешната и външната сигурност на държавата, за защита на социалистическата собственост, за разширяване и укрепване на социалистическата демокрация. Законодателната дейност е една от основните форми за осъществяване на държавната власт. В НРБ тази дейност е регламентирана от Конституцията. З. е един от източниците на правото и има висша юридическа сила — всички други правни актове трябва да бъдат съобразени с него. Никой з. не може да противоречи на Конституцията. З. се приема от *Народното събрание*, но може да бъде приет и пряко от народа чрез *референдум*. Със з. се уреждат изменението на Конституцията, кодифицирането на *законодателството*, приемане на единния план за обществено-икономическо развитие на страната, приемане на държавния бюджет, даване на амнистия и други. З. са задължителни за всички държавни органи, обществени организации и лица. Спазването им се гарантира и със силата на държавната принуда. Създаването на з. става чрез специален законодателен процес, който обхваща 3 фази: *законодателна инициатива*, обсъждане на законопроекта и гласуването на з. Вж *обнародване*.

ЗАКО̀ННОСТ — съблюдаване на законите; положение, при което общественият живот и дейност се регулират от закони. Социалистическа законност — точно и строго спазване и изпълнение на законите на социалистическата държава и други правни актове от държавни органи, обществени организации, длъжностни лица и граждани. Основен принцип на дър-

жавното управление на НРБ, чрез който се осигурява общественият и държавният строй, социалистическата стопанска система, социалистическата собственост, правата и законните интереси на гражданите.

ЗАКОНОДА́ТЕЛНА ИНИЦИАТИ́ВА — в НРБ: дейност на компетентни органи, учреждения, организации и лица, която се изразява в предложение до Народното събрание за създаване на нов *закон,* както и за отменяне, допълване и изменяне на съществуващ закон. З. и. принадлежи на Държавния съвет, Министерския съвет, постоянните комисии на Народното събрание, народните представители, Върховния съд и главния прокурор. Право на законодателна инициатива имат и обществените организации: Националният съвет на Отечествения фронт, Централният съвет на Българските професионални съюзи, Централният комитет на Димитровския комунистически младежки съюз и Управителният съвет на Централния кооперативен съюз по въпроси, отнасящи се до тяхната дейност. Народното събрание е длъжно да разгледа *законопроекта,* но е суверенно да реши дали да го приеме, или не.

ЗАКОНОДА́ТЕЛСТВО — 1) дейност на върховните органи на държавна власт по издаване, изменяне и отменяне на *законите.* В НРБ тази дейност се извършва от Народното събрание, което е единственият законодателен орган (вж *законодателна инициатива*). Предстои цялостна реформа на з. Работата по обновяването му в процеса на изграждането на развитото социалистическо общество ще се съсредоточи главно в комплексното разработване на правните проблеми в основните направления на социалното управление на материалната и извънматериалната сфера. Последователно ще се подготвят и внасят за разглеждане в Народното събрание основни закони на развитието на социалистическото общество като Кодекс на труда, Стопански кодекс, Семеен кодекс и Граждански кодекс. Осъществяването на тази законодателна програма ще създаде необходимите условия за усъвършенстване на правната надстройка, за по-нататъшно развитие на обществените отношения, за разширяване на социалистическата демокрация, за повишаване на ефективността на социалното управление и укрепване на законността и правовия ред в НРБ. 2) Съвкупност от законите в дадена държава или от закони, действуващи в отделна област (гражданско з., наказателно з., трудово з., финансово з. и др.). 3) Понякога терминът з. се употребява като синоним на действуващо в държавата право.

ЗАЛО́Г и з б и р а т е л е н — в някои буржоазни страни: парична сума, внасяна преди изборите от кандидатите за депутати.

ЗАЛО́ЖНИЦИ — лица, принудително задържани, обикновено във време на война, като гаранция за изпълнение на известни задължения. В миналото з. са използвани като средство за осигуряване на изпълнението на международен договор. За последен се сочи Аахенският договор от 1748, но в Конвенцията за спиране на военните действия между България и Съюзените сили по «Солунското примирие» (1918) съществува клауза за з. — разположените до определена линия български войски се задължават да сложат оръжието си «и ще се считат до нова заповед във военно пленничество», при условие че до сключване на мира могат да бъдат използвани за работа в Ориента. Макар и осъждана, системата на з. е използвана от империалистическите държави, особено в колони-

алните им войни като средство за несъпротивление срещу окупатора, за снабдяване с продоволствие и др. През Втората световна война германският фашизъм в огромни размери прилага терористичната система на з., като унищожава мирното население от окупираните територии и се стреми по този начин да парализира съпротивителиото движение. Женевските конвенции (1949) «За защита на жертвите от война» забраняват и вземането на з. Понастоящем нелегални екстремистки организации в някои латиноамерикански страни, Италия, ФРГ и други отвличат определени лица като з. за освобождаване на задържани техни членове. Тези действия се осъждат найстрого от цялата демократична световна общественост и от съвременното международно право. Създадени са и международноправни актове — Конвенция за борба против задържане на з. (1979). Забрана за задържане на з. в обща форма се съдържа и в Конвенция против незаконно завладяване на самолети (1970), Конвенция против незаконни действия, насочени срещу сигурността на гражданската авиация (1971), и др.

ЗАНАЯТ — 1) стопанска дейност, при която преобладават ръчен труд и прости оръдия на труда и която се усвоява чрез продължителна практика. З а н а я т ч и й с т в о — дребно производство на промишлени изделия с ръчна техника и примитивна организация на труда; занаятчийско съсловие. В България занаятчийството се появява пр. н. е., а през VIII—IX в. достига значително развитие (грънчарство, металообработване и др.). През епохата на османското владичество, особено в края на XVIII—началото на XIX в. България е главен център на занаятчийството в Османската империя (абаджийство, гайтанджийство, терзийство, мутафчийство, ковачество и много др.). С развитието на капитализма след Освобождението (1878) старите з. западат, развиват се нови. След социалистическата революция масата от занаятчии се обединява в *трудово-производителни кооперации (ТПК)*. 2) *Прен.* поминък, професия.

ЗАПАД — 1) страните, които се намират в западна посока. 2) Европейските страни с романо-германска култура (напр.: завършил висше образование на Запад). 3) Западноевропейски държави с буржоазнодемократичен строй; страните от Западна Европа и Америка (САЩ, Канада и др.), противопоставяни на страните от социалистическата общност (напр.: диалог между Изтока и Запада, развитие на търговията между Изтока и Запада).

ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ (ЗЕС) — затворена военнополитическа групировка на няколко европейски капиталистически държави — Англия, Франция, ФРГ, Италия, Белгия, Холандия и Люксембург. Създаден в съответствие с *Парижките споразумения 1954* като европейски филиал на НАТО в резултат на реорганизацията на З а п а д н и я с ъ ю з (учреден през 1948 от Англия, Франция, Белгия, Холандия, Люксембург) с цел да се включи ФРГ в системата на военните блокове и да се създадат условия за възраждане на западногерманския милитаризъм.

ЗАПИС НА ЗАПОВЕД (п о л и ц а) — едностранно задължение, облечено в установена законна форма, по силата на което издателят се задължава да плати на друго лице или на негова заповед определена парична сума след изтичане на определено време. При капитализма з. з. имат широко приложение; чрез тях и менителниците се оформя голяма част от паричния и стоковия кредит. В

условията на социализма з. з. загубва значението си; намира приложение само в международния търговски обмен.

ЗАПЛА̀ТА — вж *работна заплата*.

ЗАПО̀Р — забрана на съдебния изпълнител до длъжника да се разпорежда с определена движима вещ или вземане, за да се осигури удовлетворяването на кредитора.

ЗАСТРАХО̀ВКА — писмен договор, по силата на който застрахователят срещу заплащане на определена сума (премия) поема задължение да възстанови в уговорените граници щетите, причинени на застрахования при настъпване на застрахованото събитие (щета). В НРБ се употребява и за означаване на видовете имуществено и лично застраховане (напр.: з. срещу злополука, з. срещу пожар).

ЗАТВО̀РЕН МО̀РСКИ РАЙО̀Н (з а б р а н е н или о п а с е н м о р с к и р а й о н) — 1) район от *териториалното море*, в който с цел да се гарантира сигурността на мореплаването и защитата на държавните интереси крайбрежната държава забранява или ограничава временно или постоянно плаването, риболов и други. 2) Район отвъд териториалното море, който държавата обявява за временно опасен за плавания на кораби, полети на самолети и други във връзка с провеждане в него на военни учения и стрелби, изстрелвания на ракети и други. За обявяване на забранен или опасен район е необходимо да се направи съобщение чрез националната информационна агенция, радиото, телевизията и др.

«ЗАЩЍТА НА ПРАВА̀ТА НА ЧОВЀКА» — диверсионна кампания на американските империалисти срещу социалистическите страни, подхваната от Джеймс Картър, президент (1977—1981) на САЩ, като форма на идеологическа борба.

ЗВА̀НИЕ — специално наименование, давано на определени лица за признати заслуги или качества в труда, науката, изкуството и военното дело. В НРБ з. биват: п о ч е т н и — Герой на НРБ, Герой на социалистическия труд, народен, заслужил, майка-героиня, лауреат на Димитровска награда, лауреат на Международна Ботевска награда, гвардейски и др.; н а у ч н и — академик, професор и др.; в о е н н и — генерал-полковник, майор, лейтенант и др.

ЗВЀЗДНОТО ГРАДЧЀ — населен пункт в Московска област на СССР. Основано през януари 1960. В него се намират Център за подготовка на космонавти и Музей на Звездното градче. З. г. стана символ на забележителните успехи на съветската наука и техника в овладяването на космическото пространство. Градчето се посещава от много съветски и чуждестранни делегации, американски космонавти, представители на науката от различни страни.

«ЗВЕНО̀» — българска обществено-политическа организация, образувана през 1927 като идеен кръг от дейци на различни буржоазни партии със задача да сплоти политическите сили на буржоазията срещу революционното движение на работническата класа и трудещите се селяни. През 1929—1933 се оформя като своеобразна политическа партия. Идейно-политическите възгледи на «З.» имат еклектичен и в някои отношения противоречив характер поради нееднородния политически и социален състав на звенарската среда. В провъзгласената през 1930 програма на «З.» се отрича буржоазно-

демократичната форма на управление и се утвърждава «силната», «надпартийна», авторитарна буржоазна власт от типа на фашистката, военната и подобни на тях диктатури; отричат се традиционните буржоазни партии. В кръга на звенарите има и антимонархически елементи. Заедно с *Военния съюз* «З.» участвува в подготовката и в извършването на Деветнадесетомайския преврат 1934. След преврата «З.» обявява своето саморазпускане, за да улесни разтурянето на останалите политически партии. Водачът на «З.» Кимон Георгиев възглавява правителството на деветнадесетомайците, което през януари 1935 е принудено да подаде оставка. От 1935 «З.» е в опозиция на монархофашистката диктатура. Установява контакти с БЗНС «Ал. Стамболийски» («Пладне»), а след това и с БКП. По-нататъшното му развитие се характеризира с постепенна, сложна и противоречива идейно-политическа еволюция от авторитаризма и фашизма към буржоазната демокрация. През 1936—1939 звенарите участвуват в изграждането на Народния антифашистки фронт и постепенно преминават на републикански позиции.

През 1942 «З.» се включва в създадения по инициатива на партията *Отечествен фронт (ОФ)*. Участвува в подготовката и провеждането на *Деветосептемврийското народно въстание 1944* и в правителството на ОФ, възглавено от Кимон Георгиев. През октомври 1944 «З.» се преустройва в политическа партия под името Народен съюз «Звено». През 1948 съюзът се саморазпуска, членовете му се вливат в ОФ и участвуват в социалистическото строителство.

«ЗЕЛЁНА ЕВРÓПА» — условно означаване на обедняването на страните от Европейската икономическа общност (Общия пазар) в сферата на производството и пласирането (продажбата) на селскостопанска продукция.

«ЗЕЛЁНА РЕВОЛЮЦИЯ» — условно означаване на увеличаването на производството на зърнени култури върху напоявани земи в някои страни (Индия, Пакистан, Мексико и др.) през средата на 60-те и началото на 70-те години. Свързано е с използването на високодобивни сортове пшеница, царевица, ориз, създадени върху основата на сортове, отглеждани в Мексико в края на 40-те години. Въпреки че е успех за науката, създаването на нови сортове зърнени култури не решава само по себе си продоволствения въпрос в освободилите се страни, тъй като внедряването им е свързано с крупни разходи, непосилни за дребните селяни. За решаването на зърнения въпрос са необходими рязко повишаване на равнището на икономическото развитие и осъществяването на коренни социални преобразования.

«ЗЕЛЁНИТЕ» — демократична партия във ФРГ, образувана чрез сливане на редица (често разнородни) обществени групи и организации, възникнали през 70-те години, чиято цел е опазване на околната среда. Окончателно се оформя на учредителен конгрес в Саарбрюкен (март 1980). Програмата на «З.» е социалноутопична. Те смятат, че главната причина за всички беди е развитието на икономиката. Партията си поставя и редица антимонополистични искания. Тя се стреми да противодействува на «заплашващия човечеството апокалипсис в резултат на разрушението на околната среда и атомната опасност».

В партията на «З.» членуват около 25 000 д. (1983), предимно младежи. Към нея се присъединяват бивши членове на ГСДП. «З.» имат свои фракции в пет от десетте про-

винциални парламента на страната (в изборите за ландтаг през март 1984 в провинция Баден-Вюртемберг са на трето място), а в парламентарните избори на 6 март 1983 за тях гласуват над 2 милиона души (27 депутати в Бундестага и един депутат — представител на Западен Берлин), което ги представя като пета по значение партия в страната. Широкото им участие в антивоенното движение и защитата, която оказват на масовите акции срещу разполагането на американските «евроракети», укрепват техния обществен престиж. В последно време «З.» се обявяват за едновременното разпускане на НАТО и Варшавския договор, за категоричен отказ от разполагането на «евроракетите», за създаване на безядрена зона в Централна Европа. Отстранени тенденциозно от дейността на редица възлови парламентарни комисии, те използват присъствието си в Бундестага, за да дават «израз на народното негодувание и протест срещу сегашната антисоциална и милитаристична политика на правителството». Все по-активното им ангажиране с «въпросите на деня» им позволява да избистрят своята политическа програма върху действително демократични и по-реалистични позиции.

Оценката на западногерманските комунисти за «З.» е, че са движение, с което може да се работи «за мир и демократичен напредък», тъй като по редица въпроси «застъпват искания в интерес на работническата класа и трудовите хора».

Последователи на «З.» формират подобни партии в редица страни на Западна Европа — Белгия, Холандия, Дания, Австрия и Италия.

К.П.

«ЗЕЛЁНИТЕ БАРЁТИ» — специални военни части в армията на САЩ с предназначение да извършват подривна дейност срещу социалистическите страни и младите независими държави в Азия, Африка и Латинска Америка, да водят борба против партизаните и народноосвободителното движение в страните, които се борят за политическа и национална независимост. Първите части са създадени през 1952. «З. б.» са най-жестоките войници в света, те са закоравели и изпечени главорези.

Личният състав се подбира измежду политически емигранти, предатели, авантюристи. Постъпващите трябва да имат изключителна физическа издръжливост и определени умствени способности. Обучават се в стрелба с всички видове американско оръжие, в скокове от вертолет, за изпълнение на диверсионни задачи и терористични актове в различни географски и климатични условия (планини, джунгли, пустини, блата, непоносима жега и сурова зима). У личния състав се насажда животинска ненавист към комунизма, към социалистическите страни и към народите, които се борят за свобода. Възпитават се в жестокост и безразличие към страданията на измъчваните жертви, в цинизъм, в безпрекословно изпълнение на всякаква заповед.

Части на «З. б.» са разположени в Северна Каролина, в Западна Германия, на остров Окинава, в зоната на Панамския канал. От 1962 те започват своята гнусна дейност в Южен Виетнам, където като участници в т. нар. «необикновена война» против патриотите придобиват позорна слава с избиването на невинни хора при «умиротворяването» на страната.

«ЗЕЛЁНИТЕ КАСКИ» — наименование на общоарабските умиротворителни сили в Ливан (поради зеления цвят на каските, които носят). Създадени вследствие на предизвикания въоръжен конфликт на десно-християнските сили с левите прогре-

сивни сили, подкрепяни от палестинците. Някои арабски страни (Сирия, Саудитска Арабия, Кувейт, Судан) участвуват с военни контингенти в «з. к.», които разграничават враждуващите страни.

ЗЕМЕПОЛЗВАНЕ — ред, условия и форма за ползване на земята от отделни лица, колективи или държавата.

ЗЛАТЕН БЛОК— валутна групировка на шест европейски страни (Франция, Белгия, Холандия, Швейцария, Италия и Полша), които във валутната си организация приемат *златния стандарт*. Създаден от Франция (1933) след световната икономическа криза от 1929—1933 и насочен срещу обезценените и девалвирани валути на САЩ и Англия, за господство на световния паричен пазар. Поради разстройство на паричните системи във включените страни бързо губи значение. През 1936 окончателно се разпада.

ЗЛАТЕН ВЕК — 1) в представите на древните: легендарен период, отминало щастливо време, когато хората са живели честито, блажено и спокойно, без раздори, войни и непосилен труд. Митът за з. в. възниква в периода на разлагане на първобитнообщинния строй и установяване на робовладелския строй, характерен със зачестилите кризи в класовото общество, когато в спомените на народа предишната епоха се представя като време на безоблачно щастие. Представите на гърците за з. в. са отразени найярко в дидактичните поеми «Дела и дни» на Хесиод (ок. VIII—VII в. пр. н. е.), който дели историята на човечеството на пет века — златен, сребърен, меден, век на героите, железен век, и на римляните — в поемите «Метаморфози» на Овидий (43 пр. н. е. — 17 от н. е.). 2) *прен*. Период на разцвет, на бурно развитие на науката и изкуството, изобилие (напр.: з. в. на българската книжнина през IX—X в.).

ЗЛАТЕН ЗАПАС — фонд от *злато* (в кюлчета и монети), собственост на държавата, съхранявано в държавното съкровище или в централната банка. З. з. служи като резервен фонд за международни плащания и за обезпечаване на паричната единица. В капиталистическите страни до отмяната на златния стандарт з. з. играе ролята на запасен фонд за вътрешното обръщение на златни монети и за размяна на банкнотите срещу злато. При книжнопаричната система функцията на з. з. започват да изпълняват и резервите от чужда валута. Златните и валутните резерви на капиталистическите държави са разпределени крайно неравномерно. Съсредоточени са главно в големите империалистически държави. Значителна част от тях са в САЩ и се използват за икономически и политически натиск върху други страни.

«ЗЛАТЕН ПУЛ» — международно обединение на централните банки на редица западни страни (САЩ, Великобритания, Франция, Италия, Белгия, ФРГ, Холандия и Швейцария) за съвместна продажба и покупка на *злато*. Създадено през 1961 след «златната треска» (1960), предизвикана от нарастването на недоверието към долара и съпътствуващото значително отклонение на пазарната цена на златото над официалното равнище. Има за цел да стабилизира пазарната цена на златото на лондонския пазар (основен пазар на златото) на равнище, близко до официалната през този период цена 35 долара за една тройунция (31,1035 г) чисто злато. Непрекъснатото отслабване на позициите на долара и девалвацията на лира-

та стерлинга (1967) рязко изострят търсенето на злато. Загубите, причинени на златните запаси на западноевропейските държави от масовите изкупувания на злато, водят до ликвидирането на «з. п.» (1968). Разпадането на «з. п.» свидетелства за безуспешността на опитите на западните страни трайно да се противопоставят на стихията на частните златни пазари.

ЗЛА̀ТЕН СТАНДА̀РТ (златен еталон) — форма на парично обръщение в капиталистическите страни, при която *банкнотите* се обменят срещу *злато* или чужда *валута* в съответствие със златното съдържание на паричната единица, в обръщение са и свободно се секат златни монети при определено и неизменно златно съдържание на паричната единица, свободно се внася и изнася злато. Съществува като златомонетен, златнослитъчен и златнодевизен стандарт. З. с. е господстващата парична система до Първата световна война. В периода на частичната стабилизация на капитализма се правят опити да се възобнови, но кризата от 1929—1933 слага край на з. с.

ЗЛА̀ТЕН ТЕЛЀЦ — *прен.* злато, богатство, пари, власт на златото, на капитала. Изразът произлиза от Библията, от разказа за направения от злато телец, на който евреите, бродейки из пустинята, се кланят като на бог.

ЗЛА̀ТНИ ТО̀ЧКИ — горната и долната граница, в които се колебае валутният курс при златнопаричното обръщение.

ЗЛА̀ТНО ПОКРЍТИЕ (златно обезпечение) — златните запаси (резерви) на една държава, които служат за обезпечаване на пуснатите в обръщение *банкноти*. При *златния стандарт* банкнотите имат пълно покритие в *злато* и са обменяеми 100% с пълноценни златни пари. След световната икономическа криза 1929—1933 обмяната на банкнотите срещу злато е преустановена във всички страни, а установеното законно з. п. остава официално да служи само като ограничение да не се пускат в обръщение излишно количество банкноти. В някои страни (напр. във Великобритания) з. п. на паричната емисия е отменено, а общата ѝ сума се определя в граници, които установява парламентът. Във Франция, ФРГ, Италия действуващото законодателство не предвижда з. п. на паричната емисия. Действителното нарушаване на принципите на з. п. в повечето капиталистически страни доведе до превръщането на техните банкноти в *книжни пари*.

ЗЛА̀ТНО СЪДЪРЖА̀НИЕ — количеството чисто *злато*, което се съдържа в паричната единица. Установява се официално от държавата и се фиксира със закон като з. с. на валутата. При отмяната на *златния стандарт* з. с. на дадена парична единица се установява, като се има предвид «цената» на златото — сумата от книжни пари, която се заплаща за определена тегловна единица злато — напр. з. с. на щатския долар при цена на златото до 1972 35 долара за една тройунция (31,1035 г чисто злато) е 0,888671 г чисто злато $\left(\frac{31,1035}{35}\right)$, от 1972 при 38 долара за една тройунция е 0,818513 г чисто злато, а след девалвацията на долара през 1973 — 0,736662 г чисто злато.

ЗЛА̀ТО — благороден метал, който в условията на стоковото производство изпълнява функцията на *всеобщ еквивалент*. З. се е отделило като

особен вид парична стока (вж *пари*), защото притежава най-добрите за тези изисквания физически и химически свойства: съхранимост, еднородност, делимост, голяма стойност в малък обем и тегло.

Създаването на световния пазар при капитализма става предпоставка за превръщане на з. в *световни пари*. В периода на *общата криза на капитализма* във вътрешнодържавното обръщение започват да преобладават *книжните пари*, ограничава се или се забранява износът на з. и неговата покупко-продажба. З. престава да изпълнява ролята на средство за обръщение и платежно средство, но запазва функциите си като мярка на стойността, средство за натрупване на съкровище и световни пари. То остава и в основата на паричната система и е основно средство за регулиране на валутните отношения между капиталистическите страни, макар че след 1944 тази роля се поема от щатския долар. Размерите на *златните запаси* са един от най-важните показатели за устойчивостта на валутата и икономическия потенциал на дадена страна.

Сега покупко-продажбата на з. се осъществява на специални пазари. За спокойствието на капиталистическата валутна система има значение стабилността на цената на з. За да се постигне макар и относително успокояване на стихията на златните пазари, е създаден т. нар. «Златен пул» (1961), който под ударите на *валутната криза* се разпада (1968) и показва, че не може да регулира пазарната стихия. За известно време се узаконява двойна цена на з.: официална (прилагана в операциите между централните банки) и свободна (формираща се на пазара в зависимост от търсенето и предлагането). В началото на 1975 *Международният валутен фонд (МВФ)* отменя официалната цена на з. Свободната цена на з. се покачва значително и достига своя максимум — 800 долара за тройунция (1 тройунция = 31,1 г з.) през 1978. Към средата на 1980 цената на з. се движи около 500 долара за тройунция. Кризата на златните пазари показва нестабилността на съвременната капиталистическа валутна система. Но при търсенето на пътища за нейното изменение изпъква стремежът да се изолира з. като световни пари и да се замени с *«книжно злато»*.

В социалистическата икономика з. също играе ролята на всеобщ еквивалент, като изпълнява функцията на мярка на стойността. Златното съдържание на българската парична единица (лев) е установено на 0,759548 г чисто з., на рублата — 0,987412 чисто з. (същото количество з. стои в основата и на *преводната рубла*). Социалистическите страни използват з. като резерв за международни плащания на капиталистическия пазар.

ЗМС (З е м е д е л с к и м л а д е ж к и с ъ ю з) — вж *Български земеделски младежки съюз (БЗМС)*.

ЗНА́МЕ — плат с установени размери и цветове, понякога с изобразен на него герб; емблема като знак за отличие на държава, държавна или обществена организация, войскова част и др. Д ъ р ж а в н о з н а м е изразява суверенитета на държавата. На НРБ е трицветно — бял, зелен и червен цвят, поставени водоравно. На левия горен ъгъл върху бялото поле е *гербът*. З. на частите и съединенията от Българската народна армия е червен копринен плат с изображения, надписи и шнурове, прикрепено на дървена дръжка. З. е символ на чест, доблест и слава.

ЗО́НА — 1) територия, област, която се характеризира с определени

белези или е подложена на някакво въздействие (напр.: гранична з., забранена з., з. на мълчание, окупационна з.). 2) Географска зона — област от земното кълбо с характерни за нея климатически и почвени условия, растителни или други природни признаци (напр.: степна з., пустинна з.). 3) *прен.* Област, среда за действие (напр.: з. на влияние).

ЗОНА ЗА СВОБОДНА ТЪРГОВИЯ — вж *Европейска асоциация за свободна търговия (ЕАСТ)*.

ЗУБАТОВЩИНА — политика на «полицейски социализъм», един от методите на царското правителство за борба с революционното работническо движение в Русия през 1901—1903. Получава названието си по фамилията на началника на московското отделение на тайната полиция С. В. Зубатов — инициатор за създаване на легални работнически организации под контрола на полицията. Зубатовци се опитват да отвлекат работниците от политическата борба, като я подменят с икономически искания и подчинят работническото движение на полицията. През 1903 в условия на подем на работническото движение зубатовските организации се разпадат.

И

ИГНОРИРАНЕ (лат. ignoro — «не зная») — нарочно, предиамерено незачитане на някого, оставяне без внимание, отстраняване от участие, пренебрежително отношение (напр.: и. на съюзниците, открито омаловажаване и и. от буржоазната историография на ролята на СССР за смазването на хитлерофашизма); пренебрегване (напр.: и. на фактите, и. на ръководни указания).

ИДЕАЛ — 1) съвършенство, висша цел, към която се стремят хората. 2) Най-добър, съвършен образец. Обществеиият идеал е представа за най-съвършения обществен строй, съответствуващ на икономическите и политическите интереси иа някаква социална група. Той е осъществим само ако отразява обективиите тенденции в развитието на обществото. В класовото общество общественият и. има класов характер. Общественият и. на трудещите се от всички страни е установяването иа *комунизма* като най-справедлив и разумен обществен строй.

Нравственият идеал е представа за нравствено съвършенство, която иай-често се изразява в образа иа личност, въплътила такива морални качества, които могат да служат като най-висш морален образец. Нравствеиият и. отразява социално-икономическото положение на дадена класа и съответствува на нейния критерий за нравственост и на нейния обществен и. Индивидуализъм, егоизъм, стремеж към постигане на своите користни цели с всякакви средства — такова е съдържанието на нравствения и. на буржоазията. Колективизъм, другарска взаимопомощ, интернационализъм, високо съзнание за обществен дълг, скромност и т. н. са елементи на комунистическия нравствен и.

Естетическият идеал се оформя под влияние иа историческите условия и обществената практика и се изменя заедно с развитието на обществото. Той е тясно свързан с обществения и. и се проявява чрез образната система и цялостната структура иа художествената творба. Съвременната идеалистическа естетика се стреми да принизи ролята на естетическия и. в художественото творчество — разглежда го като непостижим модел (образец) на съвършенство без обществено значение и утвърждава теоретически формалистичното изкуство. Марксистко-ленинската естетика разглежда естетическия и. като единство на мечти и реалност, на цели и средства.

ИДЕАЛИЗАЦИЯ (идеализиране) — 1) изобразяване на живота (в изкуството) в по-хубав вид, отколкото е в действителност, като се пренебрегват второстепенните подробности, за да се избегне грубият натурализъм. За реакционното буржоазно изкуство е свойствена фалшивата идеализация, която се опитва да заглади противоречията в съвременната капиталистическа действителност. 2) Разхубавяване, укра-

сяване; преувеличаване на положителните страни; приписване на посъвършени качества и свойства, присъщи на идеала.

ИДЕАЛИЗЪМ — 1) философско направление, което противоположно на *материализма* приема за първично духа, идеята, съзнанието, а за вторично — материята, природата, битието. Историята на *философията* представлява борба между материализма и и. Като правило и. е идеология на консервативните и реакционните слоеве и класи, които не са заинтересовани от правилно отражение на битието, от коренно преустройство на обществените отношения. И. абсолютизира неизбежните трудности в развитието на човешкото познание и с това спъва научния прогрес. Същевременно отделни представители на и. поставят нови гносеологически въпроси, изследват формите на процеса на познанието и с това сериозно стимулират разработването на редица философски проблеми (напр. разработването на диалектиката от Хегел).

Според *субективния* и. външният свят не съществува вън от съзнанието на човека; признава единствено реалността на усещанията, представите, индивидуалното съзнание. О б е к т и в н и я т и. признава обективното съществуване (извън човешкото съзнание) на предметите и явленията, но приема, че в тяхната основа лежи духът, идеята. Материалният свят е само проява на съществуващата идеална същност.

В периода на общата криза на капитализма се разпространяват такива форми на и. като *екзистенциализъм* и неопозитивизъм (вж *позитивизъм*), а също редица школи на католическата философия и преди всичко *неотомизъм*. Наред с тях и вътре в тях продължава процесът на разцепване на и. на малки епигонски школички, които изразяват задълбочаващия се процес на разпадане на буржоазното съзнание. От друга страна, отчасти протича и обратен процес на сближаване на различните течения на и. на основата на общата антикомунистическа насоченост на съвременната буржоазна идеология. Научните основи на критиката на съвременните форми на и. са заложени от В. И. Ленин в книгата му «Материализъм и емпириокритицизъм» (1909), където е даден марксистки анализ не само на махизма, но и на основното съдържание на буржоазната философия при империализма. 2) Стремеж към съвършенство, към идеалното: безкористно служене на една *идея*.

ИДЕЕН — 1) свойствен за идея като понятие, представа за предмет. 2) Проникнат от някаква идея, разпространяващ, пропагандиращ определен мироглед, идеологически издържан (напр.: и. замисъл, и. изкуство, и. съдържание на литературно произведение, и. течение, и. влияние на Комсомола върху младежта).

ИДЕЙНОСТ — последователна вярност и обосновано защищаване и прокарване в живота на обществените идеи на някоя класа в определен момент; привързаност към определена цялостна идейна система и свързания с нея социален, нравствен и естетически идеал. Предполага познаването на идеята да се превърне в убеденост, практическото приемане на определени жизнени правила, искания и лозунги да се свърже със съзнателно усвояване на идейното им съдържание. П р о г р е с и в н а т а и д е й н о с т изисква вътрешно единство между теоретичния смисъл на идеята и нейното практическо, конкретно-историческо значение, духовно ориентиране и осмисляне на целия живот на личността, която съзнателно се свър-

зва с прогресивните сили на своята епоха (група, класа, партия). Прогресивната и. е противоположна на безидейността като безразличие към духовния смисъл на обществените постъпки и събития и като отхвърляне на отговорността на социалнонравствените проблеми в отношенията между хората. К о м у н и с т и ч е с к а т а и д е й н о с т изразява идеологията на работническата класа и на всички трудещи се в борбата за социализъм и е неразривно свързана с комунистическата партийност. Формирането на комунистическата и. е една от най-важните страни на *комунистическото възпитание*. И д е й н о с т в н а у к а т а — превъзмогване на тесния професионализъм, органично свързване на специалните знания с мирогледни проблеми, засилване на нравственото значение на научното познание. Комунистическата и. насочва учения към последователна принципност, утвърждаване на мъжество, граждански дълг и партийност при търсене на истината. И д е й н о с т в и з к у с т в о т о и л и т е р а т у р а т а — критерий за оценяване на творба на изкуството, която съдържа социално значима проблематика и художествена идея. Произтича от образите и картините, от чувствата и настроенията, от вложения смисъл и патос. Зависи от историческия момент, от метода, стила и жизнения опит на художника, но винаги е конкретна и неповторима. Противопоставя се на безидейните тенденции на формализма, на декадентството, на теорията за «изкуство за изкуството», на натурализма, на абстракционизма. Вж и *социалистически реализъм*.

ИДЕНТИФИКА́ЦИЯ — уеднаквяване, уподобяване, приравняване, установяване на еднаквост, равнозначност въз основа на определени признаци.

ИДЕНТИ́ЧЕН — еднакъв, равнозначен, точно съответстващ на друг, тъждествен, сходен, равностоен (напр.: и. текстове).

ИДЕОЛОГИ́ЧЕСКА БОРБА́ — главна форма и проява на класова борба между пролетариата и буржоазията, между противоположни социални системи — социализма и капитализма, на съвременния етап; има интернационален и тотален характер; обхваща целия свят и всички главни области на обществения живот — икономиката, политиката, идеологията и културата. Изострянето на и. б. е закономерно явление и е отражение на дълбоко класовата и революционна същност на борбата за мир, за разведряване в международните отношения и за мирно съвместно съществуване между държавите с различен обществен строй.

Буржоазните идеолози се стремят да докажат вечността и непоклатимостта на частната собственост, опитват се да отклонят трудовите маси от острите социални проблеми, предлагат създаването на «универсална идеология», «приемлива» за всички, търсят «нови идеи», за да оправдаят и украсят капитализма, култивират индивидуализъм, шовинистически и расистки идеи. Без да отслабва борбата си против марксизма-ленинизма, против комунистическите партии в своите страни, буржоазията пропагандира мирно съвместно съществуване в областта на идеологията (вж *деидеологизация*). Идеологическата дейност на империализма, както и *опортюнизмът* и *ревизионизмът* са насочени против световния социализъм, т. е. както против страните от социалистическата общност и особено против Съветския съюз (вж *антикомунизъм* и *антисъветизъм*), така и против страните със социалистическа ориентация, против комунисти-

ческото движение в света; те представят в превратна светлина политиката на социалистическите страни (вж и *идеологическа диверсия* и *«психологическа война»*).

Западните страни издигат и. б. до равнището на държавна политика, придават ѝ все по-голямо стратегическо значение.

«Значението на идеологическата борба нараства с утвърждаването на мирното съвместно съществуване между държавите с различен обществен строй. Принуден да се примири с изменението на съотношението на силите, *империализмът търси реванш в областта на идеологическата борба»* (Ж и в к о в, Т. Избр. съч. Т. 24, с. 473).

Буржоазията от основните империалистически държави съсредоточава идеологическите си сили за масирана пропагандна експанзия против *реалния социализъм* — главен фронт на съвременната и. б.

Противниците на социализма все по-активно се опитват да използват в и. б. някои реално съществуващи различия или трудности в международното комунистическо движение, да създадат и да наложат на световното обществено мнение груба представа и провокационна оценка за мнима политическа и идейна криза в международното комунистическо движение, да предизвикат у народите от несоциалистическите страни разочарование от комунизма, да внушат песимизъм и безперспективност у гражданите от страните на реалния социализъм (вж *еврокомунизъм*).

«Чрез антикомунизма, чрез цялата широка и всеобхватна система от методи и средства за идеологическа борба и идеологическа диверсия империализмът се стреми да разбие комунистическото движение, да подкопае устоите на социалистическия строй, да разложи идейно-политическото и моралното единство на народите и особено на младежта в социалистическите страни и да подготви условия за осъществяване на своята главна цел — унищожението на световната социалистическа система» (Програма на БКП. С., 1971, с. 22).

Марксизмът-ленинизмът е идейно оръжие за и. б. на работническата класа и нейния комунистически авангард против капитализма и империализма. Марксистко-ленинската теория разкрива експлоататорската същност на капитализма, доказва неговата обреченост, изтъква историческата мисия на работническата класа, показва комунистическото бъдеще на човечеството.

Основен момент в съвременната международна идеологическа обстановка е идейното настъпление на социализма. Главна насока в идеологическата работа на страните от социалистическата общност е всестранното разкриване и пропагандиране на завоеванията и предимствата на реалния социализъм чрез настъпателна «борба срещу буржоазната идеология и идеологическата диверсия на империализма, против антикомунизма, антисъветизма, национализма, против десния и «левия» опортюнизъм, за чистотата на марксизма-ленинизма; борба за неотклонно прилагане на дело принципите на пролетарския интернационализъм, за единство и сплотеност на страните от световната социалистическа система, за единство и сплотеност на международното комунистическо и работническо движение, за братство на комунистическите партии с КПСС. . .» (Програма на БКП. С., 1971, с. 26—27).

ИДЕОЛОГЍЧЕСКА ДИВЀРСИЯ — най-активна и изострена форма на идеологическата борба на империализма срещу световния социализъм; сложна и многостранна система за политическо, идеологическо и мо-

рално въздействие върху съзнанието на трудещите се с цел да се дискредитира социализмът и да се намали неговата притегателна сила. Целите на и. д. се определят от глобалната стратегия на империализма: да се унищожи социализмът като обществен строй и да се възстанови световното господство на империализма. «Безсилен да ликвидира световната социалистическа система с преки военни действия или да я задуши с икономически средства, империализмът прилага най-широко идеологическата диверсия» (Програма на БКП, С., 1971, с. 22).

Стратезите на и. д. насочват своята дейност срещу трите основни революционни сили на съвременността: *световната социалистическа система, международното комунистическо и работническо движение* и *националноосвободителното движение* в Африка, Азия и Латинска Америка. Но основния си удар насочват срещу световната социалистическа система и преди всичко срещу СССР. Главното идейно-политическо оръжие на империалистическата буржоазия е *антикомунизмът,* както и *антисъветизмът.* Неин идеен помощник в редиците на комунистическото движение е десният и «левият» *ревизионизъм* и *опортюнизъм.* Чрез и. д. империализмът се стреми да дискредитира *марксизма-ленинизма,* да разбие единството на комунистическото движение, да подкопае устоите на социалистическия строй, да разложи идейно-политическото единство на народите, особено на младежта в социалистическите страни.

Реакционната буржоазия пропаганда използва като средство за и. д. радиото, телевизията, печата, киното и др. Чрез тях тя се стреми да унищожи у младежта чувството на любов към родината, да насажда в нея *нихилизъм* и *космополитизъм,* преклонение пред чуждото, възхвала на капитализма като носител на всичко «ново», «модерно», като същевременно обявява социализма за «консервативен» и «демодиран». В теоретичните разработки на буржоазните апологети особено място заемат теориите за «конвергенцията» между капитализма и социализма и за *«индустриалното общество»*, чрез които се стремят да докажат, че революцията в науката и техниката премахва необходимостта от класова борба и социалистическа революция.

Характерни методи на и. д. са: разпространение сред населението на социалистическите и развиващите се страни на злостни слухове, клевети, фалшифициране на факти и пр., както и префинените методи на «модерния» антикомунизъм, на изтънчената демагогия и идеологическа мимикрия — обективистична дезинформация, едностранчиво тълкуване на фактите, «безпристрастният», «фактологичният» подход за популяризиране на «ценностите» на буржоазния начин на живот и изопачаване начина на живот в условията на реалния социализъм.

Борбата на комунистическите и работническите партии срещу буржоазната идеология и и. д. е обективна необходимост на нашето време. Тя изисква широка марксистко-ленинска подготовка, аргументирано разясняване на партийната политика и популяризиране на успехите в социалистическото и комунистическото строителство.

ИДЕОЛО̀ГИЯ — система от политически, правни, нравствени (етически), философски, религиозни, естетически и др. възгледи и идеи, които изразяват интересите, икономическите условия на живот на определени социални групи. И. е част от общественото съзнание, която влиза в надстройката на обществото (вж *база и надстройка*). Обу-

славя се от икономическата база, но има и относителна самостоятелност. В класовите общества има класов характер, като доминира и. на господстващата класа. В условията на определена обществено-икономическа формация възниква и се развива нова и., която отразява интересите на исторически прогресивните обществени класи. Идеологическата борба е една от основните форми на *класовата борба*. В съвременния свят се води ожесточена борба между две и. — комунистическата и буржоазната, която отразява историческия процес на прехода от капитализма към комунизма. В идеологическата област не може да има мирно съвместно съществуване на прогресивни и реакционни идеи.

Марксизмът-ленинизмът е най-революционната и научна и., могъщо оръжие в борбата за преобразяване на обществото на комунистически начала. Комунистическата и. печели все повече привърженици, защото изразява жизнените интереси на огромната част от човечеството. Колкото са по-големи успехите на социализма, колкото повече се изостря кризата на капитализма, толкова по-яростни стават атаките на империализма срещу идеите на марксизма-ленинизма, срещу комунистическото и демократическото движение.

Основно съдържание на б у р ж о а з н а т а и д е о л о г и я е войнствуващият *антикомунизъм*. с който реакцията се стреми да спре прогреса на човечеството, да прегради пътя на комунистическите идеи, да унищожи социализма, Приспособявайки се към промененото съотношение на класовите сили, буржоазията изобретява нови «теории», «концепции» и методи в борбата против силите на мира, демокрацията и социализма. Борбата против буржоазната и. и антикомунизма е едно от главните направления в идеологическата борба на комунистическите партии.

ИДЁЯ (гръц. idéa — «представа») — 1) понятие, мисъл като отражение на обективната действителност в човешкото съзнание; основен мирогледен принцип, който характеризира отношението на хората към заобикалящия ги свят и представите им за него (напр.: обществени и., политически и., господствуващи и.). И. се определят от характера на обществения строй, от материалните условия на живот на хората. В класовото общество и. имат класов характер и са идеологически израз на материалните интереси на обществените класи. И. имат огромно значение в човешката история. Когато защищават загиващ обществен строй и отживяващи класи, и. са р е а к ц и о н н и , задържат прогреса (напр.: и. на буржоазния *шовинизъм*, на *космополитизма, фашизма, расизма* и т. н.). И., насочени против старите, отмиращи условия, които отразяват новите потребности на обществото, са п р о г р е с и в н и , революционни (напр.: и. на комунизма, на пролетарския *интернационализъм*, на социалистическия *патриотизъм*). Тези и. и теории имат огромно организиращо и мобилизиращо значение в развитието на обществото напред.

А б с о л ю т н а и д е я — в идеалистическата философия противоречащо на науката и практиката свръхестествено и божествено, необусловено от нищо, вечно духовно начало (дух), което създава природата, човека и мисленето; вечна, неизменна, извън времето и пространството същност на нещата.

2) Основна, главна мисъл, обикновено в художествено произведение; общ извод, извлечен със средствата на изкуството (реч, багри, форми и т. н.), който произтича от осмисляне на жизнените явления,

пресъздадени в художествената творба (напр.: основна и. на роман, на картина).

ИЗБИРА́ТЕЛЕН КОЛЕ́ГИУМ (к о л е г и у м е л е к т о р и) — избрани лица чрез преки и общи избори, за да изберат президент или вицепрезидент. Съществува система на непреки избори в някои буржоазни държави (САЩ, Финландия и др.). В НРБ изборите са преки, като избирателите сами и непосредствено гласуват за представителите в изборните органи.

ИЗБИРА́ТЕЛНА СИСТЕ́МА — правно установен ред за организиране и провеждане на избори за представителни органи на държавна власт. Определяне кръга на лицата, притежаващи правото да избират и да бъдат избирани, начина за поставяне на кандидатури, норми на представителство, взаимоотношенията между избиратели и избраници и др. В НРБ и. с. има истински демократичен характер, основана е на всеобщо, равно и пряко *избирателно право* с тайно гласуване. В капиталистическите страни и. с. служи на интересите на експлоататорското малцинство, осигурява неговата власт.

ИЗБИРА́ТЕЛНО ПРА́ВО — 1) съвкупност от правни норми, които уреждат избирането от гражданите на представителни органи на държавна власт. 2) Основно лично политическо право на гражданите да избират (активно и. п.) и да бъдат избирани (пасивно и. п.).

В НРБ и. п. е: в с е о б щ о — всички граждани, навършили 18 години, могат да бъдат избиратели и избираеми, без разлика на пол, народност, раса, вероизповедание, образование, заятие, служебно или обществено положение и имотно състояние, с изключение на поставените под пълно запрещение (лица, които не могат да ръководят съзнателно постъпките си); р а в н о — всеки гражданин може да участвува в изборите на равно основание с другите граждани и неговият глас е равен на гласа на останалите избиратели. Законът признава на всеки избирател само един глас и правото да гласува само веднъж при даден избор; п р я к о — избирателите гласуват непосредствено за кандидата. Този начин на избор засилва връзките на представителните органи с трудещите се и повишава техния авторитет. Гласуването е тайно. Този начин на гласуване осигурява възможността на всеки избирател да изрази своята политическа воля свободно и независимо.

ИЗВЪНРЕ́ДНИ ЗАКО́НИ (д е к р е т и) — в буржоазните държави закони, издавани от органите на държавна власт, предвиждащи извънредни мерки при военно или обсадно положение и при други случаи и даващи специални пълномощия на изпълнителната власт — правителството, което фактически се превръща в пълновластен законодателен орган и измества парламента. И. з. спират действието на закони, приети от парламента, забраняват дейността на профсъюзите, провеждането на стачки, издаването на прогресивни вестници, свикването на събрания и митинги и др.

ИЗВЪНРЕ́ДНО ПОЛОЖЕ́НИЕ — особено правно положение в държава, въведено за определен период (напр. война, бунт, стачки и др.). В капиталистическите страни обикновено и. п. се въвежда при политически събития от извънреден характер (рязко изостряне на класовата борба, революционно движение, завземане на властта от военна хунта и др. под.).

ИЗДРЪЖКА (а л и м е н т и) — материална помощ (храна, облекло, подслон или пари), която се дължи по силата на закона на нетрудоспособно лице, нямащо средства, за да се издържа, от лице, с което се намира в семейна връзка. И. е задължение между родители и деца, осиновител и осиновен, съпрузи и др.

ИЗКУСТВЕН РАЗУМ (и з к у с т в е н   и н т е л е к т,   м а ш и н е н   р а з у м) (от разум със значение «способност да се мисли логически, да се осмисля окръжаващата среда») — сложна информационно-изчислителна система, предназначена самостоятелно да поставя и да решава задачи в съответствие с целта, за която е създадена, включително и задачи по самоуправление на функционирането, преместването и преустановяването на самата система.

«ИЗКУСТВО ЗА ИЗКУСТВОТО» — реакционна теория, която провъзгласява, че изкуството е «независимо» от обществения живот, политиката, морала и науката, проповядва, че то трябва да бъде аполитично, издига художествената форма в самоцел.

ЙЗНОС (е к с п о р т) — продажба на стоки и други в чужда страна. Доходите от задгранични инвестиции, от транспортни навла за превозване на чуждестранни стоки, както и чуждестранните платежни средства, получени от пребиваващи в страната туристи, и пр. се наричат н е в и д и м   и з н о с.

ЙЗНОС НА КАПИТАЛ — типична за монополистичния капитализъм форма на влагане на капитал в чужбина с цел да се извлича най-висока печалба. И. к. е един от основните икономически признаци на *империализма*. Износители на капитал са или самите монополи, или буржоазната държава. Напоследък се забелязва тенденция към значително увеличаване дела на износа на държавен капитал. Това се обяснява със засилването на националноосвободителното движение, което заплашва не само с намаляване на печалбите от изнесения частен капитал, но понякога и с пълното му загубване. След Втората световна война и. к. от САЩ обикновено надхвърля износа от другите империалистически държави. Това води до рязко изостряне на конкурентната борба в империалистическия лагер за сфери на приложение на капитала, до още по-голямо изостряне на междуимпериалистическите противоречия. И. к. преследва не само икономически, но и политически цели. Като отпускат заеми на други държави или изнасят там производителен капитал, империалистическите страни се стремят да им натрапят свои политически и военни условия, навсякъде поддържат реакционните режими, потискат освободителното движение против империалистическото иго.

ЙЗНОС НА КОНТРАРЕВОЛЮЦИЯ — дейност на реакционните кръгове на империалистическата буржоазия за реставриране по насилствен начин на старите капиталистически (или колониални) отношения в страните, тръгнали по пътя на дълбоки социални преобразования. И. к. се обосновава от буржоазните идеолози на войнствуващия антикомунизъм и се обуславя от социално-икономическата (по същество агресивна) природа на империализма. И. к. е опит на милитаристичните и агресивни кръгове в империалистическите страни, особено в САЩ, да спрат със сила настъпателния ход на общественото развитие, да налагат на другите страни реакционен, отживял обществено-политически строй, да се намесват във вътрешни-

те работи на другите страни, да им натрапват с военни средства свои решения по спорните международни проблеми. Страните от социалистическата общност многократно предотвратяват или отблъскват намесата на империалистите, техния и. к. (напр. в Куба в началото на 60-те години, в Чехословакия през 1968).

ИЗОБРЕТЀНИЕ — ново творческо техническо решение на задача, по-прогресивно и по-полезно в сравнение със съществуващото равнище на техниката, което се отнася до коя да е област на народното стопанство, културата, здравеопазването, отбраната. Целта на и. е да облекчи човешкия труд и да увеличи производителността му. Масовото изобретателство е присъща на социалистическото общество важна форма за участие на трудещите се в борбата за технически прогрес и за усъвършенствуване на производството. За признати и. патентните ведомства (в НР България Институт за изобретения и рационализации, ИИР) издават авторски свидетелства или патенти.

«ИЗОЛАЦИОНЍЗЪМ» — политическо направление в САЩ от средата на XIX в., което се застъпва за ненамеса в европейските работи и изобщо във въоръжени конфликти извън американския континент. По време на Втората световна война се обявява против намесата на САЩ на страната на съюзниците в борбата им срещу хитлеристка Германия и против откриването на втория фронт. След войната престава да играе съществена роля в политиката на САЩ.

ИЗПО̀ЛИЦА — форма на натурално арендуване на земя, при която на собственика на земята се изплаща аренда в натура, обикновено в размер на половината от получения добив. И. е една от заробващите форми на експлоатация на безимотните и малоимотните селяни от земевладелците. В България е разпространена широко през турския феодализъм. През 80-те и 90-те години на XIX в. се запазва като масова практика и в земите на лихварите. Забранена е през 1948.

«ИЗТЍЧАНЕ НА МО̀ЗЪЦИ» — миграция на инженерно-технически и научни кадри предимно от слаборазвитите страни в промишлено развитите капиталистически страни, където има по-добра изследователска база, по-високи заплати и др.; «и. м.» е неоколониалистична форма, чрез която монополистичният капитализъм ограбва развиващите се страни, изпитващи остра нужда от научни и инженерни кадри. Само от Латинска Америка например за 20 години (1955—1975) са емигрирали над 160 000 специалисти, от които около 50 на сто са научни работници в областта на използването на ядрената енергия. Монополите в САЩ използват особено нашироко в свой интерес «и. м», като привличат десетки хиляди специалисти от много страни (Филипините, Индия, Бразилия, Нигерия, Пакистан, Турция, Колумбия, Египет и др.). Реалната икономия на разходи за подготовка на собствени кадри за САЩ е няколко милиарда долара. Всяка година само от развиващите се страни в САЩ имигрират 5000—6000 лекари. Развиващите се страни губят от 8 до 20 на сто от випускниците на висшите си учебни заведения.

ЍЗТОК — 1) страни, разположени в източна посока; страните от Югоизточна Европа, Североизточна Африка и Азия; остаряло: Ориент. Вж също и *Близкият изток* и *Далечният изток*. 2) Страните от социалистическата общност, противопоставяни на Западна Европа и Аме-

рика (напр.: диалог между Изтока и Запада).

ИЗТОЧЕН ВЪПРОС — условно обозначение в дипломацията и историческата литература на международните противоречия от края на XVIII до началото на XX в., свързани със започналото разпадане на Османската империя и с борбата на Великите сили за разпределяне на нейните владения (предимно европейските). Терминът «и.в.» за първи път е употребен на конгреса на Свещения съюз във Верона (1822), когато се обсъжда положението на Балканите, създадено от Гръцкото националноосвободително въстание (1821—1827). След Първата световна война терминът «и. в.» излиза от употреба.

ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ — автономна област, създадена на територията на днешна Южна България по решение на Берлинския конгрес (1878), който налага разпокъсването на освободената от турско иго България. И. Р. се намира под пряката военна и политическа власт на султана. Начело на областта стои генерал-губернатор, назначаван с предварителното съгласие на Великите сили. Вътрешното ѝ устройство се определя от Органически устав, изработен от международна комисия. В обществено-политическия живот на областта вземат участие две партии: *Съединистката партия* и *Казьонната партия*. Отговаряйки на стремежите на българския народ за обединение, на 6 септември 1885 Българският таен централен революционен комитет (БТЦРК) организира съединението на И. Р. с *Княжество България*. С това се слага край на изкуственото разделение на освободените части на страната, спъващо нейното икономическо и политическо развитие.

ИКОНОМЕТРИКА — направление в съвременната буржоазна икономическа наука, което изследва икономическите явления на капитализма с помощта на математически методи и върху основата на теориите на субективната буржоазна политическа икономия. Опира се широко на теорията за пределната полезност, според която ценността на благата зависи от тяхната субективна полезност и от редкостта им. Надценява ролята на математическите методи на изследване и подменя с тях другите методи на политическата икономия. Основната задача на нейните представители е да докажат «жизнеността» на капитализма и да предложат мерки за спасяването му в епохата на неговата обща криза.

ИКОНОМИЗЪМ — опортюнистично течение в руската социалдемокрация от края на XIX и нач. на XX в. Представителите му отричат ролята на революционната теория на марксизма в борбата на пролетариата и първостепенното значение на политическата борба, надценяват икономическата борба (за подобряване условията на труда, за повишаване на работната заплата и др.). Отричат ролята на организираната партия на работническата класа, ролята на работническата класа като хегемон в революцията. Смятат, че с политическа борба трябва да се занимава либералната буржоазия. В. И. Ленин разгромява «и.» в «Какво да се прави?» и в др. трудове.

ИКОНОМИКА — 1) съвкупност от *производствените отношения*, съответствуващи на определена степен от развитието на производителните сили и съставляващи икономическата база (вж *база и надстройка*) на даден обществен строй (напр.: и. на феодализма, и. на капитализма, и. на социализма). 2) Съвкупност от отраслите на народното стопанство на

дадена страна, област, район (напр. и. на България, и. на даден окръг). 3). Отраслите на народното стопанство и науките, които ги изучават (напр. и. на промишлеността).

ИКОНОМИЧЕСКА ЕФЕКТИВНОСТ — изразява зависимостта между резултатите и разходите за тяхното постигане. Проявява се навсякъде, където се съпоставят резултати и разходи и когато и едните, и другите имат икономически характер и измерители. Когато резултатите и разходите имат не само икономически, но и тясно социален характер и икономически се измерват, ефективността е с о ц и а л н о - и к о н о м и ч е с к а. Стремежът към повишаването на и. е. е присъщ на всички обществено-икономически формации и най-общо се проявява като стремеж към произвеждане на максимум продукция с минимум текущи и еднократни разходи. Конкретното съдържание на и. е. се изменя в зависимост от социално-икономическите условия, тясно свързано е с основния икономически закон. При капитализма, където основен двигател на производството е осигуряването на максимална *печалба* за капиталиста, и. е. се определя от нормата и масата на печалбата.

При социализма, където цел на производството е все по-пълното задоволяване на материалните и духовните потребности на населението, и. е. се определя в зависимост от степента на постигането на тази цел. В рамките на обществото най-общ показател за и. е. са темповете на растеж на *националния доход*. Повишаването на и. е. най-общо означава да се осъществява икономия на жив и овеществен труд за производството на единица национален доход. Количественото определяне на и. е. има важно значение за приемането на обосновани решения и варианти за оптимизирането на пландвите пропорции. Този проблем е предмет на широки научни разработки и дискусии. Най-много е работено по определянето на и. е. на производството. Въпросите на и. е. на непроизводствената сфера и на разширеното социалистическо възпроизводство са в процес на разработване.

Основни фактори за повишаване на и. е. са: ускоряване на научно-техническия прогрес и ускорено внедряване на неговите постижения в производството; усъвършенстване структурата на народното стопанство и неговите пропорции; подобряване качеството на продукцията; по-добро използване на трудовите ресурси, на производствените мощности, суровините и материалите и на природните ресурси; усъвършенстване на териториалното разпределение на производителните сили; усъвършенстване системата на управление на народното стопанство. С повишаването на и. е. се увеличават и поевтиняват материалните блага и на тази основа се повишава *жизненото равнище* на трудещите се. Ето защо документите на XI (1976) и XII (1981) конгрес на БКП, на Юлския пленум на ЦК на БКП (1976), на националните партийни конференции (1978 и 1984) и други партийни и държавни документи определят повишаването на ефективността и качеството на всички дейности и във всички сфери за стратегическа задача на НРБ на сегашния етап.

ИКОНОМИЧЕСКА ЗОНА, и з к л ю ч и т е л н а и к о н о м и ч е с к а з о н а — морски район, който се намира извън пределите на *териториално море*, но прилежащ към него. Ширината на и. з. не може да превишава 200 морски мили. Това е нов вид морско пространство, със свой специфичен международен правен режим, установен от новата Кон-

венция по морско право (1982). В и. з. на крайбрежната държава се признават суверенни права да проучва, експлоатира, опазва и стопанисва природните ресурси — живи или неживи, на морските води, на морското дъно и неговите недра, както и други дейности от икономически характер (добив на енергия от морските води, морските течения, морските ветрове и др.). Може да упражнява определена юрисдикция върху създаването и използването на изкуствени острови, инсталации и съоръжения, да извършва научни изследвания, защита и опазване на морската среда и др. Крайбрежната държава при осъществяване на своите права и задължения трябва да се съобразява с правата и задълженията на другите държави, позволени от международното право в тази зона, и преди всичко с техния достъп за риболов.

ИКОНОМИ́ЧЕСКА И СОЦИА́ЛНА КОМИ́СИЯ НА ООН ЗА А́ЗИЯ И ТИ́ХИЯ ОКЕА́Н (ИСКАТО) — една от петте регионални икономически комисии на ООН, която действува под ръководството на *Икономическия и социален съвет на ООН (ИКОСОС)*. Създадена през 1947 (до 1974 се нарича Икономическа комисия за Азия и Далечния изток). ИСКАТО има за цел да изучава проблемите на икономическото и социалното развитие на страните в района, да укрепва икономическите връзки между тях, да разширява икономическото сътрудничество с държави от други райони. В комисията членуват 35 държави, 9 др. държави са асоциирани членове. Висш орган — Пленарната сесия, изпълнителен орган — Секретариат със седалище в Бангкок (Тайланд).

ИКОНОМИ́ЧЕСКА ИНТЕГРА́ЦИЯ — форма на интернационализиране на стопанския живот, която възниква след Втората световна война в резултат от развитието на съвременните производителни сили, които вече надрастват тесните национални рамки и налагат по-тясно технико-икономическо междудържавно сътрудничество. Обективен процес на преплитане на националните стопанства и осъществяване на съгласувана междудържавна политика. Целите, характерът, темповете и социалните последствия от и. и. се определят от господствуващите в интегриращите се страни производствени отношения.

К а п и т а л и с т и ч е с к а т а и к о н о м и ч е с к а и н т е г р а ц и я се изразява в: създаване на единна митническа политика на интегриращите страни, координиране на тяхната политика в областта на паричното обръщение, валутния контрол, кредита, данъчното облагане, движението на капиталите и работната сила, специализирането и кооперирането на производството и т. н. Възникват крупни държавно-монополистични обединения от междудържавен характер. И. и. при капитализма усилва икономическата и политическата мощ на едрия монополистичен капитал и задълбочава противоречията между едрата и дребната буржоазия. Изострят се противоречията във външната търговия, както и противоречията между развитите и развиващите се страни. Създаваните митнически, валутни, търговски или военнополитически блокове са насочени към подчиняване на икономическото и военнополитическото развитие на интегриращите страни на интересите на монополите, към проникване на по-силната империалистическа държава в икономиката на по-слабите партньори и разделяне на капиталистическия пазар между най-големите монополистични обединения. Проява на капиталистическата и. и. са: *Европейската икономическа общност*

(ЕИО), Европейската асоциация за свободна търговия (ЕАСТ), Европейското обединение за въглища и стомана (ЕОВС).

Социалистическата икономическа интеграция е планомерно направляван процес на задълбочаване на международното социалистическо разделение на труда, развитие на производственото и научно-техническото коопериране, на взаимноизгодните търговско-икономически и валутно-финансови връзки между социалистическите страни. Насочена е към формиране на съвременна високоефективна структура на националните стопанства, към постепенно сближаване и изравняване на равнищата на тяхното икономическо развитие. Вж *Съвет за икономическа взаимопомощ (СИВ).*

През 60-те — 70-те години на XX в. се появява икономическа интеграция между развиващите се страни. Тя е процес на обединяване усилията на тези страни за преодоляване на трудностите, породени от вековната им експлоатация от развитите капиталистически държави, по пътя на самостоятелното им развитие. Изразява се в създаването на редица интеграционни организации — Латиноамериканска асоциация за свободна търговия (ЛААСТ), Латиноамериканска икономическа система (ЛАИС), Централноамерикански общ пазар (ЦАОП), Андска икономическа общност (АИО), Организация на страните — износителки на нефт (ОПЕК), Арабска лига, Организация за африканско единство (ОАЕ), Централноафрикански митнически и икономически съюз (ЮДЕАК) и др.

ИКОНОМИЧЕСКА КОМИСИЯ НА ООН ЗА АФРИКА (ИКА) — една от петте регионални икономически комисии на ООН, която действува под ръководството на *Икономическия и социален съвет на ООН (ИКОСОС).* Създадена през 1958. ИКА има за цел да съдействува за развитието на икономическото и социалното сътрудничество между африканските държави. Дейността си извършва в съдействие с *Организацията за африканско единство (ОАЕ).* В комисията членуват 50 държави от Африка. Статут на асоцииран член има Намибия. Формално член на ИКА е и ЮАР, но с решение на ИКОСОС от 1963 тя е отстранена от дейността на комисията заради провежданата от нея расистка политика. Висш орган — Пленарната сесия, изпълнителен орган — Секретариат със седалище в Адис Абеба.

ИКОНОМИЧЕСКА КОМИСИЯ НА ООН ЗА ЕВРОПА (ИКЕ) — една от петте регионални икономически комисии на ООН (вж *Икономически и социален съвет на ООН (ИКОСОС).* Създадена през 1947 с цел да съдействува за икономическото възстановяване на следвоенна Европа. Поради участието в нея на страни от двете противоположни обществено-икономически системи ИКЕ постепенно прераства във важен форум за обсъждане на проблемите на икономическото, търговското и научно-техническото сътрудничество Изток—Запад и за търсене на пътища за тяхното решаване. В нея членуват 32 европейски страни (в това число и НРБ), САЩ и Канада. Висш орган — Пленарната сесия, изпълнителен орган — Секретариат със седалище Женева. Практическата дейност се осъществява от 15 основни спомагателни органа. На настоящия етап значението и ролята на ИКЕ за понататъшното развитие и разширяване на общоевропейското сътрудничество се определя от резултатите на Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество (вж *европейска сигурност*).

ИКОНОМИЧЕСКА КОМИСИЯ НА ООН ЗА ЗАПАДНА АЗИЯ (ИКЗА) — една от петте регионални икономически комисии на ООН, която действува под ръководството на *Икономическия и социален съвет на ООН (ИКОСОС)*. Създадена през 1973. Има за цел да съдействува за икономическото развитие на Западна Азия и да укрепва икономическите отношения между страните от района и с други държави. Изучава икономическите и социалните проблеми на страните от Западна Азия. В комисията членуват 13 арабски страни и Организацията за освобождение на Палестина. Висш орган — Сесията (годишна), изпълнителен орган — Секретариат със седалище в Багдад.

ИКОНОМИЧЕСКА КОМИСИЯ НА ООН ЗА ЛАТИНСКА АМЕРИКА (ИКЛА) — една от петте регионални икономически комисии на ООН, която действува под ръководството на *Икономическия и социален съвет на ООН (ИКОСОС)*. Създадена през 1948. Има за цел да съдействува за икономическото и социалното развитие на страните-членки, да укрепва икономическите отношения между тях. В комисията членуват 33 държави от Латинска Америка, Великобритания, Холандия, Испания, Канада, САЩ, Франция и някои др. страни от района като асоциирани членове. Висш орган — Пленарната сесия, изпълнителен орган — Секретариат със седалище в Сантяго.

ИКОНОМИЧЕСКА КРИЗА (к р и з а н а с в р ъ х п р о и з в о д с т в о) — фаза от цикъла на капиталистическото производство. Характеризира се с относително свръхпроизводство на стоки в сравнение с платежоспособното търсене, нарастване на стоковите запаси, намаляване на производството, масови фалити на дребни и средни предприятия, нарушаване на кредитните връзки, интензивно увеличаване на *безработицата*, понижаване на жизненото равнище на трудещите се. Основа за и. к. е основното противоречие на капитализма — противоречието между обществения характер на производството и частнокапиталистическата форма на присвояване на резултатите от труда. «Кризите всякога са само временно насилствено разрешение на съществуващите противоречия, насилствени взривове, които за момент възстановяват нарушеното равновесие» (М а р к с. К. Капиталът. Т. 3, с. 264).

По време на и. к. се извършва силно преразпределение на общественото богатство в полза на най-едрата буржоазия, засилва се противоречието между труда и капитала. Постепенно кризата преминава в *депресия*, след което следват оживление и подем, за да се премине към нова криза. Тъй като в рамките на капитализма не може да бъде отстранена основната причина за кризите, те възникват периодично (вж *капиталистически цикъл*). И. к. засягат всички отрасли на стопанството. Обикновено п р о м и ш л е н и т е кризи се предшествуват от ф и н а н с о в и кризи, преплитат се с *аграрни кризи*. Настъпват о б щ и кризи в стопанството на дадена страна или кризи в отделни промишлени отрасли, както и с в е т о в н и и. к.

При империализма, особено по време на *общата криза на капитализма*, някои и. к. протичат с особено голяма разрушителна сила и продължителност (напр. кризата 1929—1933). След Втората световна война настъпват съществени деформации в цикличното развитие на капиталистическите страни — значителна разлика в икономическото развитие на Сев. Америка и Зап. Европа, промени в редуването на фазите на цикъла, в продължителността и силата на и. к., високи тем-

пове на *инфлацията*, голяма безработица, *стагфлация* и др. Това се обяснява главно с политиката на *милитаризация* на икономиката, с намесата на буржоазната държава в икономическия живот. Развитието на *държавномонополистичния капитализъм*, милитаризацията на икономиката и инфлацията предизвикват нови трудности и противоречия в процеса на капиталистическото възпроизводство. И. к. изразяват в ярка форма несъответствието между производителните сили и производствените отношения в капиталистическото общество, разкриват неговия преходен характер.

ИКОНОМИ́ЧЕСКА ПОЛИТИ́КА — система от икономически мероприятия, осъществявани от държавата. Характерът, социалната насоченост и мащабите на въздействие на и. п. се определят от обществено-икономическия строй. Върху и. п. влияят също конкретно-историческите условия на развитие на дадено общество, съотношението на класовите сили, степента на развитие на класовата борба на вътрешната и международната арена.

Характерът на и. п. на буржоазната държава се определя от частнокапиталистическата собственост върху средствата за производство. Нейна цел е защитата на тази собственост и разширяването на сферата на капиталистическата експлоатация. Тя е в разрез с коренните интереси на трудещите се и води до изостряне на класовите противоречия. Поради частната собственост въздействието на и. п. на буржоазната държава върху икономическия живот на обществото е ограничено. И. п. отразява икономическите противоречия в буржоазното общество и се изменя в съответствие с целите и задачите на буржоазията и с конкретните исторически условия във всяка страна. М е р к а н т и л и з м ъ т е и. п. за трупане на парични богатства в страната; п р о т е к ц и о н и з м ъ т — за опазване на развиващата се национална промишленост от чуждестранната конкуренция и за развиване на вътрешния пазар; ф р и т р е д е р с т в о т о — система на свободна търговия, която създава условия на развитите капиталистически страни за конкуренция на световния пазар. При империализма се засилва намесата на държавата в стопанството (вж *държавномонополистичен капитализъм*). За и. п. на развиващите се страни голямо значение има *държавният капитализъм*.

В социалистическото общество и. п. е основана на обществената собственост върху средствата за производство и планомерния характер на развитието на икономиката, на съзнателното използване на икономическите закони. Тя изразява интересите на цялото общество, на отделните стопански звена и на отделните индивиди. Насочена е към бързо увеличаване на общественото производство с цел все по-пълно да се задоволяват нарастващите потребности на цялото общество и на всеки негов член. Ролята и мащабите на въздействие на и. п. неизмеримо нарастват.

При навлизането на НРБ в решителния етап на изграждането на развитото социалистическо общество в условията на всестранна интензификация на икономиката XI (1976) и XII (1981) конгрес на БКП издигат като стратегическа задача повишаването на ефективността и качеството на всички дейности, във всички сфери на живота. Националните партийни конференции (1978 и 1984) насочват вниманието върху възлови проблеми на социално-икономическото развитие, усъвършенстването на социалистическата организация на труда и на плановото ръководство на икономиката. Важна задача на и. п. на партията е по-нататъш-

ното развитие и усъвършенствуване на *социалистическата икономическа интеграция,* по-нататъшното сближаване на икономиката на НРБ и СССР, развитие на взаимноизгодно икономическо сътрудничество с всички страни.

ИКОНОМИ́ЧЕСКИ И СОЦИА́ЛЕН СЪВЕ́Т НА ООН (ИКОСОС) — един от главните органи на ООН. Създаден през 1946. Състои се от 54 членове, избирани от *Общото събрание* на ООН за срок от 3 години, като всяка година се сменя една трета от състава му. НРБ е член за периода 1968—1970. Работи под ръководството на Общото събрание и е призван да осъществява задачите на ООН в областта на международното икономическо и социално сътрудничество. Функции: прави изследвания и съставя доклади и препоръки по въпросите на икономиката, социалния живот и др.; свиква международни конференции; представя проекти за конвенции, влизащи в компетенцията му; координира дейността на *специализираните организации* при ООН и др. Под ръководството на ИКОСОС функционират пет регионални икономически комисии на ООН — *Икономическа комисия на ООН за Европа (ИКЕ), Икономическа и социална комисия на ООН за Азия и Тихия океан (ИСКАТО), Икономическа комисия на ООН за Латинска Америка (ИКЛА), Икономическа комисия на ООН за Африка (ИКА), Икономическа комисия на ООН за Западна Азия (ИКЗА),* а така също и редица комитети и комисии.

ИКОНОМИ́ЧЕСКИ ИНТЕРЕ́СИ — икономически отношения в даденo общество, които изразяват връзката между положението на работещите в общественото производство и техните социално-икономически *потребности.* И. и. подтикват хората към дейност, те са *движещи сили* на общественото развитие. Определящи и ръководни са и. и., свързани със собствеността върху средствата за производство. Съдържанието на и. и. се определя от обществения строй и от мястото, което хората заемат в него. В класовото общество и. и. се проявяват като класови и. и. В историята на обществото, пише К. Маркс, класовата борба се е водила преди всичко заради и. и. и политическата власт е трябвало да служи само като средство за тяхното осъществяване. Осъзнатите от хората и. и. се проявяват като цели на тяхната производствена дейност. Ф. Енгелс определя и. и. като управляващ, основоположен принцип, който подчинява всички останали принципи на обществото. Буржоазните икономисти и философи представят и. и. вън от общественото развитие на човека. Според тях и. и. са биологично обусловени, присъщи на човека въобще, те нямат връзка с характера на производството. Тази постановка е ненаучна и има за задача да оправдае формата, в която се проявяват и. и. в капиталистическото общество, да я представи като вечна и присъща на човека въобще.

В капиталистическото общество частната собственост поражда непримирими противоречия, антагонизъм между и. и. на буржоазията и наемните работници. Обособени са две основни групи и. и.: и. и. на буржоазията (получаване на максимална печалба чрез експлоатация на трудещите се) и и. и. на пролетариата (освобождаване от експлоатацията, а по-непосредствените и. и. — към нейното ограничаване чрез повишаване на работните заплати, намаляване на работния ден и извоюване на други социални придобивки). Вътре в единните и. и. на буржоазията възникват обособените и. и. на отделните капиталисти, които

са в остра конкурентна борба помежду си.

Обществената собственост и планомерното развитие на народното стопанство са основата, върху която се установява действително единство на и. и. на всички членове на обществото при социализма при ръководна роля на общонародните, обществените и. и. Освен о б щ о н а р о д н и т е (възникващи на основата на обществената собственост) съществуват и. и. на отделния колектив — к о л е к т и в н о-г р у п о в и, и л и ч н и (и н д и в и д у а л н и) и. и. Общонародните и. и. на хората при социализма се опосредствуват от колективните и. и. на стопанските звена, а те се опосредствуват от и. и. на работниците и служещите в тях. Икономическият механизъм, чрез който се съчетават общонародните, колективно-груповите и личните и. и. при социализма, е свързан със стоково-паричните отношения. Системата на и. и. се реализира чрез стопанската сметка на отделните стопански звена. Личните и. и. на трудещите се се реализират чрез системата на материалните и моралните стимули. В системата на и. и. при социализма обаче съществуват и противоречия, които нямат антагонистичен характер и се преодоляват съзнателно върху основата на общия подем на общественото производство и чрез усъвършенстване на механизма на неговото управление.

ИКОНОМИ́ЧЕСКИ МЕХАНИ́ЗЪМ — система от методи, средства и форми, с помощта на които се прилагат изискванията на икономическите закони в практиката на социалистическото строителство. Отразява особеностите на обществената собственост и нейното стопанисване и изразява изискванията на *икономическия подход* при управлението на обществото. Разглежда се в широк и тесен смисъл, като в съдържанието му най-често се включват: организационно-икономическата структура на народното стопанство; планомерността и социалистическото планиране; системата на договорните връзки; стойностните отношения; финансово-кредитната система; стопанската сметка; формирането и разпределението на доходите; материалното и духовното стимулиране. И. м. се изменя и развива през различните етапи на социалистическото строителство. Главните особености на новия и. м. в НРБ са: разширяване на социалистическата демокрация и издигане ролята на трудовия колектив като стопанин на социалистическата собственост; освобождаване на Министерския съвет и министерствата от несвойствени оперативни функции; непосредствено свързване на предприятията-производители с външния и вътрешния пазар; усъвършенстване на инвестиционния процес, на кредитирането и стимулите за подобряване на качеството и др. Нов момент е разширяването на функциите на и. м. и в непроизводствената сфера. Главната му задача в тази област е повишаването на социалната и икономическата ефективност.

И. м. на социалистическата икономическа интеграция е съвкупност от планово-икономически методи, стоково-парични и организационно-правни инструменти, които се използват при действуващите обективни закономерности за управление и оказване на целенасочено въздействие върху икономическите процеси в единната интеграционна икономическа система и нейните подсистеми.

ИКОНОМИ́ЧЕСКИ ПОДХО́Д — цялостна система от икономически методи и средства за въздействие и стимулиране, за организация, планиране и управление на социалистическото народно стопанство, на цялостния

обществено-икономически живот. Изисква всички проблеми да се решават преди всичко с икономически методи и инструменти, да се използват икономически стимули и лостове за постигането на възможно най-добри резултати при най-ниски разходи на жив и овеществен труд. В основата на и. п. лежат преди всичко икономически мотиви, изискванията на икономическите закони на социализма. С негова помощ се реализира в най-голяма степен и най-ефективно *икономическата политика* на социалистическата държава.

И. п. включва в себе си икономическия метод, който като съвкупност от планово-икономически и стоково-парични инструменти има ограничена сфера и проявление, частично въздействие върху обществената система, решава ограничени задачи. И. п. е свързан и с *икономическия механизъм*. И. п. включва още подцелите, които си поставя стопанско-политическото ръководство (напр. повишаване на обществената производителност на труда и ефективността на производството; задълбочаване участието на страната в международното социалистическо разделение на труда). Той е насочен към реализиране на основните цели (напр. изграждане на развито социалистическо общество, все по-пълно задоволяване материалните и духовните потребности на трудещи се). За постигането на тези цели и. п. може да си поставя по-конкретни задачи като усъвършенстване на планирането, ценообразуването, финансово-кредитна система, валутните отношения, стимулирането и др. И. п. е свързан не само с базата, но и с надстройката. Той има не само стопански, но и политически и идеологически аспекти, намира място в цялостното ръководство на народното стопанство.

И. п. е постоянно действуващо, повсеместно и глобално направление при цялостното и всестранно осъществяване на икономическата стратегия и тактика на БКП и социалистическата държава. В ръководството на народното стопанство на НРБ винаги са използвани икономически методи и средства. Особено силно те са застъпени при разработването и внедряването на новата система на ръководство на народното стопанство от 1964. Новият и. п. обаче обхваща всички сфери на обществения живот. По-главни негови елементи са: нова технология на планиране, усъвършенствуване на социалистическата организация на труда, нов начин на свързване на производството с вътрешния и международния пазар, нов механизъм на стопанисване.

Реализацията на и. п. се основава на няколко основни принципа: последователно прилагане на стопанската сметка, осигуряване на пълна самоиздръжка; засилване на демократичното начало, още по-добро съчетаване на централизма и демократизма при плановото ръководство; по-гъвкаво и най-пълно използване на икономическите лостове: цена, печалба, кредит, данъци, договори, валута и др.; още по-пълно прилагане на социалистическия принцип за заплащане на труда чрез превръщане на работната заплата в резултативна величина; още по-тясно обвързване на производството с потреблението. И. п. внася изменения във формите, методите и средствата, с които се осъществява икономическата политика, съществено изменя отношенията между стопанските звена, съзнанието на хората, тяхното поведение. Повишава социалната активност на всички членове на обществото.

ИКОНОМЍЧЕСКИ РАСТЁЖ — нарастване на общественото производство. Съпровожда се със структурни изменения в икономиката, които осигуряват увеличаването на производството. В тесен смисъл и. р. се раз-

бира като темп, т. е. скорост на икономическото развитие. Синтетичен стойностен показател за и. р. е темпът на нарастване на *националния доход*. В широк смисъл под и. р. се разбира самото икономическо развитие. Но категорията «икономическо развитие» е по-широко понятие и обхваща всички промени на социално-икономическата структура (изменения в материално-техническата база, в икономическата организация на общественото производство, в собствеността и пр.) и поради това не се покрива с понятието «и. р.». И. р. може да се осъществи по два пътя: чрез екстензивно развитие и чрез интензивно развитие на икономиката.

Обществено-икономическите условия влияят на и. р. и той се проявява в различните обществено-икономически формации в специфични форми. При капитализма и. р. се осъществява в противоречива, циклична форма. Социалистическото производство, основано на обществена собственост върху средствата за производство, расте планово, с бързи и устойчиви темпове. Напр. страните — членки на СИВ, имат два пъти по-голям и. р., отколкото развитите капиталистически страни.

ИКОНОМИЧЕСКО СЪРЕВНОВАНИЕ **между социализма и капитализма** — обективен исторически процес на надпревара между двете противоположни социално-икономически системи (социализма и капитализма) в сферата на материалното производство; съвременна форма на класова борба в икономическите отношения между социалистическите и капиталистическите държави. И. с. е обективна закономерност на мирното съвместно съществуване между държавите с различен обществен строй, в резултат на която социализмът надминава икономическото и техническото развитие на водещите капиталистически страни.

Главна особеност на съвременния етап е, че и. с. започва да се осъществява в условията на разведряване в международните отношения през 70-те години на века и на установяване на принципно нови взаимоотношения между държавите с различен обществен строй. Повратът от политиката на «студената война» към мирно съвместно съществуване бива подготвен от укрепването на икономическите позиции на социализма и от промяната в съотношението на силите между двете световни системи в полза на мира и социализма. В хода на и. с. социализмът все повече се превръща в решаващ фактор за развитието на човешкото общество. И. с. води до качествени изменения в съотношението на силите на международната арена, показва безспорното превъзходство на социалистическата стопанска система пред капиталистическата.

Основни показатели в и. с. са темповете на икономическото развитие, относителният дял в световното производство, темповете на увеличаване на производителността на труда, производството на най-важните видове изделия и на националния доход на човек от населението, повишаване на жизненото равнище на трудещите се, издигане на народното благосъстояние. Средногодишният темп на прираст на промишленото производство през 1971—1982 в социалистическите страни е 6,5 на сто, а в развитите капиталистически страни — 2,4 на сто. През 1982 страните от СИВ с население 9,2 на сто от населението на света произвеждат над 35 на сто от световния обем на промишлената продукция. Промишленото производство през 1982 в капиталистическите страни намалява с 3,3 на сто, а в развиващите се страни — с 1,6 на сто.

Решаващо влияние върху и. с. ока-

ват СССР и САЩ, които са опора на индустриалната, военната и научната мощ на двете противоположни социални системи.

В съответствие с обективните изисквания на научно-техническата революция и разширяващото се международно икономическо сътрудничество главна сфера на и. с. стават ефективността на общественото производство и темповете на научно-техническия прогрес. Световният социализъм осигурява по-високи темпове на производство и невиждана при капитализма концентрация на ресурсите в желаната насока; социалистическите страни превъзхождат с планомерното развитие на народното стопанство, с ликвидирането на безработицата, със справедливото разпределяне на доходите в зависимост от трудовия принос, с последователното осъществяване на общодържавна социална програма за по-нататъшното повишаване на жизненото равнище на трудещите се, със създаването на прогресивни начини на живот и на нов тип международна икономическа интеграция, изградена върху взаимноизгодна основа и върху истинско братско сътрудничество.

ИКОНО́МИЯ — термин от областта на стопанската практика и икономическата наука с широк обхват и разнообразно съдържание. И. е преди всичко спестен труд, материални средства, време и други ресурси. И. е и най-общото название на икономическата наука. Като наименование на икономическата наука в широкия смисъл на думата и. обозначава различните ѝ направления и дисциплини: теоретична и., приложна и., *политическа икономия,* математическа и. и т. н.

ИЛЮ́ЗИЯ — 1) лъжливо, неправилно, нереално, изопачено възприемане на действителността поради измама на сетивата (напр.: оптическа и., зрителна и.). 2) Неоснователна надежда, несбъдната мечта; блян, измама (напр.: живее с и.).

ИМИГРА́ЦИЯ — постоянно или временно заселване на чужденци в една държава по икономически, политически или други причини. И. е противоположна на *емиграцията.*

ИМПЕРАТИ́ВЕН — повелителен, изискващ безусловно подчинение, незабавно изпълнение. Императивен мандат — задължително за избраника пълномощно (поръчение) на избирателите му. В НРБ народният представител може да бъде отзован от избирателите си, ако не изпълнява поръченията им.

ИМПЕРА́ТОР — 1) в древния Рим: върховен началник на войска, главнокомандуващ; пълководец. 2) Най-висока титла на монарх.

ИМПЕРИАЛИ́ЗЪМ — най-висок и последен стадий на *капитализма,* монополистичен капитализъм, паразитен и загиващ, умиращ капитализъм, навечерие на социалистическата революция.

Преходът към и. се извършва в края на XIX в. и началото на XX в., когато се установява господството на *монополите* и *финансовия капитал* и се завършва териториалното разделение на света между големите капиталистически държави (вж *колониализъм*). Историческата заслуга за марксисткия анализ на и. принадлежи на В. И. Ленин. Като изследва новите икономически и политически явления, той прави извод, че и. е развитие и пряко продължение на основните свойства на капитализма. Но и. е особен стадий на капитализма, който се характеризира с пет икономически признака: «1) концентрация на произ-

водството и капитала, достигнала до такава висока степен на развитие, че е създала монополите, които играят решаваща роля в стопанския живот; 2) сливане на банковия капитал с промишления и създаване въз основа на този «финансов капитал» финансова олигархия; 3) износът на капитал за разлика от износа на стоки придобива особено важно значение; 4) образуват се международни монополистични съюзи на капиталистите, които си поделят света, и 5) завършена е териториалната подялба на земята от най-големите капиталистически държави» (Ленин, В. И. Събр. съч. Т. 27, с. 368—369). При и. неравномерното и скокообразно развитие на капитализма до крайност изострят противоречията и борбата между империалистическите държави за пазари и източници на суровини, за заграбване на чужди територии, за световно господство. Това води до опустошителни войни.

Главно противоречие на и. остава противоречието между труда и капитала. В борбата против революционното работническо движение и. потъпква демократичните права и свободи, служи си с открито насилие, с жестоките методи на полицейските преследвания и с антиработническо законодателство. На особено силен гнет са подложени народите в колониите и зависимите страни.

И. е епоха на победоносни социалистически революции. Първата световна война (1914—1918) и Великата октомврийска социалистическа революция 1917 поставят начало на *общата криза на капитализма*. С образуването на първата социалистическа държава светът се разделя на две системи — социалистическа и капиталистическа. С победата на социалистическата революция в редица страни от Европа и Азия социализмът се превръща в световна система. Отпадането от капитализма на нови страни, разпадането на колониалната система, нарастването на класовите противоречия между труда и капитала и противоречията между империалистическите държави рязко задълбочават общата криза на капитализма.

За да запази и укрепи разклатените основи на и., за да устои в съревнованието със световната социалистическа система, монополистичният капитал съединява своята сила със силата на буржоазната държава. И. прераства в *държавномонополистичен капитализъм*. В империалистическите държави зловещо влияние върху политиката и икономиката оказва *военнопромишленият комплекс*.

Утвърждаването на новото, социалистическото общество в целия свят и гибелта на монополистичния капитализъм заема цял период, който се характеризира с едновременно съществуване на страни с различни социални системи, между които се води остра идеологическа борба. В борбата против и. се обединяват трите велики сили на съвременността: световната социалистическа система, международното работническо движение и националноосвободителното движение. Решаваща сила в антиимпериалистическата борба е световната социалистическа система, която е опора на мира и социалния прогрес.

ИМПО́РТ — вж *внос*.

ИМУНИТЕ́Т — 1) депутатски: неприкосновеност на депутата (народен представител), който е член на законодателен орган. Той не може да бъде арестуван (задържан) или привлечен към съдебна отговорност без съгласието на законодателния орган. 2) Вж *имунитет дипломатически*. 3) У животните и

човека и. е вродена или придобита постоянна или временна невъзприемчивост спрямо определена заразна или паразитна болест.

ИМУНИТЕ́Т ДИПЛОМАТИ́ЧЕСКИ — съвкупност от особени лични права и привилегии, с които се ползват чуждите дипломатически представители (посланици, пълномощни министри, аташета и др.) в държавата, където са акредитирани. Включва лична неприкосновеност, неприкосновеност на жилището и служебните помещения, неподсъдност пред местния съд, освобождаване от данъци, права на свободни връзки със своето правителство и др.

ИНВЕСТИ́ЦИЯ в капиталистическата икономика — дългосрочно влагане на капитал в страната или в чужбина с цел да се получава печалба. Извършва се главно под формата на закупуване на акции от акционерни дружества и на облигации от държавни заеми. И. правят както частните корпорации, така и държавата. Частните и. се насочват към отраслите, където се извличат високи печалби (промишленост, селско стопанство и т. н.), държавните — главно за военни цели, а също в малодоходни отрасли или в *инфраструктурата*. При империализма големи размери достигат задграничните и. под формата на *износ на капитал* от монополите в други страни. САЩ и другите империалистически страни използват и. за подчиняване на икономиката и политиката на тези страни, за получаване на особено високи печалби. В социалистическите страни понятието «и.» се употребява понякога в смисъл на дългосрочни *капитални вложения*.

«И́НДЕКС НА ЗАБРАНЕ́НИТЕ КНИ́ГИ» — списък на книги, които католическата църква забранява да се четат, издават и разпространяват от вярващите католици. Първият индекс е издаден през 1559, преиздаден до 1955 от Ватикана 40 пъти. В «И. з. к.» са включени най-добрите произведения на човешката мисъл и цялата марксистко-ленинска литература. «И. з. к.» е едно от средствата на католическата реакция за борба с науката и прогреса.

Списък на забранени (еретически) книги (вж *апокрифи*) е издавала и православната църква.

И́НДЕТЕРМИНИЗЪМ — философско учение, което отрича причинността въобще или в крайна сметка нейната всеобщност. Противоположно на *детерминизма* и. отрича обективните закономерности в природата и обществото и поставя тяхното развитие изключително в зависимост от субективната воля на човека, от случайности и т. н. Съвременната буржоазна философия широко пропагандира и. в социологията във формата на *волунтаризъм* и др.

ИНДИВИДУАЛИ́ЗЪМ — 1) поставяне на личните интереси (на отделния човек) над обществените. В съответствие с идеологията и морала на господстващата класа и. е принцип за поведение, според който отделната личност (индивидът) има абсолютни права и превъзхожда колектива и обществото, не е зависим от тях. И. възниква в класовото общество. Особено силно се развива при капитализма. И. поставя над всичко превратното разбиране за «свобода на личността» като свобода на частната собственост върху средствата за производство чрез «свободна инициатива», «свободна конкуренция» и експлоатация на чужд труд. Частнособственическите интереси предизвикват неприязън и вражда между хората. Личността се противопоставя на колектива, на

масата, на народа; личните интереси се противопоставят на интересите и на потребностите на обществото. Буржоазният и. е в основата на буржоазната философия и етика (особено в периода на империализма), които се стремят да докажат, че егоистичната природа на човека е вечна и неизменна. С премахване на частната собственост се премахват и корените на и. При социализма материалните и духовните интереси на отделния човек органично се съчетават с обществените интереси, като на първо място се поставят интересите на цялото общество, на целия народ. Марксистко-ленинският мироглед противопоставя на и. принципите на научния комунизъм — колективизъм, социалистически хуманизъм, пролетарски интернационализъм. При социализма проявите и отживелиците на и. нанасят вреда не само на обществото, но и на отделния човек. Преодоляването им създава условия за цялостно развитие на личността. 2) Поведение на отделна личност с ярко изразен стремеж да изпъкне, да се изтъкне, да не се съобразява с волята и изискванията на колектива. 3) Упадъчно идейно направление в литературата и изкуството, което представя художественото творчество като достояние на силната личност, противопоставяща се на «тълпата». Оформя се през втората половина на XIX в. и оказва влияние върху значителна част от буржоазната интелигенция.

ИНДИВИДУАЛНОСТ — съвкупност от качества и свойства на всеки отделен човек, които го отличават от другите хора, присъщи са само за него.

ИНДИФЕРЕНТНОСТ — безразличие, липса на интерес и влечение; равнодушие, пасивност.

ИНДУИЗЪМ — една от световните религии, възникнала през ранното средновековие като последица от постепенното сближаване на *брахманизма* и *будизма*; представлява сложен комплекс от вярвания, възгледи, представи и обреди на мнозинството от населението на съвременна Индия (има привърженици и в Пакистан, на остров Бали — Индонезия, островите Фиджи и др.). Начело на индуистките богове стои брахманистката троица: Брама — бог-творец, Вишну — бог-хранител, и Сива — бог-разрушител и създател. За разлика от другите световни религии и. няма единно вероучение и общоиндийска църковна организация. На и. е присъщо идолопоклонството — почитането на някои животни (най-вече кравата), обожествяването на реки (напр. Ганг), растения (лотоса), планини и др. Като всяка религия и. оправдава и закрепва експлоатацията; узаконява кастовата организация (вж *каста*).

ИНДУЛГЕНЦИЯ — грамота за «опрощаване на греховете», която католическата църква дава на вярващите от името на папата, най-често срещу пари. Търговията с и. получава широко разпространение през средновековието. Тя носи огромни печалби на папството и е една от причините, предизвикали *Реформацията* (XVI в.). Издаването на и. се практикува и от съвременната католическа църква.

ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ — създаване и развитие на едра промишленост и на първо място тежка промишленост, която произвежда средства за производство. Социалистическата индустриализация е основен път за изграждане на материално-техническата база на социалистическото общество. Цел на социалистическата и.

е осигуряване икономическа независимост на страната, създаване основа за техническа реконструкция на всички отрасли на народното стопанство (включително за механизиране на едрото кооперативно селско стопанство), повишаване благосъстоянието на населението и укрепване отбранителната способност на страната. Социалистическата и. е планомерна и се осъществява с високи темпове. Значителен фактор за и. в социалистическите страни (вкл. и за България) са взаимната помощ и специализацията на производството в рамките на световната социалистическа система. И. е свързана тясно с използването на най-новите постижения на науката и техниката. Тя създава условия за изграждане на крупни промишлени центрове и за нарастване на градското население.

При капитализма и. се извършва стихийно, с непрекъснато нарушаване на пропорционалността между отраслите и е подчинена на стремежа за получаване на по-голяма печалба. Източници на средства за капиталистическата и. са експлоатацията и ограбването на трудещите се както в собствената, така и в други, преди всичко колониални и зависими страни, а също войните, заробващите заеми и концесиите.

След Втората световна война редица страни от Азия и Африка си поставят задача да преодолеят икономическата си изостаналост по пътя на и. Характерна черта за някои от тях е ускореното създаване на тежка промишленост чрез методите на *държавен капитализъм* и стремежът да използват опита и помощта на социалистическите страни.

«ИНДУСТРИАЛНО ОБЩЕСТВО» — буржоазна теория, която тълкува превратно закономерностите на общественото развитие, опитва се да обясни социално-икономическите явления с измененията в техниката и технологията на производството. Главни представители: френският социолог Р. Арон и американските икономисти Дж. Гълбрайт и У. Ростоу. Те характеризират «и. о.» като общество, «в което индустрията, преди всичко едрата индустрия, представлява най-характерният начин на производство». Пренебрегват социално-икономическата природа на обществения строй, характера на производствените отношения при анализа на обществото. Обясняват степента на развитие на техниката като единствен критерий при характеризиране на обществото. В резултат такива противоречиви обществено-икономически системи като социалистическата и капиталистическата попадат в една и съща категория — т. нар. единно «и. о.» Концепцията за «и. о.» намира теоретично разпространение и политическо използване в най-различни варианти. Характерно за всички тях е стремежът да се осигури идеологическа защита на държавномонополистичния капитализъм, да се оклевети социализмът, като се идентифицира социалистическото общество с империалистическото. Свойствените на империализма антагонистични противоречия се характеризират като проблеми, които произтичат от индустриалното развитие и следователно са проблеми и на социалистическото общество.

ИНДУ́СТРИЯ — вж *промишленост*.

ИНЕ́РТНОСТ — бездействие, липса на активност, на инициатива, неподвижност, пасивност, застой, отпуснатост.

ИНИЦИАТИ́ВА — почин, начинание, първа крачка в някаква работа, предприемчивост, стремеж и умение за започване на самостоятелни действия, за решаване на определен

въпрос (напр.: творческа и. на масите, проявяване на и., по собствена и.), активна, ръководна роля в определени действия (напр.: вземам и. в свои ръце, *законодателна инициатива*).

ИНКВИЗИЦИЯ — съдебно-полицейска организация на католическата църква, създадена през XIII в. за разправа с *ересите*. И. води безпощадна борба срещу всяко свободомислие и напредък на научната мисъл и срещу антифеодалните народни движения. Създава сложна система за шпионаж и тайно съдопроизводство, което си служи с най-жестоки методи на психическо и физическо насилие. «Еретиците» обикновено са осъждани на публично изгаряне (вж *аутодафе*). И. е учредена в много европейски страни, но най-голямо развитие и мощ достига в Испания. От средата на XIX в. загубва функциите си на съдебно учреждение.

Съвременното папство запазва и. като висше дисциплинарно учреждение на католическата църква, наречено «Конгрегация на свещената канцелария» или «Конгрегация на и.». За борба срещу прогресивните и революционните възгледи конгрегацията създава *«Индекс на забранените книги»*. 2) прен. Измъчване, изтезаване, жестокост.

ИНКОГНИТО — 1) под измислено име; тайно, скрито, без да се открива собствената личност — име, длъжност или обществено положение; като частно лице. 2) Прекарване, пребиваване под измислено име.

ИНКРИМИНИРАНЕ — обявяване нещо за престъпно, за наказуемо, предявяване на обвинение, приписване на вина (напр.: инкриминирана книга).

ИНСИНУАЦИЯ — лъжлива, клеветническа, злостна измислица или действие; разпространяване на лъжливи сведения, на клевета, за да се злепостави някое лице, като се покаже в неблагоприятна светлина; извращаване на мислите или действията на някого. В буржоазната антикомунистическа пропаганда и. е любим похват (наред с *дезинформацията*) за заблуждаване на общественото мнение.

ИНСПИРАЦИЯ — вдъхновяване, подбуждане, внушаване, подстрекателство към определено изказване или действие. Инспириран — подбуден, внушен отвън.

ИНСТАНЦИЯ — степен в системата на подчинени един на друг държавни, съдебни, обществени и други органи. В НР България съдебният процес е двуинстанционен: първата и. разглежда и решава делото, втората контролира решението ѝ.

ИНСТИТУТ — 1) установен със закон обществен ред или орган (напр.: правов и.). 2) Специализирано научно учреждение (напр.: И. за история). 3) Висше или полувисше учебно заведение (напр.: Висш икономически и.). 4) В дореволюционна Русия: привилегировано средно девическо учебно заведение.

ИНСЦЕНИРАМ — 1) преработвам литературно произведение (разказ, роман и др.) в драматична форма, като го приспособявам за представяне на сцена, за предаване по радиото или за снимане на филм. 2) *прен.* Устройвам нещо, за да заблудя някого; умишлено и ловко, с голяма правдоподобност възпроизвеждам действие или съвкупност от действия, за да въведа някого в заблуда и да постигна определена цел (напр.: инсценирано нападение, инсценирана кавга). Инсценировката може да бъде съставна част от широко замислена *провокация*.

ИНТЕГРА̀ЦИЯ — 1) понятие, което означава състояние на свързаност на отделни диференцирани части и функции на система, а също процесът, водещ към такова състояние. 2) Процес на сближаване и свързване на науките, който протича наред с процеса на тяхната диференциация. Вж и *вертикална интеграция, икономическа интеграция* и *хоризонтална интеграция.*

ИНТЕЛЀКТ (от лат. intellectus — «познание», «разбиране») — разум, способност на човека за рационално познание (за разлика от душевните способности като чувство, воля, интуиция, въображение и др.); мислене, умствено развитие на личността.

ИНТЕЛЕКТУАЛИЗА̀ЦИЯ — засилване, привнасяне на духовното, интелектуалното начало (в сферата на физическия труд, в образованието), напр.: и. на производството, и. на обществото.

ИНТЕЛИГЀНТЩИНА — начин на мислене и навици, характерни за безволев и колеблив интелигент, който се съмнява във всичко: проява на образован човек без собствено мнение.

ИНТЕЛИГЀНЦИЯ — обществена прослойка, състояща се от хора, чието основно занятие и източник за съществуване е умственият (интелектуалният) труд (учени, дейци на изкуството, учители, лекари и др.). И. няма самостоятелно политическо значение, а изразява интересите на дадена класа, от която произхожда или на която служи. В капиталистическите страни значителна част от и. се попълва от господстващата класа и по своето положение в производството, в държавния апарат и т. н. е свързана с буржоазията, изразява нейните интереси. Наред с това в тези страни се увеличава демократичната, прогресивната и. (напр. в България преди социалистическата революция под ръководството на БКП израства борческа революционна и., която е носител на демократична култура). Научно-техническият прогрес увеличава числеността на и. и повишава нейната роля в обществения живот. Същевременно капитализмът подчинява този прогрес на класовите интереси на буржоазията, разкрива враждебността си към истинската култура, не дава простор за развитие на творческите сили на и.

В социалистическите страни се създава нова, възникнала от средата на работниците и селяните народна и., която играе голяма роля в извършването на културната революция и в изграждането на социализма. Премахва се противоречието между умствения и физическия труд, запазва се само съществената разлика между тях, която постепенно се преодолява в хода на изграждането на комунизма.

ИНТЀЛИДЖЪНС СЪРВИС — разузнавателна и контраразузнавателна тайна служба на Великобритания, действуваща в интерес на английския империализъм. Има широко разклонен апарат. И. с. е важно оръдие на английската буржоазия и международния империализъм в тяхната борба против социалистическите държави, международното комунистическо и работническо движение, националноосвободителните движения.

ИНТЕНЗЍВЕН — напрегнат, усилен, действен, активен, производителен. Обратно: екстензивен.

ИНТЕНЗЍВНОСТ НА ТРУДА̀ — степен на напрежение на умствените и физическите способности на работника в трудовия процес; количеството труд, което работникът употребя-

ва в производствения процес за определен промеждутък от време. По-интензивният труд създава повече продукти и стойност за единица време.

ИНТЕНЗИФИКАЦИЯ — засилване, увеличаване на напрежението. Интензификацията на производството е процес на развитие на общественото производство чрез все по-пълно и рационално използване на техническите, материалните и трудовите ресурси на основата на научно-техническия прогрес. При капитализма и. е един от методите за засилване на експлоатацията на работническата класа. При социализма рационалната организация на производството предполага средна интензивност на труда, която не се отразява отрицателно върху здравето на работниците. И. намира израз в нарастване на производителността на труда, повишаване на фондоотдаването, намаляване на себестойността на продукцията и т. н. Краен резултат от и. във всички отрасли на народното стопанство е повишаването на ефективността на общественото производство, създаването на условия за нарастване на благосъстоянието на населението.

Проблемът за поемане на курс към предимно интензивно развитие на народното стопанство в НРБ се поставя още на IX конгрес на БКП. Тази задача е конкретизирана от X и XI конгрес на партията. В резултат на значителната работа за нейното практическо решаване почти целият прираст на националния доход през последните години се осигурява чрез повишаване на обществената производителност на труда. XII конгрес на БКП поставя задачата да се премине навсякъде към предимно интензивно развитие. При това и. да бъде: повсеместна — да обхваща цялото материално производство и всички сфери на извънматериалната дейност; всестранна — да води до икономия не само на жив труд, но да осигурява най-пълно използване на трите елемента на производствения процес; да се основава на бързото внедряване на най-новите постижения на научно-техническия прогрес. «. . .изграждането на собствена материално-техническа база на зрелия социализъм в България протича едновременно и в органическо единство с повсеместната интензификация на народното стопанство, на всички сфери на обществения живот» (Живков, Т. Избр. съч. Т. 35, с. 33—34).

«ИНТЕРАРМКО» — голяма международна компания за производство и търговия с оръжия. Действува под контрола на разузнавателни служби, но преди всичко на Централното разузнавателно управление на САЩ. Възниква след Втората световна война. Отначало изкупува оръжието на разбитата хитлеристка армия, а по-късно започва производство на огнестрелно оръжие. Има заводи във ФРГ, Белгия, Англия и други страни. Като оръдие на разузнавателните служби «И.» продава оръжие на контрареволюционери, реваншисти, метежници и др. под., които водят борба против законни правителства, неугодни на международния империализъм.

ИНТЕРБРИГАДИСТ — участник в бойните съединения (вж *интернационални бригади*), сражавали се в редовете на испанската републиканска армия срещу фашистките метежници на генерал Франко и италиано-германските интервенти по време на националнореволюционната война в Испания през 1936—1939. В интернационалните бригади участвуват около 25 000 доброволци от

54 страни; българските и. са над 460 души.

ИНТЕРВЕ́НЦИЯ — открита (или скрита, замаскирана) насилствена намеса на една или няколко държави във вътрешните работи на друга държава, нарушаване на суверенитета и независимостта ѝ. В ъ о р ъ ж е н а и н т е р в е н ц и я — нахлуване на войски на територията на чужда държава (вж *агресия*). П о л и т и ч е с к а и н т е р в е н ц и я — финансиране на контрареволюционни групи, изпращане на шпиони, диверсанти и терористи, намеса в произвеждане на избори в други страни, подкупи на държавни и политически дейци с цел да се измени съществуващият строй, международна изолация, дипломатически натиск, използване на средствата за масова информация за водене на враждебна пропаганда и др. И к о н о м и ч е с к а и н т е р в е н ц и я — прилагане на *дъмпинг, ембарго,* на дискриминация в търговските отношения. И. се използва от империалистическите държави за заграбване на чужди територии и страни, за получаване на привилегии, за потискане и унищожаване на революционни и националноосвободителни движения и поддържане на реакционни режими. Напр.: и. против младата Съветска република (1918—1920), фашистката и. в Испания (1936) англо-френско-израелската и. против Египет (1956), американските и. в Корея (1950—1953), Гватемала (1954), Куба (1961), Доминиканската република (1964), Индокитай (1960—1973), Гренада (1983), израелските и. срещу арабските държави от Близкия изток (1967 и 1973).

Международното право забранява и. Принципът за *ненамеса* във вътрешните работи на държавите е закрепен в редица международноправни актове и специално в Устава на ООН. Социалистическите държави винаги се противопоставят на всякакъв вид и. През 1965 по инициатива на СССР Общото събрание на ООН прие Декларация за недопускане намеса във вътрешните работи на държавите.

ИНТЕРВИ́ЗИЯ — международна организация за телевизия, създадена през януари 1960 в рамките на Международната организация по радио и телевизия (ОИРТ). Служи за размяна на програми между страните-участнички и за подготовка на програми и предавания по нейната мрежа. В И. членуват Белоруската ССР, България, ГДР, Естонската ССР, Латвийската ССР, Литовската ССР, Молдавската ССР, Монголия, Полша, Румъния, СССР, Украинската ССР, Унгария, Финландия и Чехословакия. Като наблюдатели в И. участват Югославия, Австрия и Швеция. Дейността на И. се ръководи от съвет и дирекция, изпълнението на решенията се осъществява от програмен и технически координационен център в Прага. Вж *Евровизия*.

ИНТЕРВЮ́ — беседа на журналист (представител на вестник, радио, телевизия) с политически, обществени, научни, културни и други дейци по въпроси, които будят широк обществен интерес. И. се разгласява чрез публикуване в печата и в предавания по радиото и телевизията.

ИНТЕРЕ́С — 1) понятие, което характеризира обективно значимото, нужното за индивида, семейството, колектива, класата, нацията, обществото като цяло. Съответно на това се различават и. л и ч н и и и. о б щ и — семейни, групови, класови, национални, обществени. И. не са продукт на съзнанието и волята на индивида, а се пораждат от

обективните социални условия, които определят съответната насоченост на волята и действията на хората. И. е винаги и. на хора, които влизат в състава на някаква социална и историческа общност (нация, класа), на един или друг колектив, обединение (политическа партия, професионално или друго обединение и т. н.). Обединенията на хората възникват върху основата на избор, осъществяван от индивидите, които влизат в тях. Но принадлежността към една социална и историческа общност (класова, национална) не е резултат от самоопределянето на хората. Тя се определя от социалната природа на всяка такава общност и от условията на нейното съществуване. Бидейки обективно и. на всеки член на дадена общност, той не винаги се осъзнава от всички. Така класовият интерес на пролетариата е обективно и. на всеки отделен работник, обаче отделни групи работници могат под влияние на чужда класова идеология да се лишат от съзнание за своите класови и. и дори да действуват против тях. Това обуславя необходимостта от борба на марксистко-ленинските партии за осъзнаване от всички пролетарии на и. на своята класа. Определящо място в обществените и. имат *икономическите интереси*.

2) В психологията — положително емоционално отношение към обекта, съсредоточено върху него внимание. Устойчивият и. представлява относително постоянна черта на личността и е важно условие за творческото отношение на човека към изпълняваната от него дейност, като спомага за разширяване на неговия кръгозор, за обогатяване на знанията му.

«ИНТЕРКОСМОС» — 1) международна програма на социалистическите страни за изследване и използване на космическото пространство за мирни цели. Създадена през 1967. Гради се на обединените усилия на учени от България, Виетнам, ГДР, Куба, Монголия, Полша, Румъния, СССР, Унгария и Чехословакия. Разработена е комплексна програма за сътрудничество в пет основни направления: космическа физика, космическа метеорология, спътникови съобщения, космическа биология и медицина, дистанционни методи за изследване на Земята от Космоса. Състои се от две части. Първата се отнася до автоматичните станции, а във втората са включени пилотираните космически полети. В научните и приложните изследвания вземат участие обединени колективи от учени от страните-участнички. На някои спътници и височинни ракети има прибори и апаратури, резултат на съвместни разработки. Осъществиха се съвместни полети на съветски космонавти с космонавти от страните-участнички. България участвува активно в програмата «И». Наши уреди, прибори и научни апаратури са монтирани на някои от спътниците «И.» и на геофизичните ракети «Вертикал». Български учени участвуват в съставяне на програми, наблюдения, изследвания и други. На 10 април 1979 е изведен в орбита пилотираният космически кораб «Союз-33» с българския космонавт Г. Иванов и съветския космонавт Н. Рукавишников. 2) Название на международните спътници, изстрелвани по програмата «И.» Първият спътник И-1 е изведен в орбита на 14 октомври 1969. Вж *космонавтика*.

ИНТЕРНАЦИОНАЛ — название на големи международни обединения, например на политическите организации на работническата класа (вж *Първи интернационал, Втори интернационал, Комунистически интернационал*).

ИНТЕРНАЦИОНАЛ 2$^1/_2$ (Виенски интернационал) — създаден през 1921 във Виена. Обединява центристките социалистически партии и групи от Австрия, Франция, Германия, Англия, САЩ, Гърция и Югославия и остатъци от руските контрареволюционни партии — меншевики, есери и др., избягали в чужбина. Под прикритието на лява фразеология лидерите му продължават опортюнистическата политика на *Втория интернационал*. През 1923 Виенският интернационал се слива организационно с Бернския интернационал под името Социалистически работнически интернационал (Втори интернационал).

ИНТЕРНАЦИОНАЛЕН — международен, солидарен с интересите на трудещите се от различни страни в борбата им за премахване на капитализма (напр.: *интернационални бригади*).

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ НА ПРОИЗВОДСТВОТО — историческа тенденция към установяване на непосредствени, повече или по-малко устойчиви производствени връзки между предприятия от различни страни, вследствие на което производственият процес на една страна става част от процеса, протичащ в международен или световен мащаб. И. п. е обективен процес, който предполага висока степен на обобществяване на производството и е следствие от задълбочаващите се международна специализация и разделение на труда. И. п. е обективна основа за развитието на всички форми на международните икономически отношения.

И. п. възниква при прехода на капитализма към неговия машинен стадий. В епохата на *империализма* се засилва интернационалният характер на производството, разширяват се икономическите връзки между промишленоразвитите капиталистически страни-метрополии и икономически слаборазвитите страни (вкл. *колониите*), които все повече се въвличат в международния стопански оборот, но тяхната икономика придобива уродлив, едностранчив характер. В съвременното капиталистическо световно стопанство настъпват нови тенденции под влиянието на три фактора: образуването на световната социалистическа система, разпадането на колониалната система и научно-техническата революция. И. п. води до развитие и разширяване ролята на *международните монополи*, до създаването на международни групировки от типа на *Европейската икономическа общност (ЕИО)*. В условията на капитализма и. п. има противоречив характер. От една страна, стимулира икономическото развитие на капиталистическите страни, а от друга — засилва зависимостта на всяка страна от другите страни и от сътресенията в световната капиталистическа икономика. Противоречието между частнокапиталистическото присвояване и гигантското обобществяване на производителните сили придобива найсилно изразен характер, надхвърля националните рамки на държавите. Това от своя страна е основата за задълбочаване на империалистическите противоречия.

На качествено различна основа се развива и. п. при социализма. Тя се осъществява в процеса на планомерното формиране на международното социалистическо разделение на труда и на социалистическата *икономическа интеграция*. Международната специализация и коопериране на производството, която се установява на базата на координирането на народностопанските планове на социалистическите страни, води до установяване на тесни, устойчиви стопански връзки между тях. Създават се съвместни

производствени, транспортни, научни и др. обекти. И. п. е насочена към развитието на икономиката на всички страни, към изравняването на равнището на тяхното икономическо развитие, към формирането на производствения апарат на световната социалистическа стопанска система на основата на дружба и братска взаимопомощ. И. п. се осъществява и между страните от двете световни системи. Икономическа основа на *мирното съвместно съществуване* между тях е тенденцията към и. п.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЙЗЪМ — международно единство и солидарност на пролетариата и трудещите се от всички страни в борбата за премахване на капиталистическия строй, за построяване на социализма и комунизма; един от основните принципи на марксистко-ленинската идеология и на политиката на комунистическите и работническите партии. Пролетарският и. хармонира със социалистическия патриотизъм и е несъвместим с буржоазния *национализъм* и *космополитизъм*.

Идеята за пролетарския и. е издигната и обоснована за пръв път от К. Маркс и Ф. Енгелс, провъзгласили великия призив «Пролетарии от всички страни, съединявайте се!». Принципите на пролетарския и. получават първото си практическо въплъщение в политиката на *Първия интернационал* (основан през 1864). В епохата на империализма възниква необходимостта от съединяване на пролетарското с националноосвободителното движение.

Великата октомврийска социалистическа революция 1917 благоприятствува за укрепване на пролетарския и., за обогатяване на неговата теория и практика. В условията на социализма пролетарският и. се превръща в социалистически и. Верността към пролетарския, социалистическия и., широкото братско сътрудничество между социалистическите страни, всестранното развитие на връзките между тях е важно условие за успехите на международното комунистическо и работническо движение.

ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ БРИГАДИ — бойни съединения от доброволци-антифашисти от различни националности, сражавали се на страната на републиканското правителство по време на националнореволюционната война на испанския народ през 1936—1939. От октомври 1936 до края на 1937 са сформирани 7 и. б. («Георги Димитров», «Джузепе Гарибалди», «В. Чапаев» и др.), съставени предимно от комунисти, социалисти и други антифашисти. В и. б. участвуват около 25 000 доброволци от 54 страни; българските интербригадисти са над 460 души. При сформирането, въоръжаването и подготовката на и. б. СССР оказва голяма помощ. И. б. участвуват в отбраната на Мадрид, при Гвадалахара, на арагонския фронт и другаде. И. б. имат не само военно, но и голямо политическо значение като ярка изява на интернационалния дълг и като пример за международна солидарност на демократичните антифашистки сили. През октомври 1938 по решение на републиканското правителство и. б. биват евакуирани от Испания.

«ИНТЕРНАЦИОНАЛЪТ» — международен химн на работническата класа, партиен химн на комунистическите и работническите партии. Текстът е написан от френския поет-комунар Йожен Потие през 1871, след разгрома на Парижката комуна. Музиката (1888) е от френския работник-композитор Пиер Дегейтер. През 1917—1944 «И.» е химн на съветската държава. В България е известен от 1897. През 1905 е отпечатан с ноти в Червен народен календар

на руски език. През 1919 е преведен на български език от Л. Дюгмеджиев от френския оригинал.

ИНТЕРНЙРАНЕ — 1) принудително задържане и разоръжаване на войски, които са влезли в територията на неутрална държава. 2) Задържане и лишаване от свобода на граждани на воюваща страна от противникова държава до свършването на войната. 3) Принудително изпращане по административен ред на лица да живеят в определени места или специални лагери.

ИНТЕРНУНЦИЙ — дипломатически представител на Ватикана, съответствуващ по ранг на пълномощен министър.

ИНТЕРПАРЛАМЕНТАРЕН СЪЮЗ— международна неправителствена организация, създадена през 1889. Седалище в Женева. В И. с. членуват националните интерпарламентарни групи на 102 държави. България членува от 1896. Органи: Интерпарламентарна конференция, Интерпарламентарен съвет, Изпълнителен комитет (за първи път български представител е избран за член през 1974—1978), Секретариат с генерален секретар. Целта на И. с. е да подпомогне личните контакти между членовете на парламентите от различните страни и обединяването им за осъществяване по парламентарен път на мерки за укрепване на мира и международното сътрудничество. Решенията на съюза се разглеждат от парламентите като препоръки. По инициатива на социалистическите страни в И. с. се обсъждат въпросите за мира и сигурността, разоръжаването, международното икономическо сътрудничество, ликвидирането на колониализма и други. Уставът на Българската интерпарламентарна група (БИГ) е приет през 1972. Към нея има изградени 11 секции за приятелство с други парламенти. През 1977 НРБ е домакин на 64-тата интерпарламентарна конференция.

ИНТЕРПЕЛАЦИЯ — в редица държави писмен въпрос от един или няколко депутати в парламента до правителството или до негови членове по някои проблеми на правителствената политика. В буржоазните парламенти и. е една от формите, с която си служат депутатите от опозиционните партии, за да критикуват дейността на правителството. Вж *питане*.

ИНТЕРПОЛ — съкратено наименование на Международната организация на криминалната полиция. Учредена през 1923 във Виена въз основа на спогодба между национални полицейски служби от някои капиталистически страни (не на самите държави). През 1946 реорганизирана и седалището преместено в Париж. В нея членуват полицейски служби на около 120 държави. Органи: Общо събрание, което се състои от назначени делегати, Изпълнителен комитет (избиран от Общото събрание) в състав председател, двама заместник-председатели и шестима делегати, Колегия на съветници, Генерален секретариат от 75 сътрудници, който координира дейността на полицейските служби, събира документация за дейността и движението на търсените престъпници. Секретариатът контролира работата на радиомрежа от 34 радиостанции. И. служи за обмяна на информация и сътрудничество в борбата с най-опасните криминални престъпления (разпространение на наркотици, фалшифициране на пари и др.).

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ — 1) тълкуване, обясняване, разясняване на смисъла или съдържанието на текст или на действие от определена гледна точка. 2) Творческо изпълнение на ли-

тературно, музикално или друго произведение със самостоятелно тълкуване на смисъла и съдържанието му.

ИНТРИГА — 1) клюка, сплетня, хитър, коварен замисъл; тайно осъществени действия с користна цел, за да се нанесе вреда някому (напр.: кроят и.). 2) Поредица от събития в драматично или повествователно произведение, които правят развитието на действието по-занимателно (напр.: лична и. — отношенията между две действуващи лица; заплетена и. — усложнено сюжетно развитие, което изостря напрежението у читателя).

ИНТРОНИЗАЦИЯ — церемония при качване на монарх, папа, патриарх и други на престол; качване на трон.

ИНФЛАЦИЯ — трайно обезценяване на *книжните пари*, предизвикано от пускането им в обръщение в размери, превишаващи потребностите на стокооборота. При и. се намалява златното покритие на книжните пари и в резултат се повишават трайно цените на стоките. Различават се локална и. (в отделна страна), световна и., галопираща и. (цените растат скокообразно) и пълзяща и. (цените растат постепенно, но непрекъснато). И. е характерна за капиталистическите страни, където се свързва с допълнителната емисия на пари като средство за осигуряване на допълнителни източници на средства за покриване дефицитите по бюджета на държавата. Най-често това се предизвиква от войни, надпревара във въоръжаването и като последица от икономически кризи. При империализма и особено в периода на *общата криза на капитализма* и. придобива всеобщ и хроничен характер. Израз на дълбокото разстройство на капиталистическите парични системи е развитието на *валутната криза*.

Чрез и. едрата буржоазия прехвърля цялата тежест на военното бреме върху плещите на трудещите се. От и. най-много страда работническата класа, чиято реална работна заплата спада поради растящите цени на предметите за потребление. Това усилва антагонизма между труда и капитала и води до изостряне на класовата борба. И. влияе отрицателно върху цялата икономика на капиталистическите държави и в крайна сметка подкопава икономическите основи на капитализма.

ИНФОРМАТИВЕН (от лат. informo — «изобразявам», «оформям») — осведомителен, съдържащ информация, наситен с определено количество сведения.

ИНФОРМАТИКА — научна дисциплина за структурата и свойствата (а не за конкретното съдържание) на научната информация, закономерностите за научноинформационната дейност (теория, история, методика, организация). Цел на и. е да разработва оптимални (най-подходящи) начини и средства за представяне (записване), събиране, аналитико-синтетично преработване, съхраняване, издирване и разпространяване на научна информация.

ИНФОРМАЦИОНЕН (от лат. informo — «изобразявам», «оформям») — осведомителен, съдържащ информация, отнасящ се до информация (напр.: и. бюлетин, *информационна агенция*, която събира, обработва и предоставя материали за печата, радиото и телевизията).

«ИНФОРМАЦИОНЕН ВЗРИВ» («комуникационен взрив») — процес, свойствен за последните десетилетия, който се характеризира с ускорено нарастване

на количеството и качеството на средствата за предаване на информация и зависи от бурния научно-технически прогрес в областта на масовата комуникация, от стремителното засилване на ролята и мястото на информацията в живота на съвременното човечество, от активизирането на процеса на обмяна на информация във всяко общество и на международната арена. По света има повече от 30 000 радиостанции и 1,3 млрд. радиоприемници (през 1960 — 365 млн. броя), почти 35 000 телевизионни станции и около 500 млн. телевизори (през 1960 — 99 млн. телевизора), действуват около 150 телеграфни и *информационни агенции*, излизат десетки хиляди периодични издания — приблизително 8200 всекидневни вестници (през 1960 — в 286 млн. екземпляра, през 1977 — в 443 млн. екземпляра), годишно излизат около 650 000 заглавия на книги, или около 1700 заглавия на ден (през 1960 — 332 000 заглавия) с общ тираж над 8 млрд. екземпляра, има 260 000 постоянно действуващи кинотеатъра (през 1960 — 170 000 кинотеатъра) с общо 68 млн. места за зрителите и се произвеждат 3800 пълнометражни филма. Растежът отразява не само разширените технически възможности. Рязкото увеличаване на обема на информацията става съществена потребност и необходим елемент за разгърналите се в света крупни социалнополитически процеси, свързани с революционните преобразования в живота на народите от десетки страни, с бързия растеж на икономиката и международните стопански връзки, с безпрецедентната научно-техническа революция, с ръста на образователното и културното равнище на милиони маси. Постоянното увеличаване на обема на разпространяваната информация става условие за по-нататъшния прогрес на човечеството практически във всички области на дейността и жизнените потребности на съвременния човек.

ИНФОРМАЦИО́НЕН ИМПЕРИАЛИ́ЗЪМ — пропаганда, осъществявана от средствата за масова информация в големите капиталистически държави, за идеологическо въздействие и за формиране на общественото мнение в собствените страни и в цял свят. Империалистическите държави използват средствата за масова информация за постигане на своите външнополитически и икономически цели, за натрапване на своята воля на другите народи, като си служат с необективна и едностранчива информация, с изопачено тълкуване на събитията, а също и с явна дезинформация и клевети. Информационната система при капитализма действува като промишлената и финансовата система и се стреми да превърне всички части на света в единен пазар за своята продукция. Информационните агенции действуват като търговски предприятия, като водят конкурентна борба за пазар на информационната продукция. В капиталистическия свят има над 120 информационни агенции; монопол върху международната информация обаче имат четирите най-големи информационни агенции — *Асошиейтед прес (АП) и Юнайтед прес интърнешънъл (ЮПИ)* — на САЩ, английската агенция *Ройтер* и френската агенция *Франс прес*. Те имат най-нови технически средства за връзка, множество отдели и широка кореспондентска мрежа в цял свят; те доставят 9/10 от всички международни новини за вестниците, радиото и телевизионните програми в капиталистическия свят.

Засилващият се процес на монополизиране и концентриране на средствата за масова информация и увеличаването на потока на необективна информация предизвиква все повече възмущението на световната об-

щественост, особено в развиващите се страни, които се обявяват за установяването на «нов международен информационен ред» в страните от Азия, Африка и Латинска Америка, за организирането на нови национални осведомителни агенции в развиващите се страни, за създаване на регионални информационни организации (вж *Пул на информационните агенции на необвързаните страни*). Стремежът на прогресивната общественост да се противодействува на и. и. се подкрепя от социалистическите държави, които настояват международната система за размяна на информация да служи за укрепването на мира и взаимоотношенията между народите.

ИНФОРМАЦИО́ННА АГЕ́НЦИЯ — учреждение (организация), което събира и обработва сведения, информация, материали за събития в политическия, стопанския, научния и културния живот и ги предоставя, (на договорни начала) на средствата за масова информация — вестници, списания, радио, телевизия, на книгоиздателства, обществени организации и др. В капиталистическите страни информационните а. обикновено са частни предприятия понякога са организации с частни и държавни капиталовложения, порядко са официални правителствени органи. В социалистическите страни информационните а. са държавни или обществени организации. Съществуват десетки специализирани агенции, които събират и предоставят информация в областта на науката, техниката, културата, спорта, търговията, туризма и др. Поради нарасналата потребност от визуална информация се създават нов тип агенции, които разпространяват предимно фотоинформация, телевизионни програми, документални филми и подобни. В света действуват над 100 национални информационни агенции: в Европа — 29, в арабските страни — 19, в африканските страни на юг от Сахара — 24, в Азия — 19, в Океания — 2, в Латинска Америка и в страните от Карибския басейн — 15, в Северна Америка — 5. Най-големи и. а. в капиталистическите страни са *ЮСИА*, *Асошиейтед прес (АП)* и *Юнайтед прес интърнешънъл (ЮПИ)* в САЩ, *Ройтер* (Великобритания) и *Франс прес* (Франция). Значителни са и и. а. *ДПА* (ФРГ), *АНСА* (Италия), ЕФЕ (Испания), Киодо (Япония), *МЕНА* (Египет). Сред социалистическите и. а. голяма дейност развиват *Телеграфна агенция на Съветския съюз (ТАСС)*, *ПАП* (Полша), *АДН* (ГДР), *ЧТК* (Чехословакия), *Българска телеграфна агенция (БТА)*.

ИНФОРМА́ЦИЯ — 1) статия, бележка с информационен, осведомителен характер; осведомяване, съобщение за събитие или дейност в научен отрасъл или в обществено-политическия живот (напр.: научна и., актуална и., текуща и. за вестниците и радиото). 2) Съвкупност от сведения, знания за нещо (напр.: поток от и., голямо количество и.). 3) Сведения, сигнали за окръжаващия ни свят, за протичащите в него процеси, които се възприемат от живите организми, от управляващи машини и други системи в процеса на жизнената дейност и работата (напр.: първична и., получавана от очите; научно-техническа и., получена от спътник). 4) В биологията: съвкупност от химически кодирани сигнали, които се предават от един жив обект на друг (от родителите на потомството) или от едни клетки, тъкани, органи на други в процеса на развитието на организма (напр.: вирусна и.). 5) В математиката и кибернетиката: количествена мяра за отстраняване на ентропията (неопределеността),

организационна мяра в системата (напр.: специално математическо понятие на и.). Теория на информацията — дял от кибернетиката на количествените закономерности, свързани със събирането, предаването, преобразяването и изчисляването на и. 6) Във философията: свойство на материалните обекти и процеси да запазват и да пораждат определено състояние, което в различни веществено-енергетични форми може да бъде предадено от един обект на друг; степен, мяра на организираност на обект, на система (напр.: обективно съществуваща и. в материята).

ИНФОРМБЮРО́ (Информационно бюро на комунистическите и работническите партии), Коминформбюро — международен център за обмяна на опит и за съгласуване дейността на Българската комунистическа партия, Италианската комунистическа партия, Полската обединена работническа партия, Румънската работническа партия, Комунистическата партия на Съветския съюз, Унгарската партия на трудещите се, Френската комунистическа партия, Чехословашката комунистическа партия, Югославската комунистическа партия (до 1948). Създадено през септември 1947. През 1956 по съвместно решение на централните комитети на участвуващите в него партии дейността му е прекратена.

ИНФРАСТРУКТУ́РА — 1) комплекс от отрасли, които обслужват промишлеността и селското стопанство: строителство на шосета, канали, водохранилища, пристанища, мостове, летища, складове, енергийното стопанство, транспорта; съобщенията, водоснабдяването и канализацията; общото и професионалното образование, разходите за науката, здравеопазването и т. н. В условията на научно-техническата революция рязко се подчертава пряката зависимост между темповете на нарастването на производството и неговата ефективност и развитието на отраслите на и. Колкото по-развити са производителните сили, толкова по-големи капиталовложения изисква и. В повечето съвременни империалистически страни на държавата са възложени функциите по финансирането и развитието на отраслите на и., изискващи огромни капиталовложения. За да се оправдае прехвърлянето на тези разходи върху държавния бюджет, често в буржоазната икономическа литература те се обозначават с термините «социални издръжки на обществото» или «допълнителен капитал». Проблемът за и. като проблем за пропорциите между отраслите на и. и основното производство, за ефективността на общественото производство има значение и за социалистическите страни (за планирането и организирането на социалистическото възпроизводство, за рационалното използване на ресурсите, за цялата стопанска практика).

2) Във военните науки — необходимите инсталации и териториалната организация за обучение и поддържане на армията.

ИНЦИДЕ́НТ — непредвиден случай, неприятна случка, произшествие, стълкновение; сблъсък, породен от подход към нещо от различни позиции. Военен инцидент — форма на кратковременни военни действия. Бива специално организиран (предумишлен) или непреднамерен. Преднамерените и. обикновено се подготвят старателно и често се използват от агресивни държави за изостряне на международната обстановка или като повод за започване на война (напр.: Тонкинският инцидент от септември 1964, прово-

киран от империалистите в САЩ и използван за агресия против Демократична република Виетнам и освободените райони на Южен Виетнам — днес Социалистическа република Виетнам). За създаване на и. се използва «случаен» обстрел (бомбардировки от въздуха) на територията на друга държава, нарушаване на границите ѝ, атакуване на чужди кораби.

Случаен, непреднамерен и. може да възникне и по стечение на обстоятелствата или поради някаква грешка. В съвременните условия, когато армиите са снабдени с ракетноядрено оръжие, опасността от случаен и. и от неговите последици става все по-голяма. Затова социалистическите страни настояват за установяване на такива отношения, които изключват и. между държавите. Между СССР и САЩ и между СССР и Франция са сключени споразумения за предотвратяване на случайна или несанкционирана (неутвърдена) употреба на ядрено оръжие.

ИРА̀КСКА ИНФОРМАЦИО̀ННА АГЀНЦИЯ — правителствена информационна агенция на Иракската република. Основана през 1959. Седалище в Багдад. Разпространява вътрешна и международна информация. Използва чуждестранната информация на световните и на някои национални агенции.

ИРНА — правителствена информационна агенция на Ислямска република Иран (до декември 1981 — агенция Парс). Основана през 1934. Седалище в Техеран. Снабдява с информация местните вестници, Иранското радио и Националната телевизионна компания. Разпространява международна и вътрешнополитическа информация. Използва чуждестранната информация на световните и на някои национални агенции. Има кореспонденти във всички големи градове на страната и в някои държави. Издава четири всекидневни бюлетина за вестниците и радиото и бюлетини за международните събития.

ИРО̀НИЯ — тънка, лека насмешка, присмех, подигравка, изразена нарочно под формата на положителна характеристика или възхвала.

ИСИХА̀ЗЪМ — религиозно мистично течение, разпространено във Византия (XIII—XIV), България (XIV в.), Сърбия и другаде. Последователите на и., т. нар. и с и х а с т и, проповядват пасивност и смирение. Аскетично-мистичните основи на и. отвличат вниманието на експлоатираните маси от социалните проблеми на действителността и са удобно идеологическо оръжие за господствуващите слоеве. От средата на XIV в. и. е възприет като официална религиозна насока във византийската църква.

ИСК — писмено искане до съд или особена юрисдикция да се реши спор за гражданско право по реда на предвидено от закона производство.

ИСЛЯ̀М (араб. «покорност»), м ю с ю л м а н с т в о, м о х а м е д а н с т в о — една от най-разпространените религии в света (наред с *християнството* и *будизма*). Възниква през VII в. в Арабия. За формирането му голямо влияние оказват първобитните религиозни вярвания на арабските племена, както и християнството, *юдаизмът* и др. И. признава един бог — аллах, чийто «пратеник» на земята и пророк е Мохамед (считан за основател на и.). Основните догми на и. са изложени в *Корана*, където имущественото неравенство се разглежда като установен от бога и неподлежащ на

изменение ред. В и. съществуват две основни направления — с у н и з ъ м и ш и и з ъ м.

И. е разпространен в Близкия и Средния изток, в Северна Африка, Средна Азия, Индия, частично в Кавказ, Балканския полуостров и Югоизточна Азия.

«ИСЛЯМИЗАЦИЯ» — политическо движение в ислямските страни за възвръщане към мюсюлманските правни норми в държавния живот. Вж също *Организация Ислямска конференция*.

ИСЛЯМСКА КОНФЕРЕ́НЦИЯ — вж *Организация Ислямска конференция*.

ИСЛЯ́МСКИ СОЦИАЛИ́ЗЪМ — събирателно название на разнородни идейни и политически течения в ислямските страни на Азия и Африка, в които се «съединяват» или отъждествяват идеите на ислямската религия и социализма. В някои случаи служи като идеологическа обвивка, зад която се скриват интересите на експлоататорските класи и се обосновава капиталистическият път на развитие. В други случаи лозунгът за и. с. изразява стремежите към обществено равенство и справедливост на широките слоеве на дребната буржоазия, които издигат искания за аграрна реформа, национализация на чуждестранната собственост и други прогресивни преобразования с некапиталистически характер.

Като правило идейните и политическите течения на и. с., в това число и прогресивните, имат религиозна окраска, тъй като в продължение на векове предписанията на *исляма* са регламентирали в тези страни обществените институти, морала, правото, семейните отношения, бита. Теоретиците на и. с. се основават на някои положения в исляма, в които намират «социалистическа природа», например мюсюлманския налог в полза на бедните. Същевременно ислямът признава частната собственост, която е икономическа основа на експлоатацията, за свещена и неприкосновена. Теориите на и. с. имат по същество реформистки характер, т. е. опитват се да намерят «трети път» между «абсолютната частна собственост» на капитализма и «абсолютната обществена собственост» на комунизма, да се осигури «обогатяването на бедните без обедняване на богатите» и без социални конфликти.

В последните години политическата активност на привържениците на исляма (и на духовенството, и на държавните и обществените дейци) нараства. Реакцията се стреми да ѝ придаде антикомунистическа насоченост, а ислямът и и. с. — да я направят главно оръжие в борбата с научния социализъм в страните с преобладаващо мюсюлманско население.

И́СТИНА — достоверно знание; правилно, проверено на практика отражение на обективната действителност. Диалектическият материализъм разглежда *познанието* като исторически процес на безкрайно развитие и задълбочаване на човешките представи за света. Всеки етап от познанието е ограничен от развитието на обществената практика. Поради това и., признати от науката на даден етап от историческото развитие, не могат да се смятат за абсолютни, окончателни, изчерпателни. Човешките знания изразяват обективната действителност непълно, относително. А б с о л ю т н а т а и с т и н а (знание, което обективно, точно и изчерпателно отразява особеност или страна на предмет, явление или процес и при всички условия запазва значението си) се създава от сбора на о т н о с и-

телните истини. Диалектикоматериалистическото учение за съотношението между относителната и абсолютната и. е теоретично обосноваване на положението за безграничните възможности на човека да опознае света. И. е винаги конкретна, тя зависи от условията, мястото и времето. Това изисква остарелите теоретични положения своевременно да се заменят с нови, съответствуващи на развиващите се условия.

ИСТОРЙЗЪМ — принцип на научно мислене, който разглежда всички явления като развиващи се на основата на определени обективни закономерности. От гледна точка на марксизма и природата, и общественият живот се намират в процес на закономерно развитие, законите на който могат да се опознаят само ако се изучи неговата история. В този смисъл К. Маркс и Ф. Енгелс пишат в «Немската идеология»: «Ние знаем само една-единствена наука, науката история.»

И. е задължителен принцип за всички теоретични изследвания, особено за историческите. Той е необходима черта на теорията и стратегията на марксистко-ленинската партия, защото историческият подход към явленията на обществения живот позволява не само да се разбере миналото и настоящето, но и да се предвиди бъдещето. Нарушаването на марксистко-ленинските принципи на диалектическия подход към действителността води до *догматизъм.* Отричането на и. води до отричане на всеобщите обществени закони на развитието, до отхвърлянето на закономерния преход от една обществена формация към нова, по-висша.

ИСТОРЙЧЕСКИ МАТЕРИАЛЙЗЪМ — наука за най-общите закони на развитието на обществото; съставна част на марксистко-ленинската *философия.* Изследва взаимоотношението между *общественото битие* и *общественото съзнание,* между *базата и надстройката,* изследва диалектиката на социалния живот, на историята. И. м. е теоретична и методологична основа на социалното *познание* и на обществената практика. Като въоръжава комунистическите партии със знанието за законите на развитието на обществото, и. м. става научна основа на тяхната революционна програма, стратегия и тактика.

И. м. е създаден през 40-те години на XIX в. от К. Маркс и Ф. Енгелс и е развит от В. И. Ленин в епохата на империализма и пролетарските революции. Маркс и Енгелс показват за пръв път, че развитието на обществото, както и на природата, е закономерен процес, който се осъществява чрез практическата дейност на хората. Основа на обществените отношения са материалните, икономическите отношения; преходът от една *обществено-икономическа формация* към друга обективно се обуславя от превратата в *начина на производството.* Измененията в начина на производство неизбежно предизвикват и изменения в социалния, политическия и духовния живот изобщо. Истински творци на историята са трудещите се. Противоречията между *производителните сили* и *производствените отношения* в антагонистичните общества намират израз в *класовата борба,* която е движеща сила в развитието на обществото и се разрешава по революционен начин. По силата на това създаването на комунистическо общество е закономерен резултат на общественото развитие.

И. м. има ярко изразен класово-партиен характер. Разкривайки най-общите закони на социалното развитие, той помага на пролетариата и на неговата партия успешно да осъ-

ществяват задачите на революционното преобразяване на обществото. И. м. се развива творчески върху основата на революционната практика и във връзка с постиженията на другите социални науки. Развива се в борба както с буржоазната философия и социология, така и с десните и «левите» ревизионисти (вж *ревизионизъм* и *догматизъм*).

ИСТОРИЯ (гръц. historia — разказ за минали събития, за нещо изследвано) — 1) общо понятие за процес на развитие в природата и обществото. 2) Наука за развитие на човешкото общество в цялата негова конкретност и многообразие; една от най-важните обществени науки, която заема значително място в цялостното идейно развитие на обществото. Теоретична и методологична основа на и. като наука е *историческият материализъм*.

Й

ЙЕЗУИТ — 1) член на католическия духовен орден «Общество на Исус» (основан в 1534) — най-реакционната и войнстваща организация на католическата църква. Орденът е главна опора на папството в борбата против *Реформацията*. Особено значение придобива от втората половина на XIX в. като оръдие на международната реакция в борбата против работническото движение. След Великата октомврийска социалистическа революция 1917 й. участвуват в организирането на подривна антисъветска дейност, съдействуват за фашизирането на много европейски страни. Й. са тясно свързани с франкистите в Испания и с върхушката на финансовия капитал в САЩ и други империалистически страни. Водят яростна борба срещу социалистическите страни и всички прогресивни сили, използвайки всякакви средства (техен е девизът: «Целта оправдава средствата!»). 2) *прен.* Лицемер, коварен и двуличен човек.

ЙЕРАРХИЯ — ред на подчинение на различните длъжности от дадено ведомство или област по строго определена степен («Йерархическа стълба»). Строго спазване на й. е получило особено развитие в абсолютистките държави (вж *абсолютизъм, бюрокрация*) и черковните организации.

К

КАБИНЕ́Т (министерски кабинет) — 1) официално название на правителството в някои страни (Япония, Замбия, Кения). В КНДР, Малайзия, Шри Ланка правителството се нарича министерски к. 2) В Англия част от правителството, в която влизат премиер-министърът (министър-председателят) и министри — шефове на важни, ключови министерства. 3) В САЩ — правителствен орган, в който влизат министрите (секретари), действуващи под ръководството на президента.

КАГУЛА́РИ (фр. cagoule — качулка с прорези за очите и устата) — членове на тайна фашистка организация във Франция (1936—1940). К. си поставят за цел да установят фашистка диктатура. Свързани са с финансовата олигархия и реакционното офицерство. Организират провокационни атентати и убийства на антифашистки дейци. Съдействуват за капитулацията на Франция пред фашистка Германия (1940). След освобождението на Франция (1944) някои от водачите на к. са осъдени.

КАДЕ́ТИ (съкратено от конституционни демократи) — членове на Конституционнодемократическата партия — главна буржоазна партия в Русия, създадена през 1905 от представители на либерално-монархическата буржоазия. К. се стремят да запазят царизма под формата на конституционна монархия и да примирят помешчиците и селяните, без да се унищожи помешчическото земевладение. През Първата световна война 1914—1918 активно поддържат империалистическата политика на царизма. Заемат ръководно положение в буржоазното Временно правителство. След Великата октомврийска социалистическа революция 1917 са едни от главните организатори на контрареволюционни заговори и метежи. След разгрома на белогвардейците и интервентите голяма част от кадетската върхушка емигрира.

КА́ДРИ — основен (щатен) състав от подготвени и квалифицирани работници в предприятия, учреждения, в партийни, професионални и обществени организации, в определен отрасъл; постоянни квалифицирани работници (напр.: научни к., технически к.). Разрешаването на главните политически и стопански въпроси в социалистическото общество зависи от правилното разпределение на кадрите, от целесъобразното им използване, като всеки работник дава на обществото максималното, което може да направи според своето образование, опит в работата и лични качества. Нуждите на общественото развитие изискват: да се подбират и издигат хора с висока политическа съзнателност, с добра професионална подготовка, овладели съвременните методи на управление, притежаващи усет към новото; наред с грижовното отно-

шение към старите кадри и максималното използване на опита и знанията им да се издигат млади, перспективни работници — важно условие за осигуряване на приемствеността на политическия курс и на революционните традиции на партията; доверието и уважението към к. да се съчетават с принципна взискателност към тях; да се издирват талантливи и умели ръководители из средата на народа; постоянно да се заздравяват дисциплината и отговорността на к.

КА́ДРОВА А́РМИЯ — 1) постоянна редовна армия, поддържана от държавата в мирно време в съкратен състав. Щатните ѝ кадри подготвят призоваваните всяка година младежи, подлежащи на военно обучение. К. а. е основа на въоръжените сили при мобилизация и война. Възниква през първата половина на XIX в. с обособяването на националните армии и с въвеждането на всеобща военна повинност. 2) Армия с такава организация и техническо екипиране, които отговарят най-пълно на изискванията за водене на съвременна война, а също и с добре обучен личен състав, притежаващ значителен боен опит.

«КАЗА́РМЕН КОМУНИ́ЗЪМ» — вулгарно-примитивна, грубо-уравнителска концепция за комунизма като строй на краен аскетизъм и потискане на личността, управлявани от тесен кръг «революционни лидери», строго регламентиращи всички форми на крайно бюрократизираната обществена дейност. Понятието «К. к.» е въведено от К. Маркс и Ф. Енгелс за характеризиране на възгледите на руския революционер С. Г. Нечаев. «К. к.» е резултат от патриархално, дребнобуржоазно извращение на принципите на комунизма.

КАЗУИ́СТИКА (от лат. casus — «случай») — 1) разглеждане на отделни случаи от съдебни дела (юридически *казуси*) според начина, по който трябва да се решат в съответствие с правните норми. 2) В средновековното схоластическо богословие: прилагане на общи догми спрямо частни случаи (казуси). 3) *прен.* Ловкост, находчивост при спор, при «доказване» на лъжливи или съмнителни положения; извъртане на фактите.

КА́ЗУС — 1) случай, необикновено произшествие. 2) Сложно и трудно дело в съдопроизводството, изискващо разяснение от висши съдебни инстанции.

КА́ЗУС БЕ́ЛИ — обстоятелство, при наличието на което една държава декларира, че влиза във война. К. б. е формален повод за война, който обикновено не съвпада с нейните действителни причини.

КА́ЗУС ФЕДЕ́РИС — предварително предвидено обстоятелство, чието настъпване налага да се изпълни задължение по съюзен договор между държави (напр. влизане във война за защита на съюзник).

КАЗЬО́ННА ПА́РТИЯ — българска буржоазна политическа партия в *Източна Румелия*. Официално се нарича Либерална партия. Името «казьонна», т. е. чиновническа, получава от своите политически противници, които я обвиняват, че значителна част от членовете ѝ са чиновници и се ползват от поддръжката на губернатора Алеко Богориди. К. п. изразява интересите на свързаните с английския и австрийския капитал средноимотни слоеве от търговско-промишлената буржоазия. Взема участие в Съединението на Източна Румелия с *Княжество България* (1885), след

което дейците ѝ влизат в *Народнолибералната партия* в княжеството.

КА̀ЙЗЕР — 1) название на императора в Германската империя. 2) Една от титлите на монарха в Австрийската империя (от 1867 Австро-Унгарска империя).

КАЛВИНЍЗЪМ — реформационно християнско течение, разновидност на *протестантството,* наречено на името на своя основател Ж. Калвин (1509—1564). Възниква през XVI в. в Швейцария. От Женева прониква във Франция, Холандия, Шотландия, Англия и други страни. К. отхвърля католическата църква, нейната йерархия, учението за тайнствата и създава своя църковна организация с опростен култ.

К. е идеологическо оръжие на буржоазията в периода на първоначалното натрупване на капитала. Изиграва голяма организираща роля в двете ранни буржоазни революции — Нидерландската (XVI в.) и Английската (XVII в.) революция. В борбата с феодализма оправдава капиталистическата експлоатация и е непримирим спрямо всички народни движения и секти, насочени срещу експлоатацията. Днес е разпространен главно в САЩ и Англия.

КА̀МАРА — название на много законодателни представителни учреждения; *палата, народно събрание, парламент.* При *еднокамарната система* парламентът се състои от една к., а при *двукамарната система* — от две к. — горна и долна.

КА̀МАРА НА ДЕПУТА̀ТИТЕ — долната камара на парламента в Италия, Йордания, Мексико, Перу и др.

КА̀МАРА НА ЛО̀РДОВЕТЕ — горна, неизборна камара на парламента в Англия. Основната група членове на К. л. са наследствени благородници. Притежават правото на отлагателно вето по отношение на законопроектите, приети от Камарата на общините.

КА̀МАРА НА ОБЩИНЍТЕ — долната камара на парламента в Англия и Канада.

КА̀МАРА НА ПРЕДСТА̀ВИТЕЛИТЕ — долната камара на парламента в Австралийския съюз, Белгия, Ирландия, Колумбия, Либерия, САЩ, Япония и др.

КА̀МАРА НА СЪБРА̀НИЯТА — долната камара на парламента в ЮАР.

КА̀МАРА НА СЪВЀТНИЦИТЕ — горната камара на парламента в Япония.

КАМАРЍЛА — 1) група влиятелни придворни при испанския крал Фердинанд VII (1808, 1814—1833), които използват положението си за свои користни цели и фактически управляват страната. 2) *прен.* Клика, група хора, които чрез интриги оказват влияние на държавното управление за лична изгода.

КАМПА̀НИЯ — 1) военен поход, съвкупност от военни действия в даден район на фронта за определен период (напр.: лятната к. на съветско-германския фронт през 1944, която довежда до освобождаването на България от хитлеристите). 2) Организирана дейност за изпълнение на актуална задача в определен срок — цикъл или комплекс от производствени операции или стопански мероприятия (напр.: сеитбена к.); система от мероприятия за изпълнение на обществено-политическа задача (напр.: избирателна к.). 3) *прен.* Организирана борба в буржоазните страни срещу прогресивна личност или организация посредством необузда-

ни действия, разюздани лъжи, недоказуеми обвинения, клевети (напр. клеветническа к.).

КАМУФЛА̀Ж — 1) маскировка на военни или други важни обекти (оръдия, танкове, летища, сгради и т. н.) чрез оцветяване с петна, ивици и др., които променят техните очертания и заблуждават противника при търсене на такива обекти. 2) *прен.* Преструване, приспособяване.

КАНА̀ЛИ МЕЖДУНАРО̀ДНИ — вж *международни канали.*

КАНДИДА̀Т (от лат. candidatus — «облечен в бяла дреха») — лице, определено (избрано, готвещо се) за назначаване (избиране, приемане) на определен пост (депутат, делегат и др.) или длъжност в предприятие или учреждение (директор, счетоводител и др.), за член на някоя организация, за място в учебно заведение (преподавател, професор и др.). Кандидат на науките — първа научна степен, по-ниска от доктор в НРБългария и в някои други страни.

КАНДИДАТУ̀РА — право, изявено желание, възможност да се заеме длъжност или пост чрез избор или назначаване на лице (кандидат), което има необходимите качества.

КАНО̀Н — 1) правило, религиозна догма или обред, установени от апостоли или църковни дейци (отци) или на вселенски събор и превърнати от църквата в закон. 2) Съвкупност от правила, положения, норми и художествени похвати в някое направление на изкуството и литературата през определена епоха, които стават традиционно задължителни за съразмерност, пропорционалност на частите, композиция (напр. при рисуване на икони, донякъде в естетиката на класицизма — изискването в драматургията за трите единства на действие, място и време); произведение, което служи като нормативен образец. 3) *прен.* Твърдо установено правило, закон, задължително предписание.

КАНОНЍЧЕСКИ — 1) основан на нормите на църковното право; официално признат от църквата (напр.: к. произведения — включените в християнския *Нов завет* произведения, за разлика от апокрифните, признати от църквата за фалшиви или недостоверни). 2) Съответствуващи на определен *канон.* 3) Каноническо право — църковно право.

КАНО̀СА — замък в Северна Италия, където през януари 1077 отлъченият от църквата германски император Хенрих IV чакал унизително три дни (бос, в одежди на каещ се грешник), за да бъде приет и опростен от своя противник папа Григорий VII. Оттук изразът: «отивам в К.» със значение на «унизителна капитулация».

КАНТО̀Н — 1) всяка отделна държавица на федералната република Швейцария. 2) Неголяма административно-териториална единица в Белгия. 3) Избирателен окръг във Франция. 4) Служебна жилищна сграда на железопътен или шосеен кантонер, който се грижи за поддържането на пътя. 5) Малка постройка за електрически трансформаторни съоръжения.

КА̀НЦЛЕР — висша държавна длъжност в някои буржоазни страни. Във ФРГ и Австрия федерален канцлер — глава на правителството. Във Великобритания някои министерски длъжности: лорд канцлер (висш юридически съветник на правителството и също председател на върховния съд и Камарата на лордовете), к. на държавното съкровище (министър на финан-

сите) и к. на Ланкастърското херцогство (министър без портфейл).

КАПЕРСТВО — вж *пиратство*.

КАПИТАЛ — стойност, която носи *принадена стойност* по пътя на експлоатацията на наемни работници; основна категория на капиталистическия начин на производство, която изразява производствените отношения между класата на капиталистите и работническата класа. К. възниква при определени исторически условия, когато основните средства за производство стават частна собственост на буржоазията, а работникът е принуден да продава работната си сила като стока. Господството на к. е свързано с усилена експлоатация на работническата класа за извличане на повече *печалба*.

Разграничавайки постоянния к. (онази част от к., която се изразходва за средства за производство) от променливия к. (онази част от к., която се изразходва за купуване на работна сила), К. Маркс разкрива особената роля на променливия к. и доказва, че действителният източник на принадената стойност е незаплатеният наемен труд. Присвояването на незаплатения труд на работниците е същевременно факторът за растежа на к. и на богатството на капиталистите. Производителният к. бива още основен (машини, съоръжения и др.) и оборотен (суровини, материали, работна заплата и др.). При *империализма* срастването на промишления к. с банковия к. води до възникването на *финансовия капитал*, който има господстващо положение. Обществената собственост при социализма ликвидира възможността средствата за производство да се използват за присвояване на чужд труд, премахва се свойственият на капитализма характер на средствата за производство като к.

КАПИТАЛЙЗЪМ, капиталистически строй — обществено-икономическа формация, основана на частна капиталистическа собственост върху средствата за производство и на експлоатация на наемни работници от класата на капиталистите; последен експлоататорски, антагонистичен строй, който сменя *феодализма*. Негов движещ мотив, главен стимул е получаването на *печалба*, източник на която е незаплатеният труд на наемните работници. К. Маркс, Ф. Енгелс и В. И. Ленин разкриват закономерностите на възникването, развитието и гибелта на капиталистическия строй.

К. възниква (към XVI в.) в недрата на феодализма и в сравнение с него е по-прогресивен, тъй като осигурява по-високо развитие на производителните сили, значително увеличава обществената производителност на труда и обема на производството. Но развивайки гигантски производителни сили, к. се превръща в преграда на обществения прогрес. При к. обществото се разпада на две основни антагонистични класи: *буржоазия* и *пролетариат*. Мнозинството от населението е лишено от средства за производство, принудено е да продава работната си сила и с труда си създава богатства за капиталистите. Увеличаването на концентрацията и централизацията на *капитала* води до натрупване на богатствата на единия полюс на обществото и до обедняване на пролетарната и разоряване на масата от дребни производители на другия полюс. Събирайки във фабриките огромни маси от работници, обобществявайки процеса на труда, к. придава обществен характер на производството, но резултатите от труда се присвояват от капиталистите.

Основното противоречие на к. (между обществения характер на производството и частнокапиталистическата форма на присвояване) се про-

явява в остра *класова борба* между пролетариата и буржоазията, в анархия на производството и води до разрушителни *икономически кризи*. С целия ход на развитието си к. подготвя своята гибел. Като обобществява производството, к. създава материалните предпоставки за прехода към нов, социалистически обществен строй. Едновременно с това се създава, обединява и организира пролетариатът, който става ръководител на всички сили, борещи се срещу к.

В края на XIX и нач. на XX в. к. навлиза в своя последен и най-висок стадий — *империализма*. Господството на монополистичния капитал в икономиката и политиката на капиталистическите страни изостря до краен предел класовите и икономическите конфликти на к. С победата на Великата октомврийска социалистическа революция к. престава да бъде единна и всеобхватна система, започва *общата криза на капитализма*. Широко развитие получава *държавномонополистичният капитализъм*. Отпадането от к. на нови страни и образуването на световната социалистическа система, разпадането на колониалната система, нарастването на класовите противоречия между труда и капитала и противоречията между империалистическите страни изострят общата криза на капитализма и свидетелстват за неизбежността на пълния му крах. Съвременната епоха се характеризира като епоха на преход от к. към социализма, който се превърна в решаваща сила на световното развитие.

КАПИТАЛИСТИЧЕСКИ ЦИКЪЛ — вълнообразно движение на капиталистическата икономика, при което през определени периоди се повтарят последователно четирите фази на цикъла: к р и з а, д е п р е с и я, о ж и в л е н и е и п о д е м. Основа на цикличното развитие е *икономическата криза*, която е главна фаза на к. ц. Всяка криза завършва едни и слага началото на нов цикъл. Цикличното развитие се обуславя от основното противоречие на капитализма — противоречието между обществения характер на производството и частнокапиталистическата форма на присвояване на резултатите от производството. Важна роля играе обновяването на основния капитал.

При условията на съвременния капитализъм, когато буржоазната държава прави опити да регулира икономиката, последователността на фазите на цикъла може да се наруши и някоя от тях да липсва, продължителността и силата им се изменят. Но мерките на държавното регулиране не отстраняват цикличния характер на капиталистическото производство и неговата главна фаза — кризата. След Втората световна война временно се нарушава единството на световния к. ц. От 1961 се очертава тенденция към неговото частично възстановяване при засилена регионална интеграция и при намаляване на разликата в темповете на развитие на капиталистическите страни от Западна Европа, Северна Америка и Япония. Конюнктурата и ходът на к. ц. в дадена страна все повече се определят от външни условия. Цикличността на производството при капитализма е доказателство за стихийния процес на неговото развитие и в крайна сметка за преходния характер на капиталистическия начин на производство.

КАПИТАЛНИ ВЛОЖЕНИЯ — средства, отделяни от *националния доход* и амортизационните отчисления, които се използват за създаване на нови, за реконструкция и разширяване на съществуващите и възстановяване на изхабените основни фондове с производствено и непроизводствено предназначение. К. в. имат

решаваща роля за осигуряване на необходимите темпове и пропорции в развитието на народното стопанство в социалистическите страни. Чрез к. в. се осигурява планово разширеното производство на основните производствени фондове и все по-добре се задоволяват жилищните, културно-битовите и други потребности на обществото. В НРБ к. в. се осъществяват от държавата, от стопанските и други организации и от частни лица. С нарастването на националния доход расте и обемът на к. в. (напр.: от 296,6 млн. лв. през 1949 те нарастват на 1365,4 млн. лв. през 1960 и на 8097,9 млн. лв. през 1982). На промишлеността се падат 44,3 % от к. в. На съвременния етап от социалистическото строителство голямо значение придобива задачата да се повишава ефективността на к. в. и да се преустрои разпределението на к. в., като средствата се насочват (до 70—75 %) към обновяване на производството с технологии на равнището на последните постижения на научно-техническия прогрес.

КАПИТÒЛИЙ — 1) един от седемте хълма, на които бил разположен древният Рим. К. бил военноадминистративен, политически и религиозен център на римската столица. Тук се издигали крепост, най-древният римски храм — Капитолийският, други храмове и сгради, разрушени в началото на средните векове; през XVI — XVII в. по проект на Микеланджело К. е реконструиран. 2) Сграда във Вашингтон, в която заседава *Конгресът* на САЩ; също сградите в столиците на американските щати, в които заседават местните законодателни събрания.

КАПИТУЛÀЦИИ — неравноправни договори, сключвани в миналото от капиталистически държави със страни от Азия и Северна Африка (Турция, Китай, Япония, Египет, Иран, Алжир, Тунис, Мароко и др.). По силата на к. на капиталистическите държави и техните граждани се предоставят специални привилегии (митнически облекчения, търговски предимства, право на *екстериториалност* и др.). С развитието на националноосвободителните движения на народите от колониалните и зависимите страни режимът на к. в неговата минала форма е отменен. Понастоящем империалистическите държави, използвайки положението на икономически слаборазвитите страни, сключват с тях договори, в които им се предоставят натрапвани икономически и политически изгоди.

КАПИТУЛÀЦИЯ — прекратяване съпротивата на въоръжени сили или на част от тях по условия, продиктувани от победителя или постигнати чрез преговори. К. може да бъде ч а с т и ч н а — предаване на част от въоръжените сили, на крепост, кораб и др.; о б щ а — предаване на всички въоръжени сили на победената страна; у с л о в н а — съдържа уговорки за условията на предаване войските; б е з у с л о в н а — слагане на оръжие без всякакви условия. Актът за к. на Германия, подписан на 8 май 1945, и на Япония, подписан на 2 септември 1945, са случаи на безусловна к.

КАРАБИНÈР — 1) в Западна Европа от XVII до XIX в. войник на кон или пеш, въоръжен с карабина. 2) В Италия, Чили и други: полицай. Превратът в Чили през септември 1973 се извърши съвместно от армията и карабинерите. 3) В Испания: митничар.

КАРАНТЍНА (от итал. quarantena от quaranta giorni — «четиридесет дни») — 1) уединяване за определен срок на болни от заразна болест в болнични или домашни условия, за да не заразят и здравите; изолиране

на селища или на цели райони, за да се прекрати разпространяването на епидемия и да се ликвидира огнище на зараза. 2) Специален санитарен пост за преглеждане на хора, добитък, стоки, параходи, самолети и други транспортни средства, които пристигат от места с епидемични болести или с вредители по растенията. 3) *прен.* Мерки за изолиране (блокада) на определена група от хора, селища или територия. По време на *Карибската криза 1962* американските империалисти осъществяват незаконна и враждебна блокада (наречена от тях к.) спрямо Куба.

КАРБОНА̀РИ (итал.: «въглищари») — членове на тайна революционна организация, създадена в началото на XIX в. в Италия за борба против френското и австрийското господство, за национална независимост. Нееднородният социален състав на к. — дребна буржоазия, обуржоазено дворянство, офицерство, градска беднота и селячество, определя многообразието на политическите тенденции на движението. Класовата ограниченост на к. и страхът им от народните движения довеждат до разгрома на революцията от 1820—1821.

От Италия карбонаризмът преминава във Франция (20-те и 30-те години на XIX в.), където к. се борят против реакционния режим на Бурбоните.

КАРДИНА̀Л — най-висшият (след папата) духовен сан в йерархията на католическата църква. Папата се избира от събрание на к. (вж *конклав*).

КАРДИНА̀ЛЕН . — основен, най-главен, коренен (напр.: к. въпрос).

КАРѝБСКА КРѝЗА 1962 — остра международна криза, предизвикана от агресивната политика на САЩ спрямо революционна Куба.

След победата на антиимпериалистическата народнодемократична революция в Куба (1959) САЩ започват икономическа агресия срещу нея. През 1961 скъсват дипломатическите си отношения с Куба, но запазват своята военна база в Гуантанамо (на територията на Куба) и водят непрекъснати открити военни акции срещу нея. Във връзка с постоянното нарушаване на границите на Куба по суша, въздух и море от страна на САЩ кубинското правителство се обръща с молба към съветското правителство да му окаже помощ, като на кубинска територия бъде разположено стратегическо оръжие. Молбата му е удовлетворена. Нарушавайки всички международни норми и Устава на ООН, на 22 октомври 1962 САЩ установяват военна и икономическа блокада около Куба с цел да задушат революцията. На 23 октомври съветското правителство предупреждава правителството на САЩ за отговорността, която поема със своя агресивен акт, и същевременно взема решение да проведе в СССР мерки от военен характер. Създава се непосредствена опасност К. к. да прерасне в световен термоядрен конфликт.

Предприетите от СССР мерки и твърдата решимост на кубинския народ да отстоява своята свобода и независимост отрезвяват управляващите кръгове в САЩ. На 28 октомври в Ню Йорк започват преговори между СССР и САЩ с участието на Куба и генералния секретар на ООН У Тан, в резултат на които К. к. е ликвидирана. Съветското стратегическо оръжие е изтеглено от Куба, а САЩ снемат блокадата и изтеглят войските си от Гуантанамо. Същевременно се задължават да не нападат Куба и да въздържат от подобни действия своите съюзници. Революционна Куба получава възможност да продължи социалистическото си преустройство в мирни условия.

КАРИЕРИ́ЗЪМ — користен стремеж към личен успех на човек, който използва безогледно обществената си дейност (често лицемерно, под маската на безкористно служене на обществото, на организацията, учреждението или предприятието), за да се издигне на всяка цена в службата (т. е. «да направи кариера») или в друга област, като пренебрегва обществените интереси или като действува в разрез с тях. К. е проява на индивидуализъм и егоизъм в служебната дейност и е свързан с равнодушие към хората и работата, с безпринципност и угодничество пред началството.

КАРИКАТУ́РА (от итал.: «натрупвам», «преувеличавам») — 1) хумористично или сатирично изображение (рисунка, графика) на конкретно лице, предмет, събитие или явление с безобиден и весел характер или в нарочно преувеличен и смешен вид със силно подчертани отрицателни белези. Чрез комичния ефект политическата к. в социалистическия печат играе важна роля за осмиване на обществените слабости, за бичуване на реакционни политически прояви на империализма и антикомунизма. Видни български карикатуристи са Александър Божинов, Илия Бешков, Александър Жендов, Стоян Венев. 2) *прен*. Смешно, несполучливо подражание, изопачаване.

КА́РТБЛАНШ — 1) бял, чист лист, подписан от лице, което предоставя право на друго лице да го попълни с текст по свое усмотрение (мнение, решение). 2) *прен.* Неограничено пълномощие, пълна свобода и право на действие (напр.: «имам к.», «получавам к.»).

КАРТЁЛ — 1) съюз на политически партии в капиталистическите страни за следване на обща програма по някакъв политически въпрос; съюз, споразумение, договор. 2) Една от формите на капиталистически *монопол,* при която се обединяват предприятия, произвеждащи еднородна продукция. Те запазват производствената и търговската си самостоятелност, а се договарят за своя дял в производството и пласмента, за условията на продажбите, за цените и районите на пласмент и т. н. К. целят да се завоюва монополно положение на пазара и да се получава монополна *печалба*. К. засилват могъществото на най-големите капиталистически монополи в борбата им против работническата класа. При съвременния капитализъм к. изменя своята форма. К. вече рядко се образуват от индивидуални предприятия. В картелни съглашения влизат трълстове, концерни и други монополистични съюзи. Създават се м е ж д у н а р о д н и к., които обхващат в една или друга степен пазара на стоманата, медта, алуминия, оловото, нефта и др. Възникват и международни държавномонополистични организации с аналогична роля. Международните к. играят важна роля в подготовката на Първата и особено на Втората световна война.

КАСА́ЦИЯ — 1) в някои страни форма на обжалване и проверка от вишестояща съдебна инстанция на влезли в сила съдебни решения и присъди. 2) К. на избори — признаване на изборите за недействителни поради нарушаване на конституцията или на избирателния закон.

КА́СТА — 1) затворена група хора, обединени от определена наследствена професия и правово положение. Признаци на кастово деление са съществували в древен Египет, Иран, Китай, Япония и други страни, но никъде к. не придобиват толкова строги форми и не се запазват така дълго както в Индия. Там кастовото деление още не е изживяно, въпреки че конституцията (1950) призна-

ва равноправието на всички к. 2) Затворена обществена група, която ревниво пази своята обособеност, съсловни привилегии или особени групови интереси (напр.: дворянска к., офицерска к. и т. н.).

КАТАКЛЙЗЪМ (гръц.: «наводнение», «потоп») — *прен.* рязък, внезапен, разрушителен поврат в обществения живот, сътресение, катастрофа.

КАТАСТРÒФА — 1) голямо внезапно бедствие, трагично събитие с тежки последици. 2) *прен.* Гибелен край, разруха (напр.: национална к.).

КАТЕГÒРИЯ — 1) разред, група от еднородни предмети, лица, явления или техен общ признак. 2) Основни и най-общи понятия в дадена наука. Отразяват най-общите и съществени свойства и отношения в действителността. Основните к. на *диалектическия материализъм* са: материя, движение, противоречие, количество, качество, съдържание, форма, закон, явление, същност, необходимост, случайност и др., на *историческия материализъм* — обществено-икономическа формация, база и надстройка, класа, революция и др., на *политическата икономия* — капитал, работна сила, стока, пари, стопанска сметка и др.

КАТОЛИКÒС — 1) глава на *арменo-григорианската църква*. 2) Патриархът на грузинската православна църква.

КАТОЛИЦЙЗЪМ — една от главните насоки в *християнството* наред с *православието* и *протестантството*. К. е господствуваща религия в много страни на Европа, Латинска Америка и др. Център на к. е *Ватиканът*. Католическата църква се характеризира със строга централизация и йерархия; нейн глава е римският епископ — папата (вж *папство*).

Обособяването на к. започва с разделянето на Римската империя (395). Окончателното разделяне *(схизма)* на християнската църква на източна (гръко-католическа, православна) и западна (римо-католическа) се извършва през 1054. В течение на много векове к. е господствуваща идеология в Западна Европа. Сама едър феодал, католическата църква става крепителка на феодалния строй. Папството претендира за световно господство и се стреми да подчини светската власт (особено през XI—XIII в.). То ръководи Кръстоносните походи на Изток. Чрез *инквизицията* води ожесточена борба с *ересите* и всички народни движения, потиска свободата на мисълта. В резултат на *Реформацията* (XVI в.) в Англия, Шотландия, Швеция, Холандия, част от Германия, Швейцария и други страни к. е изместен от протестантството. В периода на капитализма е едно от оръдията на буржоазията против работническото и демократичното движение.

КАТОЛЙЧЕСКИ ПÀРТИИ — буржоазни политически партии, които включват в своите редове представители на едрата и средната буржоазия и значителни слоеве от трудещите се католици. К. п. са силни главно в страните, където *католицизмът* има най-голямо влияние (Италия, Белгия, държавите от Латинска Америка). В някои страни като ФРГ силните в миналото к. п. послужват като основа за създаване на консервативни партии, които включват както католици, така и протестанти. В други страни (напр. Франция) к. п., които са загубили в последните десетилетия своята популярност, са принудени да влизат в блок със светски консервативни партии. Макар да претендират, че са представители на всички социални групи вярващи,

к. п. изразяват интересите предимно на буржоазната класа. Тяхното въздействие върху вярващите се основава на католическите традиции и на демагогските концепции за «надкласовост», за «класов мир» и «социална справедливост». В някои к. п. съществуват радикални групи, които се стремят към известни преобразования в к. п., но като правило те се опират на пряката или косвената поддръжка на *Ватикана*.

КАУДЙЛИО — в Испания и някои страни от Латинска Америка в средните векове и в по-ново време — военачалник; по-късно — военачалник, заграбващ властта чрез преврат. Генерал Франко, дошъл на власт в Испания в резултат на фашисткия метеж и итало-германската интервенция (1936—1939), е провъзгласен за пожизнен и абсолютен диктатор с титлата «каудилио», починал през 1975.

КАФЯ̀ВАТА ЧУ̀МА — *прен.* фашизъм, фашисти и неофашизъм, неофашисти. Изразът иде от кафявия цвят на униформата на нацистите-щурмоваци.

КА̀ЧЕСТВО И КОЛЍЧЕСТВО — категории на *диалектическия материализъм*, чието единство характеризира определеността на даден предмет или явление. К а ч е с т в о т о е съществена определеност на предмета, по силата на която той е именно този предмет, а не друг. Изменението на качествената определеност означава коренно изменение на дадения предмет или явление. К о л и ч е с т в о т о е онази определеност, изменението на която на първо време не предизвиква изменение на самия предмет. Тя се характеризира с число, величина, темп, степен, обем и т. н. Марксистката диалектика разглежда *развитието* като процес на скокообразно преминаване от скрити количествени изменения към коренни качествени, като постоянно обновяване на природата и обществото. Напр.: съвременната епоха се характеризира с това, че отживелият капиталистически строй се сменя от по-висока форма на обществения живот — социализма.

КА̀ЧЕСТВО НА ПРОДУ̀КЦИЯТА — съвкупност от свойства, които характеризират същността на продукцията като потребителна стойност, определящи пригодността ѝ за използване по предназначение. В НРБ к. п. се регламентира чрез държавните стандарти и техническите условия. На Националното съвещание на партийния, държавния, стопанския и обществения актив във Варна (1983) качеството се поставя като ключов проблем за изграждането на зряло социалистическо общество в страната. Изтъква се огромното икономическо, социално, външнотърговско и идейно-политическо значение на въпроса за повишаването на к. п. Националната партийна конференция (1984) приема Дългосрочна програма за подобряване на качеството, която «чертае основните икономически, технически, технологически, политически и идеологически насоки за глобално решаване на проблемите на качеството» (Национална партийна конференция. С., 1984, с. 55).

КВАЛИФИКА̀ЦИЯ (от лат. qualis — «какъв по качество», и facio — «правя») — 1) степен и вид на професионална обученост, наличие на специални знания, трудови навици и професионално умение на работник (служител, изпълнител) за извършване на определена работа (дейност, занаят, изпълнителско изкуство); равнище на пригодност, на подготвеност за определен вид труд (напр.: теоретическа и практическа к., висока к., повишаване на к., преводач с голяма к.). 2) Обществено приз-

нание, характеристика, оценка за пригодност за определена дейност (напр.: няма к. за дадена работа).

КВАЛИФИЦЙРАН — 1) опитен, притежаващ висока квалификация, имащ опит и знания по специалността си (напр.: к. работник). 2) Изискващ специални знания, необходимо умение и подготовка. Квалифициран труд — труд (дейност), за чието изпълнение се изисква предварителна специална подготовка, образование и производствени навици от работника за извършване на определен вид работа. Квалифицирано мнозинство (на гласовете) — при гласуване: мнозинство на гласовете, които трябва да преобладават над малцинството по определена норма (напр. $^2/_3$, $^3/_4$ от броя на гласовете или на имащите право да гласуват). Противоположно: обикновено мнозинство (за което са нужни 50% от гласовете плюс един).

КВАРТЕРО̀Н — потомък на бял с *мулат*. К. теоретически носят една четвърт белези на черната раса; не са обособена етническа група.

КВИРИНА̀Л — 1) един от седемте хълма, на които е бил разположен древният Рим. Тук се намирали дворците на римските аристократи. 2) Дворец в Рим; през 1871—1946 е резиденция на италианските крале, от 1948 — на президента на Италианската република. 3) *прен.* Светска власт (сравни *Ватикан* — папската власт).

КВО̀РУМ — определен от закон или устав необходим брой членове на някаква организация, присъствуващи на събрание, заседание и други, за да бъдат заседанията и събранията редовни и взетите решения — законни.

КВО̀ТА (от лат.: «определена част») — 1) делът на участие в производството, пласмента, износа или вноса на дадена продукция, който се установява за всеки участник в монополистично обединение от типа на *картелите* и *синдикатите*. 2) Данък, който се взема от определена единица за облагане. 3) Допустим дял, норма на нещо (напр.: к. на износа).

КЕ Д'ОРСЀ — улица в Париж, по левия бряг на Сена. На нея се намира френското Министерство на външните отношения, поради което наименованието на улицата е станало нарицателно за самото министерство.

КЕЙНЗИА̀НСТВО (регулативизъм) — едно от главните направления в съвременната буржоазна политическа икономия (по името на неговия родоначалник Дж. М. Кейнз), което обосновава политиката на регулиране от държавата на инвеститорската дейност и на работната заплата. К. е теоретичен израз на интересите на монополистичната буржоазия в условията на разширяващото се господство на *държавномонополистичния капитализъм*. Кейнзианците признават банкрута на свободната конкуренция, наличието на принудителна безработица и разработват системи за спасяване на капитализма чрез държавномонополистично регулиране на икономиката. Предвиждат строителство и разширяване на капиталистическите предприятия за сметка на държавния бюджет, оказване на финансова помощ на монополите, развитие на военните отрасли с цел да се повиши заетостта на населението, увеличаване на данъците на трудещите се, повишаване интензивността на труда на работниците, регулиране на потреблението, капиталовложенията, паричното обръщение и т. н. Широко използват методите на социалната демагогия (в името на

«пълната заетост» да се замразяват заплатите, скрито намаляване на доходите на работниците чрез т. нар. умерена инфлация и др.).

През 50-те г. на XX в. възниква неокейнзианството, което си поставя задачата да се постигнат високи темпове на икономически растеж. То игнорира антагонистичните противоречия на капиталистическото общество. Кейнз и неговите последователи са всъщност апологети на държавномонополистичния капитализъм. Техните възгледи са залегнали в основата на разпространените в капиталистическия свят теории за «плановия» или «регулирания капитализъм».

КЕ́САР — 1) византийска титла, преминала и в средновековна България; първоначално е давана на приемника на престола, а в края на IX в. става първо достойнство в придворната йерархия. У славяните преминава във формата «цесар», от която произлиза славянската дума «цар». 2) Гръцко название на римските императори; монарх.

КИБЕРНЕ́ТИКА — наука за общите принципи за свръзките, управлението и средствата за управление и използването им в машините, в живите организми и в човешкото общество. Изучава процесите за получаване, преработване, предаване, пазене, възпроизвеждане и използване на *информация*. Методите и средствата на к. са прилагани: в биологията за изучаване на живите организми, за моделиране на техните функции и др.; в икономиката за изработване на оптимални (най-подходящи) решения за управление на производството и народното стопанство и др.; също така в математическото езикознание, в машинния превод, бониката и др. К. се осъществява благодарение на създаването и непрекъснатото усъвършенствуване на сложни системи за автоматично регулиране и управление и особено на универсалните цифрови електронноизчислителни машини. Според научната област, в която се прилага, к. бива медицинска, биологическа, икономическа, техническа, а в езикознанието — математическа лингвистика.

КИБУ́Ц — селище в Израел или в окупираната от него територия; жителите задължително влизат във военизирани селскостопанско-промишлени обединения.

КИМ — вж *Комунистически интернационал на младежта.*

КИ́ПЪРСКИ ВЪПРО́С — възникнал след Втората световна война в периода на разпадането на колониалната система на империализма във връзка с натрапените на кипърския народ договори и споразумения, които не му гарантират истинска независимост и узаконяват правото на намеса на други държави във вътрешните му работи.

К. в. води началото си от английското колониално владичество на остров Кипър. След 300-годишно османско иго на острова през 1878 Англия по силата на тайно споразумение с турския султан получава «правото» да го окупира и администрира; номинално той остава турска територия. През 1914 Англия анексира Кипър, а през 1925 го обявява за своя колония. Английските империалисти използват острова като плацдарм за борба с националноосвободителното движение на народите от Арабския изток. Кипърският народ под ръководството на Прогресивната партия на трудовия народ на Кипър (АКЕЛ) води упорита борба срещу колониалния режим. За да отслабят националноосвободителното движение, английските империалисти постоянно разгарят национал-

ната вражда между гръцкото мнозинство (78%) и турското малцинство (18%) от населението.

В резултат на въоръжената борба на кипърския народ (1955—1959) английските империалисти са принудени да дадат независимост на Кипър, но с известни ограничения. През февруари 1959 в Цюрих и Лондон са подписани споразумения между Англия, Гърция, Турция и представители на гръцките и турските общини, с които се урежда статутът на Кипърската република, чиято независимост е провъзгласена през 1960. В тези споразумения е зародишът на междукипърския конфликт. На новата Кипърска република е наложена конституция и клаузи, които още от създаването ѝ накърняват нейната независимост. Според споразуменията Англия, Гърция и Турция стават страни — гаранти на Кипърската република; Гърция и Турция настаняват свои военни контингенти в околностите на Никозия, а Англия си запазва военни бази като суверенна територия. От друга страна, голяма пречка за функционирането на Кипърската република като държава е нейната конституция. Тя е изградена на принципа на представителство на двете етнически общности. Всички държавни институции — президент и вицепрезидент, парламент, правителство, съдилища и пр., не могат да вземат каквото и да било решение или да приемат закон без пълното съгласие на представителите на двете общности. Представителите на кипърските турци бойкотират държавните институции и органи, изтеглят се от тях и двете общности се оказват фактически разделени. Опитът на първия президент на републиката архиепископ Макариос, подкрепен от мнозинството на кипърския народ, да измени клаузите в конституцията, спъващи нормалното развитие на страната, предизвикват намесата на империалистическите кръгове на НАТО. През декември 1963 те провокират въоръжени стълкновения между гръцките и турските общини. К. в. е поставен на обсъждане в ООН. Съветът за сигурност на ООН гласува резолюция, по силата на която от 4 март 1964 в Кипър са настанени войски на ООН, пребиваващи и до днес на острова.

Връх на заговора срещу Кипърската република е държавният преврат, извършен на 15 юли 1974 от кипърски екстремисти по нареждане на военнофашистката хунта в Атина. Това е повод, който турската армия използва, за да завземе северната част на острова (36,7% от цялата му територия). На 13 февруари 1975 ръководството на турските общини едностранно обявява създаването на Турска федерирана държава в Кипър, което усложнява разрешаването на К. в.

На 15 ноември 1983 едностранно обявената Турска федерирана държава в Кипър също едностранно се обявява за независима Севернокипърска турска република. Кипърското правителство е категорично против всякаква форма на разделяне на острова и настоява този едностранен акт да бъде международно осъден. Против едностранното обявяване на Севернокипърската турска република е цялата световна прогресивна общественост. С декларация в този дух излизат Движението на необвързаните страни, Световният съвет за мир, Световната федерация на профсъюзите, Международната организация на журналистите, Организацията за солидарност на народите от Азия и Африка и др. Съветът за сигурност на ООН спешно обсъжда възникналата криза и приема резолюция, в която се обявява за незаконно създаването на сепаративна държава на острова. Приканват се държавите да не при-

знават друга кипърска държава освен Република Кипър и да бъдат взети неотложни мерки за изпълнение на резолюциите на ООН от 1974 и 1975 за пълно изтегляне на всички чуждестранни войски от острова.

От нарушаването на териториалната цялост на Република Кипър са заинтересовани най-агресивните кръгове на НАТО и САЩ, които не прекратяват опитите си да превърнат Кипър в «непотопяем самолетоносач» на Северноатлантическия блок, в още една задокеанска база на Пентагона.

По повод извършената размяна на посланици между самозваната Севернокипърска турска република и Турция Съветът за сигурност приема нова резолюция (12 май 1984), в която отново се обявява за запазването на Кипър като независима, суверенна, териториално цялостна държава, с необвързана политика.

К. в. не е израз на разногласия между кипърските гърци и турци, а на разногласия между волята на кипърския народ за свобода, независимост и социален прогрес и чуждестранната империалистическа намеса.

Съветският съюз и другите страни от социалистическата общност се обявяват решително в подкрепа на независимостта и териториалната цялост на Република Кипър и са против всякакви опити да се реши К. в. зад гърба и въпреки волята на кипърския народ.

КИЧ — (нем. Kitsch — «безвкусица») — 1) направление в буржоазната литература, изкуство (кино, театър и др.), което пропагандира безидейност, примитивизъм, развлекателност; произведение (четиво зрелище), което се характеризира със съзнателно привнесена пошлост, безвкусица и еснафщина. 2) Битов предмет, дреха и др., стилизирани банално или без естетически усет.

КЛАН — 1) у келтските народи, предимно ирландци и шотландци, название на род, по-рядко на племе. В периода на разложение на родовите отношения к. започват да се наричат големи групи кръвни родственици, потомци на един древен род, носещи едно име — на предполагаемия родоначалник. 2) *прен.* Котерия, партия.

КЛАСА обществена — голяма група от хора, които се различават «по мястото си в исторически определена система на общественото производство, по отношението си (най-често закрепено и оформено в законите) към средствата за производство, по ролята си в обществената организация на труда, а следователно по начините на получаване и по размерите на оная част от общественото богатство, с която те разполагат» (Ленин, В. И. Събр. съч. Т. 39, с. 115). К. възникват в недрата на разлагащото се първобитно общество в резултат на общественото разделение на труда и на появата на частната собственост върху средствата за производство. В експлоататорските общества една к. по своето обществено място може да си присвоява труда на друга к. Основни к. в робовладелското общество са робовладелците и робите, във феодалното — феодалите и крепостните селяни, в капиталистическото — *буржоазията* и *пролетариатът.* Между основните антагонистични к. се води непримирима *класова борба,* в която участвуват и неосновни к. и *прослойки.* Икономическите противоречия между к. пораждат и противоречията им в политическата и идеологическата област.

В социалистическото общество се запазват две дружески к. — *работническа класа* и трудещи се селяни

(вж *селячество*). Като тяхна прослойка се оформя трудовата *интелигенция*. С изграждането на развитото социалистическо общество се преодоляват социално-класовите различия по пътя към социалната еднородност на обществото. Развитото комунистическо общество е единно, безкласово.

КЛА̀СИКА — 1) епоха на най-голямо развитие на античното изкуство. 2) Най-добрите произведения на литературата и изкуството от миналото, които бележат основните моменти в художественото развитие на определен народ или на човечеството и отразяват естетическото равнище на своята епоха (напр. «Илиада» и «Одисея» от Омир, «Дон Кихот» от Мигѐл Серва̀нтес де Саавѐдра, «Хамлет» и др. от Уилям Шекспир, «Евгений Онегин» от Александър С. Пушкин, «Война и мир» от Лев Толстой, «Майка» от Максим Горки, «Под игото» от Иван Вазов и много други). Класиката на всяка национална култура се обогатява непрекъснато с нови творби на изкуството, които получават всенародно признание и задълго запазват значението си като норма и образец. Класическите творби се характеризират с най-прогресивно за времето си съдържание, въплътено в съвършена, хармонична форма. Кинокласика (филмова класика) — изтъкнати игрални филми, които оказват дълбоко влияние върху развитието на киноизкуството и запазват за дълго време художественото си значение (напр. филмът «Броненосецът Потемкин», 1925, на режисьора Сергей Михайлович Айзенщайн (1898—1948) е признат за най-добрия филм на всички времена).

КЛА̀СОВА БОРБА̀ — борба между *класи*, интересите на които са несъвместими или си противоречат. Историята на всички общества от разлагането на първобитнообщинния строй е история на борбата между класите. Марксизмът-ленинизмът дава научно обяснение на к. б. като движеща сила в развитието на обществата, разделени на антагонистични класи. К. б. в буржоазното общество необходимо води до *социалистическа революция* и установяване *диктатура на пролетариата*, чиято цел е да се унищожат класите и да се създаде безкласово общество.

Основни форми на к. б. на пролетариата са: икономическа — борба за професионалните интереси на работниците (повишаване на работната заплата, съкращаване на работния ден, подобряване условията на труда и т. н.), политическа — борба за коренните интереси на пролетариата, общокласова борба, в която се създава партията на пролетариата (висша форма на класова организация на пролетариата), идеологическа — борба за освобождаване на пролетариата от влиянието на буржоазната идеология, за внасяне на социалистическа идеология в пролетарските маси, което е необходимо за превръщане на стихийната к. б. в съзнателна. Най-важна, висша форма на к. б. е политическата, която е решаващо условие за освобождаване на пролетариата и на цялото общество от експлоатация. Най-остри моменти на к. б. са *въстанията* и *революциите*. Най-важната особеност на к. б. на пролетариата на съвременния етап от историческото развитие се състои в органичното съчетаване на борбата за демокрация с борбата за социализъм. С установяване на диктатура на пролетариата к. б. продължава в нови форми. С пълната и окончателна победа на социализма се премахват условията за к. б. в социалистическите страни. Остава необходимостта от борба с капиталистическите отживелици. Остава фронт за к. б. в отно-

шенията с капиталистическите страни.

КЛАСОВОСТ в изкуството — изявяване на възгледи, убеждения, идеали на различни обществени класи и групи в изкуството, отразяване на действителността от определени класови позиции; подчиняване на изкуството на интересите на една или на друга обществена класа; участие на художник със средствата на изкуството в класовата борба. К. в изкуството прераства в народност, когато творецът съумее да изобрази реалистично и от истински народни позиции живота на господствуващата класа или на народа. Форма на к. е партийността. Изкуството на *социалистическия реализъм* е съзнателно класово и е насочено против буржоазната идеология.

КЛАУЗА — 1) член в договор (напр.: к. в международен договор, к. в търговски договор). 2) Уговорка, уговорено.

КЛЕВЕТА — разновидност на вероломството, лъжа, лъжливо съобщение; обвинение, за да бъде злепоставен отделен човек (група хора, партия, класа). Обикновено клеветата се разпространява умишлено поради егоистични интереси (класови или лични) или поради други подли мотиви (завист, отмъщение, стремеж към разправа). В експлоататорското общество к. е активно средство в политиката на господствуващата класа; най-често се използва против угнетените класи (техните партии и ръководители), против икономическите конкуренти и политическите противници. Идеолозите на капитализма насочват клеветите си против марксизма-ленинизма, против комунистическите и работническите партии, против социализма и социалистическите страни, а така също и против демократическите движения в капиталистическите страни и против националноосвободителните движения в зависимите страни.

КЛЕРИКАЛ (къснолат. clericalis — «църковен», «свещенически») — 1) представител на църквата, лице с духовен сан. 2) Привърженик на господството на църквата в политическия и културния живот на държавата; лице, което обосновава политическите си убеждения с догми от религиозната вяра (вж *клерикализъм*); член на клерикална партия. 3) *прен.* Назадничав човек.

КЛЕРИКАЛЕН — 1) духовнишки, попски, църковен. 2) Назадничав, поддържащ господството на църквата в политическия и обществения живот (напр.: к. дух, к. партия); отживял времето си.

КЛЕРИКАЛИЗЪМ — реакционно политическо течение, чиято цел е утвърждаване господството на църквата в обществения, политическия и културния живот. Водеща роля в к. играе католическата църква. В редица капиталистически страни, където нейните позиции са силни (Италия, ФРГ и др.), съществуват клерикални (християндемократически и други подобни) политически партии, които са поддържани от едрия монополистичен капитал и играят значителна политическа роля. Клерикалите искват контрол на църквата над обучението на младежта, контрол над киното, радиото и телевизията, над научните изследвания. Като създават свои профсъюзни, женски, младежки и други организации, те се стремят да разбият единството на работническата класа; водят ожесточена борба с работническото движение.

КЛИКА (от фр. clique — «шайка», «банда») — група хора, обикновено на власт, откъснати от народа,

обединили се, за да постигнат свои тесногрупови користни, низки, авантюристични и престъпни цели, като си служат с всевъзможни непочтени средства (напр.: дворцова к., финансова к., фашистка к., престъпна к., клеветническа к.).

КЛИ́МАТ — 1) съвкупност от метеорологически условия (температура, влажност, ветрове, валежи и др.), характерни за определена географска област. 2) *прен.* Целенасочено и съзнателно създадени (най-често благоприятни, своевременни, изгодни) условия за обществена и политическа дейност в отделна страна или между няколко държави (напр.: благоприятен обществен к., международен политически к.). М о р а л н о-п с и х о л о г и ч е с к и к л и м а т (микроклимат) — устойчиво психическо състояние на социална група, което отразява схващането за приетите ценности и характера на отношенията между отделните лица. Морално-психологическият к. въздейства непосредствено върху настроението на работниците, върху степента на тяхната удовлетвореност от труда, а чрез тях в крайна сметка влияе върху текучеството на кадрите и производителността на труда. Голямо значение за осигуряване на добър морално-психологически к. имат: стилът на ръководството; формирането на такова обществено мнение в колектива, което допринася за създаване в колектива на обстановка на взаимна взискателност и принципност, непримиримост към недостатъците, другарско взаимоотношение, благоразположение и доверие; отстраняването на причините, които пораждат конфликтите.

КЛИ́РИНГ — форма на международни разплащания, при която централизирано взаимно се погасяват насрещни парични вземания и задължения по търговски и др. операции без ползване на налични пари. К. бива д в у с т р а н е н и м н о г о с т р а н е н. Широко се прилага във външната търговия на социалистическите страни, отначало като двустранен к., а от 1957 и като многостранен к. От 1964 разплащанията между страните — членки на СИВ, се извършват в рамките на система от многостранни разчети в *преводни рубли* чрез *Международната банка за икономическо сътрудничество (МБИС)*.

КМЕ́ТСТВО — в НРБ: помощен изпълнително-разпоредителен орган на общинския народен съвет. Състои се от кмет, заместник-кметове, секретар и народни съветници.

КНЕ́СЕТ — еднокамарният парламент в Израел.

КНИ́ЖНИ ПАРИ́ — пускани от държавата задължителни за приемане парични знаци, които заменят в обръщението пълноценните златни и сребърни *пари*. Нямат собствена стойност, а представляват стойността на златото и среброто, необходими за обслужване на стокооборота. Затова могат да изпълняват само функциите на парите като средство за обръщение и платежно средство. Не се разменят срещу злато, но ако количеството на к. п. в обръщение надхвърли количеството на златото, което те представляват в обръщението, к. п. се обезценяват (нестокова *инфлация*), цените на стоките се повишават, понижава се жизненото равнище на трудещите се и се обогатяват експлоататорските класи.

«КНИ́ЖНО ЗЛА́ТО» («специални права на тираж», СПТ) — международни валутно-разплащателни средства, «емитирани» от *Международния валутен фонд (МВФ)*. Нямат материално-вещественa форма и съще-

ствуват като счетоводни записвания по специални сметки при МВФ. Всяка страна има специална сметка в МВФ. СПТ нямат никакво покритие. Доверието в тях се гради единствено на основата на международно споразумение за тях. Първоначално стойността на СПТ е приравнена към щатския долар (със същото златно съдържание), но след двете девалвации на долара златното съдържание на СПТ е отменено. От юли 1974 МВФ определя курса на СПТ всекидневно в съответствие с движението на курсовете на валутите на 16 основни капиталистически страни (метод на т. нар. «стандартна валутна кошница»). От 1981 в «кошницата» са включени само 5 валути с относителен дял: щатски долар 42%, марка на ФРГ — 19%, френски франк, английска лира и японска йена — по 13%. Реалната стойност на СПТ се изменя под влиянието на средното изменение на включените в «кошницата» 5 валути. СПТ се използват само за погасяване на пасивните салда на платежните баланси на страните-членки. След изтичане на петгодишния срок на действие на СПТ страните, които са ползвали изцяло правата си на тираж, са длъжни да погасят 15% от тази сума с конвертируема валута. Останалите СПТ остават като резерв за международни плащания. Така СПТ съчетават елементи на пари и кредит. Въпреки че изпълняват функциите на резервно платежно и еталонно средство и имат някои предимства пред златото и резервните валути, СПТ също не са в състояние да решат валутните проблеми на Запада. И след тяхното въвеждане не е прекратено развитието на кризата в международната капиталистическа валутна система.

КНЯ̀ЖЕСТВО — държава или област предимно през периода на феодалната раздробеност, управлявана от княз. Съществували в Русия, Германия, Италия и др. България е к. от 1878 до 1908. Понастоящем в Европа к. са Лихтенщайн и Монако.

КНЯ̀ЖЕСТВО БЪЛГА̀РИЯ — име, дадено на българската държава след освобождението ѝ от турско иго. По силата на Санстефанския мирен договор 1878, с който завършва Руско-турската освободителна война 1877—1878, се създава трибутарно К. Б., обхващащо земите на Балканския полуостров с преобладаващо българско население — Северна България с Южна Добруджа, Тракия и Македония. Под натиска на западните сили Берлинският конгрес 1878 ревизира Санстефанския договор и разпокъсва освободена България. В границите на К. Б. остават само земите от р. Тимок до Черно море с Южна Добруджа и Софийският санджак (Кюстендилско, Дупнишко, Самоковско, Сливнишко, Брезнишко, Трънско, Царибродско и Босилеградско). Княжеството получава право на самоуправление под «суверенитета на султана» и е задължено с данък към Турция. На 6 септември 1885 К. Б. и *Източна Румелия* се съединяват в една българска държава, оставаща в трибутарна зависимост от Турция. К. Б. обявява своята пълна независимост на 22 септември 1908 и е преименувано Царство България.

КНЯЗ — 1) титла на лице от царски род у славяните и някои други народи в миналото; съответствува на принц. 2) Държавен глава на *княжество*.

КОАЛИЦИО̀НЕН — образуван, основан, създаден върху началата на *коалиция;* обединен, съюзен, съвместен, дружен (напр.: к. политика, к. договор); участвуващ в коалиция (напр.: к. партия). Коали-

ционно правителство — правителство, създадено чрез коалиция от представители на няколко политически партии, които са сключили споразумение, съюз помежду си.

КОАЛЙЦИЯ — обединение, съюз; споразумение между държави, политически партии, профсъюзни и други организации за постигане на общи политически, военни и икономически цели. В хода на Втората световна война 1939—1945 се създава *антифашистка коалиция*, която при решаващата роля на СССР разгромява к. на фашистките държави. В съвременната международна практика на империалистическите държави най-разпространени са агресивните к. (НАТО, СЕАТО, СЕНТО и др.), насочени срещу СССР и другите социалистически страни.

КОД — 1) система от условни знаци (символи), съкращения и сигнали за предаване на сведения и съобщения по различни линии за свързване (телефон, телеграф, радио и др.) или за шифроване на текст при секретна кореспонденция (военна, дипломатическа, научна и др.). 2) Правило или ключ за разчитане или за разбиране на шифровани писма или тайни предавания със сигнали — съобщава се само на доверени лица; шифър.

КО̀ДЕКС — 1) систематизиран сборник от закони, регулиращ някоя област от правото (напр.: К. на труда, Наказателен к., Граждански к. и др.). 2) Съвкупност от правила за поведение, приети в определена обществена среда (напр.: моралният к. на строителя на комунизма).

КОДИФИКА̀ЦИЯ — начин за събиране и систематизиране на действуващото *законодателство* от дадена област. При к. се отменят остарелите правни норми, създават се нови, запълват се празноти и т. н. В резултат на к. се издават кодекси, всеки от които се явява нов законодателен акт в съответна област (гражданско законодателство, семейно законодателство, трудово законодателство и др.), представящ едно цяло, със своя особена система и вътрешно единство.

КОЛАБОРАЦИОНЙСТИ — лица, изменили на родината си и сътрудничили с германофашистките завоеватели през Втората световна война 1939—1945; изменници, предатели на родината, които сътрудничат с национален враг.

КОЛЀГИЯ — назначена или избрана група от лица, образуваща някакъв ръководен, административен, разпоредителен или съвещателен орган (напр.: редакционна к., гражданска к. на Върховния съд и др.). Избирателна колегия: всички избиратели на една административна избирателна единица. Вж и *избирателен колегиум*.

КОЛЕКТЙВ (лат. colectivus — «сборен», «събирателен») — относително компактна група хора, обединени от обща цел, свързани със съвместна дейност, заети с разрешаването на конкретни обществени задачи в рамките на дадено структурно подразделение и действуващи под единно ръководство; важно социално ядро (клетка, звено) на социалистическото общество. К. съчетава интересите на индивида и обществото. Оценката на к. стимулира деловата и обществената активност на индивида, подбужда го към постоянно усъвършенствуване, допринася за развиването на *колективизъм*. Авторски колектив — група лица, обединили се за съвместно създаване на едно или на няколко произведения (научни,

художествени, архитектурни или други). **Научен колектив** — група специалисти, които работят заедно над определен научен проблем. **Производствен колектив** — организирана група от работници, формирана за осъществяване на комплекс от производствени цели и ръководена от специалисти — организатори на производството и на управлението. **Трудов колектив** — съвкупност от всички работници, които осъществяват съвместна трудова дейност в стопанско предприятие, учреждение или организация. Трудовият к. осъществява икономически, социални и политически функции, насочени към всестранното укрепване и развитие на социалистическия строй.

КОЛЕКТИ́ВЕН — 1) свойствен за колектив (напр.: к. метод на работа, к. ум, к. игра във футбола, *колективен трудов договор*). 2) Извършван от колектив; общ, съвместен, задружен (напр.: к. труд, к. посещение, к. отбрана, *колективна сигурност*). 3) Предназначен да обслужва колектив, цяла организация, а не само отделни лица (напр.: к. снабдяване с билети).

КОЛЕКТИ́ВЕН ТРУ́ДОВ ДО́ГОВОР — споразумение, сключено между администрацията на предприятие (учреждение) и профсъюзна организация като представител на работниците и служещите. В социалистическите държави к. т. д. установява взаимните задължения на страните по изпълнението и преизпълнението на производствения план, подобряване организирането и охраната на труда, материално-битовото и културното обслужване на работниците и служителите. В капиталистическите държави борбата за сключване на к. т. д. и по-добри условия на труд е една от формите на борбата на трудещите се за защита на техните права.

КОЛЕКТИВИЗА́ЦИЯ НА СЕ́ЛСКОТО СТОПА́НСТВО — вж *кооперативен план на Ленин* и *коопериране на селското стопанство.*

КОЛЕКТИВИ́ЗЪМ — характерна черта на обществените отношения при социализма и комунизма, принцип на комунистическата нравственост, който разкрива взаимоотношенията между отделния човек и обществото, между личността и *колектива.* Социална основа на к. е обществената собственост на средствата за производство и унищожаването на експлоатацията на човек от човека. Общността на мирогледа, целите и задачите, съвместният, планомерно организиран труд на членовете на обществото, всекидневното участие на трудещите се при разрешаване на обществени и стопански въпроси засилват к. Принципи на к.: другарско сътрудничество и взаимопомощ между трудещите се, съзнателно изпълнение на задълженията към обществото, съчетаване на обществените интереси с личните, уважение към колектива и интересите му, подчиняване на личните интереси на обществените, висока отговорност не само за собствените постъпки и начин на живот, но и за съдбата на колектива, т. е. за съдбата на обществото. Девиз на к. е «един за всички, всички за един». Социалистическият к. е коренно противоположен на буржоазния *индивидуализъм.*

КОЛЕКТИ́ВНА СИ́ГУРНОСТ — система от договорни отношения между държави, които се отказват от прилагането на сила в своите международни отношения и се задължават да окажат помощ на всяка от тях, която би станала жертва на агресия. ООН е универсална (световна) си-

стема на к. с. Възможно е създаването и на система за регионална к. с. с участието на държави от определена географска област (напр. Европа, Азия). Дългосрочната програма за *европейска сигурност* и сътрудничество, отразена в Заключителния акт на свиканото в Хелзинки по инициатива на социалистическите страни Съвещание за сигурност и сътрудничество в Европа през 1975, допринася за развитието на колективната и международната сигурност. СССР поставя на няколко пъти въпроса за създаване на система за к. с. в Азия, ръководейки се от принципите на своята външна политика за добросъседство и дружба между народите, като се съобразява с коренните интереси на народите от азиатските страни и с интересите на мира в този континент и в целия свят. Има възможност за установяване на к. с. в Азия, която да се основава на неприкосновеност на границите, отказ от прилагане на сила в отношенията между държавите, уважение на суверенитета и ненамеса във вътрешните работи, развитие на икономическо, културно и друго сътрудничество върху основата на пълно равноправие и взаимна изгода. В противоположност на политиката на социалистическите страни западните държави създават агресивни военни блокове (НАТО, СЕАТО и други) и други пречки за защита на мира в целия свят, с което отслабват и универсалната к. с. на ООН.

КОЛИЗИЯ (лат. collisio — «стълкновение») — 1) противоречие, противопоставяне; остро сблъскване между противоположни сили, интереси, цели, стремежи, възгледи, чувства (напр.: к. между личните и обществените интереси). 2) В изкуството и литературата: възпроизвеждане на вътрешните емоционални или интелектуални противоречия, изображение на жизнените конфликти и борбата на действуващите сили. Вж и *конфликт*. 3) Сблъскване на правни норми от законодателствата на различни страни, които третират противоречиво еднакви проблеми и си пречат взаимно при разрешаването им. Възниква при гражданскоправни, семейни или трудови правоотношения между местни и чуждестранни лица (фактически или юридически) във връзка с избора за прилагане на местното (отечественото) или чуждестранното законодателство.

КОЛИЧЕСТВО — вж *качество и количество*.

КОЛОКВИУМ (лат. colloquium — «разговор», «беседа») — 1) форма на учебно занятие, научно събеседване на преподавател (ръководител) със студенти (слушатели), за да изясни доколко са усвоили преподадения материал и да се улесни повишаването (попълването) на знанията им; вид устно изпитване (във форма на разговор) без оценка. На к. се обсъждат отделни части, раздели, теми, въпроси от изучавания курс, реферати, проекти и други работи на обучаваните. 2) Специално научно събрание, на което се четат и обсъждат доклади по определени проблеми.

КОЛОНИАЛЕН — 1) произхождащ от колония (напр.: к. стоки — чай, какао, черен пипер и други, докарвани по-рано от колониите). **Колониал** — (остаряло) магазин (бакалия) за продажба на стоки, докарвани от колониите. 2) Отнасящ се до колония, свързан с владеенето на колония (напр.: к. зависимост, к. търговия, к. банки, к. политика, к. система, *колониални войски*).

КОЛОНИАЛЕН РЕЖИМ — политически режим на страна, която още не е получила национална незави-

симост и се намира в колониално робство. Все още милиони хора от колониите в Африка, Азия, Латинска Америка и Океания живеят в робство. Народите на колониалните страни (Намибия и други), поддържани от прогресивните сили в света, водят упорита борба за свобода и ликвидиране на к. р.

КОЛОНИАЛИЗЪМ — политика на развитите капиталистически държави, насочена към угнетяване, поробване и експлоатиране на икономически слабо развитите страни, към превръщането им в свои суровинни придатъци. Завършени форми к. добива в епохата на *империализма*. В началото на XX в. светът е вече териториално разделен между големите колониални държави — Великобритания, Франция, Германия, САЩ, Италия, Япония, Холандия, Испания, Португалия и др. Създадени са колониални империи. Наред с *колониите*, в които *метрополиите* са пълновластни стопани, съществуват и различни форми на полуколониална икономическа и политическа зависимост на слаборазвитите страни от империалистическите държави. Колониалните и зависимите страни се превръщат в изгодни пазари, източници на суровини и евтина работна ръка, сфери за доходно влагане на капитали, а също във военни плацдарми и опорни пунктове за политическа експанзия.

Борбата за преразпределение на колониите изиграва важна роля за избухването на Първата световна война 1914—1918. Победата на Великата октомврийска социалистическа революция, освобождаването на редица страни от капиталистическо робство след Втората световна война и образуването на световната социалистическа система силно активизират националноосвободителното движение в колониалните и зависимите страни, което довежда до разпадането на колониалната система на империализма. По-голямата част от колониите и зависимите страни си извоюват политическа независимост и се борят за самостоятелно икономическо развитие. От 1945 до 1981 в света се появяват 94 нови суверенни държави, от колониално потисничество се освобождават над 1,5 млрд. души. Заедно със съществуващите от преди Втората световна война 28 повече или по-малко изостанали, но формално независими държави те образуват групата на *развиващите се страни* (някои се числят към социалистическите страни). През 1983 под колониална зависимост остават около 4 млн. души (0,12% от населението на света). Неосвободилите се народи водят героична борба за държавен суверенитет, подкрепяни от социалистическите страни и всички прогресивни сили в света. Колониалните държави и особено САЩ се стараят да запазят своите позиции в икономиката и политическото ръководство на освободилите се страни, като прилагат нови форми и методи на колониално господство — к о л е к т и в е н к. (създаване на империалистически блокове и военни съюзи от типа на СЕАТО, СЕНТО и др.) и *неоколониализъм*.

КОЛОНИАЛНИ ВОЙСКИ — армейски формации и организации на въоръжените сили на капиталистическите държави за поддържане на господството на колонизаторите и за потискане на националноосвободителните движения в колониите и зависимите страни. С разпадането на колониалната система и след създаването на независими държави в бившите колонии к. в. в редица страни престават да съществуват. Понастоящем к. в. поддържа Великобритания.

КОЛОНИЗА́ЦИЯ — процес на заселване на свободни, пустеещи земи в покрайнините на своята страна (в ъ т р е ш н а к.) или извън нейните предели (в ъ н ш н а к.). В класовоантагонистичните общества обикновено се съпровожда с насилствено подчиняване (понякога изтребване) на местното население и служи като оръдие за експанзия. В епохата на зараждане и развитие на капитализма — насилствено заграбване на чужди страни и територии за създаване на зависими владения (вж *колония* и *колониализъм*).

КОЛО́НИЯ (от лат.: «заселване») — 1) владение на капиталистическа държава (*метрополия*), възникнало чрез насилствено покоряване на по-слаборазвити страни и народи. К. са лишени от политическа и икономическа самостоятелност, управляват се чрез специален режим и се използват от метрополиите като източници на суровини, евтина работна ръка и пазар за техните стоки, сфери за влагане на капитали и за военностратегически цели (вж и *колониализъм*). 2) Съвкупност от заселени граждани от една държава в чужди, завладени земи (напр.: древногръцките к. в района на Средиземно море). 3) Лицата от една национапност, които живеят в чужд град или държава; селище на преселници. 4) Общежитие, в което летуват ученици и други; летовище.

КОЛХО́З (к о л е к т и в н о с т о п а н с т в о) — колективно селскостопанско предприятие от социалистически тип в СССР, създадено по пътя на доброволно обединяване на трудещи се селяни с цел чрез колективен труд да организират едро, високомеханизирано и ефективно обществено селскостопанско производство. Земята в к. е общонародна собственост, но е предадена на к. за вечно ползване и не подлежи на покупка и продажба. Колхозният строй и богатият опит на к. са пример за социалистическото преустройство на селското стопанство в България и другите социалистически страни.

КОМА́НДОС (от португалски: «командуване») — 1) малки въоръжени опълченски отреди от бури (африканери), действували против местните африкански племена, както и против англичаните в англо-бурската война 1899—1902. 2) Специални части на въоръжените сили на Великобритания по време на Втората световна война 1939—1945. Организирани са в сухопътните войски (през 1940) и във военноморските сили (през 1942). Използвани са за разузнавателни, бойни и диверсионни акции, най-често в тила на противника. Комплектуват се от войници-доброволци от редовната армия, които преминават специална подготовка за разузнавателно-диверсионни действия на суша и по море. 3) Бойна група на буржоазна партия или организация в някои страни за незаконна борба в защита на свои, обикновено реакционни цели.

КОМБИНА́Т (от лат. combino — «съ… четавам», «съединявам») — 1) в НР… производствено обединение на пред… приятия, които обикновено нямат юридическа самостоятелност и с… управляват от дирекцията на глав… ното предприятие в к. Стопанските к… са една от основните форми на сто… панските организации в страната. 2… Крупно промишлено предприятие… което обединява няколко свързан… технологически производства от ра… лични отрасли. 3) Предприятие … битово обслужване на населението… в което се обединяват ремонтни р… ботилници, бани, шивашки ателие… и др., напр. промкомбинати.

КОМБИНА́ЦИЯ (лат. combinatio … «съединение») — 1) съчетание, съ… диняване, взаимно обусловено свъ…

зване на няколко обекта (предмета) или на части (елементи) от един предмет в определен ред и последователност (напр.: к. на цветове, к. на храни, к. на предмети, к. на числа). 2) Съвкупност от методи, ходове и действия, подчинени на единен замисъл за осъществяване на определена цел (напр.: шахматна к., стратегическа к.). 3) Предварително замислена маневра, хитрост, уловка за постигане на користна или друга неблаговидна цел (напр.: политическа к., спекулативна к.).

КОМЕНТА́Р — 1) обяснение или критична бележка за текст или за отделна негова част. 2) В книгоиздаването: пояснения към текста, част от научно-справочния апарат на книга (художествено произведение, събрани съчинения, мемоари, научно изследване, превод, документи и др.). Обикновено се правят от редактора на изданието, а не от автора (напр.: научен к., обширен к., задълбочен к.). 3) Във вестниците, радиото и телевизията: своевременно, оперативно разясняване на същността и значението на явление, действие, факт, актуално обществено-политическо събитие, документ и други подобни във форма на устно изказване или статия (напр.: политически к., спортен к.). Като разновидност на аналитичен пропаганден материал к. играе голяма роля за популяризиране на важни събития, за пропагандиране на положителния опит, за осъждане на отрицателни явления, за изобличаване на буржоазната идеология и империалистическата политика (напр.: критичен к., полемичен к.).

КОМЕНТА́ТОР — във вестник или списание, в радиото или телевизията: лице (обикновено професионален журналист, специализирал се в дадена област), на което се възлага да прави коментар; автор на обзорна бележка, на коментар върху определен кръг събития (международни, политически, обществени, военни, спортни и други).

КО́МИКС (англ.: «комични», «смешни») — графически повествователен жанр: поредица от рисунки, които илюстрират подробно съдържанието (фабулата) на приказка, смешно приключение или история; придружени са с кратки текстове (надписи), които поясняват действието или съдържат репликите (думите) на героите (персонажа). Съвременните к. възникват през 90-те години на XIX в. в САЩ като специални отдели във вестниците и във вид на отделни книжки; от 30-те години на XX в. стават много разпространени; през средата на века к. са изключително популярен жанр на така наречената «масова култура» във всички капиталистически страни. Повечето от съвременните к. са изгубили комичния си характер; по тематика биват: к. за «дивия Запад» («Westerners»), к. с приключения на свръхчовек (супермен), к. за приключения в джунглите, к. за животни, к. за престъпления (повече от половината от всички к.), к. за война, любовни к., научнофантастични к., псевдоисторически к., к. за чудовища, к. за ужаси и за нападения на извънземни цивилизации върху земята, к., които «претворяват» произведения на класическа литература в опростен и изопачен вид. Прогресивният периодичен печат в чужбина («Юманите», «Пиф» и др.) системно използва к., като противопоставя положителни и хуманни герои, утвърждава солидарността между хората и борбата срещу насилието, публикува в съкратен вид произведения на класическата литература (напр. през 1970 в. «Юманите» публикува поредица к. по романа «Под игото» от Иван Вазов, като в основни линии бяха спазени духът и стилът на творбата), най-добри-

те образци от приключенската литература, приключенията на различни комични и фантастични герои.

В България в периодичните издания за малките и най-малките читатели се поместват подобни произведения (наричани романи или приказки в картини), които превъзхождат в идейно и тематично отношение западните «комерчески» к.

КОМИНТЕРН — вж *Комунистически интернационал.*

КОМИСАР (от кънолат.: «упълномощен») — 1) упълномощено длъжностно лице, което отговаря по политически, стопански или административни въпроси, обикновено във военна, следвоенна или революционна обстановка. 2) В СССР: н а р о д е н к о м и с а р (от 1917 до 1946, до създаването на министерства) — член на правителството (народен комисариат), който оглавява определено ведомство; министър; в о е н е н к о м и с а р (от 1918 до 1942, с прекъсване, до създаване на длъжността заместник-командир по политическата част) — специално упълномощено от Комунистическата партия и от съветското правителство лице, което отговаря наравно с командира на военната част (или с началника на военното учреждение) за бойното, политическото и материално-техническото състояние на частта и за изпълнението на бойните задачи. 3) Началник на служба по продоволствието (комисарство).

КОМИСАРИАТ — държавно учреждение (или орган), оглавявано от комисар. Н а р о д е н к о м и с а р и а т — централен държавен орган в СССР от 1917 до 1946, който съответствува на министерство. В о е н е н к о м и с а р и а т — местен (териториален) отчетно-мобилизационен орган в системата на Министерството на отбраната на СССР.

КОМИСИОНЕН ДОГОВОР — договор, с който комисионерът се задължава по поръчка на доверителя да извърши срещу възнаграждение от свое име, но за негова сметка една или повече сделки. Напр. държавните търговски организации могат да продават като комисионери селскостопанска продукция.

КОМИСИЯ (от лат.: «поръчение») — колегиален изборен или назначен държавен или обществен орган (постоянен или временен), създаден за изпълнение на определени функции или задачи. В НРБ към *Народното събрание* и *народните съвети* има постоянни и временни к., които са техни вътрешни, инициативни и контролни органи и в чийто състав влизат само народни представители или народни съветници. Постоянни к. при Народното събрание са: законодателната, по обществено-икономическото развитие, по охрана на природната среда, по духовните ценности, по социалната политика, по външната политика. Постоянните к. подпомагат дейността на Народното събрание, упражняват от негово име контрол върху министерствата и другите ведомства и местните държавни органи и съдействуват за изпълнение на приетите закони и други актове. Временните к. се избират по въпроси, които нямат постоянен характер (напр. за проверка на изборите), както за проучвания и анкети. Всички държавни органи, длъжностни лица, обществени организации и граждани са задължени да предоставят на к. необходимите сведения и документи във връзка с тяхната работа. При народните съвети има: по финансите, по комуналното стопанство, по народното здраве и социалните грижи и др.

КОМИСИЯ НА ООН ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА — орган на *Икономическия и социален съвет на ООН,*

създаден на 21 юни 1946. Състои се от представители на 32 държави, избирани на 3 години на сесии на Икономическия и социален съвет (ИКОСОС). НРБ е избрана за член за периода 1973, 1974 и 1975. Комисията има за задача да подготвя предложения, препоръки и доклади пред Икономическия и социален съвет и Общото събрание на ООН относно: проекти за международни споразумения за правата на човека, въпроси за защита на правата (граждански, политически, икономически, социални, културни) на човека и на малцинствата, борба с дискриминацията на основата на раса, пол или религия и др. По всички тези въпроси в комисията се води остра политическа борба и в редица случаи съпротивата на представителите на империалистическите държави се преодолява и се приемат прогресивни предложения, насочени против колониализма, расовата дискриминация и др. За груби нарушения на правата на човека са подложени на остра критика: Израел (в окупираните арабски територии и стремежът му да ликвидира арабския народ на Палестина), ЮАР (в страната му и в Намибия) и др.

Комисията подготви *Универсалната декларация за правата на човека,* Международния пакт за гражданските и политическите права, Международния пакт за икономическите, социалните и културните права, Декларацията и конвенцията за ликвидиране на всички форми на расова дискриминация, Конвенцията за неприлагане на давност спрямо военните престъпления и престъпленията против човечеството и др.

КОМИСКО (фр. COMISCO, съкратено от Comité Jnternational Socialiste Consultatif — Комитет на международните социалистически конференции) — организационен център на десносоциалистическите партии, създаден през декември 1947 в Лондон. Лидерите на КОМИСКО провеждат разколническа политика в международното работническо движение. През 1951 КОМИСКО е преобразуван в *Социалистически интернационал.*

КОМЙТА — 1) название на член на революционен комитет (комитетски деец) от времето на националноосвободителната борба на българския народ против турското иго. 2) *прен.* Бунтовник, четник, революционер.

КОМИТЕ́Т — 1) колегиален орган за ръководене на обществено-политически (партийни, комсомолски, профсъюзни и други) организации, за обществена работа (напр.: К. на българските жени) и за международна дейност (напр.: К. по изследване на космическото пространство). 2) Държавно учреждение с ръководна дейност в областта на науката, стопанството, културата и други (напр.: К. за култура, К. за държавен и народен контрол и други). 3) Ръководство на българското революционно движение срещу османското иго. Напр. Български революционен централен комитет, БРЦК (1869—1876).

КОМИТЕ́Т ПО ЛИКВИДЙРАНЕ НА РА́СОВАТА ДИСКРИМИНА́ЦИЯ — орган, създаден в съответствие с Международната конвенция за ликвидиране на всички форми на расова дискриминация, за да контролира как държавите спазват изискванията на конвенцията. Конвенцията е изработена в рамките на ООН по инициатива на социалистическите и на много от развиващите се страни и е приета от Общото събрание през 1965; в сила е от 4 януари 1969; в нея участват 100 държави (включително всички социалистически страни; не е ратифицирана от САЩ). Комитетът се състои

от 18 експерти, избирани от държавите-участнички измежду техните граждани на основата на справедливото географско разпределение на местата. Изборите за членове на комитета се провеждат на всеки четири години на заседание на държавите — участници в конвенцията, което се свиква от генералния секретар на ООН. Държавите, които участвуват в конвенцията, представят на генералния секретар на ООН за разглеждане от комитета доклади за приетите от тях законодателни, съдебни, административни и други мерки за прилагане на конвенцията. Всяка година комитетът представя на Общото събрание на ООН доклад за своята дейност и може да дава общи препоръки, основани на изучаването на докладите и информациите, получени от държавите — участнички в конвенцията. Комитетът следи и изпълнението на решенията на ООН за ликвидиране на расовата дискриминация в органите и специализираните организации при ООН, които се занимават с въпросите на деколонизацията, борбата против апартейда и против расовата дискриминация в отделни области (образование, труд и др.).

КОМИТЕ́Т ПО РАЗОРЪЖА́ВАНЕ — вж *Конференция по разоръжаване.*

КОМИТЕ́ТИ НА ДЕМОКРАТИ́ЧНАТА МЛАДЕ́Ж (КДМ) — изборни органи за единодействие между съществуващите след 9 септември 1944 младежки отечественофронтовски организации в България. Създадени през май 1946 чрез преобразуване на младежките отечественофронтовски комисии. В КДМ влизат по равно число представители на РМС, ЗМС, ССМ, Народния младежки съюз «Звено» и младите радикали. Главен двигател на дейността на комитетите е РМС. КДМ са етап по пътя за изграждане на единна младежка организация в България. Съществуват до създаването на Съюза на народната младеж (декември 1947). Вж *Димитровски комунистически младежки съюз (ДКМС).*

КОМПА́НИЯ — 1) възприето от английското право наименование за обозначаване на търговско дружество, основано на дялово участие на отделни капиталисти (напр. *акционерно дружество*). Характерни за к. са широките пълномощия на директорите, респ. на директорските съвети, в които често влизат влиятелни политически лица. 2) Група хора, които прекарват заедно времето си или се обединяват за нещо (напр.: за разходка, веселие и др.).

КОМПЕТЕ́НТНОСТ (от лат.: «способен») — 1) осведоменост, опитност, знание. 2) Качество на сведущо, компетентно лице. 3) Правоспособност на лице да решава и да действува.

КОМПЕТЕ́НЦИЯ — кръг от въпроси, по които длъжностно лице или учреждение има знания, опит и пълномощия (права и задължения) да действува (напр. «в неговата к.»), опитност.

КОМПЛЕ́КСЕН — включващ различни елементи, обединяващ лица с различни специалности за изпълнение на обща задача; сборен, съвкупен, цялостен (напр.: к. бригада, к. механизация на производството, к. програма, к. автоматизация). К о м п л е к с н а б р и г а д а — група от работници-специалисти с различни професии за едновременно изпълнение на взаимно свързани работи. К о м п л е к с н а м е х а н и з а ц и я н а п р о и з в о д с т в е н и т е п р о ц е с и — степен на наситеност с механизми, механизиране не само на основните, но и на спомагателните операции на

технологическия процес. К. механизация води до повишаване на производителността на труда, снижаване на разходите на производството, облекчаване на работника от тежки трудоемки и изморителни операции и до съкращаване на сроковете за изпълнение на работата. К. механизация създава предпоставки за автоматизация на производството във всички производствени звена.

КОМПЛЕ́КСНА ПРОГРА́МА з а и з д и г а н е м а т е р и а л н о т о и к у л т у р н о т о р а в н и щ е н а н а р о д а — вж *Декемврийска програма на БКП.*

КОМПЛЕ́КСНА ПРОГРА́МА з а п о - н а т а т ъ ш н о з а д ъ л б о ч а в а н е и у с ъ в ъ р ш е н с т в у в а н е н а с ъ т р у д н и ч е с т в о т о и з а р а з в и т и е н а с о ц и а л и с т и ч е с к а т а и к о н о м и ч е с к а и н т е г р а ц и я н а с т р а н и т е — ч л е н к и н а С И В — дългосрочна и разгърната програма за развитието на сътрудничеството между страните — членки на *Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ)*, през близките 15—20 годнни в условията на социалистическата *икономическа интеграция.* Обобщава натрупания опит от развитието на външноикономическите връзки между страните — членки на СИВ, и бележи нов етап в развитието на сътрудничеството между тях. Приета е на XXV сесия на СИВ (юли 1971, Букурещ). Тя дава материален израз на планомерния преход от отделни мероприятия на сътрудничество към единен, многостранен, комплексен подход за осъществяването на социалистическата интеграция. К. п. очертава широко навлизане на интеграцията в областта на производството. Издига още по-високо значението на планомерното координиране на народностопанските планове на страните-членки. Очертава процес на усъвършенстване на формите на интеграция в областта на търговията, финансите, кредита, паричното и валутното обръщение. Широко и конкретно установява най-важните области и задачи при бъдещото развитие на интеграционните процеси с цел да се постигне най-високо научно-техническо равнище, максимално да се повишава ефективността на общественото производство, да се постигне победа в съревнованието с капитализма. За постигането на тези цели е разработен цялостен механизъм, който непрекъснато се усъвършенствува.

КОМПРАДО́РИ (к о м п р а д о р с к а б у р ж о а з и я) — част от върхушката на местната *буржоазия* (главно едри търговци) в колониалните и зависимите страни, която посредничи между чуждия капитал и местния пазар. Компрадорската буржоазия е главната социална опора на *империализма* в тези страни. Тя съдействува за проникване на чуждия капитал и заедно с него участвува в ограбването на народните маси и потъпкването на националноосвободителното движение в тях. В процеса на разпадане на колониалната система на империализма и засилването на националноосвободителното движение нараства ролята на националната буржоазия, икономическата роля на к. намалява, а това води и до политическата им изолация. Типичен пример за к. е чанкайшистката клика в Китай до освобождаването на страната след Втората световна война.

КОМПРОМЕТИ́РАМ—подривам своето достойнство или чуждия авторитет; опорочавам, показвам себе си или другиго в неблагоприятна светлина пред обществото; разгласявам сведения, които подриват доверието към някого.

КОМПРО̀МИС (от лат.: «взаимно обещание») — 1) споразумение между представители на противоположни интереси или мнения, постигнато чрез взаимни отстъпки (напр.: компромисно решение). 2) Отстъпка в името на по-далечна цел. 3) Лична постъпка, която човек прави против волята и убежденията си.

КОМУ̀НА — 1) тип градско самоуправление в средновековна Западна Европа и във Франция — по време на буржоазната революция от края на XVIII в. 2) П а р и ж к а к о м у н а — революционно правителство на въстаналите трудещи се в Париж (18 март — 28 май 1871), пръв опит за разрушаване на буржоазната държавна машина и за установяване на диктатура на пролетариата. 3) Общински съвети в редица градове и села на България, които БКП завладява по пътя на изборната борба преди 9 септември 1944 (главно в периода 1919—1923). 4) Най-малката административно-териториална единица (община) в съвременна Франция, Италия, Белгия и други страни. 5) С е л с к о с т о п а н с к а к о м у н а — форма на селскостопанско производствено коопериране, при което се обобществяват всички средства за производство.

КОМУНА̀ЛЕН (от лат. communis — «общ») — 1) засягащ устройството, уредбата на селищата, обслужването на населението в градовете (напр.: к. транспорт, к, стопанство, к. строителство, к. услуги, к.-битово обслужване). К о м у н а л н о с т о п а н с т в о — съвкупност от предприятия, служби и стопанства в градове и промишлени центрове за обслужване на населението (много често и на промишлените предприятия) с вода, електроенергия, транспорт, жилища и др. К о м у н а л н о с т р о и т е л с т в о — изграждане на обекти и системи за обслужване на жителите в селищата: водоснабдяване. канализация, градски транспорт, топлоснабдяване, електромрежа, бани, хотели, озеленяване, мостове и др. К о м у н а л н и у с л у г и — помощ, удобства, улеснения, създавани от предприятията на к. стопанство за задоволяване на нуждите на населението от градове и села. 2) Свойствен за административно-териториалната единица (община) комуна в някои страни (напр.: к. избори).

КОМУНЍЗЪМ, к о м у н и с т и ч е с к и с т р о й — обществено-икономическа формация, която сменя *капитализма*. Основана е на единството между високо развитие на производителните сили и съответствуващите им производствени отношения, изградени на основата на обществената собственост върху средствата за производство; висша степен в социално-икономическия прогрес на обществото, която осигурява планомерно и най-ефективно използване на природните сили, постиженията на науката, техниката и културата в интерес на пълното благосъстояние на всички членове на обществото и за всестранното свободно развитие на личността. Научната теория за к. за пръв път е разработена от К. Маркс и Ф. Енгелс през XIX в. В. И. Ленин обогатява учението за к. с анализа на въпросите за материалната му база, за равенството, за отмирането на държавата и др.

Комунистическият строй се установява в резултат от победата на *социалистическата революция*. Преходът от капитализма към к. в световен мащаб обхваща цяла епоха. В своето развитие комунистическият строй преминава през две фази: низша — *социализъм*, и висша — к. Двете фази имат о б щ и коренни черти: еднотипна обществена соб-

ственост върху средствата за производство, която изключва делението на обществото на антагонистични класи и експлоатацията на човек от човека; единство в интересите на обществото и неговите членове; цел на производството е най-пълно задоволяване на потребностите на трудещите се и тяхното всестранно развитие; планомерност; изискване към трудещите се да се трудят според способностите си; господство на единна идеология (марксизма-ленинизма) и др. Общите черти между двете фази правят възможно и необходимо постепенното прерастване на социализма в к.

Между двете фази на комунистическия строй има и съществени р а з л и ч и я, които се определят от различната степен на зрелост на обществото — по отношение равнището на производителните сили и производителността на труда, формите на обществената собственост, характера на различията между града и селото, между умствения и физическия труд, социалната структура на обществото, наличието на стоково производство в първата фаза, разпределението на фондовете за лично потребление и др. Социализмът има за задача да изгради материалните и социално-икономическите предпоставки за преминаване към втората фаза. К. израства от социализма и се развива на своя собствена основа. Строителството на к. е плод на съзнателната дейност на хората. В резултат от неговото изграждане окончателно се утвърждава комунистическият начин на производство.

Най-пълно определение на к. е дадено в Програмата на КПСС, приета на XXII конгрес (1961): «Комунизмът е безкласов обществен строй с единна общонародна собственост върху средствата за производство, с пълно социално равенство между всички членове на обществото, където заедно с всестранното развитие на хората ще израснат върху основата на постоянно развиващата се наука и техника и производителните сили, където всички източници на общественото богатство ще потекат като пълноводен поток и ще се осъществи великият принцип «от всекиго според способностите, на всекиго според потребностите». Комунизъм е високоорганизирано общество на свободни и съзнателни труженици, в което ще се утвърди обществено самоуправление, трудът за благото на обществото ще стане за всички първа жизнена потребност, осъзната необходимост, способностите на всекиго ще се прилагат с най-голяма полза за народа» (Програма на КПСС, С., 1961, с. 64—65).

КОМУНИКАЦИЯ (от лат.: «съобщение») — 1) път (воден, въздушен, шосеен, железопътен) за движение на хора, превозни средства и транспорт, линия за съобщения и връзка (телефонни кабели, телеграфна мрежа и други) или съоръжения за енергоснабдяване, топлоснабдяване, газоснабдяване, водоснабдяване между отделни пунктове или райони. В о е н н и к о м у н и к а ц и и — съобщителни пътища (железопътни, шосейни, въздушни, водни), които свързват войските от фронта с базите им. Имат стратегическо, оперативно или тактическо значение; поддържат се в посока към фронта или паралелно на фронтовата линия. 2) Общуване, «предаване на информация» от човек на човек при всяка дейност (напр. производствена) чрез речта, посредством знакова система.

КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ НА СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ (КПСС) — боеви изпитан авангард на съветския народ, който обединява на доброволни начала челната, най-съз-

нателната част на работническата класа, колхозното селячество и интелигенцията на СССР; висша форма на обществено-политическа организация, ръководна и направляваща сила на съветското общество. Създател и организатор на КПСС е В. И. Ленин.

На Първия конгрес (1898) партията е наречена Руска социалдемократическа работническа партия (РСДРП). На Втория конгрес (1903) в нея се появяват две течения: болшевики (революционни марксисти), сплотени около В. И. Ленин, и меншевики (опортюнисти). Седмият конгрес (1918) преименува партията Руска комунистическа партия (болшевики) — РКП(б) (вж *болшевизъм*). Във връзка с образуването на СССР след Четиринадесетия конгрес (1925) партията започна да се нарича Всесъюзна комунистическа партия (болшевики) — ВКП(б). Деветнадесетият конгрес (1952) преименува ВКП(б) Комунистическа партия на Съветския съюз (КПСС).

КПСС е партия на *научния комунизъм*. Теоретична основа на нейната дейност е *марксизмът-ленинизмът*, който тя творчески развива и обогатява с нови изводи въз основа на опита на социалистическото и комунистическото строителство в СССР, на другите социалистически страни, на световното комунистическо и работническо движение. КПСС е непримирима към всякакви прояви на *опортюнизма, ревизионизма* и *догматизма*. Тя решително се бори с буржоазната идеология, разобличава *антикомунизма* — главното идейно-политическо оръжие на империализма.

Вярна на марксизма-ленинизма, КПСС на всеки исторически етап определя своите непосредствени и перспективни задачи, като се ръководи от крайната си цел — построяването на *комунизма*. Първата програма на партията — Програма на РСДРП (приета на Втория конгрес) — поставя задача за извършване на социалистическа революция и установяване на *диктатура на пролетариата*. След Великата октомврийска социалистическа революция 1917 Осмият конгрес (1919) приема нова програма — за построяване на социализма. Двадесет и вторият конгрес (1961) утвърждава третата програма — за построяване на комунизма в СССР. Двадесет и шестият конгрес (1981), като отчита опита от комунистическото строителство през изтеклите 20 години и съвременните задачи на партията и съветския народ, възлага на ЦК да подготви нова редакция на Програмата на КПСС, която да се приеме от следващия партиен конгрес.

Изминавайки труден и славен път, КПСС става ръководна и направляваща сила на съветското общество. Тя ръководи борбата на работническата класа и трудещите се селяни по време на Великата октомврийска социалистическа революция 1917 за смъкване господството на експлоататорите и установяване на диктатура на пролетариата. След победоносното завършване на Гражданската война 1918—1920 партията насочва всички усилия на трудещите се за построяване основите на социалистическата икономика. В борбата против троцкистите (вж *троцкизъм*), десните опортюнисти и другите опозиционни групи партията отстоява ленинизма. Ръководейки се от ленинския план за построяване на социализма, КПСС мобилизира силите на народа за социалистическа индустриализация на страната, колективизация на селското стопанство, за осъществяване на културна революция. Под ръководството на КПСС са ликвидирани експлоататорските класи, създава се и укрепва

морално-политическото единство на съветския народ. СССР се превръща в могъща социалистическа държава. По време на Великата отечествена война 1941—1945 КПСС организира и въоръжава идейно съветския народ в борбата против фашизма. Към края на войната повече от 3 милиона комунисти са на фронта.

След войната партията взема енергични мерки за бързото възстановяване и развитие на народното стопанство. Водейки курс към по-нататъшно усъвършенстване на социалистическата демокрация, КПСС осъществява необходимите мерки за спазване на ленинските норми и принципи на партиен живот.

Двадесет и четвъртият (1971), Двадесет и петият (1976) и Двадесет и шестият конгрес (1981) и последвалите го пленуми на ЦК на КПСС, като обобщават натрупания през последните години опит, набелязват конкретните пътища за по-нататъшното развитие на СССР по пътя на комунизма. Основното съдържание на дейността на КПСС и съветския народ в настоящия етап е усъвършенстването на развития социализъм, в съответствие с което ще се извършва и постепенният преход към комунизма. Външнополитическата дейност на КПСС и на съветската държава на съвременния етап е насочена към разведряване на международната обстановка, към *разоръжаване* и утвърждаване принципа на мирно съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй, към запазване на мира и избавяне на човечеството от заплахата от термоядрена война (вж *Програма на СССР за мир*). КПСС се бори за по-нататъшното укрепване на позициите на световния социализъм, за укрепване единството и интернационалната солидарност с работническото движение в капиталистическите страни, поддържа народите, борещи се за национална и икономическа независимост, против *империализма* и *неоколониализма*.

КПСС е жив политически организъм, който непрекъснато се развива в процеса на строителството на новото общество. Задължително условие в нейната дейност е *демократическият централизъм*. Нерушим закон в живота на партията са идейното и организационното единство, монолитността на нейните редове, високата съзнателна дисциплина. Партията придава голямо значение на разгръщането на принципиа критика и самокритика. Усилията на КПСС са насочени към създаване на благоприятни условия за изграждане на комунизма в СССР, за укрепване на *световната социалистическа система*. Партията извършва огромна идеологическа работа, която на съвременния етап се осъществява в условия на напрегната класова борба на международната арена.

КПСС е неотделима съставна част на *международното комунистическо и работническо движение*. По нейна инициатива е създаден *Комунистическият интернационал*, изиграл голяма роля в развитието на международното комунистическо движение. КПСС взема дейно участие в международните съвещания на представителите на марксистко-ленинските партии (1957, 1960, 1969) и в разработването на приетите от тях документи на световното комунистическо движение. В своята дейност КПСС се ръководи от пролетарския и социалистическия *интернационализъм* и непрекъснато се бори за сплотяване на международното комунистическо и работническо движение. КПСС се проявява като най-великата прогресивна сила на съвременността, като «ум, чест и съвест на нашата епоха» (В. И. Ленин).

КОМУНИСТИЧЕСКА СЪЗНАТЕЛНОСТ — осъзнаване от работническата класа, от трудещите се

на коренните им интереси, на основните закономерности на общественото развитие, на правилните изводи на марксистко-ленинската теория, на необходимостта от активно участие в социалистическото и комунистическото строителство. К. с. се формира под влияние на редица фактори — субективни (знания, убеденост, социална активност) и обективни (социалистическото строителство, постоянните грижи на социалистическата държава за трудещите се).

Повишаването на к. с. на всички трудещи се е важно условие за успешно развитие на обществото към комунизма. Системното, настойчиво възпитаване в к. с. се налага от няколко главни обстоятелства: в живота навлизат постоянно все нови поколения, които е необходимо да усвоят духовните ценности на социализма; империализмът постоянно развива подривна дейност против социализма, като се стреми да използва в свой интерес изостаналите и неустойчиви елементи в социалистическите страни; в системата на социалистическите отношения възникват нови проблеми, които изискват осмисляне и разрешаване и наред с това — разширяване на знанията, по-дълбоко усвояване на основите на научния мироглед и утвърждаване на принципите на комунистическия морал.

КОМУНИСТИЧЕСКА УБЕДЕНОСТ — всеотдайна, безрезервна преданост към комунистическите идеали, искрена вяра в тържеството на комунистическите идеи. К. у. е неотменно качество на всеки марксист-ленинец, който отдава силите и живота си за осъществяване на комунизма. К. у. изисква непримирима борба против буржоазната идеология, против ревизионистичните и реформаторски теории, против дясната и лявата разновидност на опортюнизма, против национализма.

КОМУНИСТИЧЕСКИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ (Коминтерн, Трети интернационал)— международно обединение на комунистическите партии; създаден през март 1919 на учредителен конгрес в Москва по инициатива на В. И. Ленин и Болшевишката партия. На конгреса присъстват делегати от 35 комунистически партии, комунистически групи и леви социалистически организации. Българската работническа социалдемократическа партия (тесни социалисти) е една от основателките на К. и. и влиза в него като цяло, без разцепление.

К. и. е исторически приемник на *Първия интернационал* и наследник на най-добрите традиции на *Втория интернационал*. Изграден е върху идейните, тактическите и организационните основи на *марксизма-ленинизма*. Той изиграва историческа роля в развитието на международното комунистическо движение. Възстановява и укрепва връзките между трудещите се от различни страни. След краха на Втория интернационал в началото на Първата световна война К. и. оказва голяма помощ в борбата на комунистическите партии срещу остатъците и проявите на социалдемократизма, срещу *сектантството* и всички антипартийни течения в тях и главно срещу *опортюнизма* и *ревизионизма*, за превръщането им в партии от нов, ленински тип. К. и. оказва съществена помощ и на революционното движение в България, за *болшевизацията на Българската комунистическа партия*.

К. и. чертае стратегията и тактиката на световното комунистическо движение в борбата за диктатура на пролетариата. Оказва съществена помощ на комунистическите партии за изясняване на характера и особеностите на революционното движение в отделните страни, за разкриване на перспекти-

вата и пътищата на неговото развитие, за изясняване и разработване на проблемите, свързани с националноосвободителното движение, аграрния въпрос, въпроса за съюзниците на пролетариата в революцията. Седмият конгрес на К. и. (1935) по доклад на Георги Димитров разработва тактиката на единния работнически и народния антифашистки фронт за мобилизиране на всички прогресивни сили в света в борбата срещу фашизма и войната. В началото на Втората световна война К. и. насочва комунистическите партии към организиране на всенародна въоръжена борба срещу фашизма и хитлеристките окупатори.

След нарастването и укрепването на марксистко-ленинските партии в отделните страни ръководството на международното комунистическо движение от един център престава да бъде необходимо и целесъобразно. Като преценява, че К. и. е изпълнил своята историческа роля, през май 1943 Президиумът на Изпълнителния комитет на К. и. взема решение за разпускането му. Решението е одобрено от всички комунистически партии.

След Втората световна война връзките между комунистическите партии се осъществяват чрез размяна на информация (вж *Информбюро*), свикване на съвещания на представители на комунистическите и работническите партии, размяна на партийни делегации, двустранни и многостранни срещи, теоретични конференции и семинари и др.

КОМУНИСТЙЧЕСКИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ НА МЛАДЕЖТА (КИМ) — международно обединение на революционните младежки организации през 1919—1943. Работи под идейното и организационното ръководство на Коминтерна и е негова секция. Основната задача на КИМ е обединяването на младежта за борба против капиталистическата експлоатация и империалистическите войни, за защита на нейните икономически, политически и културни интереси и за марксистко-ленинското ѝ възпитание. КИМ изиграва голяма роля за организационното и идейното укрепване на революционното младежко движение.

КОМУНИСТЙЧЕСКИ МАНИФЕСТ — *вж «Манифест на Комунистическата партия».*

КОМУНИСТЙЧЕСКИ МОРАЛ (комунистическа нравственост) — нравствени принципи и норми, които отразяват законите на живота и утвърждават между хората отношения, съответствуващи на комунистическата социално-икономическа формация; най-висока историческа степен на човешка нравственост. К. м. възниква от революционния *морал* на работническата класа и е подчинен изцяло на интересите на *класовата борба* на пролетариата за освобождаване от гнета на капитала. От класов морал на пролетариата к. м. постепенно се превръща в нравствено ръководство за живота на всички членове на социалистическото общество, прераства в общонароден морал на бъдещото комунистическо общество.

К. м. обхваща и развива основни общочовешки морални норми, прогресивни нравствени възгледи и традиции на трудовите народни маси в хилядолетната им борба против социалното потисничество, нравствените пороци и вълчия морал на експлоататорските класи (напр.: трудолюбие и другарска взаимопомощ, честност и правдивост, простота и скромност в обществения и личния живот, взаимно уважение в семейството, грижа за възпитанието на децата, лично достойнство и т. н.). Важни принципи на к. м. са братската, пролетарската солидарност с

трудещите се от всички страни, *интернационализмът, колективизмът,* любовта към социалистическата родина. К. м. се отличава с действен *хуманизъм,* допринася за свободното и многостранно развитие на личността, формира съзнанието за обществен дълг, чувството за единство на интересите на всички членове на обществото, комунистическото отношение към труда и обществената собственост. К. м. се отличава с дълбока вяра в историческите възможности и способности на хората, с истинско уважение и висока взискателност към човека.

На различни етапи на общественото развитие, особено след победата на социалистическата революция и най-вече в процеса на по-нататъшното движение към комунизма принципите и нормите на к. м. се обогатяват с ново съдържание в отделните страни. Така българските трудещи се наред с любовта към родината изпитват дълбока обич и привързаност към Съветския съюз, с който България е свързана навеки; живеят с искрена благодарност към съветския народ като двоен освободител и безкористен по-голям брат, оказал огромна помощ в строителството на социализма в България.

Усвояването на нормите на к. м. и превръщането им в дълбоко вътрешно убеждение за всеки член на социалистическото общество, в норма за поведение на хората е важна съставна част на *комунистическото възпитание.* К. м. се утвърждава в постоянна и безкомпромисна борба против отживелиците на миналото в съзнанието и поведението на хората, против буржоазната идеология, ревизионизма и опортюнизма; к. м. се противопоставя решително на паразитизма, безчестието, кариеризма, разхищаването на обществената собственост, безидейността, печалбарството, користолюбието, рушветчийството, клеветата, пиянството и хулиганството, на националната и расовата омраза, на религиозните предразсъдъци, мистика и суеверие. Обобщен израз на к. м. е моралният кодекс на строителя на комунизма, формулиран за първи път в Програмата на КПСС, приета на XXII конгрес на КПСС (1961).

КОМУНИСТИЧЕСКО ВЪЗПИТАНИЕ — организиран и направляван от комунистическата партия процес на планомерно, целеустремено и системно преобразяване на съзнанието на всички членове на обществото, насочено към формиране на свободна от отживелиците на миналото, високо идейна, предана на социализма и комунизма, многостранно и хармонично развита, творческа, морално чиста и физически съвършена личност, съчетала комунистическите си убеждения с комунистическа дейност във всички сфери на обществения и личния живот, устойчива на всякакъв вид буржоазно влияние; съставна част от теорията на *научния комунизъм.*

Насоки в работата по к. в. са: а) формиране на научен, марксистко-ленински мироглед на основата на всички постижения на човечеството в областта на науката, техниката и културата (чрез политехническо образование, свързано с производителен труд); б) достигане до висока политическа съзнателност, усвояване на принципите на *комунистическия морал* и превръщането им в обикновени форми на поведение от всеки член на обществото; в) възпитаване на висок художествен (естетически) вкус и непримиримост към упадъчната буржоазна естетика; г) пълноценно физическо развитие.

Принципи в работата по к. в. са: партийност, непримиримост към буржоазната идеология, свързване на възпитанието с живота и с практическия опит на масите, с конкрет-

ните задачи на строителството на социализма и комунизма; правилно съчетаване на материални и морални стимули, на икономически, административни и идеологически средства за въздействие; научност, правдивост, обективност; единство между думи и дела; диференциран подход към различните категории трудещи се; системност и последователност.

Основните фактори и средства за к. в. са: семейството, средното училище и висшето учебно заведение, трудовият колектив, органите на социалистическата държава, комсомолът, профсъюзите и другите масови организации, партийната просвета, литературата, изкуството, печатът, радиото, телевизията, устната пропаганда и др.

КОМЮНИКЕ (от лат. communico «съобщавам») — официално правително съобщение за хода или резултатите от международни преговори, сключени международни споразумения, за проведени военни операции и други.

КОНВЕНТ (лат. conventus — «събрание») — 1) национално събрание в някои страни за изработване или изменяне на конституция. Национален конвент — френско учредително събрание, висш законодателен орган по време на Френската буржоазна революция (1789—1794). Избран след премахването на монархията и обявява първата република във Франция. Съществува от 20 септември 1792 до 26 октомври 1795. 2) К. на Демократическата и на Републиканската партия на САЩ. Конгрес, на който се избира кандидат на партията за президентски избори в САЩ.

КОНВЕНЦИЯ (от лат. conventio — «договор») — международен договор между две или повече държави. Едно от най-разпространените названия на международно споразумение, сключвано по правни, технически, икономически и други въпроси (напр.: К. за ликвидиране на всички форми на расова дискриминация, К. за неприлагане на давност спрямо военните престъпления и престъпления против човечеството, К. за забрана на биологическо оръжие, К. за режима на корабоплаване по Дунава, консулска к., санитарна к., морска к., военна к. и др.).

КОНВЕРГЕНЦИЯ (от къснолат. convergo — «приближавам се») — съвпадение, сходство на признаци и свойства на независими един от друг предмети. Теория за конвергенцията — съвременна буржоазна теория, която пледира за «сходство» в развитието на капитализма и социализма. Според нея в хода на историческото развитие постепенно изчезват, изглаждат се икономическите, политическите и идеологическите различия между социализма и капитализма, като тяхното «сближаване» трябва да доведе до възникване на ново, «средно» общество. Теорията за к. подменя социалното развитие с техническо, погрешно свежда държавно-монополистичното регулиране до «социализация» на обществото, отъждествява разширяването на правата на стопанските звена в социалистическите страни с развитието на стихийните пазарни отношения при капитализма. Теорията за к. е едно от средствата на идеологическата диверсия на империалистическата буржоазия и включва т. нар. методи за «прокарване на мостове», «меко проникване» и т. н. Социалният смисъл на теорията за к. е да се утвърждава «нова» обществена система, основана на частната собственост върху средствата за производство. Тео-

рията за к. широко се използва от десните и «левите» опортюнисти и ревизионистите.

КОНВЀРСИЯ (от лат. conversio — «изменение», «преобръщане») — 1) изменение в условията на по-рано пуснат държавен заем, обикновено в полза на държавата (намалява се лихвата, удължава се срокът за изплащане и др.). В капиталистическите страни обикновено к. не причиняват загуби на едрите притежатели на облигации. Едрите монополи, осведомени предварително за предстоящата к., трупат богатства от продажбата на облигации по спекулативни цени; държавата често им дава компенсации и т. н. В социалистическите страни к. се извършват в интерес на народното стопанство и целят да се намали държавният дълг, образуван в условия на по-ниска покупателна сила на парите. В НРБ с цел да се укрепят социалистическите финанси през 1952 се извършва к. на два държавни заема заедно с парична реформа.

2) Употребява се още за превръщане (конвертиране) на една *валута* в друга. Конвертируема валута — която може свободно, без разрешение на валутните власти да се превръща в други валути, да се разменя със злато или др. платежни средства, да се внася или изнася от страната; ограничено конвертируема валута — служи за плащания в рамките на определен валутен блок, зона и пр.; неконвертируема валута — служи само за плащания на територията на съответната страна и може да се разменя само с разрешение на валутните власти. И при най-либералните валутни режими понастоящем различните страни под една или друга форма контролират операциите с чужда валута, т. е. ограничават конвертируемостта на своите валути.

КОНГЛОМЕРА̀Т (лат. conglomeratus — «струпан», «събран») — 1) механично съединяване на разнородни предмети или техни части, на понятия, съждения и т. н.; безразборна смесица, безредно струпване, несистемен сбор (напр.: к. от противоречия); обединение или съюз на безпринципна основа, със случаен характер. 2) Форма на гигантско монополистично обединение. Възниква и се развива през 60-те години на XX в. (преди всичко в САЩ). Чрез многобройни сливания или поглъщания на по-малки монополи к. обединява разнородни стопански отрасли, които произвеждат различни видове продукция, но са подчинени на едно ръководство. Обект на сливанията са предимно най-новите, най-перспективните, най-доходоносните отрасли с устойчиво търсене на продукцията им (свръхсложна техника), тясно свързана с милитаризирането на икономиката — ракетостроене, производство на самолети, електронна промишленост и др. К. обхваща както производствени предприятия, така и банкови, застрахователни, пенсионни и други компании. К. са характерни за съвременния етап в развитието на монополистичния капитализъм, за амбицията на едрата буржоазия да приспособи частната собственост върху капитала към бурното развитие на производителните сили във века на научно-техническата революция, като се стреми да вземе под финансов и административен контрол вече съществуващи фирми, а не да създава нови мощности. Разполагайки с огромни средства, к. заедно с *военнопромишлените комплекси* определят външната и вътрешната политика на империалистическите държави.

КОНГРЀС — 1) събрание, съвещание на представители на политически, обществени, научни и други ор-

ганизации. **Партиен конгрес** — върховен орган на комунистическите и работническите партии. Според Устава на БКП редовен к. се свиква от Централния комитет не по-рядко от един път на пет години, а извънреден к. — по почин на ЦК на БКП или по искане на не по-малко от една трета от общия брой на членовете, които са били представени на последния к. К. изслушва и одобрява отчетите на ЦК и на Централната контролно-ревизионна комисия; преглежда и изменя Програмата и Устава на партията; определя линията на партията по въпросите на вътрешната и външната политика, избира ЦК и Централна контролно-ревизионна комисия и др. БКП е провела 36 к., от тях 28 до 9 септември 1944, 8 в годините на народна власт. 2) Название на парламентите в някои буржоазни страни (САЩ, Колумбия и др.). Във Франция — съвместно заседание на двете камари на парламента. 3) В някои държави: название на политическа партия (напр.: Индийски национален к.).

КОНГРЕ́СМЕН (англ. congressman) — член на законодателния орган Конгрес (т. е. парламента) в САЩ и в някои страни от Латинска Америка.

КОНДОМИ́НИУМ — съвместно владеене от две или повече държави на определена територия. Напр.: к. на Великобритания и Египет над Судан от 1899 до 1956, к. над Северна Добруджа от централните сили (Германия и Австро-Унгария) и балканските им съюзници (България и Турция) през 1918—1919.

КОНДОТИЕ́Р — 1) предводител на наемни военни отреди в Италия през XIV—XVI в. на служба при отделни владетели и папи. В условията на постоянни войни между италианските държави някои к. се обявяват против своите господари, завземат властта в градовете и основават тирании (напр. Сфорца в Милано и др.). Шайките, предвождани от к., извършват насилия и грабежи над населението. 2) *прен.* Алчен, продажен човек, готов да се сражава за всяко добре заплатено дело; наемник.

КОНКИСТАДО́РИ (конквистадори) (исп.: «завоеватели») — 1) испански авантюристи, които след откриването на Америка (края на XV в.) завоюват огромни територии в Средна и Южна Америка. Походите им са съпроводени с поробване и изтребване на коренното индианско население. Завоеванията на к. изиграват значителна роля в създаването на испанската колониална империя. 2) *прен.* Завоеватели, грабители.

КОНКЛА́В — събрание на *кардиналите* за избиране (пожизнено) на нов папа; също — заключеното помещение, в което става избирането на папата.

КОНКОРДА́Т (от лат. concordo — «съгласен съм») — 1) **Политически конкордат** — договор между папата (като глава на католическата църква) и правителството на някоя държава, определящ правното положение и привилегиите на католическата църква в съответната държава и условията на дипломатическите ѝ отношения с *Ватикана.* К. е съюз на църквата и държавата, насочен към укрепване на реакционен режим и позициите на *клерикализма,* против революционното движение (напр. к. на Ватикана с Мусолини през 1929 и с Хитлер през 1933 оформя тесния съюз на върхушката на католическата църква с фашизма). 2) Спогодба, договор между несъстоятелен длъжник и кре-

дитори за частично изплащане на задължения.

КОНКУРЕНЦИЯ (от лат. concurro — «състезавам се», «надбягвам се») — 1) борба между частните производители за завоюване на по-изгодни условия за производство и продажба на стоките, присъща на стоковото производство, основано на частна собственост върху средствата за производство. При капитализма к. е ожесточена борба между капиталистите или техните обединения за получаване на най-високи печалби, неразривно свързана с *анархията* в производството. Съществува вътрешноотраслова и междуотраслова к. В конкурентната борба се разоряват едни стокопроизводители, а забогатяват други, извършва се концентрация и централизация на капитала и производството, усилва се могъществото на едрия капитал. К. особено се изостря при *империализма,* когато свободната к. между изолирани, сравнително неголеми предприятия се сменя с господство на *монополите.* Конкурентната борба става по-разнообразна, методите ѝ — най-жестоки и хищнически, разрушителните последици от нея се засилват. К. съществува между монополистичните обединения, между тях и *аутсайдерите,* между групите капиталисти в монопола, между империалистическите държави. Арена на к. става цялото световно капиталистическо стопанство. Борбата за световно господство тласка най-войнствуващите империалисти към разпалване на агресивни войни.

2) В широк смисъл — съперничество между отделни лица или групи лица в някаква област. «Извън к.» — най-доброто, над всякакво сравнение.

КОНСЕНСУС (лат. consensus — «съгласие», «единодушие») — общо съгласие, единодушие. Форма на колегиално вземане на решения чрез единодушното съгласие от всички участници в съвещания, конференции и др. В последните години к. получи широко приложение в международните отношения. Възприет принцип за вземане на решения по основни и второстепенни въпроси от съвещанието за *европейска сигурност.* На този европейски форум решенията се вземат не с мнозинство, а чрез съгласуване (тъй наречения к.), т. е. с общо съгласие на участниците, изразено в липса на възражения. Този принцип не само изразява равноправието на всички участници, но и поощрява към търсене на общоприемливи решения.

КОНСЕРВАТИВЕН (лат. conservo — «запазвам», «съхранявам») — привързан към стария обществен ред и враждебен към всякакво нововъведение; невъзприемчив, неподвижен; назадничав, реакционен (напр.: к. човек, к. възгледи, к. мироглед). Консервативна партия — партия, която застъпва интересите на буржоазията.

КОНСЕРВАТИВНА ПАРТИЯ — българска буржоазна партия, изразяваща интересите на едрата търговско-лихварска буржоазия след Освобождението (1878). Оформя се по време на обсъждането на проекта на Търновската конституция в Учредителното събрание (1879). Лидерите ѝ произхождат от богати търговски семейства, свързани с австрийския и английския капитал. Заедно с част от висшето духовенство те се опитват да наложат консервативно управление в страната (силна монархическа власт, двукамарен парламент, висок имуществен ценз на избирателите). Лишена от силна обществена опора, К. п. претърпява поражение в Учредителното

събрание. След избора на Александър Батенберг за български княз К. п. се съюзява с монарха в борбата за изменение на Конституцията в консервативен дух и го подкрепя в опитите да установи личен монархически режим. Въпреки победата на *Либералната партия* в Учредителното събрание и в изборите за I обикновено НС представители на К. п. съставят първото българско правителство (юли—ноември 1879) и последвалото го временно правителство (ноември 1879—март 1880). През 90-те години на XIX в. слиза от политическата сцена. Част от членовете ѝ се включват в новосъздадените буржоазни партии (главно — в *Народната партия*).

К. п. има и в други страни — напр. К. п. в Англия, образувана в средата на XIX в. от партията на *торите*. Изразява интересите на английската монополистична буржоазия и на едрата земевладелска аристокрация.

КОНСЕРВАТИЗЪМ — привързаност към остарялото, отживялото, към стари порядки и възгледи; враждебност и противодействие на прогреса, на всичко ново в обществено-политическия живот, науката, изкуството и пр.; назадничавост. К о н с е р в а т и з ъ м в п о л и т и ч е с к и я ж и в о т — реакционно направление, което отстоява непоклатимостта на експлоататорските класи и на капиталистическия строй, придържа се към империалистическа външна политика в интерес на монополистичния капитал и е насочено против революционните, националноосвободителните и всички прогресивни движения.

КОНСОЛИДАЦИЯ — 1) заздравяване, укрепване. П о л и т и ч е с к а к о н с о л и д а ц и я — обединяване, сплотяване на отделни организации в борбата за постигане на общи цели (напр.: сплотяване около работническата класа и нейния комунистически авангард на всички прогресивни сили на народа за борба със силите на реакцията). 2) К о н с о л и д а ц и я в и к о н о м и к а т а — превръщане на краткосрочни държавни заеми в дългосрочни; обединяване на няколко стари държавни заема в един чрез пускане на нов дългосрочен заем.

КОНСОРЦИУМ (лат. consortium — «съучастие») — една от основните форми на монополистични обединения в банковата сфера. Финансовият капитал използва к. за получаване на монополно висока печалба във връзка с емисиите на облигационни заеми (държавни или на частни фирми), акции и др. ценни книжа, а също и за съвместно осъществяване на спекулативни борсови операции. Участници в к. могат да бъдат както частни, така и държавни организации. През 60-те години се появяват к., в които участвуват държави (напр. Международният к. за спътници за свръзка). К. обикновено се възглавява от едър банков монопол. Банковите к. са тясно свързани с военнопромишлените концерни, те поддържат надпреварата във въоръжаването и общото напрежение в международните отношения.

КОНСТАТАЦИЯ (лат. constatatio — «известност») — установяване или утвърждаване на реално съществуващ факт или явление (напр.: правя к.).

КОНСТИТУЦИОНЕН БЛОК — реакционна политическа групировка в България, образувана през 1922 от *Обединената народнопрогресивна партия, Демократическата партия* и *Радикалнодемократическата партия* със задача да сплоти българската буржоазия в борбата ѝ про-

тив работническата класа и трудещите се селяни. Пряката цел на К. б. е свалянето на правителството на БЗНС и разгрома на революционното движение начело с БКП. Блокът е подкрепен от всички крила на буржоазния лагер.

К. б. разчита да вземе властта по легален път с помощта на монархическия институт, но не се отказва и от нелегални средства. Превръща се в ядро на буржоазната опозиция срещу земеделското правителство. С дейността си допринася за политическата подготовка на военнофашисткия преврат на 9 юни 1923, оказва пълна подкрепа на превратаджиите и съдействува за разгромяване на Юнското антифашистко въстание 1923. След преврата поради противоречия между влизащите в блока партии по въпроса за облика на режима на 19 юли 1923 К. б. обявява своето разпускане.

К. б. е проява на тенденциите към консолидиране на буржоазния политически фронт. Той подготвя понататъшното сплотяване на буржоазния лагер в навечерието на Септемврийското антифашистко въстание 1923 чрез създаването на *Демократическия сговор.*

КОНСТИТУЦИО́ННА МОНАРХИЯ — вж *монархия.*

КОНСТИТУ́ЦИЯ (лат. constitutio — «разпоредба», «устройство») — основен закон на държавата. Установява обществения и държавен строй, системата, организацията и дейността на държавните органи, избирателната система, основните права и задълженията на гражданите. К. е юридическа основа на цялото законодателство в държавата. Същността ѝ се определя от това на кого служи — на интересите на трудещите се или на експлоататорите. Буржоазната к. гарантира политическото и икономическото господство на капиталистите и провъзгласява формално права и свободи на народа. Социалистическата конституция изразява волята на трудещите се, служи на техните интереси, гарантира провъзгласените права и свободи на гражданите.

КОНСТИТУ́ЦИЯ НА НР БЪЛГАРИЯ — основен закон на НРБ. Първата българска социалистическа конституция е приета от Великото народно събрание на 4 декември 1947. Изработена под ръководството и непосредственото участие на Георги Димитров, тя затвърдява по законодателен ред завоеванията на народа и служи като правна основа за социалистическото преустройство на страната. Настъпилите съществени изменения в обществено-политическите и икономическите отношения и задачите, които стоят пред НРБ в новия етап от нейното развитие — изграждане на развито социалистическо общество, налагат изработването на новата К., провъзгласена на 18 май 1971. В нея се закрепват обществено-политическото и обществено-икономическото устройство на страната, основните права и задълженията на гражданите, системата на държавните органи, принципите на управление на обществото. Тя определя НРБ като социалистическа държава, ръководена от БКП в тясно сътрудничество с БЗНС. Установява основните принципи, върху които се изгражда политическата система на обществото: народен суверенитет, единство на властта, демократически централизъм, социалистически демократизъм, законност и социалистически интернационализъм. Очертаната от К. социалноикономическа система се основава от обществената собственост върху средствата за производство и се развива планомерно като част от световната социалистическа система. К. определя системата, организацията

и дейността на върховните и местните представителни органи на държавната власт, органите на държавното управление, правосъдните органи и прокуратурата. В нея са посочени принципите на демократична избирателна система: всеобщо, равно и пряко избирателно право с тайно гласуване. К. гарантира на всички граждани на НРБ право на труд, почивка, образование, професия, социално осигуряване при временна или трайна нетрудоспособност, майчинство, старост, смърт, безплатна медицинска помощ, право на молби, жалби и защита и др. Предоставя право на убежище на чужденци. В К. се посочват демократичните свободи и основните задължения на гражданите, държавният герб, печатът, знамето и столицата на НРБ.

КОНСТРУКТИВЕН (лат. construo — «строя», «надстройвам») — отнасящ се до конструкция, до план за построяване на нещо; градивен, съзидателен, творчески; създаващ условия за по-нататъшна работа, съдържащ основата за изработване на някакво предложение или решение (напр.: к. предложение, к. план, к. недостатъци на съоръжението, к. мисъл). «К о н с т р у к т и в е н с о ц и а л и з ъ м» — разновидност на реформаторския социализъм.

КОНСТРУКТИВИЗЪМ — формалистично направление в съвременното буржоазно изкуство и естетиката. Възниква след Първата световна война. Отхвърля образно-естетическата природа на изкуството, неговата познавателна и идейновъзпитателна роля и художественото наследство; проповядва заменяне на образността на изкуството с функционална, конструктивна целесъобразност на формите, като използва предимно абстракции и геометрични фигури; на практика се превръща в безпредметно изкуство (вж *абстракционизъм*), води до безсмислено натрупване на технически форми («естетика на машините»).

КОНСУЛ — 1) в древния Рим по време на републиката (от края на VI в. пр. н. е.) титла на най-висш сановник. 2) През средновековието титла на висше длъжностно лице в градовете на Северна и Средна Италия. 3) Във Франция титла на тримата най-висши държавни чиновници в периода на *Консулството*. 4) Понастоящем длъжностно лице, назначено като постоянен представител в определен град на друга държава, за да представя и защищава икономическите, административноправните, гражданскоправните и процесуалните интереси на своята държава и нейните граждани и юридически лица. Установени са следните класове: г е н е р а л е н к о н с у л, к о н с у л, в и ц е к о н с у л и к о н с у л с к и а г е н т. Назначаването на к. става по предварително съгласие на две държави. Държавата, която изпраща к., издава консулски патент — документ, съдържащ назначаването на определено лице за к. в съответен район на дадена държава. Приемащата държава издава *екзекватура* — разрешение на консулския представител да изпълнява функциите си. К. се ползват с определени привилегии и имунитети, по-ограничени от дипломатическите.

КОНСУЛСТВО — 1) период в историята на Франция от държавния преврат на осемнадесети брюмер (9 ноември 1799) на Наполеон Бонапарт до провъзгласяването му за император (18 май 1804). 2) В съвременното международно право представителство (помещение, канцелария) на една държава в определен град на друга държава, управлявано от консул.

КОНСУЛТАТИВЕН (лат. consulto — «съветвам») — отнасящ се до консултация; съвещателен (напр.: к. орган, к. конференция). К о н с у л т а т и в н о   з а к л ю ч е н и е   н а   М е ж д у н а р о д н и я   с ъ д   п р и   О О Н — заключение, което Международният съд дава по международни правни въпроси по искане на упълномощени от Устава на ООН организации и което няма задължителен характер, освен ако питащият обяви предварително, че приема заключението като задължително за себе си.

КОНТЕКСТ (лат. contextus — «връзка») — завършен, единен в смислово отношение откъс на писмена реч (текст) или от устна реч, който определя точното значение (смисъла) на отделна, влизаща в него дума или словосъчетание; смислова връзка между частите, фразите или думите в литературно произведение. Само в к. думата получава конкретно значение. Изразът «откъснат от контекста» означава, че е нарушена връзката между думите и фразите, което може да изопачи истинския смисъл на текста или на отделен откъс от речта (напр.: дума в к.).

КОНТИНГЕНТ (лат. contingens, -entis — «задоволяващ») — 1) пълният състав на определен колектив, организация, учреждение, предприятие, армия и други (напр. к. от строителни работници). 2) Норма, пределно количество за внос, износ или транзитно прекарване на стоки от една държава в друга съгласно с установен търговски договор.

КОНТИНЕНТ (лат. continens, съкратено от (terra) continens — «(земя)», която се държи, м а т е р и к) — големи части от сушата на земното кълбо, оградени от всички или почти всички страни с океани и морета. В съвременната геологическа епоха съществуват 7 к.: Азия, Африка, Северна Америка, Южна Америка, Антарктида, Европа, Австралия с Океания.

КОНТИНЕНТАЛЕН ШЕЛФ (к о н т и н е н т а л н а   п л и т к о с т) — 1) крайбрежен участък от океанското дъно с дълбочина до 200 метра (на някои места и повече). Ширината на к. ш. е от няколко км до 1300 км. Обхваща 27,5 млн. км² от *Световния океан*. К. ш. е най-лесно достъпна зона за използване на природните богатства на океаните и моретата, риболовството и други. В Персийския, Оманския и Мексиканския залив, а така също в Каспийско и Северно море се добиват петрол и природен газ. По крайбрежието на Южна Африка се разработват диамантени и златни находища. К. ш. се използва и за военни цели. В неговите райони се създават отбранителни съоръжения, бази за подводници и други. 2) В международното право: повърхността и недрата на морското дъно на подводни райони, намиращи се извън зоната на *териториалното море* на държавата по цялото разстояние на естественото продължение на неговата сухопътна територия до външната граница на подводния край на континента или на разстояние 200 морски мили, когато външната граница не се простира на такова разстояние. Крайбрежната държава упражнява над к. ш. суверенни права за проучването и разработването на природните му ресурси. Никой друг не може да извършва подобна дейност без разрешение от крайбрежната държава. Правата върху к. ш. не засягат правния статут на покриващите го води (като част от *открито море*) и въздушното пространство над него.

КОНТИНЕНТАЛИЗЪМ — икономическо и политическо подчиняване

на отделни страни от господстващата на континента държава. Идеята за к. получава широко разпространение през 60-те години на XX в. в Канада и особено в САЩ, които се стремят да използват Канада като суровинен придатък.

КО̀НТРА- (лат.: «против», «срещу») — начална част от сложна дума със значение на противоположност, активно противопоставяне, противодействие (напр.: контрапретенция, контраатака, контраудар, контраофанзива, контрашпионаж, контрареволюция, контраакция) или със значение на първата степен в званията на висшия офицерски състав от военноморските сили (напр.: контраадмирал).

КОНТРАБА̀НДА — 1) тайно пренасяне на стоки и ценности през граница, за да се избегне митническият преглед и контрол. Широко разпространение има к. на наркотици, предмети на изкуството, валута, оръжие и др. 2) *прен.* Нещо забранено, прекарано тайно, замаскирано.

КОНТРАГЀНТ (контрахент) — всяка една от страните по договор, договаряща страна.

КО̀НТРАКУЛТУ̀РА — в западната литература: съвкупност от представи за пътищата за преобразяване на обществото като резултат от броженията на младежта (битници, хипита и др.) в капиталистическите страни, която с действията и постъпките си се противопоставя на съвременната буржоазна култура, на буржоазното общество.

КО̀НТРАПРОПАГА̀НДА — разпространяване на идеи и възгледи в отговор на пропагандираните от идеологическия противник схващания. По съдържание и форма социалистическата к. е органична част от идейно-политическото, нравственото и патриотичното възпитание. В контрапропагандистката работа се пропагандират марксизмът-ленинизмът, научният комунизъм, практиката на реалния социализъм и се изобличават реакционното съдържание на антикомунизма, формите и методите на подривната дейност на империалистическите пропаганди централи, клеветническата кампания на Запада против социалистическите страни. Основна функция на к. е да води активна, настъпателна пропаганда за успехите и постиженията на социализма, за неговите предимства пред капитализма. Средствата за масова информация, литературата, изкуството пропагандират социалистическия начин на живот, възпитават комунистическа убеденост.

КО̀НТРАРАЗУЗНА̀ВАНЕ — дейност, която се организира и ръководи от специални мирновременни или военновременни служби на държавата (армията). Провежда се за разкриване и унищожаване на противниковите разузнавателни органи (шпиони) и централи. К. играе голяма роля в гарантиране сигурността на страната и бойните действия на войските, като не допуска враждебна пропаганда, саботажи и разузнаване на територията на страната и в театъра на военните действия.

КО̀НТРАРЕВОЛЮЦИЯ — борба на реакционни класи срещу революция или срещу създадено в резултат на революция ново общество и държавен строй, както и срещу революционни движения. Има за цел да запази или да реставрира свален от революцията отживял обществено-политически строй. К. са различни: метежи и заговори, гражданска война, чуждестранна интервенция, блокада и т. н. К. често използва за свои интереси изостанали полити-

чески слоеве от населението (напр. при Кронщатския антисъветски метеж 1921), националните противоречия и т. н. Главна роля във вътрешните к. обикновено имат силите на международната реакция (напр.: така са задушени Парижката комуна 1871, Унгарската съветска република 1919, Испанската революция 1936—1939).

Международната к. не прекъсва своите опити за реставриране на капитализма в социалистическите страни, за което ярко свидетелствуват контрареволюционните действия в Унгария през 1956, в Чехословакия през 1968, в Полша, опитите на империалистите в САЩ да задушат кубинската революция и т. н. В съвременната епоха обаче обединените сили на социалистическите страни са сигурна гаранция срещу всякакви опити за к. в тях. Те водят решителна борба срещу империалистическия износ на к., подкрепят всестранно народите, които стават жертва на въоръжена *агресия*.

КОНТРАРЕФОРМАЦИЯ (католическа реакция) — реакционно религиозно-политическо течение в Западна Европа през XVI—XVII в. против *Реформацията,* възглавявано от папството. В борбата за укрепване на своите позиции то прибягва до организационно и идейно преустройство на католическата църква (създаден е орденът на *йезуитите* — 1534, реорганизирана е *инквизицията* — 1542, публикуван е *«Индекс на забранените книги»* — 1559, и пр.). Успехите на К. през втората половина на XVI в. в Испания, Италия, Австрия, Полша и др., в които *католицизмът* е възстановен и феодалният строй закрепен, са временни и нетрайни.

КОНТРИБУЦИЯ (лат. contributio)— принудителни парични или натурални вземания, събирани по време на военни действия от населението на окупирани територии, а по мирен договор — от победена държава. Според Женевската конвенция от 1949 за защита на гражданското население по време на война се забранява вземането на каквато и да е к.

КОНТРОЛ — 1) проверка, наглеждане, надзираване на известни действия или работа; надзор над нещо (напр.: финансов к., митнически к., к. чрез лева). В НРБ к. е основна функция на социалистическото управление и се осъществява непосредствено от народа, от неговите представителни органи и от други държавни и обществени органи и организации. Той обхваща всички отрасли и сектори на държавната дейност и играе важна роля за изграждането на развито социалистическо общество. Комитетите за държавен к. (Комитетът за държавен и народен контрол при Държавния съвет, окръжните, градските (районните) и селските общински комитети за държавен и народен к.) и комисиите и групите за народен контрол образуват единна система за държавен и народен к. и работят под ръководството на БКП, Държавния съвет и Министерския съвет. Органите за държавен и народен к. извършват системни проверки за точното приложение на законите и другите актове на държавните органи и вземат или предлагат мерки за отстраняване на констатираните нарушения и нередности; съдействуват за усъвършенствуване на държавния апарат, за внедряване на научна организация на труда; осъществяват системен к. върху изпълнението на плановете за обществено-икономическо развитие; съдействуват за повишаване на обществената производителност на труда, за икономично разходване на труд, материали и

финансови средства, за повишаване качеството на продукцията, за опазване на природната среда, за внедряване на научно-техническия прогрес и разгръщане на социалистическото съревнование; борят се против нарушенията на държавната дисциплина, безстопанствеността, разточителството, опити за измама на държавата и посегателства върху социалистическата собственост; пресичат проявите на бюрократизъм, разтакаване, бездушие и злоупотреба със служебно положение и др. Органите за държавен и народен к. обръщат особено внимание на засилване превантивната роля на к., за разкриване причините за допусканите слабости и нарушения и предприемат мерки за тяхното преодоляване и отстраняване. 2) Доминиращо влияние, господство, фактическо управление, владеене на нещо (напр.: в израза: «контролирам определен район в икономическо или военно отношение»).

КОНТРО̀ЛЕН ПАКЀТ А̀КЦИИ — дял от *акции,* осигуряващ на нейния притежател фактически контрол и господство в *акционерното дружество.* Формално за това е необходимо да се притежават 51% от всички акции. Фактически поради това, че множеството дребни притежатели на акции не участвуват при вземане на решения в дружеството, за да се запази решаващият глас, са достатъчни 15—20%, а в отделни случаи дори 5—10% от общия брой на акциите. При условията на империализма притежаването на к. п. а. е една от формите за засилване господството на финансовата *олигархия.*

КОНФЕДЕРА̀ЦИЯ (от лат. confederatio — «свръзка») — 1) съюз от отделни независими държави, изграден на основата на международен договор. Има някои общи държавни органи за осъществяване на определени цели — военни, външнополитически и др. К. е нетрайно съединение, резултат на слаба икономическа и политическа централизация на обществото. Исторически тя се превръща във *федерация* или се разпада. САЩ са к. от 1776 до 1787, когато се превръщат във федерация. Швейцария е к. от 1648 до 1848, когато преминава във федерация, макар и да запазва старото си официално наименование. 2) Обединение на няколко организации (напр.: Всеобща к. на труда във Франция).

КОНФЕРЀНЦИЯ (лат. conferentia— «събиране») — 1) събрание, съвещание на представители на държавни, партийни, обществени, научни или други организации за обсъждане и решаване на важни въпроси (напр.: политическа к., педагогическа к., научна к., международна к.). Берлинска конференция на комунистическите и работническите партии — широк и представителен форум на комунистите през 1976, в който участвуват делегации от 29 комунистически и работнически партии в Европа. Единодушно приема заключителния документ «За мир, сигурност, сътрудничество и социален прогрес в Европа», в който се характеризират главните революционни сили на съвременността, подчертава се необходимостта от решителна борба за предотвратяване на ядрената война, за намаляване на международното напрежение, за разоръжаване, а също и необходимостта да се изолира и победи антикомунизмът. Вж също *Техеранска конференция 1943, Потсдамска конференция 1945, Ялтенска конференция 1945.* 2) Временен или постоянен орган на суверенни държави, международна междуправител-

ствена организация (напр.: *Организация Ислямска конференция, Конференция по разоръжаването*). Вж и *ЮНКТАД*.

КОНФЕРЕНЦИЯ НА ООН ПО МОРСКО ПРАВО (Трета конференция на ООН по морско право) — свикана по решение на XXV сесия на Общото събрание на ООН (1970). Основна задача на конференцията е да изработи и приеме всеобхватна конвенция, която да установи международноправен режим за всички морски пространства и за най-важните морски дейности на държавите. Интензивното използване на моретата и океаните за корабоплаване и улов на риба, промишленото проучване и експлоатацията на морското дъно и неговите недра за добив на петрол, природен газ и полезни изкопаеми, изхвърлянето на индустриални и комунални отпадъци и вредни химически вещества и др. създават необходимост да се регулира използването на *Световния океан*. Конференцията е открита през 1973 и завършва успешно на 10 декември 1982. Изработената Конвенция по морско право е подписана от повече от 130 държави, включително и от всички социалистически страни, но за да влезе в сила, трябва да бъде ратифицирана най-малко от 60 държави. Основната цел на конвенцията е да създаде такъв «правен ред на моретата и океаните, който би улеснил международното общуване и би насърчил тяхното мирно използване, справедливото и ефективно експлоатиране на ресурсите им, изследването, защитата и опазването на морската среда и съхраняването на техните живи ресурси». Тя съдържа над 300 параграфи и 9 приложения, които регламентират правилата за морска и въздушна навигация, установяват границите на икономическата зона, определят режима и границите на континенталния шелф, уреждат режима на риболова и др. В разработването и приемането на конвенцията конструктивно участие взимат социалистическите страни. Техните предложения по най-важните и сложни въпроси се съобразяват с интересите на всички държави и са в основата на много компромисни решения, отразени в конвенцията. От самото начало на конференцията САЩ заемат позиция на противодействие и несъгласие с конвенцията и отказват да я подпишат, но изпадат в политическа изолация. Конвенцията по морско право е важен фактор за укрепване на международната сигурност и равноправното сътрудничество между държавите при използването на Световния океан.

КОНФЕРЕНЦИЯ НА ООН ПО ТЪРГОВИЯ И РАЗВИТИЕ — вж *ЮНКТАД*.

КОНФЕРЕНЦИЯ ПО РАЗОРЪЖАВАНЕТО (до 1983: Комитет по разоръжаването) — международен специализиран орган, създаден през 1961 в резултат на преговори между СССР и САЩ в състав от 18 държави. Попълването на конференцията става въз основа на принципа за равно представителство на социалистически и западни държави и съответно представителство на необвързани страни. Понастоящем К. р. се състои от 40 държави (35 неядрени и 5 ядрени): Австралия, Алжир, Англия, Аржентина, Белгия, Бирма, Бразилия, България, Венецуела, ГДР, Египет, Етиопия, Заир, Индия, Индонезия, Италия, Иран, Канада, Кения, Китай, Куба, Мароко, Мексико, Монголия, Нигерия, Пакистан, Перу, Полша, Румъния, САЩ, СССР, Унгария, Франция, ФРГ, Холандия, Чехословакия, Швеция, Шри Ланка, Югославия, Япония.

Заседанията на конференцията се провеждат в Женева. К. р. не е орган на ООН, но тя поддържа тесни връзки с международната организация. Всяка година Общото събрание на ООН ѝ съобщава своите препоръки и разглежда годишния доклад за дейността ѝ. Основната цел на конференцията е обсъждането на възможностите и търсенето на начини за общо и пълно разоръжаване. В нейната работа се отразява принципно противоположният подход на социалистическите и западните държави към този основен проблем на нашето време. През годините на своята работа К. р. допринася за сключването на договори и конвенции, свързани с *разоръжаването*. Конференцията разглежда и други въпроси, свързани с ограничаване надпреварата във въоръженията — свикване на Световна конференция по разоръжаването, съкращаване на военните бюджети и др. Значението на К. р. при сегашните условия се увеличава още повече поради провала на редица двустранни преговори в тази област по вина на САЩ. На завършилата сесия през август 1984 бяха разглеждани въпросите за предотвратяване на ядрена война, ядреното разоръжаване, забрана на опитите с ядрено оръжие, предотвратяване на милитаризацията на Космоса, забрана и ликвидиране на химическото оръжие и редица други. По всички тези въпроси СССР и др. социалистически страни направиха конкретни предложения с цел в най-близко време да бъдат постигнати споразумения. Конструктивна линия следваха неутралните и необвързаните страни. Но конференцията нямаше положителни резултати. Причината е в нежеланието на САЩ и на техните съюзници да постигнат споразумение за реални мерки за прекратяване на надпреварата във въоръжаването. Те използват К. р. за прикриване на програмите за превъоръжаване на САЩ и НАТО, за постигане на военно превъзходство над СССР и Варшавския договор.

КОНФЕСИОНАЛИЗЪМ (от лат. confessio — «изповед», «признание») — принцип за разпределяне на висши държавни длъжности между религиозните общини в някои страни. В Ливан например съществуват две крупни общини — мюсюлманска и християнска, които се делят на редица религиозни секти и течения.

КОНФИДЕНЦИАЛЕН (от лат. confidentia — «доверие») — поверителен, таен, секретен, неподлежащ на разгласяване (напр.: к. разговор, к. преговори).

КОНФИРМАЦИЯ — 1) потвърждаване, утвърждаване (напр.: к. на издадена присъда от върховната държавна власт, к. на епископите от римския папа). 2) Обред за приобщаване към църквата на деца от 7 до 12 години при католиците или девойки и юноши при протестантите.

КОНФИСКАЦИЯ (лат. confiscatio от fiscus — «държавно съкровище») — принудително и безвъзмездно отчуждаване на част или цяло имущество или вещи в полза на държавата. К. се извършва по решение на съда или по административен ред. Тя е сходна с *реквизицията* поради принудителността, но се различава от нея с безвъзмездния характер. Според Наказателния кодекс на НРБ на к. не подлежат необходимите на осъдения и на неговото семейство вещи за лично и домашно употребление, предметите, необходими за упражняване на занятието му, както и средствата за издръжка на семейството му за една година.

КОНФЛИКТ (лат. conflictus — «спречкване») — стълкновение, сблъскване, разпра, противоречие поради противоположни интереси, мнения и възгледи; сериозно разногласие, което води до усложнения и борба; усложнение в международните отношения (напр.: международен к., въоръжен к. — война). Военен конфликт — открито въоръжено стълкновение, найчесто на държавната граница, свързано с нарушаването ѝ и с накърняване на *суверенитета* на някоя държава; остра форма за разрешаване на противоречията между държави с използване на военна сила и от двете страни (напр.: иракско-ирански военен к.). В широк смисъл военен к. е всяка война.

КОНФОРМИЗЪМ — (от лат. conformis — «сходен», «подобен») — изглаждане на противоречията, стремеж към еднообразие, към единомислие, унифицираност, стандартност; приспособенчество, пасивно приемане на съществуващия ред, на господствуващото мнение и пр.; липса на собствени позиции, безпринципно и некритично следване на всеки образец, който се налага най-силно (авторитет, традиция и др.). В съвременното буржоазно общество чрез системата на възпитание и идеологическо въздействие се насажда к. спрямо социалния строй и господствуващите ценности.

КОНФРОНТАЦИЯ — (от лат. con — «против», и frons — «чело», «фронт», т.е. «срещане лице с лице»)— противопоставяне, стълкновение между различни социални системи, класови интереси, идейно-политически принципи и др.; враждебно противопоставяне (изострени политически отношения) между две държави или коалиции, което създава опасност от военен конфликт. Съвременната к. в международните отношения е резултат на дейността на агресивните кръгове в империалистическите държави и най-вече САЩ, чиято политика изразява противонародните класови интереси на монополистичната буржоазия. Агресивните кръгове на империализма от средата на 40-те години започват *«студена война»* против социалистическите страни, водят политика «от позиция на силата», стремят се чрез *надпревара във въоръжаването* и чрез заплаха за пряка военна к. със социализма да възпрат усилията на миролюбивите сили да укрепят международната сигурност (вж *антивоенно движение, движение за защита на мира*).

КОНФУЦИАНСТВО — етико-политическо учение, чиито основни положения са изложени от древнокитайския мислител Конфуций (551 — 479 пр. н. е.) — оттук названието. В основата на к. стои понятието «хуманност» («жен») — нравствен принцип, определящ отношенията между хората в обществото и семейството. Тези отношения според к. трябва да са подчинени на строга семейна и обществена йерархия. Те се регулират от правила на поведение, предвиждащи уважение към по-възрастния и към заемащия по-високо обществено положение и спазване на култа към предците; всеки човек трябва да се учи и да се усъвършенствува нравствено, а управляващите са длъжни да се грижат за обучението и възпитанието на народа.

К. е противоречиво учение. То съдържа и редица прогресивни елементи, но постепенно еволюира и се превръща в крепител на експлоатацията и подчинението. Същността на етичните му норми се заключава в идеализиране и укрепване на съществуващите от древността традиции и социален строй, във възпитание у народа на уважение и вярност към

установените от «бога» порядки, към господаря — «син на небето», поставен също от «бога». От II в. пр.н.е. к. е превърнато в господстваща идеология в китайското общество.

Елементи от к. са възприети от *маоизма,* по-специално култът към вожда.

КОНЦЕНТРАЦИО́НЕН ЛА́ГЕР (концлагер) — в капиталистическите страни място за затваряне за неопределен срок и в строга изолация на военнопленници, затворници, политически противници и заподозрени граждански лица. К. л. с варварски режим на изтезания и масови убийства са особено широко разпространени във фашистка Германия и в окупираните от нея през Втората световна война 1939—1945 територии; те са превърнати от хитлеристите в лагери на смъртта, в които са унищожени милиони хора от много страни (включително деца и старци).

КОНЦЕНТРА́ЦИЯ (от лат. con — «със», и centrum — «средоточие», «център») — събиране на едно място; съсредоточаване, натрупване, насищане на даден район, център, среда или площ с големи човешки маси или бойни части, с машини и др. подобни (напр.: к. на войски). Концентрация на капитала — увеличаване на размерите на капитала посредством натрупване на принадена стойност, получена в резултат на експлоатацията на наемен труд. К. и централизацията на капитала водят до к. на производството и до създаването на *монополи.* Понастоящем 200 едри монопола ръководят повече от една трета от промишленото производство в капиталистическия свят. Концентрация на производството — съсредоточаване на все повече средства за производство, работна сила и продукция в най-големите предприятия. Капиталистическата к. на производството се осъществява при ожесточена конкурентна борба, води до засилване на властта на капитала над наемния труд, допринася за превръщането на капитализма на свободната конкуренция в монополистичен капитализъм (вж *империализъм*). При социализма к. на производството е пряк резултат от господството на обществената собственост върху средствата за производство и на плановата икономика. Концентрация на управлението — съсредоточеност на управляващите функции на управляващите звена спрямо даден обект по линията на хоризонталното взаимодействие.

КОНЦЕ́ПЦИЯ (от лат. conceptio — «понятие», «мисъл») — 1) система от възгледи, схващания, разбирания и тълкувания по някой научен или теоретичен въпрос или явление (напр.: естетическа к., художествена к.). 2) Идея, общ замисъл, идейно-творческа трактовка на тема, основна мисъл на научно или художествено произведение (напр.: нова к. за производителните сили в политическата икономия).

КОНЦЕ́РН — преобладаваща форма на монополистично обединение (вж *монопол*) в съвременните капиталистически страни, при което един или няколко крупни капиталисти господстват над група самостоятелни предприятия от различни отрасли на промишлеността, търговията, кредита, транспорта, застраховането и др. Зависимите предприятия се контролират чрез лична или капиталова уния, финансова зависимост от основното ядро на к., патентно-лицензионни споразумения, договори за т. нар. общност на интересите и др. Същевременно к. контролират и използват за свои цели органи на печа-

та, издателства, научни учреждения, радиопредавателни компании, обществени организации и др. Като централно ядро на к. изпъква обикновено крупна банка. След Втората световна война значително се увеличава броят на международните к.

КОНЦЕСИЯ (лат. concessio — «отстъпка», «позволение», «съгласие») — 1) разрешение, оформено най-често с договор, по силата на което една държава предоставя на концесионер (лице или предприятие от друга държава) изключително право да упражнява търговия, да строи предприятия и да разработва определени участъци от държавни гори, земи, земни недра и др. със задължение да обслужва населението при определени договорни условия. К. са средство за експлоатация на слаборазвитите страни от монополистичния капитал. Международните к., които широко се развиват при империализма, са едни от начините за икономическо и политическо поробване на зависимите страни от империалистическите държави, за получаване на максимални печалби. Характерни в това отношение са нефтените к., обхващащи огромни територии.

През преходния период от капитализма към социализма к. са държавнокапиталистически предприятия, които работят при условия, определени от социалистическата държава и под нейн контрол. Дават възможност да се използват в интерес на социалистическото строителство възможностите на буржоазните специалисти, да се развива едро производство.

2) Предприятие, което работи на основата на концесионен договор.

КОНЮНКТУРА (от лат. coniungo — «съединявам») — съвкупност от условия, обстановка, положение, *ситуация* в дадено време в определена област на дейност (напр. политическа к., международна к., икономическа к.). В капиталистическото стопанство и к о н о м и ч е с к а т а к о н ю н к т у р а е конкретно състояние (подем, застой, упадък) в цикличното развитие на възпроизводството (вж *капиталистически цикъл*). Характеризира се с движението на *цените*, измененията в курса на *ценните книжа*, в търсенето и предлагането на *стоки*, в равнището на производството и капиталовложенията, в степента на използването на производствените мощности и др. К. рязко се колебае под влияние както на циклични фактори, така и на научно-техническия прогрес, развитието на държавномонополистичния капитализъм, милитаризирането на икономиката, *инфлацията*, социалните конфликти, международните и вътрешните политически кризи, войните и т.н.

КООПЕРАТИВ — кооперативна организация, *кооперация*.

КООПЕРАТИВЕН ПЛАН НА ЛЕНИН — план за социалистическо преустройство на селското стопанство, разработен от В. И. Ленин в «Предстоящите задачи на съветската власт», «За кооперацията» и други трудове през 1918—1923. В него са посочени конкретните пътища за превръщане на милионите дребни селски стопанства в едри колективни стопанства: експроприиране на земята и инвентара на помешчиците и кулаците; постепенно доброволно обединяване на индивидуалните производители отначало при пласмента, а след това в производствени кооперативи; създаване на съвременна техническа база в тях; осъществяване на икономическа спойка между града и селото, като се запазва стоковото производство, и др. В условията на *диктатурата на пролетариата* масовата *кооперация* е най-приемливият за милионите селяни път към създа-

ване на едри социалистически предприятия. Необходимо условие за кооперирането на селяните според Ленин е развитието на социалистическата промишленост, която създава материално-техническата база за преустройство на селското стопанство. Държавата трябва да ръководи кооперирането, да оказва всестраина помощ на селото.

К. п. Л. има огромно международно значение. Ръководени от неговите принципни положения и от опита на колективизацията на селското стопанство в СССР, другите социалистически страни, както и страни, развиващи се по некапиталистически път, създават кооперативни земеделски стопанства. БКП творчески прилага к. п. Л. при конкретните условия в НРБ. Вж *кооперирапе на селското стопанство.*

КООПЕРÀЦИЯ — 1) форма на организация на труда, при която много хора заедно участвуват в едни производствен процес или в сродни процеси на труда. 2) Обществено-стопанска организация, образувана чрез доброволно обединяване на лица за съвместна дейност при еднакви права и задължения. Членовете участвуват в к. с дялови вноски. Дейността ѝ се определя от нейния устав. Биват: производствени, потребителни, снабдително-пласментни, кредитни, жилищностроителни и други. Социалноикономическото съдържание на к. зависи от характера на обществения строй. При капитализма к. е подчинена на неговите икономически закони и се експлоатира от едрия капитал. Комунистическите партии в капиталистическите страни подкрепят кооперативното движение и се стремят да му дадат прогресивна насока на развитие с цел да се извлече максимална изгода за трудещите се и да се използва то за масовополитическа работа сред населението. В социалистическите страни к. е средство за въвличане предимно на дребните производители в строителството на социализма.

В България кооперативното движение се появява в края на XIX в. и още при капитализма се разгръща в широки размери. След победата на социалистическата революция през 1944 се създават предпоставки за бързо развитие на к. Те играят важна роля за социалистическото преустройство на търговията, селскостопанското и занаятчийското производство. Основна форма на селскостопанска производителна к. е *трудовокооперативното земеделско стопанство (ТКЗС)*. Голямо развитие получават трудовопроизводителните к., потребителните и жилищностроителните к. Кооперативната собственост (наред с държавната) е една от двете основни форми на социалистическа собственост. В етапа на изграждане на развитото социалистическо общество к. продължава да играе важна роля, като същевременно се извършва процес на постепенно сближаване и сливане на кооперативните и държавните стопански организации.

КООПЕРЙРАНЕ НА СЁЛСКОТО СТОПÀНСТВО — процес на постепенно доброволно обединяване на дребните и средните еднолични селски стопанства в едри, кооперативни стопанства. Преустройството на селското стопанство на социалистически основи е една от общите закономерности на социалистическото строителство, валидни за всички страни, които изграждат социализма. В. И. Ленин разработва стройна теория за социалистическото преустройство на селското стопанство (вж *кооперативен план на Ленин*), според която *кооперацията* е най-подходящата форма за въвличане на селяните в социалистическото строителство. Теорията за к. с. с. е приложена за пръв път в СССР, а

по-късно и в други социалистически страни. К. с. с. е завършено в основни линии в редица социалистически страни.

В НРБ създаването на едри социалистически стопанства на село — *трудовокооперативни земеделски стопанства (ТКЗС)* и *държавни земеделски стопанства (ДЗС)*, заедно с индустриализацията на страната, укрепването на връзките между града и селото и културната революция открива огромни възможности за механизация на селскостопанското производство, за прилагане на прогресивна агротехника и модерни методи в животновъдството. К. с. с. завършва към 1958, в селото се утвърждават социалистически производствени отношения. Извършва се процес на концентрация и специализация на производството — уедряване на ТКЗС (1958), създаване на *аграрно-промишлени комплекси (АПК)* от 1970, научно-производствени комплекси и обединения и др.

КООПТИРАНЕ (кооптация) (от къснолат. coopto — «избирам») — попълване състава на изборен орган или законодателно тяло с нови членове по решение на самия орган без допитване до избирателите. Обикновено кооптираните членове се утвърждават по-късно на общо събрание на съответната организация.

КООРДИНИРАНЕ (координация) — съгласуване на дейността на различни лица или организации, установяване на взаимна връзка, на контакт между тях, мобилизиране на усилията им за успешно решаване на поставените общи задачи; привеждане в съответствие (напр.: к. на действията). Координиране на управлението — управленска функция, която заема междинно положение между *планирането* и регулирането.

КОРАН (тур. от араб.: «четиво», «учение») — основна «свещена» книга на мюсюлманите (вж *ислям*), сборник от религиознодогматични, митологични и правови текстове, съставен през VII в. К. проповядва религиозна нетърпимост и фанатизъм, поради което е използван от управляващата феодална класа в мюсюлманските страни за водене на жестоки завоевателни войни и за потискане на народните маси.

КОРЕЙСКА ЦЕНТРАЛНА ТЕЛЕГРАФНА АГЕНЦИЯ — информационна агенция на КНДР. Основана през 1946. Седалище в Пхенян. Разпространява вътрешна и международна информация в страната и в чужбина.

КОРЕЙСКИ ВЪПРОС — възникнал след Втората световна война в резултат на империалистическата политика на САЩ, насочена срещу създаването на единна демократична корейска държава и срещу мира в Далечния изток.

Съгласно решенията на Ялтенската конференция (февруари 1945) в Корея временно са установени две военни администрации: съветска (на север от 38-и паралел) и американска (на юг от 38-и паралел). Учредена е смесена съветско-американска комисия, която да съдействува за образуване на временно корейско демократично правителство и да разработи мерки за развитието на демократично самоуправление и за възстановяване на държавната независимост на Корея. През 1946 САЩ прекъсват работата на комисията. Развитието на Южна и Северна Корея тръгва в различни направления. През май 1948 американските империалисти организират в Южна Корея сепаративни избори и създават т. нар. Корейска република. Под ръководството на Корей-

ската трудова партия са проведени общи избори в Северна и Южна Корея, в резултат на които на 9 септември 1948 е провъзгласена Корейската народнодемократична република (КНДР). Образуваното общонационално правителство си поставя за цел бързото обединяване на страната. В края на 1948 частите на Съветската армия са напълно евакуирани от Северна Корея. За да предотвратят обединението на страната, американските империалисти предизвикват заедно с южнокорейското марионетно правителство агресивна война срещу КНДР (юни 1950). Благодарение на героичната борба на народа на Северна Корея и на помощта, която му оказват СССР и другите социалистически страни, агресията е ликвидирана. След подписването на примирието (юли 1953) в Южна Корея остават американски войски и страната фактически е превърната в американска колония. Правителството на КНДР многократно прави предложения за мирно обединяване на страната.

К. в. е многократно поставян в ООН и Съвета за сигурност, но САЩ по всякакъв начин спъват неговото разрешаване. СССР и другите социалистически страни неизменно поддържат предложенията на КНДР и отстояват в ООН позицията, че решаването на К. в. е вътрешна работа на самия корейски народ и че обединението на Корея е възможно само на основата на изтеглянето на всички чуждестранни войски от Южна Корея. През 1977 в Брюксел и през 1978 в Токио се провеждат международни конференции, които обсъждат въпроса за обединяването на Корея. Токийската конференция, на която са представени 45 държави, заседава без представители на КНДР, на чиито делегати японското правителство отказва да даде входни визи.

КОРЕСПОНДЕ́НТ (от лат. corespondeo — «отговарям», «уведомявам») — 1) автор на писмо, лице, което се намира в преписка с някого. 2) Литературен сътрудник (щатен или нещатен), който праща дописки с информация или други материали до вестник, списание, радио, телевизия. Органите на печата, радиото, телевизията, а също и информационните агенции разполагат с голяма кореспондентска мрежа от работнически, селски, военни, собствени, постоянни, специални и други к. 3) Член-кореспондент — звание на член на академия на науките, но по-ниско от академик.

КОРЕСПОНДЕ́НЦИЯ — 1) размяна на писма, самите писма (пощенска к.); преписка между лица и учреждения. 2) Материал, статия, дописка, информационно съобщение, изпратени в редакцията на периодично издание (вестник, списание), радио, телевизия, със съобщение за станали събития, дописка.

КОРИГИ́РАНЕ — 1) поправяне на допуснатите грешки в текст, набран за печатане. 2) Внасяне на поправки, на промени (напр. к. на цените, к. на план).

КОРИФЕ́Й (гръц. koryphaíos — «вожд», «предводител») — *прен.* изтъкнат деец, който заема видно място в някакъв отрасъл на науката, техниката, литературата, изкуството и др.

КО́РНЕР (к о р н ъ р) — краткотрайно споразумение между еднородни предприятия подобно на *картела*, което има за цел завладяване на пазара на някаква стока (зърнени храни, метали и други суровини) чрез нейното изкупуване с цел последваща спекулативна продажба; *ринг*. К. е една от най-простите форми на монополистични обединения, при коя-

то включените предприятия не загубват своята самостоятелност. К. се създават и на фондовите борси.

КОРО́НА — 1) метална украса за глава със скъпоценни камъни, символ на монархическа или духовна власт. 2) *прен.* Монархическа власт; монархия.

КОРО́НЕН — 1) свойствен на монархическата власт (държавен, правителствен). Коронен съвет — свикване на министерския съвет с участието на монарха и видни политически лица, които не са членове на министерския съвет. 2) Главен, основен (напр.: к. номер в програмата, к. роля — главната и най-добре изнасяната роля измежду всичките роли на един артист, к. въпрос).

КОРПОРАТИ́ВЕН — свойствен за корпорация, съсловен (напр.: к. дух). Корпоративна държава — фашистка държава, която е оръдие на неограничена терористична диктатура на капиталистическите монополи; форма на фашистка диктатура. В к. държава населението се дели на отделни корпорации (групи, обединения) начело с чиновници, назначени от държавата; класовите съюзи на трудещите се не са разрешени; парламентарната система е заменена с «представителство на корпорациите».

КОРПОРА́ЦИЯ (лат. corporatio — «обединение») — 1) съюз, дружество, съвкупност от лица, обединени от еднакви съсловни, професионални или делови интереси (напр.: индустриална к.). К. обикновено има обособен, затворен, кастов характер. Във фашистките държави к. е «надкласова» организация на отделна група от населението и се намира под контрола на държавните органи. 2) Характерно за САЩ общо название за *акционерно дружество.* Съвременната монополистична к. е главно средство за обогатяване и властвуване на финансовата *олигархия.* В САЩ 1,6% акционери владеят около 80 % от акционерния капитал.

КО́РПУС (лат. corpus — «тяло», «единно цяло») — 1) висше тактическо или оперативно-тактическо съединение (обединение) във въоръжените сили на много държави. Обикновено е съставен от няколко дивизии от различни родове войски (напр.: армейски к., стрелкови к., танков к., въздушнодесантен к.); армейско обединение със специално предназначение (напр.: окупационен к.). 2) *прен.* Съвкупност от лица със специална обща задача, които работят в определена област, ведомство или система от учреждения (напр.: дипломатически к. — всички чужди представители в една страна, *дипломатическо тяло; «корпус на мира»*).

«КО́РПУС НА МИРА́» — държавна организация на САЩ за идеологическо, политическо и икономическо проникване на американския империализъм в развиващите се страни от Азия, Африка и Латинска Америка. Създаден на 1 март 1961 по инициатива на тогавашния президент Джон Кенеди (1917—1963). През 1966 се състои от 15 500 души, през 1970 наброява 10 200 души, през 1977 — 6000 души.

«К. м.» се комплектува от доброволци на възраст от 25 до 28 години с висше образование, знаещи чужди езици, с препоръка за «благонадеждност». При подбора на доброволците участват *Централното разузнавателно управление (ЦРУ), Федералното бюро за разследване (ФБР)* и други ведомства. Приетите в корпуса преминават специална тримесечна подготовка в университети, колежи и лагери; в развиващи-

те се страни биват изпращани за по две години.

Под демагогския предлог, че членовете на «к. м.» оказват безкористна помощ за развитието на културата, образованието и селското стопанство на чуждата страна, империалистите от САЩ преследват свои неоколониалистични цели. «Доброволците» от «к. м.» проникват в над 60 страни на света като учители, спортни инструктори, агрономи, лекари и хора с други мирни професии. Те установяват тесен контакт с местното население, събират информация за настроенията му, за природните богатства, за политическия живот, водят интензивна империалистическа и антикомунистическа пропаганда, рекламират така наречения «американски начин на живот», насаждат буржоазната идеология, подготвят проамерикански настроени кадри. «Доброволците» от «к. м.» изпълняват и специални задачи на ЦРУ. В началото на 70-те години «к. м.» бива изобличен като неоколониалистка организация.

Със засилване на демократичното движение в развиващите се страни народните маси все по-често се противопоставят на дейността на «к. м.». В някои държави правителствата официално обявяват за нежелателно по-нататъшното оставане на «доброволците» и ограничават или забраняват дейността им.

През 1972 «к. м.» бива реорганизиран, а през 1977 е придаден като филиал на федералното ведомство «Действие», което обединява всички «доброволчески организации».

Организации, подобни на американския «к. м.», са създадени в много капиталистически страни (напр. във Великобритания — «Английска служба на международните доброволци», във ФРГ — «Немска служба за развитие», във Франция — «Доброволци на прогреса», в Япония — «Доброволци за сътрудничество с чужбина», в Холандия, Канада, Швеция, Норвегия, Дания, Австрия, Австралия).

КОРСА́Р (от итал. corsaro — «пират») — морски разбойник. К. нападат за грабеж търговските кораби в открито море или в крайбрежните води, а също и градовете по брега (напр. морските разбойници от Северна Африка, действували през XIV в. в Средиземно море). Ограбват не само материални ценности, но отвличат и хора, които продават в робство. В такъв смисъл к. е синоним на пират. 2) Моряк, капитан на частен въоръжен кораб, който по време на война с разрешение на своето правителство ограбва и унищожава търговските кораби на противника, а също и корабите на неутралните страни, които превозват стока за неприятелската държава (напр. във Франция през XVI в.). По-късно корабът на корсарите се нарича к. (у англичаните — приватир, у холандците — капер). Вж и *пиратство.*

КОРТЕ́Ж — 1) група от хора, придружаващи едно лице, за да му окажат почит. 2) Тържествено шествие.

КОРТЕ́СИ — парламентът в Испания.

КОРУ́ПЦИЯ (лат. corrupcio — «подкуп», «упадък») — подкупничество, продажност, поквара, разпространени сред буржоазните политически дейци, висши чиновници и други длъжностни лица в държавния апарат на капиталистическите държави, в апарата на буржоазните обществени организации и пр. Особено широко е разпространена в САЩ, Япония и други капиталистически държави.

КОСМИ́ЧЕСКО ПРА́ВО — нов, развиващ се раздел от международното право, чиито норми регулират отношенията между държавите и международните организации във връзка

с проникването в Космоса и с неговото използване за мирни цели. К. п. установява международноправен режим на *космическото пространство,* което е над *въздушната територия,* намираща се под суверенитета на държавите. Основните източници на к. п. са: Договорът за принципите на дейност на държавите по изследване и използване на космическото пространство, включително Луната и другите небесни тела (1967), Споразумението за спасяване на космонавтите и за връщане на обектите, пуснати в космическото пространство (1968), някои норми от Московския договор за забрана на опитите с ядрено оръжие в атмосферата, космическото пространство и под водата (1963), Споразумението между СССР и САЩ за сътрудничество при изследване и използване на космическото пространство за мирни цели (1972), Конвенция за международна отговорност за вреди, причинени от космически обекти (1972), Конвенция за регистриране на обектите, изстрелвани в космическото пространство (1974), редица резолюции на Общото събрание на ООН и други. Основните принципи на к. п. са: свобода в изследването и използването на космическото пространство и небесните тела, забрана за национално присвояване на космическото пространство и небесните тела, действията по изследването и използването на Космоса да бъдат съобразени с международното право и други.

КОСМИЧЕСКО ПРОСТРАНСТВО — пространство, което е над *въздушната територия* на държавите (зад границите на земната атмосфера). Практическото използване на к. п. налага създаването на международноправен режим за регламентиране дейността на държавите в тази област. Регулира се от нормите на международното *космическо право.* Още в началото на космическите изследвания САЩ се ориентират към реализиране на различни военни планове за милитаризиране на Космоса. През последните години те работят интензивно върху цяла серия от космически оръжия. Тяхното създаване ще измени съществено стратегическото равновесие и ще увеличи опасността от ядрена война. На 4 юли 1982 президентът на САЩ Рейгън оповестява своя директива за националната политика в областта на космическите полети, която е насочена към надпревара във въоръжаването и постигане на военно превъзходство в Космоса. В друга своя реч от 23 март 1983 той очертава нов етап във въоръжаването и стремежа на САЩ да пренесат военната конфронтация в к. п.

В края на 50-те години СССР като първооткривател на Космоса предлага той да бъде използван само за мирни цели. Съветското правителство предлага да се включи в дневния ред на XIII сесия на Общото събрание на ООН (1958) въпросът за забрана на използването на к. п. за военни цели и за мирно международно сътрудничество. Съветският съюз излиза с редица мирни инициативи в тази област и с неговото активно участие са сключени редица международни договори и споразумения. В последно време СССР предлага да се забрани извеждането в Космоса на каквито и да било оръжия (1981), да се сключи Договор за забрана да се използва сила в к. п. и от Космоса към Земята (1983). През август 1983 СССР едностранно обявява мораториум за извеждане в Космоса на противоспътниково оръжие дотогава, докато другите държави (в т. ч. и САЩ) постъпват по същия начин. В Декларация от 29 юни 1984 Съветският съюз предлага на САЩ да започнат през септември същата година на нивото на специално назначени делегации съветско-

американски преговори. На тях трябва да се реши въпросът за забраняването и унищожаването на противоспътниковите и противоракетните системи с космическо базиране и на всякакви средства с наземно, въздушно и морско базиране, предназначени за поразяване на обекти в Космоса. САЩ заемат негативна позиция. Те поставят предварителни условия, като свързват преговорите и с обсъждане на въпроси от областта на стратегическите и европейските ядрени оръжия. За да се внесе яснота по този въпрос, в края на юли 1984 Съветският съюз официално предлага да бъде обнародвано общо съветско-американско съобщение, в което да се казва, че СССР и САЩ са съгласни да започнат преговори с цел да се изработи и сключи споразумение против милитаризацията на Космоса, включително за пълен взаимен отказ от противоспътникови системи. От започването на преговорите да бъде установен взаимен мораториум върху изпробването и разполагането на космически оръжия. В американския отговор се говори за някаква среща, на която да бъдат обсъдени и определени подходите към преговорите, но преговори неизвестно за какво. САЩ правят всичко възможно да не се придвижва въпросът за забрана на космическите оръжия.

Подходът на СССР намира разбиране и подкрепа от много политически дейци, учени, обществени организации в целия свят. «Колкото до Съветския съюз, той последователно настоява Космосът да остане мирен. Бих искал да подчертая още веднъж: необходимо е да се споразумеем незабавно по този въпрос, докато космическото оръжие не е разположено и докато не е даден рязък тласък на надпреварата в космическото въоръжаване, чиито последици не могат да бъдат предсказани. Утре може да е късно» (К. У. Черненко. Из отговорите на въпроси на американския журналист Дж. Кингсбъри-Смит, 11 юни 1984). «За какво предлага Съветският съюз да се водят преговори? За това, да бъде изключена възможността надпреварата във въоръжаването да се разпростре и в Космоса, за пълен отказ от нападателни космически средства, включително противоспътниково оръжие. Казано иначе, за да няма на Земята военна заплаха от Космоса, а за Космоса — от Земята и от самия Космос. Като първа стъпка ние предлагаме едновременно с началото на преговорите да установим взаимен мораториум върху опитите и разработването на нападателни космически системи.» (Отговори на другаря Константин Черненко на въпроси на вестник «Правда» от 1 септември 1984.) На XXXIX сесия на Общото събрание на ООН (1984) Съветският съюз предлага проекторезолюция «За използване на космическото пространство изключително за мирни цели, за благото на човечеството», която създава възможност за мирно овладяване и използване на Космоса и за предотвратяване на милитаризирането му.

КОСМОНАВТИКА (астронавтика) — полетите в космическото пространство; съвкупност от отрасли на много науки, имащи отношение към овладяването на *космическото пространство* и извънземни обекти с различни видове космически летателни апарати (ракети, изкуствени спътници, сонди, станции и др.), управлявани от Земята или пилотирани. К. изучава: теорията на космическите полети — определяне траекториите на полета, начин за техните корекции и др.; научно-технически проблеми — създаване на космически ракети, двигатели, поддържане на връзка и др.; медико-биологически проблеми и др. Идеите на к. са възникнали в дълбока древ-

ност, но обект на научни изследвания стават в края на XIX и началото на XX в. в трудовете на руския и съветски учен и изобретател, основоположник на теорията за междупланетни полети К. Е. Циолковски (1857—1935). Забележителен принос в развитие на к. внася съветският академик С. П. Корольов (1906—1966). Под неговото непосредствено ръководство е създаден ракетно-космически комплекс, довел до големите успехи на съветската к. Начало на космическата ера се слага с първия съветски изкуствен спътник на Земята на 4 октомври 1957. По-късно в СССР, след това и в САЩ се създават междупланетни автоматични станции, осъществява се полет на човек в Космоса (Ю. А. Гагарин извърши първия космически полет около Земята на 12 април 1961), пускат се ракети към Луната и други планети, достига се повърхността им от съветските междупланетни автоматични станции — «Луна—9» на 3 февруари 1966 извършва първото меко кацане на Луната, «Венера—3» на 1 март 1966 първа достигна повърхността на друга планета — Венера, спускаемият апарат «Марс—3» на 2 декември 1971 меко каца върху повърхността на планетата Марс. На 21 юли 1969 американските космонавти Н. Армстронг и Е. Олдрин стъпват на Луната, а на 17 октомври 1970 съветската междупланетна станция «Луна 17» отнася на Луната автоматичен самоходен апарат «Луноход—1» за извършване на комплексни изследвания.

Някои държави — Англия, Франция, Япония, Китай, Индия, имат свои космически програми. СССР и другите социалистически страни създават програмата «Интеркосмос». В началото на 1970 са създадени големите орбитални станции «Салют» (СССР), «Скайлаб» (САЩ). На 23 април 1971 полет на космическия кораб «Съюз—10» с космонавти на борда извършва скачване (стиковка) със «Салют». Съвместен космически полет (15 юли 1975) на съветски и американски космонавти чрез скачване на «Съюз—19» с «Аполо». Човечеството свикна със съобщения за стартове и скачвания, с космически репортажи и интервюта. Продължават големите успехи на съветската к. — нови рекорди и нови етапи в мирното овладяване на космическото пространство: пилотирани научноизследователски комплекси от една орбитална станция и два космически кораба; автоматични товарни транспортни кораби «Прогрес»; пилотирани кораби с международен екипаж (космонавти на СССР с космонавти от ЧССР, ПНР, ГДР, НРБ, УНР, Виетнам, Куба, МНР, СРР, Франция и Индия); 237 денонощия пилотиран полет, голям брой научни и технически опити (космически ретранслатор «Мълния», космическа система «Метеор» и др.). СССР продължава настъплението си в Космоса в името на мирното бъдеще на човечеството. Съгласно с класификацията на ООН НРБ стана осемнадесетата космическа държава. Нашата страна е една от основоположниците на програмата «Интеркосмос». Първата българска апаратура за космически изследвания се извежда в околоземното пространство на 1 декември 1972 на борда на спътника «Интеркосмос—8». Български космически уреди летят на спътници от серията «Интеркосмос», на тежките съветски геофизични ракети «Вертикал», на индийски ракети «Центавър—II», на метеорологични ракети М—100. На 10 април 1979 е изведен в орбита съветският космически кораб «Съюз—33» с първия български космонавт Г. Иванов и командир Н. Рукавишников. Летят и спътниците «Метеор-Природа» и «Интеркосмос — България 1300». Много български институти и учени работят в областта на к. Овладява-

нето на космическото пространство добива все по-голямо практическо значение — множество проблеми на к. намират земно приложение. Близки нейни перспективи: полети на хора в пределите на Слънчевата система, далечни междузвездни полети.

КОСМОПОЛЙТ — привърженик на *космополитизма;* човек, който смята себе си за «гражданин на света», лишен от чувството за *патриотизъм* и национална гордост, чужд на своя народ.

КОСМОПОЛИТЙЗЪМ — реакционна буржоазна идеология, която проповядва безразлично отношение към родината, към своя народ и традициите на националната култура в името на установяване на «световна държава», «световно гражданство» и отказ от борба за национален суверенитет. Буржоазният к. е противоположен и враждебен на пролетарския и социалистическия *интернационализъм.*

КОТЙРАНЕ (котировка) — 1) установяване на курса (борсовата цена) на *ценни книжа* от управлението на фондова *борса.* 2) Установяване на курса на *валута,* т. е. съотношението между валутата на дадена страна и друга валута. В НРБ к. на чуждестранните валути се извършва от Българската народна банка (БНБ).

КОХÒРТА — 1) в древния Рим: пехотно отделение, съставящо една десета от *легиона.* 2) *прен.* Здраво сплотена група хора.

КПСС — вж *Комунистическа партия на Съветския съюз.*

КРАЛ — титла на владетел на държава с монархическо управление, на владетел на кралство (по името на Карл Велики — Carolus). 2) *прен.* Едър капиталист, монополист в някоя област на производството (напр.: к. на петрола, к. на стомана-та и др.)

КРÀЛСТВО — феодална или капиталистическа държава, управлявана от крал. Повечето от съвременните к. (Белгия, Великобритания, Дания, Холандия, Норвегия, Швеция и др.) са конституционни *монархии.*

КРАХ (от нем. crachen — «чупя», «сгромолясвам се») — пропадане, пълен неуспех, провал, *банкрут.* Борсов крах — особено рязко и бързо спадане на курсовете на *ценните книжа* на фондовите *борси.*

КРЕАТЎРА (лат. creatura — «създание») — покровителствувано лице, протеже на влиятелна личност или на определени политически или обществени влиятелни кръгове, което заема отговорно място не по заслуги и е послушен изпълнител на волята на своите господари и покровители (напр.: министър — к. на банкерите).

КРЁДИТ (от лат. creditum — «заем») — 1) предоставяне на пари, стоки, услуги (напр.: техническа помощ) за временно ползване (краткосрочен, средносрочен, дългосрочен к.) обикновено срещу заплащане на *лихва; заем.* Същността, формата, функциите и ролята на к. се определят от икономическия строй на обществото. При капитализма к. е форма на движение на заемния капитал и отразява отношенията на експлоатация на класата на капиталистите над наемните работници. Международният к. е средство в конкурентната борба между капиталистите от различните страни. Използва се от империалистическите държави като средство за икономическо заробване и политическо подчиняване на народите в развиващите се страни.

При социализма к. е система от парични отношения, чрез които държавата мобилизира временно свободните парични средства в стопанството, средствата на бюджета и на населението и планомерно ги използва за разширеното възпроизводство. Характерни принципи на социалистическия кредит са: плановост, срочност, възвръщаемост и обезпеченост със стоково-материални ценности. Международният социалистически кредит се развива особено бързо през последните години със засилването на икономическата интеграция между социалистическите страни. Вж *Международна банка за икономическо сътрудничество (МБИС)* и *Международна инвестиционна банка (МИБ)*. 2) Наименование на дясната страна на счетоводните сметки при двойното счетоводство. 3) Парични суми, гласувани по бюджет за определени цели. 4) *Прен.* Доверие, уважение; добро име (напр.: «ползвам се с к.» пред някого — ползвам се с доверие).

КРЀДО (лат. credo — «вярвам») — 1) символ на вярата в католическата църква; верую. 2) *прен.* Възгледи, убеждения, принципи; основа на определен мироглед (напр.: политическо к., философско к.).

КРЀМЪЛ — централна укрепена част в старите руски градове, оградена от стени с кули; Московски Кремъл — един от най-красивите архитектурни ансамбли в света. Там са седалищата на Върховния съвет и правителството на СССР, провеждат се сесиите на Върховния съвет на СССР, конгресите на КПСС и др.

КРЕО̀Л (от испански criollo — «местен», «роден от») — 1) потомък на първите европейски заселници от испански и френски произход в някои страни на Латинска Америка (главно в Мексико) и в южните части на САЩ (главно в Луизиана). 2) Потомък на смесени бракове на испанци или португалци с негри в Америка.

КРЀПОСТНИЧЕСТВО — в Русия до 1861: обществено устройство, основано на крепостнически отношения, при което селяните са робски прикрепени към земята на дворянина-*помешчик,* а помешчикът има право да се разпорежда с личността, труда и имуществото на принадлежащите му селяни; крепостно право.

КРЀПОСТНО ПРА̀ВО — господстващо при *феодализма* право на феодала-земевладелец произволно да се разпорежда с личността, труда и имуществото на селяните, прикрепени към неговата земя. Юридически к. п. е отменено в резултат на буржоазните революции през XVIII—XIX в., но в някои колонии и зависими страни крепостната зависимост е запазена и до днес. Нейното премахване е едно от исканията на трудещи се, борещи се за освобождаване от гнета и експлоатацията.

КРЍЗА (от гръц. crísis — «решение», «повратна точка») — в общественото развитие: остра промяна, прелом, решителен момент в изострянето на противоречията в развитието на обществото, когато се сблъскват противостоящи си, борещи се антагонистични сили. Политическа криза — изострено политическо положение, което води до падане на правителство. Вж и *икономическа криза.*

КРИМИНАЛЍСТИКА (от лат. criminalis — «престъпен») — юридическа дисциплина, която изучава методиката и средствата за откриване на престъпленията, за изследване на веществените доказателства, следите на престъплението, провеждането на експертизи, разпити на заподоз-

рени, на свидетели и пр. съобразно с нормите на наказателното право.

КРИМИНОЛО́ГИЯ — наука за престъпленията като социално явление, дял от наказателното право.

КРИ́МСКА КОНФЕРЕ́НЦИЯ 1945 — вж *Ялтенска конференция 1945.*

КРИТЕ́РИЙ (гръц. critérion — «съдилище», «средство за решаване») — признак, въз основа на който се дава преценка, определение, класификация на предмет, явление, факт; мерило (напр.: научен к., правилен к.). Критерий за истината — средство за определяне на правилността на представа, знание, твърдение, хипотеза, теоретична постановка. К. за истината е обществено-историческата практика, практическата производствена дейност на хората, която преобразява природата, революционната дейност на масите.

КРИ́ТИКА (гръц. kritikê — «оценка») — 1) обсъждане, разглеждане, изследване, проверка на нещо, за да се прецени, (напр.: строга к., подлагам на к., не издържа к. — няма никакви положителни качества, под всякаква к. — не отговаря дори на най-ниските изисквания). 2) Научна проверка на истина, достоверност, правилност (напр. :историческа к.). Научна критика — активно изразено отношение на конкретно лице или на представителите на дадена теория, на определена система от възгледи спрямо други теории, възгледи и други подобни; критическо разглеждане и преценка на научни теории и възгледи. 3) Анализ, тълкуване на конкретни явления в изкуството, преценка на достойнствата и слабостите на художествена творба, на творчеството на отделни писатели, художници, композитори или направления в изкуството — литература, музика и т. н. (напр.: художествена к., музикална к.). Литературна критика — литературен жанр (рецензия, статия, обзор, есе и др.), който разглежда литературни произведения (предимно на съвременни писатели) и жизнените явления, отразени в творбите, анализира цялостната книжовна продукция, набелязва насоките на текущото литературно развитие. 4) Посочване на слабости, грешки, недостатъци, отрицателни страни в обществения живот, в различни области на икономиката и културното строителство, в дейността на организации, колективи и отделни лица, като им съдейства да превъзмогнат противоречията и трудностите и да внедрят нови, прогресивни методи за работа (напр.: к. на административната дейност); неблагоприятна оценка, порицание, нападка.

КРИ́ТИКА И САМОКРИ́ТИКА — метод за разрешаване на противоречията в общественото развитие; един от основните методи за разкриване и преодоляване на грешките и недостатъците в дейността на марксистките партии и други организации на трудещите се, обективна закономерност в развитието на партията, норма за вътрешнопартиен живот и ръководство, средство за правилно възпитание на партийните членове, на трудещите се маси. Методологическа основа на к. и с. е марксистко-ленинската теория на познанието, материалистическата диалектика. След победата на социалистическата революция к. и с. стават важна движеща сила в развитието на обществото, особена форма за откриване и разрешаване на неантагонистичните противоречия при социализма. Творческата роля на к. и с. е изразена ярко в социалистическото съревнование на трудещите се. К. и с. разгръщат инициативата на народа за изграждане на материално-тех-

ническата база на развитото социалистическо общество. К. и с. са средство за привличане на широките народни маси към управлението на обществото, средство за борба против всичко консервативно, назадничаво, спиращо прогресивното развитие на обществото.

¶ Основни черти на к. и с.: партийност, принципност, гласност, открито признаване на допуснатите грешки и недостатъци, правдивост, обективност и прецизност на оценките и изводите, непримиримост към изопачаването на действителните факти, аргументираност и достоверност; навременност; критиката трябва да бъде другарска и доброжелателна по форма и по съдържание, конкретна и делова.

Уставът на Българската комунистическа партия задължава партийните членове да съдействуват за развитието на к. и с., да бъдат непримирими към всякакви прояви, които спъват критиката, да съобщават в ръководните партийни органи, включително и в Централния комитет, за слабости и грешки без оглед на лицата, които ги допускат, да критикуват на партийни събрания, конференции, конгреси и заседания на партийните комитети слабостите и грешките на всеки комунист, независимо дали е обикновен член или ръководител.

КРИТИЧЕН — 1) съдържащ, изразяващ критика към действителността, свойствен за критик; способен да критикува, да преценява, проникнат от критицизъм (напр.: к. анализ, к. бележки, к. отношение, к. издание — научно издание с бележки и пояснения). 2) Извънредно труден, много мъчен, опасен, съдбоносен; решителен, преломен, кризисен (напр.: к. момент, к. положение).

КРИТИЧНОСТ — характерна черта на ленинския стил в работата и ръководната дейност на партийните органи и организации: способност на партийните органи, организации и членове да откриват отклоненията от нормите в партийната дейност и в поведението на комунистите, да анализират причините за грешките и недостатъците, да предприемат конкретни действия за преодоляването им, за отстраняването им. Като средство за контрол от долу к. съдействува за спазването на ленинските принципи и норми на партиен живот, за по-доброто осъществяване на възпитателната и организаторската работа на партийните организации.

КРЪГЛА МАСА (среща около кръглата маса) — публична обмяна на мнения по определен проблем на равни начала, с равни права на участниците, обсъждане и решаване на важни политически или други въпроси на съвещание, конференция, беседа, среща между равноправни страни. В дипломатическия церемониал за международни съвещания обикновено се използва голяма маса с кръгла форма, около която се настаняват участниците, за да се подчертае равенството (равноправието) на всеки представител, на всяка делегация. Практиката за използване на к. м. произлиза от рицарски роман през ранното средновековие за крал Артур и рицарите от кръглата маса: вълшебникът Мерлин внушава на Утер (бащата на Артур), вожд на бритите, да създаде рицарски орден на кръглата маса, а рицарите от ордена по време на пир при краля да сядат около кръгла маса, за да не спорят чие място е хубаво или лошо и всички рицари да се чувствуват равни.

КУ-КЛУКС-КЛАН — «тайна» расистка терористична организация в САЩ. Образувана през 1865 в

южните щати от плантатори-робовладелци. Извършва погроми, побоища и убийства на негри, а също и на бели, които защищават негрите. Финансирана е от монополите. К.-к.-к. е широко използвана от реакционните кръгове за борба против всички прогресивни организации в САЩ. В последните години дейността на К.-к.-к. се активизира. В няколко щата са създадени военизирани единици на организацията, които се обучават в специални лагери.

«КУБРАТ» — фашистка организация в България, създадена в началото на 1923 от реакционно настроени запасни офицери. Преди Деветоюнския военнофашистки преврат 1923 се влива в *Народния сговор*. През 1925 е възстановена. Участвува в масовите избивания на прогресивни дейци след атентата в черквата «Света Неделя» (април 1925). През 1931 се слива с фашистката организация *«Родна защита»*.

КУЙСЛИНГИ — изменници, предатели на родината, които сътрудничат с национален враг. Названието произлиза от фамилното име на водача на норвежките фашисти В. Куислинг, активно съдействувал за окупацията на Норвегия (1940) от хитлеристка Германия през Втората световна война 1939—1945 и възглавил марионетното правителство.

КУЛАЧЕСТВО — название на селската *буржоазия* в Русия. Кулаците владеят големи площи земя (собствена или под аренда), значителна част от селскостопанските машини, работния и продуктивния добитък, имат търговско-промишлени заведения, занимават се с лихварство. Доходите им са резултат от безпощадна експлоатация на бедните селяни, които се превръщат по същество в наемни работници. Преобладаването на семейния труд над наемния отличава к. от едрите селскостопански капиталисти, в чието стопанство преобладава наемният труд. В условията на острата класова борба при капитализма к. е една от опорите на реакцията и контрареволюцията. В процеса на социалистическата революция к. се ликвидира като класа на основата на кооперирането на селското стопанство.

КУЛМИНАЦИЯ (от лат. culmen — «връх») — 1) преминаване на небесно тяло през меридиана на дадено място. 2) *прен.* Момент или период на най-голям подем, развитие, напрежение на действие или събитие.

КУЛОАРИ (фр. couloir — «коридор») — 1) странични помещения, широко място, широки коридори около зала в обществена сграда (парламент, правителствено учреждение, театър и др.), предназначени за неофициални срещи за размяна на мнения между депутатите, за отдих на публиката и пр. през почивките (антрактите). 2) *прен.* Осведомени политически кръгове, тясно свързани с парламентарните дейци, близки до парламента или до други представителни учреждения. Монополистичният капитал широко използва своите връзки с парламентарните к. за задкулисни сделки и политически машинации, за оказване на натиск над депутатите, за прокарване на нужните им законопроекти, за получаване на информация и др. Вж и *лоби*.

КУЛТ (от лат. cultus — «почит») — 1) религиозно служене на божество, на предмети, изображения, които религията счита за свещени; съвкупност от религиозни обреди, установени от църковните канони. 2) Възвеличаване на дадена личност, като ѝ се приписват изключителни качества и ѝ се определя ръководна роля в общественото развитие.

Култът към личността е несъвместим с принципите на марксизма-ленинизма, на истинския демократизъм, колективизъм и комунистически морал; той е чужд на марксистко-ленинското учение за ролята на народните маси и личността в историята.

КУЛТУРА (от лат. cultura — «обработване») — съвкупност от всички видове преобразователна дейност на човека и обществото и резултатите от нея в областта на науката, техниката, изкуството, в организирането на обществения живот и държавата, в народното образование, здравеопазване, бит и т. н.; сбор от материални и духовни ценности, създавани от човечеството в процеса на обществено-историческата практика. В основата на к. е материалното производство. Материалната култура обхваща материалните блага и ценности на обществото на всеки исторически етап от неговото развитие, средствата за тяхното производство (техника, жилища, селища, пътища, транспорт, писменост, радио, телевизия и др.) и зависи от развитието на производителните сили. Духовната култура е съвкупност от всички знания, от всички форми на мислене, от цялостния мироглед (философия, наука, просвета, право, етика, морал и т. н.), а също и от естетическата (изобразителната) дейност (изкуството, литературата).

В класовото антагонистично общество к. има класов характер и господствуваща е к. на господствуващата класа (робовладелци, феодали, буржоазия). При по-нататъшното развитие на обществото винаги се използва всичко ценно от културните постижения на миналото.

В капиталистическото общество в рамките на всяка национална к. съществуват две духовни к. — буржоазна и пролетарска. Буржоазната култура отразява и защищава интересите на експлоататорските маси и внушава на трудовите маси вяра във вечността на капиталистическия строй. В епохата на империализма буржоазната к. се характеризира с песимизъм, с пренебрежително отношение към народните маси, с омраза към революционните слоеве на обществото.

Социалистическата култура е нова, по-висока форма на култура, възникнала в резултат на социалистическата революция (чиято съставна част е културната революция), създавана в процеса на социалистическото и комунистическо преобразяване на обществото, усвоила и преработила критически всичко хубаво и прогресивно от духовното наследство на предишните обществено-икономически формации и всички ценности на световната култура чрез преодоляване на реакционната идеология на експлоататорските класи, на отживелиците и предразсъдъците от миналото.

Социалистическата к. се отличава с комунистическа идейност и партийност, научен, марксистко-ленински мироглед, народностност, социалистически хуманизъм, колективизъм, социалистически патриотизъм и интернационализъм; тя е общонародна — културните ценности в социалистическото общество стават достояние на широките народни маси, с плодовете на културното развитие разполагат всички членове на обществото. Тя обхваща всички народи и националности, развива се в национална форма (език, национални традиции, обичаи и др.) със социалистическо, интернационално съдържание, защото социализмът дава възможност за взаимно обогатяване и проникване на националните култури, за обмяна на духовните ценности между нациите.

КУЛТЎРНА РЕВОЛЮЦИЯ — коренен поврат в духовното развитие на народа след социалистическата революция, изграждане на материални условия за културен подем на трудещите се чрез създаване, разпределяне и използване на духовни блага в условията на социалистическото и комунистическото преобразяване на обществото. К. р. е съставна част на социалистическата революция, необходимо условие за развитието на производителните сили, сложен и продължителен процес за овладяване на марксизма-ленинизма, за формиране на социалистическо съзнание, за усвояване на културните постижения и ценности от широките народни маси и за създаване на нов, по-висш тип култура — социалистическата култура. К. р. се осъществява чрез преустройство на народната просвета, ликвидиране на неграмотността, приобщаване на народните маси към постиженията на културата, създаване на многобройна висококвалифицирана социалистическа интелигенция, разцвет на изкуството, свързване на науката с марксистко-ленинската методология и с практиката на изграждане на социализма, в непримирима борба с буржоазната идеология и разлагащата се култура на империализма. В периода на социалистическото и комунистическото строителство най-важни задачи на к. р. са окончателно да се формира комунистическият мироглед у всички членове на обществото, напълно да се преодолеят отживелиците от миналото в тяхното съзнание и поведение, значително да се повиши общообразователното и културното равнище на народните маси, да се постигне многостранно развитие на човешката личност. Завършването на прехода от културната изостаналост на масите към богатата и всестранно развита култура на комунизма предполага да се превъзмогнат съществуващите различия между умствения и физическия труд, да се издигне равнището на културата в село до културното равнище на града. К. р. може да се осъществява успешно само чрез планомерни и продължителни усилия на цялото общество под ръководството на главната обществена сила — комунистическата партия.

В страните от социалистическата общност процесът на създаване на нова, народна, социалистическа култура и усвояването ѝ от масите протича в условията на изграждане на развито социалистическо общество, когато прогресът в областта на културата е тясно свързан с развитието на научно-техническата революция.

К. р. е несъвместима с «левичарските» залитания да се прескочат отделни етапи от постепенния подем на културното равнище на народа.

КУЛТЎРНО РАВНЍЩЕ — съвкупност от създадени на определен етап и използвани от членовете на обществото духовни ценности (наука, просвета, изкуство, морал и т. н.) и материални блага (технически културни средства, предмети за културно-битово обслужване, благоустройство, отдих и развлечения и др.).

К. р. зависи от развитието на производителните сили на обществото.

КУПО̀Н (от фр. couper — «режа») — 1) талон от *акция* или лихвоносна *облигация* (напр.: облигация от държавен заем), срещу който в определено време се получават ***дивиденти*** или *лихви*. В капиталистическите страни има прослойка от хора (вж *рентиери*), които живеят от «рязане на купони», т. е. имат постоянни доходи от *ценните книжа,* които притежават. 2) Отрязък от продоволствена карта за получаване на продукти и други стоки, когато е установено ограничаване в потреблението им (напр.: по време на война).

КУПЮ́РА — номинална стойност, която се отбелязва на *книжните пари, банкнотите* и *ценните книжа* (напр.: петлевова к.), както и самият паричен знак или ценна книга, която има такава стойност. В НРБ в обръщение са банкноти от к. 1, 2, 5, 10 и 20 лв., разменни монети от 1, 2, 5, 10, 20 и 50 стотинки и от 1 и 2 лева и юбилейни монети с нумизматично значение от 0,50, 1, 2, 5 10, 20, 25, 50 и 1000 лв.

КУ́РИЯ — 1) най-старото подразделение на гражданите в Рим, което се състои от 10 рода. 2) Папска курия — съвкупност от централни учреждения към Ватикана, чрез които папата управлява католическата църква. 3) Феодална курия — през средните векове: съвет на сеньора и неговите васали. 4) Изборна курия — в някои буржоазни страни: група избиратели, подбрани по имуществен, съсловен, национален, расов или друг признак. По този начин се ограничават избирателните права на трудещите се и се осигурява мнозинство в парламента на представителите на господствуващите експлоататорски класи.

КУ́РС (лат. cursus — «бягане», «движение») — 1) път, посока на движение (напр.: к. на кораб, к. на самолет и други). 2) Насока, направление на политическа, обществена или друга дейност (напр.: политически к., к. за индустриализиране на слаборазвита страна, к. на външната политика на правителството). 3) Едно пътуване на превозно средство между два крайни пункта (напр.: извънреден к., последен к.). 4) На борсата в капиталистическите страни: цена, по която в определен ден се котират (оценяват), продават и купуват акции и други ценни книжа (напр.: спадане на к.). 5) Банкова цена на чуждестранната валута (напр. официален к. на долара). 6) Цялостно, систематично изложение на наука или дял от знанието с научна или учебна цел, обучение (библиотекарски к., опреснителен к. по математика); лекции по университетски или друг предмет (напр.: к. по гражданско право; к. по основи на научния комунизъм); учебник. 7) Година, степен, поредност във време на обучението на слушатели, студенти (във висшите учебни заведения), ученици (в техникумите); продължителност, период на обучение (напр.: ученици от втори курс на техникум). 8) Лица, които посещават лекции: паралелка в техникум.

КУРТИЁР — френско название на борсов посредник (вж *брокер*).

Л

ЛАБИ́ЛНОСТ (от лат. labilis — «хлъзгам се») — неустойчивост, нестабилност, неустановеност, колебливост.

ЛАВИ́РАНЕ — 1) *прен.* Изкусно маневриране в сложна обстановка, умело отбягване на препятствия, отклоняване от остри стълкновения. 2) Стремеж да не се взема страна между двама противници, отбягване на пряк досег с неприятеля, но без да се прекратява борбата; измъкване от затрудненията чрез нагаждане според условията, проявяване на гъвкавост.

ЛАЙПЦИГСКИ ПРОЦЕ́С 1933 — провокационен съдебен процес, инсцениран от германските фашисти против група комунисти, лъжливо обвинени в подпалването на Райхстага. Състоял се в Лайпциг от 21 септември до 23 декември 1933.

Заграбвайки властта през януари 1933, националсоциалистите си поставят за цел да разгромят Германската комунистическа партия, да унищожат нейното влияние сред масите. На 27 февруари 1933 те организират подпалването на сградата на Райхстага и като обвиняват в това комунистите, предприемат масов терор в страната.

Главен обвиняем на Л. п. е Г. Димитров — велик син на българския народ, виден деец на БКП и Коминтерна. С изключителна смелост и умение той защищава делото на международния пролетариат, Коминтерна, Германската комунистическа партия, честта на българския народ и БКП, разобличава антисъветските клевети на хитлеристите, посочва пътя на решителната борба против фашизма. От обвиняем Г. Димитров се превръща в обвинител на цялата фашистка система и нанася първото морално-политическо поражение на фашизма. Свирепият фашистки терор в Германия и инсценираният Л. п. предизвикват широко протестно движение в целия свят. Световноизвестни юристи създават Международна следствена комисия, която организира в Лондон контрапроцес (14—20 септември 1933) и установява, че обвиняемите комунисти и Германската комунистическа партия нямат никакво пряко или косвено отношение към подпалването на Райхстага и че то е дело на националсоциалистите.

Л. п. завършва с поражение на фашистките провокатори. Нацисткият съд е принуден да оправдае подсъдимите. Опитът при създаването на широк антифашистки фронт по време на Л. п. е използван от международното работническо движение в по-нататъшната му борба против фашизма и войната.

ЛАКОНИ́ЗЪМ (л а к о н и ч н о с т) — прост, кратък, сбит и ясен израз в устна или писмена реч, характерен за сентенция, максима, пословица или поговорка; изразяване на мисълта с пестеливи средства, синтетично. Според древните автори

с проста и кратка реч са се отличавали лаконците — спартанците, които населявали югоизточната част на Пелопонес, наричана Лакония.

ЛАМАЙЗЪМ — разновидност на *будизма*; разпространен в Тибет, Монголия и другаде. Терминът «л.» произлиза от «лама» — наименование на будистки свещеник. Начело на ламаистката църква стои *далай-лама*.

ЛА̀НДСКНЕХТ — 1) наемен войник в Западна Европа през XV—XVII в. Л. служи на този, който му заплати по-добре. С възникването на постоянни национални армии л. загубват значението си. 2) *прен.* Груб и продажен войник, наемник. Разузнавателните органи на империалистическите държави — САЩ, Англия, Белгия и др., вербуват в качеството на л. аморални, декласирани елементи, включително бивши хитлеристи, участници в реакционни военизирани организации от различни страни, углавни престъпници. Те формират от тях въоръжени отреди за подривна дейност и пряка военна интервенция в освободилите се от колониална зависимост страни за извършване на контрареволюционни военни преврати.

ЛА̀НДТАГ — еднокамарен парламент в Лихтенщайн, представителен орган в административно-териториалните единици в Австрия и ФРГ.

ЛАТИНОАМЕРИКА̀НСКА АСОЦИА̀ЦИЯ ЗА ИНТЕГРАЦИЯ (ЛААИ) — търговско-икономическа организация, създадена през 1981 съгласно с Договора Монтевидео II. ЛААИ замества *Латиноамериканската асоциация за свободна търговия (ЛАСТ)*. В нея членуват Аржентина, Боливия, Бразилия, Венецуела, Еквадор, Колумбия, Мексико, Парагвай, Перу, Уругвай, Чили. Седалище в Монтевидео, Уругвай. Главни органи:Съвет на министрите на външните работи и Генерален секретариат. В ЛААИ продължават да действуват трите подрегионални групи на ЛАСТ — *Андски пакт*, Лаплатска група и Амазонски пакт. Основна цел на ЛААИ е създаването на латиноамерикански общ пазар. Организацията допуска да се сключват регионални, подрегионални и функционални (двустранни и многостранни) споразумения по търговски и митнически въпроси. Тези споразумения трябва да отчитат различията в равнищата на икономическото развитие на страните-участнички. Страни, които не са членове на ЛААИ, могат да участвуват в нейните регионални, подрегионални и функционални споразумения. Същевременно в ЛААИ не е изработена единна и обща политика на страните-членки по отношение на чуждия капитал. Това дава възможност на транснационалните компании да проникват в икономиката на някои от тях и да използват асоциацията за свои цели.

ЛАТИНОАМЕРИКА̀НСКА АСОЦИА̀ЦИЯ ЗА СВОБО̀ДНА ТЪРГОВИЯ (ЛАСТ) — търговско-икономическа организация, създадена през 1960. Започва да действува от 1961 съгласно с Договора Монтевидео I. Първо го подписват Аржентина, Бразилия, Мексико, Парагвай, Перу, Уругвай и Чили, по-късно се присъединяват Колумбия, Еквадор, Венецуела, Боливия. Основната задача на ЛАСТ е да създаде зона за свободна търговия чрез постепенно премахване на търговските бариери. В края на 60-те години в ЛАСТ се образуват три подрегионални икономически групировки: Андска група *(Андски пакт)*, Лаплатска група и Амазонски пакт, които имат за цел да съдействуват на търговия-

та, да координират икономическата политика на страните-участнички, да изпълняват проекти в областта на инфраструктурата, промишлеността и селското стопанство и др. Поради различия в равнището на социално-икономическото развитие на страните-участнички и трудности в координирането на икономическата им политика е взето решение за закриване на ЛАСТ (1980) и създаване на нейна основа на *Латиноамериканска асоциация за интеграция (ЛААИ)*.

ЛАТИНОАМЕРИКА́НСКА ИКОНОМИ́ЧЕСКА СИСТЕМА (ЛАИС) — регионална икономическа организация, създадена през 1975 съгласно с Панамската конвенция. В нея членуват 26 латиноамерикански страни. На учредителната конференция в град Панама е решено, че към ЛАИС не могат да се присъединят САЩ и Канада. Седалище в Каракас, Венецуела. Главни органи: Латиноамерикански съвет и Постоянен секретариат. Основни задачи: да съдействува за вътрешнорегионално сътрудничество с цел ускорено икономическо и социално развитие на страните-участнички, изготвяне на общи позиции по международни икономически и социални въпроси и др. За постигане на поставените цели се предвижда регионално използване на природните, техническите, финансовите и др. ресурси чрез създаване на латиноамерикански многонационални компании, да се съдействува на индустриализацията, на зоналната търговия и износа на промишлени изделия и от селското стопанство, да се координира развитието на транспорта, туризма, мерките по защита на околната среда и др. Страните — участнички в ЛАИС, осъждат дискриминационния закон за търговията, приет от САЩ, наложената от правителството на САЩ блокада на Куба и др. В последните години тяхното внимание е насочено към разширяване на търговско-икономическото и техническото сътрудничество в района и с др. международни икономически организации. През 1981 Постоянният секретариат на ЛАИС установи официални отношения със Секретарната на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ).

ЛАТИФУ́НДИЯ (от лат. landus — «широк», и fundus — «земя») — голямо частно поземлено владение, крупно земеделско имение. Л. са широко разпространени в робовладелския строй, съществуват при феодализма, продължават да съществуват и в някои капиталистически страни, преди всичко в страните от Латинска Америка. Концентрацията на земята в ръцете на крупни земевладелци е характерна черта и за аграрните отношения в много развиващи се страни на Азия и Африка. Латифундистите (особено в латиноамериканските страни) са опора на реакционните политически режими.

ЛАУРЕА́Т (от лат. laureatus — «увенчан с лавров венец») — 1) в древния Рим: победител в състезание, увенчан с лавров венец. 2) Лице, наградено със специална премия или награда; звание, присъждано за големи заслуги в областта на науките, изкуствата, литературата, изобретенията и др. В НРБ със звание л. се удостояват лица, наградени с Димитровска награда, Международна Ботевска награда, Международна награда «Братя Кирил и Методий», и участници, спечелили първите места в конкурси — музикални, балетни и др.

ЛЕ́ВИ (л е в и ц а) — 1) първоначално: депутатите от радикално настроена, прогресивна, революционна политическа партия или групи-

ровка, които заемат лявата страна на заседателната зала в буржоазния парламент. 2) Лица или обществено-политическа групировка с радикални, прогресивни, последователно революционни убеждения; привърженици на дълбоко революционни и демократични преобразования в обществото (напр.: л. партии, л. сили, *леви социалисти*). 3) Иронично (обикновено се отбелязва с кавички): мнимо радикални лица, характери с показна дребнобуржоазна революционност (напр.: «левите» комунисти в България). «Л я в» — лъжереволюционен (напр.: «ляв» уклон, «ляв» център, «лява» фразеология).

«ЛЀВИ» КОМУНЍСТИ — течения и групи в международното комунистическо и работническо движение, които прикриват своето отстъпление от принципите на марксизма-ленинизма с «лява» фразеология и ултралевичарски лозунги. «Л.» к. се придържат към сектантските възгледи (вж *сектантство*). Те провеждат разколническа линия в работническото и комунистическото движение, тласкат масите към авантюристични действия, откъсват партията от работническата класа, а работническата класа от народните маси. На практика «левият» комунизъм е проява на «левия» *опортюнизъм* и *ревизионизъм*.

Като «Л.» к. са известни членовете на възникналата в началото на 1918 в Болшевишката партия фракция, която се обявява против сключването на Брестския мирен договор, жизнено необходим за съществуването на младата Съветска република.

В българското работническо движение «л.» к. се оформят като фракционна група, която развива своите възгледи на Първия конгрес на БКП (т. с.) през 1919. Те се обявяват против съчетаването на нелегалната дейност с легалната и против участието на представители на партията в парламента, поради което са наречени антипарламентаристи. Предлагат партията да премине към «пряка акция» за завземане на властта без наличието на необходимите за това условия. Изключени от партията, те издават в. «Искра», поради което са известни и като и с к р и с т и. «Л.» к. започват да отричат необходимостта от партия и предлагат да се създаде общ работнически съюз, който да включва партията, синдикатите, кооперациите и пр. За идейното им разгромяване голяма роля изиграват статиите на Димитър Благоев «Тесни социалисти с анархистически глави» и «Левите комунисти», както и книгата на В. И. Ленин ««Левичарството» — детска болест на комунизма».

На съвременния етап проява на «левия» опортюнизъм и ревизионизъм е *маоизмът* в Китай. Опитът показва, че в крайна сметка «левият» опортюнизъм и ревизионизъм се обединяват с десния опортюнизъм, нерядко и с реакционните сили и нанасят голяма вреда на международното комунистическо и работническо движение.

ЛЀВИ СОЦИАЛЍСТИ — част от социалдемократическото и социалистическото движение, която стои близко до класовите позиции на работническата класа и се стреми към действителна борба против реакцията, господството на монополите, заплахата от война, макар да не споделя напълно революционните възгледи. Наричат ги л е в и поради традицията, създадена по време на Френската буржоазна революция от края на XVIII в., когато привържениците на революционните промени обикновено заемали лявата страна в парламента.

Разделянето на международната социалдемокрация на леви, десни и центристи се извършва още преди

Първата световна война 1914—1918 и се засилва под влияние на Великата октомврийска социалистическа революция 1917, след която революционните сили в социалдемократическите партии създават или се присъединяват към съществуващите комунистически партии.

На съвременния етап в повечето социалдемократически партии съществуват повече или по-малко значителни леви групи. В много страни действуват самостоятелно левосоциалистически партии (напр. Италианската социалистическа партия на пролетарското единство, саморазпуснала се през 1972, Социалистическата партия на Япония, Социалистическата партия на Чили, разтурена от фашистката хунта през септември 1973, и пр.), които нерядко сътрудничат с комунистите. В редица левосоциалистически партии и групи има привърженици на крайно леви и левичарски възгледи, близки до *троцкизма* и *анархизма*.

ЛЕВИЧА̀Р — 1) първоначално: човек с леви, прогресивни политически разбирания и прояви. 2) Привърженик на левичарството, на левосектантството. 3) Лице, което с надути революционни изрази и мними революционни действия прикрива дребнобуржоазната си същност.

ЛЕВИЧА̀РСТВО — в буржоазното общество: показен анархистичен дребнобуржоазен радикализъм в областта на политическата идеология и общественото поведение; дребнобуржоазно течение в революционното движение на работническата класа, което при общ подем на революционните сили изпада в крайна «революционност», а в период на отслабване на революционното движение е готово да ликвидира партията на пролетариата.

ЛЕГА̀ЛЕН (лат. legalis — «законен») — узаконен, признат, разрешен, допуснат от закона, действуващ в рамките на закона (напр.: л. форми за политическа борба, л. партия, л. дейност, л. средства, *«легален марксизъм»*). Вж и *нелегален*.

«ЛЕГА̀ЛЕН МАРКСЍЗЪМ» — течение сред руската буржоазна интелигенция, възникнало през 90-те години на XIX в. В борбата си срещу народниците легалните марксисти признават развитието на капитализма в Русия, но отричат неговата неизбежна гибел. С това те отхвърлят най-главното от марксизма — учението за пролетарската революция и *диктатурата на пролетариата*. Затова легалните марксисти били практически безопасни за буржоазията и самодържавието и в условията на жестока цензура имали възможност да печатат легално (оттук названието им). «Л. м.» е проява на международния *реформизъм* в Русия. В. И. Ленин, подлагайки на унищожителна критика «л. м.», разкрива неговата буржоазна, антисоциалистическа същност. Мнозина от легалните марксисти стават *кадети*, а по време на Гражданската война 1918—1920 — белогвардейци.

ЛЕГА̀ЦИЯ — 1) дипломатическо представителство на чужда държава, възглавявано от пълномощен министър. 2) Сградата, в която се помещава легационно дипломатическо представителство на чужда държава.

ЛЕГИО̀Н — 1) най-голямата бойна единица в древноримската армия, включваща пехота и конница. 2) В капиталистическите страни название на военни и полицейски формации, съставени от наемници, за потушаване на революционни и националноосвободителни движения

(напр. чуждестранният легион във Франция — френска колониална войска). 3) Название на някои реакционни организации от фашистки тип (напр. Американският легион в САЩ, *Съюзът на българските национални легиони* преди 9 септември 1944).

ЛЕГИТИМА́ЦИЯ (от лат. legitimus — «законен») — 1) признаване на право върху нещо или някого; утвърждаване на пълномощие за законно; узаконяване. 2) Остаряло: форма за удостоверяване личността на гражданин вместо личен паспорт: лична карта.

ЛЕГИТИМИ́СТИ — монархисти, привърженици на т. нар. легитимна («законна») династия. Терминът «л.» започва да се употребява след Юлската революция 1830 във Франция за привържениците на династията на Бурбоните, отхвърлена от буржоазната революция в края на XVIII в., след това и от Юлската революция. Социалната основа на партията на «л.» се състои главно от едри земевладелци от аристократичен произход и представители на висшето католическо духовенство.

ЛЕ́ЙБЪРИСТИ — членове на т. нар. «работнически» (лейбъристки) партии в Англия, Австралия, Нова Зеландия и някои други страни. Ръководствата на тези партии по принцип водят опортюнистическа, реформистка политика (вж *реформизъм* и *опортюнизъм*), отхвърлят класовата борба, проповядват «хармония» на интересите на работниците и капиталистите, защищават съществуващия капиталистически строй, внасят разкол в работническото движение. През март 1981 в Лейбъристката партия в Англия се извършва разцепление, в резултат на което група десни лейбъристи излизат от партията и създават Социалдемократическа партия.

ЛЕ́КТОР (лат. lector — «четец») — 1) специалист, който изнася лекции (урок във висше учебно заведение или публичен доклад). 2) Нещатен преподавател в учебно заведение, на когото се плаща на час.

ЛЕКЦИО́НЕН — свързан с четене на лекции (напр.: л. зала). Лекционен метод — преподаване чрез четене на лекции. Лекционна пропаганда — пропаганда, осъществявана чрез четене на лекции пред определена категория слушатели.

ЛЕ́КЦИЯ — 1) учебно занятие във висше учебно заведение чрез устно излагане на материята от преподавателя (напр.: четене на л., посещаване на л.). 2) Слово (доклад, изказване) на специалист пред аудитория за изясняване на определен научен, научно-популярен, политически, технически или из областта на изкуството въпрос с учебна или общопознавателна цел (напр.: лекции по политическа икономия).

ЛЕНД-ЛИЗ (заем-наем) — закон, приет от Конгреса на САЩ през 1941, за даване под *аренда* или в заем въоръжение, боеприпаси, стратегически суровини, продоволствие и др. материали на страните, които воюват против хитлеристка Германия. За целия период на Втората световна война САЩ дават под формата на заем-наем 46 млрд. долара, от които на Великобритания 16,1 млрд., а на СССР, който изнесе главната тежест на войната, само 9,8 млрд. долара. Л. донася огромни доходи на американските монополи.

ЛЕ́НДЛОРД — крупен земевладелец във Великобритания, който дава зе-

мите си под *аренда* на фермери и получава от тях поземлена *рента;* Л. принадлежат към привилегированата аристокрация на страната. В епохата на империализма се извършва процес на сливане на л. с едрата финансова буржоазия.

ЛЕНИНЙЗЪМ — вж *марксизъм-ленинизъм.*

ЛИБЕРА̀Л — 1) привърженик на *либерализма.* 2) Член на Либералната партия. 3) Човек, който се отнася снизходително към отрицателните явления в обществения живот, неспособен е да се бори активно с тях, проявява благодушие и безпринципност.

ЛИБЕРА̀ЛЕН (от лат. liberalis — «свободен») — 1) свойствен, характерен за либерализъм (напр.: л. реформа). Л и б е р а л н а п а р т и я — название на някои политически организации и партии с буржоазнодемократична програма (за граждански свободи и др.), но всъщност с дясна ориентация. 2) Свободолюбив, свободомислещ (напр.: л. дух, л. идеи). 3) *прен.* Невзискателен, излишно търпелив спрямо волности у подчинените, недостатъчно бдителен, снизходителен към враждебни на революцията лица или движения.

ЛИБЕРАЛИЗА̀ЦИЯ НА ТЪРГОВЍЯТА — концепция на развитите капиталистически страни за създаване на взаимноизгодни условия за търгуване между държави, обединени от споразумение. Формирана е от страните—членки на *Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР),* в декларация за търговията (от 1974), с която се задължават да провеждат широки взаимни консултации относно л. т., да не прибягват до протекционистки мерки за ограничаване на вноса от страните-участнички и да не допускат изкуствено стимулиране на износа, да спазват задълженията си спрямо развиващите се страни и т. н. На практика опитът да се отстранят всички спънки във взаимната търговия предизвиква все по-остри спорове между седемте водещи капиталистически страни — САЩ, Япония, Великобритания, Франция, ФРГ, Италия и Канада.

ЛИБЕРАЛЍЗЪМ — 1) буржоазно политическо и идеологическо течение, изразяващо интересите на промишлената буржоазия в периода на борбата ѝ с феодално-крепостническия строй и абсолютната монархия. Либералната буржоазия се стреми към ограничаване правата на монарха, установяване на конституционен строй и участие в управлението на държавата, предоставяне на някои демократични свободи (оттук названието «либерали»). В този период л. играе прогресивна роля. Либералната буржоазия се опитва да осъществи своите искания по мирен, реформистки път, чрез компромиси и съглашение с феодално-монархическите кръгове. С появата на пролетариата на историческата сцена като самостоятелна политическа сила л. започва да губи своите прогресивни черти и се използва за измамване на трудещите се и за отвличането им от революционната борба срещу буржоазията. В епохата на империализма и пролетарските революции л. се превръща в подчертано реакционно течение. В някои капиталистически страни (Англия, Канада и др.) и сега има буржоазни партии, които носят названието либерални. Като правило либералите застъпват по-умерени позиции от консерваторите, поддържат буржоазнодемократичните институти. Съвременните либерали смятат за необходима намесата на буржоазната държава в икономическите отноше-

ния с цел да се поддържа капиталистическата конкуренция. 2) *прен.* Неспособност за активна борба с отрицателните явления в обществения живот, безпринципно примиренчество, вредно благодушие по отношение на класовия враг.

ЛИБЕРАЛНА ПАРТИЯ — българска буржоазна партия, образувана през 1879. Изразява интересите на селяните и на дребната и средната градска буржоазия след освобождението на България от турско иго (1878). При приемането на Търновската конституция (1879) либералите налагат умерен буржоазнодемократичен строй в новоосвободена България — всеобщо избирателно право, еднокамарен парламент, широко местно самоуправление и пр. Като управляваща (март 1880—април 1881) Л. п. осъществява редица прогресивни социални реформи. На 27 април 1881 княз Александър I Батенберг извършва преврат, отстранява Л. п. от власт и суспендира Търновската конституция. В хода на последвалите борби с *Консервативната партия* и с Батенберг за възстановяване на буржоазнодемократичните свободи Л. п., която няма единна идеологическа насоченост, се разпада на отделни фракции, оформили се от средата на 80-те и през 90-те години на XIX в. в самостоятелни политически партии: *Прогресивнолиберална партия, Народнолиберална партия* (стамболовисти), Л. п. (радослависти) и *Демократическа партия.*

ЛИБЕРАЛНА ПАРТИЯ (радослависти) — българска буржоазна партия, образувана през 1887 от крилото на Васил Радославов в старата *Либерална партия.* Изразява интересите на част от търговската буржоазия. Външнополитическата ѝ ориентация е към Германия и Австро-Унгария. Участвува неколкократно в управлението на страната — самостоятелно (1899—1901 — т. нар. Радославистки режим) и в коалиционни правителства. През 1904 част от членовете ѝ се обособяват в *Младолиберална партия.* Заедно с *Народнолибералната партия* (стамболовисти) и Младолибералната партия (тончевисти) Л. п. образува либерален блок, който начело с В. Радославов управлява страната от 4 юли 1913 до 21 юни 1918. Радослависткото правителство въвлича България в Първата световна война 1914—1918 на страната на Централния съюз и носи отговорност за втората национална катастрофа. След войната постепенно загубва влиянието си. През 1920 заедно с Народнолибералната партия (стамболовисти) и Младолибералната партия (тончевисти) образуват реакционната *Националлиберална партия.*

ЛИГА (от лат. ligo — «свързвам»— съюз, обединение, организация с обществено-политически или културни цели, предимно от международен характер (напр. *Лига на арабските страни, ЛАС*).

ЛИГА НА АРАБСКИТЕ СТРАНИ (ЛАС), Арабска лига — организация на независимите арабски държави, създадена на 22 март 1945 на конференция в Кайро. Страни-учредителки: Египет, Сирия, Ливан, Саудитска Арабия, Йордания и Ирак. По-късно влизат Алжир, Бахрейн, Джибути, Йеменската арабска република, Катар, Кувейт, Либия, Мавритания, Мароко, Народна демократична република Йемен, Обединените арабски емирства, Оман, Сомалия, Судан, Тунис и *Организацията за освобождение на Палестина.* Според подписания пакт ЛАС има за цел установяване на тесни връзки между държавите-участнички, изработване на единна външнополити-

ческа линия, сътрудничество по икономически, финансови, културни и други въпроси. В първите години от своето съществуване ЛАС се намира под определено влияние и контрол на Англия, която участвува активно в създаването на лигата с цел да я използва за укрепването на своите позиции в Близкия и Средния изток. Във връзка с подема на арабското националноосвободително движение след египетската революция (1952) ЛАС започва да води по-активна антиимпериалистическа политика. Членовете на лигата приемат *принципите на мирното съвместно съществуване*. Сред обсъжданите от ЛАС въпроси най-важно място заема положението в Близкия изток, въпросите, свързани с арабско-израелския конфликт, и *палестинският въпрос*. На съвещанието на главите на арабските държави, състояло се през 1982 в гр. Фес (Мароко), са утвърдени принципите за установяване на «справедлив и траен мир в Близкия изток». Отрицателно влияние върху дейността на ЛАС оказва наличието на значителни противоречия между отделните ѝ членки. След подписването от Египет на сепаратвен договор с Израел (март 1979) арабските страни преустановяват членството на Египет в ЛАС и пренасят нейното седалище от Кайро в гр. Тунис (Тунис).

ЛЙДЕР (англ. leader — «ръководител») — 1) глава, водач, ръководител на политическа партия, профсъюз, обществена организация или обществено движение. 2) Участник или група участници (команда), които водят в някакво съревнование, състезание (напр. футболен или шахматен турнир).

ЛИКВИДАТОРСТВО — крайно дясно опортюнистическо течение в Руската социалдемократическа работническа партия (РСДРП), възникнало в годините на реакцията след Първата руска революция 1905—1907. Деморализирани от поражението на революцията, меншевиките-ликвидатори насаждат идеологията на капитулация пред царизма. Като отричат теоретичните, тактическите и организационните принципи на нелегалната революционна партия на работническата класа, те се обявяват за нейното ликвидиране (оттук названието). Опитват се да създадат легална реформистка партия, чрез която да подчинят работническото движение на интересите на буржоазията. В тези условия В. И. Ленин разработва и обосновава тактиката за съчетаването на нелегалната с легалната работа под ръководството на нелегалната революционна партия. На Пражката конференция на РСДРП (1912) ликвидаторите са изключени от партията.

Ликвидаторска антипартийна група се обособява и в БКП след поражението на Септемврийското антифашистко въстание 1923. Тя обявява партията за «ликвидирана» и се опитва да създаде своя легална партия — «Независима трудова партия». Мнозинството от партийните членове се сплотява около ЦК и осъжда капитулантската антипартийна дейност на ликвидаторите. Създаването на тяхната партия е осуетено, а те са изключени от БКП на Витошката нелегална партийна конференция (1924).

ЛИМИТ (от лат. limes, -itis — «граница») — граница, пределна норма при извършване на определена дейност. Лимит в капиталното строителство — пределна сума, до която може да се финансира даден строеж. Лимит за кредитиране — краен размер на даден вид кредит, който едно предприятие (държава) може да получи от банка. Касов ли-

мит — пределна сума от наличнн пари, която може да се държи в касите на социалистическите предприятия, учреждения и организации.

ЛИНЧУВАНЕ—(съд на Линч)— публична извънсъдебна зверска разправа, извършвана от расистите в САЩ главно над негри, борещи се против политиката на расова *дискриминация,* а също и над прогресивно настроени бели. Смята се, че е въведено от робовладелеца Чарлз Линч, живял през XVIII в. в щата Вирджиния. Л. е особено разпространено в южните щати. От средата на XX в. взема все по-масови размери. Отличава се с изключителна жестокост; жертвите на л. често са изгаряни живи или са подлагани на мъчения. Осъществява се от терористични организации, предимно от *Куклукс-клан,* с мълчаливото съгласие на властите. Расистите често прибягват към индивидуален терор спрямо негърските обществени дейци (убийството на М. Л. Кинг през 1968 и др.). Л. като крайна проява на империалистическата политика на расова дискриминация в САЩ е насочено против засилващото се негърско и демократично движение.

ЛЙХВА — възнаграждение, което заемателят плаща на кредитора при използване на стоков или паричен *заем* (*кредит*). Отношението на сумата на л. към сумата, дадена в заем, е норма на л. (лихвен процент). Размерът на лихвения процент зависи от търсенето и предлагането на заемния капитал. При капитализма л. е част от *принадената стойност,* безвъзмездно присвоявана от капиталистите. В социалистическите страни л. е част от *чистия доход,* създаван в социалистическото стопанство, и не изразява отношения на експлоатация. Определя се планово от държавата.

ЛИХВАРСТВО — предоставяне на *заем* в парична или стокова форма при условие да се даде висока *лихва.* Типично е за докапиталистическите формации. За л. е характерно извънредно високо равнище на получаваната лихва (до 100—200%) и непроизводително използване на заемите. Разорявайки поземлените собственици и непосредствените производители, л. води до разрушаване на докапиталистическите форми на собственост и производство и централизира (заедно с търговския капитал) парични богатства. Л. приема особено тежки, хищнически форми в колониалните и зависимите страни, където лихварският капитал засилва експлоатацията и обедняването на дребните стокопроизводители — селяни, занаятчии, като често длъжниците попадат фактически в робска зависимост от заемодавеца.

ЛИЦЕНЗИЯ (от лат. licentia — «свобода», «право») — 1) писмено разрешение, издавано от държавни органи, с което се дава право да се изнасят или да минат транзит стоки без права на свободно третиране при осъществяване на междудържавния стокообмен. Лицензионната система е едно от най-ефикасните средства за строго контролиране и за направляване на външната търговия на една страна. Използва се краткотрайно (като запретително-разрешителна система) и при социализма до установяване на държавен монопол върху външната търговия. 2) Разрешение за използване на патентовано *изобретение*; лиценз.

ЛЙЧНА СОБСТВЕНОСТ — собственост на отделните индивиди и на техните семейства върху предмети за лично потребление (жилища, предмети за обзавеждане, вещи за битово и културно обслужване, облекло, хранителни продукти и др.)

Л. с. в досоциалистическите общества е свързана с *частната собственост*. Л. с. на огромна част от трудещите се е крайно ограничена и недостатъчна за задоволяване на нарастващите им потребности. Социалистическата революция ликвидира частната собственост върху средствата за производство, но запазва л. с. на членовете на социалистическото общество върху предметите за лично потребление. Източник на л. с. при социализма е личният труд на хората. Основа за бързо увеличаване на л. с. на трудещите се е растежът на общественото производство. Правото на л. с. се охранява от законите на социалистическата държава. Същевременно обществото следи размерите и използването ѝ да не влизат в противоречие с неговите интереси.

Особен вид л. с. е помощното *лично стопанство* на селскостопанските трудещи се, на работниците и служещите, което се използва за производство на селскостопанска продукция предимно за лични нужди и отчасти за продажба на държавата или на пазара. Осъществява се чрез предоставяне на обществена земя за стопанисване с личен труд, собствен дребен инвентар и добитък. При нужда се наемат инвентар и машини от обществените стопанства. Личното стопанство е естествено продължение и допълнение на общественото стопанство, необходима предпоставка за по-пълна трудова реализация на личността. То е източник на допълнителна селскостопанска продукция (особено животновъдна), на допълнителни доходи, дава възможност за по-пълно използване на трудовите ресурси. Социалистическата държава регулира размера и насоките на развитие на личните стопанства с цел да не се позволи израждане на тяхната роля и социално-икономическо съдържание. С изграждането на селищните системи в НР България на личното стопанство се определя важна роля за все попълното задоволяване на нарастващите потребности от селскостопански произведения. «Главното, което трябва да се усъвършенствува сега, са, от една страна, механизмите за органическо свързване върху икономическа основа на личното стопанство с дейността на стопанските организации и на селищните системи в областта на самозадоволяването, производството на стоки за народно потребление, комплексно обществено обслужване и така нататък, и от друга — механизмите на социалния контрол върху дейността на индивидуалните производители. . .» (Ж и в к о в, Т. Избр. съч. Т. 35, с. 79)

«ЛИЧНА УНИЯ» — една от монополистичните форми на сраставане на банковите с промишлените *монополи* и образуване на финансова *олигархия*. При «л. у.» ръководители на банки стават директори или членове на ръководните органи на промишлени компании, а промишлени «крале» придобиват влияние във финансовия свят. «Л. у.» на банките с промишлеността завършва с «л. у.» на монополите с правителствата, т. е. настъпва преплитане на финансовата олигархия с държавния апарат, типично за *държавномонополистичния капитализъм*.

ЛИЧНОСТ — 1) човекът като субект на отношения и съзнателна дейност. 2) Устойчива система от социалнозначими черти, които характеризират индивида като член на обществото или общност. Понятието «л.» трябва да се различава от понятието «индивид» (едноличен представител на човешкия род) и «индивидуалност» (съвкупността от чертите, които отличават даден индивид от всички други). Марксизмът-ленинизмът разкрива обществено-историческата природа на човека и показва,

че л. се определя от дадената система на обществени отношения, от културата и е обусловена от биологически особености. Като преодолява метафизическите представи за л. главно като продукт на социалната или на биологическата среда, а също волунтаристичното отричане на тяхното значение при нейното формиране, марксизмът-ленинизмът определя л. едновременно като продукт и субект на историята. Като отхвърля буржоазния индивидуализъм, който противопоставя л. на обществото, а също дребнобуржоазния «казармен комунизъм», който нивелира л., марксизмът-ленинизмът издига като висша цел на комунистическото общество всестранното развитие на л.

Р о л я н а л. в и с т о р и я т а. Домарксовата и съвременната буржоазна социология подценяват или отричат ролята на народните маси в историческото развитие на обществото и обявяват за творци на историята бележитите л. Марксизмът-ленинизмът, без да отрича ролята на л. в историята, приема, че действителни нейни творци са народните маси. Видните л. играят важна роля в историята, но те самите се издигат в хода на класовата борба от определени потребности на историческото развитие. Реакционната л. забавя общественото развитие, а прогресивната го ускорява с това, че първа осъзнава новите задачи и като застава начело на прогресивните партии, действува за максимално използване на обективните и субективните условия от прогресивните класи и трудещите се маси. Марксизмът-ленинизмът отхвърля както анархистичното отричане на *авторитета* на вождовете, така и *култа* към л. Видни учени, вождове и учители на пролетариата са К. Маркс, Ф. Енгелс и В. И. Ленин.

ЛО́БИ, л о б и с т и (от англ. lobby — «кулоари») — специални представители (обикновено юристи, конгресмени) на едрите монополи и банки, които действуват в кулоарите на Конгреса на САЩ и на законодателните органи на щатите. Л. оказват натиск на членовете на Конгреса, на правителството и на чиновници от държавния апарат чрез непосредствени контакти с тях, нерядко и чрез подкупи при приемането или отхвърлянето на един или други законопроекти, които засягат интересите на банките и монополите. Терминът л. е пренесен в САЩ от Англия, където се появява през XVI в. В САЩ лобизмът е официално узаконен през 1769, когато Конгресът приема поправка към конституцията, която разрешава лобистката дейност.

Лобизмът е специфично за американските капиталистически нрави явление, което би могло да се нарече «политическо застъпничество». Л. в САЩ имат свои комитети, дружества и групировки, чийто брой надхвърля цифрата 6000. Ролята на тази огромна армия в процеса на формирането на законите е толкова голяма, че нерядко я наричат «трета камара» на Конгреса. Системата на лобизма е един от най-важните лостове за осъществяване на властта на монополистичния капитал и свидетелство за все по-голямата зависимост на Конгреса и правителството от него.

ЛО́ЗУНГ — важно принципно положение или призив, издигнати от политическа партия или някаква организация и формулирани в кратка и ясна форма. Л. на марксистко-ленинските партии изразяват основните, ръководни идеи, задачи и искания на световното комунистическо движение и на отделните негови партии (напр. «Пролетарии от всички страни, съединявайте се!», «Мир, труд, социализъм!» и пр.).

ЛОКА́ЛЕН — местен, свойствен на дадено място. Л о к а л н и в о й-

ни — местни войни, обхващащи определена територия, определени страни, за разлика от световните войни, при които е обхванат целият или почти целият свят. Реакционните империалистически сили, като имат предвид, че една нова световна война може да завърши с крах на цялата капиталистическа система, разпалват локални войни (напр. войната на САЩ против виетнамския народ 1965—1973 и израелската агресия в Близкия изток). Правителството на СССР нееднократно предупреждава за опасността локалните войни да прераснат в нова световна война.

ЛОКАЛИЗЙРАНЕ. локализация (от лат. localis — «местен») — съсредоточаване, ограничаване на някакво явление или действие (пожар, епидемия, военна операция и под.) по място, в даден район; непозволяване на нещо да се разшири, да се разпространи или да излезе извън определени граници.

ЛОКÀУТ (англ. lock-out — буквално «затварям вратата пред някого»)— форма на икономическа борба на буржоазията против пролетариата, при която капиталистите закриват предприятията си и масово уволняват работниците, за да предотвратят или потушат *стачки* и да застанят работниците да се откажат от своите искания.

«ЛÒНДОНСКИ КЛУБ» — група държави, основни износителки на ядрени материали, съоръжения и технологии. В клуба участвуват СССР, САЩ, Англия, Франция, ГДР, ЧССР, ПНР, ФРГ, Япония, Канада, Италия, Швеция, Холандия, Белгия, Швейцария. Включва държави, както присъединили се, така и неприсъединили се към Договора за неразпространение на ядреното оръжие. В началото на 1978 между тях е постигнато споразумение да прилагат в своя ядрен износ редица важни принципи за *неразпространение на ядреното оръжие*. Тъй като съвещанието е организирано в Лондон, тази група държави често е наричана в средствата за масова информация «Л. к.». В него социалистическите страни водят линия за укрепване на режима за неразпространение на ядреното оръжие.

ЛОРД — 1) член на Камарата на лордовете — горната камара на парламента във Великобритания. Титлата л. се дава от краля и се предава по наследство по пряка мъжка линия, по старшинство. Л. са главно представители на висшата аристокрация, едрата буржоазия, а така също и някои значителни политически, обществени и други дейци. 2) Название на някои висши длъжностни лица: л. на адмиралтейството — министър на морските сили, л. на хазната — министър на финансите, л.-мер—кмет на Лондон и на някои други градове на Великобритания.

ЛОТÀРИЯ — 1) разиграване на вещи или пари (или смесено) по предварително продадени билети чрез теглене на печеливши номера от тези билети. Разновидности: тото, лото, томбола и др. Първата българска държавна л. е организирана по време на Пловдивското изложение 1892. От 1957 Държавната лотария се организира от Държавната спестовна каса. Използва се и за набиране на средства за осъществяване на някои международни мероприятия, напр. в спорта — олимпиади и др. 2) *прен.* Дело, което може да завърши и с печалба, и със загуба; късмет; случайност; риск.

ЛОЯЛНОСТ (от фр. loyal — «предан», «верен») — изпълняване на законите и разпорежданията на

властта (понякога само външно, формално); верноподаничество, зачитане на режима; въздържане от осъдителни и недоброжелателни действия; неутралитет, почтеност, честност, коректност.

ЛТД (LTD) — съкращение на английската дума «лимитед» («ограничено»), което се използва за означаване на дружество с ограничена отговорност.

ЛУДИТИ — участници в първото стихийно работническо движение в Англия в края на XVIII и началото на XIX в. Лудитското движение е предизвикано от масовото разоряване на занаятчиите и от тежкото положение на пролетариата в резултат на промишления преврат. Л. смятали, че главна причина за това са машините, поради което започнали да ги разрушават. Смята се, че пръв разрушил своя стан легендарният тъкач Нед Луд (оттук названието). Жестоко преследвано в началото на 30-те години на XIX в., лудитското движение се прекратява.

ЛУКУЛОВ ПИР — необикновено разкошно, много богато и изискано угощение. Изразът иде от името на древноримския пълководец Луций Лициний Лукул (ок. 117—57 пр. н. е.), завоювал Мала Азия, притежател на огромни богатства, известен със своя разкош и пиршества, за които разказва Плутарх.

ЛУМПЕНПРОЛЕТАРИАТ (л у м п е н и) — незаети с общественополезен труд декласирани слоеве от населението в капиталистическото общество (скитници, просяци, проститутки, крадци и др.). Хроническата безработица, обедняването на пролетариата и разоряването на част от дребната буржоазия в капиталистическите страни са условия за създаването на л. Поради политическата му неустойчивост, неорганизираност и склонност към авантюризъм л. се използва активно от буржоазията за набиране на стачкоизменници, членове на фашистки погромаджийски групи и др.

ЛУТЕРАНСТВО — едно от основните направления на *протестантството*. Възниква в Германия през XVI в. в хода на *Реформацията;* наречено на името на своя основател Мартин Лутер. Разпространено е също в скандинавските страни, Прибалтика и САЩ. Л. отхвърля върховната власт на папата и сложната църковна йерархия и поставя лутеранската църква под контрола на светската власт.

ЛЪЖЕТЕОРИЯ — теория, която изопачава действителността, противоречи на действителността; лъжлива теория (напр.: буржоазната л. за «сближаване» между капитализма и социализма).

«ЛЯВ» ЕКСТРЕМИЗЪМ — проява на дребнобуржоазна и лумпенпролетарска «революционност»; в съвременните условия се изражда в жесток и реакционен политически бандитизъм и тероризъм, прикриван зад свръхреволюционна фразеология. «Л.» е. представлява сериозна опасност не само за революционното работническо движение, но и за всички прогресивни сили.

Обективна основа за възникването и развитието на «л.» е. е включването в световния революционен процес на дребнобуржоазни и нерядко средни буржоазни слоеве. Създават се условия за възникване на нови политически и идейни течения и организации. Противоречията сред демократичните и социалистическите сили също подхранват екстремистките настроения сред младежта и изостаналите в идейно-политическо отношение прослойки. За възниква-

нето и развитието на «л.» е. през 60-те и 70-те години определено отрицателно влияние оказват левичарските троцкистки и анархосиндикалистки движения и организации.

Левоекстремистки движения се появяват и развиват в Латинска и Северна Америка, Западна Европа и Япония. Западноевропейският «л.» е. се оформя в края на 60-те години, главно сред студентската младеж. Най-силно се проявява в Италия («Червените бригади»), ФРГ («Червеноармейската фракция» на Баадер-Майнхоф), Испания и Португалия. Той се засилва успоредно с активизирането на десния екстремизъм и с осъществяването на международната империалистическа «стратегия на напрежението». Най-отрицателните и опасни черти на «л.» е. се проявяват в действията на «Червените бригади» в Италия. «Л.» е. в Италия е насочен към разрушаване на политическия съюз на демократичните и социалистическите сили. Международното комунистическо движение отрича и осъжда терора като средство за политическа борба.

ЛЯВО СЕКТАНТСТВО В БКП — политически курс на БКП, наложен от левосектантската фракция, овладяла партийното ръководство през 1929—1934. Характеризира се с *догматизъм* в теорията, *сектантство* и шаблонност в практиката.

Тежкият удар, нанесен на партията след поражението на Септемврийското антифашистко въстание 1923 и по време на Априлските събития 1925, довежда до издигане на отговорна работа на млади, неопитни кадри. Липсата на марксистко-ленинска оценка на революционното минало на българския пролетариат и на партията попречва да се преодолеят по-бързо неболшевишките остатъци от *тесничеството*. От друга страна, големият революционен подем в годините на икономическата криза (1929—1933) благоприятствува за появата на сектантство и догматизъм в теорията и практиката не само на БКП, но и на Коминтерна, и на други комунистически партии.

Левите сектанти отричат целия тесносоциалистически период от историята на партията, който наричат опортюнистически. Като смятат, че България стои непосредствено пред установяване на пролетарска диктатура, те издигат ненавременни, погрешни политически лозунги: «Завладяване на улицата», «Завземане на земята» и др., които народните маси не възприемат. Левите сектанти не виждат конкретно съюзниците на пролетариата в страната и обявяват БЗНС и Социалдемократическата партия за фашистки организации, с което спъват изграждането на широк антифашистки фронт. Левосектантският курс нанася големи вреди на БКП, тъй като отслабва връзките ѝ с масите и се превръща в главно препятствие за нейната болшевизация.

С помощта на Коминтерна здравите сили в БКП начело с Георги Димитров и Васил Коларов разгромяват идейно на Петия (1935) и Шестия (1936) пленум на ЦК лявото сектантство. Възприет е нов, Димитровски курс. Партията се насочва към изграждане на единен работнически и народен антифашистки фронт за борба против капитализма, фашизма и войната и постепенно се превръща в партия от нов, ленински тип. Вж *Болшевизация на БКП*.

М

МАВЗОЛЕ́Й (гръц. Mausoleion — гробницата, висока 42 м, на цар Мавзол в град Халикарнас в днешна Югозападна Мала Азия; изградена през 353 пр. н. е. от Артемизия, съпруга на Мавзол; едно от седемте чудеса на света в древността) — монументална възпоменателна сграда със или без подземна част с особена архитектура и със специално помещение за тленните останки; служи за гробница и надгробен паметник на заслужила, изтъкната личност. Строенето на м. е широко разпространено в древния Рим и през феодализма в Средна Азия, Азърбайджан, Индия и другаде; през XIX в. — в САЩ (на президентите Ейбрахам Линкълн, Джордж Вашингтон, Томас Джеферсън) и другаде.

М. в Плевен е изграден през 1907; в костницата му са поставени костите на хиляди руски и румънски войници и офицери, загинали през Руско-турската освободителна война 1877—1878, а на външните стени на м. са написани със златни букви имената на мнозина герои.

В Москва пред Сенатската кула на Кремълската стена на Червения площад е м. на Владимир Илич Ленин, чието тяло е балсамирано и положено в саркофаг. Построен е в 1924 от дърво, през 1930 — от гранит, мрамор, лабрадор, порфир и др., с официална трибуна.

В София на площад «9 септември» е м. на Георги Димитров. Изграден е през 1949 и е облицован с бял варовик. Балсамираното тяло е положено в стъклен саркофаг върху мраморен пиедестал в центъра на монументална зала. Лицевата част на м. е с почетна трибуна.

МАГИСТРА́Т — 1) висше длъжностно лице (цензор, консул, претор, квестор и др.) в древния Рим. 2) В Русия (XVIII—XIX в.) изборно градско управление, извършващо административно-съдебни функции. 3) Градско управление в Норвегия, Швеция, Дания и др. 4) В съвременните буржоазни държави: лице от съдийския или прокурорския състав във Франция, съдия в Англия, всички държавни чиновници, включително и съдебните, в САЩ, и т. н. 5) Висше длъжностно лице, обикновено от съдебното ведомство.

МАГНА́Т (от лат. magnus — «голям») — 1) в древния Рим: крупен и политически влиятелен богаташ. 2) Във феодална Полша, Унгария и други страни: крупен земевладелец-феодал, помешчик, който принадлежи към висшите кръгове на земевладелската аристокрация. 3) Крупен, едър капиталист, шеф на капиталистически монополи (напр.: финансов м., борсов м.); представител на едрия промишлен и финансов капитал.

МАДРИ́ДСКА СРЕ́ЩА — среща на представителите на държавите — участнички в Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество. Свикана въз основа на постановките на *Заключителния акт* от Хел-

зинки и на решение на Белградската среща (вж *европейска сигурност*). М. с. се провежда от 11 ноември 1980 до 9 септември 1983 с участието на 35 държави. От 9 септември до 10 ноември 1980 се състоя подготвителна среща по организационни въпроси, на която се взе решение да се използват процедурните правила от съвещанието в Хелзинки. Дневният ред включва няколко основни въпроса: разисквания по изпълнението на постановките от Заключителния акт и задачите, определени от съвещанието, подобряване на взаимоотношенията между държавите-участнички, заздравяване на сигурността и развитие на сътрудничеството в Европа, развитие в бъдеще на процеса на разведряване и др.; изработване и приемане на заключителен документ. Срещата продължава почти три години. Причината за това е, че от самото начало тя се сблъсква с неконструктивното отношение на страните от НАТО, които правят опити да внесат конфронтационен дух, да спъват преговорите и под различни несъстоятелни предлози да се намесват във вътрешните работи на други държави, да им налагат свои идеи, концепции и тълкувания на Заключителния акт с цел да извлекат едностранни изгоди. Това особено се отнася за делегацията на САЩ, която често изразява враждебността си към социалистическите страни и негативното си отношение към общоевропейския процес. Без да се поддават на предизвикателствата към безплодна полемика, социалистическите страни дават твърд отпор на тези прояви и полагат търпеливи усилия да създадат спокойна и делова атмосфера за сериозни и резултатни преговори, за да дойде срещата до резултатен край. Заслуга има и групата на неутралните и необвързаните страни. На тях принадлежат авторството на проекта за Заключителен документ, както и на неговия обновен вариант, приет с някои изменения на заключителното пленарно заседание от външните министри на 35 държави-участнички. Включените в документа договорености гарантират приемственост на процеса от Хелзинки и осигуряват непрекъснатост на многостранните разговори. Ще бъдат организирани различни конференции, семинари, съвещания на специалисти и др.: през 1984 — Конференция по мерките за укрепване на доверието и сигурността и по разоръжаването в Европа (Стокхолмска конференция), среща на експертите за мирно уреждане на споровете в Европа (Атина) и семинар за проблемите на сътрудничеството в Средиземноморието във Венеция; през 1985 — културен форум в Будапеща, среща по правата на човека в Отава и среща по случай 10-годишнината от подписването на Заключителния акт (Хелзинки); през 1986 по покана на швейцарското правителство в Берн ще се състои експертна среща по контактите между хората.

МАЖОРИТАРНА СИСТЕМА — избирателна система в буржоазните държави, при която се провъзгласява за избран кандидатът (или листата с кандидатите), който е получил мнозинството от гласовете на избирателите в съответен район. В зависимост от страните, където се провеждат изборите, се изисква абсолютно или относително *мнозинство*. При наличието на различни ограничения на правата на трудещите се (вж *ценз*) и различни машинации на буржоазните партии м. с. не отразява действителното съотношение на подадените гласове. Вж и *пропорционална система*.

МАКИ — едно от названията на френските партизани, участници в съпротивителното движение против германофашистките окупатори

(1940—1944). Названието произлиза от името на вечнозелени храсти, в които често се укривали партизаните.

МАКИАВЕЛИ́ЗЪМ — политическа доктрина, която за постигане на дадена цел допуска всякакви средства, включително най-коварни, вероломни и жестоки; политика, пренебрегваща законите на морала. Терминът «м.» произлиза от името на италианския политически деец и мислител Николо М а к и а в е л и (1469—1527) — идеолог на зараждащата се буржоазия, привърженик на силна, неограничена монархическа власт. Той смята, че в името на държавните интереси са допустими всички средства — насилия, хитрост, убийства и пр.

МАККАРТИ́ЗЪМ — крайно реакционна политика в САЩ през 50-те години на настоящия век, насочена към разправа с прогресивното движение, с демократичните организации и техните ръководители чрез най-груби методи на заплахи, шантаж и съдебен произвол и към разпалване на война против социалистическите страни. Наречена е по името на американския сенатор Дж. М а к к а р т и — яростен антикомунист, който като председател на създадената през 1951 сенатска «подкомисия за разследване на правителствените органи» се обявява за ликвидиране на демократичните свободи вътре в страната, за «прочистване» на държавните учреждения и «проверяване лоялността» на служещите и за агресивна външна политика (разпалване на *«студена война»*, надпревара във въоръжаването и пр.).

МА́КЛЕР — борсов посредник (вж *брокер*).

МАКСИМАЛИ́ЗЪМ (от лат. maximus — «най-голям») — прекалено крайни искания или възгледи, които не съответствуват на реалната действителност; довеждане на изискване до крайност.

МА́КСИМУМ — най-голяма величина, най-много, предела количество (сравни *минимум*). П р о г р а м а - м а к с и м у м — политическа или друга програма, съдържаща максимални цели, които трябва да се достигнат (за разлика от п р о г р а м а - м и н и м у м).

МА́ЛКА АНТА́НТА — империалистически военнополитически съюз между Чехословакия, Румъния и Югославия, създаден през 1920 с цел да се запази съотношението на силите в Дунавския басейн и на Балканския полуостров след Първата световна война. Намира се под влияние на Франция. Има характер на антисъветски и антиреволюционен блок. След окупирането на Чехословакия от хитлеристка Германия (1938) М. а. се разпада.

МАЛТУСИА́НСТВО — ултрареакционно, човеконенавистно буржоазно учение, според което положението на трудещите се се определя не от социалните условия на капиталистическия строй, а от «вечните» природни закони. Оформя се като едно от основните направления в буржоазната демография, получило название по името на своя автор — английския икономист, свещеник Т. Р. Малтус (1766—1834). Малтусианците твърдят, че материалната бедност на широките народни маси се дължи не на икономическата система на капитализма с неговата жестока експлоатация на трудещите се, а на това, че хората се размножават по-бързо (в геометрична прогресия) от увеличаването на средствата за съществуване (в аритметична прогресия). Поради това те препоръчват въздържане от бракове и раждания,

оправдават войните и други бедствия, които унищожават милиони хора.

Много буржоазни теоретици на XX в., позовавайки се на данните на статистиката за бързо увеличаване на населението в света, се опитват да възродят м. (н е о м а л т у с и а н с т в о), като му придават още по-реакционна форма. Те оправдават колониалната политика на империализма и обявяват термоядрената война като средство за подобряване благосъстоянието на населението. Новите малтусианци не вземат под внимание огромните успехи на съвременната наука и техника, които разкриват нови крупни източници за изхранване на населението, нито великите творчески сили на комунистическия строй.

МАЛЦИНСТВА — обществени групи, които се отличават от мнозинството на населението в дадена държава по расови, народностни, езикови, религиозни или специфични културни черти. С развитието на капитализма се говори не само за м., но и за национални м., които фактически са нации, намиращи се под робство на господствуващи нации. Малцинственият въпрос придоби особена острота в международните отношения след Първата световна война, когато държавите-победителки въвеждат формално известни гаранции за правата на м. — чрез включване на съответни разпоредби в мирните договори или чрез специални договори за закрила на м. Проблемът за м. не е загубил значение и след Втората световна война, като се има предвид дискриминацията спрямо м. от негрите в САЩ, в ЮАР и т.н. Резолюции на Общото събрание на ООН се обявяват срещу дискриминацията на расови групи и национални м. и за тяхното покровителствуване, но и досега те не са дали съществени резултати. В социалистическите страни проблемът за м. не съществува. Всички граждани се ползват от конституционно гарантирани права и свободи, при пълно равноправие.

МАНДАРИН (португалски от санскритски: «съветник») — португалско название на висшите чиновници във феодален Китай, преминало и в другите европейски езици.

МАНДАТ (от лат. mandatum — «поръчка») — 1) поръчка, пълномощие, нареждане. 2) Договор за поръчка, с който едно лице се задължава да извърши за сметка на друго лице възложени му от него правни действия. 3) Режим на управление, установен след Първата световна война от *Обществото на народите* над бившите германски колонии и турски владения, управлявани от държавите победителки; по същина — своеобразна форма на колониално господство. М. получиха: Великобритания над Палестина (по-късно от нея е отделена мандатната територия Трансйордания), над Ирак, Танганика и части от Того и Камерун; Франция над Сирия, Ливан и части от Того и Камерун; Белгия над Руанда-Урунди; Япония над Маршалските, Каролинските и Марианските острови; Южноафриканският съюз над Югозападна Африка; Австралия над остров Науру, Нова Гвинея и острови в Тихия океан на запад от екватора; Нова Зеландия над Западни Самоа. Подемът в борбата за независимост на колониалните народи през времето на Втората световна война и особено победата над фашизма с решаващото участие на СССР доведоха до разпадането на мандатната система. Но се създаде международното *попечителство* — нова система за управление на някои от бившите мандатни територии.

МАНДА́ТНА КОМИ́СИЯ — комисия, избирана на конгреси, конференции, на първата сесия на Народното събрание в НРБ и т. н. за проверка на правилността на мандата — пълномощието на делегатите или народните представители.

МАНЕ́ВРИ в о е н н и — мирновременни двустранни оперативно-тактически или оперативно-стратегически учения на войскови части в обстановка, близка до бойна. Извършват се на суша, във въздуха, по море. Обикновено им се дават кодови названия. Голямо внимание на м. се обръща в капиталистическите държави. Всяка година *Северноатлантическият пакт НАТО* планира и провежда военни м., значителни по количество и мащаби. *Варшавският договор 1955* провежда също м. за повишаване отбранителната мощ на страните — участнички в него. Държавите, подписали Заключителния акт от Хелзинки, имат задължението предварително да съобщават за провеждане на военни учения.

МАНИ́ЛОВЩИНА — отвлечена безпочвена мечтателност, лицемерна сладникавост, празно фразьорство, пасивно, благодушно и нереалистично отношение към действителността, откъснатост от живота. Терминът произлиза от името на Манилов, герой от романа-епопея «Мъртви души» (1842—1852) на Николай Василиевич Гогол (1809—1852).

МАНИПУЛА́ЦИЯ (от лат. manipulus — «шепа») — 1) специална сложна работа, извършвана с ръце; съвкупност от действия и движения на работник, подчинени на определена цел. М а н и п у л а т о р — илюзионист. 2) *прен.* Умело действие, хитрина, измама, машинация.

МАНИПУЛИ́РАНЕ НА СЪЗНАНИЕТО — в буржоазното общество: системно психологическо въздействие върху широките маси с помощта на средствата за масова информация (печат, радио, телевизия и др.). Чрез м. с. буржоазната пропаганда налага антикомунистическа идеология (вж *антикомунизъм*), преклонение пред буржоазните ценности и буржоазния начин на живот, насажда *конформизъм* и потребителска психология.

МАНИФАКТУ́РА — 1) организационна форма на капиталистически производствен процес, основан на вътрешно (техническо) разделение на труда и на ръчна (занаятчийска) техника. За разлика от занаятчията работникът в м. работи в работилница на капиталиста. М. предшествува едрата машинна индустрия. Възниква в средата на XVI в. и господствува до последната третина на XVIII в., когато започва промишленият преврат. М. осигурява 2—3 пъти по-висока производителност на труда в сравнение с капиталистическата проста кооперация. В българските земи под османска власт м. се развива със закъснение едва към края на XVIII в. и особено през първата половина на XIX в. 2) Название на някои текстилни предприятия, запазило се и след въвеждане на машинното производство. 3) Текстилни изделия, тъкани; търговия с текстилни стоки.

МАНИФЕ́СТ (от лат. manifestus — «явен») — 1) тържествено писмено обръщение на върховната власт към населението във връзка с важни политически събития. 2) Обръщение, възвание, декларация на политическа партия, обществена организация, движение, литературна група и т. н., което съдържа техните основни възгледи, програма, решения (напр.: *«Манифест на комунистическата партия»* е първият програмен документ на научния комунизъм).

«МАНИФЕСТ НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ» — първият програмен документ на научния комунизъм, написан от К. Маркс и Ф. Енгелс през декември 1847—януари 1848 по поръчение на II конгрес на Съюза на комунистите. В «М. к. п.» за пръв път в историята на обществената мисъл се излагат основните идеи на марксизма и се провъзгласяват крайните цели на борбата на пролетариата. В него научно е доказана неизбежността на гибелта на капитализма, победата на социализма и комунизма, разкрита е световноисторическата роля на пролетариата. Една от основните идеи в «М. к. п.» е идеята за *диктатурата на пролетариата*. Маркс и Енгелс излагат комунистическото разбиране за отношението на пролетариата към отечеството, собствеността, семейството, образованието и обосновават интернационалния характер на комунистическото движение. На унищожителна критика са подложени реакционните буржоазни и дребнобуржоазни течения, излизащи под знамето на социализма. «М. к. п.» завършва с призива «Пролетарии от всички страни, съединявайте се!», който и до днес е боен зов и ръководен принцип на международното работническо и комунистическо движение. Характеризирайки теоретичното богатство на «М. к. п.», В. И. Ленин пише, че тази малка книжка струва колкото цели томове: с нейния дух живее и се движи досега целият организиран и борещ се пролетариат от цивилизования свят.

МАНИФЕСТАЦИЯ (от лат. manifesto — «показвам», «проявявам») — 1) тържествено масово улично шествие за изразяване на солидарност, съчувствие, поддръжка или протест по повод на някое събитие или празник (напр.: първомайска празнична м.). 2) *прен*. Проява, изява, открит израз на чувства и отношение към нещо (напр.: м. на единството на трудещите се).

МАНИХЕЙСТВО — религиозно учение, възникнало през III в. в Персия и разпространило се в Близкия изток, източните области на Римската империя, Средна Азия, Индия и Китай. Наречено по името на неговия основоположник — персиеца М а н и. В основата на м. стоят принципите на дуализма за вечната борба между доброто и злото, светлината и мрака. М. отрича материалния свят и проповядва *аскетизъм* и безбрачие. То е религиозен израз на социалния протест на угнетените маси в периода на кризата на робовладелския строй. Оказва силно влияние на религиозно-философските концепции и религиозните движения през средновековието. Чрез *павликянството* е влязло в основата на *богомилството*.

МАОИЗЪМ — дребнобуржоазно националистическо идейно-политическо течение, разновидност на *опортюнизма* и *социалшовинизма*; опит да се подмени марксизмът-ленинизмът с «идеите» на Мао Цзедун, които по своята същност са чужди и враждебни на теорията и практиката на научния комунизъм.

Идеологията на м. е еклектичен конгломерат от възгледи и идеи, заимствувани от различни източници. Включва елементи от *конфуцианството, анархизма, троцкизма*, дребнобуржоазния *национализъм* и др. От конфуцианството Мао възприема идеята за покорност, възвеличаване на авторитарната власт, култа към вожда; от анархизма и други дребнобуржоазни учения — идеята за особената революционност на селячеството; от буржоазнонационалистическите течения — *великодържавния шовинизъм*. М. е особено близък до троцкизма, от който възприе-

ма възгледа за приоритета на политическите постановки над обективните закони за развитието на обществото, теорията за износ на революция и най-вече *антисъветизма* на троцкистите. Под прикритието на «лява» фразеология маоистите фактически отричат ръководната роля на работническата класа в социалистическото преустройство на обществото и ролята на комунистическата партия като политически авангард на работническата класа. М. само по форма е «ляв» опортюнизъм, по съдържание е десен опортюнизъм.

Антимарксистката същност на маоистите се проявява не само в областта на теорията, но и в практическата им дейност, за която е особено характерен политическият авантюризъм. В резултат на т. нар. «културна революция» в Китай е нанесен тежък удар на комунистическата партия и на китайската икономика, репресирани са няколко милиона комунисти, разгромени са партийните и масовите организации, парализирани са конституционните органи на властта, подкопана е системата на народното образование, организирано е насилствено асимилиране на националните малцинства, орязани са социалните права в полза на неудържимата милитаризация на КНР.

Главното в м. е национализмът, национализъм реакционен, агресивен, прерастващ във великодържавен шовинизъм, претендиращ за авангардно положение сред социалистическите страни, сред *«третия свят»* и в крайна сметка — за световно господство.

Особено опасна е разколническата дейност на маоистите в световната социалистическа система, международното комунистическо движение и антиимпериалистическото националноосвободително движение, техният стремеж да противопоставят едни на друг главните отреди на *световния революционен процес*.

След смъртта на Мао Цзедун започват вътрешнопартийни борби; ръководството на ККП обаче остава на маоистки позиции и продължава да следва хегемонистично-експанзионистичен антисоциалистически курс.

През 1976 са арестувани и съдени съпругата на Мао Цзедун Цзяо Цин и нейните привърженици — стратезите на «културната революция». Третият пленум на ЦК на ККП (1978) възприема линията на Дън Сяопин. Дванадесетият партиен конгрес (1982) оценява, че левичарските грешки от периода на «културната революция» и предшествувалият я период са нанесли сериозна вреда на партията и страната. Същевременно декларира, че ще се възстанови «истинският облик на идеите на Мао Цзедун» и ще се определи мястото му в историята.

МАРАЗЪМ (гръц. marasmós — «разложение», «изхабяване») — 1) състояние на пълна отпадналост на психическите и физическите сили на човека поради старост, хронична болест, преумора или други причини. 2) Апатия, безразличие, отпуснатост, творческо безсилие. 3) Пълен упадък, морално разложение (напр.: м. на буржоазната култура).

МАРИАНА — женски образ, символ на Франция.

МАРИОНЕТКА — 1) театрална кукла, привеждана в движение с помощта на конци от актьор-кукловод, скрит от зрителя. 2) *прен.* Лице, организация или държава, послушни оръдия в чужди ръце, служещи на чужди интереси.

МАРКЕТИНГ (от англ. marketing — «извършване на всички операции при продажба и покупка» — в бур-

жоазната икономическа литература първоначално означава комплекс от мероприятия, свързани с организирането на пласмента на готовата продукция. Впоследствие понятието се разширява като система от методи, форми и средства, използвани от капиталистическата фирма за целенасочено обработване на пазара с оглед извличане на монополно висока печалба. М. възниква в началото на XX в. в САЩ, широко се разпространява през 50-те—60-те години във връзка с изострянето на проблема за пласмента на стоките. Понастоящем м. е част от системата на световната търговия.

М. насочва фирмите към разработване и осъществяване на гъвкава стратегия, способна да им осигури съществуване в сложните условия на съвременния капиталистически пазар. Намира израз в изучаване на пазара и търсенето, в планиране на стоковия асортимент, в организиране на пласмента, в осъществяване на мероприятия по стимулиране на търсенето. Потребителите се изучават не глобално, а като се отчитат техните индивидуални вкусове и привички, по демографски и социални признаци, полово-възрастова структура, равнище на доходите и т. н. Важна роля за формирането на търсенето играе рекламата.

Мащабите и динамиката на търговско-икономическите отношения Изток—Запад, от една страна, и системата на организация и управление на външнотърговската дейност на капиталистическата фирма, от друга, водят до създаването на друго направление в буржоазния м. — м. към социалистическите страни. Той отразява интересите на частната инициатива, органически се вплита в политическия курс на буржоазните правителства за разширяване на сътрудничеството със социалистическите страни. Той се осъществява в условията на запазване на дискриминационните мероприятия на империалистическата външноикономическа политика към социалистическите страни. Това засилва и разширява противоречията в развитието на тази политика.

МАРКСИЗЪМ-ЛЕНИНИЗЪМ — наука за най-общите закони на развитието на природата, обществото и човешкото мислене, за революцията на угнетените и експлоатирани маси, за победата на социализма и комунизма; идеология на работническата класа, теоретична основа на комунизма. Включва три органично свързани съставки: диалектически и исторически материализъм (вж *философия*), марксическо икономическо учение (вж *политическа икономия*) и теория на *научния комунизъм*.

М а р к с и з м ъ т е научен израз на коренните интереси на работническата класа. Възниква през 40-те години на XIX в. Неговите създатели К. Маркс и Ф. Енгелс преработват критично постиженията на дотогавашната човешка мисъл и извършват революционен преврат в науката за обществото, създават последователно научен мироглед на пролетариата. Те обобщават опита на световното революционно движение на работническата класа и посочват пътищата за нейното освобождаване от експлоатацията на буржоазията, разкриват законите на класовата борба, доказват, че тя неизбежно води до победата на социалистическата революция и установяването на диктатура на пролетариата. В епохата на империализма, пролетарските революции и прехода от капитализма към социализма и комунизма марксизмът е доразвит от В. И. Ленин. Обогатен с нови положения и изводи, марксизмът получава названието м.-л. Ленин създава теорията на л е н и н и з-

ма като теория, стратегия и тактика на пролетарската революция и диктатурата на пролетариата.

М.-л. се развива и обогатява въз основа на историческия опит на световното комунистическо и работническо движение, отразен в програмните документи и в решенията на комунистическите партии, в документите на международните съвещания на комунистическите и работническите партии и др. М.-л. е могъщо идейно оръжие на трудещите се от цял свят за революционно преобразяване на обществото. Той е научна основа на стратегията и тактиката на комунистическото и работническото движение, основа на единството на комунистическото движение. Важно условие за по-нататъшното развитие на м.-л. е творческото му претворяване в дело, борбата против *ревизионизма, догматизма* и *сектантството*.

Ръководейки се от м.-л., българският народ начело с БКП успешно построи основите на социализма в България и изгражда развитото социалистическо общество. БКП обогатява м.-л. с редица нови положения — за народния фронт, за характера и задачите на народнодемократичната революция и народнодемократичната държава, за задачите на етапа на изграждането на развито социалистическо общество и др.

МАРКСОЛО́ГИЯ — псевдонаучно антикомунистическо тълкуване на учението на Карл Маркс, осъществявано за пропагандни цели от западната буржоазна философия и социология.

МАРОДЕ́РСТВО — 1) ограбване на мирното население през време на война или убитите и ранените войници на бойното поле. М. се прилага от армиите на държавите, водещи несправедливи, грабителски, агресивни войни. 2) Грабеж.

МАРО́НИ — бегълци роби-негри в Уест Индия и Гвиана, борили се с белите колонизатори.

МАРС — древноиталийско божество, първоначално бог на полята и плодородието, впоследствие бог на войната. Смятан за баща на легендарните основатели на Рим — Ромул и Рем. М а р с о в о п о л е — място за военен преглед и паради (в древния Рим — на левия бряг на река Тибър; в Париж — площад, в Петербург — площад до казармите, сега «Площад на жертвите на революцията» в Ленинград).

МАРШ — 1) войнишки ход в строй с отсечени равномерни стъпки. 2) Поход на войска; организирано предвижване на войски в колони на транспортни средства, бойни машини или пеша по пътища за установено време, в определен район, в пълна бойна готовност за изпълнение на бойна задача. 3) Организирано шествие на много хора за изразяване на единство, солидарност или протест (напр.: м. на единството, м. на протеста).

МАРША́Л — 1) най-високият военен чин в някои армии — също и в НРБ, който се дава за големи заслуги през време на война или на военна служба. 2) Официално название на председателя на Сейма в Полската народна република. 3) Дворцов началник, главен разпоредител за етикета при едни двор.

МАСЛИ́НЕНО КЛО́НЧЕ — емблема на мира. На знамето на Организацията на обединените нации е изобразен венец от две м. к. Според библейския мит за световния потоп праведният Ной, спасил се със семейството си в ковчег (кораб), по маслиненото клонче (маслинен лист), което носи в клюна си завърналият се гълъб, разбира, че водата спада

и ще се открие сушата (Битие, гл. 8, стихове 8—11). М. к. е атрибут на древногръцката богиня на мира Ейрена (Ирина), у римляните — Пакс.

МА́СОВ — 1) извършван от много хора, характерен за участието на много хора (напр.: м. героизъм, м. движение, м. стачка, м. ентусиазъм, м. психология, *«масово общество»*). Масовост — наличие, участие на голям брой хора в начинание, мероприятие, акция. 2) Предназначен, произвеждан за много хора, за широките маси (напр.: стоки за м. потребление, м. песен, м. четиво, м. зрелище, средства за масова информация и пропаганда, *масова комуникация*, *«масова култура»*, «масово изкуство»). Масова песен — песенен жанр, свързан със съвременна политическа или гражданска тематика. Масово издание — книга или брошура, предназначена за широк кръг читатели, издадена в голям тираж. Масовик — опитен организатор и ръководител на политическа, културно-просветна и друга дейност пред широки обществени кръгове. 3) Извършван, осъществяван, провеждан, прилаган в голямо количество (напр.: м. арести на прогресивни дейци във фашизирана държава, м. бомбардировки, м. терор, м. тираж). Масово производство — високоефективен тип производство, при който отделните работни места са специализирани за извършване на една-единствена и непрекъснато повтаряща се технологическа операция. 4) Принадлежащ към масите (напр.: м. читател).

МА́СОВА КОМУНИКА́ЦИЯ — процес за разпространяване на информация (знания, духовни ценности, морални и правни норми и т. н.) с помощта на технически средства (печат, вестници, списания, книги; радио, телевизия, кино) сред числено голяма, но несъбрана на едно място аудитория (читатели, слушатели, зрители). Според буржоазните социолози м. к. е надкласова, безпартийна; марксистите изтъкват социалната обусловеност на м. к. При капитализма м. к. има за задача да приучи отделната личност към стереотипа на установените отношения, на буржоазното мислене, на ограничени стандартни действия, вкусове, постъпки, да държи хората в рамките на господстващата буржоазна идеология, да потиска критичното чувство на човека. При социализма м. к. съдейства за пълното и многостранно развитие на личността, за разпространяване на научен мироглед. Вж и *средства за масова информация*.

«МА́СОВА КУЛТУ́РА» — състояние на буржоазната култура от средата на XX в.; превърната в отрасъл на капиталистическата икономика, стандартизирана в отделни сфери и въздействуваща върху всички страни на човешкото съществуване чрез средствата за масова комуникация (радио, кино, телевизия, печат), модата и др., «м. к.» има за цел да подчини съзнанието на масите на буржоазните ценности и на стереотипите на буржоазния начин на живот.

«М. к.» обхваща сбор от духовни стандарти на така наречения среден, «масов» човек, а именно: търговското кино, в което натуралистично се изобразяват насилия и секс, комикси, еротична литература, блудкави телевизионни шоу-програми, естрадни зрелища и други многочислени жанрове, които приучват зрителя и читателя към примитивна, а по същество изопачена представа за света, проповядват култ към силата и жестокостта, към животинските инстинкти. Идеолозите на буржоазното общество подменят истинските духовни ценности, създадени от човечеството, с лъжекултура, от-

клоняват хората от стремежа към нравствено усъвършенствуване и от острите класови и други проблеми на действителността. Целенасоченото използване на произведенията на «м. к.» осакатява духовно хората, притъпява тяхното обществено съзнание. Борбата против «м. к.» е сред важните задачи на прогресивните и демократичните сили в капиталистическите страни.

«МА́СОВО ОБЩЕСТВО́» — съвременна буржоазна теория, според която отделният човек като индивид и личност загива в процеса на обобществяване на производството, на класовата политическа борба на значителна част от народните маси и под влиянието на масовите комуникационни средства в «масовизирането». С това се цели да се заличи разделянето на капиталистическото общество на класи, както и да се оспори формиращата роля и социална отговорност на отделните трудещи се в историята.

МАСО́НСТВО, франкмасонство (фр. franc-maçon — «свободен зидар») — мистично религиозно-нравствено движение, възникнало в началото на XVIII в. в Англия и разпространило се в редица страни от Европа и Америка. Масоните се обединяват в тайни организации (ложи) със сложна многостепенна структура и ритуална символика, заимствувани от средновековните зидарски цехове (оттук названието). Участниците в масонските ложи принадлежат главно към аристократичната и буржоазната върхушка. През втората половина на XVIII в. в масонското движение участвуват и много просветители.

М. се противопоставя на официалната църква, но е решителен противник на *атеизма*. Като средство за преустройство на обществото препоръчва мирното побратимяване на хората и «морално самоусъвършенствуване». Масоните рязко отхвърлят необходимостта от социални преобразования и революции. Противници са на материализма. Постепенно мистичният характер на м. се засилва и от XIX в. то придобива реакционен характер. Ръководствата на ложите преминават в ръцете на едрата буржоазия. Центърът на съвременното м. е в САЩ.

В България м. има известно влияние в края на XIX и началото на XX в.

МАТЕРИАЛИ́ЗЪМ — научно направление във *философията*, което противоположно на идеализма обосновава възгледа, че светът е материален, че *материята* е първична, а съзнанието вторично. Цялата история на философията е борба на м. с различните форми на идеализма. М. като правило е светоглед на прогресивните обществени класи. Усъвършенствува се в тясна връзка с обществено-икономическото развитие и с целокупния напредък на науката. Като се опира на постиженията на частните науки, м. същевременно е тяхна методологическа основа, показваща им правилния път за опознаване на света и неговите закони. Марксисткият философски м., създаден от К. Маркс и Ф. Енгелс и доразвит от В. И. Ленин, е най-висока степен в развитието на м.; появяването на *диалектическия материализъм* и на *историческия материализъм* е революционен поврат във философията.

МАТЕРИАЛНО-ТЕХНИ́ЧЕСКА БАЗА на обществото — съвкупност от материално-веществените елементи на производството и на извънпроизводствената сфера, присъщи на всяка обществено-икономическа формация, и съответствуващата на тях организация на общественото производство. Главна

съставна част на м.-т. б. е м.-т. б. на производството. Нейн основен елемент са оръдията на труда (машини, съоръжения и др.). В докапиталистическите формации основа на м.-т. б. са оръдията на ръчния труд. М.-т. б. на капитализма е развитата система от машини, едрото машинно производство, което постепенно обхваща не само промишлеността, но и другите отрасли на стопанството.

М.-т. б. на социалистическото производство е едрото машинно производство във всички отрасли на стопанството, което създава условия за комплексно механизиране и автоматизиране на производствените процеси, за концентрация, специализация и коопериране на производството, за техническо превъоръжаване, електрификация и механизация на селското стопанство. М.-т. б. на комунизма предполага пълно комплексно автоматизирано производство на основата на електрификация на цялото стопанство, усъвършенстване на технологията и културата на производството и понататъшно развитие на концентрацията, специализацията и кооперирането. Науката се превръща в непосредствена производителна сила. Създаването на м.-т. б. на комунизма в съчетание с високо културно-техническо равнище на трудещите се може да осигури най-висока производителност на труда, изобилие от жизнени блага, необходими за осъществяване на разпределение според потребностите, за формиране и развитие на комунистическите обществени отношения. В приетата от X конгрес на БКП (1971) Програма на партията и в следващите партийни разработки се дава определящо значение (сред сложния комплекс от икономически, социално-политически и идеологически задачи) на задачата да се изгради напълно м.-т. б. на социализма в НРБ върху основата на най-новите постижения на научно-техническата революция.

МАТЕ́РИЯ — философска категория за означаване на обективната реалност, която съществува независимо от съзнанието и се отразява в него. М. е несътворима и неунищожима, безгранична и неизчерпаема. Тя съществува в безкрайно множество от конкретни физически форми или видове. Основа на действителността е неорганичната м.; по-висши форми са органичната м. и социалноорганизираната м. (човешкото общество). Неотменим атрибут на м. е движението; на м. са присъщи саморазвитието и превръщането от едни състояния в други. Всеобщи обективни форми на битието на м. са пространството и времето. Универсално свойство на м. е отражението. Въпросът за признаването на м. като първична реалност винаги е бил арена на ожесточена идейно-теоретична борба между *материализма* и *идеализма*. Марксистко-ленинското разбиране за м. се ръководи от принципа за материалното единство на света, за първичността на м. по отношение на съзнанието. С признаването на материалността на света се доказва неговото единство и се приема обективният характер на закономерността, необходимостта и причинността.

МАТИНЬО́Н — сграда в Париж, седалище на френския министър-председател и място за заседания на правителството.

МАТРИА́РХАТ — една от формите на обществено устройство, главно в ранния период от развитието на първобитнообщинния строй. Характеризира се с равноправието, а по-късно с ръководното положение на жената в обществения живот. Форми и остатъци от м. са се запазили сред

някои австралийски, индиански и други племена до средата на XIX в.

МАФИЯ — нелегална терористична организация на остров Сицилия (Италия), възникнала в края на XVIII в. за самозащита на народните маси от своеволията на земевладелската феодална аристокрация. Впоследствие се превръща в бандитска терористична организация, която служи на интересите на буржоазно-помешчическите кръгове. В съвременна Италия м. прониква в ръководствата на акционерни компании и се използва като оръдие в конкурентната борба на различните капиталистически групи. Бандите на м. контролират цели райони на острова и чрез подкупи, заплахи и убийства тероризират населението. М. насочва оръжието си срещу движението на селяните за земя, срещу профсъюзното движение и всички прогресивни сили. Има връзки с полицията, съдебни чиновници и с определени политически кръгове в Рим.

Италианската м. е свързана с престъпни организации (понякога носещи същото име) в редица капиталистически страни. В САЩ м. (известна под названието «Cosa nostra» — «Наше дело») е една от главните гангстерски организации, която се е превърнала в синдикат на престъпността с поделения в много градове и щати и с филиали в Южна Америка и в редица западноевропейски страни (ФРГ, Франция и др.). «Коза ностра» контролира престъпния свят в САЩ — търговията с наркотици, контрабанда с оръжие, поддържане на съмнителни заведения, подкупи на властите, убийства по поръчка и пр. Разкрити са широките ѝ връзки с финансови и политически кръгове в страната, както и с ЦРУ.

МАХНÒВЩИНА — анархо-кулашко движение в Украйна (1918—1921) против съветската власт, възглавявано от анархиста Н. Махно̀; една от разновидностите на дребнобуржоазната контрареволюция. В зависимост от военнополитическата обстановка махновците лавират между белогвардейците и Червената армия. След разгрома на основните сили на белогвардейците м. приема характер на контрареволюционен бандитизъм, ликвидиран през 1921 от Червената армия.

МАШИНА̀ЦИЯ — нечестна, мошеническа заблуда, измама; недобросъвестен подход, хитра интрига, тайна игра за заблуждаване и достигане на неблаговидна цел (напр.: дипломатическа м. на империалистите).

МЕГАПО̀ЛИС — гигантски град, образуван вследствие на растежа и фактическото сливане на много (група) градове и населени пунктове в един крупен промишлен център; свръхград. Понастоящем в света има около 300 града с население над половин милион жители. Съвременният урбанизъм намира краен израз в създаването на м. особено в САЩ, Япония и други държави. Предполага се, че към 2000 година ще се оформят грамадни м. с население от 40 до 70 милиона жители. Образуването на крупни промишлени райони, строителството на големи градове променят в значителна степен естествените закономерности.

МДФЖ — вж *Международна демократична федерация на жените.*

МЕДА̀Л — специален знак в памет на някое историческо или политическо събитие. В НРБ е награда за бойни, трудови и други заслуги. Държавният съвет учредява м. и награждава с тях: «За участие в антифашистката борба», «За участие в Народното въстание 1923 г.», «Интернационални бригади в Испания 1936—

1939 г.», «Отечествена война 1944—1945 г.», «Ветеран на труда», «За трудово отличие», «Климент Охридски», «За боева заслуга», «За майчинство», «За отличие в Българската народна армия», «За отличие в Строителните войски», «За отличие във войските на Министерството на транспорта», «За заслуги към Българската народна армия», «За заслуги за сигурността и обществения ред», «За заслуги към Строителните войски», «За заслуги към войските на Министерството на транспорта», «За прослужени години във въоръжените сили», «За прослужени години в Министерството на вътрешните работи», «За прослужени години в Строителните войски», «За укрепване братството по оръжие», «За заслуги по охраната на границата», «За дружба и сътрудничество с НРБ», «За мир и разбирателство с НРБ». Юбилейни м.: «90 години от рождението на Георги Димитров», «50 години Септемврийско народно въстание 1923 г.», «25 години народна власт», «20 години Българска народна армия», «20 години органи на Министерството на вътрешните работи», «25 години БНА», «25 години органи на МВР», «25 години Строителни войски», «30 години БНА», «30 години органи на МВР», «30 години Строителни войски», «30 години от социалистическата революция в България», «30 години от победата над фашистка Германия», «100 години Априлско въстание 1876—1976», «25 години Гражданска отбрана на НРБ», «100 години от освобождението на България от османско иго 1878—1978», «100 години Български червен кръст», «100 години български съобщения», «100 години българско здравеопазване», «София — 100 години столица на България», «100 години българска геология», «1300 години България», «40 години социалистическа България».

МЕДЖЛИС — 1) съвет при административен управител в Турция, създаден през 1867. В М. освен определените длъжностни лица участвуват и изборни — мюсюлмани и немюсюлмани. 2) Първоинстанционен съд в Турция, създаден през 1869. 3) Парламентът — Великото национално събрание в Турция. 4) Долната камара на парламента в Иран.

МЕЖДУНАРО́ДЕН — 1) свързан с отношенията между два или повече народа (напр.: м. солидарност, м. право, м. политика, м. положение, м. конгрес, м. организации, *международни езици*, *Международен олимпийски комитет (МОК)*, м. бандитизъм, м. тероризъм, м. напрежение, м. отношения, *Международна организация на журналистите — МОЖ*). М е ж д у н а р о д н а и н ф о р м а ц и я — информация за най-важните събития в чужбина. 2) Разпространен сред повече народи, неограничен в рамките на един народ, интернационален (напр.: м. значение на усилията за създаване на европейска сигурност, м. известност).

МЕЖДУНАРО́ДЕН ВАЛУ́ТЕН ФОНД (МВФ) — международна валутна организация за регулиране валутните отношения между страните-членки. Има статут на специализирано учреждение на ООН. Създаден през 1944 със седалище във Вашингтон (има поделение в Париж); функционира от 1946. Към 30 юни 1982 в МВФ влизат 146 държави. Основният му капитал (61,1 млрд. СПТ, вж *«книжно злато»*) се образува от вноските на държавите-членки (25% в конвертируема валута и СПТ и 75% в национална валута на страните). Висш орган — Съвет на управляващите. Всеки член на МВФ има в съвета 250 гласа плюс 1 глас на всеки 100 хил. СПТ, внесени в основния капитал (квотата

на САЩ е 12,0 млрд. СПТ, на Великобритания — 4,4, на ФРГ — 3,2, на Франция — 2,9, на Япония — 2,5). САЩ имат водещо положение в МВФ (19,64% от гласовете) и го използват за укрепване позициите на долара като ключова валута в капиталистическия свят. МВФ отпуска краткосрочни и дългосрочни кредити или продава чужда валута на страните-членки при определени условия. В неговата компетенция влиза и разглеждането на въпросите, свързани с изменението на паритета и курсовете на валутите на страните-членки. От 1 януари 1970 МВФ въвежда емисия на СПТ. През 1972 е сформиран специален комитет по реформата на международната валутна система. В съответствие със споразуменията от Ямайка (1976) се разширява достъпът до ресурсите на МВФ, $^{1}/_{6}$ от златните му резерви се връщат на членуващите страни, още $^{1}/_{6}$ част от златния запас се продава на свободния пазар, отменя се официалната цена на златото и се узаконява системата на «плаващи» валутни курсове и т. н.

МЕЖДУНАРО́ДЕН ОЛИМПИ́ЙСКИ КОМИТЕ́Т (МОК) — висш ръководен орган на съвременното олимпийско движение. Създаден е на 23 юни 1894 по инициатива на френския обществен деец Пиер де Кубертен (1863—1937) на международен конгрес в Париж за обсъждане на въпросите на физическото възпитание. Седалище в Лозана (Швейцария). Първите членове на МОК (14 души) са и организатори на националните олимпийски комитети в своите страни (12 държави). Задачи на МОК: редовно да урежда *олимпийски игри* и постоянно да ги усъвършенства, да поощрява организациите за любителски състезания, да ръководи развитието на любителския спорт, да съдейства за укрепване на дружбата между спортистите от всички страни.

МОК приема решения за признаването на националните олимпийски комитети (НОК) и международни федерации (от МОК са признати 135 НОК и над 20 международни федерации), определя програмата на олимпийските игри и града, където ще се провеждат.

В МОК са представени 58 страни (със 74 членове). 69 страни, които участвуват в олимпийското движение, нямат свои представители в МОК.

МЕЖДУНАРО́ДЕН СЪД — главен съдебен орган на ООН, създаден през 1945. Седалище в Хага (Холандия). Статутът му е неразделна част от Устава на ООН. Всеки член на ООН е по право и член на статута на съда. Състои се от 15 членове, избирани на заседания на Общото събрание и Съвета за сигурност при ООН за срок от 9 години, като всеки 3 години се сменя една трета от състава му. Страни по делата могат да бъдат само държави. Юрисдикцията на съда не е задължителна за членовете на статута. Споровете могат да се отнасят в М. с. и чрез споразумение на страните. За всички тях решенията на съда са задължителни, окончателни и не подлежат на обжалване. М. с. дава и консултативни заключения по юридически въпроси на Общото събрание на ООН, Съвета за сигурност, др. органи на ООН и специализираните организации в системата на ООН. Тези заключения имат препоръчителен характер.

МЕЖДУНАРО́ДЕН СЪЮЗ ПО ДАЛЕКОСЪОБЩЕ́НИЯТА, МСД (International Telecomunication Union, ITU) — международна междуправителствена организация за сътрудничество в областта на далекосъобщенията. Създадена в Париж през 1865 като Международен съюз по телеграфни съобщения; от 1932 става

МСД. От 1947 е специализирано учреждение на ООН. Седалище в Женева. В него членуват 158 държави (1983). България членува от 1880, преутвърждава членството си през 1956. Главни органи: Пълномощна конференция, Административен съвет, Генерален секретариат. МСД има за задача да поддържа и разширява сътрудничеството с цел усъвършенствуване и рационално използване на далекосъобщенията. Съюзът оказва техническа помощ на развиващите се страни.

МЕЖДУНАРО́ДЕН ТЕРОРИ́ЗЪМ — насилствени действия, нанасящи вреда на международните отношения, извършвани от отделни лица или групи от лица, против личности, организации или обекти, които се намират под международна защита. Действията на м. т. са убийства на държавни глави, на ръководители или членове на правителства, дипломатически и др. официални представители, на длъжностни лица и политически дейци, вземане на заложници, посегателства върху посолства, легации и мисии, върху представителства на националноосвободителни движения и седалища на международни организации, разрушаване на международни транспортни системи и др. Основна особеност на м. т. е, че той почти винаги се подготвя и извършва на чужда територия, финансира се от чуждестранни източници и служи като оръдие на чуждестранна политика. Империалистическите държави често прибягват до услугите на м. т. като инструмент на своята реакционна и агресивна политика. Действие на м. т. е извършеното от агенти на колонизаторите убийство на министър-председателя на НР Конго П. Лумумба през 1961. Досега са извършени неколкостотин подобни актове на насилия срещу прогресивни дейци от чуждестранни държави и националноосвободителни движения. С извършване на акции на м. т. са заети много тайни организации, подривни центрове и даже държавни органи от капиталистически страни — *Централното разузнавателно управление (ЦРУ)* на САЩ, специалните служби на Израел, фашистки, ционистки и др. реакционни организации, които подготвят терористи и извършват терористични актове в много страни на света. През 1951 в САЩ е приет закон за взаимно гарантиране на сигурността, който легализира извършването в социалистическите страни на терористични актове от специално подбрани лица. Обекти на тероризма на САЩ са Куба, Никарагуа, Салвадор и др. ЦРУ води истинска тайна война против народите от страните на Централна Америка, като изпраща там свои агенти, вербува наемници, подготвя и извършва терористични актове против прогресивни дейци от тези страни. Изворите на м. т. се коренят в агресивната реакционна същност на империализма и в породените от него фашизъм, расизъм, ционизъм, колониализъм, неоколониализъм. М. т. е несъвместим с основните принципи на международното право — зачитане на държавния суверенитет, ненамеса във вътрешните работи, уважаване правата на човека и др. В съответствие с тях той трябва да бъде напълно и безусловно забранен във всички форми. На XXXIX сесия на Общото събрание на ООН (1984) Съветският съюз внася проекторезолюцията «За недопустимостта на политиката на държавен тероризъм и на всякакви действия на държавите, насочени към подкопаване на обществено-политическия строй в други суверенни държави», с която решително се осъжда политиката и практиката на държавен тероризъм като метод в отношенията с другите държави и народи и се изисква от всички държави да не се

предприемат каквито и да са действия, насочени към дестабилизиране и сваляне на законните правителства на държавите.

МЕЖДУНАРО́ДНА АГЕ́НЦИЯ ПО А́ТОМНА ЕНЕ́РГИЯ (МАГАТЕ) — международна организация за сътрудничество между държавите по мирното използване на атомната енергия. Учредена през 1954 по решение на Общото събрание на ООН, а през 1956 е утвърден уставът ѝ от международна конференция. Седалище във Виена. В нея членуват 112 страни (1983). НРБ членува от 1957. Ръководни органи: Генерална конференция, Съвет на управляващите, генерален директор, ръководещ Секретариата. МАГАТЕ е самостоятелна международна организация, невлизаща в системата на специализираните учреждения на ООН, но е тясно свързана с тези организации чрез специални споразумения и ежегодно отчита дейността си пред Общото събрание. МАГАТЕ съдейства на научноизследователската работа в областта на атомната енергия и нейното приложение за мирни цели. Свиква конференции, семинари и други научни съвещания за обмен на опит и информации по различните проблеми на атомната наука и техника. На МАГАТЕ са възложени функции за спазване на Договора за неразпространение на ядреното оръжие.

МЕЖДУНАРО́ДНА АСАМБЛЕ́Я «ЗНА́МЕ НА МИРА́» — международен форум на деца и младежи от цял свят; връхна точка на създаденото по инициатива на Л. Живкова движение «Знаме на мира». Главни цели: да съдейства за укрепване на мира и разбирателството между народите, да стимулира създаването на условия и предпоставки за развитието на творческите способности и наклонности на човека от най-ранна възраст, да съдейства за осъществяване на стремежа му към самоусъвършенствуване, развитие и реализация в различни социални сфери. Девизът му е «Единство, творчество, красота». Организирани са две асамблеи (1979 и 1982), предстои трета през 1985. В Първата международна детска асамблея (София, 15—25 август 1979), проведена във връзка с Международната година на детето, участват 1094 деца от 76 страни и 1100 деца от България с наклонности в изобразителното изкуство, литературата и музиката. Прието е «Писмо-обръщение на децата — участници в Международната детска асамблея «Знаме на мира», към децата от целия свят и чрез ООН към цялото човечество», разпространено като официален документ на XXXIV сесия на Общото събрание на ООН. Открива се монументът «Знаме на мира», на който са поставени подарените камбани на нациите. През 1980 и 1981 се организират срещите «София'80» и «София'81», в които участват деца-творци от различни страни. Във Втората асамблея (София, 15—25 август 1982) участват 528 деца и младежи от 101 страни и 445 от България с интереси в изобразителното изкуство, литературата, музиката, науката, техниката и спорта. Прието е «Обръщение на децата и младежите — участници във Втората международна асамблея «Знаме на мира», към децата и младежите от целия свят, към всички хора на Земята». Във фонда «Знаме на мира» са получени над 31 000 детски и юношески творби на изящното и приложното изкуство, литературата, музиката, фотографията и научно-техническото творчество, предадени през 1979, 1980, 1981 и 1982 от деца и младежи от 101 страни. През 1982 е създаден Център «Знаме на мира» със задачи да организира, координира и осъществява инициативите на

движението «Знаме на мира» в България и чужбина.

МЕЖДУНАРОДНА АСОЦИАЦИЯ НА ЮРИСТИТЕ ДЕМОКРАТИ (МАЮД) — международна прогресивна и демократична организация, създадена в Париж през 1946. Уставът ѝ е приет през 1947, преработен 1956. Седалище в Брюксел. Има съвещателно участие в Икономическия и социален съвет на ООН и ЮНЕСКО. Сътрудничи на Световния съвет на мира, Световната федерация на профсъюзите, Международната демократична федерация на жените и др. В нея членуват юристи от около 80 държави. В НРБ има национална секция. Ръководни органи на МАЮД: Конгрес, Съвет, Бюро и Секретариат, ръководен от генерален секретар. МАЮД работи за разширяване на връзките и сътрудничеството между юристи и организации на юристи от всички страни, действува за спазване на международната законност, активно участвува в борбата за мир и международна сигурност, против надпреварата във въоръжаването, бори се за защита на демократичните права и свободи и за укрепване независимостта на народите, поддържа борбата против колониализма, явява се в защита на жертвите на произвола и терора в страните с реакционни режими, организира следствени комисии. изпраща наблюдатели по политически процеси и др.

МЕЖДУНАРОДНА БАНКА ЗА ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ И РАЗВИТИЕ (МБВР) — междуправителствено специализирано учреждение на ООН. Създадена през 1945. Функционира от 1946. Седалище във Вашингтон. Членове на МБВР (към 30 юни 1982 членуват 142 страни) могат да бъдат само членовете на *Международния валутен фонд (МВФ)*. Банката отпуска средносрочни и дългосрочни заеми на правителствата на членуващите в нея страни (преди всичко на развиващи се страни) или на частни организации под гаранцията на правителствата и контролира тяхното използване. Капиталът на МБВР (образува се от вноските на страните-членки) към 30 юни 1982 е 39,5 млрд. специални права на тираж, СПТ (вж *«книжно злато»*) (САЩ — 8850,9 млн., Япония — 3420,6, Великобритания — 2600,0, Индия — 2263,3, Италия — 1959,4, ФРГ — 1761,2, Франция — 1756,7, КНР — 1200,0). Всяка страна има в банката 250 гласа плюс 1 глас на всеки 100 хил. СПТ вноска (САЩ имат 20,6% от гласовете).

МЕЖДУНАРОДНА БАНКА ЗА ИКОНОМИЧЕСКО СЪТРУДНИЧЕСТВО (МБИС) — международна банка на социалистическите страни. Учредена по договореност (1963) между правителствата на България, Унгария, ГДР, Монголия, Полша, Румъния, СССР и Чехословакия (през 1974 се присъединява Куба, а през 1977 — СР Виетнам) с цел да съдействува за икономическото сътрудничество и развитието на икономиката на страните-членки. През 1977 е подписано споразумение за сътрудничество между МБИС и Народната банка на СФРЮ. Функционира от 1 януари 1964 със седалище в Москва. Висш орган — Съвет, който се състои от представители на всички страни-членки; всяка страна има един глас независимо от вноската ѝ в уставния капитал; решенията се взимат с единодушие.

МБИС извършва многостранните разплащания между страните-членки в *преводни рубли*, кредитира външнотърговските им и други операции, привлича и съхранява свободни средства в преводни рубли, злато, свободно конвертируема валута и други на страните-членки, на трети страни и техни банки. Уставният

капитал на банката е 305,3 млн. преводни рубли и се внася от членуващите страни пропорционално на участието им във взаимния стокообмен. Създаването ѝ е нов етап в развитието на валутнофинансовите отношения между социалистическите страни.

МЕЖДУНАРО́ДНА ВЕЖЛИ́ВОСТ — съвкупност от правила за зачитане и уважение, които държавите спазват в отношенията помежду си. Основава се не на юридическо задължение, а на взаимността. М. в. има значение предимно за формата на международните отношения и за определяне на изразните средства, които се употребяват в тях (церемониалите, титлите, обръщенията, реда на представителите на държавите в различните актове и др.).

МЕЖДУНАРО́ДНА ДЕМОКРАТИ́ЧНА ФЕДЕРА́ЦИЯ НА ЖЕНИ́ТЕ (МДФЖ) — обединение на женските демократични организации от почти всички страни независимо от политическите и религиозните им убеждения, национална принадлежност и социално положение; създадена през 1945 на международен конгрес в Париж. Обединява 131 женски организации от 116 страни. България е една от учредителките. МДФЖ се бори за траен мир и тясно сътрудничество на народите в политическия, икономическия и културния живот, за равноправие на жените. Ярка антивоенна демонстрация е свиканият през 1981 от МДФЖ при поддръжката на ООН световен конгрес на жените в Прага. Седалището на организацията е в Берлин (ГДР).

МЕЖДУНАРО́ДНА ИНВЕСТИЦИО́ННА БА́НКА (МИБ) — банка за средносрочно и дългосрочно кредитиране на социалистическите страни. Създадена на основата на споразумение (от 1970, в сила от 1971) между България, Унгария, ГДР, Монголия, Полша, СССР и Чехословакия (от 1971 се включва Румъния, през 1974 — Куба, през 1977 — СР Виетнам). Втори крупен банков институт на социалистическата общност. Висш орган — Съвет. Всяка страна има в Съвета един глас независимо от внесения капитал. Седалище в Москва. МИБ е призвана да съдейства чрез кредита за изграждане на високоефективни капитални вложения и за развитие на материално-техническата база на социалистическите страни. Банката предоставя дългосрочни (до 15 години) и средносрочни (до 5 години) кредити за осъществяване на мероприятия, свързани с международното социалистическо разделение на труда, специализацията и коопериране на производството, за разширяването на суровинната и топливната база от съвместен интерес. Кредити могат да се отпускат и на банки и икономически организации на страни, нечленуващи в МИБ. Уставният капитал на банката е 1,07 млрд. преводни рубли (30% от него е в свободно конвертируема валута и злато).

МЕЖДУНАРО́ДНА КОНФЕДЕРА́ЦИЯ НА СВОБО́ДНИТЕ ПРО́ФСЪЮЗИ (МКСП) — международно реформистко обединение на профсъюзите. Основана през 1949 в Лондон в резултат на разкола в *Световната федерация на профсъюзите (СФПС)*, предизвикан от реакционните профсъюзни лидери на САЩ и Англия. Обединява профсъюзни организации от капиталистическите и развиващите се страни (92 страни и територии). Десните лидери на МКСП поддържат реформистка съглашателска политика на «социално партньорство» (класово сътрудничество) между пролетариата и буржоазията. В последните години обаче участници в конгресите на МКСП критикуват ка-

питалистическото общество и посегателствата на монополите върху социалните права и икономическите интереси на трудещите се. По редица въпроси конфедерацията подкрепя Световната федерация на профсъюзите. Развитието на тези позитивни тенденции в МКСП довежда до излизането на американската профсъюзна централа *АФТ—КПП* от нея. Седалището на конфедерацията е в Брюксел (Белгия).

МЕЖДУНАРО́ДНА МО́РСКА ОРГАНИЗА́ЦИЯ, ИМО (International Maritime organisation, IMO) — специализирано учреждение на ООН за международно сътрудничество в областта на морските превози и морската търговия (до 1982 Междуправителствена морска консултативна организация — ИМКО). Учредена в Женева на 6 март 1948, започва да действува през 1958. Седалище в Лондон. В нея членуват 122 държави (1983). НРБ членува от 1961. Ръководни органи: Общо събрание (свиква се на две години), Съвет, Комитет за сигурност в морето, Секретариат с генерален секретар. Конференция на страните—членки на ИМО, през 1976 приема Конвенция за създаване на Международна организация за морски далекосъобщения чрез спътници (ИНМАРСАТ). ИМО служи на сътрудничеството по техническите въпроси и безопасността на корабоплаването, съдействува за отстраняване на дискриминационната практика в търговското корабоплаване, контролира изпълнението на международни морски конвенции, разглежда въпроси за несправедливи ограничения, въведени от морски компании, обменя информация и др. На конференцията на ИМО в Лондон през октомври и ноември 1973 за опазване на чистотата на морските води по инициатива на българската делегация и с подкрепата на делегациите на СССР и Румъния е взето решение Черно море да бъде обявено за специална зона, в която се забранява изхвърлянето на вредни вещества и отпадъци.

МЕЖДУНАРО́ДНА ОРГАНИЗА́ЦИЯ ЗА РАДИОРАЗПРЪСКВАНЕ И ТЕЛЕВИ́ЗИЯ, ОИРТ (Organisation Internationale de Radiodiffusion et Television, OIRT) — основана през 1946. Седалище в Прага. В ОИРТ членуват България, ГДР, Полша, Румъния, СССР, Унгария, Чехословакия, Виетнам, КНДР, Монголия, Куба, Албания и Китай (не участвува в работата на ОИРТ от 1963). Югославия участвува като наблюдател. Членове на ОИРТ са също и радио- и телевизионните организации на Белоруска ССР, Естонска ССР, Латвийска ССР, Литовска ССР, Молдавска ССР, Украинска ССР. В ОИРТ участвуват и радио- и телевизионните организации на Алжир, Египет, Ирак, Мали, Судан и Финландия.

МЕЖДУНАРО́ДНА ОРГАНИЗА́ЦИЯ НА ЖУРНАЛИ́СТИТЕ (МОЖ) — обединение на национални журналистически съюзи, отделни журналистически асоциации и синдикати и журналисти от над 120 страни с над 150 000 членове. Седалище в Прага. Основана е през 1946 в Копенхаген като продължителка на създадената през 1926 Международна федерация на журналистите. През май 1952 някои журналистически съюзи от капиталистическите страни с реакционни ръководства (напуснали МОЖ) създават Международна федерация на журналистите със седалище в Брюксел. Основни цели на МОЖ: защита на мира, укрепване на дружбата и сътрудничеството между народите чрез свободно, правдиво и честно информиране на обществеността, опазване на свободата на печата и на журналистите от влиянието на монополите, защи-

та на правата на журналистите да пишат в съответствие със своята съвест и убеждения. МОЖ се обявява против милитаристичната пропаганда, фашизма, националната и расовата дискриминация, против преследването на журналистите-демократи; грижи се за подобряване на материалните условия на живот на журналистите. В подкрепа на прогресивните и демократични журналисти от цял свят е създаден Международен фонд за солидарност (седалище в София). В Международния център в Будапеща се подготвят журналисти от развиващите се страни в Азия, Африка и Латинска Америка. В курорта «Златни пясъци» край Варна МОЖ разполага с почивен Международен дом на журналистите. В град Банкя е Институтът по журналистика «Георги Димитров» (за журналисти-аграрници).

МЕЖДУНАРОДНА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ТРУДА (МОТ) — специализирано учреждение на ООН (от 1946), една от големите съвременни международни организации. Като междуправителствена организация към Обществото на народите (ОН) е създадена в 1919. В края на 1982 в МОТ членуват 150 държави (България членува от 1920). Наред с правителствата в МОТ са представени профсъюзи и предприемачи (ръководители на предприятия). Основни органи: Генерална конференция, Административен съвет и Международно бюро на труда (МБТ). Седалище в Женева. Съгласно с устава МОТ изучава условията на труда, изработва международни конвенции и препоръки по въпросите на социалното законодателство и следи за тяхното изпълнение; оказва техническа помощ на развиващите се страни; осъществява обучение и просвещение по въпроси от нейната компетентност. Участвувайки в МОТ, социалистическите страни подпомагат работническата класа в капиталистическите страни, водеща борба за подобряване положението на трудещите се.

МЕЖДУНАРОДНА ОРГАНИЗАЦИЯ ПО ГРАЖДАНСКО ВЪЗДУХОПЛАВАНЕ, ИКАО (International Civil Aviation Organisation, ICAO) — специализирано учреждение на ООН за междудържавно сътрудничество за развитие и разширяване на гражданската авиация и международните въздушни съобщения. Учредена в Чикаго през декември 1944, започва да действува от 1947. Седалище в Монреал (Канада). В нея членуват 150 държави (1983). НРБ членува от 1967. Ръководни органи: Общо събрание, Съвет, Секретариат с генерален секретар. Към ИКАО действуват 5 регионални отделения: за Европа и Африка (Париж), за Близкия изток (Кайро), за Далечния изток и Тихия океан (Бангкок), за Северна Америка (Монреал), за Южна Америка (Лима). ИКАО изучава проблемите и установява международни норми и правила за гражданска авиация, съдействува за безопасността на полетите по международните авиолинии (издава стандарти за техническо оборудване на самолетите и летищата и създава система от метеорологични станции, станции за радиовръзки и др.). Оказва техническа помощ на развиващите се страни за създаване на гражданска авиация, подготвя проекти за международни въздушни конвенции и др.

МЕЖДУНАРОДНИ ЕЗИЦИ — езици, на които се съставят международните актове. До края на XVII в. в международните отношения в Европа и зоните под влияние на европейските държави се употребява латинският език. От началото на XVIII в. започва да се употребява френският език, който към средата

на XVIII в. става господствуващ. След Първата световна война се използват едновременно френският и английският, а след Октомврийската революция — и руският език. Понастоящем от Общото събрание на ООН за официални и работни езици са възприети английски, испански, китайски, руски, френски и арабски. По силата на принципа на равноправие двустранните договори и други официални документи между две страни се съставят само на техните езици.

МЕЖДУНАРО́ДНИ ЗО́НИ — територии, получили по договорен път специален международноправен статут, обикновено свързан с неутрализация и демилитаризация. М. з. бяха Танжер, Триест и др.

МЕЖДУНАРО́ДНИ КАНАЛИ — изкуствени водни пътища, свързващи морета и океани и използвани за международно корабоплаване. Поради голямото си значение м. к. имат специален режим (неутрализация на канала, свобода за преминаване, равно третиране на всички кораби без оглед на националност и др.), установен от международни договори и законодателството на държавата, на която принадлежат. М. к. са Суецкият к., Панамският к. и Килският к.

МЕЖДУНАРО́ДНИ МОНОПО́ЛИ — обединения на капиталистически предприятия и фирми със задгранични активи за установяване на господство в една или няколко сфери на световното капиталистическо стопанство и за реализиране на максимално висока печалба. М. м. са два вида: основани за обща собственост *тръстове* и *концерни* (т. нар. транснационални и многонационални *монополи*) и междуфирмени съюзи (*картели, синдикати*) за размяна на патенти, лицензи, колективно използване на машини и съоръжения и т.н. Нерядко отделните форми на м. м. се преплитат или преминават от една в друга.

Транснационалните тръстове и концерни са национални по принадлежност на капитала и международни по своята дейност. Те имат огромна мрежа от задгранични филиали (типични са американската фирма «Стандарт ойл ъф Ню Джърси», английската «Бритиш петролеум», западногерманската «Фолксваген» и др.). Многонационалните м. м. са собственост на капиталисти от две и повече страни, т. е. те са международни и по принадлежност на капитала, и по сфера на дейност (напр. англо-холандските фирми «Юнилевър», «Роял дъч шел» и др.). Огромният научно-технически и икономически потенциал на м. м. (през 70-те години те контролират над $^1/_5$ от съвкупния обществен продукт, около $^1/_2$ от промишленото производство, над 90% от вътрешната и външната търговия на капиталистическите страни) им осигурява растящо въздействие върху производството, търговията, политиката и валутните отношения на капиталистическите държави и задълбочава противоречията между тях.

МЕЖДУНАРО́ДНИ ОРГАНИЗАЦИИ — обединения на държави, на национални сдружения (дружества, съюзи, институти) и индивидуални членове за постигане на общи цели в политическата, икономическата, социалната, научно-техническата, културната и др. области; една от най-важните форми на многостранното сътрудничество между държавите. М. о. притежават корпоративно устройство, постоянни органи, правен статут и международна персоналност. Съществуват над 4000 (1983) организации. Според характера на членовете си м. о. се делят на международни междуправителствени организации и международни

неправителствени организации. Според членството и пространственото си действие се делят на универсални (световни) м. о. и международни регионални организации. Според целите и обектите на дейност и сътрудничество м. о. са политически, икономически, военни, социални, културни, научни, технически, професионални, спортни и др. (напр. Международните икономически организации на страните — членки на СИВ).

Международните междуправителствени организации са обединения, в които членуват суверенни държави — правителства. Биват универсални (световни) и регионални. Освен *Организацията на обединените нации* универсалните се делят на организации при ООН (*специализирани организации,* автономни — *Международната агенция за атомна енергия — МАГАТЕ, ЮНИДО,* и други — *ЮНКТАД* и др.) и др. междуправителствени организации (Международен железопътен съюз, Международен съюз за защита на природата и природните ресурси и др.), част от които са междудържавните организации на социалистическите страни (*Съвет за икономическа взаимопомощ — СИВ, Организация на Варшавския договор 1955* и др.). Универсалните организации са открити за участие на всички държави в света.

Международните неправителствени организации обединяват обществени организации, учреждения, частни компании, стопански предприятия или отделни лица от различни страни. Те са научни и научно-технически организации (Международна астронавтическа федерация, Световна федерация на научните работници и др.), икономически организации (Международен кооперативен съюз и др.), културни организации (Международен съвет за паметниците на културата и резерватите, Международна федерация на актьорите и др.), социални организации (Международен комитет на Червения кръст и др.), обществено-политически и професионални организации (Интерпарламентарен съюз, Световен съвет на мира, Световна федерация на професионалните съюзи и др.), спортни организации (Международен олимпийски комитет, Международна федерация по футбол и др.).

Международните регионални организации са с пространствено действие върху определен географски район (континент, полуостров, морски или речен басейн). Те са междуправителствени (Организация на Варшавския договор, *Лига на арабските страни, Организация за африканско единство* и др.) и неправителствени (Балкански математически съюз, Европейска федерация по вдигане на тежести, Международна асоциация за изучаване на Югоизточна Европа и др.).

НР България участвува активно в живота на много м. о., които служат на мира и международното сътрудничество, и членува в над 460 от тях.

МЕЖДУНАРО́ДНИ ПРО́ЛИВИ (протоци) — сравнително тесни водни пространства, части от Световния океан с важно международно значение, които съединяват съседни водни басейни. Съществуват три вида м. п. с различен правен режим на корабоплаване: 1) проливи, които съединяват зони на открити морета и океани и имат значение на световни водни пътища. Режимът е основан на свобода на *откритото море* и не е ограничено плаването на търговски и военни кораби. Такива проливи са: Гибралтарският, Ламаншкият, Магелановият. 2) Проливи, които съединяват две морета, от които едното е вътрешно море на крайбрежната

до пролива държава. Режимът на пролива е същият като режимът на *вътрешното море* на крайбрежната държава. Такъв е проливът при Керч, съединяващ Черно с Азовско море. 3) Проливи между затворено море (сухоземната територия около него принадлежи на ограничен брой държави) и открито море. Режимът се определя от международни многостранни конвенции. Такива проливи са Черноморските, Балтийските и др. Черноморските проливи (Босфорът и Дарданелите) съединяват Черно, Мраморно и Средиземно море. Режимът им се определя от конвенция, сключена в Монтрьо — Швейцария (1936), според която се установява свободно преминаване през проливите в мирно време на всички търговски кораби и на леки военни кораби с определени тонажи. Във военно време, ако Турция не е воюваща страна, се прилага същият режим, но се забранява преминаването на военни кораби на воюващи държави.

МЕЖДУНАРО́ДНИ РЕКИ́ — плавателни реки, преминаващи през няколко държави и свързани с открито море, за които е установен специален международноправен режим за свободно търговско корабоплаване. Обикновено за надзор по изпълнението на договорите, както и за изработване и прилагане на правилниците по корабоплаването и техническото поддържане на реката се учредяват специални международни комисии (вж *Дунавска комисия* и *дунавски режим*). Най-важни м. р. понастоящем са: Дунав и Рейн в Европа, Конго и Нигер в Африка, Амазонка в Южна Америка, Сейнт Лорънс и Рио Гранде в Северна Америка, Меконг в Азия и др. Понастоящем поради засилено използване на водите и на по-малките реки има тенденция понятието м. р. да се разшири и да обхване всички реки, които прекосяват или служат за граница между няколко държави.

МЕЖДУНАРО́ДНО КОМУНИСТИ́ЧЕСКО И РАБО́ТНИЧЕСКО ДВИЖЕ́НИЕ — авангард на световните революционни сили в борбата за социализъм и комунизъм, за мир, демокрация и национална независимост. М. к. и р. д. включва дейността на комунистическите партии на пролетариата, революционните профсъюзи, женските, младежките, културните и други организации на работническата класа. Негово основно ядро са марксистко-ленинските партии.

Комунистическите партии в социалистическите страни, в развитите капиталистически страни и в развиващите се страни са трите основни отреда на м. к. и р. д., авангардът на трите потока на *световния революционен процес*. Трите звена на м. к. и р. д. са в най-тясна връзка помежду си, обусловена от техните общи класови интереси и идеология и от еднаквите им цели.

М. к. и р. д. води началото си от средата на XIX в., когато К. Маркс и Ф. Енгелс създават *Съюза на комунистите*. Победата на Великата октомврийска социалистическа революция 1917, победата на социализма в СССР и създаването на *световната социалистическа система* са най-великите завоевания на м. к. и р. д. Огромна роля за създаването и укрепването на комунистическите партии и на м. к. и р. д. изиграва *Комунистическият интернационал*. Комунистическото движение непрекъснато се развива и самоусъвършенствува. Над 70 млн. комунисти от почти 100 страни са обединени в комунистически и работнически партии.

«Силата и непобедимостта на комунистическото движение е в неговите дълбоки връзки с масите, чиито интереси то изразява, в марксист-

ко-ленинското учение, в единството и сплотеността върху принципите на пролетарския интернационализъм» (Програма на БКП. С., 1971, с. 18). Постигането и укрепването на единството на комунистическото движение зависят от правилното съчетаване на националните и интернационалните задачи, които решават комунистите от отделните страни.

КПСС и другите комунистически партии последователно се стремят към постигане на единство и сплотеност в м. к. и р. д. върху основата на марксизма-ленинизма и пролетарския *интернационализъм*. Могъщ фактор и обединяващо начало за по-нататъшното сплотяване и нарастване на авторитета на м. к. и р. д. е последователната борба на комунистите за мир, против агресивната политика на империализма и надпреварата във въоръжаването, против заплахата от ядрена война.

Най-големият и влиятелен отред на м. к. и р. д. са комунистическите и работническите партии в страните от социалистическата общност, които постигат големи успехи в изграждането на социализма. Основното съдържание на дейността на КПСС в първата страна на победилия социализъм — СССР, е усъвършенстването на развития социализъм, в съответствие с което ще се извършва и постепенният преход към комунизма. Постиженията на управляващите партии в социалистическите страни са най-важната съставна част на успехите на м. к. и р. д. като цяло и решаващ фактор за укрепването на неговия политически авторитет.

В последните години значително нарастват числеността, влиянието и политическият авторитет на комунистическите и работническите партии в капиталистическите страни. Те ръководят борбата на трудещите се за защита на техните жизнени интереси, за обуздаване произвола на монополите, за демокрация и социален прогрес. Съобразявайки се с новото разположение на класовите сили, комунистическите и работническите партии в капиталистическите страни изграждат стратегията и тактиката на революционната борба в съответствие с конкретните условия на сегашния етап на революционното движение и с националните особености на своите страни. В борбата за решаване на редица проблеми, преди всичко международни, те се обявяват за установяване и развитие на контакти със социалдемократическите и социалистическите партии.

Комунистическите и работническите партии са надеждна и последователна сила в борбата против колониализма и неоколониализма, за национално възраждане и прогресивни социално-икономически преобразования в *развиващите се страни*. На тази основа те се стремят към единни действия с националнодемократичните партии и организации. В редица освободили се държави националнодемократичните партии избират научния социализъм за своя идеология.

Международната империалистическа реакция се опитва с всички средства да възпрепятствува укрепването на сътрудничеството и взаимодействието между комунистическите и работническите партии, води политика на разединение на антиимпериалистическия фронт и на първо място на м. к. и р. д. Идейни помощници на буржоазията в редиците на комунистическото движение са *социалшовинизмът*, *национализмът* и *опортюнизмът*, десните и «левите» отклонения от марксизма-ленинизма. Правят се опити да се противопостави ленинизмът на марксизма, да се ограничи ленинизмът в тесни исторически и национални рамки, да се представи пролетарският интернационализъм като «исторически анахронизъм». Мнозинството от комунистическите и работническите пар-

тии отхвърлят тези опити. Марксизмът-ленинизмът и пролетарският интернационализъм са били, са и ще продължават да бъдат общо ръководство за действие на комунистическите и работническите партии.

М. к. и р. д. все повече се утвърждава като главна политическа сила на съвременното развитие, водещо към победата на комунизма в целия свят. БКП е съставна част на м. к. и р. д. и негов верен отред.

МЕЖДУНАРО́ДНО ПРА́ВО — съвкупност от правни норми, регулиращи политическите, икономическите, социалните и културните отношения между държавите, възникнали в процеса на тяхното сътрудничество и борба. Основни субекти на м. п. са суверенните държави и нациите, борещи се за своя независима държава, а допълнителни — междуправителствените международни организации. Основни източници на м. п. са международният договор и международният обичай. Заслуга на социалистическите държави е включването в м. п. на принципите за ненападение, за мирното съвместно съществуване на държави с различни социално-икономически системи, за самоопределението на нациите, за суверенното равенство и мирното уреждане на международните спорове.

МЕЖДУНАРО́ДНО ПРИЗНА́ВАНЕ — дипломатически акт, чрез който една държава констатира появата на новообразувана държава и изразява намеренията си да установи с нея цялостни или определени делови отношения. М. п. се проявява в две основни форми: «де юре» (цялостно) и «де факто» (частично и отменимо). Признаването «де факто» има ограничен обсег и временен характер и има обикновено за последици установяване на търговски връзки и ограничени политически отношения. Признаването «де юре» е пълно и окончателно и поражда установяването на дипломатически и други отношения, сключването на двустранни международни договори и др. Съвременното международно право познава също признаване на правителство, на воюваща или въстанала страна, на нации, борещи се за независимост, на съпротивителни организации.

МЕЖДУПАРЛАМЕНТА́РЕН СЪЮЗ — вж *Интерпарламентарен съюз.*

МЕМОА́Р — писмено изложение (паметна записка) по обществени, политически и международни (дипломатически или военни) въпроси, предимно с официален характер, изпратено до отговорно лице.

МЕМОА́РИ (от лат.: «памет») — писмени спомени на съвременник, очевидец или участник в обществени или военни събития. За написването им обикновено се използват лични впечатления, записки, дневници, писма, а също и официални документи, които се отнасят към описвания период. Често разкриват такива страни от действителността, каквито невинаги са отразени в други печатни материали. М. имат автобиографичен характер и се доближават до художественото повествование, публицистиката и научното изследване. Правдиво написаните м. са ценен източник за историята на пресъздаденото време, имат голямо научно, познавателно и възпитателно значение и са идейно оръжие в борбата против апологетите на милитаризма и фашизма, против фалшификаторите на историята (напр. политически и военни дейци от САЩ и Великобритания в своите м. преувеличават ролята на американската и на английската армия и омаловажават решаващия принос на СССР за победоносния край на Втората световна

война, за поражението на хитлеристка Германия и на Япония).

МЕМОРА́НДУМ (от лат. memorandus — «който трябва да се помни») — вид дипломатически документ, съдържащ фактическа, документална или юридическа аргументация по даден въпрос. Прилага се към ноти или се връчва самостоятелно.

МЕМОРИА́Л (от къснолат. memoriale — «дневник», «паметен») — групово или единично съоръжение или архитектурно-скулптурен ансамбъл в памет на военноисторическо събитие и на участниците в него; паметник (напр. Паметника на свободата на връх Шипка, изграден през 1928—1930), монумент, пирамида, гробница, мавзолей (напр. Мавзолея-костница на руски и румънски войници, загинали за освобождението на Плевен през 1877, изграден през 1907), триумфална арка, обелиск, черква (напр. Храма-паметник в подножието на връх Шипка, изграден през 1902).

МЕНА (англ. MENA, съкратено от Middle East News Agency [Мидл ийст нюз ейдженси] — Средноизточна агенция за новини) — информационна агенция на Арабска република Египет. Създадена е през 1956 и работи под контрола на правителството. Седалище в Кайро. Снабдява с информация около 40 вестници и радиопредаватели. Средният денонощен обем на изпращаната информация е повече от 30 000 думи.

МЕ́НАДЖЕР, (м е н а ж е р) — ръководител на нещо, управляващ. Напр. в съвременното капиталистическо общество се оформя специфична социална прослойка, която се състои главно от професионални управляващи (директори на предприятия, ръководители на подразделения, на концерни, тръстове, синдикати и т. н.). На тази основа възниква съвременната буржоазна теория за «трансформация» на капиталистическата собственост, според която с предприятията вече се разпореждали не капиталистите-собственици, а м. Те направлявали производството с оглед интересите не на капиталистите, а на самото производство.

Всъщност м. са висококвалифицирани наемни лица, които изпълняват волята на капиталистите и допринасят за увеличаване на техните богатства. Много буржоазни учени степенуват м. според заеманото от тях място в ръководната йерархия на предприятието, респ. корпорацията. Те принадлежат или към върховете («топ мениджмън»), или към средното («мидл мениджмън»), или към понизшето ръководство («лоуър мениджмън»). Като отговарящи за организацията, планирането и ръководенето на стопанския живот м. спадат главно към елита на капиталистическото общество, но те не са нито еднороден слой, нито класа.

МЕНШЕВИ́ЗЪМ — опортюнистическо, враждебно на марксизма-ленинизма течение в руската социалдемокрация, едно от направленията на международния *опортюнизъм*. М. възниква на Втория конгрес (1903) на Руската социалдемократическа работническа партия — РСДРП, като течение, обединяващо противниците на Лениновия план за създаване на марксистка партия от нов тип. М. е пряко продължение на *«легалния марксизъм»* и на *«икономизма»* и по своята обективна роля е агентура на буржоазията в работническото движение.

Меншевиките се обявяват против хегемонията на пролетариата в революцията, против съюза на работническата класа със селячеството, за сътрудничество с либералната буржоазия. Те смятат социалистическата революция в Русия за не-

възможна и отричат *диктатурата на пролетариата*. Смятат буржоазията за главна движеща сила в буржоазнодемократичната революция, а селячеството — за реакционна класа. В периода на реакцията след поражението на Първата руска революция 1905—1907 мнозинството от меншевиките се обявяват за ликвидиране на нелегалната революционна партия на работническата класа (вж *ликвидаторство*). На Шестата (Пражка) конференция на РСДРП (1912) меншевиките-ликвидатори са изгонени от партията. По време на Първата световна война 1914—1918 основната част от меншевиките застават на позициите на *социалшовинизма*. През 1917 поддържат Временното правителство. Опитват се да се оформят в самостоятелна партия — РСДРП (меншевики), но поради липса на организационно и идейно единство постоянно се раздробяват на групировки. В навечерието на Великата октомврийска социалистическа революция 1917 редица меншевишки дейци преминават окончателно в лагера на контрареволюционната буржоазия и участвуват в борбата срещу съветската власт. Част от левите меншевики (меншевиките-интернационалисти) осъзнават своите заблуждения и се връщат в Болшевишката партия. След Гражданската война 1918—1920 лидерите на м. продължават антисъветската си дейност зад граница.

МЕР — глава на *муниципалитет*, на муниципално управление в някои страни.

МЕРКАНТИЛИЗЪМ (от итал. mercantile — «търговски») — система от икономически възгледи и икономическа политика в редица европейски феодални държави през XV—XVIII в., която изразява интересите на търговската буржоазия в периода, предшествуващ развитието на промишления капитализъм. М. е пръв опит за разработване проблемите на капитализма. Меркантилистите погрешно определят, че източник на богатството е обръщението, а не производството. Те отъждествяват богатството с парите и смятат, че благосъстоянието на държавата зависи от натрупването на пари в страната чрез по-голям износ, отколкото внос (активен търговски баланс).

МЕТА- (гръц. meta — «зад», «през», «след») — начална съставка на сложни думи със значение: съпровождащ, следващ, преминаващ. Съставката се използва за създаване на название на някои съвременни научни теории (напр. метатеория, металогика, метаетика, метаматематика). М е т а т е о р и я — теория, която анализира структурата и методите на друга теория. Има за задача да установи пределите на областта, в която се прилага теорията, да отговори на въпросите за нейната непротиворечивост и пълнота, да изучи (или да установи) начините за въвеждане на основните ѝ положения и доказателства и т. н. М е т а е з и к — език, с който се разглежда друг език (език-обект, обектен език), изучава се построяването на изрази, доказват се теореми за неговите дедуктивни свойства и за отношението му към други езици.

МЕТАФИЗИКА — 1) термин, с който се означава част от философското наследство на Аристотел и буквално означава «онова, което идва след физиката». 2) Антидиалектичен начин на мислене, резултат от едностранчивост в познанието, което разглежда нещата и явленията като неизменни и независими едни от други, отрича вътрешните противоречия като източник на развитието в природата и обществото. Обобщавайки данните на науките и общественото

развитие, К. Маркс и Ф. Енгелс показват научната несъстоятелност на метафизическото мислене и му противопоставят метода на материалистическата *диалектика*.

МЕТЀЖ — въоръжена акция на реакционна военна групировка против съществуващия в страната политически строй с цел да се извърши държавен *преврат*. За разлика от въоръженото *въстание* при завземане на властта метежниците установяват открита военна диктатура, разгромяват демократичните организации, отменят демократичните права и свободи, налагат масов терор преди всичко против комунистическите и работническите партии и другите прогресивни организации (напр.: м. на генерал Корнилов в Русия през 1918, фашисткия м. в Испания през 1936, завземането на властта от военната хунта в Чили през 1973). Вж и *пуч*.

МЕТЍСИ — потомци от бракове между хора от различни *раси*. В Латинска Америка м. представляват множеството от населението. В много капиталистически страни м. се третират като непълноценни хора, подложени са на расова дискриминация.

МЀТОД (гръц. méthodos — «път към нещо», «начин за изследване») — подход към явленията в природата и обществото; начин за достигане на цел, похват за теоретическо изследване или за практическо осъществяване на нещо, което произтича от познаването на най-общите закономерности в развитието на обективната действителност и на специфичните закономерности на изследвания предмет, явление, процес (напр.: творчески м., колективен м. на работа, сравнителноисторически метод). Марксистки диалектически метод — научен метод за опознаване на света и за революционно преустройство на действителността.

МЕТО̀ДИКА — 1) наука, която изучава закономерностите в учебно-възпитателната работа по отделни дисциплини (учебни предмети) според изискванията на дидактиката (теория за образованието и обучението) и педагогическата психология (напр.: м. на обучението по български език, м. на обучението по физика, м. на обучението по рисуване). 2) Съвкупност от методи, начини и похвати (методическа инструкция) за най-целесъобразно извършване на дадена работа, за осъществяване на определено изследване, за решаване на задачи.

МЕТОДОЛО̀ГИЯ — учение за структурата, логическата организация, методите и средствата на дейността; м. *на науката* — учение за принципите за построяване, формите и методите на научното познание. Обща м. на научното изследване са диалектическият и историческият материализъм. Марксистко-ленинската м. е оръдие не само за теоретично познание, но и за революционно преобразяване на действителността. Марксистко-ленинската м. развива тезата, че в основата на методите на познание лежат обективните закони на самата действителност. Значението на марксистко-ленинската м. нараства във връзка с бурното развитие на науката в съвременните условия.

МЕТРОПО̀ЛИЯ — 1) в древна Гърция град-държава, който основава колония; «град-майка» на колонията. 2) Главен град по отношение на другите по-малки градове, седалище на политическата и духовната власт. 3) Капиталистическа държава, която владее и експлоатира *колонии* (вж *колониален режим*).

МЕХАНИЗА́ЦИЯ — замяна на физически, а в някои случаи и на умствен труд с машинен; едно от основните направления на техническия прогрес. Бива частична и комплексна. М. води до съкращаване на производствения цикъл и увеличаване обема на продукцията, до снижаване себестойността и подобряване на качеството ѝ; облекчава и обезопасява труда на работниците. При капитализма м. се използва от собствениците за неимоверно интензифициране на труда на работниците, увеличава безработицата и изостря социалните противоречия.

МИГРА́ЦИЯ — 1) движение на населението вътре в страната (в ъ т р е ш н а м.) или преселване от една в друга страна (в ъ н ш н а м., вж и *емиграция* и *имиграция*). Главни причини за м. на населението са икономическите и социалните. Важна роля имат политическите (бягство от политически преследвания, расова, религиозна и национална дискриминация и др.) и военните (евакуация и др.) причини за м. 2) М и г р а ц и я н а к а п и т а л а — прехвърляне на капитал от една страна в друга (вж *износ на капитал*) или от един отрасъл в друг с цел да се получат по-високи печалби. 3) М и г р а ц и я н а ж и в о т н и т е — придвижване на животните, предизвикано от изменения в условията на съществуване в местата на тяхното обитаване или свързано с цикъла на тяхното развитие.

МИКА́ДО (япон.: «висока врата») — титла на японския император.

МИЛИТАРИЗА́ЦИЯ — 1) прилагане на *милитаризма*. 2) Внедряване на военната идеология и пренасяне на формите и методите на военната организация, на военните закони в областта на гражданските отношения; подчиняване на икономиката на подготовката за война. М. е характерна за капиталистическите държави.

МИЛИТАРИ́ЗЪМ — в широк смисъл: реакционна политика на засилване военната мощ на експлоататорската държава за подготовка на завоевателни войни и за потушаване съпротивата на експлоатираните маси вътре в страната; като завършена система на икономика, политика и идеология се оформя при капитализма, за който е характерна борбата за колониално разделяне на света, за източници на суровини и пазари, поробването и експлоатирането на други народи. М. е отличителна черта на *империализма*.

Терминът «м.» за пръв път се употребява в средата на XIX в. за характеризиране на агресивната военна диктатура на Наполеон III. В неразвит вид м. съществува във всички класово-експлоататорски общества, но в пълна сила се проявява при капитализма, особено в епохата на общата криза на капитализма. В капиталистическите държави м. води към пълно подчиняване на икономиката, политиката и обществения живот на военщинат , което е един от най-характерните признаци на загниването и паразитизма на буржоазното общество. В навечерието на Първата световна война м. се проявява най-ярко в Германия, през годините на Втората световна война 1939—1945 — в хитлеристка Германия, милитаристична Япония и фашистка Италия, след войната — в САЩ, ФРГ, Англия, Япония, Италия и в други страни. Център на съвременния м., главен щаб на международната реакция е империализмът на САЩ. Империалистическите кръгове в САЩ водят политика на надпревара във въоръжаването, на подготовка и разпалване на агресивни войни срещу социалистическите и новоосвободените страни и нацио-

националноосвободителното движение в колониалните и зависимите страни, на създаване на агресивни блокове (НАТО, СЕАТО, СЕНТО и др.) и *военни бази*, на *«студена война»*, *«психологическа война»*, на *антикомунизъм и антисъветизъм*. Те заплашват човечеството с ядрена и бактериологична война. В първите 20 години след войната военните разходи на САЩ превишават 48 пъти военните разходи през 20-те години преди Втората световна война. Повече от три четвърти от всички разходи на федералния бюджет пряко или косвено се отделят за военни нужди.

На м. противостои последователната мирна политика на СССР и другите страни от социалистическата общност. Те се борят последователно за разведряване на международното напрежение, вземат действени мерки за ограничаване надпреварата във въоръжаването, за запазване на мира и избавяне на човечеството от термоядрена катастрофа.

МИЛИЦИЯ — 1) части с военно предназначение, съставени от граждани, преминали в мирно време кратко обучение и свиквани във войската само във война. Съществувала в древността (Гърция и Рим) и в средните векове. Понастоящем м. има в Швейцария. 2) В НРБ м. е създадена по време на Деветосептемврийското народно въстание 1944 при ликвидиране на монархофашистката полиция. М. е държавен орган за опазване на обществения ред и социалистическата законност, за борба с престъпността, за защита на социалистическата собственост и личната собственост на гражданите. Подпомага съдебните, прокурорските и следствените органи, извършва дейност по издаване на *паспорти*, регистриране на български и чуждестранни граждани, осигурява и контролира безопасното движение в населени места и по пътищата и др. Действува в тясна връзка с други държавни органи и се опира в своята работа на помощта на гражданите, обществените организации и *Доброволните отреди на трудещите се*. Подчинена е на Министерството на вътрешните работи. В някои социалистически страни има също м. за опазване на обществения ред.

МИНИМУМ (лат. minimum — «най-малко») — 1) най-малката възможна стойност на една величина; най-малка величина, най-малко възможно количество, най-долна граница за възможности, знания, цели (напр.: м. усилия, програма-м.). Обратно: максимум. 2) Като наречие: най-малко, поне (напр.: необходими са м. десет дни за работа). Е к з и с т е н ц-м и н и м у м — при капитализма: най-малкото количество средства (най-малката парична сума), необходими за задоволяване на елементарните нужди за живеене на човек при определено културно равнище.

МИНИСТЕРСКИ СЪВЕТ н а НР Б ъ л г а р и я — висш изпълнителен и разпоредителен орган на държавната власт. Избира се от Народното събрание и се състои от председател, заместник-председатели, министри и ръководители на ведомства с ранг на министерства (комитети). Членове на М. с. могат да бъдат и лица, които не са народни представители. М. с. отговаря и се отчита за дейността си пред Народното събрание, а между сесиите му — пред Държавния съвет. М. с. организира провеждането на вътрешната и външната политика, упражнява правото си на законодателна инициатива, изготвя проектите за единните планове за обществено-икономическо развитие и годишния държавен бюджет и при

приемането им от Народното събрание организира, ръководи и контролира тяхното изпълнение, осигурява обществения ред и сигурността на страната и условия за осъществяване правата и свободите на гражданите, ръководи и контролира дейността на министерствата и другите ведомства и на изпълнителните комитети на народните съвети, при необходимост взема под непосредствено ръководство клонове на управлението в областта на икономиката, културата и другаде, като за целта образува комисии, съвети, главни дирекции и управления без ранг на министерство и други. М. с. приема постановления, разпореждания и решения.

МИНИСТЕ́РСТВО — централен изпълнителен и разпоредителен орган, осъществяващ ръководството в определен отрасъл на държавното управление в съответствие с правителствената политика. В НРБ е устроено на принципа на единоначалието. Народното събрание създава, закрива, слива, преименува и определя броя, вида, наименованията на м. и други ведомства с ранг на м. (комитети).

МИНИ́СТЪР — най-разпространеното наименование на длъжностни лица, влизащи в състава на правителствата. В повечето социалистически страни званието м. имат тези членове на правителството, които ръководят дейността на отделните министерства. М. в Югославия се наричат държавни секретари или съюзни секретари.

В буржоазните държави наред с м., стоящи начело на министерствата, се назначават и м. б е з п о р т ф е й л, изпълняващи различни поръчения на главата на правителството и уравновесяващи силите на различните партии в коалиционното правителство. В Белгия има специално звание държавен м., което се присвоява пожизнено на глави на правителства, м. и председатели на камарите. М. в САЩ официално се наричат секретари. Вж *пълномощен министър.*

МИР — 1) дружески отношения, отсъствие на разногласие, на вражда; съгласие, сговор (напр.: живеят в м. и сговор). 2) Отсъствие на война, на въоръжена борба в международните отношения, обстановка на нормални отношения между държавите (напр.: международният м., м. е неделим, илюзията за социален м. в буржоазното общество, в защита на м.). В ъ о р ъ ж е н м и р — напрегнати отношения между капиталистически държави, когато няма война, но всички страни се въоръжават усилено и се готвят за военни (нападателни или отбранителни) действия. 3) Споразумение между воюващи страни за прекратяване на военните действия и на състоянието на война; окончателно, пълно прекратяване на война; мирен договор (напр.: сключвам м., м. без анексии и контрибуции, грабителски м., унизителен м.). С е п а р а т и в е н м и р — споразумение за мир с противника, сключено само от една или от няколко измежду всички съюзни държави. В навечерието на разгрома на хитлеристка Германия през 1945 фашистките управници правят опити за сключване на сепаративен м. с англо-американците, за да разбият антифашистката коалиция.

МИ́РЕН — 1) извършван в обстановка на мир, ненарушаван от война и размирици; мирновременен (напр.: м. обстановка, м. труд, м. време, м. строителство). 2) Служещ на мира, предназначен да запази мира (напр.: м. политика, атомната енергия — за м. цели, съветска мирна инициатива); извършван, осъществяван без бой, без военни действия,

чрез разбирателство (напр.: м. уреждане на международното положение, *мирно съвместно съществуване* на държави с различен обществен строй). 3) Неучастващ във война, във военни и революционни действия (напр.: м. жители). **Мирно население** — лица, които се намират на територията на воюващата държава, но не са в състава на въоръжените сили на воюващите държави и не участват непосредствено във военните действия. Вж *гражданско население*. 4) Свързан с установяване на мир, със сключване на договор, на споразумение за мир между воювалите страни (напр.: м. преговори, м. конференция, *мирен договор*).

МИ́РЕН ДО́ГОВОР — международно споразумение, с което юридически се прекратява състоянието на война и се възстановяват мирните отношения между воювалите държави. Обявява прекратяването на военните действия, урежда териториални въпроси (вж *анексия*), възстановяването на щетите, причинени от войната, връщането на военнопленниците, отговорността на военните престъпници, съдбата на сключените преди войната договори и споразумения и др. М. д. може да бъде предварителен (прелиминарен) или окончателен, общ (подписан от всички участвували във войната държави) или сепаративен (сключен само между някои воювали държави). Договорите, налагани от империалистическите държави, не само не отстраняват противоречията между воювалите страни, но пораждат нови противоречия и нови войни (напр. Букурещкият мирен договор от 1913 между България, от една страна, и Сърбия, Гърция, Черна гора и Румъния, от друга, както и *Версайската система* от империалистически м. д. през 1919—1920). Договорите, подписани с участието на съветската дипломация, предвиждат наказание за агресора, защита на интересите, суверенитета и националното достойнство на народите на победените страни и подготвят продължителен и траен мир между народите (Вж *Парижки мирни договори 1947*).

МИ́РНО ПОГЛЪ́ЩАНЕ НА СОЦИАЛИ́ЗМА — програма на буржоазната идеология за «разрушаване» на марксистко-ленинската идеология и за установяване на капиталистически отношения в социалистическите страни. Твърди, че в резултат на научно-техническата революция капитализмът и социализмът постоянно се сближават, набляга на «общочовешките интереси», внушава, че е настъпила епоха на абстрактни извънкласови идеали. Вж и *«държава на всеобщото благоденствие»* и *«народен капитализъм»*.

МИ́РНО СЪВМЕ́СТНО СЪЩЕСТВУ́ВАНЕ — най-важният принцип на отношения между държавите с различен обществен строй при наличието на две системи в света — социалистическа (вж *световна социалистическа система*) и капиталистическа. Принципите на м. с. с. са издигнати и разработени от В. И. Ленин след победата на Великата октомврийска социалистическа революция 1917 като единствена разумна алтернатива на разрушителните войни.

М. с. с. предполага отказване от войната като средство за разрешаване на спорните въпроси между държавите и уреждането им чрез преговори; равноправие, взаимно разбирателство и доверие между държавите, взаимно зачитане на интересите; ненамеса във вътрешните работи, признаване правото на всеки народ да решава самостоятелно всички въпроси на своята страна; строго зачитане суверенитета и териториалната цялост на всички страни; разви-

тие на икономическо и културно сътрудничество върху основата на пълно равенство и взаимна изгода. М. с. с. е обективна необходимост за развитието на човешкото общество. То служи за основа на мирното съревнование между социализма и капитализма и е специфична форма на класова борба между тях. Изключва всякакъв компромис между комунистическата и буржоазната идеология; предполага засилване на борбата срещу буржоазната идеология. М. с. с. е основен принцип на външната политика на СССР и др. социалистически страни, насочена към избавяне на човечеството от ядрена война, за установяване на траен мир в света.

МИРОГЛЕД (светоглед) — система от обобщени възгледи за обективния свят и мястото на човека в него, за отношението на хората към окръжаващата ги действителност и към самите себе си, а също обусловените от тези възгледи техни убеждения, идеали, принципи на познание и дейност. Образува се на основата на естественонаучните, социално-историческите, техническите и философските знания. Негов носител са личността и социалната група, които възприемат действителността през призмата на определен м. Има огромен практически смисъл, като влияе върху нормите на поведение, жизнените стремежи, интересите, труда и бита на хората. В класовото общество м. има класов характер, отразява различното положение и условия на живот на хората. По съдържание и насоченост м. може да бъде научен или ненаучен, материалистически или идеалистически, атеистичен или религиозен, революционен или реакционен. В съвременния свят се води остра борба между комунистическия и буржоазния м. Комунистическият м., ядро на който е марксистко-ленинската философия, е оръдие за революционно преобразяване на света. Той е господствуващ в социалистическото общество; неговото формиране у широките трудещи се маси е сърцевина на идейновъзпитателната работа на комунистическите партии.

МИСИОНЕР — духовно лице, изпращано сред друговерни народи с религиозна мисия. Като правило м. навсякъде, особено в слаборазвитите страни от Азия, Африка и Южна Америка, играят роля на разузнавателна агентура на империалистическите държави. М. и мисионерските организации (мисии) осъществяват известна културно-просветна дейност сред населението в тези страни, насочена фактически към запазване на колониалните порядки.

МИСИЯ (лат. missio от mitto — «пращам») — 1) задача, поръка, поръчение. 2) Предназначение, призвание. 3) Важна историческа роля на лице или група. 4) Постоянно дипломатическо представителство, възглавявано от лице с ранг, по-нисък от посланик. 5) Сграда, в която се помещава такова представителство. 6) Държавна делегация, която се изпраща в друга държава със специална цел или задача (напр.: икономическа м., *военна мисия* и др.). 7) Мисионерска религиозна организация (вж *мисионер*).

МИСТИКА (мистицизъм) (гръц. mýstika — «тайнствени обреди») — 1) вяра, упование в тайнственото, свръхестественото, божественото, в непосредственото общуване на човека със свръхестествени сили. М. е враждебна на науката и е съставна част на всяка религия. 2) *прен.* Тайнственост, загадъчност, непонятност, необяснимост.

МИСТИФИКАЦИЯ — преднамерено заблуждаване за шега или с ко-

ристна цел; измама (напр.: политическа м. — обявеният от президента на САЩ Ричард Никсън курс за «виетнамизация» на войната във Виетнам, за да се прикрие банкрутът на военната намеса на САЩ в живота на виетнамския народ).

МИТ (гръц. mýthos — «предание») — 1) древно народно предание, в което в образна форма са отразени вярванията и примитивните представи за произхода на света, за различни богове, демони и духове, за природни явления и за живота на хората, за легендарни герои и геройчни събития и други. Митовете на древните гърци оказват значително влияние при формирането на световната култура. М и т о л о г и я — съвкупност от митове (предания) за богове, герои и духове, устно народно творчество, в което чрез фантастични разкази са отразени примитивните възгледи на хората за окръжаващия ги свят. 2) *прен.* Измислица, басия, приказка; нещо фантастично, неправдоподобно, легендарно. 3) В съвременната буржоазна пропаганда: изкуствено създавана лъжлива представа за реалните обществени процеси (напр.: м. за надкласовия характер на «западния» парламентарен държавен строй, *митът за «съветска военна заплаха»*, м. за «защита на *правата на човека*»).

МИТ ЗА «СЪВЕТСКА ВОЕННА ЗАПЛАХА» — идеен тезис на яростната и необуздана антисъветска кампания, осъществявана от империалистическите кръгове от началото на 80-те години. Организаторите на кампанията се стремят да убедят широките кръгове на световната общественост, че нарастването на военните потенциали и влошаването на международните отношения се дължи на «агресивността» на СССР, която принуждава западните страни да предприемат «ответни мерки». Съвременно буржоазните средства за информация непрекъснато шумят за «военно превъзходство» на Съветския съюз, за «превишаване» от негова страна на отбранителните му потребности, за опасност, че СССР ще нахлуе в Западна Европа, че Съветският съюз и другите страни от социалистическата общност само изчакват момента, за да започнат нова война.

С пропагандната си дейност правителството на САЩ раздухва военна психоза, внушава чувство на недоверие към СССР сред обществеността в западните страни, стреми се да премахне или поне да спъне разведряването в международните отношения, опитва се на всяка цена да наруши равновесието във военностратегическата област и да постигне военно превъзходство над СССР.

В пропагандата си кампания империалистическите сили изопачават дълбоко миролюбивата външна политика на Съветския съюз, прикриват, че съветската военна доктрина има отбранителен характер, премълчават многобройните съветски мирни инициативи, че СССР е поел задължение да не употребява първи ядрено оръжие, че се обявява за ограничаване и съкращаване на въоръженията на равноправна и взаимна основа и т. н.

МИТНИЦА — държавно учреждение за контрол над пренасянето на стоки, багажи, пощенски пратки и други през държавната граница. В съответствие с установени от държавата тарифи събира *мита* и други такси за внесени и изнесени стоки. М. не пропускат стоки, които не отговарят на условията, предвидени в законодателството на дадена страна. Към функциите на м. се отнасят: борба с контрабандата, временно съхраняване на стоките, преминаващи през митническата граница, и др. М. са г р а н и ч н и

(по сухата и водната граница) и в ъ т р е ш н и (в летища и др.).

МИТО̀ — особен вид *данък*, с който се облагат вносните, износните и транзитните стоки при преминаването им през границата на дадена държава. Определя се по установени от държавата тарифи и се събира от *митниците*. Облагат се стоките, които се внасят (в н о с н и м.), които се изнасят (и з н о с н и м.) и преминаващите транзит (т р а н з и т н и м.). Голяма роля в митническата политика имат п о к р о в и т е л с т в е н и т е м. (високи м., с които се цели да се затрудни вносът на чуждестранни стоки за защита на националната промишленост от външна конкуренция) и п р е ф е р е н ц и а л н и т е м. (създаващи особено благоприятни условия за стоките на дадени страни). В НРБ м. са средство за планово регулиране вноса на стоки.

МЛАДОЛИБЕРА̀ЛНА ПА̀РТИЯ (т о н ч е в и с т и) — българска буржоазна партия, обособила се през 1904 след разцеплението на Либералната (радославистка) партия. Начело на новообразуваната партия застава Д. Тончев. М. п. изразява интересите на част от едрата търговско-индустриална буржоазия, свързана с германския и австрийския капитал. Не играе самостоятелна роля в политическия живот на страната и се очертава като най-слабата буржоазна партия. В идейно отношение не се различава от Радославистката партия, с която влиза в правителствената коалиция през 1913—1918. След Първата световна война почти напълно загубва значението си. През ноември 1920 се обединява с Либералната (радославистка) и *Народнолибералната партия в Националлиберална партия*.

МЛАДОТУ̀РЦИ — участници в буржоазнореволюционно движение в Турция в края на XIX и началото на XX в., поставило си за цел замяната на султанското самодържавие с конституционен строй; в тесен смисъл — членовете на буржоазно-помешчическата националистическа партия «Единение и напредък» (основана в 1889). В резултат на Младотурската революция (1908) м. идват на власт. Национализмът на м., насочен отначало против намесата на Великите сили, по-късно се превръща в открит шовинизъм — *пантюркизъм*. През 1918 партията на м. се саморазтурва.

МНЀНИЕ — 1) възглед, схващане, отношение, гледна точка, становище по определен въпрос (напр.: м. на комисията, споделяне на различни м.). О с о б е н о м н е н и е — заявяване на несъгласие от страна на участник в събрание, на член на дадена колегия с общоприето становище на мнозинството при колективно обсъждане на определен въпрос. О б щ е с т в е н о м н е н и е — схващане на обществото по определен въпрос, средство за духовно въздействие на обществото (на дадена среда, колектив) върху поведението на отделни лица и дейността на обществени организации. Общественото м. се основава върху определени общопризнати морални принципи и критерии. В класовото общество не съществува единно обществено м.; това, което се представя за м. на обществото, всъщност е мнение на господстващата класа. В социалистическото общество общественото м. отразява богатия колективен опит и по принцип има предимство пред всяко лично мнение; но общественото м. не се противопоставя на мнението на личността, а е резултат на обобщаването на множество индивидуални възгледи; всеки човек има възможност да изрази своето схващане, да

защити своята гледна точка. Колкото по-съзнателно и свободно участвуват народните маси в многостранния процес на държавно и социално управление, толкова по-голям авторитет придобива общественото м. 2) Преценка, оценка за нещо, за някого (напр.: давам м., високо м. за предложена рационализация).

МНОГОСТРАННО РАЗВИТИЕ НА ЛИЧНОСТТА — активно усвояване на богатствата на обществената култура, чрез което трудът на всеки член на обществото се превръща в цялостна дейност, а всеки човек става творческа личност и се характеризира с богат духовен живот, висока култура, образованост, обществена съзнателност, вътрешна зрелост, морална чистота и физическо съвършенство. Социалнополитическите отношения, начинът на живот, цялостното развитие на социалистическото общество оказват изключително влияние върху многостранното и хармонично развитие на човека. За формиране на новия човек все по-голямо значение има идейновъзпитателната, идеологическата работа на партията. Главни насоки в комунистическото възпитание на съвременния етап на строителство на развито социалистическо общество са умствено, трудово, нравствено и естетическо възпитание, физическо усъвършенствуване, възпитание в социалистически патриотизъм и в дух на пролетарски интернационализъм, преодоляване на капиталистическите отживелици в съзнанието и в поведението на хората, изобличаване на буржоазната идеология.

МНОГОТИРАЖКА — печатан вестник на отделно предприятие, учреждение, ведомство, военска част, учебно заведение в по-голям тираж, понякога до неколкостотин екземпляра (за разлика от стенвестника, който се списва в един екземпляр).

МНОЗИНСТВО — 1) необходимият брой гласове на членовете от колегиален орган (народно събрание, управителен съвет и пр.) или на организация, за да се приеме едно предложение или да се вземе решение. Обикновеното мнозинство (абсолютно м., просто м.) се равнява на повече от половината от гласовете, дадени при гласуването. Квалифицирано мнозинство е $^2/_3$, $^3/_4$ и пр. от подадените гласове. Относително мнозинство е това, при което са получени сравнително най-много гласове. Когато при гласуването всички подадени гласове са за едно и също предложение, е налице *единодушие*. 2) Група от депутати, членове на една и съща партия или на коалиция от партии, която представя по-голямата част от състава на парламента.

МОБИЛЕН (от лат. mobillis — «подвижен») — способен бързо да се придвижва, да действува и да изпълнява задачи (напр.: м. военни части). Мобилна отбрана — вид бойни действия за отблъскване на превъзхождащ противник, предвиждани в армиите на САЩ, Великобритания, Япония и други държави. Има за цел противникът да бъде привлечен преднамерено в удобен за разгрома му район («чувал») и да бъде унищожен с ядрено оръжие, артилерийски огън и авиационна бомбардировка. Мобилни сили — бързоподвижно многонационално формиране на обединените въоръжени сили на НАТО в Европа. Приспособени са за прехвърляне по въздуха и да воюват с обикновено и ядрено оръжие. Предназначени са да подсилват националните въоръжени сили на държавите от НАТО в случай на ограничени военни конфликти и да смазват евентуални акции на прогресивните сили в страните —

членки на НАТО. Вж и *сили за бързо разгръщане*.

МОБИЛИЗАЦИЯ — 1) преминаване на въоръжените сили на държавата от мирно състояние към военно и привеждането им в пълна бойна готовност; свикване на военнозадължените граждани от запаса на действителна военна служба; привеждане на промишлеността, транспорта и други отрасли на икономиката във военно положение за обслужване на армията. В НРБ обявяването на м. се извършва от Държавния съвет, когато Народното събрание не заседава. 2) В широк смисъл — привличане и активизиране на обществени организации, определени групи от населението или клонове от народното стопанство за изпълнение на някоя важна задача.

МОДЕ́Л (от лат. modus — «начин») — 1) мислено представяна или материално осъществена система, която отразява или възпроизвежда изследвания обект и може да го замени така, че изучаването ѝ да даде нова информация за обекта. При изследователската работа (вж и *моделиране*) м. позволява да се разшири обсегът на експеримента върху различни явления и процеси, съоръжения и системи, организация на учреждение, завод и други, чието пряко изследване е невъзможно или неефективно (напр.: физически м. в техниката, математически м. на грипната епидемия, електрически м. за изследване на движението на самолета, статистически м. и др.) Вж и *кибернетика*. 2) Веществено подобие на предмет, на реален обект в естествена големина (напр.: м. на играчка), в смален вид (напр.: м. на самолет, м. на мост) или в увеличен вид (напр.: м. на атом). 3) Скулптурно произведение (от глина, восък, гипс и др.), от което се прави форма за отливане (от бронз и др.) или се възпроизвежда от друг материал (камък и др.). 4) Лице, животно или предмет, който служи за образец на художествено възпроизвеждане в живописта или скулптурата. 5) Вид, тип, марка, нов образец от предмет, изделие, прибор, съоръжение. 6) *прен*. Образец за подражание.

МОДЕЛИ́РАНЕ — възпроизвеждане на свойствата на изследвания конкретен или абстрактен обект (явление, процес) чрез аналог, наречен модел. При м. се отразяват найважните за изследването свойства и се изпускат, игнорират се второстепенните, несъществените черти. Моделиращата система е по-проста, прегледна и достъпна за пряко изследване в сравнение с моделираната система. Ролята на м. значително нараства във връзка с развитието на кибернетиката и съвременната изчислителна техника. М. е наложително поради изключителната сложност на материалната действителност и относителната ограниченост на човешкия ум. При м. трябва да се има предвид пределът на аналогията между обект и модел, за да не се допускат груби технически и философски грешки.

МОДЕРНИЗИ́РАНЕ (модернизация) (от фр. moderne — «съвременен») — обновяване, осъвременяване, изменяне в съответствие със съвременните изисквания и нужди; заменяне на старо с ново, заменяне на морално остаряла техника с нова, която има подобрени характеристики и повишена ефективност; снабдяване с новите постижения на техниката (напр.: м. на селското стопанство, м. на технологията на производството).

МОДЕРНИ́ЗЪМ — условно общо название на различни кризисни явления в световното изкуство през XX в. Обхваща разнообразни антиреа-

листични, декадентски, формалистични групировки, течения, направления и «школи» в литературата и изкуството (вж *абстракционизъм, дегероизация, деидеологизация, дехуманизация, формализъм*).

М. отхвърля общественото значение на художественото творчество и отрича идейното изкуство, убива човешкото у човека, отслабва стремежа му към борба, превръща чувствата му в обект на насмешки и свежда интелекта му до равнището на примитивните инстинкти. Има и художници-модернисти, които не приемат капиталистическия строй и искрено вярват, че с изкуството си въстават против него. В такъв случай обаче субективно честните намерения по същество се превръщат в бунт против истинската култура и най-добрите ѝ традиции и така допринасят за засилване на идейната реакция.

МОДИФИЦЍРАНЕ (модификация) (от лат. modificatio— «изменение») — видоизменение, преобразяване, малка промяна на предмет или явление, без да се засяга същността му. Например непрекъснато се модифицират образци на военната техника с оглед да се използва при особени условия (блатиста местност, пустиня, влажния тропик).

МО̀ДУС — 1) вид, начин, способ, леснина, норма. 2) Модус вивенди (лат.: «начин за преживяване») — международно споразумение с краткосрочен характер, сключено при обстоятелства, които не позволяват трайно уреждане на спора с официален и подробен договор.

МОЖ — вж *Международна организация на журналистите.*

«МО̀ЗЪЧЕН ТРЪСТ» — група съветници на държавен деятел или кандидат за изборен пост, в която на неофициална основа се привличат висококвалифицирани специалисти от различни области (учени, специалисти по обработване на общественото мнение и пр.). За пръв път «м. т.» са наречени университетските професори, които групира около себе си Франклин Д. Рузвелт по време на президентската избирателна кампания през 1932. Тази група оказва значително въздействие при формиране на политическия курс на правителството на Рузвелт в обстановка на най-дълбоката в историята на американския капитализъм икономическа криза.

Значението на «м. т.» в съвременния политически живот в САЩ се увеличава още повече. Коренните изменения в международната обстановка — разгърналото се съревнование между двете социални системи (социалистическата и капиталистическата) и нарастването на ролята на идеологическата борба и на науката в условията на научно-техническата революция, по-нататъшното задълбочаване и изостряне на присъщите на капитализма противоречия заставят политиците да привличат при разработката на политическия курс все по-широко видни учени — специалисти в областта на външната политика, икономиката, социалните проблеми. Влиятелен «м. т.» създава Джон Ф. Кенеди по време на избирателната кампания през 1960. Широко използват «м. т.» и други американски президенти, включително Р. Рейгън.

МОК — вж *Международен олимпийски комитет.*

МОЛО̀Х (от финикийски молек — «владетел», «цар») — в митологията и религията на старите финикийци, картагенци и други народи: бог на слънцето, огъня и войната, на когото принасят човешки жертви,

предимно деца от знатни семейства. 2) *прен.* Свирепа, неумолима, ненаситна сила, която изисква все нови и нови човешки, кървави жертви (напр.: м. на войната).

МОНА̀РХ — едноличен глава на *монархия*; цар, крал, император и др.

МОНАРХЍЗЪМ — 1) политическо течение, което признава монархията като най-добра форма на държавно управление; царизъм. 2) Привързаност към монархическия начин на управление.

МОНА̀РХИЯ — форма на управление на експлоататорските общества, при която суверенната власт е съсредоточена пожизнено в ръцете на едно лице — монарха (цар, крал, император и др.) и обикновено се предава по наследство. М. е абсолютна, неограничена (вж *абсолютизъм*) или конституционна, ограничена, в която наред с монарх съществува представителен орган — парламент. М. се е запазила в някои страни под названието к р а л с т в о (Белгия, Великобритания, Дания и др.) или и м п е р и я (Япония).

МОНГО̀ЛСКА ТЕЛЕГРА̀ФНА АГЀНЦИЯ (МОНЦАМЕ) — правителствена информационна агенция на Монголската народна република. Основана през 1957. Седалище в Улан Батор. Разпространява за страната вътрешна и международна информация.

МОНЍЗЪМ — философско учение, което в противоположност на *дуализма* обяснява явленията в природата и обществото с едно начало. За единно начало на всичко съществуващо материалистическият м. смята *материята*, а идеалистическият м. — духа. Идеалистическият м. е пряко оправдание на религията, на попщината. Материалистическият м. приема, че светът по своята природа е материален, че всички явления в света са различни видове движеща се материя. Висша форма на монистическата философия са диалектическият и историческият материализъм.

МОНО̀ (гръц. mónos — «сам», «един») — начална съставка на сложни думи (научни и технически термини) със значение: един, сам, единен, единичен (напр.: монография — цялостно научно изследване върху един проблем; моноспектакъл — представление, в което играе само един актьор; монотеизъм — вяра само в един бог, единобожие; *моногамия, монокултура, монолитен*).

МОНОГА̀МИЯ — еднобрачие; историческа форма на семейството и брака, при която един мъж е свързан само с една жена или една жена — само с един мъж. Вж и *полигамия*.

МОНОКУЛТУ̀РА — 1) селскостопанска култура, отглеждана в продължение на редица години на една и съща площ. 2) Селскостопанска култура, която заема преобладаващо място в производството на дадена страна. Отглеждането на м. е характерно за много колониални и зависими страни, както и за развиващите се страни, които чуждестранният монополистичен капитал е превърнал в аграрно-суровинен придатък към стопанството на империалистическите страни, в доставчик на един или два вида земеделско производство (напр.: кафе, захарна тръстика, памук, банани и други). Например през 60-те—70-те години на XX в. фъстъците заемат около 85% от износа на Сенегал и Нигер, кафето — около 70% от износа на Колумбия, Салвадор, Гватемала, около 50% от износа на Бразилия и Етиопия, бананите — около 60% от

износа на Панама и Еквадор, какаото — около 60% от износа на Гана, и др. Монополистичните компании и собствениците на крупни плантации в тези страни извличат огромни печалби, а жизненото равнище на трудещите се е извънредно ниско. Някои от развиващите се страни правят усилия за изживяване на едностранчивото развитие на селското стопанство и организират по-разнообразна, по-устойчива на колебанията на цените структура на селското си стопанство.

МОНОЛЍТЕН (от гръц.: «направен от един камък») — 1) едносъставен, цялостен (напр.: м. колона) 2) *прен.* Единен, сплотен, мощен, силен, здрав (напр.: м. единство на партията, м. личност).

МОНОПО́Л — 1) изключително право за нещо, привилегия (напр.: за производство и търговия с определени стоки, *валутен монопол* и т.н.). Монопол върху външната търговия — изключително право на социалистическата държава да осъществява външноикономическите връзки на страната с другите държави. Външнотърговските операции (внос и износ на стоки) държавата осъществява чрез специално създадени органи. 2) Капиталистически монополи — мощни стопански обединения или съюзи на капиталисти във формата на *картели, синдикати, тръстове, концерни, конгломерати* и др. Господството на м. на пазара, тяхното решаващо влияние върху правителствените органи в капиталистическите страни е една от отличителните черти на *империализма*. Възниква в края на XIX в. на основата на високата концентрация на производството и капитала. Висша степен на развитието на м. е *държавномонополистичният капитализъм*, който съединява в един механизъм силата на м. и на държавата. М. съсредоточават в ръцете си по-голямата част от производството и пласмента на продукцията на даден отрасъл, установяват монополно високи цени и се стремят да извличат монополно висока печалба. За тази цел те провеждат агресивна колониална и неоколониална външна политика. Огромни печалби получават м., заети с производството на съвременно оръжие, поради което те са особено заинтересовани от поддържането и раздуването на милитаризма. Наред с това между м. и техните съюзи съществуват остри противоречия и се води ожесточена конкурентна борба, която води до отслабване на империалистическия фронт и е един от показателите за *общата криза на капитализма*. По-нататъшното обобществяване на капиталистическото производство и интернационализацията на стопанския живот водят до възникване на *международни монополи*.

МОНОПОЛИСТИ́ЧЕН КАПИТАЛИ́ЗЪМ — вж *империализъм*.

МОНОТЕЍЗЪМ — еднобожие; религия, която признава само един бог за разлика от *политеизма*. Монотеистични религии са *християнството, ислямът* и *юдаизмът*.

МОНТАНЯ́РИ — название на революционнодемократичната група депутати в Националния конвент по време на Френската буржоазна революция от края на XVIII в. М. заемали места на най-горните редове в заседателната зала — «планината» (фр. — montagne), откъдето произлиза названието им. Изразяват интересите на дребната буржоазия и трудещите се и водят борба с *жирондистите* за задълбочаване на революцията. Мнозинството от м. са членове на Якобинския клуб и след изгонването на жирондистите

от клуба (есента на 1792) названията м. и *якобинци* стават синоними.

МОНУМЕНТ — голям, величествен, грандиозен паметник, скулптура — статуя, релеф (напр. Мадарският конник) и др., или архитектурно съоръжение (напр. обелиск, триумфална арка, сграда), често с монументална стенна живопис (напр. стенописите в Боянската черква), мозайка и други за увековечаване на изтъкнат деец или забележително събитие.

МОНУМЕНТАЛЕН — огромен, величествен, грандиозен, солиден (напр.: м. паметник, м. съоръжение, м. фигура, м. дело, м. вид). М о н у м е н т а л н а ж и в о п и с — стенна живопис, която се свързва с архитектурата (напр. фреските в Боянската черква). М о н у м е н т а л н о и з к у с т в о — изобразително изкуство, което във величествени форми пресъздава значителни идеи и събития.

МОНЦАМЕ — вж *Монголска телеграфна агенция.*

МОПР (М е ж д у н а р о д н а о р г а н и з а ц и я з а п о д п о м а г а н е н а р е в о л ю ц и о н е р и т е) — масова международна организация, създадена през 1922 по инициатива на Коминтерна за оказване на морална и материална помощ на пострадалите от буржоазния и фашисткия терор революционери и техните семейства, както и на политическите емигранти; участвува дейно в борбата против настъплението на фашизма и войната. През 1937 има секции в 74 страни. Дейността ѝ се ръководи от И з п ъ л н и т е л е н к о м и т е т, чието седалище е в Москва. МОПР организира редица международни кампании в защита на жертвите на фашисткия терор, за освобождаването на Георги Димитров и Ернст Телман от нацисткия затвор, за солидарност с испанските републиканци (1936—1939) и др. В годините на Втората световна война 1939—1945 секциите на МОПР в отделните страни съдействуват за разгръщане на международната солидарност в борбата срещу фашисткия блок. Прекратява своята дейност през 1947.

Българската секция на МОПР възниква след Септемврийското антифашистко въстание 1923 като комитети за събиране на помощи за борците, пострадали от фашисткия терор. През 1924—1926 комитетите организират кампании в защита на политзатворниците, за политическа амнистия, против *белия терор.* През 1930 българската секция прераства в общонационална организация с Централен комитет, окръжни комитети и местни организации. Съществува до 1935, когато се влива в Помощната организация заедно с Организацията за работническо-селска солидарност (Рабселс).

МОРАЛ (н р а в с т в е н о с т) — 1) форма на общественото съзнание и обществената практика; съвкупност от норми, принципи и правила за поведение, както и самото поведение (мотиви, постъпки, резултати от дейността) на хората един спрямо друг, в семейството, в колектива, към класата, към народа. Основни морални понятия са добро и зло, дълг и справедливост, съвест и чест и т. н. За разлика от правните норми, чието съблюдаване се поддържа и контролира от държавните органи, м. се обляга на общественото *мнение* и на въздействието, на убеждението, на традициите и обичаите. В класовото антагонистично общество м. има класов характер и различните класи имат различна представа за нравствено и безнравствено, за добро и зло. М. се изучава от ети-

ката. Вж и *комунистически морал.* 2) Поука, нравствен извод от нещо (напр.: м. на басня). 3) Разговорно: поучение, нравоучение, поука.

МОРАЛИЗА̀ТОРСТВО — проповядване на морал, склонност към морализуване.

МОРАТО̀РИУМ (от лат. moratorius — «забавящ») — 1) отсрочка на всички плащания, давана от правителство чрез законно разпореждане за определен срок или докато траят особените обстоятелства (война, наводнение, икономическа криза и др.). 2) В международните отношения: отсрочване на действия (напр. обявеното от М. Горбачов решение на СССР да въведе м. до ноември 1985 върху разполагането в Европа на свои ракети със среден обсег).

МО̀РСКА ВОЙНА̀ — военни действия по време на война на морски боен театър. Законите и обичаите на м.в. се оформят в продължение на много векове. Съгласно установените международни норми военноморски операции са допустими само в пределите на морския театър на военните действия, към които се отнасят: откритото море, териториалните и вътрешните води на воюващите държави и въздушното пространство над тях. Забранява се превръщането в театър на морски военни действия на вътрешните и териториалните води на неутралните държави и въздушното пространство над тях, а също — неутрализираните територии. Установен е особен режим по време на война за търговските и главно за пътническите съдове — ползват се с редица предимства в сравнение с военните. С Женевската конвенция (1949) се установява режим и за ранените, болните и претърпелите корабокрушение.

Някои от основните норми на м.в. имат хуманен характер и прогресивно значение. Историята на войните показва обаче, че капиталистическите държави много често нарушават нормите и обичаите на м.в. (напр.: хитлеристка Германия и милитаристична Япония по време на Втората световна война 1939—1945). Чудовищни престъпления извършват СА̀Щ по време на *«мръсната* война» против народите на Виетнам, Лаос и Кампучия.

МОТ — вж *Международна организация на труда (МОТ).*

МОТЍВ (от лат. moveo — «движа») — 1) осъзната подбуда, подтик, повод за действие; психическо явление, което подбужда и насочва дейността на човека (напр.: лични м.). 2) Довод, основание, причина, доказателство; осъзнатост и вътрешно обяснение от страна на личността на поведението ѝ спрямо общоприети ценности и норми. 3) Найпроста съставна част от сюжета, тема в художествена творба. 4) Мелодия, напев. 5) Чертеж, фигура, рисунка, които се бродират или изплитат.

МОХАМЕДА̀НСТВО — вж *ислям.*

«МРЪСНА ВОЙНА̀» — термин, употребяван за характеризиране на грабителска война на империалистически държави срещу народите от колониалните и зависимите страни, борещи се за свобода и национална независимост. За пръв път терминът «м. в.» е употребен за колониалната война на френските империалисти против виетнамския народ (1946—1954), която френският народ нарича «мръсна». Нарушавайки Женевските споразумения (1954) за мирно уреждане на виетнамския въпрос и грубо намесвайки се във вътрешните работи на виетнамския народ, през 1955 САЩ създават в Южен Виетнам марионетно правителство, настаняват своя армия и разпалват

«м. в.» срещу Националноосвободителния фронт на Южен Виетнам. През 1965 започват необявена война срещу Демократична република Виетнам с цел да превърнат Виетнам в свой плацдарм за борба с националноосвободителното движение на народите от Югоизточна Азия, срещу Съветския съюз и другите социалистически държави в Азия. Във Виетнам САЩ водят безпрецедентна химическа, геофизическа и метеорологическа война, с което лишават мирното население от неговата естествена заобикаляща среда, необходима за нормален живот (вж *биоцид* и *екоцид*). Същевременно те подлагат виетнамския народ на гигантски *геноцид*. Благодарение на упоритата и справедлива борба на героичния виетнамски народ и на всестранната поддръжка на социалистическите страни и прогресивната световна общественост, главно на СССР, САЩ са принудени да прекратят «м. в.» във Виетнам (27 януари 1973).

САЩ водят «м. в.» и срещу народите на Кампучия и Лаос (1971—1973).

МТИ (унг. MTI, съкратено от Magyar Tàvirati Iroda) — Информационна агенция на Унгарската народна република. Създадена през 1880 като частна компания. Седалище в Будапеща. През 1921 става акционерно дружество. През 1945 е национализирана и става агенция на УНР. Разпространява вътрешна и международна информация в страната и чужбина.

МУЛÀТИ — потомци от кръстосване на представители на бялата и черната раса. М. са многочислени в южните щати на САЩ, Средна и Южна Америка.

МУ̀ЛТИМИЛИОНЁР — изключително богат човек. Напр. между американските милиардери има семейства като Мелон, Дюпон, Рокфелер, Морган, които разполагат с десетки милиарди долари.

МУЛТИПЛИКАЦИО̀НЕН ПОДХО̀Д — подход, който осигурява получаването на мултипликационен ефект. Според някои учени това е постоянно нарастващ, умножаващ се ефект; ефект, който е по-голям от сумарния ефект на отделните части на системата; интегрален ефект, който резонира във всички области на обществения живот. Това дава основание м. п. да се определя като подход, който осигурява от всяка дейност многостранен (икономически, социален, идеологически, психологически, екологически и т. н.), многократен, нарастващ и удовлетворяващ всички субекти на социалистическите интереси ефект. В този си вид м. п. може да възникне само при условията на социализма.

На въпросите на м. п. и неговото прилагане в икономиката на НРБ голямо внимание отделят XI конгрес на БКП (1976), Юлският пленум на ЦК на БКП (1976) и Националната партийна конференция (1976). Изтъква се, че идеята, заложена в новия подход, задълбочава и развива досегашните виждания за прилагането на *програмно-целевия и комплексен подход* и поставя нови изисквания. М. п. налага при решаване на всеки въпрос да се подхожда не само от гледна точка на отделната производствено-стопанска единица, на отделната стопанска организация или министерство, а и от гледна точка на цялото народно стопанство. М. п. има три взаимно свързани аспекта: о т р а с л о в (осъществяване на ешелонирането на производството в зависимост от неговия характер), т е р и т о р и а л е н (по-добро изясняване на проблемите на териториалното разположение на производителните сили) и в ъ з б у ж д а щ

аспект (не само по-пълно задоволяване на съществуващите потребности, но и възбуждането на нови).

МУНИЦИПАЛИЗА́ЦИЯ — предаване собствеността върху земя, постройки и други на общинските самоуправления (муниципалитети). В Русия под названието «м. на земята» е известна аграрната програма на меншевиките в периода на буржоазнодемократичната революция през 1905—1907.

МУНИЦИПАЛИТЕ́Т — 1) в някои страни орган на местно, предимно градско самоуправление. 2) Сградата, в която се помещава такова самоуправление.

«МЪЛЧАЛИ́ВО МНОЗИНСТВО́» — характеристика на грамадното мнозинство граждани на САЩ, които не вземат и не могат да вземат дейно участие в управлението на страната, за промяна на нейната политика поради социални, расови, административни и други причини. Изразът иде от изказването на американския президент Ричард Никсън през 1970, че неговата политика на война във Виетнам се подкрепя от «м. м.» на народа на САЩ.

МЮНХЕНСКА СПОГО́ДБА 1938 — споразумение за разпокъсване и заробване на Чехословакия, подписано в Мюнхен на 29 септември от министър-председателите на Англия и Франция (Н. Чембърлейн и Е. Даладие) и фашистките диктатори на Германия и Италия (А. Хитлер и Б. Мусолини). Съгласно спогодбата Чехословакия се задължава да предаде на Германия Судетската област и да задоволи териториалните искания на Полша и Унгария.

М. с. увенчава дългогодишната политика на «умиротворяване» на агресора и «ненамеса» спрямо фашистката агресия на Германия и Италия, която управляващите кръгове на западните държави водят в навечерието на Втората световна война. Целта на тази политика е по пътя на сговор с агресивните фашистки държави за сметка на страните от Централна и Югоизточна Европа (в случая Чехословакия) да се отклони германската агресия от Англия и Франция и да се насочи срещу СССР. В организирането на Мюнхенския сговор активна, макар и задкулисна роля играят управляващите кръгове на САЩ.

Чехословашкото буржоазно правителство се подчинява на Мюнхенския диктат. То отхвърля предложението на СССР за колективен отпор срещу фашистките агресори и в името на своите тесни класови интереси измени на националните интереси на своята страна.

М. с., наложена на Чехословакия чрез груб натиск и военна заплаха, е пример за най-неприкрит политически и юридически произвол, несъвместим с общопризнати принципи на международното право. М. с. ускорява избухването на Втората световна война 1939—1945.

МЮСЮЛМА́НСТВО — вж *ислям*.

«МЯ́СТО ПОД СЛЪ́НЦЕТО» («Б о р б а з а м я с т о п о д с л ъ н ц е т о») — лозунг, издигнат от германските империалистически и милитаристични кръгове за обосноваване на техните експанзионистични и агресивни стремежи. Под този лозунг кайзерова Германия, домогвайки се към разширяване на своите колониални владения, завзема нови позиции в Африка, Тихия океан и Китай. В годините на Втората световна война 1939—1945 германският фашизъм използва този лозунг за придобиване на нови територии за Германия, която уж била притеснена в Европа. Аналогични лозунги издигат и съвременните западногермански неофашистки и реваншистки кръгове.

Н

НАБЛЮДАТЕЛ — 1) автор на политически преглед (обзор) за вестник, списание, радио, телевизия (напр.: политически н.). 2) Военнослужещ, който с визуални средства (напр. с бинокъл) или с технически средства (радиолокационни, телевизионни, хидроакустически) разузнава противник, местност, акватория и др. 3) Дипломатически представител на държава, изпращан на международна конференция, за да получи информация, но без права (за разлика от пълномощен представител) да води преговори и да подписва съставените на конференцията документи. 4) Лице, упълномощено от Съвета за сигурност при Организацията на обединените нации (ООН) да следи за спазването на междудържавни споразумения, да изяснява фактическата страна на инцидентите в условията на примирие или след прекратяване на огъня между воюващи страни (напр.: военен н.). 5) Практически установено правно положение (статут) за правителство (или за регионална международна организация) да бъде представяно (чрез отделно лице, група, мисия) в ООН или в някоя международна организация при ООН, без да членува в нея, и да наблюдава дейността ѝ, но само ако членува поне в една специализирана организация при ООН. Мисии с постоянни н. в ООН, без да членуват в ООН, имат Швейцария (от 1946), Ватиканът (от 1954), Монако (от 1956). Постоянните н. могат да присъстват на откритите заседания на Общото събрание, на главните комитети и на другите органи на ООН, да разпространяват документи и материали от името на своите правителства, да получават официални документи от органите на ООН, да свикват в сградата на ООН пресконференции. Постоянните н. често представят своите правителства на сесиите на органите на ООН, в които правителствата им членуват, или на конференции, свиквани под егидата на ООН, за които правителствата им са поканени. Наблюдателите от регионалните организации участвуват без право на глас в работата на Общото събрание и главните комитети на ООН, но могат да се изказват в комитетите, на конференциите и в работните групи и да разпространяват писмени заявления. Като н. в Общото събрание са участвували генералните секретари на Организацията на американските държави (през 1948), на Лигата на арабските страни (през 1950), на Организацията за африканско единство (1965). Канени са наблюдатели и от Съвета за икономическа взаимопомощ (1974), и от Европейската икономическа общност (1974). Статут на н. имат и Организацията за освобождение на Палестина (от 1974), което е израз на международно признаване на неотнимаемите национални права на арабския народ на Палестина, СУАПО, а също и Организацията Ислямска конференция.

НАДНАЦИОНАЛЕН — намиращ се, стоящ по положение и пълномощия над националните органи и институти на отделна страна; общ за редица държави и народи от капиталистическия свят (напр.: н. статут, н. център). Н а д н а ц и о н а л н о с т — независимост на монополите от националните и държавните интереси.

НАДПРЕВАРА ВЪВ ВЪОРЪЖАВАНЕТО — характерен за империализма процес на ускорено натрупване и качествено усъвършенствуване на оръжие и военна техника посредством милитаризиране на икономиката и на целия обществен живот.

В политическо отношение милитаристичните кръгове разглеждат н. в. като средство за интегриране между развитите капиталистически държави и САЩ, като начин да се измести социалистическата общност (и особено Съветският съюз) от международните ѝ позиции, да се въвлекат развиващите се страни («третият свят») в орбитата на капитализма. Във военно отношение чрез засилващата се н. в. те целят да се наруши съществуващото стратегическо равновесие, паритетът на ракетно-ядрените и традиционните оръжия и да постигнат военно превъзходство над страните от социалистическата общност. В икономическо отношение чрез н. в. империалистическите държави се стремят към смекчаване на цикличните кризи на капитализма, към разширяване на военното производство и засилване на коопериранего му в рамките на НАТО, към увеличаване на търговията с оръжие, към завоюване на нови пазари за пласиране на военната си продукция. Същевременно се опитват да накарат социалистическите страни да отклоняват все повече средства от мирното строителство, опитват се да усложняват осъществяването на програмите решения на братските партии за повишаване на жизненото равнище на населението. В идеологическо отношение н. в. се подкрепя от разгърнатите програми за пропагандиране на милитаризма, от теориите за невъзможността от мирно съвместно съществуване и за неизбежността на военен конфликт с цел да се поддържа постоянно напрежение в света, да се сломи волята на другите страни и народи за отпор срещу агресивната политика на империализма.

Н. в. е и своеобразно отражение на противоречията между отделните империалистически страни, които натрапват мита за «съветска военна заплаха», за да координират действията си на основата на антикомунизма и антисъветизма. В н. в. са въвлечени материалните, човешките и финансовите ресурси на десетки държави и особено на някои развиващи се страни. Посредством н. в. капиталистическите монополи (вж *военнопромишлен комплекс*) получават максимална печалба от военните поръчки, за което правителствата и парламентите на империалистическите страни разработват и гласуват огромни военни бюджети. През 1978 НАТО приема «дългосрочна отбранителна програма» за всестранно развитие на своя агресивен потенциал под предлог за «модернизиране на въоръженията на НАТО», която надхвърля с 80 млрд. долара заплануваните от по-рано кредити. САЩ са на първо място по размера на военните разходи. Само за Пентагона (за «национална отбрана») за 1985 финансова година са предвидени 292,9 млрд. долара.

Като се опитват да постигнат военно превъзходство над страните от Варшавския договор, САЩ и техните съюзници от НАТО продължават да форсират осъществяването на широки програми за създаване и разполагане на нови ядрени оръжия. Наред с настаняването на крилати ракети с наземно базиране в Западна

Европа САЩ въоръжават с крилати ракети с голям обсег стратегически бомбардировачи, а от средата на 1984 — кораби и подводници на военноморските сили на САЩ.

Н. в. принуждава страните от социалистическата общност да вземат необходимите мерки за укрепване на своята отбранителна способност, за осъществяване на здрава защита на революционните завоевания на трудещите се, на мира и сигурността в света. Същевременно социалистическата общност предлага практически пътища за прекратяване на н. в. като необходимо условие за успешна борба против империализма, за програмирано снижаване на достигнатия военностратегически баланс чрез *разоръжаване* под строг международен контрол, за осъществяване на пълно политическо и военно *разведряване* в международните отношения.

НАДСТРО́ЙКА — вж *база и надстройка.*

НАЕ́МНИК — 1) наемен работник, на когото се заплаща за временно извършване на някаква работа. 2) Войник от наемна армия. Вербуването на н. се практикува още в армиите на древен Египет, Персия и другаде. Най-голямо развитие достига през XV—XVII в. в много феодални държави и поставя началото на постоянни армии. След Втората световна война в някои страни от Африка и Азия, борещи се за национална независимост и териториална цялост, империалистическите сили подклаждат раздори, поддържат сепаратистки тенденции или се мъчат да свалят законни правителства. За тази цел използват и н. През 1964 в Конго Чомбе използва белгийски и н. от ФРГ, през 1970 в Гвинея участвуват португалски н. По време на войната против народите на Индокитай американците използват южнокорейски, тайландски и др. н. В Ангола се водят военни действия против въоръжените отреди и банди на разколническите групировки, поддържани от войските на ЮАР и империалистически н. Расисткият режим на ЮАР използва н. за потушаване на националноосвободителната борба на местното коренно население. САЩ оказват голяма помощ на наемнически банди в някои страни в Централна Америка и особено в Никарагуа. През юли 1984 започна четвъртата сесия на Специалната комисия на ООН за разработване на международна конвенция срещу вербуването, използването, финансирането и обучението на н. В проектодокумента тази дейност се определя като международно престъпление. Тя подрива стабилността на страните, създава обстановка на хаос и терор и е насочена срещу националноосвободителните движения и суверенитета на държавите. Срещу приемането на такава конвенция се обявяват САЩ и техните съюзници. Защото тя ще осъди действията им за използване на н. в различни райони в света. В някои капиталистически страни (САЩ, Англия, частично ФРГ и др.) попълването на националните въоръжени сили става чрез вербуване на граждани на основание на договори, сключвани за различни срокове. 3) *прен.* Лице, което защищава чужди интереси с користни цели; подкупен човек, продажник.

НАЙ-ОБЛАГОДЕ́ТЕЛСТВУВАНА НА́ЦИЯ — условие в международни договори, което задължава една от договарящите страни да предостави на другата всички по-изгодни от договорените права и привилегии, които са или ще бъдат отстъпени на която и да е трета държава. Тази клауза има най-голямо разпространение в международните търговски отношения и се прилага обикновено

на принципа на взаимността. Като норма на международното право режимът на най-облагодетелствуваната нация действува само ако е включен в съответен международен договор. Отнася се до вноса или износа на стоки (намаляване на мита или без мита, освобождаване от данъци и такси), до транспорта, до правния режим на юридически и физически лица и други. В противовес на политиката на империалистическите държави за създаване на затворени икономически съюзи, блокове и пазари социалистическите страни са за всестранно мирно сътрудничество и за разширяване на икономическите връзки между всички държави независимо от техния обществен строй и икономическо развитие върху основата на равенство, взаимна изгода и уважаване на националния суверенитет.

НАКАЗÀНИЕ — в юридическата наука правно установено въздействие, засягащо права или законни интереси на извършителя на правонарушение. В социалистическото наказателно право н. е мярка на държавна принуда, налагана от съда на лице, извършило престъпление, с цел за поправително, възпитателно и предупредително въздействие.

НАРКОМÀНИЯ — непреодолимо болезнено влечение да се употребяват наркотични (упоителни) средства (морфин, опиум, хероин, марихуана, ЛСД, фенициклидин и други) за опиянение, възбуждение, сън и др. Предизвиква хронично отравяне на организма и води до нарушаване на жизнената му дейност, до редица заболявания и дори до смърт. Голямото разпространение на н. в капиталистическите страни е свързано с икономическото и политическото им развитие. Икономическата криза довежда до безработица, несигурност и безизходност на милиони хора. Между жертвите на наркотиците все повече са онези, които са най-чувствително засегнати от кризата — безработните и младежите. Броят на наркоманите се увеличава от година на година. Най-засегнати са западноевропейските страни (Франция, ФРГ, Италия и др.) и САЩ. Също така разпространението на н. се дължи и на интереса на производителите на наркотични средства от масовата им употреба и реализиране на големи печалби. Дейността на търговците на наркотици и съдбата на техните жертви е едно разобличение на западния начин на живот.

Контролът над търговията с наркотици е установен от Единната конвенция за наркотични средства, одобрена от Общото събрание на ООН на 30 март 1961. В нея се задължават държавите да извършват контрол при приготовляване, разпределение, внос и износ на наркотици и използването им само за медицински и научни цели. При Икономическия и социален съвет на ООН е създадена Комисия за наркотични средства, която извършва контрол съгласно с Конвенцията. Въпреки че в НРБ не съществува проблем за н., нашите митнически органи активно и успешно водят борба срещу пренасянето на наркотици през нашата територия.

НАРÒД — в широк смисъл: жителите на една страна, цялото нейно население; употребява се и за означаване на различни форми на етнически общности — племе, *народност*, *нация*. В историческия материализъм — народните маси, социална общност, включваща на различните етапи от историята тези класи и слоеве от населението, които по своето обективно положение са способни съвместно да участвуват в решаването на задачите за прогресивното развитие на обществото. Н. е творец на

историята, водеща сила в коренните обществени преобразования. В социалистическото общество понятието н. обхваща цялото население, всички негови социални групи.

НАРО́ДЕН БЛОК — буржоазна политическа групировка в България, създадена на 30 май 1931 във връзка с изборите за XXII обикновено НС. Включва *Демократическата партия*, БЗНС «Врабча» 1, БЗНС — Стара Загора, Националлибералната партия на Г. Петров и Радикалната партия на Ст. Костурков. След победата си в изборите съставя правителство, в което господствуващо положение заемат демократите и земеделците. Фашисткият Демократически сговор е свален от власт.

Н. б. е маневра на българската буржоазия в условията на тежката икономическа криза (1929—1933) и растящото недоволство на трудещите се от фашистката диктатура и властта на едрия капитал. Същевременно е пробив във фашистката диктатура. Правителството на Н. б. има за задача да осъществи постепенен и безопасен за буржоазията преход от фашизма към буржоазната демокрация. С идването си на власт то не изпълнява предизборните си обещания за демократизация, не отменя изключителните закони на бившите фашистки правителства и продължава терора над работническото движение. Стопанската политика на Н. б. е насочена към ограничаване на разрушителните последици от тежката икономическа криза. Във външната си политика клони към Франция. Отнася се враждебно към СССР. Управляващо в тежка международна обстановка, раздирано от вътрешни противоречия и неспособно да разреши стопанските и политическите проблеми на страната, правителството на Н. б. е свалено от власт чрез Деветнадесетомайския преврат 1934.

НАРО́ДЕН ДО́ХОД — *вж национален доход.*

«НАРО́ДЕН КАПИТАЛИ́ЗЪМ» — един от вариантите на теорията за «трансформацията на капитализма», придобил широко разпространение през 50-те години на XX в. В разрез с капиталистическата действителност тази апологетична буржоазна теория се опитва да представи монополистичния капитализъм като прогресивна икономическа система, освободена от експлоататорския характер на стария капитализъм и служеща за създаване благоденствие на целия народ. Теоретиците на «н. к.» се опитват да се обосноват с теорията за «демократизация на капитала», или «дифузия на собствеността», според която поради раздробяването на акционерния капитал и рязко увеличения брой на дребните акционери била настъпила «демократизация на капитала»; с теорията за «революция в управлението», според която класата на капиталистите като абсолютни собственици на средствата за производство слязла от историческата сцена и отстъпила място на професионалните *мениджъри*; с теорията за «революция в доходите», според която във връзка с регулиращата роля на държавата изчезнали бедните и богатите и обществото се превърнало в монолитна «средна класа». Всъщност управляващите кръгове на развитите капиталистически страни използват теорията за «н. к.», за да мобилизират част от трудовите доходи на населението за ускоряване натрупването на капитала под формата на привидно разсейване на собствеността между всички членове на обществото. Теорията за «н. к» се разпространява, за да се отвличат трудещите се от класовата борба. Към края на 50-те години на смяна на тази теория идва теорията за «единното индустриално общество».

НАРО́ДЕН КОНТРО́Л — система на обществен контрол в НРБ. В предприятията, строителните обекти, АПК, учрежденията, търговските организации, в здравните и висшите учебни заведения, научноизследователските институти, а така също в цеховете, отделите, бригадите и фермите, в кварталите и селата са изградени и функционират комисии и групи за н. к. Членовете и численият състав на комисиите и групите се определят на общи събрания (конференции) на трудещите се чрез явно гласуване за срок от две години. Те работят под непосредственото ръководство на съответните партийни организации и комитети за държавен и народен контрол. Комисиите и групите за н. к. извършват проверки там, където са изградени. Те насочват усилията си главно към проверки по изпълнението на най-важните задачи на съответните предприятия, учреждения, организации и други, като съдействуват преди всичко за разкриване и използване на резервите, за преодоляване на трудностите в работата, за успешно изпълнение на плановете по всички показатели, за предотвратяване на нарушенията на държавната дисциплина и законността. Широкото привличане на трудещите се към провеждане на контрола има голямо значение за развитието на социалистическата демокрация. Създадени са около 25 000 комисии и групи. Вж и *контрол*.

НАРО́ДЕН МЛАДЕ́ЖКИ СЪЮЗ «ЗВЕНО́» (НМС «ЗВЕНО́») — българска младежка политическа организация, създадена след 9 септември 1944 към Народния съюз *«Звено»*. Съюзът е малобройна организация с ограничено влияние сред младежта. Преустановява дейността си през декември 1947, когато се влива в Съюза на народната младеж. Вж *Димитровски комунистически младежки съюз (ДКМС)*.

НАРО́ДЕН ПРЕДСТА́ВИТЕЛ — в НРБ избран представител на народа в *Народното събрание;* депутат. Народното събрание се състои от 400 н. п., избирани в райони с равен брой жители. В дейността си н. п. се ръководи от общонародните и на своите избиратели интереси. Той е длъжен да работи в своя избирателен район и в Народното събрание, може да бъде избиран в органите му, да участвува в негови заседания, да прави предложения, да се изказва, да гласува, принадлежи му законодателна инициатива, може да отправя *питания* до Министерския съвет или до отделни негови членове. Н. п. е отговорен и е длъжен да се отчита пред своите избиратели. Ако не оправдае тяхното доверие, той може да бъде отзован и преди срока, за който е избран. За да може да осъществява по-добре своите права и задължения, н. п. се ползва с наказателна неприкосновеност (изключение при тежко престъпление), а също така не отговаря наказателно и дисциплинарно за изказаните от него мнения и за гласуванията си в Народното събрание.

НАРО́ДЕН СГО́ВОР — българска политическа организация с фашистка насоченост, създадена през март 1922 от буржоазни политически дейци, запасни офицери и безпартийни представители на висшите слоеве на буржоазната интелигенция. Поставя си за задача да сплоти целия буржоазен лагер срещу революционното движение в страната и за установяване на силна буржоазна власт, която да се различава съществено от традиционната буржоазна демокрация. Програмата му съдържа много фашистки елементи. Н. с. прави опит да се превърне в голяма политическа партия, но си остава мало-

числена фашистка групировка, свързана с монополистичния капитал и с двореца.

Н. с. играе известна роля за създаване на *Конституционния блок,* за мобилизиране и сплотяване силите на буржоазната реакция в борбата срещу земеделското правителство и БКП. Участвува активно в подготовката и извършването на военнофашисткия преврат на 9 юни 1923 и в] смазването на последвалото го Юнско антифашистко въстание 1923. Играе ръководна роля при формирането на фашисткия деветоюнски режим. В края на юни 1923 Н. с. се съединява с *Обединената народнопрогресивна партия,* давайки името си на новата партия, а на 10 август с. г. по негова инициатива е създаден *Демократическият сговор.*

НАРО̀ДЕН СЪВѐТНИК — в НРБ: изборен представител на народа в *народните съвети.* Избират се непосредствено чрез тайно гласуване за срок от две години и половина в столичния, в окръжните, общинските или районните народни съвети и в кметствата. Н. с. представлява своите избиратели в органа, в който е избран. Той е длъжен да участвува активно в дейността на местния представителен орган, да поддържа връзка със своите избиратели и да се отчита пред тях. Длъжността на н. с. е почетна и се изпълнява на обществени начала.

НАРО̀ДЕН ФРОНТ — форма на обединение на широките трудещи се маси за борба против фашизма, империализма и войната, за защита на жизнените интереси на народа, за мир, национална независимост и социален прогрес. Инициатор за създаването на Н. ф. и негова ръководна сила е работническата класа, възглавявана от комунистическите и работническите партии; негова основа е единният работнически фронт (вж *Единен фронт*) и здравният съюз на работническата класа и трудовото селячество. В Н. ф. се обединяват демократични политически партии, професионални, женски, младежки, кооперативни и други масови организации. Съставът, съдържанието и формите на дейността му се менят в зависимост от конкретните исторически условия.

Основното съдържание на тактиката на Н. ф. е обогатено с решенията на Седмия конгрес на Коминтерна (1935) и доклада на Георги Димитров «Настъплението на фашизма и задачите на Комунистическия интернационал в борбата за единството на работническата класа против фашизма». Конгресът поставя пред комунистическите партии отговорната задача — изграждане на Н. ф. в национален и международен мащаб за преграждане пътя на фашизма и войната, за защита на интересите на народните маси.

Тактиката на Н. ф. с успех се прилага във Франция (1935—1938), Испания (1936—1939), България (1936—1939) и другаде. На основата на Н. ф. и под ръководството на комунистическите партии в годините на Втората световна война 1939—1945 се организира мощно съпротивително движение във Франция, Полша, Югославия, България, Гърция, Албания, Белгия, Италия и другаде. Н. ф. изиграва голяма роля за установяването на народнодемократична власт в редица страни от Европа и Азия. Той съдейства за извоюването на национална независимост от народите на много бивши колониални и зависими страни от Африка и Азия. В съвременните условия Н. ф. е една от най-важните форми на политическа организация на широките народни маси за предотвратяване на нова война и за отпор срещу агресивните действия на световния империализъм.

НАРО̀ДНА ДЕМОКРА̀ЦИЯ — социалистическа политическа организация на обществото, една от формите на *диктатурата на пролетариата*. Н. д. се установява в редица страни на Източна Европа и Азия в хода и след завършването на Втората световна война в резултат от победата на *народнодемократичните революции*. Тя отразява своеобразието в развитието на социалистическата революция при отслабването на империализма и изменението на съотношението на силите в полза на социализма. Основните черти на н. д. са сходни със съветската форма на диктатурата на пролетариата по общите закономерности в строителството на социализма: ръководство на трудещите се от работническата класа начело с марксистко-ленинска партия; съюз на работническата класа със селяните и всички трудещи се; ликвидиране на социалното и националното неравенство; социалистическо преустройство на икономиката; създаване на нов, социалистически държавен апарат и социалистически обществени организации, социалистически демократизъм в дейността на всички държавни органи; повишаване жизненото равнище на трудещите се; осъществяване социалистическа революция в областта на културата; защита на завоеванията на социализма; съблюдаване принципа на пролетарския интернационализъм. Същевременно в н. д. намират отражение историческите и националните особености на отделните страни. Напр. в някои страни се запазва многопартийността при водещата роля на марксистко-ленинската партия, съществуват национални (отечествени) фронтове, които обединяват прогресивните масови организации, в някои страни н. д. първоначално взема формата на революционнодемократична диктатура на работниците и селяните, която впоследствие прераства в диктатура на пролетариата.

Важен принос за разкриване характера и ролята на н. д. като специфична форма на диктатурата на пролетариата прави БКП в отчетния доклад, изнесен от Г. Димитров на Петия конгрес на БКП (1948), и в отчетния доклад, изнесен от Т. Живков пред Седмия конгрес на партията (1958). Н. д. в НРБ още при образуването си на 9 септември 1944 е по същество диктатура на пролетариата.

НАРО̀ДНА КА̀МАРА — 1) върховният представителен орган на държавата в ГДР. 2) Долната камара на парламента в Индия.

НАРО̀ДНА ПА̀РТИЯ (Народняшка партия) — българска буржоазна политическа партия, създадена през 1894. Изразителка е на интересите на едрата земевладелска, търговско-банкерска и промишлена буржоазия. Основната ѝ част е съставена от представители на бившата *Съединистка партия* в *Източна Румелия* и на старата *Консервативна партия*. По своя социален състав, програма и политическа дейност се очертава като най-консервативната българска буржоазна партия. Участвува в управлението на страната със самостоятелно правителство през 1894—1899, в коалиция с *Прогресивнолибералната партия* — през 1911—1913, и в няколко коалиционни правителства след Първата световна война. Във външнополитическата си ориентация народняците са русофили и антантофили. През 1920 Н. п. и Прогресивнолибералната партия се сливат в *Обединена народнопрогресивна партия*.

НАРО̀ДНИ СЪВЀТИ — местни колегиални органи на държавната власт и народното самоуправление в НРБ. Те са окръжни, районни и

общински. София е отделна административна единица с права на окръг. Н. с. се избират от местното население на две години и половина. Окръжните н. с. се свикват на сесия не по-малко от четири пъти годишно, а общинските и районните — не по-малко от шест пъти. Те осъществяват държавната политика на своята територия и съединяват работата по вземане на решения и тяхното изпълнение. В пределите на компетентността си чрез правилно съчетаване на общодържавните и местните интереси ръководят развитието на икономиката, на здравно-социалната, комунално-битовата и културно-просветната дейност, координират и контролират дейността на стопанските организации и учреждения, грижат се за спазване на обществения ред, на законността и за защитата на правата на гражданите, за опазване на социалистическата собственост и укрепване отбранителната способност на страната. Издават решения, наредби, правилници и инструкции. Н. с. избират изпълнителните комитети, които са техните изпълнително-разпоредителни органи; създават постоянни и временни комисии и специализирани органи. В своята дейност н. с. се опират на инициативата и широкото участие на населението. Работят в тясно взаимодействие с политическите, професионалните и други обществени организации.

НАРО́ДНИЧЕСТВО — идеология и обществено-политическо движение на разночинската интелигенция (вж *разночинци*) в Русия на буржоазнодемократичния етап от освободителната борба (ок. 1861—1895). Народническата идеология е особена разновидност на *утопичния социализъм*, характерна за страните с преобладаващо селскостопанско производство и слаборазвита промишленост. Н. преминава през няколко етапа на развитие, като еволюира от революционния демократизъм към либерализма.

През 60-те и 70-те години на XIX в. н. е революционнодемократично движение, изразяващо интересите на селяните, излъгани и ограбени от реформата от 1861. Народниците от този период са за отхвърляне на самодържавието чрез селска революция и установяване на социализъм, чиято основа виждат в съществуващата селска община. Те отричат възможността за развитие на капитализма в Русия, поради което не разбират историческата революционна роля на пролетариата. За основна сила, която ще преобразува обществото, смятат селяните и революционната интелигенция. Въпреки теоретичната незрелост и погрешното използване на индивидуалния терор като основен метод за борба **революционното народничество** изиграва важна роля в историята на революционното движение в Русия.

През 80-те и 90-те години н. все повече загубва своя революционен характер и се изражда в т. нар. **либерално народничество**, изразяващо интересите на кулачеството. Либералните народници се опитват да подменят революционната освободителна борба с дребнобуржоазно реформаторство. Либералното н. става голяма пречка за разпространяването на марксизма и за развитието на социалдемократическото движение в Русия. Погрешните и враждебни на марксизма възгледи на народниците са подложени на остра критика от Г. В. Плеханов. Техният идеен разгром е завършен от В. И. Ленин.

В България идеите на н. са пропагандирани през 90-те години на XIX в. от руски емигранти-народници. В редица полемични статии Д. Благоев опровергава антинаучните теории на н. Някои от пропаганда-

торите му напускат страната и н. изчезва от българския обществен живот.

НАРОДНО СЪБРАНИЕ — върховен представителен орган на държавната власт в НРБ. Изразява волята на народа и неговия суверенитет. Н. с. е единствен законодателен орган и върховен организатор на плановото ръководство на общественото развитие, съединява законодателната и изпълнителната дейност на държавата и осъществява върховен контрол. Извършва най-важните държавни дела: ръководи вътрешната и външната политика на страната, приема и изменя Конституцията, приема бюджета и единните планове за обществено-икономическо развитие и отчетите за изпълнението им, установява данъците, дава амнистия, ратифицира и денонсира международни договори, избира и освобождава от длъжност Държавния съвет, Министерския съвет, Върховния съд и главния прокурор, приема закони, решения, декларации и обръщения, решава въпросите за обявяване на война и за сключване на мир и др. Н. с. се състои от 400 народни представители, избирани в райони с равен брой жители въз основа на всеобщо, равно и пряко избирателно право при тайно гласуване за срок от 5 години. От своя състав то избира председател, заместник-председатели, постоянни и временни *комисии*. Свиква се на сесии от Държавния съвет най-малко три пъти през годината.

НАРОДНОДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦИЯ — *революция*, която установява строя на *народната демокрация*. Движещите ѝ сили са обединени в широк народен (антиимпериалистически, а в много случаи и антифеодален) фронт, основа на който е съюзът на пролетариата и селяните под ръководството на работническата класа начело с нейния авангард — комунистическата партия. В резултат от победата на н. р. се установява революционно-демократична диктатура на работниците и селяните (в страните, където не са решени задачите на буржоазнодемократичната революция) или *диктатура на пролетариата*. В първите страни н. р. е разновидност на буржоазнодемократичната революция и в своето развитие прераства в социалистическа революция, а властта — в диктатура на пролетариата. В страните, където не съществуват феодални остатъци или те не играят съществена роля в икономиката, н. р. още в първоначалния стадий е разновидност на социалистическата революция. Н. р. се извършват през 1944—1949 в редица страни на Източна Европа и Азия в условията на изостряне на общата криза на капитализма, в обстановка на борба на народите за освобождаване и на победа на СССР над германския фашизъм и японския империализъм във Втората световна война.

Н. р. в България е социалистическа по съдържание още от първия ден на народното въстание на 9 септември 1944. Установената в резултат на въстанието народнодемократична власт, разрешавайки редица буржоазнодемократични и социалистически задачи, се укрепва като специфична форма на диктатура на пролетариата. Марксистко-ленински анализ на причините, движещите сили, характера и задачите на н. р. дават Г. Димитров в отчетния доклад, изнесен пред Петия конгрес на БКП (1948), и Т. Живков в отчетния доклад пред Седмия конгрес на партията (1958).

НАРОДНОЛИБЕРАЛНА ПАРТИЯ (стамболовисти) — българска буржоазна политическа партия, създадена през 1886—1887 след вто-

рото разцепление на старата *Либерална партия*. Начело на Н. п. застава Стефан Стамболов, поради което привържениците й са наречени с т а м б о л о в и с т и. Представителка е на младата индустриална буржоазия. Управлението й (1887—1894 и 1903—1908) е свързано с бързото развитие на капитализма в България, с ограбване и потискане на народните маси и преследване на социалистическото движение. Правителствата й съдействуват за укрепването и развитието на индустрията, за нейното модернизиране. Външнополитическата ориентация на Н. п. е насочена към Австро-Унгария и Германия, против Русия. Политическата й програма предвижда националното обединение на страната, поради което се хвърлят огромни средства за създаване на силна армия. Н. п. участвува в коалиционния кабинет на В. Радославов (1913—1918) и е една от виновниците за втората национална катастрофа на България (1918). През ноември 1920 заедно с Либералната (радославистка) и Младолибералната (тончевистка) партия образува реакционната *Националлиберална партия*.

НАРО́ДНОСТ — исторически създала се езикова, териториална, икономическа и културна общност от хора, която предшествува образуването на *нацията* и води началото си от периода, когато се консолидират племенните съюзи. По-голямата част от европейските н. (вкл. българската) се консолидират при феодализма. Много н. (особено малки) могат постепенно да се сливат с по-големи и развити н. и нации.

НАРОДНОСТОПА́НСКИ ПЛАН НА НРБ — вж *единен план за социално-икономическо развитие*.

НАРО́ДООСВОБОДИ́ТЕЛНА ВЪСТАНИЧЕСКА АРМИЯ (НОВА) — единна армия на въстаническите партизански части в България, създадена през пролетта на 1943 под ръководството на БРП и ОФ за борба против хитлеристките нашественици и българския монархофашизъм. Начело на НОВА стои Г л а в е н щ а б, който осъществява оперативното ръководство на щабовете на въстаническите оперативни зони. Действията на НОВА допринасят за разстройването на хитлеристкия тил в България, за разгарянето на народноосвободителната борба и за извоюването на народната деветосептемврийска победа. НОВА е основното ядро на Българската народна армия, изградена след 9 септември 1944.

НАСЕЛЕ́НИЕ — съвкупност от всички хора, които са на територията на дадена държава и са подчинени на нейната юрисдикция. Н. се състои от граждани (поданици) на държавата, граждани (поданици) на друга държава (чужденци), лица без гражданство (аполиди или апатриди) и лица с двойно гражданство (биполиди или бипатриди). В съответствие с принципа за суверенитета определянето на правното положение на всяка от категориите лица на н. се отнася към вътрешната компетенция на държавата. Основните показатели, които характеризират н., са данните за възпроизводство (раждаемост, брачност, смъртност, естествен прираст); географските данни (заселване, урбанизация, миграция); възрастов състав и семейно положение; образователно равнище; расов, езиков, етнически и религиозен състав; социално-икономическа структура (икономически активно н., неговата заетост, професионален и класов състав). Общият брой на н. на Земята през 1982 е около 4,590 милиарда души, разпределени по континенти: Азия —

без СССР (2,600 милиарда души), Европа — без СССР (488,1 милиона души), Африка (499,0 млн. души), Северна и Централна Америка (386,6 млн. души), Южна Америка (251,7 млн. души), Австралия и Океания (38,1 млн. души). Най-многобройно е н. на Китай (1,032 милиарда души), Индия (700 млн. души), СССР (271,2 млн. души), САЩ (232,6 млн. души), Индонезия (153,0 млн. души), Бразилия (127,7 млн. души), Япония (118,8 млн. души). НРБ има 8 929 300 д. н. (1982), което живее на площ 110 911,5 кв. км.

НАСЙЛИЕ — средство на класа, държава или политическа група за налагане на собствените ѝ интереси, главно за сломяване на властта, волята и интересите на съпротивляващи се класи, държави и политически групи. Буржоазията прибягва към открито брутални и агресивни форми на н. (масово уволняване на работници, кърваво потушаване на демонстрации, *фашизъм, бял терор* в контрареволюцията, «студена война» срещу световния социализъм и други). В борбата на възходящите класи и политически групи в дадена епоха н. представлява определена, неизбежна степен на тяхната дейност по пътя към победата. Израз на прогресивно н. са Френската буржоазна революция и Великата октомврийска социалистическа революция.

НАСРЁЩЕН ПЛАН — план за цялостната производствено-стопанска и социална дейност на стопанските звена, министерствата и ведомствата, териториалните единици, който включва както държавните задачи, така и резервите, разкрити от колективите. Изграждането на плана се обосновава с комплексни програми и инженерни проекти. Изработването на петгодишни н. п. в НРБ е израз на новия подход в планирането и организацията на труда, обоснован в Докладната записка на Т. Живков до Политбюро на ЦК на БКП и в доклада му, изнесен пред Националната партийна конференция (1978). При неговото разработване не се разчита на допълнителни капитални вложения, суровини и материали, използват се интензивните фактори и вътрешните резерви, като се осигурява прилагането на принципа: при минимум разход на материали, труд, финансови и валутни средства да се получи максимум ефект. Н. п. се разработват чрез широко привличане на трудещите се при разкриването на резервите и набелязването на мероприятия за използването им; при условията на материално и духовно стимулиране.

Главна задача на н. п. е да се използват докрай възможностите за повишаване на обществената производителност на труда и издигане на техническото равнище на производството и на качеството на продукцията до равнището на световните постижения. Главни условия за изпълнението на н. п. са: подобряване на организацията на производството и на труда, разгръщане инициативата на трудещите се, укрепване на трудовата и технологичната дисциплина, повишаване квалификацията на кадрите.

НАСТА́ВНИЧЕСТВО — масово осъществявано движение, при което майсторите на труда предават своя опит на младите работници. Общественото значение на н. се обуславя от потребностите на обществото да се усъвършенствуват формите и методите за управление на общественото производство. Н. е важно звено в идейно-политическото, трудовото и нравственото възпитание на личността, във формирането на новия човек.

НАСТОЙНИЧЕСТВО — управление на имуществото на недееспособни граждани и тяхното представляване. В НРБ се прилага спрямо малолетни (деца до 14 г.), останали без родители или с родители, лишени от родителски права, и спрямо поставени под пълно запрещение (слабоумни и душевно болни лица). Вж и *попечителство*.

НАТО — вж *Северноатлантически пакт*.

НАТУРАЛИЗАЦИЯ — приемане на гражданство на дадена държава от чужденец или лице без гражданство. Урежда се според вътрешното законодателство на държавата, в която лицето се натурализира.

НАТУРАЛНО СТОПАНСТВО — стопанство, което произвежда продукти не за пазара, а за задоволяване на вътрешностопански, главно лични потребности на самите производители. Преобладава във всички докапиталистически формации. В икономически слаборазвитите страни селското стопанство и досега има силно натурален характер.

НАУКА — система от знания за природата, обществото и мисленето, за обективните закони на тяхното развитие; висша форма на човешкото познание. Възникването и развитието на н. са обусловени в основни линии от материалните обществени условия и потребности. Практиката е стимул, цел и критерий за истинността на научното познание. Н. играе нарастваща роля за осъществяването на човешкия прогрес. Тя е важен фактор за изграждането на комунизма. Характерни черти на съвременната н. са голямата диференциация и интеграция. В един от възможните варианти на класификацията н. се разделят на философски, математически, естествени и технически, социални.

НАУКОЗНАНИЕ — нов клон от науката, резултат на съвременната техническа революция; изучава науката като сложна динамична система и общите закономерности на действуването и развитието ѝ. По своето значение н. се нарежда до математиката и кибернетиката. Досега науката е била обект на изследване от философията, историята, логиката, социологията, но те изучават отделни нейни страни. Н. е средство за опознаване, анализиране и регулиране на процесите на научното познание за развитието на науката като обществена система.

НАУЧЕН КОМУНИЗЪМ — научнореволюционна теория за законите, пътищата и формите на *класовата борба* на пролетариата, за *социалистическата революция*, за възникването и развитието на комунистическата обществено-икономическа формация. Н. к. е създаден от К. Маркс и Ф. Енгелс през 40-те години на XIX в. и развит от В. И. Ленин в новите исторически условия. Като съставна част на *марксизма-ленинизма* той е продължение и завършек на марксистката философия и марксистката политическа икономия. В него намира обобщение опитът от революционната борба на трудещите се и от изграждането на социализма. Основен въпрос в н. к. е въпросът за световноисторическата мисия на пролетариата. Това положение се конкретизира в теорията за пролетарската, социалистическата революция и *диктатурата на пролетариата*. Н. к. е теоретична основа на стратегията и тактиката на световното комунистическо движение през всички етапи от развитието на революционната борба.

Развитието на н. к. продължава в теоретичната дейност на КПСС и дру-

гите комунистически и работнически партии. Важни обобщения в теорията на н. к. правят международните съвещания на комунистическите и работническите партии. С възникването на комунистическата формация н. к. става проверена от практиката наука за построяването на социализма. На съвременния етап важно значение придобива всестранният анализ на *развитото социалистическо общество*, на неговите критерии и историческо място в развитието на комунистическата формация, на закономерностите на прехода от социализма към комунизма.

НАУ̀ЧНА ОРГАНИЗА̀ЦИЯ НА ТРУДА̀ (НОТ) — научни методи за организация на труда, производството и управлението. НОТ се основава на определен комплес от организационни, технически, икономически и санитарно-хигиенни мероприятия, които се опират на постиженията на науката и на челния опит в практиката. Целта е да се постигне висока производителност на труда и високо качество на продукцията. НОТ включва въпросите, свързани с най-рационални форми за разпределението и обединението на труда, подобряване организацията на работното място, изучаване, усвояване и разпространяване на челния производствен опит, моралното и материалното стимулиране, повишаване квалификацията и културно-техническото равнище на работниците и служителите, осигуряване благоприятни условия за работа и други. Основната задача на НОТ в социалистическите предприятия е създаването на предпоставки за непрекъснат и с високи темпове растеж на обществената производителност на труда (вж *социалистическа организация на труда*).

НАУ̀ЧНО-ТЕХНЍЧЕСКА РЕВОЛЮ̀ЦИЯ — обобщително название на големия напредък на науката и техниката след Втората световна война, свързан с редица качествено нови открития и голямо повишаване на обществената производителност на труда. Най-важни черти на н.-т.р. са: откриване и използване на нови видове и източници на енергия (атомна, термоядрена и др.); комплексна автоматизация на производството, контрола и управлението посредством широко използване на електронноизчислителната техника; създаване и прилагане на нови видове конструкционни материали; внедряване на нови, главно физико-химически методи в технологията; проникване на науката в микро- и макросвета. Важна особеност на н.-т.р. е превръщането на науката в непосредствена производителна сила.

Н.-т.р. води до значителни промени в отрасловата структура на икономиката и до ускоряване темповете на развитие на страните след Втората световна война. Но тя изправя човечеството и пред някои сложни проблеми (застрашителни размери на замърсяване на въздуха и намаляване на кислородното му съдържание, замърсяване на водните ресурси, увеличаване на болестотворните химически съединения в човешкия организъм и др.). Н.-т.р. рязко увеличава разходите за научни изследвания, технико-приложни разработки и подобряване на тяхната организация. Засилва се международният обмен на технически открития и разработки.

Темповете на развитие на *научно-техническия прогрес* и резултатите от неговото производствено-практическо приложение зависят до голяма степен от обществено-икономическия строй. При капитализма н.-т.р. се използва в интерес на монополите и военнопромишления комплекс, което изостря икономическите противоречия и социалните конфликти. В социалистическите страни развитието на производителните сили, усъвър-

шенствуването на обществените отношения, всестранното развитие на личността предполага органично съединяване на постиженията на н.-т.р. с предимствата на социалистическата система. Н.-т.р. е важна сфера на историческото съревноване между капитализма и социализма.

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИ ПРОГРЕ́С — процес на взаимно обусловено развитие на науката, техниката и организацията на всяка дейност, обусловено от нуждите на материалното производство, от нарастването и усложняването на обществените потребности. В резултат от н.-т.п. нараства производителността на труда, увеличава се националният доход. При съвременните условия н.-т.п. играе огромна роля за социално-икономическото развитие на всяко общество. При капитализма н.-т.п. се използва за усилване на експлоатацията на пролетариата, за милитаристични и човеконенавистнически цели; при социализма — за реализиране на разгърнати социални програми за повишаване на народното благосъстояние. Една от най-важните цели на икономическата стратегия на комунистическите партии в социалистическите страни в периода на изграждането на развито социалистическо общество е ускоряването на н.-т.п. като решаващо условие за повишаване на ефективността на общественото производство и подобряване качеството на продукцията.

НАЦИ́ЗЪМ (съкратено от н а ц и о н а л с о ц и а л и з ъ м), х и т л е р и з ъ м — най-реакционната разновидност на *фашизма*, получила разпространение в Германия след Първата световна война; фашизъм от германски тип (вж *националсоциалисти*).

НАЦИОНА́ЛЕН ДО́ХОД (н а р о д е н д о х о д) — новосъздадената от човешкия труд през годината стойност, материализираща се в част от *съвкупния обществен продукт*. Представлява чистата продукция, която се получава, като от общата годишна продукция се извади пренесената стойност на изразходваните средства за производство. Н.д. се създава от труда в сферата на материалното производство. Факторите за нарастването му са: увеличаване на труда в материалното производство, повишаване производителността на труда на живия труд и икономично използване на наличните средства за производство. Обемът на създадения н.д. е един от главните показатели за темповете на развитие на страните и за техните икономически възможности. В капиталистическите страни повече от половината от н.д. се присвоява от експлоататорските класи под формата на нетрудови доходи (печалба, лихва, поземлена рента). Например в САЩ и Великобритания трудещите се са 90% от населението, а получават само 40% от н.д. Н.д. в социалистическите страни принадлежи на народа и се използва за разширяване на производството и създаване на резерви — фонд натрупване (ок. 25 %), и за задоволяване растящите материални и духовни потребности на населението — фонд потребление (ок. 75%). Вж и *обществени фондове за потребление*.

Икономическата политика на БКП и държавата е насочена към непрекъснато и бързо нарастване на н.д. През 1982 е произведен 13 пъти повече н.д., отколкото през 1939. Стремежът е да се установи оптимално съотношение между двете части, на които се разпределя н.д., за да се осигури както непрекъсващо и с бързи темпове развитие на социалистическото производство, така и постоянно повишаване на жизненото равнище на народа.

НАЦИОНА́ЛЕН СЪВЕ́Т — долната камара на парламентите в Австрия и Швейцария.

НАЦИОНАЛЕН ФРОНТ НА ТВЪРДОСТТА И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕТО — обединение на Алжир, Либия, Народна демократична република Йемен, Сирия и Организацията за освобождение на Палестина (ООП), създадено през декември 1977 в Триполи (Либия), за «противодействие срещу ционистите и срещу всички, които участвуват в ционисткия заговор против арабските страни». Към фронта може да се присъедини всяка арабска държава, която признава неговите цели и принципи. Висшият орган на фронта — Върховното ръководство (държавните ръководители на страните-участнички и председателят на Изпълнителния комитет на ООП), се свиква на шест месеца. Изпълнителни органи са Политически комитет, Информационен комитет и единно Военно командуване.

Фронтът рязко осъжда кемпдейвидския договор между Израел, Египет и САЩ, оценяван като предателство спрямо националните интереси на арабите, става инициатор за общоарабски действия на бойкот против капитулантската политика на режима в Египет, който извършва сделка с ционизма и империализма, като предава интересите на всички араби и преди всичко на палестинците. Фронтът призовава към съпротива срещу кемпдейвидската линия на САЩ в Близкия изток, обявява се за засилване на арабското единство в борбата за освобождаване на окупираните от Израел арабски територии, за възстановяване на законните права на арабския народ на Палестина, включително и правото му за създаване на собствена независима държава, за укрепване на арабската солидарност в борбата против империализма и ционизма.

НАЦИОНАЛИЗАЦИЯ — преминаване на заводи, фабрики, земя, банки, транспорт, съобщения от собственост на отделни лица и частни обединения в държавна собственост. К а п и т а л и с т и ч е с к а н а ц и о н а л и з а ц и я — превръщане собствеността на отделни капиталисти в собственост на капиталистическата държава при пълно заплащане стойността на национализираните предприятия. Извършва се в интерес на собствениците (с държавни средства се обновява остарялата техника и се повишава доходността на предприятията, които понякога отново се връщат на бившите собственици). В развиващите се страни н. на средствата за производство, принадлежащи на чуждия капитал, подпомага създаването на основите на национална промишленост и постигането на национална независимост. С о ц и а л и с т и ч е с к а н а ц и о н а л и з а ц и я — отнемане по революционен път на собствеността на експлоататорските класи от пролетарската държава и превръщането ѝ в социалистическа (обществена) собственост. Н. е необходимо условие за всички страни, които преминават от капитализъм към социализъм. В България в края на 1947 се извършва н. на промишлеността, банките и външната търговия, а в началото на 1948 — на вътрешната търговия на едро и на значителна част от търговията на дребно.

НАЦИОНАЛИЗЪМ — буржоазна идеология и политика по националния въпрос; противоположен на пролетарския *интернационализъм*. В зависимост от историческите условия н. играе различна роля в общественото развитие. Неговият характер зависи от етапа на развитие на капитализма, от обществената роля на буржоазията, от съотношението на класовите сили в една или друга страна, от положението на дадена нация в системата на международните отношения.

В преходния период от феодализ-

ма към капитализма буржоазният н. като първоначална форма на национално самосъзнание играе прогресивна роля (напр. н. на борците за освобождение на Северноамериканските колонии във войната за независимост 1775—1783). С настъпването на империалистическата епоха н. на реакционната буржоазия е насочен към утвърждаване изключителността на собствената нация и приема крайни форми на национална и расова нетърпимост (вж *шовинизъм* и *расизъм*). Диви, жестоки форми приема н. във фашистка Германия, която, след като разпалва Втората световна война, предприема изтребването на цели народи. След войната особено реакционен характер придобива н. на американските империалисти, които претендират за «ръководство» на света и осъществяват в още по-драстични форми расистка политика по отношение на негрите, индианците и другите малцинства в своята страна.

Марксистите-ленинци правят разлика между н. на угнетените нации и н. на угнетяващите нации. Под знамето на н. протича *националноосвободителното движение* в колониалните и зависимите страни. В този случай н. има демократично съдържание; той е израз на стремежа на угнетените народи към освобождаване от империалистическия гнет, към национална независимост. Комунистите го поддържат и го смятат за исторически оправдан на определен етап. Същевременно н. на угнетените нации съдържа и друга страна, изразяваща интересите на реакционната експлоататорска върхушка на националната буржоазия, която с изострянето на класовата борба вътре в страната проявява склонност към съглашателство с империализма.

При социализма проявите на н. са вредни отживелици от капитализма. Чрез националистическата идеология империалистическата реакция се стреми да отвлича трудещите се от класовата борба срещу експлоататорите, да поражда разединение в *международното комунистическо и работническо движение,* да подкопава общността на социалистическите държави. Подобна роля играе и съвременният *ревизионизъм* с опитите «за противопоставяне националните особености на общите закономерности, националните задачи — на общите цели и задачи, едни партии — на цялото комунистическо движение, отделни социалистически страни — на СССР и на социалистическата общност. . .» (Програма на БКП, С., 1971, с. 24—25). Борбата против н. и ревизионизма е една от найважните задачи на комунистическите партии.

НАЦИОНАЛЛИБЕРАЛНА ПАРТИЯ — българска буржоазна реакционна партия, образувана през 1920 чрез сливане на Народнолибералната (стамболовистка), Либералната (радославистка) и Младолибералната (тончевистка) партия. Представителка е на част от търговско-промишлената буржоазия, тясно свързана с Германия и Австро-Унгария. Програмата ѝ се отличава с антидемократизъм, монархизъм, силен национализъм и непримирим антикомунизъм. Води борба срещу БКП и БЗНС. Нейни дейци участвуват в *Народния сговор* и в съюзите на запасните офицери и подофицери. Участвува във военнофашисткия преврат на 9 юни 1923, във фашисткото правителство на Ал. Цанков (1923—1926) и в управлението на *Народния блок* (1931—1934). От основаването до разтурянето ѝ през юни 1934 се разцепва многократно.

НАЦИОНАЛНА ГВАРДИЯ — 1) въоръжено гражданско опълчение, съществувало през XVIII—XIX век

във Франция, Австрия, Испания, Ирландия и др. 2) Териториални военни поделения в някои страни (САЩ, ЮАР и др.), които са резерв на редовните въоръжени сили. В ЮАР участвуват в провеждането на антипартизански наказателни операции; части от н. г. участвуваха в интервенцията (1975) срещу Ангола.

НАЦИОНАЛНА ДЕМОКРАЦИЯ (държава на националната демокрация) — форма на политическа организация на обществото в новоосвободените страни, която възниква в хода на националноосвободителната революция. Характеризира се с борба за политическа и икономическа независимост против империализма и неоколониализма, наличие на широки демократични права и свободи, участие на народните маси в определяне на държавната политика, осъществяване на революционни социални преобразования (на първо място аграрна реформа). Политическа основа на държавата на н. д. е блокът на всички прогресивни, патриотични сили. Това осигурява активно участие на работническата класа в националноосвободителната революция. Н. д. по социалната си природа не е социалистическа държава. Като дава възможност за *некапиталистически път на развитие,* тя може при известни условия да стане политическа форма за преминаване на освободилите се от колониализма страни към социализъм. В борбата за независимост и прогресивно развитие н. д. се опира на помощта на социалистическите страни.

НАЦИОНАЛНА ИНФОРМАЦИОННА АГЕНЦИЯ (АИН) — информационна агенция на Република Куба. Основана през 1974. Седалище в Хавана. Обслужва печата, радиото и телевизията в Куба.

НАЦИОНАЛНО БОГАТСТВО (обществено богатство) — съвкупност от материалните блага на обществото, които в даден момент са собственост на цялото общество или на отделните негови класи, групи и лица. За разлика от националното имущество (натрупаният обществен продукт през минали периоди) н. б. включва и въведените в стопански оборот природни богатства. При капитализма, пише К. Маркс, н. б. съществува само като богатство на отделни лица, които са негови частни собственици. В социалистическите страни н. б. е обществена (държавна и кооперативна) и лична собственост и се използва в интерес на трудещите се.

«НАЦИОНАЛНО СОЦИАЛНО ДВИЖЕНИЕ» («Цанково движение») — българска фашистка партия, създадена през май 1932 от отцепилото се от *Демократическия сговор* дясно, профашистко крило начело с Ал. Цанков. Възприема идеите на италианския, впоследствие и на германския фашизъм. Идеите му се отличават с яростен антикомунизъм. В политическата си програма издига много от основните концепции на хитлеризма: пълно отрицание на «старата» буржоазна демокрация, утвърждаване на идеята за силна надпартийна власт, за решаващата роля на «водача», за активна намеса на държавата в социалния и стопанския живот и пр. Широко си служи със социалната антикапиталистическа демагогия (представя се за надкласово и надпартийно движение). Ядрото на «Н. с. д.» се състои от млади представители на финансовия капитал, които се стремят към установяване на «силна власт» като единствено средство за запазване и укрепване на капиталистическия строй. Същевременно цанковистите се стремят да привлекат в своето «движение» широките сло-

еве на българския народ, за да създадат масова фашистка партия. Те насочват усилията си главно към дребните градски слоеве (занаятчии, служещи, представители на свободните професии), но също така към работническата класа и селячеството. Деветнадесетомайският преврат 1934 осуетява плановете на Ал. Цанков да стане «български фюрер» и нанася силен удар върху движението. Най-голямата заслуга за отбиването на Цанковата опасност принадлежи на БКП и на нейната упорита борба за обединяване на демократичните сили в *Народен антифашистки фронт*. Провалът на «Цанковото движение» показва политическата слабост и ограниченост на българския фашизъм.

Непосредствено след 9 септември 1944 из средите на «Н. с. д.» се създават конспиративни групи за борба срещу народнодемократичната власт, които бързо са ликвидирани.

НАЦИОНАЛНО СЪБРАНИЕ — 1) върховният представителен орган в ЧССР. 2) Долната камара на парламента във Франция и другаде. 3) Двукамарният парламент в Йордания. 4) Еднокамарният парламент в Панама, Тунис и държавите в Екваториална Африка.

НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ — движение на народите от колониалните и зависимите страни за освобождение от чуждестранен гнет, за свобода и национална независимост; един от трите основни потока на *световния революционен процес*.

Решаващо значение за развитието на н. д. има Великата октомврийска социалистическа революция 1917, поставила началото на кризата в колониалната система на империализма. Мощен стимул за по-нататъшния подем на н. д. са победата на социализма в СССР, разгромът на германския фашизъм и японския милитаризъм във Втората световна война 1939—1945 и образуването на *световната социалистическа система*. Борбата на угнетените народи получава невиждани размери и довежда до разпадането на колониалната система. На териториите на бившите колонии и полуколонии се образуват над 100 суверенни държави с над един милиард и половина население. Н. д. има антиимпериалистическа насоченост. Едновременно в много страни то е насочено срещу феодалните, а в редица случаи и дофеодалните отношения, поддържани от империализма. Националноосвободителните революции си поставят за цел не само завоюването, но и укрепването на независимостта на бившите колониални и зависими страни, избавянето им от икономическата зависимост от империалистическите държави, от контрола на чуждестранните монополи над тяхната икономика. На съвременния етап, в условията на изменение на съотношението на силите на международната арена в полза на мира, демокрацията и социализма националноосвободителните революции могат да доведат наред с решаването на общодемократически задачи до създаването на предпоставки за преход към социалистически преобразования. Редица освободили се държави, възглавявани от революционнодемократични сили, вървят по *некапиталистически път на развитие*, възприемат социалистическа ориентация.

С прикритите и гъвкави методи на *неоколониализма* империализмът, и преди всичко империализмът на САЩ, се опитва да спъва процеса на самостоятелното икономическо развитие на новоосвободилите се страни и да ги запази в орбитата на своето политическо влияние. Без да се отказват от агресия, диктат и заплахи, империалистическите сили все

повече залагат на разединението между новоосвободените държави и в н. д., като раздухват национални страсти, териториални спорове, етнически и религиозни различия. Заедно с това те използват и някои икономически затруднения за оказване на натиск върху *страните със социалистическа ориентация*.

СССР и другите страни от социалистическата общност оказват всестранна политическа, икономическа и друга помощ на освободилите се народи, отделяйки специално внимание на развитието на всестранни връзки със страните със социалистическа ориентация. Съюзът на световния социализъм с н. д. е естествен и необходим съюз в борбата срещу империализма, за мир, свобода, национална независимост и социален прогрес.

НАЦИОНАЛРЕВОЛЮЦИОНЀР — революционен деец, участник в националноосвободителната борба на българския народ против турското иго.

НАЦИОНАЛСОЦИАЛЍСТИ (съкратено нацисти), хитлеристи — германски фашисти, членове на хитлеристката Националсоциалистическа германска работническа партия, създадена през 1919; изразителка на интересите на най-реакционните и агресивни кръгове на германската монополистична буржоазия. Названието ѝ е дадено от нейните създатели с демагогска цел — за измама на народните маси с лозунги за «национализъм» и «социализъм». За идеологията на националсоциализма са характерни краен *антикомунизъм, шовинизъм, расизъм и реваншизъм*. През 1933 ръководената от Хитлер нацистка партия установява в Германия терористична фашистка диктатура (вж *фашизъм*). Стремейки се към световно господство, хитлеристите разпалват Втората световна война 1939—1945, която завършва с пълен разгром на фашистка Германия. След войната *Нюрнбергският процес* признава ръководния състав на нацистката партия за престъпна организация. *Денацификацията* обаче е осъществена само в Източна Германия, на територията на съвременната ГДР. Приемници на идеите на реваншизма са неонацистите във ФРГ, които водят активна пропаганда за реабилитация на нацизма и се обявяват за преразглеждане на политическите граници, установени след Втората световна война (вж *неофашизъм*).

НА̀ЦИЯ — исторически създала се устойчива общност от хора, за която са характерни общност на територията, на икономическия живот, езика и някои особености в културата и психическото устройство. Н. е по-висша общност от *народността* и възниква с развитието на капитализма, когато се ликвидира феодалната раздробеност, укрепват икономическите връзки между отделните области и местните пазари се обединяват в общонационален пазар. При капитализма н. се състои от класи с противоположни интереси и идеологии; във всяка национална култура има две национални култури: на експлоататорите и култура демократична, народна. При капитализма възниква националното неравенство и потисничество, което поражда националния въпрос. С изострянето на социалните противоречия и на *класовата борба* се засилва международната вражда, възниква *национализмът*. Пролетариатът противопоставя на буржоазния национализъм идеологията и политиката на *интернационализма*. С ликвидирането на капитализма се образуват нови, свободни от класови антагонизми социалистически н. Тяхна основа е съюзът на работническата класа с трудещите се селяни. Коренно се изменят отношения-

та между н.: укрепва дружбата между народите, н. стават равноправни, осъществява се непрекъснато икономическо и културно сближение и взаимопомощ. С пълната победа на комунизма всестранното сближаване на н. ще доведе до постепенно изчезване на националните различия.

НА̀ЧИН НА ЖИВО̀Т — съвкупност от съществените черти, характеризиращи формите на жизнената дейност за обществото, класите, социалните групи и индивидите в дадена обществено-икономическа формация. Каквато е жизнената дейност на индивидите, такива са и те самите; те се формират от материалните условия на производството. Жизнената дейност обхваща всички сфери от живота на хората — трудовата дейност; дейността, чрез която хората участвуват в обществено-политическия живот; дейността, при която се реализират хуманните отношения между тях, и др.

Характерът на жизнената дейност зависи от равнището на развитие на производителните сили и от господствуващите производствени отношения. «Както социализмът е качествено различен, по-висш и по-прогресивен от капитализма обществен строй, *така и социалистическият начин на живот е принципно различен, несравнимо по-богат и по-хуманен от начина на живот в капиталистическото общество*» (Ж и в к о в, Т. Избр. съч. Т. 24, с. 431). Социалистическият н. ж. е свързан с дълбоки изменения във всички сфери на човешката дейност — ликвидират се експлоатацията на човек от човек, несправедливото разпределение на материалните и духовните блага, антихуманните отношения. Създават се условия за непрекъснато повишаване на жизненото равнище на народа. Социализмът осигурява задоволяването на такива важни потребности на трудещите се като пълната заетост на работната сила, обществената охрана на труда, организираната почивка, грижата за децата, здравеопазването, социалното осигуряване, охраната на майчинството, безплатен достъп до всички видове образование; създава непознати възможности за приобщаване народните маси към ценностите на националната и световната култура, за участие на трудещите се в обществено-политическия живот. Затова борбата за формирането на социалистическия н. ж. е от съществено значение както за създаването на многостранно развита социалистическа *личност*, така и за повишаване на ефективността във всички сфери на обществения живот.

НА̀ЧИН НА ПРОИЗВО̀ДСТВО — диалектическо единство на *производителните сили* и *производствените отношения*. Всяка обществено-икономическа формация има свой н. п. Историята на обществото е история на последователната смяна на н. п. Известни са пет н. п.: първобитнообщинен, робовладелски, феодален, капиталистически и комунистически (с първа фаза социализъм).

НЕГАТЍВЕН — отрицателен (напр.: н. отношение, н. позиция), обратен; противоположно: позитивен, положителен.

НЕЗАВЍСИМИ РАБО̀ТНИЧЕСКИ ПРОФЕСИОНА̀ЛНИ СЪЮЗИ (НРПС) — революционни професионални организации, създадени през 1925 по решение на ЦК на БКП като продължение на разтурения от фашисткото правителство на Ал. Цанков *Общ работнически синдикален съюз (ОРСС)*. НРПС са лишени от правото да се обединят в общ съюз, но фактически имат общо ръководство и действуват като една организация. Водят полулегално, а след

Деветнадесетомайския преврат 1934— нелегално съществуване. НРПС разгръщат широка дейност за изграждане на работническото единство, поддържат връзки с Профинтерна и участват активно в международното работническо движение. По решение на Шестия пленум на ЦК на БКП (1936) дейността им е преустановена, а членовете им заработват нелегално в *Българския работнически съюз (БРС)* и в казьонните съюзи на държавните служители.

НЕКАПИТАЛИСТЙЧЕСКИ ПЪТ НА РАЗВЙТИЕ — специфичен революционен процес на създаване на материалнопроизводствени, социално-икономически и политически условия за преминаване към социалистическо развитие в условията на дълбока икономическа и социална изостаналост, характерна за много от бившите колониални и полуколониални страни. Н. п. р. дава възможност да се прескочи или съществено да се съкрати капиталистическият стадий на развитието. В този период националният фронт на прогресивните революционно-демократични сили (работници, селяни, дребнобуржоазни слоеве, патриотични кръгове на националната буржоазия) осъществява социално-икономически антиимпериалистически и антифеодални преобразования (национализация, създаване на държавен сектор в икономиката, аграрна реформа и др.), които създават предпоставки за последващо развитие на страната по пътя на социализма.

Развитието на страните по некапиталистически път протича в остра борба против реакционните сили. Империализмът използва вътрешната реакция. за да организира заговори. Най-важното условие за успешното развитие на младите национални държави, избрали н. п. р., е укрепването на единството на всички демократични и прогресивни сили, изграждането на работническо-селски съюз, активното сътрудничество на комунистическите партии в тези страни с революционно-демократичните партии. Н. п. р. става обективно възможен благодарение на изменилото се съотношение между силите на социализма и силите на империализма в полза на социализма. Солидарността на международното комунистическо движение и безкористната помощ на социалистическите страни е мощна поддръжка на страните, избрали този път на развитие.

НЕЛЕГÀЛЕН — 1) непозволен, неразрешен от закона, извършван въпреки постановленията на закона; скрит, конспиративен (напр.: н. печатница, н. литература). 2) Лице, преследвано от властта за революционна дейност; конспиратор.

«НЀМСКА ВЪЛНÀ» — вж *Дойче веле*.

НЕНАМЀСА — един от основните и общопризнатите принципи на съвременното международно право, важно условие за мирното съществуване и сътрудничеството между държавите. Произтича от принципите за суверенитет и равноправие на държавите. Н. означава недопустимост и противоправност на намеса на една държава или група държави във вътрешните работи на друга държава. Принципът за н. е издигнат от буржоазията в края на XVIII век по време на Френската буржоазна революция против опитите на феодално-абсолютистките държави в Европа да възстановят чрез въоръжена намеса монархията във Франция. Историята познава много случаи на намеса във вътрешните работи на държавите: въоръжената интервенция против младата съветска държава (1918

— 1920), интервенцията на Германия и Италия по време на Гражданската война в Испания (1936—1939) и други. След Втората световна война принципът за н. намери израз в точка 7 на член 2 от Устава на ООН. Въпреки всеобщото признаване на н. като един от основните принципи на международното право империалистическите държави го нарушават, като се намесват във вътрешните работи на други държави, използвайки различни методи, чак до въоръжена интервенция (в Корея, Куба, Индокитай, Ангола, Никарагуа, Гренада и др.). Социалистическите страни са за спазване на принципа за н. и винаги го включват в договори, споразумения и други междудържавни актове, сключени между тях и други държави. Този принцип е записан и в Заключителния акт на Съвещанието за европейска сигурност в Хелзинки (1975).

НЕНАПАДЕ́НИЕ — принцип на съвременното международно право за недопускане да се започне война или да се употреби въоръжена сила най-напред от някоя държава против друга държава поради политически, икономически, стратегически или други мотиви. Н. е израз на мирно съвместно съществуване на държавите. Един от главните принципи на Устава на ООН, който задължава държавите да се въздържат в международните си отношения от прилагане на сила против териториалната неприкосновеност или политическата независимост на държавите или от други действия, несъвместими с целите на ООН. Този принцип е включен в Заключителния акт на Съвещанието за *европейска сигурност* в Хелзинки (1975). СССР внесе за разглеждане на XXXI сесия на Общото събрание на ООН проект за Световен договор за неприлагане на сила в международните отношения. Тази инициатива получи поддръжка и на XXXII сесия е създаден специален комитет за подготвяне на договора.

НЕО- (гръц. néos — «нов») — начална съставка на сложни думи със значение: нов, в нова, видоизменена форма, най-често — влошена (напр.: неодарвинизъм, неокласицизъм, неоколониализъм, неофашизъм).

НЕОБВЪРЗАНИ СТРАНИ́ — вж *Движение на необвързаните страни.*

НЕОКОЛОНИАЛИ́ЗЪМ — съвкупност от нови форми и методи на колониална политика на империалистическите държави в условията на разпадането на колониалната система на империализма. Н. е насочен към запазване на колониалната експлоатация както на страните, извоювали политическа независимост, така и на борещите се за независимост страни. За тази цел империалистическите държави използват преди всичко икономически методи: оказване икономическа и техническа помощ на тези страни за сметка на политически отстъпки в полза на империалистите, господство на монополите в икономиката на тези страни, създаване на затворени икономически групировки от типа на Общия пазар (вж *Европейска икономическа общност, ЕИО*) и т.н. Наред с това империалистическите държави поддържат в зависимите страни най-реакционни политически режими, които изпълняват тяхната воля; включват освободилите се страни във военнополитически блокове, поддържат в тях военни бази и т.н. Политика на н. поддържат както т. нар. «неоколониални» държави (САЩ, ФРГ и др.), така и старите колониални държави (Великобритания, Франция и др.). В своята борба против н. народите от Азия, Африка и Латинска Америка се опират на широката икономическа и политическа поддръжка

на социалистическите страни, на международното комунистическо и работническо движение.

НЕОЛИБЕРАЛЙЗЪМ (теория за свободно предприемачество) — едно от главните направления в съвременната буржоазна политическа икономия, според което конкуренцията е «идеално състояние», което може да се постигне само с помощта на държавата. Тя обаче трябвало да се намесва в стопанския механизъм само косвено, чрез парично-кредитните лостове, и то с цел да се създават най-благоприятни условия за капиталистическите предприятия, с цената на най-жестока експлоатация на пролетариата. Н. възниква като реакция на регулативизма (вж *кейнсианство*), но бързо губи позициите си.

НЕОНАЦЙЗЪМ — вж *неофашизъм*.

НЕОПОЗИТИВЙЗЪМ (логически позитивизъм) — субективноидеалистическо философско течение, широко разпространено в много капиталистически страни от 30-те години на XX в. Представителите му претендират, че се издигат над борбата между *материализма* и *идеализма*, като обявяват основния въпрос на философията (за отношението между материята и съзнанието) за безсмислен. Заменят философското изучаване на действителността с «анализ на езика», превръщат философията в «логически синтаксис», който изследва правилата за образуване и преобразуване на знаците и думите в езика на науката. Представителите на н. изиграват значителна роля в развитието на съвременната формална логика, семиотика и логика на науката. През последните години протичат процеси, които свидетелствуват за дълбока идейна криза в съвременния н., който по същество вече не е цялостно и последователно философско направление.

НЕОРЕАЛЙЗЪМ — реалистично направление в съвременното италианско киноизкуство, което се характеризира с демократизъм, жизненост на повествованието и простота на изобразителните средства.

НЕОТОМЙЗЪМ — официална философска доктрина на католическата църква, едно от най-влиятелните течения на буржоазната философия в епохата на империализма, идеологическо оръжие на най-жестоката реакция в борбата против прогресивните обществени и научни идеи. Н. всецяло възкресява богословско-идеалистическата система на средновековния схоластик Тома Аквински. Основен принцип на томизма е: «Философията е слугиня на богословието». Неотомистите издават огромно количество литература, създават «изследователски» центрове за борба с марксистката философия (напр. «Руски институт» във Ватикана, «Институт за Източна Европа» във Фрайбург, Швейцария). Пропагандират войнствени лозунги за «кръстоносен поход» срещу СССР и другите социалистически страни, участвуват активно в борбата против прогресивните обществени движения. Заедно със средновековните идеи те възкресяват и средновековните методи на разправа със своите противници.

НЕОФАШЙЗЪМ — *фашизъм* в нова, частично видоизменена форма, приспособена към съвременната историческа обстановка, но запазила своята ултрареакционна, расистка, човеконенавистническа същност. Идеологията на н. се характеризира с отричане на всяка възможност за мирно съвместно съществуване на социализма и капитализма и «отказ от политиката на сдържане в полза

на политиката на инициативата», т.е. на откритата агресия. Целта на фашиствуващите «ултра» е «да изпреварят» световната социалистическа революция с термоядрен конфликт, глобален по своите мащаби, апокалиптичен по последствия.

В редица капиталистически страни — САЩ, ФРГ, Италия, Англия, Франция, Белгия, Холандия, скандинавските страни, Япония и др., съществуват множество неофашистки организации. Само във ФРГ неофашистките организации в края на 1980 са над 1000, най-активната от които е Националдемократическата партия. В Англия неофашистките организации са над 100; най-изявени са «Национален фронт», «Британско движение» и «Лигата на Сейнт Джордж». В САЩ действуват ок. 1000 ултрадесни и неофашистки организации, в това число Националсоциалистическата партия (която поддържа връзки с расистката организация Ку-клукс-клан), дружеството «Джон Бърч» и др. Във Франция, макар и нелегално, действуват остатъци от военнофашистката *ОАС* и групата «Европейски нов ред». Най-голяма от всички европейски неофашистки партии след войната е Италианското социално движение. Най-реакционните и ултрадесните елементи използват фашистки методи на борба с прогресивните сили, стремят се към установяване на фашистки порядки в своите страни и ликвидиране на демократичните институти.

Характерно явление в лагера на международната реакция е стремежът на неофашистите в редица страни да се слеят с другите десни партии и преди всичко с ултрадесните военни кръгове (напр. сливането през 1972 на Италианското социално движение с Партията на италианските монархисти). Друг характерен момент в развитието на международния н. е стремежът да се обединят усилията на неофашистите от различните страни, за което свидетелствуват международните неофашистки сборища в Белгия, на които присъствуват оцелели нацисти от ФРГ и представители на крайно десни организации от ок. 20 страни.

На усилията на световния социализъм и на всички демократични сили за разведряване международният н. противопоставя политиката на връщане на света към времето на *«студената война»*.

НЕП — вж *нова икономическа политика (НЕП)*.

НЕПРИСЪЕДИНЯ́ВАНЕ (политика на неприсъединяване) — вж *Движение на необвързаните страни*.

НЕРАВНОПРА́ВНИ ДО́ГОВОРИ — международни споразумения, натрапвани от империалистическите държави на слаби и зависими страни против волята на народите им и във вреда на суверенитета и националните им интереси. Най-характерни н. д. са споразуменията, сключени при режима на *капитулациите*, споразуменията на основа на *плана «Маршал»*, различни споразумения във вид на «помощ» или различни видове съюзи и блокове между големите империалистически държави и зависимите от тях страни. Съвременното прогресивно международно право разглежда н. д. като незаконни.

НЕРАЗПРОСТРАНЕ́НИЕ НА ЯДРЕНОТО ОРЪЖИЕ — един от важните проблеми за укрепване на мира и намаляване на международното напрежение. Понастоящем 5 държави (СССР, САЩ, Англия, Франция и КНР) притежават ядрено оръжие. По преценка на учените около 30 други страни също имат промишлени бази за създаване в кратки срокове на собствено ядрено оръжие.

Пред човечеството възниква сериозна опасност за използване на това оръжие. По инициатива на СССР е изработен и съгласуван Договор за н. я. о. Той е одобрен от XXII сесия на Общото събрание на ООН и влиза в сила на 5 март 1970 след ратифицирането му и предаването за съхранение на ратификационните грамоти от държавите — пазителки на договора — СССР, САЩ, Англия, и от 40 други страни. Съгласно с договора държавите — участнички в него, които притежават ядрено оръжие, се задължават да не го предават нито пряко, нито косвено и да не помагат да бъде то произвеждано или транспортирано. Държавите, които не притежават това оръжие, се задължават да не го произвеждат и да не се снабдяват с него. Подчертава се необходимостта от съдействие за използване на ядрената енергия за мирни цели. Контролът по изпълнение на договора е възложен на *Международната агенция по атомната енергия (МАГАТЕ)*. Договорът получи широко международно признание — подписан е от около 120 държави. Вън от договора остават около 50 страни, в това число и две ядрени държави — Франция и Китай. Голяма опасност за мира представляват ядрените амбиции на Израел, ЮАР, Пакистан и др. За укрепване системата на н. я. о. редица държави, основни износителки на ядрени материали, съоръжения и технологии (СССР, САЩ, Англия, Франция, ГДР, ФРГ, Япония, Швеция и др., вж *«Лондонски клуб»*), постигат споразумение за контрол върху ядрения износ. През 1980 е подготвена и открита за подписване Конвенция за физическа защита на ядрения материал. Защита от престъпни посегателства при използването, пазенето и пренасянето на ядрения материал. Голямо значение за н. я. о. има и внесеното от СССР на XXXVII сесия на Общото събрание на ООН (1982) предложение «Да се увеличат усилията за отстраняване заплахата от ядрена война и да се осигури безопасното развитие на ядрената енергетика».

НЕСАМОУПРАВЛЯ́ВАЩИ СЕ ТЕРИТО́РИИ — термин, възприет от ООН за колониални владения и други зависими територии, смятани като част от територията на държавата-метрополия. Статутът им се определя от глава XI от Устава на ООН, озаглавена Декларация относно н. т. Страните, които управляват н. т., признават интересите на населението им, осигуряват икономическия, политическия и социалния прогрес, развитието на самоуправлението и други. С разпадането на колониалната система този термин загуби своето първоначално значение. Вж *мандат* и *попечителство*.

НЕСЪСТОЯ́ТЕЛНОСТ — 1) неспособност да се изплатят направени дългове. Обявяване на несъстоятелност — в капиталистическите страни закриване на производствена или търговска фирма поради невъзможност да се изплатят дълговете. 2) Недоказаност, неоснователност, неубедителност, неприемливост.

НЕУТРАЛИ́ЗЪМ (от лат. neuter — «нито единият, нито другият») — политика на държава, която издига *неутралитета* като основен принцип в отношенията си с други държави и групи държави (напр. Швейцария и др.).

НЕУТРАЛИТЕ́Т — 1) ненамеса в чужд спор, в борба между две страни. 2) Политическо и правно положение на държава, която не участвува във война и е длъжна да не оказва военна помощ на никоя от воюващите страни, а в мирно вре-

ме — неучастие във военни блокове. Неутралната държава има право да защищава своя статут с оръжие (вж *въоръжен неутралитет*). В епохата на империализма правата на неутралните държави са нарушени през Първата световна война от страните — членки на Антантата и Тройния съюз, а през Втората световна война от фашистка Германия. Постоянният неутралитет представлява международно задължение на една държава и е установен по международен ред. Такъв е н. на Австрия, която е задължена да не участвува във войни и агресивни военни блокове. Позитивният неутралитет (неутрализъм, активен или конструктивен н., политика на н. или неприсъединяване) е позицията, която заемат по-голямата част от африканските и азиатските държави, освободили се от колониална зависимост. Характеризира се с неучастие във военни групировки на империалистическите държави и в отбранителни споразумения със социалистическите страни и с активна борба за предотвратяване на войната и запазване на мира. Позитивният н. е една от формите на мирното съвместно съществуване.

НЕУТРА̀ЛНА ЗО̀НА — в международното право: обявяване на територия или водно пространство, където никоя държава няма право да държи войски, да създава военни бази или да води военни действия. Обикновено неутрализацията се придружава от демилитаризация (вж *демилитаризирана зона*). Н. з. са напр. Суецкият канал по конвенция от 1888, Панамският канал по договор между Англия и САЩ от 1901, Антарктика по договор, подписан на 1 декември 1959 във Вашингтон, и др.

НИХИЛЍЗЪМ (от лат. nihil — «нищо») — 1) отричане на всякакви норми и принципи, възгледи и закони, характерно за идеологията на *анархизма*. 2) Отричане значението на културното наследство от миналите епохи, една от проявите на декадентството. 3) Термин, получил широко разпространение в литературно-политическата полемика в Русия през 60-те години на XIX в. За пръв път е употребен от И. С. Тургенев в романа «Бащи и деца», където главният герой Базаров е наречен от автора нихилист. Използван е в публицистиката от реакционните и консервативните журналисти, които клеветнически нарекли нихилисти революционните демократи, обявили се против традициите на дворянското общество, против феодално-крепостническата система и самодържавния строй.

НМС «ЗВЕНО̀» — вж *Народен младежки съюз «Звено»*.

НОВ МЕЖДУНАРО̀ДЕН ИНФОРМАЦИО̀НЕН РЕД — лозунг на необвързаните страни, които се обявяват против *информационния империализъм*, създават свои международни и регионални пулове на информационните органи. Борбата за н. м. и. р. започва през първата половина на 70-те години на века. Необвързаните страни се обявяват за изработване на международен кодекс от етични норми за журналистите, за ограничаване на дейността на транснационалните корпорации по събиране и обмен на информация, за ликвидиране на зловредното влияние на рекламата. Противопоставят се на принципа за «свободния поток на информация», тъй като империалистическите страни използват факта, че в развиващите се страни («третия свят») средствата за масова информация са изключително слаборазвити, и осъществяват там широка идеологическа експанзия, натрапват на страните в Азия, Африка и Латинска Америка

своята информация, която по правило изопачава картината на международния живот, събитията в социалистическите държави, а и събитията в самите развиващи се страни. През 1975 е създаден *Пул на информационните агенции на необвързаните страни*, в който участват 87 държави. На установяването на н. м. и. р. се противопоставят най-големите капиталистически държави и техните информационни агенции. От една страна, те се стремят да запазят за себе си привилегиите и монопола в областта на информацията, спъват приемането на решения и правни норми, които ограничават дейността на капиталистическите агенции, а, от друга страна, се опитват да запазят научно-техническата зависимост на развиващите се страни, за да ги обсипят със своята информация и развлекателни материали, за да изнасят в тях своя модел за обществено устройство и стандартите за социално поведение.

Социалистическите страни подкрепят развиващите се страни в усилията им за нов международен ред в областта на информацията, оказват им широка материална помощ и съдействие за укрепване на суверенитета им в информационно-културната сфера.

НОВА — вж *Народоосвободителна въстаническа армия.*

НОВА ИКОНОМИЧЕСКА ПОЛИТИКА (НЕП) — икономическа политика на пролетарската държава през *преходния период на капитализма към социализма*. Насочена е към изграждане на социалистическа икономика чрез формиране на правилни взаимоотношения между работническата класа и селяните, между промишлеността и селското стопанство, като се използва стоково-паричната размяна. Разработена е от В. И. Ленин през 1918. Преходът от *«военния комунизъм»* към НЕП е осъществен в съветската държава по решение на Десетия конгрес на КПСС (1921). Мероприятия: премахва се изземването на излишъците и се въвежда продоволственият данък, след издължаването на който селяните могат да продават свободно своите излишъци, разрешава се частната търговия, функционирането на дребни капиталистически предприятия, допуска се държавен капитализъм във вид на концесии, аренда на малки промишлени предприятия и земя под строгия контрол на държавата, държавната промишленост преминава на стопанска сметка, заменя се натуралното заплащане с парично според количеството и качеството на труда и т. н. С победата на социализма НЕП изчерпва своите задачи. Опитът на страните с народна демокрация (вкл. България) показва, че НЕП е обективна необходимост за всяка страна, която преминава към социалистическо строителство при наличието на маса дребни стокопроизводители, предимно селяни.

НОВАТОР (от лат. novo — «обновявам») — създател на нещо ново, творец, човек, който обогатява науката, техниката, организацията на производството или изкуството с нови, прогресивни идеи, методи, форми или който предлага или внедрява нови, по-съвършени методи на работа; привърженик на нововъведения. Новаторство — нововъведение.

«НОВИ ЛЕВИ» — разнородни по мироглед и политическа ориентация групи главно из средите на интелигенцията и студентите в западните страни, които смятат себе си за най-радикалните противници на съвременния капитализъм. Те отричат ръководната роля на работническата класа и комунистическата партия.

отхвърлят ценностите на буржоазното общество, обявяват се против «бюрокрацията», без да правят разлика между капитализма и реалния социализъм. Обявяват марксизма-ленинизма за остаряла теория и се опитват изкуствено да съединят някои негови елементи с идеи на буржоазната философия и социология, с концепциите на *анархизма*. Техните практически изяви, главно в Италия, Франция и ФРГ, свидетелствуват, че откъснати от борбата на работническата класа под ръководството на комунистическите партии, представителите на «н. л.» в някои случаи обективно служат като оръдие на реакцията. Тя използва крайния радикализъм (включително *тероризма*) на «н. л.» за борба с демократичните сили.

НÒВО ВРÈМЕ — термин, с който се означава историческият период от Френската буржоазна революция от края на XVIII в. до Великата октомврийска социалистическа революция 1917.

НОМИНÀЛЕН (лат. nominalis — «именен») — 1) означен на нещо, изразен с определена парична стойност (напр.: н. цена). Н о м и н а л н а с т о й н о с т — стойност, означена върху монета, марка, ценни книжа и други; може да не се покрива със съществуващия курс (цена). 2) Съществуващ само по име, на книга, но фактически неизпълняващ своите задължения; формален; фиктивен; недействителен (напр.: н. членове на организация).

НÒРМА — 1) правило, точно предписание, образец, мерило, установен ред или строй на нещо. П р а в н а н о р м а — правило за регулиране поведението на физическите лица (граждани) и юридическите лица (предприятия, учреждения, организации и други), установено от държавата и защитено от нарушение. Правните н. са писани (законови) и неписани (обичайни). 2) Максимално или минимално количество от нещо, определено за изразходване или използване с определена цел; установена мярка, количество, размер, брой. 3) Установена цена.

НОРМАТЍВ — количеството произвеждани или употребявани материали или средства за отделна единица (за един работник, ученик, машина, за единица време, за определен обем и т.н.). Н о р м а т и в е н — който определя правила или постоянно положение — напр. нормативен (правен) акт — издава се от упълномощен държавен орган и установява, изменя или отменя правна норма.

НОТ — вж *научна организация на труда*.

НÒТА (от лат. nota — «знак», «белег») — официално писмено дипломатическо изложение от една държава до друга. Извършва се от централно дипломатическо ведомство (напр. Министерството на външните работи) до акредитирано в страната чуждестранно представителство и обратно, или от дипломатическо представителство на една държава до дипломатическо представителство на друга държава. Връчването или депозирането на н. се нарича н о т и ф и к а ц и я. Чрез размяна на н. и други дипломатически документи (меморандуми, паметни бележки и др.) се осъществява дипломатическа преписка. Ползват се 3 вида дипломатически н.: л и ч н а (лично адресирана и подписана) за особено важни случаи, в е р б а л н а (редактирана в трето лице и неподписана), съдържаща изложения и от по-маловажен характер, и ц и р к у л я р н а — до правителствата или до дипломатическите представителства на няколко чуждестранни държави.

НОУ-ХАУ (англ. know-haw — буквално: «зная как») — в международните отношения и икономически връзки: съвкупност от документирани технически знания и опит, необходими за осъществяване на производствения процес, за произвеждане на определено изделие.

НРАВСТВЕНОСТ — съвкупност от норми за поведението на човека в обществото. *морал.*

«НУЛЕВ ВАРИАНТ» — план във връзка с оръжията със среден обсег на действие в Европа, развит от президента на САЩ Р. Рейгън на 18 ноември 1981. Според този вариант СССР трябва да демонтира всички свои ракети със среден обсег, разположени не само в европейската част на Съветския съюз, но и в източните райони на страната, а САЩ няма да разположат в Западна Европа нови 572 ракети «Першинг-2» и «Круз». Същността на това предложение е СССР да се разоръжи едностранно, защото срещу него, както и преди, ще бъдат насочени стотици ракети с наземно и морско базиране, които принадлежат на САЩ и техните съюзници. Вж *ограничаване на ядрените оръжия в Европа.*

НУЛИФИКАЦИЯ НА ПАРИТЕ — метод за стабилизиране на паричната единица, при който държавата по законодателен път анулира силно обезценените *книжни пари* (лишава ги от сила на законно платежно средство) или ги заменя с нови при съотношение, свеждащо стойността на старите парични знаци до нула.

НУНЦИЙ (лат. nuntius — «вестител») — постоянен дипломатически представител на римския папа при правителството на някоя държава, с която Ватиканът поддържа официални дипломатически отношения; съответствува на ранг на посланик. В католическите страни папският н. е доайен на дипломатическото тяло.

НЮРНБЕРГСКИ ПРОЦЕС — съдебен процес над група главни германофашистки военнопрестъпници, състоял се от 20 ноември 1945 до 1 октомври 1946 в Нюрнберг (Германия); подготвен и проведен от специално учреден от правителствата на СССР, Англия, Франция и САЩ Международен военен трибунал. Подсъдимите (24 души — членове на хитлеристкото правителство, ръководители на Националсоциалистическата партия, на гестапо, генералния щаб, главното командуване и други) са обвинени в осъществяване на заговор за подготовка и водене на агресивни войни, в нарушаване на международни договори и споразумения, в извършване на военни престъпления, съпроводени с жестокост и терор в огромни мащаби, в престъпления против човечността (унищожаване на народи по расов и национален признак — *геноцид*). 12 от престъпниците са осъдени на смърт, 3 са оправдани, останалите са осъдени на различни срокове затвор. За престъпни организации са обявени ръководният състав на Националистическата партия, SS (отредите за охрана), SD (службата за безопасност) и гестапо. Не са признати за престъпни организации хитлеристкото правителство, генералният щаб и главното командуване.

Въпреки непоследователността на присъдата Н.п. има огромно историческо значение. Той разобличава пред целия свят чудовищните престъпления на германския *фашизъм* и милитаризъм и показва опасността от неговото възраждане. За пръв път в международните отношения *агресията* е призната за международно престъпление и са осъдени военни престъпници.

О

ОАД — вж *Организация на американските държави.*

ОАЕ — вж *Организация за африканско единство.*

ОАС (съкратено от фр. Organisation armée secréte — тайна въоръжена организация) — тайна фашистка терористична организация, възникнала във Франция и Алжир през 1961. Първоначално се обявява против предоставянето на политическа независимост на Алжир, впоследствие за отхвърляне на републиканския строй във Франция и установяване на военнофашистка диктатура. Организирани по военен образец, ръководени предимно от бивши офицери и разполагайки с големи количества оръжие, отредите на ОАС (наречени «ултра») извършват на територията на Франция и Алжир хиляди терористични актове. След противодържавния бунт в Алжир (март 1962) и покушенията срещу генерал Дьо Гол (септември 1961, август 1962) френското правителство е принудено да вземе действени мерки срещу оасовци. Към 1964 ОАС престава да играе политическа роля, но нейни кадри се включват в неофашисткото движение във Франция (вж *неофашизъм*).

ОБЕДИНЀНА НАРОДНОПРОГРЕСЍВНА ПА̀РТИЯ — българска реакционна политическа партия, изразителка на интересите на част от едрата буржоазия — едри капиталисти, земевладелци, акционери, рентиери и пр. Създадена е през 1920 чрез сливането на Народната (народняшката) и Прогресивнолибералната партия. Появяването ѝ е израз на стремежите на българската буржоазия да преодолее следвоенната криза, за по-успешна борба с влиятелната БКП и с правителството на БЗНС. През 1922 участвува в създаването на реакционния *Конституционен блок*, пряката цел на който е свалянето на земеделското правителство. През август 1923 в състава на *Народния сговор* се влива във фашисткия *Демократически сговор.*

ОБЕДИНЀНИЕ — единен производствено-стопански комплекс, който се състои от промишлени предприятия, научноизследователски институти, конструкторски и др. организации.

ОБЀКТ (лат. obectus — «предмет») — 1) външният свят, действителността, това, което съществува вън и независимо от съзнанието на човека, *субекта.* 2) Предмет, явление, които човек се стреми да опознае (напр.: о. на научно изследване) и върху които е насочена неговата дейност (напр.: строителен о.).

ОБЕКТИВЍЗЪМ — мирогледна позиция, според която научното познание не трябва и не може да довежда изследването до критически оценки и партийни изводи. Според о. обществените науки трябва да заемат

пасивна, «надкласова», «безпартийна» позиция. Буржоазните обективисти съзнателно извращават действителността, не признават обективните закони на общественото развитие, отричат класовата борба, *партийността* на идеологията, поддържат вечността на капитализма. Така о. прикрива буржоазната партийност. Марксизмът-ленинизмът доказва невъзможността от «неутрален» светоглед. Докато съществуват класи и класова борба, идеологията не може да бъде безпартийна.

ОБЕТОВАНА ЗЕМЯ — «обещана земя», страна, в която човек се стреми да попадне, защото смята, че там го очаква щастлив живот. Според библейската легенда бог обещава на Мойсей, че ще изведе евреите от Египет, където се измъчват в плен, и ще ги заведе «в прекрасна и обширна земя, където тече мляко и мед», т.е. в Палестина. Митът за о. з. се използва от *ционизма* като мотив за завладяване на арабските земи в цялата историческа област Палестина.

ОБЗОР — вид публицистичен жанр (произведение), преглед с информация за политически, културни и обществени събития за определен период (напр.: о. на събитията, о. на международния живот), за излезли книги (библиографски о.), за театрални постановки, спектакли и други с оценка на фактите и изводи; рецензия. Форми: писмена (за печата — вестници и списания), устна (за радиото) или устна и зрителна (за телевизията).

ОБИЧАИ — 1) традиционно установени правила на обществено поведение; традиция. М е ж д у н а р о д е н о б и ч а й — правила за поведение на държавните и международните организации при тяхното общуване, създадени в практиката чрез продължително и еднообразно прилагане със знанието за тяхната задължителност. Приложение: в дипломатическите привилегии и имунитети, международното морско право и други. 2) Специални действия, установени по традиция и влезли дълбоко в бита на народа. 3) Навик, привичка, свойствена на някого.

ОБЛАСТ — 1) голяма част от държава, територия, страна. Напр. в България старо административно-териториално поделение, съществувало от 1933 до 1949, когато се създават *окръзи*. 2) Район, предел, в който е разпространено някакво явление или който се отличава със свои характерни особености; зона, пояс. 3) Определен кръг от знания, отрасъл от науката, изкуството и др.

ОБЛИГАЦИЯ (лат. obligatio,-onis — «задължение») — поименна или на приносителя ценна книга, която се издава от държава, дружество и други при сключване на облигационен заем. Дава право на нейния притежател да получава доход във вид на *лихва* или лотарийна печалба. Заетата сума се изплаща на цяло или на части в определени срокове (анюитети) или при тираж. В капиталистическите страни, където о. се издават и от частни предприятия, банки и други, те са предмет на борсови сделки (вж *борса*). В социалистическите страни право да сключва заеми с населението и да издава о. има само държавата.

ОБНАРОДВАНЕ — обявяване, довеждане до всеобщо знание, съобщаване на нещо чрез печата. В НРБ приетите от Народното събрание закони, решения, декларации и обръщения се обнародват от Държавния съвет в Държавен вестник не по-късно от 15 дни след приемането им. Законът влиза в сила 3 дни след

обнародването му, освен ако в самия него е определен друг срок.

ОБОБЩЕСТВЯВАНЕ социалистическо — процес на революционно превръщане на капиталистическата и дребната частна собственост върху средствата за производство в социалистическа при условията на *преходния период от капитализма към социализма*. Основен път за о. на средствата за производство е *национализацията* на капиталистическата собственост. О. на дребната трудова собственост се извършва по пътя на кооперирането (вж *коопериране на селското стопанство*). В резултат от различните пътища на о. се създават две форми на социалистическа собственост: държавна и кооперативна. В България о. на средствата за производство се осъществява с национализацията на частните промишлени предприятия, банки и мини (1947), както и с изграждането на ТКЗС и ТПК.

ОБСКУРАНТИЗЪМ (лат. obscurans, -antis — «затъмняващ») — схващане, според което обществото и народът в една страна трябва да се държат в невежество; крайно реакционно, враждебно отношение към просветата, науката и прогреса; мракобесие, реакционност.

ОБСТРУКЦИЯ (лат. obstructio — «заграждане») — 1) протест, възражение на участници в събрание, заседание и други чрез шум, викове, произнасяне на ненужно дълги речи, неявяване, вследствие на което няма кворум, и други. О. е един от методите на парламентарната борба, насочена към проваляне на заседание или вземане на решение от парламента. 2) Демонстративно действие, насочено към прекратяване на някакво предложение, мероприятие.

ОБЩ ПАЗАР — вж *Европейска икономическа общност (ЕИО)*.

ОБЩ РАБОТНИЧЕСКИ ПРОФЕСИОНАЛЕН СЪЮЗ (ОРПС) — обединение на създадените след 9 септември 1944 демократични професионални съюзи в България, учредено през 1945. Съществува до 1951, когато е образуван *Централният съвет на професионалните съюзи (ЦСПС)*. Вж и *Български професионални съюзи (БПС)*.

ОБЩ РАБОТНИЧЕСКИ СИНДИКАЛЕН СЪЮЗ (ОРСС) — първата класова революционна общоработническа професионална организация в България, създадена през 1904 по инициатива на БРСДП (т.с.). Професионалните организации на работниците в България (синдикати) възникват още в края на XIX в. През първото десетилетие на XX в. техният брой нараства многократно, което налага обединяването им в общ синдикален съюз на основата на класовата борба. Заедно с партията и под нейно ръководство ОРСС ръководи всички стачки и работнически борби в страната през 1904—1923. ОРСС е един от основателите и активните членове на Профинтерна; възпитава българската работническа класа в дух на пролетарски *интернационализъм* и международна работническа солидарност. След разгрома на Септемврийското антифашистко въстание 1923 е забранен от фашистката власт, но продължава да работи полулегално до април 1925; след това са създадени *Независимите работнически професионални съюзи (НРПС)*, които продължават революционните традиции на ОРСС.

ОБЩА КРИЗА НА КАПИТАЛИЗМА — всестранна криза на световната капиталистическа система, която обхваща нейната икономика, политика и идеология; епоха на борба между

умиращия капитализъм и растящия социализъм. О.к.к. е органична криза на капитализма, тъй като се поражда от появата на социализма в световния стопански организъм на капитализма. Тя изразява крайното изостряне на противоречията и дълбокия упадък и разстройство във всички области на обществения живот и обуславя неизбежното заменяне на капитализма със социализма. Основите на теорията за о.к.к. са разработени от В.И. Ленин и развити в документи на комунистическите и работническите партии. Основни признаци на о.к.к. са: разделяне на света на две системи — капиталистическа и социалистическа, разпадане на колониалната система на империализма, задълбочаване на вътрешните противоречия на капитализма с развитието на държавно-монополистичния капитализъм и засилването на милитаризма, дълбока криза в политиката и идеологията на буржоазията.

П ъ р в и я т е т а п на о.к.к. започва по време на Първата световна война и Великата октомврийска социалистическа революция (1917). В т о р и я т е т а п се развива в хода на Втората световна война (1939—1945) и социалистическите революции в редица страни от Източна Европа и Азия. Социализмът излиза от рамките на една страна и се превръща в *световна социалистическа система.* Светът се разделя на две противостоящи си системи — капиталистическа и социалистическа. Започва разпадането на колониалната система на империализма. Към средата на 50-те години световният капитализъм навлиза в т р е т и я е т а п на о.к.к. Той настъпва в мирна обстановка в резултат от решително измененото съотношение на силите между двете системи в полза на социализма, който става решаващ фактор на общественото развитие. «Разгръщането на световния революционен процес, неотклонният подем на световната социалистическа общност и развитието на международните отношения през последните години се извършва в условията на по-нататъшно з а д ъ л б о ч а в а н е н а о б щ а т а к р и з а н а к а п и т а л и з м а» (Единадесети конгрес на Българската комунистическа партия. Доклади и решения. С. 1976, с.13).

ОБЩЕ́СТВЕН КОНТРО́Л — в НРБ: контрол, упражняван от *Отечествения фронт (ОФ), Българските професионални съюзи (БПС), Димитровския комунистически младежки съюз (ДКМС)* и други *обществени организации* и движения върху дейността на държавните и стопанските органи и други. Организационен начин за въвличане на трудещите се в решаване на държавни въпроси. Органите на ОФ упражняват о.к. върху дейността на местните държавни и стопански органи в областта на комунално-битовите, благоустройствените, социално-културните въпроси, снабдяването на населението и други. Органите на БПС извършват о. к. по спазване на плановата, финансово-технологичната и трудовата дисциплина, по качеството на продукцията, за предотвратяване на нарушения в областта на работната заплата, по охраната на труда, държавното обществено осигуряване, почивката и отдиха и други; съдействуват за засилване на контрола на трудовите колективи върху работата на административно-стопанските ръководства. Органите на ДКМС осъществяват о. к. в стопански и други организации и предприятия за осигуряване на условия за още по-активно участие на младежта в производството, за разгръщане на младежкото техническо и научно творчество, за обучение на младите работници и други. Обществените организации упражняват о. к. по

специфични въпроси, свързани с тяхната дейност. Вж *народен контрол*.

ОБЩЕСТВЕН ПРОДУКТ — количеството материални блага, произведени в обществото през определен период от време (напр. година). Създава се от работниците в отраслите на материалното производство. Състои се от средства за производство и предмети за потребление. О. п. нараства по два начина: чрез повишаване броя на заетите работници в материалното производство и чрез увеличаване производителността на труда. Производството, размяната, темповете на растежа и разпределението на о. п. се определят от господствуващия начин на производство. Частната собственост и капиталът водят до диспропорции в общественото производство и до нарушаване условията на реализацията на о. п. (вж *икономическа криза*). В капиталистическото общество производството и разпределението на о. п. имат антагонистичен характер. При социализма о. п. принадлежи на трудещите се и се характеризира с планомерно и бързо увеличаване, което е условие за повишаването на материалното благосъстояние и културното равнище на трудещите се. В НРБ в сравнение с 1939 о. п. през 1982 нараства 21 пъти.

ОБЩЕСТВЕНА БЕЗОПАСНОСТ — политическата полиция в буржоазна България. Създадена е през 1907 като едно от трите отделения към Канцеларията на софийския градоначалник. През 1919 се обособява като самостоятелно поделение при Министерството на вътрешните работи и народното здраве, пряко подчинено на министъра. От 1925 се преобразува в Държавна сигурност при Дирекцията на полицията. Води борба срещу комунистическото и работническото движение и всички прогресивни сили в страната. В периода на въоръжената антифашистка борба 1941—1944 работи в тясно сътрудничество с германската тайна полиция (гестапо). Използва широко методите на изтезанията и безогледна терористична разправа с антифашистките борци.

ОБЩЕСТВЕНА ОБНОВА (*Дирекция за обществена обнова*)— държавна организация, създадена след Деветнадесетомайския преврат 1934 като елемент на формиращата се авторитарна държавнополитическа система в България. Ръководи се пряко от правителството и има за задача да пропагандира идеите на *«Звено»* и *Военния съюз* за «силна», «надпартийна» авторитарна буржоазна власт. Първоначално съществува само като централен институт, след което се полагат усилия да се създадат окръжни и околийски органи на организацията. О.о. контролира всички печатни издания. Прави опит да си създаде широка обществена основа, като обхване кадрите на разтурените буржоазни и дребнобуржоазни партии, но среща тяхната съпротива. На 1 юни 1935 О.о. е разтурена от правителството на Андрей Тошев.

ОБЩЕСТВЕНА СИЛА — българска фашистка организация, създадена през март—април 1944 под името Български народен съюз с цел да се преодолее нарастващата изолация на монархофашистката власт и за борба срещу политическото влияние на БРП и ОФ. Усилията да се създаде масова социална основа на монархофашизма завършват с пълен провал поради съпротивата на народните маси и разрастващата се антифашистка борба.

ОБЩЕСТВЕНИ ОРГАНИЗАЦИИ — в НРБ: доброволни самоуправляеми

обединения на граждани с членски състав. Образуват се и се ръководят в съответствие с принципите, установени от Конституцията, и от устав, който се приема от организацията. Те са част от политическата система на социалистическото общество. Организациите са обществено-политически, професионални, кооперативни, спортни, научни и други. Най-голямо значение имат *Отечественият фронт (ОФ), Българските професионални съюзи (БПС), Димитровският комунистически младежки съюз (ДКМС),* кооперациите. Конституцията постановява, че о. о. обединяват и привличат различни слоеве от населението в социалистическото строителство, изразяват и защищават техните специфични интереси и работят за издигането на социалистическата им съзнателност. Те все повече съдействуват на държавните органи за осъществяването на задачите им, изпълняват и предоставени им с тяхно съгласие държавни дейности (напр. БПС осъществяват държавното обществено осигуряване и контрола върху охраната на труда). Според Конституцията централните ръководства на ОФ, БПС, ДКМС и Централния кооперативен съюз имат право на *законодателна инициатива* по въпроси, свързани с дейността им. Отделни закони създават за някои о. о. и други права и задължения. Издигането на ролята на о. о. в социалното управление е основно направление на социалистическата демокрация.

ОБЩЕ́СТВЕНИ ФО́НДОВЕ ЗА ПОТРЕБЛЕ́НИЕ — фондове в социалистическото общество, отделяни от държавния бюджет (ц е н т р а л и з и р а н и) и от държавните и кооперативните предприятия (д е ц е н т р а л и з и р а н и), които се разпределят между членовете на обществото без непосредствена връзка с труда. Те са част от фонда за потребление в *националния доход.* Една част от о. ф. п. отива непосредствено за индивидуално потребление на трудещите се (пенсии, стипендии, помощи и др.). Друга част са за съвместно обществено потребление от населението — издръжка на образованието, здравеопазването, културни мероприятия и др. Разпределянето и нарастването на о. ф. п. са важен лост за издигане на народното благосъстояние, за комунистическо възпитание на трудещите се и за постепенно преминаване към комунистическия принцип на разпределение според потребностите. Десетият конгрес на БКП (1971) приема курс към по-нататъшно нарастване на ролята на о. ф. п. и разширяване кръга от потребности, подлежащи на задоволяване чрез о. ф. п. Декемврийският пленум на ЦК на БКП (1972) и по-нататъшните партийни разработки конкретизират този курс, като възприемат линията на комплексно решаване на назрели социални проблеми чрез о. ф. п. През периода 1960—1982 о. ф. п. нарастват 6 пъти.

ОБЩЕ́СТВЕНО БИТИЕ́ И ОБЩЕ́СТВЕНО СЪЗНА́НИЕ — две страни — материална и духовна, от живота на хората, които се намират в определена взаимна връзка и взаимодействие; основни категории в *историческия материализъм.* Под о б щ е с т в е н о б и т и е марксизмът-ленинизмът разбира целокупния материален живот на обществото, производството на материални блага и отношенията, в които хората встъпват в процеса на това производство. О б щ е с т в е н о т о с ъ з н а н и е в широк смисъл обхваща целия духовен живот на обществото: възгледите, идеите, политическите, правните, естетическите, етичeските и др. теории, философията, морала, религията и др.

форми на съзнанието. Проблемът за съотношението между битието и съзнанието е основен въпрос във философията. К. Маркс и Ф. Енгелс за пръв път доказват, че не съзнанието на хората определя тяхното битие, а общественото битие определя тяхното обществено съзнание. Взаимоотношенията между о. б. и о. с. са сложни, подвижни и се развиват с развитието на обществото. Макар че общественото битие има определяща роля, общественото съзнание има относителна самостоятелност и на свой ред влияе върху породилото го обществено битие.

ОБЩЕСТВЕНО МНЕНИЕ — вж *мнение*.

ОБЩЕСТВЕНО ОСИГУРЯВАНЕ в България — държавна социалистическа система от икономически, финансови, правни и здравни мероприятия за материално осигуряване на трудещите се в случай на временно или трайно загубване на трудоспособност (при болест, трудова злополука, професионално заболяване, инвалидност, старост, смърт, бременност, майчинство). Осъществява се от предприятията, учрежденията и организациите (осигурители). Обхваща задължително всички работници и служещи (заети в държавни, обществени, кооперативни, смесени и частни предприятия, учреждения и организации или при частни лица) и членовете на техните семейства, както и приравнените към тях лица (адвокати, художници, учeници, курсисти и др.). България е една от първите страни в света, които са обезпечили о. о. на земеделските стопани-кооператори.

ОБЩЕСТВЕНО-ИКОНОМИЧЕСКА ФОРМАЦИЯ — исторически определена степен (период, епоха) в развитието на човешкото общество, която се основава на определен *начин на производство*. *Производствените отношения* образуват същността на формацията, те са икономическата ѝ база. На всяка о.-и. ф. съответствува определена, свойствена само на нея политическа и идеологическа надстройка; същевременно в недрата на дадена о.-и. ф. се развива нова, по-прогресивна надстройка (вж *база и надстройка*). В структурата на о.-и. ф. органически се включват и всички социални отношения между хората, а също определени форми на бита, семейството, *начина на живот*.

Последователната смяна на о.-и. ф. се поражда от антагонистичните противоречия между новите *производителни сили* и остарелите производствени отношения. Смяната на една формация с друга се извършва в резултат на социална *революция*. Тя е свързана с възникването и утвърждаването на нови производствени отношения, които дават простор за развитието на производителните сили, на нови, по-високи форми на култура. В това намира израз историческият прогрес на обществото — от *първобитнообщинния строй* през *робовладелския строй*, *феодализма* и *капитализма* към *комунизма*. Понятието «о.-и. ф.» за пръв път е разработено от марксизма и представлява крайъгълен камък на материалистическото разбиране на историята.

ОБЩЕСТВО НА НАРОДИТЕ (ОН) — международна организация, създадена след Първата световна война по инициатива на държавите-победителки — Англия, Франция и САЩ (впоследствие САЩ не влизат в ОН). Уставът е приет на 28 юни 1919 на Парижката мирна конференция и ратифициран на 10 януари 1920. Седалище в Женева. В ОН членуват 43 държави. Главни органи: Събрание (което включва представители на всички държави-членки и се събира

веднъж в годината), Съвет и постоянно действуващ Секретарнат начело с генерален секретар. Създадена като организация за колективна сигурност и международно сътрудничество, фактически ОН става оръдие на империалистическите държави срещу младата съветска държава, както и за запазване на колониалното господство под формата на мандатна система (вж *мандат*), и за укрепване на позициите на Англия и Франция в Европа. Изправено пред груби нарушения на мира, ОН се оказа безпомощно да наложи колективни санкции срещу агресорите. Съществува формално до април 1946. ОН не оправдава надеждите на човечеството, поради което след Втората световна война с активното участие на СССР се създава *Организация на обединените нации (ООН)*, на която се възлагат функциите по поддържането на международния мир и сигурност.

ОБЩИНА — 1) социален колектив за общо ползване на земята и за задружен труд. Семейната, родовата и другите видове о. са свойствени на първобитнообщинния строй; различни видове о. съществуват през робовладелческия и феодалния строй, а частично и при капитализма, когато става средище на местно самоуправление, ликвидирано при фашизирането на буржоазната държава. В България до 9 септември 1944 о. е най-малката административно-териториална единица. 2) В НРБ степен на административно-териториално деление. В нейните граници се избира общински народен съвет, който е орган на държавната власт и народното самоуправление.

ОБЩНОСТ — 1) обединение от хора, които работят съвместно или живеят заедно, притежават общи възгледи, интереси, цели, правила и имат съзнание за нещо, което ги свързва в едно. Има трудови, кооперативни, спортни, семейни, политически, военни и други о. Социалистическата о. е основана върху еднотипността на икономическата основа и държавния строй — обществена собственост върху средствата за производство, народна власт начело с работническата класа; обща идеология — марксизма-ленинизма. 2) О б щ н о с т (Commonwealth), до 1947 Б р и т а н с к а о б щ н о с т н а н а р о д и т е — форма на политически, икономически и други връзки между Великобритания и бившите ѝ колонии. Възниква като средство за предотвратяване разпадането на Британската империя. О. е създадена след имперската конференция 1926 и Уестминстърския статут 1931 (закон на английския парламент, който утвърждава пълната самостоятелност на *доминионите* във вътрешните и външните работи и равенството им с Великобритания). В нея членуват 36 държави и някои зависими територии с различен статут. Връзките между Великобритания и другите страни се осъществяват чрез взаимно разменени върховни комисари, които изпълняват функциите на посланици. Всяка година се свикват конференции на министър-председателите за обсъждане на политически, икономически и други въпроси, а периодически се провеждат конференции на външните, военните и финансовите министри и началник-щабовете на въоръжените сили. Страните — участнички в О. (освен Канада), влизат в стерлинговата зона и са свързани с привилегировани митнически тарифи. В условията на задълбочаващата се криза на империализма Великобритания се опитва да използва О. като средство за запазване на колониализма в нови форми. Някои от страните-участнички (Индия и други) вървят по пътя на самостоятелно икономическо развитие и провеждат политика на мирно съвместно съществува-

не и ликвидиране на колониализма. Между членовете на О. съществуват дълбоки противоречия по расовата политика, по участието на Великобритания в *Европейската икономическа общност (ЕИО)* и по редица други въпроси.

ОБЩО СЪБРАНИЕ на ООН — един от главните органи на *Организацията на обединените нации;* състои се от представители на всички държави — членки на организацията. Всеки член на ООН има право на един глас. Делегациите на държавите могат да включват до 5 представители и 5 заместници и необходим брой съветници, експерти и друг персонал. О. с. се свиква ежегодно на редовни сесии (в третия вторник на месец септември), разглежда около 100 въпроса и заседава около три месеца. При необходимост се свиква на специални или извънредни сесии. Има право да обсъжда всички въпроси, които влизат в компетенцията на ООН и нейните органи, да отправя препоръки към членовете на организацията и към Съвета за сигурност. Приетите резолюции от О. с. с изключение по организационни и бюджетни въпроси не са задължителни за членовете на ООН. О. с. избира непостоянните членове на *Съвета за сигурност,* членовете на *Икономическия и социален съвет на ООН (ИКОСОС),* някои от членовете на *Съвета за попечителство.* По предложение на Съвета за сигурност назначава *генералния секретар на ООН,* приема нови членове на ООН и др. Съвместно със Съвета за сигурност избира членове на *Международния съд.* Получава и разглежда докладите на Съвета за сигурност и всички други органи на ООН (освен на Международния съд), утвърждава бюджета на организацията. О. с. разглежда и основни въпроси за мира и сигурността, за разоръжаването, за свободата и независимостта на народите и др. По предложение на социалистическите страни и голям брой развиващи се страни О. с. прие резолюции, насочени към практическо решаване на тези въпроси. О. с. осъществява своите функции с помощта на 7 главни комитета: Първи комитет — по политически въпроси и по въпросите на сигурността, Специален политически комитет — по същите въпроси, Втори комитет — по икономически и финансови въпроси, Трети комитет — по социални, хуманитарни и културни въпроси, Четвърти комитет — по въпроси на деколонизацията, Пети комитет — по административни и бюджетни въпроси, Шести комитет — по юридически въпроси. Освен това на всяка сесия се създават Генерален комитет (председателят на О. с., 21 негови заместници и 7 председатели на главните комитети), който ръководи нейната работа и координира дейността на комитетите, и Комитет по проверка на пълномощията. Към 31 декември 1984 са се състояли 39 редовни, 12 специални и 9 извънредни сесии.

ОБЩОДЕЛЦИ — название на опортюнистите в БРСДП след появата на редактираното от Я. Сакъзов сп. «Общо дело» (1900—1905). Изразители са на интересите на дребнобуржоазните слоеве в партията, на тяхната идейна и политическа ограниченост. Както опортюнистите в западноевропейските социалдемократически партии о. отхвърлят марксисткото разбиране, че класовите противоречия в капиталистическото общество са непримирими (антагонистични), и се обявяват за класово сътрудничество с буржоазията. Те издигат програма за обединяване на всички «производящи слоеве», в която поддържат тезата, че «общото дело» е средство за осъществяване на «демократични начала», за прокарване

на реформи, чрез които ще се стигне до социализма.

Общоделството е българска форма на *ревизионизма* в международното социалистическо движение. В редица статии Димитър Благоев разкрива неговата опортюнистическа природа. На своя Десети конгрес (1903) партията се очиства от о. и окончателно се оформя като марксистка революционна партия на работническата класа в България. Вж и *Българска комунистическа партия (БКП)*.

ОБЩОНАРО̀ДНА ДЪРЖА̀ВА — форма на социалистическа държава, политическа организация на целия народ при ръководната роля на работническата класа; оръдие за изграждане на комунизма. О. д. е приемник на държавата на *диктатурата на пролетариата*, след като диктатурата на пролетариата изпълни историческите си задачи, а социалистическото общество навлезе в етапа на зрелия социализъм и на прехода към комунизма. Тя не е оръдие за потискане на някаква класа, опира се на единна социална основа и е определен етап по пътя към комунистическо самоуправление. След пълната и окончателна победа на социализма в СССР държавата на диктатурата на пролетариата прераства в о. д.

«ОБЩОЧОВЀШКИ ИНТЕРЀСИ» — пропаганден атрибут на буржоазната идеология, средство за борба против изкуството на социалистическия реализъм и основните му категории «героизъм», «хуманизъм», «положителен герой», «правда в изкуството» и други. Буржоазните естети «опровергават» понятието «социалистически реализъм» с мотивите, че хуманизмът не може да бъде нито социалистически, нито буржоазен, а е единен, общочовешки, че хората не бива да се делят на експлоататори и експлоатирани, на угнетители и угнетени, тъй като има само добри и лоши хора.

ОГРАНИЧА̀ВАНЕ И СЪКРАЩА̀ВАНЕ НА СТРАТЕГЍЧЕСКИТЕ ОРЪЖИЯ — мерки за количествено и качествено ограничаване и съкращаване на стратегическите настъпателни (междуконтинентални балистични ракети, балистични ракети на подводници и тежки стратегически бомбардировачи) и отбранителни (системи за противоракетна отбрана) оръжия. Началото на процеса за ограничаване на стратегическите оръжия е поставено през ноември 1969, когато започват съветско-американски преговори. Имат голямо значение за намаляване на международното напрежение и на опасността от възникването на ядрена война. Съветската делегация полага усилия за максимално сближаване на позициите на двете страни. На 30 септември 1971 са подписани две важни споразумения — Споразумение за мерките за намаляване на опасността от възникване на ядрена война между СССР и САЩ и Споразумение за мерките по усъвършенствуване на линия за пряка връзка между СССР и САЩ. През 1972 в Москва са подписани Договор между СССР и САЩ за ограничаване на системите за противоракетна отбрана и Временно споразумение за някои мерки относно ограничаване на стратегическите нападателни оръжия на двете страни, а през 1973 във Вашингтон са подписани споразумение между СССР и САЩ за предотвратяване на ядрена война и Основни принципи за преговорите за по-нататъшно ограничаване на стратегическите нападателни оръжия. Този етап е известен под името САЛТ-I. В тези споразумения се предвижда ограничаване на основните компоненти на стратегическите оръжия с наземно и подводно базиране, което не се от-

цася до тежките бомбардировачи. САЛТ-1 е сключен за пет години (1972—1977) на принципа на равенството и еднаквата сигурност на страните. През ноември 1974 във Владивосток между СССР и САЩ е постигнато съгласие да се сключи ново споразумение. На негова основа през юни 1979 във Виена е подписан Договор за ограничаване на стратегическите нападателни оръжия, известен под името САЛТ-2. В него страните се задължават да ограничат количествено и качествено стратегическите си нападателни оръжия и се споразумяват за принципите и основните насоки на следващите преговори. Обаче САЩ отказват да ратифицират това споразумение.

В условията на изострена международна обстановка, предизвикана от империалистическите сили, СССР няколко пъти призовава САЩ за предприемане на мерки в областта на стратегическите оръжия и за продължаване на преговорите. Твърдата и гъвкава политика на СССР, както и подемът на антиядреното движение в света и особено в САЩ и Западна Европа принуждават американското правителство да започне на 29 юни 1982 в Женева официални преговори за о. с. с. о. Съветската делегация предлага до 1990 да се съкрати на етапи общото количество на стратегическите носители (междуконтинентални балистични ракети, балистични ракети на подводници и тежки бомбардировачи) до 1800 за всяка страна, т. е. с 25%, и да се съкрати до съгласувано, еднакво равнище общият брой на ядрените заряди на посочените средства. На тази цел е подчинено и условието, че съкращаването на стратегическите носители е възможно само при положение, че САЩ не увеличат другите си ядрени средства, които могат да достигнат обекти на съветска територия. Равенството и еднаквата сигурност е основният принцип, върху който може да се изгради трайно споразумение за о. с. с. о. Отношението на САЩ не е насочено към постигане на приблизително равенство и взаимноизгодна договореност, а към получаване на едностранни предимства. Те предлагат такива съкращения на стратегическите оръжия на страните, които, ако бъдат осъществени, ще доведат до почти пълно ликвидиране на най-съвременните съветски стратегически оръжия и в същото време ще осигурят на Съединените щати пълна свобода за действия, за да изпълнят безпрепятствено най-новите си програми за разгръщане на стратегическите си оръжия. Цел, насочена към постигане на военно надмощие, към нарушаване на равновесието. През ноември 1983 започва разполагането в Европа на нови американски ядрени ракети със среден обсег на действие, което довежда до изменяне на общата стратегическа обстановка. Това налага съветската страна отново да обмисли и прецени всички въпроси, които се обсъждат на тези преговори. Поради това със завършването на петия кръг от преговорите за о. с. с. о. на 8 декември 1983 те са прекъснати до взаимно изясняване на позициите.

ОГРАНИЧАВАНЕ НА ЯДРЕНИТЕ ОРЪЖИЯ В ЕВРОПА — мерки, изпълнението на които ще доведе до ограничаване и съкращаване на ядрените оръжия в Европа. Съветско-американските преговори по тези проблеми започват в Женева на 16 октомври 1980, след това са прекъснати и са възобновени от 30 ноември 1981. Позицията на СССР е следната: първо, двете страни да се споразумеят за пълно освобождаване на Европа от ядрено оръжие — както със среден обсег на действие, така и тактическо; второ, ако САЩ и съюзниците му не

са готови за такова решение, то СССР предлага да се съкрати броят на съветските и американските ядрени носители със среден обсег на действие до 300 единици за Съветския съюз и НАТО; и, трето, ако и това не задоволява другата страна, СССР е готов да запази на европейската си територия само толкова ракети със среден обсег на действие, колкото имат Англия и Франция. Позицията на САЩ е основана на т. нар. *«нулев вариант»*. Изпълнението му ще позволи на НАТО да получи двойно превъзходство по броя на носителите на ядрени заряди и почти тройно по броя на самите ядрени заряди. Това ще заплашва сигурността на СССР и неговите съюзници и ще нарушава съществуващото стратегическо равновесие. На женевските преговори Съветският съюз проявява гъвкавост и непрекъснато съдействува за намиране на взаимно приемливи договорености. На 17 март 1982 съветското ръководство едностранно установява мораториум върху настаняването на нови ядрени ракети със среден обсег на действие в европейската си територия и изтегля част от настанените вече там ядрени ракети. Също така извършва съкращение на значителен брой от тези ракети. На 3 май 1983 СССР заявява, че е готов да има ракети с бойни глави не повече от тези на НАТО. Щом се намали количеството на бойните глави на френските и английските ракети, с толкова ще се намали и броят на бойните глави на съветските ракети със среден обсег на действие. СССР прави на 27 август 1983 нова стъпка към постигане на споразумение. В случай че бъде постигнато взаимно приемливо споразумение, включително ако САЩ се откажат от разполагането в Европа на нови ракети, при съкращаването на своите ракети със среден обсег в европейската част на страната до равнище, равно на броя на ракетите на Англия и Франция, Съветският съюз ще ликвидира всички подлежащи на съкращаване свои ракети. В такъв случай ще бъде ликвидирано и значително количество от най-съвременните ракети, известни на Запад като СС-20. Продължават усилията на СССР за постигане на резултати на женевските преговори. На 27 октомври 1983 Съветският съюз прави нови предложения: първо, той проявява готовност да се споразумее със САЩ за съкращаване на ядрените оръжия със среден обсег на действие в Европа до еднакви равнища за двете страни както при носителите (ракети и самолети), така и при бойните заряди на тях; второ, в случай че бъде постигнато споразумение за ограничаване на ядрените оръжия в Европа, в този момент ще бъде прекратено разполагането на СС-20 в източните райони на СССР, а също съветски ракети няма да бъдат прехвърляни от изток на запад; трето, да се установят равни за СССР и НАТО общи равнища на самолети-носители със среден обсег на действие във взаимно приемлив количествен обем, даже той да е съществено различен от по-ранни съветски предложения.

САЩ и НАТО не само че не предприемат никакви стъпки за постигане на взаимно приемливи договорености, но през ноември 1983 започва разполагането на нови американски ракети със среден обсег на действие на териториите на ФРГ, Англия и Италия. Това основно изменя стратегическото положение в Европа. След като внимателно преценява създадената обстановка, СССР е принуден да вземе съответни решения. Първо, тъй като САЩ с действията си провалят възможността за постигане на взаимно приемливо споразумение на преговорите, продължаването им при тези условия ще бъде само прикритие за насоче-

ните към подкопаване на европейската и международната сигурност действия на САЩ и на редица др. страни на НАТО. Затова Съветският съюз смята за невъзможно да участвува по-нататък в тези преговори. На пленарно заседание в Женева на 23 ноември 1983 делегацията на СССР заявява за прекратяване на сегашния кръг от преговорите за о. я. о. Е. без определяне на срок за тяхното възобновяване. Второ, отменят се поетите от Съветския съюз едностранни задължения, които имат за цел да се създадат по-благоприятни условия за постигане на успех на преговорите. С това се отменя и мораториумът върху разполагането на съветски ядрени средства със среден обсег на действие в европейската част на СССР. Трето, по споразумение с правителствата на ГДР и ЧССР са ускорени подготвителните работи за разполагане на териториите на тези страни на оперативно-тактически ракети с по-голям радиус на действие. Издадено е съобщение, че ракетите са разположени. Четвърто, тъй като чрез разполагането на новите ракети в Европа САЩ увеличават ядрената заплаха за Съветския съюз, съобразно с това обстоятелство съответни съветски средства ще се разположат в океанските райони и моретата. По характеристиките си тези съветски средства ще бъдат еднакви на опасността, която създават за СССР и неговите съюзници американските ракети, разполагани в Европа. Съобщено е, че СССР е започнал разполагането на тези средства. Ще бъдат взети и др. мерки за гарантиране на сигурността на СССР и на др. страни от социалистическата общност.

Ако САЩ и др. страни от НАТО проявят готовност да се върнат към положението, съществувало преди да започне разполагането на новите американски ракети със среден обсег на действие в Европа, Съветският съюз също ще бъде готов да направи това. Тогава отново ще влязат в сила и предложенията, внесени по-рано за о. я. о. Е. Ако се възстанови предишното положение, едностранните задължения на СССР в тази област ще влязат отново в сила.

«ОГРАНИЧЕНА ВОЙНА» — буржоазна военна теория за водене на война, ограничена по политически цели, по район на бойните действия, по количество на въоръжените сили или по използваните средства за поразяване. Възниква през 50-те години като алтернатива на общата ядрена война и като маскировка за истинските агресивни цели на империализма. Допуска се о. в. да започне с обикновени оръжия; ако целите ѝ обаче не бъдат постигнати и ако войските на агресора се окажат в критично положение, се предвижда използването на тактическо ядрено оръжие под мнимия предлог о. в. да не прерасне в обща ядрена война. По същество в съвременните условия, когато повечето страни са свързани помежду си с политически и икономически споразумения, всяка о. в. крие реална опасност да се превърне в световна война.

ОКОЛИЯ — административно-териториална единица, включена в област или окръг от съществувалото до 1959 административно-териториално деление на НРБ.

ОКРЪГ — най-голямата административно-териториална единица в НРБ; съществуват 28. В границите на о. се избира окръжен народен съвет, който е орган на държавната власт и народното самоуправление.

ОКУПАТОР (от лат. occupo — «завладявам») — лице, което извършва

окупация; заема чужди земи и ги държи под окупация.

ОКУПАЦИО́НЕН — който провежда или е свързан с окупация (напр.: о. корпус, о. власти, о. войски).

ОКУПА́ЦИЯ — временно завладяване на част или на цялата територия (без суверенни права върху нея) на една държава от въоръжените сили на друга държава. О. е военна, гаранционна, следвоенна. Правният режим на военната о. е регламентиран в Правилника към IV Хагска конвенция (1907) относно законите и обичаите на войната, от Женевската конвенция (1949) за защита на цивилното население през време на война и от Хагската конвенция (1954) за защита на културните ценности при въоръжен конфликт. Този режим създава само временни правни последици за окупатора и населението от окупираната местност, но не означава присъединяване на тази територия от неприятеля. Също така военната о. не е пречка за продължаване на въоръжената борба против окупатора. Въпреки резолюциите на Общото събрание на ООН Израел държи под о. много територии на съседни арабски държави.

ОЛИГА́РХИЯ (гръц. oligarhia — «власт на малцина») — 1) политическо и икономическо господство на малка група експлоататори — богаташи или аристократи (напр.: о. на едрите робовладелци в древногръцките градове-държави, о. на търговската върхушка в средновековните градове). Ф и н а н с о в а о л и г а р х и я — малобройна група найедри представители на *финансовия капитал*, владеещи промишлени и банкови монополи и фактически господствуващи в политическия и икономическия живот на империалистическите страни. Напр. в САЩ финансовите групи на Морган, Рокфелер, Дюпон, Мелон и др. контролират най-важните отрасли в икономиката и определят вътрешната и външната политика на страната. Господството на финансовата о. допринася за засилване на класовото и националното потисничество, за задълбочаване на паразитизма и загниването на капитализма. 2) Форма на управление, при която държавната власт принадлежи на малка група от хора.

ОЛИ́МП — 1) свещена планина на древните гърци в Северна Тесалия (различна от местността Олимпия, с която са свързани олимпийските игри), където според гръцката митология обитавали боговете (о л и м п и й ц и). 2) Всички древногръцки богове, които обитават Олимп (олимпийски богове). 3) *прен.* Висота, недостъпност, високо място или положение в литературата, изкуството и пр. Л и т е р а т у р е н О л и м п — група признати, утвърдени поети и писатели.

ОЛИМПИА́ДА — 1) период от четири последователни години (в древна Гърция — на всеки 1417 дни). О б щ о г р ъ ц к о т о л е т о б р о е н е по о. започва от 776 пр. н. е. и е въведено от гръцкия историк Тимей (IV в. пр. н. е.). Така например 776 пр. н. е. е наричана първа година от първата о., 775 пр. н. е. — втора година от първата о., 760 пр. н. е. — първа година от петата о., 757 пр. н. е. — четвърта година от петата о. С ъ в р е м е н н о т о б р о е н е започва от 1896 (I о. — 1896—1899, II о.—1900—1903, XXII о. — 1980 — 1983). През първата, високосна година на о. се организират *олимпийските игри*. Олимпиадата получава номер и когато не се провеждат олимпийски игри. Първите зимни олимпийски игри стават през първата година на VIII о. (1924—1927). 2) Разпространено название за древните и за съвременните олим-

пийски игри (напр.: Олимпиада—80 — олимпийските игри, състояли се през 1980 в Москва). 3) Състезание или съревнование в областта на изкуството, математиката и други с голям брой участници (напр.: математическа о.).

ОЛИМПИЙСКИ — свързан със съвременните *олимпийски игри*. Олимпийска емблема — пет преплетени кръга — син, черен, червен (на горния ред), жълт и зелен (на долния ред), които символизират петте континента, обединени в о. движение; предложена от Пиер де Кубертен в 1913. От 1920 включва и о. девиз («По-бързо, по-високо, по-силно»). Своя емблема имат и всички о. игри; освен петте кръга отбелязват се годината, мястото на провеждане на о. игри и символът на града-организатор (напр. в емблемата на о. игри от 1968 в Мексико е включен календарът на ацтеките). Олимпийска клетва — по традиция от 1920 се произнася от най-изтъкнатия спортист на страната, в която се провеждат о. игри. Клетвата гласи: «От името на всички спортисти обещавам, че ще участвуваме в тези о. игри, като уважаваме и спазваме правилата, по които те се провеждат, в истински спортен дух, за прослава на спорта и за честта на своите отбори». Олимпийската харта излага основните принципи, правила и положения на олимпийските игри, утвърдени през 1894. Олимпийски видове спорт — определят се от *Международния олимпийски комитет (МОК)* преди всяка олимпиада. Олимпийски девиз —«Citius, altius, fortius» («По-бързо, по-високо, по-силно»), заедно с петте преплетени кръга съставя о. емблема. Олимпийски огън — от 1936 огънят се пали в местността Олимпия (в Пелопонес), където се е намирал голям древногръцки религиозен и културен център и където са ставали о. игри, и с щафета на спортистите от страните, през които минава, се пренася за откриването на поредните о. игри и гори до закриването им. Олимпийски рекорд — най-високо постижение на спортист или национален отбор в цялата история на о. състезания. Олимпийски флаг — бяло знаме с о. емблема — пет преплетени кръга (син, черен, червен; жълт, зелен) в средата; утвърден от МОК в 1913. Олимпийско село — жилищен комплекс за спортистите, които участвуват в о. игри; организирано за първи път през 1932 на X олимпийски игри в Лос Анжелос.

ОЛИМПИЙСКИ ИГРИ — 1) игри и състезания в древна Гърция, устройвани на всеки четири години (вж и *олимпиада*) в религиозния и културен център Олимпия (различна от планината Олимп), Северозападен Пелопонес. С тържества в чест на бог Зевс Олимпийски на първото пълнолуние след лятното слънцестояние (22 юни) започва «свещен месец», войните се прекратяват на цялата територия на Гърция и дотогавашните врагове мирно се състезават помежду си. На игрите жени не са допускани. Като общогръцки празник о. и. се броят от 776 пр. н. е. и траят един ден, а от 472 пр. н. е. (след 77 олимпиада) — по три дни. От 444 пр. н. е. (84-та олимпиада) съревнованията в областта на изкуството стават неразделна част от олимпийските състезания. В о. и. участвуват и математикът Питагор (580—500 пр. н. е.), историкът Херодот (490/486—430/426 пр. н. е.), философът Сократ (469—399 пр. н. е.), ораторът Демостен (384—322 пр. н. е.), писателят Лукиан (ок. 120—след 180 от н. е.). Победителят (олимпионик) е увенчаван с венец от клонче на свещена маслина, от-

рязано със златен нож. В продължение на 1170 години са проведени редовно 293 о. и. Римският император Теодосий I, който въвежда насилствено християнството, възприема о. и. като езически обреди и ги отменя през 394 от н. е. 2) Международни комплексни спортни състезания, устройвани по подобие на древногръцките о. и. по инициатива на френския педагог и обществен деец Пиер де Кубертен (1863—1937) от 1894 в Атина (по 10 дни) на всеки 4 години (без 1916, 1940 и 1944). България участвува в о. и. през 1894 в Атина (с един гимнастик), през 1924 — в Париж, през 1928 — в Амстердам, в летните и зимните о. и. през 1936 в Берлин, през 1951 — в Хелзинки, през 1956 — в Мелбърн, през 1960 — в Рим, през 1964 — в Токио, през 1968 — в Мексико, през 1972 — в Мюнхен, през 1976 — в Монреал, през 1980 — в Москва. Зимните олимпийски игри се организират от 1924 (найнапред в Шамони, Франция) всяка година, когато се уреждат и летните о. и.

ООН — вж *Организация на обединените нации.*

ОПАЗВАНЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА — система от естествено-научни, технико-производствени, икономически и административноправни мероприятия, извършвани във всяка държава или нейни части, а също и в международен мащаб и насочени към запазване и контролиране измененията на природата в интерес на развиващото се човечество, към поддържане и увеличаване на продуктивността, към осигуряване рационално използване и възстановяване на природните ресурси и околната среда. Бурното развитие на производителните сили в условията на съвременната научно-техническа революция се характеризира не само със засилване на властта на обществото над природата, но и с интензивно използване на нейните ресурси и със замърсяване на околната среда. Съвременната капиталистическа система, хищническата експлоатация на природните ресурси, хаотичното неуправляемо въздействие върху природната среда довеждат до явлението, получило название «екологична криза» (вж *екология*). При капитализма противоречието между общество и природа има класовоантагонистичен характер. В условията на социализма екологичните аспекти на общественото развитие се разрешават планомерно в интерес на всички трудещи се. Рационалното използване на природните богатства, защитата на природата и на човешкото здраве в социалистическите страни са държавна политика. Само социалистическият строй може да си позволи да изразходва огромни средства за ефикасни мероприятия за опазване на застрашената природа. През последните години о. о. с. все по-остро се налага на вниманието на световната общественост. В Стокхолм през 1971 се свиква конференция на ООН за околната среда и е приета Стокхолмска декларация. Всяка година генералният секретар на Програмата на ООН за опазването на околната среда (създадена през 1972 като орган на Общото събрание на ООН) издава справка за състоянието на околната среда на Земята. Решение на въпроса за о. о. с. в международноправно отношение е възможно само при безусловно спазване на принципите за уважаване на държавния суверенитет, за общо и равноправно междудържавно сътрудничество. Именно тези принципи са в основата на такива многостранни споразумения като: Договор за забрана на опитите с ядрено оръжие в атмосферата, космическото пространство и под водата (1963), Конвенция за откритото море

(1958), Договор за принципите, ръководещи дейността на държавите по изследване и използване на космическото пространство, включително Луната и другите небесни тела (1967), Договор за забрана на разполагането на ядрени и други оръжия за масово унищожаване на морското и океанското дъно и в техните недра (1971), Конвенция за забрана на разработването, производството и натрупването на запаси от бактериологически (биологически) и токсични оръжия и за тяхното унищожаване (1972), Конвенция за предотвратяване замърсяването на морето от изхвърляне на отпадъци и други материали (1972), Конвенция за забрана на военно или всяко друго враждебно използване на средствата за въздействие върху природната среда (1977) и много други документи. Съществено място по въпросите на о. о. с. се отделя в Заключителния акт от Хелзинки (раздел «Сътрудничество в областта на икономиката, науката и техниката и околната среда»). Над 200 са учрежденията в света, които се занимават с тези проблеми (редица органи и специализирани организации на ООН, международни организации, съюзи, комисии и др.). В системата на научно-техническото сътрудничество социалистическите страни — членки на СИВ, съвместно разработват мероприятия по защита на природата и рационално използване на нейните ресурси. Те са част от Комплексната програма за по-нататъшно задълбочаване и усъвършенстване на сътрудничеството и развитието на социалистическата икономическа интеграция. През 1971 в Москва е подписано споразумение «Разработка на мероприятия по охрана на природата». Създаден е специален орган за разработване на проблема при Изпълнителния комитет на СИВ. Конституцията на НРБ определя, че защитата и опазването на природата и природните богатства, на водата, въздуха и почвата е задължение на държавните органи и предприятия, на кооперациите и обществените организации и дълг на всеки гражданин. Има създадени много специализирани държавни и обществени органи, които работят в областта на о. о. с. През 1977 Държавният съвет на НРБ утвърди специален документ за основните насоки по опазване и възпроизводство на природната среда в България.

«ОПАШКА̀РСТВО» — опортюнистическа идеология и тактика на вървене «в опашката» на събитията, приспособяване към изостаналите, стихийните елементи на движението, отричаща революционната борба, ръководната роля на партията и значението на марксистката теория в работническото движение. Терминът «о.» за пръв път е употребен от В. И. Ленин при характеризирането на *«икономизма»*. «О.» е присъщо на *«легалните марксисти»*, «икономистите», меншевиките, бундовците, ликвидаторите и други опортюнисти. Идейно разгромено от В. И. Ленин в «Какво да се прави?» (1902) и в други негови трудове.

ОПЕК (англ. OPEC, съкратено от Organization of Petroleum Exporting Countries — Организация на държавите — износителки на петрол) — междуправителствена организация на държавите — износителки на петрол, създадена за защита на интересите им, свързани с производството и продажбите на петрол. ОПЕК е основана през 1960, а уставът ѝ е приет през 1961. Седалище във Виена. В ОПЕК членуват 13 държави (1983): Абу Даби, Алжир, Венецуела, Габон, Еквадор, Индонезия, Ирак, Иран, Катар, Кувейт, Либия, Нигерия и Саудитска Арабия. Ръководни органи: Конференция, Изпълнителен комитет, Секретариат с

генерален секретар. Главната цел на ОПЕК е да осигурява участието на държавите при експлоатирането на собствените петролни ресурси, при преминаването на контрола над националната петролна промишленост в ръцете на правителствата на съответните нефтодобивни страни, за осигуряване на постъпленията в държавните хазни на всички доходи от нефтените операции. Повечето страни — членки на ОПЕК (Алжир, Венецуела, Ирак, Либия и др.), искат нов подход към петрола и енергетиката като цяло. Стремят се да обуздаят произвола на петролните монополи от западните страни и да утвърдят суверенното право на всяка страна да се разпорежда със своите природни богатства (да извършат пълна национализация на чуждестранните петролни концесии и да повишават цените на петрола в съответствие с цените на основните промишлени стоки, които страните — членки на ОПЕК, внасят от развитите индустриални държави), осъждат заплахата на някои западни политически дейци и монополи, които се опитват чрез шантажи и заплашване да отслабят решителността на страните — членки на ОПЕК, да защищават правата си. По някои въпроси има сериозни разногласия между мнозинството страни — членки на ОПЕК, и някои консервативни арабски държави. ОПЕК на няколко пъти повишава цените на петрола. Това се дължи на увеличаващата се инфлация на Запад. СССР и другите социалистически страни са за ликвидиране на експлоататорската политика на многонационалните капиталистически монополи и за установяване на пълно равноправие в международната търговия.

ОПЕКА международна — вж *попечителство* международно.

ОПИТ — 1) във философията в традиционното разбиране — сетивно-емпирическо отражение на външния свят. Субективният идеализъм игнорира връзката на о. с обективната действителност. За марксистко-ленинската философия о. в широк смисъл е идентичен с целокупната практическа дейност, а в по-тесен смисъл представя субективния резултат от нея. 2) Научен *експеримент* и научно наблюдение. 3) По наказателното право на НРБ — започнато, но недовършено умишлено престъпление, без да е настъпил престъпният резултат. О. не се наказва, ако деецът по собствена подбуда се е отказал да довърши престъплението или е предотвратил престъпните последици.

ОПОЗИЦИЯ — 1) противодействие, несъгласие, противопоставяне срещу възгледи, решения, становища, предложения. 2) Парламентарна опозиция в капиталистическите страни — политическа партия или блок от партии, които се противопоставят на управляващата партия или са против политиката на правителството.

ОПОНЕНТ — 1) противник при спор, дискусия, диспут. 2) Официален опонент — специално назначено лице, излизащо със свои забележки и възражения при публична защита на дисертация, представена за получаване на научна степен.

ОПОРТЮНИЗЪМ (от лат. opportuns — «удобен», «изгоден») — 1) в широк смисъл — приспособенчество, съглашателство, безпринципност. 2) В работническото движение — враждебна на марксизма-ленинизма политика на приспособяване и подчиняване класовите интереси на пролетариата на интересите на буржоазията, провеждана от социалдемократическите и социалистическите дребнобуржоазни партии. Изразява се не само в съглашател-

во, но и в пряко сътрудничество с буржоазията, в отказ от революционната класова борба, от социалистическата революция и *диктатурата на пролетариата.* Социална и икономическа основа на о. е *работническата аристокрация* и дребнобуржоазното обкръжение на работническата класа.

Възникването и засилването на о. в работническото движение се отнася към «мирния», домонополистичен период от развитието на капитализма. В периода на империализма особено се усилва и става господстващо течение във *Втория интернационал.* О. се проявява в две форми: десен опортюнизъм, който открито провежда буржоазната идеология и политика сред пролетариата, и «ляв» опортюнизъм — който прикрива своето отклонение от марксизма с «лява» фразеология. Разновидност на о. е примиренчеството с него (вж *центризъм*). Разривът на опортюнистите с марксистката програма и теория се проявява или като *ревизионизъм,* или като *догматизъм,* а отстъплението от марксистките принципи на организаторска работа сред масите се изразява или в *сектантство*, или в ограничаване дейността на партията в рамките на буржоазната легалност.

О. с неговите десни и «леви» прояви в комунистическото движение е идеен помощник на буржоазията и на сегашния етап на развитие на световния революционен процес. Съвременните ревизионисти и ренегати отричат ръководната роля на работническата класа, принизяват или отхвърлят ръководната роля на партията в борбата за социализъм. Те се стремят да дискредитират обществено-политическия строй в социалистическите страни и издигат лозунг за «обновяване» на социализма, за «демократически социализъм». «Левите» опортюнисти тласкат масите към авантюристични действия, откъсват партията от работническата класа, работническата класа — от антиимпериалистическите маси.

Класиците на марксизма-ленинизма доказват, че борбата против всички разновидности на о. и очистването на партията от тях е закон за развитието на революционната партия на работническата класа.

В българското работническо движение о. е представен главно от *общоделците,* които през 1903 създават широкосоциалистическата *Българска работническа социалдемократическа партия,* Българска работническа социалдемократическа партия (обединена), БРСДП (о).

ОПТА́ЦИЯ (лат. optatio — «желание») — право на избор на гражданство, извършвано в ред, установен съгласно закони или международни договори. Предоставя се на населението от територия, преминаваща от една държава към друга.

ОПТИМА́ЛЕН (лат. optimus — «най-добър») — най-благоприятен, най-подходящ, възможно най-голям или най-добър (напр.: о. вариант).

ОПТИМИ́ЗЪМ — жизнерадостен, жизнеутвърждаващ и бодър възглед върху живота. Като философски мироглед о. утвърждава вярата, че животът и светът се усъвършенстват и подобряват, че прогресивните тенденции в развитието на човешкото общество ще надделеят над реакционните, че човечеството върви към по-добро, разумно и справедливо бъдеще. О. е характерен за прогресивната, революционната класа, която ще смени отживялата времето си експлоататорска класа. О. е противоположен на *песимизма.*

ОПЪЛЧЕ́НИЕ — 1) военни доброволчески отреди, създавани по време на война. 2) Старо понятие за

запасни и неслужили от 17- до 65-годишна възраст граждани, които не се водят на военен отчет по запаса и не служат в действуващата армия. 3) **Българско опълчение** — българска доброволческа войска, взела участие в Руско-турската освободителна война 1877—1878.

ОРГАНИЗАЦИЯ ЗА АФРИКАНСКО ЕДИНСТВО (ОАЕ) — общоконтинентална междудържавна организация на независимите африкански страни (без расисткия режим в Южноафриканската република), създадена през май 1963. Седалище в Адис Абеба (Етиопия). В нея членуват всички държави в Африка — 51. С права на наблюдатели участвуват представители на националноосвободителното движение в ЮАР, а така също и редица междудържавни и обществени африкански организации. Главни органи: Общо събрание на главите на държавите и правителствата, Съвет на министрите, Генерален секретариат с генерален секретар, Комисия за посредничество, помирение и арбитраж. В системата на ОАЕ има редица специализирани комитети и комисии. Целта на организацията е да съдействува за укрепване единството и солидарността на африканските държави, да развива политическото и икономическото им сътрудничество, да защищава техния суверенитет, териториална цялост и независимост, да се бори срещу всички форми на *колониализма* и *неоколониализма,* да съдействува за развитието на международното сътрудничество върху основата на Устава на ООН. Членовете на ОАЕ са привърженици на политиката на неутралитет; обявяват се за общо и пълно разоръжаване, за забрана на производството и опитите с ядрено оръжие, за превръщане на Африка в зона, свободна от ядрено оръжие, за пълно ликвидиране на чуждестранните военни бази на нейна територия.

ОРГАНИЗАЦИЯ ЗА ИКОНОМИЧЕСКО СЪТРУДНИЧЕСТВО И РАЗВИТИЕ (ОИСР) — международна организация, учредена по силата на конвенция, подписана в Париж (1960), влязла в сила през 1961; заменя съществуващата от 1948 Организация за европейско икономическо сътрудничество (ОЕИС). ОИСР е създадена по инициатива на САЩ. Седалище в Париж. В нея членуват 24 капиталистически страни (в качество на асоцииран член участвува и СФРЮ). Ръководни органи: Съвет и генерален секретар. В работата на ОИСР участвуват и Комисията на *Европейската икономическа общност (ЕИО), Европейското обединение за въглища и стомана (ЕОВС)* и *Евратом*. Като основна задача на организацията се смята координиране на икономическата политика на участвуващите в нея държави и на техните програми за «помощ» на развиващите се страни.

ОРГАНИЗАЦИЯ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ НА ПАЛЕСТИНА (ООП) — организация на *палестинското съпротивително движение,* което води борба за осъществяване на законните национални права на арабския народ на Палестина. Създадена е през 1964 в Ерусалим на първата сесия на висшия орган Палестински национален съвет. Практическото ръководство се осъществява от Изпълнителния комитет на ООП. Седалище в Бейрут (Ливан), от 1982 — в Тунис. В ООП влизат повечето организации от палестинското съпротивително движение — Движението за освобождение на Палестина (Ал Фатах), Демократичният фронт за освобождение на Палестина, Народният фронт за освобождение на Палестина и др., Палестинският национален фронт на окупираните територии, профсъюзни, младежки, женски и други обществени организации. На съвещание на ръководителите на

арабските държави (1973) и на ръководителите на мюсюлманските страни (1974) и с решение на Общото събрание на ООН от ноември 1974 ООП е призната за единствен законен представител на арабския народ на Палестина. Въоръжените формации на ООП участвуват във военните действия през юни 1967 на египетския фронт, през октомври 1973 — на сирийския фронт, през 1976 — във въоръжения конфликт в Ливан, през 1982 — против израелската агресия в Ливан.

ООП получава широко признание на международната арена. От 1974 ООП е със статут на наблюдател при ООН и в повечето специализирани организации при ООН. Активно участвува като пълноправен член в *Лигата на арабските страни* и в *Организацията Ислямска конференция,* в междуарабски организации на различно равнище, в *Движението на необвързаните страни;* има свои представителства и бюра в много страни.

Организацията ръководи борбата на арабския народ на Палестина за свобода и национална независимост, обявява се решително против кемпдейвидското съглашателство, бори се за кардинално регулиране и установяване на траен мир в Близкия изток, за осъществяване на правото на палестинския народ на самоопределение и създаване на собствена независима държава.

ОРГАНИЗА́ЦИЯ ЗА СОЛИДА́РНОСТ НА НАРО́ДИТЕ ОТ А́ЗИЯ И А́ФРИКА (ОСНАА) — международна организация на широките обществени кръгове от африкано-азиатските страни, създадена на Каирската конференция за солидарност на народите от Азия и Африка (декември 1957—януари 1958). Седалище в Кайро. Членове на организацията са политически партии, националноосвободителни движения, националните комитети за солидарност и др. масови обществено-политически организации от над 80 страни от Азия и Африка. Европейските социалистически страни участвуват като асоциирани членове, много международни организации и прогресивни западни обществени организации — като наблюдатели. Ръководни органи: Конференция, Съвет, Изпълнителен комитет, Секретариат. За оказване материална помощ на народите, борещи се за национално освобождение, е създаден фонд за африкано-азиатска солидарност. Целта на организацията е да обедини и координира борбата на народите от Азия и Африка срещу империализма, неоколониализма, расизма, ционизма и фашизма, да ускори освобождението на поробените народи и да осигури тяхното икономическо, социално и културно развитие. Настоява за общо и пълно разоръжаване, за отслабване на международното напрежение.

ОРГАНИЗА́ЦИЯ ИСЛЯ́МСКА КОНФЕРЕ́НЦИЯ (ОИК) (Organisation of the Islamic Conference) — междудържавна организация, обединяваща на религиозна основа 41 мюсюлмански (мохамедански) страни от Азия и Африка и Организацията за освобождение на Палестина. Първата конференция на държавните и правителствени ръководители на мюсюлманските страни е проведена през 1969 в Рабат, Мароко. Уставът на организацията е приет на третата Конференция на министрите на външните работи на мюсюлманските държави през 1972 в Джеда, Саудитска Арабия. Временно седалище в Джеда, «до освобождаването на Ерусалим». Главни органи: Конференция на държавните и правителствени глави, Конференция на министрите на външните работи, Генерален секретариат. В рамките на ОИК са съз-

дадени Международна ислямска информационна агенция (1972), Ислямска банка за развитие (1974), Организация за радиопредаване и телевизия (1975), Ислямски фонд за солидарност (1977), Ислямска организация за образование, наука и култура (1982) и др. Цели на организацията: да поощрява мюсюлманската солидарност между държавите-членки; да укрепва сътрудничеството между тях в икономическата, социалната, културната, научната и др. област; да се стреми за ликвидиране на расовата сегрегация, дискриминация и колониализма във всички негови форми; да взима необходимите мерки за поддържане на международния мир и сигурност; да координира усилията за опазване на светите места и да поддържа борбата на палестинския народ за възстановяване на неговите права и за освобождаване на неговите земи; да засили борбата на всички мюсюлмански народи с цел да запазят тяхното достойнство, независимост и национални права; да създава условия за насърчаване сътрудничеството и взаимното разбирателство между държавите-членки с др. страни. Дейността на ОИК има противоречив характер. Тя се определя от съществените различия в равнището на социалнополитическото развитие на страните-членки, от тяхната вътрешна и външнополитическа ориентация. Често тя отразява борбата на двете противоположни посоки в ислямския свят — прогресивната и реакционно-консервативната.

ОРГАНИЗАЦИЯ НА АЗИАТСКИТЕ ИНФОРМАЦИОННИ АГЕНЦИИ — обединение на информационните агенции на Индия, Индонезия, Малайзия, Пакистан, Филипините, Шри Ланка, Япония. Основана през 1961 в Бангкок. Ръководи се от Генерална асамблея (общо събрание).

ОРГАНИЗАЦИЯ НА АМЕРИКАНСКИТЕ ДЪРЖАВИ (ОАД) — регионална организация, създадена на 30 април 1948 на конференция в Богота (Колумбия). В нея членуват САЩ и 29 латиноамерикански страни (без Куба, незаконно изключена под натиска на САЩ от ОАД в 1962). С решение от 1971 е учреден институт на наблюдатели. Такива са Белгия, Гвинея, Канада, Израел, Испания, Италия, Холандия, Швеция, Франция, ФРГ, Япония. Уставът ѝ е изработен въз основа на Междуамерикански договор за взаимна отбрана (1947) и на редица други споразумения и документи. Ръководни органи: Общо събрание, Постоянен съвет със седалище във Вашингтон, Консултативно съвещание на министрите на външните работи, Генерален секретариат. ОАД си поставя за цел да обединява усилията на страните-участнички в интерес на техния икономически и социален прогрес. САЩ, които играят главна роля в ОАД, я използват като инструмент за осъществяване на агресивната си политика в страните от Латинска Америка, за унищожаване на националноосвободителните движения, за укрепване политическото влияние и разширяване сферата на дейността на американските монополи. Тази политика на САЩ се натъква на все по-голяма съпротива от страна на латиноамериканските държави, които се стремят да поставят междуамериканските отношения върху основата на взаимното уважение, равенството на всички държави и осъществяването на независим политически курс, който да отговаря преди всичко на техните национални интереси.

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ОБЕДИНЕНИТЕ НАЦИИ (ООН) — международна организация на държави, създадена в края на Втората световна война за запазване на международ-

ния мир и колективната сигурност, за развитие на мирното сътрудничество между народите. Уставът, подписан от 50 държави на конференцията в Сан Франциско през юни 1945, влиза в сила на 24 октомври 1945. Тази дата е обявена за Ден на ООН. Седалище в Ню Йорк. В нея членуват 159 държави (1984). НРБ е член на ООН от 14 декември 1955. Приемането на членове на ООН става от Общото събрание по препоръка на Съвета за сигурност. Главни органи: *Общо събрание, Съвет за сигурност, Икономически и социален съвет, Съвет за попечителство, Международен съд* и Секретариат, който изпълнява всички административни, технически и координиращи функции по провеждане на цялостната дейност на ООН. Състои се от *генерален секретар на ООН,* негови заместници и многообразен административен персонал. Организацията има и спомагателни органи — постоянни (комисии, комитети) и временни (комитети, работни групи и др.). В системата на ООН има и международни *специализирани организации.* В Женева се намира Европейското отделение на ООН, което изпълнява функциите на главен център на различните организационни поделения на ООН в Женева и Европа.

Целите на ООН са: поддържане на международния мир и сигурност, развиване на приятелски отношения между народите, основани на зачитане принципа на равноправието и самоопределението на народите, осъществяване на международното сътрудничество при разрешаване на всички въпроси от икономическо, социално, културно и хуманитарно естество, развиване и зачитане правата на човека и основните свободи без разлика на раса, пол, език или религия. Като център за съгласуване действията на народите за постигането на тези общи цели ООН се ръководи от следните принципи: суверенно равенство на държавите, добросъвестно изпълнение на поетите задължения, мирно разрешаване на споровете, отказ от употреба на сила, зачитане на териториалната цялост и политическата независимост, ненамеса и др. НРБ съвместно със СССР и другите социалистически страни полагат всички усилия за поддържане на мира и сигурността в света, за разоръжаване, за развитие на приятелските отношения между народите и за постигане на сътрудничество при решаването на международни въпроси от политически, икономически, социален, културен, хуманитарен и правен характер. В дейността на ООН има значителен брой положителни прояви по разоръжаването, по мирното използване на атомната енергия и космическото пространство, по ликвидирането на системата на колониализма и по много други въпроси. НРБ участвува активно в работата на Общото събрание и в други главни органи на ООН: през 1966—1967 е непостоянен член на Съвета за сигурност, през 1959—1961, 1968—1970, 1981—1982 е член на Икономическия и социален съвет (през 1982 е преизбрана за още 3 години). Член е на Конференцията по разоръжаването (до януари 1984 Комитет по разоръжаването, вж *разоръжаване*). През 1962 е избрана за член на Комитета на 24-те по деколонизацията. Членува в различни органи на ООН за защита на правата на човека, в Комитета за мирно използване на космическото пространство, в Комитета за мирно използване на дъното на моретата и океаните и в много други органи на ООН.

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ОБЕДИНЕНИТЕ НАЦИИ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И КУЛТУРА — вж *ЮНЕСКО.*

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ОБЕДИНЕНИТЕ НАЦИИ ЗА ПРЕХРАНА И ЗЕМЕДЕЛИЕ — вж *ФАО.*

ОРГАНИЗА́ЦИЯ НА ОБЕДИНЕ́НИТЕ НА́ЦИИ ЗА ПРОМИ́ШЛЕНО РАЗВИ́ТИЕ — вж *ЮНИДО*.

ОРГАНИЗА́ЦИЯ НА ЦЕНТРА́ЛНИТЕ АМЕРИКА́НСКИ ДЪРЖА́ВИ (ОЦАД) — регионална организация на държави от Централна Америка, създадена през октомври 1951 в Сан Салвадор (Салвадор) за политическо, икономическо и културно сътрудничество. В нея влизат Гватемала, Коста Рика, Никарагуа, Салвадор и Хондурас. Ръководни органи: Съвещание на държавните глави, Конференция на министрите на външните работи, Изпълнителен съвет. Седалище в Сан Салвадор. ОЦАД провежда реакционна политика, насочена против националноосвободителните движения. САЩ използва ОЦАД за укрепване и разширяване позициите на американските монополи в тези страни в ущърб на техните национални интереси. Дейността на ОЦАД дава основание тя да се характеризира като военнополитически съюз на държавите от Централна Америка под ръководството на САЩ с контрареволюционна, антикомунистическа насоченост. Някои от страните-членки са свързани със САЩ с двустранни военни договори. През 1966 е сключено споразумение за сътрудничество между ОЦАД и *Организацията на американските държави (ОАД)*. От няколко години поради политически и икономически противоречия между страните-членки ОЦАД е в криза. През 1979 в Никарагуа побеждава Сандинистката народна революция. САЩ оказват натиск върху останалите членове на ОЦАД за изолиране на тази страна, като се опитват да попречат в района да се разпространи влиянието на никарагуанския революционен процес.

«ОРГАНИЗИ́РАН КАПИТАЛИ́ЗЪМ» — ревизионистка теория, според която капиталистическите монополи били в състояние да отстранят конкуренцията, анархията в производството и икономическите кризи и да съгласуват икономиката върху основата на обща стопанска програма при запазване на частната собственост върху средствата за производство. Издигната в края на XIX в. от ревизиониста Е. Бернщайн, проповядвана от К. Кауцки, Р. Хилфердинг и др. Особено се разпространява след Втората световна война със засилването на държавномонополистичния капитализъм. Нейните привърженици проповядват класов мир между труда и капитала и уверяват работническата класа, че революционната борба в епохата на световните картели става ненужна. Ходът на икономическото развитие на капитализма и изострянето на неговите противоречия е доказателство за несъстоятелността и ненаучността на теорията за «о. к.».

О́РДЕН — 1) награда за граждански, военни и други заслуги. В НРБ Държавният съвет учредява и награждава с о.: «Георги Димитров», «Тринадесет века България», «Стара планина» с лента, без лента, I и II степен, със и без мечове, «Народна република България» — I, II и III степен, «Мадарски конник» — I и II степен, със и без мечове, «9 септември 1944» — I, II и III степен, със и без мечове, «Орден на розата» — златен и сребърен, «Народна свобода 1941—1944» — I и II степен, «За храброст» — I, II и III степен, «Трудова слава», «Червено знаме», «Червено знаме на труда», «Кирил и Методий» — I, II и III степен, «Орден на труда» — златен, сребърен, бронзов, «За военна доблест и заслуга» — I, II и III степен, «За гражданска доблест и заслуга» — I, II и III степен, «Майчинска слава» — I, II и III степен.

2) Католическа монашеска организация с определен устав (напр.: Бенедиктински о., Капуцински о., Францискански о.). 3) Средновековна духовно-рицарска организация (напр.: О. на меченосците). 4) Общество с определени явни или тайни цели (напр.: масонството).

ОРИЕ́НТ (от лат. oriens, -entis—«изгрев слънце») — 1) изток. 2) Страните, които се намират в Азия и Североизточна Африка. **Ориенталистика** (изтокознание) — съвкупност от научни дисциплини, които изучават историята, езиците, литературата и културата на Изтока (страните от Азия и Африка). Към края на XIX в. се създават отделни научни дисциплини — арабистика, асирология, африканистика, иранистика, индология, монголистика, туркология и др.

ОРИЕНТИ́РАНЕ (**ориентация**) (от лат. oriens,-ntis — «изток») 1) определяне на собственото положение в пространството (първоначално спрямо четирите посоки на света и най-вече спрямо изток). 2) Запознаване с окръжаващата обстановка, с протичащите събития, с определен въпрос; осведоменост; умение да се прецени обстановката. 3) Определена насоченост в политическа, обществена или научна дейност (напр.: проамериканско о. на редица западноевропейски правителства).

ОРПС — вж *Общ работнически професионален съюз.*

ОРСС — вж *Общ работнически синдикален съюз.*

ОРТОДОКСА́ЛЕН (от гръц.: «правилно съждение») — 1) православен, правоверен. 2) *прен.* Последователен спрямо определено учение (доктрина, възгледи), общоприет, следващ традиционното мнение, обратно: парадоксален.

ОРЪ́ЖИЕ — съвкупност от устройства и средства за водене на въоръжена борба, за унищожаване на живата сила, техниката и съоръженията на противника. Според начина на въздействие и източника на енергия о. бива хладно (нож, щик), огнестрелно (артилерийско, стрелково), реактивно, ракетно, минно-взривно, торпедно, ядрено, химическо, бактериологично (биологично). По сила на поразяващото действие ядреното, химическото и бактериологичното оръжие се отнасят към оръжията за масово поразяване, а всички други видове — към обикновеното (конвенционалното). Новоразработвани видове о. са неутронното и лъчевото. По видове въоръжени сили и родове войски о. се дели на артилерийско, морско, ракетно, авиационно, стрелково, бронетанково и други. По време на Първата световна война (1914—1918) се появява химическото о. (бойни отровни вещества и огнемети), а по време на Втората световна война (1939—1945) — реактивното и ядреното. Появата на нов вид о. внася промени във военното изкуство. **Неутронно оръжие** — относително малък термоядрен боен заряд (разновидност на ядреното о.), при който основната енергия на взрива се освобождава във вид на радиация (неутронна и гама-излъчване), прониква лесно през различни препятствия (укрития, танкове) и поразява хората. Неутронното о. е особено опасно, защото заличава границата между неядрената и ядрената война, понижава така наречения ядрен праг и увеличава опасността от ядрен конфликт. Социалистическите страни се обявяват решително против създаването на новото средство за масово изтребване, обявявано от войнолюбивите кръгове за «хуманно» о. От 1978 те предла-

гат мерки за забрана на неутронното о., но САЩ и съюзниците им отказват да водят преговори за забраната му. На 6 август 1981 президентът на САЩ Роналд Рейгън взима решение за производството му. Пак през 1981 на XXXVI сесия на Общото събрание на ООН е приета резолюция в полза на забрана на неутронното о. Лъчево оръжие (лазерно оръжие) — вид оръжие, което може да използва лазерното излъчване. Въздействува върху хора и военна техника. Поразяващото действие на лъчевото о. се характеризира с висока концентрация на енергия в лазерния лъч, който предизвиква нагряване до високи температури, разтопяване и дори изпаряване на визирания обект. Лъчевото о. се отличава с липса на пламък, дим и звук, с голяма точност и мигновено действие. Смята се за перспективно оръжие срещу междуконтиненталните балистични ракети, военните изкуствени спътници на Земята и други.

ОРЪЖИЕ ЗА МАСОВО ПОРАЗЯВАНЕ — оръжие с голяма поразяваща способност, предназначено да нанася масови загуби на жива сила и техника и разрушения на обекти върху големи площи за кратко време. По мащаби на поразяващото действие към о. м. п. се отнасят ядреното, химическото и бактериологичното (биологичното) оръжие. Ядрено оръжие — съвкупност от ядрени боеприпаси (бойни части на ракети, авиационни бомби, торпеда, фугаси, артилерийски снаряди с ядрен или термоядрен заряд), средства за доставянето, пренасянето им до целта (ракети, артилерийски снаряди, авиационни бомби и др.) и средства за управление. Поразяващи фактори при взрив на ядрен боеприпас: ударна вълна, светлинно излъчване, проникваща радиация и радиоактивно заразяване на местността. Ядрено о. притежават СССР и САЩ; известни запаси от ядрено о. имат и Великобритания, Франция и КНР. Химическо оръжие — заряди с високотоксични и бързодействуващи течни или твърди бойни отровни вещества и средства за използването им (управляеми и неуправляеми реактивни снаряди и ракети, артилерийски снаряди и мини, авиационни бомби и касети, химически фугаси и др.). Поразява живата сила, като засяга дихателните органи, очите, кожата, психиката (напр. нервнопаралитичен газ) на човека, заразява облекло, снаряжение, оръжие, бойна техника, въздуха, местността, водата. Използвано е през Първата световна война. През 1925 в Женева е приета международна конвенция за забрана на употребата на химическо о. През Втората световна война не е използвано. Образци химическо о. са използвани от армията на САЩ по време на агресията им във Виетнам (1964—1973). Бактериологично оръжие (биологично оръжие) — болестотворни микроорганизми и токсини (бактерии, вируси, рикетсии, гъбички и токсични продукти от тяхната жизнена дейност). Използват се посредством живи заразени преносители на болести (насекоми, гризачи и др.) или във вид на суспенсия и прах в боеприпаси. Пренася се посредством авиационни бомби и касети, артилерийски снаряди и мини, ракети и от диверсанти. Предизвиква масово заболяване на хора, животни, селскостопански растения, заразява природната среда. Забранено е с Женевския протокол от 1925 и с конвенция на ООН от 1972. О. м. п. може да се използва във всички видове бой, внезапно, масирано и на голяма дълбочина. Социалистическите страни водят борба за забрана и ликвидиране на всички видове о. м. п. Вж *забрана на химическото и бактериологичното оръжие.*

забрана на ядреното оръжие и *ядрено разоръжаване*.

«ОС БЕРЛИН — РИМ» — название на агресивния военнополитически съюз между Германия и Италия, създаден през октомври 1936. «О. Б.—Р.» поставя начало на официалното оформяне на блока на фашистките държави с открита антисъветска политика и антикомунистически вътрешен курс. Продължение на «О. Б.—Р.» е подписаният през ноември 1936 между Германия и Япония *Антикоминтернски пакт*, към който през 1937 се присъединява и Италия. Победата на СССР и другите държави от антифашистката коалиция слага край на «О. Б.—Р.».

ОСВЕДОМИТЕЛНА АГЕНЦИЯ — вж *информационна агенция*.

ОСНОВЕН ИКОНОМИЧЕСКИ ЗАКОН — закон на функционирането и движението на икономиката на обществено-икономическата формация; специфичен икономически закон, който отразява главното производствено отношение на даден обществен строй, съответствуващо на определена степен от развитието на производителните сили. Определя целта на производството и средствата за нейното постигане. В системата на икономическите закони, които действуват във всяка обществено-икономическа формация, о. и. з. заема централно място. О. и. з. на капитализма, открит от К. Маркс, е законът за производството и присвояването на *принадена стойност*, на незаплатен труд на наемния работник, който се присвоява от експлоататорската класа. Изразява отношения на експлоатация на наемен труд от капитала. О. и. з. на социализма е законът за задоволяването на материалните и духовните потребности на обществото и отделните негови членове, осигуряването на тяхното благоденствие и всестранно развитие по пътя на нарастване и усъвършенствуване на общественото производство.

ОСНОВНИ ПРАВА, СВОБОДИ И ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ГРАЖДАНИТЕ в НР България — установени от Конституцията права, свободи и задължения на гражданите, които определят техния правен статут и им дават възможност за участие в политическия, социалния и културния живот на обществото. Конституцията гарантира: право на труд; право на избор на професия, право на безопасни и здравословни условия на труд; право на почивка; право на осигуряване, пенсиониране и подпомагане при нетрудоспособност и при отглеждане на малко дете и на помощи в установените от закона случаи; право на безплатно образование във всички видове и степени учебни заведения при определени от закона условия; право на безплатна медицинска помощ; свобода и неприкосновеност на личността; неприкосновеност на жилището; право на защита срещу незаконна намеса в личния и семейния живот на гражданина и срещу посегателствата върху неговата чест и добро име; тайната на кореспонденцията, на телефонните разговори и далекосъобщенията; право на гражданите да образуват организации с политически, професионални, културни, художествени, научни, религиозни, спортни и др. нестопански цели и да се обединяват в кооперации; свобода на съвестта и изповеданията; свобода на словото, печата, събранията, митингите и манифестациите; право на молби, жалби, сигнали и предложения; право да се търси отговорност, обезщетение от държавата и длъжностните лица за причинени на гражданите вреди чрез незаконни актове или незаконни служебни действия

и правото да се иска даване под съд на длъжностните лица за извършени престъпления при изпълнение на службата им. Основни права са и избирателното право, правото на личната собственост, правото на обвиняемия на защита, *правото на убежище* и др. Предвидените в Конституцията права се упражняват на нейна основа, освен ако тя предвижда, че условията и редът на осъществяването им се определят от закона. Правата не могат да се упражняват във вреда на обществения интерес. Субекти на основните права и свободи са всички граждани независимо от тяхната народност, произход, религия, пол, раса, образование, материално и обществено положение. Гражданите на НРБ са длъжни точно и добросъвестно да спазват и изпълняват Конституцията и законите на страната и да уважават правилата на социалистическото общежитие. Гражданите са длъжни да се занимават с общественополезен труд, да пазят и увеличават социалистическата собственост като неприкосновена основа на социалистическия строй, да съдействуват за укрепването на политическата, икономическата и отбранителната мощ на родината. Защитата на отечеството е върховен дълг и въпрос на чест. Военната служба е задължителна за всички граждани съгласно закона. Интернационален дълг на всеки гражданин от НРБ е да съдействува за запазването и укрепването на мира.

ОСТРАКЙЗЪМ — 1) в древна Атина изгонване от страната (за 10 години) на лица, смятани за опасни за държавата, чрез гласуване в Народното събрание с глинени плочки (остракй), на които се пишело името на изгонвания. 2) Изгонване, заточаване.

ОТБРАНА — вид бойни действия за отблъскване на настъплението (ударите) на превъзхождащи сили на противника, за прикриване (задържане) на определено направление (район, обект), за запазване на силите и средствата на второстепенните направления и за създаване на превъзходство над противника по главното направление.

ОТБРАНЙТЕЛНА СПОСОБНОСТ на държавата — подготвеност на държавата за защита от агресия. В съвременната епоха о. с. има изключително значение за социалистическите държави, а също и за несоциалистическите страни, които водят миролюбива политика и се обявяват против империалистическата агресия.

Комунистическите партии в социалистическите държави застъпват становището, че не може да се изгражда социализъм, без да се повишава о. с. на страната, и, обратното, без социалистическо преобразяване на страната не може да се създаде надеждна отбрана. О. с. се определя от наличието на определен военен, икономически, научен и морално-политически потенциал. При социализма обществените науки осигуряват формирането на научен мироглед у военнослужещите, помагат им да възпитават у себе си високи политически и морално-боеви качества; те са идейно-теоретична основа за развитието на военното дело, позволяват да се осигури превъзходство на социалистическото военно изкуство над буржоазното военно изкуство. Основа на о. с. са въоръжените сили — количество и качество на войските, равнище на бойната им готовност и боеспособност, техническа осигуреност, морално-политическа и психологическа подготовка. В страните от социалистическата общност своевременно се вземат мерки за непрекъснато усъвършенствуване на въоръжените си-

ли и за всестранна подготовка за отблъскване на военно нападение.

«ОТЕЦ ПАЙСИЙ» — българска фашистка организация, създадена през 1927 под названието «Общобългарски съюз «О. П.»». През 1931 към съюза е създаден Български младежки съюз «О. П.»» със самостоятелно организационно устройство. И двете организации активно подпомагат буржоазната власт и полицията в борбата им против революционните, демократичните и прогресивните организации. След 9 септември 1944 са разтурени.

ОТЕЧЕСТВЕН ФРОНТ (ОФ) — най-масовата обществено-политическа организация в Народна република България, въплъщение на съюза на работниците, трудещите се селяни и народната интелигенция. Работи под ръководството на БКП. ОФ е трансмисия, която свързва партията с безпартийните маси като най-широка обществена опора на народната власт и най-масова школа за комунистическо, патриотично и интернационално възпитание на населението.

ОФ е създаден през 1942 по инициатива и под ръководството на БКП като специфична форма за обединяване на всички патриотични и демократични антифашистки сили на българския народ. Той е продължение и по-нататъшно развитие на тактиката на партията за изграждане на единен работнически и широк народен антифашистки фронт. В Програмата на ОФ, съставена от Задграничното бюро на БКП под ръководството на Георги Димитров, са включени преди всичко общонационални, освободителни задачи, чрез които партията се доближава и до най-колебливите антифашистки среди. Като най-близка задача тя поставя смъкването на фашистката власт и създаване на правителство на ОФ, което да осигури независимо политическо и икономическо развитие на България. Програмата не съдържа непосредствено социалистически задачи, но партийното ръководство винаги е имало «ясното съзнание, че премахването на фашизма, осъществяването на цяла редица реформи, посочени в провъзгласената на 17 юли 1942 Програма на Отечествения фронт, е неразривно свързано с нашата крайна цел — социализма и комунизма» (Г. Димитров. Съч. Т. 14, с. 286).

През август 1943 е създаден Национален комитет на ОФ, в който влизат представители на БКП, леви земеделци и звенари (вж *«Звено»*). По-късно се присъединяват леви социалдемократи и независими интелектуалци. Изграждането на Националния комитет има голямо политическо значение. С това се подпомага организирането на антифашистката борба в национален мащаб.

На 9 септември 1944 българският народ, сплотен в ОФ, под ръководството на БКП и с решаващата помощ на Съветската армия събаря монархофашистката диктатура и установява народнодемократична власт. Съставено е правителство на ОФ от комунисти, земеделци, социалдемократи, звенари и независими интелектуалци. В градовете и селата властта преминава в ръцете на комитетите на ОФ. В борбата за заздравяване на народната власт, за демократично преустройство и създаване на условия за социалистическо развитие на страната укрепва единството на ОФ. На Втория конгрес на ОФ (февруари 1948) са премахнати елементите на коалиция и ОФ се превръща в единна народна обществено-политическа организация с обновена програма, в която са формулирани и отразени задачите за строителството на социализма в страната. След Втория конгрес преустановяват своето само-

стоятелно организационно съществуване и се вливат в ОФ «Звено» и Радикалната партия; Социалдемократическата партия се влива в БКП; колективни членове на ОФ стават ДКМС, профсъюзите и други обществени организации; индивидуално членство запазват БКП и БЗНС. В периода на изграждане на развито социалистическо общество ОФ, който заема важно място в политическото устройство на страната и има огромни заслуги за сплотяването на различните слоеве на народа около партийната политика, продължава да се развива като най-всеобхватна обществено-политическа организация и всенародно движение.

ОТЗОВА́ТЕЛНИ ПИ́СМА — официални документи за отзоваване на дипломатически представител в дадена държава. Подписват се от държавния глава на страната, която е назначила дипломата. Обикновено се връчват от новоназначения дипломатически представител заедно с неговите *акредитивни писма*. В практиката рядко се случва о. п. да бъдат връчени от отзования дипломат.

ОТКРИ́Т ГРАД — обявяване от воюващи страни през време на война на някой град за незащитен, което означава, че в него няма военни обекти, войска и отбранителни средства. По този начин се избягва разрушаването на града и загиването на неговите жители. През време на Втората световна война за о. г. е обявен Рим.

ОТКРИ́ТО МОРЕ́ — водните пространства на моретата и океаните извън териториалното море (териториалните води) на крайбрежните държави. Конвенцията на ООН по морско право (1982) признава на о. м.: свобода на корабоплаването, на прелитането, на прокарването на подводни кабели и тръбопроводи, на изграждането на изкуствени острови и други инсталации, на риболова и на научните изследвания. В морски райони, които имат *икономическа зона*, само първите три свободи на о. м. се запазват в нея, останалите действуват в ограничен размер. В о. м. корабите се подчиняват на законите на държавата, под чието знаме плават. Важни функции в областта на сигурността по мореплаването, технически въпроси и други са възложени на *Международната морска организация (ИМО)*.

ОТЧУЖДЕ́НИЕ — обективен социален процес, присъщ на класовоантагонистичното общество, който се характеризира с превръщане на човешката дейност и нейните резултати в самостоятелна сила, господствуваща над човека. Породено е от разделението на труда и от антагонистичните частнособственически отношения. Приема най-остри форми при капитализма. Марксизмът разглежда о. като исторически преходна форма. Социализмът унищожава корените източници на о. (експлоатация, частна собственост, противоположност между града и селото, между умствения и физическия труд) и в хода на своето развитие води до неговото пълно преодоляване.

ОФ — вж *Отечествен фронт*.

ОФИЦИА́ЛЕН (от къснолат. officialis — «служебен») — 1) свързан с изпълнение на държавни функции; произлизащ от правителствени държавни органи или от длъжностни лица с голям авторитет; правителствен, длъжностен (напр.: о. съобщение). 2) Тържествен, церемониален, спазващ всички установени правила (напр.: о. покана). 3) *прен.* Сдържан, безстрастен, сух, хладен, подчертано делови (напр.: о. тон в разговор, о. отношения).

ОФИЦИÒЗ (от лат. officiosus — «услужлив») — в буржоазните страни: печатен орган (вестник, списание и др.), който застъпва политиката на властвуващата партия, изразява позицията на правителството, фактически прокарва неговите директиви, но формално не е официален орган на правителството.

ОХРÀНА НА ТРУДА — в НР България: сбор от правни норми за опазване на здравето, работоспособността и правата на работниците и служителите; включени са в Кодекса на труда и в наредбите и правилниците по прилагането му. О. т. обхваща: техника на безопасността, производствена санитария, трудовоправна защита.

П

ПАВЛИКЯ́НСТВО — социално-религиозно учение *(ерес)*, възникнало в средата на VII в. в Армения. През VIII в. се разпространява в Сирия и в малоазийските и балканските владения на Византия. Последователите на п. — павликяните, оформят възгледите си под влияние на *манихейството*. Павликяните се обявяват против църковния институт, духовенството и монашеството, отхвърлят външните религиозни обреди. Стремейки се към простотата на раннохристиянските общини, създават свои общини, членовете на които се ползват с равни права.

П. е с ярко изразен социален характер. То отразява недоволството, главно на селските маси във Византия, които през VIII—IX в. изпадат във феодална зависимост, губят имота и свободата си. Опасно както за църквата, така и за светската власт, п. е подложено на жестоки гонения. През VIII—IX в. големи групи павликяни нееднократно са изселвани от Мала Азия в Тракия, главно в Пловдив и околностите му. П. оказва влияние при формиране на възгледите на *богомилството*.

ПАДИША́Х — титла на владетели от Близкия и Средния изток. За пръв път се среща в Персия (Иран). От VI век до 1922 е носена и от султаните на Османската империя.

ПАЗА́Р — сфера на стоковата размяна; предлагане и търсене на стоки в мащаб на световното стопанство (световен, външен п.), на отделна страна (национален, вътрешен п.) или район (местен п.); място, където се извършват покупко-продажби на стоки, ценни книжа, валута и други. Най-голямо развитие достига при капитализма, като непрекъснато се разширява вследствие разложението на дребното стоково производство и задълбочаването на общественото разделение на труда. На капиталистическия п. господствуват анархия и ожесточена конкурентна борба. При империализма и особено в периода на общата криза на капитализма проблемът за п. става един от найважните. Борбата за п. се превръща във възел на противоречията между империалистическите държави. Всяка от тях се стреми да установи господство над по-широки п. за продажба на своите стоки и за покупка на евтини суровини.

След Втората световна война с образуването на световната социалистическа система единният световен п. се разделя на два — капиталистически и социалистически. В тях действуват присъщите на двете системи икономически закони, затова те се различават силно едни от друг. В социалистическите страни п. се развива под влиянието на основния икономически закон на социализма, закона за планомерното развитие, закона за стойността и др. Отношенията на п. се регулират планово от държавата. На основата на международното социалистическо разде-

ление на труда между социалистическите страни се развива планов стокообмен, формира се международен социалистически п.

ПА́КТ (лат. paktum — «договор») — вид международен договор от по-важно политическо естество, сключен между две или повече държави. Обикновено п. уреждат или установяват определени принципи, които държавите са длъжни да спазват при провеждането на своята външна политика (напр. *Северноатлантически пакт НАТО*).

ПАЛА́ТА (от лат. palatium — «дворец») — 1) название на някои законодателни представителни учреждения; *камара*. Върховният съвет на СССР се състои от две равноправни п. — *Съвет на съюза* и *Съвет на националностите*. 2) Название на някои държавни учреждения (Търговска п.). 3) Голямо и хубаво обществено здание (Съдебна п.); дворец.

ПАЛЕ́ БУРБО́Н — дворец в Париж, където заседава Националното събрание — долната камара на френския парламент.

ПАЛЕСТИ́НСКО СЪПРОТИВИ́ТЕЛНО ДВИЖЕ́НИЕ — националноосвободително движение с ярко изявен антиимпериалистически характер, което използва политически и военни средства, за да осъществи законните права на арабския народ на Палестина: връщане на палестинците в родината им и създаване на независима национална държава на територията на Палестина. Официално се смята, че е образувано на 1 януари 1965, когато негов военен отред извършва първата въоръжена операция против Израел. С п. с. д. са свързани осем военнополитически организации (1978); най-големи са Движението за освобождение на Палестина (Ал Фатах, основано през 1958), Демократичният фронт за освобождение на Палестина (1969), Народният фронт за освобождение на Палестина (1967), Авангардът за народноосвободителна война (1966).

Запазвайки своята организационна и политическа самостоятелност, повечето организации на п. с. д. влизат в състава на *Организацията за освобождение на Палестина (ООП)*. Военните формации и политическите ръководства на организациите са настанени извън пределите на окупираните от Израел територии, предимно в Ливан и Сирия. На 13-ата сесия на Националния съвет на Палестина в Кайро през март 1977 е решено всички палестински военни формации (партизаните, Армията за освобождение на Палестина, народната милиция) да се обединят в «Палестинска революционна армия и въоръжени сили».

Движението възниква сред палестинските бежанци (над 1,5 милиона души по данни на ООН от 1976) като реакция срещу завоевателната политика и срещу категоричното отричане на правата на арабския народ на Палестина от страна на ционистките управници на Израел. Отделни отреди участват в боевете на източния бряг на река Йордан на 21 март 1968 съвместно с йорданската армия, в боевете на източния фронт през октомври 1973, приемат върху себе си основния удар на Израел по време на агресията му в Ливан през март 1978, сражават се срещу израелските войски при нахлуването им в Ливан през 1982.

Международният империализъм, ционизмът и арабската реакция смятат п. с. д. за една от основните пречки да укрепят своето влияние в Арабския изток, стремят се да го откъснат от естествените му съюзници в антиимпериалистическата борба и като използват неговата социална и политическа разнородност, да съз-

дават конфликти между участвуващите организации. Организациите в п. с. д. поддържат все по-тесен контакт със социалистическите страни, с много необвързани страни и националноосвободителни движения, с прогресивни партии и организации в капиталистическите страни.

ПАЛИАТИ́В (от лат. palliatus — «прикрит») — 1) средство, лекарство, което са̀мо временно облекчава болката или страданието, но не лекува и не премахва болестта. 2) *прен.* Временно, ненапълно задоволителна мярка; полумярка; нерешително, половинчато действие, което не разрешава напълно и радикално поставената задача.

ПАМФЛЕ́Т (англ. pamphlet от Pamphilus — име на герой от популярна комедия в латински стихове от XII в.) — публицистично произведение на злободневна тема (често с полемичен характер), което изобличава лице или явление в обществения и политическия живот. Особености на п. са лаконичен, сбит изказ, изразителен език, остра бичуваща сатира, гневен сарказъм, страстност (напр. «Възхвала на глупостта», 1509, от Еразъм Ротердамски, 1466—1536).

ПАН-(гръц. pan — «всичко», «цяло») — начална съставка на сложни думи със значение: изцяло, всеобхватно, всичко, преобладаващо (напр.: панамериканизъм, пангерманизъм, панислямизъм, панславизъм, пантеизъм).

ПАНА́ЙР — периодично функциониращ на определено място и в определено време на годината *пазар.* П. възникват в периода на ранния феодализъм и се разрастват и разпространяват с развитието на градовете. С развитието на транспорта и единния вътрешен пазар п. се превръщат в изложби, където стоките се продават по образци. Най-крупни съвременни международни п.: в Лайпциг, Познан, Измир, Загреб, Бърно, Милано, Париж, Лион, Хановер, Торонто, Дамаск и др. Голямо международно търговско средище е Пловдивският международен панаир, който показва успехите на българското народно стопанство и постижения на други страни, съдействува за разширяване и укрепване на международните търговски връзки на България.

«ПАНА́МА» — крупно политическо и финансово мошеничество, свързано с подкуп на длъжностни лица; скандална афера. Названието произлиза от нашумелия процес (1893) срещу френската акционерна компания за прокопаване на Панамския канал, която с цел да укрие тежкото си финансово положение и да получи държавни кредити подкупва влиятелни длъжностни лица и политически дейци — министри, депутати и други. Банкрутът на компанията довежда до разоряването на 500 000 дребни вложители.

ПАНАМЕРИКАНИ́ЗЪМ — реакционна външнополитическа доктрина и идеология на империалистите от САЩ, отразяваща техния стремеж за икономическо и политическо заробване на страните от Латинска Америка. Пропагандира мнима историческа, икономическа и културна «общност» и «единство на интересите» на страните и народите от американския континент. Провъзгласен в началото на XIX в., п. става удобно оръжие на северноамериканските империалисти за намеса във вътрешните работи на латиноамериканските държави, за борба с националноосвободителните и демократичните движения в тях, в подкрепа на реакционните режими. Организа-

ционна форма на п. са свикваните от 1889 панамерикански конференции и образуваният в 1890 Панамерикански съюз, реорганизиран през 1948 в *Организация на американските държави (ОАД).*

ПАНАФРИКАНЙЗЪМ — политическо движение, зародило се в края на XIX—началото на XX в. сред негритянската интелигенция в САЩ и разпространило се в Африка. Първоначално е само паннегърско движение, насочено към обединяване на негрите в борбата против расовата *дискриминация.* След Втората световна война негова основна цел е освобождаването на всички колониални народи от Африка независимо от тяхната расова принадлежност. Антиимпериалистическите и антиколониалните идеи на п. намират развитие в създадената през 1963 *Организация за африканско единство (ОАЕ).*

ПАНАЦЕЯ (гръц. panakeiá — «общо лекарство») — 1) търсено от алхимиците лекарство, което да лекува всички болести. 2) *прен.* Иронично: мнимо ефикасно средство, което лекува всички болести, премахва всякакви злини и бедствия, помага при всички трудни случаи в живота.

ПАНГЕРМАНЙЗЪМ — реакционна, крайно шовинистична политическа доктрина, издигната в края на XIX в. от най-агресивните представители на германската буржоазия и юнкерството, които се стремят да установят световна хегемония на Германия по пътя на максимално териториално разширение на германската империя (насилствено присъединяване на Австрия, завладяване на славянски и други земи) и преразпределение на колониите. Пангерманистите са вдъхновители на политиката на германския империализъм, насочена към разпалване на Първата световна война 1914—1918, а след нея пропагандират политика на реванш и подготовка на втора световна война. Крайният *национализъм, расизмът* и *антисемитизмът* на п. го правят идеен предшественик и едно от идеологическите оръжия на германския *фашизъм.* След Втората световна война идеите на п. широко се пропагандират от реваншистките кръгове във ФРГ.

«ПАНЕВРОПА» — название на общоевропейския съюз на капиталистическите държави, който френската дипломация се опитва да създаде през 1929—1931; целта на проекта «П.», издигнат от френския министър на външните работи А. Бриан, е създаване на единен антисъветски фронт на европейските държави и установяване на хегемония на Франция в Европа. Поради противоречия между главните капиталистически държави проектът «П.» не е осъществен.

ПАНЕГИРЙК — 1) у древните гърци и римляни: надгробна патриотична реч, в която се възхваляват дела и подвизи на почитани предци, народното могъщество и т. н. 2) Възхвала на светец. 3) *прен.* Често иронично: възторжено-хвалебствен отзив за лице или действие; славословие, прекалена похвала на някого или на нещо в публично изказване (ораторска реч), в печата, по радиото или телевизията.

ПАНИСЛЯМЙЗЪМ — религиозно-политическа доктрина за «единство» на мюсюлманите от цял свят и необходимост от обединяването им в единна мюсюлманска империя. Възниква в края на XIX в. В някои страни (Иран и други) п. е насочен срещу проникването на чуждия капитал в тях. В Турция и други мюсюлмански страни е използван от господстващите класи като идеологичес-

ко оръжие в борбата им срещу националноосвободителното движение на поробените немюсюлмански народи и за укрепване на абсолютистките режими. На съвременния етап идеолозите на п. се обявяват за създаване на мюсюлмански блокове, които да се противопоставят на развиващите се в Азия и Африка демократични и социалистически движения.

ПАНСЛАВИЗЪМ — обществено идейно-политическо течение сред славянските народи от края на XVIII и през XIX в., изразяващо стремежа към обединение на славяните. Възниква в условията на развиващата се националноосвободителна борба на поробените славяни против турското и австрийското иго. Реакционните буржоазно-помешчически кръгове в Русия използват идеите на п. за свои цели. Те се стремят към обединяването на славяните под властта на руския царизъм. Подобни са възгледите и на славянофилите. Представителите на демократичния п. свързват обединението на славяните с освободителната борба. Те се обявяват за осъществяването на независим всеобщ братски съюз на славянските народи, без да поставят въпроса за социалното им освобождение.

ПАНТЕОН (от гръц. pan — «всичко» и theós — «бог») — 1) в древна Гърция и Рим: храм, посветен на всички богове (в Рим се намира най-добре запазеният античен храм Пантеон). 2) Съвкупност от всички богове, почитани от някой народ или религия (напр.: олимпийски п.). 3) Архитектурна сграда, превърната в гробница за изтъкнати личности (напр.: П. в Париж, където са погребани Марат, Волтер, Русо, Юго, Зола, Жорес и други). 4) *прен.* Поредица (галерия) от бележити имена; групиране на имената на заслужили личности.

ПАНТЮРКИЗЪМ — агресивна шовинистична доктрина на турските буржоазно-земевладелски кръгове, проповядваща подчинение на всички народи, говорещи тюркски езици, под властта на Турция. Възниква в началото на XX в. като идеология на *младотурците*. П. отначало е насочен срещу проникването на чуждия капитал и намесата на Великите сили във вътрешните работи на Турция. По-късно се превръща в турска разновидност на *фашизма*.

«ПАНЧА ШИЙЛА» (на езика на хинди: «пет принципа») — индийско название на *петте принципа на мирно съвместно съществуване*.

ПАНЧЕН-ЛАМА (панченертни) — един от религиозните ръководители на *ламаизма* и на местните органи на властта в Тибетския район на КНР, заместник на *далай-лама* в управлението на ламаистката църква.

ПАП (полски PAP, съкратено от Polska Agencja Prasowa — «Полска агенция по печата») — официална телеграфно-информационна агенция на Полската народна република. Действува от юли 1944. Седалище във Варшава. ПАП е основен източник за вътрешна и международна информация за вестниците, радиото, телевизията и държавните учреждения. Има представителства в страната и в чужбина. Обменя информация с най-големите световни агенции.

ПАПСТВО (лат. papa — «баща», «наставник») — религиозно-политически център на католическата църква, възглавяван от римския папа. Папата се избира пожизнено и властта му фактически е неограничена.

Неговата постоянна резиденция е *Ватиканът* в Рим.

П. възниква през III—V в. В средата на VIII в. е създадена папската държава, с което се слага началото на светската власт на п. Най-голямо могъщество п. достига през средновековието, когато води ожесточена борба с народните антифеодални движения (вж *ерес* и *инквизиция*). В резултат на Реформацията (XVI в.) неговото влияние е силно подкопано. През втората половина на XVI и през XVII в. п. възглавява *контрареформацията*. От втората половина на XIX в. в съюз с реакционните буржоазни кръгове води борба срещу работническото движение и прогресивната мисъл. През Втората световна война 1939—1945 поддържа блока на фашистките държави. След войната антикомунистическата насоченост на неговата политика се засилва. Изменението на съотношението на силите след Втората световна война в полза на социализма, разгръщането на световното националноосвободително движение, прогресът в науката предизвикват криза в *католицизма*. Това налага в последните години по-реалистичен курс в политиката на п., което, оставайки на позициите на непримиримост към комунизма, признава необходимостта от борба за мир и мирно съвместно съществуване.

ПАРА́ДНОСТ — *прен.* преднамерена тържественост, показност, неестествено, нескромно изтъкване на постижения (напр.: излишна п.).

ПАРАДО́КС (гръц. parádoxos— «неочакван», «противоречащ на общоприетото», «странен») — 1) своеобразно мислене или разсъждение, което рязко се отличава от обикновеното, общоприетото схващане. 2) Невероятно твърдение, което противоречи (понякога само на пръв поглед) на здравия смисъл. 3) Неочаквано, необикновено явление, което не съответствува на традиционните представи. 4) Остроумен образен извод или заключение; основава се върху привидна нелогичност, но обобщава вярна и дълбока мисъл (напр.: «който върви бавно, далеч стига»).

ПАРАЗИТИ́ЗЪМ (от гръц. parásitos — «който яде у някого») — съществуване на гърба на други, за сметка на чужд труд, чрез нетрудови доходи, и то не поради неизбежност (старост, болест и др.), а посредством експлоатиране на силите и възможностите на другите хора; готованство, тунеядство. П. като социално явление е присъщ на експлоататорските класи. В социалистическото общество п. е отживелица от капитализма.

ПАРАФИ́РАНЕ (от фр. paraphe от къснолат. paraphus по гръц. parágraphos — буквално: «писано отстрана») — поставяне на съкратен подпис, инициали върху документ за потвърждаване на съдържанието му. Парафиране на договор — предварително подписване на международен договор (или отделни негови членове) с инициалите на упълномощените представители на договарящите държави, участвували в обсъждането и подготовката на текста на договора. Следващата фаза е подписването на договора от държавни дейци и ратификацията му от висшия държавен законодателен орган. П. не е задължителен момент при сключване на договори.

ПАРВЕНЮ́ (от фр.: «издигам се», «забогатявам») — 1) забогатял некултурен човек, влязъл в по-висши среди на обществото; новобогаташ. 2) Човек от незнатен произход, който прониква в аристократичното общество и подражава на аристократите.

ПАРЙ — особена стока, изпълняваща ролята на *всеобщ еквивалент*, единна мярка за изразяване и измерване на изразходвания за стоката обществен труд. Изпълняват функциите: мярка на стойността, средство за обръщение, средство за образуване на съкровища, платежно средство и световни пари. П. изразяват господствуващите производствени отношения между стокопроизводителите. Същността им се изменя в зависимост от начина на производство, който обслужват. При капитализма п. се превръщат в *капитал* и служат като оръдие за експлоатация на трудещите се, за разоряване и обедняване на дребните производители и за обогатяване на капиталистите. П. са средство за укрепване властта на капиталистическата класа. В социалистическите страни необходимостта от п. и техните функции се определят от наличието на стоково производство и действието на закона за стойността при обществена собственост върху средствата за производство. Те са всеобща форма за отчитане разходите на обществен труд, за планиране и организация на производството и разпределение на съвкупния обществен продукт в съответствие с икономическите закони на социализма.

ПАРЙЖКИ МЙРНИ ДОГОВОРИ 1947 — подписани в Париж на 10 февруари между държавите — победителки във Втората световна война 1939—1945, и бившите съюзници на фашистка Германия в Европа — Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия. Проектите за договорите са изработени в съответствие с решенията на *Потсдамската конференция 1945* от Съвета на министрите на външните работи на СССР, САЩ, Англия и Франция и са разгледани на Парижката мирна конференция (1946). Договорите са подписани с всяка от петте държави от ония държави, които са се намирали с тях в състояние на война. П. м. д. влизат в сила на 15 септември 1947.

Всички мирни договори са построени по един тип; състоят се от преамбюли и постановления (териториални, политически, военни, икономически, репарации и реституции). Предвиждат военнопрестъпниците да бъдат наказани, а сътрудничилите с врага граждани да бъдат предадени на държавите-победителки. Всички договори, с изключение на договора с Финландия (която не е била окупирана), съдържат постановления за сроковете за изтегляне на съюзническите войски. Договорите с България, Унгария и Румъния съдържат и постановления за ограничаване на състава на техните въоръжени сили, както и специални постановления за корабоплаването по река Дунав.

М и р н и я т д о г о в о р с Б ъ л г а р и я е подписан от 12 държави — СССР, Англия, САЩ, Австралия, БССР, УССР, Гърция, Индия, Нова Зеландия, Чехословакия, Югославия и Южноафриканския съюз. Договорът възстановява границите на България от 1 януари 1941 и й налага тежки репарации.

Сключването на П. м. д. е важна крачка за мирното устройство на следвоенна Европа. Благодарение на справедливата и миролюбива външна политика на СССР договорите запазват независимото съществуване на победените страни и създават възможност за тяхното мирно демократично развитие.

ПАРЙЖКИ СПОРАЗУМЕНИЯ 1954 — споразумения между САЩ и западноевропейските държави за включване на ФРГ във военните блокове на тези страни: *Северноатлантическия пакт — НАТО*, и *Западноевропейския съюз;* сключени през октомври 1954 в Париж. По П. с.

ФРГ получава възможност да притежава армия от 500 000 души и да произвежда основните видове въоръжения. П. с. грубо нарушават решенията на *Потсдамската конференция 1945* и други международни документи, които предвиждат демократизиране и демилитаризиране на следвоенна Германия.

ПА̀РИЙ — 1) човек, който принадлежи към една от най-низшите *касти* в Южна Индия. 2) *прен.* Угнетен, отхвърлен, лишен от всякакви права човек.

ПАРЙРАМ — 1) отбивам, отблъсквам ударите на противника (при борба с хладно оръжие), за да се защитя от нападението. 2) *прен.* Умело, бързо и убедително опровергавам доводите на опонента (противника) и отхвърлям нападките му в спор, диспут и пр.; задържам, обезсилвам, предотвратявам, отстранявам.

ПАРИТЀТ — 1) равенство, еднакво положение на две страни при техните взаимоотношения; принцип на равноправно представителство на страните при разрешаване на конфликт или някакъв въпрос, засягащ интересите на двете страни. 2) Равенство между две *валути*, основано на съотношението на тяхното златно съдържание. В областта на валутно-финансовите отношения найчесто се употребяват понятията златен (монетен) п. и валутен п.

ПАРЛАМЀНТ (фр. parlement от parler — «говоря») — държавен законодателен орган, присъщ на буржоазната държава, изграден пълно или частично на изборни начала. Исторически се създава след изчезването на феодалния строй. П. има и други наименования: в САЩ Конгрес, в Норвегия Стортинг, във Финландия Сейм и др. Обикновено се състои от две камари — горна и долна. Членовете на горната камара или част от тях се назначават от държавния глава, заемат мястото по наследство или се избират чрез непреки избори. В редица буржоазни страни горната камара има по-големи права от долната и контролира дейността ѝ. Изборите за долна камара в повечето страни формално са всеобщи. Изискванията за избирателен ценз (имотен, образователен, расов и други) рязко намаляват представителността ѝ и я превръщат в орган, защищаващ интересите на експлоататорските класи. В редица капиталистически държави п. е в упадък и измествап от изпълнителната власт (от президента, от правителството). Комунистическите и работническите партии използват трибуната на п. като една от легалните форми за борба за интересите на трудещите се.

ПАРЛАМЕНТАРЍЗЪМ — буржоазна политическа система, при която държавното ръководство на обществото се осъществява посредством изборен законодателен орган — *парламент*. Основни форми на п. — конституционна монархия и буржоазна парламентарна република.

ПАРЛАМЕНТАРЍСТ — 1) член на парламент. 2) Привърженик на парламентаризма. 3) Добър познавач на парламентарните форми на управление и на парламентарните традиции.

ПАРЛАМЕНТА̀РНА ГРУ̀ПА — организационна форма на свързване и политическо ръководство на членовете на парламента от една и съща политическа партия. П. г. обсъжда предварително, прави предложения и взема становище по въпроси, които се поставят за разглеждане в парламента.

В Народното събрание на НРБ има п. г. на БКП и БЗНС. Прак-

тиката показва, че редица предложения за вземане на важни решения от Народното събрание се правят от името на п. г.

ПАРЛАМЕНТЬÒР — 1) лице, упълномощено от командуването на воюваща армия или на отделна военна част да преговаря с неприятеля. П. и придружаващите го лица се ползват с неприкосновеност. 2) *прен.* Посредник.

ПАРÒДИЯ (гръц. parōdía — «песен наопаки», от pará — «против» и ōdé — «песен») — 1) литературна, музикална или друга творба, която шеговито, насмешливо или остро сатирично подражава (наподобява) на външната форма, стила и други особености на някой автор или на негово произведение, а съдържанието й се променя, най-често става противоположно (напр. стихотворението «На търговците скубачи» от Христо Смирненски е п. на стихотворението «Новото гробище над Сливница» от Иван Вазов). 2) *прен.* Външно несполучливо, грубо, карикатурно подражание, което изопачава смисъла на оригинала, преиначава същността на образеца (напр. «буржоазният парламент е п. на народовластие»).

ПАРÒЛА (итал. parola — «дума») — установена за определен срок тайна условна дума или израз за разпознаване на своите хора или за допускане на лица до охранявано място във войската (например при караул) или в нелегална организация.

ПАРТИЗÀНИН — 1) участник във въоръжена съпротивителна народна борба против завоеватели, против чужда окупация или против тираничен режим в страната като боец, който действува в състава на доброволни партизански отреди или части, подкрепяни от местното население (вж *партизанско движение*). 2) В капиталистическото общество: лице, което използва безогледно членуването си в някоя буржоазна партия за лични облаги и интереси. Вж и *партизанщина*. 3) *прен.* Привърженик, поддръжник, стороник.

ПАРТИЗÀНСКО ДВИЖÈНИЕ — масова народоосвободителна борба против чуждестранни окупатори. Включва въоръжените действия на доброволчески партизански отреди в тила на противника, а така също и всенародно въстание. П. д. е едно от проявите на решаващата роля на народните маси в историческия процес. Движещите сили на п. д. зависят от историческите условия, целите и задачите на борбата. То се води върху основата на широк народен фронт, възглавяван от най-прогресивната класа. За п. д. са характерни: *патриотизъм,* революционност, непримиримост към чуждестранното господство, доброволност на неговите участници, всестранна поддръжка на населението. Успехът му зависи от успешното прилагане на специфичните методи и форми на партизанска борба (строга конспирация, внезапно нападение над врага, бързо придвижване и пр.)

П. д. е играло голяма роля в историята на много народи. Възниква още в древността (напр.: борбата на народите от Средна Азия през III в. пр. н. е. против армията на Александър Македонски). Класически пример на п. д. е борбата на руския народ през Отечествената война 1812 против Наполеоновото нашествие. Невиждани в историята мащаби придобива п. д. на съветския народ, ръководен от КПСС, по време на Великата отечествена война 1941—1945 против германофашистките окупатори. В годините на Втората световна война 1939—1945 под ръководството на комунисти-

ческите партии силно п. д. се разгръща в Югославия, Франция, Полша, Италия, Гърция, България, Чехословакия, Китай, Филипините и други страни, което съдействува за разгрома на фашистките агресори.

В България п. д. започва веднага след нападението на фашистка Германия над СССР (22 юни 1941). През пролетта на 1943 партизанските части се обединяват в *Народоосвободителна въстаническа армия (НОВА)*, която взема дейно участие в *Деветосептемврийското народно въстание 1944* и в установяването на народнодемократична власт в страната.

След Втората световна война п. д. играе голяма роля в националноосвободителната борба на народите от колониалните и зависимите страни. Героична партизанска борба против американските империалисти водят народите на Южен Виетнам (1955—1973), Лаос (1971—1973) и Кампучия (1970—1975).

ПАРТИЗАНЩИНА — груба, егоистична проява, самоволно действие на член от буржоазна партия в домогването му до лични облаги и политическа власт.

ПАРТИЙНО - ПРАВИТЕЛСТВЕНА ДЕЛЕГАЦИЯ — делегация, в която влизат представители на партийни и държавни органи на една страна и която е в друга държава на приятелско и делово посещение. Посещенията на п.-п. д. създават благоприятни условия за понататъшно развитие на всестранните отношения и икономическото сътрудничество и за приемане на работни програми между страните.

ПАРТИЙНОСТ — 1) принадлежност на човек към политическа партия. 2) Партийност на идеологията — класово, открито и съзнателно изразяване характера на *идеологията*. Много буржоазни идеолози се опитват да скрият класовия характер на своя *мироглед*, като го обявяват за «общочовешки», «надкласов». В обществото, разделено на класи, не може да има извънкласова, извънпартийна идеология. Това се потвърждава от острата идеологическа борба между комунистическата и буржоазната идеология. П. на идеологията не е несъвместима с обективността и научността, както твърдят идеолозите на капитализма. Съвпадането на п. с обективността се осигурява чрез системно изучаване на действителността и непрестанно търсене на *истината*. Последователно обективна е марксистката, комунистическата п., която, основана на *научния комунизъм*, безпощадно разобличава същността на буржоазната идеология, защищава интересите на работническата класа, които съвпадат с интересите на всички трудещи се и с обективния ход на историята.

ПАРТИЙНОСТ в изкуството — определеност на идейно-естетическите позиции на твореца (художник, писател, музикант и др.), който в творчеството си изразява интересите и стремежите на определена класа, група, партия; проявява се с особена сила и яснота в условията на изострена класова борба. П. в изкуството се определя не от организационната или от формалната принадлежност на твореца към дадена партия, а от убежденията му и от отношението му към изобразяваните явления.

Буржоазната партийност често се прикрива с лъжливи фрази за надкласовост и безпристрастност на твореца, изразява стремежите, интересите и въжделенията на буржоазията. Комунистическата партийност се изразява в открита и честна защита на интересите на работническата кла-

са, на народните маси. Комунистическата п. предполага борба на твореца против проникването на буржоазна п. в изкуството, против аполитичността, против вредните опити да се натрапи порочната идея за мирно съвместно съществуване в областта на идеологията.

ПАРТИСТИ — представители на марксисткото течение в социалистическото движение в България през 1891—1894, възглавявано от Димитър Благоев. П. доказват необходимостта от съществуването на социалдемократическа партия в България като политически авангард на работническата класа. Противопоставят се на опортюнистическите схващания на *съюзистите* за стихийно развитие на работническото движение, т. е. отначало да се води икономическа борба, в хода на която работниците постепенно сами щели да дойдат до разбирането за необходимост от политическа борба. П. обосновават ръководната роля на социалдемократическата партия в работническото движение и без да отричат икономическата борба, изтъкват първостепенното значение на политическата борба. Вж и *Българска комунистическа партия (БКП).*

ПАРТИЯ политическа — политическа организация, която обединява най-активната част на дадена класа, изразява нейните интереси и я ръководи в класовата борба; висша форма на класова организация.

Съществуването на различни буржоазни партии в капиталистическите страни е свързано с наличието на различни групи и слоеве в самата капиталистическа класа. Макар и да водят борба помежду си за власт, буржоазните партии имат обща цел — запазване господството на капитализма. Нерядко буржоазната класа създава две партии (напр. Републиканската и Демократическата партия в САЩ), които до известна степен се различават само по методите за постигане на политическите цели. Това дава възможност на буржоазията да маневрира по-добре и в зависимост от условията в страната да издига на политическата сцена ту едната, ту другата партия. Дребнобуржоазните реформистки партии в капиталистическите страни по същество не се отличават от буржоазните партии. В условията на буржоазната демокрация като правило се допуска и съществуването на комунистически и работнически партии, но нерядко тяхната дейност се ограничава. При военнофашистка диктатура (вж *фашизъм*) дейността на политическите партии се забранява или се създава една, управляваща, за укрепване на фашисткия режим.

Комунистическите и работническите партии, чиято идеология, стратегия и тактика е *марксизмът-ленинизмът*, са партии от нов тип. Те са боеви авангард на най-революционната класа на съвременното общество — работническата класа. Тяхна цел е ликвидирането на капиталистическия строй и построяването на комунистическо общество. В страните, където на власт е работническата класа, те ръководят строителството на социализма и комунизма. В условията на социализма, на народнодемократичните и националнодемократичните режими в зависимост от историческите особености в развитието на страната може да съществува както еднопартийна, така и многопартийна система. Вж и *Българска комунистическа партия (БКП)* и *Комунистическа партия на Съветския съюз (КПСС).*

ПАРТНЬОР — участник в съвместна дейност; държава или обществена групировка, която заедно с друга влиза в политически съюз или блок. Партньори — страни, които

водят преговори, осъществяват търговско-икономическо сътрудничество или някаква друга съвместна дейност (напр.: търговски партньори, партньори в междудържавните отношения).

ПАСИВЕН (лат. passivus — «недеен», «страдащ») — бездеен, безразличен (обратно активен); бавен, отпуснат; безучастен, равнодушен към окръжаващата действителност; зависим от чужда дейност. П а с и в е н б а л а н с — отрицателен баланс, при който разходите са по-големи от приходите; загуба, щета. П а с и в н о и з б и р а т е л н о п р а в о — право на лице да бъде избирано в представителни (централни и местни) органи. В много капиталистически страни се изисква висока възраст за избираните лица.

ПАСКВИЛ — в буржоазния печат: малко публицистично произведение с лъжлив и клеветнически характер, в което необосновано се злепоставя, оскърбява и позори известно лице или група хора, партия или обществено движение чрез груби и невъздържани изрази. П. се използва в капиталистическия печат за «идеологическа борба» срещу социалистическите страни. Понятието произлиза от името на италианския обущар Пасквино, известен шегобиец и автор на жлъчни епиграми срещу високопоставени лица, живял в Рим през XVI в. Върху отломка от статуя, наричана «Пасквино», той и други сатирици след него залепвали язвителните си нападки и изобличителните си произведения.

ПАСПОРТ (фр. passeport) — 1) документ за самоличност за пътуване в чужбина. Редовният п. осигурява на носителя му правна закрила от дипломатическите и консулските представители на родината му в чужбина. 2) Документ за самоличност на български граждани. Бива: безсрочен (за лица над 30 години) и със срок (за лица до тази възраст). Въвеждането на личния п. улеснява отчитането и движението на населението. 3) Регистрационно свидетелство за превозно средство. 4) Технически документ към машина, превозно средство, уред и други, издаван от завод-производител; съдържа технически данни (описание), указание за използване и други на съответното съоръжение.

ПАТЕНТ — 1) документ, удостоверяващ авторство и изключително право на притежателя му да се разпорежда с дадено *изобретение*. 2) Документ, даващ право на лице да упражнява търговия или занаят. 3) *прен.* Свидетелство за някакво право, достойнство и др.

ПАТЕРНАЛИЗЪМ — 1) демагогска идеологическа доктрина и практика на демонстративна «благотворителност» и «бащинска загриженост» за трудещите се, провеждана от монополистичната буржоазия. П. се изразява напр. в даване на допълнителни възнаграждения, ако работниците и служещите се откажат от участие в революционното движение и в класовите профсъюзи, в разпространяване сред работниците и служещите на малки акции от предприятието, които уж им дават възможност да получават «своя дял» от печалбата, и т. н. С помощта на такива мерки капиталистите се опитват да внесат разкол в работническото движение, да създадат илюзията за класов мир и сътрудничество, да подтикнат работниците доброволно да повишават производителността и интензивността на труда. П. се поддържа от десноопортюнистическите лидери в работническото движение. Вж и *«народен капитализъм»*. 2) Експанзионистична външна политика на империалистическите дър-

жави, при която под предлог на «бащинска помощ» за слаборазвитите страни се постига икономическо и политическо заробване на тези страни.

ПАТРИА́РХ (гръц. patriárchēs — «праотец», «родоначалник») — 1) глава на самостоятелна (автокефална) православна църква, както и на някои други християнски църкви. П. имат руската, българската, константинополската, александрийската, грузинската, сръбската, антиохийската и румънската църква. 2) *прен.* Стар, уважаван от всички човек — глава на семейството; найстарият представител на някой отрасъл на науката, изкуството и пр.

ПАТРИАРХА́ЛЕН — привързан към стари и отживели традиции; древен, първобитен, старинен, традиционен; идилично, добродушно примитивен, чужд на новото, консервативен (напр.: п. нрави, п. обичаи, п. бит, п. възгледи).

ПАТРИО́Т (гръц. patriótēs — «съотечественик», «земляк») — човек, който е въодушевен от любов към отечеството, предан е на народа, следва най-хубавите му демократични и революционни традиции, мрази враговете и поробителите, готов е да се жертвува за интересите на родината; родолюбец.

ПАТРИОТА́Р — неодобрително: човек, който привидно, на думи се представя за патриот; неискрен, лицемерен родолюбец, който само парадира с патриотизъм.

ПАТРИОТИ́ЗЪМ — любов и вярност към отечеството и народа; родолюбие. П. е «едно от най-дълбоките чувства, затвърдени от вековното и хилядолетното съществуване на обособените отечества» (Л е н и н, В. И. Събр. съч. Т. 37, с. 182).

Проявите на патриотичното чувство са: естествена привързаност на човека към родния край — мястото, където е роден и живее (селото, града), към околната местност и заобикалящата го природа (планини, гори, реки, полета), възторг от героичното минало и нравствените добродетели (трудолюбие, храброст, издръжливост) на народа; уважение и грижовност към родния език, преданост към най-добрите национални, демократични и революционни традиции, отзивчивост към нуждите на народа, гордост от социалните и културните постижения на родината, загриженост за интересите и историческите съдбини на страната, с която е свързан за цял живот, съчувствие към страдащия и експлоатиран народ, нетърпимост към тиранията и социалните пороци на обществото, омраза към народните врагове (национални, социални, духовни), готовност за подвиг и саможертва в името на народа и интересите на отечеството. Важна проява на п. на българите е и вековната любов към руския народ (наричан гальовно «Дядо Иван»), към съветския народ като наш двоен освободител.

Най-последователен изразител на п. в капиталистическото общество е работническата класа. По времето на големи исторически сътресения се изостря патриотичното чувство на масите, макар че те самите никога не се ползват от плодовете на своите победи. Буржоазията подчинява патриотизма на своите класови користни интереси.

До завоюването на политическата власт п. на трудещите се маси намира израз в защитата на родината от чуждите завоеватели и окупатори, в революционната борба за сваляне на властта на капитала и освобождаване от класовия и националния гнет.

С о ц и а л и с т и ч е с к и я т п а т р и о т и з ъ м е един от най-важните принципи на кому-

нистическата нравственост, която разглежда отношението към труда, обществено-политическата дейност, отношенията между нациите, формирането на личността. В него са съчетани любов към социалистическата родина, грижа за запазване и укрепване на новия, социалистическия обществен строй, преданост към делото на комунизма.

В социалистическото общество п. на народните маси не е пасивен, а има активен характер; той е една от движещите сили в развитието на обществото. Той се проявява в решителното и твърдо противодействие срещу покушенията на враговете, в героичните подвизи на защитниците на социалистическото отечество по време на война, в самоотвержения всекидневен труд, който увеличава благата и богатствата на родината, играе огромна роля за построяване на социализма и комунизма.

Социалистическият п. е несъвместим с буржоазния национализъм и шовинизъм, с националния нихилизъм и космополитизма и ги отхвърля като коренно противоположни на родолюбието, на патриотичното чувство. Доколкото истинските интереси на социалистическата родина съвпадат с интересите на международното работническо движение, с революционната борба на трудещите се от цял свят, с верността към единството на социалистическите страни, социалистическият п. е неделим от *пролетарския интернационализъм*.

ПАТРИЦИЙ — първоначално членовете на римската родова община, впоследствие родовата аристокрация в древния Рим. През ранния период на римската държава само п. имали политически права и достъп до държавните длъжности. От началото на V в. започва борбата на *плебеите* за политическото им изравняване с п.

ПАТРОН (лат. partonus — «защитник») — 1) в древния Рим: пълноправен гражданин, обикновено патриций, покровител на освободените от него роби или на непълноправни граждани (клиенти). 2) В капиталистическите страни: собственик на предприятие, на фирма. 3) *прен.* Защитник, покровител. 4) Лице, на чието име е наречено учебно заведение, предприятие, учреждение и др.

ПАУПЕРИЗЪМ (от лат. pauper — «беден») — свойствена на експлоататорските общества крайна бедност на трудещите се. При капитализма п. е неизбежен резултат от действието на всеобщия закон на капиталистическото натрупване. Най-големи размери и острота п. достига при империализма, когато масовата безработица приема хронически характер. Пауперите са обречени на непрекъсната морална деградация и живеят от подаянията на обществото.

ПАЦИФИЗЪМ (от лат. pacificum — «миротворен») — буржоазнолиберално течение, чиито представители се обявяват против всякаква война независимо от характера и целта ѝ. Осъждайки всяка въоръжена борба като неморална, понеже води до човешки жертви, пацифистите обикновено се ограничават с пасивна проповед за мир и като правило не разкриват истинските причини, които пораждат войната, не правят разлика между завоевателни и освободителни, революционни войни, отхвърлят революционните действия на масите. Твърде често империалистическата буржоазия под лицемерния лозунг за отказване от всякакви войни, в това число и от националните, революционните и други справедливи войни, превръща п. в средство за подготвяне на нова война, с фрази за мир защищава съществуващото положение на капиталистическо и колониално робство и прикрива

завоевателната и грабителска политика на империалистите. В съвременните условия, когато политиката на империалистическите държави заплашва човечеството със световна война, с употреба на ядрено оръжие, много искрени пацифисти и някои пацифистки организации участвуват активно в масовото *движение за защита на мира* в целия свят, за предотвратяване на термоядрената война, за *разоръжаване*, за укрепване на *разведряването* в международните отношения, за траен мир в целия свят.

ПЕДАНТЙЗЪМ (итал. pedante — «учител») — изключителна старателност и точност, повишена взискателност за спазване на установения ред, правила, инструкции, особено внимание към дребол ите и подробностите (напр.: «точност до п.»). П. е необходим при много видове дейност и трудови процеси, но понякога се изражда в дребнава, формална акуратност, в буквоядство.

ПЕН-КЛУБ (англ. Pen-Club от англ. pen — «перо», което се възприема и като съкращение (абревиатура) на английските думи poem — «стихотворение», essay — «очерк», novel — «роман», и като съкращение на Poets-essayists-novelists Club — «Клуб на поети, есеисти, новелисти») — международна организация на поети, белетристи, драматурзи, редактори, издатели, автори на научни трудове и др. Основана през 1921 в Лондон по идея на английската писателка К. А. Досън-Скот; пръв председател е английският писател Джон Голзуърди; понастоящем — писателят от ФРГ Хайнрих Бьол. П.-к. има за цел да създава контакт между писателите независимо от различията в убежденията и възгледите им, да обединява усилията на писателите от цял свят за опазване на мира и културните ценности, да защищава правото на писателя да твори свободно, «да развива и поддържа дружбата и интелектуалното сътрудничество между писателите във всяка страна в интерес на свободната артистична изява и международната добра воля». До Втората световна война П.-к. е изцяло буржоазна организация и е под влияние на абстрактния хуманизъм, изразяван с общи и неясни призиви за братство и мир. Обявява се против настъпващия фашизъм и в защита на преследваните от хитлеризма писатели. След Втората световна война изявява антисъветски, антикомунистически тенденции, със специални фондове поддържа и финансира литературни отцепници, напуснали Полша, Унгария, Чехословакия и др. страни, което значително снижава авторитета и влиянието на организацията. Понастоящем в организацията членуват около 8000 души — много писатели с демократични убеждения, както и писатели от социалистическите страни. П.-к. е единствената световна писателска организация. Създадени са над 80 ПЕН-центъра. Ръководство на П.-к.: Конгрес — висш орган, който се свиква всяка година; Изпълнителен комитет — избира се измежду представителите на националните ПЕН-центрове; председател — преизбира се на всеки две години; международен секретар — безсменен (изборен) — седалище в Лондон; международен ковчежник (касиер).

Българската секция на П.-к. е основана през 1926 по инициатива на Владимир Полянов и Йордан Стубел. При учредяването ѝ има около 40 членове, между които Елин Пелин, Йордан Йовков, Людмил Стоянов, Елисавета Багряна, Кирил Христов, Антон Страшимиров, Тодор Г. Влайков, Николай Лилиев, Теодор Траянов и др. Председатели: първи (1926—1927) е проф. Иван Шишманов (1862—1928), втори —

проф. Александър Балабанов (1879—1955), проф. Михаил Арнаудов (1878—1978), Дора Габе, Ана Каменова, Леда Милева, Лиляна Стефанова и др.

Българският ПЕН-център е поделение на Съюза на българските писатели, една от формите на неговата международна дейност, в която участвуват над 70 писатели. Литературните дискусии и кръгли маси се използват за пропагандиране на хуманните идеи на социалистическата култура. Българският ПЕН-център подкрепя дейно такива прояви на П.-к., които допринасят за укрепване на дружбата и разбирателството между писателите от цял свят.

ПЕНТАГÓН (гръц.: «петоъгълник») — разпространено название на военното ведомство на САЩ (от петоъгълното здание близо до Вашингтон, в което е настанено военното министерство). П. е символ на *милитаризма* и на агресивната политика на американския империализъм.

ПЕР (фр. pair от лат. par — «равен») — 1) звание, което се дава на лице от висшето феодално дворянство във Великобритания и Франция. 2) Член на Камарата на лордовете във Великобритания.

ПЕРИОДЍЧЕН ПЕЧÁТ (периодика, преса) — съвкупност от масовите периодични печатни издания (*вестници* и списания, периодични сборници и бюлетини, издавани през определен промеждутък от време — всекидневно, седмично, на две седмици, месечно, на два, на три месеца); едно от основните средства за масова информация и пропаганда. Вж *печат, вестникарски монополи.*

ПЕРМАНЕ́НТЕН — постоянен, непрекъснат, продължаващ (напр.: п. развитие). Перманентна революция — непрестанна революция. През 40-те години на XIX в. Карл Маркс и Фридрих Енгелс развиват идеята, че в буржоазната революция пролетариатът не може да спре осъществяването на демократичните задачи, а трябва да свали всички експлоататори и да завземе държавната власт.

ПЕРСÓНА ГРÁТА (желано лице) — дипломатически представител, който се одобрява от правителството на държавата, в която той ще изпълнява функциите си; персона нон грата (нежелано лице) — дипломатически представител, на когото е отказано да бъде приет от правителството на страната, където се назначава, или се иска отзоваването му от същото правителство. Причините са враждебно отношение към страната, намеса във вътрешните ѝ работи, неуважение към законите и обичаите ѝ, злоупотреба с дипломатическите привилегии, нарушаване на общоприетите международни норми за поведение на дипломата и др.

ПЕРСОНÁЛ (лат. personal — «личен») — личен състав, колектив от служещи и работници в учреждение, предприятие, ведомство, най-често обособен по професионален или друг признак (напр.: медицински п., обслужващ п., дипломатически п.).

ПЕСИМÍЗЪМ (от лат. pessimus — «най-лош») — мрачен, нерадостен възглед за живота, безнадеждност и разочарование от настоящето, в което според песимистите цари само зло; неверие в светлото бъдеще, отричане на творческите сили на човека; безверие, упадъчно настроение, черногледство. Като мироглед п. е присъщ на отживелите времето си реакционни класи, които съзнават, че съществуващият строй е обречен на

гибел. Противоположност на п. е *оптимизмът.*

ПЕТ ПРИНЦИПА ЗА МИРНО СЪВМЕСТНО СЪЩЕСТВУВАНЕ (на езика хинди: «панча шила») — принципи в международните отношения, провъзгласени през 1954 от Индия и КНР. Включват : 1) взаимно уважение на територналната цялост и суверенитет; 2) ненападение; 3) ненамеса във вътрешните работи; 4) равенство и взаимна изгода; 5) мирно съвместно съществуване. Петте принципа получават поддръжка от много страни и намират отражение в решенията на *Бандунгската конференция 1955* и в други международни документи.

«ПЕТА КОЛОНА» — нарицателно название на вражеска тайна агентура, използвана в тила на някоя страна. Терминът «п. к.» възниква в периода на Гражданската война в Испания 1936—1939; през есента на 1936 настъпващите към Мадрид четири колони фашистки метежници нарекли «п. к.» своята нелегална агентура (изменници и предатели), действащи вътре в града.

По време на Втората световна война 1939—1945 «п. к.» е наречена нацистката агентура, действуваща в различни страни.

ПЕТИЦИЯ (лат. petitio — «иск», «искане») — колективно искане в писмена форма, отправено до върховни органи на власт, държавен глава и други. Наред с правото на гражданите на п. Конституцията на НРБ прокламира широко правото на молби и жалби.

ПЕЧАЛБА — 1) п р и к а п и т а л и з м а — превърната форма на *принадената стойност,* която се проявява като остатък от прихода след приспадането на разходите на капитал и се присвоява безвъзмездно от капиталиста. Надпреварата на капиталистите за най-голяма п. е определяща цел, главен мотив на капиталистическото производство. При империализма монополите извличат високи монополни п. 2) В с о ц и а л и с т и ч е с к о т о с т о п а н с т в о — част от *чистия доход* на обществото, създавана от принадения труд на работниците в материалното производство; чист доход на предприятието. П. е най-общ показател за резултатите от стопанската дейност на стопанските звена. Използва се за планомерно задоволяване на нуждите на цялото общество, за разширяване и модернизиране на производството в отделните предприятия, за подобряване на социално-битовите условия на работниците и т. н.

ПЕЧАТ (п р е с а) — съвкупност от периодични (вестници и списания, многотиражки) и непериодични (книги, брошури, сборници и други) печатни издания; едно от основните средства за масова информация. П. е важно средство за разпространяване на просвета, за пропагандиране на политически и научни знания, за развитие на културата, за формиране на мироглед, оръжие е в социалната и политическата борба.

П. се подготвя от редактори и завеждащи различни отдели, журналисти, кореспонденти (дописници). Вестниците се обслужват от информационни (телеграфни) агенции. В капиталистическите страни буржоазният п. е зависим от *вестникарските монополи* (тръстовете на Хърст и др. в САЩ, Шпрингер и др. във ФРГ и пр.) и води борба против работническото движение, против мира, демокрацията и прогреса. Прогресивният п. в капиталистическите страни е за мир между народите. Комунистическият и работническият п. мобилизира трудещите се на борба за права, против капита-

листическия гнет, разпространява сред трудовите маси идеите на социализма. В социалистическите страни п. организира и мобилизира трудещите се за изграждане на социалистическото общество.

ПИЕДЕСТА̀Л (постамент) — 1) художествена оформена основа, подножие, подставка на паметник (статуя, група, бюст) или обелиск, колона, стълб. 2) *прен.* Положение, което поставя един човек над останалите; авторитет, влияние.

ПИКЀТ (фр.: «кол») — термин с няколко значения. 1) Малък постови охранителен отред. 2) Стачен пикет — в капиталистическите страни група стачкуващи работници, определена от стачния комитет да дежури в предприятието и да не допуска в него стачкоизменници. П. се наричат също и специално определяните групи работници по време на демонстрации за охраняването им от нападение и за поддържане на реда. Властите в капиталистическите страни хвърлят за борба с пикетчиците полицейски сили.

ПИОНЀР (фр. pionner — «пехотинец») — 1) човек, който за пръв път прониква в нова, неизследвана страна с девствена природа, като я овладява и приспособява за културен живот и се заселва в нея (напр. първите преселници в Северна Америка). 2) *прен.* Лице, което полага основите, началото на нещо ново, развива за първи път дейност в непозната или несъществуваща още област на науката, изкуството, културата, обществения живот; лице, което прокарва нови пътища (напр.: п. на скоростни методи в строителството). 3) Войник от инженерните войски в някои страни. 4) Член на доброволната масова патриотична комунистическа организация за деца и юноши (от 9- до 14-годишна възраст) в социалистическите страни (в България: Димитровска пионерска организация «Септемврийче», от 9- до 14-годишна възраст — септемврийче, от 7- до 9-годишна възраст — чавдарче; в СССР: Всесъюзна пионерска организация «Владимир Илич Ленин»).

ПИРА̀ТСТВО — насилствени действия против кораби в морето или нападение на крайбрежни местности за грабеж. П. се появява в дълбока древност с възникване на морската търговия. През средните векове пиратите и особено така наричаните корсари търгуват и с роби. П. се използва от някои държави в борбата им за господство в колониите и за завоюване на нови земи. Така Франция и Англия през XVII в. използват пирати, наричани флибустиери, в борбата им с Испания за колониални владения в Америка. От средата на XVII в. до втората половина на XIX в. наред с п. широко разпространение получава каперството — завземане, разграбване или потопяване на търговски кораби на неприятелски или неутрални страни от въоръжени частни кораби на воюваща държава. В епохата на империализма п. придобива нови форми, към които прибягват агресивните капиталистически държави, нарушавайки международните норми и обичаи. В периода на итало-германската интервенция в Испания 1936—1939 пиратски подводници на фашистка Германия и Италия потопяват в Средиземно море търговски кораби на СССР и на други държави. През 1953—1954 гоминдановци с помощта на американски кораби и самолети нападат търговски кораби на различни държави, търгуващи с КНР. Към пиратските действия се приравнява и летенето на американски военни самолети над търговски кораби в открито море. Използва се и п. в ефира от западни

пропагандни радиоцентрали, които «оседлават» вълните на радиостанции на социалистически страни, излъчвайки враждебни предавания.

В последно време въоръжени лица, наричани въздушни пирати, завладяват граждански самолети. Това принуждава много държави да подпишат в Хага Конвенция против незаконно завладяване на самолети (1970), ратифицирана и от НРБ.

ПИ́РОВА ПОБЕ́ДА — съмнителна победа, която не оправдава дадените заради нея огромни жертви и която изтощава силите на победителя. Изразът иде от името на епирския цар Пир. В 279 пр. н. е. той побеждава римляните в битката при Аускулум, като понася големи загуби, поради което възкликва: «Още една такава победа и ние сме загинали.» Действително през 275 пр. н. е. римляните разбиват Пир.

ПИ́ТАНЕ — в НРБ: писмено обръщение от народен представител към правителството или негови членове за осведомяване по въпроси от дейността им. На п., отправени на сесия, се отговаря на същата или по решение на Народното събрание на следващата. Ако Народното събрание прецени, по п. могат да станат разисквания и да се вземе решение.

«ПЛА̀ВАЩ» КУРС — *валутен курс*, който не е строго фиксиран и варира в зависимост от търсенето и предлагането на дадена *валута*. «П.» к. може да не бъде напълно свободен, а да се движи в определени граници. Използва се като средство за уравновесяване на *платежния баланс* на съответната страна. Той се приспособява към изменящите се съотношения между вътрешните и международните цени, към условията на капиталовия пазар. При него се създава възможност за по-голяма стабилност на вътрешните цени, но същевременно се създава несигурност в международните икономически отношения, породена от неизбежните валутни рискове. «П.» к. се въвежда от някои страни като средство за спасяване от хаоса във валутно-финансовите отношения между капиталистическите страни през последните години от развитието на *валутната криза*. Например през юни 1972 Великобритания е принудена да посрещне кризата в английската лира с въвеждането на «п.» к. (с това се извършва и фактическата ѝ девалвация с около 10%). След 1974 системата на «п.» к. е повсеместно явление в капиталистическите страни. С приемането на поправката в Устава на *Международния валутен фонд (МВФ)* през 1976 на страните-членки се дава право да въвеждат «п.» к. Курсовете на валутите на тези страни се колебаят в големи граници.

ПЛАГИА́Т, плагиатство (от лат. plagium — първоначално: «похищаване и продаване на чужди роби») — издаване или публикуване на чуждо произведение (художествено, научно или изобретение, рационализация) изцяло или с частични изменения под свое име или с псевдоним, без да бъде посочван авторът или без негово съгласие; литературна кражба.

ПЛАКА́Т (лат.: «свидетелство») — агитационна рисунка с кратък текст на политическа или културна тема; окачва се на улицата или в обществено помещение, понякога се отпечатва във вестник или списание.

ПЛАН «ДА́УЕС» — приет на Лондонската конференция (1924) на страните — победителки в Първата световна война, за уреждане на репарационните задължения на Германия. За да може да изплаща своите репарационни задължения, Гер-

мания трябвало да получи от бившите си противници (преди всичко от САЩ) големи заеми. Така само за шест години от приемането на п. «Д.» тя получава кредити за над 21 милиарда марки, а плаща срещу репарациите си малко повече от 10 милиарда марки. Под напора на световната икономическа криза през 1929 п. «Д.» е заменен с п. «Йънг», според който репарационният дълг е намален с 20%, а изплащането му е предвидено да стане в продължение на 59 години.

ПЛАН «КОЛОМБО» — споразумение, сключено през 1950 в столицата на Цейлон Коломбо, между Великобритания и страните от Британската общност (по-късно към него се присъединяват САЩ, Бирма, Филипините, Тайланд, Южен Виетнам, Индонезия, Непал, Лаос, Камбоджа, (Кампучия) и Япония) за съдействие в развитието на слаборазвитите страни в Югоизточна Азия. Чрез споразумението и помощите, които то обещава, Великобритания и другите развити страни се надяват да запазят своето влияние в този район, да попречат на развитието на националноосвободителното движение и на разширяващите се връзки на новоосвободените страни от този район със СССР и другите социалистически страни.

ПЛАН «МАРШАЛ» — план за икономическа и политическа експанзия на американските монополи в европейските държави след Втората световна война. Издигнат от държавния секретар на САЩ генерал Дж. Маршал на 5 юни 1947 като план «за възстановяване и развитие» на Европа чрез предоставяне на икономическа помощ от САЩ; официално приет от американския Конгрес през април 1948. Фактически п. «М.» наред с *доктрината «Труман»* е насочен към засилване на проникването на американския капитал в Европа и към създаване на система от агресивни военни блокове. Неговата непосредствена цел е да се укрепят разклатените от войната позиции на капитализма в Западна Европа, да се засили зависимостта ѝ от САЩ и да се възпрепятстват прогресивните социални изменения.

П. «М.» е приет от правителствата на Англия, Франция, Италия, Швеция, Норвегия, Дания, Белгия, Холандия, Люксембург, Австрия, Ирландия, Исландия, Гърция, Швейцария, Турция и Португалия; действието му се разпростира и над Западна Германия и Триест. Страните, приели американската «помощ», поемат редица ограничения на националния си суверенитет: отказ от политика на национализация на промишлеността, откриване на пазарите им за неограничен внос на американски стоки, ограничаване на търговията със социалистическите страни и пр. Контролът по изпълнението на п. «М.» се упражнява от специална американска комисия. Осъществяването на п. «М.» довежда до рязкото увеличаване на зависимостта на маршализираните страни от САЩ, до засилването на тяхната милитаризация и бързото възстановяване на военнопромишления потенциал на Западна Германия.

Действието на п. «М.» се предвижда до 1952, но още в края на 1951 е приет т. нар. Закон за обезпечаване на взаимната сигурност, който е пряко продължение на п. «М.» и предвижда не само икономическа, но и военна помощ за западноевропейските страни.

П. «М.» подготвя условията за създаването през 1949 на *Северноатлантическия пакт — НАТО*, и съдейства за засилване на *«студената война»* срещу социалистическите страни.

ПЛАНИРАНЕ — метод на ръководство на социалистическото стопанство за осигуряване на най-добри икономически резултати чрез съзнателно установяване и постоянно поддържане на пропорционалност в цялото народно стопанство, в отделните отрасли, райони, предприятия. Изразява се в разработване на научнообосновани планове и контрол върху изпълнението им. Осигурява единство на политика и икономика, както и мероприятия за изпълнението на плановете. П. се осъществява на научна основа, като се опира на изискванията на обективните икономически закони на социализма и особено на закона за планомерното развитие и основния икономически закон. П. се извършва и в рамките на СИВ по пътя на консултации по основните въпроси на икономическата политика, сътрудничество в областта на прогнозирането, координиране на народностопанските планове на отделните социалистически страни, съвместно планиране и други. Това спомага да се установява и поддържа планомерност в мащаба на световната социалистическа система, което води до огромни икономии на труд и средства, до повишаване икономическата ефективност на стопанството както на всяка отделна страна, така и в цялата общност.

На въпросите на планомерността и усъвършенстването на социалистическото п. в НРБ се отделя голямо внимание на Юлския (1968) и Декемврийския (1972) пленум на ЦК на БКП. Националната партийна конференция (1978) обсъжда проблемите и набелязва конкретни мерки за усъвършенстването на плановото ръководство на икономиката: повсеместно да се прилага нова технология на изработване на плановете, петгодишните планове да се утвърдят като основна форма на плановo ръководство, да се осъществява по нов начин принципът на непрекъснатост в п. и т. н.

ПЛАНОВО СТОПАНСТВО — стопанство, което се развива пропорционално при ръководство от страна на държавата по предварително изработен план. Планово е народното стопанство на социалистическите страни. Плановото развитие на стопанството е едно от основните предимства на социализма пред капитализма. То дава възможност правилно да се разпределят производителните сили, рационално да се използват всички ресурси и постиженията на науката и техниката, да се постигат по-добри резултати при по-малки разходи. П. с. изключва характерните за капитализма икономически кризи, безработица, мизерия. Вж и *единен план за обществено-икономическо развитие*.

ПЛАНТАТОР — собственик на крупно капиталистическо селско стопанство, в което се отглеждат специални селскостопански култури — *монокултури* (кафе, памук, тютюн, захарна тръстика и др.). Плантаторските стопанства са разпространени главно в колониалните и зависимите страни; за тях е характерна жестока експлоатация на работещите и използване на различни форми на принудителен труд.

ПЛАТЕЖЕН БАЛАНС — съотношение между фактическите плащания от чужди страни в полза на дадена държава и плащанията на тази държава към други държави през определен период (обикновено година) независимо от това, кога и по какъв повод са възникнали вземанията и задълженията. П. б. е а к т и в е н, когато постъпилите плащания са повече от извършените; п а с и в е н — когато извършените плащания са повече от получените.

ПЛАТЕЖОСПОСО̀БНОСТ — способност на дадено лице, фирма, банка или държава да извършва своевременно всички свои текущи плащания и да погасява в срок задълженията си. П. на дадено физическо или юридическо лице зависи от неговото финансово състояние, от разполагаемите финансови средства, обема на очакваните постъпления и предстоящите плащания. Лицето може да се разплаща както със собствени средства, така и с помощта на кредит.

ПЛАТФО̀РМА (фр. plat-forme — буквално: «плоска форма») — 1) система от убеждения; основни, принципни, теоретични положения. 2) Практическа програма за действие, политически искания, задачи на определена политическа партия, обществена група или организация (напр.: идейна п., политическа платформа).

ПЛАЦДА̀РМ (от фр. place d'armes — «площад за събиране на войските») — район, пространство, където се разгръща (развива) военна стратегическа операция; територия, изходен пункт, база, където войските се разполагат и се подготвят за настъпателни бойни действия срещу противника; участък от крайбрежна територия, завладян при десантна операция, за да се осигури стоварването и разгръщането на главните сили за морски *десант*.

ПЛЕБЀИ (плебс) — 1) една от категориите свободно население в древния Рим. Първоначално не влизат в римската родова община и не се ползват с политически и граждански права. От V в. пр. н. е. започват ожесточена борба с *патрициите*, която завършва в началото на III в. пр. н. е. с пълното им политическо изравняване. От III—II в. пр. н. е. п. се наричат пълноправните, но малоимотни римски граждани от незнатен произход. 2) *прен.* Презрително название, с което представителите на експлоататорските класи наричат народа, беднотата.

ПЛЕБЀЙСТВО — прието в историческата литература название на найбедните слоеве от населението на феодалния град в Западна Европа. П. и селячеството са основната сила, която осигурява победата на раннобуржоазните и буржоазните революции.

ПЛЕБИСЦЍТ (от лат. plebiscitum — «решение на народа») — допитване до населението, всенародно гласуване по важни въпроси. П. се използва в международните отношения за определяне държавна принадлежност на спорна територия. За първи път п. се провеждат през време на Френската буржоазна революция в края на XVIII век: за присъединяване към Франция на Авиньон (1791), Савоя (1792) и др. След Първата световна война се провеждат п. за определяне териториални изменения в редица райони на Европа: в Горна Силезия за присъединяването ѝ към Полша или Германия и др. В някои случаи п. се извършва под международен контрол. Но не винаги п. отразява действителната воля на населението. Типични примери са организираните от хитлеристите п. за присъединяването към Германия на Саар (1935) и Австрия (1938). Вж и *референдум*.

ПЛЀЙБОЙ (англ. play-boy — «веселяк») — богат млад човек («любител на веселието») в буржоазното общество, който се занимава само със спорт, развлечения, ухажване на жени и т. н.

ПЛЀМЕ — най-древната исторически засвидетелствувана форма на етническа общност и обществена организация, свойствена на *първобит-*

нообщинния строй. Възниква от обединението на отделни родове. Има своя територия, име, диалект, общи религиозни представи и задължителни култови действия, племенен съвет и върховен главатар. От консолидирането на племенните съюзи възниква по-висша обществена форма — *народността*. Елементи на племенна организация са запазени все още сред някои етнически групи в Азия, Африка, Америка, Австралия и Океания.

ПЛЕНАРЕН (от лат. plenus — «пълен») — извършван, свикван с участието на всички членове на организация, комитет, съвет, управително тяло, комисия и други; пълен, общ. П л е н а р н о з а с е д а н и е — заседание при пълен състав, пленум.

ПЛЕНУМ (лат. plenum — «пълно») — събрание, заседание в пълен състав на членовете на изборен ръководен орган, организация, държавен институт, съвет, комитет, комисия и т. н. П л е н у м н а Ц К н а Б К П — заседание на целия състав на членовете и кандидат-членовете на ЦК на БКП; свиква се периодично (най-малко един път на 4 месеца) за обсъждане на най-важните въпроси на партийната политика — икономиката, духовния живот, вътрешнопартийната дейност и ръководството на обществените, държавните и стопанските органи за социално управление.

ПЛЕЯДА — 1) *прен*. Група изтъкнати в някоя област дейци на науката, изкуството и др. през определена епоха или период, обикновено свързани с общи възгледи, задачи, идейна насоченост. 2) *прен*. Множество.

ПЛУРАЛИЗЪМ (лат. pluralis — «множествен», «многочислен») — 1) идеалистическа философска система, която приема, че в основата на света и на неговите явления има няколко, множество самостоятелно съществуващи и независими едни от други духовни същности, начала. 2) Калейдоскоп, сбор от различни гледища, концепции и направления в буржоазното общество, които въпреки своите различия и привиден антагонизъм имат обща позиция — *антикомунизма*, определящ благосклонното отношение на буржоазните правителства към п. («колкото повече концепции има, които отхвърлят комунизма, толкова по-добре»). В съвременната буржоазна социология п. се приема като признак на «чиста» и «най-висша форма» на демокрация, при която политическата власт се осъществява от борещи се помежду си и уравновесяващи се едни други политически партии, а също и организации — профсъюзни, селски, църковни, сдружения. 3) У идеолозите на *еврокомунизма:* признаване, приемане на множество «модели» на социализма, включително и такива, които се отличават от реалния социализъм с наличието на икономически, идеологически и политически п. Такива умозрителни, неподкрепени от практиката позиции по същество отхвърлят интернационалния характер на марксизма-ленинизма и общите закономерности в развитието на социалистическата революция и строителството на социализма.

ПЛУТОКРАЦИЯ (от гръц. plutokratia — «власт на богатството») — 1) форма на управление, при която държавната власт на страната е в ръцете на богатите. 2) Управляващ, господстващ слой в страната, състоящ се от най-богатите представители на имотните класи — плутократи.

ПОБРАТИМЕНИ ГРАДОВЕ — градове от различни държави, устано-

вили помежду си постоянни приятелски връзки за взаимно опознаване на живота, историята, бита и културата, а така също и за постигане на по-добро взаимно разбирателство, за укрепване на дружбата и сътрудничеството между народите.

ПОДСЪДНОСТ — правото и задължението на правосъден орган да разглежда и да решава граждански, наказателни и административни дела.

ПОЗЕМЛЕНА РЕНТА — редовен доход на собственика на земя, в който се реализира собствеността върху земята. Представлява част от принадения продукт, създаван от непосредствените производители в селското стопанство и отраслите на добивната промишленост, присвоявана от поземлените собственици. При феодализма се проявява като феодална рента, при капитализма — като абсолютна, диференциална и монополна рента. При социализма се запазва само диференциална п. р.

ПОЗИТИВЕН (лат.: «положителен») — основан върху опит, факти, реална действителност (напр.: п. програма, п. политика); изразен в положителна форма, утвърдителен (напр.: п. неутралитет). Обратно: негативен.

ПОЗИТИВИЗЪМ — едно от най-разпространените идеалистически течения в буржоазната философия. Възниква през 30-те години на XIX в. П. претендира, че е сложил край на философията и се опира не на «абстрактни умозаключения», а изключително на «позитивни» («положителни») факти. Твърди, че се издига както над *материализма*, така и над *идеализма*, а всъщност е една от най-повърхностните и вулгарни разновидности на идеалистическата метафизика. П. разбира опита и науката като съвкупност от субективни усещания, представи, преживявания. Съвременните позитивисти продължават под нови форми (логически п., логически атомизъм и др.) да развиват п. в субективноидеалистическа насока (вж и *неопозитивизъм*). Голямо разпространение получава приложението на п. в буржоазната социология. «Доказва» се например, че противоречията на капитализма се свеждат до противоречията на човешката психика; затова вместо борба против капитализма се препоръчва да се действува за приспособяване на човешкото съзнание към капиталистическите порядки.

ПОЗИЦИОННА ВОЙНА — начин на водене на бойни действия, при който воюващите страни в стремежа си да натрупат сили и средства за решаващи операции преминават към продължителна отбрана на непрекъснат фронт, с добре укрепени многочислени позиции, развити в дълбочина. Възниква през втората половина на XIX в.; получава развитие през Първата световна война 1914—1918. Съвременните бойни средства правят бойните действия маневрени, но на отделни участъци може да се приложи п. в.

ПОЗНАНИЕ — процес на отразяване и възпроизвеждане на действителността в човешкото мислене, обусловен от законите на общественото развитие и неразривно свързан с практиката. Целта на п. е да се достигне обективната *истина*. В процеса на п. хората придобиват знания за реалните явления, осъзнават заобикалящия ги свят. Тези знания се използват в практическата дейност с цел да се преустройва светът. От друга страна, практиката е необходим момент на самия процес на п. От живото съзерцание към абстрактното мислене и от него към практиката — такъв е диалектическият път на п. на истината, на обективната реалност, пише В. И. Ленин.

ПОКУПА̀ТЕЛНА СЍЛА НА ПАРЍТЕ — количеството стоки и услуги, които могат да се придобият с определена парична единица; реципрочна величина на индекса на цените на дребно на стоките и услугите. Когато цените на стоките и услугите се увеличават, с едно и също количество пари населението може да получи по-малко стоки и услуги от един и същи вид, количество и качество, т. е. стоки и услуги от един и същи вид, количество и качество се заплащат с повече пари. В такива случаи п. с. п. намалява. Обратно, когато цените на стоките и услугите се намаляват, стоки и услуги от определен вид, обем и качество се заплащат с по-малко пари; с едно и също количество пари населението получава повече стоки и услуги от същия вид, обем и качество. В такива случаи п. с. п. нараства. П. с. п. обикновено се изчислява в индекс.

ПОЛЀМИКА (от гръц.: «враждебност») — публичен спор, прение, обсъждане и изясняване на научни, литературни, политически или други въпроси в печата, на събрание, при диспут и пр. (напр.: научна п.)

ПОЛИ- (гръц. polỳ — «много») — начална съставка на сложна дума със значение за множественост, множество, много (напр.: полигамия — многобрачие, политеизъм — многобожие, политехнически — обхващащ много и различни отрасли на техниката).

ПОЛИГА̀МИЯ — 1) многобрачие, употребява се по-често за многоженство и по-рядко за многомъжество. П. е противоположна на *моногамията*. 2) Форма за отношение между половете, при която мъжките и женските общуват с различни индивиди от своя вид.

ПОЛИТЀИЗЪМ — многобожие; религия, признаваща съществуването на много богове за разлика от *монотеизма*. П. възниква в периода на разлагане на първобитната община. През робовладелския строй постепенно е изместван от монотеизма. Политеистични елементи обаче се запазват във всички монотеистични религии (напр.: вярването в добри и зли духове и пр.).

ПОЛИТИЗЍРАНЕ (политизация) — придаване, придобиване на политически характер, на политическа окраска, усилено свързване с политиката (напр.: п. на представите за добро и зло).

ПОЛИТЍКА — дейност на обществените класи, партии и групировки, определяна от техните интереси и цели, както и методите и средствата за постигане на тези цели; също — дейността на органите на държавната власт и държавното управление, отразяваща обществения строй и икономическата структура на страната. Тъй като п. е израз на борбата между класите, тя се определя от тяхното икономическо положение. П., според определението на В. И. Ленин, е «концентриран израз на икономиката, нейно обобщение и завършване». На свой ред п. оказва активно въздействие на икономическото развитие. Господствуващата класа осъществява своята п. като държавна. Вътрешната п. обхваща отношенията вътре в държавата, външната п. е непосредствено свързана с вътрешната, произтича от нея и я продължава. В класовоантагонистичното общество борбата между класите е основа на неговото развитие. Отиващите си от историческата сцена класи провеждат реакционна политика, стремят се да задържат прогресивното развитие на обществото. П. на съвременната империалистическа буржоазия е насочена

срещу страните на социализма, работническото и комунистическото движение и националноосвободителните движения. В условията на социализма п. на марксистко-ленинските партии изразява интересите на работническата класа и на всички трудещи се и е насочена към решаване на задачите на социалистическото и комунистическото строителство, към утвърждаване на мирно съвместно съществуване на народите с различен обществен строй, към осигуряване на свободно и независимо развитие за всички народи (вж и *вътрешна политика* и *външна политика*).

ПОЛИТИКА НА «ГОЛЯМАТА ТОЯГА» («Big stich policy»)—широко разпространено определение на политиката на открита намеса на САЩ във вътрешните работи на латиноамериканските държави, която се проявява както в открита въоръжена интервенция и окупация на техните територии, така и в установяване на икономически и политически контрол над тях. Издигната е през 1904 от президента Теодор Рузвелт.

Експанзионистичната политика на САЩ особено се засилва в началото на XX в. във връзка с навлизането на американския капитализъм в империалистическия стадий на развитие. Президентът Т. Рузвелт обявява, че по силата на *доктрината «Монро»* САЩ могат да изпълняват ролята на международна полицейска сила (т. е. на жандарм) в Западното полукълбо. Резултат на п. «г. т.» са поредицата от интервенции на САЩ в Латинска Америка: отделянето на Панама от Колумбия (1903), интервенция в Куба (1906—1909, 1912), в Никарагуа (1909, 1912—1933), в Доминиканската република (1912) и т. н.

През 1933 президентът Фр. Д. Рузвелт обявява ликвидирането на п. «г. т.» и провъзгласява т. нар. *политика на «добрия съсед»*, която на практика само заменя грубите и открити форми на експанзия на САЩ с по-гъвкави и прикрити форми.

След Втората световна война управляващите кръгове на САЩ все по-често прилагат методите на п. «г. т.» и на *«доларовата дипломация»*, но вече не само по отношение на страните от Западното полукълбо, но и в редица европейски страни, за което свидетелствуват *доктрината «Труман»*, *доктрината «Айзенхауер-Дълес»*, *планът «Маршал»*, *доктрината «Никсън»*, *доктрината «Картър»* и други експанзионистични «доктрини» и «планове».

В съвременните условия американската дипломация се опитва да прилага п. «г. т.» най-вече спрямо страните от *«третия свят»*. Борбата на развиващите се страни за установяване на действително равноправни международни икономически отношения, подкрепяна най-активно от социалистическите страни, принуждава американския империализъм да вкарва в употреба както отдавна остарелите оръжия на колониализма и грубия шантаж, така и по-гъвкави и прикрити методи за прилагането на п. «г. т.».

ПОЛИТИКА НА «ДОБРИЯ СЪСЕД» — политическа докрина на САЩ, провъзгласена през 30-те години на XX в. с цел да се замаскира империалистическата експанзия в страните от Западното полукълбо. За пръв път е формулирана от Фр. Д. Рузвелт на 4 март 1933 в речта му при встъпването на президентския пост. П. «д. с.» е принудителен временен отказ от най-грубите форми на империалистическа експанзия в страните на Латинска Америка. Тя се характеризира с по-гъвкави методи на икономическа, политическа и културна експанзия на САЩ в тези страни. П. «д. с.» съдействува за широкото «мирно» проникване на

американските монополи в Латинска Америка. Провеждайки тази политика в годините на Втората световна война 1939—1945, САЩ изместват оттам основните си конкуренти, преди всичко Германия, Италия и Япония. Под предлог за отбрана на Западното полукълбо САЩ създават в Латинска Америка военни бази, сключват редица споразумения за изпращане в този район на свои военни мисии. След Втората световна война американските управляващи кръгове наред с откритата експанзионистична политика (вж *политика на «голямата тояга»*) широко използват и п. «д. с.».

ПОЛИ́ТИКА НА НЕПРИСЪЕДИНЯ́ВАНЕ — вж *Движение на необвързаните страни.*

ПОЛИ́ТИКА НА «ОТВО́РЕНИ ВРАТИ́» — империалистическа доктрина на САЩ, формулирана за пръв път от държавния секретар Дж. Хей през 1899 по отношение на Китай. Според нея отделните империалистически държави не трябва да си запазват сфери на влияние в икономически изостаналите страни, а всички заедно при «равни възможности» да се конкурират в тях. Чрез п. «о. в.» САЩ се стремят да подкопаят позициите на другите капиталистически държави, заели вече определени сфери на влияние в Китай, и да установят господството на американския империализъм в китайските и в колониалните пазари изобщо. П. «о. в.» отговаря на индустриалното могъщество на САЩ в края на XIX и началото на XX в. и на тяхната конкурентоспособност.

В съвременните условия п. «о. в.» се прилага широко от монополистичния капитал, главно американския, спрямо развиващите се страни. П. «о. в.» открива пред империалистическите концерни благоприятни възможности за проникване в най-важните звена на новоосвободените държави и за интензивна експлоатация на техните трудови и природни богатства. Наред с това п. «о. в.» осигурява на развитите капиталистически държави широки възможности за все по-дълбоко въвличане на страните от Азия, Африка и Латинска Америка в тяхната икономическа орбита.

Новоосвободените страни, тръгнали по некапиталистически път на развитие, дават отпор на п. «о. в.» чрез укрепване на системата на контрол на чуждия капитал и с прилагането на ограничения на търговско-финансовата му и производствена дейност.

ПОЛИ́ТИКА ОТ ПОЗИ́ЦИЯ НА СИ́ЛАТА (политика на силата) — политика, която се стремят да водят някои империалистически държави и преди всичко САЩ спрямо други страни посредством безкомпромисни претенции и диктат за постигане на собствените цели. Реакционните, крайно десни кръгове на империализма спъват развитието на конструктивните отношения между държавите, които имат различни социални системи, придържат се упорито към отхвърлената от живота п. п. с. Вж и *«студена война»*.

ПОЛИТИКА́Н — 1) ловък и безпринципен политически деец, който се ръководи от дребнави лични подбуди; *демагог,* хитрец и интригант. 2) Иронично: лице, което обича да поговори на политически теми.

ПОЛИТИ́ЧЕСКА ИКОНО́МИЯ — наука за общественопроизводствените (икономическите) отношения между хората. Изучава законите, които управляват производството и разпределението на материалните блага на различните степени от развитието на човешкото общество, *произ-*

водителните сили и *производствените отношения*, които в своята съвкупност представляват *начина на* производство на определена *обществено-икономическа формация*. П. и. е историческа наука. Тя разкрива условията и принципите за възникването, развитието и заменянето на едни формации с други. П. и. изучава въпроси, които засягат икономическите и политическите интереси на различни класи, поради това няма единна п. и. Тя е класова наука; съществуват буржоазна, пролетарска, дребнобуржоазна п. и.

Създатели на научната п. и. като завършено учение за производствените отношения са К. Маркс и Ф. Енгелс. От позициите на пролетариата Маркс открива и всестранно изследва законите на икономическото развитие на *капитализма*, на неговото възникване, развитие и гибел. Марксистката п. и. получава по-нататъшно развитие в трудовете на В. И. Ленин, който прави изчерпателен анализ на *империализма*, разкрива неговите противоречия и доказва, че империализмът е загниващ, висш и последен стадий на капитализма. Ленин развива и теорията за *социалистическата революция*; разработва учението за *преходния период от капитализма към социализма*, формулира теоретични положения по най-важните въпроси на п. и. на *социализма*, полага нейните основи. Марксистко-ленинската п. и. непрекъснато се развива и има творчески характер. В програмите на КПСС, на БКП и другите братски партии, в решенията на техните конгреси и пленуми, в материалите на международните съвещания на комунистическите и работническите партии се разработват най-важните проблеми на съвременния капитализъм и на комунистическия начин на производство. Марксистко-ленинската п. и. се развива в борба с буржоазните икономисти, ревизионистите, опортюнистите и догматиците.

ПОЛИТИЧЕСКА СИСТЕМА на **обществото** — система от институти (държавни учреждения, политически партии, обществени обединения) и норми, в рамките на които протича политическият живот на обществото и се осъществява държавната власт. Характерът на п. с. зависи от социално-икономическите основи на обществото. Политическата система на буржоазното общество отразява присъщи за буржоазното общество класови и други противоречия, използва се за запазване на господството и привилегиите на буржоазията.

П. с. в социалистическите страни отразява коренните промени в икономическата *база* и социалната структура, настъпили в резултат на победата на социалистическата революция и създаването на новия строй. Опира се на общността на коренните интереси на работническата класа, трудовото селячество и интелигенцията. Обхваща марксистко-ленинската партия — ръководна сила в обществото, масовите държавни и обществени организации — съвети, професионални, младежки и кооперативни, органите за народен контрол и др.

ПОЛИТИЧЕСКА СИСТЕМА НА НР БЪЛГАРИЯ — състои се от няколко елемента и обхваща БКП, социалистическата държава, Българския земеделски народен съюз (БЗНС), обществените организации, трудовите колективи. В Конституцията на НРБ има специална глава «Обществено-политическо устройство». Основни принципи, върху които се изгражда и действува п. с. на НРБ, са: народният суверенитет, единството на властта, демократическият централизъм, социалистическият демократизъм, законността и социали-

стическият интернационализъм. *Българската комунистическа партия* е ядрото на п. с. на НРБ. Тя е ръководна сила в обществото и държавата. Партийната политика стои в основата на държавната политика. Партията ръководи държавните органи и обществените организации, но не ги подменя. Социалистическата *държава* е главното оръдие, чрез което народът под ръководството на БКП изгражда зрелия социализъм и създава материално-техническата база и духовните предпоставки за преминаване към комунизма. В НРБ цялата власт произтича от народа и принадлежи на народа. Той осъществява властта чрез свободно избрани представителни органи — *Народното събрание* и *народни съвети* — или непосредствено (*допитване до народа,* избори за представителни органи и др.). Държавата служи на народа, като защищава неговите интереси и социалистическите завоевания; ръководи планомерно обществено-икономическото развитие на страната; създава условия за непрекъснатото подобряване на благосъстоянието, образованието и здравеопазването на народа, както и за всестранното развитие на науката и културата; осигурява свободното развитие на човека, гарантира правата му и закриля неговото достойнство; организира защитата на националната независимост, държавния суверенитет и териториалната цялост на страната; развива и укрепва дружбата, сътрудничеството и взаимопомощта със СССР и другите социалистически страни; води политика на мир и разбирателство с всички страни и народи. НРБ принадлежи към световната социалистическа общност, което е едно от главните условия за нейната независимост и всестранно развитие. БКП ръководи изграждането на развито социалистическо общество в НРБ в тясно братско сътрудничество с *Българския земеделски народен съюз.* При изпълнение на своите задачи държавата все по-широко се опира на *обществените организации.* Те са обществено-политически, професионални, кооперативни, спортни, научни и др. Обществените организации обединяват и привличат различните слоеве от населението в социалистическото строителство, изразяват и защищават техните специфични интереси и работят за издигането на социалистическата им съзнателност. Те все повече съдействуват на държавните органи за осъществяването на задачите им, изпълняват и предоставените им с тяхно съгласие държавни дейности. *Трудовите колективи* извършват отговорни стопански, политически, социални, културни и др. дейности. При ръководенето на народното стопанство и др. области на обществения живот държавата се опира на тяхната инициативност и творческа дейност.

ПОЛИТИЧЕСКИ БЛОК — постоянно или временно споразумение (съюз), сключвано между държави, партии или групировки, за постигане на общи, главно политически цели чрез съвместни действия. П. б. се проявява в различни форми: издигане на едни и същи кандидати в избори (напр. в СССР КПСС влиза в п. б. с безпартийните при изборите за депутати в Съветите), изработване на единна политическа платформа, създаване на коалиционни правителства (напр. Блока на народното единство в Чили, разтурен след военнофашисткия преврат през септември 1973), съвместни политически акции (напр. съвместната акция на БКП и БЗНС през 1922 за съдене на виновниците за двете национални катастрофи — 1913 и 1918) и пр.

В капиталистическите страни комунистическите и работническите партии могат да встъпят в п. б. с не-

пролетарски партии в интерес на трудещите се при задължително запазване на пълна идейна, политическа и организационна самостоятелност и вярност на основните класови принципи.

ПОЛИТИЧЕСКИ КОНСУЛТАТИВЕН КОМИТЕТ (ПКК) — висш орган на Организацията на Варшавския договор 1955. В съвещанията му участвуват генералните (първите) секретари на комунистическите и работническите партии и ръководителите на правителствата на страните — участнички във Варшавския договор. Негови органи са Комитетът на министрите на външните работи, Комитетът на министрите на отбраната и Обединеният секретариат.

ПКК е действен институт за обмен на мнения и за съгласуване на външнополитическите усилия на държавите — участнички в договора. Много от инициативите, които комитетът издига, залягат в основата на решенията на големи международни форуми или намират отражение във важни двустранни междудържавни актове. През май 1958 ПКК предлага да бъде сключен договор за ненападение между страните — участнички във Варшавския договор и в НАТО; през 1960 формулира принципите за създаване на свободна от ядрено оръжие зона в Европа; през 1972 в Прага ПКК приема «Декларация за мир, сигурност и сътрудничество в Европа», която е предвестник на Заключителния акт, приет от Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество, състояло се през август 1975 в Хелзинки; в «Букурещката декларация» на ПКК (1976) се съдържа предложение за сключване на договор между страните, участвували в съвещанието в Хелзинки, да не използват първи помежду си ядрено оръжие.

На своето съвещание през януари 1983 в Прага ПКК приема политическа декларация, в която предлага да се сключи Договор за взаимна неупотреба на военна сила и за поддържане на мирни отношения между държавите — участнички във Варшавския договор, и държавите — членки на Северноатлантическия пакт, който да бъде открит за всички други държави.

ПОЛИТИЧЕСКИ РЕАЛИЗЪМ — действия в областта на политиката, основани на обективен анализ на обстановката, на съотношението и разположението на силите, на тенденциите на развитие, водещи към поставените цели и осъществяване на набелязаните програми. П. р. е характерна черта в дейността на комунистическите партии, които се ръководят от марксистко-ленинската методология. П. р. в международните отношения изисква от всички страни стремеж да се търсят и да се намират взаимно приемливи решения на съществуващите проблеми върху основата на принципите за *мирно съвместно съществуване*.

ПОЛИЦА — вж *запис на заповед*.

ПОЛИЦИЯ — 1) орган на безопасността в буржоазните държави, който под формата на охрана на вътрешния ред и спокойствието на държавата пази интересите на експлоататорската класа, като си служи с принудителни мерки. В България п. е разтурена на 9 септември 1944. 2) В ГДР Народна полиция — орган за защита на социалистическата държава и интересите на трудещите се.

ПОЛЯРИЗАЦИЯ — разграничаване на антагонистичните класи и обществени сили в хода на историческия процес. К. Маркс доказва, че капиталистическото общество все повече се разделя на два големи враж-

дебни лагера — *буржоазия* и *пролетариат,* между които се води *класова борба.* В съвременните условия в капиталистическите страни на единия полюс около пролетариата се обединяват всички прогресивни сили, а на другия полюс около империалистическата буржоазия се групират всички реакционни сили, които се опитват да спрат историческото развитие и да спасят капиталистическата система.

ПОМЁШЧИК — владетел на голяма феодална поземлена собственост във феодално-крепостническа Русия. П. извличат огромни доходи от експлоатацията на крепостните селяни; заемат ръководни длъжности в армията и държавния апарат. Те са главната опора на самодържавието и политическата реакция. След отмяната на крепостното право (1861) п. запазват много от своите привилегии чак до 1917. Октомврийската социалистическа революция отменя помешчическото земевладение и ликвидира п. като класа. В някои капиталистически страни и досега съществуват форми на едро земевладение, аналогични на помешчическото.

ПОМИ́ЛВАНЕ — опрощаване изцяло или отчасти на наказанието, наложено на осъдения за определено престъпление. В НР България се извършва от Държавния съвет. За разлика от *амнистията* п. не заличава престъплението.

ПОПАРТ, п о п и з к у с т в о (англ. pop art от pop — рязък звук като «гръмване» при отваряне на бутилка, буквално: «изкуство с взривен, шокиращ ефект»; приема се и като съкращение от popular art — «популярно, общодостъпно изкуство») — течение в съвременното модернистично изобразително изкуство на Запад. Зарежда се във Великобритания през 1954, разпространява се в САЩ и други страни. Като разновидност на неоавангардизма и своеобразна реакция против абстрактното изкуство п. е последица от кризата в буржоазната култура. Попхудожниците създават чужди на народа и претенциозни «произведения на изкуството» чрез произволни комбинации от реални предмети, деформирани и откъснати от естествената им среда, като се стремят към нови средства за въздействие върху зрителя. Използват вехтории, пластмасови подобия на хранителни продукти, части от автомобили, изрезки от рекламни обявления, снимки и афиши, многократно фотографски точно повтаряне на един и същ мотив, гигантско увеличаване на фрагменти от комикси и подобни; претендират за общодостъпност и демократизъм на създаденото от тях.

ПОПЕЧИ́ТЕЛСТВО — 1) в НРБ контрол и съдействие при правни действия на непълнолетни (14—18 г.) или на ограничено дееспособни (напр. слепи). 2) М е ж д у н а р о д н о п о п е ч и т е л с т в о — създадена след Втората световна война система за управление на зависими територии (бивши мандатни при Обществото на народите, ОН) под ръководството и надзора на ООН. Общото събрание на ООН утвърди следните спогодби за п.: на Великобритания — над Танганика, част от Того и част от Камерун; на Франция — над част от Камерун и над част от Того; на Белгия — над Руанда-Урунди; на Австралия — над Нова Гвинея; на Нова Зеландия — над Западни Самоа; на САЩ — над бившите японски мандатни острови в Тихия океан — Маршалски, Каролински и Мариански; на Великобритания, Австралия и Нова Зеландия — над остров Науру; на Италия — над бившата ѝ колония Сомалия. В нарушение на Устава на ООН

Южноафриканският съюз (ЮАР) отказва да включи подмандатната територия Югозападна Африка (от 1969 Намибия) в системата на международното п. и незаконно я анексира (1949). Въпреки резолюциите на ООН ЮАР не изтегля войските и администрацията си. От август 1966 населението води въоръжена борба против расисткия режим.

След Втората световна война рязко се засилва борбата за независимост на народите от колониалните и зависими страни, което ускорява разпадането на колониалната система на империализма. Това се отразява и на положението в териториите, поставени под международно п. Политиката на социалистическите страни, насочена към поддържане на борбата за независимост на народите от тези територии, съдейства за постигане на тази цел. Понастоящем под п. се намират само Тихоокеанските острови (Маршалски, Каролински и Мариански, наричани Микронезия). Като нарушават Устава на ООН, САЩ се стремят да увековечат господството си над тези острови. За тази цел те разчленяват подопечните територии на отделни държави, давайки им статут на «присъединила се държава». Игнорирайки интересите на микронезийския народ, САЩ превръщат Микронезия в свой военностратегически плацдарм в западната част на Тихия океан. Вж *Съвет за попечителство*.

ПОПКУЛТУРА — система от възгледи, разпространена през 60-те години на Запад, предимно сред младежта; изразява стихиен протест против мирогледите и моралните ценности, натрапвани от съвременното буржоазно общество, и отхвърля опита на по-старите поколения.

ПОПРЕЛИГИЯ — модернизирана религия, която е свързана с окултизма и с източните религии и при обредите си използва изобразителните средства и жанровете на попизкуството.

ПОПУЛЯРИЗИРАНЕ — 1) излагане на политически, научен или друг сложен въпрос, идея, почин и т. н. в достъпна и разбираема за широките кръгове форма. 2) Разпространяване, пропагандиране на идеи, възгледи, лозунги сред широките народни маси; постигане на известност.

ПОРНО (съкратено от порнография) — на Запад: общо название на «произведения» на литературата и изкуството с порнографско съдържание. П о р н о б и з н е с — бизнес, който си осигурява печалби чрез разпространяването на произведения (книги, списания, филми) с порнографско съдържание.

ПОРЪЧИТЕЛСТВО — 1) договор, с който едно лице се задължава да отговаря спрямо кредитора, ако длъжникът не изпълни задължението си. 2) По българското наказателно право задължение, поето от обществена организация или трудов колектив да превъзпита лице, извършило престъпление — о б щ е с т в е н о п о р ъ ч и т е л с т в о.

ПОСЛАНИЕ — 1) художествено, научно или публицистично произведение във вид на писмо до някое лице, обикновено в приповдигнат тържествен тон. 2) В международните отношения писмено обръщение на един държавен ръководител към друг от друга държава.

ПОСЛАНИК — 1) дипломатически представител в чужда страна с ранг, по-висок от пълномощен министър и възглавяващ посолство. 2) Най-висшият дипломатически ранг и клас. 3) Официално лице, изпратено ня-

някъде със задача или поръчение; пратеник.

ПОСО̀ЛСТВО — 1) дипломатическо представителство, възглавявано от *посланик*. 2) Сградата, в която се помещава такова дипломатическо представителство.

ПОСРЀДНИЧЕСТВО — съдействие за уреждане на някаква работа или за постигане на съгласие между две или повече страни. В международните отношения едно от средствата за мирно разрешаване на спорове между държави по пътя на *преговори* с участието на трета държава или на международна организация като посредник. При *добри услуги* третата страна е само инициатор за започване на преговори между заинтересованите страни, а при п. тя участвува в тях и предлага на страните в конфликта конкретни начини и условия за разрешаването му. Но препоръките на посредника не са задължителни за спорещите държави. През 1965 по инициатива на СССР са проведени п. между министър-председателя на Индия и президента на Пакистан. С приетата Ташкентска декларация са определени главните условия за уреждане на въоръжения конфликт между двете страни.

ПОСТАНОВЛЀНИЕ — в НРБ: 1) подзаконен нормативен акт, издаден от Министерския съвет. Голямо значение имат съвместните п. на ЦК на БКП и Министерския съвет по найважните въпроси на държавното управление. 2) Указания за съдилищата от Пленума на Върховния съд на НРБ по въпросите на съдебната практика. 3) Процесуален акт на орган на дознанието, следствието или прокуратурата. 4) П. наказателно — с което се налагат глоби, конфискации и други на лица, извършили административни нарушения.

«ПОСТИНДУСТРИА̀ЛНО ОБЩЕСТВО̀» — реакционна теория, концепция в съвременната буржоазна социология и футурология за нов стадий в общественото развитие, който уж се появява подир капиталистическото *«индустриално общество»* и заменя *държавномонополистичния капитализъм*, като се противопоставя на социализма. В разрез с марксисткото учение за обществено-икономическите формации, според концепцията за «п. о.», която абсолютизира научно-техническите постижения, основен фактор, определящ степента на развитието на обществото, е техниката на производството, основана на електрониката. «П. о.» се представя като технотронно общество, в което доминираща роля се приписва на сферата на услугите, науките и образованието, като бизнесмените се заменят с учени и професионални специалисти, поели управлението на обществото, а обществото се дели на управляващ технократически елит и управлявани маси и пр. При манипулиране на общественото мнение американската империалистическа пропаганда представя «п. о.» като световна държава с център САЩ.

ПОСТФА̀КТУМ — след направеното, след като е станало нещо; късно.

ПОТЕНЦИА̀Л (от лат. potentia — «сила», «възможност») — съвкупност от средства, условия и възможности за извършване, запазване или поддържане на нещо в необходим момент или срок за определени цели (напр.: военен п. — съвкупност от икономически, моралнополитически и военни ресурси на отделна страна за водене на война; промишлен п. на страната); степен на сила, възможност. И к о н о м и ч е с к и п о т е н ц и а л — икономически възможности на отделна страна, които зависят от развитието на производи-

телните сили, от характера на производствените отношения, от наличието на трудовите и природните ресурси, от ефективността на стопанския механизъм.

ПОТЕНЦИА́ЛЕН — съществуващ в потенциал, в скрит вид, без да се проявява, проявим при определени условия; възможен (напр.: п. съюзник, п. икономически ресурси); *прен.* предполагаем, допустим.

ПОТЕ́НЦИЯ — наличие на сили, материални средства и други възможности за определено действие; способност за нещо, което съществува в скрит вид, може да се прояви при известни условия с достатъчна сила и да се използва.

ПОТРЕБЛЕ́НИЕ — стадий от възпроизводствения процес, при който общественият продукт се използва за задоволяване потребностите на хората. Предпоставка и определящ момент за п. е *производството,* но и п. обратно влияе върху него. Връзката между тях се осъществява чрез *размяната* и *разпределението.* При капитализма разпределението на обществения продукт се определя от законите на печалбата и работната заплата, възниква антагонистично противоречие между производството и п., което най-ярко се проявява по време на икономически кризи на свръхпроизводство. При социализма цел на производството е задоволяване на постоянно нарастващите потребности на трудещите се; производството, основано на обществена собственост върху средствата за производство, е непосредствено свързано с п. В съответствие с основния икономически закон на социализма непрекъснато се повишава жизненото равнище на трудещите се, расте тяхното п.

ПО́ТСДАМСКА КОНФЕРЕ́НЦИЯ 1945 — конференция на ръководителите на правителствата на трите държави от *антифашистката коалиция* — Й. В. Сталин (СССР), Х. Труман (САЩ) и У. Чърчил (от 28 юли — К. Атли, Англия), състояло се от 17 юли до 2 август в гр. Потсдам, близо до Берлин. Конференцията е свикана, за да се вземат решения по най-важните международни проблеми във връзка с победата на съюзниците над хитлеристка Германия и завършването на Втората световна война в Европа.

Участниците в конференцията потвърждават и доразвиват решенията на *Ялтенската конференция 1945*; декларирани са основите за съгласувана политика на трите велики държави по отношение организацията на следвоенна Европа. Решено е да се създаде Съвет на министрите на петте велики държави (СССР, САЩ, Англия, Китай и Франция), които да подготвят и изработят мирните договори с победените страни.

Централно място в работата на конференцията заема *германският въпрос.* На 2 август е подписано Потсдамското споразумение (към него по-късно се присъединява и Франция), което предвижда пълна демилитаризация на Германия, преустройство на политическия ѝ живот върху демократична основа, ликвидиране на Националсоциалистическата партия, нейните филиали и подконтролни организации, разпускане на всички нацистки учреждения и отмяна на фашистките закони, забрана на всякаква нацистка и милитаристична дейност и пропаганда. Решено е да се създаде Международен трибунал за наказване на главните нацистки престъпници. Съюзните държави се договарят да вземат мерки Германия никога да не е в състояние да заплашва своите съседи и световния мир.

Съгласувана е идеята за четиристранна окупация на Германия, като съюзниците са длъжни да водят об-

ща политика в своите зони с цел демилитаризация и демократизация на Германия и превръщането ѝ в единна демократична държава. Установен е и статутът на Берлин. Включен е раздел за репарациите, за да се компенсират (макар и частично) загубите, причинени на държавите — жертви на хитлеристката агресия.

Разрешени са и някои териториални въпроси. Във връзка с ликвидирането на Източна Прусия гр. Кьонигсберг (Калининград) и прилежащият му район се възвръща на СССР (дн. Калининградска област на РСФСР). Съществено териториално разширение получава Полша, чиято западна граница се установява по линията на реките Одер-Ниса.

Съветската страна потвърждава готовността на СССР за сътрудничество със съюзниците в разгрома на милитаристична Япония.

П. к. завършва успешно независимо от появилите се разногласия по редица въпроси. Взетите от конференцията решения закрепват в международноправен план основните граници на победата на съветския народ и народите на другите съюзни държави и на всички антифашистки сили над хитлеристка Германия и нейните съюзници.

Решенията на П. к. са напълно осъществени от съветското правителство на изток от р. Елба — в ГДР. Западните държави грубо потъпкват Потсдамското споразумение и със своята политика създават условия за разединението на Германия, за ремилитаризирането на нейната западна част и въвличането ѝ в агресивни военни групировки.

ПРАВИТЕЛСТВО — висш изпълнителен и разпоредителен орган на държавната власт. П. е колегиален орган (Министерски съвет, кабинет), възглавяван от председател на Министерския съвет, министър-председател или премиер-министър и състоящ се от министри, които ръководят отделни отрасли на държавното управление. Вж *Министерски съвет* на НР България.

ПРАВО — система от общозадължителни норми, чието спазване е осигурено с принуда от страна на държавата. П. е регулатор на обществените отношения, установява чрез правни норми правното положение, правата и задълженията на физическите и юридическите лица, предписва, допуска или забранява действия, определя правните последици и санкции, реда и начините за осъществяване на правата и санкциите. П. е форма на обществено съзнание и се определя от материалните условия на живота и от икономическата база на обществото. Появява се едновременно с разделението на обществото на враждебни класи. В класовото общество е въведена в закон воля на господстващата класа. П. съответствува на всяка обществено-икономическа формация. Робовладелското, феодалното и буржоазното п. се основават на частната собственост върху средствата за производство и експлоатацията на човек от човека. Социалистическото п. е нов исторически тип п., коренно различно от експлоататорското. В началото изразява волята на мнозинството от народа и е п. на диктатурата на пролетариата. По-късно изразява волята на целия народ и постепенно се превръща в общонародно. Социалистическото п. пази интересите на социалистическата държава, съдействува за построяването на комунистическо общество и защищава законните права и интереси на трудещите се.

ПРАВО НА НАЦИИТЕ НА САМООПРЕДЕЛЕНИЕ — едни от основните принципи на ленинската национална политика, в основата на

който лежи признаването на суверенитета и равноправието на всички нации. Всяка *нация* има право сама да решава въпроса за своето държавно устройство — да образува самостоятелна национална държава, да определя нейния характер и форма, конституция, вътрешна и външна политика или да се обедини във федерация с други нации. П. н. с. е едно от основните изисквания на марксистко-ленинската програма за разрешаване на националния въпрос. Тя е включена в Програмата на Руската социалдемократическа работническа партия, приета на нейния Втори конгрес (1903). П. н. с. е напълно осъществено в резултат на победата на Великата октомврийска социалистическа революция 1917 и построяването на социализма в СССР. Осъществено е и в други социалистически страни. За извоюването му се борят народите от колониалните и зависимите страни.

ПРАВО НА УБЕЖИЩЕ — право на безопасно пребиваване на територията на една държава на чужденци, преследвани от властите на други държави за политическа дейност. П. у. е отразено в конституциите на много страни и е регулирано от международното право. Според Конституцията на НРБ се предоставя п. у. на чужденците, преследвани заради защита на интересите на трудещите се, за участие в националноосвободителната борба, за прогресивна политическа, научна и художествена дейност, за борба срещу расовата дискриминация или за защита на мира. П. у. в буржоазните страни се предоставя на реакционни елементи. Използвайки п. у., много военнопрестъпници се крият в някои страни на Латинска Америка, в Испания и САЩ.

ПРАВОСЛАВИЕ (п р а в о с л а в н а ц ъ р к в а) — едно от трите основни направления в *християнството* (наред с *католицизма* и *протестантството*). Първоначално цялата господстваща християнска църква се нарича православна (ортодоксална) и католическа (вселенска) за разлика от еретическите отклонения от «правата вяра». Постепенно името «православна» започва да се отнася само за източната разновидност на християнството. След окончателното разделение *(схизма)* на християнската църква в 1054 названието к а т о л и ч е с к а остава за западната (римска) църква, а п р а в о с л а в н а — за източната. Висш орган на православната църква е Вселенският събор от представители на автокефалните (независими) православни църкви: Константинополската, Александрийската, Антиохийската, Ерусалимската, Руската, Грузинската, Българската, Сръбската, Румънската, Гръцката (Еладска), Кипърската, Албанската, Полската и Чехословашката. За разлика от католическата в православната църква няма единна църковна организация, а константинополският патриарх — носещ по църковна традиция титул вселенски, няма власт над другите православни църкви.

Българската православна църква, основана в 870 като автономна архиепископия под върховната власт на цариградския патриарх и призната през 927 за автокефална патриаршия, е носила следните наименования: *Българска патриаршия*, Охридска архиепископия, Търновска патриаршия и *Българска екзархия;* от 1953 е отново патриаршия. Управлява се от Синод, председателствуван от *патриарх*.

ПРАВОСПОСОБНОСТ — призната от закона способност да се притежават права и да се носят задължения. В НРБ с п. се ползват: физическите лица (граждани и чужденци), държавата и юридическите лица (пред-

приятия, кооперации, организации и др.). Вж и *дееспособност*.

ПРАГМАТИЗЪМ — широко разпространено субективноидеалистическо течение в съвременната буржоазна философия, което отъждествява истинността с практическата полезност и ефикасност. По този начин п. обявява за *истина* не само религията, несъмнено полезна за определени обществени слоеве, но и всяка теория, стига само тя да «върши работа». Възниква през 70-те години на XIX в. в САЩ. В социологията п. варира от култа към великите личности и апологията на буржоазната демокрация до откритата защита на расизма и фашизма.

ПРАЗНИК — тържествен ден, установен в чест на изключително събитие или значителен случай в живота на обществото (напр.: национални п. — Девети септември, Първи май — Ден на международната солидарност на трудещите се, Седми ноември; обществени п. — 8 март, Ден на победата — 9 май, Двадесет и четвърти май); ден, отбелязван поради традиция или обичай (напр.: Нова година); традиционна дата, ден на радост и тържество, свързан с личност, със събитие (напр.: патронен п., студентски п., професионални празници — Ден на миньора, Ден на Народната армия).

ПРАКТИКА — материална, целенасочена дейност на хората; усвояване и преобразяване на обективната действителност; всеобща основа на развитието на човешкото общество и *познание*. Основни видове п. — производство на материални блага и социалнопреобразяваща, революционна дейност на масите (*класова борба*, социални *революции*, обществено-политическа дейност). П. както по своето съдържание, така и по начина на осъществяване има обществен характер. Структурата на п. включва потребност, цел, мотив, целесъобразна дейност, предмет, средства и резултат. П. е основа и движеща сила на познанието, дава на науката фактически материал, подлежащ на теоретично осмисляне. П. е критерий за истинността на познанието. Образувайки с теорията диалектическо единство, п. се проявява като негова основа. Диалектическата взаимовръзка между теорията и п. е един от най-важните принципи на марксизма-ленинизма. Признаването на независимостта на обекта на п. (материалния свят) от съзнанието и въвеждането на п. като критерий за *истината* в теорията на познанието принципно отличава марксисткото разбиране на п. от идеалистическите и ревизионистките концепции.

ПРЕАМБЮЛ (фр. préambule — «предисловие» от лат. preambulus — «предшестващ») — уводна част на международен договор, а така също и на някои други документи, разясняваща общите им положения.

ПРЕВАНТИВЕН (от лат. praeventus — «предупредителен», «идващ по-рано») — предпазен, предохранителен, предварителен, предварващ, предотвратяващ опасни действия и явления, изпреварващ действията на противната страна (напр.: п. мерки за противопожарна охрана, п. противоинфекциозно ваксиниране, *превантивен удар*). **Превантивни мерки** — колективни мерки, прилагани от група държави въз основа на Устава на ООН, за да се премахне заплахата за мира, да се предотврати нарушаването на мира или агресивен акт. Решение за п. мерки се взема при единодушие от Съвета за сигурност. П. мерки имат невоенен характер (пълно или частично прекъсване на икономическите отношения, на железопътните,

морските, въздушните и друг вид съобщения и др.) или са свързани с действия на въоръжените сили на ООН. Вж и *принудителни мерки* по Устава на ООН.

ПРЕВАНТИВЕН УДАР (п р е в а н т и в н а в о й н а) — в империалистическата военна стратегия: предварително обмислено, предумишлено първо, «изпреварващо» нападение на една държава срещу друга (вж *агресия*), за да бъде унищожена цялата военна мощ на противника и преди всичко неговата стратегическа авиация. П. у. е сърцевината на авантюристичната теория за *блицкриг* (светкавична война). П. у. се представя като необходимост «да се предотврати», «да се предвари» подготвяно нападение на противника, а всъщност се цели да се използва внезапността в изгодна за агресора обстановка. Теорията на п. у. против социалистическите страни се поддържа и пропагандира от най-реакционните кръгове в капиталистическите страни и преди всичко в САЩ. Стратезите на НАТО характеризират п. у. (по същество ядрен удар) като «тотална война поради отбранителни или нападателни съображения»; за цели на п. у. те набелязват градовете в СССР и в другите социалистически страни, военните обекти и икономическите центрове.

П р е в а н т и в е н я д р е н у д а р — един от главните компоненти на всички стратегически директиви на империалистите от САЩ. Превантивният ядрен удар се пропагандира открито и цинично, след като правителството на президента Роналд Рейгън приема стратегията за «пряка конфронтация», за «пряко противодействие» между САЩ и СССР в глобален и регионален мащаб като «нова военна стратегия» през 80-те години. Агресивните кръгове в САЩ създават мита за «съветската военна заплаха за Запада» и под предлог да я предотвратят, да я отблъснат, си присвояват «правото» на първи ядрен удар, като си правят илюзорната сметка, че ответният удар ще бъде с по-малка мощ. Поради развитата от СССР система за антиракетна отбрана, която действува от 1965 и се усъвършенствува непрекъснато, ефектът от внезапен п. у. е ограничен.

ПРЕВОДНА РУБЛА — разплащателна валутна единица на страните — членки на СИВ. Въведена е от 1 януари 1964 с преминаването към многостранна платежна система и учредяването на *Международната банка за икономическо сътрудничество (МБИС)*. Златното съдържание на п. р. е равно на златното съдържание на съветската рубла (0,987412 г чисто злато). П. р. обслужва взаимните плащания на страните, произтичащи от различните форми на икономическо, научно-техническо и друго сътрудничество. Функционира като разчетна единица и не се емитира във вид на парични знаци (монети и банкноти). Съществува във вид на суми по сметките на упълномощените банки в МБИС, както и по сметките на Международната инвестиционна банка (МИБ).

ПРЕВРАТ — 1) рязък прелом, промяна в развитието на нещо (напр.: п. в науката). 2) Д ъ р ж а в е н п р е в р а т — смяна на власт с насилие. Преди 9 септември 1944 в България има няколко п. Напр.: п., извършен на 27 април 1881 от княз Александър I Батенберг с цел да се разшири личната му власт и се ограничат демократичните права на народа; п., извършен на 9 август 1886 от група офицери-русофили за детрониране на княз Александър I Батенберг и контрапреврат на 11 август 1886, който сваля дет-

ронаторите; п. на 19 май 1934, извършен от политическия кръг *«Звено»* и офицерската организация *Военен съюз*. В страните от Латинска Америка п. са често явление.

ПРЕ́ГОВОРИ — разговори между представители на две или повече страни за постигане на съгласие по някои въпроси. П. са едно от мирните средства за разрешаване на международни спорове. Преките дипломатически п. са средство, чрез което страните се стремят да постигнат съгласие, да търсят начини за мирно уреждане на международен спор или конфликт. Няма задължителна форма за тяхното провеждане. Те могат да се водят чрез лични срещи на представители на страните или писмено — чрез размяна на ноти, декларации, меморандуми и др. Освен до преки п. се прибягва и до п. с участието на трета неспореща страна (вж *добри услуги, посредничество* и *кръгла маса*). Съществуват и други възможности: отнасяне на спора до международен арбитраж или съд и международна консултативна процедура — предаване спора за разрешаване от комисия (анкетна, помирителна).

ПРЕЗИДЕ́НТ — 1) в много републики държавен глава, избиран за определен срок. 2) Изборен ръководител, председател на някои научни учреждения, обединения и международни организации.

ПРЕ́ЗИДИУМ (лат. praesidium — «охрана», «защита») — 1) група лица, избрани за ръководене на конгрес, събрание, заседание (напр.: п. на конгреса, почетен п., делови п.). 2) Ръководен орган на учреждение, на организация (напр.: П. на Българската академия на науките). 3) Върховен орган на държавна власт (напр.: П. на Върховния съвет на СССР).

ПРЕЛИМИНА́РЕН (от лат.: «преди началото») — предварителен, временен. П р е л и м и н а р е н м и р е н д о г о в о р — предварително споразумение между воюващи страни, в което се определят основните положения на бъдещия мирен договор. Съдържа общите условия за прекратяване на военните действия (примирие), определя териториалните изменения и новите граници. Може да съдържа и разпореждания за освобождаване на окупирани територии, за размяна на военнопленници, възстановяване на щети и др. П. мирен договор не е задължителен етап за сключване на *мирен договор*.

ПРЕМИЕ́Р (п р е м и е р - м и н и с т ъ р, п ъ р в м и н и с т ъ р) — глава, шеф на правителство, т. е. председател на министерския кабинет (съвет); министър-председател.

ПРЕ́НСА ЛАТИ́НА (исп. Prensa Latina — «латин[оамерикан]ска преса») — агенция по печата в Република Куба; първа в Латинска Америка независима и свободна телеграфна агенция. Създадена е през 1959. Седалище в Хавана. Има отделения в много латиноамерикански държави и други страни в света. Информира нашироко за революционното движение в Куба, изобличава буржоазните осведомителни агенции, които се стремят да дискредитират прогресивното движение в страните от Латинска Америка.

ПРЕРОГАТИ́В — 1) предимство, компетенция. 2) Изключително право на държавен глава или държавни органи в някаква област или по някакви определени въпроси (свикване или разпускане на парламент, ратификация на международен договор, помилване и др.).

ПРЕ́СА (от лат. presso — «притискам» — *прен.* съвкупност от масови-

те периодични печатни издания (*вестници*, списания); *печат*. Вж също *вестникарски монополи, пресбюро, пресконференция, средства за масова информация*.

ПРЕСАТАШЕ (а т а ш е п о п е ч а т а) — сътрудник на дипломатическо представителство (посолство, мисия и други) по въпросите на печата (пресата).

ПРЕСБЮРО (п р е с ц е н т ъ р, п р е с г р у п а) — 1) специален постоянен отдел при телеграфна и информационна агенция или друга организация, която снабдява печата, радиото и телевизията с текуща информация, литературни и илюстративни материали (снимки, карти). 2) Редакционен апарат (сътрудници, преводачи и други), който подготвя и снабдява с информация журналистите по печата, коментаторите от радиото и телевизията по време на конгрес, конференция, симпозиум, съвещание, спортни състезания, олимпийски игри, международно изложение (панаир), при посещение на правителствена делегация и други. 3) Помещение, където се намира информационният орган.

ПРЕСКОНФЕРЕНЦИЯ — беседа на отговорно лице (държавен, обществен или научен деец) с представители на печата, радиото и телевизията за осветляване на важен политически или актуален обществен въпрос, който буди широк интерес. Пресконференцията обикновено започва с встъпителна информация, после се отговаря на зададени въпроси.

ПРЕСТИЖ (фр., първоначално: «обаяние», «очарование») — добро име, авторитет, почит, уважение, доверие, с което се ползва лице, организация, партия, държава (напр.: нарасналият п. на НР България в международните отношения).

ПРЕСТЪПЛЕНИЕ — общественоопасно деяние (действие или бездействие), извършено виновно (умишлено или непредпазливо) и обявено от закона за наказуемо.

ПРЕСТЪПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЧОВЕЧЕСТВОТО — действия, които засягат съществуването на нации и държави, тяхното прогресивно развитие и мирно международно съжителство. Държавите, извършили п. п. ч., носят политическа и материална отговорност, а физическите лица — лична наказателна отговорност по международното право. Към п. п. ч. са отнесени: п р е с т ъ п л е н и я п р о т и в м и р а — планиране, подготовка, ръководство, водене и участие в общ план или заговор за водене на агресивна война; *военни престъпления;* п р е с т ъ п л е н и я п р о т и в ч о в е ч н о с т т а — убийства, изтребления, принудително отвеждане, заточаване и други жестокости, извършени по отношение на гражданско население преди и през време на война, преследване по политически, расови или религиозни причини, *геноцид*. П. п. ч. трябва да се преследват от международното право и от вътрешното право на държавите. Чрез дейността си ООН има постигнати резултати в тази област. Вж и *военнопрестъпник*.

ПРЕТЕНДЕНТ (от лат.: «домогвам се») — лице, което се стреми към нещо, предявява права или искания; кандидат за длъжност, място, титла (напр.: п. за майстор на спорта).

ПРЕТЕНЦИЯ — 1) предявяване на права, домогване до нещо (п. за наследство). 2) Стремеж да се признаят заслуги, способности, постижения (п. на ученоет). 3) Високомерие, надменност. 4) Иск, жалба.

ПРЕФЕ́КТ (лат. praefectus—«началник») — 1) в древния Рим редица важни административни и други длъжностни лица. 2) Във Франция и други страни висше длъжностно лице в департамент, окръг, провинция. В Париж има особен п. (началник) на полицията.

ПРЕФЕКТУ́РА — 1) в някои държави област, управлявана от префект. 2) Здание, в което се помещава канцеларията на префект. 3) В Япония висша административно-териториална единица, управлявана от губернатор.

ПРЕФЕРЕ́НЦИЯ (от лат. praeferentia — «предпочитание») — 1) предпочитане, предимство. П р е ф е р е н ц и а л н и м и т а — особени изгоди или предпочитателни *мита* на внесени чуждестранни стоки, установени чрез споразумение между държави с цел да се разшири взаимната търговия. В международните икономически отношения съществува система от п., предоставени на развиващите се страни.

ПРЕ́ХОДЕН ПЕРИ́ОД ОТ КАПИТАЛИ́ЗМА КЪМ СОЦИАЛИ́ЗМА — исторически период, който започва със завоюването на политическата власт от работническата класа и трудещите се селяни и завършва с пълната победа на социалистическите производствени отношения; период, който настъпва след победата на *социалистическата революция* и през който се организира политическото, икономическото и културното изграждане на социализма; период на революционно преустройство на капиталистическото общество в социалистическо. Държавата през този период е революционна *диктатура на пролетариата*, която има за задача да сломи съпротивата на експлоататорските класи и да създаде новата, социалистическа икономика. Социалистическите стопански форми, основани на обществена собственост върху средствата за производство, не могат да възникнат в недрата на буржоазния строй, основан на частната собственост. Характерна черта на икономиката на п. п. к. с. е нейната многосекторност; основни сектори: социалистически, дребностоков и капиталистически, с които са свързани трите основни класи: работническа класа, селячество, буржоазия. Води се класова борба между умиращия капитализъм и укрепващия социализъм по принципа «кой кого?». С развитието на социалистическия сектор се ограничават и ликвидират капиталистическите елементи. На преходния период са присъщи общи закономерности (социалистическа *индустриализация*, планомерно развитие на народното стопанство, *коопериране на селското стопанство*, социалистическа революция в идеологията и др.), формите на проява на които в различните страни се определят от конкретните исторически условия на тяхното развитие.

В НРБ п. п. к. с. започва с установяването на народната власт на 9 септември 1944 и завършва към 1958. Седмият конгрес на БКП (1958) отчита, че социалистическите производствени отношения са победили в града и селото. В резултат на успешното завършване на п. п. к. с. и пълната победа на социалистическите производствени отношения НРБ навлиза в етапа на изграждане на *развито социалистическо общество*.

ПРЕЦЕДЕ́НТ (лат. praecedens, -entis — «предшествуващ») — 1) случай, постъпка, събитие или стечение на обстоятелствата от миналото, които важат за пример или основание при аналогични действия в настоящето. 2) Решение на съд или дър-

жавен орган, което става образец за решаване на подобни въпроси.

ПРИВИЛЕ́ГИЯ — предимство, облага, която се предоставя на някого за отличаването му от други лица; право, предимство, което поставя някого в по-благоприятно положение от другите.

ПРИЗНА́ВАНЕ МЕЖДУНАРО́ДНО — вж *международно признаване.*

ПРИЛЕЖА́ЩА ЗО́НА — част от открито море, граничеща с *териториалното море* (териториални води), в която крайбрежната държава може да упражнява контрол (митнически, фискален, миграционен, санитарен) и да наказва за извършени престъпления в пределите на нейната територия или териториално море. Но върху п. з. не се разпростира суверенитетът на крайбрежната държава. П. з. не може да има дължина, по-голяма от 24 морски мили от изходната линия, от която се отмерва ширината на териториалното море.

ПРИМА́Т (от лат.: «глава», «първенствуващ») — първо място, първенство, старшинство, преобладаващо значение, главна роля (напр. п. на материята над духа, п. на производството на средства за производство над производството на предмети за потребление).

ПРИМИ́РИЕ — споразумение между воюващи държави за временно прекратяване на военните действия, което не отменя състоянието на война между тях. П. може да бъде общо — спират се военните действия по целия фронт, или частично — преустановяват се бойните действия в определен участък. Обикновено п. служи като условие за водене на преговори за сключване на *мирен договор,* с който да се прекрати състоянието на война.

ПРИМИТИ́ВЕН (от лат. primitivus — «първоначален», «първобитен») — 1) опростен, прост по устройство, неразвит, неумел в сравнение с други предмети и явления от същия род (напр.: п. техника). 2) Прост, наивен, некултурен, ограничен, изостанал (напр.: п. възгледи, п. индивид). 3) Първобитен, свойствен за ниска степен на развитие, присъщ за началото на историческото развитие (напр.: п. племена, п. култура).

ПРИНА́ДЕНА СТО́ЙНОСТ — *стойност,* създадена от незаплатения труд на наемните работници над стойността на тяхната работна сила, безвъзмездно присвоявана от капиталистите. П. с. изразява същността и особеностите на капиталистическата експлоатация. Получаването на п. с. е главният мотив и движещата сила на капитализма, негов основен икономически закон. Една от найвеликите научни заслуги на К. Маркс е, че като разкрива същността и източника на п. с., разбулва тайната на капиталистическата експлоатация. Създавайки научна теория за п. с., Маркс прави дълбок анализ на класовите отношения в буржоазното общество и разкрива икономическата основа на антагонизма между *пролетариата* и *буржоазията.* В. И. Ленин нарича теорията за п. с. крайъгълен камък в икономическото учение на Маркс.

ПРИНУДИ́ТЕЛНИ МЕ́РКИ по Устава на ООН — действия, насочени към поддържането или възстановяването на мира и сигурността в случай на заплаха или нарушение на мира или извършване на агресия. Предприемат се от държавите-членки на ООН, по решение на Съвета за сигурност. П. м. без използване на въоръжена сила включват пълно или частично прекъсване с държавата-нарушител на икономи-

ческите, транспортните и съобщителните връзки, а така също и скъсване на дипломатическите отношения. П. м. с употреба на въоръжена сила: демонстрации, блокада, окупация, разоръжаване на държавата-нарушител и други (вж *«сини каски»*).

ПРЍНЦИП (лат. principium — «основа») — основно изходно положение, ръководеща идея в теорията, науката, политиката; ръководно начало в дейността, поведението и т. н. (напр. *мирното съвместно съществуване* е основен п. на външната политика на СССР и другите социалистически страни при взаимоотношенията им с капиталистическите страни).

ПРЍНЦИП ЗА РА̀ВЕНСТВО И ЕДНА̀КВА СИ̃ГУРНОСТ (равна сигурност) — принцип в съвременните международни отношения, изходно начало, основа за прекратяване на неудържимата надпревара във въоръжаването и за гарантиране на равновесие на въоръжените сили между страните от социалистическата общност и капиталистическите държави. Издигнат е от СССР през 1969 по време на съветско-американските преговори за ограничаване на стратегическото оръжие (вж *САЛТ*), застъпен е в *Програмата на СССР за мир*. Придобива международноправен характер в Договора за ограничаване на системите на противоракетната отбрана между СССР и САЩ и във Временните споразумения за някои мерки в областта на ограниченията на стратегически настъпателни оръжия, сключени между СССР и САЩ в Москва на 26 май 1972. На негова основа през 1975—1977 са продължени съветско-американските преговори за ограничаване на стратегическите оръжия в Женева и в Москва. Към същия принцип се придържат страните от социалистическата общност на започналите през декември 1973 многостранни преговори във Виена за съкращаване на въоръжените сили и оръжията в Централна Европа. Обаче стремежът на страните от НАТО към едностранно военно предимство в ущърб на сигурността на социалистическите страни постепенно влияе отрицателно върху хода на преговорите и напомня за времето на *«студената война»*. П. р. и е. с. е важно условие за решаване на проблемите на международната сигурност в съвременната обстановка.

ПРЍНЦИПЕН (от лат.: «начало») — съобразен с определен принцип, правило, убеждение, строго и последователно прилаган в техниката и практиката, съществен, извънредно важен (напр.: п. положение, п. решение, п. въпрос), основен, общ, без подробности (напр.: п. съгласие).

ПРЍНЦИПНОСТ — способност и умение да се подхожда към всеки въпрос или задача от позициите на последователното прилагане на възприетите принципи; нравствено качество на личността, проявявано в последователно прилагане в живота на определени норми и ценности, които са най-значителни за личността. Комунистическата п. не изключва компромисите, предизвикани от обстоятелствата, но само при условие че не водят до отстъпление от принципите.

ПРИОРИТЀТ — първенство, първо място по време на научно откритие, изобретение, изследване, формулировка, които обогатяват определена област на знанието или практическата дейност, предимство (напр.: п. на СССР в областта на космическите изследвания).

ПРИРО̀ДНИ РЕСУ̀РСИ — естествени богатства, използвани като из-

точинци на средствата за съществуване на хората: земята заедно с горите, пасищата, животинския свят (полезен дивеч и други), полезните изкопаеми (минерални запаси — въглища, нефт, природен газ и други) и водите (реки, езера, морета). П. р. са част от националното богатство на всяка страна. В условията на съвременната научно-техническа революция към п. р. се отнасят хранителните и минералните ресурси на Световния океан и на Космоса.

П. р. са ограничени, а някои от тях са и невъзпроизводими. Монополистичният капитал се стреми да разшири господството си над тях, като използва научно-техническите постижения за извличане на все по-големи печалби. Чрез хаотичната и хищническа експлоатация на п. р. и чрез безстопанственото отношение към природната среда опасно се намалява природният потенциал за бъдещото развитие на човечеството.

В социалистическите държави са създадени предпоставки за научно-обосновано, разумно и планомерно използване на п. р. в интерес на обществото и на природата, системно се отделят средства за поддържане на природната среда в продуктивно и полезно състояние. Вж също и *екологична криза, екологична експанзия, екология, опазване на околната среда.*

ПРИСЪДА — съдебен акт, с който се решава въпросът за виновността и отговорността на подсъдимия. В НРБ се произнася в името на народа. П. изразява отрицателното отношение към престъпните прояви и посегателства.

ПРИЧИННОСТ — една от формите на всеобща взаимна връзка между *явленията* в обективния свят. Явлението, което поражда и обуславя друго явление, се нарича п р и ч и н а, а явлението, което е породено, се нарича с л е д с т в и е. Всяко явление в природата и обществото има своя причина и колкото по-сложно е то, толкова по-сложна е системата от причини, които са го породили. Отричането на обективния характер на п. означава отказване от науката. Въпросът за п. е арена на остра борба между материализма и идеализма.

ПРОБЛЕМ (гръц.: «задача») — 1) сложен и важен теоретичен, творчески или практически въпрос, научна или обществена задача за разрешаване, изучаване, изследване (напр.: п. за произхода на живота на земята). 2) Неразрешен, труден, спорен въпрос (напр.: п. за палестинските бежанци).

ПРОВИНЦИЯ (лат. provincia — «област») — 1) в древния Рим области, завладени от римляните, извън Италия (Испания, Галия, Британия и др.). 2) Административно-териториални единици в някои държави (Италия, Испания и други); исторически п. във Франция (Прованс, Нормандия, Бретан и други), границите на които не съвпадат с официално териториално деление. 3) Градове и райони от една държава, извън столицата.

ПРОВОКАТОР (лат. provocator — «подбудител») — 1) лице, което върши провокация, подстрекател, който предателски настройва за неблаговидни, престъпни действия в разрез с интересите на група хора, организация или държава. 2) Агент от тайната полиция или от политическото разузнаване на капиталистическата държава, проникнал с измама в революционна организация, за да събира сведения за дейността и плановете ѝ и да издава членовете ѝ (участниците) на правителството; агент-п. (напр.: п. от полицията).

ПРОВОКА́ЦИЯ (лат. provocatio — «предизвикателен») — 1) предателска дейност на проникнали в революционна организация тайни агенти на полицията за предизвикване на такива действия, които да повлекат след себе си разгром или отслабване на революционната организация на пролетариата. 2) Умишлено подстрекателство за предизвикателни действия против отделно лице или група лица, против организация, държава и т. н., за да ги подтикнат към съответно защитно противодействие, в отговор на което провокаторът или вдъхновителят на п. да оправдае репресиите срещу тях, да предизвика усложнения, конфликт.

ПРОГНО́ЗА (гръц. prógnōsis — «предварително знание», «предвиждане») — предсказване, предвиждане на изменения в развитието и края на някои събития или явления, основано на определени данни.

ПРОГНОЗИ́РАНЕ — 1) разработване на прогноза. 2) Специално научно изследване на конкретни перспективи на определено обществено явление (напр.: икономическо п., политическо п.). В условията на социализма основа за п. е марксистко-ленинската теория; то е свързано тясно с планирането на народното стопанство. П. в капиталистическите страни се основава на концепциите на буржоазната философия и социология и служи на целите на държавномонополистичния капитализъм.

ПРОГРА́МА (гръц. prógramma — «предписание») — 1) план за дейност, за работа (напр.: п. за социалистическо строителство, учебна п., производствена п.). 2) Изложение на основните положения, насоки, задачи и цели за дейността на политическа партия, обществена организация, правителство или отделен деец (напр.: п. на новото правителство, *Програма на БКП, Програма на СССР за мир*). 3) Кратко изложение върху съдържанието на учебен предмет, дисциплина, курс, които се преподават в учебно заведение (напр.: учебна п., п. по история). 4) Сбор от всички кодифицирани операции, необходими за решаване на определена аритметическа, логическа, икономическа и други задачи с помощта на електронна машина, обработваща информация.

ПРО́ГРАМА НА БКП — «теоретически, идеологически и политически документ, който изразява принципите, целите и задачите на партията, пътищата и средствата за тяхното осъществяване» (Ж и в к о в, Т. Отчетен доклад на Централния комитет на Българската комунистическа партия пред Десетия конгрес на партията. С., 1971, с. 166). Партийната програма е сравнително дълготраен документ, който служи на партията като ръководство за действие през цял исторически период на революционната борба. Партията внася изменения и допълнения в своята програма или приема нова програма само когато социално-историческото развитие, както и нейното собствено развитие я изправят пред качествено нови исторически задачи.

В своята над 90-годишна история БКП приема три програми и редица документи с програмен характер, които отразяват равнището на комунистическото движение в България, неговото закономерно възходящо развитие, идейно-теоретичната му зрелост. Неизменна основа и органическа връзка на всички програмни документи е научният комунизъм.

П ъ р в а т а п р о г р а м а н а п а р т и я т а, разработена от Димитър Благоев и неговите съратници, е приета още на учредителния Бузлуджански конгрес (1891). В

нея партията си поставя като главна задача да пробужда класовото съзнание на пролетариата, да изгражда неговото единство върху принципите на марксизма. Осъществяването на първата партийна програма осигурява самостоятелното развитие на българската работническа класа като класа за себе си и я предпазва от социалдемократическия *реформизъм* и *опортюнизма*.

Под влияние на Великата октомврийска социалистическа революция 1917 започва превъоръжаването на БРСДП (т. с.) с идеите на ленинизма. През 1919 тя става като цяло една от партиите-съоснователки на Коминтерна. През същата година на своя Двадесет и втори конгрес (обявен за Първи конгрес на БКП) тя се преименува Комунистическа и приема Програмна декларация — нова партийна програма, с нови задачи, които произтичат от условията на новата историческа епоха след победата на Октомврийската революция. В Програмната декларация партията приема пролетарската революция вече не като цел на неопределено бъдеще, а като близка задача и се насочва «към всестранна подготовка на трудещите се за извършване на социалистическа революция в България» (програма на БКП. С., 1971, с. 4). В последвалия период БКП се утвърждава като всепризнат ръководител и организатор на борбите на българския народ против капитализма и фашизма и се превръща в партия от нов, ленински тип (вж *болшевизация на БКП*).

След победата на Деветосептемврийската социалистическа революция 1944 задачите, поставени в Програмната декларация, са изпълнени. Под ръководството на Георги Димитров Петият партиен конгрес (1948) разработва програмните задачи за периода на прехода от капитализма към социализма, за победата на социалистическия обществен строй. Важно значение имат решенията на Априлския пленум на ЦК на БКП (1956), който се провежда в повратен момент от общественото развитие на страната, когато завършва изграждането на основите на социализма и започва нов, по-висок етап на социалистическото строителство. Като възстановява напълно ленинските принципи на ръководство и норми на партиен живот, пленумът подготвя партията за своевременното решаване на новите задачи.

Приетата от Десетия партиен конгрес (1971) нова Програма на БКП поставя като главна непосредствена историческа задача на партията построяването на развито социалистическо общество в България. Новата Програма на БКП е забележителен документ на творческия *марксизъм-ленинизъм*, в който са обобщени историческият опит от революционните борби на народа в миналото за тържеството на социалистическата революция, опитът и завоеванията в строителството на социалистическия обществен строй в България. В нея са формулирани генералната линия и политическата стратегия на БКП за следващите няколко десетилетия.

ПРОГРАМА НА ООН ЗА РАЗВИТИЕ (ПРООН) — специален орган на ООН за оказване на техническа помощ в социално-икономическата област. Започва да действува от 1 януари 1966 върху основата на две по-стари програми на ООН за техническа помощ за развиващите се страни. Седалище в Ню Йорк. НРБ членува в ПРООН от създаването ѝ. Ръководни органи: Съвет на управляващите и Секретариат. Този орган на ООН извършва техническа помощ в две основни направления: в областта на строителството на транспортни и други инфраструктурни (вж *инфраструк-*

тура) съоръжения, монтаж и разполагане на съоръжения, подготовка на кадри и други, а също така и даване на консултации по икономически, социални и технически въпроси. Помощта се дава по заявки, които след разглеждането и одобряването им стават проекти и програми на ПРООН.

ПРО́ГРАМА НА СССР ЗА МИР — външнополитическа програма за борба за мир и международно сътрудничество, приета от Двадесет и четвъртия (1971) и доразвита от Двадесет и петия (1976) и Двадесет и шестия (1981) конгрес на КПСС; творческо приложение и развитие на ленинските принципи за *мирно съвместно съществуване* на държавите с различен обществен строй на съвременния етап.

Великата октомврийска социалистическа революция 1917 свързва ведно идеите на социализма и мира, полага начало на революционни промени в системата на международните отношения. Първият законодателен акт на съветската власт, написан от В. И. Ленин, е Декретът за мир. В него намират израз основите на принципно нова, социалистическа *външна политика*. Декретът обявява империалистическата война за «най-голямо престъпление против човечеството» и провъзгласява принципите на справедлив демократичен мир.

Цялата международна дейност на КПСС и съветската държава след Октомврийската революция е насочена към осигуряване на траен и демократичен мир в света. На агресивната политика на империализма Съветският съюз противопоставя политика на активна защита на мира и укрепване на международната сигурност. Програмата за мир посочва реалния път към ликвидиране на *«студената война»* и поставя ясни задачи в борбата за преминаване от опасността от войни към мирно сътрудничество.

Основните задачи, които се съдържат в програмата, са: да се съдейства за ликвидиране на военните огнища в света; да се избави човечеството от заплахата от термоядрена катастрофа; незабавен отпор на всички действия на агресия и международен произвол; да бъдат изпълнени изцяло решенията на ООН за окончателно ликвидиране на остатъците от колониалните режими; борба срещу *расизма* и *апартейда;* всестранно да се съдейства за намаляване на международното напрежение; принципите на мирно съвместно съществуване да станат общоприета норма на международния живот.

Програмата на СССР за мир, отразяваща обективни потребности на общественото развитие, получава широката поддръжка на всички прогресивни и миролюбиви сили в света. На основата на тази програма са осъществени редица крупни мероприятия за подобряване на международната обстановка. Много от тези промени са отразени в *Заключителния акт* на Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество, състояло се през август 1975 в Хелзинки.

Програмата за мир за 80-те години съдържа нови предложения за укрепване на международната сигурност. Те включват мерки за укрепване на доверието във военната област в Европа и в Далечния изток и за осигуряване на мира в района на Персийския залив; за продължаване на преговорите със САЩ за ограничаване и съкращаване на стратегическите оръжия; за ограничаване на всички видове оръжия върху основата на равенството и еднаквата сигурност на страните; за мораториум на разположените в Европа нови ракетноядрени средства със среден обсег и пр. Историческо зна-

чение има задължението на СССР да не използва пръв ядрено оръжие.

Миролюбивата външна политика на КПСС, големите мирни инициативи, издигнати от СССР, както и в Политическата декларация на съвещанието на *Политическия консултативен комитет* на държавите — участнички във Варшавския договор, в Прага (януари 1983) намират все по-голяма поддръжка сред международната общественост.

След разполагането на новите системи американски ракети за първи удар («Першинг» и крилати ракети) във ФРГ, Англия и Италия съветското правителство заявява, че след като САЩ с действията си провалиха възможността за постигане на взаимно приемливо споразумение на преговорите за ограничаване на ядрените оръжия в Европа, СССР смята за невъзможно да участвува по-нататък в тези преговори, тъй като те биха служили само като прикритие за подкопаване на европейската и международната сигурност; отменят се поетите от Съветския съюз едностранни задължения и мораториумът върху разполагането на съветски ядрени средства със среден обсег в европейската част на СССР; ще се предприемат и други ответни мерки за гарантиране сигурността на СССР и на другите страни от социалистическата общност. Същевременно съветското правителство заявява, че ако САЩ и другите страни на НАТО проявят готовност да се върнат към положението, съществувало преди разполагането на новите американски ракети, предишните предложения на СССР и едностранните му задължения ще влязат отново в сила.

Съветският съюз остава верен на своята Мирна програма за прекратяване надпреварата във въоръжаването, преди всичко ядреното, за намаляване и в крайна сметка за пълното премахване на опасността от ядрена катастрофа.

ПРОГРАМНО-ЦЕЛЕВИ́ И КОМПЛЕ́КСЕН ПОДХО́Д — съвкупност от принципи, методи и форми на социално планиране и управление, които изискват всяка дейност да се проектира, организира и оценява комплексно и от гледна точка на крайните цели. Включва три основни процедури: определяне на цели и тяхното подреждане в съответна йерархическа система; изработване на комплексни програми за развитие на организационно обособени комплекси или на взаимно свързани социални действия; формиране на специфични организационни структури, които включват както постоянни, така и временни органи.

За начало на прилагането на п.-ц. и к. п. в САЩ се смята изработването и осъществяването на програмата за създаването на атомната бомба. През 60-те години този подход започва да се прилага и в невоенни области, но той се натъква на антагонистичните противоречия на капитализма, на незаинтересоваността и неспособността на буржоазната класа да решава назрелите социални проблеми. Апологетите на капитализма представят п.-ц. и к. п. като монополно постижение на буржоазния строй и на менажментната теория. В действителност общотеоретичната и методологичната основа на п.-ц. и к. п. е диалектикоматериалистическата философия, която за пръв път в историята на човешката мисъл научно обяснява същността на целите, мотивите и стремежите на хората, научно доказва възможността за целенасочено въздействие на хората върху социалните процеси. Възникването на този подход и неговото значително разпространение в практиката на управлението става на фона на революцията, която се извършва в управленския процес.

В условията на социализма е възможно най-пълно интегриране на различните подсистеми на икономиката и обществото, синхронизиране на усилията на различните социални органи и организации при реализиране на върховната цел — все по-пълно и комплексно задоволяване на нарастващите материални и духовни потребности на обществото. Още в първите години след Октомврийската революция под ръководството на В. И. Ленин в Съветския съюз се прилагат аналогични на програмно-целевия подход методи на ръководство и управление на икономиката (напр. при разработването на плана за електрификация ГОЕЛРО).

Декемврийският пленум на ЦК на БКП (1972) обосновава необходимостта от прилагането на п.-ц. и к. п. в управлението на страната, като подчертава, че той е по-нататъшно развитие и конкретизиране на постановките на Юлския (1968) и Септемврийския (1969) пленум на ЦК на БКП, а също на Десетия конгрес на партията за усъвършенстване на системата на управление. Формулират се основните национални цели, разработват се отраслови, междуотраслови и общонационални комплексни програми. В *Декемврийската програма на БКП* за пръв път п.-ц. и к. п. се утвърждава като водещ при решаването на проблемите, свързани с повишаването на жизненото равнище. С Тезиси на Политбюро на ЦК на БКП за последователно прилагане на програмно-целевия и комплексен подход в социалното управление (1973) се поставя задача прилагането на този подход да започне с разработването на генералния перспективен план до 1990 и на плана за VII петилетка. Пример за прилагане на п.-ц. и к. п. е и Дългосрочната програма на БКП за подобряване на качеството, приета на Националната партийна конференция (1984).

ПРОГРЕ́С (лат. progressio — «напредък», «успех») — развитие по възходяща линия, напредък, усъвършенстване, подобряване; обратно: *регрес*. П. на обществото означава развитие към по-съвършени социални форми, към по-висока материална и духовна култура. Марксизмът-ленинизмът доказва, че п. е главна обективна тенденция в историческия процес.

ПРОГРЕСИ́ВЕН — 1) постепенно засилващ се, нарастващ, увеличаващ се (напр.: п. облагане, п. данък). 2) Стремящ се към прогрес, напредък, преуспяване, подпомагащ общественото развитие, съдействуващ на прогреса, напредничав, враждебен на всичко реакционно (напр.: п. разбирания, п. сили, п. движения).

ПРОГРЕСИ́СТИ — представители на центристко течение, появило се в БРСДП (т. с.), предимно в Софийската партийна организация, в края на 1906—началото на 1907. Обявяват се за обединяване на партията с общоделците и отстояват опортюнистическото гледище за «неутралитет» на синдикатите. Развиват активна фракционна дейност, поради което в края на 1908 са отстранени от партията. През 1909, следвайки примера на ***анархолибералите***, се вливат в общоделската партия. С тяхното изключване завършва очистването на БРСДП (т. с.) от опортюнизма, укрепва класово-пролетарският марксистки характер на партията и идейно-политическото ѝ единство. В БРСДП (о) заедно с анархолибералите п. образуват «левица», която води непоследователна, противоречива и поради това безуспешна борба срещу опортюнистическата тактика на общоделците. След победата на Октомврийската революция 1917 някои от прогресистите осъз-

нават погрешността на центристките си възгледи и влизат в БКП.

ПРОЗАПАДЕН — ориентиран към западните капиталистически страни (САЩ и Западна Европа), поддържащ интересите им, привързан към политиката им (напр.: п. политика, п. правителство).

ПРОИЗВОДИТЕЛНИ СИЛИ — единство на веществените и личните фактори на производството, т. е. на средствата за производство и хората, които с придобития производствен опит и трудови навици произвеждат материални блага. Основна п. с. на всички етапи от развитието на обществото са хората. В п. с. влизат също оръдията на труда, съоръженията, суровините, които са *материално-техническата база* на обществото и играят извънредно голяма роля, тъй като икономическите епохи се различават не по това, което се произвежда, а по това, с какви средства на труда се произвежда. В съвременните условия и науката се превръща в непосредствена п. с. Усъвършенствуването на п. с. е основа за развитие и изменение на *производствените отношения*. П. с. са в диалектическо единство с тях и заедно образуват *начина на производство*.

В класовите общества на определен етап от развитието на материалното производство възниква конфликт между п. с. и производствените отношения. От форми на развитие на п. с. съществуващите производствени отношения се превръщат в техни окови. Тогава настъпва епоха на социална *революция*, която има за задача да ги приведе в съответствие с п. с. В това се изразява откритият от К. Маркс и Ф. Енгелс закон за съответствието на производствените отношения на характера на п. с. Съвременният капитализъм с характерната за него всестранна криза (вж *обща криза на капитализма*), войни и т. н. е пример за остро противоречие между п. с. и производствените отношения. В социалистическото общество, където производствените отношения постоянно и планомерно се привеждат в съответствие с растящите п. с., се осигурява широк простор за развитие на п. с.

ПРОИЗВОДИТЕЛНОСТ НА ТРУДА — степен на ефективност на обществения труд. П. т., сочи В. И. Ленин, е най-важното, най-главното за победата на даден обществен строй. Повишаването на п. т. означава икономия на жив и овеществен труд, т. е. намаляване на обществено-необходимото време за производството на единица продукция, намаляване на нейната *стойност*. В този смисъл се говори за о б щ е с т в е н а п. т., за разлика от п. т. на живия труд, която се измерва с количеството продукция, произвеждана от работника за единица работно време, или с количеството работно време, изразходвано за производството на единица продукция.

Повишаването на п. т. е в основата на прогресивното развитие на човечеството от низшите обществено-икономически формации до висшите. При капитализма повишаването на п. т. е подчинено на стремежа за по-голяма печалба, извършва се стихийно в хода на конкурентната борба между производителите. При социализма с ликвидирането на частната собственост върху средствата за производство се създава възможност за непрекъснато повишаване на п. т. Фактори за това са развитието на науката и нейната технологическа приложимост (вж *научно-технически прогрес*), рационалното разположение на производителните сили, социалистическият начин на разпределение според труда, социалистическата организация на

труда, международното разделение на труда и др. На националните конференции на БКП (1974 и 1978) се изтъква, че при съвременните условия повишаването на обществената п. т. става кардинален проблем, в който като във фокус се събират всички други проблеми и задачи на изграждането на зрялото социалистическо общество в НРБ.

ПРОИЗВО̀ДСТВЕНИ ОТНОШЀНИЯ — отношенията между хората в процеса на производството, размяната и потреблението на материалните блага. П. о. са необходима страна на всеки *начин на производство*. Основа на п. о. са отношенията на собственост върху средствата за производство. Съвкупността от п. о. образува икономическата структура (строй) на обществото, реалната основа (база), върху която се издигат политическата и правната надстройка и на която отговарят определени форми на съзнанието (вж *база и надстройка*). К. Маркс и Ф. Енгелс откриват закона за съответствието на п. о. на характера на *производителните сили*. Изменението на п. о. зависи от изменението на производителните сили. П. о. на свой ред въздействуват на производителните сили. На известен етап от своето развитие производителните сили влизат в противоречие със съществуващите п. о. Назрява социална *революция*, в хода на която това противоречие се отстранява.

В историята на развитието на обществото са известни пет обществено-икономически формации, на всяка от които съответствуват определени п. о. В антагонистичните класови общества се установяват отношения на господство и подчинение. В резултат от *социалистическата революция* капиталистическите п. о. се заменят със социалистически, в чиято основа стои обществената собственост върху средствата за производство; п. о. се характеризират с другарско сътрудничество и взаимопомощ на свободни от експлоатация хора. Открива се простор за неограничено развитие на производителните сили.

ПРОИЗВО̀ДСТВО м а т е р и а л н о — стадий от възпроизводствения процес, в който хората създават продукти, необходими за съществуването и развитието на обществото. Характерът на п. определя характера на *разпределението*, *размяната* и *потреблението*. В п. хората влизат в определени отношения помежду си (вж *производствени отношения*), затова то при всички условия е обществено. Всяко общество има своя специфична икономическа организация на общественото п. с негови вътрешноприсъщи обективни форми и системи на икономически механизъм, действуващ в съответствие с изискванията на икономическите закони. В капиталистическото п. икономическите закони действуват стихийно; то се прекъсва от икономически кризи на свръхпроизводството. Социалистическата държава съзнателно използва икономическите закони в интерес на непрекъснатото развитие на общественото п., за все по-пълно задоволяване на непрекъснато растящите потребности на трудещите се.

ПРОКЛАМА̀ЦИЯ (лат. proklamatio — «възвание») — тържествено известяване на важно събитие от страна на държавната власт към народа; манифест, възвание, обръщение с политическо-агитационно съдържание във форма на печатна листовка.

ПРОКРУ̀СТОВО ЛО̀ЖЕ — *прен.* твърде тесни, ограничени рамки, в които не може да се вмъкне даден предмет или да се развие определено явление; изкуствена мярка, към която насилствено се нагажда нещо, без

да е подходящо за нея. Изразът иде от прозвището на древногръцкия митически разбойник Прокруст («разтягащ»), който измъчвал жертвите си, слагайки ги на своето ложе (легло), като им отсичал краката, ако били по-дълги от леглото, или ги разтеглял, ако били по-къси.

ПРОКУРАТУРА — в НРБ: орган на държавната власт. П. упражнява надзор за точното и еднакво изпълнение на законите от министерствата и другите ведомства, местните държавни органи, стопанските и обществените организации, длъжностните лица и гражданите. Защищава правата и законните интереси на гражданите. Организира и води борба против престъпленията и другите правонарушения, привлича извършителите на престъпления към отговорност. П. взема превантивни мерки за предотвратяване на престъпленията и правонарушенията. Бди особено за предаване на съд и наказване на извършителите на престъпления, които увреждат независимостта и суверенитета на нашата държава, както и нейните политически и стопански интереси. Взема мерки за отменяване на противозаконните актове и за възстановяване на нарушените права. Начело на п. стои главен прокурор, който се избира от Народното събрание за срок от 5 години и е отговорен и отчита дейността си пред него, а между сесиите — пред Държавния съвет. Останалите прокурори се назначават и уволняват от главния прокурор и са подчинени на него. При изпълнение на длъжността си прокурорите са независими и действуват само въз основа на закона.

ПРОЛЕТАРИАТ (от лат. proletarius — «беден») — една от двете основни класи в капиталистическото общество; класа на наемни работници, лишени от собственост върху средства за производство; единствен източник за тяхното съществуване е продажбата на собствената им работна сила на капиталистите — собственици на средствата за производство. В производството п. създава *принадена стойност,* която е източник за обогатяване на буржоазията. Експлоатацията на п. от *буржоазията* поражда непримирими противоречия между тях и води до *класова борба.* Авангард на п., неговият найсъзнателен и преден отряд са комунистическите и работническите партии. П., свързан с едрото машинно производство, е единствено последователната революционна класа в капиталистическото общество, призвана да възглави всички трудещи се в борбата против капитализма. Изпълнявайки историческата си мисия на негов гробокопач, п. чрез *социалистическата революция* ликвидира господството на буржоазията и установява своя диктатура (вж *диктатура на пролетариата*). П. престава да бъде угнетена класа и се превръща в освободена от потисничество и експлоатация работническа класа, която е главната движеща сила на трудещите се в социалистическото строителство.

ПРОЛЕТАРИИ — в древния Рим, според реформите на Сервий Тулий (VI в. пр. н. е.), безимотните граждани, които не носели никакви повинности в полза на държавата и не притежавали нищо освен децата си (потомство — proles), откъдето идва името им. Често са използвани в борбите на управляващите групи.

ПРОЛЕТАРСКА РЕВОЛЮЦИЯ — вж *социалистическа революция.*

ПРОЛЕТАРСКИ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗЪМ — вж *интернационализъм.*

ПРОЛИВИ (протоци) — вж *международни проливи.*

ПРОЛОНГА̀ЦИЯ (къснолат. prolongatio — «продължение») — удължаване на срок (напр.: продължаване валидността на договор, акредитиви и други); отсрочка.

ПРОМЕТЀЙ — в древногръцката митология: титан, който открадва огъня от боговете, дарява го на хората и ги научава как да си служат с него; с постъпката си П. подкопава могъществото на боговете. За наказание по заповед на Зевс бива прикован към една скала в Кавказ; всеки ден орел кълве черния му дроб, който през нощта заздравява. Образът на П. се превръща в един от най-ярките образи на титан, който ненавижда тиранията, бори се за справедливост и в името на идеята е готов на саможертва. П р о м е т е е в о г ъ н — стремеж към осъществяване на високи цели, към борба със силите на злото.

ПРОМЍШЛЕНОСТ (и н д у с т р и я) — най-важният, водещ отрасъл на материалното производство, в който се създават оръдията на труда и преобладаващата част от предметите на труда и предметите за потребление. Изразява се в добиване на материални блага, намиращи се в природата в готов вид (д о б и в н а п.), и в дообработване на промишлени и селскостопански суровини (о б р а б о т в а щ а п.). Дели се на група «А», или т е ж к а п. (енергетика, добив на нефт, газ, въглища, рудодобив, металургия, машиностроене, химическа п. и др.), и група «Б», или л е к а п. (отраслите на леката и хранителната п.).

ПРОПАГА̀НДА (лат. propago — «разпространявам») — разпространяване и разясняване на идеи, учения, политически теории и други. П. има класов, партиен характер. За разлика от *агитацията* цели разпространяването на по-широк кръг от идеи и по-задълбоченото им изясняване пред сравнително по-тесен кръг от хора. П а р т и й н а т а п р о п а г а н д а е устно и печатно разясняване и разпространяване на идеите на *марксизма-ленинизма* и на партийната политика; тя е съставна част от работата на комунистическите и работническите партии за комунистическото възпитание на трудещите се маси. В социалистическите страни п. съдейства за мобилизиране на трудещите се при изпълнение на стопански и политически задачи, поставяни от партията и социалистическата държава. Главни средства на партийната п. са: печатът (политическа литература, вестници, списания), живото слово (лекции, доклади), самостоятелното изучаване на марксистко-ленинската теория, политшколите и пр.

П. на идеите на марксизма-ленинизма придобива особено голямо значение в условията на остра класова идеологическа борба на международната арена, което налага непрекъснато усъвършенстване на методите на пропагандистката работа на комунистическите партии.

ПРОПОРЦИОНА̀ЛНА СИСТЀМА — избирателна система в буржоазните държави, при която местата в парламента се разпределят пропорционално на гласовете, подадени за участвуващите в изборите партии. Вж и *мажоритарна система*.

ПРОРОГА̀ЦИЯ (лат. prorogatio — «продължение») — 1) продължаване действието на бюджет за следващата година поради невъзможност да се състави и гласува нов бюджет, породена от непреодолима сила (война, бедствие). 2) Право на държавен глава да продължава сесиите на парламента.

ПРОСЛОЙКА — обществена група (понякога част от *класа*), която се състои от хора с определени професионални и други признаци, но за разлика от класата и *съсловието* невинаги с еднаквост на класовите интереси. Напр. *интелигенцията* не е класа, а п., която включва обикновено представители на различни класи.

ПРОСПЕКТ (лат. prospektus — «изглед», «обзор») — 1) печатно изложение в сбита форма за плана и съдържанието на подготвено за излизане печатно издание — отделна книга, събрани съчинения и други. 2) Справочно издание във форма на отделен лист или брошура с рекламно или научно-техническо предназначение; съдържа систематизирано изреждане на предметите (стоките), предназначени за продажба, и илюстрации, схеми на образци и други и условията за придобиването им (цена и др.).

ПРОСПЕРИТЕТ (лат. prosperitas — «благополучие», «щастливо състояние») — преуспяване, напредък, благоденствие. Терминът «п.» се използва широко от буржоазните икономисти (главно в САЩ) за характеризиране на «здравата същност» на капитализма, която била способна да осигури благосъстояние на цялото население. Те премълчават какво е положението на безработните, какви са условията на живот на негърското и другото малцинствено трудещо се население и т. н.

ПРОТЕЖЕ (фр.: «прикриван, защищаван човек») — лице, което се ползва с нечие покровителство (вж *протекция*) или препоръка при уреждане на личните си работи или в служебната си кариера; креатура.

ПРОТЕКТОРАТ — форма на политическа или колониална зависимост на една държава от друга, установена с неравноправен договор. Външната политика на протежираната държава се определя от държавата-протектор. Като историческа отживелица п. е запазен в Европа: Италия — над Сан Марино, Франция — над Монако, Швейцария — над Лихтенщайн.

ПРОТЕКЦИОНИЗЪМ — икономическа политика на капиталистическите държави за покровителство на националната икономика от конкуренцията на чуждестранни стоки. Осъществява се във форма на високи вносни *мита*, забрана или ограничаване на вноса. При империализма, когато рязко се изостря борбата за пазари, п. добива ярко изразен агресивен характер и служи на интересите на монополистичния капитал. П. се насочва към завладяване на външни пазари чрез увеличаване на износа на свои стоки (дори с помощта на *дъмпинг*), даване на капиталистите премии и парични субсидии и други. Широко разпространение в съвременния капитализъм придобива н е т а р и ф н и я т п. — вместо високи мита се въвеждат национални стандарти на продукцията, на опаковката, на транспортирането, на санитарния контрол и т. н., с което се затруднява достъпът на чужди стоки. П. е едно от средствата за осигуряване на високи печалби на монополите в отделните страни, води до повишаване цените на стоките на вътрешния пазар, до увеличаване на данъците и т. н., което влошава жизненото равнище на трудещите се, изостря противоречията на капиталистическото общество.

ПРОТЕСТ (лат. protesto — «заявявам открито») — енергично възражение, рязко осъждане на действията, смятани за неправилни, на отделна държава или на група държави. П. мо-

же да бъде едностранен или колективен, устен или писмен: във вид на нота, изявление и др.

ПРОТЕСТАНТСТВО — едно от трите основни направления на *християнството* (наред с *католицизма* и *православието*). Обединява редица самостоятелни църкви и секти (*лутеранство, калвинизъм*, цвинглианство, *англиканство* и др.), отклонили се от католицизма през XVI в. в хода на *Реформацията*. Разпространено главно в Англия, САЩ, Германия, скандинавските страни, Холандия и Швейцария. В България е сравнително слабо застъпено. В протестантската църква отсъствува строгата централизация и дисциплина, характерни за католицизма.

Политическата ориентация на съвременното п. се колебае между откритата реакция и войнствуващия антикомунизъм до признаването на необходимостта от сътрудничество с комунистическото движение.

ПРОТИВОПОЛО́ЖНОСТ — категория, която изразява една от страните на *противоречието*. Единството на п., на противоположните страни и тенденции образува противоречието, което е движеща сила, източникът на развитието. П. означава разгърнато противоречие, когато борбата на противоположните страни и тенденции навлиза в решаващия стадий на своето развитие и разрешаване.

ПРОТИВОРЕ́ЧИЕ — категория, която в диалектиката изразява вътрешния източник на всяко *движение*. Означава несъвпадане, несъответствие (на мисли, чувства, думи, явления и други) или *противоположност*, противопоставяне на интереси (класови п., п. между града и селото и др.). Признаването на п. в нещата и явленията отличава диалектиката от метафизиката.

ПРОТОКО́Л (от гръц. prōtókollon «първият лист на свитък от папирус») — 1) документ, съдържащ всички изказвания и решения на заседание, събрание и др. 2) Документ, удостоверяващ някои факти, произшествия. 3) Писмено споразумение между държави по някакъв специален въпрос, имащ сила на международен договор. 4) **Протокол дипломатически** — съвкупност от общоприети правила, традиции и условности, които се спазват от правителства, министерства на външните работи, дипломатически представителства, дипломати и други официални лица в извършване на различни дипломатически действия и във форми на международно общуване. Той определя реда за *визити*, формата на дипломатическите преписки, организацията и провеждането на дипломатически приеми, участие в тържества и церемониали и др. Регламентира реда за приемане в страната на чуждестранни държавни глави и глави на правителства, други държавни дейци и правителствени делегации.

ПРОФА́Н (лат. profanus — «непосветен») — напълно некомпетентен, несведущ човек, невежа в някоя област; прост човек (напр.: пълен п., п. в политиката).

ПРОФАНА́ЦИЯ — 1) оскверняване на светиня, кощунство, светотатство. 2) Непочтително, оскърбително отношение към общопризната дейност, към памет на някого; изопачаване, опошляване на идея, морални норми, учение, произведение на изкуството, науката и пр. (напр.: п. на идеята).

ПРОФЕСИОНАЛНО ОРИЕНТИ́РАНЕ — система от научнообосновани мероприятия, които подпомагат младежта при избиране на професия, улесняват я в професионалното ѝ

самоопределение и устройване на работа. Обхваща пропагандиране на най-нужните за обществото професии, индивидуална консултация, информация за професионално-техническите, средните специални и висшите учебни заведения, настаняване учениците на работа и др. П. о. е част от учебно-възпитателната работа в единното средно политехническо училище.

ПРОФИНТЕ́РН — вж *Червен интернационал на профсъюзите*.

ПРОФО́РМА (лат.: «заради формата») — запазване на външния вид, външна формалност, изпълнение на нещо, за да се спази привидно формата, редът, без да се взема под внимание същността на работата.

ПРОЦЕДУ́РА (лат. procedo — «напредвам») — 1) задължителен ред (обикновено установен официално) от последователни действия за разглеждане, решаване, оформяне и осъществяване на нещо (напр.: съдебна п.). 2) Отделен лечебен процес, предписан от лекар (напр.: масаж, нагревки и др.).

ПРОЦЕ́СИЯ (от лат. processio — «придвижване напред») — тържествено, обикновено многолюдно шествие. Когато процесията има политически характер, се нарича *демонстрация*.

ПСЕ́ВДО- — (гръц. pséudos — «лъжа») — първа съставна част от сложни думи със значение: мним, лъжлив, фиктивен, наподобяващ, понякога — подправен (напр.: псевдоинтелигент — неистински, мним интелигент, човек, лишен от истинска култура и интелигентност, показвани само външно; псевдокултура — лъжлива, мнима култура, външно повърхностно проявяване на култура; псевдонаука — лъженаука; псевдодемократични лозунги на буржоазна партия в предизборната борба).

ПСЕВДОНИ́М (гръц. pseudónymos — «с лъжливо име») — измислено име, под което (по различни причини) работят някои автори, политически дейци, журналисти, артисти и други. Напр. Максим Горки е п. на съветския писател Алексе́й Макси́мович Пешко́в; Кукрини́кси е колективен псевдоним-абревиатура на съветските художници Михаил Василиевич Куприянов, Порфирий Никитич Крило́в, Николай Александрович Соколо́в; Елин Пелин е п. на българския писател Димитър Иванов Стоянов, Марек е п. на дееца на българското работническо движение Станке Димитров (Стефан Димитров Тодоров), като са използвани първите букви на думите марксист, антифашист, революционер, комунист.

ПСИХОЛОГИ́ЧЕСКА БАРИЕ́РА — отчуждение, затвореност, потиснатост при общуване с някого или с окръжаващата обществена среда.

«ПСИХОЛОГИ́ЧЕСКА ВОЙНА́» — една от формите на идеологическа борба на империалистическата буржоазия срещу световния социализъм, в хода на която монополистите използват подривни средства и методи. Главното идейно-политическо оръжие на империализма в «п. в.» е *антикомунизмът*, основното съдържание на който се изразява в оклеветяване на социалистическия строй, фалшифициране на политиката на комунистическите партии и марксистко-ленинското учение. Същевременно се възхвалява «американският начин на живот» и се пропагандира буржоазната идеология. Централна роля в «п. в.» играят управляващите кръгове на САЩ и ФРГ, където се намират главните подривни и пропагандни центрове

на империализма, заети с разработката на нови форми и методи на «п. в.». За постигане целите на «п. в.» се използват всички средства, въздействуващи на ума на хората — печатът, радиото, телевизията, киното, науката, културата и пр. Комунистическите партии водят непримирима борба срещу всички прояви на буржоазната идеология, разобличават политиката и идеологията на антикомунизма, разкриват несъстоятелността на разните «теории», реабилитиращи капитализма.

ПСИХОЛО́ГИЯ — наука за психиката и преди всичко за психическия живот на човека. Съвременната п. е система от психологически науки: о б щ а п. — теоретична основа на всички други психологически дисциплини, с о ц и а л н а п., д е т с к а п. и други. Развиват се и приложните дисциплини като п. на труда, инженерна, медицинска, педагогическа, съдебна, транспортна, военна, спортна, космическа и др. В условията на социализма п. изследва също процеса на формирането на моралния облик на новите хора, поспециално на младото поколение, издирва средства и методи, които съдействуват за всестранното развитие на личността, на нейните физически и умствени способности. В развитото социалистическо общество п. е съществен елемент от идейно-политическото и нравственото убеждение на хората и играе важна роля в тяхното поведение. Основни негови черти са: социалистическо отношение към труда, колективизъм, хуманизъм, интернационализъм, оптимизъм и др.

ПУБЛИКА́ЦИЯ (лат. publico — «обявявам всенародно») — 1) обявление, съобщение, известие в печатни издания — вестници, списания, книги. 2) Обнародване на литературни и други произведения, исторически документи и подобни във вестници, списания и книги. 3) Отделна брошура или книга, най-често от един автор.

ПУБЛИЦИ́СТИКА (от лат. publicus — «обществен») — вид литература по злободневни, актуални обществено-политически въпроси и други проблеми на съвременността предимно в периодичния печат — вестници и списания. Публицистичните материали съдържат не само факти, по които читателят сам си прави изводи, но включват и различни разсъждения, обобщения, предлагат определени изводи. Публицистичните жанрове са статия, очерк, фейлетон, памфлет, обзор, преглед (политически, културен), рецензия, скица, информация, дописка, възвание, прокламация и други. П. отразява интересите на обществените класи и групи. Най-добрите публицистични творби съчетават политическа актуалност и острота с висока художественост (напр.: п. на Христо Ботев). 2) Писателска, творческа дейност на публицист.

ПУЛ — 1) организационна форма на монополно капиталистическо обединение от картелен тип (вж *картел*), при което печалбата на всички участници постъпва в общ фонд и се разпределя пропорционално на вложения от участниците в п. капитал, в зависимост от размера на реализираната продукция и други. Напр. Бляк п. — черен п. (Европейско обединение за въглища и стомана), долар (стерлинг) п., валутен п. — общ фонд за чуждестранна валута, и други. 2) Организационна форма за съвместна експлоатация на въздушна или параходна линия или на определен парк от транспортни средства.

ПУЛ НА ИНФОРМАЦИО́ННИТЕ АГЕ́НЦИИ НА НЕОБВЪРЗАНИТЕ СТРАНИ́ (англ. pool — «обединен фонд») — организация, създадена за борба против информационно-пропагандния диктат на големите капиталистически държави, чиито информационни агенции имат монопол върху международната информация и я поднасят в тенденциозен, необективен вид.

През 1976 в Делхи на конференция на министрите на информацията и директорите на информационните агенции от 62 държави е приета препоръка, одобрена от V конференция на ръководителите на необвързаните страни (Коломбо, Шри Ланка, 1976), за създаване на пула. Основна цел на пула е разпространяване на достоверна информация за икономическото, социалнополитическото и културното развитие на необвързаните страни и тяхното взаимно сътрудничество в информацията. Пулът не е комерческа организация: страната, която предава информация, сама я заплаща. Пулът функционира чрез няколко регионални центъра, където постъпва информация от страните — членки на пула.

ПУЧ — авантюристичен опит на неголяма група заговорници да извършат държавен преврат.

ПЪГУО́ШКО ДВИЖЕ́НИЕ (Пъгуошки конференции) — международно движение на учените за мир и разоръжаване. Началото му е поставено през юли 1955, когато 11 световноизвестни учени, между които А. Айнщайн, Б. Ръсел и Фр. Жолио-Кюри, се обръщат към учените от цял свят с призив да вдигнат глас против използването на атомната енергия за военни цели. Първата международна конференция на учените се е състояла през юли 1957 в Пъгуош, Канада (оттук названието), в имението на американския промишленик и общественик С. Итън, един от инициаторите на П. д. Учреден е Постоянен комитет със седалище в Лондон. На Пъгуошките конференции, свиквани 1—2 пъти в годината в различни градове и страни, се обсъждат важни въпроси, свързани със запазването на световния мир по пътя на всеобщото и пълно разоръжаване. Постоянният комитет поддържа връзка с ЮНЕСКО и други специализирани учреждения на ООН. П. д. играе голяма роля за взаимното разбирателство и сближение на хората на науката, които се стремят да дадат свой принос за укрепването на световния мир.

ПЪЛНОМО́ЩЕН МИНИ́СТЪР — 1) дипломатически представител в чужда страна, възглавяващ *легация*. 2) Вторият дипломатически клас.

ПЪЛНОМО́ЩИЕ — 1) официален документ, който дава право на лице да извършва правни действия от името на другиго. В международното право: документ, който дава право на лице или лица да подписват международен договор, да участвуват в конференция, да представляват държава в международна организация, да водят преговори и др. При многостранни конференции се създава мандатна комисия, която проверява п. Участниците в международни организации предават п. обикновено на главното административно лице (генералния секретар на ООН, генералния директор на ЮНЕСКО и др.). 2) Права, дадени на длъжностно лице или учреждения. Според Конституцията на НРБ п. на Народното събрание се прекратяват с изтичане на срока, за който е избрано.

ПЪРВИ ИНТЕРНАЦИОНА́Л (Международно дружество

на работниците) — първото в историята международно революционно обединение на пролетариата, създадено и ръководено от основоположниците на *научния комунизъм* К. Маркс и Ф. Енгелс. Основан през 1864 на международно работническо събрание в Лондон.

П. и. възниква и се развива в периода на утвърждаването на капитализма в редица страни в условия на подем на демократичното и работническото движение през 60-те години на XIX в. Образуването на П. и. е резултат от дългогодишната дейност на Маркс и Енгелс за създаване на революционна партия на работническата класа (вж *Съюз на комунистите*). Историята на П. и. е история на упорита борба на Маркс и Енгелс и техните привърженици, защищаващи научния комунизъм, против дребнобуржоазните лъжесоциалистически течения в работническото движение. В условията на политическа реакция и полицейски терор, настъпили в Европа след поражението на Парижката комуна 1871, П. и. прекратява съществуването си.

П. и. изиграва историческа роля за разпространението на научния социализъм и за свързването му с работническото движение и е важен етап в борбата за създаване на пролетарска партия. П. и. ръководи политическите и икономическите борби на пролетариата; възпитава у работниците международна солидарност и пролетарски *интернационализъм* и полага основите на *международното комунистическо и работническо движение*.

ПЪРВОБИТНООБЩИНЕН СТРОЙ — първата в историята на човечеството *обществено-икономическа формация*, за която са характерни: неразвити, примитивни производителни сили, колективна собственост (на отделни родове, племена, общини) върху средствата за производство, уравнително разпределение на продуктите. В п. с. няма имуществено неравенство, класи, експлоатация на човек от човек. В развитието на п. с. се оформя епоха на *матриархат*, която се заменя от епоха на *патриархат*. В зависимост от конкретните исторически условия п. с. у различните народи отстъпва място на *робовладелския строй* или на *феодализма*.

Р

РАБО́ТНА ЗАПЛА́ТА — при капитализма: паричен израз на стойността на *работната сила* на работника, нейна цена. Наблюдава се тенденция към изоставане на р. з. от стойността на работната сила. Със своята икономическа и политическа борба трудещите се противодействуват на тази тенденция. Р. з. има главно две форми: по време и на парче. При империализма се разпространяват широко различни нови системи на р. з. с оглед максимално изсмукване силите на работника. Широка известност имат системите на Тейлър (вж *тейлъризъм*), на Форд (вж *фордизъм*), на Хелси, аналитичната система и др. Р. з. на жените и децата, на малцинствата и др. е пониска от р. з. на мъжете, а в колониите и зависимите страни е много по-ниска, отколкото в развитите империалистически страни.

При социализма р. з. е изразеният в парична форма дял на работниците и служещите в онази част от *националния доход* (от фонда за потребление), която е предназначена за лично потребление и се разпределя между трудещите се според количеството и качеството на вложения от тях труд. Тя е изключително важно средство за организирането на социалистическото производство и труд, за осъществяване принципа на материалната заинтересованост на трудещите се от резултатите на собствения им труд, за повишаване на културно-техническото и професионалното им равнище. Равнището на р. з. се планира и регулира от социалистическата държава. Непрекъснато се увеличава при усъвършенствуване системата на нейното определяне. Основни форми на р. з. са сделната заплата и повременната заплата. БКП и социалистическата държава полагат непрестанни грижи за усъвършенствуване организацията, формите и системите на р. з. С действуващия в НРБ икономически механизъм р. з. придобива резултативен характер, поставя се в зависимост от икономическите резултати от дейността на стопанските звена.

Номинална р. з. е това, което работникът получава в пари. При изменение на цените и на данъците нейното движение не дава пълна представа за реалната р. з. — количеството и качеството на стоките и услугите, които работникът може да получи срещу своята р. з.

РАБО́ТНА СИ́ЛА — способността на човека да се труди; съвкупността от физическите и духовните способности, с които човек разполага и които използва, когато произвежда материални блага. Р. с. е главен елемент на производството при всички обществено-икономически формации. В класовоантагонистичните общества тя е подложена на експлоатация. При социализма р. с. престава да бъде стока (каквато е при капитализма), създават се условия за многостранно развитие на физическите и умствените качества на трудещите се.

РАБО́ТНА СРЕ́ЩА — среща, съвещание за обсъждане на дипломатически или политически въпроси в процеса на текущата работа. Р. с. дават възможност за разширяване на конструктивното взаимодействие между заинтересованите страни.

РАБО́ТНИЧЕСКА КЛА́СА — най-прогресивната и организирана класа в социалистическото общество, която е свързана с общонародната собственост върху средствата за производство; осъществява ръководството на останалите слоеве на населението. При изграждането на социализма и комунизма р. к. действува под ръководството на своя авангард — комунистическата партия, и в съюз с трудещите се селяни. В етапа на изграждането на *развито социалистическо общество* се извършва процес на сближаване на социалните групи върху основата на историческите цели на р.к.

РАБО́ТНИЧЕСКА ПАРТИЯ В БЪЛГА́РИЯ (РП) — марксистка партия на българската работническа класа, създадена през 1927 от нелегалната БКП като нейна легална проява през периода на фашистката диктатура. РП възглавява борбите на трудещите се в България за защита на непосредствените им жизнени интереси, ръководи стачното движение (1929—1933), работи за укрепване на единния антифашистки фронт, постига сериозни успехи в парламентарните (1931) и общинските (1932) избори. Тя се превръща в масова пролетарска партия. Развитието на РП е сериозно затруднено от погрешните методи на работа на левите сектанти, които след 1929 вземат връх в ръководството на БКП (вж *Ляво сектантство в БКП*). Те подценяват легалните форми на революционна дейност сред масите и издигат лозунги, несъответствуващи на политическата действителност, с което застрашават легалното съществуване на РП. Техните догматични методи на ръководство и левичарски лозунги пречат за разгръщането на революционния подем сред трудещите се по време на икономическата криза 1929—1933, спъват изграждането на единния фронт, водят до откъсване на партията от масите. След Деветнадесетомайския преврат 1934 РП е забранена и левосектантското ръководство на БКП я обявява за разтурена. След преодоляването на лявото сектантство (1935—1936) РП е възстановена като нелегална политическа организация на българската работническа класа. През 1938—1939 двете нелегални пролетарски партии — БКП и РП, се обединяват в Българска работническа партия (БРП), която става единствена представителка на комунистическото движение в България. Вж и *Българска комунистическа партия (БКП)*.

РАБО́ТНИЧЕСКИ МЛАДЕ́ЖКИ СЪЮЗ (РМС) — младежка комунистическа организация в България, основана през 1928 под ръководството на БКП като легална проява на *Българския комунистически младежки съюз (БКМС)*. Неговото създаване е наложено от тежките нелегални условия, при които е принуден да работи БКМС след поражението на Септемврийското антифашистко въстание 1923. През 1928—1934 РМС спечелва голямо влияние сред народната младеж. След Деветнадесетомайския преврат 1934 е поставен извън законите. Въпреки трудностите на нелегалните условия под ръководството на БКП РМС разгръща широка дейност за изграждане на единен фронт, против настъплението на фашизма и подготовката на нова световна война. През 1938 БКМС и РМС се сливат в единна класова марксистко-ленинска младежка орга-

низация, която приема името на РМС. След вероломното нападение на фашистка Германия над СССР (22 юни 1941) ЦК на РМС оказва пълна и безрезервна подкрепа на възприетия от партията курс на въоръжена борба на българския народ срещу фашизма и преустройва своята работа на бойна основа. В периода 1941—1944 над 60% от участниците в партизанските отреди и бойните групи, политзатворниците и концлагеристите са ремсисти. РМС участвува активно в *Деветосептемврийското народно въстание 1944*, а след установяването на народнодемократичната власт — в Отечествената война на българския народ 1944—1945 и във възстановяването на разрушеното и ограбено народно стопанство. Чрез младежките ОФ-комисии (преустроени в 1946 *Комитети на демократичната младеж, КДМ)* РМС установява тясна връзка с другите младежки демократични организации — ЗМС, ССМ, НМС «Звено», и работи за изграждане на идейното и организационното единство на българската народна младеж. В резултат на тази дейност и по инициатива на Георги Димитров през декември 1947 е създаден *Съюзът на народната младеж (СНМ)* — наследник и продължител на революционните традиции на РМС. Вж и *Димитровски комунистически младежки съюз (ДКМС)*.

РАВЕНСТВО социално — според разбирането на марксизма-ленинизма еднакво обществено положение на хората, постигнато в резултат от изчезването на *класите*. Изразява се в липса на социални и класови различия, осигуряване на всеки член от обществото обществени условия на труд според способностите и задоволяване на потребностите според количеството и качеството на вложения от него труд, активно участие в обществения живот, свободно развитие на личността. Идеята за р. е издигана от различни класи, влагащи в нея различно съдържание, и в зависимост от историческите условия е играла и революционна, и реакционна роля. Напр. при феодализма революционната буржоазия се е борела за юридическо р., изразяващо се в премахване на съсловните феодални привилегии. В буржоазното общество обаче се запазват социалното и икономическото неравенство и политическото безправие на трудещите се. Идеята за р. особено често става знаме на дребната буржоазия. Сведена до уравняване на имуществото, за условията на социализма тя е консервативна, защото убива стимулите за увеличаване производителността на труда. При социализма с преминаване на средствата за производство в обществена собственост се премахва социалното неравенство и експлоатацията на човек от човека. Решават се много въпроси, свързани с общественото р.: пълно равноправие на трудещите се независимо от произход, социално положение, религиозни вярвания, пол и др.; равноправие в сферата на националните отношения, равно право на труд и т. н. Но същевременно социализмът не решава напълно проблема за р., запазва се определено имуществено неравенство. В комунистическото общество с изчезването на класите ще се постигне пълно р., всички ще се трудят според способностите си, а ще получават според потребностите.

РАВИН — ръководител на еврейска община, законовед; еврейски свещеник.

РАВНОПРАВИЕ — принцип, според който всички граждани на дадена държава, независимо от пол, националност, раса, вяра, социален

произход и имуществено положение трябва да имат еднакви права и задължения. Първоначално издигнат от идеолозите на възходящата буржоазия през XVIII в. в борба срещу абсолютизма. В капиталистическото общество трудещите се нямат реални права, не могат да участвуват свободно в политическия, икономическия и културния живот. Истинското съдържание на буржоазните права и свободи се свежда до правото на частна капиталистическа собственост и до свободата да се експлоатират трудещите се.

В социалистическото общество се създават необходимите материални, политически и социално-класови условия за широки, реални и пълноценни права и свободи на гражданите. В него съществува обществената собственост върху средствата за производство, ликвидирана е частната собственост, премахната е експлоатацията на човек от човека, неговото унизено, безправно положение в процеса на производството и разпределението на обществения продукт. В социалистическата държава р. на всички граждани във всички области е ненарушим, залегнал в конституцията принцип. Според Конституцията на НРБ всички граждани са равни пред законите. Не се допускат никакви привилегии или ограничения в правата, основани на народност, произход, религия, пол, раса, образование и обществено и материално положение. Конституцията урежда само основните права, които определят правния статут на човека и гражданина в нашето общество. Те му осигуряват участие в политическия, икономическия и културния живот, гарантират неговата свобода и неприкосновеността му, съдействуват за по-нататъшното усъвършенствуване на обществените отношения в защита на личните и обществените интереси. Правата и свободите, установени в Конституцията и в законите на НРБ, издигат достойнството на човешката личност, осигуряват всестранното ѝ усъвършенствуване и пълната изява на нейните възможности и способности.

РАДИКАЛДЕМОКРАТИЧЕСКА ПАРТИЯ — българска дребнобуржоазна политическа партия, образувана през 1905 от обособилата се в *Демократическата партия* фракция на младодемократите начело с Найчо Цанов и Т. Г. Влайков. Обхваща част от градската дребна буржоазия и дребнобуржоазната интелигенция. Обявява се в защита на буржоазнопарламентарния строй, против диктаторските системи. До Първата световна война 1914—1918 е в опозиция и се обявява срещу личния режим на цар Фердинанд. В началото на войната е за неутралитет на България, след това преминава на антантофилски позиции. Участвува в кабинетите на Ал. Малинов (юни—ноември 1918) и Т. Теодоров (ноември 1918—август 1919). През 1922 се преименува Радикална партия и заедно с *Обединената народнопрогресивна партия* и *Демократическата партия* образува *Конституционния блок* (1922—1923). След военнофашисткия преврат на 9 юни 1923 се разцепва; дясното ѝ крило влиза през август 1923 във фашисткия *Демократически сговор*, а лявото ѝ крило минава в опозиция. През 1931—1934 Р. п. участвува в управлението на *Народния блок*. След Деветнадесетомайския преврат 1934 е разтурена. През 1945 е възстановена и влиза в *Отечествения фронт (ОФ)*; през 1949 се саморазтурва и се влива в ОФ.

РАДИКАЛЕН — 1) коренен, основен, решителен, дълбок (напр.: р. средство за борба, р. промени, р. мерки). 2) Присъщ на *радикализма*,

свойствен за радикална партия. **Р а д и к а л н а п а р т и я** — дребнобуржоазна политическа партия с програма за основни и дълбоки реформи, но обикновено нерешителна и непоследователна на дело, поради което често влиза в съюз с реакционни партии.

РАДИКАЛИЗЪМ — 1) отстояване и прокарване на коренни, решителни мерки при решаването на някакви въпроси на теорията и практиката. 2) Политическо течение, възникнало през XIX в. в капиталистическите страни, чиито привърженици изискват въвеждането на частични демократични реформи, които не засягат основите на капиталистическото общество и държава. Сред буржоазните политически групировки радикалните партии представят главно интересите на дребната буржоазия и част от интелигенцията (напр. *Радикалдемократическата партия* в България).

РАДИОАКТИВНО ЗАМЪРСЯВАНЕ н а б и о с ф е р а т а — попадане на радиоактивни изотопи в живи организми и в обитаваната от тях среда (атмосфера, хидросфера, почва) в резултат на ядрени взривове, при изхвърляне на радиоактивни отпадъци в околната среда, при разработване на радиоактивни руди, при авария в атомни предприятия и др.

РАДИОВОЙНА — политическа война, която буржоазните пропагандни централи водят с помощта на радиото предимно против социалистическите страни. Вж и *идеологическа борба, идеологическа война, идеологическа диверсия, «Свобода», «Свободна Европа».*

РАДИОДИВЕРСИЯ — идеологическа *диверсия* във вид на клевета, дезинформация и др., насочена против социалистическите страни и националноосвободителните движения и осъществявана с помощта на радиопредавания от капиталистическите държави, предимно *«Дойче веле», «Свобода», «Свободна Европа».*

РАДИОКОРПОРАЦИЯ — монополистично акционерно обединение за радиопредавания (напр.: *Би Би Си, Си Би Ес*).

РАДИОПИРАТСТВО — осъществяване на радиопредавания от нерегистрирани частни радиостанции, монтирани на кораби, които се разполагат извън териториалните води на съответната страна.

РАДИОПРЕДАВАНЕ — предаване по радиото на слово, музика и други звукови ефекти, предназначени за неопределен брой слушатели. Р. е измежду основните *средства за масова информация* и пропаганда и за просвещаване на населението. Осъществява се посредством предаващи радиоцентрове и се приема посредством радиоприемници.

РАЗБИТО ПОКОЛЕНИЕ (англ. Beat Generation) — название на група писатели в САЩ от средата на 50-те и началото на 60-те години на XX в. Вж *битник.*

РАЗВЕДРЯВАНЕ в м е ж д у н а р о д н и т е о т н о ш е н и я (п о л и т и к а н а р а з в е д р я в а н е) — качествено нов етап, повратен благотворен процес, главна, доминираща тенденция в световното обществено развитие, в отношенията между страните с различни социално-политически системи през 70-те години на века върху основата на принципите за *мирно съвместно съществуване* между държавите с различен обществен строй чрез постепенен преход от противопоставяне между двете социалнополитически системи към взаимноизгодно делово

сътрудничество (вж и *икономическо съревнование* между социализма и капитализма). Р. е преди всичко преодоляване на *«студената война»*, преминаване към равноправни отношения между държавите, отказване от политиката на недоверие, съперничество и напрежение, от използването на сила, от заплахата със сила и от натрупването на оръжие като средство за въздействие върху политиката на другите държави. Р. е укрепване на взаимното доверие, взаимното разбирателство и взаимното съобразяване със законните интереси на другите, стремеж за разрешаване на споровете и конфликтите по мирен път, чрез преговори, ненамеса във вътрешните работи на другите държави, уважаване на тяхната независимост и териториална цялост; поощряване на все по-тясното и взаимноизгодно международно сътрудничество в областта на политиката, икономиката, науката и техниката, търговията, културата и др. Процесът на р. е резултат от непрестанното нарастване на мощта, влиянието и авторитета на социализма на международната арена, последица от постоянното укрепване на позициите на социалистическите страни, от постигнатото в края на 60-те години относително равенство между СССР и САЩ в областта на стратегическото ядрено оръжие. Р. е линия и сред определени управляващи кръгове в главните капиталистически страни да се съобразяват с промененото съотношение на силите в света. Империалистическите сили се оказват принудени да се приспособят към новите исторически условия. Р. е единствено приемливата в съвременните условия алтернатива на подготвяната от империализма световна термоядрена война, отговаря на интересите на всеки народ и допринася за прогреса на цялото човечество. Същевременно р. създава най-добри условия за развитието на класовата борба на работническата класа и на всички демократични сили за социално-икономически преобразования, за продължаването на революционния процес, за прогресивни промени както във вътрешнонационалния живот, така и в международния живот, за утвърждаване на неотменимото право на всеки народ свободно да избира пътя на своето развитие, за борба против господството на монополите, за социализъм. Р. и утвърждаването на принципите на мирното съвместно съществуване, като подкопават силата и експанзионизма на империалистическите държави, в значителна степен съдействуват за моралното и политическото изолиране на най-отявлените милитаристични кръгове и на реакционните сили, стесняват маневрените възможности на империализма в международен мащаб, възпират заплахите за употреба на сила, шантажирането, открития *износ на контрареволюция* (без да ги ликвидират напълно като методи и средства в системата на международните отношения), задълбочават кризата в антикомунизма и антисъветизма. Р. допринася да се смекчи политическият климат, като се създават условия за широко сътрудничество в борбата за по-нататъшно прогресивно развитие.

Страните от социалистическата общност полагат изключителни усилия за утвърждаване и укрепване на **политическото разведряване**. През 70-те години между СССР и САЩ са сключени и действуват над 60 споразумения — от Основи за взаимоотношенията между СССР и САЩ (1972; формулират международноправните основи в отношенията между двете страни в съответствие с принципите за мирно съвместно съществуване) до споразумения за взаимноизгодно сътрудничество в най-различни области — от медицината до изучаването и усвояването на космическото прост-

раиство. Създадена е система от договори и споразумения, сключени между социалистическите и капиталистическите страни, като се признава неприкосновеността на следвоенните граници в Европа — Принципи за сътрудничество между СССР и Франция (1971), договорите на СССР и Полша с ФРГ (1970), Заключителен протокол за четиристранното (между СССР, САЩ, Великобритания и Франция) споразумение за Западен Берлин (1972). По инициатива на страните от социалистическата общност се свиква Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество (1975) в Хелзинки, Финландия, с участието на 33 европейски страни, САЩ и Канада, на което се подписва Заключителен акт; свикват се Белградската (1977—1978) и Мадридската (1980—1983) среща (вж и *европейска сигурност*).

Страните от социалистическата общност — участнички във Варшавския договор, се стремят политическото р. да се разпростре и върху военната област, да бъде допълнено с ефективно военно разведряване. Насъщна необходимост на съвременния етап са различни реални и действени мерки за ограничаване, а по-нататък и за съкращаване на най-опасните видове оръжия (вж *разоръжаване*), за намаляване на равнището на военното противопоставяне на европейска земя, за преодоляване на разделението на Европа на противостоящи военни съюзи. СССР предлага комплекс от мерки за военно р. в Европа: държавите, участвували в съвещанието в Хелзинки, да се задължат, че няма да употребят първи една срещу друга нито ядрено, нито обикновено оръжие; да не се разширяват съществуващите военни групировки; да се ограничи броят на войските, които участвуват в маневри. СССР взема решение да съкрати едностранно числеността на съветските войски в Централна Европа. Важно значение имат съветско-американските преговори за ограничаване на стратегическите оръжия (вж *ограничаване и съкращаване на стратегическите оръжия*).

Тенденцията към р. в съветско-американските отношения среща съпротива от страна на силите, свързани с *военнопромишления комплекс* в САЩ. В началото на 80-те години в САЩ и редица други страни на НАТО отново вземат връх кръговете, които залагат на силата в международните работи, не приемат исторически обусловените промени в света, поставят си за цел на всяка цена да променят в своя полза съотношението на силите на световната арена.

Въпреки усилията на страните от социалистическата общност да се задълбочи процесът на р., да му се придаде необратим характер, за да се създадат условия за кардинално решаване на въпросите на мира и сигурността на народите, агресивните кръгове в САЩ правят всичко възможно да се унищожат благотворните резултати от р., постигнати през 70-те години, водят линия на *антиразведряване*, стремят се да провалят подписаните вече споразумения САЛТ, изострят международните отношения и чрез засилване на неконтролирана надпревара във въоръжаването се опитват да постигнат военно превъзходство над социалистическите страни, особено в областта на ракетноядреното оръжие, най-вече чрез разполагането му в редица западноевропейски страни.

Заедно със Съветския съюз и останалите социалистически страни НР България участвува активно в борбата за отстраняване на военната заплаха. Държавите — участнички във Варшавския договор, на съвещание на *Политическия консултативен комитет (ПКК)* през януари 1983 в Прага приемат Политичес-

ка декларация, в която предлагат комплекс от конструктивни инициативи за етапно ограничаване, а по-късно и за съкращаване на арсенала от оръжия за масово поразяване, за укрепване на сигурността, особено в Европа, за заздравяване на политическия климат, за придаване на необратим характер на р., за намаляване на опасността от възникване на военни конфликти.

РАЗВИВАЩИ СЕ СТРАНИ — бившите колониални и зависими страни в Азия, Африка, Латинска Америка и Океания, извоювали своята политическа независимост в края на Втората световна война и в следвоенните десетилетия в обстановка на мощен подем на антиимпериалистическото *националноосвободително движение*. Към р. с. се отнасят и редица страни, извоювали политическата си независимост много преди това, които се стремят да отхвърлят икономическата зависимост от развитите капиталистически държави. Образуването на *световната социалистическа система* дава мощен тласък на националноосвободителното движение и ускорява краха на колониалната система. Появяват се над 100 нови независими национални държави, които са твърде нееднородни в икономическо и политическо отношение, но имат общи антиимпериалистически задачи — укрепване на политическата си независимост, преодоляване на последиците от *колониализма* и извоюване на икономическа независимост.

Като правило р. с. са изпълнявали, а много от тях и сега изпълняват ролята на аграрно-суровинен придатък на промишлено развитите капиталистически държави и на доставчици на неквалифицирана и евтина работна сила. За тях са характерни ниската степен на развитие на производителните сили, монокултурно дребностоково стопанство, незавършени социално-икономически преобразования. Освен това р. с. продължават да са неравноправни партньори на промишлено развитите капиталистически страни на световния пазар, поради което настояват за коренно преустройство на международните икономически отношения на основата на равноправието.

Световният империализъм е принуден да търси нови методи за икономическо подчинение на бившите колонии; той се опитва с по-прикрити и гъвкави форми на подчинение и експлоатация (вж *неоколониализъм*) да спъне процеса на тяхното самостоятелно развитие и да ги задържи в системата на капиталистическото стопанство. Редица р. с. след своето освобождение тръгват по революционнодемократичен път на развитие, в други се утвърждават капиталистически отношения.

Общи за всички р. с. са проблемите за ускорени темпове на икономическото развитие, укрепването на националната икономика, индустриализацията, механизацията на селското стопанство, ликвидирането на културната изостаналост. Страните със *социалистическа ориентация* решават тези проблеми по некапиталистически път на развитие, което им осигурява бърз подем на икономиката и културата, създава условия за ликвидиране на социалното неравенство, нищетата и безработицата. Капиталистическият път на развитие засилва зависимостта на р. с. от империалистическите държави, спъва икономическите преобразования и влошава тежкото положение на трудещите се маси.

В обстановка на коренно изменение на съотношението на силите на международната арена в полза на социализма все по-голямо значение за р. с. придобиват различните форми на сътрудничество със социалистическите страни — взаимноизгодна

търговия, строителство на промишлени, селскостопански и др. обекти, оказване помощ при подготовка на национални кадри и пр. Външната политика на повечето от р. с. се основава на принципите на неприсъединяване и позитивен неутралитет (вж. *Движение на необвързаните страни*).

РАЗВИТИЕ — необратимо, насочено, закономерно изменение на материалните и идеалните обекти. В резултат от р. възниква ново качествено състояние на обекта. Способността към р. е едно от общите свойства на материята и съзнанието. Р. протича в два основни типа: *еволюция* и *революция*. Р. се подчинява на общите закони на диалектиката, негова движеща сила е борбата на противоположностите. Осъществява се по спиралоподобна линия. Диалектикоматериалистическото учение за р. е философско-методологическа основа на революционното преобразяване на обществото на комунистически начала.

РАЗВИТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ОБЩЕСТВО — «най-високият и завършващ етап в развитието на социализма като първа фаза на комунистическата формация. Това е повече или по-малко продължителен период, през който се доизгражда материално-техническата база на социализма, усъвършенствуват се социалистическите обществени отношения, обогатява се духовната култура, повишава се благосъстоянието на народа, преодолява се постепенно неравномерността в развитието на обществената система, личността се развива многостранно» (Програма на БКП. С., 1971, с. 41).

Зрелият социализъм се изгражда и развива върху собствена, социалистическа основа. В резултат от завършването на *преходния период от капитализма към социализма* се установява пълно господство на социалистическата собственост, ликвидират се частната собственост, капиталистическата класа, дребностоковата стихия. Установява се пълна победа на *социализма*. Започва етап, през който социализмът се утвърждава, стабилизира се и достига най-висока степен на зрелост. Всестранното развитие и съзряване на социалистическото общество е необходимо условие и предпоставка за преминаване към *комунизма*. Това определя р. с. о. като исторически необходим закономерен етап в развитието на социализма.

На този етап най-ярко се разкрива превъзходството на социализма над капитализма в главните сфери на обществения живот, в разностранното развитие на човека. Р. с. о. извежда социализма на челните позиции в научно-техническата революция и осъществява скок в развитието на производителните сили. Това осигурява условия за такава производителност на труда, която дава възможност за високо задоволяване на материалните и духовните потребности на хората върху основата на социалистическия принцип на разпределение според труда. Характерните за социалистическото общество производствени отношения достигат пълна зрелост. Разгръща се процесът на постепенно сливане на държавната и кооперативната собственост в единна общонародна собственост. Различията между обществените класи и групи намаляват дотолкова, че по своята социална структура социалистическото общество застава пред прага на социалната еднородност. Държавата на *диктатурата на пролетариата* прераства в *общонародна държава*. Социалистическата демокрация достига до повисша и всестранна изява. Широк размах получава общественото самоуправление. Висока степен достига социалистическата духовна кул-

тура. Науката най-широко се враства в производството, утвърждава се като непосредствена производителна сила. В етапа на р. с. о. още повече нарастват ролята и значението на комунистическата партия като ръководна и направляваща сила в системата на социалното управление.

Изграждането на р. с. о. се извършва върху основата на общи обективни закономерности, които се проявяват специфично в отделните страни. В резултат на успешното завършване на преходния период и пълната победа на социалистическите производствени отношения НРБ от началото на 60-те години навлиза в етапа на изграждане на р. с. о. Това е главната непосредствена историческа задача на БКП. Разработването на проблемите за р. с. о., за същността и етапите на социалистическото строителство е важен принос на БКП в развитието на марксистко-ленинската теория и в практиката на изграждането на реалния социализъм.

РАЗДЕЛЀНИЕ НА ТРУДА̀ — процес на обособяване и специализиране на различните видове труд, на все по-пълно диференциране на производството, на отделните негови операции. Р. т. е свързано с развитието на производителните сили на обществото и съдействува за повишаване на производителността на труда. Съществува р. т. в обществото и в предприятието. Разделението на общественото производство на крупни отрасли (промишленост, селско стопанство и т. н.) К. Маркс нарича о б щ о р. т., разделението на отраслите на подотрасли (машиностроене, химическа промишленост, растениевъдство и т. н.) — ч а с т н о р. т., а р. т. в предприятието — е д и н и ч н о р. т. Съществува още т е р и т о р и а л н о р. т. в една страна и м е ж д у н а р о д н о р. т. При капитализма международното р. т. се осъществява по пътя на подчиняването на едни народи от други, по пътя на угнетяването и експлоатацията на народите. Между социалистическите страни в рамките на СИВ се развива принципно ново международно р. т. На съвременния етап то получава по-нататъшно развитие и задълбочаване в хода на социалистическата икономическа интеграция.

«РАЗДЀЛЯЙ И ВЛАДЀЙ» (лат. divide et impera) — ръководна формула на управниците и пълководците в древния Рим, според който най-добре се управляват и държат в подчинение завоюваните страни, като се разпаля вражда между отделните народности. Правилото «р. и в.» е прилагано с най-голяма жестокост от колониалните държави Англия, Испания, Португалия, Холандия, Франция и др., за да укрепват господството си в колониите. Понастоящем принципът «р. и в.» се използва и от империалистическите държави, които в агресивната си раснстка и неоколониална политика ограждат отделни държави или народи с мнимо внимание и грижи и ги насъскват едни срещу други, та в ролята си на арбитър и посредник да извличат максимална полза за себе си.

РАЗМЯ̀НА — стадий от възпроизводствения процес, свързващ *производството* с обусловените от него *разпределение* и *потребление*, в който се извършва взаимна р. на дейност при взаимно отчуждаване на продукти на труда върху еквивалентна основа. Р. е присъща на всяко стоково стопанство. Частната собственост върху средствата за производство създава анархия в общественото производство и придава стихиен характер на р. При капитализма противоречията в р. се задълбочават, което при определени усло-

вия предизвиква икономически кризи на свръхпроизводство. При социализма разменните отношения се основават на обществената собственост върху средствата за производство и плановата икономика. Те са отношения на икономическо равенство и социалистическо присвояване на произвеждания продукт, на регулиране на р. в мащаба на народното стопанство.

РАЗНОЧИНЦИ — прослойка в руското общество от края на XVIII и през XIX в., която се състои главно от недворянска интелигенция, произхождаща от различни съсловия (оттук названието) — търговци, еснафство, духовенство, селячество. В. И. Ленин характеризира р. като «образовани представители на либералната и демократическата буржоазия» и определя като «разночински или буржоазнодемократичен» период цял етап от революционното движение в Русия (приблизително от 1861 до 1895). Тясно свързани с народа, р. са противници на самодържавието и крепостничеството, обявяват се за селска революция, за радикални демократични преобразования. Най-изтъкнати р. са *революционните демократи*, революционните народници от 70-те години (вж *народничество*) и др. Р. изиграват голяма роля в развитието на руската култура и оставят ценно идейно и организационно наследство на руското работническо движение.

РАЗОРЪЖАВАНЕ — мерки, които целят премахването, унищожаването или същественото съкращаване на средствата за воюване. Р. е гаранция за запазване и поддържане на световния мир и сигурност.

СССР пръв в историята предлага още през 1922 проект за р., а на Първата сесия на Общото събрание на ООН (1946) проекторезолюция за всеобщо съкращаване на въоръженията. Пак СССР, подкрепян от другите социалистически страни, неединократно поставя въпроса за общо или частично р. с установяване на строг международен контрол и едностранно намалява на три пъти въоръжените си сили. По данни на ООН годишно се изразходват над 350 млрд. дол. за въоръжаване. Около 40 процента от всички разходи за научни изследвания и за развойна дейност отиват за военни цели. Това става в момент, когато в световен и национален мащаб стоят за разрешаване икономически и социални проблеми: за суровините, за енергията, за опазване на околната среда и др. През 1961 е създаден Комитет по р. (от 1984 *Конференция по разоръжаването*), който в своята дейност постига немалко резултати. В резултат на многогодишни преговори миролюбивите страни начело със СССР постигат споразумение за р. и много държави подписват: Договор за забрана на опитите с ядрено оръжие в атмосферата, космическото пространство и под водата (1963), Договор за принципите, ръководещи дейността на държавите по изследване и използване на космическото пространство, включително Луната и другите небесни тела (1967), Договор за неразпространение на ядреното оръжие (1968), Договор за забрана на разполагането на ядрени и други оръжия за масово унищожаване на морското и океанското дъно и в техните недра (1971), Конвенция за забрана на разработването, производството и натрупването на запаси от бактериологични (биологични) и токсични оръжия и за тяхното унищожаване (1972), Конвенция за забрана на военното или всяко друго враждебно използване на средствата за въздействие върху природната среда (1977). Подписан е и договор за забрана на ядрените оръжия в Латинска Америка (1967). От 1969 се водят дву-

странни преговори между СССР и САЩ за *ограничаване и съкращаване на стратегическите оръжия*. През 1973 във Виена започват преговори между представителите на СССР, Полша, ГДР, Чехословакия, България, Румъния и Унгария (от Варшавския договор) и САЩ, ФРГ, Англия, Канада, Белгия, Холандия, Люксембург, Италия, Турция, Гърция, Норвегия и Дания (от НАТО) за съкращаване на въоръжените сили и въоръженията в Централна Европа. Тези преговори продължават и срещат сериозни трудности главно поради нереалистичните предложения на западните страни за съкращаване въоръжените сили на Варшавския договор неколкократно повече, отколкото въоръжените сили на НАТО. От 1980 се водят двустранни преговори между СССР и САЩ за *ограничаване на ядрените оръжия в Европа*. Важно значение за р. има Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество в Хелзинки и подписаният *Заключителен акт* на 1 август 1975 (вж *европейска сигурност*). През последното десетилетие Общото събрание на ООН се занимава на всяка своя сесия с въпросите на р. Но САЩ и неговите съюзници провеждат политика за надпревара във въоръжаването с цел да получат военно превъзходство и да нарушат международната стабилност. Преговорите по редица конкретни въпроси за ограничаване на въоръженията са прекъснати по вина на американското правителство. В съвременната изострена международна обстановка е необходимо да се прекрати производството на разрушителните видове оръжия, да не се допусне ядрена катастрофа. В тази насока са усилията на СССР и социалистическите страни, които правят конкретни делови предложения по р. на различни международни форуми. От 23 май до 1 юли 1978 се състоя Първата специална сесия на ООН по р. На нея СССР предложи документ «За практическите пътища за прекратяване на надпреварата във въоръжаването». След обсъждания се прие Заключителен документ, в който е отразено, че надпреварата във въоръжаването представлява огромна заплаха за човечеството. Първостепенна задача е да се спре този опасен курс и да се тръгне по пътя на намаляване на въоръженията и въоръжените сили, на първо място ядрените, до пълното им ликвидиране и съответно намаляване на другите видове оръжия. На Втората специална сесия на ООН по р., състояла се от 7 юни до 10 юли 1982, СССР заявява, че поема задължението да не прилага пръв ядрено оръжие. На същата сесия Съветският съюз внася за обсъждане два важни документа: Конвенция за забрана на разработката, производството и натрупването на запаси от химическо оръжие и за неговото унищожаване и Меморандум, в който се конкретизира позицията на СССР по редица въпроси по надпреварата във въоръженията и по нови проблеми на р.

По инициатива и при активното участие на СССР и др. социалистически страни са разработени и внесени за разглеждане от XXXVIII сесия на Общото събрание на ООН (1983) Декларация за осъждане на ядрената война, Резолюция за замразяване на ядрените оръжия и Договор за забрана на използването на сила в космическото пространство и от Космоса към Земята (вж *космическо пространство*). СССР и държавите — участнички във Варшавския договор, смятат за необходимо да се ускори постигането на договорености по редица конкретни въпроси и предлагат в ООН, в Конференцията по разоръжаването и другаде в най-кратки срокове да се разработят: Договор за пълна и обща забрана на опитите с ядрено оръжие, Междуна-

родна конвенция за забрана и ликвидиране на химическото оръжие, Конвенция за забрана на неутронното оръжие, Международна конвенция за забрана на радиологичното оръжие; да се пристъпи към преговори за забрана на разполагането на всички видове оръжия в космическото пространство, да се ускори решението за гарантиране сигурността на неядрените държави, да не бъде разполагано ядрено оръжие на територията на държави, които не го притежават, и др. В Политическа декларация на Политическия консултативен комитет на държавите — членки на Варшавския договор (Прага, 1983), се предлага на страните — членки на НАТО, да се сключи Договор за взаимно неприлагане на военна сила и за поддържане на мирни отношения, основа на който е задължението да не прилагат първи едни към друг употребата на ядрено или конвенционално оръжие и военна сила въобще.

НР България последователно се обявява за общо и пълно р. под строг и ефективен международен контрол. Тя активно подкрепя цялостния комплекс от инициативи, предложени от социалистическите страни и главно от СССР, за ефективни мерки по ограничаването на ядрена война, за спиране на надпреварата във въоръжаването и р. НРБ участвува в работата на почти всички многостранни органи в областта на р.: членка е на Конференцията по р., на Комисията на ООН по р., на Специалния комитет на ООН за световна конференция по р. и др. «Военното равновесие е исторически факт и ние никога няма да позволим то да бъде нарушено. Както неведнъж отговорно е заявявано, страните от Варшавския договор не се стремят към военни предимства. Нещо повече: Ние сме готови да преговаряме за намаляване равнището във въоръженията и постепенно да постигнем пълно разоръжаване» (Ж и в к о в, Т. Великият ден на България. Слово на тържественото заседание по случай четиридесетгодишнината от победата на Деветосептемврийската социалистическа революция в България, 1984). Вж *Програма на СССР за мир, неразпространение на ядреното оръжие, разведряване, ядрено разоръжаване.*

РАЗПРЕДЕЛЕ́НИЕ — стадий от възпроизводствения процес, свързващ *производството* с *размяната* и *потреблението,* при който се определя делът на индивида, на групи от хора или класи в създадения обществен продукт. Характерът на собствеността върху средствата за производство определя характера, принципите и формите на р. При капитализма поради частнокапиталистическата собственост р. има експлоататорски характер. Капиталистите и земевладелците присвояват голяма част от националния доход под формата на печалба, лихва, рента и др. При социализма върху основата на обществената собственост р. се осъществява планово и съдействува за укрепване и разширяване на социалистическата собственост; голяма част от националния доход (около три четвърти) се разпределя между трудещите се главно според количеството и качеството на вложения от тях труд. Р. играе огромна стимулираща роля в развитието на общественото производство. При комунизма р. на фондовете за потребление ще става с оглед на пълното задоволяване на потребностите на членовете на обществото.

РАЗПРЕДЕЛЕ́НИЕ НА ПРОИЗВОДИ́ТЕЛНИТЕ СИ́ЛИ — обективен процес, който отразява разпределението и специализацията на обществения труд по производствено-териториални единици (икономически райони, подрайони, окръзи и др.) в

стопанството на една страна и между отделните страни под влияние на икономическите, обществено-историческите и природните фактори. В капиталистическото стопанство този процес има противоречив и стихиен характер, подчинен е на стремежа на капиталистите към получаване на повече печалба. В социалистическите страни се извършва планово и на научна основа разпределение на промишлеността, селското стопанство и транспорта по територията на страната. Р. п. с. е съобразено с необходимостта от ефективно развитие на всички райони, осигурява усвояване на природните богатства, създаване на нови промишлени и селскостопански центрове, равномерно разпределение на населението, преодоляване различията между града и селото и т. н.

РАЗУЗНАВАНЕ — орган, който събира сведения от поверителен характер за друга държава. **Военно разузнаване** — вид бойно и оперативно осигуряване на войските чрез събиране и изучаване на сведения за въоръжените сили на противника, местността и други данни, необходими за успешно провеждане на операция, бойни действия и др.

РАЙХСВЕР — название на германските въоръжени сили през 1919—1935, създадени съгласно Версайския мирен договор с ограничена численост. През март 1935 фашистка Германия ликвидира всички ограничения и на основата на р. създава многомилионния *вермахт*.

РАЙХСКАНЦЛЕР — глава на правителството (министър-председател) на Германия през периода 1871—1945.

РАЙХСТАГ — 1) в средните векове един от органите на централната власт в т. нар. Свещена римска империя на германската нация. 2) Парламент в Северногерманския съюз през 1867—1871, от 1871 — в Германската империя, от 1919 — в Германската република. След идването на фашистката партия на власт през 1933 загубва своето значение. Вж *Лайпцигски процес 1933*.

РАКЕТНОЯДРЕНО ОРЪЖИЕ — оръжие, в което средството за поразяване е ядрен заряд, а средството за пренасяне до целта е ракета. Вж и *ядрено разоръжаване, оръжие*.

РАНГ — 1) разред, степен, величина, категория. 2) Чин, отличие, специално звание в някои военни и граждански ведомства. Напр. дипломатически р. (посланик, пълномощен министър и др.), чинове на офицери от военноморския флот (капитан I, II, III р.) и др. 3) Етаж.

РАСА (итал. razza от арабски ra's — «глава», «начало», «произход») — в антропологията: голяма група от хора, оформила се на определена територия и отличаваща се от други групи по определени морфологични и физиологични белези, предавани по наследство: строеж на тялото, цвят на кожата (хора от бяла, черна, жълта р.) и др. Съществуват 3 големи р.: европеидна, монголоидна и негроидна. Доказано от науката е, че човечеството представлява единен биологически вид (моногенизъм). Някои смятат, че р. произхождат от различни предшественици (полигенизъм), използвано от *расизма*.

РАСИЗЪМ — антинаучна, човеконенавистническа реакционна идеология и политика, която се опитва да оправдае класовото и националното неравенство и потисничество с причини от биологичен характер. Расистите използват лъженаучните теории за съществуване на биологична

и психична неравностойност между различните човешки *раси*, които делят на «висши» и «нисши», на «пълноценни» и «непълноценни».

Р. се заражда в края на XIX и началото на XX в., когато капитализмът се оформя като световна система и се засилва външната експанзия на най-напредналите капиталистически страни. Той е тясно свързан с фашистката идеология и политика (вж *фашизъм*). Разпалвайки Втората световна война, фашистка Германия се стреми да установи световно господство на т. нар. арийска раса (каквато въобще не съществува), т. е. немската нация. С р. хитлеристите се опитват да оправдаят чудовищните си злодеяния в Германия и в окупираните от тях страни, унищожаването на милиони хора от «непълноценни» според тях раси (славяни, евреи и др.). Идеологията на р. се използва широко от реакционните кръгове в САЩ, които провеждат политика на *дискриминация* и *сегрегация* по отношение на «цветнокожото» население, особено по отношение на негрите. Образец на найкрайни форми на съвременния р. са расистките режими в ЮАР и Родезия.

На 21 декември 1965 Общото събрание на ООН приема Конвенция за ликвидиране на всички форми на расова дискриминация. В нея изрично се подчертава, че «всяка теория за превъзходство, основана на расово различие, е научно невярна, морално недопустима, обществено несправедлива и опасна, и нито на теория, нито на практика никъде не може да има оправдание расовата дискриминация».

Изводите на науката (етнографията, антропологията, историята) и примерът на многонационалната съветска държава опровергават и разобличават човеконенавистническите расистки «теории». В СССР и другите социалистически страни проявите на р. се преследват със закон. ООН обявява 1978 за Година на борба против р. и *апартейда*.

РАСОВА ДИСКРИМИНАЦИЯ — вж *дискриминация* и *расизъм*.

РАТИФИКАЦИЯ — утвърждаване на международен договор от върховен орган на държавна власт. Р. придава на договора юридическа сила. В НРБ се извършва от Държавния съвет, а в особено важни случаи — от Народното събрание.

РАФИНИРАН (фр. raffiner — «очиствам») — 1) обработен в рафинерия, пречистен от странични примеси (напр.: р. захар — пречистена и преработена на бучки захар, р. олио). 2) *прен.* (обикновено в отрицателен смисъл) Изтънчен, изкусен, съвършен, изпечен (напр.: р. мошеник, р. методи).

РАЦИОНАЛЕН (лат. rationalis — «разумен») — целесъобразен, разумно обоснован, осмислен (напр.: р. използване на машините, р. предложение).

РАЦИОНАЛИЗАЦИЯ — усъвършенствуване на методите и организацията на дадена дейност. В производството се изразява в съвкупност от технически и организационни мероприятия, насочени към по-ефективно използване на материалните и трудовите ресурси. Това намира израз в повишаване производителността на труда и качеството на продукцията, в снижаване себестойността на продукцията и т. н. От средство за получаване на повече печалба р. при социализма става един от лостовете на техническия прогрес и се осъществява в интерес на цялото народно стопанство, на цялото общество. Рационализаторската дейност се поощрява и стимулира материално.

РЕ- — начална съставка на сложни думи със значение: за повторно, възобновяващо, възпроизвеждащо действие (напр.: *редемаркация, реконструкция, ремилитаризация*), за противоположно, обратно действие спрямо значението на корена на думата (напр.: *регрес*), за противодействие (напр.: *реакция*).

РЕАБИЛИТА́ЦИЯ — 1) възстановяване на доброто, честно име, на репутацията на човека. 2) Заличаване на осъждането и отменяване в бъдеще на последиците, които законите свързват с осъждането.

РЕАГИ́РАНЕ (лат. re — «отново», и ago — «действувам») — 1) отговаряне на възприемано впечатление; откликване по някакъв начин на определена постъпка, действие или въздействие (напр.: «сили за бързо реагиране»). 2) Проявяване на собствено отношение към нещо.

РЕАКЦИО́НЕН — враждебен на всичко напредничаво и прогресивно, назадничав; недемократичен, противореволюционен, действуващ в интерес на реакцията (напр.: р. политика, р. печат, р. сили).

РЕАКЦИОНЕ́Р — лице, което прокарва ненаучни, отживели възгледи, бори се за запазване или за възстановяване на стария, отживял времето си експлоататорски строй; отявлен консерватор; противник на всичко ново, на демокрацията и социализма; контрареволюционер и антикомунист; мракобесник; враг на политическия, обществения, културния, научния и техническия прогрес; привърженик на политическата реакция.

РЕА́КЦИЯ (политическа реакция) (от лат. reactio — «обратно действие») — активна политическа, икономическа и идеологическа борба, съпротива на отживелите времето си господствуващи класи срещу обществения прогрес с цел да се запазят, да се укрепят или да се възстановят старите обществени отношения. Прояви на р.: борба против революционното, против демократичното и против националноосвободителното движение, задушаване на демократичните права и свободи, на всякаква революционна мисъл, жестоко преследване на прогресивните политически и обществени организации, на комунистическите и работническите партии, на прогресивни политически дейци и представители на културата, масов терор и насилие над народа, стремеж да се подчинят масите на идеологическото влияние на отживялата класа, расова и национална дискриминация, агресивна външна политика. Краен израз на политическа р. в епохата на империализма е *фашизмът*. Главна опора на международната реакция в съвременните условия е империалистическата буржоазия в САЩ.

РЕА́ЛЕН СОЦИАЛИ́ЗЪМ — социалистически обществен строй, който след победата на социалистическата революция се изгражда в социалистическите страни върху основата на идеите и законите на научния социализъм (вж *марксизъм-ленинизъм*).

Характерни черти на р. с. са установяване на властта на работническата класа в съюз с останалите трудещи се под ръководството на марксистко-ленинската партия, обобществяване на средствата за производство, унищожаване на всички форми на открита или прикрита експлоатация, гарантиране на човешките права и свободи, създаване на условия за многостранно развитие на личността.

Р. с. е изграден в страни с различни социалнополитически условия и при своеобразни исторически традиции, което определя и различните

пътища на социалистическото строителство, многообразните форми, обусловени от конкретната историческа действителност. Същевременно опитът в общественото развитие в СССР и в другите социалистически страни недвусмислено свидетелствува за наличието на общи закономерности и принципи. Благодарение на съветския пример, на съветската помощ и всестранна подкрепа като цяло светът на р. с. навлиза в своята зрелост, което се характеризира с все по-пълно проявяване на предимствата му над капиталистическия строй, с ускорено интензивно развитие на икономиката и разцвет на културата, с най-рационално устройство и ръководство на целия обществен строй, със задълбочаване на социалистическия демократизъм и пълно утвърждаване на социалистическия начин на живот.

Р. с. е дело на работническата класа и на всички трудещи се от страните на световната социалистическа общност. Същевременно р. с. е и изключително завоевание на световната работническа класа, на прогресивните социални сили от цял свят. Съществуването на световната социалистическа общност изменя международните условия, в които работническата класа от развитите капиталистически страни води своята революционна борба и е могъщ фактор за разгръщането ѝ. Р. с. решително се подкрепя от световното комунистическо движение, от миролюбивите сили в света. Като международна обществена сила р. с. не позволява на империализма да налага волята си на народите чрез войни и военни заплахи и за пръв път в историята създава на практика възможност да се изключи световната война от живота на човечеството, да се направят необратими процесите на мира и мирното съвместно сътрудничество.

Крепнещата сплотеност на страните от световната социалистическа общност, задълбочаването на тяхната братска дружба, основана върху принципите на марксизма-ленинизма и социалистическия интернационализъм, са трайни, свойствени за р. с. черти, които оказват нарастващо влияние върху политическото развитие на цялата планета. Р. с. допринася за окончателното разпадане на колониалната система, за успехите на националноосвободителното движение. Р. с. е надеждна опора и за страните със социалистическа ориентация в Африка и Азия. Р. с. въздействува революционизиращо върху умовете, настроенията, възгледите, политическите позиции на трудещите се от всички социалистически страни. Социалистическият начин на живот е измежду най-големите завоевания на р. с. и същевременно е пример и източник на идеи и вдъхновение за всички прогресивни сили.

Р. с. е авангард в борбата на народите за запазване на мира и за предотвратяване на нова война. Въпросите на р. с. са обсъдени всестранно на международната научно-теоретична конференция «Строителството на социализма и комунизма и световното развитие», организирана от ЦК на БКП в тясно сътрудничество с редакцията на списание «Проблеми на мира и социализма», състояла се през декември 1978 в София, в която участвуват представители на 73 комунистически и работнически партии — много видни политически и научни дейци, изтъкнати представители на теоретичната мисъл на комунистическото движение. При откриването на конференцията Т. Живков изтъква изключителното значение на р. с.: «Реалният социализъм е най-великото завоевание на световния пролетариат, на световния революционен процес и класовата борба в нашата съвременност, блестящо потвърждение на верността, силата и жизнеността на

марксистко-ленинската теория» (Живков, Т. Избр. съч. Т. 28, с. 236).

РЕАЛИЗЪМ — 1) ясно, трезво, правилно и точно разбиране и оценяване на условията на окръжаващата действителност при осъществяване на определена обществено значима инициатива или политическо мероприятие. Вж *политически реализъм*. 2) В литературата и изкуството: направление и художествен метод за най-пълно, правдиво и обективно изобразяване на действителността съобразно с конкретните исторически условия и законите на художественото слово. Критически реализъм — литературно течение, възникнало през XIX в., което отразява несправедливостите и антихуманната същност на буржоазното общество. Прогресивните и демократичните традиции на критическия р. съдействуват непосредствено за възникването и утвърждаването на *социалистическия реализъм*.

РЕАЛИСТ — 1) човек, който в практическата си дейност преценява трезво и сериозно реалните условия и възможности; противник на необосновани, необмислени и неподготвени достатъчно планове, проекти или действия, поради което са без изгледи за успех. 2) Представител, последовател на реализма в литературата и изкуството; привърженик на методите на реализма; деец на изкуството или литературата, който изобразява правдиво реалната действителност в творчеството си.

РЕАЛИСТИЧЕН — 1) вземащ под внимание истинските условия на действителността; практически (напр.: р. възглед върху живота, р. мерки, р. подход). 2) Основан на реализма в изкуството и литературата (напр.: р. направление).

РЕВАЛОРИЗАЦИЯ — повишаване по законодателен път златното съдържание на парична единица. Например едновременно с девалвацията на щатския долар (1971) са ревалоризирани западногерманската марка (отново ревалоризирана в 1973), японската йена и др. валути.

РЕВАНШ (фр. revanche — «отплата», «възмездие») — 1) отвръщане, разплата за претърпяно поражение във война; повторна борба (война), започната от победената страна с амбицията да надделее над предишния победител (вж *реваншизъм*). 2) При спортно състезание, игра и др.: повторна игра след поражение, която победеният води с намерение да спечели и така да компенсира предишната си загуба (напр.: мач-реванш).

РЕВАНШИЗЪМ — реакционна политика на победена във война държава или на определени обществени кръгове в нея, насочена към подготовка на нова война за възстановяване на довоенните граници и довоенната система на междудържавни отношения, за възвръщане на изгубените вследствие на поражението позиции, територии и други под предлог за «разплата», «възмездие» *(реванш)* заради понесеното поражение и др. Империалистическите кръгове и буржоазията в капиталистическите страни използват реваншистките идеи, за да подготвят завоевателни войни. Напр. реваншистката политика на хитлеристка Германия през 30-те години довежда до Втората световна война. След разгрома на фашистка Германия управляващите кръгове, реакционните партии и организации в Западна Германия продължават и засилват политиката на р. Във ФРГ р. бива съпроводен с *ремилитаризация*, поощрявана от САЩ, Великобритания и Франция, с възстановяване на правата на бившите нацистки престъп-

лици. Реваншистките сили във ФРГ се обявяват за преразглеждане на общопризнатите европейски граници, против разведряването в международните отношения и против мирното съвместно съществуване на държавите с различен социален строй.

РЕВИЗИОНИЗЪМ — десноопортюнистическо, враждебно на *марксизма-ленинизма* течение в работническото и комунистическото движение, което се стреми под формата на «поправка», «развитие», «уточняване», т. е. *ревизия* на учението на Маркс—Енгелс—Ленин, да изтръгне неговото революционно, научно съдържание. Р. възниква през 90-те години на XIX в. като идейно-теоретично прикритие на буржоазната идеология в работническото движение. Негов родоначалник е Едуард Бернщайн, който издига лозунг за «свобода на критиката» по отношение на марксизма.

Ревизионистите отхвърлят основните положения на марксизма-ленинизма — историческата необходимост от социалистическа революция и *диктатура на пролетариата* и ръководната роля на партията; заменят революционната тактика на партията и класовата борба на пролетариата с дребнобуржоазен *реформизъм*. В различните страни р. приема различни форми: *бернщайнианство* (Германия), *милеранство* (Франция), *трейдюнионизъм* (Англия), *австромарксизъм* (Австрия), «легален марксизъм», икономизъм, меншевизъм и др. (Русия), «широк социализъм» (България), *центризъм* и пр.

Съвременният р. е буржоазна реакция в работническото движение срещу историческите победи на световния социализъм. Съвременните ревизионисти твърдят, че марксизмът-ленинизмът е остарял, че капитализмът е преодолял вътрешните си противоречия и се е превърнал в «народен» капитализъм, че по пътя на държавния капитализъм и «развитието на производителните сили» постепенно ще се трансформира в социализъм. Те издигат лозунга «Без диктатура на пролетариата — за «национален комунизъм» и «национален марксизъм»!» Прикривайки своето отстъпление от класовите позиции и от марксизма-ленинизма с разсъждения за най-новите условия за развитие на обществото и на класовата борба, ревизионистите и ренегатите се стремят да подкопаят вярата на работническата класа и на другите трудещи се в социализма, да разединят международното комунистическо и работническо движение, да отслабят силите на демокрацията и социализма. По-нататъшната борба с р. е една от най-важните задачи на комунистическите и работническите партии. Вж и *опортюнизъм*.

РЕВИЗИЯ (лат. revisio — «повторен преглед») — 1) обследване, проверка на дейността на учреждение, предприятие, обществена организация или отделно длъжностно лице за установяване на законността и правилността на действията, за откриване и отстраняване на недостатъците в работата (напр.: финансова р.). 2) Преразглеждане на основните положения на учение, теория, възгледи и други, за да се внесат в тях коренни, принципни изменения (под предлог да се приведат в съответствие със съвременността), които ги изопачават из основи (вж *ревизионизъм*). 3) Преразглеждане на международен договор със съгласието на неговите участници.

РЕВОЛЮЦИОННИ ДЕМОКРАТИ В РУСИЯ — дейци на руското революционно-освободително движение през втората половина на XIX в., идеолози на селската демокрация. По социално положение са *разночинци*. Революционно-демократичната

идеология се заражда през 40-те години на XIX в. и става определяща в общественото движение през 60—70-те години. Тя съчетава идеята за селската революция с *утопичния социализъм*. Р. д. разглеждат селячеството като главна революционна сила. Те смятат, че Русия след унищожаването на крепостничеството чрез селска революция ще избегне капитализма и посредством селската община ще премине към социализма. Философските възгледи на р. д. са материалистически, но развитието на обществото те разглеждат от идеалистически позиции. В. И. Ленин ги характеризира като предшественици на руската революционна социалдемокрация.

Р. д. оказват голямо влияние върху революционното движение в България и оформянето на идеологията на Христо Ботев, Любен Каравелов и др. български революционери.

РЕВОЛЮЦИЯ (лат. revolutio — «преврат», «обрат») — 1) коренен поврат, рязък, скокообразен преход от едно качествено състояние към друго, като проява на една от най-важните закономерности на диалектическото развитие (вж и *еволюция*).

Социална революция — коренен поврат в обществения и политическия строй; начин за преминаване от една исторически отживяла *обществено-икономическа формация* към друга, по-прогресивна. Р. се извършва по насилствен път — чрез въоръжено *въстание*, или при благоприятни условия — по мирен път. Р. може да бъде успешна само при наличие на революционна ситуация (политическа криза, тежко състояние на икономиката и др.) и субективни условия (наличие на революционна партия, опитни ръководители и др.). Основен въпрос на всяка р. е въпросът за властта. Преминаването на властта от ръцете на една реакционна класа в ръцете на нова, прогресивна класа е главният признак на р. Характерът на р. се определя от задачите, които има да решава, от движещите ѝ сили, от това, коя класа стои начело. Докато при *буржоазните революции* властта преминава от ръцете на една експлоататорска класа в ръцете на друга експлоататорска класа, пролетарската, *социалистическата революция*, извършвана от пролетариата в съюз с трудещите се селяни под ръководството на комунистическата партия, сваля от власт буржоазията, създава държава на *диктатурата на пролетариата*, премахва социалния и националния гнет и експлоатацията на човек от човек. От началото на XX в. човечеството навлиза в епохата на социалистическите р., пътят към които открива Великата октомврийска социалистическа революция.

РЕГЕНТ (лат. regens, -entis — «управляващ») — временен представител на върховната власт вместо монарха (напр., ако монархът не е достигнал пълнолетие). Понякога функциите на р. се изпълняват и от регентски съвет, в който участвуват няколко лица.

РЕГЕНТСТВО — временно колегиално или еднолично (от регент) осъществяване правомощията на монарха поради малолетие, продължителна болест, продължително отсъствие или овакантяване на престола. В България р. е учредявано три пъти: при детронирането на княз Александър I Батенберг от 25 август 1886 до 6 юли 1887, при смъртта на Борис III от 9 септември 1943 до 8 септември 1944 и след деветосептемврийската народна победа, поради отстраняването на фашистките регенти от 9 септември 1944 до 14 септември 1946. В проведения на 8 септември 1946 референдум българският народ отхвърля царския институт и на

15 септември 1946 България е провъзгласена за народна република.

РЕГИО́Н — област, район; част от страна (или група близки страни), която се отличава от съседните области с естествени и исторически формирали се, относително устойчиви икономико-географски и други особености; често се характеризира с особен национален състав на населението.

РЕГИОНА́ЛЕН — местен, който се отнася до определен район, област, държава или до няколко страни (напр.: регионално споразумение, регионален пакт — международен договор между държави, разположени в определен географски район).

РЕГИОНА́ЛНА ОРГАНИЗА́ЦИЯ — *международна организация*, в която участват държави от отделни континенти или от крупни региони (напр.: Организацията на Варшавския договор, Организацията за африканско единство).

РЕГИОНА́ЛНИ СПОРАЗУМЕ́НИЯ — международни договори между държави, разположени в определен географски район. Р. с. уреждат въпроси от политически, икономически, културен и друг характер с цел да се поддържат международният мир и сигурност и да се развива всестранно международното сътрудничество. Тези споразумения трябва да бъдат в пълно съгласие с целите и принципите на Устава на ООН (вж *Лига на арабските страни, Варшавски договор 1955*). Империалистическите държави, използвайки формата на р. с., са създали в различни части на света военни блокове, насочени срещу социалистическите държави — *Северноатлантическия пакт (НАТО), СЕАТО* и др.

РЕГЛАМЕ́НТ — 1) служебен устав, сбор от правила за определена дейност или работа; правилник. 2) Ред за провеждане заседания, сесии, събрания и др. 3) Времетраене на изказвания при конгреси, конференции, заседания и други.

РЕГРЕ́С (лат. regressus — «обратно движение») — упадък, движение от по-висши и по-сложни към по-низши и по-прости форми, преминаване от по-добро към по-лошо. Р. е противоположен на *прогреса*. В общественото развитие възможността за р. е заложена в самата противоречива същност на историческия процес.

РЕГУЛАТИВИ́ЗЪМ — вж *кейнзианство*.

«РЕГУЛИ́РАН КАПИТАЛИ́ЗЪМ» — съвременна буржоазна икономическа теория, според която намесата на държавата в стопанския живот може да овладее разрушителното действие на икономическите сили, да отстрани противоречията и да преобрази капитализма. Развитието на *държавномонополистичния капитализъм* намира израз в намесата на държавата обикновено в областта на финансите, цените, кредитирането, капиталните вложения, работната заплата и др. Но при частната собственост върху средствата за производство опитите за планиране и регулиране на капиталистическото стопанство са безуспешни, макар и да внасят временно и частично оживление в производството. Истинската цел на регулирането е да се прехвърлят стопанските затруднения върху трудещите се, да се осигуряват високи монополни печалби и да се укрепва икономическото и политическото господство на финансовата олигархия. Теорията за «р. к.» цели да се прикрият противоречията на капитализма и да се създаде пред-

става, че е възможна «планова» капиталистическа икономика, както е при социализма.

РЕГУЛЙРАНЕ (от лат. regula — «правило») — 1) въвеждане на ред, подчиняване на определени правила, подреждане, поддържане на установения ред (напр.: р. на социалния и качествения състав на партията, р. на уличното движение). 2) Установяване на правилно съотношение между части на механизъм, привеждане в нормално състояние на работата на механизма и частите му; оправяне (напр.: р. на мотор, р. на часовник). 3) Прокарване на улици и определяне на парцели за строеж в населено място; регулация, планиране. 4) Система от стопански мероприятия на буржоазната държава за отстраняване или намаляване на отрицателното влияние на стихийно действуващите икономически закони чрез финансиране, кредитиране, капитални вложения и др. Вж и *«регулиран капитализъм»*.

РЕДЕМАРКÀЦИЯ — проверка и повторно очертаване на граничната линия чрез възстановяване на разрушени или повредени гранични знаци.

РÈЕКСПОРТ — външнотърговска сделка, при която закупени от една страна стоки се продават в трета страна (без да се подлагат на съществена преработка) с цел да се реализира печалба във валута.

РЕЖЙМ — 1) държавен строй; вид управление и методи, чрез които господствуващата класа осъществява своето икономическо и политическо господство (монархичен р., реакционен р.). Режим на пълномощията 1881—1883 — реакционно държавно управление в България, установено незаконно от княз Александър I Батенберг с държавен преврат на 27 април 1881. Князът получава неограничени пълномощия за управление и подчинява българската икономика и политика на австро-германския капитализъм. 2) Система от мероприятия за постигане на една или друга цел (р. на икономии). 3) Точно установен ред за работа, дейност, съществуване и други (р. на работа).

РЕЖЙМ НА ИКОНÒМИИ — метод на социалистическо стопанисване за постигане на най-големи производствени резултати при възможно наймалък разход на средства и труд; важно условие за създаване на вътрешностопански натрупвания. Икономията на материали, средства на труда и жив труд се свежда до икономия на работно време, което означава нарастване на производителността на обществения труд. Р. н. се съпровожда с облекчаване на труда, с подобряване условията на живот на трудещите се. Осъществяването на р. н. е една от задачите на стопанско-организаторската функция на социалистическата държава. Важно средство за р. н. е *стопанската сметка*.

РЕЗЁРВ (от лат. reservo — «запазвам») — 1) запас, създаван, за да се използва в случай на нужда (при война, при бедствие). 2) Източник, от който могат да се вземат пресни сили, нови ресурси, допълнителни материални средства или кадри (напр.: промишлени р., трудови р., скрити р., Димитровският комсомол е надежден р. на БКП). 3) Човешки и материални ресурси, войскови части, придадени в разпореждане на по-горното военно ръководство, но неполучили още бойна задача, предназначени за използване в хода на военните действия. 4) Част от бойния ред или оперативното построение на войските (флота), която отначало няма определена задача, но е предназначена в съответствие с про-

менената обстановка и възникналите обстоятелства в определен критичен момент на боя да подмени поразени войски, да отблъсне неочаквани и непредвидени действия на противника, да нанесе контраудар на врага.

РЕЗЕРВА̀ЦИЯ (резерват) — територия, отделена специално за насилствено заселване на коренното население в някои страни. Резервати съществуват в САЩ и Канада (от XIX в.) — за индианци, в Австралийския съюз — за *аборигените* на Австралия, в ЮАР — за африканците и преселниците от Азия. За р. обикновено се определят най-неблагоприятните в природно отношение райони. Р. е крайна проява на *сегрегация* — една от формите на жестока расова и национална *дискриминация*.

РЕЗИДѐНТ (лат. residens, -entis — «седящ») — 1) в някои държави чужденец, постоянно пребиваващ в дадена страна. 2) Представител на империалистическа държава в подчинена на нея страна — протекторат. 3) Таен ръководител на шпионска служба в определен район на чужда държава.

РЕЗИДѐНЦИЯ — местопребиваване на държавен глава, правителство, а така също на лица, заемащи висши държавни постове; седалище.

РЕЗОЛЮ̀ЦИЯ (лат. resolutio — «разрешение») — 1) решение, взето по някой въпрос в резултат на разискване и обсъждане на заседание, събрание, конференция, конгрес и др. 2) Писмено решение, разпореждане на началник във формата на надпис върху документ — молба, заявление, официално писмо, за изпълнение от подчинено длъжностно лице, отдел, учреждение, организация.

РЕЗЮМѐ (фр. résumé — «кратък извод») — кратко обобщение, сбито изложение на основните положения на изказване, реч, доклад, разискване, статия, съчинение (напр.: р. на доклада).

РЕѝМПОРТ — външнотърговска сделка, при която изнесени и продадени в чужбина стоки се връщат обратно поради някаква причина от страната на купувача в страната на продавача.

РЕКВИЗѝЦИЯ (лат. requsitio — «изискване») — принудително възмездно отчуждаване или временно изземване (обикновено във време на война и при стихийни бедствия) на имущества (хранителни припаси, фураж, добитък, амуниции и др.). Извършва се по заповед на окупатора или по решение на правителството. Стойността на реквизираното имущество се заплаща веднага или се издават държавни свидетелства, бонове или други реквизиционни документи, срещу които се заплаща по-късно. В България са извършени р. за водене на войните през 1912—1913 и 1915—1918, които по своята същност са допълнителна военна данъчна тежест за дребните и средните селски стопани. Те създават условия за безконтролно ограбване на селото и за забогатяване на определени среди на управляващите буржоазни партии.

РЕКОНСТРУ̀КЦИЯ — 1) коренно преустройване, пресъоръжаване, преизграждане, въвеждане на нови технически средства и технологически процеси; организация по нов начин, реорганизация на нови основи, за да се подобри и усъвършенствува нещо (напр.: р. на народното стопанство; р. на град). 2) Възстановяване на първоначалния облик на архитектурен или скулптурен паметник, предмети на приложното из-

куство, стари поселища по запазени останки, съоръжения и развалини, предмети по старинни рисунки, описания, писмени документи и други данни.

РЕЛИГИЯ — една от формите на общественото съзнание, отличителен белег на която е вярата в нереални, свръхестествени или божествени сили; фантастично отражение в съзнанието на хората на господстващите над тях природни и обществени сили. Най-разпространени, т. нар. световни религии са *будизмът, islям*ът и *християнството*.

Р. се заражда в дълбока древност (преди около 35 000—40 000 години) поради безсилието на първобитния човек в борбата му с природата. Най-ранни прояви на р. са фетишизирането на природните явления и предмети (вж *фетишизъм*) и магическите действия. На основата на ранните религиозни вярвания се създават впоследствие по-сложни и по-висши форми на р., най-висша от които е *монотеизмът* (вж и *политеизъм*). Всяка р. е единство от определени религиозни идеи и съответствуващ на тях религиозен култ.

В класовоантагонистичното общество корените на религиозните вярвания са предимно класови. Безсилието на експлоатираните класи в борбата им против експлоататорите поражда вярата в чудеса, в по-добър задгробен живот. През всичкото време на своето съществуване р. е играла и продължава да играе реакционна роля. Тя е «опиум за народа» (М а р к с, К. Съч. Т. 1, 1957, с. 400). Р. проповядва покорност, смирение и пренебрегване на земните блага; утвърждава неизменяемостта и «божествения произход» на експлоататорския строй, поради което на нея се опират всички реакционни обществени класи. Като реакционна идеология противостои на науката и прогреса.

В социалистическите страни, където е унищожена експлоатацията на човек от човека, социалните корени на р. са подкопани и тя съществува само като остатък от миналото в съзнанието на хората. Р. спъва творческата активност на трудещите се в борбата за комунизъм, пречи на културното издигане на народните маси. Борбата с религиозните предразсъдъци е важна задача на *комунистическото възпитание* на трудещите се.

РЕЛИКВА (лат. reliquiae — «останки») — 1) предмет, представян за останки от богове, пророци, мощи на светии или други някакви «свещени» предмети. Католическата, православната и други църкви приписват на р. чудодейна сила или я превръщат в обект на религиозно почитание и поклонение. 2) *прен.* Особено почитан и скъп за човека предмет поради традиция или свързан с него спомен (напр.: семейна р.).

РЕМИЛИТАРИЗАЦИЯ — възстановяване въоръжението на държава или на част от нейната територия, разоръжена по международен договор.

РЕНЕГАТ (лат. renegatus — «отказан») — обществено-политически деец, изменил на убежденията си, на своята партия и преминал на страната на противника; отстъпник, изменник, предател.

РЕНТА — периодично получаван доход от паричен капитал или друга собственост (най-често недвижима), който не е свързан с предприемаческа дейност. Бива: *поземлена рента* и р. от паричен капитал — *лихвата* за капитал, вложен в *ценни книжа,* в банков влог и др. Нарастването на рентните доходи и образуването на паразитната социална прослойка *рентиери* е един от признаците

за загниването на капитализма в епохата на *империализма*.

РЕНТАБЙЛНОСТ — доходност на предприятие, отрасъл или стопанство, степента на която се изразява с отношението на *печалбата* към направените за производството разходи. При капитализма р. е резултат от експлоатацията на трудещите се и е движеща сила на производството. Нерентабилните предприятия загиват в конкурентната борба. В социалистическите страни р. е обобщаващ показател за дейността на стопанското звено. Печалбата не е цел на производството, а условие за ускоряване темповете на разширеното възпроизводство и за непрекъснато издигане на жизненото равнище на трудещите се. Р. се измерва с нейната норма: отношението на чистия доход към пълната себестойност на реализираната продукция или към стойността на производствените фондове. При действуващия икономически механизъм на управление на народното стопанство в НРБ повисоката р. на предприятието създава възможност за увеличаване на неговите фондове за разширяване на производството и за увеличаване социалните и културните мероприятия в полза на трудовия колектив.

РЕНТИЕ́Р — лице, което живее от *рента*, без да се труди. В капиталистическото общество р. образуват паразитна социална *прослойка* (вложители на капитали в банки, притежатели на ценни книжа), които живеят от получаваните *лихви* и *дивиденти*. При империализма се оформят цели държави-р., в които финансовата олигархия се обогатява освен от присвояването на монополни печалби в своите страни и за сметка на други, предимно слаборазвити и зависими страни. Това е един от признаците за загниване на капитализма в епохата на империализма.

РЕОРГАНИЗА́ЦИЯ — преобразяване, преустройване, организиране на нови начала, изменяне на структурата и функциите на учреждение, организация и др. (напр.: р. на производството).

РЕПАРА́ЦИИ —вид материално обезщетение (парични или натурални) със санкционен характер, установени с международен договор в тежест на победена държава. Р. обезщетяват държавата-победителка за понесените от нея вреди. За първи път р. са предвидени във Версайския мирен договор 1919 (вж *Версайска система*). След Втората световна война благодарение на СССР в *Парижките мирни договори 1947* са отразени два основни принципа: 1) за частичното обезщетение, т. е. р. да са съобразени с възможностите на победените страни; 2) изплащането на р. да стане в натура от продукцията на собствената им икономика, а не във валута (долари, фунтове стерлинги).

РЕПАТРИА́ЦИЯ — 1) връщане на емигранти в отечеството им. 2) Връщане на военнопленници и граждански лица, попаднали зад пределите на своята страна поради война. Съгласно с общоприетите норми на международното право р. на военнопленниците се прави по време на война и след нейното завършване. Урежда се от мирните договори и от Женевските конвенции (1949).

РЕПОРТА́Ж — 1) журналистически жанр, в който с художествени средства кратко, без обобщение се разказва за отделно събитие на деня. 2) Събиране и предаване (чрез печата, радиото, телевизията) на информация за събития от вътрешен и международен характер.

РЕПОРТЬО́Р — сътрудник на редакция на вестник списание, радио, те-

левизия, който събира и доставя информация за събития от местния живот; автор на съобщения за събития и произшествия.

РЕПРЕСА̀ЛИИ — принудителни действия на една държава в отговор на неправомерни действия на друга с цел да се принуди тази държава да ги отмени. Р. могат да бъдат без употреба на въоръжена сила (скъсване на дипломатически отношения, ембарго, бойкот и други) и с употреба на въоръжена сила (блокада, окупация, бомбардировки и др.). Уставът на ООН подчертава принудителния характер на р. и ги отрича като начини за мирно уреждане на международните спорове.

РЕПРЀСИЯ — наказание, наказателна мярка.

РЕПРИВАТИЗА̀ЦИЯ — вж *денационализация.*

РЕПУ̀БЛИКА — форма на държавно управление, при която върховният орган на държавната власт се избира за определен срок и в ред, установен от конституцията. Републиканската форма на управление преминава през цялото развитие на политическия живот на обществото. Появява се още с възникването на държавата при робовладелския строй в Гърция и Рим. При феодалния строй се развива в търговско-промишлените центрове — Венеция и Флоренция в Италия, Новгородската държава в Русия и другаде. С идването на власт на буржоазията в редица страни се създава буржоазна р., която в сравнение с абсолютната монархия от феодалния период е прогресивно явление и дава големи предимства за развитието на капиталистическия строй. Съвременната буржоазна р. се дели на п р е з и д е н т с к а — правителството се образува от държавния глава и не отговаря пред парламента (напр. в САЩ), и п а р л а м е н т а р н а — правителството при изразено недоверие от страна на парламента е длъжно да подаде оставка (напр. в Англия). Истинското значение на републиканската форма на управление зависи от съществуващия социално-икономически строй и съотношението на силите между класите. В капиталистическите държави буржоазната демократична р. прикрива господството на монополистичната буржоазия.

Диктатурата на пролетариата дава няколко републикански форми на управление: Парижката комуна, като начален етап, съветската социалистическа р., като най-развита форма, народната демокрация, възникнала след Втората световна война. Преди появяването на българската буржоазна държава Ботев, Левски и други последователни революционни демократи отстояват републиканската форма на управление като бъдеща форма на политическия строй в страната. За първи път в своето историческо развитие България е провъзгласена за народна р. на 15 септември 1946.

РЕПУТА̀ЦИЯ (лат. reputatio — «обмисляне») — създадено обществено мнение за качествата и недостатъците на човек, група хора, организация, учреждение и др.; реноме, слава, добро име (напр.: неопетнена р.).

РЕСТАВРА̀ЦИЯ — 1) възстановяване, възобновяване на нещо в първоначалния му вид (произведение на изкуството, сгради и др.). 2) Възстановяване на отхвърлен от революция обществено-политически строй или управлявала по-рано династия (напр.: връщането на власт и повторното управление на Бурбоните във Франция през 1814—1830); временна победа на реакцията.

РЕСТИТУ́ЦИЯ — в международното право: връщане по силата на международен договор или на друг международноправен акт на имущество, незаконно изнесено по време на война от територията на една от воюващите страни. След Втората световна война въпросът за р. има голямо значение за изнесените от хитлеристките завоеватели и техните съюзници имущество и художествени ценности от временно окупираните територии.

РЕСУ́РСИ — 1) средства, запаси, източници на средства и доходи (напр.: природни р.). 2) Средства, които човек може да използва в случай на нужда (напр.: последни р.).

РЕТО́РИКА — 1) ораторско изкуство, теория за красноречието. Възниква в древна Гърция и достига голямо развитие в древния Рим. 2) *прен.* Хубави, но празни думи; външно красива и ефектна, но безсъдържателна, неубедителна реч.

РЕТО́РСИЯ — 1) в наказателното право: непосредствено, съразмерно отвръщане на едно престъпно посегателство. 2) В международното право: противодействие на една държава срещу друга в отговор на извършени към нея ограничителни мерки чрез прилагане на аналогични действия (отказ от допускане на чужденци на своя територия, повишаване на митнически такси, ограничаване на търговски връзки и др.). Р. е правомерен акт, който не противоречи на международното право, когато е насочена срещу противоправно поведение. Трябва да бъде съразмерна на предизвикалото я действие.

РЕ́ТРО (от лат. retro — «назад», «отзад») — стил в западното изкуство, култура и мода от 70-те години, който се характеризира с детайлно (подробно) възпроизвеждане на реалии (предмети на материалната култура) от миналото (20-те, 30-те и 40-те години; според някои автори — от началото на века до 50-те години). Насоченото увличане по аксесоарите (принадлежности и дреболии към нещо) от близкото и по-далечното минало, насаждането на вкус към миналото (чрез мода, филми и др.) е кризисно явление в съвременната западна култура, опит за отвличане на вниманието на масите от проблемите на съвременността.

РЕТРОГРА́ДЕН — привързан към старото, отживялото, противопоставящ се на прогреса, на новото, на напредничавото; реакционен, назадничав, изостанал.

РЕТРОСПЕКТИ́ВА, р е т р о с п е к ц и я (от лат. retro — «назад», и specto — «гледам»)— обръщане към миналото, разглеждане на минали събития, обзор от миналото към настоящето (напр.: р. на военните събития). 2) Прожектиране на стари филми, които пресъздават историята на киното (напр.: р на съветските филми).

РЕФЕРЕ́НДУМ — всенародно допитване чрез гласуване по особено важни държавни въпроси. Р. се различава от изборите по това, че избирателите гласуват не за един или друг кандидат, а за или против някакво политическо решение или закон. В НРБ Конституцията предвижда провеждането на р. Редът на тяхното организиране се определя от Закона за *допитването до народа*(1983). Чрез р. гражданите пряко, независимо и окончателно решават с гласуване приемане на закони или за решаване на други въпроси от компетентността на Народното събрание, както и за решаване на въпроси от компетентността на Държавния съвет и на народните съвети. По териториален обсег р. са народни

(общодържавни и датата за произвеждането им се определя от Държавния съвет) и местни (изпълнителните комитети на народни съвети насрочват деня на гласуването). За решаване на по-важни въпроси за отделно населено място или на част от него като изграждане, реконструкция и модернизация на благоустройствени, културни и други обекти от местно значение може да се произведе р. чрез общо събрание на населението (свиква се по решение на народния съвет). В България са провеждани няколко р. както преди, така и след 9 септември 1944. На 19 ноември 1922 правителството на БЗНС провежда р. за съдене на виновниците за националната катастрофа след Първата световна война. Резултатите от гласуването доказват виновността на бившите буржоазни правителства и са важна стъпка в изграждането на единен фронт между работници и селяни срещу настъпващия фашизъм. На 8 септември 1946 се провежда р. за премахване на монархията. За народна република гласуват 92,79% от гласоподавателите, а за монархията — 4,24%. Въз основа на р. Народното събрание на 15 септември 1946 обявява България за народна република. На 16 май 1971 се провежда р., в който българският народ е призован непосредствено и пряко да гласува за нова Конституция. За нея гласуват 99,66% от гласоподавателите, а против — 0,25%. На 18 май 1971 Народното събрание провъзгласява новата Конституция на НР България.

РЕФÓРМА (от лат.: «преобразявам») — 1) преобразование, преустройство, изменение на нещо, за да се подобри, да се усъвършенствува (напр.: правописна р., икономическа р., парична р., р. на образованието). 2) Политическо преобразование, нововъведение, осъществявано от управляващите кръгове на експлоататорската държава, с което се запазват съществуващото положение и основните привилегии на господствуващите класи, без да се засягат основите на съществуващия обществен и държавен строй. В капиталистическите страни работническата класа, ръководена от комунистическите и работническите партии, от позициите на марксизма-ленинизма се бори за прогресивни демократични р., с които да се подобри положението на трудещите се и да се създадат по-благоприятни условия за революционна борба за мир, демокрация и социализъм. Борбата на народните маси от капиталистическите страни за демократични р. няма нищо общо с *реформизма*.

РЕФОРМАЦИЯ — широко социално-политическо и идеологическо движение, обхванало през XVI в. повечето европейски страни (Германия, Швейцария, скандинавските страни, Холандия, Англия, Франция, Австрия, Чехия, Унгария, Полша); антифеодално по своя характер, то приема форма на остра религиозна борба против *папството* и католическата църква — идеологическа крепителка на феодализма.

Появата на Р. е свързана с разложението на феодалния начин на производство в Западна Европа и зараждането в недрата на феодализма на нови, капиталистически отношения. В съответствие с интересите на зараждащата се буржоазия и широките народни маси идеолозите на Р. отричат върховната власт и непогрешимостта на папата, голяма част от тайнствата, внасят рационалистични черти в обредите; те изискват създаването на самостоятелни национални църкви, неподчинени на папството, богослужение на родния език и пр. Реформационното движение е важен исторически етап в борбата с феодализма; то се съединява с големи класови битки. Под идейното

знаме на Р. се извършват раннобуржоазните революции в Европа. Религиозна последица за страните, където Р. побеждава, е създаването на нови, независими от католицизма протестантски църкви (вж *протестантство*). Църквата в тия страни се оказва в по-голяма зависимост от светската власт, което облекчава развитието на науката и светската култура.

РЕФОРМИЗЪМ — опортюнистическо, враждебно на *марксизма-ленинизма* течение в работническото движение, възникнало в края на XIX в. Р. отхвърля необходимостта от революционно преустройство на капиталистическото общество и по същество подменя класовата борба на работническата класа за *диктатура на пролетариата* и социализъм с буржоазен парламентаризъм и осъществяване на частични социални реформи, които не засягат основите на капитализма. Главното в р. е идеята за класовото сътрудничество, което на практика води до подчиняване на пролетариата на буржоазията. Социална основа на р. са дребнобуржоазните слоеве и *работническата аристокрация*. В края на XIX в. р. става официална идеология на *Втория интернационал*.

Носители на съвременния р. са *десните социалисти* в социалдемократическите партии и дребнобуржоазните елементи, промъкнали се в комунистическите партии. Съвременните реформисти пропагандират опортюнистическите идеи за мирно врастване на капитализма в социализма, за «стихване» на класовата борба, за «трансформация на капитализма», за *«демократически социализъм»* и др. Революционните марксисти разобличават буржоазната същност на р. и водят безпощадна борба против него като най-важна идейна и политическа опора на буржоазията в работническото движение. Вж и *ревизионизъм*.

РЕЦЕСИЯ — упадък, спадане на икономическата дейност в една страна. В съвременната буржоазна икономическа литература с понятието «р.» се назовават кризисните явления в икономиката на капиталистическите страни. Буржоазната пропаганда го използва, за да смекчи пред обществеността представата за *икономическата криза*, която е фаза на *капиталистическия цикъл*.

РЕЦИДИВ — 1) повторение, възобновяване на нещо. 2) Извършване на ново престъпление от лице, осъдено за друго подобно престъпление.

РИАС (RIAS, съкратено от англ. Radio in the American Sector, нем. Rundfunk im Amerikanischen Sector Berlins—«Радио в американския сектор на Берлин») — радиостанция на американските окупационни войски в Западен Берлин. Действува от 1946. Подчинена е на Информационната агенция на САЩ *(ЮСИА)* и на американското разузнаване. Получава огромни субсидии от американските официални органи. По щат разполага с 900 души. Предава по три програми на немски език. Осъществява идеологическа диверсия против социалистическите страни и главно против Германската демократична република. Поддържа тясна връзка с различни шпионски западногермански органи.

РИГСДАГ — парламент в Дания, състоящ се от две камари. От 1953 заменен с еднокамарен *Фолкетинг*.

РИКСДАГ — парламент в Швеция. Състои се от две камари: първа (горна) и втора (долна).

«РИМСКИ КЛУБ», клуб «Рома» — международна неправителствена организация за изучаване проблемите на взаимоотношенията между обществото и природата, а също за изграждане на модели за по-

нататъшното глобално развитие на съвременния свят. Клубът е основан през 1968. Седалище в Женева. В него участвуват над 100 видни икономисти, социолози, еколози, политици, философи и други учени с най-различни научни профили от 30 страни. Редовните му заседания освен в Рим се провеждат и във Виена, Берн, Квебек, Париж, Залцбург, Токио, Западен Берлин, Филаделфия и др. В някои от тях участвуват и правителствени дейци. Основните проблеми, които се изследват, са: бързото увеличаване на населението на земята и производството на материални блага, бързото изчерпване на енергийните суровинни ресурси на Земята, замърсяване на природната среда, нарушаване на екологичното равновесие. Дейността на «Р. к.» се финансира от концерните «Фолксваген», «Форд» и други многонационални компании. Фактически клубът е една неофициална международна организация на едрия капитал и пряко свързаните с него научни работници от различни страни.

РИНГ — временно споразумение между търговски или промишлени предприятия за въздействие върху цените на известни стоки на пазара или за използване на конюнктурата в своя полза; *корнер*.

РИТУА́Л (от лат. ritualis — «обреден») — установен ред, съвкупност от обредни действия при извършване на религиозен акт или църковно-религиозна церемония; обред (напр.: погребален р.). 2) Приет начин за извършване на нещо, въведен или установен от обичая, станал традиция, церемониал. Р. играе важна роля в историята на обществото като традиционно оформен метод за социално възпитание. В съвременното общество е запазен предимно в церемониалните форми на официално поведение и в битовите отношения (граждански обреди, етикет, дипломатически протокол и др.).

РЙЦАР — 1) в Западна Европа в средните векове въоръжен конник от феодалното съсловие. 2) Член на рицарски орден. 3) *прен.* Смел, самоотвержен, благороден човек.

РЙЦАРСТВО (нем.: «конник») — в Западна Европа през средновековието название на средните и дребните феодали, обособени като военно съсловие. Рицарите били васали на по-едри феодали, от които получавали земи (феод, лен) срещу задължението да носят военна служба. Те образували конна, тежко въоръжена войска. Участвували масово в кръстоносните походи. В периода на създаването на централизираните монархии (XI—XIV в.) р. е главна социална опора на кралската власт. Във връзка с разложението на феодалния строй настъпва упадък на р., което постепенно се влива в *дворянството*.

РМС — вж *Работнически младежки съюз*.

РОБОВЛАДЕ́ЛСКИ СТРОЙ — исторически първата форма на класово общество; *обществено-икономическа формация*, основана на експлоатацията на труда на роби от класата на робовладелците. Възниква в резултат от разложението на *първобитнообщинния строй*. Р. с. се основава на собствеността на робовладелеца върху средствата за производство (вж и *робство*). При р. с. възникват противоречия между града и селото, между умствения и физическия труд. На известна степен от развитието производствените отношения на р. с. се оказват тесни за развитието на производителните сили. Това води до разрушаване на р. с. и заменянето му с *феодализма*.

РОБО́Т — 1) автомат, имащ формата на човешка фигура, механически изпълняващ сложни действия, присъщи на човека; човек-автомат, машина-човек. За първи път тази дума е употребена от чешкия писател Карел Чапек (1890—1938). Р. се конструират в зависимост от практическата задача — възприемане и реагиране на светлина, звук, топлина, препятствие, радиоактивност и много др. Р. имат приложение при изпитване на машини и самолети, за работа в цехове с вредно за човешкия организъм производство, за изследване на океански дълбочини и на космическото пространство. 2) *прен.* Човек, действуващ несъзнателно, който се подчинява на чужда воля.

РО́БСТВО — състояние на пълна зависимост на едно лице от друго, при което това лице (робът) е собственост на робовладелеца, който може да го купува, продава и даже убива. В състояние на робска зависимост могат да се намират и цели народи (напр.: българският народ е бил под османско р. почти пет века — от 1396 до 1878). Р. е характерно за периода на *робовладелския строй,* но като отживелица съществува и при феодализма и капитализма, особено в колониалните и зависимите страни. В САЩ р. на негрите формално е отменено едва в резултат на Гражданската война между северните и южните щати през 1861—1865; фактическо безправие на негрите в САЩ съществува и понастоящем.

«РО́ДНА ЗАЩИ́ТА» — фашистка организация в България, създадена през 1923. Съдействува за утвърждаване на фашизма в страната. През януари 1935 е разтурена; за кратко време (юли 1935—януари 1936) е възстановена.

«РО́ЙТЕР» (Reuters Ltd) — най-голямата информационна телеграфна агенция във Великобритания, специализирала се в разпространяването на чуждестранна информация, едно от най-големите монополистични обединения (акционери на «Р.» са редица информационни агенции от Великобритания, Австралийския съюз и Нова Зеландия). Седалище в Лондон. Основана през 1851 от германеца Паул Юлиус Ройтер, организирал пръв информация посредством гълъби през Ламанша. Агенцията има 2000 щатни сътрудници, от тях около 1000 са кореспонденти в 81 чужди страни; има и стотици нещатни кореспонденти. Снабдява с информация около 1500 вестници в 124 страни. Съобщенията на агенция «Р.» имат официален характер. Под формата на обективна и безпристрастна информация материалите на агенцията имат антикомунистическа и антисъветска насоченост.

РОЯЛИ́ЗЪМ — привързаност към кралската власт; монархизъм. Терминът е влязъл в употреба по време на Френската буржоазна революция от края на XVIII в., когато привържениците на бурбонската династия са наречени роялисти.

РУМЪ́НСКА АГЕ́НЦИЯ ПО ПЕЧА́ТА — вж *Аджерпрес.*

РУСОФИ́ЛСТВО — широко обществено движение за развиване и укрепване на българо-руската дружба след Освобождението на България от османско иго през 1877—1878. Русофили са народните маси и част от едрата търговско-промишлена буржоазия и едрите земевладелци, свързани икономически с царска Русия. Р. се подкрепя от първите български социалисти начело с Димитър Благоев, които заедно с умерените русофили (Петко Каравелов, Петко Р. Славейков и др.) разграничават руския народ от руския царизъм. Чрез

р. народните маси се противопоставят на противонародната политика на българската англо-австрофилска буржоазия. След Великата октомврийска социалистическа революция р. прераства в *българо-съветска дружба*.

РУСОФО̀БСТВО — обществено движение на едрата българска буржоазия, която неуспешно се стреми да откъсне България от Русия след Освобождението от османско иго през 1877—1878, да изкорени насила любовта на народните маси към руския народ. Русофобите, свързани с немския и с английския капитал, се стремят да ориентират България към политиката на Австро-Унгария, Германия и Англия, прибягват до терор и насилие над русофилите.

РУТИНА̀ (от фр. routine — «път») — 1) добита сръчност вследствие на практика, на навик, обиграност, опитност. 2) Застой, привързаност към стари навици, консервативен ред и методи на работа, сляпо следване на установения шаблон, превърнал се в привичка, липса на чувство за новото; невъзприемчивост на прогресивното, страх от промени; консервативност (напр.: канцеларска р.).

РУТИНЀР — човек, който се придържа към стари навици, отживели традиции и привички, действува по шаблон, лишен е от чувство за новото; назадничав човек.

С

САБОТА̀Ж — 1) съзнателно неизпълнение на възложени важни задачи и задължения; вредителство. 2) Скрито противодействие с цел да се попречи за извършването на нещо (напр.: империалистите саботират непрекъснато международната дейност по разоръжаването).

САЛТ (англ. SALT, съкратено от Strategic Arms Limitation Talks — разговори за ограничаване на стратегическите оръжия) — съветско-американски преговори за ограничаване на стратегическите оръжия, известни и под името САЛТ-1 и САЛТ-2. Вж *ограничаване и съкращаване на стратегически оръжия*.

САМОДЪРЖА̀ВИЕ — форма на управление, при която върховната власт принадлежи изцяло на едно лице — *монарха; абсолютизъм*. В дореволюционна Русия съществува с., което е ликвидирано от Великата октомврийска социалистическа революция 1917.

САМООПРЕДЕЛЀНИЕ НА НА̀ЦИИТЕ — вж *право на нациите на самоопределение*.

САМОУПРАВЛЀНИЕ — самостоятелно, независимо управление в окръг, област, община, организация и други; автономия. В НРБ *народните съвети* са местни органи на държавната власт и народното с. Чрез тях се организира въвличането на трудещите се в управлението.

САМУРА̀Й (от японски самурау — «служа») — член на привилегированата феодална военна каста в Япония. След незавършената буржоазна революция от 1867—1878 съсловието на самураите се разпада, но не изгубва своето привилегировано положение; самураите стават правителствени чиновници и особено офицери от армията и флота. С а м у р а и — *прен.* японската империалистическа агресивна военщина.

САН — в експлоататорското общество: звание, титла, чин на гражданско или духовно лице, което заема висока длъжност или положение в дворянската, чиновническата, военната, църковната или придворната йерархия (напр.: кардиналски с.).

САНА̀ЦИЯ (с а н и р а н е) (лат. sanatio — «лекуване») — 1) съвкупност от мероприятия (отпускане на кредити, субсидии и т. н.), осъществявани от капиталистическата държава или от по-силни във финансово отношение монополистични обединения с цел да се предотврати банкрутът на крупни предприятия, банки и др. или да се повиши тяхната конкурентоспособност особено в период на икономически кризи. Това се осъществява за сметка на увеличаване на данъците и влошаване положението на трудещите се. 2) Р е ж и м н а «с а н а ц и я» — термин, с който се обозначава реакционният режим на Пилсудски, който през май 1926 извършва преврат в Полша и под де-

магогски лозунг за «морално оздравяване» въвежда своя диктатура (до 1939).

САНКЦИЯ (лат. sanctio — «ненарушимо постановление») — 1) официално одобрение или утвърждаване; признаване на нещо за законно, потвърждаване на решения, наредби и други от по-висша инстанция. 2) Част от правната норма, в която са указани правните последици, настъпващи при нарушаването ѝ. В този смисъл с. е синоним на углавно, административно или дисциплинарно наказание, обезщетение, неустойка и др. 3) В международното право: *принудителни мерки* от военен, икономически и политически характер, предприемани от международна организация към държава, нарушила международните правни норми. С. се предвиждат в Устава на ООН и само Съветът за сигурност може да препоръча или да реши какви мерки са необходими за поддържане или възстановяване на световния мир и сигурност.

САНОВНИК—1) влиятелен чиновник с високо обществено положение (напр.: царски с.); висш държавник или общественик. 2) *прен.* Обикновено иронично: самозабравил се ръководител, който преувеличава ролята си и се отнася високомерно към подчинените си; деребей.

САРКАЗЪМ (от гръц.: «късам месо», «разсичам») — остро, язвително отношение, хаплива ирония, злобен подигравателен присмех към лица или събития, с които авторът не може да се примири.

САТЕЛИТ (лат.: «другар», «спътник») — 1) малко небесно тяло (Луната), което се върти в орбита около планета (Земята) и заедно с нея се движи около централна звезда (Слънцето); спътник. 2) В древния Рим: въоръжен наемник, който придружава господаря си; телохранител. 3) Последовател, помощник; покорен, безличен изпълнител на чужда воля. Държава-сателит — формално независима държава, но фактически подчинена на голяма империалистическа държава и на нейната политика.

САТРАП — 1) пълновластен заместник на персийския цар, управител на сатрапия (военноадминистративна област в древна Персия, в елинистическите монархии през IV—I в. пр. н. е. и другаде). 2) *прен.* Своеволен властник, жесток управител, деспот; тираничен, жесток човек.

САФРА (исп. safra) — сезон, време за събиране (рязане) на захарната тръстика (основна селскостопанска продукция) в Куба.

СВАСТИКА (от санскритски) — 1) знак във вид на кръст с равни и пречупени надясно под прав ъгъл краища. Нарича се и гамиран кръст, понеже в нея са съединени под прав ъгъл четири главни гръцки букви Г (гама), чиито основи се допират в една точка. С. е измежду ранните орнаментални мотиви в творби на изкуството в древните култури на Европа, Азия (особено в древна Индия), по-рядко в Африка и Америка. В античния период с. понякога е изобразявана по старогръцки вази, гръцки и сицилийски монети, по-късно — по много паметници на европейското средновековно и народно изкуство. Символ е на различни религиозни учения, особено в Индия. Символиката на с. не е ясна; допуска се, че изобразява слънцето, кръстосани светкавици, чука на Тор или други предмети. 2) Отличителен знак на германските фашисти (вж *националсоциалисти*) и централен елемент на знамето на фашистка

Германия (използван като държавна емблема); символ на *фашизъм* и расизъм, на варварство и насилие. Неофашистите (вж *неофашизъм*) от различни страни също използват видоизменена с. за свой отличителен белег.

СВЕТО̀ВЕН ОКЕА̀Н — съвкупност на океанските и морските пространства, която заема 71 процента от Земята. Включва повърхността, дебелината на водата, повърхността и недрата на морското дъно. С. о. има важно значение при решаване на съвременните проблеми от икономически, политически, военностратегически и научно-технически характер. Използва се за корабоплаване, съобщения, риболов, добив на петрол, природен газ и полезни изкопаеми и др. Съвременните нужди и новите възможности за използване на С. о. изискват международноправна регламентация на многообразната морска дейност на държавите. През 1982 на Третата *конференция на ООН по морско право* е приета съответна конвенция. Тя обявява дъното на моретата и океаните за общо наследство на цялото човечество. Против този нов режим на интернационализиране на морското дъно се обявяват САЩ, Великобритания, ФРГ, Италия, Белгия, Франция, Япония и Холандия. На 3 август 1984 в Женева те подписват «временно споразумение по въпросите на дълбоководните райони на морското дъно». Това споразумение има за цел да легализира сепаративната договореност за заемане и разпределяне на най-перспективните участъци от международния район на морското дъно и опит да се установи режим за добив на ресурси от него. Този документ противоречи на Конвенцията на ООН по морско право. В Женева по време на сесията (август 1984) на Подготвителната комисия за създаване на международен орган и международен трибунал по морско право преобладаващото мнозинство от държавите-участнички осъждат това споразумение. СССР и другите социалистически страни отхвърлят като неправомерно и незаконно сключено сепаративното споразумение.

СВЕТО̀ВЕН ПО̀ЩЕНСКИ СЪЮЗ, СПС (Union Postale Universelle, UPU) — международна междуправителствена организация за сътрудничество в областта на пощенските услуги. Създадена в Берн през 1874, започва дейността си от 1875 като Генерален пощенски съюз (от 1978 — СПС); през 1947 става специализирано учреждение на ООН. Седалище в Берн. В него членуват 168 държави (1983). България членува от 1879; преутвърждава членството си през 1959. Главни органи: Конгрес, Изпълнителен съвет, Международно бюро. СПС има за цел да развива връзките на народите чрез ефикасно действие на пощенските служби. Затова страните, които приемат Устава на СПС или се присъединяват към него, представляват единна пощенска територия за взаимна размяна на кореспонденция.

СВЕТО̀ВЕН РЕВОЛЮЦИО̀НЕН ПРОЦЀС — съвременните революционни движения, взети в тяхната съвкупност.

Основна революционна сила на съвременната епоха е *световната социалистическа система*. Тя е най-великото завоевание на международната работническа класа, надеждна опора на всички народи, борещи се за мир, демокрация и социален прогрес. Общността на социалистическите държави олицетворява най-прогресивния начин на производство; тя е главната сила, която противостои на империализма и е база на целия с. р. п. Социалистическата общност оказва политическа, морална и всякаква друга помощ и под-

държка на всички други революционни сили. Укрепването на сплотеността на социалистическите страни, задълбочаването на взаимодействието между техните марксистко-ленински партии и успехите в социалистическото строителство увеличават значително влиянието на социализма върху хода на международните събития и върху развитието на с. р. п. Световната социалистическа система е решаващ фактор за обществения прогрес.

Важна съставна част на с. р. п. е *работническата класа* от капиталистическите държави. Тя е главната движеща и мобилизираща сила на революционната борба, на цялото демократично антиимпериалистическо движение в цитаделите на капитализма. В съвременните условия, когато общата криза на капитализма продължава да се задълбочава и неговите противоречия се изострят, борбата на работническата класа против експлоатацията и господството на монополите, за демокрация и социализъм получава все по-голям размах, засилва се единството на работническото движение, създават се предпоставки за обединяване в политически съюз под ръководството на работническата класа на всички леви и демократични сили.

Органична част на с. р. п. е *националноосвободителното движение*. То е насочено срещу империализма и неговата политика на *колониализъм* и *неоколониализъм*, обявява се за премахване на отживелите форми на обществени отношения, за развитие на освободилите се страни по пътя на мира и социалния прогрес. Редица млади освободили се държави се отклоняват от капиталистическия път на развитие и си поставят за цел построяването на общество без експлоатация, ориентират се към социализма.

В единния с. р. п. се вливат също различни и често разнородни демократични движения и сили с антиимпериалистическа насоченост — движението на широката прогресивна общественост за мир, сигурност и сътрудничество между народите и за отслабване на международното напрежение, движението за отхвърляне на фашистките и други тиранични режими и пр.

Политическата сила, която е призвана да осигури единството на с.р.п., да въоръжи с програма за единни антиимпериалистически действия всички революционни и демократични сили на съвременността, са комунистическите и работническите партии.

СВЕТО̀ВЕН СЪВЀТ НА МЍРА (ССМ) — ръководен орган на световното *движение за защита на мира*, създаден през 1950 на Втория световен конгрес на привържениците на мира във Варшава. Обединява представители на политически партии, организации и национални комитети за мир от 135 страни. ССМ е инициатор и организатор на масови мероприятия в защита на мира — международни конгреси и асамблеи, регионални конгреси и конференции и др., срещу надпреварата в ядреното въоръжаване, за предотвратяването на нова световна война, за разширяване и укрепване на дружбата и сътрудничеството между народите; направлява и координира дейността на националните движения на привържениците на мира; поддържа борбата на народите за национална независимост; координира дейността си с дейността на другите миролюбиви международни организации.

Висш орган на ССМ е световният конгрес, а ръководни органи — сесията, Президиум и Секретариат. Седалище на съвета от 1968 е Хелзинки (Финландия).

СВЕТО̀ВНА ЗДРА̀ВНА ОРГАНИЗА̀ЦИЯ, СЗО (World Healt Organisation, WHO) — специализирано учреждение на ООН за международно сътрудничество в областта на здравеопазването. Създадена през 1946 в Ню Йорк на международна конференция, уставът ѝ влиза в сила на 7 април 1948. Този ден е обявен за Международен ден на здравето. Седалище в Женева. В нея членуват 159 държави (1983). НРБ членува от 1948 (с прекъсване; възстановява членството си от 1956). Главни органи: Общо събрание по здравеопазването, Изпълнителен комитет, Секретариат. СЗО има за задача да укрепва международното сътрудничество в областта на здравеопазването и медицинските науки, да събира и обобщава статистически данни за раждаемостта, болестите и др., да оказва на държавите помощ при епидемии, в укрепване на здравните им служби и др. Организацията изпраща много български лекари и др. медицински кадри в помощ на развиващите се страни. С нейна помощ в София е изграден Международен център по хигиена, предназначен за професионално усъвършенствуване на кадри от всички страни в света.

СВЕТО̀ВНА МЕТЕОРОЛОГЍЧНА ОРГАНИЗА̀ЦИЯ, СМО (World Meteorological Organisation, WMO) — международна междуправителствена организация за сътрудничество в областта на метеорологията. Създадена през 1947 като приемник на Международната метеорологична организация; от 1951 е специализирано учреждение на ООН. Седалище в Женева. В нея членуват 156 държави (1983). НРБ членува от 1952. Главни органи: Конгрес, Изпълнителен комитет, Секретариат. СМО има за задача да гарантира международното сътрудничество в създаването на мрежа за метеорологично наблюдение, система за бърза размяна на метеорологична информация, изработването на единни норми за метеорологично наблюдение, да съдействува за прилагането на метеорологията във въздухоплаването, морското корабоплаване, селското стопанство и в др. области, да подпомага метеорологичните изследвания, подготовка на метеоролози. През септември 1982 в София се провежда конференция за борба с градушките, организирана от международен инициативен комитет със съдействието на СМО.

СВЕТО̀ВНА ОРГАНИЗА̀ЦИЯ ПО ИНТЕЛЕКТУА̀ЛНАТА СО̀БСТВЕНОСТ, СОИС (World International Property Organisatioer, WIPO) — международна междуправителствена организация, създадена в съответствие с конвенция, подписана в Стокхолм (1967) и влязла в сила през 1970; от 1974 е специализирано учреждение на ООН. Седалище в Женева. В нея членуват 121 държави (1983). НРБ членува от 1970. Главни органи: Общо събрание, Конференция, Координационен комитет. Интелектуалната собственост включва промишлената собственост — най-важните изобретения, запазени марки и мостри, и авторско право на литературни, музикални, художествени, фотографски и филмови произведения. Целта на организацията е да пази интелектуалната собственост в целия свят чрез сътрудничеството на държавите и във взаимодействие с др. международни организации.

СВЕТО̀ВНА СОЦИАЛИСТЍЧЕСКА СИСТЀМА — социална, икономическа и политическа общност на свободни суверенни държави, които строят *социализма* и *комунизма*, обединени от общи интереси и цели и от международната социалистическа солидарност. С. с. с. е основана

върху еднотипността на социално-икономическия и политическия строй — обществена собственост върху средствата за производство, народна власт начело с работническата класа и нейния авангард — комунистическите и работническите партии, единна идеология — марксизма-ленинизма, общи интереси в защита на революционните завоевания, в осигуряването на безопасност от посегателствата на империализма, в борбата за мир и оказване помощ на народите, борещи се за национална независимост, единна цел — комунизма, строителството на който се осъществява на основата на сътрудничество и взаимопомощ. Материална основа на с. с. с. е световната социалистическа стопанска система, основана на социалистически производствени отношения. Тя е съвкупност от взаимно свързаните и постепенно сближаващи се стопанства на социалистическите страни, свързани с международното социалистическо разделение на труда и световния социалистически пазар.

Образуването на с. с. с. е закономерен резултат от развитието на световните икономически и политически сили в периода на *общата криза на капитализма,* разпадането на световната капиталистическа система и установяването на комунизма като единна всеобхватна обществено-икономическа формация. С. с. с. е найважният обективен резултат от международното революционно работническо и комунистическо движение, от борбата на работническата класа за своето социално и политическо освобождение. Великата октомврийска социалистическа революция поставя началото на епохата на прехода на човечеството от капитализма към комунизма. През 1921 по пътя на социализма тръгва Монголия, през 1944—1949 — Албания, България, Унгария, Полша, Румъния, Чехословакия, Югославия, ДРВ (от 1976 се обединява с Южен Виетнам в Социалистическа република Виетнам), ГДР, КНР, КНДР, през 1959 — Куба, през 1975 — Лаос. Социализмът се превръща в с. с. с.

С победата на социалистическите революции в редица страни от Европа и Азия постепенно се формира нов, социалистически тип международни отношения, които се основават на принципа на социалистическия интернационализъм. Междупартийните и междудържавните отношения вътре в с. с. с. се основават на пълно равноправие, взаимно уважение на независимостта и суверенитета, взаимна изгода в икономическото сътрудничество, братска взаимопомощ. Опитът на с. с. с. показва, че успешното изграждане на новото общество е възможно само върху основата на използването на откритите от марксизма-ленинизма общи закономерности за построяването на социализма, че отклонението от принципите на марксизма-ленинизма и пролетарския интернационализъм, от общите закономерности води до сериозни деформации във функционирането на икономическата база и политическата надстройка. Независимо от всички трудности главна и определяща линия в развитието на с. с. с. е укрепването на единството и сплотеността на социалистическите държави.

Формирането на с. с. с. върви едновременно по две взаимно свързани линии. В страните, отпаднали от капиталистическата система, се изгражда новото общество, укрепват се позициите на социализма. Едновременно между социалистическите държави се установяват трайни икономически и политически връзки, тясно сближаване в социалистическа общност. Най-тясно е това сближаване между страните, влизащи в *Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ)* и в Организацията на *Варшавския договор,* които са насочени

към обединяване и координиране на техните политически, икономически и военни усилия. Развива се и тясно идеологическо сътрудничество, взаимно обогатяване и сближение на националните култури. Страните от СИВ образуват мощен промишлен комплекс, който позволява със съвместни усилия да се решават сложни проблеми на по-нататъшното икономическо развитие и техническия прогрес. На страните от с. с. с. се падат 26% от територията на света, 35% от населението и над 40% от световното промишлено производство. От средата на 60-те години страните от СИВ преминават към по-дълбоки и комплексни форми на икономическо сътрудничество и развитие на социалистическата интеграция (вж *икономическа интеграция*). В хода на развитието на с. с. с. постепенно се преодоляват съществените различия в равнището на икономическото, политическото и културното развитие на социалистическите страни.

С. с. с. е решаваща сила в антиимпериалистическата борба, главна опора на комунистическото и работническото движение в капиталистическите страни, главен съюзник и поддръжник на националното и демократическото движение, основен фактор в борбата срещу войната, за запазване на световния мир. Върху основата на *мирното съвместно съществуване* на двете световни системи по инициатива на с. с. с. се развиват различни форми на международно икономическо, научно-техническо, политическо и културно сътрудничество. Между тях се води непримирима борба в областта на идеологията. Империализмът с всякакви средства се опитва да разедини и отслаби социалистическите страни, да премахне с. с. с.

СВЕТОВНА ФЕДЕРАЦИЯ НА ДЕМОКРАТИЧНАТА МЛАДЕЖ (СФДМ) — международно обединение на демократичните младежки организации, създадено през 1945 в Лондон. СФДМ обединява младежта от 112 страни независимо от политически и религиозни убеждения, расова и национална принадлежност. Бори се за международно сътрудничество на младежта, за защита на нейните права и интереси, за независимост на народите и траен мир. Организира конференции, семинари, срещи, световни младежки фестивали, акции в защита на мира и др. ДКМС е активен член на СФДМ. Седалището на СФДМ е в Будапеща.

СВЕТОВНА ФЕДЕРАЦИЯ НА ПРОФСЪЮЗИТЕ (СФПС) — най-голямото международно обединение на профсъюзите, създадено през 1945 на I световен конгрес на профсъюзите в Париж. В СФПС влизат профсъюзите на социалистическите страни, профсъюзи на капиталистическите и развиващите се страни (общо от 76 страни). Бори се за обединение на профсъюзите от цял свят без разлика на расова и национална принадлежност и политически убеждения на работниците, за защита на социално-икономическите интереси и демократичните права на трудещите се, против империализма и неоколониализма, за национално освобождение на угнетените народи, против войната, за мир. През 1949 реформистките профсъюзни лидери от САЩ и Англия предизвикват излизането на ръководените от тях профсъюзи от СФПС и създават разколническата *Международна конфедерация на свободните профсъюзи (МКПС)*. Независимо от това влиянието на СФПС непрекъснато нараства. Висш ръководен орган на СФПС е световният конгрес на профсъюзите, свикван веднъж на 4 години. Седалището на федерацията е в Прага.

СВЕТОВНИ ПАРИ — функциониране на *парите* в международните ико-

номически връзки и отношения. Тази функция парите изпълняват само във формата на слитъци от благородни метали (предимно *злато*). Ролята на с. п. може да играе и свободно обменяема в злато *валута*. С Бретън-Удското споразумение (1944) функцията на с. п. в международната валутна система на капитализма е декретирана на щатския долар. Изкуствено завишеният паритетен курс на долара и въвеждането на необратимост на долара в злато стесняват възможностите той да изпълнява функциите, декретирани му от Бретън-Удското споразумение, и стоят в основата на кризата на долара като с. п. и на цялата валутна система на капитализма, довеждат до установяване на нова валутна система (вж и *валутна криза, «книжно злато»*).

СВЕТО̀ВНО ИЗЛОЖЀНИЕ — място, където се показват и пропагандират постиженията на страните в областта на науката, културата, техниката и народното стопанство чрез експонати, табла, диаграми, мостри, прожектиране на филми и други. Спомага за взаимен обмен на постиженията на участвуващите в с. и. страни, което дава тласък за понататъшен напредък в световен мащаб. За разлика от международните мострени *панаири* с. и. са значително по-крупни и по-широки по обхват международни мероприятия, но на тях не се сключват външнотърговски сделки. Идеята за организиране на с. и. възниква в средата на XIX в. Съобразно с категорията на с. и. те се провеждат на периоди от една до петнадесет години в различни страни на света — първото е в Лондон през 1851. С. и. са провеждани и в Париж, Милано, Амстердам, Ню Йорк, Виена, Чикаго, Брюксел, Монреал, Осака и другаде.

СВЕЩЀНО ПИСА̀НИЕ — религиозни книги, които съставят *Библията*. В *юдаизма* с. п. е само Старият завет, в *християнството* — и Старият, и Новият завет. В *исляма* аналогична роля на с. п. има *Коранът*.

СВЍТА — 1) лица, които придружават високопоставено лице. 2) Придворен персонал или високопоставени лица, окръжаващи и съпровождащи владетел. 3) *прен.* Лица, които постоянно окръжават и следват някого.

СВОБОДА̀ — способност на човека да действува в съответствие със своите интереси и цели, опирайки се на познаването на обективната необходимост. Марксистко-ленинското определение за с. противостои както на волунтаризма, така и на фатализма. Хората не са свободни да избират обективните условия на своята дейност, но те имат конкретна и относителна с., когато запазват възможност да избират целите или средствата за тяхното постигане. С. на хората във всяка историческа епоха се определя от равнището на развитие на производителните сили, степента на познаване на законите на природата и обществото, социалния и политическия строй. В антагонистичните общества управляващата класа максимално ограничава с. на мнозинството от хората с кастови, съсловни, правни и др. норми. В капиталистическото общество принципът за с. на личността, провъзгласен в буржоазнодемократичната конституция, в значителна степен остава формален в условията на господство на частната собственост, експлоатация на труда и социално неравенство. В резултат от социалистическата революция, от ликвидирането на антагонистичните отношения между хората стихийността се сменя с планомерност, дейността на хората, основаваща се на единство на техните интереси и цели,

на познаване на обективните закономерности, все повече става истински свободна, възникват и се разширяват реалните възможности за свободно и всестранно развитие на всеки член на обществото. В комунистическото общество свободното развитие на всеки е условие за свободното развитие на всички. Както пише Ф. Енгелс, това е скок на човечеството от царството на необходимостта в царството на с.

«СВОБОДА» — радиостанция, финансирана от Конгреса на САЩ чрез Съвета за международно радиопредаване във Вашингтон. Действува от март 1953. Седалище в Мюнхен (ФРГ). Ръководи се от *Централното разузнавателно управление (ЦРУ)* и профашисткия Американски комитет за освобождение от болшевизма (преименуван в Комитет за радио «Свобода»). Радиоцентърът води клеветническа пропаганда и предавания за подривна дейност против Съветския съюз.

СВОБО́ДЕН ГРАД — град, отделен като самостоятелна политическа единица и обявен за свободен, независим и неутрален, обикновено под международен контрол. Трябва да се различава от *открит град,* обявен за незащитен през време на война. С. г. е Краков от 1815 до 1846. Режим, близък до статута на с. г., е установен в Танжер (1923—1940; 1945—1956), в Саар (1919—1935; 1945—1955). Във връзка с определяне границата между Израел и съседните арабски държави Общото събрание на ООН в резолюция от 29 ноември 1947 предвижда подобен статут за Ерусалим.

«СВОБО́ДНА ЕВРО́ПА» — радиостанция, финансирана от Конгреса на САЩ чрез Съвета за международно радиопредаване във Вашингтон. Ръководи се от *Централното разузнавателно управление (ЦРУ).* Действува от 1949. Седалище в Мюнхен (ФРГ). Води широка контрареволюционна пропагандна дейност срещу социалистическите страни; предава по 20 часа в денонощие на чешки и словашки, по 19 часа — на унгарски и полски, по 12 часа — на румънски, по 8 часа — на български език; фабрикува фалшиви сведения за европейските социалистически страни, посредством лъжлива информация се опитва да влияе върху развитието им. «С. Е.» се ползва от услугите на предатели, невъзвръщенци и професионални шпиони. Радиостанцията разполага с 32 предавателя на средни и къси вълни.

СВОБО́ДНА ЗО́НА — територия извън сферата на действие на митническия режим в дадена държава, в която чуждестранните стоки влизат, без да се обмитяват. Например с. з. са Сингапур, Барселона, Канарските острови, Генуа, Триест, Стокхолм, Хамбург, Риека, Ню Йорк, Сан Франциско и други. С установяването на с. з. се цели тяхното развитие като транспортни, търговски и транзитни центрове.

СВОБО́ДНО ВРЕ́МЕ — част от извънработното време, през което трудещите се повишават своето културно равнище и образование, задоволяват нуждите си от почивка, обществено-политическа дейност, общуване, развлечения, физкултура и спорт. Извънработното време обхваща: а) времето за спане, прехрана, грижи за тялото; б) времето за покупки, за домакинството; в) времето за пътуване до работното място, приготовленията за работния процес, работни почивки и други подобни; г) с. в., което К. Маркс определя като «свободно време, което е както време за почивка, така и време за по-висша дейност.» Сле-

дователно в с. в. не се включва изразходваното време за домашна работа и различни всекидневни грижи. Тъй като всестранното развитие на интелектуалните и физическите способности на трудещите се е закономерност на социалистическото общество, то с. в. е не само показател за богатството на това общество, но е и условие за развитието на производителните сили. При социализма противоположността между работното време и с. в. се премахва, човешката дейност вече не е разкъсана между работата за собственика на средствата за производство и занятия съобразно със собствените интереси. Единството на здравно-възстановителната и културно-образователната роля на с. в. добива при социализма най-голямо значение за развитието на личността.

«СВРЪХДЪРЖА̀ВА» — буржоазнонационалистически термин за означаване на държава с голям промишлен, военен и политически потенциал, която оказва глобално влияние върху международния живот, води политика на диктат, претендира за световно господство. Буржоазната пропаганда прилага неправомерно термина «с.» и спрямо Съветския съюз.

СВРЪ̀ХПРОТЕКЦИОНИЗЪМ (и м п е р и а л и с т и ч е с к и, а г р е с и в е н п р о т е к ц и о н и з ъ м) — система от мероприятия, които империалистическите държави осъществяват за укрепване и засилване господството на монополистичния капитал както вътре в страната, така и вън от нея. За разлика от *протекционизма,* провеждан до *империализма,* който охранява всички отрасли в дадена страна, с. охранява предимно отраслите, в които е вложен монополистичен капитал. Друга негова особеност е, че той създава условия за развитие на капитализма не само вътре в държавата, а и вън от нея, като съдействува на монополистичния капитал да осъществява икономическа агресия на световния пазар и подпомага неговата конкурентна борба на този пазар. Към средствата на с. се отнасят митническите тарифи, уравнителните такси, импортните данъци, субсидиите, компенсационните премии, санитарните правила, националните стандарти за опаковка и т. н. С възникването на интеграционните икономически групировки се разпространява системата на к о л е к т и в е н п р о т е к ц и о н и з ъ м. С. е настъпателен, агресивен и е мощно средство в ръцете на финансовия капитал за установяване на монополно господство и за засилване на експлоатацията на трудещите се.

СДЀЛКА — правни действия, насочени към създаване, изменение, прехвърляне или прекратяване на права и задължения. С. биват: едностранни (завещание), двустранни (договор), възмездни (покупко-продажба), безвъзмездни (дарение).

СЕАТО (англ. SEATO — съкратено от South — East Asia Treaty Organization — Организация на договора за Югоизточна Азия) — агресивен военнополитически блок на САЩ, Англия, Франция, Австралийския съюз, Нова Зеландия, Филипините, Тайланд и Пакистан. Създаден през септември 1954 в Манила по инициатива на американския държавен секретар Джон Фостър Дълес «за неограничен период от време». Според сключения договор държавите-участнички провъзгласяват правото си по всяко време да се намесват във вътрешните работи на влизащите в СЕАТО страни. Истинската цел на създателите на блока е да се противопоставят на националноосвободителното движение на народите от

Югоизточна Азия. Ето защо договорът предвижда възможност за разпространение на неговите действия и в Южен Виетнам, Лаос и Кампучия в нарушение на Женевските споразумения (1954) за Индокитай. Под прикритието на СЕАТО САЩ водят «необявена война» в Южен Виетнам и открита агресия срещу ДР Виетнам (1965—1973), Лаос и Кампучия (1971—1973). Крахът на американската военна агресия в Индокитай и съществуващите противоречия между страните-участнички предизвикват криза в блока. През 1974 Франция и Пакистан се оттеглят от СЕАТО, който през 1977 прекратява съществуването си.

СЕБЕСТО́ЙНОСТ на продукцията — паричен израз на разходите на социалистическото стопанско звено по производството и реализацията на продукцията. Елементи на с. са разходите за суровини и материали, трудовите възнаграждения на работниците и служещите, амортизацията на машините, сградите и съоръженията и др. С. е важен показател за работата на стопанското звено при условията на *стопанската сметка*. Системното ѝ намаляване е условие за повишаване на неговата *рентабилност* и допринася за намаляване на *цените* на стоките и за повишаване на жизненото равнище на народа.

СЀВЕР — страни и морета, разположени в северна посока (напр.: Крайният север).

СЀВЕРЕН СЪВЀТ — международна съвещателна организация на парламентите и правителствата на страните от Северна Европа. Създадена през 1952. В нея членуват Дания, Исландия, Норвегия, Финландия и Швеция. Главни органи: Пленарна сесия, Президиум и Секретариат. С. с. има за задача да съдейства на сътрудничеството в областта на законодателството, икономиката, културата, транспорта, съобщенията и социалната политика. Въздържа се от обсъждане на военнополитически въпроси. С. с. чрез своя Президиум поддържа връзки с др. международни организации. От 1965 представители на Секретариата на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ) участват в организираните от С. с. на всеки две години конференции с представители на международни икономически организации от Европа.

СЕВЕРНОАТЛАНТИ́ЧЕСКИ ПАКТ (НАТО) (англ. NATO — съкратено от North Atlantic Treaty Organization — Организация на Северноатлантическия договор) — най-големият агресивен военен блок на империалистическите държави, създаден въз основа на договор, подписан през 1949 във Вашингтон от САЩ, Англия, Франция, Италия, Белгия, Холандия, Люксембург, Канада, Португалия, Норвегия, Дания и Исландия. През 1952 към него се присъединяват Гърция и Турция, през 1955 — ФРГ, през 1982 — Испания. От 1966 Франция не участвува във военната организация на НАТО, през 1974 Гърция обявява, че излиза от нея, но през 1980 възстановява членството си. Висш ръководен орган е Съветът на НАТО, в който влизат министрите на външните работи, на отбраната и на финансите (в случай на нужда и министър-председателите) на страните-членки; свиква се два пъти в годината. Между сесиите на съвета дейността на НАТО се ръководи от Постоянен съвет. Създадено е и Обединено военно командване. Главна и ръководна роля в НАТО играят САЩ. С НАТО са тясно свързани другите агресивни блокове, създадени от САЩ: СЕАТО, СЕНТО, *Западноевропейският съюз* и АНЗЮС.

НАТО е насочен предимно срещу

СССР и другите социалистически държави, но също срещу националноосвободителното движение в колониалните и зависимите страни и срещу демократичните и прогресивните сили в страните-участнички. Дейността му е изградена на основата на агресивни политически и стратегически концепции: политика «от позиция на силата», «на границата на войната», *«студената война»*, разгаряне на надпреварата във въоръжаването, забавяне на процеса на разведряване и пр. В мирновременни условия НАТО разполага с разгърната военна организация с обединени въоръжени сили, териториални военни командувания, действуващи щабове, *военни бази*.

В своята 35-годишна история НАТО, отделни държави и групи от държави — членки на пакта, са водили повече от 30 големи или помалки агресивни войни и стотици военни интервенции, колониални експедиции, други въоръжени акции и провокации срещу независими и суверенни държави и срещу националноосвободителни движения. Най-новото потвърждение на милитаристичния курс на САЩ и атлантическите им съюзници е разполагането на новите системи американски ядрени ракети в Западна Европа. САЩ и техните съюзници и досега отказват да поемат задължението да не прибягват първи до употреба на ядрено оръжие. Военнопромишленият комплекс в САЩ и в техните главни съюзници е заинтересован да поддържа и изостря напрежението и несигурността в международните отношения. Той осигурява на САЩ ръководна роля и господствуващо положение в НАТО, възможности и средства да се месят във вътрешните работи на своите съюзници, да насочват тяхната политика.

СССР и другите страни от социалистическата общност предлагат едновременното разпускане на НАТО и *Варшавския договор 1955* (или като първа стъпка — ликвидирането на техните военни организации), което би съдействувало за оздравяването на международната обстановка. Особено важно значение има предложението на социалистическите страни да се сключи Договор за взаимна неупотреба на военна сила и за поддържане на мирни отношения между държавите — участнички във Варшавския договор, и държавите—членки на НАТО, прието от съвещанието на *Политическия консултативен комитет* в Прага през януари 1983.

Ръководителите на НАТО всячески отклоняват политическия диалог със социалистическите страни по въпросите за ограничаване на ядрената заплаха, за замразяване на оръжията, за мир и сигурност в света.

Седалището на НАТО е в Брюксел (Белгия).

«СЀВЕР—ЮГ» (Проблем «Север—Юг», диалог «Север—Юг») — в буржоазния печат: отношенията между промишлено развитите капиталистически (северни) държави и развиващите се (южни) страни. От средата на 70-те години развиващите се страни настояват за нов международен икономически ред, за да се преустроят международните икономически отношения върху справедлива и равноправна основа, да укрепят своите позиции в световната икономика, да увеличат обема на получаваната икономическа помощ, да си осигурят облекчения (преференции) в търговията и да подобрят условията за получаване на съвременна технология. Империалистическите страни се ограничават с минимални отстъпки към развиващите се страни, стремят се да наложат принципа за «равна отговорност» (включвайки неоснователно и социалистическите страни) за изостанало-

стта на бившите колонии и полуколонии, опитват се да заставят и социалистическите страни да дават обезщетения заради награбеното от капиталистическите експлоататори.

Страните от социалистическата общност поддържат исканията на развиващите се страни за преустройство на международните икономически отношения върху справедлива и демократична основа, помагат им в борбата за икономическа независимост, за ликвидиране на гиета на многонационалните компании, за премахване на експлоатирането на природните и човешките ресурси на развиващите се държави от развитите капиталистически страни.

СЕГРЕГА̀ЦИЯ (лат. segregatio — «отделяне») — вид расова *дискриминация,* която се изразява в отделяне на негрите и другото «цветно» население от «белите». С. е развита в САЩ, ЮАР, Австралийския съюз и други империалистически държави. В редица щати на САЩ (особено в Южните щати) негрите живеят в обособени квартали — *Харлем* в Ню Йорк и др., забранява им се да посещават обществени, културни и други заведения, предназначени за «бели», и т. н.; индианците са заселени в резервати (вж *резервация*). В ЮАР расисткото законодателство също принуждава местното негърско население и преселниците-азиатци да живеят в резервати (бандустани) и ги лишава от елементарни права (вж *апартейд*). С., както и другите прояви на расова дискриминация се осъждат решително от прогресивните сили в целия свят.

СЀЙМ (полски sejm) — 1) през феодалната епоха съсловно-представителен орган в Полша и в някои други държави от Източна Европа. 2) Парламент на Полша от 1918 до 1939. 3) Върховен орган на държавната власт в Полската народна република. 4) Еднокамарен парламент във Финландия.

СЕКВЀСТЪР (лат. sequestrum — «даване на спорния предмет за пазене у трето лице») — наложена от органите на властта възбрана върху имот или вещ, ограничаване правото на лице да се ползва с имота си, запор. Прилага се и като вид санкция при нарушени международни отношения от една държава към имуществото на враждебна държава или на нейните граждани.

СЀКТА — 1) религиозна група или община, отклонила се от господстващата църква. За с. са характерни фанатизмът и затвореността в тесен кръг на единомишленици. 2) *прен.* Група лица, затворили се в своите дребни, тесни интереси, откъснали се от народните маси; отцепници.

СЕКТА̀НТСТВО — 1) р е л и г и о з н о с е к т а н т с т в о — дейност на отделили се от господстващата църква секти. В епохата на феодализма с. е форма на социален протест на угнетените маси. При капитализма има реакционен характер, тъй като отвлича вниманието на трудещите се от борбата им за социално освобождение. Проповядва антинаучни възгледи. 2) П о л и т и ч е с к о с е к т а н т с т в о — антимарксистко «ляво» опортюнистическо течение в комунистическото движение, което води до изолация на партията от масите. Негова идеологическа форма е *догматизмът,* отричане на творческото развитие на марксизма-ленинизма съобразно с изменящата се историческа обстановка. За с. е характерно отрицателното отношение към борбата за единство на работническата класа и към тактиката на *Народния фронт;* подценяване на работата в реформистките профсъюзи, в буржоазния парламент, в кооперациите и други масови организации; отричане на

революционните компромиси. Със своята тактика сектантите дезорганизират широките маси, като ги обричат на пасивно изчакване или ги тласкат към левичарски авантюристични действия.

Както *ревизионизмът,* с. и догматизмът могат при известни условия да се превърнат в главна опасност за правилното развитие и единството на международното комунистическо движение. Решителната борба срещу «левите» и десните отклонения от марксизма-ленинизма е необходимо условие за развитието на комунистическите и работническите партии.

СЕКУЛАРИЗА́ЦИЯ (лат. saecularis — «светски») — 1) превръщане на църковната и манастирската собственост (предимно земя) в светска. В Западна Европа през средновековието с. е едни от начините за укрепване на кралската власт и за увеличаване на държавните финанси за сметка на доходите на духовенството. С. взема широки размери по време на *Реформацията* (XVI в.). 2) Изземване на нещо (напр.: училищното образование) от църковното ведомство и предаването му на светски, граждански органи. 3) *прен.* Освобождаване от църковно и духовно влияние.

СЕ́КЦИЯ (лат. sectio — «разрез», «част») — 1) част, участък, поделение от едно цяло. 2) Подразделение, структурна единица в състава на учреждение, организация, дружество, търговско предприятие със свои определени задачи и функции. 3) Група делегати измежду участниците в конгрес, конференция, съвещание за обсъждане и разработване на определени въпроси.

СЕ́ЛИЩНА СИСТЕ́МА — в НРБ: единен социален организъм, в който населените места са обединени от общи производствени дейности, общо обслужване, единен транспорт. С. с. обхваща населени места, чиито стопански и социални връзки непрекъснато се засилват и се разглеждат като единно цяло при решаване на обществено-икономическите, териториално устройствените, градоустройствените и културните проблеми. Създадени са през декември 1977 с постановление на Министерския съвет. Те са основа за планиране и управление на цялостното развитие на обществото. Чрез тях получават разрешаване проблемите на труда, обитаването, отдиха, демографското развитие и обслужването на населението при използване на природните, териториалните, финансовите и трудовите ресурси на страната. Образуването и развитието на с. с. се съпровожда с усъвършенствуване на административното устройство и управлението на обществото.

СЕЛЯ́ЧЕСТВО — нееднородна социална група от хора, занимаващи се със селскостопански труд, с различно класово съдържание и характер през различните обществено-икономически формации. При условията на капитализма в с. се оформят три слоя. Б е д н и с е л я н и — разполагат с малко земя и инвентар, най-често са принудени да работят като наемни работници. С р е д н и с е л я н и — притежават достатъчно земя и инвентар, за да осигуряват своята прехрана. По изключение работят като временни наемни работници или използват чужд наемен труд. С е л с к а б у р ж о а з и я — кулаци (вж *кулачество*) и едри селскостопански капиталисти, които и сами работят, но главно използват наемна работна ръка от бедните селяни. В капиталистическите условия се извършва непрекъснат процес на разложение и поляризиране на класовите прослойки на с. Бедните се

пролетаризират и попълват резервната армия за развитието на капиталистическата промишленост. По-голямата част от средните селяни обеднява и се пролетаризира. Малка част от тях успява да се замогне и да премине към кулачеството. Пролетариатът води борба за събаряне на капиталистическия строй в съюз с бедните селяни; в някои етапи от борбата — при неутрализиране на средните селяни, а в други — в съюз с бедните и средните селяни срещу буржоазията и кулачеството, което винаги се проявява като реакционна класа.

Социалистическата революция извършва коренен поврат в положението на с. — освобождава го от гнета и експлоатацията на земевладелците и капиталистите, чрез производственото коопериране основната част от с. постепенно се превръща в класа на селяни-кооператори.

СЕМИНА̀Р (лат. seminarium — «разсадник») — форма на групови учебно-теоретични занятия със студенти във висши учебни заведения по някоя научна дисциплина или тема, със слушатели от партийната просвета, изучаващи задълбочено марксизма-ленинизма, а също така и с работници от различни специалности за повишаване на техните теоретични знания и делова квалификация. Семинарните занятия се ръководят от преподаватели, пропагандисти или изтъкнати специалисти; особеност на тези занятия е активното участие на слушателите в разработването на изучаваните въпроси.

СЕНА̀Т — 1) в древния Рим до републиканския период: събрание на родовите старейшини; в периода на републиката — върховен орган на държавна власт. 2) Название на някои колегиални органи в Германия и други страни в средните векове и понастоящем (напр.: висш муниципален орган, съдебни органи, съвет на университет и др.). 3) В дореволюционна Русия: висш правителствен орган с функции на висша съдебно-касационна инстанция и надзор върху държавния апарат. 4) В редица капиталистически страни (САЩ, Франция и други): горната камара на парламента.

СЕНЗА̀ЦИЯ (лат. sensatio — «чувствуване») — 1) силно, вълнуващо всички впечатление от някакво събитие или новина. 2) Съобщение или събитие, което предизвиква възбуда и голям интерес в обществото; шумотевица. С. често се използва от буржоазния печат, радиото и телевизията за дезориентиране на народните маси и за отклоняването им от правилната оценка на събитията; много с. се създават и раздухват изкуствено в интерес на монополистичната буржоазия, например, за да се повлияе върху курса на акциите, за да се създаде атмосфера на военна истерия и т. н. (напр.: с. в буржоазния печат).

СЕНТЕНЦИЯ (лат. sententia— «мнение», «мъдра мисъл») — кратко поучително изречение; нравоучение; мъдрост, мъдра мисъл, афоризъм.

СЕНТО (англ. SENTO — съкратено от The Central Treaty Organization — Организация на Централния договор) — агресивен военнополитически блок в Близкия и Средния изток, създаден през 1955 по инициатива на САЩ и Англия Първоначално се нарича Б а г д а д с к и п а к т и обединява Англия, Ирак, Турция, Иран и Пакистан. След антиимпериалистическата революция в Ирак (1958) тази страна излиза от пакта, който от 1959 е преименуван СЕНТО. САЩ официално не членуват в него, но участвуват във всичките му комитети

и фактически играят ръководна роля. Целта на СЕНТО е да се създаде мрежа от стратегически *военни бази* по южните граници на СССР и да се осигури господството на английските и американските монополи в Близкия и Средния изток. С излизането на Иран, Пакистан и Турция (1979) блокът се разпада. От страна на някои бивши негови участници се правят опити (насърчавани от САЩ) за възраждане на блока под друго название.

СЕПАРАТЍВЕН МИР — самостоятелно сключване от една от воюващите страни на мирен договор или примирие с противника. Такъв акт нарушава поетите задължения към съюзниците.

СЕПАРАТЍВНИ ПРЀГОВОРИ — преговори, които се водят с противника по време на военни действия или след тяхното прекратяване от държава, участвуваща в съюз или коалиция, тайно или без съгласието на другите държави-съюзници.

СЕПАРАТЍЗЪМ — 1) стремеж към отделяне, към самостоятелно обособяване. 2) Политическо движение за отделяне на някоя област от държава като самостоятелна политическа единица. 3) Движение на национални малцинства в многонационална буржоазна държава за отделяне и образуване на самостоятелна държава или на автономна област. За разлика от масовото националноосвободително движение с. обикновено изразява тесните интереси на определени кръгове на местната (национална) или външната буржоазия.

СЕРИА̀Л (от лат. series — «редица», «поредица») — поредица от телевизионни филми (или кинофилми), в които драматичното действие се развива многостепенно; многосериен филм.

СЀРИЯ (от лат. series — «редица») — 1) група или последователна поредица от предмети или действия, напълно еднакви или с общи качества и признаци, обединени от общото им предназначение; поредица еднотипни издания, изработени по един стандарт. В съвременната промишленост голямо значение има серийното производство на продукцията в съответствие с установения стандарт и тип. 2) Част от голям филм (сериал), която се прожектира самостоятелно. 3) Разред, категория на ценни книжа, лотарийни билети, паспорти и други, означени с еднакви букви.

СЕСИЯ (лат. sessio — «заседание») — 1) период на дейност на представителен орган, съд, научна или друга организация. В НРБ Народно събрание се свиква на с. най-малко три пъти през годината, окръжните народни съвети — не по-малко от четири пъти, и общинските и районните народни съвети — не по-малко от шест пъти. 2) Определено време за изпити на студенти.

СЕФА̀РДИ — евреи, потомци на пришълци от Пиренейския полуостров; живеят в Северна Африка, Мала Азия, Близкия изток. Говорят на ладино (сефардски език), близък до испанския. В Израел не се ползват с пълни права и възможности.

СИ БИ ЕС (англ. CBS, съкратено от Columbia Broadcasting Sistem) — една от трите най-големи радиопредавателни мрежи в САЩ. Владее 245 телевизионни станции. По щат има 6300 души.

СИВ — вж *Съвет за икономическа взаимопомощ*.

«СИЛИ ЗА БЪРЗО РАЗГРЪЩАНЕ» — въоръжени сили за намеса на САЩ с численост около 300 000 души. Създадени през 1977 с президентска директива. Предназначени са за бързо прехвърляне (по въздух и море) на войски в театър на военни действия, под предлог за «защита на интересите» на САЩ, което фактически означава намеса във вътрешните работи на др. държави. От 1 януари 1983 е създадено Централно командуване на САЩ (СЕНТКОМ) с цел да действува в райони, наричани от американското правителство «жизненоважни за американските интереси». Сферата, която обхваща СЕНТКОМ, е територията на 19 държави, разположени в Близкия изток, около Персийския залив, Индийския океан, Африка (в триъгълника Египет—Кения—Пакистан). Главна задача на «с. б. р.» е да «гарантират сигурността» на източниците на петрол от Близкия и Средния изток и да запазят там стратегическите позиции на американския империализъм. Могат да се използват също да налагат чуждо влияние в далечни страни, да заплашват развитието на националноосвободителните движения и стремежите на народите към социално-икономически преобразования, както и да изпълняват чисто жандармски функции.

СИМПО́ЗИУМ (от гръц. sympósion — «гощавка», «пиршество») — 1) у древните гърци и римляни: гощавка, съпроводена обикновено с песни, музика, развлечения или събеседване по някой въпрос. 2) *прен.* Събрание, съвещание по някакъв специален въпрос (научен, медицински и други) с доклади от участниците. Някои с. имат международен характер.

СИМПТО́М (гръц. sy̓mptoma — «съвпадение») — 1) характерен външен признак или проява, които могат да се наблюдават при заболяване. Субективните с. се определят от болните въз основа на собствените им усещания (глад, главоболие, гадене), обективните с. се установяват от лекаря при преглед на болния, а също и с лабораторни, рентгенови и други изследвания. 2) *прен.* Външен признак на явление, което е отклонение от нормалното развитие на процес (напр.: с. на икономическа криза в капиталистическите страни).

СИМУЛА́ЦИЯ, симулиране (от лат. simulatio — «видимост», «престореност») — преструване, наподобяване на състояние или на действие, за да се създаде лъжлива представа за нещо (напр.: с. на чувства); изобразяване на заболяване или на отделни негови симптоми от човек, който не страда от такова заболяване. С умишлената с. обикновено се преследват користни цели (отклоняване от задължение, неправомерно получаване на материални облаги и др.).

СИНДИКАЛИ́ЗЪМ (от гръц. syndikos — «действуващ заедно») — дребнобуржоазно опортюнистическо течение в работническото движение, появило се към края на XIX в. Синдикалистите отричат необходимостта от политическа партия на работническата класа, противници са на политическата борба на профсъюзите (синдикатите) и на диктатурата на пролетариата. Те погрешно смятат профсъюзното движение и икономическата борба за единствен път към социализма, при който общественото производство трябва да се ръководи от профсъюзите. Разновидност на с. е *анархосиндикализмът.*

СИНДИКА́Т — 1) вид монополно обединение (вж *монополи*), при което отделните предприятия обединяват

своята пласментна и снабдителна дейност, за да избягнат конкуренцията помежду си. С. има обикновено форма на *акционерно дружество* и е една по-висша форма на монопол. Отделните предприятия губят търговската си самостоятелност. Често с. са насочени за борба срещу работническата класа — за поддържане на ниска работна заплата, *локаути* и др. (типичен случай в буржоазна България е с. на сливенските текстилни фабрики). 2) Временно споразумение на банки за извършване на крупни финансови операции — отпускане на държавни заеми, емисия на ценни книжа и др. 3) Название на работнически професионални съюзи във Франция и други страни. 4) В о д н и с и н д и к а т и — кооперативни сдружения в България (до 1947) за използване на водната сила за добив на енергия и за напояване.

СИНЕКУ́РА (лат. sine cura — «без грижа») — в условията на буржоазното общество: добре платена длъжност, която не изисква никаква или почти никаква работа.

«СИ́НИТЕ КА́СКИ» — наименование на въоръжените сили на ООН (поради синия цвят на каските, които носят). За тяхното създаване е необходимо решение на Съвета за сигурност, който носи главната отговорност за поддържане на международния мир и сигурност. Към него е създаден специален консултативен орган — Военнощабен комитет. Когато *принудителните мерки* от невоенен характер — политически, икономически и други, се окажат недостатъчни за запазването на мира или за пресичането на агресия, се налага използването на «с. к.». Някои империалистически държави в нарушение на Устава на ООН успяват на няколко пъти да използват въоръжените сили на ООН за агресивни действия. През 1950 САЩ, пренебрегвайки Съвета за сигурност, посредством механичното мнозинство на гласовете в Общото събрание на ООН налагат решение за изпращане на въоръжените сили на ООН в Корея. Те бяха фактически използвани от САЩ за агресия против корейския народ (вж *Корейски въпрос*). След англо-френско-израелската агресия срещу Египет 1956 там са изпратени войски на ООН по решение на Общото събрание на ООН, а не според Устава на Съвета за сигурност. От юли 1960 до юни 1964 въоръжените сили на ООН участвуват в Конго срещу наемници и други интервенти, изпращани и подпомагани от империалистическите сили, но фактически войските на ООН се превръщат в съучастник на агресорите. В други случаи създаването на въоръжените сили на ООН се извършва в съответствие с Устава на ООН. През 1964 са изпратени «с. к.» в Кипър, за да се предотвратят въоръжените сблъсквания между гръцкото и турското население. Във връзка с арабско-израелския конфликт (октомври 1973) по решение на Съвета за сигурност са изпратени «с. к.» за поддържане на мира в Близкия изток. През 1974 са настанени сили на ООН, които да наблюдават раздалечаването на войските в Сирийско-израелския сектор. От 1978 временни сили на ООН са разположени за поддържане на мира в Ливан.

СИНКЛИ́Т (гръц.: «свикан съвет»)— 1) в древна Гърция и във Византия събрание на висши сановници; сходен с римския сенат. С. одобрявал избора на нов император, решавал въпроси за сключване на мир и водене на война и пр. През XIII—XIVв. терминът преминава в средновековна България със значение на б о л я р с к и с ъ в е т. 2) *прен.* Събрание, съвет, сенат.

СИНО́Д (гръц. «събрание») — 1) висше управително тяло на Българската православна църква; също — канцеларията и сградата, в която то се помещава. 2) Върховно църковно учреждение в православната църква; в протестантската църква — събрание на духовни и светски лица за разрешаване на църковни въпроси.

СИНТЕ́З (гръц. synthesis — «поставяне заедно») — 1) метод на научно изследване чрез обединяване в едно цяло на частите, свойствата, отношенията, отделени чрез *анализ*. Извършва се мисловно и практически. 2) Съединяване на части; обобщаване, извод.

СИНХУА́ («Нов Китай») — държавна информационна агенция на Китайската народна република. Основана през 1931 в град Янан като информационен орган на Китайската комунистическа партия; от 1949 е в Пекин. Обслужва целия печат, радиото и телевизията в страната, разпространява бюлетини на 11 чужди езика.

СИРОМАХОМИ́ЛСТВО — дребнобуржоазно течение в България през 80-те години на XIX в. с нихилистичен и народнически характер. Негов основател и ръководител е Спиро Гулабчев. Думата с. буквално означава «милеене за сиромасите». С. е чуждо на класовата борба на пролетарната. Сиромахомилите смятат, че положението на трудещите се ще се подобри чрез просвета. Общественият им идеал е потребителският комунизъм. Организацията на сиромахомилите има строго конспиративен характер. Не придобива широко обществено значение. Към 1890 движението на сиромахомилите заглъхва.

СИСТЕ́МА (гръц. sýstema — «цяло», «съставено от части») — 1) установен начин на действие; порядък, ред. 2) Форма на обществено устройство, строй. Вж *световна социалистическа система*. 3) В науката, техниката, изкуството: взаимната връзка между представи, понятия, идеи, норми, подчинени на някакъв ръководен принцип. 4) Класификация на предмети, явления, понятия. 5) *прен.* Навик, редовно повтаряне.

СИ́ТИ (англ. sity) — централната, т. нар. делова част на Лондон, където са съсредоточени управленията и канторите на монополистичните обединения, банките, юридическите фирми и пр. С. е символ на британската финансова олигархия.

СИТУА́ЦИЯ (фр. situation, от лат. situs — «разположен») — съвкупност от обстоятелства и условия, които създават едни или други отношения: обстановка, положение, разположение; състояние, местоположение. Революционната ситуация се характеризира с: а) невъзможност на господствуващите класи да запазят в неизменен вид своето господство; б) влошаване на материалното положение на угнетените класи; в) значително засилване на активността на масите, способност на прогресивната класа за революционни масови действия. За успеха на *социалистическата революция* особено важно значение има и наличието на комунистическа партия като авангард на пролетариата и трудовото селячество.

СКЕПТИЦИ́ЗЪМ (от гръц. sképsis — «разсъждение») — 1) идеалистическо философско направление, което се съмнява във възможността да се опознае светът и да се узнае *истината*. С. е много близък до агностицизма, който напълно отрича възможността да се опознае светът.

2) Съмняване в истинността и правилността на нещо; подозрително отношение към всичко; недоверчивост.

СКО́ТЛАНД ЯРД (англ. Scotland Yard) — 1) централно управление на Лондонската полиция. 2) *прен.* Английската тайна полиция.

СКУ́ПЩИНА (Съюзна скупщина) — върховен представителен орган на държавната власт в СФРЮ. Състои се от няколко камари (*Вече*). С. има и в отделните републики.

СКЪСВАНЕ НА ДИПЛОМАТИ́ЧЕСКИТЕ ОТНОШЕ́НИЯ — прекратяване на дипломатическите отношения между две или повече държави и взаимно отзоваване на персонала на дипломатическите им мисии в резултат на война или конфликт от невоенно естество. Съветът за сигурност при ООН може да покани държавите — членки на ООН, да скъсат дипломатическите отношения с държавата, която заплашва мира или сигурността.

СЛЕДИНДУСТРИА́ЛНО ОБЩЕСТВО́ — вж *«постиндустриално общество»*.

СЛОЙ — аспект на социалноструктурната диференциация на членовете на обществото. Обхваща групи от хора, чийто класов състав не е еднороден. Различават се: а) с. на населението, който се характеризира с общи демографски черти (младежи, жени и т. н.), и б) социално-икономически с., който се отличава с обща функция в обществения възпроизводствен процес (*интелигенция,* служещи и т. н.). Вж и *прослойка*.

В буржоазната социология понятието «с.» се употребява за всяка възможна форма на социално разчленение. Определя се като група от хора, членовете на която имат общи белези като размер на дохода, вероизповедание и др. Напр. широко разпространен е един възприет от буржоазните социолози в САЩ шестслоен модел на обществото (висш горен с., низш горен с., висш среден с., низш среден с., висш долен с. и низш долен с.).

СО́БСТВЕНОСТ — исторически определена обществена форма на присвояване на материалните блага, която изразява имуществените отношения между хората. Характерът на с. върху средствата за производство определя характера на с. върху продуктите на труда и е основа на *производствените отношения* в обществото. В първобитнообщинния строй съществува общинна с. върху средствата за производство. При робовладелския строй господствува с. на робовладелеца върху средствата за производство и върху роба. Тя е първата експлоататорска форма на с. Феодалният строй е основан на с. на феодала върху средствата за производство и непълна с. върху крепостния селянин. При капитализма господствува капиталистическа, нетрудова частна с. върху средствата за производство; работниците са лишени от с. върху средствата за производство. В основата на капиталистическата частна с. стои превръщането на средствата за производство в *капитал* и на *работната сила* в *стока*. Съвременното обобществяване на капиталистическото производство поражда държавномонополистичната форма на с., която е последното стъпало от еволюцията на капиталистическата частна с.

През първата фаза на комунистическото общество господствува обществена, социалистическа с. върху средствата за производство в две форми — държавна (общонародна) и кооперативна. Непрекъснато-

то развитие и усъвършенствуване на държавната и кооперативната с., взаимното им проникване и обогатяване закономерно водят към постепенното им сближаване и сливане в единна общонародна с. Комунистическата с. е висша форма на обществена с., средствата за производство принадлежат на цялото общество. Социалистическата революция ликвидира частната с. върху средствата за производство, но запазва *личната собственост* на членовете на обществото върху предметите за лично потребление.

СОЛИДА̀РНОСТ (от лат.: «здрав», «траен») — единство на възгледите (мненията, схващанията, убежденията) и действията, дейна отзивчивост, взаимна помощ и поддръжка, основани върху общи интереси и необходимост от постигане на общи цели; единодушие и съгласуваност в изказванията и поведението. Н а ц и о н а л н а т а с о л и д а р н о с т се изявява в борбата на поробен народ против чуждестранни угнетители (вж и *патриотизъм*). В съвременните условия националната с. е в съответствие с обективните интереси на националноосвободителното движение. Тя се нарушава, когато буржоазията поставя на преден план класовите си интереси, като пренебрегва националните интереси на своята страна. К л а с о в а т а с о л и д а р н о с т се проявява в борбата на работническата класа против капитала (напр. протестна демонстрация, стачка, въоръжена акция), често в единодействие с бедните селяни, с безимотните слоеве, с дребната буржоазия (ако се създаде общодемократичен фронт). С победата на социалистическата революция класовата с. се слива с националната с., тъй като класовите и националните интереси на трудещите се съвпадат. П а р т и й н а т а с о л и д а р н о с т в комунистическите и работническите партии като авангард на пролетариата се основава на единството във възгледите и действията на партийните членове и е необходима за революционната борба на работническата класа. И н т е р н а ц и о н а л н а т а с о л и д а р н о с т на комунистическите и работническите партии върху основата на марксизма-ленинизма и пролетарския интернационализъм играе първостепенна роля в отношенията между социалистическите страни, в международното комунистическо движение. Особено значение има с. на работническата класа с националноосвободителните и с прогресивните движения.

СОНДЍРАНЕ, с о н д а ж (фр.: «изследване») — *прен.* предварително разузнаване, изясняване на възможностите за осъществяване на начинание, разпитване за определяне на шансовете за успех; опит да се вземе мнение, да се проучи положението, да се разбере обстановката, да се узнаят позицията, становището, намерението на другата страна; подпитване, допитване за осведомяване (напр.: извършване на сондаж, сондиране на правителството, сондиране на съюзниците).

СОФЍЗЪМ (гръц. sóphisma — «умно или ловко измислено разсъждение», «логическа уловка») — погрешно разсъждение, логически порочно умозаключение, построено привидно правилно, но върху предварително подбрани неправилни положения; умишлено лъжливо, двусмислено заключение или довод, който въвежда в заблуда: *прен.* хитро извъртане за измама, изопачаване на истината. Софизмите в науката и политиката играят отрицателна роля.

СОФЍСТИКА — преднамерено и съзнателно прилагане в спор или доказателство на лъжливи положе-

ния, неправилни доводи, всевъзможни уловки, замаскирани с външна, формална правилност; умишлено усложняване и объркване на въпроса по време на прение или дискусия, за да се подведе и да се заблуди опонентът. Теориите за *«народен капитализъм»*, *«демократически социализъм»* и други буржоазни и реформистки теории са пример за с.

«СОФИЯ-ПРЕС» — българска информационна агенция, създадена през 1967. Популяризира в чужбина постиженията на НР България в обществения, икономическия и културния живот, вътрешната и външната политика на БКП и правителството, туристическите възможности на страната. Чрез статии, коментари, интервюта за чуждестранния печат, телевизионни филми и други запознава българската общественост с живота на другите страни. Издава на чужди езици списания, вестници, бюлетини, книги, илюстровани издания и други.

СОЦИАЛДАРВИНИЗЪМ — реакционно течение в буржоазната социология, чиито представители механично пренасят в обществения живот биологичните закони, открити от Ч. Дарвин. Социалдарвинистите разглеждат борбата за съществуване и естествения подбор като главна движеща сила на общественото развитие, оправдават експлоатацията и расизма, смятат капитализма за «вечно» и «естествено» състояние на обществото.

СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯ — общо название на социалдемократическите партии, възникнали през втората половина на XIX в. в различни страни. През 1889 социалдемократическите партии се обединяват във *Втория интернационал*. В първия период на своята дейност те изиграват положителна роля — пропагандират социалистическите идеи и съдействуват за създаване на масови организации на работническата класа. На границата на XIX и XX в. повечето социалдемократически партии започват да клонят към *опортюнизма* и *реформизма*. Открито скъсват с марксизма в периода на Първата световна война 1914—1918, когато преминават на страната на буржоазията в своите страни и на позициите на *социалшовинизма*.

Под лозунга за превръщане на империалистическата война в гражданска Болшевишката партия води непримирима борба против войната и опортюнизма. Българската работническа социалдемократическа партия (тесни социалисти) също е последователен борец срещу опортюнизма и социалшовинизма на партиите от Втория интернационал. Великата октомврийска социалистическа революция 1917 ускорява започналото по-рано разграничаване в редовете на с. на д е с н и, ц е н т р и с т и и л е в и. След революцията десните лидери на социалдемократическите партии се обявяват против съветската държава и комунизма. В редица страни те възглавяват правителствата и влизат в правителствени коалиции. Със своята политика на разкол в работническото движение допринасят за установяване на фашистка диктатура в някои страни. Същевременно в обстановката на засилена опасност от фашизма и войната ръководствата на редица социалдемократически партии влизат в единодействие с компартиите (през 1934 в Италия и Франция, през 1936—1939 в Испания). През Втората световна война 1939—1945 много социалдемократи заедно с комунистите активно участвуват в антифашистката борба.

След войната проимпериалистическият и антикомунистическият курс на десните лидери на водещите со-

циалдемократически партии в капиталистическите страни предизвиква недоволство сред членовете на тези партии и е една от съществените причини за все по-задълбочаващата се криза в с.

В края на 60-те и началото на 70-те години откритата изява на агресивната и реакционна същност на империализма в Индокитай и Чили, изострянето на класовите конфликти в капиталистическите страни, както и изменението на съотношението на силите в света в полза на световния социализъм се отразява в значителна степен върху политиката на международната с. и засилва антикапиталистическите настроения в нея. Изострянето на разногласията между теченията в *Социалистическия интернационал* и в социалдемократическите партии и засилването на критиката срещу нереалистичния политически курс на десните лидери предизвикват диференциация в с. Характерни черти на задълбочаването на диференциацията в социалдемократическото движение на съвременния етап са разцепленията в редица партии през 60-те и началото на 70-те години (Люксембург, Италия и др.) и чувствителното нарастване на левите течения, което довежда до образуване на самостоятелни левосоциалистически партии (вж *леви социалисти*). В условията на рязко засилване на агресивността на най-реакционните кръгове на Запад, групирани около военнопромишления комплекс на САЩ, и на изостряне на междуимпериалистическите противоречия между САЩ и Западна Европа, както и на разгърналото се непознато по своята мащабност и сила антивоенно движение в развитите капиталистически страни ръководителите на западноевропейската социалдемокрация заемат все по-реалистична позиция по основните въпроси на международните отношения. С. продължава да води значителни маси от трудещите се в повечето от европейските капиталистически страни. През 70-те години тя разширява влиянието си в страните от Латинска Америка, Азия и Африка.

Подлагайки на критика идеологията и политиката на с., комунистическите партии смятат, че идейните разногласия между комунисти и социалдемократи не бива да пречат на съвместните им действия в борбата за защита на жизнените интереси на трудещите се, особено в борбата против агресивната политика на империализма, за прекратяване на надпреварата във въоръжаването, за разведряване, мир, сигурност и социален прогрес в света.

СОЦИАЛЕН (лат. socialis — «обществен») — свързан с живота на хората в обществото, с класите, с икономическия и политическия строй и с други обществени явления; преобразяващ, изменящ обществените отношения и производствените отношения в обществото; предизвикан от условията на обществения живот; присъщ на класите, на отделните групи в обществото (напр.: с. среда, с. положение, с. ориентиране, с. прогрес, *социално управление*, с. информация, с. експеримент, с. психология, с. законодателство, с. осигуряване, с. болести, с. престиж). С о ц и а л е н с л о й — междинна или преходна обществена група, която няма всичките признаци на класа; част от определена класа, напр.: интелигенция, квалифицирани и неквалифицирани работници и други (вж и *прослойка, слой*). С о ц и а л н а и н ф о р м а ц и я — знания, съобщения, сведения, които се формират и използват в обществото; засяга предимно отношенията между хората, техните интереси и потребности. Основни видове: икономическа, социалнополитическа, естественонаучна, техническа, естетическа, идеоло-

гическа. Социална революция — коренен поврат в обществения и политическия (държавен) строй, в развитието на обществените производителни сили и производствените отношения, замяна на един обществен строй (вж *обществено-икономическа формация*) с друг (вж и *революция*). Социална структура — съвкупност от класи, социални слоеве, прослойки, съсловия и групи, чиито взаимоотношения се определят от характера на собствеността върху средствата за производство, интересите и идеологията. Социални болести — болести по човека, които възникват и се разпространяват поради неблагоприятни социално-икономически условия (класов антагонизъм и експлоатация на трудещите се), напр.: туберкулоза, венерически заболявания, алкохолизъм, наркомания, рахит и някои професионални заболявания. Социалистическият строй премахва условията, които пораждат с. болести. Социално законодателство — в капиталистическите страни: съвкупност от правни норми за положението на наемните работници и за оказване на помощ на лица, които нямат средства за съществуване. В широк смисъл буржоазното социално законодателство обхваща не само прогресивни социални норми и трудови права, придобити от трудещите се в ожесточена класова борба, но и редица реакционни и антиработнически положения. Борбата на трудещите се за разширяване на социалните завоевания все повече се слива с исканията за коренни демократични преобразования на капиталистическото общество, за ограничаване на властта на монополите и за повишаване на ролята на работническата класа в живота на обществото. Социално осигуряване (обществено осигуряване) — държавна система от социално-икономически мероприятия за материално осигуряване на гражданите на старини и при нетрудоспособност, за всестранно осигуряване на майки и деца с медицинско обслужване и лечение.

СОЦИАЛЙЗЪМ — първата (низшата) фаза на комунистическата обществено-икономическа формация (вж *комунизъм*). При с. се премахва експлоатацията на човек от човек, частната собственост върху средствата за производство се заменя с обществена собственост в две форми — държавна (общонародна) и кооперативна, организира се планово развитие на стопанството, създават се условия за подобряване на материалното и културното благосъстояние на трудещите се, за многостранно развитие на всеки член на обществото, премахва се националният гнет. Материално-техническата база на с. е едрото машинно производство. При с. се осъществява принципът на разпределение на благата: «От всеки според способностите — на всеки според труда». Политическа основа на с. е властта на трудещите се при ръководна роля на работническата класа начело с марксистко-ленинската партия.

К. Маркс и Ф. Енгелс създават научния с. — учение, което обосновава неизбежната гибел на капитализма и създаването на нов, комунистически обществен строй, който в своето развитие минава през две фази — низша (с.) и висша (комунизъм). С. се различава от висшата фаза на комунистическия строй по степен на зрелост и съвършенство на различните страни на обществения живот. Обобщавайки опита на *социалистическата революция* в Съветския съюз, В. И. Ленин задълбочава и обогатява характеристиката на с. и комунизма. В редица свои трудове той обосновава, че те трябва да се разглеждат в тяхното диа-

лектическо развитие. Той пръв говори за **формиращ се с.**, за **развит с.** и за **пълен с.** Учението за с. постоянно се обогатява, конкретизира и развива от КПСС и другите марксистко-ленински партии, в документи на международното комунистическо и работническо движение, в изследвания на учените-марксисти.

С. възниква като резултат от ликвидирането на *капитализма* след завземането на политическата власт от пролетариата и установяването на *диктатура на пролетариата*. Строителството на с. е процес на формиране и развитие на качествено нова в сравнение с капитализма обществена система. В този процес обществото минава от низши към повисши форми на социална организация и достига до етапа на *развитото социалистическо общество* (вж и *преходен период от капитализма към социализма*). Тенденция на социалистическото развитие е постепенното сближаване на двете основни форми на социалистическа собственост и сливането им в единна общонародна с., премахване различието между двете дружески класи (работници и селяни-кооператори), на противоположността между умствения и физическия труд, на различията между града и селото. С укрепването на с. държавата на диктатурата на пролетариата постепенно се превръща в *общонародна държава*.

За пръв път с. е построен в СССР. След Втората световна война по пътя на с. тръгват нови страни; с. се превръща в световна система (вж *световна социалистическа система*), която оказва решаващо влияние върху хода на съвременното историческо развитие. Опитът на социалистическото и комунистическото строителство, укрепването на световната социалистическа система демонстрират огромните предимства на *реалния социализъм* пред капитализма. Изграждането на с. в България започва с победата на Деветосептемврийското въстание 1944. В резултат от успешното завършване на преходния период от капитализма към социализма и пълната победа на социалистическите производствени отношения НР България навлезе в етапа на изграждане на развито социалистическо общество.

СОЦИАЛИСТИ-РЕВОЛЮЦИОНЕРИ — вж *есери*.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ТРУДА — съвкупност от специфични за социализма принципи, форми и методи за привличане на хората към труд, за разделение, коопериране и използване на труда както в мащабите на цялата страна, така и в отделните стопански звена, в техните поделения и на отделното работно място. С. о. т. е научна организация на труда. Изгражда се върху познаването и използването на обективните закони на общественото развитие. Основава се на постиженията на науката и челния опит, систематически внедрявани в производството, дава възможност по найдобър начин да се съединяват техниката и хората в единния производствен процес. Осигурява найефективното използване на материалните и трудовите ресурси. Съдействува за постепенното превръщане на труда в първа жизнена потребност.

Партийното и държавното ръководство в НРБ обръщат голямо внимание на проблемите на с. о. т. В документите на Националната партийна конференция на БКП (1978) и особено в Докладната записка на Т. Живков от август 1977 са формулирани оригинални постановки за същността на с. о. т. и за пътищата, формите и методите за нейното усъвършенствуване при изграждането на развито социалистическо общество в НРБ. Формулирана е постановката

за изграждането на образцова с. о. т. във всички сфери на обществения живот. Разкрити са главните моменти от съвременния подход на партията към проблемите на с. о. т.: комплексност, всеобхватност, въвличане на всички трудещи се в решаването на назрелите в тази област проблеми, използване на всички резерви за усъвършенстване на с. о. т.

Върху усъвършенстването на с. о. т. комплексно влияние оказват много фактори: научното партийно и държавно ръководство; огромната организаторска работа на партията и другите обществени и стопански органи и организации; високата теоретико-методологична, идеологическа и професионална подготовка на кадрите от всички равнища; прогресивните структурни промени в икономиката; усъвършенстването на механизма за управление на социалистическата икономика, на формите на самата организация на труда, на целия комплекс от социални фактори (системата на социалистическите интереси, начина на живот, повишаването на жизненото равнище на народа, многостранното развитие на личността, формирането на нейния характер и на новите социалистически добродетели, подобряването на социалнопсихологическата обстановка при работата, по-ефективното използване на извънработното време и др.). В системата от фактори важна роля се отрежда на трудовите норми и нормативите за разход на ресурси във всички области на обществения живот. Нормативната база се превръща не само в основа за по-правилно измерване на изразходвания труд и за осъществяване на разпределението според труда, но и в надеждна основа за по-правилно организиране на социалистическия възпроизводствен процес. В системата от фактори за усъвършенстване на с. о. т. важно място заема внедряването на бригадната стопанска сметка и на бригадната организация на труда. Внедряването на бригадната стопанска сметка позволява да се формира нова съвкупност от отношения между стопанските звена и бригадите и вътре в бригадите, за която е характерно точното съпоставяне на получения резултат с използваните ресурси, с всички произтичащи от това последствия за интересите на бригадата и нейните членове при формирането на личните им доходи.

При съществуващите условия в НРБ на по-нататъшното усъвършенстване на с. о. т. се определя ролята не само на един от най-важните фактори за повишаване ефективността и качеството във всички области на обществения живот, но и за преодоляване на противоречието между огромните възможности на националната икономика и недостатъчното им използване от страна на субективния фактор.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА РЕВОЛЮЦИЯ (пролетарска революция) — висш тип на социална *революция*, която осъществява прехода от капитализма към комунистическата обществено-икономическа формация. В широк смисъл с. р. обхваща целия период от завземането на властта от *пролетариата* до построяването на *социализма*. В тесен смисъл означава преминаването на властта в ръцете на пролетариата, установяването на *диктатура на пролетариата*.

С. р. се осъществява като процес на коренно преобразяване на политическата, икономическата и културната област на обществения живот. Извършва се от пролетариата в съюз с трудещите се селяни под ръководството на комунистическата партия. Започва с революционно отнемане на политическата власт от ръцете на буржоазията, с разрушаване на старата буржоазна държав-

на машина и установяване диктатура на пролетариата. Премахва частната собственост върху средствата за производство, социалния и националния гнет и експлоатацията на човек от човек. С.р. започва при липсата на готови форми за социалистически начин на производство и поради това има изключително творчески характер — утвърждаване на обществената собственост върху средствата за производство, създаване на система за съзнателно управление на икономическите и социалните процеси, развитие на социалистическата демокрация, извършване на културна революция.

От началото на XX в. човечеството навлиза в епохата на с. р. Във Великата октомврийска социалистическа революция (1917) — първата с. р. в историята, и в практиката на социалистическото строителство в СССР се проявяват о с н о в н и т е з а к о н о м е р н о с т и на с. р., а *народнодемократичните революции* в Европа и Азия след Втората световна война доказват тяхната всеобщност. С. р. в отделните страни имат и с п е ц и ф и ч н и о с о б е н о с т и, обусловени от конкретните условия в тях. В съвременните условия при наличието на *световната социалистическа система* се увеличават възможностите за победата на с. р. в останалите страни, при това в някои случаи без въоръжено въстание и гражданска война. Мирната или не мирната форма на с. р. зависят главно от степента на съпротивата на буржоазията. Проблемите на с. р. стоят в центъра на идейната борба на марксистко-ленинските партии против ревизионизма и дребнобуржоазния революционаризъм..

Деветосептемврийската народнодемократична революция в България, социалистическа по характер, е продължение на Октомврийската революция, нейно повторение в главното, в основното. С победата на Девети септември започва *преходният период от капитализма към социализма*, изграждането на новия обществен строй. Непосредствена историческа задача на БКП в настоящия етап е изграждането на *развито социалистическо общество*.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ (С о ц и н т е р н) — международно обединение на социалдемократическите и социалистическите партии, които провеждат реформистка линия в работническото движение; създаден през 1951 във Франкфурт на Майн (ФРГ) на основата на *КОМИСКО*. С. и. е идеен наследник на претърпелия крах реформистки *Втори интернационал*. Негова официална доктрина е *«демократическият социализъм»*, който на практика се свежда до отказ от марксизма, отричане историческата неизбежност на социалистическата революция, пропагандиране идеите на реформисткия социализъм и принципите на класовото сътрудничество с буржоазията, одобряване политиката на агресивните империалистически блокове. С. и. се обявява против еднодействието с комунистите и внася разкол в международното работническо движение. Антикомунизмът за дълги години е характерен за неговата дейност. Партиите от С. и. водят след себе си значителни маси трудещи се в повечето европейски капиталистически страни. Сравнително ново явление е участието в С. и. на партии от развиващите се страни (след 1978).

Въпреки съпротивата на дясната *социалдемокрация* през 60-те и особено в началото на 70-те години тенденцията към единство на работническата класа се засилва. В социалдемократическите партии настъпва процес на диференциация, който се проявява в различното от-

ношение на отделните социалистически и социалдемократически партии по въпросите на сътрудничеството с комунистическите партии, европейската сигурност и мирното съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй. По въпроса за отношението към комунистите мненията варират от безусловно отричане на всякакъв контакт до признаване необходимостта от съюз между двете партии (Чили до военнофашисткия преврат през 1973, Франция, Гърция и др.). По въпросите на международното положение, общо взето, надделява реалистичният подход при оценката на събитията (особено в Швеция, Финландия и др.).

Сред факторите, които оказват сериозно влияние за ориентирането на някои социалдемократически и социалистически партии към сътрудничество с комунистическите партии, първостепенно място заема мирното настъпление на страните от социалистическата общност и на международното комунистическо движение. Наред с това важно значение има и постепенното изменение в съотношението на силите между теченията в социалдемократическото движение и особено чувствителното активизиране на левите сили в С. и., което е резултат от изострянето на класовата борба през третия етап на общата криза на капитализма и олевяването на масите.

Във връзка със засилването на агресивността на най-реакционните империалистически кръгове на Запад през последните години лидерите на С. и. заемат все по-реалистична позиция по основните въпроси на международните отношения. Те поддържат принципите на мирно съвместно съществуване и политиката на международно разведряване. Шестнадесетият конгрес на С. и. (1983) гласува резолюция, посветена на цялостната борба за мир, сигурност и разведряване, против ядрената надпревара във въоръжаването, против разработването и производството на нови ядрени и конвенционални оръжия. Конгресът изразява положително отношение към създаването на безядрени зони в Северна Европа, на Балканския полуостров и в района на Тихия океан; осъжда военната интервенция на Израел в Ливан; настоява за възстановяването на гражданските права в Чили, Салвадор, Парагвай и Уругвай; изразява подкрепа на революцията в Никарагуа и критикува пряката и косвената намеса на САЩ в работата на тази страна.

Някои социалдемократически лидери продължават да се придържат към антикомунистически постановки като тезата за «равната отговорност на суперсилите», както и да претендират за ролята на идеологически и организационен хегемон на антивоенното движение.

Комунистическите партии, критикувайки *реформизма* и антикомунизма на лидерите на С. и., се обявяват за единство на работническото движение, за сътрудничество с партиите на С. и. в борбата за мир и социален прогрес.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ РЕАЛИЗЪМ — художествен метод в изкуството и литературата с изискване за правдиво, исторически конкретно изобразяване на действителността в революционното ѝ развитие и на движението на обществото към комунизъм. За с. р. е присъща жизнената правда, пресъздадена в художествена форма от позициите на марксистко-ленинския мироглед. Отличителните черти на с. р. са народност, комунистическа партийност, идейност, революционен хуманизъм и гражданско чувство, вярност към жизнената правда и задълбочено познаване на действителността, органично съчетаване на патриотизма

с интернационализма, непримиримост към буржоазната идеология и морал. С. р. продължава и развива традициите на реалистичното изкуство от миналото. Изкуството на с. р. утвърждава творческата сила и безсмъртието на народа, вярата в човека и неговите възможности да изгради справедлив, хармоничен и красив живот. Основоположник на с. р. е руският съветски писател Максим Горки (1868—1936). Родоначалник на с. р. в българската литература е Христо Смирненски (1896—1923).

СОЦИАЛНА ПРОГРАМА НА БКП — вж *Декемврийска програма на БКП.*

СОЦИАЛНО УПРАВЛЕНИЕ — управление на обществото, свързано с реорганизация и преобразяване на обществените и производствените отношения. С. у. в НРБ разкрива широк простор за действие на обективните икономически, социологически и други закони на социалистическото общество и осигурява по-нататъшното развитие на икономиката, обществените отношения и идеологията. Изграждането на развито социалистическо общество е закономерен исторически процес на формиране на качествено нова социална система, характеризираща се със специфична структура, със свои закони на функциониране и развитие. «Партийното и държавното ръководство е толкова по-ефективно, колкото по-добре са овладени закономерностите на развитие на социалистическото общество, колкото по-правилно се регулират и координират отношенията между различните области на обществения живот, колкото по-хармонично обществото функционира и се развива като социален орган» (Живков, Т. Избр. съч. Т. 15, с. 94).

Главната линия на развитието на с. у. е последователното разгръщане на социалистическата демокрация, все по-ефективното участие на трудещите се в управлението на държавата, в стопанското и културното строителство, разширяването на функциите и правата на обществените организации. Основен принцип на с. у. е демократическият централизъм, който ще се усъвършенствува в съответствие с развитието на социалистическата собственост, на концентрацията, специализацията и интеграцията на производството, на цялостния обществен живот. Основно място в системата на с. у. заема социалистическата държава като главен инструмент, чрез който партията организира, регулира и координира различните сфери на обществените отношения, непрекъснатото издигане на научното равнище на управлението.

С провъзгласената на 18 май 1971 нова Конституция е повишена ролята и са разширени функциите на Народното събрание, създаден е Държавен съвет, разширени са правата и самостоятелността на народните съвети и други. Тези конституционни промени допринасят за подобряване работата на държавния апарат и за засилване дейността на народния контрол. «Нашата държава постоянно ще разширява своята социална база, все повече ще прераства в общонародна държава. Тя непрекъснато ще се усилва като организация, все по-пълно и всестранно ще изразява интересите на трудещите се и социално-класовото единство на обществото. Постепенно ще се засилва развитието на недържавните форми в социалното управление» (Програма на БКП. С., 1971, с. 94).

През последните години се усъвършенствува единната система за с. у. в съответствие с развитието на обществото и с постиженията на научно-техническата революция. «Да се усъвършенствува и повиши научното равнище на социалното управ-

ление. Последователно да се прилагат програмно-целевият и комплексен подход и кибернетизацията в социалното управление» (Основни насоки на XI конгрес на БКП за обществено-икономическото развитие на НРБ през седмата петилетка, 1976—1980 година. С., 1976, с. 21).

СОЦИА́ЛНОКУЛТУ́РЕН — предназначен за културното развитие на обществото, отнасящ се до културата на обществото (напр.: социалнокултурно строителство).

СОЦИАЛПАЦИФИ́ЗЪМ — прикрито националистическо течение в международното работническо движение, оформило се през Първата световна война 1914—1918 като *центризъм* във Втория интернационал. Социалпацифистите на думи се обявяват против войната, а фактически застъпват идеята за «защита на буржоазното отечество», с което изменят на принципите на пролетарския *интернационализъм*. В. И. Ленин води борба против с., като го смята за по-опасен от откритня социалшовинизъм.

СОЦИАЛШОВИНИ́ЗЪМ — опортюнистическо шовинистично течение, оформило се в периода на Първата световна война 1914—1918 сред партиите и в ръководството на *Втория интернационал*. Заразени с *опортюнизъм* още преди войната, лидерите на социалдемократическите партии от Втория интернационал изменят на пролетарския интернационализъм и открито преминават на страната на империалистическата буржоазия в своите страни. Те отричат империалистическия характер на войната, призовават към «защита на буржоазното отечество», проповядват класов мир със «своята» буржоазия, гласуват в парламентите военните кредити. В. И. Ленин ги характеризира като «социалисти на думи, шовинисти на дело». Най-опасна разновидност на с. е *центризмът*. Болшевиките начело с В. И. Ленин водят решителна борба със с. БРСДП (т.с.), вярна на пролетарския интернационализъм и на революционната класова борба, също води последователна борба срещу с. на Втория интернационал.

И в съвременните условия с. е идеологическо оръжие на десносоциалистическите партии в много страни.

СОЦИОЛО́ГИЯ — най-обща теоретична наука за цялостната структура на обществото и общите закони на неговото развитие, за отделните социални институти, процеси и обществени групи. Буржоазната с. като цяло има идеалистически, ненаучен характер. Някои нейни направления стават пряка идейна основа за най-реакционни политически изводи и практика (напр. *расизмът*). Съвременната буржоазна с. играе все по-голяма роля при разработването на рационални методи и похвати за упражняване на господство от стопанските и правителствените менажери в системата на *държавномонополистичния капитализъм*. Антикомунизъм, разработване на средства за манипулиране на общественото съзнание, за «изглаждане» на социалните конфликти, на методи за управление и организация в интерес на монополистичната буржоазия — това е главната функция на буржоазната с.

С материалистическото обяснение на историята К. Маркс и Ф. Енгелс полагат основите на действително научната с. Те откриват главните социологически закони на общественото развитие и създават редица социологически категории. В тясна връзка с революционното работническо движение и практиката по изграждането на социализма марксистката с. се обогатява чрез тру-

довете на В. И. Ленин, чрез документи на комунистическите партии. Марксистко-ленинската с. включва общата социологическа теория и методология — *историческия материализъм*. Частните социологически теории изучават закономерностите на отделните сфери на обществото. Водят се и емпирически изследвания и обобщения.

СПАРТАКИÀДА — масово комплексно спортно състезание, организирано за пръв път в СССР (1928) в памет на Спартак (тракиец, роб, вожд на най-голямото въстание на робите в древния Рим). С. може да се състои във физкултурни и спортни организации, в общодържавен мащаб или като международна проява. Продължава от няколко дни до 2—4 години. Служи и за преглед на постиженията във физкултурното движение. В НРБ са организирани 6 републикански с.: I (1958—1959), II (1960—1964), III (1965—1969), IV (1970—1974), V (1975—1979), VI (1980—1984).

СПЕКУЛÀЦИЯ — 1) препродажба на купени стоки (търговска с.) или на ценни книжа (борсова с.) по по-високи цени. В НРБ се преследва от закона. 2) Използване на нещо за свои користни цели, злоупотреба с нещо за своя изгода.

СПЕЦИАЛИЗЙРАНИ ОРГАНИЗÀЦИИ при ООН — международни междуправителствени организации, които имат самостоятелно корпоративно устройство и обособени функции в икономическото, социалното, културното, образователното, здравното и друго сътрудничество между държавите. С. о. са свързани чрез отделни споразумения с ООН. Създадени са за специализирано подпомагане дейността на ООН и за реализиране на многостранното сътрудничество между държавите. Има 15 с. о. в системата на ООН: 1) *Световен пощенски съюз (СПС)*, 2) *Международен съюз по далекосъобщения (МСД)*, 3) *Международна организация на труда (МОТ)*, 4) *Световна здравна организация (СЗО)*, 5) Организация по прехраната и земеделието *(ФАО)*, 6) *Международна организация по гражданската авиация (ИКАО)*, 7) Организация на ООН за образование, наука и култура *(ЮНЕСКО)*, 8) *Световна метеорологична организация (СМО)*, 9) *Междуправителствена морска организация (ИМО)*, 10) *Световна организация по интелектуалната собственост*, 11) *Международна банка за възстановяване и развитие (МБВР)*, 12) Международна асоциация за развитие *(МАР)*, 13) *Международен валутен фонд (МВФ)*, 14) Международна финансова корпорация (МФК), 15) Международен фонд за селскостопанско развитие (МФСР). НРБ членува в първите десет с. о.

СПЕЦЙФИКА (лат. specificus — «особен») — съвкупност от характерни качества, присъщи само на един предмет, явление или дейност; сбор от отличителни особености.

СПЙКЕР — 1) председател на долната камара на парламента във Великобритания (Камара на общините) и в някои други страни. 2) Лице, което съобщава на публиката частите на програмата или резултатите от състезания; конферансие. 3) Радиоговорител.

СПОГÒДБА — договор, с който страните прекратяват съществуващ или избягват възможен спор, като се правят взаимни отстъпки. Може да се постигне и пред съд (съдебна спогодба).

СПК (съкратено от «Сапорамеан Кампучия») — информационна агенция на Единния фронт за национално

спасение на Кампучия (правителството на Народна република Кампучия). Създадена през януари 1979. Седалище в Пном Пен.

СПРАВЕДЛИВОСТ — категория на морално-правното и социалнополитическото съзнание, понятие за необходимото (дължимото, заслуженото), оформяно върху исторически променящите се представи за неотнимаемите права на човека. Съдържа изискване за съответствие между реалната значимост на различните индивиди (социалните групи) и тяхното обществено положение, между техните права и задължения, между деяния и отплата, между труд и възнаграждение, между престъпление и наказание и т. н. Несъответствието в посочените отношения се възприема и се оценява като несправедливост.

СПТ («специални права на тираж») — вж *«книжно злато»*.

СРЕДА — социално-битова обстановка, в която живее човек, окръжаващите го условия; съвкупност от хора, свързани с общи социални условия и обстановка (напр.: работническа с., литературна с., обкръжаваща с.); съвкупност от природни условия, в които протичат развитието и дейността на човешкото общество (напр.: географска с., околна с., жизнена с., природна с.). Особено значение придобива запазването на *околната среда* от замърсяване с промишлени отпадъци (дим, използвани за промишлени цели, но непречистени води) и ограничаване използването на работна земя за строителството. Вж и *екология*.

СРЕДСТВА ЗА МАСОВА ИНФОРМАЦИЯ и пропаганда — обществени институти (периодичен печат, книгоиздателства, агенции по печата, кино, радио, телевизия и др.), които събират, обработват и разпространяват информация в масов мащаб в съответствие със закономерностите на обществото, в което функционират. Масовата информация е предназначена за числено голяма аудитория, обикновено разпръсната на голяма географска територия. Разпространява се бързо, редовно и равномерно, практически едновременно, опосредствено, до известна степен в стереотипизирана форма. Масовата информация е неразделна част от масовото духовно общуване между хората. Развитието ѝ е обусловено не от техническите фактори (както твърди буржоазната социология), а преди всичко от икономически и социални фактори (всестранна връзка и зависимост между нациите). Появата на особени технически устройства и на системи за масово общуване развива, разнообразява и превръща информацията във важен фактор за социалнополитическо управление, за разпространяване на културата, в мощно средство за въздействие върху съзнанието и поведението на хората.

Механизмът за масово общуване в условията на експлоататорския строй не може да изяви своите потенциални възможности. Буржоазията още от самото му начало го използва за тесните си класови интереси и го превръща в средство за *манипулиране* на съзнанието и поведението на широките маси, в оръжие за *идеологическа борба* против социализма. При капитализма създаването на система от с. м. и. често става стихийно, тя е подчинена на стимулите за комерческа изгода. Като оръдие за социален, обществен контрол над мислите и чувствата на хората с. м. и. натрапват чужди на широките слоеве трудещи се идеи и възгледи, замъгляват и потискат тяхното класово съзнание, поднасят сурогати, ерзаци, характерни за *«масовата култура»* на буржоазното общество.

В социалистическото общество системата от с. м. и. се създава планомерно. При изграждането на нови радио- и телевизионни центрове, при издаването на нови вестници и списания под внимание се вземат задачите за по-пълно задоволяване на духовните потребности на трудещите се. Социалистическият печат, кино, радио и телевизия са мощни средства за идейно-политическо възпитание на трудещите се, за формиране на комунистическо отношение към труда, на комунистическа идеология и морал, те помагат на трудещите се да осъзнаят собствените си интереси, допринасят за повишаване на съзнанието им, приобщават ги към обществените проблеми, възпитават у тях инициатива и отговорност, разпространяват и популяризират истински духовни ценности, допринасят за духовното развитие на личността и за приобщаването ѝ към културните богатства от миналото и настоящето, за отърсването ѝ от отживелиците на миналото, за естетическото ѝ възпитание.

С. м. и. се използват за ликвидиране на неграмотността и за разпространяване на елементарни знания (преди всичко в развиващите се страни), за разширяване на културния кръгозор, за повишаване на образователното равнище на всеки член от обществото в съответствие с изискванията на научно-техническата революция.

Въпреки различния характер и цели на с. м. и. в капиталистическото и в социалистическото общество в условията на мирното съвместно съществуване на държави с различен обществен строй е възможен взаимен обмен на идеи и информация само ако се уважават суверенитетът, законите и обичаите на всяка страна и ако с. м. и. служат за взаимно духовно обогатяване на народите, допринасят за нарастване на доверието между тях, утвърждават идеите за мир и добросъседство. Вж също и *«информационен взрив»*, *«информационен империализъм»*.

СРЕ́ДСТВА ЗА ПРОИЗВО́ДСТВО — съвкупност от средствата на труда и предметите на труда, които хората използват при производството на материални блага. П р е д м е т и т е н а т р у д а са вещи, дадени от природата (напр. руда) или получени в резултат на обработка (суровини), върху които се въздейства в процеса на производството. С р е д с т в а т а н а т р у д а са вещи (машини, инструменти, сгради, транспортни средства), с помощта на които човек обработва предметите на труда. Решаващо значение имат оръдията на труда или механичните средства на труда, които К. Маркс нарича костна и мускулна система на производството. Средствата на труда и преди всичко оръдията на труда непрекъснато се изменят и усъвършенствуват.

В различните обществени строеве обществената природа на с. п. е различна. При капитализма с. п. са частна собственост, *капитал* и се използват за експлоатация на наемен труд и за обогатяване на господствуващата класа. Икономическа основа на социалистическото общество е обществената собственост върху с. п. От средство за експлоатация на човек от човек те се превръщат в средство за увеличаване богатството на цялото общество и за издигане жизненото равнище на народа.

ССМ — вж *Съюз на социалистическата младеж*.

СТАБИЛИЗИ́РАНЕ (от лат. stabilis — «устойчив») — привеждане в устойчиво състояние; поддържане на постоянство, равномерност, ритмичност на определени процеси; довеждане до устойчивост, до постоянство. Обратно: *дестабилизиране*.

СТАГНАЦИЯ (от лат. stagno — «застоявам се») — застой, липса на развитие в някой отрасъл (промишленост, търговия и др.) или в цялото стопанство. Обикновено с. настъпва след криза или продължителен подем (вж *капиталистически цикъл*). За съвременния капитализъм е характерно подемът да преминава в продължителна с., преди да е настъпила кризата. С. има тежки последици за трудещите се, тъй като води до значително намаляване на реалната работна заплата поради повишаването на цените на стоките и услугите и покачването на наемите.

СТАГФЛАЦИЯ — комбинация между *стагнация* и *инфлация*, т. е. между застой в производството и повишаване на цените на стоките и услугите. С. е характерна за съвременния етап на *общата криза на капитализма*. Въпреки ограничаването на производството при стагнация и увеличаването на *безработицата* (което би трябвало да води до ограничаване на търсенето на стоки и до спадането на цените), всъщност цените при с. стремително растат.

СТАДИЙ (гръц. stádion — «надбягване») — определена степен в развитието на нещо, фаза на развитие (напр.: империализмът — най-висок и последен с. на капитализма); период, време, етап.

СТАНДАРТ (от старофр. estandard — «знаме») — 1) типов образец, на който трябва да отговарят изделията по форма, тегло, качество и размери. В НРБ са в сила държавните с. (БДС), задължителни за всички стопански звена. Отчитайки голямото значение на стандартизацията, към СИВ е създадена Постоянна комисия по стандартизацията. Комисията приема препоръки, които страните-членки трябва да внедряват в своите с. 2) Равнище, ниво (напр.: жизнен с. — жизнено равнище).

СТАТИСТИКА (от лат. status — «състояние») — 1) наука за правилно провеждане на статистически изучавания (опознаване на явленията от действителността в тяхното масово проявление). С. възниква като държавоописание, минава през политическата аритметика и държавната с., за да се оформи като наука за статистическите методи, които се прилагат в научните търсения и в ръководството и планирането на народното стопанство. Освен общата теория на с. има математическа с., икономическа с. и отраслова с.: промишлена, селскостопанска, на транспорта, на труда, на капиталното строителство и др. 2) Практика на количествено съвкупностно опознаване на действителността чрез статистически изучавания.

СТАТУКВО — в международното право: термин, който изразява съществувало или съществуващо в определен момент фактическо или правно положение. Да се възстанови с., значи да се върне положението, съществувало преди настъпилите изменения (напр.: до войната, до момента на сключване на международния договор и др.).

СТАТУТ — 1) устав на държавен орган, обществена или международна организация. 2) Законодателен акт в някои страни (Англия, САЩ и др.). 3) Правно положение на държава, град, физическо лице и др. 4) С. на орден, на медал: ред за награждаване, носене и пр.

СТАЧКА — една от основните форми на *класова борба* на *пролетариата* в капиталистическите страни в защита на икономическите и политическите му интереси. Изразява се в колективно спиране на работата

от работници и служещи до задоволяване на техните искания. Често се съпровожда с демонстрации, сблъсквания с полиция, войска, Буржоазията се бори против с. чрез проповядване на теории за «класово сътрудничество», политика на социално лавиране и *патернализъм*, опити за разединяване на пролетарната чрез подкупване на неговата върхушка, вербуване на стачкоизменници, *локаути*, въоръжени репресии, антиработническо законодателство и др. Въпреки ограничителните мерки в условията на изостряне на класовата борба стачното движение придобива небивал размах (особено характерна и продължителна е с. на английските миньори през 1984, към която се присъединяват и други категории работници). В стачните борби на пролетариата се включват и други социални слоеве, над които тежи гнетът на капитала.

О б щ а т а п о л и т и ч е с к а с т а ч к а е най-висшата форма на стачна борба, която при наличие на политическо ръководство и революционна ситуация може да прерасне във *въстание*. Изразява се в спиране на работа в един, няколко или всички отрасли на промишлеността, транспорта, комуналното стопанство и др. и издигане на политически искания. Общата политическа с. е мощно средство за мобилизиране на трудещите се в капиталистическите страни в борбата им за защита на техните жизнени интереси.

СТЕ́РЛИНГОВА ЗО́НА — система на международни плащания между повечето страни от Британската общност начело с Великобритания, създадена в началото на Втората световна война въз основа на Стерлинговия блок, образуван по време на кризата 1929—1933. С. з. е най-голямата валутна групировка в капиталистическия свят (заема около 20% от територията на света със 750 млн. население; на нея се падат ок. 20% от световния стокообмен). Характерна черта на с. з. са: свободен обмен на валутите на страните в зоната; единна система на валутен контрол; прикрепване на валутите на страните към лирата стерлинга; съхраняване на валутните и златните резерви на страните в Лондон; участие на страните в т. нар. «доларов пул» (предаване на постъпленията от дефицитни валути и злато в централизиран валутен резерв, намиращ се в Лондон). С. з. осигурява на британския империализъм непосредствен достъп до източниците на суровини, до пазарите за пласмент на стоки и сфери за приложение на капитали. Допринася за ограбването на зависими и колониални страни чрез валутно-финансови методи (вж и *валутна зона*). След войната във връзка с окончателното разпадане на британската колониална империя се очертава отслабване на английското влияние в страните на с. з.

СТИ́МУЛ (лат. stimulus — «заострена пръчка», «остен») — подбуда, подтик към действие, към развитие; заинтересованост в извършването на нещо (напр.: материални стимули, морални стимули).

СТИМУЛИ́РАНЕ — поощряване на работници, служители и трудови колективи за постигнати високи трудови успехи, за обществено-политическа активност. Във всяка обществено-икономическа формация действува специална система на с. към труд, която е съвкупност от стопански, нравствени и други явления. При социализма се създава система на с., която е основана на диалектическото единство на материалното и моралното с. М а т е р и а л н о т о с т и м у л и р а н е е зачитане на материалните интереси на хората в процеса на разпределението на произ-

веденните през даден период от време материални блага. **Моралното стимулиране** е поощряване чрез ордени, медали, почетни значки, грамоти, преходни червени знамена, почетни звания и др. Форма, която съчетава материалното и моралното с., е премиалната система за заплащане на труда. Закономерност в социалистическото общество е чрез материалното с. да се върви към моралното с.

СТО̀ЙНОСТ — овещественият в *стоката* абстрактен човешки *труд;* икономическа категория на стоковото стопанство. Величината на с. се определя от количеството обществено необходим труд, изразходван за производството на стоката. Това е количеството труд, изразходван при средни производствени условия в даден отрасъл, при средна производителност и интензивност на труда, при средна обществена техника и средна сръчност на работника. Общественонеобходимият труд се изменя с прогреса на техниката и производителността на труда, а с това се променя и величината на с.

В стоковото стопанство действува обективният икономически закон за с., съгласно с който с. на стоките се определя от общественонеобходимия труд, изразходван за тяхното производство; размяната на стоките трябва да се извършва съобразно със съдържащия се в тях общественонеобходим труд, т. е. според тяхната с. Законът за с. е стихиен регулатор на развитието на производителните сили в стоковото стопанство, основано на частна собственост върху средствата за производство. Той проявява своето регулиращо действие чрез постоянните колебания на *цените* около с. При социализма в условията на обществената собственост върху средствата за производство законът за с. обединява производителите, свързва ги чрез пазара и определя условията на размяна между тях. Заменянето на стихията с планомерността при действието на закона за с. е характерна промяна, която настъпва при социализма.

СТО̀КА — продукт на труда, предназначен за обмяна на *пазара;* обществена форма на продукта на труда, присъща на стопанства, в които съществува обществено разделение на труда и размяна. С. е преди всичко вещ с определена полезност за човека, или **потребителна стойност**. С. се проявява и като *стойност*. С. е историческа категория. В робовладелския и феодалния строй основната маса от продукти на труда се произвеждат в натурално стопанство и не са с. Едва при капитализма всички продукти на труда стават с., а най-характерното е, че с. става и *работната сила*. С. и стоковото производство се запазват и при социализма, но тук сферата им се стеснява, с. е продукт, произвеждан планово за задоволяване потребностите на социалистическото общество, преминаващ у потребителите чрез планово организираното обръщение. Способността на с. да се разменя при разнородни условия я прави средство за свързване на различните страни на международния пазар независимо от господствуващата в тях стопанска и социална система.

СТО̀ЛИЦА — главният град на държава, административен и политически център. Обикновено е седалище на върховните органи на държавната власт и управление, върховните съдебни, военни и други учреждения. В много случаи с. е също и икономически център на страната. На 3 април 1879 София е избрана за с. на България.

СТОПА̀НСКА СМЀТКА — социалистическа форма за икономичес-

ка организация на производството; метод на стопанска дейност при социализма. Насочена е към постигане на максимална ефективност на общественото производство при минимални материални и трудови разходи. Причините за съществуването на с. с. се коренят в специфичните особености на социалистическите производствени отношения. Основни принципи на с. с. са: относителна стопанскооперативна самостоятелност, материална заинтересованост на стопанските звена от резултатите на собствената им дейност и материална отговорност. С развитието на социалистическото производство се развиват и принципите на с. с., усъвършенствуват се формите и средствата за тяхното прилагане. Най-важен признак на с. с. е с а м о и з д р ъ ж к а т а. Освен към предприятието като цяло с. с. се прилага към нейните поделения — в ъ т р е ш н о с т о п а н с к а с м е т к а, и към отделни бригади — б р и г а д н а с. с. В действуващия икономически механизъм в НРБ основно значение придобива бригадната с. с., свързана с бригадната организация на труда.

СТО́РМОН — парламентът в Северна Ирландия.

СТО́РТИНГ — парламентът в Норвегия. Състои се от Л а к т и н г (горна камара) и О д е л с т и н г (долна камара).

СТРАНИ́ СЪС СОЦИАЛИСТИ́ЧЕСКА ОРИЕНТА́ЦИЯ — млади държави в Азия, Африка и Латинска Америка, получили независимост в резултат на ликвидирането на колониалната система, избрали пътя на прогресивно развитие, на социалистическа ориентация. Към тези страни се отнасят Ангола, Етиопия, Мозамбик, Афганистан, Народна демократична република Йемен, Народна република Конго и някои други. В тях се извършват дълбоки революционни преобразования в обществения живот, народното стопанство, политиката, идеологията, културата.

Преминаването на редица *развиващи се страни* към социалистическа ориентация става възможно в условията на фактическото ликвидиране на колониалния империалистически гнет, на наличието на революционни партии в тези страни, ръководещи народните маси, на реалната икономическа помощ и политическа поддръжка от страна на Съветския съюз и другите държави от социалистическата общност.

В с. с. о. постепенно се ликвидират позициите на империалистическите монополи, на местната едра буржоазия и феодалите, ограничава се дейността на чуждестранния капитал. Икономическата им политика е насочена към ускоряване на темповете на развитие на народното стопанство, укрепване на националната икономика, осъществяване на преход към планово развитие на производителните сили, поощряване на кооперативното движение на село, повишаване на материалното благосъстояние на трудещите се, постигане на икономическа независимост. Във външната си политика се обявяват против империализма и неговите опити да възродят в тях колониалния ред и да използва природните им богатства.

Съветският съюз и другите страни от социалистическата общност оказват всестранна помощ на с. с. о. за укрепване на икономическата и държавната им независимост. Те развиват с тях широко икономическо, научно-техническо и културно сътрудничество на взаимноизгодна, равноправна основа. Вж. и *некапиталистически път на развитие.*

СТРАТЕ́Г (от гръц. stratēgós — «военачалник», «главнокомандуващ») —

1) пълководец, вещ познавач на стратегията. 2) *прен.* Опитен ръководител, човек, който владее изкуството да ръководи обществената и политическата борба.

СТРАТЕГЙЧЕСКИ — 1) присъщ на стратегията, свойствен на изкуството за водене на война с оглед на нейното окончателно спечелване (напр.: с. настъпление, с. направление). 2) Имащ военно значение; характерен за общите цели на войната (напр.: с. бомбардировъчна авиация, с. оръжие); отнасящ се до крупни, самостоятелно действуващи войскови съединения или армии като едно цяло. 3) *прен.* Съществен, важен за постигане на общи генерални цели на определен етап от политическа, революционна борба (напр.: с. сътрудничество между САЩ и Израел). «Стратегическо превъзходство» — линия на правителството на САЩ за превъоръжаване и «довъоръжаване» на американските въоръжени сили, за да осигури «национална сигурност». «Стратегическа триада» — програма на САЩ за реконструкция и модернизация на междуконтиненталните балистични ракети, атомните ракетни подводници и стратегическата бомбардировъчна авиация, така че всеки компонент сам по себе си да осигури «гарантирано унищожаване» на противника дори и при загуби в случай на внезапно нападение. Военностратегическите концепции на САЩ регламентират планирането, строителството и използването на въоръжените сили на страната, а също и координирането на военните приготовления със съюзниците. Една част от концепциите е свързана със създаването и използването на ядрените сили, а друга — на обикновените (конвенционалните).

СТРАТЕ́ГИЯ — 1) умение, съвкупност от научни знания за водене на война с оглед на нейното окончателно спечелване; най-важната съставна част от военното изкуство относно теорията и практиката за подготовка на въоръжените сили за война и за водене на война, военни кампании и стратегически операции напр.: победоносна, настъпателна с.); с. е свързана тясно с политиката на държавата и е в пряка зависимост от нея. Буржоазната военна с. осигурява класовите интереси на империализма, реакционните цели за подготовка и водене на война за укрепване и запазване на отживяващата капиталистическа система (вж и *блицкриг*). Военната с. на социалистическите държави има за цел да защищава социалистическите завоевания на трудещите се и мира в света. 2) *прен.* Изкуство да се ръководи обществена и политическа борба; умение да се ръководи класова борба, за да се постигнат определени цели; общ план за водене на такава борба, обусловен от разположението и съотношението на основните класови и политически сили на даден етап от историческото развитие (напр.: с. на революционното движение).

«СТУДЕ́НА ВОЙНА» — термин, влязъл в употреба след Втората световна война за означаване на враждебната политика на империалистическите държави спрямо СССР и другите социалистически страни. Политиката на «с. в.» е продиктувана от интересите на най-реакционните сили в САЩ и в другите западни страни; нейни елементи се проявяват в действията на управляващите кръгове в САЩ и Англия още преди завършването на Втората световна война. За открито обявяване на «с. в.» от страна на Запада се смята клеветническата реч на У. Чърчил срещу СССР и създаващата се социалистическа общност, произнесена на 5 март 1946 в американс-

кото градче Фултън. Чрез «с. в.» световната реакция се стреми да разгроми социализма и да установи неограничено световно господство на капитализма.

За «с. в.» са характерни заплахата от използване на сила, стремеж към диктат, опити за икономическа блокада и подривна дейност срещу социалистическите държави, засилване на надпреварата във въоръжаването, стремеж да се използват постиженията на науката и техниката за военни цели, създаване на агресивни блокове и съюзи (Северноатлантическия пакт — НАТО, СЕАТО, СЕНТО и др.), разпалване на антикомунистическа пропаганда, придобиваща характер на *«психологическа война»*. «С. в.» и породените от нея концепции и доктрини — политика «от позиция на силата», «балансиране на границите на войната» и пр., са продиктувани от интересите на най-реакционните монополистични кръгове на западните страни. В резултат на «с. в.» се засилва международното напрежение и опасността от нова световна война.

Върху основата на коренното изменение на съотношението на силите в света настъпва преустройство на цялата система на международните отношения. В резултат на нарасналата мощ на СССР и другите социалистически страни, на тяхната последователна мирна политика, поддържана от трудещите се и от всички миролюбиви сили в света, в началото на 70-те години настъпва поврат от «с. в.» към международното разведряване. Важна стъпка за намаляване на напрежението и утвърждаване на отношения на равноправно сътрудничество между държавите с различен обществен строй е Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество, състояло се през 1975 в Хелзинки. В *Заключителния акт,* приет от съвещанието, се потвърждава безплодността и вредността на политиката «от позиция на силата» и на «с. в.». В края на 70-те години обаче най-агресивно настроените кръгове на Запад (най-вече в САЩ) правят всичко възможно, за да върнат света към времето на «с. в.». Тяхната политика предизвика в последно време значително изостряне на международното напрежение, доведе до засилване на надпреварата във въоръжаването в страните от НАТО и до увеличаване на техния военен потенциал. Най-новото потвърждение на милитаристичния курс на САЩ и атлантическите им съюзници е разполагането на новите системи американски ядрени ракети в Западна Европа, в резултат на което бяха преустановени съветско-американските преговори за съкращаване на ядрените оръжия със среден обсег в Европа и беше нанесена сериозна вреда и на другите преговори за разоръжаване. Поставено е началото на нов, изключително опасен кръг от надпреварата във въоръжаването, международната обстановка рязко се изостри, застрашен е мирът. Заедно с това налице са ярки прояви на силен отпор срещу политиката на «с. в.», на солидарността, подкрепата, растящото единство на прогресивните сили от всички континенти.

СУБЕКТ — човекът като съзнателно същество, което има съзнание и воля и е способно за целесъобразна дейност, насочена към някакъв *обект.*

СУБЕКТИВИЗЪМ — всяко мислене и действие, което не отговаря на обективното положение на нещата. В по-тесен смисъл — а) схващането, че човешкото познание е обусловено изключително или първично от *субекта;* б) схващането, че при изследването на каквито и да са обстоятелства тяхната съотнесеност към абстрактно схванатия човешки

субект, напр. във форма на полезност за човека, трябва да бъде основното гледище; в) схващането (или съответствуващото на него поведение), че обществените събития са контрулируеми по субективно-произволен начин, което означава преувеличаване ролята на субективния фактор в историята. С. е съществен белег на всички субективноидеалистически мирогледи. Вж и *волунтаризъм*.

СУБЕКТИВНОСТ — отношение към нещо или някого, определено от лични, пристрастни възгледи и интереси.

СУБКОНТИНЕНТ — обширна, географски отчетливо изпъкваща част от континент; подконтинент (напр.: Индостанският с. — полуостровът Индостан в Южна Азия).

СУБСИДИЯ — безвъзмездна помощ (парична или натурална), която държава или местни органи на властта отпускат на предприятия, фирми, лица или на други държави при политически и военни съюзи.

СУВЕРЕНЕН (фр. souverain) — върховен, независим, притежаващ суверенитет.

СУВЕРЕНИТЕТ — върховенство, независимост, самостоятелност на властта на определена държава във вътрешните и външните ѝ работи. Основата на с. е правото на нациите за самоопределение. Държавен с. притежават всички държави независимо от големината на тяхната територия, броя на населението и обществения строй. Основен и общопризнат принцип в международното право, отразен в Устава на ООН. Империалистическите държави нарушават този принцип в отношенията си с колониалните, с икономически слаборазвитите и малките страни.

В НРБ народният с. е един от основните коституционни принципи на политическата система. Държавната власт принадлежи на трудещите се и е върховна и независима от всяка друга власт.

СУЛТАН — титла на владетел в някои мюсюлмански страни.

СУЛТАНСТВО — страна, управлявана от султан. Оман (до 1970: Маскат и Оман) е с. в източната част на полуостров Арабия.

СУПЕР- (от лат. super — «свръх», «над») — начална съставка на сложни думи със значение за: а) висша степен на местоположение спрямо нещо, разположен над, върху; б) най-високо качество, свойство или повишено, засилено действие (напр.: супердържава); в) главен, по-важен от друго, върховенство (напр.: суперарбитър — член на арбитраж с право на решаващ глас при липса на съгласие между другите арбитри). С у п е р к о н ц е р н — гигантски концерн, който превъзхожда другите концерни по броя на влизащите в него предприятия. С у п е р л а т и в — най-висш, най-горен; *прен*. преувеличение. С у п е р м а р к е т — голям магазин за хранителни стоки на самообслужване. С у п е р м е н (свръхчовек) — човек, убеден в своето превъзходство над другите хора; герой на детективска литература, комикси, филми и др., притежател на необикновени качества, които го правят непобедим, неотразим. С у п е р п р о д у к ц и я — филм с високо постижение в игрална и снимачна техника.

«СУПЕРДЪРЖАВА» — вж *свръхдържава*.

СУФРАЖИЗЪМ (д в и ж е н и е н а с у ф р а ж и с т к и т е) (англ. suf-

ще — «избирателно право») — буржоазно женско движение за предоставяне на избирателни права на жените. Възниква през втората половина на XIX в. в Англия и се разпространява в САЩ, Германия и други страни. Няма масов характер. След Първата световна война престава да съществува.

СФЕРА (от гръц. spháira — «кълбо») — *прен.* област, кръг на действие, предели на разпространение на нещо (напр. *сфера на влияние*). Биосфера — земна обвивка (геосфера), където е разпространен животът на Земята. Съставът, структурата и енергетиката ѝ се определят предимно от миналата или настоящата дейност на новите организми (преобразуване на слънчевата енергия, биохимически превръщания на веществата и др.). Биосферата обхваща населената с организми част от литосферата (земната кора, горната твърда обвивка на Земята), хидросферата (водите на реките, езерата, моретата и океаните) и тропосферата (долния слой на атмосферата). «Сфера на жизнените интереси» — множество различни райони в света, за които правителството на САЩ претендира, че са важни за сигурността им и че е заинтересувано да има такива политически режими, които не могат да застрашат националните интереси и сигурността на САЩ. В такива райони САЩ създават гъста мрежа от военни бази, поддържат разклатените реакционни режими, полагат усилия да бъдат смазани прогресивните движения, ако се изчерпят средствата за косвена намеса.

СФЕРА НА ВЛИЯНИЕ — държава или част от нейната територия, която привидно запазва своята държавна независимост, но фактически се намира в политическа и икономическа зависимост от някоя империалистическа държава.

СФИНКС — 1) в древен Египет: статуя с тяло на лъв и глава на човек (обикновено на фараона) или на свещено животно. Олицетворява царската власт. Запазена е грамадна каменна статуя в пустинята. 2) В древногръцката митология (заимствуван от древен Египет): крилато същество с лъвско тяло, женска глава и змийска опашка, което обитава скала, близо до древногръцкия град Тива. С. убивал пътниците, които не можели да отговорят на задаваната от него гатанка: «Кое същество сутрин ходи на четири крака, по обед — на два, а вечер на три?» Едип разгадал гатанката, че човек като бебе лази на четири крака, в зряла възраст ходи на два крака, а като остарее, се подпира с тояжка. С. се хвърлил от скалата и загинал, а тиванците направили Едип свой цар. 3) *прен.* Непонятно, загадъчно същество; странен, непроницаем човек (напр.: «мълчи като с.»).

СХЕМАТИЗЪМ — 1) опростеност в изложението на мисли, теории, в графическото изобразяване на нещо, което дава само най-обща и приблизителна представа за предмета и явлението. 2) Склонност да се мисли с готови опростени схеми; вид *догматизъм*.

СХИЗМА (гръц.: «отцепване», «разкол») — термин, приет в католическата и православната църква и употребяван понякога в историческата литература за означаване на разкола (1054) между източната и западната църква. През 1872 Цариградската патриаршия обявява българската църква за схизматична (отцепническа), тъй като не признава върховната власт на патриарха. През 1945 с. е вдигната.

СХОЛАСТИКА (от гръц. scholastikós — «едностранчив учен») — 1) господствуващо направление в религиозната идеология и идеалистическата философия на средновековното феодално общество. Застъпва схващането, че истината е дадена в «светото писание» и почива върху църковната догматика. С. е враждебна на науката, третира философията като «слугиня на богословието» и целй теоретически да оправдае богословските догми. Характеризира се с крайна абстрактност, откъснатост от практическия опит н живота, празно умуване, лишено от научно съдържанне. Развитието на естествознанието н материализма през XVII—XVIII в. подрива основите на с. Реакционните философи на империализма (вж *неотомизъм*) се опитват да възродят с. 2) *прен.* Безплодно, абстрактно умуване, буквоядство; формално знание, откъснато от живота и действителността, основано на непроверени от опита формални разсъждения. **I**

СЦИЕНТЙЗЪМ (от лат. scientia — «знание», «наука») — мирогледна позитивистка концепция, която фетишизира научното значение и неговите успехи, откъсва го от конкретно-историческите социални условия, разглежда науката като главен фактор за прогреса в историята, утвърждава, че само науката, взета в нейния «чист» вид, освободен от всякакви «идеологически примеси», е средство за решаване на всички проблеми на социалното развитие. С. е рационализъм, доведен до крайни предели. В крайна сметка с. е форма на *деидеологизация* и дехуманизация на науката.

СЪБРАНИЕ — 1) предварително организирано събиране на хора на определено място, за да се разискват някакви въпроси или да се изслуша някой по даден въпрос. Вж и *конгрес*. 2) Лицата, участници в такова събиране. 3) Съставна част от наименованията на някои представителни, изборни учреждения (Народно с., Национално с. и др.). 4) *Общо събрание* на ООН — един от главните органи на ООН, учреден през 1945, участват делегации на всички държави-членки.

СЪБРАНИЕ НА РЕПУБЛИКАТА — парламентът на Португалия.

СЪВЕТ ЗА ИКОНОМИЧЕСКА ВЗАИМОПОМОЩ (СИВ) — междуправителствена организация на социалистически страни. Създадена през 1949 със седалище в Москва. В СИВ влизат (1984): България, ГДР, Монголия, Полша, Румъния, Съветски съюз, Унгария, Чехословакия, Куба и СР Виетнам. От 1964 СФРЮ участвува в работата на някои органи на СИВ. През 1978 като наблюдатели са допуснати представители на НР Ангола, НДР Лаос и Социалистическа Етиопия; през 1979 и 1980 — на НДР Йемен и Афганистан. В СИВ могат да влизат и други страни, които са съгласни с принципите и устава на организацията. През 1973 Финландия сключва споразумение за сътрудничество със страните от СИВ, през 1975 — Ирак, през 1976 — Мексико. Такива споразумения има и с Дунавската комисия, и с Международната агенция по атомна енергия. От 1975 СИВ води преговори за сътрудничество с ЕИО и други организации. Принципи на СИВ са: равноправие, взаимна изгода, уважаване суверенитета и националните интереси, взаимопомощ.

Висш орган на СИВ е Сесията на съвета, а главен изпълнителен орган — Изпълнителният комитет, който се състои от представители на страните-членки на равнището на заместник-председатели на министерските съвети. Изпълнително-ад-

министративен орган е Секретариатът. При СИВ има 22 комисии за икономическо и научно-техническо сътрудничество, изградени на отраслов принцип.

Създаването на СИВ допринася за задълбочаването на международното социалистическо разделение на труда, за засилването на по-нататъшното икономическо сътрудничество между социалистическите страни. Негова главна цел е, като обединява и координира усилията, да съдейства за планомерното развитие на народното стопанство, за ускоряване на икономическия и техническия прогрес, за повишаване равнището на индустриализацията на страните с послаборазвита промишленост, да спомага за повишаване на производителността на труда, за непрекъснато издигане благосъстоянието на народите в страните-членки. Голямо значение за развитие на сътрудничеството между страните имат *Международната банка за икономическо сътрудничество (МБИС)* и *Международната инвестиционна банка (МИБ)*. Новият етап в развитието на СИВ е отразен в приетата (1971) *Комплексна програма* за по-нататъшно задълбочаване и усъвършенствуване на сътрудничеството и за развитие на социалистическата икономическа интеграция на страните-членки. Установяват се много нови и усъвършенствувани форми на многостранно сътрудничество — съвместно разработване на дългосрочни прогнози, съвместно планиране на важни производства, усъвършенствуване на координационната дейност и др. В резултат от сътрудничеството страните-членки осъществяват големи колективни мероприятия — съоръжаването на гигантския нефтопровод «Дружба», обединената енергийна система «Мир», образуването на обединен вагонен парк, строителството на крупни съвместни предприятия, институти и др. Особено важна роля играе СИВ в областта на научно-техническото сътрудничество. На тази основа страните от СИВ запазват своята позиция на най-динамично развиващ се икономически регион в света (напр. през 1971—1982 техният национален доход се увеличава 1,7 пъти, а на страните от ЕИО — 1,3 пъти).

В рамките на СИВ НРБ се специализира в производството на отделни изделия и се кооперира с др. страни (главно в машиностроителната и химическата промишленост, както и в производството на зеленчуци, плодове, тютюн, грозде и др.). 76,0% от вноса и 69,9% от износа (1982) на НРБ се осъществява в рамките на СИВ. По-нататъшното социално-икономическо развитие на България изисква все по-голямо задълбочаване на международната социалистическа интеграция, все по-тясно свързване на икономиката на страната с икономиката на другите социалистически страни и особено на СССР.

СЪВЕТ ЗА НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ — висш правителствен съвещателен орган при президента на САЩ по въпросите на външната и военната политика.

СЪВЕТ ЗА ПОПЕЧИТЕЛСТВО — орган на *Организацията на обединените нации (ООН)*, действуващ под ръководството на Общото събрание. Занимава се с територии, които се намират под международно *попечителство*. С. п. се състои от: членове на ООН, управляващи територии под попечителство, постоянните членове на Съвета за сигурност, които нямат такива територии, и толкова други членове, избирани за 3 години от Общото събрание на ООН, колкото е необходимо, за да се състои съветът от равен брой членове, които управляват и които не управляват територии под попечителство.

Функциите на С. п. са да разглежда докладите на органите, управляващи територии под попечителство, да извършва анкети, да разглежда петиции от местното население и други. С. п. се състои от СССР, Великобритания, Франция, Китай като постоянни членове на Съвета за сигурност и САЩ като управляващ територии под опека — тихоокеанските острови: Маршалски, Каролински и Мариански, наричани Микронезия. Въпреки решението на ООН за запазване единството и териториалната цялост на подопечната територия САЩ я разделят на отделни държави, като им налагат договори за «свободна асоциация» към тях. Съгласно Устава на ООН всяко изменение на статута на Микронезия като подопечна територия може да стане само с решение на Съвета за сигурност. Ликвидирането на зависимостта на тези територии ще доведе до премахване на С. п.

СЪВЕ́Т ЗА СИ́ГУРНОСТ — един от главните органи на ООН. Състои се от 15 държави-членки: 5 постоянни — СССР, Великобритания, САЩ, Франция и Китайската народна република, и 10 непостоянни, избирани от Общото събрание на 2 години, като се държи за справедливото им географско разпределение. НРБ е непостоянна членка през 1966—1967. На С. с. е възложена главната отговорност за запазването на международния мир и сигурност. Той действува от името на всички държави — членки на ООН, и е упълномощен да съдействува и да постига мирно уреждане на международните спорове и положения, застрашаващи поддържането на международния мир и сигурност. На него е предоставено правото да установява съществуването на заплаха или нарушение на мира или акт на агресия и да определя какви мерки (вж *принудителни мерки* и *«Сините каски»*) да се предприемат. С. с. прави на Общото събрание препоръки за приемане на нови членове, за временно лишаване от права и за изключване от организацията. Препоръчва за назначаване от Общото събрание на генералния секретар на ООН, участвува наравно с Общото събрание в избирането на членове в Международния съд. За решения по съществени въпроси, с изключение на процедурни, е необходимо мнозинство от 9 гласа, в което да бъдат включени гласовете на 5 постоянни членки (вж *единодушие*). С. с. може да учредява спомагателни органи (комитети, комисии), които са необходими за изпълнение на функциите му.

СЪВЕ́Т НА НАЦИОНА́ЛНОСТИТЕ — една от двете равноправни камари на *Върховния съвет* на СССР, изразяваща специфичните интереси на трудещите се от всяка нация и народност, влизащи в състава на съветската държава. С. н. притежава същите пълномощия както и другата камара — *Съвет на съюза*. Своята дейност С. н. провежда на заседания отделно или съвместно с другата камара.

СЪВЕ́Т НА СТАРЕ́ЙШИНИТЕ — 1) в СССР, ГДР, Полша вътрешен орган на върховния представителен орган на държавна власт. В компетенцията на С. с. влизат предварително разглеждане на въпроси, свързани с провеждането на сесията, и внасяне на различни препоръки и предложения. 2) В Бундестага на ФРГ: орган, който подпомага председателя на Бундестага в някои области на неговата дейност.

СЪВЕ́Т НА СЪЮ́ЗА — една от двете камари на *Върховния съвет* на СССР, изразяваща общите интереси на всички трудещи се независимо от тяхната националност. С. с. е напълно равноправен с другата камара — *Съ*

вет на националностите. При осъществяване на своите функции С. с. в едни случаи заседава отделно от другата камара, а в други — съвместно с нея.

СЪВЕТ НА ЩАТИТЕ — горната камара на парламента в Индия.

СЪВЕТОЛОГИЯ — реакционно направление в съвременната буржоазна обществена наука, пропаганда и идеология, което се специализира в изучаването (обикновено предубедено) на СССР и източноевропейските социалистически страни, на тяхната икономическа и политическа система, история, култура и пр. Началото на с. е поставено в някои западни страни в периода на *«студената война»*. В началото на 60-те години под ръководството на небезизвестния «съветолог» Зб. Бжежински към Колумбийския университет в САЩ е създаден специален Руски институт, където се разработват многопосочни програми за «ерозиране» на социалистическото общество, за гъвкаво и маскирано противопоставяне на реалния социализъм и марксизма. Едни от основните центрове на с. във ФРГ и цяла Западна Европа бе прословутият Институт за изследване на СССР в Мюнхен, който бе закрит поради пълното му разобличение пред европейската общественост като поделение на ЦРУ. През 1974 в Канада е организирана международна конференция по въпросите на т. нар. изследвания на СССР и Източна Европа. Мнозинството съветолози представят социализма превратно и лъжливо, снабдяват средствата на буржоазната масова пропаганда с дезинформация, нерядко и с клевети за живота в СССР и другите социалистически страни. Научните и пропагандистките центрове, които се занимават със с., се финансират от буржоазната държава и монополите. С. играе първостепенна роля в американския и световния *антикомунизъм* и *антисъветизъм*.

«СЪВЕТСКА ЗАПЛАХА» — вж *мит за «съветската военна заплаха»*.

СЪВЕЩАНИЕ — заседание, посветено на колективно обсъждане на определени въпроси, действия, мерки. С е м и н а р - с ъ в е щ а н и е — съвещание, по време на което се провеждат групови занимания (занятия) по обменяне на опит, повишаване на квалификацията и пр. на участниците в него. П р о и з в о д с т в е н о с ъ в е щ а н и е — форма на социалистическата демокрация за практическо въвличане на трудещите се в управлението на производството. В производственото с. участвуват различни категории работници от едно или от няколко предприятия (учреждения, организации) или от структурните подразделения за съвместно обсъждане на определени производствени въпроси. С ъ в е щ а н и е з а с и г у р н о с т и с ъ т р у д н и ч е с т в о в Е в р о п а — общоевропейско съвещание (с участието на САЩ и Канада), свикано през 1972—1975 по инициатива на социалистическите държави и завършило с подписването на Заключителен акт, който потвърждава неприкосновеността на съществуващите граници и съдържа принципите за междудържавните взаимоотношения в съответствие с изискванията за мирно съвместно съществуване. Вж *европейска сигурност*. С ъ в е щ а н и е н а к о м у н и с т и ч е с к и т е и р а б о т н и ч е с к и т е п а р т и и — форма за осъществяване на идейно-политически връзки между комунистическите и работническите партии и за координиране на действията им; използват се широко след разпускането на Коминтерна (вж *Комунистически ин-*

тернационал) и особено от края на 50-те години.

СЪВЕЩА́ТЕЛЕН ГЛАС — право на участие в работата на изборни органи или международни организации без право на гласуване. Вж и *наблюдател*.

СЪВКУ́ПЕН ОБЩЕ́СТВЕН ПРОДУ́КТ — вж *обществен продукт*.

СЪД — орган на държавната власт за решаване по определен ред наказателни и граждански дела. В НРБ с. осъществява социалистическо правосъдие. Основните принципи на организацията и дейността на съдилищата са: участие на съдебни заседатели в разглеждането на делата независимост на съдиите и съдебните заседатели и подчинението им само на закона, изборност на съдиите и съдебните заседатели, публичност на процеса, право на защита. Съдебната система се състои от Върховен съд, окръжни съдилища, районни съдилища и военни съдилища (за военнослужещи и военни престъпления). Върховният съд е най-висшият съдебен орган и се избира от Народното събрание за срок от 5 години. Той осъществява върховен съдебен надзор върху дейността на всички съдилища и осигурява точното и еднакво приложение на законите от тях. Върховният съд отговаря за дейността си и се отчита пред Народното събрание, а между сесиите— пред Държавния съвет.

СЪДЕ́БНО РЕШЕ́НИЕ — съдебен акт, с който се разрешава по същество спор за гражданско право.

СЪЕДИНИ́СТКА ПА́РТИЯ (Народна партия) — българска буржоазна политическа партия в *Източна Румелия* с консервативна насока. Изразителка е на интересите на едрата буржоазия. В борбата си за власт издига като свой основен политически лозунг съединението на Източна Румелия с *Княжество България*. Съединистите са русофили. След като спечелва изборите (1884), С. п. се отказва от този лозунг, поради което е наречена от своите политически противници — либералите, лъжесъединистка. След Съединението (1885) се разпада.

СЪЗНА́НИЕ — вж *обществено битие* и *обществено съзнание*.

СЪПРОТИВИ́ТЕЛНО ДВИЖЕ́НИЕ — националноосвободително антифашистко демократично движение на народните маси в страните, поробени от германския, италианския и японския фашизъм, в годините на Втората световна война 1939—1945. Обхваща разнородни слоеве от населението, но негова основна сила е работническата класа начело с комунистическите и работническите партии. Наред с работническата класа в с. д. участвуват трудовите селяни, градската дребна и отчасти средната буржоазия, демократично настроената интелигенция и част от духовенството, сплотени от една цел — изгонване на чуждоземните завоеватели и освобождаване на народите от окупационния режим. Най-разпространени форми на с. д. са: антифашистката пропаганда, стачки, саботиране на производството за окупаторите, партизанска война и всенародно въстание. В СССР по време на Великата отечествена война 1941—1945 се разгръща мощно *партизанско движение*. Голям размах получава с. д. в Югославия, Франция, Италия, Полша, Гърция, България, Албания, Китай, Индокитай, Филипините и в други страни.

С. д. играе голяма роля в борбата за разгрома на фашисткия блок и свързаните с него реакционни сили, в освобождението на страните в Югоизточна Азия от колониалния гнет,

в установяването на народнодемократичен строй в редица страни на Европа и Азия. В следвоенния период традициите на с. д. се използват от народите в борбата срещу силите на реакцията и опасността от война и в националноосвободителната борба на народите от колониалните и зависимите страни.

«СЪРДИТИТЕ МЛАДИ ХОРА» (англ. Angry young men) — условно обединение на английските писатели, изявили се през 50-те години на века. Изразяват недоволството на критично настроената младеж от буржоазната действителност, от социалните пороци във Великобритания след Втората световна война. В творческия им похват преобладава гротескно-сатиричното начало. Поради липса на обща програма в края на 50-те години «с. м. х.» се откъсват от предишните си теми и герои. Сродни на «с. м. х.» са *битниците* («разбитото поколение») в САЩ. Вж и *хипи*.

СЪРЕВНОВАНИЕ социалистическо — метод за въвличане на трудещите се в изграждането на социализма и комунизма, основан на най-голяма трудова активност и самоинициатива на работещите в материалното и нематериалното производство. С. е една от движещите сили на социалистическото общество. То съдейства за повишаване производителността на труда и ефективността на общественото производство, за намаляване разходите на труд, за рационално използване на суровинните и материалните ресурси, за подобряване на качеството на продуктите, по-доброто използване на производствените фондове и капиталните вложения. С. е важно средство за комунистическо възпитание на трудещите се. Лениновите принципи за организация на с. са: широка гласност на задачите, които трябва да се решават, и на условията за участие в с.; обмен на положителния опит; материално и морално поощрение на първенците в с. Висша форма на с. е движението за комунистически труд, чийто лозунг е: «Да се учим да работим и живеем по комунистически!». Националната партийна конференция (1978) поставя задачата с. в НРБ да се издигне като съставна част на социалистическата организация на труда.

СЪСЛОВИЕ — обществена група с особено юридическо място в държавата, което ѝ дава икономически и политически привилегии. Съсловността е присъща на робовладелското и особено на феодалното общество и е една от формите на класово различие. Например при феодализма привилегировани с. са дворянството и духовенството (за разлика от тях буржоазията във Франция до 1789 се нарича «трето с.»). Съсловни отличия и права се запазват и в някои капиталистически страни (напр. в Русия до 1917, в Англия и другаде).

СЪЮЗ НА БЪЛГАРСКИТЕ НАЦИОНАЛНИ ЛЕГИОНИ (СБНЛ) — младежка фашистка организация в България. Създадена през 1930 от членове на офицерската организация *«Родна защита»* с цел да се възпитава учащата се младеж във фашистки дух. СБНЛ подпомага българския монархофашизъм при преследване на прогресивната младеж и нейните организации. Разтурен след 9 септември 1944.

СЪЮЗ НА КОМУНИСТИТЕ — първата международна комунистическа организация на пролетариата, зародиш на революционната партия на работническата класа: създадена от К. Маркс и Ф. Енгелс през 1847 в Лондон върху основата на коренно реорганизирания *«Съюз на справедливите»*. Програма на С. к. е *«Ма-*

нифестът на Комунистическата партия». Съюзът взема дейно участие в революцията 1848—1849 в Германия. Прекратява съществуването си през 1852 след инсценирания срещу него процес от пруското правителство. С. к. е предшественик на *Първия интернационал*.

СЪЮЗ НА НАРО́ДНАТА МЛАДЕ́Ж — вж *Димитровски комунистически младежки съюз (ДКМС)*.

СЪЮЗ НА РАБО́ТНИЧЕСКАТА СОЦИАЛДЕМОКРАТИ́ЧЕСКА МЛАДЕ́Ж (СРСДМ) — организация на българската работническа младеж, създадена през 1912 под ръководството на БРСДП (т. с.). Първите прояви на младежко революционно движение в България са свързани със завръщането на Димитър Благоев от Русия (1885) и с възникналото под негово ръководство организирано работническо движение. През 90-те години на XIX в. са създадени ученически дружества и социалистически кръжоци. След Десетия конгрес на партията (1903) под нейно ръководство са изградени работнически гимнастически дружества и младежки марксически кръжоци. По инициатива на Софийското младежко дружество се установяват организационни връзки между отделните дружества, което довежда през 1912 до създаването на СРСДМ.

СРСДМ изиграва голяма роля за откъсване на младежта от буржоазното влияние, за издигане на класовото ѝ съзнание, за възпитаването ѝ във вярност към марксизма и пролетарския интернационализъм. На своята Трета конференция (май 1919) СРСДМ се преименува *Български комунистически младежки съюз (БКМС)*.

СЪЮЗ НА СОЦИАЛИСТИ́ЧЕСКАТА МЛАДЕ́Ж (ССМ) — българска младежка политическа организация, създадена през 1921 под ръководството на широкосоциалистическата Българска работническа социалдемократическа партия. Членовете ѝ са предимно учащи се. През 1931—1934 в редовете на ССМ се оформя левица, която овладява ръководството и приема сътрудничеството с РМС. След Деветнадесетомайския преврат 1934 заедно с другите политически организации е забранена. След 9 септември 1944 ССМ е възстановен, но в редовете му проникват реакционни елементи, което предизвиква през 1945 неговото разцепление; левицата сътрудничи на РМС и участвува в изграждането на С ъ ю з а н а н а р о д н а т а м л а д е ж; десницата се саморазтурва. Вж и *Димитровски комунистически младежки съюз (ДКМС)*.

«СЪЮЗ НА СПРАВЕДЛИ́ВИТЕ» — тайна организация на революционери-емигранти, привърженици на идеите на *утопичния социализъм*. Възниква през 1836 в Париж и има секции в редица страни. К. Маркс и Ф. Енгелс водят борба за освобождаване на «С. с.» от влиянието на дребнобуржоазния социализъм, която завършва с реорганизирането на съюза и създаването през 1847 на *Съюза на комунистите*.

СЪЮЗ НА СЪЮЗИТЕ — обединение на неутралните профсъюзи на държавните и общинските служители (Българския учителски съюз, Железничарския съюз, Телеграфо-пощенския съюз, Съюза на държавните служители, Фелдшерското дружество и др.), създадено през март 1909. Официално учредителният му конгрес се провежда през юли 1911. Водеща роля в изграждането и дейността му имат Учителският съюз и Съюзът на държавните служители. Намира се под влияние на общоделците. През 1919 заедно със Свобод-

ния общ синдикален съюз образува Конфедерация на труда.

СЪЮЗЙСТИ — първи представители на опортюнизма в социалистическото движение в България. При създаването на БСДП (1891) застъпват становището, че поради неразвитите капиталистически отношения в България не трябва да се изгражда партия на работническата класа, а работнически дружества за икономическа борба, в хода на която работниците сами щели да стигнат до политическата борба. През 1892 създават самостоятелна организация — *Български социалдемократически съюз (БСДП)*, поради което са наречени с. През 1894 се обединяват с *партистите* и внасят опортюнизма в БРСДП. След 1900 мнозинството с. стават *общоделци*. Вж и *Българска комунистическа партия (БКП)*.

СЮЗЕРЁН — 1) в Западна Европа в епохата на феодализма едър феодал (крал, княз, граф, херцог и пр.), на когото са подчинени по-дребни феодали — *васали*. 2) *прен*. В международното право: държава, във васално положение на която се намира друга държава или част от земите ѝ.

СЮЗЕРЕНИТЁТ — в Западна Европа в епохата на феодализма върховно право на *сюзерена* по отношение на неговите васали или върховно право на една държава (сюзерен) над друга държава (васална).

Т

ТАБУ́ (полинезийски tabu) — 1) у първобитните народи религиозна забрана на определени действия (употреба на някакви предмети, произнасяне на определени думи, имена), налагани от жреците или вождовете; смятало се, че нарушаването на тази забрана води до жестоко наказание от «свръхестествените сили», включително със смърт. Остатъци от т. са се запазили във всички религии (напр.: спазването на пости у християните, забраната да се яде свинско месо от последователите на исляма). 2) *прен.* Строга забрана, неприкосновеност на нещо.

ТА́ЙНИ ДО́ГОВОРИ — договори, сключвани от правителства тайно от народите на техните страни. Империалистическите държави сключват т. д. за подчиняване на зависими страни, за потъпкване на националноосвободителни движения, за създаване на агресивни блокове и др. Периодът след Втората световна война е характерен с оформянето на т. д. във вид на тайни параграфи от агресивни пактове и приложения към тях, различни споразумения и протоколи, които не подлежат на ратифициране от парламентите или на обнародване.

ТА́КТИКА (гръц. taktikē — «изкуство за подреждане на войските») — 1) съставна част от военното изкуство, която се занимава с теорията и практиката за подготовка и водене на бой от съединения, части (кораби) и подразделения на различни видове въоръжени сили, родове войски (флот) и специални войски на суша, във въздуха и по море. Всеки вид въоръжени сили има своя обща т. и т. на родовете войски. Т. заема подчинено положение спрямо оперативното изкуство и *стратегията*. 2) *прен.* Съвкупност от действия, средства и начини на постъпване в обществената и политическата борба за постигане на определена цел (напр.: революционна т. на пролетариата, т. на отлагане).

ТАЛМУ́Д (староеврейски: «учение») — сборник от догматични казуистични правила и предписания, съставен въз основа на схоластично тълкуване на старозаветните книги на *Библията*, който урежда религиозно-етичните и правните законоположения на *юдаизма* и битовите отношения на вярващите евреи; съставен между IV в. пр. н. е. и V в. от н. е.

ТАЛМУДИ́СТ — 1) последовател или познавач на талмуда — еврейски религиозни книги с тълкуване на Библията. 2) *прен.* Догматик, схоластик, буквоядец.

ТАНТА́ЛОВИ МЪ́КИ — страдания, породени от нещо силно желано, което се намира съвсем близо, но не е възможно да се достигне и използва; непостижима цел. Изразът води началото си от древногръцката

митология, според която фригийският (или лидийски) цар Тантал бил осъден от боговете на вечна жажда и глад. Стоял потопен до гуша във вода, а над главата му висели клони със сочни плодове; при всеки опит да ги докосне водата се оттегляла от устните му, а плодовете се издигали високо нагоре.

ТА̀НЮГ (сърбо-хърватски TANJUG, съкратено от Telegrafska agencija Nova Jugolsavija — Т е л е г р а ф н а а г е н ц и я Н о в а Ю г о с л а в и я) — информационна телеграфна агенция на Социалистическа федеративна република Югославия. Основана е през ноември 1943 в град Яйце на освободената от югославските партизани територия. Седалище в Белград (от 1944). Има 90 поделения в големите градове на СФРЮ и 26 кореспондентски бюра в чужбина. Снабдява вестниците, телевизията и радиото с информация по въпросите на вътрешната и на външната политика. Издава специализирани бюлетини и месечен вестник «Югославски новини» (на руски, английски, френски и испански език).

ТАРЍФА — установена система от разценки, ставки за облагане или изплащане на нещо (напр.: железопътна т., митническа т., *тарифна система* за заплащане труда на работниците).

ТАРЍФНА СИСТЁМА — съвкупност от нормативни документи и механизми, чрез които се осъществяват измерването на труда и разпределението според труда при социализма. Съдейства за установяване правилно и диференцирано заплащане на труда на работниците от различните професии и специалности в зависимост от неговото качество и количество. Състои се от тарифна ставка (заплатата за единица време), тарифна мрежа (скала за съотношението в заплащането за единица време) и тарифно-квалификационен справочник (съдържа характеристики за основните видове работи и професии). През последното десетилетие т. с. на социалистическите страни се изменят и усъвършенствуват динамично. В НРБ от 1978 започва постепенно въвеждане на единна т. с. за цялото народно стопанство.

ТАРТЮ̀ФЩИНА — лицемерие, престорена набожност, мнима добродетелност. Изразът иде от името на Тартюф, главен герой в комедията «Тартюф» (1664) от Молиер (1622—1673); героят се представя за набожен и смирен човек, а всъщност се оказва алчен, жесток и развратен лицемер и клеветник.

ТАСС — вж *Телеграфна агенция на Съветския съюз.*

ТВО̀РЧЕСТВО — човешка дейност за създаване на качествено нови материални и духовни ценности (напр.: научно т., производствено-техническо т., художествено т.); резултатът от дейността, съвкупността от създаденото, от сътвореното (напр.: народно т. — народна музика, народни песни, народни танци, приложно народно изкуство и други). В творческия труд посредством даден от действителността материал човек (въз основа на познаването на закономерностите на обективния свят) преобразява природния и материалния свят, създава нова реалност, която задоволява многообразни човешки потребности. Като съзидателна дейност т. е неповторимо (по характер на осъществяване и по резултати), оригинално и уникално (не само индивидуално, но и обществено-историческо). Т. не е програмирана или механично повтаряща се дейност, а е проява на продуктивната активност на човешкото съзнание. Т. е специфично за човека —

творец, субект на творческата дейност. В природата също протича процес на развитие, но то не е т. Възможностите за творческа дейност зависят от общественните отношения. Реалният социализъм създава условия за развиване на всички видове т. и за разкриване на творческите способности у всеки човек. За социалистическите страни наред с бързото развитие на производството са свойствени масовият характер на изобретателството и рационализаторското движение, самодейното творчество на трудещите се в областта на изкуството. Вж и *техническо и научно творчество на младежта (ТНТМ)*.

ТЕА́ТЪР НА ВОЕ́ННИТЕ ДЕЙ́СТВИЯ — част от територията на континент (с крайбрежните води на океана, вътрешните морета и въздушното пространство) или акваторията на океан (с островите в него, съседните морета, крайбрежието на материците и въздушното пространство), в чиито предели могат да се разгърнат или да се водят военни действия. Обикновено е част от *военния театър*. Т. в. д. биват сухопътни и океански (морски); границите им се определят в мирно време, обхващат няколко стратегически направления и района; в границите на т. в. д. влизат териториите на собствената страна и на евентуалния противник. По време на Втората световна война 1939—1945 континенталните т. в. д. достигат 300—600 км фронтално и 800—1000 км на дълбочина, в отделни случаи и повече.

ТЕ́ЗА (гръц. thésis — «положение», «твърдение») — 1) основно положение, основна мисъл в научен спор, чиято истинност трябва да се докаже; тезис. 2) Научно съчинение, в което се защищава някакво твърдение или се доказва нещо. 3) Във философията на Хегел: изходен пункт в процеса на развитието, първа степен на триадата, теза, антитеза и синтеза.

ТЕЗА́УРУС — 1) съвкупност от знания, натрупани от човек или от колектив. 2) Речник за намиране на дума от определен език по смисъла ѝ; съдържа списък на думите (лексически единици), подбран според смисловото им съдържание (значение); думите са свързани със синоними и словосъчетания, за да се изяснят смисловите отношения.

ТЕЙЗЪМ — (от гръц. theós — бог) — религиозно-философски мироглед за съществуването на безкрайна божествена личност (бог) като свръхестествено същество, което притежава разум и воля и въздействува по тайнствен начин върху всички материални и духовни процеси, включително и върху личния и обществения живот на хората. Т. поставя естествената закономерност в зависимост от божественото провидение. Т. е идеологическа основа на клерикализма, теологията и фидеизма. Т. се развива в най-чист вид в рамките на трите свързани генетически *религии — юдаизъм, християнство* и *ислям*. Марксизмът-ленинизмът критикува и отхвърля т. като дълбоко враждебна на науката разновидност на религиозното съзнание. Вж и *атеизъм*.

ТЕЙЛЪРИ́ЗЪМ — капиталистическа система на организация на труда, наречена на името на нейния създател американеца Фр. У. Тейлър. Целта на т. е чрез максимално повишаване на интензивността на труда и най-рационално използване на средствата за производство да се увеличава капиталистическата печалба. Според В. И. Ленин т. «съединява изтънченото зверство на буржоазната експлоатация с редица най-богати научни завоевания в ана-

лиза на механичните движения в трудовия процес».

ТЕКСТ (лат. textus — буквално: «изтъкан», «свързан») — 1) всяка реч, отразена с писменост или в паметта: написани или изречени от някого думи, които може да бъдат възпроизведени или да бъдат повторени в същия вид (напр.: оригинален т., възстановяване на загубен т. от стар документ); думи и изречения, които съставят книга, документ, писмо и др.; възпроизведена в писмо, ръкопис и по друг механичен начин (на магнетофон, диктофон, грамофонна плоча, в печата, по радиото) реч, авторско съчинение или изказване, официални и други документи, изявления и др. 2) Основно съдържание на документ, книга, писмен паметник и прочее без илюстрациите и чертежите към него, без бележките и коментарите (напр.: набраният с едър шрифт т., илюстрация към т., издаден т. на писмен паметник с бележки и речник). 3) Цялостен откъс от произведение, обикновено за учебни цели (напр.: труден т. за превод). 4) Думите към някое музикално произведение, предназначено за пеене (напр.: т. за опера, т. за песен).

ТЕЛЕГРА́ФНА АГЕ́НЦИЯ НА СЪВЕ́ТСКИЯ СЪЮЗ (ТАСС) — централен информационен държавен орган със съюзнорепубликанско значение, с права на държавен комитет към Министерския съвет на СССР. Създадена е през 1925. Седалище в Москва. Разполага с широка кореспондентска мрежа в СССР (повече от 500 кореспонденти), има отделения и кореспондентски бюра в над 110 други страни. Осигурява съветския печат (над 3700 вестника), радиото (50 радиостанции) и телевизията (80 телевизионни студиа) с информация за политически, стопански и други събития из живота на СССР и другите страни, а чуждестранния печат, радио и телевизия (над 300 организации в 75 страни) — с информационни материали за СССР на руски, английски, испански, френски, немски и арабски език.

ТЕЛЕГРА́ФНА АГЕ́НЦИЯ НО́ВА ЮГОСЛА́ВИЯ — вж *ТАНЮГ*.

ТЕЛЕОЛО́ГИЯ — философско учение за целесъобразността, за целенасочеността на всички явления в природата. Според т. не само човекът, но и всички други явления в природата имат целеполагащо начало, душа от особен род. Разликата е само в това, че ако човек си поставя съзнателно цел, то в природата целта съществува безсъзнателно. Тези схващания служат за основа на физико-телеологическото доказателство за съществуването на бог. Диалектическият материализъм, като отхвърля телеологическата спекула, дава основа за рационално обяснение на целесъобразността в живата природа.

ТЕМИ́ДА — 1) в древногръцката митология: богиня на правосъдието и съдбата. Изобразявана е с превръзка на очите (символ на безпристрастие) и с везни в ръце. 2) *прен.* Правосъдие, справедливост. «Жрец на Темида» — *прен.* служител на закона. «Везните на Темида» — *прен.* правосъдие.

ТЕНДЕНЦИО́ЗЕН (от лат.: «стремя се») — 1) прокарващ тенденция, съдържащ определена цел (напр.: т. роман). 2) Преднамерен, подчинен на някоя идея. 3) Пристрастен, необективен (напр.: т. осветляване на събитията).

ТЕНДЕНЦИО́ЗНОСТ — 1) последователно прокарване на определени идеи и тенденции. 2) Пристрастност

или предвзетост, необективност. 3) В изкуството: предвзето или едностранчиво разкриване (тълкуване) на темата, проблематиката или характера на произведението. 4) В изкуството: преднамерен и последователен стремеж чрез произведение на изкуството да се прокара някаква социалнополитическа, философска, нравствена и др. идея или съвкупност от идеи. В периода, когато се формира марксистката критика, прогресивната т., която отговаря на закономерното развитие на действителността, се свързва и се съгласува с художествената *идейност*. Терминът се употребява все по-рядко, защото т., т. е. съзнателното мирогледно отношение и стремежът към определено идейно въздействие, е съществен момент от принципа за комунистическа *партийност*.

ТЕНДЕ́НЦИЯ — 1) основна мисъл или идея, внушавана и на другиго (читател, зрител, слушател) чрез логически или художествени средства (изложение, изображение), напр.: основна т. на автора. 2) Стремеж, склонност към нещо (напр.: т. към развитие). 3) Насока в развитието на определено явление или процес (напр.: т. към намаляване на международното напрежение). 4) Предвзетост, пристрастност, едностранчива мисъл, която не произтича от същността на нещата (напр. чрез логическо разсъждение или от развитието на художествения образ), но бива натрапвана на читателя, слушателя или зрителя (напр.: лошо прикрита т.).

ТЕОКРА́ЦИЯ — политическо господство на духовенството; форма на управление, при което главата на църквата и духовенството осъществява функции на светска власт. Широко е разпространена в древността — в Египет, Вавилония, Асирия, и отчасти в средните векове. Понастоящем съществува във *Ватикана*.

ТЕОЛО́ГИЯ (гръц. teologia от theós — «бог», и logos — «учение», «наука»), богословие, учение за бога — система от възгледи, която се опитва да «обоснове» идеята за бога, да систематизира и да разтълкува религиозните догми (вж и *религия*) и да придаде на религиозния мироглед форма на наука. Претендира, че разкрива вечни и абсолютни истини, произлизащи от бога, но твърде често изменя съдържанието си в зависимост от равнището на научното и културното развитие, от условията на класовата борба и обществения живот, като приспособява към тях религиозните догми и представи. Т. се характеризира със схоластичност (вж *схола́стика*), *догматизъм* (позоваване на текстовете от «свещеното писание», на църковни авторитети). Поради авторитарния си характер и догматичното си съдържание т. е несъвместима с принципите на свободната философска и научна мисъл, тя е враждебна на човешкия разум, на научното познание и на обществения прогрес. Критиката на т. е важна задача на научния *атеизъм*.

ТЕОРЕ́МА (от гръц.: «разглеждам», «обмислям») — положение или твърдение, което се установява с помощта на доказателство, основано на аксиома или на други доказани вече положения (напр.: Питагорова т., доказване на т.).

ТЕО́РИЯ (гръц.: «наблюдение», «изследване») — 1) обобщение на опита, на практиката, на обществено-производствената и научната дейност на хората, което разкрива основни закономерности в развитието на определена област на материалния свят и психиката и е насочено към по-нататъшното преобразяване на обек-

тивната действителност и на човека (напр.: революционна т., марксистко-ленинска т.); общо учение, система от възгледи. Критерий за истинността на т. е практиката. 2) Съвкупност от научни положения, които обясняват с общ принцип натрупани факти и дават възможност да се откриват и да се обясняват нови факти (напр.: атомна т., т. на относителността — учение на Айнщайн за пространството и времето, нова т.); предложение, мнение, основано на общи съображения. 3) Съвкупност от обобщени положения, които образуват наука или дял от наука (напр.: т. на познанието — дял от философията за изучаване на законите на познанието, т. на вероятностите — дял от математиката за закономерностите в масовите явления, от които всяко само за себе си е случайно); съвкупност от правила или положения, които се прилагат при изучаване или преподаване на известни знания и сръчност (напр.: т. на композицията, нова т. за изучаване на чужди езици).

«ТЕÒРИЯ НА ДÒМИНОТО» — теория, използвана в буржоазната пропаганда: измененията (политически, икономически и социални) в една страна или регион автоматически водят до промени в близко разположените страни и региони. «Т. д.» е насочена против прогресивните промени в развиващите се страни и против националноосвободителната борба на народите за независимост, призвана е да оправдава политиката на империалистическа намеса в работите на другите държави.

ТЕРИТОРИÀЛНО МОРÈ (т е р и т о р и а л н и в о д и) — морска ивица, която граничи с крайбрежна държава и е под нейния суверенитет, част и продължение на територията ѝ. Новата конвенция по морско право установява като общомеждународна норма максималната ширина на т. м. от 12 морски мили (1 морска миля е равна на 1852 м). Т. м. на НРБ е морската ивица от водите на Черно море с ширина 12 морски мили. То е част от държавната територия и над него се разпростира държавният суверенитет на НРБ, включително и над въздушното пространство над него и над дъното и недрата под него.

ТЕРИТÒРИЯ НА ДЪРЖÀВАТА — част от земното пространство, подвластна на отделна държава, обхващаща суша и вода, техните недра и въздушното пространство. Сухоземната територия се състои от континентални и островни части, а водната от морски, езерни и речни водни пространства със съответните дълбочини, техните естествени богатства, дъното и поддънното пространство. Въздушната територия обхваща въздушния стълб над сухоземната и водната територия. За т. д. се смятат и подводните кабели, които съединяват части от територията на една и съща държава, морските, речните и въздушните кораби под знамето на своята страна. Изключително господство на държавата над нейната територия се нарича териториално върховенство, което е елемент от държавния суверенитет.

Съгласно с Конституцията на НРБ Народното събрание решава въпросите с изменение на границите на народната република.

ТЕРМИДÒР — 1) единадесетият месец на френския революционен календар, въведен през 1793 (действува до 1805). Съответствува на времето от 19—20 юли до 17—18 август. 2) Влязло в историята название на контрареволюционния преврат на едрата буржоазия във Франция на 27 юли 1794 (9 термидор от Втората година на републиката), който сваля диктатурата на *якобинците* и

слага край на буржоазната революция от 1789—1794. Думата «т.» става нарицателна за означаване на военно-бонапартистки преврат.

ТЀРМИН (лат.: «предел», «граница») — дума (или съчетание от думи) за точно назоваване или означаване на строго определено понятие, предмет, явление, процес, свойство или отношение в специална област на науката, техниката или изкуството. За разлика от разговорната лексика (думи) т. има специализирано, само едно значение (напр.: технически т., философски т., химически т.).

ТЕРО̀Р (от лат.: «страх», «ужас») — 1) система от мерки за преследване, насилие и физическо унищожаване на класови и политически противници. 2) Управление, властвуване със заплаха, физическо насилие, убийства. Индивидуален терор — погрешна и вредна за революционното движение тактика на политически убийства (на отделни представители на управляващите кръгове) без връзка с революционната борба на масите. Упражняван е в Русия по времето на царизма от народниците (вж *народничество*), а по-късно от есерите и анархистите. Марксизмът-ленинизмът отрича индивидуалния т. като метод на революционното действие, понеже т. отслабва революционното движение, като отклонява трудещите се от масовата революционна борба. Вж и *бял терор, международен тероризъм*.

ТЀСНИ СОЦИАЛЍСТИ — вж *тесничество*.

ТЕСНЯ̀ЧЕСТВО — революционно марксистко пролетарско течение в БРСДП, оформило се през 1903 под ръководството на Димитър Благоев в самостоятелна марксистка партия на българския пролетариат, наречена Българска работническа социалдемократическа партия (тесни социалисти), БРСДП (т. с.). Българските революционни марксисти са наречени «тесни социалисти» (оттук названието «т.»), тъй като съсредоточават своята политическа дейност изключително сред наемните работници, водят строго принципна, марксистка пропаганда и предявяват високи изисквания към всеки кандидат за партиен член за разлика от «широките социалисти», които се впускат в «широка» дребнобуржоазна политическа дейност извън пролетариата и развиват опортюнистическите възгледи за «широко» разбиране на марксизма. «Главните положителни особености на партията през нейния тесносоциалистически период се състояха в дълбоката ѝ вярност към марксизма, към пролетарския социализъм и интернационализъм, в нейната класова непримиримост към буржоазията и реформистките ѝ оръдия, в нейната непоколебима вяра в силите и бъдещето на работническата класа, в нейната съзнателна желязна дисциплина» (Г. Димитров. Политически отчет на ЦК на БРП (к) пред Петия конгрес на партията. Съч. Т. 14, 1955, с. 226). БРСДП (т. с.) принадлежи към лявото крило на *Втория интернационал* и «от всички други леви социалдемократически течения най-много се приближаваше до болшевиките» (пак там, с. 227).

Въпреки своите революционни черти и достойнства БРСДП (т. с.) се различава от Болшевишката партия по редица основни въпроси. БРСДП (т. с.) не поставя конкретно въпроса за властта, за въоръженото въстание като средство за събаряне на буржоазната класа от власт. Поради това тесните социалисти не разработват такива въпроси на социалистическата революция в България като въпросите за условията и движещите сили на революцията, за ролята на

дребните селяни като съюзници на работническата класа, за необходимостта от революционни компромиси. Ето защо БРСДП (т. с.) не съумява да използва създадената в края на Първата световна война революционна ситуация в България, за да нанесе решителен удар на монархията и едрия капитал и да ускори победата на пролетариата.

Т. запазва обаче своя революционен марксистки характер. БРСДП (т. с.) съумява да насочи по самостоятелен класов път българското работническо движение и след Великата октомврийска социалистическа революция 1917 преминава решително под знамето на ленинизма. Тя става като цяло, без разцепление, съоснователка на *Комунистическия интернационал* и на своя Двадесет и втори конгрес през 1919 (Първи конгрес на БКП) се преименува Комунистическа, приема Програмна декларация и се насочва «към всестранна подготовка на трудещите се за извършване на социалистическа революция в България» (Програма на БКП. С., 1971, с. 4).

ТЕСТ (англ. test — «изпитване») — психологическо изпитване за определена способност (памет, наблюдателност и др.); използва се като равнозначно на решаване на задачи, проверка, провеждане на изпит. Т. намират приложение в много научни дисциплини. В социологията се употребяват, за да се проверят хипотези, въпроси, похвати, резултати, области на изследване и други, респективно, за да се установят състояния, факти, мнения и др.

ТЕХЕРА̀НСКА КОНФЕРЀНЦИЯ — 1943 — първата среща на ръководителите на трите съюзни държави (СССР, САЩ и Англия) В. И. Сталин, Фр. Д. Рузвелт и У. Чърчил по време на Втората световна война 1939—1945; състояла се от 28 ноември до 1 декември в Техеран (Иран). На конференцията е подписана Декларация за съвместни действия във войната срещу хитлеристка Германия и за следвоенно сътрудничество на трите държави. По настояване на съветската делегация е решено да се открие втори фронт във Франция не по-късно от 1 май 1944. Съветският съюз заявява своята готовност да влезе във войната със съюзника на хитлеристка Германия — милитаристична Япония, след завършване на военните действия в Европа.

Решенията на Т. к. съдействуват за укрепване на военното сътрудничество между държавите от *антифашистката коалиция*, което получава по-нататъшно развитие в следващите срещи на ръководителите на СССР, САЩ и Англия — на *Ялтенската конференция 1945* и на *Потсдамската конференция 1945*. След победата над фашистка Германия западните държави се отказват от съгласуваните решения и възприемат курс на разпалване на *«студена война»* и провеждат политика от «позиция на силата».

ТЀХНИКА (от гръц. technios — «изкусен») — средствата на труда и процесът на въздействието им върху предметите на труда; изразява отношението на човека към природата в процеса на производството. Изменя се с историческото развитие на човешкото общество и на производителните сили. Равнището на т. на производството се определя преди всичко от характера и свойствата на използваните средства на труда и основно зависи от оръдията на труда, от вида и свойствата на предметите на труда, от енергията и прилаганите технологически методи на производство. Главна предпоставка на техническо развитие са обществено-икономическите условия и развитието на естествените и техническите науки. Развитието на т. минава през няколко етапа: п ъ р в и — поява на прости и

сложни оръдия на труда (първобитнообщинен строй), сравнително ниски производствени и икономически резултати; в т о р и — разделение на труда и специализация на работните инструменти, възниква машинната т. (XVI—XVIII в.) — водното колело, часовниковият механизъм и мелниците (първите механични устройства с непрекъснато действие); т р е т и — работни машини, движещи се с парна енергия, система от машини: парен двигател, трансмисионни устройства, работни машини — характерна за първата промишлена революция; ч е т в ъ р т и — свързва се с производственото използване на електрическа енергия — създаване на система от машини на базата на електрическата енергия, развиват се високи скорости, машини и апарати с висока и ниска температура и налягане (създаден е първият двигател с вътрешно горене, 1860) и други, втори промишлен преврат; п е т и — автоматизирана система от машини за управление на производствените процеси и настройването на работните органи на машините, развиват се *електрониката, кибернетиката* и използването на ядрената енергия като двигателна сила. Вж *научно-технически прогрес.*

ТЕХНИЧЕСКИ ПРОГРЕС — вж *научно-технически прогрес.*

ТЕХНИЧЕСКО И НАУЧНО ТВОРЧЕСТВО НА МЛАДЕЖТА (ТНТМ) — движение в НР България за повишаване на обема на научно-техническите знания на младите творци (чавдарчета, пионери, средношколци, студенти, работническата и селската младеж), за развитието им като специалисти от нов тип. Действуват около 3000 клуба за ТНТМ с над един милион участници. Усилията на младежките творчески колективи са насочени към разработване на практически проблеми от модернизацията и реконструкцията на производството на основата на нови технологии и материали, автоматизация на управлението, нова организация на труда. От решаваните теми голяма част се внедряват с реализиран значителен икономически ефект; някои от тях се признават за изобретения или рационализации. Движението и прегледите на ТНТМ са неразделна част от комунистическото възпитание на българската младеж.

ТЕХНОКРАЦИЯ — ненаучно, демагогско течение в съвременната (главно американската) социология, което обяснява анархията и неустойчивостта на капитализма с това, че властта се намира в ръцете на «политиците», а не на техниците («технократите») и бизнесмените. Преобразяването на капиталистическото общество се представя като предаване на властта на техническата интелигенция и бизнесмените, които вече не се ръководели от мотива за печалбата, от стремежа за лично обогатяване, а имали за цел постигането на общо благо (вж и *«индустриално общество»*). Подобно на това течение е разпространеното в САЩ учение за ръководната роля на *менаджерите* в съвременното общество, т. нар. м е н а д ж е р и з ъ м.

ТЕХНОЛОГИЯ — 1) наука за различните физически, химически и други методи за обработка или преработка на суровини, полуфабрикати, изделия. 2) Технологическите процеси, при които стават изменения в предмета на труда. Спазването на т. и нейното непрекъснато усъвършенствуване са главно условие за производството на висококачествена продукция.

ТИЛ, в о е н е н — 1) в широк смисъл — воюващата страна с нейната територия, население, икономически ресурси и обществено-политическо устройство. 2) В тесен смисъл (т. на

действуващата армия) — система от тилови части и учреждения (снабдителни, транспортни, ремонтни, пътни, медицински, ветеринарни и др.), разположени в границите на фронта, за материално, техническо и медицинско осигуряване на въоръжената борба, операцията и боя.

ТИРА́ДА — дълга фраза, част от речта, отделна обширна реплика, монолог; безсъдържателно словоизлияние с приповдигнат тон.

ТИРА́Ж — 1) общ брой на всички отпечатани екземпляри при издаването на книга, списание или вестник (напр.: малък т., масов т.). 2) Теглене на лотария (напр.: редовен т.). 3) Т и р а ж и р а н е — погасяване на облигации от заем; обявяване на списък на имащите право да получат заем за строеж (покупка) на жилище.

ТИРА́Н (т и р а н и н) — 1) в древна Гърция и в средновековните градове-републики в Италия едноличен управител, заграбил насилствено властта. 2) *прен.* Управник, който си служи с произвол и насилие; жесток човек, потисник, деспот.

ТИРАНИ́Я — в древна Гърция и в градовете-републики в Италия през XIII—средата на XVI в. едноличнo управление, установено чрез насилствено заграбване на властта от едно лице — тиран. 2) *прен.* Управление, господство, основано на произвол и насилие.

ТИ́ТЛА (лат.: «надпис») — 1) във феодалното и в буржоазното общество: почетно звание за степен на благородство (предавано по наследство или дадено) за представители на висшето дворянство, аристокрацията (княз, граф, херцог, маркиз, барон, и др.) в определена йерархия със съответни привилегии. В много капиталистически страни аристократичните т. са запазени и днес. 2) Звание за висока научна квалификация; степен.

«ТИ́ХА» КОНТРАРЕВОЛЮ́ЦИЯ — един от методите на реакционната политика на империалистическата буржоазия, насочен към подкопаване на завоеванията на социализма. Безсилна да ликвидира *световната социалистическа система* с преки военни действия или да я задуши с икономически средства, международната реакция прибягва чрез подривните средства на *идеологическата диверсия* към износ на контрареволюция. Същността на този изтънчен метод на империалистическата политика се заключава в опити на буржоазната идеология скрито да проникне в социалистическите страни, да разклати политическите и да разложи идейните устои на социализма, да подкопае дружбата и сплотеността на тези страни.

«ТИХООКЕА́НСКА ДОКТРИ́НА» НА САЩ — издигната в периода след провала на американската агресия във Виетнам; очертана от президента Дж. Форд в Хонолулу (декември 1975) по време на обиколката му в азиатските страни. Новата доктрина свързва световния мир и сигурността на САЩ със спазване на договорните им задължения спрямо азиатските съюзи. По същество и цели «Т. д.» не се отличава от *«Гуамската доктрина» на САЩ,* провъзгласена от президента Р. Никсън (1969). Новото в «Т. д.» не е в целите, които е призвана да постигне и защищава — продължаване на американското влияние и присъствие в този район на света, а във формите и начините на действие. Съобразявайки се с промените, настъпили в Азия след победата на патриотичните сили в Индокитай, американските управляващи кръгове си поставят по-скромни и реалистични цели. Същевремен-

но те потвърждават намерението на САЩ «да изпълняват задълженията си по отношение на съюзниците». Както и в «Гуамската», така и в новата си доктрина САЩ отреждат главна роля в азиатската си стратегия на Япония и са склонни да продължат статуквото в Корейския полуостров.

ТКЗС — вж *трудовокооперативно земеделско стопанство.*

ТОКИЙСКИ ПРОЦЕС — съдебен процес над главните японски военни престъпници, състоял се от 3 май 1946 до 12 ноември 1948 в Токио. Делото се разглежда от Международен военен трибунал за Далечния изток. Трибуналът признава подсъдимите (28 души — бившия министър-председател, министри, членове на висшия генералитет и пр.) за виновни в това, че през периода 1928—1945 са подготвили и водили агресивни войни срещу СССР, Китай, Англия, САЩ и други страни; наред с хитлеристка Германия и фашистка Италия са се домогвали до световно господство; извършили са военни престъпления и престъпления срещу човечеството. Осъдени са на смърт чрез обесване 7 души, останалите — на различни срокове затвор.

ТОРИ (англ. tory) — английска политическа партия, възникнала в края на 70-те години и началото на 80-те години на XVII в. От средата на XVIII в. се оформя като партия на едрата поземлена аристокрация и висшето духовенство на англиканската църква. Към средата на XIX в. на нейна основа е създадена Консервативната партия на Великобритания, която изразява интересите на монополистичната буржоазия и едрите поземлени собственици. Консерваторите неофициално са наричани «тори».

ТОРИ (американски), тори — колонисти — наименование на привържениците на Англия сред населението на английските северноамерикански колонии в периода на Войната за независимост в Северна Америка 1775—1783, наричани още лоялисти.

ТОТАЛЕН (от лат. totalis — «цял», «пълен») — пълен, всеобхватен, всеобемащ, всепоглъщащ, всеобщ, цялостен (напр.: т. кампания срещу подобряването на съветско-американските отношения, *тотална война, тотална мобилизация*).

ТОТАЛИТАРИЗЪМ — 1) форма на авторитарна буржоазна държава (вж *тоталитарна държава*) в епохата на империализма. Т. се характеризира с пълен (тотален) контрол над всички сфери на живота на обществото, забрана на демократичните организации, ликвидиране на конституционните права и свободи, репресии против прогресивните сили, милитаризиране на обществения живот. Крайна форма на т. са фашистките режими (вж *фашизъм*). 2) Направление в буржоазната политическа мисъл, което оправдава установяването на тоталитарни режими; официална идеология на фашистка Германия и Италия. 3) В буржоазнолибералната идеология терминът т. се използва за критична оценка на фашистката диктатура. 4) В антикомунистическата пропаганда със започването на «студената война» терминът т. се употребява спрямо социалистическите държави, които клеветнически се отъждествяват с «тоталитарните» режими, за да се създаде превратна представа за социалистическата демокрация. Борбата с идеологията и практиката на т. е най-важна задача на комунистическото движение, на марксистко-ленинската обществена наука.

ТОТАЛИТАРНА ДЪРЖАВА — буржоазна държава от епохата на обща-

та криза на капитализма. Характеризира се с открита диктатура на монополистичната буржоазия, с терористични методи на управление и режим на произвол и безправие спрямо трудещите се (хитлеристка Германия, фашистка Италия, франкистка Испания).

«ТОТАЛНА ВОЙНА» — империалистическа теория за подготовка и водене на агресивна война, на която се подчиняват изцяло всички сфери на материалния и духовния живот на обществото. В «т. в.» агресорът използва всички ресурси, всякакви бойни средства и най-жестоки похвати за масово унищожаване не само на въоръжените сили на противника, но и на мирното население на страната, подложена на нападение, и разрушава безогледно стопански и културни ценности, без да се съобразява с нормите на международното право, със законите и обичаите за водене на война. Теорията за «т. в.» е разработена през 20-те и 30-те години на XX в. като логично продължение на авантюристичната теория за светкавична война (вж *блицкриг*) и бива прилагана от германските и италианските фашисти по време на Втората световна война. Съвременните буржоазни теоретици на «т. в.» престъпно проповядват да се използват ядрено, бактериологично и други видове оръжие, с което империалистите се стремят да се домогнат до световно господство.

ТОТАЛНА МОБИЛИЗАЦИЯ — система от извънредни мероприятия на агресивна империалистическа държава за всестранно подчиняване на живота на населението и на икономиката за подготовка и водене на война. Пример за т. м. са въведените във фашистка Германия през последните години на Втората световна война мерки за принудителен труд, мобилизиране на старци и малолетни и др. извънредни мерки.

ТОТЕМИЗЪМ — една от най-древните форми на религия, основна черта на която е вярата в съществуването на свръхестествена родствена връзка (с общ произход) между група хора (най-често целият род) и някакво животно, растение или предмет, наричани т о т е м. Тотемът не е смятан за божество, а за по-стар брат, баща, родственик. Групата носи обикновено името на тотема, който не бива да се убива и да се употребява за храна. Т. е най-развит у австралийските аборигени, но е съществувал у всички народи. Следи от т. се откриват във всички световни религии — *юдаизма, християнството, будизма, индуизма, исляма* и др.

ТРАДИЦИОНЕН — 1) запазен от миналото, основан, почиващ на предание, обичай, навик, традиция (напр. т. обичай, т. обред). 2) Лишен от оригиналност; обикновен, банален поради продължително прилагане (напр.: т. стил, т. разговори).

ТРАДИЦИЯ (лат.: «предаване») — исторически създаден и предаван от поколение на поколение обичай, утвърден обществен ред, навик, норма за поведение, идея. Т. се отличават с голяма устойчивост (напр.: революционните т. на българската работническа класа). Прогресивните т. органично се съчетават с творческото развитие на всички отрасли на науката, културата, изкуството и приложното изкуство.

ТРАКТАТ (лат. tractatus — «разсъждение») — 1) научно съчинение, в което се разглежда определен въпрос. 2) Международен многостранен договор.

ТРАКТОВКА — разглеждане, тълкуване, обясняване, излагане на

дадена тема или въпрос от определена гледна точка.

ТРАНЗЙТ — преминаване на пътници, товари и превозни средства през пунктове или държави, разположени между отправната станция и местоназначението, без прехвърляне и престой. Международният т. се урежда със специални конвенции.

ТРЕ́ЗОР — 1) касите, хранилището, в което емисионните банки държат златото и другите ценности. 2) *прен.* Употребено като държавно съкровище, означава Министерство на финансите.

ТРЕЙДЮНИО́НИ — название на профсъюзите в Англия и някои други страни. Възникват през XVIII в. Английските т. са най-голямата организирана сила в страната. Конгресът на английските т. е колективен член на Лейбъристката партия. Десните лидери на т. са проводници на *опортюнизма* в работническото движение. Те спъват засилващия се закономерен процес на олевяване на работническата класа, укрепването на нейното единство и разгръщането на класовата борба. Следват курс на реформизъм, икономизъм и класово сътрудничество с монополистичната буржоазия. От началото на 60-те и особено през 70-те години прогресивните сили в профсъюзите се обявяват против политиката на класово сътрудничество, водена от десните лидери, и стоят на по-леви позиции от Лейбъристката партия.

ТРЕ́ТИ ИНТЕРНАЦИОНА́Л — вж *Комунистически интернационал.*

ТРЕ́ТИ РАЙХ (Трета империя) — название, което германските фашисти и германската фашистка историография дават на Германия след установяването на Хитлеровата диктатура (1933). Първата германска империя, според тях, е Свещената римска империя на германската нация — съществувала от X в. и разпаднала се под ударите на Наполеоновите войски през 1806. Втората империя е германската държава от 1871, когато след победата над Франция е завършено обединението на Германия върху основата на пруския милитаризъм; тази империя е пометена от Ноемврийската буржоазнодемократична революция в Германия 1918. Краят на Т. р. настъпва след разгрома на хитлеристка Германия във Втората световна война 1939—1945 от СССР и неговите съюзници от *антифашистката коалиция.*

«ТРЕ́ТИ СВЯТ» — приетото в политическата литература название на новоосвободилите се в края на Втората световна война и в следвоенните десетилетия колониални и зависими страни от Азия, Африка и Латинска Америка (вж *развиващи се страни*).

ТРИБАЛЙЗЪМ (трайбализъм) (от лат. tribus — «племе») — привързаност към културно-битова, култова и обществено-политическа племенна обособеност. Проявява се в междуплеменни вражди в общество, където още има отживелици от родово-племенното деление, предимно в Африка. Прогресивните сили в Африка се борят за преодоляване на т., който пречи за националното консолидиране и единството на африканските народи.

ТРИБУ́Н — 1) в древния Рим: лице с различни обществени задължения (напр.: военен т., плебейски т. — изборно лице, чието задължение е да защищава правата на плебеите). 2) *прен.* Изтъкнат обществен деец, който защищава правата и интересите на определена социална група

в публицистични произведения или с ораторска реч (напр.: пламенен т. на революцията, народен т.).

ТРИБУНА — 1) високо, издигнато място, откъдето ораторът говори пред събрание, митинг и т. н. 2) *прен.* Място за осъществяване на политическа, публицистична, ораторска дейност; печатен орган, в който се застъпват разбиранията и интересите на известни среди, на политически и професионални организации и други. 3) Съоръжение с последователно издигнати редове за публика (напр.: т. на стадион).

ТРИБУНАЛ — 1) извънреден революционен съд в периода на Френската буржоазна революция в края на XVIII в. 2) Революционен трибунал в първите години на съветската власт — съд за разглеждане на контрареволюционни и други опасни престъпления. 3) Международен военен трибунал — съдебен орган за разглеждане делата на главните военнопрестъпници от Втората световна война, създаден през 1945 по споразумение между СССР, САЩ, Англия и Франция (вж *Нюрнбергски процес* и *Токийски процес*).

ТРИЕНАЛЕ (итал. triennale — «тригодишен») — изложба, която се организира през три години (напр.: т. на графиката в Талин). Вж и *биенале*.

ТРИСТРАНЕН ПАКТ (Берлински пакт 1940) — пакт за военен съюз между хитлеристка Германия, фашистка Италия и Япония; подписан на 27 септември 1940 в Берлин. Предвижда разделянето на света между фашистките държави: на Германия и Италия се определя ръководна роля при създаването на т. нар. «нов ред» в Европа, а на Япония — в Азия. Към Т. п. се присъединяват зависимите от Германия буржоазни правителства на Унгария (20 ноември 1940), Румъния (23 ноември 1940), Словакия (24 ноември 1940), България (1 март 1941). По-късно се присъединяват Финландия, Испания, Тайланд и др. Т. п. е важно звено в разпалването на Втората световна война 1939—1945; той е насочен към установяване на световно господство на държавите от фашисткия блок и е тясно свързан с техните планове за нападение над СССР.

ТРИУМФ — 1) в древния Рим тържествено влизане в столицата (от Марсово поле до Капитолия) на пълководец-победител и неговата войска. Т. се разрешавал от сената и бил най-високата награда за пълководеца. 2) *прен.* Блестящ, успех, тържество, забележителна победа.

ТРОЕН СЪЮЗ — военнополитически блок на Германия, Австро-Унгария и Италия, оформен през 1879—1882 и насочен към подготовка на война за преразделяне на света. Инициатор за създаването му е Германия. През 1904—1907 в противовес на Т. с. е създаден блокът на Англия, Франция и Русия — т. нар. *Антанта*. Противоречията между двата враждуващи военни блока довеждат до избухването на Първата световна война 1914—1918. След започването на войната Италия обявява неутралитет, а през май 1915 влиза във войната на страната на Антантата; Т. с. престава да съществува.

ТРОЙНО СЪГЛАШЕНИЕ — вж *Антанта*.

ТРОЦКИЗЪМ — идейно-политическо дребнобуржоазно, враждебно на ленинизма течение в работническото движение, прикриващо своята опортюнистическа същност с «лява» фразеология, изродило се в контрареволюционно антисъветско, анти-

комунистическо движение; разновидност на *меншевизма* в Русия и на *центризма* в международното работническо движение. Названието произлиза от името на лидера на течението Лео Троцки.

Т. възниква едновременно с оформянето на *болшевизма*. Троцки е противник на Лениновата идея за създаване на организирана революционна марксистка партия на работническата класа, отрича ръководната роля на пролетариата в революцията, необходимостта от съюз между работниците и селяните. Троцкистите се обявяват против учението на Ленин за възможността социализмът да победи първоначално в една страна и се борят против Лениновата програма за социалистическо строителство. През 1926 привържениците на т. създават антипартиен троцкистко-зиновиевски блок в партията, който води подривна дейност срещу съветската държава. Петнадесетият конгрес (1927) изключва активните троцкисти от партията. В СССР т. като политическо течение престава да съществува през 1928.

През 1938 троцкистките групи от различни страни се обединяват в международна организация, която наричат *Четвърти интернационал*. Макар да не намира широк отзвук в международното комунистическо движение, т. нанася сериозни вреди на отделни партии.

Съвременният т. не представлява от себе си едно цяло, разделен е на враждуващи помежду си групи, откъснати от масовото работническо движение. Идеологическа основа на съвременния т. остава «теорията за перманентната революция» на Троцки, нанесла голяма вреда на революционното движение. Троцкистките групи се опитват да подкопаят единството на международното комунистическо движение, разпространяват дезинформация и клевети срещу СССР и другите социалистически страни. Те отхвърлят Лениновия принцип за мирно съвместно съществуване между държавите с различен обществен строй, фалшифицират външната политика на социалистическите страни, действуват от позициите на войнствуващия *антикомунизъм* в борбата с марксизма-ленинизма. Със своите разколнически действия в работническото и националноосвободителното движение троцкистите оказват поддръжка на империалистическата реакция.

Борбата на комунистическите партии срещу т. е част от борбата срещу *опортюнизма* и ренегатството.

ТРОЯНСКИ КОН — *прен.* таен, коварен замисъл; измама, коварство, хитрост; действие, подарък, който носи гибел за приемащия го. Изразът иде от древногръцката легенда за Троянската война, послужила за сюжет на епичната поема «Илиада» (VIII — VII в. пр. н. е., приписвана наред с поемата «Одисея» на легендарния древногръцки поет Омир). Гърците (данайците), за да проникнат в обсадения град Троя, по съвета на Одисей, цар на остров Итака, правят огромен дървен кон и го оставят пред стените. Троянците, без да подозират хитростта, вкарват коня в града. През нощта скритите в корема на коня гръцки воини избиват стражата и отварят градските врати, за да влязат завърналите се данайци, които завладяват и опожаряват Троя.

ТРУД — човешка творческа дейност за създаване и присвояване на материални и духовни блага, необходими на човека. Т. е физически и умствен, производителен и непроизводителен. Главен двигател на обществения прогрес е производителният т., който се изразходва в материалното производство (промишленост, селско стопанство, строителство, товарен транспорт) и създава

материални блага и национален доход. Т. е първото и основното условие за съществуването на хората. Той изиграва решаваща роля за отделянето на човека от животинския свят. С развитието на производителните сили хората разширяват сферата на т., натрупват производствен опит и навици. Т. става все по-сложен, многообразен и производителен. Научнотехническата революция замества физическата сила и елементарните операции с технически средства, повишава ролята на умствения т. и на творческите сили на човека. Количеството на т. се измерва с неговото времетраене, интензивността на т. — с изразходваното количество работна сила в единица време, а производителността на т. — с количеството продукция, произведена за единица време. Качествената характеристика определя изискванията, които се предявяват към даден вид т. За да отговори на тези изисквания, работникът трябва да има съответна подготовка и опит.

Господствуващата форма на стопанството определя социалната природа на т. В класовоантагонистичните общества т. е подложен на експлоатация. Произведеният от него принаден продукт се присвоява безвъзмездно от частните собственици—робовладелци, феодали, земевладелци, капиталисти. Наемният т. се превръща в тежко бреме. Оформя се противоположността между умствения и физическия т. В условията на социализма т. е основан на другарско сътрудничество и взаимопомощ на свободни от експлоатация хора. Разпределението на продуктите се осъществява според количеството и качеството на т. При комунизма т. ще се превърне в първа жизнена необходимост на хората.

ТРУ́ДОВ СЕМЕ́СТЪР (трети семестър) — строителна или селскостопанска дейност на студентски бригади по време на лятната ваканция.

ТРУ́ДОВИ КОЛЕКТИ́ВИ — в НРБ: социално-производствени, научни, учебни и други обединения от хора, чиято дейност е насочена към постигане на социално значима цел. Те са част от политическата система. Голямо е значението на производствените колективи в предприятията, аграрно-промишлените комплекси и другаде. Т. к. извършват отговорни и полезни стопански, политически, социални, културни и други дейности. Те участвуват в обсъждането и решаването на държавни и обществени въпроси, в планирането на производството и социалното развитие, в подготовката и разпределението на кадрите, при обсъждането и решаването на въпроси, свързани с управлението на предприятията и учрежденията и други. Според Конституцията колективите на трудещите се участвуват непосредствено и чрез избрани от тях органи в ръководството на стопанската дейност. Държавата ръководи народното стопанство и другите области на обществения живот. В тази си дейност тя се опира на инициативите и творческата дейност и на т. к.

ТРУ́ДОВОКООПЕРАТИ́ВНО ЗЕМЕ́ДЕ́ЛСКО СТОПА́НСТВО (ТКЗС) — социалистическа селскостопанска организация в НРБ, създадена чрез доброволно обединяване на трудещите се селяни за колективно стопанисване на земята със съвместен труд и обществени средства за производство; най-подходяща форма за социалистическо преустройство и развитие на българското селско стопанство. Създават се с цел да се осъществи интензификация на производството върху основата на концентрация и специализация; да се издигне културата на селското стопан-

ство и да се увеличат добивите, като се постигне висока производителност на труда; да се увеличат доходите на трудещите се селяни и да се повиши тяхното жизнено равнище; да се усъвършенствуват социалистическите отношения на село; да се укрепва съюзът между работническата класа и селяните; да се преодоляват съществените различия между селскостопанския и промишления труд, между селото и града.

Дейността на ТКЗС е изградена върху основните принципи на социалистическата кооперация — доброволност, демократичност, материална заинтересованост и правилно съчетаване на обществените и на личните интереси на кооператорите. ТКЗС организира производствената си дейност със собствени средства и с труда на кооператорите при помощ от държавата. Доходите се разпределят според вложения от кооператорите труд. Масовото коопериране на селското стопанство започва още в първите години след установяването на народната власт и приключва към 1958. В края на 1958 и началото на 1959 ТКЗС се уедряват. От 1970 започва създаването на аграрно-промишлени комплекси (АПК) с участието на ТКЗС, ДЗС и др. социалистически организации. Постепенно ТКЗС загубват своята юридическа и икономическа самостоятелност. АПК се превръщат в единни стопански организации.

ТРУДОВОПРОИЗВОДИТЕЛНА КООПЕРАЦИЯ (ТПК) — общественостопанска социалистическа организация в НРБ, която обединява на принципа на доброволността трудещи се занаятчии, работници и др. ТПК е форма за преустройство на дребното частно занаятчийство в социалистическо кооперативно предприятие със съвременна техника и организация на труда. Изгражда се на отраслов принцип (обущарска, шивашка и т. н.), но има и общи ТПК. Извършват главно битови услуги на населението и участвуват в изпълнението на народностопанския план.

ТРЪСТ — 1) една от основните форми на капиталистически *монопол*, при която (за разлика от *картела* и *синдиката*) предприятията, влизащи в т., губят своята търговска и производствена самостоятелност и имат единно ръководство. Собствениците на предприятията участвуват в т. с дял и според броя на дяловете или акциите си получават *дивиденти*. Целта на т. е да се получи монополно висока печалба и да се осигури най-голяма устойчивост в конкурентната борба. С разрастването си т. се превръщат в центрове на огромни по-широки обединения — *концерни*. Оказват голямо влияние върху реакционната политика на империалистическите държави. Имат голямо значение за концентрацията на капитала и за задълбочаване на противоречията на капитализма. 2) В СССР т. е една от формите на организация на промишлеността и строителството. Обединява предприятията от един отрасъл, транспортни съоръжения, складове и др.

ТУР (фр. от лат.: «закръглям») — 1) част от спортно състезание (при игра на шах, футбол и др.), когато всички участници играят по един път. 2) *прен.* Завършен отделен епизод (етап, кръг) в действие, събитие, явление (напр.: първи и втори т. на изборите при многостепенна избирателна система; последният т. от преговорите).

ТЪРГ — един от начините за покупко-продажба на стоки или даване за изпълнение на определени работи съгласно предварително обявени от организацията на т. условия.

Сделката се сключва с този от участниците, който е дал най-изгодни условия.

ТЪРГОВСКИ БАЛАНС — съотношение между стойността на *вноса* и на *износа* на дадена страна общо или в търговията ѝ с отделни страни за определен период от време (обикновено година). Т. б. е а к т и в е н, когато стойността на износа превишава стойността на вноса, и п а с и в е н, когато стойността на вноса е по-голяма.

ТЪРГОВСКО ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО — външнотърговски орган на определена държава в чужбина. Извършва стопански проучвания и съдейства за разширяване икономическите връзки с държавата, на чиято територия се намира. Т. п. на социалистическите държави осъществява монополното право на външната търговия. То е пряк задграничен орган на министерството, което ръководи външната търговия. Т. п. има за задача да съдейства за развитието на търговско-икономическите отношения между държавите; да представлява интересите на държавата по търговски и други икономически връзки; да регулира и контролира външнотърговските операции на учреждения, организации, предприятия, на които е разрешено да вземат участие във външнотърговския оборот на своята страна; да извършва търговски операции от името на своята държава.

У

УЕСТМИНСТЪР — название на английския парламент (заседава в Уестминстърския дворец).

УЕСТЪРН (англ. western — «западен», «живеещ на запад») — приключенски каубойски филм за живота в западните щати («дивия Запад») на САЩ през XIX в.

УЗУРПАЦИЯ — насилствено, незаконно заграбване на власт от личност или група лица; присвояване на права.

УКАЗ — 1) акт на висшия постоянно действуващ орган на държавна власт (напр. Държавния съвет на НРБ, Президиума на Върховния съвет на СССР). У. регулират разнообразни въпроси от живота на страната. 2) В дореволюционна Русия актове на императора. 3) В буржоазните страни акт на върховното управление, формално издаван от държавния глава, а фактически издаван по решение на правителството.

УЛТИМАТУМ (от лат. ultimus — «последен», «краен») — 1) категорично искане, придружено със заплаха. 2) В международното право: искане от една държава към друга да изпълни в указан срок определени действия под заплаха на скъсване на дипломатически отношения, блокада, обявяване на война и др. Уставът на ООН задължава страните — членки на организацията, да се въздържат в международните си отношения от заплаха или употреба на сила.

УЛТРА-(лат. ultra — «свръх», «отвъд», «от другата страна») — първа част от сложни думи със значение: прекомерно, изключително много, крайно, извън нормата, извън приетото (напр.: ултракъси вълни — електромагнитни вълни с дължина, по-малка от 10 м, ултравиолетови лъчи — невидими с око лъчи, които в спектъра се намират зад виолетовия цвят, ултраконсерватор — краен реакционер, ултрареакционер, ултрадесни, ултралеви, ултрасъвременен).

УЛТРА — разпространено название за лице или група лица, които застъпват прекалено крайни възгледи или са представители на крайно неумерени, екстремистки течения в обществения и политическия живот на отделна страна. Биват ултрадесни и ултралеви.

У л т р а д е с н и — изразители на интересите на най-агресивните шовинистични и милитаристични кръгове на едрия монополистичен капитал след Втората световна война, ударен отряд на империалистическата реакция. Те са носители на крайно десни, реакционни възгледи, на неофашистки тенденции. Различни групировки на ултрадесни съществуват в около осемдесет страни. Ултрадесните упражняват терор против прогресивните и демократичните сили, водят яростна антикомунистиче-

ска кампания, придържат се към политика на агресия и неограничен експанзионизъм на международната арена. Те са за запазване на международното напрежение, за надпревара във въоръжаването, обявяват се против всякакви опити за нормализиране на отношенията на западните държави със Съветския съюз и с другите страни от социалистическата общност.

Ултралеви — различни дребнобуржоазни, анархистични, троцкистки и други течения в капиталистическите страни. Вж и *маоизъм*.

«УЛТРАИМПЕРИАЛЙЗЪМ» («свръхимпериализъм») — ревизионистична теория, създадена от К. Кауцки, според която капитализмът прераства в нова фаза — «у.», характеризираща се с прекратяване на политиката на конкурентна борба между капиталистическите страни и заменянето ѝ с политика на съвместна експлоатация на света от международния *финансов капитал* чрез един световен «свръхтръст». През Първата световна война разновидност на «у.» е лозунгът «За Европейски съединени щати», а след Втората световна война — планът за създаване на световно обединение на капиталистическите държави. Теорията за «у.» прикрива дълбоките противоречия на *империализма* и създава илюзията за възможен постоянен мир при капитализма.

УНГАРСКА ТЕЛЕГРАФНА АГЕНЦИЯ — вж *МТИ*.

УНИВЕРСАЛЕН (лат. universalis — «всеобщ») — всеобщ, всемирен, всеобемен, световен (напр.: *Универсална декларация за правата на човека*, у. организация); разностранен, многообразен, обхващащ много неща (напр.: у. знания, у. сведения); изпълняващ различни функции, пригоден за много цели с различно предназначение (напр.: у. машина, у. средство). Универсален магазин — магазин, който търгува с различни промишлени стоки. Универсализъм — многообразност на знания, интереси и дейност, всеобхватност.

УНИВЕРСАЛНА ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА — декларация, приета от Общото събрание на ООН на 10 декември 1948. Провъзгласява: елементарните права на личността — равенство на всички хора, право на живот, свобода и лична неприкосновеност и др.; гражданските и политическите права и свободи — право на гражданство и убежище, свобода на съвестта, мисълта и религията, избирателно право и др.; социално-икономически права — право на труд и почивка, право на образование и на участие в културния живот на обществото и др. Декларацията има препоръчителен характер по отношение на държавите. Но въпреки това служи на народите от капиталистическите и колониалните страни в борбата им за демократически права и свободи. Денят на приемането на У. д. п. ч. е провъзгласен от Общото събрание на ООН като Ден за правата на човека.

УНИВЕРСИАДА (до 1957: студентски игри) — световни спортни студентски комплексни състезания. Първите студентски игри са проведени във Варшава през 1924. След Втората световна война 1939—1945 игрите се организират в рамките на международните фестивали на младежта и студентите. През 1949 е създаден Световен съвет за университетски спорт (ФИСУ). От 1957 отново се провеждат единни световни студентски игри под името у. Регламентът на у. отговаря на духа на олимпийското движение. Девизът на у. е «Наука — спорт — дружба —

мир». Според правилника на ФИСУ летните у. се организират всяка нечетна година със състезания по девет задължителни дисциплини — лека атлетика, плуване, гимнастика, фехтовка, скокове във вода, водна топка, волейбол, баскетбол и тенис — и един вид допълнителен спорт, определян от страната-организаторка. В програмата за зимните у., които се провеждат всяка четна година, са застъпени ски-бягане, скокове със ски, фигурно пързаляне, хокей и др.

УНИТА́РЕН (от лат. unitas — «единство») — единен, обединен, съставящ едно цяло.

УНИТА́РНА ДЪРЖА́ВА — форма на държавно устройство, при което територията на страната се дели на административно-териториални единици: департаменти, области, райони, окръзи и други (за разлика от федерацията, съставена от федеративни единици — щати и др.). В у. д. действуват единни за цялата държава конституция, обща правна система, единна система от органи на държавната власт. У. д. са НР България, ГДР, Полша, Унгария и други социалистически държави, а СССР, Чехословакия и Югославия са социалистически федерации.

Повечето съвременни буржоазни държави (напр. Великобритания, Франция, Италия, Япония и други) са у. д. Икономическото и политическото централизиране, характерни за държавномонополистичния капитализъм, обуславят унитаристките тенденции и в съвременните буржоазни федерации (напр. САЩ, ФРГ, Канада и други), където все повече се засилва ролята на федералните органи на държавната власт.

УНИФИЦИ́РАНЕ (от лат. unio — «единство», и facere — «правя») — уеднаквяване; привеждане в еднообразно състояние, в единна форма или система; свеждане към определена норма (напр.: у. в техниката чрез отстраняване на неоправданите различия); дейност на компетентни органи на отделна държава или на няколко държави за изработване на правни норми, които регулират еднообразно определени видове обществени отношения (напр.: у. на законодателството на страните — членки на *Съвета за икономическа взаимопомощ*, за по-пълно сътрудничество в икономическата област — общи условия за доставки, въвеждане на единни стандарти и технически условия).

У́НИЯ (от лат. unio — «единство», «обединение») — 1) съюз на две или повече държави. 2) Обединение на източноправославната и католическата църква при признаване върховенството на римския папа и допускане богослужението да се извършва на роден език. 3) Международни административни съюзи или организации в областта на икономиката, културата, образованието, здравеопазването и други, създадени съгласно с международно споразумение (Бернския съюз за защита на литературните и художествените произведения от 1886, Парижкият съюз за закрила на индустриалната собственост от 1883 и др.). Някои у. се превръщат постепенно в *специализирани организации* при ООН (Световен пощенски съюз, Международна организация на труда — МОТ, ЮНЕСКО и др.).

УО́ЛСТРИЙТ (англ. Wall street) — улица в Ню Йорк, на която се намират най-големите американски банки, фондовата борса и управленията на промишлените монополи. Името ѝ е синоним на американския империализъм, на финансовата олигархия, която определя външната и вътрешната политика на САЩ.

«УОТЪРГЕЙТ» (афера «Уотъргейт») — разследване на противозаконните действия на множество лица във връзка с опита да се поставят подслушвателни устройства в главната квартира на Демократическата партия в хотел «Уотъргейт» (Watergate) във Вашингтон по време на избирателната кампания през 1972. В аферата, предприета със знанието на комитета на Републиканската партия по преизбирането на тогавашния президент Ричард Никсън, са въвлечени някои членове на правителството и няколко съветници от Белия дом. В обстановката на остра вътрешнополитическа борба, на засилено внимание на обществеността към спазване на буржоазнодемократическата законност Ричард Никсън на 9 август 1974 бива принуден да подаде оставка. Аферата «У.» е звено от крупните политически скандали в САЩ и става изходна точка за изобличаване и на други злоупотреби с властта и по-специално за разследване на незаконната дейност на *Централното разузнавателно управление (ЦРУ)* във вътрешния живот на страната и на подривната му дейност в чужбина.

УПРАВЛЯВАЩ дипломатическо представителство (шарже д'афер) — 1) лице, което възглавява дипломатическо представителство. Обикновено се назначава при неразвити отношения между две държави или когато някоя страна по политически или други съображения не желае да поддържа с друга страна дипломатически отношения на по-високо равнище. У. се акредитира при министъра на външните работи на страната на пребиваването. 2) Третият клас на дипломатически представител.

УРБАНИЗАЦИЯ (от лат. urbanus — «градски») — исторически процес на повишаване на ролята на градовете в развитието на обществото. Обуславя се от разделението на труда и от научно-техническата революция. Обхваща социално-професионалната и демографската структура на населението, неговия начин на живот, култура, разположение на производителните сили. Изразява се в масова и продължителна миграция на населението от селото към града, в резултат на което съществуващите градове нарастват и се построяват нови. Малки са градовете с население от 10 000 до 15 000 жители, средни — 50 000—100 000, големи — над 100 000 жители. През XIX в. в градовете по света живеят около 30 млн. души (3% от населението на Земята), през 1900 — 224,4 млн. души (13,6%), през 1950 — 706,4 млн. души (29,2%), през 1970—1,4 млрд. души (38,6%), през 1980—1,8 млрд. души (41,3%). За съвременния етап на у. е характерно концентрирането на населението в градове с население над 100 000 души (вж *мегаполис*), в обединения от градове (конурбации), а също и разрастването на градовете-*агломерации*. В света има 300 града с население над половин милион жители. В развитите капиталистически държави градското население е над две трети: в САЩ — 73,5%, във ФРГ — 82,2%, във Великобритания —79,1%, във Франция — 70%.

УРБАНИЗЪМ — 1) направление в архитектурата през XX в., което приема за основа на градоустройството окрупняването на градовете, пределното концентриране при застрояването им с големи сгради; урбанистика. 2) В буржоазното изкуство и литература (предимно у представителите на футуризма, конструктивизма и др.): изобразяване и възпяване на големите капиталистически градове и индустриални центрове и динамичния им живот. Писателите-урбанисти обикновено утвърж-

дават капиталистическото развитие на милионния град, но си затварят очите пред отрицателните явления на капиталистическия живот — резки социални контрасти, тежко положение на трудещите се, наличие на бедняшки квартали. 3) Дума или израз в книжовния език и разговорната реч, характерни за градските жители (за разлика от диалектизмите, провинциализмите и др.). Х и п е р у р б а н и з ъ м — погрешно пренасяне (най-често поради стремеж към правилна и изискана реч) на специфични фонетични или морфологични особености, характерни за определени думи или форми на книжовния език, върху други думи или форми (напр. някои българи, които говорят на западен диалект, вместо правилната книжовна форма «големи» изговарят неправилно «големи» по аналогия с «голям»).

УСТАВ — сбор от основни правила, които определят устройството, функциите, реда и дейността на държавна, международна, стопанска или обществена организация, отрасли от управлението и др. (напр.: У. на ООН, у. на политическа партия, военен у. и др.).

УТИЛИТАРЕН (от лат. utilitas — «изгода», «полза») — приложим, оползотворим, съобразяващ се с практическата изгода или полза; пригоден за практическо приложение, тясно практичен (напр.: у. съображения, у. знания, у. подход към работата).

УТИЛИТАРИЗЪМ — тесен практицизъм, стремеж да се извлича от всичко само непосредствена материална изгода, дейност с груба сметка за облаги.

УТОПИЧЕН (от гръц. ou — «не», и tópos — «място», т. е. «утопия», «несъществуващо място») — неосъществим, фантастичен, недействителен, мечтан, нереален; ненаучен (напр.: у. идеи, *утопичен социализъм*, у. роман).

УТОПИЧЕН СОЦИАЛИЗЪМ — мечти, проекти и учения за съвършен обществен строй, основан върху общност на имуществото, задължителен труд за всички и равно разпределение на продуктите; не се основават на познаване на законите на общественото развитие и неговите движещи сили. Названието произлиза от произведението на един от основоположниците на у. с. — Т. Мор, «Утопия», в което са изложени основите на идеалното общество. У. с. възниква при ранния капитализъм като реакция на селяните срещу неравенството и експлоатацията. Но условия за реално преобразяване на обществото на социалистически начала в този период няма (класовата борба е развита недостатъчно, пролетариатът не е достигнал зрелост, научна теория за комунизма още няма). Утопистите Сен Симон, Шарл Фурие, Роберт Оуен и др. критикуват язвите на обществения строй, основан на частна собственост, без да разкриват противоречията му и законите на неговото развитие. Подценяват ролята на пролетариата като решаваща сила за преустройството на обществото, отричат революцията. Те изказват обаче гениални догадки за основните черти на социализма, което прави у. с. един от трите идейно-теоретични източника на марксизма. К. Маркс и Ф. Енгелс превръщат социализма от утопия в наука, като създават учението за *научния комунизъм*.

УТОПИЯ — неосъществима мечта, фантазия, която не се основава на научно познаване на закономерностите на природата и обществото, няма реални основания за осъществяване. Терминът произлиза от произведението «Утопия» (1516) на един от основоположниците на *утопичния социализъм* — Томас Мор.

Ф

ФАБИА́НЦИ — членове на английската реформистка организация «Фабианско общество», основана през 1884 от представители на буржоазната интелигенция. Ф. са привърженици на мирните и постепенни социални преобразования, поради което приемат името на римския пълководец от III в. пр. н. е. Фабий Максим Кунктатор (Бавния), известен със своята изчаквателна тактика в борбата си с Ханибал. След създаването на Лейбъристката партия (1900) ф. влизат в състава ѝ.

ФА́ЗА (от гръц. phásis — «появяване») — последователна промяна при развитието; отделен момент, положение, форма от процес или от развитието и изменението на явление; определен период в историческото развитие на обществен процес или явление (напр.: социализмът — първа ф. на комунистическото общество).

ФАКТ (от лат. factum— «направено») — 1) действително, реално станало или съществуващо, неизмислено събитие или явление (напр.: исторически ф., политика на «свършените факти» на израелското правителство при създаване на военизирани еврейски селища върху заграбените и окупирани арабски земи). 2) Нещо дадено, установено, материал, върху който се изгражда теоретично обобщение, заключение или извод или с който се проверява теория или предположение (напр.: излагане на фактите, проверка на фактите, изопачаване на фактите).

ФАКТИ́ЧЕСКИ — основан на действителни събития (факти), съответстващ на фактите; действителен, истински, съществуващ, неизмислен (напр.: ф. данни, ф. материал, ф. започване на работа, ф. положение на нещата).

ФА́КТОР — 1) движеща сила, съществена причина, която обуславя протичането на някакъв процес и определя неговия характер (напр. политическото възпитание на трудещите се е важен ф. за комунистическото строителство). 2) Ръководител; деец, влиятелно лице.

ФАКТО́РИЯ — 1) търговско поселище в колониална страна. 2) Снабдителен пункт за ловците в отдалечените краища на СССР.

ФАЛА́НГА (от лат. phalanx — «затворен боен ред», «войска»; от гръц. falags, falaggos— «ред», «редица») — 1) боен ред на тежковъоръжена пехота в древна Гърция. 2) В проекта на френския утопичен социалист Ш. Фурие община от 1600—1800 души— основна производствено-потребителска ядка на бъдещото идеално общество. 3) Название на правителствената фашистка партия в Испания (от 1939 се нарича и «Национално движение»). 4) *прен.* Строен ред, редица.

ФАЛШИФИКА́ЦИЯ — 1) подправяне на нещо с цел да мине за истинско, оригинално; подправка (напр.:

ф. на документ). 2) Съзнателно заменяне, изопачаване на нещо истинско с лъжливо (напр.: ф. на историята). 3) Изменение с користна цел на вида и свойствата на предмети, подлежащи на продажба.

ФАНАРИО́ТИ — 1) в Османската империя представители на висшето гръцко духовенство, а също богатите и знатни гърци, потомци на византийската аристокрация; наречени по името на квартала Фенер в Цариград, където се намирала гръцката патриаршия. Фенерското духовенство подчинява всички православни в империята. Носители са на «мегали идея» («велика идея»), в името на която искали да погърчат всички християни. Ф. са врагове на националното възраждане на българите. 2) *прен.* Фанариот — коварен човек.

ФАНАТИ́ЗЪМ (от лат. fanaticus — «обладан от вдъхновение») — 1) сляпа, доведена до крайна степен привързаност към някакво религиозно вероучение или възглед, съчетана с крайна нетърпимост към други, различни схващания и с религиозна жестокост (напр.: религиозен ф.). 2) *прен.* Пристрастност, преданост до самозабрава към определена идея или учение по убеждение, на дело; прекалена привързаност към нещо (напр.: заслепен до ф.).

ФАНТА́ЗИЯ (гръц. phantasía — «въображение») — 1) творческо въображение, което е източник на нови образи и идеи, възникващи в процеса на човешката дейност; умение да се измисля (напр.: художествена ф., богата ф.). Играе важна роля в художественото и научното мислене. 2) Мечта, продукт на въображението. 3) Измислица; нещо неправдоподобно, откъснато от действителността, неосъществимо, лъжа (напр.: невероятна ф.). 4) Странност, хрумване, каприз. 5) Музикален жанр, пиеса, чиято форма се характеризира със своеобразно свободно развитие на тематичния материал.

ФАНФАРО́НСТВО (фр. fanfarron от арабски farfar — «бъбрив») — поведение на човек, който се хвали с мними достойнства; самохвалство.

ФАО (англ. FAO, съкратено от Food and Agriculture Organisation of The United Nations — Организация на обединените нации за прехрана и земеделие) — междуправителствена международна организация, специализирано учреждение на ООН. Създадена през 1945. Седалище в Рим. В нея членуват 157 държави (1982). НРБ членува от ноември 1967. Ръководни органи: Конференция, Съвет, генерален директор и Секретариат. Цели на ФАО: подобряване на храненето и подобряване на жизненото равнище на народите, провеждане на научноизследователски, организационно-технически и други мероприятия за повишаване производителността на труда, разработка на препоръки за странитечленки в областта на производството и пласмента на различни видове селскостопанска продукция, повишаване благосъстоянието и подобряване условията на живот в селското стопанство. През 1982 в София се провежда XII регионална конференция на ФАО за Европа.

ФАРИСЕ́И — представители на религиозно-политическо течение в древна Юдея (II в. пр. н. е.—първите векове на н. е.). Изразявали интересите на търговско-занаятчийските слоеве от юдейските робовладелци. Занимавали се с тълкуването и преподаването на библейските закони; създатели са на *Талмуда.* Вождовете на ф. водят борба с раннохристиянските общини, поради което полу-

чават рязка оценка в *евангелията,* където са наречени лицемери. Оттук преносното значение на думата **ф а р и с е й** — лицемерен човек.

ФАРС — 1) вид народно театрално представление с комедийно-сатиричен характер, разпространено в страните на Западна Европа през XIV—XVI в.; комедия или водевил с леко, грубовато съдържание. 2) *прен.* Терминът се употребява за означаване на нещо цинично, лицемерно.

ФАТАЛИЗЪМ — вяра в предопределена, невъзвратима съдба, в неизбежното настъпване на едни или други събития. Ф. е характерен за идеалистическите и религиозните възгледи. Идеалистите и богословите смятат, че в природата и обществото всичко става по «божия воля» или по предначертание от невидима, сляпа сила. Ф. отрича целеустремената дейност на човека, народа, партиите в борбата за социален прогрес и обрича хората на пасивност и покорност на съдбата.

ФАТУМ (лат. fatum) — съдба, неизбежност, предопределение.

ФАШИЗЪМ (итал. fascio — «сноп пръчки», «обединение») — реакционно политическо течение, възникнало в капиталистическите страни в периода на общата криза на капитализма; открита терористична диктатура на най-реакционната и агресивна империалистическа буржоазия, на монополистичния капитал. Ф. възниква в периода на най-изострената класова борба между буржоазията и пролетариата, когато буржоазията не е в състояние да задържи властта със старите методи на буржоазната демокрация и парламентаризма и преминава към най-реакционни методи на управление — установяване на открита фашистка диктатура. Основни елементи на вътрешната политика на ф. са ликвидиране на комунистическите партии, на профсъюзите и другите демократични организации, унищожаване на демократичните права и свободи, милитаризиране на държавния апарат и на целия обществен живот, а в областта на външната политика — подготовка и разпалване на агресивни, грабителски войни. Най-важните идеологически средства на ф. са войнстващият *антикомунизъм,* крайният *расизъм* и *шовинизъм,* култ към вожда, тотална власт на държавата, всеобщ контрол над личността.

Ф. се появява през 1919 в Италия, където фашистите през 1922 завземат властта. В края на 1919 фашистка партия е основана и в Германия, наречена по демагогски съображения Националсоциалистическа германска работническа партия (вж *националсоциалисти*). През 1933 с помощта на германските финансови магнати и на чуждестранния монополистичен капитал тази партия, възглавявана от А. Хитлер, завладява властта и установява в Германия режим на кървава терористична диктатура. Ф. се установява в България (1923), Полша, Испания, Унгария и в други страни. Първото народно въоръжено въстание против ф. е Септемврийското антифашистко въстание 1923 в България, организирано и ръководено от БКП. Против ф. и опасността от война през 30-те години в много страни под ръководството на комунистическите партии се изгражда широк *Народен фронт.*

Като смазва демократичното движение вътре в страната, германският ф. в блок с фашистка Италия и милитаристична Япония и при подкрепата на управляващите кръгове в Англия, Франция и САЩ разпалва Втората световна война. С победата на СССР и на цялата *антифашистка коалиция* са разгромени основните сили на фашистката реакция. След

войната неофашистките елементи в империалистическите страни използват широко фашистките методи за разправа с работническото и демократичното движение (вж *неофашизъм*). При съдействието на реакционните кръгове в САЩ в редица страни на власт идват военни хунти от фашистки тип (напр. в Чили и в някои други страни на Латинска Америка). Против ф. и всякаква негова проява се борят прогресивните сили от цял свят.

ФЕДАЙНИ — название на участниците в Палестинското съпротивително движение, насочено към освобождаване на арабски територии, окупирани от Израел.

ФЕДЕРА̀ЛЕН (от лат. foedus, foederis — «съюз») — създаден въз основа на договор, съюзен; държавен (за някои държавни органи в САЩ, напр.: *Федерално бюро за разследване — ФБР);* присъщ на *федерация* (напр.: ф. строй, Федерална република Германия, ф. канцлер); федеративен. Федерален окръг — в Бразилия и в Мексико: административно-териториална единица, която обхваща столицата. Федерален столичен окръг — в Аржентина: частта от Буѐнос Айрес, която официално се приема за столица (без предградията).

ФЕДЕРАЛЍЗЪМ — 1) форма на държавно устройство на многонационална държава, основана на принципа на *федерацията.* 2) Политическо течение, което се стреми към установяване на федерален строй.

ФЕДЕРА̀ЛНО БЮРО̀ ЗА РАЗСЛЀДВАНЕ (ФБР) — федерален следствен орган на САЩ, създаден през 1908. Преследва дейността, насочена против вътрешната и външната сигурност на страната. Седалище във Вашингтон, поделенията му обхващат цялата територия на САЩ, подчинено на Министерството на правосъдието. ФБР работи в тесен контакт с полицията от всички щати и има широки пълномощия. Фактически води активна борба с революционните и прогресивни движения, организации и лица.

ФЕДЕРАТЍВЕН — характерен за федерация; федерален (напр.: на ф. основа, Руска съветска ф. социалистическа република).

ФЕДЕРА̀ЦИЯ — 1) съюзна държава, образувана въз основа на обща конституция. Ф. е форма на държавно устройство, при която влизащите във ф. държави запазват самостоятелност по редица въпроси, но създават единни съюзни органи и въоръжени сили, общ федерален бюджет, единно съюзно гражданство. Буржоазните ф. се изграждат по териториален признак на основа на формална централизация и участват в международния живот като единни субекти на международното право (САЩ, ФРГ, Швейцария и др.). Държавите-членки не могат свободно да излизат от съюза и фактически не са суверенни. Социалистическите ф. се изграждат на национално-териториален признак, на основата на равноправие и доброволно обединение. СССР е пример на социалистическа ф. Съюзните републики, участвуващи в него, имат право да встъпват в непосредствени отношения с чужди държави. 2) Съюз от дружества или организации (напр.: Световната ф. на профсъюзите и др.).

ФЕЙЛЕТО̀Н — кратка художествена статия във вестник или списание на злободневна или политическа тема с ироничен, хумористичен, често сатиричен характер. С истински или измислени лица и факти във ф. се осмиват или изобличават лични недостатъци и отрицателни обществени явления.

ФЕЛА̀ХИ — уседнало селско население в арабските страни в Близкия изток и в Северна Африка, което се занимава със земеделие.

ФЕМИНЍЗЪМ — буржоазно женско движение за изравняване правата на жените с мъжете в рамките на буржоазната държава, оформило се и получило широко разпространение през втората половина на XIX в. За разлика от *суфражизма* привърженичките на ф. изискват за жените не само правото да избират и да бъдат избирани, но ѝ възможност да заемат държавни постове, правото на образование, на участие в предприемачеството и търговията и т. н. Същевременно отричат необходимостта от законодателна охрана на майчинството и женския труд, по-ранна пенсионна възраст за жените, което води до засилване експлоатацията на женския труд.

ФЕНОМЀН (гръц. phainómenon — «явяващо се») — 1) изключително, рядко, необикновено явление. 2) Изключителен предмет или същество. 3) *прен.* Извънредно надарен човек, гений.

ФЕНОМЕНА̀ЛЕН — необикновен, рядък, изключителен (напр.: ф. памет).

ФЕОДА̀Л — представител на господствуващата класа във феодалното общество; притежател на феод (поземлено владение), помешчик, едър поземлен собственик, който експлоатира зависимите от него крепостни селяни.

ФЕОДАЛЍЗЪМ — третата в историята на човечеството и втора класова обществено-икономическа формация, основана на собственост на *феодала* върху земята и непълна собственост върху крепостните селяни. Възниква в Западна Европа при разлагането на *робовладелския строй,* по-късно в Източна Европа при разлагането на *първобитнообщинния строй.* Характеризира се с едро земевладение и дребно селско земеползване; закрепване на селяните към земята (закрепостяване) и съсловна неравноправност — лична зависимост от феодала. При ф. мнозинството от селяните имат свои оръдия за производство и водят свое стопанство върху земя на феодала. В замяна на това те са задължени да обработват земята на феодала при тежки, заробващи условия. Класовата борба между експлоатирани и експлоататори продължава през цялата феодална епоха — селските въстания в България (1277—1280), в Англия (1381), селските войни в Германия (1524—1525), в Русия (1606—1607; 1667—1671; 1773—1775) и др. Много отживелици от ф. дълго време се запазват и при следващия обществен строй — *капитализма.*

ФЀРМА — 1) в капиталистическите страни: частно селскостопанско предприятие, организирано върху земя, собственост на *фермера* или взета под аренда. Крупните ф. са едри капиталистически предприятия, които използват машини и наемен труд. Средните и малките ф. са в постоянен процес на разслоение. 2) В социалистическите страни: самостоятелна производствена единица в животновъдството (напр.: птицеферма, кравеферма).

ФЀРМЕР — предприемач в селското стопанство на някои капиталистически страни, който организира селскостопанско предприятие върху собствена или арендувана земя. През 20—30-те години на XX в. в селското стопанство на САЩ, Канада, Нова Зеландия, Великобритания, а през 50-те — 60-те години и на западноевропейските развити капита-

листически страни ф. стават основни производители на стокова селскостопанска продукция. Ф. са подложени на непрекъсната диференциация — дребните ф. се разоряват, понеже не могат да издържат на конкуренцията на едрите ф. и селскостопанските капиталистически компании. Много от фермерските стопанства са включени в системата на икономическите междуотраслови връзки. Това води до загубване на икономическата самостоятелност на фермерските стопанства, които се превръщат в съставна част на крупни аграрно-промишлени обединения.

ФЕСТИВА̀Л (от лат. festum — «празник») — преглед на постиженията в музикалното изкуство, театъра, филмовото изкуство; масово тържество. Ф. бива общ или на определен вид изкуство, със или без състезателен характер. Заражда се като музикално празненство в Германия (края на XVIII в.). Особено разпространен е в СССР след 1930. Голямо значение в борбата за мир имат световните ф. на младежта. Популярни са музикалните ф. в Единбург (Шотландия), «Пражка пролет» (Чехословакия), «Варшавска есен» (Полша); кинофестивалите в Москва, Кан, Венеция, Карлови Вари, ф. на българския филм във Варна; ф. на естрадната песен «Златният Орфей» на Слънчев бряг, в Сан Ремо (Италия) и другаде.

ФЕТЍШ (фр. fétiche от португалски feitiço — «магьосник») — 1) неодушевен предмет, който според представите на първобитните народи и суеверните хора притежава свръхестествени, магически свойства и може да окаже помощ на тези, които му се прекланят (вж *култ*). 2) *прен.* Предмет на сляпо преклонение.

ФЕТИШЍЗЪМ — *култ* към неодушевени предмети (*фетиши*), на които се приписват свръхестествени свойства. Ф. е една от ранните форми на религиозни вярвания. Прояви на ф. са запазени и в съвременните религии: почитане на икони и мощи (в християнството), поклонение на «черния камък» в Мека (в исляма) и други. В частнособственическото стоково и особено в капиталистическото производство ф. се проявява в култ към стоката (с т о к о в ф.), парите (паричен ф.), капитала и др.

ФИА̀СКО (итал. fiasco — първоначално: голяма обла бутилка, която в средновековна Италия са длъжни да носят проститутките) — пълен неуспех, несполука, провал в някое дело или начинание (напр.: «търпи ф.»).

ФИДЕЍЗЪМ (от лат. fides — «вяра») — реакционно схващане, което дава предимство, предпочитание на вярата пред науката, защитава религията; попщина. Ф. е присъщ на много направления в идеалистическата философия.

ФИЗЍЧЕСКО ЛИЦЀ — човек (гражданин или чужденец), носител на права и задължения, страна в правни отношения. Вж *правоспособност* и *дееспособност*.

ФИКСИРАНЕ (от лат. fixus — «траен», «закрепен») — 1) установяване в определено положение; точно посочване, определяне. 2) Отбелязване, записване на сведения и мисли. 3) *прен.* Насочване, съсредоточаване на вниманието върху предмет или лице; втренчено и продължително гледане.

ФИКТЍВЕН (от лат. fictio — «измислица») — мним, недействителен, измислен, лъжлив, нереален, несъществуващ, представян за действителен (напр.: ф. капитал, ф. документ, ф. име).

ФИЛ-, ФИЛО-, -ФИЛ (от гръц. philéo — «обичам») — съставка от сложна дума със значение на любов, привързаност към нещо или към някого (напр.: *русофили*, библиофил — любител, ценител и събирач на книги, *филантропия* — човеколюбие, филология — буквално: любов към словото).

ФИЛАНТРÒПИЯ (от гръц.: «човеколюбие») — благотворителност. Помощ (ограничена), която богатите класи във форма на ф. оказват на нуждаещи се бедни; обикновено има показен, лицемерен характер и прикрива експлоататорските основи на обществения строй, който поражда неравенство и мизерия.

ФИЛИПЙКА — 1) реч на изтъкнатия атински политически деец и оратор Демостен (IV в. пр. н. е.), вожд на атинската демокрация, пред народното събрание, насочена против македонския цар Филип II. 2) *прен.* Пламенна и гневна изобличителна реч, остро изказване против лице или обществено явление.

ФИЛЙСТЕР (нем. Philister, буквално: филистимлянин) — от края на XVII—началото на XVIII век презрително название (сред немските студенти) на еснаф, самодоволен и ограничен човек с тесен кръгозор, със стари възгледи и лицемерно поведение, грижещ се само за своето собствено благополучие.

ФИЛОСÒФИЯ — наука за най-общите закони, на които са подчинени както битието (т. е. природата и обществото), така и мисленето на човека, процесът на познанието. Основният въпрос на ф. е въпросът за отношението на мисленето към битието. В зависимост от неговото разрешение многобройните философски школи и течения се групират в две противоположни направления: *материализъм* и *идеализъм*. Ф. е част от идеологическата надстройка и в класовото общество има класов, партиен характер. Борбата на партиите във ф. в крайна сметка изразява борбата между партиите и идеологиите на враждебните класи. В историята на ф. материалистите са се проявявали по правило като идеолози на исторически прогресивни класи, а идеалистите — като идеолози на консервативните и реакционните класи на обществото. Философите, които се представят като стоящи над борбата между материализма и идеализма, фактически се опитват да «примирят» материализма с идеализма, да ликвидират материализма и под лозунга за «надпартийна» ф. да промъкнат идеализма. На съвременните буржоазни теории са присъщи антифилософски тенденции (напр. вж *неопозитивизъм*). Историята на ф. представлява история на зараждането и развитието на материализма, на неговата борба против идеалистическите учения. Създаването на *диалектическия материализъм* от К. Маркс и Ф. Енгелс представлява революционен преврат във ф. Диалектическият материализъм преодолява ограничеността на домарксовия материализъм — неговата метафизичност, механицизъм, идеалистическа трактовка на обществените явления, съзерцателността. Разпростирайки основните положения на диалектическия материализъм върху явленията на обществения живот, основоположниците на марксизма създават *историческия материализъм*. Марксизмът ликвидира представата за ф. като «наука на науките». Марксистко-ленинската философия се развива в тясна връзка с другите науки, с историческата практика на човечеството, с революционната борба на пролетариата и на всички трудещи се. Тя дава методологическите насоки на конкретните науки, прониква във всички науки за приро-

дата и обществото, обогатява се с данните на тези науки.

ФИНАНСИ (от лат. financia — «доход») — съвкупност от парични отношения, които се създават в процеса на набиране и разходване на паричните средства, исторически свързани със съществуването на държавата. При капитализма намират израз в набирането и разходването на парични средства в интерес на капиталистическата класа. Социалистическите ф. съдействуват за развитието на икономиката и за все по-пълно задоволяване потребностите на обществото и на всеки негов член.

ФИНАНСОВ КАПИТАЛ — *капитал*, образуван от сливането (срастването) на банковия с промишления капитал. Възникването на ф. к. е подготвено от високата концентрация на производството и на банковото дело. Банковите монополи получават възможност чрез кредита да контролират икономиката в капиталистическите страни. Тази нова роля на банките е израз на процеса на срастване на банковия и промишления капитал. Развитието на ф. к. води до образуването на финансова *олигархия*. Господството на ф. к. и финансовата олигархия е един от основните признаци на *империализма*.

ФИНАНСОВА ОЛИГАРХИЯ — вж *олигархия*.

ФИСК (лат. fiscus — «сандък за пари») — държавната каса, държавното съкровище, хазна. В интерес на «ф.» — в интерес на държавния бюджет.

-ФОБ (от гръц. phóbos — «страх») — съставка от сложна дума със значение: ненавист, враждебност към някого или нещо (напр.: англофоб).

ФОЛКЕТИНГ — еднокамарният парламент в Дания.

ФОНД (от лат. fundus — «основа») — 1) парични средства с определено предназначение (напр.: ф. «Работна заплата», ф. «Социално-битови и културни мероприятия»). 2) Запас в голямо количество от нещо (напр.: стоков ф., валутен ф., библиотечен ф.).

ФОРДИЗЪМ — буржоазна система на организация и рационализация на труда и производството, която включва и социални възгледи за хармония на интересите на капиталисти и работници. Въведена от Х. Форд в началото на XX в. Основа на ф. е въвеждането на конвейера и масовото производство. Целта е чрез максимално увеличаване на интензивността и производителността на труда да се извлече повече печалба. Води до прекомерно напрежение и преждевременно изтощаване на работниците. Вж и *тейлъризъм*.

ФОРИН ОФИС — Министерството на външните работи на Великобритания.

ФОРМАЛИЗЪМ — идеалистическо направление в буржоазната естетика, изкуство и литература и художествен метод, който абсолютизира и естетизира формата в изкуството, провъзгласява я за «независима» и за самоцел на творчеството, като пренебрегва идейното съдържание на художественото произведение. Противопоставя се на реализма. Възниква през периода на разпадане на буржоазната култура в края на XIX в. и началото на XX в., като обединява различни течения и «школи» — абстракционизъм, сюрреализъм, футуризъм, експресионизъм, фовизъм, ташизъм, кубизъм и други. Ф. откъсва теорията и творчеството от практиката, от различните отрасли на човешката дейност и от опознаването на съществуващата действителност, отличава се с краен индивидуализъм и субективизъм. Ф. от-

разява кризата и разложението в буржоазната култура и изкуство в епохата на империализма, а в крайните си форми («попарт», «опарт» и други подобни) изобщо е враждебен на природата на изкуството. Ф. довежда до безидейност в изкуството, до разрушаване на художествения образ и разпадане на формата, което най-ярко се проявява в абстрактното изкуство. 2) В дейността на държавни и обществени органи: формално-бюрократичен подход при решаване на въпроси, прекомерно внимание към буквата на закона, към външната форма, към съблюдаването на дребнави и второстепенни формалности, без да се вниква в същността на работата, без да се изучават задълбочено и без да се вземат под внимание жизнените интереси на трудещите се (напр.: бюрократически ф., ф. в работата).

ФОРМАЛЙСТ — 1) човек, който в дейността си се придържа сляпо към външната страна и незначителните подробности на закон или наредба във вреда на същността; привърженик на празните формалности; бюрократ (напр. бездушен ф.). 2) Привърженик на формалния метод, представител на формализма в изкуството и литературата.

ФОРМА̀ЛНОСТ — външно, незначително изискване или условие, задължително при спазване на определен ред, което съответствува на законни положения, наредба, устав (напр.: спазване на всички ф.). Спазването на необходимите ф. при извършване на някаква работа няма нищо общо с бюрократическия *формализъм*.

ФОРМА̀ЦИЯ — вж *обществено-икономическа формация*.

ФОРМЙРАНЕ — 1) придаване определена форма или завършеност на нещо (напр.: формиране на силен характер). 2) Създаване, организиране, комплектуване на колектив, колегиален орган, учреждение (напр.: формиране на военни части, формиране на правителство).

ФОРМУЛИРО̀ВКА — 1) изразяване на мисъл (понятие, положение, решение) кратко, ясно и точно. Ф. има първостепенно значение в научната литература, в политическите и юридическите документи. 2) Формула, определение.

ФО̀РПОСТ (нем.) — 1) преден пост, предна позиция. 2) *прен.* Преден пункт, опора на нещо. Напр. Социалистическа република Виетнам е ф. на социализма в Югоизточна Азия.

ФО̀РУМ — 1) площад в древния Рим, където се съсредоточавал икономическият и обществено-политическият живот на града. 2) *прен.* Средище на широки обществено-политически изяви; широко представително събрание.

ФРА̀КЦИЯ (от лат. fractio — «чупене») — 1) членове на политическа партия, обединени в група в парламента, органите на местното самоуправление или някоя обществена организация за организирано прокарване на политиката на своята партия. 2) Групировка вътре в някоя политическа партия, която се е обособила поради несъгласие с общата (генералната) линия на партията, има свой център, своя платформа, бори се срещу политиката на партията, но остава в нейните редове. Проявите на фракционност и груповщина са несъвместими с марксистко-ленинската партийност и с членуването в комунистическата партия.

ФРАНКЙЗЪМ — фашисткият режим на диктатора Франсиско Фран-

ко (1892—1975), установен в Испания през 1939 в резултат на метеж срещу републиканското правителство и с помощта на италиано-германската интервенция (1936—1939); идеологическа и политическа доктрина на испанския фашизъм.

ФРАНС-ПРЕС (фр. Agence France-Presse, AFP, Ажанс Франс-прес) — френска официална информационна агенция, една от най-големите в света. Седалище в Париж. Създадена е през 1944 чрез обединяване на довоенната френска телеграфна агенция на Шарл дьо Гол в Лондон и агенция Франс-Африк. През 1956 формално е обявена за независима, но в управлението ѝ влизат правителствени органи. Разполага с голяма кореспондентска мрежа в цял свят. Снабдява с информация около 12 000 вестници, 47 национални агенции, 30 телевизионни центъра и 97 радиокомпании в 156 страни.

ФРАНЦИСКА̀НЦИ (минорити) — членове на католически монашески «просешки» орден, основан в Италия през 1207—1209 от Франциск Азиски (оттук названието). Първоначално са странствуващи монаси, които давали обет за бедност и аскетизъм, заселвали се сред простолюдието и проповядвали на народен език. С течение на времето орденът на ф. се превръща в опора на *папството* и участвува в *инквизицията.* В епохата на империализма, подобно на другите монашески ордени, ф. стават оръдие на *клерикализма.* В съвременните условия е едни от най-влиятелните ордени; често е използван от католическата църква за мисионерска дейност в африканските и азиатските страни.

ФРОНТ (от лат. frons, frontis — «чело», «предна страна») — 1) линия на разгръщане и на съприкосновение на въоръжените сили с противника по *театъра на военните действия* (напр.: западен ф., източен ф.). 2) Висше оперативно обединение на въоръжените сили на континенталния театър на военните действия, съставено от няколко общовойскови, танкови и въздушни армии и отделни съединения и части от различни родове войски, специални войски, а също и от съединения, части и учреждения (органи) от оперативния тил. Трети украински фронт — обединение на Съветските въоръжени сили по време на Втората световна война, което освобождава България през 1944; под неговото оперативно ръководство (с командуващ фронта Фьодор И. Толбухин (1894—1949) от 12 септември 1944 до май 1945) действува Българската народна армия, като осигурява левия (южния) му фланг. 3) Обърнатата към противника страна на бойния ред на войските (оперативно построяване на войските). 4) Място (участък), където едновременно се изпълняват няколко работи. На два фронта — работа в две направления. 5) *прен.* Обединение на обществени сили, политически партии, профсъюзи и други организации за борба за постигане на общи цели (напр.: *Отечествен фронт (ОФ), Народен фронт,* Фронт на твърдостта и отказа, Единен фронт за национално спасение на Кампучия, Фронт за национално освобождение «Фарабу̀ндо Мартѝ»). 6) *прен.* Област, сфера на държавна, обществена или политическа дейност (напр.: идеологически ф., културен ф., научен ф.).

ФУНДАМЕНТА̀ЛЕН (от лат. fundamentum — «основа») — главен, съществен, солиден, траен (напр.: ф. труд, ф. изследвания).

ФУНКЦИОНЕ́Р (от лат. functio — «дейност») — лице, което изпълнява определени задачи, поставени от обществена организация; отговорен работник в политическа, професионална или друга организация на работническата класа.

ФУ́НКЦИЯ — 1) дейност, работа, задължение, служба. 2) Кръг от задължения и дейности на държавен или обществен орган, учреждение (напр.: служебни ф.).

ФУТУРОЛО́ГИЯ (от лат. futurum — «бъдеще», и гръц. lógos — «наука») — 1) съвкупност от представи за бъдещето на Земята и на човечеството. 2) Наука за бъдещите социални процеси, прогнозиране, прогностика. 3) Съвременни немарксистки концепции за бъдещето (буржоазна ф.). Поради многозначност и неопределеност терминът «ф.» се измества от термина «изследване на бъдещето» — съвкупност от теория и практика за прогнозиране. От 1973 съществува Световна федерация за изследване на бъдещето, в която участват много прогностични научни дружества, включително и Изследователският комитет по ф. при Международната социологическа федерация.

Апологетичното течение в буржоазната ф. от 60-те години се опира на различни технологически теории (вж и *«индустриално общество»* и *«слединдустриално общество»*) и се стреми да докаже, че държавномонополистичният капитализъм е жизнеспособен и може да бъде модернизиран. Реформисткото течение се опитва да докаже необходимостта от *конвергенция* (сближаване) на капитализма със социализма. Леворадикалното течение проповядва неизбежна катастрофа на «западната цивилизация» поради научно-техническата революция. От началото на 70-те години ново, по същество апологетично течение, което се намира под влияние на така наречения *«Римски клуб»* (в който участват видни западни учени, политици и бизнесмени), мотивира неизбежна «глобална катастрофа» при съществуващите тенденции на обществено развитие и подема «глобално моделиране» на перспективите за развитие на човечеството чрез електронноизчислителни машини (един от привържениците развиват идеята за социален песимизъм, а други — «технооптимистите» — смятат, че катастрофата може да се избегне посредством «оптимизиране» на държавномонополистичния капитализъм).

На многообразните и противоречиви концепции на буржоазната ф. се противопоставят научният комунизъм и марксистко-ленинското научно предвиждане.

ФЮ́РЕР — водач. Главният военнопрестъпник от Втората световна война Хитлер — лидер на германската фашистка (националсоциалистическа) партия, през 1934 се обявява за държавен глава като ф. и райхсканцлер и съсредоточава в ръцете си цялата законодателна и изпълнителска власт. В някои западни страни (САЩ, Англия и други) има фашистки партии, на които водачите са ф., или неофашистки партии, на които водачите са наричани ф. («фюрерът» Фон Таден — бившият водач на Националдемократическата партия във ФРГ).

Х

ХАМЕЛЕО́Н — 1) вид влечуго като гущер с дълга опашка, което живее по дърветата, храни се с насекоми и може по различни причини да мени цвета на кожата си и да се слива с околната среда. 2) *прен.* Човек, който заради изгода и според обстановката често мени своите мисли, мнения, възгледи и симпатии.

ХАН (к а н, к а н а с) — 1) титла на прабългарските владетели до към средата на IX в. 2) Титла на феодални владетели на много източни народи (монголи, татари, хазари и др.).

ХА̀ОС (гръц. cháos) — 1) в древногръцката митология: безкрайно празно пространство (тъмна бездна), съществувало до възникването на света, земята и живота. 2) *прен.* Безредие, бъркотия (напр.: х. в работата).

ХАРАКИ́РИ (от японски хара — «корем», и кири — «режа») — вид самоубийство в Япония, при което, лицето разпаря корема си с кинжал, за да изрази голямата си скръб по нещо, да докаже своята невинност, а също и по заповед. Особено разпространено е у японските *самураи.*

ХА̀РЛЕМ — част от територията на Ню Йорк, заселена главно с негри, подложени в САЩ на жестока расова *дискриминация* (своего рода *гето*). Х. често е арена на полицейски операции, организирани от властите на САЩ за разправа с негрите, борещи се за граждански права.

ХА̀РТА (лат. charta — «писмо», «съчинение», от гръц. chártes — «хартия») — 1) в древна Гърция и Рим: лист за писане, приготвен от папирус. 2) Основен, учредителен закон; название на някои законодателни актове и документи с важно обществено и политическо значение. В е л и к а х а р т а н а с в о б о д а т а (лат. Magna charta Libertatum, англ. The Great Charter) — законодателен акт, подписан на 15 юни 1215 от английския крал Йоан Безземни. Ограничава съдебните и други права на краля в полза на едрите феодали; защищава интересите на рицарството и отчасти на търговското съсловие. Н а р о д н а х а р т а — политическа програма на *чартизма.*

ХЕГЕМО́Н (гръц. hēgemṓn — «вожд») — ръководител, водач, вожд; лице, партия, класа с ръководна роля; основна ръководна сила.

ХЕГЕМОНИ́ЗЪМ (гръц.: «предводителство», «господство») — политика, основана на стремежа към световно господство, към господство над други страни и народи. Х. е антипод на равенството между държавите и народите и по същество е отрицание на принципите на ООН и преди всичко на принципа за суверенно равенство на държавите. Политиката на х. пренебрегва правата на народите, преди всичко на малките

развиващи се държави, води до създаване на огнища на напрежение и дестабилизиране на международната обстановка. Тя е насочена към поощряване на надпреварата във въоръжаването и нарастване на военните арсенали за осъществяване на нейните цели. Политиката на х. намира също израз в едностранните претенции на отделни държави за право да използват сила или да заплашват с нейното прилагане, за право да обявяват цели райони на света за сфери на свои «жизненоважни» интереси, за присвояване правото да «дават уроци» на суверенните държави и пр. На своята XXXIV сесия (1979) Общото събрание на ООН по инициатива на СССР приема резолюция «За недопустимост на политика на хегемонизъм в международните отношения», в която се осъжда х. във всички негови прояви.

ХЕГЕМО̀НИЯ — 1) първенство, превъзходство в сила, влияние; господствуващо положение. 2) Ръководна роля на обществена класа или държава по отношение на други класи или държави. Хегемония на пролетариата — ръководна роля на пролетариата по отношение на трудещите се от града и селото в революционната борба за довеждане на буржоазнодемократичната революция докрай, за победа на социалистическата революция. Първостепенно значение при осъществяване ръководната роля на пролетариата в революционното преобразяване на обществото има дейността на комунистическата партия.

ХИМЀРА — 1) в древногръцката митология: огнедишащо чудовище с глава и врат на лъв, тяло на коза и опашка на дракон. 2) *прен.* Странна, необоснована, фантастична, неосъществима мечта; празна фантазия.

ХИМН — тържествена песен с важно обществено значение. Възниква в древна Гърция като хвалебствие на боговете. Х. биват религиозни и светски (национални, революционни, военни, в чест на герои и др.). Х. на комунистическите партии е *«Интернационалът»*. Във всяка страна има официално установен държавен х. В НРБ основата на българския държавен х. е известната патриотична песен «Горда Стара планина», одобрен с указ на Президиума на Народното събрание от 8 септември 1964.

ХИНТЕРЛАНД — наименование на територията, гравитираща в стопанско отношение към даден икономически (промишлен, транспортен, търговски и пр.) център, чрез който продукцията на тази територия отива на вътрешния или на външния пазар или в местата за нейната понататъшна преработка. 2) Територия, намираща се в съседство със завоювано колониално владение, към която съответна колониална държава предявява икономически и политически претенции.

ХИПЀРБОЛА (от гръц. chyperbolé — «прехвърляне») — силно художествено преувеличаване на образи, съществуващи качества, свойства, белези на предметите, действия, за да се засилят впечатлението и изразителността. Използва се в художествената литература, публицистиката, в изобразителното изкуство и другаде.

ХИПИ (англ. hippie, hippy, вероятно съкращение от hypochondria — «униние», «меланхолия») — в някои западни страни и особено в САЩ през 60-те и началото на 70-те години: младеж или девойка, които изразяват открит протест против несправедливостта на буржоазния строй («общество на потреблението») чрез проповед за независимост от семейството и обществото, чрез отказване

от цивилизацията посредством скитнически начин на живот, чрез отричане на общоприетите ценности и норми за морал, облекло, външност и поведение, изразени посредством носене на необикновени, екстравагантни дрехи и прически, кичат се с цветя (приемат цветето за свой символ), мъниста и др. Хипитата заявяват, че са против войната, проповядват мир, но не се борят за него. Организират фестивали на попмузиката. Сред странствуващите хипита се шири престъпност и употреба на наркотици. Хипитата се появяват след *битниците* (разбитото поколение) и *«сърдитите млади хора»*. Хипизмът става не само доходен отрасъл на туристическата индустрия в САЩ, но и едно от перата за идеологически експорт, с който се занимават американските пропагандни учреждения.

ХИПОТЕ́ЗА — предположение, изказано в хода на научно изследване, при което въз основа на редица факти се прави изводът за съществуването на обект, връзка или причина на явлението, като този извод не може да се смята за напълно доказан. За да стане научна теория, х. трябва да бъде потвърдена с допълнителни изследвания, опити, с данни от практиката.

ХО́ЛДИНГ КОМПА́НИЯ — *акционерно дружество,* чиито капитали са вложени главно за изкупуване на *контролните пакети акции* на други акционерни предприятия; основна форма на финансово-монополистичните обединения при империализма. Цел на х. к. е получаването на монополна печалба чрез господство над други акционерни предприятия; производството не е непосредствена тяхна цел. С помощта на х. к. финансовата *олигархия* е в състояние със сравнително малко собствени капитали да се разпорежда с огромни чужди капитали.

ХОРИЗОНТА́ЛНА ИНТЕГРА́ЦИЯ — процес на организационно обединяване на производството на еднородни предприятия. При капитализма х. и. се извършва чрез принудителното поглъщане на дребните предприятия от едрите в резултат на конкуренцията. При развития капитализъм този процес приема формата и на доброволно обединяване в монополистични организации (пулове, картели, синдикати и др.). Със задълбочаването на общественото разделение на труда х. и. все повече се преплита с *вертикалната интеграция.* Социализмът осигурява възможност за съсредоточаване на различните видове производства в едри стопански единици (в промишлеността — държавни стопански обединения (ДСО), в селското стопанство — уедрени ТКЗС, аграрно-промишлени комплекси (АПК), обединяващи няколко ТКЗС и ДЗС).

ХРИСТИЯ́НСКИ СОЦИАЛИ́ЗЪМ — религиозни идейни течения, които се стремят да свържат християнската религия с идеалите на социализма (братство, равенство, хуманизъм и пр.). Х. с. се заражда през втората четвърт на XIX в. във Франция, Англия, Германия и др. страни и от самото начало е поддържан от католическата и протестантската църква. Елементи на х. с. се съдържат във възгледите на някои от социалистите-утописти. Представителите на х. с. в неговия първоначален вид проповядват идеята за избавяне на трудещите се от експлоатацията и нищетата, но сочат нереални пътища за нейното осъществяване (нравствено самоусъвършенствуване и пр.). Общото, което характеризира различните разновидности на съвременния х. с., е схващането за непоклатимостта на частната собственост

и осъждането на класовата борба и социалните революции.

В съвременния х. с. съществуват две основни направления: клерикално и демократично. К л е р и к а л н о т о н а п р а в л е н и е се представя главно от официалната социална доктрина на католическата църква, на която се основават идеологията и политиката на клерикалните партии (вж *клерикализъм*), на християнските профсъюзи и редица други католически организации. С католическата доктрина съвпада в основната си същност и социалната доктрина на протестантската църква. И двете доктрини не излизат извън рамките на буржоазния реформизъм. В съвременната идеологическа борба клерикалният х. с. служи за противодействие на марксизма-ленинизма и за откъсване на вярващите от революционната борба. Д е м о к р а т и ч н о т о н а п р а в л е н и е в х. с. се представя от отделни групи в християнската църква, които не са свързани с общата ѝ програма и организация. Неговите привърженици критикуват съюза на църквата с капитала и с буржоазната държава, изискват църквата да поддържа борбите на трудещите се в защита на техните права и борбите на угнетените народи за национално освобождение. Много от тях отхвърлят капитализма и се обявяват за социализъм.

ХРИСТИЯ́НСТВО — най-разпространената религия в света; наред *с исляма* и *будизма* една от т. нар. световни религии. Разпространена главно в страните в Европа, Америка, в по-малка степен в Африка, Близкия изток и в някои райони на Далечния изток.

Възниква през втората половина на I в. в Палестина (Римската империя) в периода на разлагане на робовладелския строй. Х. е монотеистична религия. В основата на християнското учение стои вярата в митичния Исус Христос — «син божи». Свещена книга на х. е Библията. От религия на угнетените класи, каквато е през първия период от своето съществуване (I—II в.), х. постепенно се превръща в защитник на интересите на господстващите класи — отначало в робовладелческото, след това във феодалното и капиталистическото общество. Както и другите религии, х. оправдава класовото неравенство и експлоатацията като установени от «бога», внушава на народните маси покорство, отвлича ги от революционната борба, обещавайки им за страданията на земята възнаграждение в «задгробния свят».

В х. съществуват три главни направления: *католицизъм, православие* и *протестантство*. Като се съобразява с характера на новото време, християнската църква се стреми да осъвремени и да направи приемливи своята доктрина, устройство и култ. Засилват се и опитите за обединяване на отделните християнски църкви.

ХРО́НИКА (гръц. chroniká — «летопис», от chronikós — «свойствен за времето, за летоброенето», от chrónos — «време») — 1) летопис, записване на обществено-политически събития по години; най-разпространен тип произведения на средновековната европейска историография. 2) Информация в периодичния печат (вестник, списание), киното, радиото и телевизията за текущи събития от политическия, обществения, стопанския и културния живот (напр.: кинохроника, х. на събитията).

ХРОНОЛО́ГИЯ — 1) спомагателна историческа дисциплина, която установява точните дати на събитията и времето на исторически документи. 2) Изброяване на събития в тяхната последователност по време.

ХУАЦЯО — название на китайците-емигранти. В Югоизточна Азия живеят над 25 милиона китайци, в Америка и Европа се намират над 1 милион. Китайските общини в чужбина са обединени в 8300 организации. Те издават свои вестници и списания, а някои разполагат със собствени радиопредаватели. Валутните преводи на х. до роднините им в Китай надхвърлят 100 млн. долара годишно, а капиталовложенията на китайската задгранична буржоазия в китайската икономика се изчисляват над 100—110 млн. долара годишно. Това обяснява голямата борба, водена от Китай, за влияние в китайските общини. Основата на китайската пропаганда е, че китаецът-емигрант остава китайски поданик, където и да се намира, а всяка натурализация е недостойна, позорна и осъдителна. Събитията в Индонезия (1965), майската криза в Малайзия (1969), събитията на виетнамско-китайската граница (1978) и др. създават основания за тревога особено за страните, граничещи с Китай. Така проблемът х. прераства от локален в регионален, а като се прибави и вниманието на Китай към всички китайци по петте континента, принадлежащи към световния технократически елит, този въпрос прераства в глобален.

ХУГЕНОТИ — привърженици на калвинистката (протестантската) религия във Франция през XVI—XVIII в. Преследвани са жестоко от католическата църква и кралската власт (вж *Вартоломеева нощ*). В периода на Френската буржоазна революция от края на XVIII в. х. са изравнени с католиците.

ХУЛИГАНСТВО (от англ. Hooligan — фамилия от Лондон, известна с грубостите си) — умишлено непристойни действия, които грубо нарушават обществения ред и изразяват явно неуважение към обществото.

ХУМАНИЗЪМ — система от възгледи, които изразяват уважение и защита на достойнството и правата на човека, грижа за запазване и хармонично развитие на човешката личност, борба за човечност в обществените отношения. В тесен смисъл терминът «х.» означава възникналото през Ренесанса (главно XV—XVI в.) идейно движение на младата и прогресивна буржоазия; светска идеология на «жизнерадостното свободомислие». Марксизмът-ленинизмът въплъщава най-последователния и реален х. Социалистическият х. е идеология на пролетариата и е коренно различен от абстрактния х., проповядван често от буржоазни идеолози. Условие за установяване на истински хуманни отношения между хората според социалистическия х. е премахването на експлоатацията и изграждането на комунистически обществен строй, общество, в което се ликвидира всякакво неравенство, създават се условия за всестранно развитие на личността.

ХУМАНИТАРЕН — отнасящ се до съзнанието на човека, до културата и благополучието на човечеството (напр.: х. науки — философия, политическа икономия, история и други, които изучават човешката дейност и култура).

ХУМАННОСТ — човечност, човеколюбие. Вж и *хуманизъм*.

ХУНИ — 1) номадски племена, обитавали първоначално Централна Азия. В края на III в. пр. н. е. образуват в Северен Китай военноплеменен съюз, който в 55 пр. н. е. се разпада. Южните хунски племена се присъединяват към Китай, а северните преминават в Източен Казахстан,

където образуват свое царство. През I в. започват да се придвижват на Запад. През I—V в. извършват много грабителски походи отначало в Източна, по-късно в Западна Европа. През IV в. заемат територията от р. Дон до Карпатите и възглавяват съюз от различни племена. Хунските набези имат варварски, разрушителен характер и задълго задържат обществено-икономическото развитие на народите (в това число на славяните), подложени на техните нападения. През 451 х. начело с Атила претърпяват поражение в битката при Каталаунските полета (Източна Галия). След смъртта на Атила (453) съюзът на х. се разпада и техните остатъци се разпръсват по разни земи (Панония, Дакия, Иран и др.). 2) *прен.* Диви, жестоки завоеватели, които унищожават хора, градове, културни ценности.

ХУ́НТА — 1) название на обществено-политическите организации в Испания и в повечето страни от Латинска Америка. 2) Разпространено във всички страни название на реакционна група заговорници, които по насилствен начин заграбват властта и установяват режим на военна диктатура (фашистка или от фашистки тип) и терор. Такъв режим е установен в някои страни на Латинска Америка (напр. в Чили през септември 1973).

ХУРА́Л — орган на върховната и местната власт в Монголската народна република; В е л и к н а р о д е н х у р а л — висшият орган на държавната власт.

ХЪДСЪНОВ ИНСТИТУ́Т — формално частна научноизследователска организация в САЩ, която се занимава с въпросите на анализа и планирането на външната политика и военната стратегия; намира се в град Хармон-он-Хъдсън, близо до Ню Йорк. Създаден през 1961 от Херман Кан, автор на книги, в които се опитва да докаже неизбежността на ракетно-ядрената война. Основните «изследвания» на института са свързани с въпроси по воденето на големи и «локални» войни, борбата против националноосвободителното движение, подривната работа в социалистическите страни, надпреварата във въоръжаването и др. В института освен специалисти по социални и военни въпроси работят юристи, журналисти, физици, математици и инженери. Х. и. работи по контракти с правителството на САЩ или с негови органи (Държавния департамент, Министерството на отбраната, ЦРУ), поради което има достъп до секретни материали на правителството. Изпълнява и поръчки на крупни монополи.

Ц

ЦАР — 1) титла на българските и руските монарси. В България титлата ц. възприема след 917 Симеон I, в Русия — Иван IV Грозни в 1547. 2. Монарх, владетел.

ЦАРСТВО — държава, начело на която стои цар; *монархия*.

ЦЕНА — *стойността* на една *стока*, изразена в *пари*. При капитализма ценообразуването е стихиен процес; ц. се колебаят около стойността в зависимост от търсенето и предлагането на стоките. В условията на империализма господстват м о н о п о л н и т е ц. Експлоататорските класи използват ц. като допълнително средство за засилване на експлоатацията на трудещите се, за осъществяване на империалистическата политика на ограбване на слаборазвитите страни. Ц. е важно средство в конкурентната борба между монополите за получаване на монополно висока печалба.

При социализма ц. се определят планово от държавата. П л а н о в и т е ц. имат двояка функция: да осигуряват точен израз на обществените разходи на труд (стойността) и да служат като инструмент за преразпределение на националния доход между отраслите, предприятията, стопанствата и отчасти между населението в интерес на ускореното развитие на социалистическата икономика. Развитието на международното разделение на труда и на международната търговия предизвиква появата на интернационалната стойност, чийто паричен израз е с в е т о в н а т а ц.

ЦЕНЗ — 1) условия за заемане на определени категории служби: завършено образование (образователен ц.), прослужено време (трудов стаж) за заемане и изпълняване на определени длъжности (служебен ц.). 2) И з б и р а т е л е н ц е н з — ограничения, установени в конституцията и избирателните закони на буржоазните държави по различни признаци (пол, раса, възраст, националност, грамотност, имущество) с цел да се отстранят трудещите се от участие в изборите и в представителните органи. В социалистическите страни не съществува избирателен ц.

ЦЕНЗОР — длъжностно лице, което извършва *цензура*.

ЦЕНЗУРА — учреждение в буржоазните страни, упражняващо надзор върху печата, писмата, телеграмите, театъра, филмите, радиото, телевизията и други с цел да не се допускат сред населението идеи и сведения, които противоречат на буржоазната идеология или застрашават интересите на властвуващата класа. Според характера на подлежащите на контрол сведения и идеи ц. бива държавна (обща), военна, духовна, полицейска и пр., според начина на упражняването — предварителна и наказателна.

ЦЕ́ННИ КНИЖА — документи за съществуващо задължение или вземане, които носят доход на своите притежатели и са обект на покупко-продажба (вж *борса*). Биват безименни или лихвоносни — *акции, облигации;* именни или нелихвоносни — *запис на заповед,* менителница, *чек*. Издаването на ц. к. е характерно за капиталистическото стопанство и достига огромни размери поради широкото развитие на акционерното дело и грамадното увеличение на държавните дългове.

ЦЕНТРАЛИЗА́ЦИЯ (централизиране) — съсредоточаване на власт или ръководство (на организация или процес) в едно лице, на едно място, в един център; подчиняване на един център. Вж също и *централизъм* и *демократически централизъм.* 2) Съсредоточаване, събиране на едно място на сродни служби, органи. Централизация на капитала — нарастване на размерите на капитала чрез обединяване на няколко капитала в един или чрез поглъщането на вече съществуващи капитали в конкурентната борба на едрия капитал срещу дребните и средните предприятия. Вж също и *акционерни дружества.*

ЦЕНТРАЛИ́ЗЪМ — система на управление и организация, при която местните органи са подчинени на вишестоящите органи, а цялата система се управлява от централните органи, от единен център. В социалистическите страни и в пролетарските партни ц. се съчетава с широк демократизъм. Вж и *демократически централизъм.*

ЦЕНТРА́ЛНО РАЗУЗНАВА́ТЕЛНО УПРАВЛЕ́НИЕ (ЦРУ) — най-могъщата шпионска организация на САЩ, създадена през юли 1947 и подчинена на Националния съвет за сигурност. Седалище в Ленгли (щата Вирджиния). Официална цел — да координира дейността в областта на разузнаването на различните правителствени департаменти (министерства) и управления. Фактически води шпионска и подривна дейност против социалистическите страни революционните движения в капиталистическите страни и националноосвободителните движения. Организира реакционни преврати в редица страни. Служи си със заплахи, подкупи, икономически шантажи, разпалване на етнически, религиозни и крайгранични конфликти, терористични актове и диверсии, заговори и политически убийства с методите на международния тероризъм, разпространение на клеветнически слухове и лъжлива информация. Освен централен апарат ЦРУ има филиали в най-големите градове на САЩ, голяма агентура в дипломатическите представителства на САЩ, в клоновете на американски фирми и банки, намиращи се в чужбина. Използва за събиране на шпионски данни пътуващи журналисти, учени, туристи и други. ЦРУ финансира: различни организации в САЩ (Националната студентска асоциация и други) и вербува шпиони от тях; в чужбина най-малко 150 организации, които трудно могат да бъдат заподозрени — индустриални, журналистически, профсъюзни, както и културни, и научноизследователски институти, професионални обединения, благотворителни дружества; различни печатни органи от различни страни; радиостанциите «Свободна Европа» и «Свобода» във ФРГ. Провежда идеологическа диверсия чрез Информационната агенция на САЩ *ЮСИА*. ЦРУ се намесва явно и тайно във вътрешните работи на различни държави, извършва агресивни действия срещу тях, сваля правителства, извършва покушения върху политически дейци и

др. («специалните операции» в Гватемала, Куба, Югоизточна Азия, Чили, Иран, Афганистан и др.). Дейността на ЦРУ предизвиква възмущението и протеста на прогресивната общественост в САЩ и чужбина.

ЦЕНТРЙЗЪМ — враждебно на марксизма-ленинизма опортюнистическо течение, възникнало в партиите на *Втория интернационал* преди Първата световна война, разновидност на *опортюнизма*. Центристите заемат междинно положение между откритите опортюнисти и революционните марксисти. Ц. е замаскиран, прикрит опортюнизъм, поради което е много по-опасен и вреден за работническото движение от открития опортюнизъм. Центристите се стремят да примирят принципните разногласия между революционните марксисти и опортюнистите, като на практика защищават открития опортюнизъм. Те прикриват своето отстъпление от позициите на марксизма с «лява» фразеология. Социална база на ц. са работническата *аристокрация* и дребнобуржоазните спътници на революционното работническо движение. Основно направление на ц. във Втория интернационал е кауцкианството, а в Русия — *троцкизмът*. В годините на Първата световна война 1914—1918 центристите изменят на работническата класа и застават на позициите на *социалшовинизма*. Противници са на Великата октомврийска социалистическа революция 1917 и след нейната победа се превръщат в открити врагове на работническата класа.

Центърът в съвременната социалдемокрация се различава съществено от центъра в международното работническо движение в началото на XX в. В областта на идеологията той се придържа към еклектични възгледи, като се стреми да съчетава буржоазните учения с т. нар. *«демократически социализъм»*. Негов идеал е «смесената икономика», рекламирана като «трети път» в общественото развитие, различен от капитализма и от комунизма. В областта на външната политика също се стреми към «трета линия», различна от линията на империализма и на социалистическата система. Същевременно центърът е склонен при известни условия да сътрудничи с комунистите по въпросите на мира и международната сигурност.

ЦЕРЕМОНИЯ — 1) външни форми и правила, които се спазват при тържества, приеми, празнични шествия и други. 2) Официално тържество по предварително изработен план, по определени правила или традиции. 3) *прен*. Външна вежливост, маниерничене; б е з ц е р е м о н и и — без излишни заобикалки, направо, естествено.

ЦИВЙЛЕН (лат. civilis — «граждански») — граждански (неуниформен, невоенен, недуховен). Ц и в и л н а л и с т а — годишна парична издръжка на монарх и неговия двор, определяна по бюджет от парламента при конституционните монархии или от конституцията (напр. в Холандия). Ц и в и л н о н а с е л е н и е — лица, които не са в състава на въоръжените сили и не участвуват непосредствено във военните действия. Вж *гражданско население*.

ЦИВИЛИЗАЦИЯ — 1) степен на развитие на материалната и духовната култура на определена обществено-икономическа формация. В такъв смисъл се употребяват изразите антична ц., съвременна ц. 2) Според Л. Морган и Ф. Енгелс, които разделят първобитнообщинния строй на епохи — на дивачество и варварство, ц. е настъпилата след тях епоха. При ц. стоковото производство и размяната достигат пълен разцвет и

предизвикват поврат в цялото общество.

ЦЍКЪЛ (от гръц. kýklos «кръг») — 1) съвкупност от явления, процеси, работи, които са свързани помежду си и образуват определен комплекс или завършен кръг на развитие за даден период от време (напр.: производствен ц., годишен ц., капиталистически ц. на развитие, който включва период на подем, криза, депресия, нов относителен подем, нова криза и т. н.). 2) Група дисциплини или науки, обединени от общ принцип (напр.: исторически ц., научен ц.). 3) Завършена поредица от произведения (стихотворения, поеми и други), лекции, обединени от обща тема (напр.: ц. литературни произведения, ц. «Епопея на забравените» от Ив. Вазов, ц. от лекции).

ЦИНЍЗЪМ (от гръц. kynikós — буквално «кучешки») — 1) незачитане на общоприетите правила за морал, приличие и благопристойност; демонстративно пренебрежение към морала и културата, груба откровеност, безсрамие, нахалство. 2) Безсрамна дума или израз.

ЦИОНЍЗЪМ (по името на планината Цион, близо до Ерусалим) — найреакционната форма на еврейския буржоазен национализъм; изразява интересите на едрата еврейска буржоазия. През 1897 в Базел (Швейцария) е създадена Световна ционистка организация, която си поставя за цел преселването на евреите от цял свят в Палестина и създаването на еврейска държава там. Нейни филиали действуват в повече от 40 държави. Изходният пункт на ционистката идеология е дълбоко реакционният тезис за единна «еврейска нация», която уж обхваща евреите от всички страни на света. К. Маркс прави унищожителна критика на еврейския национализъм, който противопоставя на действителните нации своя илюзорна нация и утвърждава идеята, че еврейският народ е избран народ. От реакционния тезис за «изключителността» и «уникалността» на еврейския народ се прави изводът за извънкласовата общност на евреите. Тази несъстоятелна в научно отношение идея противоречи на интересите на еврейския пролетариат; тя пропагандира класово сътрудничество на еврейските трудещи се с еврейската буржоазия и ги отвлича от класовата борба съвместно с трудещите се от тия страни, в които живеят. Както и *антисемитизмът*, ц. се опитва да разпалва вражда между евреите и другите народи. Той се стреми да спекулира с трагедията на милиони евреи, унищожени от хитлерофашистите. В същото време ционистите поддържат връзки с фашистки организации (напр. с *бърчистите* в САЩ) и заимствуват от хитлеристките идеолози лозунга за «жизненото пространство». В процеса на своята еволюция ц. се превръща в екстракт на реакционните идеи на *расизма* и *антикомунизма*. Той е част от международния империалистически диверсионен механизъм.

Центровете на ц. се намират в САЩ и в Израел, където властта е в ръцете на ционистката буржоазия. Ционистите в Израел разпалват шовинистични настроения сред еврейското население, арабско-еврейска вражда, борят се срещу националноосвободителното движение в Близкия и Средния изток. Във връзка с изострянето на агресивната политика на Израел спрямо арабските държави ционистките организации в много страни се активизират. Агресията, насилствената колонизация на завладените арабски територии, ограбването на природните богатства, политиката на *геноцид* особено спрямо палестинския арабски

народ са безспорни доказателства за буржоазнонационалистическата и империалистическа същност на ц.

ЦИТАДЀЛА (итал. от лат. civitas — «град» — 1) най-укрепената централна част от крепост като последно убежище за защита; защитниците ѝ могат да се отбраняват самостоятелно. 2) Крепостен замък, който доминира над град. 3) *прен.* Защита, опора.

ЦИТА̀ТНИЧЕСТВО — прекомерно, некритично, ненаучно използване на цитати без обосноваване и без потвърждаване с други материали, без творческо изследване и развиване на цитираните положения във връзка с разработвана тема и в съответствие с променената историческа обстановка, с новите научни постижения и тенденции. Голото ц. е вид повърхностно знание и бързо довежда до догматизъм.

Ч

ЧАРТИЗЪМ (англ. charter — «харта») — първото масово, политически оформено пролетарско революционно движение. Възниква в Англия през 30-те—40-те години на XIX в. Исканията на чартистите били изложени във вид на петиция до парламента, а след това във вид на законопроект, получил названието «Народна харта». В своите петиции те издигат искания за въвеждане на всеобщо избирателно право (за мъжете), за отмяна на избирателния ценз, за ограничаване на работния ден, за повишаване на работната заплата и пр. С лидерите на лявото крило на ч. поддържат връзки К. Маркс и Ф. Енгелс, които се стремят да придадат на движението социалистическо направление. Чартисткият конвент (1851) приема програма, която наред с исканията на хартата съдържа искания за социалистическо преобразяване на обществото. Въпреки своето поражение и постепенно заглъхване (след 1848) ч. оказва значително влияние върху развитието на английското и международното работническо движение.

ЧАРТЪР — договор, с който се определят условията за наемане на кораб (самолет) или на част от него за превоз на товар и пътници. Използва се главно при международни превози на групи от хора и на масови товари — руда, зърнени храни, въглища и др.

ЧАСТНА СОБСТВЕНОСТ — исторически определена форма на присвояване на материалните блага и главно на средствата за производство от отделни (частни) лица. Възниква при разлагането на първобитнообщинния строй и зараждането на робовладелското общество. Появата на ч. с. води до разделяне на обществото на експлоататори и експлоатирани и до възникване на класова борба между тях. Средствата за производство са ч. с. при робовладелския строй, феодализма и капитализма, като особеностите ѝ се определят от господствуващия *начин на производство.* При капитализма ч. с. достига най-високо развитие, при което производителните сили надрастват нейните рамки, превърнали се в окови за безпрепятствения им растеж. Държавномонополистическият капитализъм, който гигантски обобществява производството, същевременно до краен предел задълбочава основното противоречие на капитализма — противоречието между обществения характер на производството и частнокапиталистическата форма на присвояване на неговите резултати. Необходимостта от замеияне на частната капиталистическа собственост с обществена, социалистическа собственост става все по-настоятелна.

Победата на Великата октомврийска социалистическа революция и на социалистическите революции в другите страни е ярко доказателство за исторически преходния характер на ч. с. върху средствата за производство и за неизбежната ѝ замяна

със социалистическа собственост. Пътищата за ликвидирането на капиталистическата ч. с. и превръщането ѝ в обществена са различни (национализация, конфискация, откупуване). Ч. с., основана върху личния труд (на селяните и другите дребни производители), при условията на диктатурата на пролетариата се преобразява върху социалистически начала чрез доброволно коопериране с помощта на държавата.

ЧЕК — писмен документ в установена от закона форма, който съдържа нареждане от притежател на сметка в кредитно учреждение да се плати определена сума на трето лице. Ч. е вид *ценна книга*. Съставя се върху бланка (формуляр) от чекова книжка, която се издава от кредитното учреждение. В отношенията между социалистически организации разплащателните ч. не се изплащат в пари, а се отнасят по сметка.

ЧЀКЪРС — извънградска резиденция на английския министър-председател. Намира се край Лондон. В нея се провеждат и някои разговори с чуждестранни държавни ръководители.

ЧЕРВЀН ИНТЕРНАЦИОНА̀Л НА ПРО̀ФСЪЮЗИТЕ (Профинтерн) — международна организация на левите революционни профсъюзи, основана през 1921 в Москва; съществува до 1937. Профинтернът работи за изграждане на единство на профсъюзното движение в национален и международен мащаб върху основата на революционната борба за защита на исканията на работническата класа, за сближение на световния пролетариат със съветските работници, за отпор срещу фашизма и ликвидиране опасността от война, за единен интернационал на профсъюзите.

ЧЕРВЀН КРЪСТ (Международен Червен кръст) — организация, в която влизат националните дружества на Ч. к., Червеният полумесец, Червеният Лъв и Слънце, Международният комитет на Ч. к. и Лигата на дружествата на Ч. к. Международният Ч. к. е учреден през 1863. Седалище в Женева. Ръководни органи: Международна конференция и Постоянна комисия. Дейността му се основава на следните принципи: хуманност, безпристрастност, неутралитет, независимост, доброволност, единство, универсалност. Има за задача да оказва помощ на ранени, болни и военнопленници през време на война и помощ на жертви при стихийни бедствия в мирно време.

ЧЕРВЀНА КНЍГА — издание със сведения за редки видове животни и растения в света, отделни страни или региони. Червеният цвят е знак за опасност, за повишено внимание. Много животни и растения са застрашени от изчезване. Ч. к. е едно от средствата за спасяване на природата. Предстои отпечатването на ч. к. и в НРБ.

«ЧЀРНА А̀ФРИКА» (фр. «L'Afrique Noir», англ. «Negro Afrika» — «негърска Африка») — предимно във френската научна, политическа и художествена литература: африкански страни, населени с негроидни народи. Терминът «Ч. А.» се появява през втората половина на XIX в., когато започва да се създава френската колониална империя в Западна и Екваториална Африка. Понякога в европейската литература под «Ч. А.» се разбира цяла Африка без арабските страни. В английската литература се използва и терминът «Африка на юг от Сахара» («Africa south of the Sahara»), който прониква и във френската литература

и който е приет и в съветската литература.

ЧЕРНОРИЗЦИ — първоначално — участници във фашистките погромаджийски отреди, действуващи в Италия от началото на 20-те години на настоящия век, по-късно така са наричани италианските фашисти, привърженици на Б. Мусолини (вж *фашизъм*). Названието си получават от черните ризи, които носят фашистите в Италия.

ЧЕРНОСОТНИЦИ (черна сотня) — 1) презрително прозвище, което руският народ дава на членовете на най-реакционните монархически организации в Русия («Съюзът на руския народ», «Съюзът Архангел Михаил», «Съветът на обединеното дворянство» и др.), създадени от царизма през 1905—1907 за борба с революционното движение. Ч. организират монархически демонстрации, еврейски погроми, преследват и избиват революционни и прогресивни дейци. 2) Черносотник — *прен.* краен реакционер, мракобесник.

ЧЕТВЪРТИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ — название на международната организация на троцкистите (вж *троцкизъм*), възникнала през 1938; включва различни трокистки групи и отделни ревизионистични елементи, изключени през 1928—1938 за фракционна дейност от Коминтерна. Троцкистки организации и групи съществуват в Англия, Франция, Италия, Аржентина, САЩ, Япония и в някои други страни. Те са малочислени и влиянието им сред масите е незначително.

Дейността на Ч. и. се основава на антиленинските възгледи на Л. Д. Троцки, за които са характерни социалната демагогия и ултрареволюционната фразеология. На думи лидерите на Ч. и. се обявяват за световна пролетарска революция, за «отхвърляне на империализма и капиталистите навсякъде, където съществуват условия за това», и за «въоръжено въстание» като единствено средство за постигане на тази «цел». В действителност основната идейна платформа на лидерите на троцкисткия интернационал е отявленият *антикомунизъм* и *антисъветизъм*, а тяхна главна цел — внасянето на разкол в международното комунистическо движение.

През 1953 в Ч. и. настъпва разцепление, в резултат на което се оформят две групировки; разликата между тях се свежда единствено до формите и методите на борба срещу световната социалистическа система и международното комунистическо движение.

ЧЕХОСЛОВАШКА ТЕЛЕГРАФНА АГЕНЦИЯ — вж *ЧТА*.

ЧИСТ ДОХОД — парична форма на стойността на принадения продукт при социализма; част от *националния доход*, която се създава от принадения (според някои и част от необходимия) труд на работниците в материалното производство. В количествено отношение представлява разликата между *стойността* (респективно *цената*) и *себестойността* на продукцията. В съответствие с обществената собственост върху средствата за производство ч. д. принадлежи на обществото. Използва се за разширяване на производството, за създаване на резерви, за развитие на образованието и здравеопазването, за издръжка на нетрудоспособните, за управлението, отбраната и др. Ч. д. е един от най-синтетичните показатели за ефективността на социалистическото обществено производство. Той се разпределя между непосредствените му създатели (стопанските звена) и цялото общество (децентрализиран чист

доход и централизиран чист доход) чрез система от форми, които се изменят в историческия процес — напр. данък върху оборота, данък върху общия доход, вноски в бюджета от печалбата и др.

ЧЙЧО САМ — шеговито название на САЩ; понякога се използва иронично, предимно за американските капиталисти и управници. Допуска се, че произхожда от първите две букви «U. S.» в абревиатурата (буквено съкращение) USA, т. е. United States of America — Съединени американски щати, които се възприемат и тълкуват шеговито като Uncle Sam, т. е. «чичо Сам».

ЧК, ВЧК (Всеруска извънредна комисия за борба с контрареволюцията) — орган,създаден от Съвета на народните комисари през декември 1917 за защита на държавната безопасност на Съветската република. През 1922 ЧК е реорганизирана в Държавно политическо управление (ГПУ), по-късно — в Обединено държавно политическо управление (ОГПУ). ЧК изиграва важна роля в борбата със силите на вътрешната и външната контрареволюция, за опазване завоеванията на младата съветска държава.

ЧТК (чешки ČTK, съкратено от Československá Tisková Kanselař — Чехословашка телеграфна агенция) — държавна информационна агенция на Чехословашката социалистическа република. Основана е на 28 октомври 1918. Седалище в Прага, за Словакия — в Братислава. ЧТК е основен източник на вътрешна и международна информация за вестниците, радиото, телевизията и държавните учреждения. Има кореспондентски пунктове във всички големи градове в Чехословакия и представителства в чужбина. Поддържа връзки с много чуждестранни информационни агенции. Има фотослужба. Членува в Европейския съюз на агенциите по печата.

ЧУЖДЕНЦЙ — лица, които пребивават на територията на една държава, но притежават гражданство на друга. Влизането, излизането и правното положение на ч. в страната, където пребивават, се уреждат от вътрешното законодателство или чрез международни договори с други държави (консулски конвенции, договори за правна помощ по граждански семейни и наказателни дела и др.). Дипломатическите представители и приравнените към тях лица се ползват със специални права (вж *имунитет дипломатически*).

Ш

ШАБЛО̀Н (нем. Schablon) — 1) образец, модел, по който еднообразно се изработват много предмети. 2) *прен.* Неодобрително: общоизвестен, готов образец, на който се подражава сляпо; нещо изтъркано, изхабено, банално, многократно повтаряно и омръзнало (напр.: работа по ш.).

ШАМА̀Н (от тунгузки) — служител на култа в шаманизма.

ШАМАНЍЗЪМ (ш а м а н с т в о) — една от формите на първобитната религия. Характеризира се с вяра в зли духове (анимизъм) и в магии. Като отживелица ш. се е запазил у някои народи в Северна Азия; в разновидности е разпространен сред коренното население в Северна и Южна Америка и другаде.

ШАНС (фр. chans — първоначално: вид игра със зарове) — условие, което създава възможност за благоприятно осъществяване на нещо (напр.: благоприятен ш., променлив ш., ш. за успех в борбата); вероятност, изглед за успех; благоприятен случай, щастие.

ШАНТА̀Ж (фр. chantage) — изнудване на някого чрез заплаха да се разгласят компрометиращи постъпки или документи, които може да отговарят на действителността или да са клевета. Шантажистът преследва определена материална или друга облага. Въпреки строгата наказателна отговорност ш. е разпространен широко в капиталистическите страни. В САЩ съществуват дори специални шайки изнудвачи, чиито доходи по официални данни надвишават десетки милиарди долари.

ШАРЖ (фр. charge — буквално: «тежест») — сатирично или добродушнохумористично, шеговито, закачливо изображение (най-често портрет), в което е спазено външното сходство с образеца, но най-характерните черти нарочно са преувеличени и подчертани (напр.: дружески ш.). Ш. е разновидност на *карикатурата.*

ШАРИА̀Т — съвкупност от юридически и религиозни норми на мюсюлманското феодално право, основани на Корана и действуващи в някои страни, където islямът е държавна религия. Ш. проповядва сляпо подчинение на властта, търпение, подчинение на експлоататорите, ненавист към друговерци.

ШАХ — титла на монарха в Иран и в някои други страни. Пълната титла на ш. на Иран беше ш а х и н ш а х — цар на царете.

ШЕЙХ — титла, давана на главатар на арабско племе, на село, на община, а така също и на духовен ръководител.

ШЕЙХСТВО — в арабските страни територии, управлявани от шейх.

ШЕЙХ-УЛ-ИСЛЯМ — най-висшият духовен сан в мюсюлманските страни; духовен глава, който ръководи религиозните и съдебните дела.

ШЕЛФ КОНТИНЕНТАЛЕН — вж *континентален шелф.*

ШЕРИФ — 1) длъжностно лице във Великобритания, САЩ, Ирландия, извършващо административни, полицейски и някои съдебни функции. 2) Титла на някои феодални управници в мюсюлманските страни.

«ШЕСТА ДЪРЖАВА»(«шеста сила») — така е наричан печатът през втората половина на XIX в., когато в Европа са смятани за велики пет държави — Русия, Англия, Франция, Германия и Австро-Унгария (т. нар. «европейски концерт»); печата започват да наричат «ш. д.», с което се подчертава неговото могъщество при формиране на общественото мнение.

ШЕФ (фр. chef — буквално: «глава») — 1) началник, главен ръководител на предприятие, учреждение, организация по отношение на подчинените му хора. 2) Предприятие, учреждение, организация и други, които поемат почетно ръководство на друго учреждение, организация, военно поделение, за да им помагат предимно в културно-политическата работа.

ШЕФСТВО — обществена, другарска помощ, осъществявана от колектив на предприятие, учреждение, организация за друг колектив (напр.: ш. на театрален колектив над военно поделение, ш. на служещите от едно предприятие над училище).

ШИНТОИЗЪМ — една от двете (наред с *будизма*) най-разпространени религии в Япония; през 1868—1946— държавна религия. В основата ѝ лежи култът към природни божества и към предците.

ШИРОКИ СОЦИАЛИСТИ — вж *Българска работническа социалдемократическа партия — БРСДП,* Българска работническа социалдемократическа партия (обединена), БРСДП (о).

ШИФЪР (фр. chiffre — буквално: «цифра», от арабски сифр — «нула») — съвкупност, система от условни знаци (символи, букви, цифри и др.) и техните комбинации (различни съчетания), използвани за тайно (шифровано) предаване на съобщения, за секретна преписка на дипломатически представител (посланик, аташе и други) със своето правителство, а също и във въоръжените сили за предаване на заповеди, разпореждания и донесения. Разчитането (дешифрирането) на съобщенията става с шифров ключ, известен само на ограничен кръг лица.

ШКОЛА (лат. schola, от гръц. scholé — «занимание», «училище») — течение (направление) в науката, литературата, изкуството и др., на което са присъщи единни основни възгледи, общност или приемственост в принципите и методите; художествено течение, представено от група ученици и последователи на художник, учен, философ и др.

ШЛЯХТА — наименование на дворянството в Полша. В руската литература терминът «ш.» понякога се отнася и към дворянството в Чехия и някои други страни.

ШОВИНИЗЪМ (по името на френския войник Шовен — поклонник на завоевателната политика на Наполеон I) — краен *национализъм;* агресивна идеология и политика на империалистическата буржоазия, на-

сочена към разпалване на омраза и вражда между народите от различни раси и националности. Проповядва превъзходство и господство на една нация над друга. Идеология и политика на крайния ш. и на *расизма* е *фашизмът*. Ш. е разпространен широко в епохата на империализма. Особено уродлив вид приема във фашистка Германия. Агресивните реакционни кръгове в някои капиталистически страни продължават да насаждат ш. На идеологията на ш. работническата класа и нейната партия противопоставят марксистко-ленинската идеология и пролетарския и социалистическия *интернационализъм*.

ШО̀ГУН (японски: «пълководец») — титла на командуващите японската феодална армия; през 1192—1867 са фактическите властници в страната, като императорът е лишен от реална власт.

ШОКЍРАМ (фр. choquer — «удрям») — смущавам някого с компрометиращо поведение; правя лошо впечатление с държането си, което е в разрез с общоприетите норми на приличие и такт; отблъсквам, дразня

ШПИОНА̀Ж — престъпна тайна дейност, която се състои в издаване или събиране с цел да бъдат издадени факти, сведения и предмети, съставящи държавна тайна (от военно, политическо, икономическо и друго естество) на чужда държава или организация. Империалистическите държави отделят огромни средства за ш., главно против социалистическите страни. За ръководене на шпионската дейност са създадени специални разузнавателни централи към военните министерства, генералните щабове или при правителствата на капиталистическите страни. Съществува и стопански ш. (индустриален, търговски) в капиталитическите страни — израз на борбата между монополите за внедряване на нови производства и за спечелване на нови пазари.

ШПИО̀НИН — таен агент на някоя държава или организация, който разузнава, открадва или събира важни политически, военни, икономически и др. сведения за друга държава, съставляваща нейна държавна тайна.

ШПИЦКОМА̀НДИ — въоръжени фашистки групи в България, действували в помощ на полицията при потушаването на Юнското и Септемврийското антифашистко въстание (1923) и по време на Априлските събития (1925). Включват фашистки елементи от Съюза на запасните офицери, Съюза на запасните подофицери, сговористи, терористи, понякога и белоемигранти от Врангеловата армия. Наречени са ш. поради носените от техните участници модни навремето ботуши с остри «шпиц» върхове. Ш. избиват без съд и присъда много прогресивни дейци, които, попаднали в ръцете им, изчезват «безследно».

Щ

ЩАМПА (от итал. stampa — «печат») — неодобрително: шаблон, трафарет, клише.

ЩАСТИЕ — понятие, свързано с моралното съзнание: състояние на човека, което отразява вътрешна удовлетвореност от собственото битие, пълнота и осмисленост на живота.

ЩАТ — 1) списък на постоянния числен състав на персонала в учреждение, организация и др. Оформя се в щатно разписание с указание на видовете длъжности и заплатите. Вж и *щатни таблици*. 2) Държавна териториална единица с определена степен на самоуправление в редица държави с федерално устройство (САЩ, Бразилия, Индия, Аржентина и др.).

ЩАТНИ ТАБЛИЦИ — съвкупност от показатели, данни и нормативи, чрез които се установява размерът на *работната заплата* на инженерно-техническия персонал и служещите, като се отчитат сложността на труда, неговото количество, тежест, условията на работа и значението му за народното стопанство. От 1978 в НРБ постепенно се въвежда единна щ. т. за цялото народно стопанство.

ЩЕТА — вж *вреда*.

Ю

ЮБИЛЕ́Й (лат. от староеврейски) — тържествено празнуване на годишнина от знаменито събитие или от дейността на отделно лице, учреждение, организация и др., а също и на съществуването на държава, град (обикновено на 25, 50, 75, 100 години и т. н.).

ЮБИЛЯ́Р — лице, за което се организира юбилейно чествуване, тържествено празнуване на годишнина от живота му, от дейността му.

ЮГ — 1) страни и морета, разположени в южна посока (напр.: Арабският юг). 2) Страни с топъл или горещ климат, топли страни.

ЮДАЙЗЪМ — религия, възникнала сред древните еврейски племена през II хилядолетие пр. н. е. Постепенно се оформя като монотеистична религия, изповядваща вярата в един бог — Йехова. Догматиката на ю. е застъпена в Стария завет на *Библията*. С разселването на евреите по света се разпространява и ю., най-вече в Западна Европа и САЩ. От 1948 е официална религия в Израел.

ЮНАЙТЕД ПРЕС ИНТЪРНЕ́ШЪНЪЛ, ЮПИ (англ. UPI, съкратено от United Press International) — най-голямата информационна телеграфна агенция в САЩ, една от петте най-големи агенции в света. Създадена на 24 май 1958 чрез обединяване на телеграфните агенции Юнайтед прес (United Press, основана в 1907, притежание на вестникарския концерн Скрипс—Хоуард) и Интърнешънъл нюз сървиз (International News Service, основана през 1909, собственост на концерна Хърст). Седалище в Ню Йорк. Контролният пакет акции се владее от вестникарския концерн Скрипс—Хоуард. ЮПИ разполага с крупна кореспондентска, мрежа в САЩ (250 специални бюра) и в сто други страни. Доставя информация на повече от 6500 клиенти (от тях 2000 са извън САЩ) — вестници, списания, радиостанции, телевизионни станции. Свързана е тясно с управляващите кръгове на САЩ. Заедно с *Асошиейтед прес* фактически монополизира разпространяването на информация в САЩ. Дейността на ЮПИ се определя от интересите на монополистичния капитал. Чрез неверни и сензационни съобщения агенцията се стреми да създава обществено мнение в полза на империалистическата политика на САЩ.

ЮНЕСКО (англ. UNESCO, съкратено от United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation)— Организация на обединените нации за образование, наука и култура) — междуправителствена международна организация, специализирано учреждение на ООН, която съдействува за поддържане на мира и сигурността, като подпомага сътрудничеството между нациите чрез образованието, науката и културата, за да осигури всеобщо зачитане на спра-

ведливостта, законите, човешките права и основните свободи на всички, без разлика на раса, пол, език и религия. Уставът на организацията, изработен през ноември 1945 на конференция в Лондон, влиза в сила на 4 ноември 1946. Седалище в Париж. В Ю. членуват 158 държави (1982). НРБ членува от 17 май 1956. Около 400 международни неправителствени организации имат статут на консултативни членове. Главни органи: Генерална конференция, Изпълнителен съвет и Секретариат с главен директор. В отделните държави-членки се създават национални комисии, които прилагат програмата на Ю. и са консултативни органи на своите правителства по въпросите на организацията. Много държави-членки имат постоянни представителства при седалището в Париж (НРБ има от 1958). Чрез своята многообразна дейност Ю. допринася за развитието на международното културно сътрудничество. Програмата за дейността на Ю. обхваща голям кръг от въпроси — от проблема за ликвидиране на неграмотността, съдържание и планиране на образованието, до проблемите за използване на космическите връзки за целите на образованието. Научен и практически интерес представляват нейните раздели: океанография, човек и биосфера, световна система за научно-техническа информация, изследвания по проблемите за укрепване на мира, всеобща програма за изучаване на националните култури на различни страни и др. Годишно Ю. провежда над 150 международни конференции, заседания, симпозиуми. Под активното съдействие на Ю. са изработени много международни конвенции: Всеобща конвенция за авторско право (1952); За защита на културните ценности по време на война (1954); За борба срещу дискриминацията в областта на образованието (1962) и др. През 1978 приема разработената по инициатива на СССР «Декларация за основните принципи относно приноса на средствата за масова информация за укрепване на мира и международното разбирателство, за развитие на правата на човека и за борба против расизма, апартейда и подстрекателството към война». Под покровителството на Ю. е създадена Международна асоциация по изучаване и разпространение на славянската култура. НРБ участвува активно със свои представители в Генералната конференция, в Изпълнителния съвет, в разработването на програмите на ЮНЕСКО, в много семинари и симпозиуми. От 1970 под покровителството на ЮНЕСКО във Варна са организирани световни конгреси по балканистика, социология, философия, пластични изкуства и др. През юни 1980 г. България е домакин на Третата междуправителствена конференция на министрите на образованието от Европа, САЩ и Канада. Нашата страна е инициатор и домакин на *Международната детска асамблея «Знаме на мира»* (1979, 1982). ЮНЕСКО приема резолюция за чествуването на 1300 г. от основаването на българската държава, издава и разпространява много печатни издания, посветени на България. Български паметници на културата — Рилският манастир, Боянската черква, Казанлъшката гробница, скалните черкви при село Иваново в Русенски окръг, Мадарският конник и град Несебър, са включени в списъка на световното културно и природно наследство. От 1982 на български език излиза илюстрованото месечно списание «Куриер на ЮНЕСКО», което се издава в повече от 100 страни на 26 езика.

ЮНИДО (англ. UNIDO — съкратено от United Nations Industrial Development Organisation —

Организация на обединените нации за промишлено развитие) — специален орган на Общото събрание на ООН, който съдейства за ускоряването на индустриализацията на развиващите се страни. Създадена през 1966, започва да действува от 1 януари 1967. Седалище във Виена. В Ю. членуват 158 държави (1982). НРБ членува от създаването на организацията. Ръководни органи: Генерална конференция, Съвет по промишлено развитие (състои се от 45 члена, избирани от Общото събрание на 3 години; НРБ е членка през 1977—1980) и Секретариат (оглавяван от изпълнителен директор). В Ю. се сблъскват интересите на империалистическите държави и развиващите се страни, на които оказват поддръжка социалистическите държави. В организацията се открояват острите политически и икономически противоречия, които се дължат на нежеланието на капиталистическите държави да се съобразяват със законните искания на развиващите се страни за ускоряване на процеса на индустриализацията им, от което в голяма степен зависи тяхното бъдещо социално-икономическо развитие. Социалистическите държави са за комплексно решаване на проблемите на индустриализацията на развиващите се страни, като са готови да им оказват голяма и разностранна помощ.

ЮНКТАД (англ. UNCTAD, съкратено от United Nations Conference on Trade and Development — Конференция на ООН по търговия и развитие) — междуправителствена международна организация, занимаваща се с въпросите на международната търговия и свързаните с нея проблеми на икономическо развитие на развиващите се страни. Орган на Общото събрание на ООН. Създадена през 1964. Седалище в Женева. В нея членуват държавите — членки на ООН, специализираните организации на ООН и Международната агенция по атомна енергия. НРБ е една от инициаторките за създаването на тази организация и членува в нея от учредяването ѝ. Ръководни органи: Обща конференция, Съвет по търговия и развитие, Секретариат с генерален секретар. Основни цели на ЮНКТАД: да съдействува за разширяване на търговията между страните с различна степен на икономическо развитие, между развиващите се страни и между страни с различен социално-икономически строй; да разработва принципите и политиката в областта на международната търговия и свързаните с нея проблеми на икономическо развитие; да координира дейността на другите учреждения в системата на ООН в областта на международната търговия; да организира преговори и утвърждава многострании правни актове в областта на търговията; да съгласува политиката на държавите и регионалните икономически групировки в областта на търговията и развитието. Създаването на ЮНКТАД е победа на прогресивните сили, които са за преустройство на международните икономически отношения. То е резултат на сътрудничеството между социалистическите и развиващите се страни и е насочено към решаване на проблемите на търговията и развитието чрез установяване на нови принципи в международните икономически отношения.

ЮНКЕР — 1) едър земевладелец — дворянин в Прусия; едър помешчик в Германия. 2) Възпитаник на юнкерско училище — средно военно учебно заведение, което подготвя офицерски кадри.

ЮНКЕРСТВО — в тесен смисъл: класата на дворяните-земевладелци в Източна Прусия от XVI в. до 40-

те години на XX в.; в широк смисъл: класата на германските земевладелци като цяло. Ю. заема господствуващо положение в държавната и политическата дейност и е опора на феодално-абсолютистката реакция в Европа. В началото на XX в. то се превръща в прослойка от едри земевладелци-капиталисти, свързани с германския империализъм. В ГДР ю. е ликвидирано в резултат на демократична аграрна реформа (1945).

ЮПИ — вж *Юнайтед прес интърнешънъл*.

ЮРИДИЧЕСКО ЛИЦЕ — организация с установено устройство и обособено имущество, призната от закона за самостоятелен носител на права и задължения. В НРБ биват държавни (народни съвети, държавни стопански обединения, предприятия и други) и обществени (кооперации, сдружения с нестопанска цел и др.).

ЮРИСДИКЦИЯ — 1) дейност на държавни органи в разрешаване на правни спорове от граждански, наказателен, административен и трудов характер. 2) Съд или друг орган, невключен в съдебната система, натоварен с правораздавателна дейност. 3) Упражняване на пълна държавна власт в международното право върху лица, кораби, вещи.

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ — наука за правото, съвкупност от науки за правото. Терминът се употребява също за определяне теоретичната дейност и правната наука и професионалната дейност на юриста и като установена практика на съд по разрешаване на правни спорове.

ЮСИА (англ. USIA, съкратено от United States Information Agency — Информационна агенция на САЩ) — централна организация за водене на пропаганда в чужбина, подчинена на правителството на САЩ. Създадена през 1953. През 1978 заедно с бюрото на държавния департамент за образование и култура е реорганизирана в Управление за международни връзки (Американска агенция по въпросите на информацията и културния обмен). През 1982 отново е преобразувана в ЮСИА; действува с правото на орган на *Съвета за национална сигурност* на САЩ. Годишният ѝ бюджет нараства непрекъснато: за 1983 — 704 млн. долара, за 1984 — 828 млн. долара (за 25 години от създаването си е получила над 4 млрд. долара). ЮСИА контролира дейността на радиосистемата *«Гласът на Америка»*, която има 43 радиостанции, разположени на територията на САЩ, и 59 — в чужбина (в това число и *РИАС*). В апарата на ЮСИА работят над 8000 професионални пропагандисти (3000 души в САЩ, а в представителствата в чужбина освен американци работят също 4300 чужди граждани). ЮСИА има 189 представителства в 126 страни, 260 информационни центъра и читални (с 1,6 млн. екземпляра книги и 22 000 екземпляра периодика) в 95 страни, 182 библиотеки, 210 филмотеки (с по 200—500 филма във всяка, предимно на местния език), 7800 центъра за разпространение на филми, 170 телевизионни станции. Годишно произвежда около 200 видеозаписи на програми и 100 филма, получава от търговските студии 200 филми и програми за излъчване в чужбина. Информацията на ЮСИА (получавана по телетайп от Вашингтон, правителствени декларации, брошури, книги и др.) се предоставя на 2700 издания в чужбина. Агенцията издава и литература — повече от 3 млрд. екземпляра годишно различни списания (12 списания на 22 езика), книги, брошури и др. Разполага с

големи регионални издателства в Манила (Филипините), Бейрут (Ливан) и Мексико. ЮСИА е свързана тясно с *Централното разузнавателно управление* (*ЦРУ*) на САЩ. Дейност на ЮСИА: пропагандистко осигуряване на външната политика на САЩ (в подкрепа на надпреварата във въоръжаването, против миролюбивите инициативи на социалистическите страни, оправдаване на въоръжената намеса на САЩ в другите страни и т. н.), възхвалява капиталистическия строй и «американската цивилизация», пропагандира «преимуществата» на «американския начин на живот», води яростна идеологическа борба против социализма, фалшифицира марксистко-ленинската идеология, замъглява съзнанието на широките трудови маси в САЩ и в другите страни, организира подривна дейност в различни страни.

Я

ЯВЛЕ́НИЕ — съвкупност от отделни, случайни свойства и белези на предметите на обективната реалност, които са достъпни за емпирично изследване. Те сами не дават възможност да се опознае същността на социалните процеси и системи, а са външният, достъпен за изследователя израз на съществените за един социален процес взаимовръзки.

«Я́ДРЕН КЛУБ» — група от големи държави, които притежават ядрено оръжие (САЩ, СССР, Великобритания, Франция, КНР). Терминът се използва главно в западния печат и литература. САЩ хвърлят през август 1945 атомни бомби над японските градове Хирошима и Нагасаки и стават първата ядрена държава. СССР, съзнавайки особено опасния характер на атомното оръжие, от самото начало започва борба за неговата забрана и унищожаване. Но САЩ отклоняват съветските предложения по този въпрос, внесени през 1946 в Комисията на ООН по атомна енергия, и започват да се въоръжават с различни видове оръжия. За да укрепи своята отбранителна способност, Съветският съюз е принуден да започне създаването на ядрено оръжие и през 1949 да проведе неговия първи опит. През 1952 взривява ядрено устройство Великобритания, през 1960 — Франция, през 1964 — Китай. По преценка на учени понастоящем около 30 държави са способни да създадат ядрено оръжие — Канада, Италия, Япония, Швеция, Испания, Швейцария, ФРГ, Израел, ЮАР, Пакистан и др. Към 2000 техният брой ще достигне около 40 страни. Един от най-важните проблеми за укрепване на мира и намаляване на международното напрежение е да бъде предотвратено разпространяването на ядреното оръжие. През 1970 влиза в сила Договорът за неразпространение на ядреното оръжие. Но вън от него са Китай и Франция и редица страни, които имат техническа възможност за производство на ядрено оръжие. Вж *«Лондонски клуб»* и *неразпространение на ядреното оръжие*.

Я́ДРЕНА ЕНЕ́РГИЯ (а т о м н а е н е р г и я) — вътрешна енергия на атомните ядра, която се отделя при някои ядрени реакции. Практическо значение имат ядрените верижни реакции при деленето на ядрата на някои изотопи на урана и тория и термоядрените реакции при синтез на леките ядра. Я. е. за практическо използване се получава в ядрени реактори. Предимства на я.е.: залежите на ядрено гориво са много по-големи (преценени в енергетични единици) от залежите на органичното гориво — въглища, нефт и газ. Я. е. е в силно кондензирано (уплътнено, сгъстено) състояние (1 килограм уран-235 отделя енергия, равна на химическата енергия на горенето на 3000 тона доброкачествени въглища). Я. е. се използва за производство на топлина, в ядрени елек-

троцентрали, в двигатели. Като странични продукти при получаване на я. е. се отделят радиоактивни изотопи за нуждите на научните изследвания, промишлеността и медицината.

ЯДРЕНО ОРЪЖИЕ (атомно оръжие) — вид оръжие за масово поразяване с взривно действие; съвкупност от ядрени боеприпаси (бойни части на ракети, на авиационни бомби, торпеда и фугаси, на артилерийски снаряди с ядрен или термоядрен заряд), средства за доставянето им до целта (ракети, артилерийски снаряди, авиационни бомби и др.) и средства за управление. При взрив на ядрения боеприпас поразяващо въздействие оказват ударната вълна (изразходва около 40—60 на сто от енергията на взрива), светлинното излъчване (около 30—40 на сто), проникващата радиация (около 5 на сто) и радиоактивното заразяване на местността и въздуха (около 10 на сто). Я. о. бива тактическо, оперативно-тактическо и стратегическо. Освен Съветския съюз и САЩ запаси от я. о. имат Великобритания, Франция и КНР. Притежаването на я. о. от СССР сдържа стремежа на агресивните кръгове на империалистическите държави към разпалване на нова световна война. През 1982 СССР поема едностранно задължение да не използва пръв я. о. Социалистическите страни се борят неотклонно за общо и пълно *разоръжаване*, за *забрана на ядреното оръжие*, за *ядрено разоръжаване*.

ЯДРЕНО РАЗОРЪЖАВАНЕ — един от най-сложните въпроси, възникнали пред човечеството във връзка с непрекъснатото натрупване на ядрено оръжие — оръжие за масово унищожение, което се отличава от обикновеното по мощ и поразяващо действие. Използва се като заряд за авиационни бомби, реактивни снаряди, торпеда, ракети, мини и др. Мощта на ядреното оръжие се определя от количеството енергия, която се освобождава при ядрения взрив. Тази енергия се равнява на енергията на взрива на определено количество тротил, затова мощта на ядреното оръжие се измерва в тротилов еквивалент (до десетки и стотици милиони тонове). Поразяващи фактори: ударна вълна, светлинно излъчване, проникваща радиация и радиоактивно заразяване на местността и въздуха. Социалистическите страни се борят за всеобщо разоръжаване, включително за спиране на производството и унищожаване на всички видове ядрено оръжие и за използване на цялата ядрена енергия само за мирни цели. С появата на ядреното оръжие СССР започва на международната арена борба за неговата забрана и ликвидиране. През 1946 той внася в Комисията на ООН за атомна енергия проект за международна конвенция, в който се предлага страните да поемат задължение да не употребяват атомно оръжие, да се забрани неговото производство и съхранение, да се унищожи целият запас от това оръжие. В резултат на усилията на СССР, на другите социалистически страни, на редица развиващи се държави и при активната поддръжка на прогресивните и миролюбиви сили от западните страни са сключени няколко споразумения, които намаляват надпреварата в ядреното въоръжаване, определят ограничения на някои системи ядрено оръжие, стесняват области на неговото териториално и пространствено разпространение. В течение на много години социалистическите страни на различни международни форуми (Общото събрание на ООН, Конференцията по разоръжаването в Женева и др.) предлагат проекти за резолюции, конвенции и др., с

които да се прекрати производството на всички видове ядрено оръжие, постепенно да се ликвидират запасите от него до пълното му унищожаване. На Втората специална сесия на Общото събрание на ООН за разоръжаване (1982) СССР предлага да се разработи, приеме и изпълни по етапи програма за я. р.: да се прекрати разработването на нови системи ядрено оръжие, производството на разпадащи се материали с цел създаването на различни видове ядрено оръжие, производството на всички видове ядрени боеприпаси и средствата за тяхното пренасяне; постепенно съкращаване на натрупаните запаси от ядрено оръжие, включително и средствата за тяхното пренасяне; пълното ликвидиране на ядреното оръжие. На същата сесия СССР обяви, че поема задължение да не прилага пръв ядрено оръжие. САЩ и техните съюзници от НАТО правят всичко възможно да не се постигне споразумение по я. р. Те не се осмеляват да се обявят явно против него, но създават редица трудности за решаване на ядрените проблеми на разоръжаването. Използват различни методи и средства, за да прикрият надпреварата във въоръжаването с цел да постигнат военно превъзходство. В съвременните условия с използването на термоядрено оръжие една световна война ще стане причина за гибелта на стотици милиони хора, за унищожаването на цели страни, за заразяване на земната повърхност и атмосферата. Вж *разоръжаване, неразпространение на ядреното оръжие, забрана на ядрено оръжие, ограничаване и съкращаване на стратегическите оръжия, ограничаване на ядрените оръжия в Европа*.

ЯКОБИНЦИ — буржоазни демократи (фактически политическа партия), представители на най-революционната част от буржоазията, играли изключително важна роля в развитието на Френската буржоазна революция от края на XVIII в. Клубът на я. заседавал в помещенията на монашески орден, който на френски се нарича Jacobins (оттук названието му). Я. възглавяват борбата на революционно-демократичната буржоазия и широките народни маси против монархията и феодалната вътрешна и външна контрареволюция. През юни 1793 те установяват революционно-демократична диктатура в страната и осъществяват редица мерки, довели до ликвидиране на феодално-монархическия режим и съдействуващи при развитието на капитализма. В резултат на контрареволюционен преврат (вж *термидор*), организиран от едрата буржоазия, на 9 термидор (27 юли) 1794 диктатурата на я. е свалена.

ЯЛТЕНСКА КОНФЕРЕНЦИЯ 1945 (Кримска конференция) — конференция на ръководителите на правителствата на трите съюзни през Втората световна война 1939—1945 държави — Й. В. Сталин (СССР), Фр. Д. Рузвелт (САЩ) и У. Чърчил (Англия), с участието на министрите на външните работи, началниците на щабовете и др. съветници; състояла се близо до Ялта (Крим) от 4 до 11 февруари. Участниците в конференцията съгласуват съвместни военни мероприятия за окончателния разгром на хитлеристка Германия и набелязват основните принципи на общата им политика по отношение на следвоенната организация на света. Постигната е договореност за разгрома и окупацията на нацистка Германия и установяване на съюзнически контрол над нея. Съюзните държави провъзгласяват за своя цел унищожаването на германския *милитаризъм* и *фашизъм*, създаване на га-

ранции, че Германия никога не ще бъде в състояние да наруши мира.

Важно значение за следвоенното устройство на света имат решенията на конференцията по въпросите за създаването на *Организацията на обединените нации (ООН);* решено е на 25 април 1945 да се свика в Сан Франциско (САЩ) конференция на Обединените нации за учредяване на ООН. Прието е и Споразумение на трите велики държави по въпросите на Далечния изток, в което се предвижда СССР да влезе във войната с Япония 2—3 месеца след завършването на войната с Германия, а след войната да се върне на СССР южната част на остров Сахалин с прилежащите към нея острови и да се предадат на СССР Курилските острови.

Решенията на Я. к. не се осъществяват последователно в следвоенните години от западните държави, които възприемат курс на раздухване на *«студена война»* спрямо социалистическите страни и на възраждане на германския милитаризъм и реваншизъм.

ЯНКИ — от XIX в. в Европа прозвище (вероятно от холандски или индиански произход) на американците, родени в САЩ. В периода на Гражданската война в САЩ 1861—1865 в Южните щати наричат я. всички жители на Севера. От Първата световна война 1914—1918 насам прозвището я. се прилага от чужденците за всички северноамериканци. Понякога в преносен смисъл американският империализъм е наричан «империализъм на янките».

ЯНУС (лат. Janus, Janus Pater, от ianua — «врати») — 1) в римската митология: бог на времето, на вратите, на входовете и изходите, по-късно — и на всяко начало (първия месец от годината, първия ден от всеки месец, началото на живота на човека) и край. Изобразяван е с две гледащи в противоположни страни лица (откъдето иде и епитетът му «двоен», «двулик») — едното е обърнато към миналото, а другото е насочено към бъдещето. 2) *прен.* Двулик, неискрен човек с противоречиви възгледи, лицемер.

«ЯСТРЕБИ» (англ. hawks) — най-невъздържаните империалистически политици и генерали, които открито се обявяват за разрешаване на всички спорни международни въпроси с въоръжена сила. Особено големи надежди те възлагат на «сплашването» на противника с термоядрено оръжие.

«Я.» са свързани тясно с най-големите военнопромишлени монополи и прокарват открито тяхната линия в политическия живот. Най-хищните «я.» на съвременния империализъм действуват в *Пентагона,* Конгреса и *Централното разузнавателно управление (ЦРУ)* на САЩ, в реваншистките организации във ФРГ и сред управляващите кръгове на Израел.

«Я.» се обявяват против социализма, против националноосвободителните движения, отхвърлят разведряването в международните отношения, засилват международното напрежение, преследват ожесточено прогресивните сили в капиталистическите страни. Изпълнявайки волята на оръжейните магнати, «я.» тласкат света към ракетноядрена война, водят до краен предел надпреварата във въоръжаването.

ГЕОРГИ ПОПОВ, ЕКАТЕРИНА ПЕОВСКА,
ЕМИЛИЯ ИВАНОВА, МИЛЧО МИНКОВ

КРАТЪК ПОЛИТИЧЕСКИ РЕЧНИК

Четвърто преработено и допълнено издание

Редактор Любка Пиналова
Художник Веселин Павлов
Художествен редактор Александър Хачатурян
Технически редактор Драга Бонева
Коректор Любка Михайлова

Издателски № 7482
Даден за набор на 26. XII. 1984 г.
Подписан за печат на 30. V. 1985 г.
Излязъл м. юни
Печатни коли 40,50. Издателски коли 37,79
Условно-издателски коли 58,99
Формат 60×84/16. Тираж 10 110

Цена 5,20 лв.

Код 22/9531572611/0802—9—85

Партиздат — София, бул. «В. И. Ленин» № 47
ДП «Д. Благоев» — София, ул. «Н. Ракитин» № 2